

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗ ΤΟΥ
ΞΕΝΟΦΩΝΤΑ ΖΟΛΩΤΑ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ
ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

ΥΠΟΨΗΦΙΟΣ ΔΙΔΑΚΤΩΡ: ΜΑΚΡΗΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: ΓΚΙΟΥΡΑΣ ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ

ΓΡΑΒΑΡΗΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ

ΠΕΤΡΑΛΙΑΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ	7
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	14
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	14
1.2. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΑ ΘΕΣΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	17
1.3. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, ΘΕΣΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ	36
1.4. ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ	43
1.5. ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΛΥΨΗΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ	45
1.6. ΜΟΡΦΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ	52
1.7. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ	61
1.8. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΙΣΟΤΙΜΙΩΝ	76
1.9. ΕΠΙΜΕΤΡΟ: ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ	82
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. Η ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1922-1940)	87
2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	87
2.2. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1922-1927	87

2.3. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ Α΄ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΔΑΝΕΙΟ ΕΩΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ Τ.τ.Ε	100
2.4. ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΙ ΤΗΣ Τ.τ.Ε ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ	122
2.5. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ 1928-1932	126
2.6. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ: 1932-1940. Η ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ ΧΡΥΣΟΥ	144
2.7. 1932-1936: Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΣΧ	148
2.8. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΙ Τ.τ.Ε	153
2.9. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕΤΑΞΑ (1936-1940)	158
2.10. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1932	161
2.11. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1932-1940	165
2.12. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΧΕΥΣΗ	166
2.13. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ	172
2.14. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΕΤΑΞΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε	175
2.15. Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΕΤΑΞΑ	184
2.16. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1922-1940)	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ο ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΟΧΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1941-1944)	204
3.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	204
3.2. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	205

3.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1941-1944): ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	206
3.4. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1941-1944	206
3.5. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΧΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ «ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»	210
3.6. Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΡΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1941-1944 ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ	216
3.7. ΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ	223
3.8. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ	228
3.9. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΟΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΝ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε	234
3.10. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε	239
3.11. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	242
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ (1944-1953)	243
4.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ	243
4.1.1. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ – ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	243
4.1.2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΒΑΡΚΙΖΑΣ ΚΑΙ Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ	254
4.1.3. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ	260
4.2. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ	265
4.2.1. ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ Ε. ΖΟΛΩΤΑ ΚΑΙ Κ. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ	271
4.3. Η ΕΛΛΗΝΟΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	281

4.3.1. ΤΑ ΟΡΓΑΝΑ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	286
4.4. ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΡΟΥΜΑΝ ΚΑΙ Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΠΟΣΤΟΛΗ (Α.Μ.Α.Γ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	290
4.4.1. ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ F.A.O ΚΑΙ PORTER ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	292
4.4.2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	298
4.5. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΜΕ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ	304
4.5.1. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ	305
4.5.2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	307
4.5.3. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	314
4.5.4. ΤΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΚΑΙ ΤΗΣ Ε.Σ.Α/Γ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ	323
4.6. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ	325
4.6.1. Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ	325
4.6.2. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΚ ΝΕΟΥ ΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ	327
4.6.3. Η ΕΠΑΝΑΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ	329
4.6.4. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	333
4.7. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ	342
4.7.1. Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΖΟΛΩΤΑ	342
4.7.2. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΠΑΤΣΗ	346
4.7.3. Η ΕΚΘΕΣΗ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ	350
4.7.4. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ	362

4.7.5. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΖΟΛΩΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ	365
4.8. Η ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ ΚΑΙ Η ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ	367
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ, ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ	371
5.1. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	371
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6. ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	381
6.1. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	381
6.2. Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ	413
ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ	443
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	448
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	474

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Α.Δ.Ε.Δ.Υ- Ανώτατη Διοίκηση Ενώσεων Δημοσίων Υπαλλήλων

Α.Γ.Ε.Τ- Ανώνυμη Γενική Εταιρεία Τσιμέντων

Α.Ο.Σ- Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο

Α.Σ.Α- Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκρότησης

Α.Τ.Ε- Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος

Γ.Σ.Ε.Ε- Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος

Δ.Ε.Ε- Διοίκηση Εξωτερικού Εμπορίου

Δ.Ε.Η- Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού

Δ.Ν.Τ- Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Ε.Ε.Α.Μ- Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Ε.Α.Μ- Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

Ε.Α.Π- Εθνική Επιτροπή Αποκαταστάσεως

Ε.Δ.Α- Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

Ε.Δ.Ε.Σ- Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

Ε.Κ.Κ.Α- Εθνική Και Κοινωνική Απελευθέρωση

Ε.Λ.Α.Σ- Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

Ε.Ο.Κ- Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα

Ε.Π.Ο.Ν- Εθνική Πατριωτική Οργάνωση Νεολαίας

Ε.Π.Ε.Κ- Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου

Ε.Ρ.Ε- Εθνική Ριζοσπαστική Ένωση

Ε.Τ.Β.Α- Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως

Ε.Τ.Ε- Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

Ε.Τ.Ε.Β.Α- Εθνική Τράπεζα Ελληνικής Βιομηχανικής Αναπτύξεως

Η.Π.Α- Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

Ι.Κ.Α- Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων

ΚΑΧ- Κανόνας Αποθέματος Χρυσού

Κ.Ε.Δ- Κεντρική Επιτροπή Δανείων

ΚΕ.ΠΕ- Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών

Κ.Κ.Ε- Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος

Κ.Ο.Σ- Κυβερνητικό Οικονομικό Συμβούλιο

ΚΧ- Κανόνας Χρυσού

ΚΣΧ- Κανόνας Συναλλάγματος Χρυσού

ΚΤ- Κεντρική Τράπεζα

Κ.τ.Ε- Κοινωνία των Εθνών

Ν.Π.Δ.Δ- Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου

Ν.Π.Ι.Δ- Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου

Ο.Α- Οργανισμός Ανασυγκρότησης

Ο.Α.Α.Α-Οργανισμός Απασχολήσεως Ασφαλίσεως Ανεργίας

Ο.Β.Α- Οργανισμός Βιομηχανικής Αναπτύξεως

Ο.Ε.Ο.Σ- Οργανισμός Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας

Ο.Ο.Σ.Α- Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Ο.Π.Λ.Α- Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών

Ο.Σ.Ε- Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος

Ο.Τ.Ε- Οργανισμός Τηλεπικοινωνιών Ελλάδος

Ο.Χ.Ο.Α- Οργανισμός Χρηματοδότησης Οικονομικής Ανάπτυξης

Π.Ε.Ε.Α- Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης

ΠΥΡ.ΚΑΛ- Πυριτιδοποιείο και Καλικοποιείο

Σ.Ε.Β- Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων

Σ.Ε.Β.Β- Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων και Βιοτεχνών

Τ.Δ.Δ- Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών

Χ.Α.Α- Χρηματιστήριο Αξιών Αθηνών

A.M.A.G- American Mission for Aid to Greece

B.E.M- British Economic Mission

B.I.S- Bank for International Settlements

E.C.A/G- European Administration Cooperation/Greece

E.C.A/W- European Administration Cooperation/Washington

E.P.U- European Payment Union

E.R.P- European Recovery Programme

F.A.O- Food and Agriculture Organization

G.A.T.T- General Agreement on Trade and Tariff

I.M.F- International Monetary Fund

J.U.S.M.P.A.G- Joint United States Military Advisory and Planning Group

M.L- Military Liaison

M.S.A- Mutual Security Agency

N.A.T.O- North Atlantic Treaty Organization

O.E.E.C- Organization of European Economic Cooperation

O.S.R- Office of the Special Representative

U.N.R.R.A- United Nations Relief and Rehabilitation Administration

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εν λόγω διατριβή έχει ως σκοπό να ερευνήσει, να μελετήσει και να αναλύσει τον συσχετισμό που αναπτύσσεται ανάμεσα στους δύο θεμελιώδεις άξονες γύρω από τους οποίους αρθρώνεται η οικονομική πολιτική των θεσμικών φορέων που έχουν αναλάβει την ευθύνη άσκησής της. Οι άξονες αυτοί συνίστανται στην Δημοσιονομική και την Νομισματική Πολιτική. Η πρώτη αναφέρεται στην οικονομική πλευρά των λαμβανομένων συλλογικών αποφάσεων, μέσα από τις οποίες επιδιώκεται η υλοποίηση των οικονομικών στόχων του κράτους και η μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Τα εργαλεία άσκησης της Δημοσιονομικής Πολιτικής αποτελούν οι δημόσιες δαπάνες, φορολογία και ο δημόσιος δανεισμός και την ευθύνη άσκησής της φέρει η κυβέρνηση. Η Νομισματική Πολιτική έχει ως αντικείμενο της τη ρύθμιση της αξίας του νομίσματος μέσω του προσδιορισμού των νομισματικών μεγεθών, της παρέμβασης στην αγορά συναλλάγματος και του επηρεασμού του ύψους των επιτοκίων προκειμένου να εκπληρωθούν οι στόχοι της επιδιωκόμενης κάθε φορά οικονομικής πολιτικής. Η Νομισματική Πολιτική ασκείται από την Κεντρική Τράπεζα κάθε χώρας σε συνεργασία με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία. Ο βαθμός ανεξαρτησίας της Κεντρικής Τράπεζας από την πολιτική ηγεσία διαφέρει από χώρα σε χώρα και συναρτάται κυρίως από τον βαθμό ανάπτυξης των οικονομικών δομών και το επίπεδο πολιτικής οργάνωσης που έχει επιτύχει κάθε χώρα. Η συγκεκριμένη ερευνητική εργασία στοχεύει - μεταξύ άλλων - να διερευνήσει την προκύπτουσα σύνδεση ανάμεσα στην Νομισματική και την Δημοσιονομική Πολιτική, τις αντιφάσεις που αναφύονται από την μεταξύ τους σχέση αλλά και τον βαθμό της λειτουργικής συνάρθρωσης που μπορεί να υπάρξει ανάμεσά τους.

Η σχέση που συνδέει την Νομισματική και την Δημοσιονομική Πολιτική θα αποτελέσει μία από τις κύριες ερευνητικές θεματικές της συγκεκριμένης διατριβής, εξειδικευόμενη στην ελληνική περίπτωση στα χαρακτηριστικά που διέκριναν την επιγενόμενη σχέση ανάμεσα στα δύο αυτά σκέλη άσκησης της οικονομικής πολιτικής. Ταυτόχρονα θα επιχειρηθεί να καταδειχθούν και οι επιπτώσεις που απέρρευσαν από την μορφή που έλαβε η σχέση νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής, επιπτώσεις που σχετίζονται τόσο με τον χαρακτήρα των πολιτικών δομών που αναδύθηκαν και παγιώθηκαν μετά τον εμφύλιο πόλεμο όσο και με τις ευρύτερες προεκτάσεις που είχε η πάγωση αυτών των δομών για ολόκληρο τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό

Η προσέγγιση του ζητήματος αυτού *οριοθετείται χρονικά* από την μεσοπολεμική περίοδο ως και την πρώτη μεταπολιτευτική δεκαπενταετία λαμβάνοντας ως θεμελιακό πλαίσιο αναφοράς την οικονομική θεωρία του Ξενοφώντα Ζολώτα. Η επιλογή του συγκεκριμένου προσώπου αιτιολογείται στη βάση τόσο του εύρους του έργου του και της απήχησης που είχε σε ακαδημαϊκούς και οικονομικούς κύκλους - εντός και εκτός των ελληνικών συνόρων - όσο και στη βάση του θεσμικού ρόλου που του επιφυλάχθηκε να διαδραματίσει κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες όντας για μακρό χρονικό διάστημα Διοικητής της Τραπέζης της Ελλάδος και μέλος της Νομισματικής Επιτροπής. Επιπλέον, η επιλογή ως αντικείμενο έρευνας της οικονομικής θεωρίας του Ξενοφώντα Ζολώτα εδράζεται τόσο στον ρόλο του ως σημαίνουσας ακαδημαϊκής προσωπικότητας, δεδομένου ότι κυρίαρχες μορφές της οικονομικής σκέψης της χώρας υπήρξαν μαθητές του και επηρεάστηκαν βαθιά από τις οικονομικές αντιλήψεις του, όσο και από το γεγονός ότι η παρουσία του στο πολιτικό γίγνεσθαι υπήρξε σημαντικότερη με συμβολικό

αποκορύφωμα αυτής της παρουσίας του την επιλογή του για την λήψη του πρωθυπουργικού αξιώματος κατά την περίοδο της οικουμενικής κυβέρνησης (1989-1990). Λαμβανομένου υπ' όψιν των προειρημένων καθίσταται προφανής η σκοπιμότητα της επιλογής του Ξενοφώντα Ζολώτα και για ένα επιπρόσθετο λόγο - το μεγάλο κενό που παρατηρείται στην βιβλιογραφία αναφορικά με την μελέτη του επιστημονικού του έργου.

Ο κύριος όγκος του προς εξέταση υλικού στο οποίο θα βασιστεί η έρευνα της διατριβής αποτελείται κατά κύριο λόγο από τα θεωρητικά κείμενα και τις εκθέσεις του Ξενοφώντα Ζολώτα, σε συνδυασμό με πραγματολογικές αναλύσεις των αντίστοιχων ιστορικών περιόδων και με θεωρητικές ανακατασκευές των αντίστοιχων θεωρητικών επιχειρημάτων οικονομικής πολιτικής (με την ευρύτερη έννοια που αναφέρθηκε ήδη). Η αναδίφηση σε αρχεία και πρωτογενείς πηγές - απαραίτητη σε κάποιο βαθμό για αντίστοιχες έρευνες ιστορικής υφής - θα περιοριστεί στο επίπεδο ανίχνευσης δυνατοτήτων περιεχομενικής ερμηνείας της εκάστοτε πλευράς του θεματικού αντικειμένου.

Η διατριβή, εντούτοις, δεν στοχεύει επ' ουδενί στο να αποτελέσει μια βιογραφική παράθεση, ούτε σκιαγράφηση της οικονομικής ιστορίας της Ελλάδας. Αποσκοπεί στο να στοιχειοθετήσει μια αναλυτική ερευνητική πρόταση-συμβολή στην κατανόηση του τρόπου με τον οποίο επικράτησαν τα οικονομικά συμφέροντα επιμέρους κοινωνικών ομάδων αποκλείοντας ταυτόχρονα τα συμφέροντα άλλων κοινωνικών ομάδων να εκφραστούν πολιτικά και τις συνέπειες που είχε αυτό για τον προσδιορισμό της μορφής του κρατικού οικοδομήματος και του οικονομικού καθεστώτος υπό το οποίο πραγματώνονταν η διαδικασία κεφαλαιακής συσσώρευσης. Ταυτόχρονα θα επιχειρηθεί και η κατάδειξη της ισχύος και επιρροής που διέθεταν συγκεκριμένες επαγγελματικές οργανώσεις και ομάδες συμφερόντων να επηρεάζουν πολιτικές αποφάσεις προς όφελος τους και τον αντίκτυπο που είχε κάτι τέτοιο τόσο στη διανομή του εθνικού εισοδήματος και στη διατήρηση των εισοδηματικών ανισοτήτων όσο και στα όρια που τίθεντο από τις πρακτικές αυτές στην αναπτυξιακή πορεία της χώρας. Προσέτι αντικείμενο εξέτασης θα αποτελέσει και ο τρόπος με τον οποίο οικονομικές επιδιώξεις συγκεκριμένων κεφαλαιοκρατικών μερίδων κατόρθωσαν να αναδειχθούν σε κυρίαρχες πολιτικές επιλογές και εν τέλει να καταστούν ουσιαστικοί φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής.

Ως *χρονική αφετηρία* της ερευνητικής εργασίας λαμβάνεται η περίοδος του Μεσοπολέμου με κύρια σημεία αναφοράς για την περίοδο αυτή τα πρωτόλεια έργα του Ξενοφώντα Ζολώτα και τους θεωρητικούς προβληματισμούς και τις πολιτικές ταλαντεύσεις που σχετίζονται με τα ζητήματα της εκβιομηχάνισης και της νομισματικής διαχείρισης. Ειδικότερα θα εξετασθούν ζητήματα που άπτονται των πολιτικών εκβιομηχάνισης της χώρας, τον τρόπο σύνδεσης του εξωτερικού τομέα της ελληνικής οικονομίας με τις παραγωγικές της δομές, τις συνεπαγόμενες μεταβολές στην παραγωγική, εισοδηματική και κοινωνική διαστρωμάτωση και εν τέλει τα διλήμματα, τα προσκόμματα και τις προκρινόμενες λύσεις αναφορικά με τα ανακύπτοντα προβλήματα που αντιμετώπισε η νομισματική πολιτική κατά την μεσοπολεμική περίοδο.

Εν συνεχεία αντικείμενο μελέτης θα αποτελέσει η κατοχική περίοδος και οι νέες δομές και οι συσχετισμοί ισχύος που προέκυψαν στο οικονομικό τοπίο της χώρας σε αναφορά και συνάρτηση πάντα με το έργο του Ξενοφώντα Ζολώτα κατά την ίδια περίοδο. Τα πρώτα μετακατοχικά χρόνια μέχρι και το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον όχι μόνο λόγω των ανακατατάξεων που σημειώθηκαν στην εισοδηματική διάρθρωση και στην ευρύτερη οικονομική δομή της χώρας αλλά και εξαιτίας των καταστάσεων κρίσης που αναδύονται και οδηγούν σε οξύτερες κοινωνικές συγκρούσεις. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο των κοινωνικών ανωμαλιών

εμφανίζονται δυνάμεις που διεκδικούν μεταρρυθμίσεις σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο αμφισβητώντας εμπράκτως το υφιστάμενο καθεστώς, γεγονός που δρομολόγησε εξελίξεις που έθεσαν με τρόπο επιτακτικό-ίσως για πρώτη φορά με τόση ένταση από συστάσεως του ελληνικού κράτους, αιτήματα που σχετίζονται με ριζικές αλλαγές στο κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Σ' αυτή την ιστορική για τη χώρα καμπή δίνεται η ευκαιρία για την προβολή απόψεων από επιστημονικούς, πολιτικούς και οικονομικούς κύκλους που εκφράζουν ένα πλέγμα αναθεωρητικών προτάσεων ως προς τα ζητήματα των αναπτυξιακών δυνατοτήτων του τόπου και των τρόπων αντιμετώπισης της οικονομικής του υστέρησης. Οι διαμάχες σε επιστημονικό και πολιτικό επίπεδο που έλαβαν χώρα αυτήν την περίοδο και αντικατοπτρίζουν την βαθιά διαίρεση του κοινωνικού σώματος αποτελούν μείζονα ερευνητικά ζητήματα της ερευνητικής μελέτης, καθ' όσον η έκβαση αυτών των αντιπαραθέσεων έκρινε εν πολλοίς και το οικονομικό μέλλον της χώρας.

Ακολούθως θα επιχειρηθεί η ανακατασκευή της θεωρητικής αντιπαραθέσης των Ζολώτα -Βαρβαρέσου, όπου με βάση την ίδια και τα αποτελέσματα που γέννησε καθώς και τις βαθιές κοινωνικοοικονομικές ζυμώσεις που πραγματοποιούνται στη χώρα τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, θα αναζητηθούν - εντός κριτικού πρίσματος - οι αιτιώδεις σχέσεις που καθόρισαν την τύχη της αναπτυξιακής πορείας της χώρας και των διαρθρωτικών αδυναμιών που αυτή κληροδότησε στην πολιτικοοικονομική δομή της χώρας. Σαφέστατα η παραπάνω προσέγγιση του θεματικού αντικειμένου θα πραγματοποιηθεί συνδυαζόμενη με τις διαδικασίες και μεταβολές που διαμόρφωσαν το μεταπολεμικό πλέγμα εξουσίας και τις πολιτικές που αυτό εφάρμοσε - μέσω των θεσμικών φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής - π.χ Κράτος, Τράπεζα της Ελλάδος, Νομισματική Επιτροπή κ.τ.λ - προκειμένου να παγιώσει την κυριαρχία του σε ιδεολογικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Ιδιαίτερη βαρύτητα θα δοθεί στο να καταδειχθούν οι ποιοτικές και ποσοτικές παράμετροι που διαχωρίζουν τα μοντέλα οικονομικής μεγέθυνσης από αυτά της οικονομικής ανάπτυξης και πως αυτές οι παράμετροι αποτυπώνονται στα πραγματικά και ονομαστικά οικονομικά μεγέθη· διάκριση που αντικατοπτρίζει πιστά-συν τοις άλλοις-την διαφορά ανάμεσα στις έννοιες της μεγέθυνσης και της ανάπτυξης. Επιπλέον θα διερευνηθεί και η διάρθρωση της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας αλλά και των κεφαλαιοκρατικών μερίδων μεταξύ τους ώστε να καταστεί δυνατή η εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων για το καθεστώς συσσώρευσης και αξιοποίησης του κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα.

Στην προβληματική της έρευνας εντάσσονται και τα ζητήματα των νομισματικών χειρισμών που πραγματοποιήθηκαν την μεταπολεμική περίοδο καθώς και των κυρίαρχων αντιλήψεων από τις οποίες διακατέχονταν οι οικονομικές και πολιτικές ηγετικές ομάδες σχετικά με τον ρόλο που μπορούσε να διαδραματίσει το ξένο κεφάλαιο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Ο δυϊσμός στην στοχοθεσία της οικονομικής πολιτικής-νομισματική σταθερότητα και οικονομική ανάπτυξη-και οι ανασχέσεις και τα όρια που τίθεντο στην αναπτυξιακή πορεία από την προβληματική συνύπαρξη και τα διλήμματα «προτεραιότητας» αυτών των δύο θεμελιακών στόχων θα απασχολήσουν επίσης την παρούσα μελέτη, στο βαθμό που οι στόχοι αυτοί διαμόρφωσαν το πλαίσιο δράσης των θεσμικών υποκειμένων άσκησης της οικονομικής πολιτικής. Απαραίτητη κρίνεται και η ανάλυση των πολιτικών που απέβλεπαν στην ανάπτυξη των μεγεθών της ελληνικής οικονομίας, κυρίως ως προς το αν αυτές ενθάρρυναν την ποσοτική αύξηση των χρηματικών μεγεθών και των ονομαστικών δεικτών ή αποσκοπούσαν στο να τονώσουν τα πραγματικά μεγέθη και την παραγωγική ικανότητα της οικονομίας. Σημαντικό προς εξέταση ζήτημα συνιστά και το επίπεδο της συνολικής απασχόλησης που χαρακτήριζε την ελληνική

οικονομία σε συνάρτηση κυρίως με την πολιτική της νομισματικής ισορροπίας και τα αποτελέσματα που γεννούσε η σχέση αυτή όσον αφορά το επίπεδο των εισοδηματικών μεγεθών, το βαθμό ισοκατανομής του εθνικού εισοδήματος και του ύψους και του ρυθμού αύξησης του εγχώριου προϊόντος.

Πέραν των παραπάνω επισημάνσεων πρέπει να υπογραμμισθεί ότι η συνολική θεώρηση και ερμηνευτική προσέγγιση που υιοθετήθηκε κατά την εξέταση των ζητημάτων που άπτονται του ερευνητικού αντικειμένου της ανά χείρας διατριβής πραγματοποιήθηκε αποδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαχρονική διαμόρφωση και υλοποίηση του μακροοικονομικού πλέγματος και των αντίστοιχων δυνάμεων που καθόρισαν την φυσιογνωμία του, θέτοντας όμως παράλληλα στο κέντρο της προβληματικής τους προσδιοριστικούς παράγοντες σχηματοποίησης και εφαρμογής της νομισματικής πολιτικής και τα μακροοικονομικά αποτελέσματα που αυτή παράγαγε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΚΕΝΤΡΙΚΕΣ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΣΧΟΛΕΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής του κράτους, δηλαδή του κεντρικού νεωτερικού φορέα άσκησης πολιτικής εξουσίας, εδράζεται σε δύο άξονες. Οι άξονες αυτοί συνίστανται στη δημοσιονομική (fiscal policy) και τη νομισματική πολιτική (monetary policy). Η δημοσιονομική πολιτική έχει ως πεδίο αναφοράς το σύνολο των οικονομικών αποτελεσμάτων που απορρέουν από την σφαίρα των αποφάσεων που λαμβάνονται συλλογικά ή με άλλα λόγια σε πολιτικό επίπεδο. Ανεξαρτήτως των πολιτικών μηχανισμών και διαδικασιών μέσα από τις οποίες διαμεσολαβούνται, σχηματοποιούνται και λαμβάνονται οι συλλογικές αποφάσεις, επιδιώκεται μέσω της δημοσιονομικής πολιτικής η υλοποίηση των οικονομικών στόχων του κράτους και – θεωρητικά τουλάχιστον από τον 20^ο αιώνα – η μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας. Τα κυριότερα εργαλεία που έχει στη διάθεσή του το κράτος προκειμένου να υλοποιήσει τις στοχεύσεις της δημοσιονομικής πολιτικής είναι οι δημόσιες δαπάνες, στις οποίες αυτό προβαίνει, η φορολογία, την οποία επιβάλλει και η πολιτική που ακολουθείται αναφορικά με τον δημόσιο δανεισμό.

Η νομισματική πολιτική, πέρα από τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει σε σχέση με τη δημοσιονομική πολιτική αναφορικά με τα μέσα που χρησιμοποιεί και τους σκοπούς που επιδιώκει, εμφανίζει μια σειρά από ιδιαιτερότητες, κυρίως όσον αφορά τους φορείς άσκησης της.

Οι σκοποθεσίες της νομισματικής πολιτικής συνίστανται στην επίτευξη νομισματικής σταθερότητας, δηλαδή στη διατήρηση της σταθερότητας της αγοραστικής δύναμης της νομισματικής μονάδος, στην εύρυθμη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος, στην προαγωγή του υγιούς ανταγωνισμού ανάμεσα στα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και στη διαμόρφωση των όρων και των συνθηκών που είναι απαραίτητοι για την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και της επίτευξης υψηλών επιπέδων απασχόλησης.

Την ευθύνη για την άσκηση της νομισματικής πολιτικής φέρει η Κεντρική Τράπεζα (Central Bank ΚΤ) κάθε χώρας σε συνεργασία με την εκάστοτε πολιτική ηγεσία. Ο βαθμός ανεξαρτησίας της ΚΤ από την πολιτική ηγεσία – με άλλα λόγια το κατά πόσον παραμένει ανεπηρέαστη η ΚΤ από τις παρεμβάσεις της πολιτικής ηγεσίας αναφορικά με την διαδικασία υλοποίησης της νομισματικής πολιτικής – αποτελεί συνάρτηση του βαθμού ανάπτυξης των οικονομικών δομών και του επιπέδου πολιτικής οργάνωσης που έχει κατακτήσει κάθε χώρα. Κατά συνέπεια ο βαθμός ανεξαρτησίας της ΚΤ συνιστά μια κρίσιμη θεσμική παράμετρο στο πεδίο της άσκησης της οικονομικής πολιτικής που επιδρά σε μεγάλο βαθμό τόσο όσον αφορά τις προτεραιότητες της οικονομικής πολιτικής όσο και τα μέσα που επιλέγονται ώστε να υλοποιηθούν οι στόχοι της.

Γίνεται βεβαίως αντιληπτό ότι η επιλογή των μέσων και η ιεράρχηση των προτεραιοτήτων της οικονομικής πολιτικής παράγουν και διαφορετικά αποτελέσματα στο πεδίο εφαρμογής τους, γεγονός που αντικαθρεφτίζεται και στις ασύμμετρες και

ετεροβαρείς επιπτώσεις που γεννούν για τις διάφορες κοινωνικές ομάδες. Τα μέσα άσκησης της νομισματικής πολιτικής τα οποία βρίσκονται στη διάθεση της ΚΤ μπορούν να συνοψιστούν στα εξής:

1. Στη δυνατότητα που έχει η ΚΤ να καθορίζει το ποσοστό των υποχρεωτικών αποθεματικών (reserve ratio ή reserve requirements) των εμπορικών τραπεζών. Η διακράτηση από την ΚΤ ενός ποσοστού υποχρεωτικών αποθεματικών λειτουργεί ως ένα μέσο διασφάλισης του ελέγχου της προσφοράς χρήματος, που προέρχεται από το χρηματοπιστωτικό σύστημα, λόγω της δυνατότητας πιστωτικής επέκτασης που διαθέτουν οι εμπορικές τράπεζες.

2. Στην πολιτική της ανοιχτής αγοράς (open market policy ή open market operations). Η πολιτική αυτή έγκειται στη δυνατότητα παρεμβάσεων της ΚΤ τόσο στην χρηματαγορά όσο και στην κεφαλαιαγορά με την αγοραπωλησία τίτλων του Δημοσίου, ώστε να καταστεί δυνατός ο επηρεασμός της προσφοράς χρήματος και των επιτοκίων.

3. Στην πολιτική του προεξοφλητικού τόκου (discount rate). Ο προεξοφλητικός τόκος αποτελεί το επιτόκιο, με το οποίο επιβαρύνει η ΚΤ τις εμπορικές τράπεζες όταν αυτές αναπροεξοφλούν τμήμα του χαρτοφυλακίου τους εξαιτίας των προσωρινά αυξημένων αναγκών τους για ταμειακή ρευστότητα. Το ύψος του επιτοκίου αυτού διαφοροποιείται ανάλογα με τον χαρακτήρα του τίτλου, για τον οποίο ζητείται αναπροεξόφληση και προσδιορίζεται αναφορικά με το αν θα διαμορφώνεται υψηλότερα ή χαμηλότερα ή στο ίδιο επίπεδο με τα αντίστοιχα αγοραία επιτόκια, ανάλογα με τις στοχεύσεις της νομισματικής πολιτικής και τη νομισματική επέκταση ή συστολή που αυτή θέλει να επιτύχει. Επιπροσθέτως η ΚΤ μπορεί να διαφοροποιεί κάθε φορά το είδος των κινητών αξιών που αποδέχεται για αναπροεξόφληση.

4. Στη συναλλαγματική πολιτική (foreign exchange policy). Στο πλαίσιο της ασκούμενης συναλλαγματικής πολιτικής οι παρεμβάσεις της ΚΤ στην αγορά συναλλάγματος έχουν ως σκοπό να επηρεάσουν την τιμή του συναλλάγματος, ώστε να διαμορφωθεί στα επιθυμητά κάθε φορά επίπεδα, αλλά και στο να εξασφαλίσει επάρκεια συναλλαγματικών πόρων.

Τα παραπάνω αποτελούν τα βασικότερα άμεσα εργαλεία άσκησης της νομισματικής πολιτικής. Πέρα όμως από τα άμεσα εργαλεία της νομισματικής πολιτικής, στη διάθεση των νομισματικών αρχών βρίσκονται και τα λεγόμενα έμμεσα εργαλεία της νομισματικής πολιτικής, τα οποία αποτελούνται από μια σειρά μέτρων, που σκοπό έχουν να ασκήσουν έλεγχο και εποπτεία του τρόπου λειτουργίας και οργάνωσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τα εργαλεία αυτά μπορεί να συνίστανται από απλές παραινέσεις προς τα πιστωτικά ιδρύματα έως και να λαμβάνουν τη μορφή νομοθετικών παρεμβάσεων, που να προσδιορίζουν την κατανομή των πιστώσεων προς τους διάφορους οικονομικούς κλάδους.

Πρέπει βεβαίως να τονιστεί ότι οι δυνατότητες χρησιμοποίησης των διάφορων εργαλείων ελέγχου της προσφοράς χρηματοπιστωτικών μέσων ή των επιτοκίων από μέρους της ΚΤ εξαρτάται από το επίπεδο ανάπτυξης του χρηματοπιστωτικού συστήματος, ο ρυθμός ανάπτυξης του οποίου επηρεάζεται μακροπρόθεσμα από την έκταση και τον τρόπο χρησιμοποίησης των διάφορων εργαλείων της νομισματικής πολιτικής.

Προϊόντος του χρόνου η σφαίρα αρμοδιοτήτων που τα διάφορα κράτη έχουν παραχωρήσει στις ΚΤ, παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν, εμφανίζουν μια ισχυρή τάση σύγκλισης αναφορικά με τις πρακτικές παρέμβασης. Οι χρησιμοποιούμενες όμως μέθοδοι είναι δυνατό να διαφέρουν – ως ένα σημείο – τόσο ως προς τον βαθμό όσο και ως προς το είδος των μηχανισμών που χρησιμοποιούνται από τις νομισματικές αρχές. Οι διαφορές αυτές σχετίζονται με το στάδιο οικονομικής ανάπτυξης της κάθε χώρας, το μέγεθος των υλικών της πόρων, τη δομή και το βαθμό ανάπτυξης του

χρηματοπιστωτικού συστήματος, τον τρόπο με τον οποίο η χώρα εντάσσεται στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, την φύση της οικονομικής της σχέσης με τις υπόλοιπες χώρες (αν πρόκειται για πιστώτρια ή οφειλέτρια χώρα) κτλ (De Kock 1974:13).

Οι αρμοδιότητες που κατέχει και οι λειτουργίες που επιτελεί μια σύγχρονη - στην ιδεοτυπική της μορφή – ΚΤ στο πλαίσιο μιας καπιταλιστικής οικονομικής οργάνωσης συνίστανται:

- 1) Στην έκδοση (issuing) εθνικού νομίσματος (national currency) που αποτελείται από το άθροισμα των τραπεζογραμμάτων (bank notes), δηλαδή των χαρτονομισμάτων (paper money) για τα οποία δεν υφίσταται πλέον η υποχρέωση της ΚΤ για τη μετατροπή τους (conversion) σε μεταλλικές αξίες (metallic values) κατ' απαίτηση των κατόχων τους – υποχρέωση που υφίστατο σε παλαιότερες περιόδους- και των κερμάτων (coins). Τα τραπεζογραμμάτια για τα οποία δεν υφίσταται η υποχρέωση της ΚΤ για την ανταλλαγή τους σε μεταλλικά νομίσματα (inconvertible bank notes), υποχρέωση που υφίστατο – τυπικά – μέχρι και τη μεσοπολεμική περίοδο (βλέπε παρακάτω), ονομάζονται χρήμα αναγκαστικής κυκλοφορίας (forced currency) και γίνονται υποχρεωτικώς αποδεκτά μέσα πληρωμών και ανταλλαγών ή όπως διαφορετικά καλούνται νόμιμο χρήμα (legal tender).
- 2) Στην ταμειακή διαχείριση των δημοσίων πόρων, στην παροχή πιστωτικών διευκολύνσεων (credit facilities) προς το κράτος, στη διαχείριση του δημοσίου χρέους (management of public debt) και στην παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών (consulting services) που άπτονται νομισματικών αλλά και ευρύτερων ζητημάτων οικονομικής πολιτικής προς την κυβέρνηση.
- 3) Στην επίβλεψη (supervision) του χρηματοπιστωτικού συστήματος, στη διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας του και στον επηρεασμό του προκειμένου να εξυπηρετηθούν οι εκάστοτε στόχοι της οικονομικής πολιτικής.
- 4) Στη διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας (exchange reserves), που αποτελούνται από το απόθεμα των μεταλλικών αξιών, των αλλοδαπών νομισμάτων και, από τα χρεόγραφα (securities) ή άλλες απαιτήσεις (claims) προς το εξωτερικό που είναι μετατρέψιμες σε μεταλλικές αξίες ή αλλοδαπά νομίσματα, αλλά και στην από κοινού – με την κυβέρνηση – άσκηση της συναλλαγματικής πολιτικής.
- 5) Στη λειτουργία της ΚΤ ως κέντρο εκκαθάρισης (ή συμψηφισμού) (clearing house) των διατραπεζικών συναλλαγών (interbank transactions) και στην παροχή πιστώσεων – διαφόρων ειδών και με διαφορετικούς δανειακούς όρους – προς τις εμπορικές τράπεζες με σκοπό είτε την ταμειακή τους ενίσχυση ή την προαγωγή – μέσου του χρηματοπιστωτικού συστήματος – μακροοικονομικών ή μικροοικονομικών στοχεύσεων.

Στο σημείο αυτό θα ήταν χρήσιμο να δοθεί μια ιστορική περιγραφή του τρόπου με τον οποίο αναδύθηκαν, συγκροτήθηκαν και εν τέλει παγιώθηκαν στα σύγχρονα οικονομικά συστήματα – ως ένας πλήρως αναγνωρισμένος και αποδεκτός θεσμός άσκησης της νομισματικής πολιτικής– οι ΚΤ.

1.2. Η ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΚΑΙ Η ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΤΟΥΣ ΣΤΑ ΝΕΩΤΕΡΙΚΑ ΘΕΣΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η διεθνής εμπορική δραστηριότητα, που κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους είχε κατά ένα πολύ μεγάλο βαθμό ατονήσει, με τη διεξαγωγή των Σταυροφοριών (10^{ος}-13^{ος} αιώνας) άρχισε να αναζωογονείται, γεγονός που δρομολόγησε μια σειρά οικονομικών εξελίξεων που επηρέασαν βαθιά και καθοριστικά τον ρου της οικονομικής ιστορίας.

Η πραγματοποίηση των Σταυροφοριών και η συνακόλουθη ανάπτυξη των εμπορικών επαφών Ανατολής και Δύσης κατέστησε τον μεσογειακό χώρο μία προνομιούχα γεωγραφική περιοχή άνθησης του διεθνούς εμπορίου. Την πρωτοκαθεδρία στην εκμετάλλευση των θαλάσσιων εμπορικών οδών κατόρθωσαν να αποκτήσουν οι ιταλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα (Βενετία, Γένοβα κτλ) οι οποίες, με τους ισχυρούς εμπορικούς στόλους που διέθεταν, πέτυχαν να ελέγξουν τις θαλάσσιες μεταφορές ανάμεσα στο ευρωπαϊκό μεσογειακό τμήμα και την ανατολική Μεσόγειο (Smith 1776/1976a:406). Με μια μικρότερη ή μεγαλύτερη χρονική υστέρηση και άλλες πόλεις της Μεσογείου αρχικά, όπως π.χ. η Βαρκελώνη και η Βαλένθια, αλλά και των βορείων ακτών της ηπειρωτικής Ευρώπης αργότερα (π.χ. Άμστερνταμ, Αμβούργο, Νυρεμβέργη) ανέπτυξαν αξιόλογη εμπορική δραστηριότητα.

Προϊόντος του χρόνου και με την ανακάλυψη της αμερικανικής ηπείρου, αλλά και άλλων αποικιακών εδαφών (π.χ. Νοτιοανατολική Ασία), αναδύονταν και άλλες ευρωπαϊκές πόλεις ως νευραλγικά κέντρα διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου, ενώ ταυτόχρονα πόλεις που παλαιότερα θεωρούνταν κορυφαία κέντρα της διεθνούς εμπορικής κίνησης έχαναν βαθμιαία τον ρόλο που διαδραμάτιζαν στη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου.

Επιχειρώντας μια χρονική τομή, προκειμένου να ανιχνεύσουμε τις απαρχές της σύγχρονης τραπεζικής λειτουργίας, οδηγούμαστε στις αρχές του 13^{ου} αιώνα, όπου οι πρώτες τραπεζικές δραστηριότητες – με τη σύγχρονη έννοια του όρου – λαμβάνουν χώρα στις ιταλικές πόλεις του ύστερου Μεσαίωνα .

Τα πρώτα τραπεζικά ιδρύματα που ιδρύονται στις ιταλικές πόλεις έχουν ως αντικείμενο δραστηριότητας είτε τη χορήγηση δανείων προς τις κυβερνήσεις των πόλεων αυτών (Bagehot 1873/1999:78) είτε στην ανάληψη εργασιών συμψηφισμού, στα πλαίσια μιας πρωτόλειας μορφής ανάπτυξης του συστήματος διεθνών πληρωμών, που αποτελούσε απόρροια της ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου (Kindleberger 1999:50). Οι πρώτοι αυτοί ιταλικοί τραπεζικοί οίκοι αναλάμβαναν το βάρος του διακανονισμού των πληρωμών που έπρεπε να πραγματοποιηθούν σε χώρο και χρόνο που διέφερε από τον χώρο και χρόνο στον οποίο εκτελούνταν οι διεθνείς εμπορικές πράξεις και μάλιστα σε νόμισμα που χαρακτηρίζονταν ως νόμισμα κοινής αποδοχής από την διεθνή εμπορική κοινότητα. Με άλλα λόγια, η ανάπτυξη ενός ολοένα και μεγαλύτερου και πιο σύνθετου πλέγματος διεθνών εμπορικών σχέσεων απαιτούσε και την ύπαρξη ενός χρηματοπιστωτικού δικτύου, που θα διαρρύνιζε το σύστημα, μέσω του οποίου θα πραγματοποιούνταν οι πληρωμές που ήταν απαραίτητες για την αγοραπωλησία των διαφόρων αγαθών.

Το πρόβλημα που αναφύονταν από την συγκρότηση ενός τέτοιου συστήματος ήταν διττό και σχετιζόταν με τις προϋποθέσεις που έπρεπε να πληροί προκειμένου να επιτελεί αποτελεσματικά την λειτουργία του. Αφενός θα έπρεπε να υπάρχει ένα χωρικά διάσπαρτο δίκτυο τραπεζικών αντιπροσώπων, που θα αναλάμβανε την εκτέλεση των πληρωμών και την πραγματοποίηση των συμψηφιστικών πράξεων, όπου εμφανίζονταν χρεωπιστωτικά ανοίγματα. Αφετέρου, η νομισματική μονάδα μέσω της οποίας θα

γίνονταν ο υπολογισμός της αξίας των αγαθών, αλλά και η εκτέλεση των πληρωμών, να είναι κοινής αποδοχής απ' όλους τους εμπλεκόμενους με το διεθνές εμπόριο παράγοντες.

Η διαδικασία που ακολουθούνταν προκειμένου να υπάρξει μια ικανοποιητική διευθέτηση της λειτουργίας του συστήματος διεθνών πληρωμών απαιτούσε σε πρώτη φάση την καταβολή ποσότητας μεταλλικών νομισματικών μονάδων από ένα έμπορο σε ένα λογαριασμό του σε μια τράπεζα, η οποία πίστωνε στα βιβλία της τον αντίστοιχο λογαριασμό του εμπόρου με το ποσό της κατάθεσης που αυτός είχε πραγματοποιήσει (Smith 1776/1976a:480). Εν συνεχεία η τράπεζα εξέδιδε και παρέδιδε στον έμπορο ένα πιστοποιητικό κατάθεσης στο όνομά του. Το πιστοποιητικό κατάθεσης χρησίμευε στον έμπορο ως μέσο πληρωμής για οποιαδήποτε πράξη αγοράς επιθυμούσε αυτός να πραγματοποιήσει, δεδομένου ότι η τράπεζα που εξέδιδε αυτά τα πιστοποιητικά καταθέσεων διέθετε ένα πυκνό δίκτυο αντιπροσώπων ή συνεργατών σ' όλα τα μεγάλα εμπορικά κέντρα, οι οποίοι αναλάμβαναν την υποχρέωση να αποδέχονται προς εξαργύρωση τα πιστοποιητικά καταθέσεων, τα οποία προσκομίζονταν στα ταμεία τους.

Κατ' αυτόν τον τρόπο τα πιστοποιητικά καταθέσεων αποτελούσαν ένα εύχρηστο μέσο των διεθνών πληρωμών, αφού εξασφάλιζαν την πραγματοποίηση των διεθνών πληρωμών, χωρίς να απαιτείται η φυσική μεταφορά των μεταλλικών νομισμάτων. Το τελευταίο αυτό κρίσιμο στοιχείο θα αποδειχθεί αργότερα ως ένας ιστορικά καθοριστικός παράγοντας στη δυνατότητα δανεισμού των ηγεμόνων από τις τράπεζες μεγάλων ποσοτήτων μεταλλικών νομισμάτων, εξέλιξη που αποτέλεσε την βάση ανάδυσης του θεσμού των κεντρικών τραπεζών.

Το δεύτερο πρόβλημα της λειτουργίας του διεθνούς συστήματος πληρωμών, δηλαδή της ύπαρξης μιας κοινά αποδεκτής νομισματικής μονάδας, αντιμετωπίστηκε στη βάση της αποκλειστικής χρησιμοποίησης μεταλλικών, κυρίως χρυσών και αργυρών, νομισμάτων, αφού λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που αυτά ενσωματώνουν (π.χ. υψηλό βαθμό διαιρετότητας, μικρό βαθμό φυσικής φθοράς κτλ), κατακτούν ευκολότερα την εμπιστοσύνη του συναλλακτικού κοινού.

Η ανάγκη για την ύπαρξη και τη διασφάλιση της ποσοτικής επάρκειας των μεταλλικών νομισματικών μέσων οδήγησε στη δημιουργία μεγάλων τραπεζικών ιδρυμάτων στη βόρεια Ευρώπη. Δεσπόζουσα θέση ανάμεσα σ' αυτά τα ιδρύματα κατείχε η Τράπεζα του Άμστερνταμ, που ξεκίνησε τις δραστηριότητές της το 1609. Το γεγονός αυτό δεν είναι τυχαίο αν ληφθεί υπόψη ότι το Άμστερνταμ αποτελούσε το σπουδαιότερο εμπορικό κέντρο της εποχής και συγκεντρώνονταν εκεί μεγάλες ποσότητες μεταλλικού νομίσματος. Αυτό που η Τράπεζα του Άμστερνταμ διασφάλιζε ήταν η αρτιότητα, από ποσοτικής και ποιοτικής άποψης, των μεταλλικών νομισμάτων που κατατίθεντο σ' αυτήν, δεδομένου ότι πολλοί επιχειρούσαν να κερδοσκοπήσουν κατά τη διεξαγωγή των εμπορικών ανταλλαγών χρησιμοποιώντας μεταλλικά νομίσματα, των οποίων το πραγματικό καθαρό βάρος τους σε μέταλλο είτε δεν συνέπιπτε με το ονομαστικό τους βάρος είτε το μέταλλο από το οποίο αποτελούνταν η νομισματική μονάδα είχε δεχτεί προσμίξεις κατώτερων σε αξία μετάλλων, με αποτέλεσμα η πραγματική του αξία να είναι κατά πολύ μικρότερη της ονομαστικής του αξίας (Smith 1776/1976a:480).

Η ακολουθούμενη αυτή πρακτική οδηγούσε σε μια de facto υποτίμηση των συναλλακτικών μέσων, υπονομεύοντας με αυτό τον τρόπο την εμπιστοσύνη του κοινού προς τα μεταλλικά νομίσματα και κατ' επέκταση υπέσκαπτε τα θεμέλια της διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου. Τη δυσπιστία του κοινού αναφορικά με την ποιότητα των νομισματικών μέσων κλήθηκε να αντιμετωπίσει με τη λειτουργία της η Τράπεζα του Άμστερνταμ (Bagehot 1873/1999:81 και Smith 1776/1976a:480-481), η οποία αναλάμβανε να δημιουργήσει συναλλακτικά μέσα από τις καταθέσεις των μεταλλικών νομισμάτων που αποδέχονταν, τα οποία θα χαρακτηρίζονταν από την ποιοτική τους

αρτιότητα, αφού περνούσαν πρώτα από κάποια στάδια επεξεργασίας. Τα πιστοποιητικά καταθέσεων και οι συναλλαγματικές που εξέδιδε η Τράπεζα του Άμστερνταμ επί τη βάση των καταθέσεων που πραγματοποιούνταν στα ταμεία της αποκτούσαν πλέον τον χαρακτήρα ενός διεθνούς μέσου πληρωμής, καθ' ότι είχαν αντίκρισμα σε μεταλλικά νομίσματα εγνωσμένης ποιότητας.

Διαπιστώνουμε λοιπόν ότι οι πρωταρχικές δραστηριότητες της σύγχρονης τραπεζικής εστιάζονταν κατά πρώτο λόγο σε αντικείμενα που άπτονταν της εύρυθμης λειτουργίας του διεθνούς συστήματος πληρωμών και κατά δεύτερο λόγο της χρηματοδότησης των αναγκών της πολιτικής εξουσίας, είτε αυτή αφορούσε τοπικές κυβερνήσεις πόλεων (π.χ. ιταλικές πόλεις ή πόλεις της βόρειας Ευρώπης), είτε ηγεμόνες των οποίων η πολιτική κυριαρχία εκτεινόταν σε μεγάλο χωρικό εύρος (π.χ. Γάλλοι αυτοκράτορες, αυτοκράτορες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κτλ).

Προϋπόθεση όμως για την ανάδυση του φαινομένου της δημόσιας πίστης, δηλαδή της παροχής πίστωσης προς τον φορέα άσκησης πολιτικής εξουσίας, αποτέλεσε όχι μόνο η συσσώρευση μεγάλων ποσοτήτων μεταλλικών νομισμάτων στα θησαυροφυλάκια των τραπεζών, αλλά και η πίστη του καταθετικού κοινού ως προς τη δυνατότητα άμεσης ανάληψης των αποταμιεύσεων του ανά πάσα στιγμή από τα ταμεία των τραπεζών. Αυτή ακριβώς η εμπέδωση της πίστης, ή των σχέσεων εμπιστοσύνης, του κοινού προς τα τραπεζικά ιδρύματα ως προς τη δυνατότητα άμεσης ανάληψης των καταθέσεων του, προσδιόρισε εν πολλοίς και τη δυνατότητα πρόσβασης των εξουσιαστικών πολιτικών υποκειμένων στον τραπεζικό δανεισμό. Η συνετή διαχείριση του χρηματικού πλούτου, που συσσώρευαν αρχικά ορισμένα τραπεζικά ιδρύματα, σε συνδυασμό με τη χρηματοπιστωτική καινοτομία της χρησιμοποίησης των πιστοποιητικών καταθέσεων και συναλλαγματικών για την εκτέλεση των διεθνών πληρωμών έθεσε τις βάσεις για τη δημιουργία της δημόσιας πίστης. Οι δυο αυτοί παράγοντες συνέβαλαν ώστε αφενός να καταστεί περιττή η φυσική μεταφορά των μεταλλικών νομισμάτων, προκειμένου να διεξάγονται οι διεθνείς πληρωμές, και αφετέρου να αναπτυχθεί και να εδραιωθεί ένα κλίμα εμπιστοσύνης των αποταμιευτών προς τις τραπεζικές επιχειρήσεις όσον αφορά στον υψηλό βαθμό άμεσης πρόσβασης που είχαν στις καταθέσεις τους. Βεβαίως είναι ευνόητο ότι ο συντριπτικά μεγαλύτερος όγκος των καταθέσεων που συγκεντρώνονταν στα θησαυροφυλάκια των τραπεζών προέρχονταν από τα εισοδήματα των εύπορων εμπόρων που εμπλέκονταν με τις δραστηριότητες του διεθνούς εμπορίου και ως εκ τούτου χρησιμοποιούσαν τις τραπεζικές υπηρεσίες σε πολύ μεγαλύτερη συχνότητα από ότι το ευρύ κοινό.

Οι ανάγκες που χρηματοδοτούνταν μέσω της δημόσιας πίστης συνδέονταν πρωτίστως με τη διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων, τη συντήρηση σε ειρηνική περίοδο ετοιμοπόλεμων στρατιωτικών μονάδων, με δαπάνες που σχετίζονταν με τη διατήρηση της εσωτερικής έννομης τάξης, καθώς και την εκτέλεση ορισμένων δημόσιων έργων (Bonney 1999:382). Με την πάροδο του χρόνου άρχισε να αναπτύσσεται μια σχέση ανάμεσα στην πολιτική εξουσία και την εμπορική και τραπεζική τάξη, που θα μπορούσε να περιγραφεί ως σχέση αλληλεξάρτησης ή «στενής συμμαχίας» (Rubin 1929/1994:37). Πιο συγκεκριμένα, οι ανάγκες της πολιτικής εξουσίας για την άμεση άντληση μεγάλων μεγεθών χρηματικών πόρων προκειμένου να διεξάγουν πολεμικές εκστρατείες ή να καλύψουν τις δαπάνες που συνεπάγονταν η λειτουργία διοικητικών και γραφειοκρατικών μηχανισμών (π.χ. φοροεισπρακτικών μηχανισμών, μηχανισμών αποκατάστασης και ρύθμισης της εσωτερικής τάξης, μηχανισμών απονομής δικαιοσύνης κτλ), η χαμηλή φοροδοτική ικανότητα του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού και η ανεπαρκής οργανωτική διάρθρωση των φοροεισπρακτικών μηχανισμών, σε συνδυασμό με τα παραδοσιακά προνόμια φοροαπαλλαγών ή φορολογικής ασυλίας που απολάμβαναν η αριστοκρατική τάξη ή και ο κλήρος, προνόμια που έλκουν την καταγωγή

τους από τις φεουδαρχικές δομές κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση φαινομένων ταμειακής υστέρησης από πλευράς πολιτικής εξουσίας. Κατά συνέπεια η προσφυγή στα θησαυροφυλάκια των τραπεζών ή στα οικονομικά εύρωστα βαλάντια των εύπορων εμπόρων άρχισε να αποτελεί πάγια πρακτική των πολιτικών αρχόντων.

Με τη σειρά τους οι τραπεζικοί και εμπορικοί κύκλοι, που συχνά ταυτίζονταν και ως φυσική υπόσταση, επιδίωκαν να αποκτήσουν την εύνοια των κεντρικών φορέων άσκησης πολιτικής εξουσίας, καθ' όσον αυτοί είχαν τη δυνατότητα αφενός να άρουν το επαχθές πλαίσιο των φεουδαρχικών περιορισμών, τόσο στην πόλη όσο και στην ύπαιθρο, το οποίο δυσχέραινε την απρόσκοπτη ανάπτυξη των εμπορικών δραστηριοτήτων και αφετέρου να πραγματοποιούν πολεμικές επιχειρήσεις, οι οποίες θα διεύρυναν το γεωγραφικό εύρος των δραστηριοτήτων των εμπορικών και κατ' επέκταση και των τραπεζικών επιχειρήσεων, με άμεση συνέπεια την αύξηση των κερδών τους. Αυτός ο πλουτισμός εμπόρων και τραπεζών σήμαινε τη συγκρότηση μιας ισχυρής πηγής άντλησης δανειακών πόρων για την κεντρική πολιτική εξουσία, καλύπτοντας έτσι τις ταμειακές της δυσχέρειες. Από την πλευρά των εμπορικών και τραπεζικών κύκλων η δημόσια πίστη συνιστούσε τόσο μια επικερδή δραστηριότητα, όσο και ένα μοχλό πίεσης προς την πολιτική εξουσία για την παροχή είτε προνομίων σ' άλλα πεδία της οικονομικής σφαίρας, είτε για την άσκηση πολιτικών που θα προστάτευαν και θα προωθούσαν τη συσσώρευση του πλούτου τους. Αυτή η συσσώρευση πλούτου αποτελούσε για την πολιτική εξουσία, όπως έχει ήδη τονισθεί, την κυρίαρχη πηγή προσπορισμού εσόδων για την κάλυψη των ταμειακών τους ελλειμμάτων.

Αυτή η προοδευτική διασύνδεση και συνύφανση των συμφερόντων και επιδιώξεων της κεντρικής πολιτικής εξουσίας με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις των εμπορικών και τραπεζικών κύκλων εδραίωσε και ισχυροποίησε τον θεσμό της δημόσιας πίστης, ο οποίος με τη σειρά του γέννησε και τον θεσμό των εκδοτικών τραπεζών, που με τη σειρά τους μετεξελίχθηκαν και συγκρότησαν το θεσμό των κεντρικών τραπεζών.

Ιστορικά η πρώτη Κεντρική Τράπεζα που δημιουργήθηκε θεωρείται η Τράπεζα της Αγγλίας (Bank of England), της οποίας η ίδρυση τοποθετείται χρονικά το 1694. Αν και δεν υπήρξε η πρώτη Εκδοτική Τράπεζα η οποία εξέδιδε τραπεζογραμμάτια (ως η πρώτη παγκοσμίως εκδοτική τράπεζα θεωρείται η Τράπεζα της Στοκχόλμης (1656), η οποία το 1668 μετετράπη στην Τράπεζα της Σουηδίας), εντούτοις θεωρείται ως το πρώτο ιστορικά τραπεζικό ίδρυμα που συγκέντρωσε σταδιακά όλα εκείνα τα γνωρίσματα που χαρακτηρίζουν το θεσμό αυτό που ονομάζεται Κεντρική Τράπεζα.

Η Τράπεζα της Αγγλίας, πέραν του γεγονότος ότι της παραχωρήθηκε το δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμμάτων, ήτοι ενός τίτλου ο οποίος είχε αντίκρισμα σε ποσό μεταλλικού νομίσματος ίσο με αυτό που αναγραφόταν πάνω του και ο κομιστής του είχε το δικαίωμα απαίτησης εξαργύρωσης του αναγραφόμενου ποσού στα ταμεία της τράπεζας, ανέλαβε προϊόντος του χρόνου να διεκπεραιώνει τις ταμειακές λειτουργίες του αγγλικού στέμματος. Η Τράπεζα της Αγγλίας, με άλλα λόγια, ανέλαβε και την ταμειακή διαχείριση της αγγλικής κυβέρνησης. Αυτή η λειτουργία ήταν αυτή που τη διαφοροποιεί σε σχέση με τα άλλα τραπεζικά ιδρύματα του ευρωπαϊκού χώρου, των οποίων η συγκρότηση προηγείται χρονικά της ίδρυσης της Τράπεζας της Αγγλίας. Η λειτουργία αυτή (δηλαδή η ανάληψη της ταμειακής διαχείρισης του κράτους) θεωρείται ως *sine qua non* γνώρισμα μιας ΚΤ και ήταν ένα από τα στοιχεία εκείνα που συνέτειναν στη σφυρηλάτηση ενός πλέγματος στενών σχέσεων ανάμεσα στην αγγλική κυβέρνηση και την Τράπεζα της Αγγλίας.

Η ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας υπαγορεύτηκε τόσο από παράγοντες που σχετίζονταν με τη δημοσιονομική κατάσταση της αγγλικής κυβέρνησης όσο και από τις ανάγκες που δημιουργούνταν από την εμπορική και εν γένει οικονομική ανάπτυξη της

αγγλικής αυτοκρατορίας. Εν πρώτοις οι συνεχείς πόλεμοι στους οποίους είχαν επιδοθεί όλοι οι Άγγλοι βασιλείς από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα (Κάρολος Β', Ιάκωβος Β', Γουλιέλμος Γ') για να επιτύχουν την ενίσχυση και εδραίωση της αγγλικής εμπορικής ηγεμονίας στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο είχαν οδηγήσει στην εξάντληση των πόρων του δημοσίου ταμείου και στην αδυναμία της αγγλικής κυβέρνησης να ανταποκριθεί στις οικονομικές της υποχρεώσεις. Επιπλέον η δημόσια πίστη του αγγλικού στέμματος είχε ήδη από το 1672 δεχτεί ένα ισχυρότατο πλήγμα της αξιοπιστίας της, λόγω της αναστολής εξόφλησης εκείνο το έτος όλων των δημοσίων δανείων που είχε εκδώσει το βασιλικό θησαυροφυλάκιο. Η άρνηση του αγγλικού κοινοβουλίου να παράσχει στον Κάρολο Β' (ο οποίος βρισκόταν την περίοδο εκείνη στον αγγλικό θρόνο) τα μέσα για την αποπληρωμή των δημοσίων δανείων (π.χ. έγκριση αύξησης ή επιβολής νέων φόρων ή δημιουργία πιστώσεων από τα ίδια τα μέλη του κοινοβουλίου), καθώς και η αδυναμία εξεύρεσης δανειακών πόρων από εξωτερικές πηγές (κυρίως από τον Λουδοβίκο ΙΔ') οδήγησε τον Κάρολο Β' στη λήψη της απόφασης για την αναστολή εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους (Andreades 1966(1903):39). Η απόφαση αυτή είχε ως άμεση συνέπεια την πτώχευση πολλών αγγλικών τραπεζών, αλλά και εμπόρων που είχαν δανείσει μεγάλα ποσά στο αγγλικό στέμμα και των οποίων η εμπιστοσύνη προς τον θεσμό της δημόσιας πίστης είχε δεχτεί καίριο πλήγμα.

Στα τέλη του 17^{ου} αιώνα, όταν πλέον η εμπιστοσύνη προς τη δημόσια πίστη της αγγλικής κυβέρνησης βρισκόταν στο χαμηλότερο δυνατό σημείο, η ανάγκη για τη σύναψη νέων δανείων από το αγγλικό στέμμα έκανε την εμφάνισή της με επιτακτικό τρόπο. Οι συνεχόμενες νίκες του Λουδοβίκου ΙΔ' (ο οποίος αποτελούσε τον ισχυρότερο αντίπαλο της Αγγλίας) στο πεδίο της μάχης, η άρνηση του αγγλικού κοινοβουλίου να εγκρίνει την επιβολή νέων φόρων, προκειμένου να εξευρεθούν οι πόροι που απαιτούνταν από τις ιδιαίτερα αυξημένες ανάγκες του αγγλικού στέμματος και η ανεπαρκής απόδοση των πόρων του φορολογικού συστήματος, που οφείλονταν κατά ένα μέρος και στην ιδιοποίηση των φορολογικών εισπράξεων από υπαλλήλους που συγκροτούσαν τον φοροεισπραχτορικό μηχανισμό αλλά και στον ευνοιοκρατικό – για κάποιες οικονομικές ομάδες – χαρακτήρα του, καθιστούσαν επιβεβλημένη τη σύναψη ενός νέου δημοσίου δανείου (Andreades 1966(1903):73-74).

Αν στα παραπάνω συνεκτιμηθεί ότι το ευρύ κοινό δεν είχε ούτε την εξοικείωση με μια μορφή δανεισμού όπως ήταν αυτή των δημοσίων δανείων, αλλά και πολύ περισσότερο δεν διέθετε ούτε τους πόρους για να προβεί σε τέτοιας φύσης επενδυτικές ενέργειες, καθίσταται ευνόητο ότι τα ποσά που ήταν αναγκαία για τη σύναψη του δανείου προς τον Γουλιέλμο Γ' (αλλά και της παροχής εν γένει πίστωσης σε οποιονδήποτε ηγεμόνα της εποχής) ήταν δυνατό να προέλθουν μόνο από τα κοινωνικά στρώματα με υψηλή οικονομική επιφάνεια.. Ακριβώς αυτή την άρνηση – ή και εν μέρει αδυναμία – της γαιοκτημονικής τάξης (τάξη απο την οποία προέρχονταν κατά κύριο λόγο τα μέλη του κοινοβουλίου) να παράσχει τους απαραίτητους πόρους για την κάλυψη του δημοσίου δανείου, αλλά και το έλλειμμα εμπιστοσύνης που διέκρινε τον θεσμό της δημόσιας πίστης, εκμεταλλεύθηκαν ορισμένοι εύποροι τραπεζίτες και έμποροι – μερικοί μάλιστα εκ των οποίων ήταν και μέλη της Εταιρίας Ανατολικών Ινδιών (East India Company), που από το 1600 είχε αναλάβει την αποκλειστική διεξαγωγή του αγγλικού αποικιακού εμπορίου με την Ινδία αποκομίζοντας τεράστια κέρδη, προκειμένου να δανειοδοτήσουν την αγγλική κυβέρνηση με ιδιαίτερα ευνοϊκούς γι' αυτούς όρους.

Πιο συγκεκριμένα αποφασίστηκε η συγκρότηση μιας τράπεζας, της οποίας το μετοχικό κεφάλαιο που θα συγκεντρωνόταν για την ίδρυση της θα αποτελούσε και το προϊόν του δανείου που θα δίνονταν προς τον Γουλιέλμο Γ'. Η νέα τράπεζα – η ανάγκη για την ίδρυση της οποίας υπαγορευόταν όχι μόνο από δημοσιονομικούς λόγους, αλλά και από λόγους που εντοπίζονται στο ευρύτερο επιχειρηματικό και οικονομικό πεδίο- θα

συστήνονταν στη βάση του μοντέλου εταιρικής συγκρότησης που καλείται μετοχική εταιρία (joint stock company), ενός μοντέλου εταιρικής σύστασης βάσει του οποίου ιδρύθηκε και η Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών. Η νεοπαγής τράπεζα, η ακριβής ονομασία της οποίας ήταν «Ο Διοικητής και η Εταιρία της Τράπεζας της Αγγλίας» («The Governor and the Company of the Bank of England») αποκτούσε το δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμματίων μέχρι του ποσού του μετοχικού της κεφαλαίου, δηλαδή μέχρι του ποσού του δανείου που παρέσχε στον Γουλιέλμο Γ', και μέχρι αυτού του ποσού οι μέτοχοι απολάμβαναν το προνόμιο της περιορισμένης ευθύνης. Για την έκδοση τραπεζογραμματίων που υπερέβαινε το ποσό του μετοχικού της κεφαλαίου οι μέτοχοι καθίσταντο προσωπικά υπεύθυνοι, ανάλογα με το ποσοστό συμμετοχής τους στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρίας. Επιπλέον η τράπεζα λάμβανε το δικαίωμα να δέχεται καταθέσεις και να χορηγεί πιστώσεις επί τη βάσει ενυπόθηκων εμπορευμάτων – και να προβαίνει σε προεξοφλήσεις βραχυπρόθεσμων τίτλων, των οποίων η διάρκεια λήξης τους δεν ξεπερνούσε τους τρεις μήνες. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι τα εκδιδόμενα τραπεζογραμμάτια δεν είχαν κάλυψη σε μεταλλικό νόμισμα, δηλαδή η τράπεζα της Αγγλίας δεν είχε την υποχρέωση να ανταλλάσσει τα προσκομιζόμενα σ' αυτήν τραπεζογραμμάτια που η ίδια εξέδιδε με μεταλλικό νόμισμα, ενώ δεν αποτελούσαν και υποχρεωτικώς αποδεκτά μέσα πληρωμής (legal tender), δηλαδή το συναλλακτικό κοινό δεν ήταν υποχρεωμένο να τα αποδέχεται ως νόμιμα συναλλακτικά μέσα. Πέραν των παραπάνω, χρήζει τονισμού το γεγονός ότι η Τράπεζα της Αγγλίας δεν κατείχε το μονοπώλιο στην έκδοση τραπεζογραμματίων κατά την περίοδο της ίδρυσής της, αλλά το προνόμιο αυτό της παραχωρήθηκε κάποια χρόνια αργότερα (το 1709), κατά την ανανέωση της ιδρυτικής της πράξης, η οποία υπόκειντο σε τακτούς χρονικούς περιορισμούς και η ανανέωση της αποτελούσε αντικείμενο διαπραγμάτευσης ανάμεσα στα στελέχη της τράπεζας και την αγγλική κυβέρνηση. Επιπλέον των παραπάνω προνομίων, η Τράπεζα της Αγγλίας λάμβανε ετησίως ένα σταθερό προσδιορισμένο ποσό ως ανταμοιβή για την παροχή του δανείου προς τον Γουλιέλμο Γ', όπως και το δικαίωμα είσπραξης των δασμών και των έμμεσων φόρων που επιβάλλονταν σε συγκεκριμένα προϊόντα, ως μια επιπρόσθετη εξασφάλιση για την αποπληρωμή του παρεχόμενου δανείου.

Διερευνώντας τις αιτίες που καθιστούσαν αδήριτη την ανάγκη δημιουργίας μιας εκδοτικής τράπεζας στην Αγγλία καταλήγουμε στο να προσδιορίζουμε αυτά τα αίτια στη βάση τόσο των δημοσιονομικών αναγκών, όσο και των αναγκών του επιχειρηματικού χώρου.

Η δημοσιονομική κατάσταση της Αγγλίας, αλλά και των άλλων ευρωπαϊκών κρατών σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ήταν τέτοια, που δεν ενέπνεε μεγάλη αισιοδοξία, δεδομένου ότι τα φορολογικά έσοδα δεν επαρκούσαν για να καλύψουν τον συνεχώς διευρυνόμενο κύκλο των δημοσιονομικών αναγκών. Η κατάσταση μάλιστα γινόταν ολοένα δυσχερέστερη αναφορικά με την πορεία αύξησης των δημοσίων εσόδων, αν συνυπολογιστούν οι περιορισμοί που τίθεντο από το κοινοβούλιο και από τα παραδοσιακά προνόμια της αριστοκρατικής τάξης, τόσο στην αύξηση των υφιστάμενων φόρων, αλλά και στην επιβολή νέων, πράγμα που έτεινε να δημιουργήσει ένα διαρθρωτικό χάσμα ανάμεσα στα δημόσια έσοδα και τις δημόσιες δαπάνες. Η ανεπάρκεια των δημοσίων πόρων να καλύψουν τις διογκούμενες δημοσιονομικές ανάγκες, οι οποίες οφείλονταν στη συνεχή διεξαγωγή δαπανηρών πολεμικών επιχειρήσεων και στη συντήρηση ενός σώματος διοικητικών υπαλλήλων, που ήταν απαραίτητοι για τη στελέχωση του φοροεισπρακτικού αλλά και του ευρύτερου διοικητικού μηχανισμού, καθιστούσαν αναγκαία την συνεχή προσφυγή των αγγλικών κυβερνήσεων, αλλά και όλων των κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών κρατών, στη σύναψη δημοσίων δανείων. Η σύναψη όμως τέτοιων δανείων πραγματοποιούνταν σε μεταλλικό

νόμισμα, καθ' όσον ότι το μεγαλύτερο μέρος του προϊόντος των δημοσίων δανείων χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη πολεμικών δαπανών πέραν των ορίων της εσωτερικής επικράτειας, όπου το μόνο αποδεκτό μέσο πληρωμών ήταν τα μεταλλικά νομίσματα.

Η σπανιότητα όμως των μεταλλικών νομισμάτων, μια πραγματικότητα που αποδεικνύεται και από τη διαχρονική προσπάθεια νόθευσης του μεταλλικού τους περιεχομένου, καθιστούσε την προσπάθεια εξεύρεσης δανειακών πόρων από την πλευρά των κυβερνήσεων άκρως δυσχερή. Επιπλέον δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και το γεγονός ότι τα μεταλλικά νομίσματα αποτελούσαν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των ανταλλακτικών μέσων και των μέσων πληρωμής που χρησιμοποιούνταν στις οικονομικές συναλλαγές κατά την εποχή εκείνη. Κατά συνέπεια, προκειμένου να καταστεί δυνατή η εξεύρεση δανειακών πόρων για την κάλυψη των δημοσιονομικών αναγκών, ήταν επιβεβλημένο να δημιουργηθεί ένα εύχρηστο και αξιόπιστο συναλλακτικό μέσο, ώστε να καλυφθεί το κενό που θα παρουσιάζονταν στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας από την απόσυρση ενός μέρους των μεταλλικών νομισμάτων, που χρησίμευαν για την παροχή δανείων προς τις κυβερνήσεις.

Το νέο αυτό συναλλακτικό μέσο ήταν το χάρτινο χρήμα, ήτοι τα τραπεζογραμμάτια, τα οποία θα έλυναν το πρόβλημα της στενότητας των νομισματικών μέσων και θα εξοικονομούσαν μεταλλικά νομίσματα που ήταν απαραίτητα τόσο για την πραγματοποίηση των δημοσίων δανείων, όσο και για την διεξαγωγή των εξωτερικών συναλλαγών. Σημαντικό ρόλο στην εμπέδωση της εμπιστοσύνης του κοινού προς το νέο συναλλακτικό μέσο, το τραπεζογραμμάτιο, διαδραμάτισε και το γεγονός ότι επικράτησε εκείνη την περίοδο έντονη σύγχυση και δυσπιστία ως προς την σταθερότητα της αξίας των μεταλλικών νομισμάτων, λόγω της συνεχούς υποτίμησης τους, που προέρχονταν είτε από τη μείωση του βάρους του σε μέταλλο (clipping) είτε από την αλλοίωση του μεταλλικού τους περιεχομένου με την πρόσμιξή τους με ευτελέστερα σε αξία μέταλλα (adulteration).

Η μεταβολή στη σταθερότητα της αξίας των μεταλλικών νομισμάτων, συντέλεσε στο να αποδεχθεί το κοινό το χαρτονόμισμα ως ένα αξιόπιστο ανταλλακτικό μέσο, του οποίου η αξία δεν υφίστατο τις διαρκείς και έντονες μεταβολές στην αξία του, τις οποίες υφίσταντο τα μεταλλικά νομίσματα (Andreades 1966(1903):48-49). Βεβαίως η αξία του χαρτονομίσματος προσδιοριζόταν από το ποσό του μεταλλικού νομίσματος που αντιπροσώπευε και αργά ή γρήγορα η ανώμαλη αυτή κατάσταση που επικρατούσε ως προς τις μεταβολές που σημειώνονται στην αξία των μεταλλικών νομισμάτων θα λάμβανε τέλος. Πράγματι το 1697 (τρία χρόνια μετά την ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας) αποφασίστηκε από την αγγλική κυβέρνηση η κοπή νέων μεταλλικών νομισμάτων και η απόσυρση των παλαιών, ένα μέτρο που συνέβαλε τα μέγιστα στην εξυγίανση του αγγλικού νομισματικού συστήματος και στην προώθηση της εμπορικής δραστηριότητας. Εντύπωση προκαλεί ότι τα νεοεκδιδόμενα τραπεζογραμμάτια της Τράπεζας της Αγγλίας δεν είχαν αντίκρισμα σε μεταλλικό νόμισμα, στοιχείο που έμελλε κάποια χρόνια αργότερα να θέσει σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη της τράπεζας. Η έλλειψη προνοητικότητας δεν επαναλήφθηκε από την Τράπεζα της Αγγλίας, η οποία φρόντισε να σχηματίσει ένα ισχυρό μεταλλικό απόθεμα, υποχρέωση που θεωρήθηκε με την πάροδο του χρόνου ως όρος εκ των ων ουκ άνευ για τη συγκρότηση και λειτουργία κάθε ΚΤ.

Ένας δεύτερος λόγος για τον οποίο θεωρήθηκε αδήριτη η ανάγκη για τη σύσταση της Τράπεζας της Αγγλίας ήταν ότι ένα τέτοιο τραπεζικό ίδρυμα, δηλαδή ένας τραπεζικός θεσμός που θα είχε το δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμματίων, θα συνέβαλε στη μείωση των επιτοκίων και θα τροφοδοτούσε τον επιχειρηματικό κόσμο με φθηνά κεφάλαια, κάτι που προκαλούσε μεγάλη ευφορία στους εμπορικούς κύκλους, εάν ληφθούν υπ' όψη τα υψηλά τοκογλυφικά επιτόκια τα οποία χαρακτήριζαν την αγγλική

αγορά χρήματος την περίοδο εκείνη (Andreades 1966(1903):47). Η δημιουργία της Τράπεζας της Αγγλίας θα αύξανε την προσφορά των νομισματικών μέσων και ως εκ τούτου θα οδηγούσε στη μείωση των επιτοκίων και στη διάθεση χαμηλότοκων κεφαλαίων, που ήταν απαραίτητα για την εμπορική και εν γένει οικονομική ανάπτυξη.

Σκιαγραφώντας τις ομοιότητες και τις διαφορές που παρουσιάζουν κατά την συγκρότηση και λειτουργία τους τα τραπεζικά ιδρύματα του ύστερου Μεσαίωνα και της πρώιμης Αναγέννησης σε σχέση με την Τράπεζα της Αγγλίας, είναι δυνατό να συναχθούν τα ακόλουθα συμπεράσματα: ως προς τις ομοιότητες κατά τον τρόπο συγκρότησης τους, τα τραπεζικά ιδρύματα των ιταλικών πόλεων, τα οποία συγκροτήθηκαν τόσο επί τη βάσει διασφάλισης των όρων διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου, όσο και βασιζόμενα στην ανάγκη που εκδήλωσαν οι κυβερνήσεις των πόλεων αυτών για την εξεύρεση πόρων προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ταμειακή τους ανεπάρκεια, καθίσταται εμφανής η ταύτιση σε μεγάλο βαθμό των αιτίων που οδήγησαν στη δημιουργία τους σε σχέση με τις αιτίες που καθόρισαν την ανάγκη για τη συγκρότηση της Τράπεζας της Αγγλίας. Επιπλέον, τα πιστωτικά ιδρύματα των ιταλικών πόλεων, λόγω των πιστωτικών διευκολύνσεων που παρείχαν στις κυβερνήσεις των πόλεων τους, αφενός αποκτούσαν πρόσβαση σε πόρους του δημοσίου ταμείου, που προέρχονταν από συγκεκριμένες πηγές των δημοσίων εσόδων, αφετέρου διέδρυναν σταδιακά το εύρος των προνομίων που τους είχαν αρχικά παραχωρήσει οι πολιτικές αρχές. Τα στοιχεία αυτά απαντώνται, όπως έχει καταδειχθεί από τα προειρημένα, και στην περίπτωση της δημιουργίας και ανάπτυξης της Τράπεζας της Αγγλίας (Andreades 1966(1903):80).

Αναφορικά με την Τράπεζα του Άμστερνταμ και την Τράπεζα της Σουηδίας συναντάμε ως γενεσιουργές αιτίες σύστασής τους στην μεν πρώτη τη διασφάλιση ενός αξιόπιστου μέσου ανταλλαγής και πληρωμών, ώστε να προαχθεί η ομαλή διεξαγωγή του τοπικού και διεθνούς εμπορίου, ενώ στην περίπτωση της Τράπεζας της Σουηδίας προέκυψε η ανάγκη δημιουργίας ενός νομισματικού μέσου που θα ήταν περισσότερο εύχρηστο και ευκολότερο στη μεταφορά του από ότι τα βαριά χάλκινα και σιδερένια μεταλλικά νομίσματα που χρησιμοποιούνταν ως τότε στη σουηδική επικράτεια.

Είναι λοιπόν πρόδηλο ότι οι λόγοι συγκρότησης των κορυφαίων τραπεζικών ιδρυμάτων που προηγήθηκαν της ίδρυσης της Τράπεζας της Αγγλίας εντοπίζονται συγκεντρωμένοι στο σύνολό τους στο πλέγμα των αιτιακών παραγόντων που κατέστησαν επιθυμητή και αναγκαία την δημιουργία της Τράπεζας της Αγγλίας.

Ο χαρακτήρας όμως των λειτουργιών που επιτέλεσε αρχικά η Τράπεζα της Αγγλίας, αλλά και ανέπτυξε αργότερα, διέφεραν ως ένα βαθμό από αντίστοιχες λειτουργίες που επιτελούσαν τα τραπεζικά ιδρύματα της ηπειρωτικής Ευρώπης. Η Τράπεζα της Αγγλίας δεχόταν καταθέσεις, όπως και οι άλλοι ευρωπαϊκοί τραπεζικοί οργανισμοί, αλλά όχι ως το κύριο αντικείμενο των εργασιών της, ενώ τα ποσά που συγκέντρωνε από τις καταθέσεις δεν τα χρησιμοποιούσε ως αντίκρισμα των τραπεζογραμματίων ή των συναλλαγματικών που εξέδιδε, αλλά τα χρησιμοποιούσε προκειμένου να χορηγεί πιστώσεις, κυρίως προς την αγγλική κυβέρνηση, ενώ με τα τραπεζογραμμάτια που εξέδιδε διενεργούσε προεξοφλήσεις βραχυπρόθεσμων εμπορικών τίτλων.

Οι σημαντικότερες όμως λειτουργίες που εκτελούσε η Τράπεζα της Αγγλίας και της προσέδωσαν τον χαρακτήρα της ΚΤ, στοιχείο που τη διαφοροποίησε σε σχέση με τα ηπειρωτικά τραπεζικά ιδρύματα της εποχής, ήταν η ανάθεση της ταμειακής διαχείρισης των δημοσίων οικονομικών της αγγλικής κυβέρνησης, καθώς και το ότι αποτέλεσε την τράπεζα μέσω της οποίας γίνονταν οι συμψηφιστικές πράξεις των διατραπεζικών συναλλαγών του συνόλου σχεδόν του αγγλικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Με άλλα λόγια, η Τράπεζα της Αγγλίας συγκέντρωνε ποσά που κατατίθεντο σ' αυτήν από

όλα τα σημαντικά αγγλικά τραπεζικά ιδρύματα, προκειμένου να διευθετεί τις απαιτήσεις και τις υποχρεώσεις που είχαν οι διάφορες τράπεζες μεταξύ τους λόγω των χρεοπιστώσεων που δημιουργούνταν σ' αυτές στο πλαίσιο της διεξαγωγής του εσωτερικού – αρχικά – αλλά και στη συνέχεια του διεθνούς εμπορίου. (Bagehot 1873/1999:307).

Την επίζηλη αυτή θέση, δηλαδή του συμψηφιστικού κέντρου διενέργειας των διατραπεζικών συναλλαγών (clearing house), η Τράπεζα της Αγγλίας την κατέλαβε για δυο λόγους. Αφενός γιατί το Λονδίνο, που ήταν η έδρα της Τράπεζας της Αγγλίας, κατέστη το εθνικό αλλά και διεθνές εμπορικό και χρηματοπιστωτικό κέντρο και αφετέρου γιατί διέθετε το ουσιαστικό μονοπώλιο έκδοσης τραπεζογραμματίων στην περιοχή του Λονδίνου από τη σύσταση της αλλά-ουσιαστικά- και σε όλη την αγγλική επικράτεια με την πάροδο κάποιων δεκαετηρίδων. Συνεπώς οποιαδήποτε τράπεζα, αγγλική ή όχι, επιθυμούσε να διεξάγει συναλλαγές με ταχύτητα και ευκολία στην περιοχή του Λονδίνου, έπρεπε να τηρεί ανοιχτό λογαριασμό στην Τράπεζα της Αγγλίας (Rist 1994:387). Κατ' αυτό τον τρόπο η Τράπεζα της Αγγλίας κατέστη «Η Τράπεζα του Κράτους» και «Η Τράπεζα των Τραπεζών» ή, για να τεθεί διαφορετικά, «Η πρώτη Κεντρική Τράπεζα».

Είναι αναγκαίο όμως να υπογραμμιστεί ότι η Τράπεζα της Αγγλίας θεωρείται – αναδρομικά – ως το αρχέτυπο του θεσμού των ΚΤ – παρόλο που δεν ήταν ιστορικά το πρώτο εκδοτικό ίδρυμα που είχε το οιονεί εκδοτικό μονοπώλιο σε εθνικό επίπεδο. Υπήρξε όμως η πρώτη εκδοτική τράπεζα που απώλεσε τον εμπορικό της χαρακτήρα για να επωμιστεί το βάρος διασφάλισης της εύρυθμης λειτουργίας του εθνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος, αναλαμβάνοντας να παίξει τον ρόλο του «έσχατου δανειστή» (lender of last resort), ένας ρόλος που θεωρείται ως η πιο θεμελιώδης λειτουργία που επιτελεί μια ιδεοτυπική ΚΤ, σε συνδυασμό βεβαίως με τη μονοπωλιακή άσκηση της εκδοτικής λειτουργίας, την ταμειακή διαχείριση των κρατικών πόρων και την διευθέτηση των διατραπεζικών συναλλαγών. Ο ρόλος του «έσχατου δανειστή» συνίσταται στην παροχή πιστώσεων στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, όταν αυτό αντιμετωπίζει έντονα προβλήματα ρευστότητας, κατάσταση που μπορεί να κλονίσει την εμπιστοσύνη του κοινού προς το σύστημα και συνακόλουθα να διαταράξει το σύνολο του οικονομικού βίου, που όπως είναι ευνόητο έχει ολέθρια αποτελέσματα για το σύνολο μιας – ή και όχι μόνο – χώρας.

Επιχειρώντας να διατυπώσουμε ένα ερμηνευτικό σχήμα που θα μπορούσε να περιγράψει και να εξηγήσει την ιστορική διαδικασία αφενός και την ιστορική αναγκαιότητα αφετέρου ανάδυσης, συγκρότησης και περαιτέρω ανάπτυξης και εδραίωσης του θεσμού των ΚΤ είναι σκόπιμη η κατασκευή μιας θεωρητικής προσέγγισης που να αποδίδει ιδιαίτερη βαρύτητα σε δύο ιστορικές παραμέτρους. Εν πρώτοις, την προϊούσα ανεπάρκεια των δημοσίων πόρων να αντιμετωπίσουν τις αυξανόμενες δημοσιονομικές υποχρεώσεις που απέρρεαν από τον διευρυμένο – σε σχέση με το φεουδαλικό παρελθόν – κύκλο δράσης που χαρακτηρίζει τον κεντρικό πολιτικό φορέα εξουσίας στον Ύστερο Μεσαίωνα και τους προνεωτερικούς αιώνες (σε αδρές γραμμές η χρονική αυτή περιοδολόγηση αναφέρεται στο διάστημα από τον 15^ο ως τον 18^ο αιώνα). Το νέο πεδίο δράσεων της πολιτικής εξουσίας καθιστά ανεπαρκή την απόδοση των εσόδων που παρείχε το φεουδαλικό πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης προς την πολιτική εξουσία, καθ' όσον οι παραδοσιακές πηγές άντλησης χρηματοδότησης της κεντρικής εξουσίας αποδεικνύονται αδύναμες να ανταποκριθούν στις χρηματικές απαιτήσεις που γεννούν οι ατέρμονες πολεμικές συγκρούσεις ανάμεσα στα νεοσχηματιζόμενα κράτη, που αποτελούν χαρακτηριστικό γνώρισμα της εν λόγω περιόδου, καθώς και η παράλληλη συγκρότηση σωμάτων δημοσίων υπαλλήλων, που είναι απαραίτητοι όχι μόνο για τη διεκπεραίωση των διοικητικών λειτουργιών αλλά και

για τη στελέχωση του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, ο οποίος πλέον πρέπει να είναι και ιδιαίτερα αποδοτικός. Εάν στα παραπάνω συνεκτιμηθεί ότι ο στρατιωτικός εξοπλισμός και τα πολεμικά μέσα έχουν καταστεί εξαιρετικά δαπανηρά λόγω της τεχνολογικής τους εξέλιξης, αλλά και το ότι οι πολιτικοί ηγέτες και οι κρατικοί αξιωματούχοι της εποχής προβαίνουν σε υπέρογκες δαπάνες για την εξυπηρέτηση της πολυτελούς τους διαβίωσης, γίνεται φανερό γιατί πλέον τα παραδοσιακά μέσα χρηματοδότησης των δράσεων των εξουσιαστικών πολιτικών φορέων χρήζουν διαφοροποίησης και εμπλουτισμού. Η δεύτερη παράμετρος συνδέεται με τη ραγδαία και συνεχή ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, που γέννησε από τη μια την ανάγκη για τη δημιουργία περισσότερων και αξιόπιστων νομισματικών μέσων και από την άλλη αποτέλεσε την αιτία συγκρότησης μιας ισχυρής εμπορικής και τραπεζικής τάξης. Η τάξη αυτή, εκμεταλλευόμενη την άσχημη κατάσταση των δημοσίων οικονομικών όλων των κυβερνήσεων των ευρωπαϊκών κρατών και δεδομένης της πολύ μεγάλης οικονομικής της ισχύος, που οφείλονταν στο αποικιακό εμπόριο αλλά και σε κερδοσκοπικές επιχειρήσεις, προσέφερε πιστωτικές διευκολύνσεις στις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις, λαμβάνοντας ως αντάλλαγμα την είσπραξη των δημοσίων εσόδων, που προέρχονταν από διάφορες πηγές, ως ένα είδος διασφάλισης για τα δάνεια που παρείχαν, καθώς και το δικαίωμα να ιδρύσουν τραπεζικά ιδρύματα με προνόμια που κατέληγαν στην έκδοση, μονοπωλιακή σε μερικές περιπτώσεις, τραπεζογραμματίων.

Παράλληλα με τις εξελίξεις αυτές συντελούνται βαθιές μεταβολές στις παραγωγικές δομές και στις σφαίρες της κυκλοφορίας των παραγόμενων αγαθών, αλλά και του χρήματος, μεταβολές που είχαν την απαρχή τους στον ευρωπαϊκό χώρο και αργότερα διαχύθηκαν και στον υπόλοιπο κόσμο. Οι αλλαγές αυτές υπήρξαν απόρροια των εδαφικών ανακαλύψεων του ύστερου Μεσαίωνα και της συνακόλουθης ανάπτυξης του διεθνούς εμπορίου. Οι εμπλεκόμενοι με το κύκλωμα του διεθνούς εμπορίου φορείς που δραστηριοποιούνταν στις διατοπικές ανταλλαγές των αγαθών αντιλαμβανόμενοι το γεγονός ότι με την διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου εισάγονταν αγαθά ποιοτικώς ανώτερα από τα εγχωρίως παραγόμενα, καθώς και ότι η ζήτηση για τα αγαθά που αποτελούσαν τον κύριο όγκο των συναλλαγών στο πεδίο του διεθνούς εμπορίου (τα οποία κατά κανόνα ήταν ποιοτικώς υπέρτερα από τα εγχώρια) διαρκώς αυξάνονταν, αναζητούσαν τρόπους ώστε η ζήτηση αυτή να ικανοποιηθεί από την εγχώρια παραγωγή, δεδομένου ότι το κόστος μεταφοράς των αγαθών και των πρώτων υλών σε διεθνές επίπεδο ακολουθούσε ανοδικές τάσεις, που είχαν ως αποτέλεσμα την μείωση των κερδών τους (Smith 1776/1976a:409). Σταδιακά λοιπόν άρχισε να ασκείται πίεση από την δραστηριοποιούμενη με το διεθνές εμπόριο εμπορική τάξη προς το εγχώριο παραγωγικό δυναμικό για να ικανοποιήσει τη ζήτηση με την αύξηση της παραγωγής και την ποιοτική βελτίωση των παραγόμενων αγαθών, ώστε να διατηρηθούν και να αυξηθούν τα επίπεδα κερδοφορίας τους. Επιπλέον όμως και κάποιες παραγωγικές επιχειρήσεις βαθμιαία άρχισαν να προβαίνουν σε ενέργειες για την αναβάθμιση – ποιοτική και ποσοτική – της παραγωγής τους. Ειδικότερα επιδίωξαν την χρησιμοποίηση στην παραγωγική διαδικασία πρώτων υλών που ήταν εγχωρίως παραγόμενη αλλά προσδιορίζονταν για την επιλογή τους υψηλότερα ποιοτικά κριτήρια.

Σε συνδυασμό – ή και λόγω – των συντελούμενων αυτών αλλαγών ξεκινά και μια διαδικασία προοδευτικής συγκέντρωσης στον ίδιο χώρο μιας αριθμητικής μάζας εργατών, η οποία κατάλληλα διαρρυθμισμένη στο χώρο αυτό και υποβοηθούμενη από την εισαγωγή μηχανικών μέσων, πρωτόλειας αρχικά μορφής και περιορισμένων δυνατοτήτων, στην παραγωγική διαδικασία αναλαμβάνει να παράξει τον απαιτούμενο όγκο εμπορευμάτων που προορίζονται να ικανοποιήσουν τις ανάγκες της ζήτησης που πηγάζουν από την προϊούσα ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου. Αυτή η διεύρυνση της παγκόσμιας αγοράς, ο πολλαπλασιασμός των κυκλοφορούντων εμπορευμάτων που

συνεπάγεται αυτή η επέκταση του διεθνούς εμπορίου και ο ανταγωνισμός που προκύπτει μεταξύ των ευρωπαϊκών κρατών, όταν χρονικά πλέον οι οριοθετήσεις πολιτικών οντοτήτων τέτοιου μεγέθους και χαρακτήρα αρχίζουν και αποκτούν ένα κατά το μάλλον ή ήττον άγιο χαρακτήρα, λειτουργούν ως καταλύτες για την διάλυση των φεουδαρχικών δομών παραγωγής και την επιτάχυνση της διαδικασίας αποδιάρθρωσης του παραδοσιακού πλαισίου οικονομικής οργάνωσης (Marx/1978α:421).

Η οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας κατά τον τρόπο που περιγράφηκε παραπάνω, μια μορφή οργάνωσης που θεωρήθηκε, αλλά και είναι, με ποσοτικά κριτήρια αποδοτικότερη από τα φεουδαρχικά σχήματα παραγωγικής οργάνωσης, προϋπέθετε την άρση των δεσμεύσεων που υφίσταντο ανάμεσα στους δουλοπάροικους και τη γη την οποία καλλιεργούσαν, ένα πλέγμα δεσμεύσεων που αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Οι δεσμεύσεις αυτές, που είχαν ως πεδίο αναφοράς τους όχι μόνο τη γη, αλλά ταυτόχρονα και το πρόσωπο του φεουδάρχη (στον οποίο ήταν δια βίου υποτελής ο δουλοπάροικος και συνδεόταν μαζί του με μια πατερναλιστικού χαρακτήρα σχέση), καθώς και τα μέσα με τα οποία πραγματοποιούσαν οι δουλοπάροικοι την εργασία τους. Η άρση αυτού του δεσμευτικού πλαισίου και η αποσύνθεση των φεουδαρχικών δομών παραγωγής κατέστη εφικτή μέσω μιας διαδικασίας που έλαβε τη μορφή της βίαιας εκδίωξης από την ύπαιθρο και τη φεουδαρχική ιδιοκτησία και την απώθησή τους στις πόλεις που άρχισαν να δημιουργούνται και να αναπτύσσονται ως κέντρα διεξαγωγής του διεθνούς εμπορίου ή σε περιοχές της υπαίθρου όπου ελέγχονταν από αυτές τις πόλεις ή δεν βρίσκονταν υπό τον έλεγχο των παλαιών μεσαιωνικών πόλεων όπου επικρατούσε το συντεχνιακό καθεστώς οργάνωσης της παραγωγής (Marx 1867/1978γ:775).

Αυτή η βιαίως εκτοπισμένη ανθρώπινη μάζα των δουλοπάροικων, αλλά και ένα πλήθος ελεύθερων μισθωτών μικροκαλλιεργητών που προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον φεουδάρχη, το μόνο που διέθετε πλέον προκειμένου να εξασφαλίσει τα απαραίτητα μέσα για την επιβίωσή της ήταν η πώληση της εργατικής της δύναμης, αποτέλεσε το εργατικό δυναμικό που χρησιμοποιήθηκε από τις παραγωγικές μονάδες που άρχισαν να δημιουργούνται με ταχύτατους ρυθμούς και η παραγωγή τους ήταν προσανατολισμένη στην εξυπηρέτηση της ολοένα διευρυνόμενης ζήτησης αγαθών που προέρχονταν από την εκρηκτική ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, η οποία απέφερε τεράστια κέρδη στον κύκλο των φορέων που εμπλέκονταν σ' αυτό το πεδίο οικονομικής δράσης. Η διαδικασία της βίαιας απόσπασης των εργατών της γης από τη φεουδαρχική ιδιοκτησία που αποτελούσε τον τόπο της εργασίας και διαβίωσης, διαδικασία που τοποθετείται χρονικά από τα τέλη του 15^{ου} και τις απαρχές του 16^{ου} αιώνα, σηματοδοτεί την αποσυγκρότηση του μηχανισμού αναπαραγωγής της κοινωνικής ολότητας με τους όρους της παραδοσιακής φεουδαρχικής οικονομικής οργάνωσης, όπου η αναπαραγωγή του ατόμου διαμεσολαβείται από την αναπαραγωγή της διασυλλογικότητας (που λαμβάνει τη μορφή της κοινότητας στο πλαίσιο του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής).

Η άντληση πόρων μέσω του θεσμού της δημόσιας πίστης δεν αποσκοπεί πλέον αποκλειστικά ή κυρίαρχα στη χρηματοδότηση πολεμικών συγκρούσεων που στόχευαν στην ικανοποίηση των επιδιώξεων, μέσα στο στενό πλαίσιο των φεουδαλικών-προαστικών δεσμεύσεων και περιορισμών που το διακρίνουν, που θα αύξαναν την αίγλη και το μεγαλείο των μεσαιωνικών ηγεμόνων τους, ή στην κάλυψη των πολυτελών και υψηλών δαπανών της πολυάρθρωτης αυλής τους.

Οι περιεχομενικές στοχεύσεις του συστήματος της δημόσιας πίστης βρίσκονται πλέον σε αναφορά με τις ανάγκες που αναφέρονται από τον εμπορικό ανταγωνισμό, σε παγκόσμια κλίμακα, που ωθεί τα ευρωπαϊκά κράτη σε ένα ατέρμονο διαγωνισμό για την επικράτηση στο στίβο του διεθνούς εμπορίου. Οι εμπορικοί πόλεμοι της περιόδου (16^ο-18^ο αιώνα), πέραν του ότι για τη διεξαγωγή τους απαιτούνται τεράστια ποσά, όχι

μόνο γιατί πραγματοποιούνται και σε εδάφη που βρίσκονταν μακριά από τον ευρωπαϊκό μητροπολιτικό χώρο, αλλά και γιατί στη βάση τους κινητοποιείται ένας πολύ μεγάλος όγκος ανθρώπινων και υλικών πόρων, που στην περίπτωση του πολεμικού εξοπλισμού η ραγδαία τεχνολογική του ανάπτυξη ανέβασε το κόστος κτήσης τους σε δυσθεώρατα ύψη, εξυπηρετούν πλέον μια διαφορετική, σε σχέση με τη μεσαιωνική, σκοποθεσία. Συνιστούν το μέσο διάχυσης και εδραίωσης του νέου τρόπου παραγωγής και του νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων που δημιουργούνται από την διάλυση των φεουδαλικών σχέσεων παραγωγής μέσω του χωρισμού του άμεσου παραγωγού (του δουλοπάροικου-καλλιεργητή και του τεχνίτη των συντεχνιών) από τα μέσα πραγμάτωσης της εργασίας του, μια διαδικασία χωρισμού που χαρακτηρίστηκε ως «πρωταρχική συσσώρευση» (previous ή primitive accumulation). Ένας χωρισμός που σηματοδοτεί την απόσπαση της ατομικής ιδιοκτησίας επί των μέσων παραγωγής από τον άμεσο παραγωγό. Ο χωρισμός του άμεσου παραγωγού από τα μέσα παραγωγής ουσιαστικά δηλώνει την αποστέρηση του από τα ίδια τα μέσα της αναπαραγωγής του και την μετάβαση σ' ένα καθεστώς κοινωνικών σχέσεων όπου το μοναδικό μέσο αναπαραγωγής του αποτελεί η πώληση, προς τον ατομικό ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής, της εργατικής του δύναμης (Marx 1867/1978γ:739-740).

Οι εμπορικοί αποικιοκρατικοί πόλεμοι αυτής της περιόδου επιταχύνουν τη διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, άρα και τη μετάβαση στο νέο τρόπο παραγωγής, που χαρακτηρίζεται από την αφαίρεση από τον άμεσο παραγωγό της ιδιοκτησίας επί του προϊόντος που ο ίδιος παράγει, δεδομένου ότι η δημιουργία νέων αγορών που αυτές οι συγκρούσεις συνεπάγονται υπαγορεύουν την μαζική παραγωγή αγαθών τα οποία προορίζονται να τεθούν στο ανταλλακτικό κύκλωμα, ήτοι στη σφαίρα της εμπορικής κυκλοφορίας και όχι να αποτελέσουν αντικείμενα αυτοκατανάλωσης, όπως κατά κύριο λόγο συνέβαινε στον φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής. Αυτή η αλλαγή που πραγματοποιείται αναφορικά με τη διάθεση του παραγόμενου προϊόντος απαιτεί και την αλλαγή του ίδιου του τρόπου με τον οποίο πραγματοποιείται η παραγωγή. Για να μην αποτελέσει το προϊόν της παραγωγής αντικείμενο αυτοκατανάλωσης αλλά ανταλλαγής θα πρέπει να αποσπαστούν από τον άμεσο παραγωγό τα μέσα παραγωγής και η ιδιοκτησία αυτών των μέσων να περιέλθει σε κάποιον που δεν θα είναι άμεσος παραγωγός, αλλά θα είναι αυτός που θα ιδιοποιείται και θα διαχειρίζεται το παραγόμενο προϊόν, αφού αυτός θα είναι και ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής.

Η μαζική λοιπόν παραγωγή του προϊόντος και η διάθεσή του στην ανταλλακτική σφαίρα (δηλαδή η παραγωγή αγαθών που προορίζονται να αποτελέσουν ανταλλακτικές αξίες και όχι αξίες χρήσης, που θα ήταν σε περίπτωση που θα προορίζονταν για αυτοκατανάλωση, όπως συνέβαινε στο παραδοσιακό – προαστικό τρόπο παραγωγής), προϋποθέτει τη συγκέντρωση των μέσων παραγωγής στον ίδιο χώρο και τον διαχωρισμό της ιδιοκτησίας αυτών των μέσων από τους άμεσους παραγωγούς. Η κατοχή των συγκεντροποιημένων μέσων παραγωγής από άτομα που δεν αποτελούν άμεσους παραγωγούς προϋποθέτει, όπως καταδείχθη από τα παραπάνω, την διαδικασία της πρωταρχικής συσσώρευσης, μια διαδικασία που γεννιέται από τις ανακαλύψεις του ύστερου Μεσαίωνα και την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και επιταχύνεται από την πραγματοποίηση των αποικιακών πολέμων ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη.

Οι πολεμικές αυτές διενέξεις, πέραν των μετασχηματισμών και των βαθιών τομών που επιφέρουν στις κοινωνικοοικονομικές δομές, σηματοδοτούν μια διττή μεταβολή κεφαλαιώδους σημασίας. Αφενός δηλώνουν την υποταγή των στοχεύσεων της κρατικής πολιτικής στα συμφέροντα της εμπορικής τάξης, η οποία είναι η κατεξοχήν κερδισμένη από την αποικιακή εξάπλωση, αλλά και από μια σειρά άλλων μέτρων που λαμβάνουν τα ευρωπαϊκά κράτη και αφορούν κυρίως την επιβολή ενός πλέγματος ρυθμίσεων και απαγορεύσεων που παρείχαν ένα καθεστώς προστατευτισμού της

εγχώριας παραγωγής και μονοπωλιακής εκμετάλλευσης του αποικιακού εμπορίου, από εταιρίες που είχαν συσταθεί ειδικά γι' αυτό το σκοπό, και στόχευαν στη διατήρηση ενός μόνιμα θετικού εμπορικού ισοζυγίου, εις βάρος όμως άλλων κοινωνικών τάξεων και οικονομικών ομάδων του πληθυσμού (Smith 1776/1976b:660-661). Οι πολιτικές αυτές αποσκοπούσαν στην υποταγή της κατανάλωσης στις ανάγκες της παραγωγής, αλλά και της εμπορικής διαχείρισης των αγαθών, ώστε να εξυπηρετηθούν τα συμφέροντα των παραγωγών και των εμπόρων που συχνά ταυτίζονταν και ως φυσικά πρόσωπα. Αφετέρου οι διακρατικές συρράξεις που γεννούσε η προσπάθεια των ευρωπαϊκών κρατών για την κατίσχυση τους στο πεδίο του αποικιακού εμπορίου έδωσε νέα ώθηση στην μεγέθυνση του χρηματιστικού κεφαλαίου, του οποίου η αρχική συσσώρευση συντελέστηκε από τις τοκογλυφικές δραστηριότητες των μεσαιωνικών χρόνων, την χρηματοδότηση των ηγεμονικών εγχειρημάτων των ευρωπαϊκών βασιλικών οίκων, την υποστήριξη της πολυτελούς διαβίωσης ορισμένων Ευρωπαίων ηγεμόνων, αλλά και της δραστηριοποίησης στη σφαίρα του διεθνούς εμπορίου κατά την πρώτη φάση της ανάπτυξής του.

Το συσσωρευμένο αυτό χρηματικό κεφάλαιο αποτέλεσε και την κινητήριου δύναμη για τη συγκρότηση και μεγέθυνση του συστήματος της δημόσιας πίστης, δηλαδή της σύναψης δανείων από τις κυβερνήσεις των διαφόρων κρατών, το οποίο με την έκρηξη της αποικιακής εξόρμησης και της διεξαγωγής μιας σειράς μακροχρόνιων και πολυδάπανων πολεμικών διενέξεων αποκτά δυσθεώρητες διαστάσεις. Η διεξαγωγή αυτών των πολέμων δημιουργεί την ανάγκη συνεχούς προσφυγής στη σύναψη χρεών από τα ευρωπαϊκά κράτη, καθόσον τα στρατιωτικά σώματα που λαμβάνουν μέρος στις συγκρούσεις πρέπει να είναι επαρκώς εκπαιδευμένα και εξοπλισμένα, με στρατιωτικό εξοπλισμό που δέχεται μάλιστα τις επιδράσεις μιας διαρκούς τεχνολογικής εξέλιξης, η σύσταση τους να έχει μόνιμο χαρακτήρα και επομένως να διατηρούνται ετοιμοπόλεμο και κατά τις ειρηνικές περιόδους, ενώ επιπλέον οι απαιτήσεις για την κατάκτηση και διατήρηση της κυριαρχίας των αποικιακών εδαφών υπαγορεύει την μεταφορά των στρατιωτικών σωμάτων σε μεγάλες αποστάσεις μακράν της μητροπολιτικής επικράτειας. Σ' αυτό το πλαίσιο οι ανάγκες χρηματοδότησης των αποικιοκρατικών πολέμων δημιούργησαν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη και διόγκωση του θεσμού της δημόσιας πίστης. Η αναζήτηση νέων πηγών εσόδων από πλευράς των κρατών, προκειμένου να καλυφθούν οι νέες αυξημένες δαπάνες, δεν ήταν δυνατή στη βάση της κοινωνικής ιεραρχίας που προσδιορίζονταν από τα προαστικά προνόμια (της γαιοκτημονικής – αριστοκρατικής τάξης αλλά και του κλήρου), τα οποία καθιστούσαν τις ταμειακές αποδόσεις του παραδοσιακού δημοσιονομικού συστήματος ανεπαρκείς και συνεπώς ανίκανες να αντιμετωπίζουν τις νέες και ολοένα διευρυνόμενες ανάγκες του δημοσίου ταμείου.

Ο θεσμός της δημόσιας πίστωσης συντείνει κατά αυτόν τον τρόπο και στην αποσύνθεση του προαστικού τρόπου παραγωγής και των παραδοσιακών δομών κοινωνικών σχέσεων, δεδομένου ότι προσφέρει τους απαραίτητους για τη διεξαγωγή των αποικιοκρατικών πολέμων πόρους, αλλά παράλληλα γεννά κατά αναγκαίο τρόπο και τους μηχανισμούς που απαιτούνται για την αποπληρωμή των δημοσίων χρεών που έχουν συναφθεί (Marx 1867/1978:780). Οι μηχανισμοί αυτοί αντιστοιχούν σε αλλαγές στο φορολογικό σύστημα, το οποίο αποκτά πλέον κάποια νέα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που δεν απαντώνται στο προαστικό πλαίσιο κοινωνικής οργάνωσης.

Προκειμένου το φορολογικό σύστημα να αποδώσει υψηλές χρηματικές εισροές στα δημόσια ταμεία, ώστε να καταστεί δυνατή η εξόφληση του διαρκώς αυξανόμενου δημοσίου χρέους, καθίσταται αναγκαία η συγκρότηση φοροεισπρακτικών και ευρύτερων γραφειοκρατικών μηχανισμών, που θα είναι επιφορτισμένοι με το έργο της σύλλληψης της φορολογητέας ύλης, ακριβή υπολογισμού των φορολογικών υποχρεώσεων και

είσπραξης των φορολογικών εσόδων. Η δημιουργία αυτού του φοροτεχνικού και διοικητικού συστήματος, που θα πρέπει να απαρτίζεται και από άτομα με επαρκή τεχνική κατάρτιση, γεννά όμως νέες χρηματοδοτικές ανάγκες για το κράτος. Η συγκρότηση αυτών των διοικητικών μηχανισμών λειτουργεί λοιπόν προς μια διπλή κατεύθυνση. Αφενός αυξάνει το δημόσιο χρέος, αφού για να συσταθούν και να λειτουργήσουν αποτελεσματικά οι γραφειοκρατικοί αυτοί μηχανισμοί απαιτείται η εκταμίευση επιπλέον πόρων από τα δημόσια ταμεία, επομένως και εξεύρεση νέων εκτάκτων πηγών εσόδων, γεγονός που συντείνει στην αυτοτροφοδότηση του δημοσίου χρέους και συν τω χρόνω στην παγίωση της ανάγκης για προσφυγή στο δημόσιο δανεισμό και αφετέρου στον εκσυγχρονισμό του φορολογικού συστήματος, ώστε να αυξηθούν οι φορολογικές αποδόσεις, κάτι που είναι απαραίτητο για τη διατήρηση της δυνατότητας του κράτους να συνάπτει νέα δάνεια, δυνατότητα που συνιστά πλέον αναγκαία συνθήκη για τη συνέχιση της ύπαρξης του ίδιου του κράτους στο νέο πλαίσιο των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων που δημιουργήθηκαν από την αποδιάρθρωση των φεουδαρχικών – προαστικών κοινωνικών δομών.

Οι φόροι που επιβάλλονται σ' αυτό το νέο πλαίσιο κοινωνικοοικονομικών σχέσεων πρέπει να είναι ιδιαίτερα αποδοτικοί αναφορικά με τα μεγέθη των χρηματικών πόρων που εισφέρουν στον κρατικό προϋπολογισμό. Η αυξημένη, σε σχέση με το προαστικό φορολογικό καθεστώς, απόδοση των φόρων προϋποθέτει, όπως είναι φυσικό, την άρση του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής και των συνακόλουθων δεσμεύσεων που τον προσδιορίζουν, αφού ιστορικά αποδεικνύεται ότι τα μέσα χρηματοδότησης του ταμείου του μεσαιωνικού ηγεμόνα δεν επαρκούν για την αντιμετώπιση των διευρυνόμενων αναγκών του. Η ανεπάρκεια των πηγών χρηματοδότησης του ταμείου του ηγεμόνα – χωροδεσπότη προοιωνίζει και την άρση του προαστικού τρόπου παραγωγής και του πλέγματος των παραδοσιακών κοινωνικών σχέσεων. Η αυξημένη αποδοτικότητα του φορολογικού συστήματος, ανάγκη η οποία πλέον γίνεται επιτακτική, προϋποθέτει την άρση των προαστικών σχέσεων παραγωγής και κατά συνέπεια την επιτάχυνση της διαδικασίας της πρωταρχικής συσσώρευσης.

Το νέο πλαίσιο παραγωγικών σχέσεων που δημιουργείται μέσα από αυτή τη διαδικασία οδηγεί στην αύξηση των φορολογικών εσόδων, εφόσον μεγαλώνει ο κύκλος των παραγόμενων και κυκλοφορούντων αγαθών, αυξάνεται ο παραγόμενος πλούτος και τα εισοδηματικά μεγέθη και κατ' επέκταση διευρύνεται και το μέγεθος της φορολογικής βάσης (και μάλιστα και στις τρεις εκφράσεις της: εισόδημα, κατανάλωση, ιδιοκτησία), επί της οποίας πραγματοποιείται η επιβολή και ο υπολογισμός των φόρων.

Ο μηχανισμός της δημόσιας πίστης από τον 16^ο αλλά κυριότατα από τον 17^ο αιώνα μεταβάλλει τον λειτουργικό του ρόλο. Σ' αυτή την ιστορική καμπή διαφοροποιείται ως προς τα περιεχόμενά του σε σχέση με τον μεσαιωνικό του πρόγονο, όπου σε εκείνο το ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο εξυπηρετεί, κατά βάση, την ικανοποίηση των χρηματοδοτικών αναγκών των ηγεμονικών πολεμικών εγχειρημάτων των φεουδαρχών χωροδεσποτών. Αυτός ο θεσμός της δημόσιας πίστης αντλεί πλέον το εμπράγματο νόημα του από την ανάδυση του νέου δημοσιονομικού συστήματος, όπως σκιαγραφήθηκε προηγουμένως κατά τα βασικά του γνωρίσματα, που αντιστοιχεί στις νέες συνθήκες παραγωγής και κυκλοφορίας, που προέκυψαν από την αποδόμηση των προαστικού τύπου κοινωνικοοικονομικών σχέσεων. Με την άρση των προαστικών σχέσεων παραγωγής αλλάζει και η βάση πάνω στην οποία κινητοποιούνται τα οικονομικά μέσα. Το οικονομικό πράττειν εξατομικεύεται – στο αστικό πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων – και η βάση κινητοποίησής του είναι προσανατολισμένη προς την εξυπηρέτηση του ατομικού συμφέροντος. Η ατομική αναπαραγωγή δεν διαμεσολαβείται από την συλλογική αναπαραγωγή, ίδιον του προαστικού τύπου κοινωνικών σχέσεων, γι'

αυτό και το οικονομικό πράττειν προσδιορίζεται ως προς τις περιεχομενικές του στοχεύσεις από την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος.

Ο κεντρικός εξουσιαστικός φορέας, εν προκειμένω το κράτος, στο πλαίσιο των αστικών κοινωνικών σχέσεων, όπως αυτό αποτυπώθηκε σε αδρές γραμμές παραπάνω, εμφανίζεται ως μέσο για την ικανοποίηση ορισμένων «εξωτερικών» προς το ίδιο κοινών σκοποθεσιών, τις οποίες καλείται να πραγματοποιήσει με πόρους που δεν του ανήκουν. Στο βαθμό που το κράτος εμφανίζεται να μην έχει δικές του σκοποθεσίες στον ίδιο βαθμό δεν έχει και δικά του οικονομικά μέσα για την εκπλήρωση αυτών των σκοποθεσιών (Γράβαρης 1994:127). Το κράτος προσδιορίζει τη δράση του προς τον σκοπό της παροχής των «εξωτερικών» προϋποθέσεων που είναι απαραίτητες για την διασφάλιση της αναπαραγωγής της αστικής κοινωνίας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που την διακρίνουν. Η οροθέτηση της δράσης του κράτους έχει ως σημείο αναφοράς της την εξατομικευμένη μορφή των οικονομικών δραστηριοτήτων και στοχεύσεων της αστικής κοινωνίας και στη βάση αυτής της παραδοχής προδιαγράφεται και σχηματοποιείται ο οικονομικός ρόλος του αστικού κράτους και κατ' επέκταση το εύρος και τα περιεχόμενα των δημοσιονομικών του μέσων και σκοπεύσεων.

Η δημόσια πίστη που αποτέλεσε τον θεμέλιο μηχανισμό αποστέρησης του προαστικού πολιτικού φορέα από τα μέσα χρηματοδότησης της δράσης του, εντάσσεται στο αστικό κοινωνικοοικονομικό πλέγμα, ως μια αναγκαία συνιστώσα για την λειτουργία μιας οργανικής ολότητας, όπως είναι το σύγχρονο αστικό δημοσιονομικό σύστημα. Το δημοσιονομικό αστικό σύστημα, παρά τις χωροχρονικές διαφοροποιήσεις του ως προς το εύρος της παρεμβατικότητάς του, την σύνθεση των πόρων του και την κατανομή των δαπανών του, αποσκοπεί στην εξασφάλιση των συνθηκών που είναι αναγκαίες για την αναπαραγωγή της αστικής κοινωνίας ως τέτοιας. Με άλλα λόγια δεν εξυπηρετεί στοχεύσεις αναπαραγωγής του πολιτικού φορέα εξουσίας αποκλειστικά ή κατά κύριο λόγο, αφού αυτός λόγω της αποστέρησης του από τα ίδια μέσα χρηματοδότησης της δράσης του διαχωρίστηκε από το οικονομικό πλαίσιο σχέσεων και εμφανίζεται ως μια «εξωτερικότητα» προς αυτό, μια «εξωτερικότητα» απαραίτητη όμως για την αναπαραγωγή αυτού του πλαισίου.

Η ύπαρξη αυτής της διττής πραγματικότητας για τον κεντρικό πολιτικό φορέα, η αποστέρηση των ίδιων μέσων χρηματοδότησης των λειτουργιών του και ο χωρισμός του από την οικονομική σφαίρα, προσδιορίζει αφενός τον τρόπο απόκτησης των χρηματικών πόρων που απαιτούνται για την εκπλήρωση των λειτουργιών του και αφετέρου τις στοχοθεσίες που εξυπηρετούν οι δαπάνες στις οποίες προβαίνει.

Μέσα από αυτό το πρίσμα πρέπει να καταστεί αντιληπτή η μεταβολή της εσωτερικής λογικής που επέρχεται αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας του δημοσιονομικού συστήματος, όπως αυτό συστηματοποιείται μετά την αποσύνθεση των προαστικών μορφών κοινωνικής διάρθρωσης. Ο μηχανισμός της δημόσιας πίστης επαναπροσδιορίζει τη θέση του στο νεοαναδυόμενο αστικό δημοσιονομικό σύστημα που αναφύεται και σταδιακά παγιώνεται από τον 16^ο αιώνα έως και τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μεταβάλλοντας τα περιεχόμενά του. Η σύναψη δημοσίων δανείων δεν αποσκοπεί πλέον στο να παρέχει απλώς τα χρηματικά μέσα για την διεξαγωγή πολεμικών αναμετρήσεων που στοχεύουν στην ικανοποίηση των ηγεμονικών φιλοδοξιών των μεσαιωνικών ηγεμόνων, φιλοδοξίες που δεν αποτελούν τμήμα ενός ευρύτερου στοχοθετικού πλέγματος το οποίο να αποτελεί όρο για την κοινωνική αναπαραγωγή αλλά εξυπηρετούν – κατά μείζονα λόγο – την επιθυμία του ηγεμόνα – χωροδεσπότη για επίδειξη ισχύος προς άλλους ηγεμόνες ή για αύξηση της αίγλης του απέναντι στους υπηκόους του ή ακόμα και για την επιβολή του απέναντι σε χωροδεσπότες που ήταν ιεραρχικά υποκείμενοι σ' αυτόν και εκμεταλλεζόμενοι ευνοϊκές γι' αυτούς συγκυρίες και περιστάσεις αμφισβήτησαν την κυριαρχία του ιεραρχικά ανώτερου ηγεμόνα.

Ο θεσμός της δημόσιας πίστης όμως σ' ένα αστικό δημοσιονομικό σύστημα εξυπηρετεί την πραγμάτωση των όρων που είναι αναγκαίοι για την κοινωνική αναπαραγωγή με τον τρόπο που αυτή πραγματοποιείται στο αστικό κοινωνικό πλαίσιο. Ο αστικός δημοσιονομικός μηχανισμός λειτουργεί προς την κατεύθυνση της αναπαραγωγής των όρων της ύπαρξης των αστικών κοινωνικών σχέσεων ως τέτοιων. Σ' αυτή την εσωτερική λογική του δημοσιονομικού συστήματος εντάσσεται και η λειτουργία του συστήματος της δημόσιας πίστης. Η δυνατότητα πλέον του κράτους να συνάπτει δημόσια δάνεια διαμεσολαβείται από διαδικασίες συναίνεσης όπου απαιτείται η έγκριση αντιπροσωπευτικών σωμάτων, τα οποία εκφράζουν – έστω και κατ' επίφαση – την βούληση μιας πλειοψηφικής μερίδας της κοινωνίας. Η διαμεσολάβηση από αντιπροσωπευτικά σώματα για την λήψη αποφάσεων που αφορούν την σύναψη δημοσίων χρεών δηλώνει ταυτόχρονα μια διττή κατάσταση· αφενός ότι ο πολιτικός φορέας εξουσίας δεν διαθέτει απόλυτη εξουσία και επομένως θα πρέπει να αιτηθεί προς το κοινωνικό σώμα προκειμένου να προσποριστεί οικονομικά μέσα που του είναι απαραίτητα για τη χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων του, και αφετέρου ότι η έγκριση που απαιτείται για τη σύναψη δημοσίων δανείων από τα αντιπροσωπευτικά σώματα, όταν αυτή δοθεί συνιστά μια δέσμευση του κοινωνικού σώματος στο σύνολό του προς τους πιστωτές του κράτους για την υποχρέωση αποπληρωμής των δημοσίων δανείων.

Συνεπώς η σύναψη δημοσίων δανείων που πραγματοποιείται σ' αυτό το πλαίσιο προϋποθέτει και αναπαράγει τους όρους συγκρότησης και λειτουργίας του αστικού πλέγματος κοινωνικών σχέσεων, εκφράζοντας ταυτόχρονα τα όρια δράσης και δυνατοτήτων κινητοποίησης ανάμεσα στο κράτος (το πολιτικό στοιχείο) και το κοινωνικοοικονομικό σώμα (το ιδιωτικό στοιχείο), αν και η έννοια του «πολιτικού» οριοθετείται με ευρύτερους όρους από την στενότερη έννοια του «κρατικού».

Η συγκρότηση των πρώτων εκδοτικών τραπεζών δρομολογεί την ιστορική γένεση του θεσμού της δημόσιας πίστης με την σύγχρονη «αστική» της έννοια, καθ' όσον η σύσταση τους δηλώνει την πάγια πλέον ανάγκη προσφυγής των κρατών στη σύναψη δημοσίων χρεών με παράλληλη παραχώρηση προνομίων προς τους πιστωτές, ένα από τα οποία ήταν και το δικαίωμα ίδρυσης εκδοτικών τραπεζών από τους πιστωτές του κράτους και η παροχή έγκρισης για διάθεση αυτών των προνομίων και των θεσμικών διευθετήσεων που απαιτούνταν για τη σύσταση του νέου τύπου τραπεζικών ιδρυμάτων από αντιπροσωπευτικά σώματα που – θεωρητικά – εξέφραζαν τη λαϊκή βούληση. Η παραχώρηση του εκδοτικού προνομίου – είτε αυτό ήταν αποκλειστικό είτε όχι – προσέδιδε εξαιρετική οικονομική ισχύ στους μετόχους αυτών των πιστωτικών ιδρυμάτων, δεδομένου ότι αυτοί αποκτούσαν ένα ισχυρότατο μέσο πίεσης προς τις κυβερνήσεις όταν αυτές κατέφευγαν στην σύναψη δανείων από τις εκδοτικές τράπεζες. Πέραν αυτού του γεγονότος οι μέτοχοι των εκδοτικών αυτών ιδρυμάτων, που στην πλειοψηφία τους προέρχονταν από την εμπορική και τοκογλυφική μερίδα της επιχειρηματικής τάξης και απέσπασαν την παραχώρηση του εκδοτικού προνομίου λόγω της ιδιότητάς τους ως δανειοδότες του κράτους (Marx 1867/1978:779), απέκτησαν τη δυνατότητα να ρυθμίζουν αποφασιστικά τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας, καθώς είχαν στην κατοχή τους το δικαίωμα έκδοσης ενός πολύ ισχυρού πιστωτικού μέσου, του τραπεζογραμματίου, και με αυτό τον τρόπο κατόρθωναν να επηρεάζουν καθοριστικά, τα επίπεδα διαμόρφωσης των επιτοκίων και τον όγκο των πιστώσεων προς τον επιχειρηματικό κόσμο και κατά συνέπεια και την συνολική οικονομική δραστηριότητα.

Η δύναμη που αποκτούσαν οι μέτοχοι των εταιρικών αυτών σχημάτων από το προνόμιο που τους παραχωρήθηκε καθίσταται πληρέστερα κατανοητή εάν συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι τα τραπεζογραμμάτια θεωρούνταν σε σχέση με τις συναλλαγματικές ως ισχυρότερα, δηλαδή ευρύτερης αποδοχής, πιστωτικά μέσα και επομένως η λειτουργία

τους προσέγγιζε σ' αυτήν ενός μέσου πληρωμών και αξιακού μέτρου, ακόμα και όταν δεν του παραχωρούνταν το καθεστώς του νόμιμου χρήματος (legal tender), λειτουργίες που επιτελούσαν κατά την πρώτη περίοδο δραστηριοποίησης των εκδοτικών τραπεζών αποκλειστικά τα μεταλλικά νομίσματα.

Η παραχώρηση του εκδοτικού προνομίου σ' ένα ιδιωτικό, ή τουλάχιστον με ιδιωτική συμμετοχή στη μετοχική του σύνθεση, τραπεζικό οργανισμό εκφράζει παράλληλα την απώλεια ισχύος της κρατικής εξουσίας απέναντι στην ιδιωτική οικονομική σφαίρα και κυρίως έναντι της τάξης των χρηματοπιστωτών οι οποίοι αποκτούν δικαίωμα συνδιαχείρισης στην πολιτική προσδιορισμού της αξίας του χρήματος. Η αιτιολογική βάση για την απώλεια από την πολιτική εξουσία της αποκλειστικής ρύθμισης της αξίας του νομίσματος συνίσταται στο γεγονός ότι οι πολιτικοί ηγέτες αποδείχθηκαν ακατάλληλοι να διαχειριστούν αποτελεσματικά τα θέματα που άπτονται της σφαίρας της νομισματικής πολιτικής, καθ' όσον προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν τα ταμειακά τους ελλείμματα καταφεύγοντας σε τεχνικές νομισματικής υποτίμησης, προκαλώντας έντονα αποσταθεροποιητικά φαινόμενα στην αξία του χρήματος. Οι μέτοχοι των εκδοτικών τραπεζών κατόρθωσαν με αυτό τον τρόπο να αποκτήσουν ένα μόνιμο μέσο άσκησης πίεσης προς την κρατική εξουσία επηρεάζοντας άμεσα και προς το συμφέρον τους τον χαρακτήρα και τις στοχεύσεις των κρατικών πολιτικών.

Κατά συνέπεια η δημιουργία των εκδοτικών τραπεζών, που εν συνεχεία αποτέλεσαν τον θεσμό των ΚΤ, σηματοδοτεί δύο πράγματα: α) την άνθιση του εσωτερικού και διεθνούς εμπορίου και τη συνεπαγόμενη ανάγκη για εξοικονόμηση μεταλλικού νομίσματος, που λόγω της στενότητάς τους θα πρέπει να αποδεσμεύεται η χρήση τους από τις εσωτερικές συναλλαγές και της δημιουργίας νέων πιστωτικών μέσων, που θα καλύπτουν τις διευρυνόμενες συναλλακτικές ανάγκες και β) την κατίσχυση των συμφερόντων της ανερχόμενης εμπορικής και τραπεζικής αστικής τάξης έναντι των συμφερόντων της παραδοσιακής αριστοκρατικής τάξης, που υποσκελίζεται πλέον μπροστά στην αυξανόμενη οικονομική ισχύ της αστικής τάξης, η οποία με τη σύσταση των χρηματοπιστωτικών και εκδοτικών οργανισμών στους οποίους είτε συμμετέχει είτε κατέχει αποκλειστικά καθιστά δυνατό τον επηρεασμό ή ακόμα και τη δέσμευση των στοχοθεσιών της οικονομικής πολιτικής της κεντρικής πολιτικής εξουσίας. Ενδεικτικό των προνομιακών σχέσεων που ανέπτυξε η αγγλική αστική τάξη με το αγγλικό στέμμα, ή ακόμα και δείγμα της δύναμης που ασκούσε στις αποφάσεις του στέμματος, ήταν ότι έθεσε ως όρο για την παροχή των πιστώσεων που θα λάμβανε η αγγλική κυβέρνηση από την Τράπεζα της Αγγλίας να τίθεται απαγόρευση στην τελευταία να προβαίνει σε πιστώσεις προς το κράτος αν προηγουμένως δεν λάμβανε την έγκριση του αγγλικού κοινοβουλίου για την παροχή αυτών των πιστώσεων (Andreades 1966(1903):69). Σ' αυτό το σημείο αναφέρεται ο πολιτικός ρόλος που είναι δυνατό να διαδραματίσει μια ΚΤ στο συσχετισμό των δυνάμεων σε πολιτικό επίπεδο.

Συγκεκριμένα μια ΚΤ, οι πιστώσεις της οποίας προς το κράτος δεν υπόκεινται στην κοινοβουλευτική έγκριση, είναι δυνατόν να αποτελέσει πηγή συνεχούς χρηματοδότησης της κεντρικής κυβέρνησης καθιστώντας την πανίσχυρη, με αποτέλεσμα να τίθενται σε κίνδυνο δημοκρατικοί θεσμοί όπως το κοινοβούλιο, αφού πλέον η έγκριση του για την επιβολή φόρων θα ήταν περιττή και δεν θα μπορούσε να ασκηθεί κανένας κοινοβουλευτικός έλεγχος επί των δημοσίων οικονομικών (Andreades 1966(1903):69). Ένας θεσμός λοιπόν προσφοράς χρηματικών μέσων που θα βρισκόταν υπό τον πλήρη έλεγχο της κεντρικής πολιτικής αρχής, η οποία θα προσποριζόταν μέσω αυτού του θεσμού διαρκώς και χωρίς περιορισμούς χρηματικούς πόρους, θα αποτελούσε ένα όργανο κοινωνικής καταπίεσης και πολιτικής επιβολής, δεδομένου ότι η απόσπαση αγοραστικής δύναμης από το κοινωνικό σύνολο, μέσω της φορολογίας και βάσει των

νόμων που θα ψήφιζε και θα ενέκρινε το κοινοβούλιο, θα ήταν μια διαδικασία που δεν θα είχε λόγο ύπαρξης. Οι διαδικασίες κοινωνικής και πολιτικής συναίνεσης, που απαιτούνται για τον προσπορισμό δημοσίων εσόδων μέσω της επιβολής φορολογίας και διαμεσολαβούνται μέσα από ένα περισσότερο ή λιγότερο δημοκρατικό θεσμικό πλαίσιο, καθίστανται σ' αυτήν την περίπτωση ανύπαρκτες. Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι η ανάδειξη των πρώτων χρηματοπιστωτικών θεσμών που η λειτουργία τους προσιδιάζει στις λειτουργίες που επιτελούν οι σύγχρονοι τραπεζικοί θεσμοί, πραγματοποιείται σε πολιτικό περιβάλλον που χαρακτηρίζεται από την ύπαρξη δημοκρατικών-με την σχετική και ιστορική και όχι βεβαίως με την απόλυτη έννοια του όρου- θεσμών. Τέτοια παραδείγματα αποτελούν οι ιταλικές πόλεις της πρώιμης Αναγέννησης, οι πόλεις της βόρειας Ευρώπης (π.χ. Άμστερνταμ), όπως επίσης και η Αγγλία, η χώρα όπου γεννήθηκε ο θεσμός των ΚΤ.

Καταληκτικά, χρήζουν ιδιαίτερης αναφοράς ορισμένες διαπιστώσεις που συνδέονται με την αμφίδρομη σχέση που αναπτύχθηκε αρχικά στην Αγγλία, που θεωρείται και η ιστορική μήτρα της «οικονομικής επανάστασης» («financial revolution») και αργότερα σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο – ανάμεσα στους κεντρικούς πολιτικούς θεσμούς – κυβέρνηση, κοινοβούλιο – και το νεοαναδυόμενο χρηματοπιστωτικό σύστημα και την δυναμική που αργότερα αυτό απέκτησε.

Το γεγονός ότι η επιβολή φορολογίας υπόκειται σε κοινοβουλευτική έγκριση λειτουργούσε θετικά ως προς την κατεύθυνση της αύξησης πιστοληπτικής της ικανότητας του κράτους, δεδομένου ότι οι πιστοδοτικοί μηχανισμοί θεωρούσαν ότι το κοινοβούλιο έπαιξε ένα ρόλο που εγγυόταν την αποπληρωμή των δημοσίων δανείων μέσω της γνώσης που τα μέλη του είχαν ως προς τα όρια των δυνατοτήτων που είχε το κράτος να δημιουργεί δανειακές υποχρεώσεις. Στο πλαίσιο του ίδιου μηχανισμού, δηλαδή της κοινοβουλευτικής διαμεσολάβησης στη σύναψη δημοσίων δανείων και αύξησης της δανειοληπτικής φερεγγυότητας του κράτους, εντάσσεται και η διαδικασία ψήφισης του κρατικού προϋπολογισμού από το κοινοβούλιο και δημοσιοποίησης των μεγεθών του προϋπολογισμού που αποτυπώνουν τη δημοσιονομική κατάσταση και επιτρέπουν τον σχηματισμό διαπιστώσεων για τη δημοσιονομική εικόνα του κράτους.

Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι η κοινοβουλευτική διαμεσολάβηση που απαιτείται για την επιβολή φορολογίας αποτελεί προϋπόθεση – ή τουλάχιστον παράγοντα – για τον σχηματισμό του μηχανισμού της δημόσιας πίστης, αλλά ταυτόχρονα και αποτέλεσμα των δανειακών αναγκών του κράτους. Οι περιορισμοί που θέτει το κοινοβούλιο στη φορολογική επέκταση του κράτους και κατά συνέπεια στα μεγέθη των φορολογικών αποδόσεων γεννούν την ανάγκη αναζήτησης άλλων πηγών άντλησης πόρων, η βασικότερη εκ των οποίων είναι η σύναψη δημοσίων δανείων. Η πιστοδότηση όμως του κράτους υπαγορεύει και τη σχηματοποίηση θεσμικών διαδικασιών που θα διασφαλίζουν την αποφυγή αθέτησης των δανειακών υποχρεώσεων του κράτους. Η κυριότερη θεσμική διαδικασία που ακολουθείται προς αυτή την κατεύθυνση είναι η κοινοβουλευτική έγκριση για την επιβολή φορολογίας και τη χρηματοδότηση του Δημοσίου από την ΚΤ.

Πέρα όμως από την ενίσχυση της δανειοληπτικής αξιοπιστίας του κράτους, η κοινοβουλευτική διαμεσολάβηση στη δημοσιονομική σφαίρα είχε ως αποτέλεσμα να ωθήσει το κράτος στο να υιοθετήσει πολιτικές προσέλκυσης ή και άσκησης πίεσης προς τους πιστωτικούς μηχανισμούς είτε χρησιμοποιώντας εργαλεία ρύθμισης των δομών οργάνωσης και λειτουργίας των χρηματοπιστωτικών αγορών – πχ παραχώρηση μονοπωλιακής ή μη θέσης ενός ιδρύματος στην αγορά έκδοσης χρηματικών μέσων – είτε εισάγοντας ευέλικτες μορφές διάρθρωσης του δημοσίου χρέους, πχ χρεόγραφα που συνιστούν το πάγιο δημόσιο χρέος (consols) ή τίτλους του δημοσίου χρέους που παρουσιάζουν μεγαλύτερο βαθμό ρευστοποίησης και εμπορευσιμότητας στην αγορά χρεογράφων (Sylla, Tilly, Tortella 1999:5) και (Bonney 1999:62). Επιπροσθέτως, η

ανελαστικότητα και δυσκαμψία που προκαλεί η κοινοβουλευτική διαμεσολάβηση στην αύξηση των φορολογικών εσόδων συντελεί στη λήψη μέτρων που βελτιώνουν την αποτελεσματικότητα των διοικητικών μηχανισμών που είναι επιφορτισμένοι με τη σύλληψη της φορολογητέας ύλης και τη βεβαίωση και είσπραξη των φορολογικών υποχρεώσεων.

Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος του κρατικού προϋπολογισμού συνιστά μια θεσμική διαμεσολάβηση που είναι συνυφασμένη – ιστορικά – με την ανάδυση και αναπαραγωγή του μηχανισμού της δημόσιας πίστης καθ' όσον δρα περιοριστικά στην αύξηση των φορολογικών εισροών προς το δημόσιο ταμείο, ενώ ταυτόχρονα διασφαλίζει ένα πλαίσιο διαφάνειας στη διαχείριση του δημοσίου χρήματος και θέτει – ως ένα βαθμό τουλάχιστον – τα όρια ανάπτυξης των δανειακών αναγκών του κράτους, συμβάλλοντας με αυτό τον τρόπο στην ισχυροποίηση της πιστοληπτικής του ικανότητας και αξιοπιστίας.

Η ίδρυση της Τράπεζας της Αγγλίας σηματοδότησε όμως και την πορεία μετεξέλιξης του δημοσίου χρέους, το οποίο άρχισε να αποκτά πάγιο χαρακτήρα, κάτι που οφείλονταν τόσο στο υψηλό του μέγεθος, όσο και στην αδυναμία του κράτους να προβεί στην εξυπηρέτηση του αποκλειστικά μέσω των εσόδων που προσπόριζε στα δημόσια ταμεία ο φοροεισπρακτικός μηχανισμός. Κατά τον 17^ο αιώνα κατέστη πλέον σαφές ότι η μόνη εγγύηση που μπορούσε το κράτος να προσφέρει στους πιστωτές τους ήταν η δύναμη του να μπορεί να αναχρηματοδοτεί την εξόφληση των τίτλων του δημοσίου χρέους, μέσω της σύναψης νέων δημοσίων δανείων. Η Τράπεζα της Αγγλίας – αλλά και αργότερα η South Sea Company – υπήρξαν μορφώματα που συγκροτήθηκαν και αναπτύχθηκαν, αν και στην περίπτωση της South Sea Company όχι με ιδιαίτερη επιτυχία όπως αποδείχθηκε από την βραχύβια πορεία της, με σκοπό να καταστήσουν δυνατή την παγιοποίηση του δημοσίου χρέους, διαρθρώνοντάς το επί τη βάσει έκδοσης μακροπρόθεσμων δημοσίων τίτλων, που θα επέτρεπαν την αποπληρωμή των τόκων των ληξιπρόθεσμων – διαπραγματεύσιμων – χρεογράφων από την απόδοση, πρωτίστως, των φορολογικών εισπράξεων και δευτερευόντως από την επανασύναψη νέων δανείων (Crump 1981:140). Η αντικατάσταση των εξαγοράσιμων (redeemable) ή των αυτορευστοποιούμενων (self-liquidating) χρεογράφων – που συνέθεταν το δημόσιο χρέος της Αγγλίας κατά τα πρώιμα στάδιά του από τα μη εξαγοράσιμα (non-redeemable) χρεόγραφα αποτέλεσε μια εδραιωμένη πραγματικότητα κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, και σηματοδοτούσε την παγίωση μιας κατάστασης που εξέφραζε την αδυναμία της κάλυψης των δανειακών αναγκών ή της απόσβεσης των δανειακών υποχρεώσεων του κράτους αποκλειστικά από την Τράπεζα της Αγγλίας (Bowen 1995:9).

Η δημοσιονομική αυτή πρακτική απέβλεπε σε μια ευνοϊκότερη – για το κράτος – διάρθρωση του δημοσίου χρέους, ώστε να καταστεί ευχερέστερη αντιμετώπιση της δανειακής του επιβάρυνσης από την διάθεση γι' αυτό τον σκοπό των εσόδων που προέρχονταν πρωτίστως από την απόδοση των φορολογικών εισπράξεων. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκονταν η αποφυγή κλιμάκωσης της δανειακής επιβάρυνσης – αφού για τα χρεόγραφα που συνιστούν το πάγιο δημόσιο χρέος δεν προκύπτει υποχρέωση του κράτους να εξοφλεί τα χρεωλύσια τους αλλά μόνο να προβαίνει στην απόδοση των τόκων – και η προσφυγή στον επαναδανεισμό ώστε να καλυφθούν οι δανειακές υποχρεώσεις μόνο ως έσχατο μέσο δημοσιονομικής πολιτικής.

1.3. ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΚΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ, ΘΕΣΜΙΚΗ ΥΠΟΣΤΑΣΗ ΚΑΙ ΒΑΘΜΟΣ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

Οι ιδιοκτησιακές δομές των ΚΤ έχουν παρουσιάσει ιστορικά ένα φάσμα συνδυασμών όπου εμπλέκονται – διαζευκτικά η συζευκτικά – το σύνολο σχεδόν των φορέων – είτε αυτοί ανάγονται στη δημόσια ή ιδιωτική σφαίρα – που έχουν την ευθύνη άσκησης της οικονομικής πολιτικής ή τη δυνατότητα ενεργής παρέμβασης σ' αυτήν. Διερευνώντας τους εναλλακτικούς τρόπους ιδιοκτησιακής διάρθρωσης των ΚΤ που έχουν ιστορικά εμφανιστεί, εντοπίζουμε τρεις διακριτές μορφές: α) την υπαγωγή της ΚΤ υπό τον πλήρη έλεγχο του κράτους, β) τη μεταβίβαση του ελέγχου της ΚΤ από το κράτος σε ένα ενιαίο ιδιωτικό τραπεζικό φορέα, γ) την έλλειψη ενός θεσμικού υποκειμένου που επέχει θέση ΚΤ και η κατάτμηση των αρμοδιοτήτων που κατέχει η ΚΤ και τη διάχυση τους σε ένα αριθμό ιδιωτικών τραπεζών που θα λειτουργούν υπό το καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού.

Απαραίτητο είναι να διευκρινιστεί ότι οι παραπάνω διακριτές κατηγορίες ιδιοκτησιακού καθεστώτος των ΚΤ αναφέρονται κυρίως στο εκδοτικό δικαίωμα ή προνόμιο που κατέχει η ΚΤ ή ένας αριθμός τραπεζών (περίπτωση γ).

Εντούτοις και στο εσωτερικό αυτών των τριών περιπτώσεων παρουσιάζονται διαφοροποιήσεις που άπτονται του ρόλου που επιφυλάσσει το κράτος για το ίδιο, όσον αφορά τη συμμετοχή του ή μη στο μετοχικό κεφάλαιο της ΚΤ, το νομικό πλαίσιο που διέπει την άσκηση του εκδοτικού προνομίου και την ύπαρξη ή μη περισσότερων του ενός φορέα άσκησης λειτουργιών που εντάσσονται στο πεδίο αρμοδιοτήτων μιας ΚΤ.

Κατά την περίπτωση που ένα ιδιωτικό τραπεζικό ίδρυμα κατέχει στο χρηματοπιστωτικό σύστημα τη θέση της ΚΤ, η σύνθεση του μετοχικού του κεφαλαίου μπορεί να χαρακτηρίζεται είτε από την πλήρη απουσία του κράτους είτε από τη συμμετοχή του σε ποσοστό που μπορεί να δηλώνει απλώς την συμβολική του παρουσία στο συμβούλιο των μετόχων και στο διοικητικό συμβούλιο της ΚΤ ή αντίθετα η κρατική συμμετοχή μπορεί να καλύπτει τμήμα του μετοχικού κεφαλαίου που καθιστά το κράτος ικανό να επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό ή και να προσδιορίζει απόλυτα τις αποφάσεις του διοικητικού συμβουλίου της ΚΤ. Η ιστορική εμπειρία καταδεικνύει ότι η απουσία του κράτους από το μετοχικό κεφάλαιο της ΚΤ (οποιασδήποτε χώρας) που εκφράζει τον υψηλότερο βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ είναι κατά το μάλλον ή ήττον ένα εξαιρετικά σπάνιο φαινόμενο. Όταν όμως κάτι τέτοιο συμβαίνει, το κράτος φροντίζει με μια σειρά ρυθμίσεων και μέτρων που επιβάλλει να εκδηλώνει ενεργά την παρουσία του στη διαδικασία χάραξης και εφαρμογής της νομισματικής πολιτικής. Συνεπώς η κατάκτηση ενός πολύ υψηλού βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ από το κράτος είναι ένα status quo που η ΚΤ δύσκολα μπορεί να διατηρήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα. (Smith 1936/1990:10).

Το κράτος συμμετέχει σε κάθε περίπτωση στη διανομή των κερδών της ΚΤ ανεξαρτήτως του ποσοστού του μετοχικού κεφαλαίου της ΚΤ το οποίο κατέχει και μάλιστα, κατά κανόνα, αποκομίζει το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των διανεμόμενων κερδών. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο το γεγονός, ότι βάσει ειδικών διατάξεων που ενσωματώνονται στις καταστατικές πράξεις των ΚΤ, το κράτος διατηρεί το προνόμιο της απόληψης του μακράν μεγαλύτερου μέρους των διανεμόμενων κερδών του Εκδοτικού Ιδρύματος, ακόμα και σε περίπτωση που δεν συμμετέχει στο μετοχικό κεφάλαιο της ΚΤ (Kisch και Elkin 1930:39).

Η συνήθης πρακτική που ακολουθείται από τα εκδοτικά ιδρύματα αναφορικά με την πολιτική διανομής των καθαρών κερδών τους και ορίζεται στα καταστατικά τους, προβλέπει ότι το μεγαλύτερο μέρος των καθαρών κερδών κατευθύνεται στα αποθεματικά ταμεία των ΚΤ και από το υπόλοιπο αδιάθετο μέρος των κερδών που

συνιστούν το διανεμόμενο μέρος των κερδών, ένα προκαθορισμένο ποσοστό – συνήθως χαμηλό – διανέμεται στους μετόχους και το υπόλοιπο μέρος των κερδών – που κατά λογική συνέπεια αποτελεί και το μεγαλύτερο τμήμα των διανεμηθέντων κερδών – πιστώνεται στους λογαριασμούς που διατηρεί το κράτος στην ΚΤ.

Το αυξημένο ποσοστό των καθαρών κερδών της ΚΤ που καταλήγει στο αποθεματικό της ταμείο εδράζεται στο γεγονός ότι η ΚΤ είναι επιφορτισμένη με το έργο της παροχής ρευστότητας τόσο προς το κράτος όσο και προς τις εμπορικές τράπεζες, πράγμα που σημαίνει ότι η ΚΤ επιτελεί λειτουργίες πάνω στις οποίες θεμελιώνεται και στηρίζεται ένα ευρύ πλέγμα των εθνικών – και όχι μόνο – οικονομικών δομών. Κατά συνέπεια, η διατήρηση ενός οικονομικά εύρωστου αποθεματικού από πλευράς ΚΤ υπαγορεύεται από την ευρύτερη κοινωνική ευθύνη που φέρει κάθε κεντρική νομισματική αρχή. Το αυξημένο ποσοστό το οποίο καρπώνεται το κράτος επί των διανεμόμενων κερδών αιτιολογείται επί τη βάσει αφενός ενός είδους «αμοιβής» προς το κράτος για την εκχώρηση του εκδοτικού προνομίου προς την ΚΤ, και αφετέρου της του κινήτρου ανάληψης από πλευράς ΚΤ δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να της αποφέρουν υψηλά κέρδη, αλλά δεν θα ήταν συμβατές με το κοινωνικής φύσεως έργο που οφείλει να επιτελεί μια ΚΤ (De Kock 1974:309) και (Kisch, Eluin 1930:40-41).

Στην περίπτωση κατά την οποία το εκδοτικό πρόνομιο διαχέεται σε ένα αριθμό ανταγωνιστικών μεταξύ τους εταιριών (free banking) και δεν ασκείται αποκλειστικά από μια ΚΤ (central banking), ανακύπτει το ζήτημα του καθεστώτος υπό το οποίο θα λειτουργούν οι εκδοτικοί φορείς και κυριότατα βάσει ποιων αρχών και κανόνων θα ρυθμίζεται η εκδοτική δραστηριότητα. Οι όροι υπό τους οποίους θα δίδεται το δικαίωμα και θα πραγματοποιείται η εκδοτική λειτουργία σε μια χρηματοπιστωτική δομή οργανωμένη υπό το καθεστώς του Free Banking αποτελούν αντικείμενο έρευνας και διαμάχης σε θεωρητικό – κυρίως – επίπεδο, καθ' όσον ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα είχε καταστεί εμφανές, και εδραιώθηκε στο πρώτο τέταρτο του 20^{ου} αιώνα με την ίδρυση της Fed, ότι ο θεσμός του Central Banking αποτελεί την κυρίαρχη μορφή οργάνωσης, διαχείρισης και επίτησης των εθνικών χρηματοπιστωτικών συστημάτων. Η διαμάχη στο εσωτερικό της θεωρητικής σχολής οικονομικής σκέψης που προκρίνει το Free Banking ως ανώτερη δομή άσκησης της εκδοτικής λειτουργίας σε σχέση με το Central Banking εστιάζεται κυρίως στο κατά πόσο στη λειτουργία των εκδοτικών τραπεζών θα πρέπει να τίθεται ένα επιπρόσθετο πλέγμα ρυθμίσεων, ελέγχων και κανονισμών επιπλέον αυτών που ισχύουν για μια οποιαδήποτε άλλη μετοχική εταιρία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης και το γεγονός ότι ιστορικά έχουν εμφανιστεί μοντέλα οργάνωσης του τραπεζικού συστήματος που διαρθρώνονται στη βάση υβριδικών μορφών, συνδυάζοντας το Free Banking και το Central Banking. Σ' αυτή την περίπτωση απαντάται η ύπαρξη μιας τράπεζας που κατέχει – λόγω μεγέθους και σημασίας – την θέση μιας οινεί ΚΤ και μιας σειράς άλλων τραπεζών που ασκούν λειτουργίες ΚΤ, μέσα όμως σε πλαίσια σαφώς στενότερα και κάτω από ένα πλέγμα περιορισμών που τις καθιστούν περιφερειακού χαρακτήρα σε σχέση με την τράπεζα που διαδραματίζει τον κεντρικό ρόλο στη λειτουργία του εθνικού χρηματοπιστωτικού μηχανισμού συγκεντρώνοντας τις αρμοδιότητες που προσιδιάζουν σ' αυτές που κατέχει μια ΚΤ. Αυτό το «μικτό» σύστημα οργανωτικής δομής του λειτουργικού πεδίου της ΚΤ αποτέλεσε μια μακροχρόνια ιστορική πραγματικότητα στις προηγμένες καπιταλιστικές οικονομίες (χαρακτηριστικότερο παράδειγμα η Αγγλία) και αποτέλεσε τον πρόδρομο της κατ΄εξοχή του μοντέλου αποκλειστικής άσκησης των λειτουργιών μιας ΚΤ από ένα ενιαίο φορέα που δεν στοχεύει στη μεγιστοποίηση του κέρδους αλλά στη διατήρηση – πρωτίστως – της νομισματικής σταθερότητας, στο πλαίσιο της ιδεοτυπικής μορφής του Central Banking.

Με την ανάδυση και παγίωση του Central Banking ως την κυρίαρχη μορφή οργάνωσης των εθνικών χρηματοπιστωτικών δομών ανακύπτουν – ιστορικά – ζητήματα που σχετίζονται με το κανονιστικό πλαίσιο που θα ρυθμίζει τις σχέσεις της ΚΤ και της πολιτικής ηγεσίας, αναφορικά με τα όρια εξουσιών και αρμοδιοτήτων των δύο αυτών φορέων στον προσδιορισμό των στοχεύσεων και στη λήψη και υλοποίηση των αποφάσεων που σχετίζονται με την άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Ο χαρακτήρας του κανονιστικού πλαισίου, βάσει του οποίου πραγματώνεται ο «καταμερισμός της εργασίας» ανάμεσα στην ΚΤ και τον φορέα διακυβέρνησης κατά την μορφοποίηση και εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής διαφοροποιείται σε συνάρτηση με το εύρος της ανάπτυξης και εξέλιξης των μηχανισμών της αγοράς και των δομών σχηματοποίησης και παραγωγής πολιτικής.

Οριοθετώντας το φάσμα των πιθανών σχέσεων που συνδέουν την συνάρθρωση των εξουσιών και αρμοδιοτήτων των φορέων της νομισματικής πολιτικής είναι δυνατή η κατηγοριοποίησή τους σε τρεις άξονες: α) σχέση υπαγωγής ή εξάρτησης της ΚΤ στο κράτος, β) στην ανεξαρτησία ή αυτονομία της ΚΤ από τις παρεμβάσεις πολιτικών φορέων που εμπλέκονται σε διαδικασίες διαμόρφωσης και «άσκησης οικονομικής πολιτικής» και γ) στη σχέση ετερονομίας της ΚΤ και των υποκειμένων άσκησης διακυβέρνησης.

Ως σχέση εξάρτησης της ΚΤ από το κράτος νοείται η πλήρης αδυναμία της ΚΤ να λαμβάνει αποφάσεις και μέτρα που αφορούν την άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Στην περίπτωση αυτή η ΚΤ θεωρείται ως ένας απλός διεκπεραιωτικός μηχανισμός του κρατικού μηχανισμού και κατά συνέπεια τα διοικητικά της όργανα είναι υπόλογα για τα αποτελέσματα που παράγει η νομισματική πολιτική. Αντιθέτως ως ανεξαρτησία θεωρείται η ικανότητα αυτόνομης λήψης αποφάσεων όσον αφορά τα μέσα που θα χρησιμοποιήσει η ΚΤ προκειμένου να υλοποιήσει τους τιθέμενους στόχους της νομισματικής πολιτικής. Στο σημείο αυτό πρέπει να καταστεί σαφές ότι οι στόχοι της νομισματικής πολιτικής προσδιορίζονται από την πολιτική ηγεσία και ότι η ανεξαρτησία της ΚΤ αναφέρεται και εξαντλείται αποκλειστικά στην αυτόνομη – χωρίς δηλαδή την εμπλοκή ή παρέμβαση των πολιτικών ιθυνόντων – στην επιλογή των ενδεικνυόμενων μέτρων για την επίτευξη των στοχοθεσιών της νομισματικής πολιτικής. Στην περίπτωση λοιπόν αυτή υφίσταται ένας «καταμερισμός εργασίας» μεταξύ πολιτικής εξουσίας που καθορίζει τα κριτήρια και τις στοχεύσεις της άσκησης νομισματικής πολιτικής, ενώ η ΚΤ επιλέγει και χρησιμοποιεί τα μέσα για την πραγμάτωση των σκοποθεσιών της νομισματικής πολιτικής (Goodhart 1995:63). Ως ετερονομία θεωρείται η δυνατότητα της ΚΤ να σχεδιάζει, να προσαρμόζει και να αλλάζει την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής με διαφορετικά κριτήρια και στοχεύσεις, απ' ότι αυτές που έχουν ορίσει τα συντεταγμένα όργανα της πολιτείας, που είναι επιφορτισμένα με την χάραξη της νομισματικής πολιτικής και υπόκεινται στον δημοκρατικό έλεγχο (Θωμαδάκης 1994:182). Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι «η ετερονομία μπορεί να εκπηγάσει από τις παραμέτρους που στοιχειοθετούν την αυτονομία (ανεξαρτησία), χωρίς όμως να αποτελούν αναγκαίο επακόλουθό της. Σε ένα ευνομούμενο πολιτικό σύστημα η αυτονομία δεν μεταμορφώνεται (ή δεν εκτρέπεται) σε ετερονομία» (Θωμαδάκης 1994:182). Η έλλειψη επαρκών θεσμικών εγγυήσεων καθιστά ορατό τον κίνδυνο μεταλλαγής της αυτονομίας σε ετερονομία.

Η σχέση εξάρτησης της ΚΤ από την πολιτική εξουσία και η άσκηση άμεσου ελέγχου από την τελευταία επί του εκδοτικού φορέα συνάδει με μια πολιτικοοικονομική δομή που δηλώνει και υπανάπτυξη και εκφράζει το χαμηλό βαθμό εκσυγχρονισμού των αγοραίων μηχανισμών. Βεβαίως δεν πρέπει να αγνοούνται ή να παραβλέπονται περιπτώσεις όπου αυτή η σχέση ΚΤ και πολιτικής ηγεσίας είναι αποκύημα είτε

ιστορικών συνθηκών είτε αποτελεί απόρροια αναντιστοιχίας του βαθμού ανάπτυξης των οικονομικών δομών με τη σφαίρα της παραγωγής πολιτικής.

Η θεωρητική θεμελίωση για την αναγκαιότητα παροχής ενός καθεστώτος θεσμικής ανεξαρτησίας της ΚΤ εδράζεται στην παραδοχή ότι οι ΚΤ λειτουργούν προς την κατεύθυνση της προαγωγής ενός κοινωνικού στόχου – αυτού της ελεύθερης επιχειρηματικής δραστηριότητας – μέσω της διασφάλισης ενός εκ των θεμελιωδέστερων όρων – τη δημιουργία ενός αξιόπιστου και σταθερού σε αξία νομισματικού μέσου για την επίτευξη αυτού του κοινωνικού στόχου (Sylla 1988:24). Η σταθερότητα της αξίας της νομισματικής μονάδος προσλαμβάνει ιδιότητες κοινωνικού αγαθού και εμφανίζεται ως στόχος της νομισματικής πολιτικής, αλλά και ευρύτερα της οικονομικής πολιτικής των εθνικών κρατών σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες, «όταν η οικονομική εξουσία που ασκούν τα κράτη αποκτά εργαλεία που μπορούν να κλονίσουν τη νομισματική σταθερότητα και να οδηγήσουν σε μεταβολή της αξίας του χρήματος» (Θωμαδάκης 1994:183).

Στη σταθερότητα της αξίας του χρήματος αποδίδεται θεμελιώδης σημασία από την οικονομία της ελεύθερης αγοράς, διότι σ' αυτήν διεξάγονται συναλλαγές αξιών, των οποίων ο χρονικός ορίζοντας δεν εξαντλείται στο παρόν, αλλά έχει ευρύτερο χρονικό σημείο αναφοράς, δηλαδή ανταλλακτικές πράξεις που η απόδοση και τα αποτελέσματά τους προσδιορίζονται από τη μελλοντική αξία του χρήματος. Με άλλα λόγια, σε μια αγοραία οικονομία οι πράξεις των οικονομικών δρώντων – κατανάλωση, επένδυση, αποταμίευση, συσσώρευση – απαιτούν ένα ικανοποιητικό και αξιόπιστο μηχανισμό πληροφόρησης για τις διακυμάνσεις που παρουσιάζονται στην αξία των διαφόρων αγαθών, υπηρεσιών και τίτλων. Αυτού του είδους την πληροφόρηση τα οικονομικά υποκείμενα επιχειρούν να την αντλήσουν μέσα από τον μηχανισμό των τιμών. Είναι λοιπόν σαφές ότι, όταν η αξία του χρήματος υπόκειται σε έντονες διακυμάνσεις (φαινόμενα υψηλού πληθωρισμού ή αποπληθωρισμού, ο μηχανισμός των τιμών αποτυγχάνει να επιτελέσει τον ρόλο της πληροφόρησης την διαμόρφωση του ύψους των διαφόρων αξιών, γεγονός που υποσκάπτει την ορθολογικότητα του οικονομικού πράττειν και στρεβλώνει την ορθολογική κατανομή των παραγωγικών συντελεστών, δεδομένου ότι οι φορείς λήψης οικονομικών αποφάσεων δεν διαθέτουν ένα επαρκή – από ποιοτικής και ποσοτικής άποψης – όγκο πληροφοριών, που θα τους επέτρεπε να λάβουν τις οικονομικά «ορθές» αποφάσεις.

Επίσης πρέπει να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η αστάθεια στην αξία του χρήματος επιφέρει αφενός την ανακατανομή του πλούτου μεταξύ των κατόχων χρήματος ή απαιτήσεων σε χρήμα και των κατόχων που διαθέτουν αξίες και απαιτήσεις σε αξίες, οι οποίες προσδιορίζονται και διακυμαίνονται ανεξάρτητα από την αξία του χρήματος. Επιπλέον «η ex ante προσδοκία μεταβολών στην αξία του χρήματος ανακατανέμει τις επενδυτικές προτιμήσεις υπέρ των αξιών που διαθέτουν υψηλότερη κατά τεκμήριο σταθερότητα από το χρήμα» (Θωμαδάκης 1994:183). Γίνεται λοιπόν αντιληπτό ότι επειδή το χρήμα δεν αποτελεί ένα απλό εμπόρευμα, αλλά υποστηρίζει το κοινωνικό σύστημα ανταλλαγών και πληρωμών, η σταθερότητα της αξίας του προσλαμβάνει θεμελιώδη οικονομική σημασία, καθ' ότι επενεργεί σε όλο το φάσμα των συναλλαγών και των παραγωγικών αποφάσεων που πραγματοποιούνται κάθε χρονική στιγμή στην οικονομία.

Συνεπώς, αφού η σταθερότητα της αξίας του χρήματος επέχει θέση κοινωνικού αγαθού, η ανεξαρτησία της ΚΤ, η οποία διασφαλίζει την σταθερότητα της αξίας του χρήματος, θεωρείται αναγκαία. Η βασική λοιπόν θεωρητική αφετηρία για τη συγκρότηση ανεξάρτητων ΚΤ είναι ότι η ανεξάρτητη ΚΤ αποτελεί τον θεματοφύλακα του κοινωνικού αγαθού που παράγεται από την σταθερότητα της αξίας του χρήματος, μια

σταθερότητα την οποία απέτυχαν να εξασφαλίσουν οι εθνικές κυβερνήσεις, όπως απέδειξε η ιστορική εμπειρία.

Χρονικά η ανάγκη για τη δημιουργία ανεξάρτητων ΚΤ αναδύεται κατά τον 20^ο αιώνα όπου το κράτος αναλαμβάνει ολοένα και ευρύτερες εξουσίες στη ρύθμιση της παραγωγής και κυκλοφορίας του χρήματος, ενώ ταυτόχρονα επεκτείνει και τον παρεμβατικό του ρόλο στην οικονομία, καθιστώντας τον εαυτό του και τον μεγαλύτερο χρήστη του χρήματος, αφού το μέγεθος και η πολυπλοκότητα των οικονομικών λειτουργιών που αναλαμβάνει να επιτελέσει το κράτος κατά τον 20^ο αιώνα υπερέχουν σαφώς των δράσεων που αναλαμβάνουν οι άλλοι φορείς οικονομικών αποφάσεων. Το κράτος εμφανίζεται συνεπώς να κατέχει την διττή ιδιότητα του παραγωγού-ρυθμιστή και χρήστη του χρήματος, πράγμα που όχι μόνο δεν διαμορφώνει τις προϋποθέσεις για τη διασφάλιση της σταθερότητας της αξίας του χρήματος, αλλά μάλλον δημιουργεί τις συνθήκες για την εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων. Αυτό συμβαίνει διότι το κράτος, λόγω του όγκου και της φύσεως των κοινωνικών αναγκών που καλύπτει, αλλά και του ότι δεν αποτελεί οικονομική μονάδα που λειτουργεί με κριτήρια μεγιστοποίησης του κέρδους, έχει τη δυνατότητα – αλλά και πολλές φορές την υποχρέωση να αντιμετωπίζει τις ταμειακές του ανάγκες καταφεύγοντας στην αύξηση των δημοσίων δαπανών με νομισματική χρηματοδότηση, διογκώνοντας με αυτό τον τρόπο το μέγεθος της νομισματικής κυκλοφορίας και αντιμετωπίζοντας δυσκολίες στην επιβολή πρόσθετων φόρων, μονιμοποιείται το αποτέλεσμα διόγκωσης της χρηματικής μάζας που το κράτος έθεσε σε κυκλοφορία (Θωμαδάκης 1994:185). Κατά αυτό τον τρόπο προκαλούνται πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία και αποσταθεροποιείται η αξία του χρήματος που αποτελεί θεμελιακή συνιστώσα του οικονομικού πράττειν.

Ο διαχωρισμός της ιδιότητας του παραγωγού από την ιδιότητα του χρήστη χρήματος αποτελεί κατά συνέπεια την αφετηρία για την παροχή καθεστώτος ανεξαρτησίας στην ΚΤ (Freedman 2003:99). Το κράτος μεταβιβάζει την αρμοδιότητα του να παράγει χρήμα στην ΚΤ και περιορίζεται στον ρόλο του χρήστη της νομισματικής παραγωγής. Αφαιρώντας από την σφαίρα αρμοδιοτήτων του την εκδοτική λειτουργία το κράτος αποχωρίζεται την σπουδαιότερη πηγή χρηματοδότησης των ελλειμματικών προϋπολογισμών και διόγκωσης της μάζας της νομισματικής κυκλοφορίας, και κατ' επέκταση της πρόκλησης πληθωριστικών πιέσεων.

Σε θεωρητικό επίπεδο – πέραν της ανεξαρτησίας της ΚΤ – για την αντιμετώπιση φαινομένων και καταστάσεων, όπου παρατηρείται αποσταθεροποίηση της αξίας του χρήματος, έχουν διατυπωθεί προτάσεις που προκρίνουν είτε τη θεσμοθέτηση απaráβατων κανόνων, που θα είναι a priori γνωστοί και που θα προσδιορίζουν τη μεταβολή της ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος, είτε την άρση του εκδοτικού μονοπωλίου και τη δομική αλλαγή του νομισματικού συστήματος και την παραγωγή ανταγωνιστικού χρήματος, αναλαμβάνοντας το έργο της νομισματικής παραγωγής όπου ένας αριθμός τραπεζικών ιδρυμάτων δραστηριοποιείται υπό όρους και συνθήκες αγοραίου ανταγωνισμού.

Στην πρώτη περίπτωση η ΚΤ αναλαμβάνει τη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας μέσω οριακών προσαρμογών στους εκ των προτέρων τιθέμενους κανόνες, που προσδιορίζουν τις μεταβολές στον όγκο των κυκλοφορούντων χρηματικών μέσων. Ουσιαστικά σ' αυτό το καθεστώς νομισματικής ρύθμισης η ΚΤ μετατρέπεται σε περιθωριακή οντότητα, ενώ η αποδοχή κανόνων που θα προδιαγράφουν τις μεταβολές στην ποσότητα των εν κυκλοφορία νομισματικών μέσων καθιστά περιττή την ανεξαρτησία της ΚΤ.

Στη δεύτερη περίπτωση όπου ουσιαστικά προτάσσεται το σύστημα του Free Banking και αντιπαρατίθεται ο ιδιωτικός ανταγωνισμός προς το κρατικό ή το ιδιωτικό μονοπώλιο αναφορικά με την παραγωγή και διαχείριση της νομισματικής κυκλοφορίας.

Σύμφωνα με αυτή τη λύση μεταφέρεται – εν μέρει – ο προσδιορισμός της αξίας του χρήματος από την πολιτική σφαίρα στη σφαίρα της ελεύθερης αγοράς.

Η περίπτωση της παροχής καθεστώτος ανεξαρτησίας στην ΚΤ θεωρείται λύση λιγότερο ριζοσπαστική σε σχέση με τις προηγούμενες και αναφέρεται κυρίως από την ίδια την πρακτική. Οι ΚΤ ως ιστορικοί θεσμοί που συν τω χρόνω έχουν συσσωρεύσει εμπειρία, δημόσια αναγνώριση και ικανότητα χειρισμών στις διακυμάνσεις της αξίας του χρήματος, αναλαμβάνουν το ρόλο του ρυθμιστή του χρήματος και το κράτος μετακυλίωντας αυτό τον ρόλο στην ΚΤ διατηρεί για το ίδιο τον ρόλο του χρήστη του χρήματος.

Είναι απαραίτητο να τονιστεί όμως ότι υφίσταται μια εννοιολογική διχοτόμηση όσον αφορά την ανεξαρτησία της ΚΤ και τον χαρακτήρα που αυτή η ανεξαρτησία λαμβάνει. Η εννοιολογική αυτή διχοτόμηση αναφέρεται στις έννοιες της *πολιτικής ανεξαρτησίας* (political independence) και της *λειτουργικής ανεξαρτησίας* (functional independence). Η πολιτική μορφή ανεξαρτησίας της ΚΤ συνδέεται με τη δυνατότητα της ΚΤ να προβαίνει στη χρήση των εργαλείων (μέσων) άσκησης της νομισματικής πολιτικής χωρίς να απαιτείται προηγούμενη έγκριση από οποιονδήποτε φορέα πολιτικής εξουσίας, ενώ η λειτουργική μορφή ανεξαρτησίας σχετίζεται με τη μη επιβολή περιοριστικών κανόνων, ρυθμίσεων ή ελέγχων από τους πολιτικούς φορείς χάραξης της οικονομικής πολιτικής κατά τον προσδιορισμό των στόχων της νομισματικής πολιτικής από την ΚΤ. Εν άλλους λόγους λειτουργική ανεξαρτησία σημαίνει η παροχή θεσμικής ισχύος προς την ΚΤ να μπορεί να καθορίσει τους στόχους της νομισματικής πολιτικής ανεξαρτητως των στόχων της ευρύτερης οικονομικής πολιτικής (Sylla 1988:25). Είναι προφανές ότι η λειτουργική ανεξαρτησία της ΚΤ αποτελεί ευρύτερη έννοια της πολιτικής ανεξαρτησίας της ΚΤ και σημασιολογικά ταυτίζονται αντίστοιχα με τις έννοιες της αυτονομίας και ετερονομίας που αναπτύχθηκαν προηγουμένως.

Αναφορικά με το πλαίσιο των θεσμικών διευθετήσεων, βάσει του οποίου αρθρώνονται οι σχέσεις των κεντρικών νομισματικών αρχών, κατά κύριο λόγο των ΚΤ και των πολιτικών φορέων που καθορίζουν τις στοχεύσεις της νομισματικής πολιτικής και ασκούν ελεγκτικό έργο επί των παραγόμενων αποτελεσμάτων της νομισματικής πολιτικής (κυβερνήσεις, κοινοβούλια), είναι δυνατό να υπάρξει μια κατηγοριοποίηση κατά την οποία γίνεται μια διάκριση τριών τύπων θεσμικής διαρρύθμισης: α) ο τύπος της ενσωμάτωσης ή ολοκλήρωσης (integration), β) ο τύπος της υπόταξης (subordination) και γ) ο τύπος της αυτονομίας (Holtfrerich 1988:105).

Με τον όρο ενσωμάτωση περιγράφεται η περίπτωση κατά την οποία η κεντρική νομισματική αρχή αποτελεί μέρος της κυβέρνησης, συνήθως ένα υπουργείο, και επικεφαλής αυτής της αρχής είναι ένα τακτικό μέλος της κυβέρνησης. Αυτό το θεσμικό πλαίσιο συναντάται κυρίως σε σοσιαλιστικά κράτη, όπως π.χ. στην ΕΣΣΔ και στην πρώην ανατολική Γερμανία. Το θεσμικό μοντέλο της υπόταξης δηλώνει καταστάσεις όπου ένα μέλος της κυβέρνησης, κατά κύριο λόγο ο υπουργός οικονομικών, έχει το δικαίωμα να καθοδηγεί άμεσα την ΚΤ και κατά αυτό τον τρόπο να ελέγχει τις ενέργειές της. Αυτό το καθεστώς θεσμικής διευθέτησης εμφανίζεται σε χώρες με χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης πολιτικών ή οικονομικών δομών ή σε χώρες που εξέρχονται από περιόδους έκτακτης κατάστασης (π.χ. πολέμου) και η υπόταξη της ΚΤ υπό τον άμεσο έλεγχο της κυβέρνησης είναι αποτέλεσμα της ανάγκης του κράτους για την εξεύρεση χρηματοδοτικών πηγών που θα παρέχουν στο δημόσιο ταμείο μεγάλα ποσά με πολύ μικρό κόστος, προκειμένου να καλυφθούν άμεσα οι έκτακτες ανάγκες. Σχετικά με το θεσμικό καθεστώς της αυτονομίας, αυτό συνδέεται με την ανεξάρτητη – δηλαδή χωρίς παρεμβάσεις από κανένα θεσμικό ή μη φορέα – χρήση από την ΚΤ των μέσων της νομισματικής πολιτικής, προς την κατεύθυνση όμως της εξυπηρέτησης των σκοπεύσεων

της νομισματικής πολιτικής, οι οποίες προσδιορίζονται από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία.

Εξετάζοντας εν συνεχεία το θεωρητικό επιχείρημα που λειτουργεί ως βάση θεμελίωσης για την παροχή καθεστώτος ανεξαρτησίας στην ΚΤ, επιχείρημα που υποστηρίζει ότι μια ανεξάρτητη ΚΤ επιτυγχάνει αποτελεσματικότερα το στόχο της σταθερότητας της αξίας του νομίσματος, είναι δυνατό να διατυπωθεί και η αντίθετη θεωρητική υπόθεση, ότι η νομισματική σταθερότητα ενδέχεται να οδηγήσει σε αύξηση της αστάθειας του οικονομικού συστήματος. Αυτό μπορεί να συμβεί κυρίως γιατί η εφαρμογή μιας περιοριστικής νομισματικής πολιτικής είναι πιθανό να παράγει επενδυτική άπνοια και να δημιουργήσει ένα υφεσιακό περιβάλλον, όπου οι αναδιανεμητικές συγκρούσεις οξύνονται, υπονομεύοντας έτσι τους όρους μελλοντικής συσσώρευσης και προάγοντας την επενδυτική αποχή και την εκτροπή των επενδυτικών πόρων από τις παραγωγικές χρήσεις (Θωμαδάκης 1994:187). Είναι δυνατό λοιπόν στο εσωτερικό του μηχανισμού που σχεδιάζει και υλοποιεί την οικονομική πολιτική να προκύψει μια διάσταση στοχεύσεων ανάμεσα στο κράτος, που συνιστά και τον μεγαλύτερο σε μέγεθος χρήστη της νομισματικής παραγωγής και της ΚΤ που – υπό καθεστώς ανεξαρτησίας αποτελεί τον ρυθμιστή της νομισματικής παραγωγής. Εάν το κράτος υιοθετήσει πολιτικές που ευθυγραμμίζονται με τη στόχευση της σταθερότητας της αξίας του χρήματος και κατορθώσει να θέσει επαρκή περιοριστικά όρια στη χρήση της αγοραστικής δύναμης που διαθέτει ή μπορεί να διαθέσει προκειμένου να μην ναρκοθετήσει τη στόχευση της νομισματικής πολιτικής, ενδέχεται να προκύψουν ισορροπημένα αποτελέσματα. Αν όμως οι σκοποθεσίες του κράτους αναφορικά με τη χρησιμοποίηση της χρηματικής μάζας που διαθέτει, αντιστρατεύονται το στόχο της σταθεροποίησης της αξίας του χρήματος, αναδύεται ο κίνδυνος δημιουργίας αποσταθεροποιητικών παραμέτρων του οικονομικού συστήματος.

Αναφύεται συνεπώς το ζήτημα του τρόπου διευθέτησης της ενδεχόμενης σύγκρουσης που προκαλείται μεταξύ των πόλων της οικονομικής πολιτικής και των μηχανισμών που θα διασφαλίζουν την επίλυση της σύγκρουσης εντός ενός πλαισίου που θα αποτρέπει την εξωτερίκευση των ασύμπτωτων στοχοθεσιών των δύο φορέων – ΚΤ και κυβέρνησης – γεγονός που θα υπέσκαπτε τις θεμέλιες συνιστώσες λειτουργίας της οικονομικής δραστηριότητας. Τέτοιου είδους μηχανισμοί συντονισμού της δημοσιονομικής πολιτικής και της νομισματικής πολιτικής – οι οποίοι δεν θα ανατρέπουν τους θεσμικούς όρους λειτουργίας των φορέων της οικονομικής πολιτικής – μπορούν να είναι μια συντονιστική αρχή ή μια δέσμη κανόνων που θα συγκροτούν το πλαίσιο επίλυσης των διαφορών που προκύπτουν. Ως παράδειγμα της πρώτης περίπτωσης μπορούν να θεωρηθούν οι διάφορες νομισματικές επιτροπές και συμβούλια που συγκροτήθηκαν σε πολλά δυτικοευρωπαϊκά κράτη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ώστε να καταστεί εφικτή η εναρμόνιση των στοχεύσεων των δημοσιονομικών και νομισματικών πολιτικών. Παράδειγμα συντονιστικού μηχανισμού της δεύτερης περίπτωσης αποτελεί το διεθνές σύστημα κανόνων του Bretton Woods που συνίσταντο σε ένα μίγμα κεντρικών μηχανισμών και ενός διεθνούς ρυθμιστικού πλέγματος, συνδυάζοντας τη σταθερότητα των νομισμάτων με την αποφυγή των υφεσιακών πιέσεων που μπορεί να προκληθούν από μια ασυντόνιστη και ελλιπώς σχεδιασμένη επιδίωξη της νομισματικής σταθερότητας (Θωμαδάκης 1994:188).

1.4. ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΙ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΟΥ ΒΑΘΜΟΥ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ

Προκειμένου να προσδιοριστεί ο βαθμός ανεξαρτησίας της ΚΤ χρησιμοποιούνται μια σειρά παραμέτρων – κριτηρίων, που βοηθούν στο να σχηματοποιηθεί μια εικόνα για τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται και καθορίζονται οι στόχοι της νομισματικής πολιτικής για τον τρόπο με τον οποίο επιδιώκεται η επίτευξη αυτών των στόχων και για τους θεσμικούς ρόλους κατά τον σχεδιασμό και την υλοποίηση της νομισματικής πολιτικής που κατέχουν η κυβέρνηση και η ΚΤ.

Τα κυριότερα κριτήρια βάσει των οποίων προσδιορίζεται ο βαθμός ανεξαρτησίας της ΚΤ συνοψίζονται: α) στον χρονικό ορίζοντα της θητείας της διοίκησης της ΚΤ, β) ο τρόπος με τον οποίο επιλύονται οι διαφορές που προκύπτουν μεταξύ κυβέρνησης και ΚΤ κατά τη διαμόρφωση της άσκησης της νομισματικής πολιτικής, γ) ο καθορισμός των στόχων της ΚΤ σύμφωνα με το καταστατικό της και δ) οι περιορισμοί που τίθενται στο δανεισμό του κράτους από την ΚΤ, περιορισμοί που σχετίζονται με τη χρονική διάρκεια, το ύψος και το είδος των πιστώσεων που μπορεί να χορηγήσει η ΚΤ προς το κράτος.

Όταν η διάρκεια της θητείας του διοικητικού συμβουλίου της ΚΤ συμπίπτει χρονικά με τη διάρκεια της θητείας της κυβέρνησης θεωρείται στοιχείο που μειώνει τον βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ. Επιπλέον, αν η πολιτική ηγεσία κατέχει το αποκλειστικό δικαίωμα να διορίσει την διοίκηση της ΚΤ χωρίς την ουσιαστική συμμετοχή σ' αυτή τη διαδικασία του κοινοβουλίου ή των μετόχων της ΚΤ – λόγω του μεγάλου ποσοστού συμμετοχής του κράτους στο μετοχικό κεφάλαιο της ΚΤ στην περίπτωση που ο διορισμός της διοίκησης της ΚΤ πραγματοποιείται από το συμβούλιο των μετόχων της ΚΤ – η ανεξαρτησία της ΚΤ υπονομεύεται ουσιαστικά, καθ' ότι παρουσιάζεται το φαινόμενο της συχνής εναλλαγής προσώπων στη διοίκηση της ΚΤ.

Ένα άλλο μέτρο που προσδιορίζει τον βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ είναι αυτό που αναφέρεται στη διαδικασία που ακολουθείται – σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις – για την επίλυση των διαφορών που προκύπτουν μεταξύ της κυβέρνησης και της ΚΤ. Όταν η τελική απόφαση για τον τρόπο εφαρμογής των αποφάσεων που έχουν ληφθεί σχετικά με την άσκηση της νομισματικής πολιτικής και την επιλογή των μέσων, μέσω των οποίων επιχειρείται η υλοποίηση των στόχων της νομισματικής πολιτικής εμπίπτει στη σφαίρα εξουσιών της ΚΤ, αυξάνεται ο βαθμός ανεξαρτησίας της ΚΤ, ενώ όσο μεγαλύτερη - προβλέπεται από το νομικό πλαίσιο – να είναι η εμπλοκή των πολιτικών φορέων (κυβέρνηση και κοινοβούλιο) στη διαδικασία λήψης της τελικής απόφασης για θέματα που αφορούν αμιγώς την πραξολογική διάσταση της νομισματικής πολιτικής, τόσο λιγότερο ανεξάρτητο θεωρείται το θεσμικό περιβάλλον λειτουργίας της ΚΤ.

Μια άλλη συνιστώσα που είναι δυνατό να αποτελέσει βάση για την εκτίμηση του βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ είναι η στοχοθετική δέσμη της ΚΤ, όπως ορίζεται από το καταστατικό της. Οι ΚΤ που ως αποκλειστικός τους στόχος ορίζεται η σταθερότητα των τιμών καταλαμβάνουν υψηλότερη θέση στην κατάταξη που αποτυπώνει τον βαθμό ανεξαρτησίας των ΚΤ συγκριτικά με τις ΚΤ που η καταστατική τους πράξη προβλέπει την επιδίωξη και επιπρόσθετων στόχων, πέραν αυτού της σταθερότητας του επιπέδου τιμών (Cukierman 1995:372).

Όμως η σημαντικότερη ίσως παράμετρος εκτίμησης του βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ συνίσταται στο εύρος και το είδος των δανειοδοτικών περιορισμών στις οποίες – βάσει του καταστατικού της – υπόκειται η ΚΤ αναφορικά με τις πιστώσεις, τις προκαταβολές και τις προεξοφλήσεις, στις οποίες μπορεί να προβαίνει έναντι του κράτους. Όσο μεγαλύτεροι και αυστηρότεροι είναι οι πιστοδοτικοί περιορισμοί που τίθενται στην ΚΤ τόσο υψηλότερος θεωρείται και ο βαθμός ανεξαρτησίας που τη χαρακτηρίζει, δεδομένου ότι αυτοί οι περιορισμοί επιτρέπουν στην κεντρική

νομισματική αρχή – δηλαδή την ΚΤ – να επιδιώξει με μεγαλύτερη ευχέρεια την επίτευξη του στόχου της νομισματικής σταθερότητας (Cukierman 1995:377). Η διαπίστωση αυτή εδράζεται στην παραδοχή ότι η δανειακή πολιτική του κράτους επιδρά άμεσα και σε μεγάλο βαθμό στα νομισματικά μεγέθη και κατ' επέκταση στις διακυμάνσεις του επιπέδου τιμών που αντικατοπτρίζουν τις νομισματικές εξελίξεις και αποτελούν γι' αυτό το αρτιότερο κριτήριο προσδιορισμού της νομισματικής σταθερότητας.

Αυτοί οι δανειοδοτικοί περιορισμοί εμπερικλείουν και μια σειρά μεταβλητών που προσδιορίζουν έτσι ακριβέστερα το εύρος της άντλησης πιστώσεων του κράτους από την ΚΤ. Η χρονική διάρκεια των πιστώσεων, το ύψος των επιτοκίων δανεισμού της ΚΤ και το είδος των πιστώσεων που χορηγεί η ΚΤ προς το κράτος (αν δηλαδή πρόκειται για προκαταβολές, πιστώσεις στους τρεχούμενους λογαριασμούς που τηρεί το κράτος στην ΚΤ ή προεξοφλήσεις κρατικών χρεογράφων) στοιχειοθετούν προσδιοριστικά μέτρα του βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ.

Μια επιπρόσθετη σειρά παραγόντων μπορούν να λειτουργήσουν ως προσδιοριστικές συνιστώσες του βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ. Αυτές οι συνιστώσες συνίστανται α) στο εύρος της εθνικής χρηματοπιστωτικής αγοράς και στον βαθμό ανάπτυξης των διαδικασιών χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης, β) στον βαθμό της πιστοληπτικής ικανότητας του κράτους τόσο στην εσωτερική όσο και στη διεθνή χρηματαγορά και γ) το μέγεθος του εσωτερικού χρέους. Πιο συγκεκριμένα χώρες με ευρύ μέγεθος χρηματοπιστωτικής αγοράς και αναπτυγμένους θεσμούς χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης είναι πιθανότερο να παρέχουν υψηλά επίπεδα ανεξαρτησίας στις κεντρικές τους τράπεζες. Η αιτία εδράζεται στο ότι οι κλυδωνισμοί που μπορούν να προκαλέσουν στο οικονομικό σύστημα φαινόμενα νομισματικής αστάθειας ή αβεβαιότητας στη διαδικασία διαμεσολάβησης μεταξύ αποταμιεύσεων και επενδύσεων είναι σημαντικά μεγαλύτεροι σε σύγκριση με την αστάθεια που μπορεί να προκληθεί – για τους ίδιους λόγους – σε ένα οικονομικό σύστημα που δεν χαρακτηρίζεται για τον υψηλό βαθμό ανάπτυξης της χρηματοπιστωτικής του αγοράς (Cukierman 1995:450).

Αναφορικά με τη σχέση αιτιότητας που αναπτύσσεται ανάμεσα στην πιστοληπτική ικανότητα του κράτους και του βαθμού ανεξαρτησίας της ΚΤ ισχύει ότι όσο πιο ανελαστική είναι η άντληση πόρων για το κράτος από πηγές χρηματοδότησης που προέρχονται από την ΚΤ τόσο μικρότερο είναι το εύρος της ανεξαρτησίας της ΚΤ, διότι το κράτος εξαρτάται - περισσότερο σ' αυτή την περίπτωση – για την απόκτηση αγοραστικής δύναμης από το δικαίωμα νομισματοκοπής (seignorage) που έχει η ΚΤ. Γι' αυτό το λόγο το κράτος επιχειρεί να θέσει υπό τον άμεσο έλεγχο του την ΚΤ προκειμένου να αντλεί χρηματοδοτικούς πόρους με την μέθοδο της έκδοσης νέου χρήματος – δεδομένης της αδυναμίας του να προσποριστεί αγοραστική δύναμη με άλλους τρόπους (πώληση κρατικών χρεογράφων, φορολογία κτλ) – πρακτική που αίρει ουσιαστικά την ανεξαρτησία της ΚΤ.

Εξετάζοντας – καταληκτικά – το μέγεθος του εσωτερικού δημοσίου χρέους και τη σχέση του με τον βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ εξάγεται το συμπέρασμα ότι ένα εξαιρετικά υψηλό μέγεθος εσωτερικό χρέος οδηγεί στη μείωση ή την άρση της ανεξαρτησίας της ΚΤ. Αυτό συμβαίνει γιατί η ύπαρξη υψηλού εσωτερικού δημοσίου χρέους παρέχει κίνητρο στο κράτος να προβεί σε νομισματική απόσβεση (εκχρηματισμός του δημοσίου χρέους – debt monetization), δηλαδή στην προσφυγή έκδοσης χρήματος για την αποπληρωμή του εσωτερικού χρέους, πράγμα που οδηγεί στην εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων και συνεπάγεται, όπως είναι ευνόητο, την ακύρωση – στην πράξη – της ανεξαρτησίας της ΚΤ. Η πολιτική του εκχρηματισμού του εσωτερικού δημοσίου χρέους από το κράτος υποβοηθάται και από το γεγονός ότι η ελαστικότητα ζήτησης για την απόκτηση κρατικών χρεογράφων βαίνει μειούμενη όσο μεγαλώνει η

αναλογία του χρέους ως ποσοστό του ΑΕΠ και κατά συνέπεια η κυβέρνηση δεν διακυβεύει πολλά αν εξαιτίας της νομισματικής απόσβεσης του χρέους απολέσει προσωρινά την πρόσβαση της στη χρηματαγορά (Cukierman 1995:450).

Εντέλει είναι κεφαλαϊώδους σημασίας να ειπωθεί ότι υπάρχει ισχυρός θεωρητικός αντίλογος, που θέτει υπό αμφισβήτηση και κριτική την ορθότητα της αναλογικής σχέσης κρατικής εξάρτησης της ΚΤ και πληθωρισμού. Το θεώρημα ότι η εκδήλωση πληθωριστικών φαινομένων είναι αντιστρόφως ανάλογη με το βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ υπόκειται σε κριτική ανάλυση σε δύο άξονες. Εν πρώτοις η απλή στατιστική συσχέτιση μεταξύ ανεξαρτησίας της ΚΤ και βαθμού πληθωρισμού δεν στοιχειοθετεί αιτιολογική σχέση, ούτε ανακαλύπτει – αντιθέτως ενδέχεται να υποκρύπτει – την παρουσία τρίτων αιτιωδών παραγόντων, οι οποίοι επιδρούν στο παρατηρούμενο αποτέλεσμα. Επί παραδείγματι, αν η αύξηση του πληθωρισμού δεν οφείλεται σε νομισματικά αίτια, αλλά η παρουσία ανεξάρτητης ΚΤ είναι ικανή απλώς να επιβραδύνει την εμφάνιση του πληθωρισμού, τότε είναι πιθανό να παρατηρούνται χαμηλότερα επίπεδα πληθωρισμού σε μια χώρα έναντι μιας άλλης, απλώς και μόνο επειδή στην πρώτη το φαινόμενο του πληθωρισμού εμφανίζει χρονική υστέρηση (Θωμαδάκης 1994:187).

Ο δεύτερος άξονας κριτικής έχει ευρύτερη εμβέλεια. Αν γίνει η υπόθεση ότι ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα το θεώρημα που αντιστοιχίζει το βαθμό ανεξαρτησίας της ΚΤ με την επιτυχή καταπολέμηση του πληθωρισμού μένουν αναπάντητα ορισμένα σημαντικά ερωτήματα, όπως είναι η βαρύτητα που πρέπει να αποδοθεί στην απομόνωση του στόχου της καταπολέμησης του πληθωρισμού από ένα συνολικό πλέγμα σκοπεύσεων που μπορεί να επιδιώκει η νομισματική πολιτική και έτι περαιτέρω ποια είναι η διαδικασία μέσα από την οποία διασφαλίζεται ο δημοκρατικός έλεγχος σ' ένα αυτονομούμενο τμήμα της κρατικής εξουσίας, όπως είναι η ΚΤ, η οποία με τις εξουσίες που διαθέτει καθίσταται ένας ισχυρός οργανισμός, που διαχειρίζεται ένα άκρως νευραλγικό τμήμα της συνολικής κρατικής εξουσίας, γεγονός που συνιστά και θεσμική κατάτμηση της εκτελεστικής εξουσίας του κράτους (Θωμαδάκης 1994:182).

1.5. ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΚΑΛΥΨΗΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ

Οι εκδοτικές τράπεζες, ανεξαρτήτως του οργανωτικού πλαισίου μέσα στο οποίο λειτουργούσαν, δηλαδή αν διέθεταν το αποκλειστικό ή έστω το κυρίαρχο προνόμιο έκδοσης τραπεζογραμμάτων ή εάν αντίθετα λειτουργούσαν σε περιβάλλον ελεύθερου ανταγωνισμού, όσον αφορά την έκδοση τραπεζογραμμάτων αντιμετώπισαν, σε διαφορετική ιστορική φάση, το πρόβλημα του τρόπου με τον οποίο θα προσδιόριζαν το μέγεθος των κυκλοφορούντων τραπεζογραμμάτων που θα έθεταν σε κυκλοφορία. Το πρόβλημα αυτό αποτέλεσε ένα εξαιρετικά δυσεπίλυτο ζήτημα όχι μόνο γιατί το νομισματικό περιβάλλον, κατά την εποχή που εκδηλώθηκε στις διάφορες χώρες το ζήτημα αυτό, χαρακτηριζόταν από πολυπλοκότητα που οφείλονταν στην ταυτόχρονη κυκλοφορία μιας σειράς διαφορετικών νομισματικών μέσων (χρυσών ή και αργυρών νομισμάτων, τραπεζογραμμάτων, τραπεζογραμμάτων που επείχαν θέση διεθνούς συναλλάγματος, εθνικών νομισμάτων που τίθεντο σε κυκλοφορία τόσο με μεταλλική όσο και με χάρτινη μορφή), αλλά και στην ύπαρξη διαφορετικών καθεστώτων διακανονισμού των διεθνών πληρωμών (κανόνας χρυσού, κανόνας αποθέματος χρυσού, κανόνας συναλλάγματος χρυσού) τα οποία συνδέονταν στενά με το ζήτημα προσδιορισμού του μεγέθους της έκδοσης τραπεζογραμμάτων. Επιπλέον η επίλυση του ζητήματος αυτού σχετιζόταν έντονα και με ένα πλήθος σημαντικών οικονομικών

μεγεθών και παραμέτρων όπως είναι η συνολική προσφορά χρήματος προς την οικονομία, τα επίπεδα διαμόρφωσης της απασχόλησης, της παραγωγής και του εισοδήματος, το ύψος του γενικού επιπέδου τιμών, το σύστημα διαρρύθμισης των διεθνών πληρωμών, καθώς και οι δημοσιονομικές ανάγκες του κράτους.

Επί του τρόπου, βάσει του οποίου θα προσδιορίζονταν το μέγεθος της ποσότητας των τραπεζογραμματίων που θα τίθεντο σε κυκλοφορία δημιουργήθηκε διάσταση απόψεων στους επιστημονικούς αλλά και πολιτικούς κύκλους, δεδομένης της τεράστιας σπουδαιότητας που ενείχε το ζήτημα αυτό. Η διάσταση στις επιστημονικές τοποθετήσεις που υπήρξαν πάνω σ' αυτό το ζήτημα συμπυκνώθηκε-κατά βάσει στη διάρκεια του 19ου αιώνα- στην αντιπαράθεση δύο σχολών νομισματικής σκέψης: της Τραπεζικής Σχολής ή Αρχής (banking school ή και banking principle) και της Σχολής ή Αρχής της Κυκλοφορίας (currency school ή currency principle).

Σύμφωνα με τις θέσεις της Αρχής της Κυκλοφορίας η ποσότητα των τραπεζογραμματίων και των κερμάτων που βρίσκονται σε κυκλοφορία θα πρέπει να προσδιορίζεται από την ποσότητα του χρυσού ή εν γένει των πολύτιμων μετάλλων που διαθέτει η χώρα. Αυτό επιτυγχάνεται με τον καθορισμό μιας ισοτιμίας, βάσει της οποίας θα ανταλλάσσονται τα εγχώρια τραπεζογραμμάτια και κέρματα με τα πολύτιμα μέταλλα, τα οποία έχουν οριστεί να αποτελούν το μεταλλικό κάλυμμα των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων. Αυτή η ισοτιμία - η οποία ορίζεται από τις κεντρικές νομισματικές αρχές - αποτελεί τον μηχανισμό μέσω του οποίου μεταδίδονται οι μεταβολές στα μεταλλικά αποθέματα της χώρας στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας. Με άλλα λόγια, κάθε μεταβολή στην ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος αντικατοπτρίζει αντίστοιχες μεταβολές στο μεταλλικό απόθεμα της χώρας. Κάθε λοιπόν διακύμανση στα νομισματικά μεγέθη που βρίσκονται σε κυκλοφορία θα πρέπει - κατά τους υποστηρικτές της Αρχής της Κυκλοφορίας - να συνιστά απόρροια μιας αντίστοιχης μεταβολής στον όγκο του μεταλλικού καλύμματος, αφού τα τραπεζογραμμάτια και τα κέρματα πρέπει και οφείλουν να είναι - σύμφωνα με αυτή τη θεωρία - οποιαδήποτε στιγμή απαιτηθεί από τους κατόχους τους, μετατρέψιμα σε ποσοστό 100% σε μεταλλικό νόμισμα (χρυσό ή και αργυρό), ανάλογα αν πρόκειται για μονομεταλλικό ή διμεταλλικό κανόνα, με βάση την ισοτιμία που έχει καθοριστεί.

Αντιθέτως, οι οπαδοί της Τραπεζικής Αρχής θεωρούν ότι δεν πρέπει να υφίσταται κανένας ποσοτικός περιορισμός στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας, αλλά αυτά να προσδιορίζονται από την πλευρά της ζήτησης δανειακών κεφαλαίων, ζήτηση που εκφράζεται μέσω των κινητών αξιών - αξιογράφων και χρεογράφων - που προσκομίζονται στα τραπεζικά ιδρύματα προκειμένου να προεξοφληθούν, δηλαδή να ανταλλαγούν με ένα προκαθορισμένο ποσοστό έκπτωσης επί της ονομαστικής τους τιμής με μια αντίστοιχη ποσότητα τραπεζογραμματίων. Κατά τη θεωρία της Τραπεζικής Αρχής η διατήρηση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων σε χρυσό ή άργυρο και η προεξόφληση των κινητών αξιών, κυρίως συναλλαγματικών (bill of exchange) και εμπορικών γραμματίων (promissory notes) χρησιμοποιούνται για να χρηματοδοτήσουν πραγματικές ανταλλαγές (το λεγόμενο real-bill doctrine), συνιστούν επαρκείς όρους διασφάλισης της λειτουργικότητας του νομισματικού συστήματος με την ταυτόχρονη αποφυγή πληθωριστικών πιέσεων.

Σύμφωνα με την Τραπεζική Αρχή ο κίνδυνος εμφάνισης πληθωριστικών πιέσεων αποτρέπεται από το γεγονός ότι αφενός τα τραπεζογραμμάτια εκδίδονται για να χρηματοδοτήσουν πραγματικές ανταλλαγές, επομένως και αντίστοιχη αύξηση των κυκλοφορούντων αγαθών, που αντιστοιχεί στην αύξηση των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων που εξεδόθησαν κατά την προεξόφληση των κινητών αξιών, και αφετέρου από το ότι τα μη αναγκαία για τις συναλλαγές τραπεζογραμμάτια θα επέστρεφαν στην πηγή έκδοσης τους είτε για την εξόφληση χρεών είτε για τη μετατροπή

τους σε μεταλλικό νόμισμα (πρόκειται για τον λεγόμενο law of the reflux που διετύπωσε ο J. Fullarton). Επίσης το ότι τα τραπεζογραμμάτια θα είναι μετατρέψιμα σε μεταλλικό νόμισμα θα δημιουργούσε στις αμοιβαία ανταγωνιστικές τράπεζες που ασκούν το εκδοτικό έργο και έχουν κερδοσκοπικό χαρακτήρα, δηλαδή σε περίπτωση που η εκδοτική λειτουργία είναι οργανωμένη υπό τη μορφή Free Banking, ένα είδος αυτοελέγχου, διότι προκειμένου να διατηρούν τη δυνατότητα μετατροπής των τραπεζογραμματίων σε μεταλλικό νόμισμα θα φρόντιζαν η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που θα έθεταν σε κυκλοφορία να μη βρίσκεται σε αναντιστοιχία τόσο μεγάλη με το αντίστοιχο μεταλλικό τους απόθεμα, που να θέτει σε κίνδυνο τη μετατρεψιμότητα των τραπεζογραμματίων τους. Αυτό είχε μεγάλη σημασία για τη βιωσιμότητα των τραπεζών, αφού μια ενδεχόμενη αδυναμία μετατροπής των τραπεζογραμματίων μιας τράπεζας θα σήμαινε την απαξίωση των τραπεζογραμματίων της συγκεκριμένης τράπεζας και τη συνακόλουθη απροθυμία του κοινού να δανειστεί από αυτή την τράπεζα αλλά και να αποταμιεύσει σε αυτή. Το αποτέλεσμα όλων αυτών θα ήταν η χρεοκοπία της τράπεζας, αλλά και μια πιθανή πρόκληση πανικού στο κοινό, που μπορεί να εκδηλωνόταν και ως μια γενική δυσπιστία προς το σύνολο του τραπεζικού συστήματος.

Συγκρίνοντας τις δύο νομισματικές σχολές καθίσταται σαφές ότι τοποθετούνται σε διαμετρικά αντίθετες αφετηρίες. Η Τραπεζική Αρχή υποστηρίζει ότι η ποσότητα του κυκλοφορούντος χρήματος προσδιορίζεται παθητικά από την πλευρά της ζήτησης και το επίπεδο των τιμών είναι αυτό που προσδιορίζει τη συνολική ποσότητα της νομισματικής κυκλοφορίας, ενώ αντίθετα η Αρχή της Κυκλοφορίας, η οποία υιοθετεί πολλές από τις υποθέσεις της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος, υποστηρίζει ότι το συνολικό μέγεθος της νομισματικής κυκλοφορίας πρέπει να προσδιορίζεται από την πλευρά της προσφοράς δανειακών κεφαλαίων, ενώ η ποσότητα της νομισματικής κυκλοφορίας είναι ο κυριότερος παράγοντας διαμόρφωσης του γενικού επιπέδου τιμών. Η Τραπεζική Αρχή δέχεται ότι οι μεταβολές στις τιμές και την οικονομική δραστηριότητα συνεπάγονται και αντίστοιχες μεταβολές στις τραπεζικές πιστώσεις και τη νομισματική κυκλοφορία, ενώ η Αρχή της Κυκλοφορίας υποστηρίζει την αντίστροφη αιτιότητα (Ψαλιδόπουλος 1989:123). Κατά την Τραπεζική Αρχή, όταν η οικονομική δραστηριότητα είναι αυξημένη και οι τιμές ανέρχονται, η ΚΤ (ή οι εκδοτικές τράπεζες) αυξάνουν την χρηματική κυκλοφορία και στην αντίθετη περίπτωση τη μειώνουν. Οι τιμές μπορεί να ανέρχονται λόγω της αύξησης του κόστους παραγωγής, σύμφωνα πάντα με την Τραπεζική Αρχή, αλλά ποτέ λόγω της αύξησης της ποσότητας του χρήματος, η οποία είναι πάντα αποτέλεσμα και όχι αιτία του πληθωρισμού. Στον αντίποδα αυτών των προτάσεων νομισματικής πολιτικής βρίσκεται η Αρχή της Κυκλοφορίας.

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να καταστεί σαφές ότι οι δύο νομισματικές σχολές επιδιώκουν να εξυπηρετήσουν διαφορετικές στοχεύσεις, κάτι που μπορεί να γίνει περισσότερο κατανοητό αν τοποθετηθούν οι δύο θεωρίες και στο χρονικό πλαίσιο αναφοράς τους. Συγκεκριμένα η αντιπαράθεση της Τραπεζικής Αρχής και της Αρχής της Κυκλοφορίας κορυφώνεται περίπου στα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Αγγλία, λίγο πριν το Bank Charter Act του 1844, δηλαδή μια νομοθετική πράξη που προσδιόριζε το καθεστώς λειτουργίας και άσκησης νομισματικής πολιτικής της Τράπεζας της Αγγλίας. Η έντονη σύγκρουση όμως των δύο σχολών χρονολογείται τουλάχιστον από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, όπου σημειώνεται και η διαμάχη αναφορικά με το ποια προσέγγιση έπρεπε να ακολουθηθεί, ώστε να προσδιοριστεί ο τρόπος με τον οποίο επέρχονται οι μεταβολές στην αξία των τραπεζογραμματίων και του χρυσού και ποια είναι η αιτιώδης σχέση που συνδέει την αξία του χρυσού με την αξία των τραπεζογραμματίων, καθώς και μέσω ποιου μηχανισμού θα έπρεπε να προσδιορίζεται το μέγεθος της νομισματικής κυκλοφορίας.

Την εποχή λοιπόν που διατυπώθηκε η Τραπεζική Αρχή, αρχίζει να καθιερώνεται και να γενικεύεται η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων σε μια εποχή όπου στην Αγγλία, λόγω των δημοσιονομικών δυσχερειών που αντιμετώπιζε η αγγλική κυβέρνηση εξαιτίας των ναπολεόντιων πολέμων, αποφασίζεται η άρση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων σε χρυσό και η επιβολή της αναγκαστικής κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων. Την περίοδο που ίσχυσε η αναγκαστική κυκλοφορία (1797-1821) – βάσει του περιώνυμου Restriction Act – η Τράπεζα της Αγγλίας εξέδωσε μεγάλο αριθμό τραπεζογραμματίων, γεγονός που προκάλεσε την πτώση της αξίας των τραπεζογραμματίων και την αύξηση της αξίας του χρυσού μεταλλικού αποθέματος (bullion) το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να χρηματοδοτήσει τις πολεμικές επιχειρήσεις της Αγγλίας και των συμμάχων της. Αυτές οι μεταβολές που επήλθαν – από την άρση της μετατρεψιμότητας – στην αξία του χρυσού και των τραπεζογραμματίων προσέλκυσαν το ενδιαφέρον τόσο των επιστημονικών κύκλων όσο και των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής. Η αντιπαράθεση που έλαβε χώρα, δεδομένων των διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων που διατυπώθηκαν προκειμένου να εξηγηθεί το φαινόμενο των μεταβολών της αξίας των νομισματικών μέσων (η περίφημη bullion controversy) ενσωματώνει πολλές από τις θέσεις και προτάσεις που εκφράζουν οι δύο νομισματικές σχολές.

Κατ' ουσίαν η Τραπεζική Αρχή αποδίδει μεγάλη βαρύτητα στις χρηματοδοτικές απαιτήσεις του επιχειρηματικού χώρου και θεωρεί κατ' επέκταση ότι η πρωταρχική λειτουργία που οφείλουν να επιτελούν οι εκδοτικές αρχές είναι η ικανοποίηση των χρηματοδοτικών αναγκών των επιχειρήσεων και η διευκόλυνση των εμπορικών ανταλλαγών, εν αντιθέσει με την Αρχή της Κυκλοφορίας που στοχεύει στη διατήρηση ενός επαρκούς καλύμματος μεταλλικού κατά βάση, χωρίς όμως να αποκλείεται και η προσθήκη συναλλάγματος ή κρατικών χρεογράφων, προκειμένου η χώρα να είναι σε θέση να ικανοποιήσει τις υποχρεώσεις προς το εξωτερικό (Andreades 1966(1903):273). Ειδικότερα η ΔΚ αποσκοπεί στη διατήρηση σε κυκλοφορία ενός υγιούς χρηματικού μέσου (sound money), που θα εμπνέει την εμπιστοσύνη του κοινού ως προς τη σταθερότητα της αξίας του βάσει του μηχανισμού της μετατρεψιμότητας, θα διασφαλίζει την ομαλή προσαρμογή των τιμών στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας και στην απρόσκοπτη λειτουργία του νομισματικού κανόνα, εν προκειμένω για την Αγγλία του 19^{ου} αιώνα του κανόνα χρυσού (βλέπε παρακάτω) και την εξυπηρέτηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από την κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας.

Η επικράτηση της Αρχής της Κυκλοφορίας, που πραγματοποιήθηκε με την ενσωμάτωση των θέσεων της στο Bank Charter Act του 1844, δεν σήμαινε και το τέλος της διαμάχης ανάμεσα στους δυο νομισματικές θεωρίες, παρόλη την ισχυρότατη επίδραση που είχε η Αρχή της Κυκλοφορίας στη διαρρύθμιση των νομισματικών συστημάτων των περισσότερων και των σημαντικότερων οικονομιών του πλανήτη.

Είναι επιβεβλημένο όμως, για τη σφαιρική και πληρέστερη κατανόηση της φιλοσοφίας των δύο σχολών, να καταδειχτεί και το κατά πόσο οι παραδοχές και οι υποθέσεις πάνω στις οποίες θεμελιώνονται οι δυο νομισματικές θεωρίες είναι βάσιμες και χρήζουν αποδοχής.

Όπως έχει προαναφερθεί η Τραπεζική Αρχή εδράζει την οπτική της σε δυο θεωρητικές παραδοχές: στο real-bills doctrine και στο law of the reflux. Αμφότερες οι δύο θεωρητικές απόψεις ισχυρίζονται, από διαφορετική οπτική γωνία όμως, ότι όσο μεγάλο κι αν είναι το μέγεθος της χρηματικής κυκλοφορίας σε μια οικονομία δεν είναι δυνατό να δημιουργηθούν πληθωριστικές πιέσεις, εάν σύμφωνα με το real-bills doctrine τα νεοεκδιδόμενα εκδιδόμενα τραπεζογραμμάτια χρησιμοποιούνται για να χρηματοδοτήσουν πραγματικές ανταλλαγές, δηλαδή ανταλλαγές που εκφράζουν την είσοδο σε κυκλοφορία νέων αγαθών ή αγαθών που παράγονται για να χρησιμοποιηθούν

στην παραγωγή άλλων αγαθών. Σύμφωνα με το law of the reflux η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που θα τίθεντο σε κυκλοφορία και θα υπερέβαινε τις ανάγκες των συναλλαγών θα επέστρεφε στα ταμεία των εκδοτικών ιδρυμάτων προκειμένου να μετατραπεί σε μεταλλικό νόμισμα, γεγονός που θα σήμαινε την μείωση του μεταλλικού καλύμματος της χρηματικής κυκλοφορίας ή για να καλύψει δανειακές υποχρεώσεις.

Οι δυο όμως θεωρητικές απόψεις αποδεικνύεται ότι δεν μπορούν ταυτόχρονα να διέπουν τον τρόπο βάσει του οποίου θα ρυθμίζεται η έκδοση των τραπεζογραμματίων, δεδομένου ότι αν π.χ. λειτουργεί ο κανόνας του law of the reflux, αν δηλαδή η έκδοση των τραπεζογραμματίων προσδιορίζεται παθητικά από την πλευρά της ζήτησης χρηματικών μέσων δεν μπορεί να υπάρχει ταυτόχρονα και άλλος κανόνας που να ρυθμίζει πάλι από την πλευρά της ζήτησης νομισματικών μέσων – όπως είναι το δόγμα των πραγματικών λογαριασμών – την έκδοση τραπεζογραμματίων (Dowd 1989:62). Επομένως ένα εκδοτικό ίδρυμα – όταν λειτουργεί υπό καθεστώς Free Banking – είναι δυνατό να ρυθμίζει την πολιτική έκδοσης τραπεζογραμματίων του βασισμένο είτε στον κανόνα real-bill doctrine είτε στον κανόνα του law of the reflux, πράγμα όμως που όσον αφορά τον κανόνα του law of the reflux θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων που θέτει σε κυκλοφορία. Κατά συνέπεια ένα εκδοτικό ίδρυμα που επιθυμεί να ρυθμίζει την εκδοτική του λειτουργία βάσει του δόγματος των πραγματικών λογαριασμών θα πρέπει να εγκαταλείψει τη διαδικασία της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων που εκδίδει, διότι η διατήρηση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων, και εφόσον ισχύουν οι παραδοχές του the law of the reflux, καθιστούν περιττό τον κανόνα του real-bills doctrine και το αντίστροφο. Μάλιστα, κάτω από ένα καθεστώς Free Banking οι δυνάμεις του ελεύθερου ανταγωνισμού θα ωθήσουν τα εκδοτικά ιδρύματα να επιδιώκουν τη διατήρηση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων τους προκειμένου να καθιστούν ελκυστική την διακράτησή τους από το κοινό και κατ' αυτό τον τρόπο να διατηρούνται σε κυκλοφορία – ως αξιόπιστα ανταλλακτικά μέσα – και ταυτόχρονα να αυξάνεται η ζήτηση τους.

Όμως και το ίδιο το δόγμα των τραπεζικών λογαριασμών ελέγχεται ως προς την βασιμότητα των παραμέτρων που το ορίζουν. Εν πρώτοις το δόγμα των πραγματικών λογαριασμών, συνδέοντας την ποσότητα της νομισματικής κυκλοφορίας με ένα άλλο ονομαστικό μέγεθος – όπως είναι η ποσότητα των συναλλαγματικών που προσκομίζονται για προεξόφληση – έχει ως συνέπεια την αδυναμία προσδιορισμού του επιπέδου τιμών. Αυτό συμβαίνει γιατί η ποσότητα των συναλλαγματικών που προσκομίζονται για προεξόφληση εξαρτάται τόσο από το γενικό επίπεδο τιμών όσο και από την ποσότητα των συναλλακτικών μέσων που ήδη βρίσκονται σε κυκλοφορία. Συνεπώς, το real-bills doctrine αποτυγχάνει να συγκροτήσει μια επαρκώς αιτιώδη σχέση, που να συνδέει τα τρία ονομαστικά μεγέθη – δηλαδή την ποσότητα των κυκλοφορούντων χρηματικών μέσων, τον όγκο των συναλλαγματικών που προσφέρονται για προεξόφληση και το γενικό επίπεδο τιμών (Dowd 1989:61). Επιπροσθέτως, το δόγμα των πραγματικών λογαριασμών αφενός παραβλέπει το γεγονός ότι ο όγκος των συναλλαγματικών που προσκομίζονται για προεξόφληση βρίσκεται σε συνάρτηση με το ύψος του προεξοφλητικού επιτοκίου και αφετέρου ότι ο κανόνας που ρυθμίζει τον τρόπο με τον οποίο τα τραπεζογραμμάτια τίθενται σε κυκλοφορία δεν παρέχει ταυτόχρονα και ένα μηχανισμό ελέγχου της ποσότητας των τραπεζογραμματίων που οι εκδοτικές τράπεζες μπορούν να διατηρήσουν στο ανταλλακτικό κύκλωμα.

Όμως και η έτερη θεωρητική τοποθέτηση της Τραπεζικής Αρχής, ο κανόνας του law of the reflux, αποδεικνύεται προβληματική, καθ' όσον η πλεονάζουσα ποσότητα των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων όταν επιστρέφει στους εκδοτικούς φορείς για να ανταλλαγεί με μεταλλικά νομισματικά μέσα μειώνει το μεταλλικό κάλυμμα της

νομισματικής κυκλοφορίας, διαδικασία που όταν επαναλαμβάνεται οδηγεί σε μια κατάσταση όπου το μεταλλικό κάλυμμα βαίνει διαρκώς μειούμενο, ενώ η νομισματική κυκλοφορία παραμένει στην καλύτερη των περιπτώσεων αμετάβλητη, με αποτέλεσμα η αναλογία του μεταλλικού αποθέματος και του μεγέθους της χρηματικής κυκλοφορίας να ακολουθεί φθίνουσα πορεία και να εμφανίζεται ο κίνδυνος αδυναμίας μετατροπής των τραπεζογραμματίων, φαινόμενο που θα κλόνιζε την εμπιστοσύνη του κοινού ως προς την σταθερότητα της αξίας των χρηματικών μέσων και κατ' επέκταση προς το σύνολο του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η άρση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων υπαγορεύεται από το γεγονός ότι κάθε φορά που θα τίθεται σε κυκλοφορία μια πλεονάζουσα ποσότητα τραπεζογραμματίων, χωρίς να υπάρχει φυσικά αντίστοιχη μεταβολή του μεταλλικού αποθέματος, αυτή θα επιστρέφεται στα ταμεία των εκδοτικών τραπεζών για να μετατραπεί σε μεταλλικό νόμισμα και ως εκ τούτου θα σημειώνεται μείωση του μεταλλικού καλύμματος, παρόλο που η ποσότητα των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων δεν θα παρουσιάζει αντίστοιχη πτώση. Κατ' αυτό τον τρόπο θα εξαντλείται το μεταλλικό απόθεμα χωρίς να πραγματοποιείται η ανάλογη απόσυρση από την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων (Andreades 1966(1903):272).

Επιχειρώντας τον εντοπισμό των αδυναμιών που εμφανίζει η Αρχή της Κυκλοφορίας οδηγούμαστε στο να διακρίνουμε δύο βασικές θέσεις της εν λόγω θεωρίας που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως εσφαλμένες. Η πρώτη εσφαλμένη τοποθέτηση της Αρχής της Κυκλοφορίας είναι αυτή που υποστηρίζει ότι οι εκδοτικές τράπεζες δεν θα πρέπει να συμπληρώνουν το κενό που παρουσιάζεται όταν μειώνεται η νομισματική κυκλοφορία, λόγω της μείωσης του μεταλλικού καλύμματος, εκδίδοντας τραπεζογραμμάτια, γιατί μια τέτοια ενέργεια θα προκαλούσε πληθωριστικές πιέσεις στην οικονομία. Στην πραγματικότητα όμως αν η διαρροή του μεταλλικού αποθέματος οφείλεται σε έλλειμμα του εξωτερικού ισοζυγίου που έχει παροδικό χαρακτήρα (πχ λόγω μιας κακής σοδειάς) ή εμφανιστούν φαινόμενα πανικού, η έκδοση τραπεζογραμματίων προκειμένου να καλυφθεί προσωρινά η ζήτηση χρηματικών μέσων δεν θα οδηγήσει στην εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων διότι οι τράπεζες θα έχουν τη δυνατότητα να περιορίσουν τις εκδόσεις των τραπεζογραμματίων όταν παρέλθει ο πανικός ή αρθούν τα αίτια που προκάλεσαν το προσωρινό έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας (Andreades 1966(1903):275). Τονίζεται ότι σ' αυτή την περίπτωση προκειμένου να καλυφθεί η ζήτηση χρηματικών μέσων με την έκδοση τραπεζογραμματίων θα πρέπει αφενός τα αίτια που προκαλούν τη διαρροή του μεταλλικού καλύμματος να μην έχουν μόνιμο χαρακτήρα και αφετέρου η αξιοπιστία του τραπεζικού συστήματος να βρίσκεται σε υψηλά επίπεδα.

Το δεύτερο σημείο που μπορεί να θεωρηθεί ως αβάσιμο στη θεωρία της Αρχής της Κυκλοφορίας είναι ότι αντιμετωπίζει μόνο τα τραπεζογραμμάτια ως τα μόνα μέσα τα οποία μπορούν να υποκαταστήσουν την απουσία των μεταλλικών νομισμάτων από τη νομισματική κυκλοφορία. Κάτι τέτοιο όμως δεν ισχύει δεδομένου ότι οι τράπεζες μπορούν να προβαίνουν σε χρεοπιστώσεις στους λογαριασμούς των καταθετών τους ούτως ώστε να παράγουν ένα μέσο πληρωμών που μπορεί να υποκαταστήσει τα μεταλλικά νομίσματα (Andreades 1966(1903):275-276).

Η ιδιαίτερη βαρύτητα που αποδίδεται στην περίπτωση της Αγγλίας ως χώρο σχηματοποίησης των δυο σχολών νομισματικής θεωρίας και της έκβασης που είχε η αντιπαράθεση των δυο θεωρητικών προτάσεων όσον αφορά τη μορφή της θεσμικής προέκτασης που έλαβαν στη συγκεκριμένη χώρα, εδράζεται στο γεγονός ότι η Αγγλία καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα υπήρξε χρηματοπιστωτικό κέντρο και κόμβος διευθέτησης του συστήματος των διεθνών πληρωμών ολόκληρου σχεδόν του πλανήτη. Το ποιες θεωρητικές απόψεις λοιπόν θα υιοθετούνταν από τους φορείς χάραξης της νομισματικής πολιτικής της χώρας και

διαμόρφωσης της δομής του εγχώριου τραπεζικού συστήματος είχε όπως είναι ευνόητο ευρύτατες προεκτάσεις για το σύνολο της παγκόσμιας οικονομίας.

Η επικράτηση των θέσεων της Αρχής της Κυκλοφορίας επιβεβαιώνεται από τις θεσμικές διευθετήσεις που ενσωματώθηκαν στο Bank Charter Act του 1844, αλλά και από την υιοθέτηση του ΚΧ από την Αγγλία ως συστήματος διευθέτησης των διεθνών πληρωμών και ρύθμισης της εγχώριας νομισματικής κυκλοφορίας. Η επιλογή αυτή από πλευράς της Αγγλίας υπαγορεύτηκε κυρίως από το γεγονός ότι τα μεγάλα χρηματικά κεφάλαια που συσσωρεύονταν την περίοδο εκείνη από τους Άγγλους, αλλά και τους διεθνείς κεφαλαιούχους, έπρεπε να επενδύονται στις διεθνείς αγορές κάτω από ένα καθεστώς χαμηλών ρυθμών πληθωρισμού, κάτι που θεωρείτο ότι εξασφάλιζε η λειτουργία του ΚΧ σε διεθνές επίπεδο, προκειμένου να μην υπάρχουν έντονες μεταβολές στην αξία του χρήματος και ως εκ τούτου να καθίσταται σχετικά ασφαλής η τοποθέτηση των κεφαλαίων σε αγορές όπου παρουσιάζονταν ευκαιρίες αποκόμισης υψηλών κερδών και βρισκόνταν εκτός της αγγλικής επικράτειας. Επιπλέον μεγάλο μέρος του χρηματικού κεφαλαίου που σχηματιζόνταν στην αγγλική χρηματαγορά επενδυόταν σε ομολογίες ξένων κρατών με σταθερά επιτόκια, γεγονός που σήμαινε ότι η προσφορά χρήματος σε διεθνή κλίμακα θα έπρεπε να κυμαίνεται σε επίπεδο που δεν θα προκαλούσε πληθωριστικά φαινόμενα που θα μείωναν την αξία του χρήματος, αλλά και θα οδηγούσαν στην εκδήλωση αποσταθεροποιητικών τάσεων στις διεθνείς χρηματικές ροές εξαιτίας της νομισματικής αστάθειας που θα επικρατούσε (Στασινόπουλος 2000:190). Άλλωστε η νομισματική αποσταθεροποίηση δεν θα ευνοούσε όπως είναι εμφανές και την ομαλή διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου, δεδομένης της αβεβαιότητας αλλά και της αύξησης του κόστους πραγματοποίησης των συναλλαγματικών πράξεων που θα δημιουργούσε αυτή.

Γίνεται λοιπόν εύκολα αντιληπτό ότι οι εξελίξεις που λάμβαναν χώρα στην Αγγλία όσον αφορά τα νομισματικά θέματα λειτουργούσαν ως καταλύτης για τις αποφάσεις στις οποίες κατέληγαν οι φορείς άσκησης οικονομικής πολιτικής στις υπόλοιπες χώρες. Ενδεικτικό της παραπάνω διαπίστωσης είναι ότι το Central Banking, ως μορφή οργάνωσης της εκδοτικής λειτουργίας μιας χώρας, αποτέλεσε αντικείμενο αποδοχής από μια σειρά κρατών μετά την ουσιαστική επικράτηση του στην Αγγλία κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα, περίοδο όπου η Τράπεζα της Αγγλίας απεδέχθη την ανάληψη του ρόλου του lender of last resort. Η Αρχή της Κυκλοφορίας υιοθετήθηκε από μια πλειάδα χωρών, έστω και με τροποποιήσεις της αρχικής της μορφής, κυρίως λόγω του γεγονότος ότι θεωρήθηκε εξαιρετικά ανελαστική η προσφορά χρήματος που προσδιοριζόταν βάσει των κανόνων που έθετε η συγκεκριμένη νομισματική σχολή, κανόνες που όπου εφαρμόστηκαν είχαν ως αποτέλεσμα την εμφάνιση υφεσιακών πιέσεων. Μάλιστα η Αγγλία ήταν η χώρα που ανέστειλε την εφαρμογή των κανόνων της Αρχής της Κυκλοφορίας τρία μόλις χρόνια μετά το Bank Charter Act, το οποίο υιοθετούσε τους κανόνες της Αρχής της Κυκλοφορίας, αν και πρέπει να διασαφηνιστεί ότι οι ρυθμίσεις που ενσωματώνονταν στο Bank Charter Act παρέκκλιναν ως ένα βαθμό από τους κανόνες της Αρχής της Κυκλοφορίας. Πιο συγκεκριμένα, η νομισματική κυκλοφορία δεν καλυπτόταν εξολοκλήρου από αντίστοιχο μεταλλικό απόθεμα αλλά κατά ένα ορισμένο ποσό είχε ως αντίκρισμα τα κρατικά αξιόγραφα που διακρατούσε η Τράπεζα της Αγγλίας (Andreades 1966(1903):289). Αυτή η θεσμική διευθέτηση όριζε ουσιαστικά ότι ένα δια του νόμου προκαθορισμένο ποσοστό της νομισματικής κυκλοφορίας – ποσοστό που βεβαίως υπόκειτο και σε αναθεώρηση ως προς το ύψος του – θα μπορούσε να μην καλύπτεται από αντίστοιχο μεταλλικό απόθεμα. Προϊόντος του χρόνου το ποσοστό της ακάλυπτης – δια μέταλλου – νομισματικής κυκλοφορίας διευρύνονταν. Χρονική κατακλείδα της de jure κατάργησης αυτού του συστήματος

κάλυψης της νομισματικής κυκλοφορίας υπήρξε το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου.

Η κατίσχυση λοιπόν των κανόνων της Αρχής της Κυκλοφορίας δεν υπήρξε ποτέ απόλυτη ούτε στην Αγγλία, τη χώρα που γέννησε και διέδωσε αυτή τη νομισματική θεωρία.

1.6. ΜΟΡΦΕΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ

Το ποια μορφή θα λάβει η οργάνωση της εκδοτικής λειτουργίας σε ένα εθνικό χώρο στοιχειοθετεί ένα από τα σπουδαιότερα προβλήματα που καλούνται να επιλύσουν όχι μόνο τα θεσμικά υποκείμενα χάραξης της οικονομικής πολιτικής ενός κράτους, αλλά το σύνολο των φορέων οικονομικής δράσης μιας χώρας. Οι ληφθείσες αποφάσεις που σχετίζονται με το ποια θεσμική μορφή θα διέπει το πλαίσιο λειτουργίας του εκδοτικού έργου – και κατ' επέκταση όλου του χρηματοπιστωτικού συστήματος – δεν αποτελούν ζητήματα που αφορούν αποκλειστικά τη σφαίρα της κρατικής ρύθμισης, δεδομένου ότι οι επιπτώσεις από την υλοποίηση των αποφάσεων αυτών εμφανίζουν μεγάλο βαθμό διάχυσης που δεν εξαντλείται σε επίπεδο κοινωνικών εταίρων αλλά επηρεάζει αποφασιστικά και τους όρους αναπαραγωγής των μεμονωμένων κοινωνικών δρώντων. Ιστορικά, παρότι στα πεδία λήψης αποφάσεων που σχετίζονταν με τα ζητήματα οργάνωσης της εκδοτικής λειτουργίας απουσίαζε η εκπροσώπηση συλλογικοτήτων – είτε με τη θεσμική έκφραση που διέθεταν αυτές είτε όχι – που αντιπροσώπευαν τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, εντούτοις οι αντιπαραθέσεις τόσο σε θεωρητικό επίπεδο όσο και σε θεσμικό επίπεδο και οι θέσεις και εισηγήσεις που διατυπώθηκαν – σε άλλες περιπτώσεις βεβαίως περισσότερο και σε άλλες λιγότερο – δεν στερούνταν επιχειρηματολογίας που να εξέφραζε τα συμφέροντα, τις αντιδράσεις και την στάση των ευρύτερων στρωμάτων του πληθυσμού επί των θεμάτων που άπτονταν του οργανωτικού πλαισίου της εκδοτικής λειτουργίας. Παρενθετικά πρέπει να σημειωθεί ότι και οι δυο μορφές οργάνωσης της εκδοτικής λειτουργίας είναι δυνατό – σε θεωρητικό επίπεδο τουλάχιστον – να συνυπάρξουν, διαζευκτικά και με τις δύο θεωρίες κάλυψης της νομισματικής κυκλοφορίας.

Οι δυο θεμελιώδεις μορφές οργάνωσης της εκδοτικής δραστηριότητας που αντιπαρατέθηκαν στον ιστορικό ορίζοντα είναι του Central Banking και του Free Banking – παρόλες τις εσωτερικές διαφοροποιήσεις που αυτές μπορεί να παρουσιάζουν. Τα κριτήρια, βάσει των οποίων προκύπτει αυτή η τυπολογική διάκριση, είναι το πλήθος των φορέων που ασκούν την εκδοτική λειτουργία και – κυρίως – εάν υπάρχει ένας φορέας που ασκεί αυτή τη λειτουργία έχοντας οιονεί μονοπωλιακή ή τουλάχιστον κυρίαρχη θέση, λόγω της παροχής σ' αυτήν κάποιων ειδικών προνομίων στο χώρο αυτό – ή εάν η εκδοτική λειτουργία ασκείται από ένα αριθμό τραπεζών οι οποίες δραστηριοποιούνται υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού και απουσίας οποιασδήποτε νομοθετικής ρύθμισης που να προσδίδει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα ή να παρέχει προνομιακή μεταχείριση σε κάποια από αυτές. Στην πρώτη περίπτωση ως μορφή οργάνωσης της εκδοτικής δραστηριότητας θεωρείται το Central Banking, ενώ στη δεύτερη το Free Banking.

Εμβαθύνοντας στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των δυο αυτών μορφών οργάνωσης του συστήματος έκδοσης τραπεζογραμματίων είναι σκόπιμο να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα και οι αδυναμίες που προκύπτουν από την επιλογή του ενός ή του άλλου οργανωτικού σχήματος, όπως επίσης και αν η επικράτηση της μιας ή της άλλης μορφής οργάνωσης της εκδοτικής «αγοράς» υπήρξε προϊόν κρατικής παρέμβασης ή μια αδιάφευκτη απόληξη που υπαγορεύθηκε από την ίδια τη φύση της συγκεκριμένης

τραπεζικής λειτουργίας. Προφανές είναι ότι οι αδυναμίες του ενός οργανωτικού συστήματος συνιστούν επιχειρήματα για την υιοθέτηση του έτερου συστήματος και το αντίστροφο.

Η αποδοχή του Free Banking, κατά τους πολέμιούς της, ενέχει κινδύνους για ένα τμήμα του κοινωνικού συνόλου, και μάλιστα το οικονομικά ευπαθέστερο, να βρεθεί σε μια κατάσταση όπου θα κατέχει τραπεζογραμμάτια που δεν θα είναι δυνατό να ανταλλάγουν με μεταλλικές αξίες εξαιτίας της πτώχευσης ενός ή περισσότερων εκδοτικών τραπεζών. Οι κάτοχοι αυτών των τραπεζογραμματίων είναι άτομα που είτε λόγω άγνοιας είτε λόγω ασύμμετρης πρόσβασης στο περιβάλλον πληροφόρησης ή και αδυναμίας να αρνηθούν την αποδοχή αυτών των τραπεζογραμματίων ως μέσων πληρωμής ή ανταλλακτικών μέσων, κατέληξαν να κατέχουν αυτά τα μη μετατρέψιμα τραπεζογραμμάτια (Smith 1936/1990:176). Αντιθέτως, υπό καθεστώς Central Banking επιτυγχάνεται ομοιομορφία ως προς την φερεγγυότητα του εκδοτικού φορέα, γεγονός που αυξάνει την αξιοπιστία του συναλλακτικού μέσου, δεδομένου ότι και αν υπάρχουν περισσότερα του ενός εκδοτικά ιδρύματα, όλα πλην του κεντρικού εκδοτικού φορέα διαδραματίζουν περιφερειακό ρόλο αναφορικά με τον όγκο των τραπεζογραμματίων που είναι σε θέση να εκδώσουν και να διατηρήσουν εν κυκλοφορία. Συνεπώς η λειτουργία του Central Banking επιμερίζει σ' όλο το κοινωνικό σύνολο τον κίνδυνο διακράτησης τραπεζογραμματίων μη δυνάμενων να μετατραπούν σε μεταλλικές αξίες. Ο κίνδυνος αυτός όχι μόνο επιμερίζεται αλλά και περιορίζεται, δεδομένου ότι ο κεντρικός εκδοτικός φορέας είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα τύχει – σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης – της ανάλογης κρατικής υποστήριξης. Μάλιστα εκφράζονται απόψεις ότι η ίδια η συγκρότηση του εκδοτικού συστήματος θα πρέπει να είναι παράγωγο κρατικής παρέμβασης, προκειμένου να επιτευχθεί η δημιουργία ενός ομοιόμορφου συναλλακτικού μέσου, ώστε να αποφευχθούν οι δυσάρεστες συνέπειες από την κυκλοφορία νομισματικών μέσων που να εμφανίζουν διαφοροποίηση ως προς την αξία και την αξιοπιστία τους, κάτι που συμβαίνει όταν το εκδοτικό έργο πραγματοποιείται υπό την οργανωτική μορφή του Free Banking εξαιτίας των διαφορετικών βαθμών φερεγγυότητας που παρουσιάζουν οι εκδοτικοί φορείς, πράγμα που μπορεί να οφείλεται σε μια σειρά από αιτίες όπως π.χ. από τη διαφορετική αναλογία κυκλοφορούντων χρηματικών μέσων προς το μεταλλικό κάλυμμα που διακρατεί η εκδοτική τράπεζα, από το ποσοστό και το μέγεθος των επισφαλών απαιτήσεων (δηλαδή πιστώσεων που ενέχουν υψηλές πιθανότητες να αποδειχτούν αδύνατες ως προς την εξυπηρέτησή τους) που τηρεί ο πιστωτικός φορέας στο χαρτοφυλάκιο του κτλ.

Οι θιασώτες του Central Banking υποστηρίζουν ότι το σύστημα του Free Banking είναι περισσότερο επιρρεπές στην πρόκληση πληθωριστικών ή υφεσιακών πιέσεων, λόγω της τάσης των εκδοτικών τραπεζών να αυξάνουν ή να συστέλλουν τον όγκο των πιστώσεων ταυτόχρονα στο σύνολό τους. Στην περίπτωση της διόγκωσης της νομισματικής κυκλοφορίας, φαινόμενο που οφείλεται στη μείωση του προεξοφλητικού επιτοκίου των τραπεζών προκειμένου να καταστήσουν ελκυστικότερο τον τρόπο απόκτησης από το κοινό των τραπεζογραμματίων τους, ώστε να επικρατήσουν του ανταγωνισμού, η εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων θα οδηγήσει στη διαρροή των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας (στη διαρροή χρυσού αν η χώρα βρίσκεται υπό καθεστώς ΚΧ). Η μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων θα περιορίσει την εγχώρια νομισματική κυκλοφορία, γεγονός που θα έχει ως συνέπεια την εμφάνιση υφεσιακών πιέσεων στην οικονομία. Επιπροσθέτως, η μείωση των μεταλλικών – ή ευρύτερα των συναλλαγματικών – αποθεμάτων των πιστωτικών φορέων θα τους ωθήσει στην απόφαση ύψωσης του προεξοφλητικού επιτοκίου, επιδιώκοντας με αυτό τον τρόπο την περιστολή των προεξοφλήσεων και τη συνεπαγόμενη περιστολή της χρηματικής κυκλοφορίας (Smith 1936/1990:177).

Οι υποστηρικτές του Central Banking δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο φαινόμενο που είναι πιθανό να εμφανιστεί στο πιστωτικό σύστημα του Free Banking, όπου οι εκδοτικοί φορείς που ακολουθούν μια συνετή πολιτική ως προς την ποσότητα των τραπεζογραμματίων που εκδίδουν θα επωμίζονται το βάρος της μετατροπής των τραπεζογραμματίων των τραπεζών που ακολουθούν επεκτατική πολιτική στην έκδοση των δικών τους τραπεζογραμματίων. Οι θεωρητικοί του Free Banking αντιτείνουν στο παραπάνω επιχείρημα τη δυνατότητα σύστασης ενός «κέντρου συμψηφισμού» ή «εκκαθάρισης» (clearing house) που θα είναι επιφορτισμένο με τη διευθέτηση των διατραπεζικών χρεοπιστώσεων, ώστε να είναι τελικά το μεταλλικό απόθεμα της κάθε τράπεζας που θα επιβαρύνεται με την μετατροπή του αντίστοιχου όγκου τραπεζογραμματίων που έχει θέσει η ίδια σε κυκλοφορία (Smith 1936/1990:179).

Ένα άλλο σημείο που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής είναι το ζήτημα της συγκέντρωσης του μεταλλικού αποθέματος στα δυο συστήματα εκδοτικής οργάνωσης. Στο Central Banking συγκεντρώνεται το σύνολο του μεταλλικού καλύμματος στα ταμεία ενός φορέα, γεγονός που σε συνθήκες κρίσης, δηλαδή σε καταστάσεις όπου εκδηλώνεται η αδυναμία – ολική ή μερική – μετατροπής των τραπεζογραμματίων σε μεταλλικές αξίες, οδηγεί στον εκτοπισμό των τραπεζογραμματίων, αλλά και γενικά όλων των πιστωτικών μέσων εν κυκλοφορία, και στη θεώρηση ως μοναδικού μέτρου αγοραστικής δύναμης των μεταλλικών νομισματικών μέσων. Αυτή η κατανομή του μεταλλικού αποθέματος, που σε συνθήκες κρίσης συνιστά τη μοναδική πηγή χρηματικού πλούτου του κοινωνικού συνόλου, σε ένα εκδοτικό φορέα υπό το σύστημα του Central Banking μεταφράζεται σε μια όξυνση των αναδιανεμητικών φαινομένων που συνοδεύουν μια κατάσταση νομισματικής κρίσης (Θωμαδάκης 1981:51-52).

Οι οπαδοί του Free Banking προσθέτουν στα παραπάνω ότι το ανταγωνιστικό περιβάλλον στο οποίο λειτουργούν οι εκδοτικοί φορείς στο σύστημα του Free Banking δίνει σ' αυτούς το κίνητρο να θέτουν σε κυκλοφορία χρεωστικά μέσα, δηλαδή τραπεζογραμμάτια, που θα χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό αξιοπιστίας, αφού προκειμένου να αποκτήσουν την αποδοχή των τραπεζογραμματίων τους, δηλαδή των «προϊόντων» τους, από το κοινό θα επιδιώκουν τη διατήρηση ενός επαρκούς μεταλλικού καλύμματος. Αυτός ο ανταγωνισμός μεταξύ των τραπεζών θα έχει μια διττή συνέπεια: τον εκτοπισμό αφερέγγυων χρεωστικών μέσων από την κυκλοφορία προς όφελος των αφερέγγυων νομισματικών μέσων, σε αντιστροφή του νόμου του Γκρέσαμ, καθώς και τη μείωση του αριθμού των τραπεζών που δραστηριοποιούνται στην εκδοτική αγορά, δεδομένης της αποτυχίας των αφερέγγυων τραπεζών να κερδίσουν την εμπιστοσύνη του κοινού ως προς την αξιοπιστία των τραπεζογραμματίων και τη συνακόλουθη πτώση των εργασιών τους (Kindleberger 1999:60). Επιφανείς μάλιστα θεωρητικοί του Free Banking (π.χ. Vaubel) υπογραμμίζουν ότι η διαφοροποίηση των τραπεζογραμματίων ως προς τον βαθμό αξιοπιστίας τους θα επιφέρει και διαφορισμό ως προς την αξία τους, δηλαδή θα διαθέτουν διαφορετική τιμή μετατροπής σε μεταλλικές αξίες. Κατ' αυτό τον τρόπο η αξία των τραπεζογραμματίων της κάθε τράπεζας θα αποτελεί και δείκτη της πιστωτικής της ικανότητας με αντίστοιχες συνέπειες για την κερδοφορία της και επομένως την βιωσιμότητά της.

Στον αντίποδα, οι υποστηρικτές του Central Banking θεωρούν η ύπαρξη ενός μόνο φορέα που θα κατέχει αποκλειστικά το μεταλλικό αποθεματικό στο τραπεζικό σύστημα, θα επιτρέπει στο φορέα αυτό να αντιμετωπίζει με μεγαλύτερη ταχύτητα, κατά συνέπεια και πιο αποτελεσματικά, τις κρίσεις πανικού που θα εκδηλώνονται, δεδομένου ότι θα είναι σε θέση να διοχετεύει μεγάλα ποσά μεταλλικών αξιών στο χρόνο και στο χώρο που απαιτούν οι εκάστοτε συνθήκες, δυνατότητα που στερείται το σύστημα του Free Banking, καθόσον εκεί το μεταλλικό απόθεμα έχει αποκεντρωμένο χαρακτήρα, γεγονός που δεν προσφέρεται για την επίτευξη οικονομικών κλίμακας τόσο αναφορικά με

την διαχείρισή του όσο και σε σχέση με την ευέλικτη χρησιμοποίησή του σε περιπτώσεις πιστωτικών κρίσεων. Επιπλέον σε περίοδο κρίσης το σύστημα του Free Banking δεν προβλέπει την ύπαρξη ενός φορέα που θα αναλάβει τον ρόλο του lender of last resort, ακολουθώντας μια επεκτατική πολιτική πιστώσεων που θα στηρίζει το νομισματικό σύστημα όταν αυτό δεχτεί ισχυρούς κλυδωνισμούς. Οι πληθωριστικές πιέσεις σ' αυτή την περίπτωση αποτρέπονται βάσει του συλλογισμού ότι ένα μέρος των πιστώσεων που θα δοθεί από την ΚΤ θα αποθησαυριστεί και δεν θα χρησιμοποιηθεί ως ανταλλακτικό μέσο (κάτι που είναι χαρακτηριστικό σε περιόδους νομισματικής κρίσης), ενώ και το υψηλό επιτόκιο δανεισμού με το οποίο θα επιβαρύνει η ΚΤ όσους λάβουν πιστώσεις απ' αυτήν λειτουργεί ως ένα επιπρόσθετο μέσο ανάσχεσης της εκδήλωσης πληθωριστικών πιέσεων (Smith 1936/1990:185-186).

Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι ακόμη και η σύσταση ενός clearing house δεν διασφαλίζει την αποφυγή μιας πιστωτικής υπερεπέκτασης υπό καθεστώς Free Banking, δεδομένου ότι η λειτουργία αυτού του συστήματος ευνοεί την ταυτόχρονη άσκηση πιστωτικής πολιτικής προς την ίδια κατεύθυνση – πιστωτικής διαστολής ή συστολής – από μέρους των εκδοτικών τραπεζών, κάτι που συμβαίνει για να αποφευχθεί η έντονη διαφοροποίηση του βαθμού φερεγγυότητας μεταξύ των τραπεζών. Αυτή όμως η ταυτόχρονη και μονοσήμαντη άσκηση πιστωτικής πολιτικής έχει ως επακόλουθο την εμφάνιση έντονων οικονομικών διακυμάνσεων, χωρίς την ύπαρξη μάλιστα ενός μηχανισμού εξομάλυνσής τους ή σταθεροποίησης της οικονομικής δραστηριότητας. Ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται από τον Goodhart (ενός εκ των πλέον ένθερων υποστηρικτών του Central Banking) στο ότι οι εκδοτικές τράπεζες που λειτουργούν οργανωμένες σ' ένα σύστημα Free Banking θα επιχειρήσουν να καταστήσουν τα τραπεζογραμμάτια τους ελκυστικότερα για το κοινό προσφέροντας υψηλά καταθετικά επιτόκια για τις καταθέσεις σε μεταλλική μορφή, ώστε αφενός να δημιουργήσουν ένα επαρκή όγκο μεταλλικού καλύμματος που θα τις επιτρέψει να θέσουν σε κυκλοφορία μεγαλύτερη ποσότητα τραπεζογραμματίων, αλλά και αφετέρου να καταστήσουν την απώλεια μεταλλικού αποθέματος κατά τη διαδικασία εκκαθάρισης στο clearing house λιγότερο επαχθή (Goodhart 1988:30). Βεβαίως μια πιστωτική επέκταση των εκδοτικών τραπεζών υπό καθεστώς Free Banking μεταφέρει το βάρος για τη διαπίστωση της φερεγγυότητας του εκδοτικού φορέα στο συναλλακτικό κοινό, κάτι που σημαίνει ότι οι απαιτήσεις για ορθή πληροφόρηση γύρω από την κατάσταση της πιστωτικής αγοράς μεταφέρονται σ' ένα σώμα που τόσο λόγω του αριθμητικού όγκου του όσο και των – εγγενώς – έντονων εσωτερικών διαφορισμών που παρουσιάζει – μεταξύ άλλων και στην ασυμμετρία αναφορικά με την πρόσβαση στο πλέγμα πληροφοριών – συνιστά ένα μάλλον ακατάλληλο ελεγκτικό υποκείμενο τέτοιου είδους.

Το επιχείρημα που προτάσσεται από τους θιασώτες του Central Banking, ότι ο μηχανισμός του clearing house είναι ανεπαρκής στο να επιφέρει την απαραίτητη πειθαρχία στην εκδοτική δραστηριότητα των τραπεζικών ιδρυμάτων, παραβλέπει το γεγονός ότι μια πολιτική υπερεπέκτασης στην έκδοση τραπεζογραμματίων αντιστρατεύεται το συμφέρον των ίδιων των τραπεζών, διότι αν το μέγεθος των τραπεζογραμματίων που θέτουν σε κυκλοφορία βρίσκεται σε αναντιστοιχία με τα μεταλλικά τους αποθέματα, υπονομεύουν την ίδια τους την υπόσταση (Dowd 1989:461).

Μεγάλη σπουδαιότητα αποδίδεται από τις θεωρητικές προσεγγίσεις όλων των αποχρώσεων στο ποιο από τα δυο συστήματα διασφαλίζει ικανοποιητικότερα τους όρους αντιμετώπισης μιας κατάστασης κρίσης, που συνήθως λαμβάνει τη μορφή μαζικής προσφυγής στα ταμεία των εκδοτικών φορέων, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η ανταλλαγή των τραπεζογραμματίων με μεταλλικές αξίες. Στο σύστημα του Free Banking η ύπαρξη ενός αριθμού εκδοτικών τραπεζών, σχετικά ισοβαρών ή τουλάχιστον χωρίς να παρουσιάζουν σημαντικές αποκλίσεις ως προς το μερίδιο που κατέχουν στην

εκδοτική αγορά, συνεπάγεται την κατάτμηση του μεταλλικού καλύμματος. Αυτή η διάχυση του μεταλλικού αποθέματος σ' ένα αριθμό φορέων έχει ως αποτέλεσμα την αδυναμία του συστήματος να παρέχει τη δυνατότητα άμεσης μετατροπής όλων των τραπεζογραμματίων, κατάσταση που κυοφορεί κινδύνους επίτασης της νομισματικής κρίσης και πρόκλησης φαινομένων πανικού στο κοινό. Ο Dowd, ένας εκ των επιφανέστερων θεωρητικών του Free Banking, υποστηρίζει την ικανότητα αυτού του συστήματος να ανταποκρίνεται αποτελεσματικότερα σε συνθήκες κρίσης, σε σχέση με το σύστημα του Central Banking. Θεωρεί ότι όταν ο πανικός εκδηλώνεται με τη μορφή ανάληψης των καταθέσεων που διατηρεί το κοινό υπό τη μορφή τραπεζογραμματίων, η δυνατότητα των τραπεζών να εκδίδουν τραπεζογραμμάτια, που σε πρώτη φάση δεν επιστρέφουν στα ταμεία για να μετατραπούν σε μεταλλικές αξίες, επιτρέπει σ' αυτές αφενός να ικανοποιήσουν τη ζήτηση που εκδηλώνεται για την ανάληψη των τραπεζογραμματίων και αφετέρου να προβούν σε πρώτο στάδιο στην αγορά βραχυπρόθεσμων χρεογράφων, των οποίων η τιμή θα κατέλθει λόγω της ανόδου των επιτοκίων που θα προκληθεί από την κρίση, ενώ σε δεύτερο στάδιο, η εξομάλυνση της κατάστασης και η υποχώρηση του πανικού θα επιφέρουν πτώση των επιτοκίων και συνακόλουθα άνοδο της τιμής των χρεογράφων. Ακολουθώντας αυτή τη διαδικασία οι εκδοτικές τράπεζες προβαίνουν στην πώληση των χρεογράφων και αποκομίζουν ένα ποσοστό κέρδους, που θα προκύψει από τη διαφορά της τιμής αγοράς και της τιμής πώλησης των χρεογράφων, μειώνοντας ταυτόχρονα και τη νομισματική κυκλοφορία και αποτρέποντας την πρόκληση πληθωριστικών πιέσεων στην οικονομία (Dowd 1989:26-27).

Αν η κρίση λάβει την μορφή όπου το κοινό αξιώνει τη μετατροπή των τραπεζογραμματίων σε μεταλλικά ανταλλακτικά μέσα, οι εκδοτικές τράπεζες προκειμένου να αποφύγουν την εξάντληση των μεταλλικών τους αποθεμάτων σε σημείο ώστε να αποδειχθούν αφερέγγυες προς το κοινό, ικανοποιώντας μόνο μερικώς τη ζήτηση που θα προκύψει από το κοινό, θα ακολουθήσουν μια πολιτική παροχής κινήτρων. Το κυριότερο από αυτά θα είναι το να καταστούν τοκοφόρα τα τραπεζογραμμάτια που θα διακρατήσει το κοινό για μια προκαθορισμένη περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας οι κάτοχοι των τραπεζογραμματίων δεν θα τα προσκομίζουν προς μετατροπή στα ταμεία των τραπεζών. Οι τράπεζες με τη σειρά τους θα αναζητήσουν το διάστημα αυτό την πλέον συμφέρουσα λύση στη χρηματαγορά προκειμένου να δανειστούν μεταλλικές αξίες με επιτόκιο που δεν θα υπερβαίνει σε ύψος το επιτόκιο με το οποίο αυτές επιβαρύνονται, ώστε να αποφύγουν την διαρροή των μεταλλικών τους αποθεμάτων από τη μετατροπή των τραπεζογραμματίων τους. Με την πάροδο του χρονικού διαστήματος για το οποίο οι τράπεζες προσέφεραν την απόδοση τόκων, με αντάλλαγμα την διακράτηση των τραπεζογραμματίων τους από το κοινό, αυτές θα είναι πλέον σε θέση να ικανοποιήσουν τη ζήτηση για τη μετατροπή των τραπεζογραμματίων από το κοινό και η κρίση θα τερματιστεί. Με την εξομάλυνση της κατάστασης τα μεταλλικά νομίσματα θα επιστρέψουν στα ταμεία των τραπεζών και θα καταστεί δυνατή η εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων σε μεταλλικές αξίες, που δημιούργησαν βραχυπρόθεσμα οι τράπεζες για να αντιμετωπίσουν την κρίση. Κατά τον Dowd, το κοινό θα αποδεχθεί το να καταστούν τοκοφόρα τα τραπεζογραμμάτια που διακρατεί, με αντάλλαγμα τη μη μετατροπή τους, γιατί γνωρίζει τον κίνδυνο που διατρέχει να ικανοποιηθεί η ζήτηση για μεταλλικές αξίες μόνο αυτών που θα προστρέξουν πρώτοι στα ταμεία των τραπεζών και να απορροφήσουν το διαθέσιμο μεταλλικό απόθεμα.

Ο Dowd θεωρεί ότι η αστάθεια που παρατηρείται ιστορικά στα νομισματικά συστήματα διαφόρων χωρών είναι προϊόν εξωτερικής (δηλαδή κρατικής) παρέμβασης και οφείλεται στις επιδιώξεις του κράτους να επιβάλει περιορισμούς στην έκδοση τραπεζογραμματίων, παραχωρώντας το εκδοτικό προνόμιο σ' ένα μόνο φορέα ή στην

προσπάθεια του για άντληση πόρων από το νομισματικό σύστημα (Dowd 1989:31). Αντίθετα, θεωρεί ότι οι νομισματικές κρίσεις, με τη μορφή που αναλύθηκαν παραπάνω, αντιμετωπίζονται ευχερέστερα και με ένα μηχανισμό που λειτουργεί οιονεί «αυτόματα» από ένα εκδοτικό σύστημα που είναι οργανωμένο βάσει των αρχών του *laissez-faire*, όπως είναι το σύστημα του Free Banking. Βεβαίως η νομισματική ιστορία δεν δικαιώνει τις απόψεις του Dowd περί του αυτόματου τρόπου με τον οποίο το σύστημα του Free Banking είναι σε θέση να αντιμετωπίσει τις νομισματικές κρίσεις, ενώ και οι προϋποθέσεις στις οποίες στηρίζεται η θεωρητική του κατασκευή (όπως πχ η επιθυμία του κοινού να διατηρεί τοκοφόρα τραπεζογραμμάτια σε αντάλλαγμα για τη μη μετατροπή τους για ένα χρονικό διάστημα σε συνθήκες πανικού) ενδέχεται να μην είναι συμβατές με τη σφαίρα της πραγματικότητας.

Η διάχυση του μεταλλικού καλύμματος σε ένα αριθμό εκδοτικών φορέων και η μη συγκέντρωσή του σε μια ΚΤ δεν αντιμετωπίζεται θετικά από τον Bagehot, καθώς ο ίδιος θεωρεί ότι με αυτό τον τρόπο μειώνεται η ικανότητα του μεταλλικού αποθέματος να θέτει σε κυκλοφορία χρηματικά μεγέθη πολλαπλάσια της αξίας της μεταλλικής βάσης που διαθέτει ένα νομισματικό σύστημα, κάτι που καθιστά ευπαθέστερη την οικονομική δραστηριότητα στις διακυμάνσεις που εμφανίζει το μεταλλικό κάλυμμα της μοναδικής – ή της πλέον σημαντικής από άποψη μεγέθους – εκδοτικής τράπεζας. Επιπλέον, επειδή η ορθή διαχείριση του μεταλλικού καλύμματος επαφίεται στην ικανότητα και σύνεση ενός μικρού αριθμού ατόμων, που απαρτίζουν το διοικητικό συμβούλιο της ΚΤ, τα πιθανά λάθη στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής ενδέχεται να είναι συχνότερα και να έχουν σαφώς μεγαλύτερο αντίκτυπο στο νομισματικό σύστημα σε σύγκριση με το σύστημα του Free Banking (Bagehot 1873/1999:108-109). Κατά τον ίδιο επίσης, το γεγονός ότι το σύστημα του Central Banking αποτελεί παράγωγο κρατικής παρέμβασης είναι πιθανότερο αυτό το σύστημα να παρουσιάζει συχνότερα – απ’ ότι το Free Banking – την ανάγκη για παροχή βοήθειας από το κράτος, αλλά και να είναι ευεπίφορο στις κρατικές παρεμβάσεις (Bagehot 1873/1999:100).

Εξαιρετικά μεγάλη σημασία επιβάλλεται να δοθεί στην ασυμβατότητα που προκύπτει από την ύπαρξη εκδοτικών τραπεζών, που λειτουργούν υπό τις συνθήκες ικανοποίησης ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων, που στοχεύουν με άλλα λόγια στη μεγιστοποίηση των κερδών τους. Ένας εκδοτικός φορέας ακολουθεί μια πολιτική επέκτασης στην έκδοση των τραπεζογραμμάτων του, μια πολιτική που υπαγορεύεται από τους όρους μεγιστοποίησης της κερδοφορίας του. Αν όμως συνεκτιμηθεί ότι ο ίδιος αυτός φορέας διατηρεί ένα μέρος του μεταλλικού καλύμματος της οικονομίας, μεταβιβάζεται *ipso facto* σ’ αυτόν και ένα μέρος της ευθύνης για την ομαλή λειτουργία του νομισματικού συστήματος. Κατά συνέπεια ένας εκδοτικός φορέας – κατά αναγκαίο τρόπο – οφείλει να λειτουργεί και με κριτήρια κοινωνικού χαρακτήρα κατά την άσκηση της εκδοτικής του δραστηριότητας, καθ’ όσον μια μη συνετή εκδοτική πολιτική ενδέχεται να επιφέρει κλυδωνισμούς στα θεμέλια του νομισματικού συστήματος, προκαλώντας αστάθεια σ’ ολόκληρο το πλέγμα του οικονομικού γίγνεσθαι. Επομένως ένας εκδοτικός φορέας, για να είναι σε θέση να εκπληρώσει την κοινωνική του αποστολή, θα πρέπει να διαχειρίζεται το μεταλλικό του απόθεμα και το εκδοτικό του δικαίωμα με μη κερδοσκοπικά κριτήρια. Αναδύεται λοιπόν το ζήτημα αποποίησης από ένα εκδοτικό φορέα των κερδοσκοπικού χαρακτήρα στοχεύσεων του στο βωμό της διατήρησης της σταθερότητας του νομισματικού συστήματος, στοιχείο που θεωρείται ως θεμελιώδης συνιστώσα για την επίτευξη οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης.

Εκ των προειρημένων συνάγεται ότι υφίσταται σχέση ασυμβατότητας μεταξύ εκδοτικής λειτουργίας και οικονομικής δράσης κερδοσκοπικού χαρακτήρα (Goodhart 1988:103), κάτι που σημαίνει ότι το σύστημα του Free Banking βασίζεται σε μια σχέση αντινομίας που εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για τη σταθερότητα του νομισματικού

συστήματος. Η αποσύνδεση της εκδοτικής δραστηριότητας μιας τράπεζας από τις κερδοσκοπικές στοχεύσεις είναι δυνατή μόνο κάτω από ένα καθεστώς Central Banking όπου η ΚΤ δεν αποσκοπεί στη μεγιστοποίηση των κερδών της αλλά στη διασφάλιση των όρων που στοιχειοθετούν ένα υγιές και σταθερό νομισματικό περιβάλλον. Το γεγονός ότι είναι – εγγενώς – προβληματική η συνύπαρξη στον ίδιο φορέα της εκδοτικής δραστηριότητας και των υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτήν (κυρίως αυτή του lender of last resort) και της κερδοσκοπικής επιχειρηματικής δράσης καθιστά επιβεβλημένη όχι μόνο τη συγκρότηση ενός ενιαίου εκδοτικού φορέα αλλά και την επόπτευση αυτού του φορέα από το κράτος, ώστε να καταστεί αποτελεσματικότερη η εκπλήρωση του κοινωνικού του σκοπού. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της Τράπεζας της Αγγλίας, όπου η μετάβαση της από ένα καθεστώς κερδοσκοπικής και ανταγωνιστικής επιχειρηματικής δράσης σ' ένα καθεστώς πλήρους ανάληψης των υποχρεώσεων που συνάδουν με τη φύση της λειτουργίας μιας ΚΤ υπήρξε μια μακροχρόνια και ακανθώδης διαδικασία (Goodhart 1988:451).

Αυτή η μετάβαση αντιμετωπίστηκε με τη νομοθετική παρέμβαση, και πιο συγκεκριμένα με τη θέσπιση του Bank Charter Act, που επέτυχε τη διάζευξη της εκδοτικής λειτουργίας και της επιχειρηματικής δραστηριότητας της Τράπεζας της Αγγλίας διαιρώντας την τελευταία σε δύο τμήματα, το Εκδοτικό Τμήμα (Issue Department) και το Τραπεζικό Τμήμα (Banking Department). Αυτή η εξέλιξη, όπως ήταν φυσικό, επηρέασε σχεδόν το σύνολο του πλανήτη, καθιστώντας τη δημιουργία ενός ενιαίου και μη κερδοσκοπικού εκδοτικού φορέα ως αναπόσπαστο στοιχείο των εθνικών νομισματικών συστημάτων.

Το σύστημα του Central Banking υπερτερεί του Free Banking και σε δυο άλλες σημαντικές πτυχές του νομισματικού συστήματος, πέραν της ανωτερότητας που εμφανίζει αναφορικά με την ικανότητά του να αντιμετωπίζει τις νομισματικές κρίσεις, κατά τη διάρκεια των οποίων απαιτείται η ύπαρξη ενός ενιαίου φορέα που θα ελέγχει το σύνολο του μεταλλικού καλύμματος, θα είναι ο μόνος που θα έχει την αρμοδιότητα επόπτευσης του χρηματοπιστωτικού συστήματος και θα κινείται με συντονισμένες ενέργειες που δεν θα εξυπηρετούν κερδοσκοπικές στοχεύσεις. Πιο συγκεκριμένα, το σύστημα του Central Banking επιτυγχάνει την ευχερέστερη διασύνδεση των εθνικών νομισματικών συστημάτων, κάτι που είναι εξόχως σημαντικό, δεδομένου ότι είναι αδήριτη η ανάγκη για συνεργασία επί των νομισματικών θεμάτων σε διεθνές επίπεδο, ώστε να επιτευχθεί ο συντονισμός που είναι απαραίτητος για την επιτυχή διευθέτηση ζητημάτων που εκ της φύσης τους απαιτούν διεθνή συνεργασία (π.χ. η διαρρύθμιση του συστήματος των διεθνών πληρωμών, η εμφάνιση πληθωριστικών πιέσεων σε διεθνές επίπεδο και η αντιμετώπισή τους, η διευθέτηση των εξωτερικών υποχρεώσεων των κρατών κτλ). Η απαίτηση για εκπροσώπηση των κρατών από ένα ενιαίο φορέα, ο οποίος θα διαθέτει την ικανότητα, αλλά και τη θεσμική αρμοδιότητα να διαπραγματεύεται, αλλά και να επιφέρει τις απαραίτητες διαρρυθμίσεις και αλλαγές στο εθνικό νομισματικό σύστημα, είναι μάλλον ευνόητη. Αυτό όμως – όπως καθίσταται προφανές – είναι εξαιρετικά δύσκολο να πραγματοποιηθεί από μια εκδοτική τράπεζα ή μια ομάδα τέτοιων τραπεζών, που δραστηριοποιούνται σ' ένα πλαίσιο ανταγωνισμού, που διέπεται από τις αρχές του συστήματος του Free Banking.

Μια παράμετρος, στην οποία το σύστημα του Free Banking αδυνατεί να ανταποκριθεί με επιτυχία, είναι η απαίτηση για την ύπαρξη ενός εθνικού νομισματικού μέσου, που θα επέχει το ρόλο του συναλλάγματος στις διεθνείς συναλλαγές, πέραν των μεταλλικών νομισματικών μέσων. Στο σύστημα του Free Banking βρίσκονται σε κυκλοφορία μια σειρά τραπεζογραμματίων, που διαφέρουν ως προς την αξία τους και την αξιοπιστία τους, ενώ και οι διαφορές αυτές που παρουσιάζονται μεταξύ τους μεταβάλλονται συχνά.

Εάν μάλιστα το σύστημα του Free Banking ακολουθείται ως οργανωτικό πλαίσιο των νομισματικών συστημάτων και από άλλες χώρες το πρόβλημα αποκτά δυσθεώρητες διαστάσεις. Συνεπώς είναι αναγκαία η ύπαρξη εν κυκλοφορία ενός ομοιόμορφου χρηματικού μέσου, που θα χρησιμοποιείται ως μέτρο αξιών για τον υπολογισμό της αξίας των άλλων εθνικών νομισματικών μονάδων, αλλά και ευρύτερα ως συναλλακτικό αξιακό μέσο, το οποίο θα διαθέτει, λόγω της ομοιομορφίας του, ένα επαρκή βαθμό αξιοπιστίας στις εξωτερικές συναλλαγές. Συνάγεται ως εκ τούτου ότι το σύστημα του Central Banking, που διασφαλίζει την ομοιομορφία της εσωτερικής νομισματικής κυκλοφορίας, αντιμετωπίζει καλύτερα το συγκεκριμένο πρόβλημα.

Το στοιχείο του ανταγωνισμού μεταξύ των εκδοτικών τραπεζών, που ταυτόχρονα ασκούν επιχειρηματική δραστηριότητα, με σκοπό την πραγματοποίηση κερδών, εισάγει και ένα επιπλέον πρόβλημα αναφορικά με τη λειτουργία του lender of last resort. Η ίδια η φύση αυτής της λειτουργίας καθιστά προβληματική την άσκησή της από ένα αριθμό αμοιβαία ανταγωνιστικών φορέων, λόγω της δυσχέρειας επίτευξης συμφωνίας και ανάληψης κοινής δράσης για την αντιμετώπιση μιας νομισματικής κρίσης από πιστωτικές οντότητες, των οποίων τα συμφέροντα βρίσκονται σε διάσταση, δεδομένου ότι πρόκειται και για κερδοσκοπικά επιχειρηματικά σχήματα, που δραστηριοποιούνται σε κοινό περιβάλλον αγοράς. Ακόμα λοιπόν και εάν η λειτουργία του lender of last resort σ' ένα σύστημα Free Banking αναληφθεί από ένα αριθμό εκδοτικών φορέων, πέρα από την ασυμβατότητα που προκύπτει μεταξύ της κοινωνικής ευθύνης και της επιχειρηματικής δραστηριότητας, όπως καταδείχτηκε παραπάνω, αναφύονται δυσκολίες τόσο ως προς τον συντονισμένο χαρακτήρα της δράσης των εκδοτικών τραπεζών, που επέχουν τον ρόλο του lender of last resort, όσο και από τον προβληματικό συμβιβασμό των αντιτιθέμενων – εμπορικής φύσης – συμφερόντων τους. Το σύστημα του Free Banking αποδεικνύεται εκ των ανωτέρω ότι υστερεί – συγκριτικά με το σύστημα του Central Banking – στην επιτέλεση λειτουργιών που εμπίπτουν στη σφαίρα αρμοδιοτήτων μιας ΚΤ, λειτουργίες που στοιχειοθετούν όρο sine qua non για την ύπαρξη και αναπαραγωγή ενός υγιούς νομισματικού συστήματος, με τα πολλαπλασιαστικά οφέλη που προκύπτουν απ' αυτό το γεγονός για το σύνολο μιας οικονομίας.

Ο περιορισμός όμως του εκδοτικού προνομίου σ' ένα κυρίαρχο εκδοτικό φορέα, που εδραϊώνεται ιστορικά με την παρέμβαση της κρατικής εξουσίας και θεμελιώνεται ιδεολογικά επί της αρχής ότι το κράτος οφείλει και πρέπει να είναι ο ρυθμιστής του νομισματικού μέσου, πέρα από την αποσόβηση του κινδύνου μιας αλόγιστης έκδοσης συναλλακτικών μέσων από ένα αριθμό αμοιβαία ανταγωνιστικών φορέων, διασφαλίζει τη νομική προστασία του προνομίου σε περιόδους νομισματικής κρίσης, όπου η πιστωτική φερεγγυότητα του εκδοτικού φορέα κλονίζεται. Αυτή η εξέλιξη συνεπάγεται την ικανότητα νομιμοποίησης – από πλευράς του εκδοτικού φορέα με τη νομική κάλυψη που του παρέχει το κράτος – της αναγκαστικής κυκλοφορίας, δηλαδή την άρση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων, που συνιστούν «συμβολικά» μέσα πληρωμής, σε μεταλλικό χρήμα. Το καθεστώς της αναγκαστικής κυκλοφορίας – με τη θεσμική προστασία που συνεπάγεται για τον εκδοτικό φορέα – δημιουργεί τους όρους για τη διατήρηση του μεταλλικού αποθέματος της εκδοτικής τράπεζας, αλλά και την μονοσήμαντη κίνηση του μεταλλικού χρήματος, που βρίσκεται σε κυκλοφορία στα ταμεία του εκδοτικού φορέα, κάτι που σημαίνει ότι υπό καθεστώς μεταλλικής νομισματικής βάσης, όπου μόνο τα μεταλλικά μέσα πληρωμής θεωρείται ότι φέρουν πραγματική αξία, συγκεντρώνεται όλο το μεταλλικό χρήμα – δηλαδή το σύνολο των πραγματικών κινητών αξιακών πόρων της κοινωνίας – σε ένα μόνο φορέα (Θωμαδάκης 1981:49-50). Αυτό σημαίνει ότι σε συνθήκες νομισματικής κρίσης το σύστημα του Central Banking, λόγω του γεγονότος ότι αποτελεί προϊόν κρατικής παρέμβασης, ευνοεί την παροχή της κρατικής επικουρίας προς τον κεντρικό εκδοτικό φορέα, αφενός λόγω

του μοναδικού του χαρακτήρα, με ότι αυτό συνεπάγεται τόσο για το ίδιο το κράτος, όσο και για την αγοραία οικονομία, αλλά και γιατί στερείται η κεντρική εκδοτική τράπεζα κερδοσκοπικών κινήτρων, γεγονός που της επιτρέπει να διαχειρίζεται το μεταλλικό κάλυμμα με κοινωνικά – και όχι αγοραίου κέρδους – κριτήρια. Βεβαίως και σε καθεστώς μόνιμης αναγκαστικής κυκλοφορίας, όπου ουδεμία υποχρέωση μετατροπής των τραπεζογραμματίων σε μεταλλικό χρήμα υφίσταται, η παραπάνω ανάλυση δεν στερείται βασιμότητας, αφού η κρατική παρέμβαση και σε αυτή την περίπτωση θα πραγματοποιηθεί για τους ίδιους λόγους, που παρατέθηκαν προηγουμένως.

Οι οπαδοί του συστήματος του Free Banking θεωρούν ότι ακριβώς λόγω του γεγονότος ότι το σύστημα του Central Banking είναι αποτέλεσμα κρατικής παρέμβασης είναι εγγενώς επιρρεπές στη δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων, αφού σε περιόδους, όπου για διαφορετικούς λόγους το κράτος επιθυμεί να προβεί σε αύξηση των δαπανών του, οι πόροι που θα απαιτηθούν για αυτή τη δημοσιονομική επέκταση είναι πιθανό να αποτελούν το προϊόν άσκησης πίεσης του κράτους προς την ΚΤ, χρησιμοποιώντας το εκδοτικό προνόμιο του κεντρικού εκδοτικού φορέα για την άντληση – με ευνοϊκούς όρους – αγοραστικής δύναμης απ' αυτόν, ως αντισταθμιστική παροχή για την παραχώρηση – αλλά και τη διατήρηση απ' αυτόν – του εκδοτικού προνομίου (Goodhart 1988:19-20). Σε καθεστώς όπου υφίσταται μεταλλική νομισματική βάση και άρα μετατρεψιμότητα των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων σε μεταλλικές νομισματικές αξίες, το κράτος αποσπά από την ΚΤ μέρος ή το σύνολο του μεταλλικού καλύμματος, επιβάλλει την άρση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων και τα καθιστά υποχρεωτικώς αποδεκτά μέσα πληρωμών (legal tender), κάτι που σημαίνει ότι τα τραπεζογραμμάτια του εκδοτικού φορέα γίνονται υποχρεωτικώς αποδεκτά σ' όλο το φάσμα των οικονομικών συναλλαγών, πράγμα που τα καθιστά οιονεί μεταλλικές αξίες σε επίπεδο εθνικής (εγχώριας) νομισματικής κυκλοφορίας.

Σε αμφότερες των περιπτώσεων διογκώνεται η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που βρίσκονται σε κυκλοφορία, στην πρώτη από πλευράς του κράτους, που χρησιμοποιεί το εκδοτικό προνόμιο υποχρεώνοντας την ΚΤ να εκδώσει τραπεζογραμμάτια που θα διατεθούν από το κράτος για να καλυφθούν οι δημοσιονομικές ανάγκες, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η ΚΤ ως αντιπαροχή για τη διάθεση του μεταλλικού καλύμματος προς το κράτος, λαμβάνει το δικαίωμα έκδοσης ενός όγκου τραπεζογραμματίων ίσου σε ονομαστική αξία με την ποσότητα του μεταλλικού χρήματος που διέθεσε στο κράτος.

Πάνω στο πρόβλημα των εγγενών τάσεων που χαρακτηρίζει τα εθνικά συστήματα Central Banking να προκαλούν πληθωριστικά φαινόμενα, διατυπώθηκε από τον Friedrich von Hayek η πρόταση για τη συγκρότηση ενός διεθνούς νομισματικού περιβάλλοντος, στο οποίο θα έχουν αφαιρεθεί όλοι οι συναλλαγματικοί έλεγχοι και περιορισμοί, ενώ θα καθίσταται νόμιμο και αποδεκτό το να συνάπτονται εμπορικές συμφωνίες και να πραγματοποιούνται συναλλαγές σε οποιονδήποτε εθνικό νόμισμα επιλέγουν οι συμβαλλόμενοι, οδηγούμενοι έτσι σ' ένα ανταγωνισμό μεταξύ των εθνικών νομισμάτων (Hayek 1976:16). Η πρόταση όμως αυτή του Hayek δεν μπορεί να υποστηριχτεί ότι χαρακτηρίζεται από ρεαλισμό, δεδομένου ότι οι όροι στις οποίες στηρίζεται η εφαρμογή του σχεδίου του είναι μάλλον ανεδαφικοί.

Η Vera Smith υπογραμμίζει δυο επιπλέον σημεία που θεωρεί ότι το σύστημα του Central Banking, όπου υφίσταται πρακτικά μόνο μια πηγή μεταλλικού καλύμματος, δηλαδή το μεταλλικό απόθεμα της ΚΤ (ακόμα σε καθεστώς μη μεταλλικής νομισματικής βάσης, όπου η ΚΤ διακρατεί τμήμα των καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών ως μέσο ρύθμισης της νομισματικής κυκλοφορίας, αλλά και επιπρόσθετης διασφάλισης των καταθέσεων που τηρεί το κοινό στις εμπορικές τράπεζες, παρουσιάζει σοβαρές αδυναμίες. Το πρώτο είναι ότι οι ΚΤ κατά κανόνα προβαίνουν σε επαναδανεισμό του

καλύμματος (είτε μεταλλικού, είτε υπό τη μορφή τραπεζογραμματίων) που διατηρούν σ' αυτήν οι εμπορικές τράπεζες. Σε περίοδο όμως νομισματικής κρίσης εκδηλώνεται η ζήτηση – από το σύνολο σχεδόν του τραπεζικού συστήματος – για ανάληψη του τμήματος των καταθέσεων τους που διακρατούνται από την ΚΤ, προκειμένου να καλύψουν αντίστοιχες απαιτήσεις των πελατών τους. Όμως η πολιτική επαναδανεισμού – μέρους των καταθέσεων αυτών – που ακολουθούν οι ΚΤ, θέτει σε επισφάλεια τη δυνατότητά τους να επιστρέψουν το σύνολο ή το μεγαλύτερο τμήμα αυτών των αποθεματικών στις εμπορικές τράπεζες, εξέλιξη που μπορεί να οδηγήσει σε επίταση της κρίσης (Smith 1936/1990:140).

Το δεύτερο σημείο σχετίζεται με την πεποίθηση που διακατέχει τις εμπορικές τράπεζες ότι σε περίπτωση νομισματικής κρίσης, που θα είναι ακόμα και απόρροια μιας ασύνετης πιστωτικής επέκτασης, το κράτος θα παρέχει στην ΚΤ την απαραίτητη υποστήριξη προκειμένου αυτή να αντιμετωπίσει με επιτυχία την κρίση. Αυτή η γνώση των εμπορικών τραπεζών τις ωθεί στο να ακολουθούν μια πιο δυναμική πιστωτική πολιτική στην προσπάθειά τους για επίτευξη υψηλότερων κερδών, διαδικασία που πέρα από την ενδεχόμενη γέννηση πληθωριστικών πιέσεων μπορεί να επιφέρει αστάθεια στο νομισματικό σύστημα εξαιτίας του κλονισμού της εμπιστοσύνης του κοινού προς τη φερεγγυότητα και αξιοπιστία του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Κατ' αυτό τον τρόπο οι εμπορικές τράπεζες μεταβιβάζουν το κόστος της διατήρησης της σταθερότητας του νομισματικού συστήματος και διαχείρισης και αντιμετώπισης των νομισματικών κρίσεων εξολοκλήρου στην ΚΤ.

Η ανάλυση της Smith αδυνατεί να αναγνωρίσει το γεγονός ότι ακόμα και αν η εκδοτική λειτουργία ήταν οργανωμένη υπό τη μορφή του Free Banking, σε περιόδους νομισματικής κρίσης η κρατική παρέμβαση δεν θα απουσίαζε, διότι η αποσταθεροποίηση του νομισματικού συστήματος, πέραν του ιστορικού γεγονότος ότι εκδηλώνεται και σε συστήματα Free Banking είναι μια εξαιρετικά κρίσιμη κατάσταση για το σύνολο του κοινωνικού πλέγματος και επομένως είναι εξαιρετικά αμφίβολο εάν η επιτυχής αντιμετώπιση του αφεθεί αποκλειστικά σε αγοραίους μηχανισμούς και σε κερδοσκοπικά τραπεζικά ιδρύματα.

1.7. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΑ ΚΑΘΕΣΤΩΤΑ ΚΑΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ ΔΙΑΚΑΝΟΝΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΔΙΕΘΝΩΝ ΠΛΗΡΩΜΩΝ

Τα νομισματικά συστήματα που βασίζονταν στην ύπαρξη της μεταλλικής νομισματικής βάσης, όπου η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που βρίσκονταν σε κυκλοφορία προσδιορίζονταν από το μέγεθος του μεταλλικού νομισματικού αποθέματος που διέθετε η χώρα και κατά συνέπεια το μεταλλικό αυτό απόθεμα λειτουργούσε και ως ένας πολλαπλασιαστής της ποσότητας των χρηματικών μέσων που κυκλοφορούσαν σε μια οικονομία, υιοθέτησαν τα μεταλλικά νομισματικά μέσα, και κυρίως το χρυσό, ως τα χρηματικά μέσα με τα οποία θα διεξάγονταν το εξωτερικό εμπόριο και θα πραγματοποιούνταν οι διεθνείς ροές των χρηματικών κεφαλαίων.

Τα νομισματικά συστήματα μεταλλικής βάσης που εφαρμόστηκαν είναι του μονομεταλλικού και του διμεταλλικού κανόνα. Στον μονομεταλλικό κανόνα η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που βρίσκονταν σε κυκλοφορία προσδιορίζονταν από το μέγεθος του μεταλλικού αποθέματος της χώρας που αποτελούνταν από χρυσό με τη μορφή ράβδων και νομισμάτων, ενώ στο διμεταλλικό κανόνα τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας υπό μορφή τραπεζογραμματίων προσδιορίζονταν επιπροσθέτως και από την ποσότητα του μεταλλικού αποθέματος αργύρου που διατηρούσε η χώρα. Στην περίπτωση του διμεταλλικού κανόνα καθορίζονταν μια σχέση

ανταλλαγής μεταξύ του χρυσού και του αργύρου, καθ' όσον τα δυο αυτά μέταλλα δεν θεωρούνταν ισοδύναμης αξίας. Ως εκ τούτου τα δυο μέταλλα είχαν διαφορετική βαρύτητα επί του προσδιορισμού του μεγέθους της κυκλοφορίας των τραπεζογραμματίων στις χώρες που εφάρμοσαν κατά καιρούς το διμεταλλικό κανόνα, όπως ήταν οι ΗΠΑ, η Γαλλία, η Ελβετία, η Ισπανία, η Ιταλία, η Ελλάδα κ.ά. Οι νομισματικές αρχές των κρατών που θεμελιώναν την λειτουργία των νομισματικών τους συστημάτων επί της μεταλλικής νομισματικής βάσης αναλάμβαναν την υποχρέωση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων που τίθεντο σε κυκλοφορία, δηλαδή την ανταλλαγή τους με χρυσό – κυρίως – ή και με άργυρο – εάν ίσχυε διμεταλλικός κανόνας – βάσει μιας καθορισμένης ισοτιμίας ανταλλαγής των τραπεζογραμματίων με τα πολύτιμα μέταλλα που ορίζονταν σε κάθε χώρα. Η επιλογή των δυο αυτών πολύτιμων μετάλλων ως μέσων πραγματοποίησης των διεθνών πληρωμών, αλλά και ως βάσης – με πολλαπλασιαστικές ιδιότητες – για τον προσδιορισμό του μεγέθους της εγχώριας νομισματικής κυκλοφορίας εδράζεται στην – από την αρχαιότητα – αποδοχή της χρησιμότητάς τους λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών που ενσωματώνουν, όπως είναι η ανθεκτικότητά τους, ο υψηλός βαθμός διαιρετότητας κτλ.

Η επικράτηση του μονομεταλλικού κανόνα στις διεθνείς συναλλαγές οφείλεται στο ότι η λειτουργία του διμεταλλικού κανόνα σε διεθνές επίπεδο προκαλεί δυσκολίες που πηγάζουν από την διαφοροποίηση που παρατηρήθηκε στις διάφορες χώρες μεταξύ της νομίμως καθορισθείσας σχέσης ανάμεσα στον χρυσό και τον άργυρο και την αντίστοιχη σχέση που διαμορφώνονταν για τα δυο μέταλλα στη διεθνή αγορά, γεγονός που δημιουργούσε περιθώρια για κερδοσκοπικές κινήσεις που εκμεταλλεύονταν την διαφορά της τιμής των δυο μετάλλων στα διάφορα κράτη και την πραγματοποίηση κερδών από την αγορά ενός μετάλλου εκεί όπου παρουσίαζε την χαμηλότερη τιμή και την πώληση του εκεί όπου η τιμή του κυμαίνονταν σε υψηλά επίπεδα, κάτι που λειτουργούσε αποσταθεροποιητικά στα μεγέθη των εσωτερικών σφαιρών νομισματικής κυκλοφορίας, αλλά δημιουργούσε και αβεβαιότητα στη διεξαγωγή των διεθνών συναλλαγών, εξαιτίας των συχνών μεταβολών στην αξία των δυο μετάλλων. Μια διεθνής αποδοχή του διμεταλλικού κανόνα και ένας διεθνής καθορισμός της νόμιμης σχέσης χρυσού και αργύρου θα ήταν – θεωρητικά – σε θέση να παρακάμψουν αυτά τα προβλήματα. Όμως οι δυσκολίες που αναφύονται για την εφαρμογή ενός διεθνούς διμεταλλικού κανόνα είναι κυρίως πολιτικής φύσης, γιατί οι διάφορες χώρες, δεχόμενες διαφορετικές σχέσεις ανταλλαγής χρυσού – αργύρου, προκαλούσαν την συγκέντρωση του ενός ή του άλλου μεταλλικού νομίσματος στις χώρες που αυτό διαμορφώνονταν στην υψηλότερη τιμή, πράγμα που θα οδηγούσε στο να βρίσκονται κάποιες χώρες σε κανόνα χρυσού, δηλαδή μόνο ο χρυσός θα συνιστούσε τη μεταλλική νομισματική βάση του νομισματικού συστήματος, ενώ άλλες θα ήταν σε κανόνα αργύρου (Κώττης 1985:158). Το ποιο όμως μέταλλο θα διαμορφώνονταν σε υψηλότερη τιμή σε κάθε χώρα συνδεόταν και με ζητήματα πολιτικής υφής, αφού η πρόσβαση στις πηγές εξόρυξης των πολύτιμων μετάλλων ήταν διαφορετική ή και άνιση ανάμεσα στα ισχυρότερα οικονομικά κράτη. Αυτό σήμαινε ότι τα κράτη αυτά διατιμούσαν σε υψηλότερα επίπεδα το μέταλλο, χρυσό ή άργυρο, στο οποίο διέθεταν ευνοϊκότερους όρους πρόσβασης στις πηγές εξόρυξης τους. Η επίτευξη λοιπόν ενός διεθνούς καθορισμού της νόμιμης σχέσης χρυσού και αργύρου ήταν κάτι εξαιρετικά δύσκολο να πραγματοποιηθεί, καθ' όσον εμπλέκονταν γύρω από το ζήτημα αυτό ευρύτερα οικονομικά και πολιτικά συμφέροντα, που συνδέονταν με το γεγονός ότι η επιλογή του ποιο από τα δυο μέταλλα θα είχε μεγαλύτερη βαρύτητα στη διεξαγωγή του συστήματος των διεθνών πληρωμών θα αποτελούσε ένα ισχυρό μέσο άσκησης πολιτικής επιρροής για τις χώρες που είχαν την δυνατότητα να το αποκτήσουν ευχερώς.

Η κατίσχυση του μονομεταλλικού κανόνα ως συστήματος διευθέτησης των διεθνών πληρωμών έλαβε ιστορικά διάφορες μορφές, οι κυριότερες από τις οποίες υπήρξαν: α) ο κανόνας χρυσού (ΚΧ) (gold standard), β) ο κανόνας αποθέματος χρυσού (ΚΑΧ) (gold bullion standard) και γ) ο κανόνας συναλλάγματος χρυσού (ΚΣΧ) (gold exchange standard). Ο ΚΧ ίσχυσε για τις κυριότερες συναλλασσόμενες χώρες, που τον υιοθέτησαν στο μισό περίπου αιώνα που προηγήθηκε του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και στο διάστημα που μεσολάβησε από το τέλος αυτού του πολέμου μέχρι το ξέσπασμα της κρίσης που ακολούθησε το μεγάλο οικονομικό κραχ του 1929.

Η λειτουργία του ΚΧ συνεπάγεται ότι κάθε χώρα που τον εφάρμοζε έπρεπε να εκπληρώνει μια σειρά από προϋποθέσεις. Τα κράτη που συμμετείχαν στο μηχανισμό του ΚΧ καθόρισαν μια σχέση μετατροπής (ανταλλαγής) των εθνικών νομισματικών τους μονάδων με μια δεδομένη ποσότητα χρυσού, οριζόταν με άλλα λόγια νομοθετικά η ακριβής ποσότητα χρυσού που θα αντιστοιχούσε σε μια μονάδα του εθνικού νομίσματος. Βάσει της ορισθείσας αυτής σχέσης οι νομισματικές αρχές της χώρας ήταν υποχρεωμένες να πωλούν και να αγοράζουν χρυσό από το κοινό. Η ποσότητα του χρήματος υπό τη μορφή τραπεζογραμματίων ή κερμάτων που βρίσκονταν σε κυκλοφορία προσδιορίζονταν από το απόθεμα χρυσού της χώρας, με βάση την σχέση ανταλλαγής που είχε οριστεί. Η εισαγωγή και εξαγωγή του χρυσού από τη χώρα πραγματοποιούνταν χωρίς περιορισμούς, ενώ ελεύθερη ήταν και η κοπή και τήξη του χρυσού, καθώς και η ελεύθερη κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων στις εγχώριες συναλλαγές. Η αποκατάσταση στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας γίνονταν μέσω ενός μηχανισμού, που ερείδονταν στις προϋποθέσεις που παρατέθηκαν παραπάνω. Συγκεκριμένα στις χώρες που παρουσίαζαν έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών τους θα επέρχονταν μείωση του χρυσού αποθέματος που διέθεταν και θα ακολουθούσε στις χώρες αυτές αντίστοιχη μείωση της νομισματικής κυκλοφορίας. Αυτή η πτώση στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας, που μεταφράζεται σε μείωση της αγοραστικής δύναμης του κοινού, θα επιφέρει με τη σειρά της πτώση των τιμών των εγχώριως παραγόμενων αγαθών. Η μείωση των τιμών των εγχώριων προϊόντων θα οδηγήσει στην αύξηση της ανταγωνιστικότητάς τους και στην αύξηση των εξαγωγών και την μείωση των εισαγωγών, γεγονός που θα σήμαινε την ύπαρξη πλεονάσματος στο ισοζύγιο των εξωτερικών συναλλαγών και εισροή χρυσού στις χώρες που παρουσίαζαν θετικό ισοζύγιο, με επακόλουθο την εξισορρόπηση του ελλείμματος που είχε δημιουργηθεί στο ισοζύγιο πληρωμών. Η αντίστροφη διαδικασία λάμβανε χώρα για την εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών, όταν εμφανιζόταν πλεόνασμα στο εξωτερικό ισοζύγιο των χωρών του ΚΧ. Το κράτος δεν μπορούσε να παρεμβαίνει στη διαμόρφωση του μεγέθους της νομισματικής κυκλοφορίας ασκώντας πολιτική ελλειμματικού προϋπολογισμού, γιατί σ' αυτή την περίπτωση στρεβλώνονταν ο μηχανισμός αποκατάστασης του ισοζυγίου πληρωμών, που βασίζονταν στην παθητική προσαρμογή της νομισματικής κυκλοφορίας προς το απόθεμα χρυσού της χώρας. Συνδυαστικά ή συμπληρωματικά, με τον παραπάνω σχεδόν «μηχανιστικό» τρόπο με τον οποίο θεωρούνταν ότι θα πραγματοποιείται η εξισορρόπηση στο ισοζύγιο πληρωμών στις χώρες του ΚΧ, υπήρξε η δυνατότητα αυξομείωσης του προεξοφλητικού τόκου, ανάλογα αν το ισοζύγιο πληρωμών εμφάνιζε πλεόνασμα ή έλλειμμα, προκειμένου να προκαλέσει την εισροή ή εκροή ξένων κεφαλαίων σε χρυσό και να επηρεάσει ταυτόχρονα το μέγεθος της νομισματικής κυκλοφορίας, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο το επίπεδο τιμών στα επιθυμητά επίπεδα.

Στο καθεστώς του ΚΧ οι χώρες που συμμετέχουν σ' αυτό καθορίζοντας επίσημα μια σταθερή σχέση μεταξύ των εθνικών τους νομισμάτων και του χρυσού έμμεσα προσδιόριζαν και τη σχέση ανταλλαγής μεταξύ των εθνικών τους νομισμάτων. Τα εύρος της διακύμανσης στις συναλλαγματικές ισοτιμίες δύο εθνικών νομισμάτων

προσδιορίζονται από το κόστος αποστολής του χρυσού από τη μία χώρα στην άλλη. Οι τιμές του συναλλάγματος στην οποία οι εξαγωγές χρυσού μόλις μπορούν να καλύψουν αυτό το κόστος μεταφοράς από τη μια χώρα στην άλλη ονομάζονται χρυσά σημεία (gold points). Όταν η τιμή της συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι τέτοια που επιτρέπει την εξαγωγή του χρυσού από τη χώρα Α στη χώρα Β και καλύπτει οριακά το κόστος μεταφοράς του χρυσού, αυτή η τιμή ονομάζεται χρυσό σημείο εξαγωγής για τη χώρα Α και χρυσό σημείο εισαγωγής για τη χώρα Β. Σε περίπτωση όπου η τιμή της συναλλαγματικής ισοτιμίας διαμορφώνεται σε επίπεδα όπου ισχύουν τα αντίστροφα αποτελέσματα, αντιστρέφονται κατά ανάλογο τρόπο τα χρυσά σημεία. Συνεπώς είναι ευνόητο ότι το χρυσό σημείο εξαγωγής της χώρας Α αντιστοιχεί με το χρυσό σημείο εισαγωγής της χώρας Β και το αντίστροφο. Αν το εύρος μεταβολής της συναλλαγματικής ισοτιμίας υπερβεί τα όρια των χρυσών σημείων καθίσταται συμφέρουσα η εξαγωγή χρυσού από τη μια χώρα προς την άλλη, δεδομένου ότι θα προκύπτει κέρδος από τη μεταφορά χρυσού, κάτι που θα οφείλεται στη διαφορά της αξίας του χρυσού στις δυο χώρες. Αυτή η διαφορά αποφέρει κέρδος το οποίο υπερκαλύπτει και τις δαπάνες που απαιτούνται για τη μεταφορά του από τη μια χώρα στην άλλη. Η συναλλαγματική ισοτιμία όμως που διαμορφώνεται σε επίπεδα πέρα από τα χρυσά σημεία είναι προσωρινή, γιατί οι αντίστοιχες ροές χρυσού που δημιουργούνται από αυτό το γεγονός μεταβάλλουν και τα μεγέθη της προσφοράς και της ζήτησης των εθνικών νομισμάτων και επαναφέρουν την τιμή της συναλλαγματικής ισοτιμίας σε επίπεδα που κυμαίνονται στα όρια των χρυσών σημείων. Κατά συνέπεια σε καθεστώς ΚΧ τα χρυσά σημεία καθορίζουν τα στενά όρια, μέσα στο εύρος των οποίων μπορεί να μεταβληθεί η διεθνής τιμή του νομίσματος μιας χώρας. Μεταβολές πέρα από τα χρυσά σημεία είναι δυνατές, αλλά δεν μπορούν παρά να έχουν βραχυχρόνιο χαρακτήρα.

Είναι εμφανές ότι ο ΚΧ, ως θεωρητική σύλληψη, είναι επηρεασμένος σε μεγάλο βαθμό στις υποθέσεις και τις παραδοχές της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος, η οποία συνδέει με στενή σχέση αιτιότητας την ποσότητα της χρηματικής κυκλοφορίας με το ύψος του επιπέδου τιμών, και με την ΑΚ, η οποία έχει ήδη σκιαγραφηθεί όσον αφορά τις βασικές της θέσεις.

Ο ΚΑΧ αποτελεί παραλλαγή του ΚΧ, διαφοροποιούμενος από αυτόν σε δύο σημεία. Στον ΚΑΧ δεν υφίσταται κυκλοφορία χρυσών νομισμάτων, ενώ τα τραπεζογραμμάτια ανταλλάσσονται από τις νομισματικές αρχές μόνο με ράβδους χρυσού. Τα μειονεκτήματα του ΚΧ που οδήγησαν στην υιοθέτηση του ΚΑΧ ήταν κυρίως ότι απεδείχθη δύσχρηστη η διατήρηση του χρυσού ως μέσο νομισματικής κυκλοφορίας, αλλά και δαπανηρή, διότι η επένδυση του απέφερε υψηλούς τόκους, αλλά και γιατί η παραγωγή χρυσών νομισμάτων χαρακτηρίζονταν από υψηλό κόστος. Εκτός των ανωτέρω, ο ΚΧ θεωρήθηκε ως απρόσφορος λόγω του φόβου που υπήρχε για μελλοντική μείωση της παραγωγικότητας των ορυχείων χρυσού αλλά και της έλλειψης νέων κοιτασμάτων. Ο ΚΑΧ εφαρμόστηκε κυρίως από την Αγγλία το χρονικό διάστημα από τον Μάιο του 1825 έως τον Σεπτέμβριο του 1931.

Ο ΚΣΧ αποτελεί και αυτός παραλλαγή του ΚΧ. Οι διαφοροποιήσεις που παρουσιάζει σε σχέση με τον ΚΧ συνίστανται στην απουσία χρυσών νομισμάτων από το πεδίο των συναλλαγών και από το γεγονός ότι το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας αποτελείται όχι μόνο από χρυσό αλλά και από εθνικά νομίσματα, τα οποία γίνονται ευρέως αποδεκτά στον χώρο των διεθνών συναλλαγών (συνάλλαγμα) ή από εθνικά νομίσματα, τα οποία είναι μετατρέψιμα σε χρυσό (συνάλλαγμα χρυσής βάσης).

Το συνάλλαγμα συνήθως είναι ποσοστιαία μεγαλύτερο από τον χρυσό στο συνολικό κάλυμμα του νομίσματος, ενώ οι νομισματικές αρχές ανταλλάσσουν τα τραπεζογραμμάτια με συνάλλαγμα και όχι με χρυσό. Τα τραπεζογραμμάτια είναι εμμέσως ανταλλάξιμα με το χρυσό, διότι η ανταλλαγή τους με αυτόν διαμεσολαβείται

από το συνάλλαγμα, του οποίου η αξία συνδέεται με το χρυσό σε μια σταθερή σχέση. Μέρος του συναλλαγματικού αυτού αποθέματος οι νομισματικές αρχές το τοποθετούν, κατά μείζονα λόγο, σε τοκοφόρους τραπεζικούς λογαριασμούς ή χρεόγραφα.

Η παραλλαγή αυτή του ΚΧ προήλθε από την ίδια την τραπεζική πρακτική, δεδομένου ότι μεγάλος αριθμός ευρωπαϊκών ΚΤ ήδη προ της απαρχής του Α' Παγκοσμίου Πολέμου διατηρούσαν μέρος των συνολικών τους αποθεμάτων σε συνάλλαγμα (Ψαλιδόπουλος 1989:111). Το σύστημα του ΚΣΧ προέβλεπε την άρση μιας σειράς ρυθμίσεων που περιελάμβανε ο ΚΧ. Ο ΚΣΧ επέτρεπε την συνεχή αύξηση της ποσότητας χρήματος στα κράτη που παρουσίαζαν συνεχώς πλεονάσματα στο ισοζύγιο πληρωμών, χωρίς να τα υποχρεώσει όμως να κάνουν κάτι τέτοιο, όπως ο μηχανισμός του ΚΧ, ενώ και οι αυξημένες εισαγωγές ήταν δυνατό εν μέρει να εξυπηρετηθούν από τους τόκους που απέφεραν τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας.

Η εφαρμογή του ΚΣΧ – αν και ως επιθυμητή κατά τον Μεσοπόλεμο από τις νομισματικές αρχές των περισσότερων κρατών – εισήχθη ως σύστημα διακανονισμού των διεθνών πληρωμών μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, με τη συμφωνία του Bretton Woods. Λόγοι πολιτικής αντιπαλότητας, αλλά και οι έντονες και συχνές διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών, που χαρακτήρισαν την περίοδο που ακολούθησε την κρίση του 1929, με την συνεπακόλουθη στροφή των ΚΤ και πάλι στο χρυσό, οδήγησαν στην καθυστέρηση της υιοθέτησης του ΚΣΧ.

Ο ΚΧ, ανταποκρινόμενος στην επιθυμία διασφάλισης ενός μηχανισμού που διατηρούσε σταθερή την αξία του διεθνούς νομισματικού μέσου (χρυσού) και κατ' επέκταση στην αποφυγή των έντονων νομισματικών διαταραχών σε επίπεδο συναλλαγματικών ισοτιμιών, εξέφραζε τις ανάγκες του χρηματικού κεφαλαίου για την ύπαρξη νομισματικής σταθερότητας και εξομάλυνσης των διεθνών ροών κεφαλαίου, προκειμένου να καθίσταται ευχερέστερη η υλοποίηση επενδύσεων στις περιοχές που παρουσίαζαν ευκαιρίες πραγματοποίησης υψηλών κερδών, περιορίζοντας τον κίνδυνο πρόκλησης πληθωριστικών φαινομένων και έντονων συναλλαγματικών διακυμάνσεων, που θα μείωναν ή και θα ακύρωναν την αξία των πραγματοποιούμενων κερδών.

Ο σχεδόν «αυτόματος» μηχανισμός, μέσω του οποίου επέρχονταν η εξισορρόπηση στο ισοζύγιο πληρωμών στις χώρες του ΚΧ, προσάρμοζε τα επίπεδα της νομισματικής κυκλοφορίας – παθητικά – στις μεταβολές που προκαλούνταν στο μεταλλικό απόθεμα της χώρας από την εισροή ή εκροή του χρυσού. Στα κράτη που συμμετείχαν στο σύστημα του ΚΧ δεν υπήρχε η δυνατότητα αύξησης της προσφοράς χρήματος χωρίς να υπάρχει αντίστοιχη εισροή χρυσού, δηλαδή αύξηση του μεταλλικού αποθέματος της χώρας.

Η αδυναμία άσκησης μιας επεκτατικής νομισματικής ή δημοσιονομικής επέκτασης, χωρίς προηγουμένως να αυξηθεί αντίστοιχα και η εισροή χρυσού, θεωρήθηκε από τους υποστηρικτές του ΚΧ, οι οποίοι ασπάζονταν την ποσοτική θεωρία, ότι θα μετέβαλλε το επίπεδο τιμών σε κάθε χώρα ανάλογα με την μεταβολή που θα επέρχονταν στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας, δηλαδή με άλλα λόγια στη μεταβολή που θα σημείωναν τα αποθέματα χρυσού της χώρας. Επιπλέον οι θιασώτες του ΚΧ υποστήριζαν ότι οι τιμές όλων των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών ήταν πλήρως μεταβλητές και προς τις δύο κατευθύνσεις. Όμως επειδή οι τιμές πολλών αγαθών και οι εργατικές αμοιβές τείνουν να παρουσιάζουν ανελαστικότητα ως προς τη μείωσή τους, καθίστατο αδύνατη η προσαρμογή του επιπέδου τιμών προς τις μεταβολές της νομισματικής κυκλοφορίας, γεγονός που σήμαινε τη δημιουργία φαινομένων όπως η πτώση των κερδών, αύξηση της ανεργίας, εργατικές αναταραχές και ευρύτερες κοινωνικές προστριβές. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπονομευτεί η εμπιστοσύνη των κρατών ως προς τα οφέλη που απέφερε η λειτουργία του ΚΧ. Η πλήρης ευκαμψία (ελαστικότητα) των τιμών των αγαθών και των παραγωγικών συντελεστών, που

συνιστούσε μια θεμελιώδη θεωρητική παραδοχή των οπαδών του ΚΧ, υπήρξε μάλλον αβάσιμη, όπως απέδειξε η πραγματικότητα.

Η σημαντικότερη - ίσως - αιτία άρσης του ΚΧ όμως υπήρξε η αδυναμία του να προσαρμοστεί στην ανάγκη για αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας με τον ρυθμό, αλλά και το μέγεθος που υπαγορεύονταν από τη μεγάλη ταχύτητα αύξησης του όγκου των παραγόμενων αγαθών και υπηρεσιών που σημειώθηκε μετά τη διάχυση της βιομηχανικής επανάστασης στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες. Αυτή όμως η αύξηση της παραγωγής δεν συνοδεύονταν από αντίστοιχη αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, διότι αυτή συνδεόταν με την ποσότητα του αποθέματος χρυσού, η παραγωγή του οποίου παρουσίαζε για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19^{ου} αιώνα, στασιμότητα λόγω της έλλειψης νέων κοιτασμάτων. Αυτό είχε ως συνέπεια την πρόκληση αντιπληθωριστικών φαινομένων και τη δημιουργία υφεσιακών πιέσεων. Όταν το πρόβλημα αυτό αντιμετωπίστηκε προς τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, με την ανακάλυψη νέων κοιτασμάτων χρυσού και τη βελτίωση της τεχνολογίας εξόρυξής του, κάτι που αύξανε την παραγωγικότητα των ορυχείων χρυσού, παρατηρήθηκαν πληθωριστικά φαινόμενα εξαιτίας της ραγδαίας αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας. Η λειτουργία του ΚΧ δημιουργούσε έντονες νομισματικές διακυμάνσεις, λόγω της απόλυτης εξάρτησης της προσφοράς χρήματος από τις μεταβολές της παραγωγής και προσφοράς χρυσού. Η αδυναμία αυτή του ΚΧ επιτεινόταν και από την ευρεία χρησιμοποίηση του χρυσού για την κάλυψη βιομηχανικών ή και άλλων αναγκών. Που δεν ενέπιπταν στη σφαίρα των αναγκών της νομισματικής κυκλοφορίας.

Οι μέθοδοι που εισήχθησαν για την αντιμετώπιση του προβλήματος που προκαλούνταν από την στενότητα του χρυσού ήταν μεταξύ άλλων η εφαρμογή του διμεταλλισμού, δηλαδή η υιοθέτηση του διμεταλλικού κανόνα στο διεθνές σύστημα πληρωμών, από τα κράτη που είχαν εισαγάγει ήδη τον διμεταλλικό νομισματικό κανόνα ως μηχανισμό διαρρύθμισης του εγχώριου νομισματικού τους συστήματος. Μια άλλη μέθοδος που έτυχε ευρύτατης αποδοχής από το σύνολο σχεδόν των χωρών του ΚΧ ήταν η υιοθέτηση της αρχής ότι η νομισματική κυκλοφορία ήταν δυνατό να είναι πολλαπλάσια του αποθέματος χρυσού, κάτι που ισοδυναμούσε με ανατίμηση –υπέρ του χρυσού-της αξιακής σχέσης που συνέδεε τον χρυσό με τα κυκλοφορούντα τραπεζογραμμάτια.

Η πλήρης εναρμόνιση με τις διευθετήσεις που όριζε η λειτουργία του ΚΧ ουσιαστικά καθιστούσε αναγκαία την υποβολή κάθε χώρας, που συμμετείχε στο μηχανισμό του ΚΧ, σε μια επώδυνη διαδικασία αντιπληθωρισμού (ύφεσης) ή πληθωρισμού ανάλογα με το εάν είχε ελλειμματικό ή πλεονασματικό εξωτερικό ισοζύγιο, υποτάσσοντας την εθνική της οικονομία στις απαιτήσεις των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων, προκειμένου να αποκατασταθεί η ισορροπία στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Οι επιπτώσεις ήταν ιδιαίτερες σοβαρές για τις ελλειμματικές οικονομίες, οι οποίες ήταν πιθανό να περιέρχονταν σε κατάσταση παρατεταμένης ύφεσης (Κώττης 1985:145).

Τα κύρια πλεονεκτήματα του ΚΧ εντοπίζονται στην επίτευξη σταθερότητας στις συναλλαγματικές ισοτιμίες, μειώνοντας την αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει τις διεθνείς συναλλαγές, πράγμα που ευνοεί την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου. Επιπροσθέτως διασφαλίζεται, θεωρητικά τουλάχιστον, η αυτόματη αποκατάσταση της ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών, χωρίς την ανάγκη κρατικής παρέμβασης.

Οι μηχανισμοί που – θεωρητικά – διασφάλισαν την εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών βασίζονταν στην υπόθεση ότι υπήρχε μια σταθερή σχέση μεταξύ της προσφοράς χρήματος και του αποθέματος χρυσού. Εντούτοις, όμως, μια τέτοια σχέση δεν φαίνεται να ίσχυε στην πράξη καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του ΚΧ (1870-1914). Στην πραγματικότητα οι νομισματικές αρχές ασκούσαν σε αρκετές χώρες

του ΚΧ πολιτική αντιστάθμισης, μέσω της πολιτικής ανοιχτής αγοράς (δηλαδή αγοραπωλησίας διαπραγματεύσιμων χρεογράφων), επιχειρώντας την – εν μέρει έστω – εξουδετέρωση ή τον επηρεασμό των ροών χρυσού επί της προσφοράς χρήματος (Λεβεντάκης 1995:302) και (Sayers 1976:47). Η νομισματική πειθαρχία που υπαγόρευαν οι ρυθμίσεις του ΚΧ υπονομεύονταν και από τη συχνή χρήση του προεξοφλητικού επιτοκίου (του επιτοκίου με το οποίο δανείζει τις εμπορικές τράπεζες η ΚΤ) από τις ΚΤ των χωρών του ΚΧ, ώστε να επηρεαστούν τα εγχώρια πιστωτικά – και κατ' επέκταση – νομισματικά μεγέθη.

Η δυνατότητα πρόσβασης – με ευνοϊκούς όρους – από πλευράς των χωρών που δεν συγκροτούσαν τον σκληρό πυρήνα του συστήματος του ΚΧ στις αναπτυγμένες δυτικοευρωπαϊκές κεφαλαιαγορές στοιχειοθετούσε μια αναγκαία συνθήκη για την αποφυγή δημοσιονομικών ανισορροπιών και την εκκίνηση και διατήρηση της αναπτυξιακής τους προσπάθειας, καθ' όσον η άντληση υγιών χρηματικών πόρων (δηλαδή κεφαλαίων που αποτελούνταν από διεθνές συνάλλαγμα) δεν ήταν εύκολο να προέλθει από την έκδοση κρατικών χρεογράφων στις εθνικές κεφαλαιαγορές, οι οποίες δεν είχαν το απαραίτητο βάθος για να παράσχουν την απαιτούμενη ρευστότητα, τόσο στον κρατικό προϋπολογισμό, όσο και στον επιχειρηματικό κόσμο, προκειμένου να αναληφθούν σοβαρές επενδυτικές πρωτοβουλίες. Η διατήρηση της μετατρεψιμότητας των τραπεζογραμματίων σε χρυσό, που συνιστούσε την εσωτερική λειτουργική διάσταση του ΚΧ, αποτελούσε για τις κυβερνήσεις των κρατών που συμμετείχαν στον ΚΧ μια ένδειξη – προς τους πιστωτές – μιας υγιούς δημοσιονομικής διαχείρισης, δηλαδή αποφυγής πρακτικών ελλειμματικών προϋπολογισμών με τις συμπαρομαρτούσες νομισματικές διαταραχές που αυτές οι δημοσιονομικές πολιτικές συνεπάγονται και παράλληλα διασφάλιση της ικανότητας της μελλοντικής εξυπηρέτησης των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας (Bordo και Kydland 1996:84-85).

Σ' αυτό το πλαίσιο δέσμευσης ως προς την τήρηση των «κανόνων του παιχνιδιού» (rules of the game), όπως ονομάστηκαν οι κανόνες που διήπαν την λειτουργία του ΚΧ, εντάσσονταν και οι προσαρμογές των επιτοκίων στις οποίες – θεωρητικά τουλάχιστον – έπρεπε να προβαίνουν οι νομισματικές αρχές, προκειμένου να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο μηχανισμός προσαρμογής του ισοζυγίου πληρωμών των χωρών του ΚΧ. Όταν μια χώρα εμφάνιζε ελλείμματα στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών και ερχόταν αντιμέτωπη με διαρροή των μεταλλικών της αποθεμάτων έπρεπε οι νομισματικές αρχές της να προβαίνουν σε μέτρα που θα οδηγούσαν σε αύξηση του ύψους των επιτοκίων (π.χ. διαμορφώνοντας σε υψηλότερο επίπεδο το αναπροεξοφλητικό επιτόκιο της ΚΤ), ώστε να δημιουργηθούν συνθήκες που αφενός θα συνέτειναν στην αποκλιμάκωση του πληθωρισμού, κάτι που θα καθιστούσε ανταγωνιστικότερη την εγχώρια παραγωγή στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον και αφετέρου θα βοηθούσαν – βραχυπρόθεσμα – στην προσέλκυση χρηματικών κεφαλαίων από το εξωτερικό. Οι «κανόνες του παιχνιδιού» όριζαν ότι σε περίπτωση που μια χώρα αντιμετώπιζε πλεόνασμα στο ισοζύγιο πληρωμών της θα έπρεπε οι νομισματικές αρχές της να ακολουθήσουν την αντίθετη πολιτική επιτοκίων (Michael και Kydland 1996:85) και (Eichengreen 1996:28).

Στην πραγματικότητα όμως η κίνηση των επιτοκίων δεν ανταποκρίνονταν στα ανωτέρω θεωρητικά υποδείγματα. Στην περιώνυμη μελέτη του Arthur Bloomfield, που δημοσιεύτηκε το 1959, καταδείχτηκε ότι η πολιτική επηρεασμού του ύψους των επιτοκίων από τις ΚΤ των χωρών που εφάρμοζαν τον ΚΧ δεν ήταν σύμφωνη με την κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών και τις συνακόλουθες ανάγκες που προέκυπταν για την αποκατάσταση της ισορροπίας του. Με άλλα λόγια οι ΚΤ ακολουθούσαν μια επιτοκιακή πολιτική που δεν συμβάδιζε με το θεωρητικό πλέγμα κανόνων που υποτίθεται ότι έπρεπε – ιδεωδώς – να διέπουν τη λειτουργία του μηχανισμού του ΚΧ.

Οι ερμηνείες που επιχειρούν να εξηγήσουν αυτή την συμπεριφορά των ΚΤ αποδίδουν το φαινόμενο των παρεκκλίσεων από τους «κανόνες του παιχνιδιού» στο γεγονός ότι οι ΚΤ την περίοδο εφαρμογής του ΚΧ δεν είχαν απωλέσει τον κερδοσκοπικό τους χαρακτήρα, δεδομένου ότι αυτός συνυπήρχε με τον κοινωνικό ρόλο των ΚΤ. Συνεπώς οι ΚΤ εκείνο το χρονικό διάστημα, όντας θεσμικά υβρίδια με δισθενείς λειτουργίες, αποσκοπούσαν αφενός στην επίτευξη των στόχων της νομισματικής πολιτικής αλλά ταυτόχρονα και στην πραγματοποίηση κερδοφόρων αποτελεσμάτων. Τα μέτρα – κατά συνέπεια – που οι ΚΤ ελάμβαναν αναφορικά με τη διαμόρφωση του ύψους των επιτοκίων εξυπηρετούσαν και κερδοσκοπικές στοχεύσεις, με αποτέλεσμα οι τιμές των επιτοκίων να μην είναι συμβατές με τις επιδιώξεις της νομισματικής πολιτικής και τις κανονιστικές επιταγές λειτουργίας του ΚΧ.

Επιπλέον μια κλιμάκωση των επιτοκιακών μεγεθών, προκειμένου να αποτραπούν οι εκροές χρυσού, που προέρχονταν από την εμφάνιση ελλειμμάτων στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών, θα προκαλούσαν υφεσιακές πιέσεις στην οικονομία, καθώς θα επέφεραν περαιτέρω μείωση των κυκλοφορούντων χρηματικών μέσων, θα αύξαναν το κόστος χρηματοδότησης των επενδύσεων και θα συρρίκνωναν την παραγωγική δραστηριότητα, κάτι που συνεπάγονταν και υψηλό κοινωνικό κόστος. Πέραν της μακροοικονομικής αυτής παραμέτρου μια επιπρόσθετη αιτία που λειτουργούσε ανασταλτικά στην ύψωση των επιτοκίων από τις νομισματικές αρχές των κρατών του ΚΧ εκπορεύονταν από τη σφαίρα των δημοσιονομικών αναγκών. Η υλοποίηση μιας πολιτικής αύξησης του κόστους του χρήματος θα δημιουργούσε επιβάρυνση στα τοκοχρεωλυτικά μεγέθη εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους, καθιστώντας δυσχερέστερη την αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων και επαχθέστερους τους όρους για τη σύναψη νέων δημοσίων δανείων για τις κυβερνήσεις των κρατών-μελών που συμμετείχαν στο μηχανισμό του ΚΧ (Eichengreen 1996:29).

Εκτός των παρεκκλίσεων που προαναφέρθηκαν οι ΚΤ χρησιμοποίησαν και μια σειρά νομισματικών μέτρων, τα επονομαζόμενα gold devices. Τα μέτρα αυτά συνισταντο κυρίως στην παροχή πιστωτικών διευκολύνσεων στους εισαγωγείς χρυσού, στη δυσχερέστερη αγορά χρυσού του κοινού από την ΚΤ, με την εισαγωγή ρυθμίσεων που προέβλεπαν ότι η αγορά χρυσού ήταν δυνατή μόνο από το κεντρικό κατάστημα μιας ΚΤ, ενώ αντίθετα η πώληση χρυσού προς την ΚΤ καθίστατο ευχερέστερη, καθ' όσον οριζόταν ότι αυτή μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε όλα τα υποκαταστήματα και παραρτήματα – ακόμη και σ' αυτά που βρίσκονταν στις παραμεθόριες περιοχές – της ΚΤ. Με τις ρυθμίσεις αυτές οι ΚΤ επιχειρούσαν να αποτρέψουν τις διαρροές και να τονώσουν τις εισροές χρυσού, μεγαλώνοντας το εύρος διακύμανσης συναλλαγματικών ισοτιμιών, όπου η εξαγωγή χρυσού από τη χώρα γίνονταν ασύμφορη (Eichengreen 1996:21). Επιτύγχαναν, με άλλα λόγια, την αύξηση της απόκλισης των χρυσών σημείων από την επίσημη συναλλαγματική ισοτιμία των εθνικών νομισμάτων, που προσδιορίζονταν από την ποσότητα χρυσού που κάθε ένα από αυτά τα νομίσματα αντιπροσώπευε στη σφαίρα της χρηματικής κυκλοφορίας.

Οι αποκλίσεις από τους «κανόνες του παιχνιδιού» που εμφανίζονταν στην ακολουθούμενη νομισματική πολιτική των ΚΤ δεν συνιστούσαν πηγή εκδήλωσης φαινομένων ανισορροπίας και αστάθειας στη λειτουργία του μηχανισμού του ΚΧ. Το φαινόμενο αυτό βρίσκει την εξήγησή του στο ότι οι ΚΤ των χωρών του ΚΧ τηρούσαν – σε μακροπρόθεσμη βάση – τις δεσμεύσεις που υπαγορεύονταν από τις απαιτήσεις της εύρυθμης λειτουργίας του συστήματος του ΚΧ και προέβαιναν στη λήψη των αναγκαίων μέτρων, που διασφάλιζαν την μετατρεψιμότητα σε χρυσό των εθνικών τους νομισμάτων, καθιστώντας με αυτή τους την πολιτική αξιόπιστο το πλαίσιο λειτουργίας του ΚΧ. Οι ΚΤ, συνεπώς, είχαν τη δυνατότητα να παρεκκλίνουν – βραχυπρόθεσμα – από το κανονιστικό πλαίσιο λειτουργίας του ΚΧ, διότι – μακροπρόθεσμα – αποδείκνυαν, με τα

μέτρα νομισματικής πολιτικής που έθεταν σε εφαρμογή, ότι παρέμειναν πιστές στο ρυθμιστικό πλέγμα που διήπε την λειτουργία του ΚΧ και διασφάλιζε την αποτελεσματικότητα του συστήματος διακανονισμού των διεθνών πληρωμών, τη νομισματική σταθερότητα και την αποφυγή εμφάνισης μόνιμων και έντονων ανισορροπιών στο ισοζύγιο πληρωμών των κρατών – μελών του ΚΧ (Eichengreen 1996:32).

Δυο ακόμη παράγοντες ήταν αυτοί που συνέβαλαν στο να λειτουργήσει με σχετική επιτυχία ο μηχανισμός του ΚΧ. Ο πρώτος συνίσταται στην ύπαρξη συνεργασίας μεταξύ των ΚΤ όταν κάποια από αυτές εμφάνιζε πρόβλημα ρευστότητας σε μορφή μεταλλικού χρήματος και αδυνατούσε να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της τόσο όσον αφορά την εσωτερική διάσταση λειτουργίας του ΚΧ – δηλαδή την μετατρεψιμότητα των εγχώριων χρηματικών μέσων – όσο και των υποχρεώσεων που απέρρεαν από τις συναλλαγές της χώρας με το εξωτερικό. Στις περιπτώσεις αυτές η ανεπάρκεια των μεταλλικών νομισματικών μέσων αντιμετωπιζόταν με παροχή εξωτερικής βοήθειας από τις ΚΤ άλλων χωρών που εφαρμόζαν τον ΚΧ. Αυτή η ανάπτυξη ενός δικτύου παροχής αλληλοστήριξης σε περιόδους κρίσης ανάμεσα στις ΚΤ εδραίωσε περαιτέρω την αξιοπιστία του συστήματος σε συνδυασμό με το γεγονός της προώθησης του διεθνούς εμπορίου μέσω της άρσης ή της αποφυγής επιβολής δασμολογικών ή άλλων μέτρων προστατευτισμού των εθνικών οικονομιών, κάτι που αποτέλεσε έναν επιπρόσθετο λόγο που αποδείχθηκε λειτουργικός ο ΚΧ.

Η έλλειψη σημαντικών φραγμών στη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου και στη διακίνηση των χρηματικών κεφαλαίων συνετέλεσε στην κάλυψη των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών, οι οποίες εξήγαγαν στις αναπτυγμένες δυτικοευρωπαϊκές οικονομίες αγροτικά προϊόντα ή βιομηχανικά προϊόντα χαμηλής προστιθέμενης αξίας, μέσω των κεφαλαίων που εισάγονταν από τα προηγμένα δυτικοευρωπαϊκά κράτη. Τα τελευταία δεν αντιμετώπιζαν με διστακτικότητα την πρακτική των δυτικοευρωπαϊκών αγορών να δανείζουν μεγάλα χρηματικά κεφάλαια σε χώρες οι οποίες δεν βρίσκονταν στο σκληρό πυρήνα του συστήματος του ΚΧ, δεδομένου ότι αφενός ένα σημαντικό μέρος των δανεισθέντων κεφαλαίων επέστρεφε στις ίδιες τις πιστώτριες χώρες, μέσω της πώλησης βιομηχανικών αγαθών υψηλής προστιθέμενης αξίας που πραγματοποιούσαν στις οφειλέτριες χώρες και αφετέρου η εξυπηρέτηση αυτών των δανείων εξασφαλιζόταν – ως ένα βαθμό – από τους συναλλαγματικούς πόρους που αποκτούσαν οι οφειλέτριες χώρες από τις εξαγωγές που πραγματοποιούσαν στις αγορές των πιστωτριών χωρών (Eichengreen 1996:42). Βάσει αυτού του κυκλώματος των συναλλαγματικών ροών επιτυγχάνονταν η αποτροπή εμφάνισης έντονων αποσταθεροποιητικών φαινομένων στη λειτουργία του ΚΧ.

Αυτές οι κεφαλαιακές ροές ενθαρρύνθηκαν και από το γεγονός ότι οι νομισματικές αρχές των χωρών που θεωρούνταν ότι αποτελούσαν τον σκληρό πυρήνα του συστήματος του ΚΧ (Αγγλία, Γερμανία και δευτερευόντως η Γαλλία) κινούνταν σε μακροπρόθεσμη βάση σύμφωνα με τα θεωρητικά προτάγματα (ή με τους «κανόνες του παιχνιδιού», όπως έγιναν ευρύτερα γνωστά), που η εφαρμογή τους – κατά τα κρατούντα οικονομικά δόγματα της εποχής – θα διασφάλιζαν ή και θα επιτάχυναν τον μηχανισμό αποκατάστασης των ανισορροπιών που θα παρουσιάζονταν στα ισοζύγια εξωτερικών συναλλαγών των κρατών μελών του ΚΧ, ένας εξισορροπητικός μηχανισμός που θεωρούνταν μάλιστα κατά το μάλλον ή ήττον αυτόματος. Οι παρεκκλίσεις – με βραχυπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα – που σημειώθηκαν από την «τήρηση των κανόνων του παιχνιδιού», συνίσταντο στη χρησιμοποίηση πιστωτικών εργαλείων και ρυθμιστικών διευθετήσεων που έγιναν ευρύτερα γνωστά ως gold devices, στη διαρρύθμιση της πορείας των επιτοκίων σε κατευθύνσεις αντίθετες προς αυτές που υπαγορεύονταν από τις ανάγκες εξισορρόπησης των ισοζυγίων πληρωμών, αλλά και από την εφαρμογή

πολιτικών «αποστείρωσης» (sterilization) των συναλλαγματικών ροών, μέσω – κυρίως – της αγοραπωλησίας διαπραγματεύσιμων χρεωγράφων (negotiable ή marketable securities) από τις ΚΤ (η λεγόμενη πολιτική «ανοιχτής αγοράς», που αποσκοπούσαν στο να εξουδετερωθούν οι επιδράσεις των συναλλαγματικών ροών επί της εγχώριας προσφοράς χρήματος (Bordo 1999:157).

Η – σε γενικές γραμμές – ομαλή λειτουργία του ΚΧ ευνοήθηκε και από το επίπεδο ανάπτυξης που χαρακτήριζε τα πολιτικά συστήματα των χωρών που συμμετείχαν στο σύστημα του ΚΧ. Το δικαίωμα της καθολικής ψήφου δεν είχε εμφανιστεί στον ιστορικό ορίζοντα κατά την περίοδο εφαρμογής του ΚΧ (1870-1914), δικαίωμα που η παροχή του συνδεόταν κατά μείζονα λόγο με το μέγεθος της περιουσιακής θέσης, της κοινωνικής τάξης ή της οικογενειακής καταγωγής του ψηφοφόρου. Ο περιορισμός του δικαιώματος ψήφου στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα δρούσε ανασταλτικά στη δυνατότητα να αρθρωθούν και να εκφραστούν μέσω του πολιτικού συστήματος τα αιτήματα και οι αξιώσεις των πλατιών εργατικών στρωμάτων, που συνιστούσαν την πλέον ευάλωτη οικονομική ομάδα στις μακροοικονομικές διαταραχές που δημιουργούσε η εφαρμογή του ΚΧ.

Πιο αναλυτικά, η λειτουργία του ΚΧ συνεπάγεται ότι οι ΚΤ των χωρών του ΚΧ όφειλαν να διατηρούν με κάθε κόστος την μετατρέψιμότητα των εθνικών τους νομισμάτων σε χρυσό, δέσμευση που υποχρέωνε τις κυβερνήσεις να αντιμετωπίζουν τις ανισορροπίες που παρουσίαζαν τα ισοζύγια πληρωμών των χωρών τους με αντίστοιχες αυξομειώσεις της εγχώριας προσφοράς χρήματος. Οι μεταβολές αυτές της νομισματικής κυκλοφορίας – σύμφωνα με τα κρατούντα οικονομικά δόγματα της περιόδου – επέφεραν την εξισορρόπηση στα ισοζύγια εξωτερικών συναλλαγών των χωρών του ΚΧ μέσω του μηχανισμού της προσαρμογής των αμοιβών των παραγωγικών συντελεστών και των τιμών των αγαθών, μεγέθη τα οποία θεωρούνταν ότι χαρακτηρίζονταν από ελαστικότητα αναφορικά με το ύψος στο οποίο διαμορφώνονταν σε σχέση με τα επίπεδα της νομισματικής κυκλοφορίας. Η μείωση της απασχόλησης αντιμετωπίζονταν είτε ως ένα φαινόμενο που – κατά το μάλλον ή ήττον – συγκέντρωνε λιγότες πιθανότητες να εκδηλωθεί κατά τρόπο έντονο ή όταν αυτό συνέβαινε δεν συγκέντρωνε την απαιτούμενη προσοχή των κεντρικών φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής καθότι θεωρούνταν ως ένα κοινωνικό και οικονομικό κόστος που ήταν απαραίτητο να υποστεί μια χώρα, προκειμένου να συνεχίσει να βρίσκεται στο καθεστώς του ΚΧ. Αυτός ο στόχος αποτελούσε τη βασική προτεραιότητα και τη θεμελιώδη σκοποθεσία της κυρίαρχης αντίληψης που προσδιόριζε τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής των ισχυρότερων οικονομιών του πλανήτη (Eichengreen 1996:30-31).

Το κοινωνικοοικονομικό κόστος της συμμετοχής στο σύστημα του ΚΧ – που πρωτίστως μεταφράζονταν στη μείωση της απασχόλησης και στη συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης των εργατικών – και εν γένει των μικροαστικών – στρωμάτων δεν μετουσιώνονταν σε άμεση πίεση προς τις κυβερνήσεις μέσω του πολιτικού συστήματος. Τα αίτια αυτής της κατάστασης πρέπει να αναζητηθούν στο ότι δεν υφίσταντο οι αναγκαίοι όροι (δικαίωμα καθολικής ψηφοφορίας, υψηλός βαθμός οργάνωσης των εργατικών συνδικάτων) που θα καθιστούσαν δυνατή την άσκηση ισχυρής πίεσης προς τους φορείς σχεδιασμού και υλοποίησης της οικονομικής πολιτικής και άρσης του πλαισίου που ασκείτο αυτή και η οποία διακρινόταν για την υποταγή των μακροοικονομικών της επιδιώξεων στο στόχο της διατήρησης της νομισματικής σταθερότητας, που θεωρητικά διασφάλιζε η συμμετοχή στο σύστημα του ΚΧ.

Οι αιτίες που οδήγησαν τις νομισματικές αρχές να προβούν σε παρεκβάσεις από τους «κανόνες του παιχνιδιού» εκπορεύονται από τις δημοσιονομικές ανάγκες των κρατών μελών του ΚΧ για άντληση δανειακών κεφαλαίων με ευνοϊκά επιτόκια, από την μη αποχή των ΚΤ από κερδοσκοπικές τακτικές, αλλά και από το υψηλό

μακροοικονομικό – και κατ’ επέκταση κοινωνικοπολιτικό – κόστος που συνεπάγονταν η αυστηρή προσκόλληση στην εφαρμογή των ρυθμίσεων που διήπαν την λειτουργία του μηχανισμού του ΚΧ, δεδομένου ότι κάτι τέτοιο απαιτούσε την υπαγωγή των εγχώριων οικονομικών μεγεθών και επιδόσεων στις διακυμάνσεις του ισοζυγίου πληρωμών και στις ανάγκες εξισορρόπησης του (Bordo 1999:154). Η μοναδική ΚΤ που σε γενικές γραμμές ακολούθησε τους «κανόνες του παιχνιδιού» κατά την περίοδο του ΚΧ ήταν η Τράπεζα της Αγγλίας, η οποία άλλωστε υπήρξε και η κορωνίδα των ΚΤ που συμμετείχαν στο σύστημα του ΚΧ (Bordo 1999:156). Οι υπόλοιπες ΚΤ κατά κανόνα ευθυγράμμιζαν την πολιτική τους με αυτή της Τράπεζας της Αγγλίας, ανεξάρτητα τις περισσότερες φορές από το αν αυτές οι πολιτικές ήταν συμβατές με τους «κανόνες του παιχνιδιού». Αυτό που επέτρεπε στην Τράπεζα της Αγγλίας να καταστεί η ηγέτιδα ΚΤ υπό το καθεστώς του ΚΧ ήταν ότι διέθετε τα υψηλότερα αποθέματα χρυσού στον κόσμο, καθώς και ότι η Αγγλία – και πιο συγκεκριμένα το Λονδίνο – αποτελούσε το κυριότερο διεθνές χρηματοπιστωτικό κέντρο, ενώ η Βρετανία συνιστούσε και την μεγαλύτερη εμπορική δύναμη του πλανήτη.

Κατά τον Keynes το σύστημα του ΚΧ υπήρξε ένας μηχανισμός που προήγαγε τον συντηρητισμό στη διαχείριση των νομισματικών θεμάτων, δρώντας ανασχετικά στην εισαγωγή καινοτομιών στη νομισματική διαχείριση από τα κράτη που είχαν τη δυνατότητα ανάπτυξης θεσμικών παρεμβάσεων στις εθνικές και διεθνείς νομισματικές δομές. Χώρες που είχαν τη δυνατότητα ανάπτυξης υψηλότερου επιπέδου νομισματικής διαχείρισης, λόγω της συμμετοχής τους στον ΚΧ, παρουσίασαν χρονική υστέρηση στην υιοθέτηση θεσμών για την εισαγωγή των οποίων οι συνθήκες της αγοράς είχαν ωριμάσει (Keynes 1930b/1971:268). Συγκεκριμένα, η ραγδαία ανάπτυξη νέων μεθόδων και μέσων χρηματοδότησης του εμπορίου και οι ταχύτατες μεταβολές στη διάρθρωση των χρηματαγορών, που υπήρξαν απόρροια της επέκτασης των πιστωτικών δομών που προήλθε από την σύναψη των πολεμικών χρεών του Α’ Παγκοσμίου Πολέμου, δρομολόγησε μια νέα κατάσταση αναφορικά με την ικανότητα του χρηματοπιστωτικού συστήματος να δημιουργεί νέα συναλλακτικά μέσα, επενεργώντας αποφασιστικά στη διεύρυνση των μεγεθών που προσδιορίζουν την συνολική προσφορά χρήματος στο οικονομικό σύστημα αλλά και στο κύκλωμα χρηματοδότησης του διεθνούς εμπορίου (De Kock 1974:89-90). Η διευρυμένη χρήση τραπεζικών προϊόντων και διευκολύνσεων όπως οι λογαριασμοί όψεως με δικαιώματα υπερανάληψης, τα έντοκα γραμμάτια και οι προεξοφλήσεις αξιογράφων και χρεογράφων επέκτειναν τις μεσοπολεμικές πιστωτικές δομές, δημιουργώντας την ανάγκη για αποδέσμευση από τα στενά όρια που επέβαλε στην ανάπτυξή τους ο μηχανισμός του ΚΧ. Παράλληλα η δυναμική αυτή αύξηση της δυνατότητας των εμπορικών τραπεζών να δημιουργούν ιδιωτικές μορφές χρήματος ή «οιονεί» χρήματος, όπως οι προαναφερθείσες, ανέδειξε την αναγκαιότητα ελέγχου της παραγωγής αυτών των ιδιωτικών μορφών χρήματος από τις ΚΤ προκειμένου να τεθούν όρια στην κυκλοφοριακή τους επέκταση, καθώς η υπερβολική τους αύξηση θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση την ικανότητά μετατροπής τους σε δημόσια μορφή χρήματος, ήτοι σε τραπεζογραμμάτια που εκδίδονται από τη ΚΤ και τίθενται υπό την εγγύηση του κράτους που προσδίδει στα τραπεζογραμμάτια αυτά την ιδιότητα του νόμιμου χρήματος και του εθνικού νομίσματος της χώρας, τα οποία και αποτελούν την κυρίαρχη μορφή χρήματος δεδομένου ότι απολαμβάνουν καθολικής εμπιστοσύνης από τους συναλλασσόμενους και τελούν υπό την εγγύηση του κράτους. Ενδεχόμενη κρίση εμπιστοσύνης στην αξία, δηλαδή στην ικανότητα μετατροπής τους σε δημόσιο χρήμα, των ιδιωτικών μορφών χρήματος θα έθετε σε κίνδυνο το σύνολο του τραπεζικού συστήματος, αφού μια τέτοια εξέλιξη θα έθετε σε κίνηση την διαδικασία μαζικής προσφυγής στις τράπεζες των κατόχων ιδιωτικών μορφών χρήματος προκειμένου να τις μετατρέψουν σε δημόσιο χρήμα, με αποσταθεροποιητικές φυσικά συνέπειες για το

χρηματοπιστωτικό σύστημα και κατ' επέκταση για ολόκληρη την οικονομία. Η συνειδητοποίηση αυτού του κινδύνου, που στις Η.Π.Α υπήρξε αισθητή με την κορύφωση της κρίσης του τραπεζικού συστήματος το 1907 που οδήγησε στην ίδρυση της Αμερικανικής Ομοσπονδιακής Τράπεζας (Federal Reserve Bank ή FED) το 1913, δημιούργησε την ανάγκη για την διαμόρφωση ενός πλαισίου λειτουργίας των εμπορικών τραπεζών και την συγκρότηση μηχανισμών στενότερης εποπτείας της παραγωγής ιδιωτικού χρήματος όχι μόνο από τις εμπορικές τράπεζες αλλά από όλους τους φορείς της ιδιωτικής οικονομίας που είναι σε θέση με τις ενέργειες τους να συμβάλλουν στην δημιουργία ιδιωτικών μορφών χρήματος. Αυτή η λειτουργία των ΚΤ άρχισε να αναδύεται στις αρχές του 20^{ου} αιώνα και εδραιώθηκε περαιτέρω μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο.

Με τον τερματισμό του Β Παγκοσμίου Πολέμου εισήχθη ο νέος ΚΣΧ με τη συμφωνία του Bretton Woods (1944), η – ουσιαστική – εφαρμογή του οποίου ξεκίνησε το 1958 και διήρκησε ως το 1971. Το νόμισμα που συνδέθηκε σε σταθερή σχέση με το χρυσό ήταν το δολλάριο (1 ουγγιά χρυσού = 35 δολλάρια), το οποίο αποτέλεσε το κυριότερο αποθεματικό νόμισμα καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου. Η αξία μεταξύ των εθνικών νομισμάτων των χωρών που συμμετείχαν στον ΚΣΧ καθορίστηκε με βάση την σχέση που προσδιορίστηκε για το καθένα από αυτά με το δολλάριο. Με αυτό τον τρόπο τα εθνικά νομίσματα των χωρών του ΚΣΧ συνδέθηκαν άμεσα με το δολλάριο (με το οποίο ήταν άμεσα ανταλλάξιμα) και έμμεσα με το χρυσό. Η συναλλαγματική ισοτιμία των εθνικών νομισμάτων με το δολλάριο μπορούσε βραχυχρόνια να διακυμαίνεται σε ένα εύρος της τάξης του $\pm 1\%$ γύρω από την επίσημη ισοτιμία. Η αναπροσαρμογή της συναλλαγματικής ισοτιμίας σε εύρος μεγαλύτερου του $\pm 1\%$ επιτρεπόταν μόνο σε περίπτωση που παρουσιάζονταν θεμελιώδης (δηλαδή για μεγάλο χρονικό διάστημα και για λόγους που οφείλονταν σε διαρθρωτικές αδυναμίες της οικονομίας μιας χώρας), ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας.

Ο μηχανισμός του ΚΣΧ για να λειτουργήσει αποτελεσματικά προϋπέθετε και προέβλεπε την ελεύθερη μετατρεψιμότητα όλων των εθνικών νομισμάτων με το δολλάριο, αλλά και μεταξύ τους. Όμως οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες του ΚΣΧ, εξαιτίας των σοβαρών προβλημάτων που αντιμετώπιζαν στο ισοζύγιο πληρωμών τους και τη συνεπακόλουθη έλλειψη δολαρίων που υπήρξε εξαιτίας αυτού του γεγονότος, διατήρησαν μια σειρά συναλλαγματικών ελέγχων μέχρι το 1958, οπότε και αποκατέστησαν πλήρως την μετατρεψιμότητα των νομισμάτων τους. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι το σύστημα του ΚΣΧ (ή σύστημα του Bretton Woods, όπως αλλιώς ονομάστηκε) λειτούργησε πλήρως μόνο κατά την περίοδο 1958-1971. Η συμφωνία του Bretton Woods προέβλεπε και την ίδρυση ενός διεθνούς οργανισμού του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ) (International Monetary Fund ή IMF). Το Δ.Ν.Τ επιφορτιζόταν με την επίβλεψη της τήρησης των όρων του Bretton Woods, ενώ παρείχε και βραχυπρόθεσμες συναλλαγματικές πιστώσεις προς τις χώρες που συμμετείχαν στο σύστημα για την κάλυψη των προσωρινών ελλειμμάτων τους στο ισοζύγιο πληρωμών. Οι πιστώσεις αυτές ήταν δυνατό να ανέλθουν μέχρι του ποσού της αρχικής συμβολής κάθε χώρας στο σχηματισμό των συναλλαγματικών αποθεμάτων του Δ.Ν.Τ.

Πριν μια χώρα καταφύγει στη μεταβολή της συναλλαγματικής της ισοτιμίας με το δολλάριο σε εύρος μεγαλύτερο του $\pm 1\%$ ήταν υποχρεωμένη να επιχειρήσει να αποκαταστήσει την ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών της με μέτρα νομισματικής δημοσιονομικής ή και δασμολογικής πολιτικής, αν κάτι τέτοιο απαιτούνταν.

Οι εμπνευστές του συστήματος του Bretton Woods επεδίωκαν τη δημιουργία ενός διεθνούς νομισματικού συστήματος που να συνδυάζει τα βασικά πλεονεκτήματα αφενός του ΚΧ (σταθερότητα των συναλλαγματικών ισοτιμιών) και αφετέρου του συστήματος των ελεύθερα κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών (ανεξαρτησία της

οικονομικής πολιτικής), αλλά ταυτόχρονα να είναι απαλλαγμένο από τα μειονεκτήματα αυτών των δυο συστημάτων (Λεβεντάκης 1995:303). Το σύστημα του Bretton Woods κατάφερε για ένα σημαντικό χρονικό διάστημα να συνδυάσει τη διεθνή νομισματική σταθερότητα με την αποφυγή υφεσιακών πιέσεων και τη διατήρηση υψηλών ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης, που βασίστηκε κυρίως στην επεκτατική δημοσιονομική πολιτική που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη και τις ΗΠΑ. Η συμφωνία του Bretton Woods επέβαλε ένα ρυθμιστικό πλέγμα στις διεθνείς χρηματικές δραστηριότητες, το οποίο βασίζονταν στους περιορισμούς που έθεταν οι εθνικές κυβερνήσεις στην κίνηση του χρηματικού κεφαλαίου (Eichengreen 1996:293). Οι περιορισμοί αυτοί έδιναν στις κυβερνήσεις μεγαλύτερη ευχέρεια εφαρμογής επεκτατικής δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής και ενίσχυαν τη δυνατότητα για αυτόνομη παρεμβατική δράση από τα εθνικά κράτη. Αυτή η εξέλιξη κατέστη δυνατή διότι με τη θεσμοθέτηση, με τη συμφωνία του Bretton Woods, περιορισμών στην κίνηση του χρηματικού κεφαλαίου, αλλά και την εν γένει ρύθμιση των αγορών χρήματος, αποφεύγονταν καταστάσεις εξαγωγής κεφαλαίου, είτε λόγω προοπτικών κερδοσκοπίας στις αγορές συναλλάγματος και μεταβολών στα επιτόκια, είτε λόγω επιθυμίας αποφυγής των επιπτώσεων επί της αξίας του χρήματος εξαιτίας πληθωρικών πιέσεων ή της επιβολής υψηλής φορολογικής επιβάρυνσης.

Η δημιουργία αυτού του έντονα ρυθμιστικού περιβάλλοντος στην κυκλοφορία του διεθνούς χρηματικού κεφαλαίου υπήρξε αποτέλεσμα των επιδιώξεων και των προσπαθειών ενός νέου σχηματισμού οικονομικής δύναμης, που προέρχονταν από την συσπείρωση των βιομηχανικών και εργατικών ομάδων συμφερόντων (Αργείτης 2002:27), που επιθυμούσε τον έλεγχο του χρηματικού κεφαλαίου και την υποταγή του σε ευρύτερους πολιτικούς και οικονομικούς στόχους, όπως η αύξηση της απασχόλησης, η οικονομική μεγέθυνση και η κοινωνική ευημερία. Η ανάδυση αυτών των νέων συνθηκών στο διεθνές μακροοικονομικό περιβάλλον υπαγορεύθηκε από την οικονομική αβεβαιότητα και την παρατεταμένη μεσοπολεμική ύφεση που προκλήθηκαν από την αποτυχία των πολιτικών, που απέδιδαν τυφλή πίστη στις αυτορρυθμιζόμενες δυνάμεις της αγοράς, και εξέφραζαν στοχεύσεις του διεθνούς χρηματικού κεφαλαίου οι οποίες αντικαθρεφτίζονταν στη λειτουργία του συστήματος του ΚΧ και στην προσπάθεια αναβίωσης του συστήματος αυτού κατά τον Μεσοπόλεμο.

Συνεπώς, η συμφωνία του Bretton Woods, επιβάλλοντας ένα ισχυρό ρυθμιστικό πλαίσιο ελέγχου στις δραστηριότητες των διεθνών κύκλων χρηματικού κεφαλαίου περιόρισε την κινητικότητα του χρηματικού κεφαλαίου και συνακόλουθα μείωσε την ικανότητά τους να ασκούν πίεση στις εθνικές κυβερνήσεις, εμποδώνοντας με αυτό τον τρόπο ένα μακροοικονομικό περιβάλλον νομισματικής και χρηματοοικονομικής σταθερότητας κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες που χαρακτηρίζονταν από την επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης της απασχόλησης και του εισοδήματος.

Η αποδιάρθρωση του συστήματος του Bretton Woods δρομολογήθηκε – κυρίως – από παράγοντες που σχετίζονται με τη δυναμική του διεθνούς χρηματικού κεφαλαίου και τις προσπάθειες που κατέβαλε για την απορρύθμιση του συστήματος ελέγχου, που θέσπισε η συμφωνία του Bretton Woods, καθώς και στην επιτάχυνση της ανάπτυξης του μεγέθους – απόρροια της συναλλαγματικής σταθερότητας – του διεθνούς εμπορίου και στην απαίτηση που αυτή η εξέλιξη δημιούργησε για την μεγέθυνση και εξάπλωση των διεθνών χρηματοπιστωτικών δομών, ώστε να καλυφθούν οι χρηματοδοτικές ανάγκες του ταχύτατα αναπτυσσόμενου διεθνούς εμπορίου. Η αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στις αγορές χρήματος και κεφαλαίου στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, που είχε κλονιστεί την περίοδο της μεσοπολεμικής χρηματοοικονομικής κρίσης, η ανάγκη για την αξιοποίηση των τεράστιων συναλλαγματικών πλεονασμάτων των χωρών-μελών του ΟΠΕΚ, τα οποία κατατίθεντο – πρωτίστως – σε τραπεζικά ιδρύματα των ΗΠΑ και της Δ.

Ευρώπης, η αυξανόμενη ζήτηση για διεθνείς χρηματοοικονομικές συναλλαγές, αποτέλεσμα της διόγκωσης του παγκόσμιου εμπορίου, όπως και η ραγδαία τεχνολογική ανάπτυξη στους τομείς της πληροφορικής και των τηλεπικοινωνιών, που μείωσε σημαντικά το κόστος και τη δυσκολία μετακίνησης του χρηματικού κεφαλαίου σε παγκόσμια κλίμακα, αποτέλεσαν τους σημαντικότερους λόγους διεύρυνσης των χρηματοοικονομικών δραστηριοτήτων και ενίσχυσης της πίεσης παραγόντων του διεθνούς χρηματικού κεφαλαίου για άρση του πλέγματος των περιορισμών και ελέγχων στη ροή του χρήματος σε διεθνές επίπεδο.

Πέραν των ανωτέρω, ένα οξύ πρόβλημα που αντιμετώπιζε η λειτουργία του συστήματος του Bretton Woods πηγάζε από την έλλειψη ρευστότητας – που παρατηρήθηκε – για την ικανοποίηση των απαιτήσεων χρηματοδότησης του ολοένα και διευρυνόμενου διεθνούς εμπορίου. Το γεγονός αυτό προέρχονταν από την στενότητα της παραγωγής χρυσού, κάτι που συνεπάγονταν στενότητα και της προσφοράς δολαρίων, δεδομένης και της υποχρέωσης των ΗΠΑ να ανταλλάσσουν το δολλάριο με μια σταθερή ποσότητα χρυσού. Η αύξηση της προσφοράς δολαρίων – σε διεθνές επίπεδο για τη χρηματοδότηση του διεθνούς εμπορίου – χωρίς την προηγούμενη αύξηση των αποθεμάτων χρυσού θα υπονόμειε την δυνατότητα των νομισματικών αρχών των ΗΠΑ να μετατρέπουν τα προσφερόμενα σ' αυτές δολάρια με χρυσό σε μια σταθερή ισοτιμία χρυσού – δολαρίου, μια υποχρέωση την οποία είχαν επωμιστεί οι ΗΠΑ με την συμφωνία του Bretton Woods. Μια τέτοια εξέλιξη θα κλόιιζε την εμπιστοσύνη των χωρών του Bretton Woods προς την λειτουργία αυτού του συστήματος. Οι ΗΠΑ ανταποκρίθηκαν στην αυξημένη διεθνή ζήτηση για προσφορά δολαρίων προκειμένου να ικανοποιηθούν οι χρηματοδοτικές ανάγκες του διεθνούς εμπορίου, αλλά και οι απαιτήσεις που προέκυπταν από τις αυξημένες στρατιωτικές δαπάνες που συνεπάγονταν η διατήρηση του Ψυχρού Πολέμου. Αυτή η αύξηση όμως της προσφοράς δολαρίων δεν είχε ανάλογο αντίκρισμα από μια αύξηση της παραγωγής χρυσού, μια πραγματικότητα που κλόιιζε τελικά την εμπιστοσύνη των χωρών-μελών του συστήματος του Bretton Woods αναφορικά με την αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος.

Προτάσεις που προέβλεπαν την ανατίμηση του χρυσού ως προς το δολλάριο, δηλαδή αύξηση της τιμής ανταλλαγής του χρυσού με το δολλάριο σε επίπεδο υψηλότερο από αυτό που προσδιορίστηκε με τη συμφωνία του Bretton Woods, ώστε να επιλυθεί – έστω προσωρινά – η αδυναμία ικανοποιητικής αύξησης των διεθνών αποθεμάτων χρυσού, απορρίφθηκαν από τις ΗΠΑ, γιατί μια ανατίμηση του χρυσού σήμαινε υποτίμηση του δολαρίου, εξέλιξη που θα ευνοούσε τις χώρες που παρήγαγαν χρυσό (Κώττης 1985:164). Η γενική δυσπιστία ως προς την αξία του δολαρίου και η ανεπαρκής ποσότητα χρυσού – ως προς τις υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει με τη συμφωνία του Bretton Woods οι νομισματικές αρχές των ΗΠΑ – υποχρέωσαν την αμερικανική κυβέρνηση να αναστείλει την μετατρεψιμότητα του δολαρίου σε χρυσό και να τερματίσει – ουσιαστικά - τη λειτουργία του συστήματος του Bretton Woods.

Η αποδόμηση του Bretton Woods σηματοδότησε τη μείωση της δυνατότητας των εθνικών κυβερνήσεων να ασκούν αυτόνομη μακροοικονομική διαχείριση και την ανάκτηση της δύναμης των διεθνών χρηματοοικονομικών αγορών επί των εθνικών μηχανισμών οικονομικής πολιτικής, δεδομένου ότι αυξήθηκε η επίδραση του κερδοσκοπικού κεφαλαίου στις επιλογές της μακροοικονομικής πολιτικής εξαιτίας της μεγαλύτερης κινητικότητας που απέκτησαν οι διεθνείς ροές κεφαλαίου (Αργείτης 2002:32-33). Η κατάρρευση του Bretton Woods σήμαινε και την μετάβαση από το καθεστώς των σταθερών – αλλά με δυνατότητα αναπροσαρμογών – συναλλαγματικών ισοτιμιών, ένα καθεστώς όπου η αυξημένη κινητικότητα του χρηματικού κεφαλαίου καθιστούσε πλέον αδύνατη για τις εθνικές κυβερνήσεις τη σταθεροποίηση της αξίας των νομισμάτων τους χωρίς την απώλεια ελέγχου τουλάχιστον της νομισματικής του

πολιτικής. Η μετάβαση σε καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών δημιούργησε στην κερδοσκοπική μερίδα του διεθνούς χρηματικού κεφαλαίου κερδοφόρες ευκαιρίες, καθιστώντας δυνατή την αμφισβήτηση της ικανότητας των εθνικών κρατών να συγκροτήσουν μηχανισμούς ρύθμισης και ελέγχου επί των χρηματοοικονομικών αγορών και κατ' επέκταση στην ικανότητά τους να προσδιορίζουν ανεξάρτητα από τις επιθυμίες του χρηματικού κεφαλαίου τις στοχεύσεις της νομισματικής και δημοσιονομικής τους πολιτικής (Αργείτης 2002:32).

Η εγκατάλειψη του Bretton Woods έθεσε τέρμα στη λειτουργία των μεταλλικών νομισματικών κανόνων (μονομεταλλικών ή διμεταλλικών) πάνω στους οποίους θεμελιώθηκε το σύστημα διακανονισμού των διεθνών πληρωμών για ένα περίπου αιώνα (1870-1971), με ορισμένα κενά διαστήματα (Α' και Β' Παγκόσμιοι Πόλεμοι, το μεγαλύτερο χρονικό διάστημα του Μεσοπολέμου), στη διάρκεια των οποίων αποδιαρθρώθηκαν οι μηχανισμοί που στήριζαν την λειτουργία των διεθνών μεταλλικών νομισματικών κανόνων (κυριότατα του ΚΧ).

Με το καθεστώς των μεταλλικών νομισματικών κανόνων οι τιμές του συναλλάγματος παρέμειναν ουσιαστικά σταθερές, ή τουλάχιστον δεν παρουσίαζαν μεγάλο εύρος διακύμανσης, αφού τη λειτουργία του ΚΧ η δυνατότητα μεταβολής των συναλλαγματικών ισοτιμιών περιοριζόνταν από τα στενά όρια των δύο χρυσών σημείων, ενώ στα πλαίσια του συστήματος του Bretton Woods οι μεταβολές στις ισοτιμίες των εθνικών νομισμάτων διακυμαίνονταν, εκτός από εξαιρετικές περιπτώσεις, σε ένα $\pm 1\%$ γύρω από την προκαθορισμένη ισοτιμία τους με το δολλάριο. Το βάρος για τις προσαρμογές του ισοζυγίου πληρωμών στον ΚΧ εναποθέτονταν στις μεταβολές του επιπέδου των τιμών και ροών του εμπορίου, που προκαλούσε η διακίνηση χρυσού μεταξύ των χωρών και της ανάλογης προσαρμογής της νομισματικής τους κυκλοφορίας, ενώ στο σύστημα του Bretton Woods ένα ισχυρό πλέγμα ρυθμίσεων και ελέγχων στην κίνηση διεθνών χρηματικών ροών σε συνδυασμό με τις βραχυπρόθεσμες συναλλαγματικές διευκολύνσεις που παρείχε το Δ.Ν.Τ, πέρα από τις όποιες νομισματικές προσαρμογές απαιτούνταν να πραγματοποιηθούν σε εθνικό επίπεδο, διασφάλιζαν τη σταθεροποίηση των συναλλαγματικών ισοτιμιών στα επίπεδα που προσδιορίστηκαν με τη συμφωνία του Bretton Woods.

Στην περίπτωση όπου ισχύει καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών (όπως συμβαίνει από το 1971), όπου οι συναλλαγματικές ισοτιμίες μεταβάλλονται ελεύθερα και το εύρος της διακύμανσης στις τιμές των συναλλαγματικών ισοτιμιών προσδιορίζεται από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης που εκδηλώνεται για το κάθε εθνικό νόμισμα, το βάρος για την αποκατάσταση της ανισορροπίας του ισοζυγίου πληρωμών σ' αυτή την περίπτωση εναποτίθεται – κυρίως – στη μεταβολή της τιμής του συναλλάγματος, η οποία – θεωρητικά – επιτυγχάνει την αντιστροφή των συναλλαγματικών ροών και οδηγεί στην εξισορρόπηση της ανισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών. Η αποκατάσταση της ανισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών επαφίεται στην αντίστοιχη αναπροσαρμογή των συναλλαγματικών ισοτιμιών και λιγότερο στους μηχανισμούς λειτουργίας της εγχώριας οικονομίας. Η τελευταία επηρεάζεται από τη μεταβολή των συναλλαγματικών ισοτιμιών, δεχόμενη τις επιδράσεις στις τιμές και τα εισοδήματα που προέρχονται από την αναπροσαρμογή των τιμών του συναλλάγματος. Βεβαίως αυτό δεν σημαίνει ότι – ακόμα και σ' ένα καθεστώς κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών – εκλείπουν οι περιπτώσεις όπου οι στοχεύσεις των εθνικών μακροοικονομικών πολιτικών υποτάσσονται στην εξυπηρέτηση της σταθεροποίησης – έστω και μέσα σε κάποια όρια διακύμανσης – της εξωτερικής αξίας (δηλαδή της συναλλαγματικής ισοτιμίας) των εθνικών νομισμάτων. Η κυριότερη αδυναμία ενός συστήματος κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών έγκειται στο γεγονός ότι προκαλεί αβεβαιότητα λόγω των δυσκολιών που προκύπτουν στις διεθνείς

συναλλαγές από το ότι είναι δυσχερής η ασφαλής πρόβλεψη για το ακριβές επίπεδο διαμόρφωσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών όταν πραγματοποιείται μια διεθνής συναλλαγή. Αυτό συνεπάγεται την ανάληψη αυξημένου κινδύνου από τους εμπλεκόμενους φορείς στη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου, αφού προκύπτουν προβλήματα στον υπολογισμό των εισοδηματικών κερδών και απωλειών από τη συμμετοχή στο διεθνές κύκλωμα συναλλαγών, κάτι που μεταφράζεται στη μείωση ή αποχή της δραστηριοποίησης στο πεδίο του διεθνούς εμπορίου από τους παράγοντες της αγοράς.

1.8. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΩΝ ΙΣΟΤΙΜΙΩΝ

Οι θεωρίες που κατά καιρούς έχουν επιχειρήσει να ερμηνεύσουν τη διαδικασία διαμόρφωσης των συναλλαγματικών ισοτιμιών διακρίνονται σε τέσσερα θεωρητικά σχήματα: α) στη θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών, β) στη θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων, γ) στη θεωρία του εισοδήματος και δ) στην ψυχολογική θεωρία.

Η θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών (balance of payments theory) εφαρμόζει επί της σχέσης της εσωτερικής αξίας του νομίσματος προς την εξωτερική του αξία (τιμή του συναλλάγματος) τις αρχές που διέπουν τον γενικό οικονομικό νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Με άλλα λόγια η συναλλαγματική ισοτιμία ενός νομίσματος προσδιορίζεται από την προσφορά και ζήτηση του εθνικού νομίσματος σε σχέση με την προσφορά και ζήτηση των αλλοδαπών νομισμάτων (του συναλλάγματος) από και προς το εξωτερικό. Όταν η ζήτηση του συναλλάγματος είναι μικρότερη από την προσφορά του συναλλάγματος ή όταν η προσφορά του συναλλάγματος είναι μεγαλύτερη από την τιμή του συναλλάγματος τότε η τιμή του συναλλάγματος θα ακολουθεί πτωτική πορεία. Όταν τα μεγέθη της προσφοράς και ζήτησης συναλλάγματος διαμορφώνονται σε αντίστροφη σχέση απ' ότι έχουν περιγραφεί παραπάνω η τιμή του συναλλάγματος θα τείνει να αυξάνεται. Ως προσφορά και ζήτηση συναλλάγματος μεταφράζεται η ποσότητα της νομισματικής κυκλοφορίας που παρουσιάζεται στην αγορά του συναλλάγματος και η οποία αποτελεί προϊόν της ζήτησης και προσφοράς που εκδηλώνεται από και προς το εξωτερικό για την αγορά και πώληση αγαθών, υπηρεσιών και κεφαλαίου (χρηματικού ή υλικού).

Η θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών συγκροτεί ένα αιτιακό πλέγμα που αντιμετωπίζει τις μεταβολές της εξωτερικής αξίας ως αιτία των μεταβολών της εσωτερικής αξίας του εθνικού νομίσματος και του επιπέδου τιμών (Schumpeter 1981:1108). Η τιμή του συναλλάγματος αντικατοπτρίζει την κατάσταση του ισοζυγίου πληρωμών, ανεξάρτητα από τους παράγοντες (οικονομικούς ή μη) που επηρεάζουν τη ζήτηση και την προσφορά του συναλλάγματος. Η συγκεκριμένη όμως τοποθέτηση της θεωρίας του ισοζυγίου πληρωμών γεννά ερμηνευτικά προβλήματα, διότι το ισοζύγιο πληρωμών εμφανίζεται πάντοτε ισοσκελισμένο και συνεπώς δεν μπορεί να εξηγήσει τις μεταβολές των συναλλαγματικών ισοτιμιών (Ζολώτας 1930:17). Αυτή η διαπίστωση καταδεικνύει την ανάγκη για διάκριση των στοιχείων του ισοζυγίου πληρωμών που έχουν ως σκοπό να ισοσκελίσουν το έλλειμμα ή το πλεόνασμα που εμφανίζεται στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας. Η διάκριση όμως αυτή προσκρούει σε δυσκολίες αναφορικά με τον εντοπισμό των κεφαλαίων – κατά κανόνα των βραχυπρόθεσμων – που χρησιμοποιούνται για τον ισοσκελισμό του ισοζυγίου πληρωμών. Αυτό συμβαίνει γιατί οι ροές των βραχυπρόθεσμων κεφαλαίων εξυπηρετούν σκοπούς πέραν του ισοσκελισμού του ισοζυγίου πληρωμών – πχ κερδοσκοπικούς ή και επενδυτικούς σκοπούς – οι οποίοι είναι δύσκολο να αναγνωριστούν. Ακόμα και η μεταβολή στα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας είναι δυνατόν να εξυπηρετεί κερδοσκοπικές κινήσεις της ΚΤ στο

εξωτερικό ή ανάγκες της νομισματικής πολιτικής (π.χ. απορρόφηση ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών προκειμένου να πραγματοποιηθεί συστολή στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας).

Επιπλέον των ανωτέρω δυσχερειών προσκόμματα ανακύπτουν και από δυσκολία συγκέντρωσης όλων των στοιχείων που συγκροτούν το ισοζύγιο πληρωμών και ανταποκρίνονται – τόσο από άποψη ποσοτικού μεγέθους όσο και αξίας – στην πραγματικότητα. Ένα επιπρόσθετο στοιχείο που καθιστά προβληματικό το ερμηνευτικό σχήμα της θεωρίας του ισοζυγίου πληρωμών είναι η δυσχέρεια που παρουσιάζεται κατά τον υπολογισμό των δοσοληψιών των εξωτερικών συναλλαγών όταν εκδηλώνονται έντονες διακυμάνσεις στις τιμές του συναλλάγματος (Δελιβάνης 1935:31). Η θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών περιορίζεται στο να διαπιστώνει πραγματικά γεγονότα, καθόσον υποστηρίζει ότι η τιμή του συναλλάγματος καθορίζεται στο σημείο ισορροπίας μεταξύ προσφοράς και ζήτησης συναλλάγματος, χωρίς ουσιαστικά να ερμηνεύει τον τρόπο και να ανευρίσκει τις αιτίες που οδηγούν στον προσδιορισμό των μεγεθών της προσφοράς και της ζήτησης στα επίπεδα που κάθε φορά διαμορφώνονται. Ο Ξενοφών Ζολώτας φτάνει μάλιστα στο σημείο να μην της αποδίδει το χαρακτήρα θεωρίας (Ζολώτας 1930:17)

Κυριότεροι εκπρόσωποι της θεωρίας του ισοζυγίου πληρωμών θεωρούνται οι Goschen και Helfferich. Την μεγαλύτερη απήχηση η θεωρία αυτή γνώρισε ανάμεσα στους κύκλους των Γερμανών οικονομολόγων, οι οποίοι επιχείρησαν να ερμηνεύσουν την εμφάνιση του υψηλού πληθωρισμού στη Γερμανία μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο όχι ως προϊόν της νομισματικής επέκτασης αλλά ως επακόλουθο της ριζικής αλλαγής που επήλθε μετά τον πόλεμο στη διάρθρωση της γερμανικής οικονομίας και στη διασύνδεσή της με το εξωτερικό (π.χ. απώλεια των αποικιακών κτήσεων και της περιοχής του Ρουρ) με συνέπεια κανένας μηχανισμός – όπως π.χ. της μεταβολής του επιπέδου τιμών – να μην είναι σε θέση να επιφέρει ισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας (Ψαλιδόπουλος 1989:119).

Η θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων (purchasing power parity theory) υποστηρίζει ότι η τιμή του συναλλάγματος μιας χώρας προσδιορίζεται από την σχέση της εσωτερικής αξίας (αγοραστικής δύναμης) του εθνικού νομίσματος προς την εσωτερική αξία των αλλοδαπών νομισμάτων, με άλλα λόγια η συναλλαγματική ισοτιμία του εθνικού νομίσματος αντικατοπτρίζει την σχέση του εσωτερικού προς το εξωτερικό επίπεδο τιμών. Σύμφωνα με τους υποστηρικτές αυτής της θεωρίας, συστηματικότερος εκφραστής της οποίας θεωρείται ο Gustav Cassel, η ζήτηση ενός νομίσματος από το εξωτερικό πραγματοποιείται – σε περιόδους ομαλότητας – μόνο λόγω της αγοραστικής δύναμης που έχει αυτό το νόμισμα στο εσωτερικό της χώρας η οποία το εξέδωσε και όπου λειτουργεί ως νόμιμο μέσο πληρωμής. Κατά τον Cassel η αγοραστική δύναμη του νομίσματος εξαρτάται από το ύψος των τιμών του συνόλου των διαφόρων αγαθών και όχι αποκλειστικά αυτών που προορίζονται για εξαγωγή, ενώ οι τιμές των προϊόντων – πάντα σύμφωνα με τον Cassel – εξαρτώνται από τον παράγοντα της σπάνης.

Συνεπώς η θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων δέχεται ότι η τιμή του συναλλάγματος συναρτάται από το γενικό επίπεδο τιμών – παρόλες τις διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις διάφορες χώρες στον τρόπο υπολογισμού του επιπέδου τιμών – και ως λογική συνεπαγωγή αυτής της παραδοχής προκύπτει ότι η εξωτερική αξία ενός νομίσματος τείνει να διαμορφώνεται βάσει των μεταβολών που σημειώνονται στην εσωτερική του αξία. Η τελευταία είναι μέγεθος που ακολουθεί πορεία αντιστρόφως ανάλογη με την πορεία που ακολουθεί το γενικό επίπεδο τιμών. Όταν αυξάνεται το γενικό επίπεδο τιμών μειώνεται η εσωτερική αξία του νομίσματος και ακολούθως και η εξωτερική του αξία. Η πτώση του γενικού επιπέδου τιμών επιφέρει τα αντίστροφα αποτελέσματα. Σε αντίθεση με την θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών, η θεωρία της

ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων αντιμετωπίζει την μεταβολή της εξωτερικής αξίας του νομίσματος όχι ως αιτία αλλά ως συνέπεια της μεταβολής της εσωτερικής του αξίας.

Η θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων συγκέντρωσε στους κόλπους της τους επιφανέστερους εκπρόσωπους της νεοκλασικής σχολής και οι ρίζες της εντοπίζονται στις θεωρητικές συλλήψεις των Hume και Ricardo. Πέραν του Cassel γνωστοί υποστηρικτές αυτής της θεωρίας υπήρξαν οι Mises, Hahn και Rigou. Παρά τις επιμέρους διαφοροποιήσεις που χαρακτήριζαν την προσέγγιση των θεωρητικών αυτών αναφορικά με τον τρόπο με τον οποίο η θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων ερμηνεύει την πραγματικότητα συνέκλιναν στο ότι η εμφάνιση δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η συνεπαγόμενη διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας προκαλεί άνοδο του εσωτερικού επιπέδου τιμών (δηλαδή πληθωρισμό), γεγονός που οδηγεί στην πτώση της εξωτερικής αξίας του νομίσματος (δηλαδή της τιμής του συναλλάγματος). Από την τοποθέτηση αυτή καθίσταται φανερό ότι η θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων συνδέει στενά τις θεωρητικές παραδοχές της με τις θεωρητικές κατασκευές της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος.

Η εν λόγω θεωρία υποστηρίζει ότι η τιμή του συναλλάγματος είναι πιθανόν να δέχεται επιδράσεις που αποτελούν απόρροια κρατικής παρέμβασης (π.χ. δασμοί, ποσοστώσεις, συναλλαγματικοί έλεγχοι), κερδοσκοπικές δραστηριότητες, δηλαδή μεγάλες κινήσεις κεφαλαίων από χώρα σε χώρα, ή και ψυχολογικούς παράγοντες, αλλά αυτές οι επιδράσεις είναι είτε μικρής σημασίας, είτε πρόσκαιρες. Κατά συνέπεια, σύμφωνα με τη θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων η εξωτερική αξία του νομίσματος θα τείνει να διαμορφώνεται μακροχρόνια σε επίπεδα που θα προσδιορίζονται από το ύψος του εγχώριου επιπέδου τιμών σε σχέση με τα επίπεδα τιμών των άλλων χωρών, δηλαδή από το μέγεθος του διαφορικού πληθωρισμού. Το θεωρητικό αυτό μοντέλο ερμηνείας των συναλλαγματικών ισοτιμιών στηρίζεται σε προϋποθέσεις, όπως είναι η πλήρης ελευθερία του διεθνούς εμπορίου και η κινητικότητα των παραγωγικών συντελεστών, που δεν συναντώνται στην πραγματικότητα. Άλλωστε η διάρθρωση και η σύνθεση της ζήτησης των αγαθών δεν παρουσιάζουν – σε πολλές περιπτώσεις – απόλυτη ή έστω σημαντική ταύτιση, γεγονός που δυσχεραίνει το έργο του καταρτισμού ενός συγκρίσιμου δείκτη τιμών μεταξύ των διαφόρων κρατών, ο οποίος είναι απαραίτητος για να τεθούν σε αξιόπιστο εμπειρικό έλεγχο τα πορίσματα και οι προτάσεις της συγκεκριμένης θεωρίας.

Επιπλέον από αμφίβολη έως εσφαλμένη μπορεί να θεωρηθεί η βασιμότητα του κεντρικού επιχειρήματος της θεωρίας της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων ότι το γενικό επίπεδο τιμών μιας χώρας αποτελεί τον αποφασιστικό προσδιοριστικό παράγοντα της εξωτερικής αξίας του νομίσματος και όχι η τιμή συγκεκριμένων εγχώριων αγαθών, τα οποία αποτελούν τον κύριο όγκο των εξαγωγών, τα οποία συγκρινόμενα με τις τιμές των αντίστοιχων προϊόντων που συνιστούν τα βασικά είδη εισαγωγής συγκροτούν την κατευθυντήρια αρχή προσδιορισμού της τιμής του συναλλάγματος. Η προσαρμογή της ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών κατά τη θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων επιτυγχάνεται μ' ένα «μηχανιστικό», σχεδόν αυτόματο, τρόπο μέσω των προσαρμογών του επιπέδου τιμών στις αυξομειώσεις της νομισματικής κυκλοφορίας, οι οποίες ακολουθούν τις εισοδηματικές ροές που προέρχονται από τις αντίστοιχες κινήσεις των αγαθών και των υπηρεσιών στο ανταλλακτικό κύκλωμα του διεθνούς εμπορίου και επηρεάζουν τη διαμόρφωση των εθνικών εισοδηματικών μεγεθών και επομένως το εσωτερικό επίπεδο τιμών και την τιμή συναλλάγματος σε τελική ανάλυση. Η αντίληψη της παθητικής προσαρμογής των νομισματικών μεγεθών στις εισοδηματικές ροές του διεθνούς εμπορίου προσιδιάζει με τις αντίστοιχες αρχές λειτουργίας του μηχανισμού του ΚΧ και υπόρρητα αντιμετωπίζει την κρατική παρέμβαση στο πεδίο του διεθνούς εμπορίου από περιττή ως απευκταία διότι αυτή θα επιφέρει στρεβλώσεις στην

ορθολογική κατανομή των παραγωγικών συντελεστών και ανισορροπία στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Η προσέγγιση της θεωρίας της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων χαρακτηρίζεται λοιπόν από την μεγάλη βαρύτητα που αποδίδεται στους νομισματικούς παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση του ισοζυγίου πληρωμών, σε αντίθεση με την θεωρία του ισοζυγίου πληρωμών που ενθαρρύνει την παρεμβατική κρατική πολιτική, ώστε να τονωθούν οι παραγωγικοί τομείς της οικονομίας, ώστε να επέλθει βελτίωση στους λογαριασμούς του ισοζυγίου των εξωτερικών συναλλαγών μιας εθνικής οικονομίας, ακόμα και με μέτρα νομισματικής διαστολής.

Η λογική που διέπει τη θεωρία της ισοτιμίας (ή ισοδυναμίας) των αγοραστικών δυνάμεων είναι ότι εάν η τιμή του συναλλάγματος δεν αντικατοπτρίζει τη διαφορά που παρουσιάζεται στα επίπεδα τιμών δυο χωρών, τότε εκδηλώνεται ανισορροπία στο ισοζύγιο πληρωμών δεδομένου ότι το νόμισμα μιας χώρας θα είναι υπερτιμημένο και θα μειώνει την ανταγωνιστικότητα της εγχώριας παραγωγής, δημιουργώντας ελλειμματικά αποτελέσματα στο εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας. Σύμφωνα με αυτή τη συλλογιστική το νόμισμα της χώρας που παρουσιάζει τον υψηλότερο ρυθμό πληθωρισμού θα πρέπει να υποτιμάται σε επίπεδα που να αντισταθμίζουν την απώλεια της ανταγωνιστικότητας που προκύπτει από τον υψηλότερο ρυθμό πληθωρισμού.

Μακροχρόνια εμφανίζεται να υπάρχει τάση σύγκλισης προς τη σχέση εσωτερικής και εξωτερικής αξίας του νομίσματος, όπως αυτή περιγράφεται από την θεωρία της ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων, και κυρίως σε περιόδους όπου η συναλλαγματικές ισοτιμίες δεν παρουσιάζουν έντονη μεταβλητότητα ως απόρροια των χαμηλών ρυθμών πληθωρισμού, αλλά βραχυχρόνια και σε περιόδους όπου οι συναλλαγματικές ισοτιμίες εμφανίζουν έντονη μεταβλητότητα παρατηρούνται σημαντικές αποκλίσεις από αυτή τη σχέση. Οι κυριότεροι παράγοντες που εξηγούν τις παρατηρούμενες αποκλίσεις είναι ότι η ταχύτητα προσαρμογής των τιμών στην αγορά συναλλάγματος είναι μεγαλύτερη σε σύγκριση με τους ρυθμούς προσαρμογής των αγορών εργασίας και αγαθών, η διαφοροποίηση που υπάρχει στη σύνθεση των καταναλωτικών προτιμήσεων στις διάφορες χώρες και κατ' επέκταση στη διάρθρωση των δεικτών, οι οποίοι χρησιμοποιούνται για τη μέτρηση των ρυθμών πληθωρισμού, όπως και από τις διαφορές που υφίστανται μεταξύ των χωρών αναφορικά με τις προτιμήσεις που αυτές εκφράζουν για την απόκτηση των διεθνών εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών και το ποσοστό που τα αγαθά αυτά εκφράζουν ως προς το σύνολο των παραγόμενων αγαθών (Πετράκης 1999β:260). Επιπλέον η θεωρία ισοτιμίας των αγοραστικών δυνάμεων αδυνατεί να δώσει επαρκή ερμηνεία για τον τρόπο καθορισμού της συναλλαγματικής ισοτιμίας στο βαθμό που η συγκεκριμένη θεωρία υποστηρίζει ότι ο θεμελιώδης ερμηνευτικός παράγοντας προσδιορισμού της συναλλαγματικής ισοτιμίας είναι ο Δείκτης Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ), τη στιγμή που ο ΔΤΚ περιλαμβάνει και αγαθά που δεν συμμετέχουν, ή ενδέχεται να μην συμμετέχουν, στο διεθνές εμπόριο, να αποτελούν δηλαδή μη εμπορεύσιμα αγαθά (non traded goods) στο κύκλωμα των διεθνών συναλλαγών (Πουρναράκης 2004:116). Ένας επιπρόσθετος λόγος για την ερμηνευτική ανεπάρκεια αυτής της θεωρίας αποτελεί το γεγονός ότι παραβλέπει τη σημασία της ροής των διεθνών κεφαλαίων και δεν ερευνά σε βάθος πως η ζήτηση και η προσφορά συναλλάγματος μπορεί να επηρεάσει την συναλλαγματική ισοτιμία ενός νομίσματος, δεδομένης και της μεγάλης, σε μέγεθος και ταχύτητα, κινητικότητας των κεφαλαίων στις σύγχρονες διεθνείς χρηματαγορές (Πουρναράκης 2000:116).

Η θεωρία του εισοδήματος (income approach) αναπτύχθηκε συστηματικά ως θεωρητικό ερμηνευτικό μοντέλο του τρόπου με τον οποίο προσδιορίζεται η τιμή του συναλλάγματος από τη λεγόμενη Σχολή της Βιέννης, ιδρυτής της οποίας θεωρείται ο Karl Menger και κυριότεροι εκπρόσωποι της ο Bohm Bäwerk και ο Friedrich von Wieser. Επιφανείς οικονομολόγοι που ασπάστηκαν τις βασικές αρχές αυτής της θεωρίας

ήταν οι Stanley Jevons, Leon Walras και Alfred Marshall, παρόλες τις διαφοροποιήσεις που παρουσιάζουν οι θεωρητικές τους προσεγγίσεις ως προς τις επιμέρους πτυχές τους.

Η θεωρία του εισοδήματος υποστηρίζει ότι κάθε αυξομείωση της νομισματικής κυκλοφορίας δεν επηρεάζει την εσωτερική αξία του νομίσματος αλλά μόνο εκείνες τις μεταβολές που σημειώνονται στο χρηματικό εισόδημα των παραγωγικών συντελεστών, οι οποίες όταν δεν συνοδεύονται από ανάλογες μεταβολές του εθνικού εισοδήματος, το οποίο στο πλαίσιο του συγκεκριμένου θεωρητικού πλέγματος προσδιορίζεται ως το σύνολο των αγαθών που μπορούν να αποτελέσουν άμεσα αντικείμενο κατανάλωσης, επιφέρουν μεταβολή στην εσωτερική αξία του νομίσματος, η οποία με τη σειρά της μεταβάλλει και την εξωτερική αξία του νομίσματος, ήτοι την τιμή του συναλλάγματος. Για τη θεωρία του εισοδήματος είναι αδιάφορη η αιτία που προκαλεί την μεταβολή στα εισοδηματικά μεγέθη και περιορίζεται μόνο στη διαπίστωση της αυξομείωσής τους (Δελιβάνης 1935:43). Η θεωρία του εισοδήματος συμπλέει με τη θεωρία της ισοδυναμίας των αγοραστικών δυνάμεων αναφορικά με την σχέση που συνδέει την εσωτερική αξία του νομίσματος με την εξωτερική του αξία, και πιο συγκεκριμένα ότι η τελευταία προσδιορίζεται από την πρώτη, απορρίπτει όμως την αντίληψη ότι η εσωτερική αξία του νομίσματος, η οποία κινείται αντιστρόφως ανάλογα της πορείας που ακολουθεί το επίπεδο τιμών, επηρεάζεται από το σύνολο της νομισματικής κυκλοφορίας, όπως υποστηρίζει η θεωρία της ισοδυναμίας των αγοραστικών δυνάμεων, αλλά μόνο από το άμεσο διαθέσιμο χρηματικό εισόδημα που βρίσκεται στη διάθεση του κοινού.

Η μεταβολή όμως της εξωτερικής αξίας του νομίσματος, σύμφωνα με τη θεωρία του εισοδήματος, είναι δυνατό να προέλθει από τις αυξομειώσεις της ζήτησης των εισαγόμενων αγαθών που προκαλούνται από τις αντίστοιχες αυξομειώσεις των χρηματικών διαθέσιμων που κατέχει το κοινό. Αυτές οι αυξομειώσεις στη ροή των εισαγόμενων αγαθών επιδρούν επί της εσωτερικής αξίας του νομίσματος, μέσω του μηχανισμού των τιμών, και κατ' επέκταση μεταβάλλουν και την εξωτερική αξία του νομίσματος.

Ο Schumpeter αντιμετωπίζει την θεωρία του εισοδήματος ως μια αναδιατύπωση της ποσοτικής θεωρίας του χρήματος, στην οποία κατά βάση ερείδονται και οι προσεγγίσεις της θεωρίας των αγοραστικών δυνάμεων, καθ' όσον κατά τον αυστριακό οικονομολόγο είναι κατά το μάλλον ή ήττον άσκοπο να υφίσταται διαμάχη για τα αίτια που προκαλούν τα πληθωριστικά φαινόμενα, άρα και την μεταβολή της εσωτερικής αξίας του νομίσματος, δηλαδή αν οφείλονται στην αύξηση της ποσότητας του κυκλοφορούντος χρήματος ή στην αύξηση των χρηματικών απολαβών του κοινού, δεδομένου ότι στην πραγματικότητα πρόκειται εν πολλοίς για όψεις του ίδιου φαινομένου (Schumpeter 1981:1110).

Η ψυχολογική θεωρία (psychological theory), που αναπτύχθηκε από τον Γάλλο καθηγητή της πολιτικής οικονομίας στο πανεπιστήμιο του Παρισιού Aftalion, δεν συνιστά μια αυτοτελή θεωρητική πρόταση για τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι συναλλαγματικές ισοτιμίες, αλλά περισσότερο επιδιώκει να δώσει έμφαση σε μια σειρά παραγόντων και μεταβλητών που επιδρούν επί της τιμής του συναλλάγματος, στοχεύοντας να συμπληρώσει τις παραλείψεις των άλλων θεωριών. Ο Aftalion εισάγει στο πεδίο των θεωριών προσδιορισμού των συναλλαγματικών ισοτιμιών το στοιχείο των ατομικών προβλέψεων και προσδοκιών για την μελλοντική εσωτερική αξία του νομίσματος, προκειμένου να εκτιμηθεί η παρούσα αξία του νομίσματος. Όταν το κοινό για διάφορους λόγους θεωρήσει ότι πρόκειται να σημειωθούν μεγάλες διακυμάνσεις στην μελλοντική αγοραστική δύναμη του χρήματος προβαίνει σε κινήσεις που θα διασφαλίσουν την αποφυγή της απώλειας της αγοραστικής του δύναμης, ή ακόμα και στην ενίσχυσή της, γεγονός που μεταφράζεται στην αγοραπωλησία συναλλάγματος – που μπορεί να λάβει και τη μορφή της κερδοσκοπίας – και αγαθών. Οι κινήσεις αυτές

μεταβάλλουν τις τιμές του συναλλάγματος ανάλογα με τις χρηματικές ροές που πραγματοποιούνται και επενεργούν και επί της εσωτερικής αξίας του νομίσματος.

Συνεπώς κατά την ψυχολογική θεωρία οι εκτιμήσεις του κοινού για την πορεία που θα ακολουθήσει η εσωτερική αξία του νομίσματος είναι αυτή που συνδιαμορφώνει, μαζί με τους παράγοντες που προτάσσονται από τις άλλες θεωρίες, την εξωτερική αξία του νομίσματος, και η οποία επηρεάζει μετέπειτα την εσωτερική αξία του νομίσματος. Η ψυχολογική θεωρία δεν γνώρισε σημαντική απήχηση στους κύκλους των θεωρητικών οικονομολόγων, αφενός διότι στερούνταν ενός συγκροτημένου μεθοδολογικού πλαισίου, το οποίο θα της προσέδιδε το κύρος και την πειστικότητα που διέκρινε τις υπόλοιπες θεωρίες προσδιορισμού των συναλλαγματικών ισοτιμιών, αλλά και αφετέρου γιατί οι παράμετροι που θεωρούσε ως αποφασιστικούς για τη διαμόρφωση της τιμής του συναλλάγματος χαρακτηρίζονται από τη βραχυχρόνια και συγκυριακή επίδρασή τους επί των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Η θεωρία αυτή, αποτελώντας προϊόν της μεσοπολεμικής επιστημονικής σκέψης και επηρεασμένη από τους παράγοντες που κάνουν αισθητή την παρουσία τους στο οικονομικό γίγνεσθαι αυτής της περιόδου (π.χ. κερδοσκοπία, νομισματική αρρυθμία κτλ), επιχειρεί να ερμηνεύσει τις συναλλαγματικές διακυμάνσεις στηριζόμενη σε θεωρητικές κατασκευές, που έχουν έντονο υποκειμενικό χαρακτήρα και που η αιτιακή τους ισχύ εξαντλείται στενά στα χρονικά όρια των περιόδων που επικρατούν φαινόμενα νομισματικής – και κατ' επέκταση και συναλλαγματικής - αβεβαιότητας και ανωμαλίας, αδυνατώντας – η εν λόγω θεωρία – να δομήσει ένα μοντέλο ταυτόχρονου προσδιορισμού όλων των παραμέτρων – ποσοτικών και ποιοτικών – που επηρεάζουν την τιμή του συναλλάγματος.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1.9 ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΤΟ ΡΟΛΟ ΤΩΝ ΚΕΝΤΡΙΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΣΤΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

Η συγκρότηση των κεντρικών τραπεζών συνιστά την θεσμική αποκρυστάλλωση ενός δυναμικού ιστορικού φαινομένου: του δημοσίου χρέους. Το δημόσιο χρέος αποτέλεσε αφενός ένα αιτιώδες ιστορικό φαινόμενο αποδόμησης των προαστικών μορφών κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής οργάνωσης και αφετέρου τον μηχανισμό επανανοποίησης των πολιτικών υποκειμένων και των οικονομικών δρώντων στο επίπεδο της κοινωνικής οργάνωσης, στο πλαίσιο της ανάδυσης και παγίωσης των αστικών κοινωνικών σχηματισμών, μέσω της επιβολής θεσμοθετημένων ρυθμίσεων και κανόνων απόσπασης χρηματικών πλεονασμάτων που το κοινωνικό σώμα παράγει, μια διαδικασία που υποστασιοποιείται με τη δημιουργία των σύγχρονων φορολογικών συστημάτων.

Ο φορολογικός μηχανισμός συνιστά αναπαραγωγή του μηχανισμού του δημοσίου χρέους εντός ενός διευρυμένου, έντονα διαφοροποιημένου και εξαιρετικά σύνθετου-σε σχέση με τις πρόδρομες μορφές κοινωνικής οργάνωσης-κοινωνικού σώματος που πλέον διαθέτει την οργανική και συστημική δυνατότητα και υποχρέωση ως σύνολο να ανταποκρίνεται, μέσω της φορολογίας, στην κάλυψη των επιβαρύνσεων που γεννά η σύναψη χρεωστικών σχέσεων ανάμεσα στο άρχον αστικό πολιτικό υποκείμενο, ήτοι το κράτος, και των αστικών οικονομικών υποκειμένων, δηλαδή του συνόλου των φυσικών και νομικών προσώπων. Αυτή ακριβώς είναι η ενοποιητική λειτουργία που επιτελούν τα αστικά φορολογικά συστήματα, καθώς ενώνουν τους οικονομικούς δρώντες στο επίπεδο της πολιτικής κοινωνίας, δεδομένου ότι οι σχέσεις χρέους που συνάπτει ο άρχων πολιτικός φορέας, σχέσεις που γεννούν το φαινόμενο του δημοσίου χρέους, μεταθέτουν και διαχέουν το πλέγμα των χρεωστικών σχέσεων- που δεσμεύουν τον άρχοντα πολιτικό φορέα ως προς την εξυπηρέτησή τους-στο σύνολο των αρχόμενων πολιτικών υποκειμένων, δηλαδή των πολιτών.

Μέσα από αυτή τη διαδικασία το κυρίαρχο εξουσιαστικό υποκείμενο της αστικής κοινωνίας, ήγουν η αστική τάξη, ασκεί την εξουσιαστική ισχύ της και μέσω του μηχανισμού του δημοσίου χρέους, ισχύ που επιβάλλεται στους αρχόμενους με τη διαμεσολάβηση του πολιτικού εξουσιαστικού φορέα, ο οποίος μέσα από τη φορολογία αναλαμβάνει να μεταθέσει στα αρχόμενα πολιτικά υποκείμενα το κόστος που συνεπάγονται οι χρεωστικές σχέσεις που ο ίδιος ο κεντρικός πολιτικός φορέας δημιουργεί. Πλέον στο αστικό κοινωνικό πλαίσιο το κράτος εργαλειοποιείται, μέσω του δημοσίου χρέους, από τα αστικά οικονομικά υποκείμενα ώστε τα τελευταία να αναπαράγουν την κοινωνική εξουσιαστική τους ισχύ.

Η κεντρική τράπεζα, ως θεσμός των αστικών κοινωνιών συνιστά την θεσμική «ενσάρκωση» του μηχανισμού του δημοσίου χρέους και εγγυάται την διαρκή αναπαραγωγή των χρεωστικών, ή αλλιώς των πιστωτικών, σχέσεων που αναπτύσσονται ανάμεσα όχι μόνο στο κράτος και στα αστικά οικονομικά υποκείμενα αλλά και ανάμεσα στα τελευταία και το σύνολο του κοινωνικού σώματος. Η αναπαραγωγή των πιστωτικών σχέσεων μεταξύ των κυρίαρχων οικονομικών δρώντων και του κοινωνικού συνόλου πραγματοποιείται όχι μόνο επί τη βάση του δημοσίου χρέους και του φορολογικού συστήματος, αλλά και μέσω της λειτουργίας του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Τόσο το κράτος όσο και το χρηματοπιστωτικό σύστημα αντλούν την ρευστότητά τους πρωτογενώς από την κεντρική τράπεζα, που διαθέτει το μονοπώλιο, χωρίς καμία εξαίρεση μετά τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο, στην έκδοση του εθνικού νομίσματος, ήτοι του

συναλλακτικού μέσου, του μέσου διακράτησης πλούτου, του μέσου διευθέτησης των χρεών και του μέσου που αποτελεί το μέτρο όλων των οικονομικών αξιών, το οποίο γίνεται υποχρεωτικά αποδεκτό δια νόμου (legal tender) από τα αρχόμενα πολιτικά υποκείμενα σε όλες τις οικονομικής φύσεως συναλλαγές που πραγματοποιούν μεταξύ τους καθώς και στις συναλλαγές τους με το κράτος.

Η κεντρική τράπεζα εκδίδει το μοναδικό πιστωτικό μέσο που αποτελεί νόμιμη προσφορά χρήματος, δηλαδή το εθνικό νόμισμα που γίνεται υποχρεωτικά αποδεκτό δια νόμου στις πάσης φύσεως οικονομικές συναλλαγές εντός των γεωγραφικών ορίων ενός κράτους, το σύνολο των οποίων καλείται νομισματική βάση (monetary base) ή χρήμα υψηλής ισχύος (high power money) διότι συνιστά το πρωτογενές και θεμελιώδες πιστωτικό μέσο που λειτουργεί ως πολλαπλασιαστική βάση για την περαιτέρω έκδοση όλων των υπόλοιπων πιστωτικών μέσων, αξιογράφων ή χρεογράφων, που εκδίδονται και κυκλοφορούν στην αστική οικονομία από όλους τους οικονομικούς φορείς της οικονομίας, το κράτος, τα φυσικά και τα νομικά πρόσωπα, οι οποίοι υπόσχονται την καταβολή της αξίας που ενσωματώνουν, υπόσχεση που εκπληρώνεται με την λήξη ή την πώληση των πιστωτικών μέσων μόνο, ή κατά κανόνα, με την καταβολή των πιστωτικών μέσων ή εν γένει αξιών που εκδίδει ή διαχειρίζεται και ελέγχει η κεντρική τράπεζα.

Στα παραπάνω πρέπει να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η κεντρική τράπεζα διαθέτει τις ρυθμιστικές εκείνες αρμοδιότητες και εξουσίες που της επιτρέπουν να αυξομειώνει τα μεγέθη του εθνικού νομίσματος που εισρέουν στο εθνικό συναλλακτικό κύκλωμα, δηλαδή να διαμορφώνει την ροή των χρηματικών πόρων που εισέρχονται και κυκλοφορούν στο σύνολο της οικονομίας, δεδομένου ότι η κυκλοφορία του χρήματος στην οικονομία διαμεσολαβείται από τις πιστωτικές σχέσεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στην κεντρική τράπεζα, το τραπεζικό σύστημα και το κράτος. Με άλλα λόγια η ίδια η κατοχή και η κυκλοφορία του χρήματος στην οικονομία προϋποθέτει, αναγκαστικά βάσει των δομών της αστικής οικονομίας, την ανάληψη χρεών τόσο από το κράτος όσο και από τις τράπεζες έναντι της κεντρικής τράπεζας. Αυτό με τη σειρά του συνεπάγεται την ανάληψη χρεών από το σύνολο της κοινωνίας έναντι της κεντρικής τράπεζας και την εξυπηρέτηση αυτού του χρέους μέσω της φορολογίας, όταν ο μηχανισμός διοχέτευσης χρήματος προς την οικονομία είναι το κράτος, και μέσω της αποπληρωμής των ιδιωτικών δανείων προς τις τράπεζες, όταν το πιστωτικό σύστημα αποτελεί το μηχανισμό παροχής χρηματικής ρευστότητας προς την οικονομία μέσω της χορήγησης δανείων και πάσης φύσεως πιστωτικών διευκολύνσεων.

Κατ' αυτό τον τρόπο το κράτος και το τραπεζικό σύστημα, το δεύτερο σε μικρότερο βαθμό καθώς διαθέτει τη δυνατότητα της δευτερογενούς παραγωγής πιστωτικών μέσων που αποτελούν στενά υποκατάστατα του χρήματος μέσω λογιστικών εγγραφών, δηλαδή τη δυνατότητα παραγωγής λογιστικού χρήματος, συνιστούν τις διαμεσολαβήσεις μέσω των οποίων η κεντρική τράπεζα καθίσταται ο συλλογικός πιστωτής της κοινωνικής ολότητας και κατά συνέπεια κυρίαρχος εξουσιαστής της. Αυτό καταδεικνύεται σε περιόδους πιστωτικής κρίσης όταν το κράτος ή/και το τραπεζικό σύστημα αδυνατούν να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους και προσφεύγουν στην κεντρική τράπεζα για να αντλήσουν την αναγκαία χρηματική ρευστότητα. Ο ρόλος αυτός της κεντρικής τράπεζας ως του έσχατου δανειστή (lender of last resort) σε περιόδους πιστωτικής κρίσης αποδεικνύει το μέγεθος της ισχύος που είναι σε θέση να ασκήσει επί του κοινωνικού συνόλου. Η λειτουργία της κεντρικής τράπεζας ως του έσχατου δανειστή αναδεικνύει με τον πλέον σαφή τρόπο την κυρίαρχη ισχύ που διαθέτει σε μια καπιταλιστική οικονομία, καθώς αυτή η λειτουργία της διασφαλίζει την αποκατάσταση των πιστωτικών σχέσεων που αναπτύσσονται σε μία καπιταλιστική οικονομία και οι οποίες έχουν διαρραγεί ως απόρροια της ίδιας της λειτουργίας του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, που ταυτόχρονα όμως ως εκ της φύσεώς του αδυνατεί να αναπαράγει

τις δομές του, δεδομένου ότι αυτές είναι θεμελιωμένες πάνω στην ομαλή λειτουργία των πιστωτικών σχέσεων, η άρση ή η αποδιάρθρωση των οποίων υπονομεύει την ίδια την διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσώρευσης στον πυρήνα της.

Η προσπάθεια του κράτους να θέσει την κεντρική τράπεζα υπό τον έλεγχο του αποτελεί στην ουσία ένα εγχείρημα επανιδιοποίησης των μέσων κυριαρχίας που διέθετε ο πολιτικός φορέας στο προαστικό κοινωνικοϊστορικό πλαίσιο, που αποδεικνύεται όμως μακροπρόθεσμα ατελέσφορο καθώς κάτι τέτοιο θα απαιτούσε την αλλαγή των ιδίων των όρων της συγκρότησης της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, με το κράτος να αποτελεί ένα από τους θεμελιώδους αυτούς όρους.

Η τελευταία διαπίστωση εδράζεται στο γεγονός ότι το πλέγμα των πιστωτικών σχέσεων σε μια καπιταλιστική οικονομία είναι όχι μόνο απαραίτητο για να επιτελεστούν οι λειτουργίες της παραγωγής, της διανομής και της κατανάλωσης του παραγόμενου προϊόντος, αλλά αποτελεί και πυρηνικό συγκροτησιακό στοιχείο της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας, καθώς η κυκλοφορία του νομισματικού μέσου πραγματοποιείται μέσα από την σύναψη πιστωτικών σχέσεων ανάμεσα στην κεντρική τράπεζα από τη μια πλευρά και από το κράτος και τις εμπορικές τράπεζες από την άλλη πλευρά, που αναλαμβάνουν να διοχετεύσουν το νόμισμα σε ολόκληρο το συναλλακτικό κύκλωμα της οικονομίας. Αυτό όμως το πλέγμα των πιστωτικών σχέσεων αναπαράγει στην ουσία, και κατά αναγκαίο τρόπο σε διευρυμένη βάση μέσω του μηχανισμού των κλασματικών αποθεματικών (fractional reserve system), στην ύπαρξη του οποίου βασίζει την λειτουργία του το τραπεζικό σύστημα, καθώς η διευθέτηση των χρεών που παράγει το πλέγμα των πιστωτικών σχέσεων απαιτεί τη συνεχή διοχέτευση νέου χρήματος στην οικονομία ώστε να καταστεί δυνατή η αποπληρωμή των χρεών και των τόκων που παράγονται από τα δημιουργηθέντα χρέη. Ο μόνος τρόπος για να καταστεί δυνατή η εξυπηρέτηση των τόκων είναι η εκ νέου διοχέτευση χρήματος στην οικονομία μέσω της σύναψης νέων πιστωτικών σχέσεων, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την συνεχή διεύρυνση του πλέγματος των πιστωτικών σχέσεων. Αυτή η διαπίστωση καταδεικνύει ταυτόχρονα ότι η λειτουργία του πιστωτικού συστήματος σε μια καπιταλιστική οικονομία δρα εγγενώς πληθωριστικά συμπιέζοντας διαρκώς την αξία του χρήματος, άρα και την αξία αμοιβής της ανθρώπινης εργασίας. Η περαιτέρω ανάπτυξη των πιστωτικών σχέσεων μέσω του τραπεζικού συστήματος οφείλεται στο ότι ο κεφαλαιοκράτης για να θέσει σε κίνηση την διαδικασία παραγωγής πρέπει να διαθέτει πόρους τους οποίους δεν μπορεί να κατέχει μέχρι το προϊόν της παραγωγής να τεθεί στη σφαίρα της κυκλοφορίας και να πωληθεί, όπως και αντίστοιχα ο έμπορος που θα αναλάβει να διαθέσει το προϊόν στην αγορά. Επιπροσθέτως για να αγοραστεί το παραγόμενο προϊόν θα πρέπει το καταναλωτικό κοινό, που στη μεγάλη του πλειοψηφία αντιπροσωπεύεται από τα εργατοϋπαλληλικά στρώματα, να διαθέτει την απαιτούμενη αγοραστική δύναμη προκειμένου να αποκτήσει το προϊόν που τα ίδιο παρήγαγε, δυνατότητα που του παρέχεται μέσω της παροχής πιστώσεων, καθώς από τις αμοιβές που λαμβάνουν τα εργατοϋπαλληλικά στρώματα για την συμμετοχή τους στην παραγωγική διαδικασία έχει αφαιρεθεί τμήμα της χρηματικής αξίας που αντιπροσωπεύει την προστιθέμενη αξία που δόθηκε στο παραγόμενο προϊόν ως αποτέλεσμα της εργασίας που κατέβαλαν κατά την παραγωγική διαδικασία οι εργαζόμενοι.

Επιπλέον η ίδια η ανάδυση, ως ιστορικής μορφής, του καπιταλιστικού κράτους οφείλεται στην απαλλοτρίωση του προαστικού πολιτικού εξουσιαστικού φορέα από τα μέσα χρηματοδότησης των δράσεων και των λειτουργιών του, και κατά συνέπεια στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας το κράτος είναι αναγκασμένο να προσφεύγει για την απόκτηση των χρηματικών μέσων που του είναι απαραίτητα για να επιτελεί τις λειτουργίες του και να υλοποιεί τους στόχους του στο σύστημα των πιστωτικών

μηχανισμών και σχέσεων που υφίστανται στην αστική κοινωνία, στο οποίο, όπως έχει ήδη καταδειχτεί, κυρίαρχη είναι η θέση και ο ρόλος που έχει η κεντρική τράπεζα.

Η κεντρική τράπεζα αναλαμβάνει σε περιόδους που το πλέγμα των αστικών πιστωτικών σχέσεων διέρχεται κρίση, ήτοι σε περιόδους όπου αποτελεί μαζικό φαινόμενο η αδυναμία των χρεωστών να εξυπηρετήσουν τις υποχρεώσεις τους προς τους πιστωτές τους με αποτέλεσμα να εμφανίζονται έντονα προβλήματα στη λειτουργία ολόκληρου του οικονομικού συστήματος, αναλαμβάνει να αποκαταστήσει τις πιστωτικές ροές και κατ'επέκταση να σταθεροποιήσει την ομαλή λειτουργία των πιστωτικών μηχανισμών, στην εύρυθμη λειτουργία των οποίων στηρίζεται η ίδια η κυρίαρχη ισχύς της σε μακροπρόθεσμη βάση. Η αποκατάσταση των πιστωτικών σχέσεων από την κεντρική τράπεζα πραγματοποιείται μέσω της παροχής νέων πιστώσεων προς το πιστωτικό σύστημα ή/και προς το κράτος προκειμένου το πλέγμα των πιστωτικών σχέσεων και μηχανισμών να αρχίσει να επαναλειτουργεί. Συνεπώς οι πιστωτές, όπου ο ισχυρότερος πιστωτής σε μια καπιταλιστική οικονομία είναι η κεντρική τράπεζα, θα πρέπει πάντοτε σε περιόδους κρίσης να επανατροφοδοτούν με πιστώσεις τους χρεώστες τους, ώστε αυτοί να είναι σε θέση να εξυπηρετήσουν τις υποχρεώσεις τους προς τους πιστωτές τους και να μην τίθεται σε βαθύτερη κρίση, ρήξη ή άρση το σύστημα των πιστωτικών σχέσεων, το οποίο συνιστά θεμελιώδη όρο της ύπαρξης και λειτουργίας της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Η κεντρική τράπεζα ως συλλογικός πιστωτής της αστικής κοινωνίας εγγυάται με τον ρόλο της ως έσχατου δανειστή την αποκατάσταση της ομαλής λειτουργίας των πιστωτικών μηχανισμών σε περιόδους κρίσης, κρίσεις που σημειωτέον αποτελούν παράγωγα της ίδιας της φύσεως του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, αναπαράγοντας με αυτό τον τρόπο τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και άρα την ίδια της την ύπαρξη.

Το πλέγμα των πιστωτικών σχέσεων, που στον πυρήνα τους βρίσκεται ο μηχανισμός του δημοσίου χρέους και η κεντρική τράπεζα που αποτελεί το ιστορικά θεσμικό του παράγωγο, συνιστούν στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας τον σύμμετρο όρο της λειτουργικής βιωσιμότητας του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής με τον έτερο θεμελιώδη και ιστορικά γενεσιουργό όρο της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης που συνίσταται στον αποχωρισμό της εργασίας από τα μέσα πραγμάτωσής της, ήτοι στο σχηματισμό της διπολικής σχέσης κεφαλαίου-εργασίας.

Από την προεκτεθείσα παράθεση προκύπτει ότι η κεντρική τράπεζα αποτελεί τον ιστορικά ισχυρότερο πιστωτικό μηχανισμό που γνώρισαν οι ανθρώπινες κοινωνίες και ένα κυρίαρχο οικονομικό θεσμό στο πλαίσιο της αστικής κοινωνίας, καθώς διαθέτει την ισχύ, σε βαθμό που απέχει μακράν από την αντίστοιχη δυνατότητα που έχει οποιοσδήποτε άλλος θεσμός ή μηχανισμός, να αυξομειώνει την ρευστότητα της οικονομίας ανάλογα με την πολιτική που ακολουθεί στην έκδοση πιστωτικών μέσων και να ασκεί καθοριστική επίδραση με τα διάφορα μέσα που έχει στην διάθεσή της στη διαμόρφωση της συνολικής χρηματικής κυκλοφορίας στην οικονομία, και κατ'επέκταση να μεταβάλλει τα μεγέθη της οικονομικής δραστηριότητας και του παραγόμενου κοινωνικού πλούτου. Ενδεικτικό της ισχύος και του ιδιάζοντος θεσμικού χαρακτήρα της κεντρικής τράπεζας είναι ότι συνιστά το μοναδικό οικονομικό θεσμό της αστικής κοινωνίας που εκ της φύσεως και της συστάσεώς του δεν είναι σε θέση να κηρύξει πτώχευση.

Εντούτοις η ισχύς της κεντρικής τράπεζας στο εσωτερικό ενός καπιταλιστικού οικονομικού συστήματος μπορεί να περιοριστεί σημαντικά όταν το κράτος δηλώσει αδυναμία να ανταποκριθεί στην εξυπηρέτηση των εξωτερικών του δανειακών υποχρεώσεων. Αυτή η εξέλιξη θα σηματοδοτήσει την εκχώρηση μέρους της εθνικής κυριαρχίας του κράτους στους ξένους πιστωτές του με τη μορφή της παρέμβασης των τελευταίων στην χάραξη και άσκηση της οικονομικής πολιτικής, μέσω υφιστάμενων

διεθνών θεσμικών φορέων ή και ad hoc μηχανισμών που θα αναλάβουν την αναχρηματοδότηση του δημοσίου χρέους , γεγονός που θα αμβλύνει δραματικά για όσο χρονικό διάστημα εκδηλωθεί αυτή η παρέμβαση και ανάλογα με την έκταση που θα λάβει αυτή, την δραματική συρρίκνωση του ρόλου που διαδραματίζει η κεντρική τράπεζα στο εθνικό οικονομικό γίγνεσθαι. Σε αυτή τη περίπτωση η κεντρική τράπεζα λειτουργεί ως ένας μηχανισμός διασφάλισης των συμφερόντων των πιστωτών του κράτους, εξωτερικών και εσωτερικών, δεδομένου ότι και τα συμφέροντα των τελευταίων συνδέονται με την συγκρότηση ενός νέου διαχειριστικού πλαισίου του δημοσίου χρέους που θα διασφαλίζει την ομαλή εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων του κράτους και θα αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τα προβλήματα που ανακύπτουν από την δυναμική που αναπτύσσουν τα μεγέθη του δημοσίου χρέους. Σ' αυτή τη περίπτωση η κεντρική τράπεζα αναλαμβάνει εν πρώτοις να λειτουργήσει επικουρικά προς τις εκτελεστικές, ελεγκτικές και εποπτικές παρεμβάσεις των ξένων πιστωτών και κατά δεύτερο λόγο να εξασφαλίσει ότι η εξωτερική παρέμβαση στο εγχώριο οικονομικό σύστημα θα είναι συμβατή με τις επιδιώξεις των εγχώριων πιστωτών, τα συμφέροντα άλλωστε των οποίων υπηρετεί εν πολλοίς η σύσταση και λειτουργία των κεντρικών τραπεζών στο κεφαλαιοκρατικό οικονομικό σύστημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Η ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ (1922-1940)

2.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η κατάρρευση του μικρασιατικού μετώπου και η καταστροφή της Σμύρνης το καλοκαίρι του 1922 δεν σηματοδότησε μόνο τον ενταφιασμό της Μεγάλης Ιδέας και την εδαφική συρρίκνωση του χώρου δραστηριοποίησης των ελληνικών πληθυσμών στην Εγγύς Ανατολή αλλά μεταφράστηκε και σε μία σειρά εξαιρετικά έντονων μεταβολών που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό του ελληνικού κράτους σε κάθε έκφανση του κοινωνικού βίου. Οι μεταβολές που σημειώθηκαν, φυσική απόρροια των γεγονότων και της έκβασης της μικρασιατικής εκστρατείας, ήταν αδύνατο να αφήσουν ανέπαφες τις οικονομικές δομές που επικρατούσαν ως τότε στο εσωτερικό της ελληνικής επικράτειας. Οι αλλαγές που σημειώθηκαν στο οικονομικό γίνεσθαι της χώρας την περίοδο που οριοθετείται από τον τερματισμό της μικρασιατικής εκστρατείας ως την είσοδο της χώρας στον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο (1922-1940) άφησαν βαθιά χαραγμένα τα ίχνη τους στην μετέπειτα πορεία της και συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα.

Η μεγάλη πληθυσμιακή πίεση που δέχθηκε ο μητροπολιτικός ελληνικός χώρος από την συρροή των προσφυγικών πληθυσμών - κυρίως άλλα όχι αποκλειστικά από το 1922 και έπειτα επέδρασε βαθιά και ποικιλότροπα τον κοινωνικό ιστό της χώρας. Ο αριθμητικός όγκος των προσφύγων που συνέρρευσαν στην Ελλάδα από το 1914 από την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου ως και το 1924, όταν και ολοκληρώθηκε η ανταλλαγή των πληθυσμών ανάμεσα σε Ελλάδα και Τουρκία σύμφωνα με τους όρους που περιλαμβανόταν στη συνθήκη της Λωζάνης, υπολογίζονται κατά προσέγγιση σε 1,2 εκατομμύρια. Η συντριπτική τους πλειοψηφία προερχόταν από τις μικρασιατικές ακτές και τις περιοχές του Πόντου, η μεγαλύτερη μερίδα των οποίων κατέφθασε στη χώρα αμέσως μετά τη διάρρηξη του μικρασιατικού μετώπου το καλοκαίρι του 1922. Ανάμεσα στους προσφυγικούς πληθωρισμούς υπήρχαν και περίπου 100.000 άτομα που προήλθαν από την Βουλγαρία και τις περιοχές του Καυκάσου της επαναστατημένης Ρωσίας. Η έλευση των εκ Βουλγαρίας προσφύγων τοποθετείται χρονικά το 1914 ενώ των καυκάσιων προσφύγων μετά το 1917.

Φυσική απόρροια αυτών των εξελίξεων αποτέλεσε η δημιουργία και η ανάδυση νέων κοινωνικών ισορροπιών που στοιχειοθετούν μία δυναμική ρήξη με το ιστορικό παρελθόν και τη γέννηση ριζικών μετασχηματισμών σε κάθε πεδίο κοινωνικής δράσης.

Στην μελέτη και την αποκωδικοποίηση της σημασίας αυτών των μετασχηματισμών στοχεύει το οικείο κεφάλαιο αποδίδοντας ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάλυση των αλλαγών που επήλθαν στην σφαίρα της οικονομικής πραγματικότητας της μεσοπολεμικής Ελλάδας τόσο στις δομές της οικονομίας της αγοράς όσο και στο πεδίο της δημόσιας οικονομίας, όπως και στον τρόπο με τον οποίο αρθρώνονται οι σχέσεις της ελληνικής οικονομίας με το διεθνές οικονομικό περιβάλλον και τις επιδράσεις και επιρροές που δέχεται από αυτό.

2.2. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1922-1927

Το τέλος του μικρασιατικού πολέμου και η μαζική άφιξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο συνιστούσαν τον επιθανάτιο ρόγχο του ελληνικού μεγαλοϊδεατισμού και

ταυτόχρονα την αδήριτη ανάγκη για την ανασυγκρότηση της χώρας και την αντιμετώπιση των μεγάλων και ιδιαίτερα πιεστικών προβλημάτων που η χρονική μετάθεση της επίλυσής τους ήταν πλέον αδύνατη.

Η κατάσταση της ελληνικής οικονομίας την περίοδο αμέσως μετά τη λήξη των εχθροπραξιών στο μικρασιατικό μέτωπο μόνο με τα πιο μελανά χρώματα θα μπορούσε να περιγραφεί. Η τριετής διάρκεια της μικρασιατικής εκστρατείας (1919-1922) που ήρθε να προστεθεί στους δύο βαλκανικούς πολέμους στους οποίους συμμετείχε η χώρα (1912-1913) αλλά και στην εμπλοκή της από το καλοκαίρι του 1917 στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε αναπόφευκτα έντονες οικονομικές διαταραχές. Ήδη από το καλοκαίρι του 1919 η δραχμή αποδεσμεύτηκε από την σύνδεσή της με το αμερικανικό δολλάριο, καθόσον οι νομισματικές αρχές είχαν πλέον κατανοήσει ότι η συνέχιση της διατήρησης της δραχμής σε καθεστώς χρυσού συναλλάγματος - που είχε προγραμματισθεί στις αρχές του 1910 - δεν ήταν πλέον δυνατή. Η εξέλιξη αυτή υπήρξε συνέπεια της νομισματικής επέκτασης που σημειώθηκε από το 1915 ως το 1919 και η οποία βασίστηκε στις συμμαχικές πιστώσεις που είχαν συμφωνήσει να παρέχουν οι δυνάμεις της Αντάντ και οι Η.Π.Α το 1915 και το 1917 ως αντάλλαγμα για τις διευκολύνσεις που παρείχε η Ελλάδα στα συμμαχικά στρατεύματα που είχαν προωθηθεί στην Β. Ελλάδα αλλά και για τη συμμετοχή της στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι πιστώσεις αυτές όμως δεν ήταν άμεσα ρευστοποιήσιμες σε χρυσό ή σε συνάλλαγμα χρυσής βάσης αλλά συνίστατο σε λογιστικές εγγραφές (Ζολώτας 1928: 54). Η ρευστοποίησή τους μετατίθετο χρονικά μετά την παρέλευση έξι μηνών από τον τερματισμό των πολεμικών επιχειρήσεων. Αυτή όμως η πρακτική της έκδοσης νέων τραπεζογραμματίων με αντίκρισμα τις συμμαχικές πιστώσεις συνιστούσε νόθευση του Νόμου ΓΧΜΒ΄ - βάσει του οποίου εισήχθη η χώρα στο σύστημα του ΚΣΧ το 1910 - που προέβλεπε την έκδοση τραπεζογραμματίων αποκλειστικά για την αγορά χρυσού ή συναλλάγματος χρυσής βάσης ώστε τα τραπεζογραμμάτια που τίθεντο σε κυκλοφορία να υποστηρίζονται από το αντίστοιχο κάλυμμα προκειμένου να καθίσταται δυνατή η μετατροπή των τραπεζογραμματίων σε κινητές αξίες διεθνούς αποδοχής που θα επέτρεπε τη διατήρηση μιας σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής.

Η άρνηση ρευστοποίησης των συμμαχικών πιστώσεων κατά το διάστημα που είχε συμφωνηθεί, με πρόσχημα την πολιτική μεταβολή που σημειώθηκε στη χώρα το 1920 με την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου και της μη διευθέτησης των πολεμικών χρεών που είχε συνάψει η Ελλάδα με τις συμμαχικές χώρες, οδήγησε νομοτελειακά στην ακάλυπτη διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας, που σε συνδυασμό με την αποκατάσταση των διεθνών συναλλαγών και την πίεση που ασκήθηκε λόγω αυτού του γεγονότος στο έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου, υποχρέωσε την πολιτική ηγεσία να αναστείλει τη λειτουργία του ΓΧΜΒ΄ στα μέσα του 1920 και με νέο νόμο ορίζεται ότι η Ε.Τ.Ε, που επιτελούσε λειτουργίες και ΚΤ από την ίδρυσή της το 1841, θα μπορούσε να αγοράζει συνάλλαγμα σε τιμή που θα καθορίζονταν από επιτροπή και όχι στην τιμή που προβλεπόταν από τον ΓΧΜΒ΄, αφού πλέον τα μόνα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας αποτελούνταν από τις μη ρευστοποιήσιμες συμμαχικές πιστώσεις (Παντελάκης 1988: 135). Τα συναλλαγματικά αποθέματα που είχαν σχηματισθεί από την Ε.Τ.Ε βάσει του ΓΧΜΒ΄, είχαν εξαντληθεί στην προσπάθεια συγκράτησης σταθερής συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής με την αγγλική λίρα δεδομένου ότι η Ε.Τ.Ε θεώρησε επιζήμια την διατήρηση της ισοτιμίας της δραχμής με το δολλάριο, με το οποίο η δραχμή είχε συνδεθεί το Δεκέμβριο του 1915, μετά τη συνεχή διολίσθηση που γνώριζαν εκείνο το διάστημα τόσο η αγγλική λίρα όσο και το γαλλικό φράγκο. Το 1920 σημειώθηκε λοιπόν και η de jure κατάργηση του ΓΧΜΒ΄, η λειτουργία του οποίου συνέβαλε στη διατήρηση σταθερής ισοτιμίας της δραχμής με τα λεγόμενα «υγιή» νομίσματά (λίρα, φράγκο, δολλάριο) σε μια χρονική περίοδο (1910-1919) εξαιρετικά

δύσκολη. Η διατήρηση όμως σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών δεν ήταν δυνατή διότι αφενός επικράτησαν την αναφερόμενη περίοδο φαινόμενα διεθνούς νομισματικής αστάθειας (υψηλός πληθωρισμός, έντονες διακυμάνσεις των συναλλαγματικών ισοτιμιών) λόγω των πολεμικών γεγονότων, αλλά και ισχυρές δημοσιονομικές διαταραχές που εντάχθηκαν στην περίπτωση της Ελλάδας μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου με αποσταθεροποιητικά αποτελέσματα επί της εσωτερικής νομισματικής ισορροπίας που κατέστησαν αναπόδραστη την εγκατάλειψη του κανόνα χρυσού συναλλάγματος αφού η διατήρηση σταθερών ισοτιμιών ούτε διασφάλιζε την εγχώρια νομισματική σταθερότητα αλλά ούτε μπορούσε να αποτελέσει και προϊόν αυτής μέσα σε αυτές τις συνθήκες που χαρακτηρίζονται από νομισματική αρρυθμίας (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 1997: 95).

Με το ξεκίνημα των στρατιωτικών επιχειρήσεων στο μικρασιατικό μέτωπο οι πιέσεις που ασκήθηκαν στο δημοσιονομικό ισοζύγιο ήταν τέτοιου μεγέθους και έντασης που μπορούσαν αντιμετωπιστούν μόνο με προσφυγή σε πρακτικές ακάλυπτης έκδοσης τραπεζογραμματίων και επομένως επιβολής καθεστώτος αναγκαστικής κυκλοφορίας, μετά και την άρση λειτουργίας του ΓΧΜΒ΄, σύναψης αναγκαστικών δανείων, μιας μορφής δημοσίου δανεισμού που επαναλήφθηκε και μετά το τέλος της μικρασιατικής εκστρατείας, αλλά και στην έκδοση βραχυπρόθεσμα χρεογράφων - των περιώνυμων εντόκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης - που έκαναν την εμφάνισή τους ήδη από το 1918 με σκοπό την άντληση κεφαλαίων από το εσωτερικό. Τα έντοκα γραμμάτια Εθνικής Αμύνης είχαν τρίμηνη, εξαμηνιαία και ετήσια περίοδο λήξης με επιτόκιο αντίστοιχα 4%, 4,5% και 5% και μέχρι και την άρση του ΓΧΜΒ΄ απέτρεψαν ή περιόρισαν την προσφυγή του κράτους στην ακάλυπτη έκδοση τραπεζογραμματίων (Ζολώτας 1928: 53).

Η προσφυγή του ελληνικού κράτους κυριότατα από το 1920 μέχρι και το 1923 στην ακάλυπτη έκδοση τραπεζογραμματίων υπαγορευόταν από τις διευρυμένες ανάγκες του δημοσίου ταμείου για την χρηματοδότηση της πολεμικής προσπάθειας στη Μικρά Ασία και για την αποκατάσταση των προσφύγων που συνέρρευσαν στη χώρα μετά την αποτυχία της μικρασιατικής εκστρατείας. Επιπλέον η σύναψη εξωτερικών δανείων ήταν εξαιρετικά δυσχερής λόγω αφενός της άσχημης δημοσιονομικής κατάστασης και αφετέρου της απροθυμίας των ξένων κυβερνήσεων να χορηγήσουν πιστώσεις προς το ελληνικό κράτος εξαιτίας της εκκρεμότητας που υπήρχε αναφορικά με τη διευθέτηση των χρεών που είχαν συνομολογηθεί κατά την διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου -εκκρεμότητα στην οποία συμπεριλαμβάνονταν και το ζήτημα της ρευστοποίησης των συμμαχικών πιστώσεων που είχαν χορηγηθεί στην Ελλάδα - αλλά και της εν γένει αβεβαιότητας που δημιουργούν διεθνώς από το πάγωμα των ενδοσυμμαχικών πιστώσεων που κατά βάση προκλήθηκε από την άρνηση των Η.Π.Α το 1919 να συνεχίσουν να παρέχουν πιστώσεις στις σύμμαχες ευρωπαϊκές χώρες. Η κίνηση αυτή των Η.Π.Α επέφερε διάχυση της ανασφάλειας στις διεθνείς αγορές, καθώς η κατεστραμμένη από τον πόλεμο Ευρώπη χρειαζόταν τα αμερικανικά δάνεια για να κατορθώσει να αποκαταστήσει τους παραγωγικούς της μηχανισμούς.

Μέσα σε αυτό το κλίμα η λύση του εξωτερικού δανεισμού φάνταζε μάλλον αδύνατη, ενώ η χωρίς αντίκρισμα διεύρυνση της νομισματικής κυκλοφορίας μέσω της εκδοτικού μηχανισμού καθίσταντο ως η μοναδική λύση εφόσον συνεκτιμηθεί ότι η φορολογική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε το 1919 – και εισήγαγε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το φόρο εισοδήματος - δεν απέδωσε στο δημόσιο ταμείο τις προσδοκώμενες χρηματικές εισροές.

Πιο συγκεκριμένα η μεταρρύθμιση της άμεσης φορολογίας το 1919 βασίστηκε στην εισαγωγή τριών φόρων: α) του φόρου καθαρών προσόδων, β) του φόρου αυτόματης υπερτίμησης της ακίνητης ιδιοκτησίας και γ) του φόρου κληρονομιών, δωρεών και προικιών. Η αποτυχία της φορολογικής μεταρρύθμισης του 1919, η οποία επιβεβαιώνεται

και από την επαναφορά των φόρων της δεκάτης και του επιτηδεύματος που ίσχυαν πριν τις αλλαγές στη φορολογική νομοθεσία που υλοποιήθηκαν με την μεταρρύθμιση του 1919, αποδίδονται στην ανεπαρκή οργάνωση των φοροτεχνικών υπηρεσιών, στο αυξημένο κίνητρο για φοροδιαφυγή που έδινε στους φορολογούμενους λόγω της θέσπισης υψηλών φορολογικών συντελεστών, της σύνθεσης της οικονομίας της χώρας και του τρόπου κατανομής του εθνικού εισοδήματος (Αγγελόπουλος 1933: 197-202). Η σύνθεση της οικονομίας αναφέρεται στο γεγονός ότι η παραγωγική δομή της χώρας εδραζόταν στην αγροτική εκμετάλλευση και δεν χαρακτηριζόταν από υψηλά επίπεδα εκβιομηχάνισης με αποτέλεσμα η παραγωγή πλούτου να μην είναι τόσο μεγάλη ώστε να δημιουργείται το κατάλληλο έδαφος για ύπαρξη τάξεων με υψηλά εισοδήματα που η φορολόγησή τους θα απέδιδε αξιόλογα έσοδα. Αναφορικά με την εισοδηματική κατανομή είχε ως βασικά της γνωρίσματα την ύπαρξη μεγάλου αριθμού μικροεισοδηματιών και την έλλειψη σημαντικού αριθμού μεγαλοεισοδηματιών πράγμα που σήμαινε την ισχνή απόδοση της άμεσης φορολογίας. Επιπροσθέτως η μεταρρύθμιση του 1919 με την θέσπιση φοροαπαλλαγής για ένα εισοδηματικό μέγεθος ως ελάχιστο όριο συντήρησης ουσιαστικά εξαιρούσε από την άμεση φορολογία ένα μεγάλο μέρος του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που αποτελούνταν πρωτίστως από αγροτικά στρώματα. Η κατάτμηση του γεωργικού κλήρου είχε ως αποτέλεσμα την δημιουργία μικρών αγροτικών εκμεταλλεύσεων από τις οποίες προέκυπταν χαμηλοί εισοδηματικοί πόροι, το ύψος των οποίων κατά κανόνα ενέπιπτε στο ελάχιστο όριο συντήρησης το οποίο δεν υπόκειντο στην επιβολή άμεσης φορολογίας και κατά συνέπεια οι αποδόσεις των άμεσων φόρων προσπόριζαν πενιχρά έσοδα στα δημόσια ταμεία (Αγγελόπουλος 1933: 202).

Συμπληρωματικά θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η πολιτική των φοροαπαλλαγών από την άμεση φορολογία ή της επιβολής σχετικά χαμηλών φορολογικών συντελεστών για τα αγροτικά εισοδήματα που υπερέβαιναν το ελάχιστο όριο συντήρησης εξυπηρετούσε και πολιτικές στοχεύσεις που ερμηνεύονται στη βάση του μεγάλου ποσοστού που αντιπροσώπευαν τα αγροτικά στρώματα στο εκλογικό σώμα. Οι πολιτικές σκοπιμότητες που κινητοποιούσαν φορολογικές πρακτικές τέτοιας υφής είναι δυνατόν να ανιχνευτούν και στο γεγονός ότι η υποφορολόγηση του γεωργικού πληθυσμού πλαισιώνονταν και από μια σειρά άλλων μέτρων όπως π.χ. η πολιτική που ακολουθήθηκε στην αναδιανομή των εθνικών γαιών, στην αναμόρφωση και ενίσχυση της αγροτικής πίστης - ιδιαίτερα κατά τη δεκαετία του '20 με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας - στις διάφορες μορφές επιδοτήσεων που κατευθύνονταν στον αγροτικό κόσμο όπως επίσης και στην ως ένα βαθμό ανοχή του κρατικού μηχανισμού στην εκτεταμένη διενέργεια λαθρεμπορίου των αγροτών ώστε να αποφεύγεται και η υποβολή τους στην έμμεση φορολογία. (Δερτιλής 1993: 47,48,72,78).

Βεβαίως οι παραπάνω παρατηρήσεις οφείλουν να γίνουν κατανοητές σ' ένα ευρύτερο χρονικό πλαίσιο που η απαρχή του δεν θα ήταν παράτολμο να τοποθετηθεί από τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του ελληνικού κράτους. Ασφαλώς όμως αυτές οι διαπιστώσεις δεν θα πρέπει να μεταφράζονται μονοσήμαντα ως προνομιακές παροχές που δόθηκαν με μοναδική στόχευση από τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες την κάρπωση εκλογικών ωφελημάτων, με δεδομένο ότι οι αγροτικοί πληθυσμοί αποτελούσαν μια ισχυρότατη εκλογική δύναμη εξαιτίας της μεγάλης αριθμητικής τους μάζας. Οι παροχές προς τον αγροτικό κόσμο οφείλουν να εκτιμηθούν στο πλαίσιο των δύσκολων συνθηκών διαβίωσής τους, συγκριτικά με τις αντίστοιχες συνθήκες των αστικών στρωμάτων, της σπουδαιότητας που κατείχε η γεωργική παραγωγή όσον αφορά τόσο την συμμετοχή της στο σχηματισμό και την σύνθεση του εγχώριου προϊόντος αλλά και το σχετικά μικρό μέγεθος των εισοδημάτων του προσπόριζε στους πληθυσμούς της υπαίθρου η ενασχόλησή τους με τις αγροτικές εργασίες. Η τελευταία παρατήρηση πρέπει μάλιστα να συσχετιστεί και με τα έντονα φαινόμενα τοκογλυφίας που μάστιζαν τον αγροτικό χώρο

από συστάσεως του ελληνικού κράτους ως και την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας (Α.Τ.Ε) (1929) όπου τα φαινόμενα αυτά αμβλύθηκαν αλλά δεν εξαλείφθηκαν.

Η απόσπαση του πλεονάσματος της γεωργικής παραγωγής μέσω των τοκογλυφικών δραστηριοτήτων τόσο των τοπικών εμπόρων χρήματος - ως μεμονωμένων φορέων παροχής πιστώσεων σε επίπεδο φυσικών προσώπων - όσο και αργότερα με την είσοδο της Ε.Τ.Ε στο χώρο της αγροτικής πίστης, όπου το ύψος των επιτοκίων παρέμεναν σε σχετικά υψηλά επίπεδα ή τουλάχιστον σε επίπεδα που με τις δεδομένες συνθήκες παραγωγής και κυκλοφορίας των αγαθών συνιστούσαν για τον αγροτικό κόσμο ένα υψηλό κόστος δανεισμού, διαμόρφωνε καταστάσεις εισοδηματικής μετατόπισης από τα αγροτικά στα αστικά (ή ακόμα και μεγαλοαστικά) στρώματα (Δερτιλής 1993: 501). Μάλιστα σε πολλές περιπτώσεις η τοκογλυφική δράση της Ε.Τ.Ε διαμεσολαβούνταν από τους τοπικούς τοκογλύφους οι οποίοι διαθέτοντας μεγαλύτερη πιστοληπτική επιφάνεια από τους μικροκαλλιεργητές δανείζονταν από την Ε.Τ.Ε χρηματικά κεφάλαια με βάση το επίσημο προεξοφλητικό επιτόκιο και δανειοδοτούσαν τους μικροκτηματίες με υψηλότερο επιτόκιο από το προεξοφλητικό, εκμεταλλευόμενοι και την εφεκτική πολιτική δανεισμού της Εθνικής προς τους μικροκαλλιεργητές (Θωμαδάκης 1981: 279, 353-354) και (Στασινόπουλος 2000: 67,75,77). Δεν ήταν μάλιστα σπάνιες οι περιπτώσεις όπου ο όγκος των παρεχομένων πιστώσεων και η εν γένει εμπλοκή της Εθνικής στις διαδικασίες χρηματοδότησης του γεωργικού τομέα υπήρξε αντικείμενο έντονης αντιπαράθεσης που έφθασε ακόμη και στο σημείο αμφισβήτησης της παροχής ή και ανανέωσης του εκδοτικού προνομίου της Εθνικής, ανάμεσα στο κράτος και την Ε.Τ.Ε (Στασινόπουλος 2000: 66-69,160).

Ενώ ακόμη και όταν η Εθνική προέβαινε σε απευθείας χορηγήσεις προς τους αγρότες χορηγήσεων οι επαχθείς όροι αυτών των χορηγήσεων, αλλά και η πολιτική ανατοκισμού που εφήρμοζε η Ε.Τ.Ε για τις ληξιπρόθεσμες πιστώσεις της, καθιστούσαν προβληματική την πρόσβαση των αγροτών στο τραπεζικό δανεισμό (Στασινόπουλος 2000: 118).

Οι εντάσεις στις σχέσεις κράτους και Εθνικής δεν θα πρέπει να αναζητηθούν αποκλειστικά ή κυρίαρχα στην ακολουθούμενη πολιτική της Εθνικής αναφορικά με τα ζητήματα της αγροτικής πίστης αλλά και επί τη βάση των δημοσιονομικών αναγκών του ελληνικού κράτους και της εκδοτικής πολιτικής της Εθνικής, της οποίας οι σκοπεύσεις προσανατολιζόνταν κυρίως στην εμπέδωση της αξιοπιστίας και της σταθερότητας της αξίας των τραπεζογραμματίων της, καθώς και στη γεωγραφική τους διάδοση (επιδιώξεις που ατόνησαν ως ένα βαθμό αλλά όχι δραματικά από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα όταν πλέον η Εθνική είχε εδραιώσει την παρουσία της ως το αδιαμφισβήτητο κυρίαρχο εκδοτικό ίδρυμα της χώρας) (Στασινόπουλος 2000: 115-128,312).

Οι όποιες λοιπόν φορολογικές ή άλλου είδους παροχές (π.χ. πιστώσεις με ευνοϊκούς όρους, καθιέρωση τιμών ασφαλείας, αναδιανομή γαιών, επιδοτήσεις κτλ.) συγκρότησαν ένα προστατευτικό πλέγμα μέτρων που αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση ενός επιπέδου διαβίωσης στα όρια του ανεκτού, αν ληφθούν υπ' όψιν οι εξαιρετικά δυσχερείς συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στην ελληνική ύπαιθρο, και σε καμία περίπτωση δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν αυτές οι παροχές ως προνόμια ή υπερπαροχές προς τον αγροτικό πληθυσμό. Άλλωστε ούτε το μέγεθος αυτών των παροχών αλλά ούτε και η χρονική τους «ένταση», αφού δόθηκαν τμηματικά και σε ένα μεγάλο βάθος χρόνου, θα δικαιολογούσαν έναν τέτοιο ισχυρισμό. Το μέγεθος των παροχών που δόθηκαν στον αγροτικό κόσμο ήταν μεν σημαντικό αλλά όχι υπερβολικό αν συνεκτιμηθούν οι προαναφερθέντες παράγοντες που προσδιόριζαν το πλαίσιο διαβίωσης και εργασίας στην ύπαιθρο.

Τα πενιχρά αποτελέσματα της φορολογικής μεταρρύθμισης του 1919 πέρα από τα αίτια που περιγράφηκαν παραπάνω οφείλονται και σε λόγους που άπτονται της

αρνητικής ιστορικής συγκυρίας. Ειδικότερα η εισαγωγή από το 1917 του φόρου εκτάκτων κερδών που επιβλήθηκε στα κέρδη που πραγματοποιήθηκαν από τις ελληνικές εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις – αναδρομικά - από το 1915 έως και το 1919, τα οποία μάλιστα παρουσιάζονταν ιδιαίτερα αυξημένα λόγω των συνθηκών που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο, με τον φορολογικό συντελεστή να εμφανίζει ένα εξαιρετικά προοδευτικό χαρακτήρα που έφτανε ως και το 50%. Ο αναδρομικός χαρακτήρας του φόρου είχε ως αποτέλεσμα τα λογιστικά βιβλία των επιχειρήσεων να απεικονίζουν την πραγματική οικονομική κατάσταση των επιχειρήσεων, καθώς τον χρόνο κατά τον οποίο καταρτίζονταν οι λογιστικές καταστάσεις δεν είχε υπάρξει η επιβολή του φόρου. Αυτό επέφερε μία διττή συνέπεια αφενός οι αποδόσεις των φόρων υπήρξαν ικανοποιητικές για τα έτη 1915, 1916, 1917, έτη αναδρομικής ισχύς του φόρου, αφετέρου συνετέλεσε στην αντίδραση των επιχειρήσεων οι οποίες προσάρμοσαν την συμπεριφορά τους με τη συστηματική απόκρυψη των πραγματικών κερδών τους, γεγονός που συνιστούσε και μια από τις αιτίες της αποτυχίας της φορολογίας περί καθαρών προσόδων του 1919, αν μάλιστα συνεκτιμηθεί ότι η φορολογική βάση του φόρου περί καθαρών προσόδων ήταν η ίδια με αυτήν του φόρου των εκτάκτων κερδών (Αγγελόπουλος 1933: 118).

Μέσα σ' αυτό το κλίμα η χρηματοδότηση των δημοσιονομικών αναγκών και κυριότατα των αναγκών που δημιουργούσε η μικροαστική εκστρατεία δεν μπορούσε παρά να βασιστεί στην έκδοση ακάλυπτων τραπεζογραμματίων και στην προσφυγή και σε ακραία δημοσιονομικά μέτρα όπως ήταν η επιβολή του αναγκαστικού δανείου το Μάρτιο του 1922, όταν πλέον η εκ νέου προσφυγή στην εκδοτική μηχανή κρίθηκε ως μία ενέργεια που θα τροφοδοτούσε τον ήδη υψηλό πληθωρισμό και θα προκαλούσε περαιτέρω αποσταθεροποίηση του οικονομικού ιστού της χώρας. Το αναγκαστικό δάνειο του 1922 επέβαλε τη διχοτόμηση όλων των κυκλοφορούντων τραπεζογραμματίων. Το ένα μέρος των τραπεζογραμματίων απεσύρθη από την κυκλοφορία και ανταλλάχθηκε με ομολογίες του ελληνικού κράτους με επιτόκιο 6,5% που η λήξη της εξόφλησης του ορίστηκε το αργότερο έως τον Απρίλιο του 1943. Το άλλο μισό των τραπεζογραμματίων παρέμεινε στην κατοχή του κοινού διατηρώντας το ήμισυ της ονομαστικής του αξίας. Με την κίνηση αυτή επιτεύχθηκε η περιστολή κατά το ήμισυ της νομισματικής κυκλοφορίας, ενώ το εκδοτικό ίδρυμα (Ε.Τ.Ε) εξέδωσε ποσότητα τραπεζογραμματίων ίσης ονομαστικής αξίας με αυτήν που αντιπροσώπευαν τα αποσυρθέντα τραπεζογραμμάτια. (Ζολώτας 1928: 66-67).

Το αναγκαστικό δάνειο του 1922 θεωρήθηκε ως ο μόνος τρόπος κάλυψης των δημοσίων δαπανών που δεν συνεπαγόταν εκ νέου επέκταση της νομισματικής κυκλοφορίας, κάτι που επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι ο αριθμός αύξησης της προσφοράς χρήματος το 1922 ελαττώθηκε στο 13% από το 25% που ήταν το 1921. (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 1997: 107). Όμως το αναγκαστικό δάνειο επέφερε πρόσκαιρη μόνο αποκλιμάκωση του ρυθμού διόγκωσης της νομισματικής κυκλοφορίας, καθώς η απότομη μείωση του ρυθμού προσφοράς χρήματα προκάλεσε υπερβάλλουσα ζήτηση χρήματος που ικανοποιήθηκε από τις πιστωτικές δραστηριότητες των εμπορικών τραπεζών. Τον επόμενο χρόνο μάλιστα σημειώθηκε αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας που κυμαίνονταν σε επίπεδα του 68% (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 134). Επιπλέον η επιβολή του αναγκαστικού δανείου επέτεινε τα φαινόμενα αποθησαυρισμού που χαρακτήριζαν την οικονομική συμπεριφορά ορισμένων κοινωνικών ομάδων και ιδιαίτερα των πληθυσμών της υπαίθρου. Η επίδραση που άσκησε το αναγκαστικό δάνειο υπήρξε εν τέλει πληθωριστική και για ένα επιπρόσθετο λόγο, καθώς η νομισματική κυκλοφορία διογκώθηκε όχι μόνο λόγω των αυξημένων πιστώσεων που παρείχε το τραπεζικό σύστημα στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας προκειμένου να συμπληρωθούν οι διαφορών ειδών υποχρεώσεις που αυτός αντιμετώπιζε

αλλά και γιατί το προϊόν του δανείου επαναδιοχετεύθηκε στην σφαίρα της κυκλοφορίας για να ικανοποιηθούν οι ανάγκες του δημοσίου τομέα. Οι πληθωριστικές επιδράσεις όμως του αναγκαστικού δανείου ήταν σαφώς ασθενέστερες συγκριτικά με αυτές που θα προκαλούνταν εάν η πολιτική ηγεσία κατέφευγε στην έκδοση ακάλυπτων τραπεζογραμματίων αντί της προσφυγής στην επιβολή του αναγκαστικού δανείου γιατί το τελευταίο κατάφερε να αφαιρέσει από τη νομισματική κυκλοφορία - έστω και τη δυνητική - τα αποθησαυρισμένα χρηματικά μεγέθη των αγροτικών πληθυσμών, που κατά κανόνα εφάρμοζαν αυτές τις πρακτικές (Ζολώτας 1928: 105).

Η χρηματοδότηση των κρατικών δαπανών βασίστηκε κατά ένα μεγάλο μέρος στην έκδοση χαρτονομίσματος (ήτοι ακάλυπτων τραπεζογραμματίων) μέχρι και το 1923. Το κράτος προσέφευγε στην Ε.Τ.Ε ώστε να εξασφαλίσει τους απαιτούμενους πόρους για την εκτέλεση των προϋπολογισμών. Οι πιστώσεις που κατέβαλε η Εθνική προς το κράτος έπαιρναν τη μορφή του δημοσίου δανεισμού, κυρίως δε της μορφής του κυμαινόμενου χρέους, δηλαδή βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα δανειοδοτήσεων, προς το δημόσιο ταμείο με ενέχυρο τίτλους του δημοσίου βραχυπρόθεσμης διάρκειας, λαμβάνοντας ταυτόχρονα η Ε.Τ.Ε το δικαίωμα ισόποσης - με τις παρεχόμενες προς το κράτος πιστώσεις - επέκτασης του εκδοτικού της προνομίου. (Ζολώτας 1928: 68). Φυσικά τα ποσά με τα οποία διευρύνονταν το εκδοτικό προνόμιο της Εθνικής χορηγούνταν στο κράτος και παρέχονταν στα νεοκιδιόμενα τραπεζογραμμάτια καθεστώ αναγκαστικής κυκλοφορίας δεδομένου ότι δεν υπήρχε η δυνατότητα μετατροπής τους σε μεταλλικές αξίες ή συνάλλαγμα χρυσής βάσης. Ενδεικτικό αυτής της ανώμαλης κατάστασης ρύθμισης της νομισματικής κυκλοφορίας είναι ότι από το ανώτατο όριο της κυκλοφορίας τραπεζογραμματίων βάσει του εκδοτικού προνομίου της Εθνικής ανέρχονταν στα τέλη του 1923 σε 3.563.405.000 δρχ τα 3.000.000.000 αντιπροσώπευαν δανεισμό της Ε.Τ.Ε προς το κράτος.

Η ανησυχητική διόγκωση του δημοσίου χρέους και η έντονη δημοσιονομική αστάθεια άρχισε από το 1920, μετά και την κατάργηση του ΓΧΜΒ', να συνοδεύεται και από τη ραγδαία διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής. Με σκοπό τη συγκράτηση των υποτιμητικών πιέσεων που γνώριζε η δραχμή η κυβέρνηση αποφάσισε τον σχηματισμό ενός Συνδικάτου αποτελούμενου από 25 τράπεζες το οποίο θα ασκούσε μονοπωλιακά τον έλεγχο επί των συναλλαγματικών πράξεων. Η Εθνική διαδραμάτιζε - όπως ήταν φυσικό τον κυρίαρχο ρόλο στη λειτουργία του Συνδικάτου αν λάβει κανείς υπ' όψιν του ότι από τα 1,6 εκατομμύρια λίρες που συνιστούσαν το κεφάλαιο του Συνδικάτου το 1 εκατομμύριο λίρες είχε καταβληθεί από την Εθνική (Ζολώτας 1928: 192). Η θέσπιση όμως της ισοτιμίας της δραχμής με τη στερλίνα σε επίπεδα σαφέστατα πολύ χαμηλότερα - έως και 30% με 35% - απ' αυτά που προσδιόριζαν οι αγοραίες δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να υπάρχει έντονη ζήτηση για αγορά συναλλάγματος από το συνδικάτο όχι όμως και αντίστοιχη διάθεση για πώληση συναλλάγματος στο συνδικάτο, δεδομένου ότι όποιος κατείχε ή κατόρθωνε να προμηθευτεί συνάλλαγμα από το συνδικάτο πουλούσε στην ελεύθερη - ή κατά άλλους «μαύρη» - αγορά συναλλάγματος όπου η ισοτιμία της δραχμής προς τη στερλίνα διαμορφωνόταν σε τιμές υψηλότερες από αυτές του συνδικάτου που επέτρεπε την αποκόμιση ενός σημαντικού κέρδους σε όσους διέθεταν προς πώληση το συνάλλαγμα που κατείχαν στην ελεύθερη αγορά.

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες τα συναλλαγματικά διαθέσιμα του συνδικάτου άρχισαν σταδιακά να εξαντλούνται καθιστώντας τη λειτουργία του αναποτελεσματική ως προς την επίτευξη του αντικειμενικού σκοπού του, που ήταν η παρακώλυση των εισαγωγών με τη θέσπιση αυστηρών κριτηρίων χορήγησης συναλλάγματος, και η συνακόλουθη ενίσχυση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας και η συγκράτηση της πτώσης της εξωτερικής αξίας της δραχμής. Η δράση όμως του συνδικάτου και η τιμή

στην οποία όρισε την ισοτιμία της δραχμής με την στερλίνα οδήγησε στο να δημιουργηθεί μία μαύρη αγορά συναλλάγματος που έδινε ευκαιρίες για κερδοσκοπική εκμετάλλευση της αγοραπωλησίας του συναλλάγματος, γεγονός που επέφερε τις αντίθετες συνέπειες από τις επιδιωκόμενες. Η ραγδαία μείωση που σημειώθηκε στα συναλλαγματικά αποθέματα του συνδικάτου από τις κερδοσκοπικές πιέσεις εναντίον της δραχμής συνετέλεσε στη λήψη της απόφασης για την κατάργηση του συνδικάτου το Σεπτέμβριο του 1922, περίπου ενάμιση χρόνο από την ίδρυσή του (Μάιος 1921).

Την κατάργηση του συνδικάτου διαδέχθηκε η επιβολή κυβερνητικών μέτρων για την κάλυψη των αμέσων αναγκών του κράτους σε συνάλλαγμα. Πιο συγκεκριμένα με διάταγμα της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1922 οι εξαγωγείς των βασικότερων εξαγωγικών προϊόντων - του ελαιολάδου, της σταφίδας και του καπνού - υποχρεώθηκαν να ανταλλάξουν στην Εθνική το συνάλλαγμα που αποκτούσαν από τις εξαγωγικές τους δραστηριότητες σε ισοτιμία που ορίζονταν όμως σε ύψος κατά πολύ χαμηλότερο σε σύγκριση με αυτό που διαμορφώνονταν στην ελεύθερη αγορά, πράγμα που ισοδυναμούσε με την υποβολή των εξαγωγέων σ' ένα καθεστώς αφαίμαξης των επιχειρηματικών κερδών τους. Ο Ξ. Ζολώτας μάλιστα δεν δίστασε να χαρακτηρίσει τα κυβερνητικά μέτρα ως «δημευτικά» (Ζολώτας 1928: 193). Με μία σειρά μεταγενέστερων διαταγμάτων τα μέτρα αυτά επεκτάθηκαν στο σύνολο των εξαγωγέων. Οι ρυθμίσεις αυτές συμπεριέλαβαν και τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες ανέλαβαν την υποχρέωση να εκχωρούν στην επίσημη καθοριζόμενη ισοτιμία το 15% των ημερησίων αγορών συναλλάγματος που διενεργούσαν. Η διαφορά όμως που επικρατούσε στην τιμή συναλλάγματος ανάμεσα στην επίσημη ισοτιμία και αυτήν της ελεύθερης αγοράς, διαφορά που κυμαίνονταν σε ποσοστά ακόμα και 250%, οδήγησε μοιραία στην κατάργηση των συναλλαγματικών ελέγχων τον Απρίλιο του 1923 και στην αντικατάστασή τους από την επιβολή εισαγωγικών δασμών.

Την ίδια χρονική περίοδο δόθηκε το δικαίωμα στην Εθνική να προβεί στην έκδοση τραπεζογραμματίων, πέραν του νομικά καθοριζόμενου εκδοτικού της προνομίου με σκοπό την αγορά συναλλάγματος για λογαριασμό του Δημοσίου και ανεξάρτητα από την κατάσταση που παρουσίαζε το συναλλαγματικό ισοζύγιο της χώρας. Με την ενέργεια αυτή η κυβέρνηση αποσκοπούσε στο να προμηθευτεί το απαραίτητο για τις υποχρεώσεις του Δημοσίου προς το εξωτερικό συνάλλαγμα. Επιπλέον το συνάλλαγμα που θα αποκτούνταν με αυτό τον τρόπο θα χρησιμοποιείτο και για τις ανάγκες του εξωτερικού εμπορίου εάν κάτι τέτοιο συντελούσε στην πρόληψη περαιτέρω ανυψωτικών κινήσεων της τιμής του συναλλάγματος (Ζολώτας 1928: 194). Κατά το 1923 ο Υπουργός Οικονομικών Γεώργιος Κοφινάς με στόχο τη βελτίωση της δημοσιονομικής κατάστασης, την περιστολή της νομισματικής κυκλοφορίας, ο όγκος της οποίας ασκούσε σοβαρές πληθωριστικές πιέσεις, και την ανατίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής εισήγαγε δύο νέες φορολογικές ρυθμίσεις. Η πρώτη αφορούσε την εφάπαξ φορολογία της κινητής και ακίνητης περιουσίας, τα έσοδα εκ της οποίας προορίζονταν αποκλειστικά για την άρση μέρους των εκδοθέντων τραπεζογραμματίων, κυρίως κατά την περίοδο της μικρασιατικής εκστρατείας, και τον περιορισμό της πληθωριστικής χρηματικής κυκλοφορίας. Η δεύτερη φορολογική ρύθμιση είχε ως πεδίο αναφοράς τα εισοδήματα που παρήγαγε η επιχειρηματική δραστηριότητα με την επιβολή του φόρου κύκλου εργασιών ενώ παράλληλα προωθήθηκε και η νομοθεσία που προέβλεπε την επιβολή νέου δασμολογίου.

Αυτή η δέσμη των νέων φορολογικών μέτρων που αποσκοπούσε συν τοις άλλοις στο να πεισθεί η Κοινωνία των Εθνών (Κ.τ.Ε) να παράσχει τις απαιτούμενες εγγυήσεις για τη σύναψη ενός εξωτερικού που ήταν άκρως αναγκαίο για την προσφυγική αποκατάσταση, τη στήριξη της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και της εξυπηρέτησης των συναλλαγματικών υποχρεώσεων της χώρας που προέρχονταν από

την διερεύνηση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου. Η θέσπιση των νέων φορολογικών μέτρων που θεωρούνταν ότι αποτελούσε μια κατά τεκμήριο καλή μαρτυρία της χώρας προς το εξωτερικό κατέβαλε η ελληνική πολιτική ηγεσία στοχεύοντας στην δημοσιονομική και νομισματική εξυγίανση. Οι έλληνες ιθύνοντες θεωρούσαν ότι μία τέτοια πολιτική θα βοηθούσε στην εξασφάλιση πιστώσεων από το εξωτερικό υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε, καθώς η δημόσια πίστη της χώρας στο εξωτερικό είχε κλονιστεί σε τέτοιο βαθμό ώστε με τις παρούσες συνθήκες η εισροή δανειακών κεφαλαίων από την αλλοδαπή αντιμετωπιζόταν ως ένα πιθανό ενδεχόμενο δεδομένης και της εκκρεμότητας που υπήρχε όσον αφορά το ζήτημα της διευθέτησης των συμμαχικών πιστώσεων.

Τα νέα φορολογικά μέτρα επέφεραν αίσθηση βελτίωσης των δημοσιονομικών μεγεθών, μια βελτίωση που παρά τον πρόσκαιρο χαρακτήρα της βοήθησε στο να παρουσιάσει η δημοσιονομική χρήση του 1923 πλεόνασμα ενώ η αντίστοιχη του 1924 σχετικά χαμηλό έλλειμμα (Κοφινάς 1927: 71). Αυτή η εξέλιξη συνετέλεσε ως ένα βαθμό και στην ευνοϊκή αντιμετώπιση του αιτήματος της ελληνικής κυβέρνησης προς την κοινωνία των Εθνών για την παροχή οικονομικής και τεχνικής συνδρομής προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα τεράστια προβλήματα που κληροδότησε στη χώρα η αποτυχία της μικρασιατικής εκστρατείας και η συνεπακόλουθη μαζική έλευση των προσφύγων. Η Κ.τ.Ε έκανε δεκτό το αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης για παροχή βοήθειας υπό την αιγίδα της οποίας συνήφθη το λεγόμενο Α΄ προσφυγικό δάνειο ονομαστικού ποσού 12.300.000 λιρών που εκδόθηκε το Δεκέμβριο του 1924. Η διαχείριση του προϊόντος του δανείου ανατέθηκε στην Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π). Βάσει του πρωτοκόλλου της Γενεύης της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1923 που υπογράφηκε μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της Κ.τ.Ε. Η σημασία του πρωτοκόλλου της Γενεύης υπήρξε εξαιρετικά μεγάλη, καθόσον αντικατοπτρίζονταν στις ρυθμίσεις που εμπεριείχονταν σ' αυτό ο συσχετισμός δυνάμεων ανάμεσα στο αλλοδαπό χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο και την ελληνική πολιτική ηγεσία σε μια περίοδο μάλιστα που ο Διεθνής Οικονομικός Έλεγχος (Δ.Ο.Ε.), που επιβλήθηκε στη χώρα το 1898 μετά από μία διαδικασία σκληρών διαπραγματεύσεων που ακολούθησαν την πτώχευση της χώρας το 1893, συνέχιζε να υφίσταται.

Στην Ε.Α.Π, η οποία διοικείτο από ένα συμβούλιο στο οποίο συμμετείχαν δύο έλληνες και δύο ξένοι πολίτες και στο οποίο προήδρευε ο αμερικανός Henry Morgenthau, παραχωρήθηκαν και μια σειρά δευτερευόντων προνομίων αλλά και εξαιρέσεων από το πλαίσιο της εθνικής νομοθεσίας. Η εξυπηρέτηση του χρέους ανατέθηκε στον Δ.Ο.Ε, ο οποίος είχε την επιμέλεια της συγκέντρωσης των νέων υπέγγυων προσόδων κατά τα ισχύοντα των ρυθμίσεων που διήπαν το καθεστώς αποπληρωμής των δανείων που είχαν υπαχθεί στον νόμο ΒΦΙΘ΄, τον νόμο που αποτέλεσε το αποτέλεσμα του συμβιβασμού του ελληνικού κράτους και των πιστωτών του το 1898 με τον οποίο επιβλήθηκε και ο Δ.Ο.Ε, αλλά και τα μεταγενέστερα δάνεια που είχε συνάψει το ελληνικό Δημόσιο. Το στοιχείο αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία δεδομένου ότι το πλαίσιο που διαρρύθμιζε την λειτουργία του Δ.Ο.Ε αλλά και τον τρόπο διαχείρισης και διάθεσης των υπέγγυων προσόδων κρίνονταν ως εξαιρετικά επαχθές για τη χώρα συγκριτικά και με τις αντίστοιχες διευθετήσεις που πραγματοποιήθηκαν την ίδια περίοδο σε άλλα κράτη (Ανδρεάδης 1939: 503-510).

Οι διαπραγματεύσεις για την έκδοση του εν λόγω δανείου κάλυψαν ένα χρονικό διάστημα ενάμιση περίπου έτους και για την αίσια έκβασή τους απαιτήθηκε η τροποποίηση του πρωτοκόλλου που υπεγράφη το 1923. Οι τροποποιήσεις επήλθαν με την υπογραφή μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της Κ.τ.Ε ενός νέου πρωτοκόλλου τον Σεπτέμβριο του 1924, που κατ' ουσίαν αποτελούσε μια συμπληρωματική προσθήκη του πρωτοκόλλου του 1923. Με βάση το πλαίσιο που διαμόρφωναν οι ρυθμίσεις που προέβλεπαν τα δύο αυτά πρωτόκολλα παρέχονταν προνομιακό καθεστώς λειτουργίας

και δράσης στην Ε.Α.Π για θέματα που άγγιζαν ζωτικά σημεία της πολιτικής που σχετίζονταν με την υποδοχή και αποκατάσταση του προσφυγικού πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα έθιγαν και επηρέαζαν καίρια ζητήματα του ευρύτερου σχεδιασμού της οικονομικής πολιτικής της περιόδου (Τούντα – Φεργάδη 1986: 129-131) και (Χατζηωσήφ 2002Β1: 36). Με το πλέγμα των διευθετήσεων που ρύθμιζαν την παρουσία και τη δραστηριότητά της Ε.Α.Π στην Ελλάδα ουσιαστικά καθίσταντο ασύμβατη η προσπάθεια αποκατάστασης των προσφύγων με την ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης της χώρας και ειδικότερα του δευτερογενούς τομέα με εξαίρεση ίσως τον κατασκευαστικό κλάδο. Η Ε.Α.Π είχε τη δυνατότητα, βάσει των συμφωνιών που υπογράφηκαν, να προμηθεύεται τα απαραίτητα υλικά από το εξωτερικό, ένα δικαίωμα το οποίο η Ε.Α.Π άσκησε συστηματικά. Ο τομέας των κατασκευών και οι βιομηχανίες που προμήθευαν τις πρώτες ύλες στο συγκεκριμένο κλάδο εμφανίζουν υψηλά κέρδη, καθώς συνδέονται με τις υψηλές δαπάνες που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο λόγω των μεγάλων τεχνικών έργων που υλοποιήθηκαν και της έντονης οικοδομικής δραστηριότητας που σχετίζεται με την προσφυγική αποκατάσταση. Ενδεικτικό αυτού του γεγονότος είναι ότι τα καθαρά κέρδη των οικονομικών εταιρειών υπερέβαιναν κατά πολύ τα κέρδη των υφαντουργικών και των χημικών βιομηχανιών, δύο βιομηχανικών κλάδων που επίσης γνωρίζουν μία σχετική άνοδο τη μεσοπολεμική περίοδο (Δρίτσα 1990: 385). Βεβαίως η εκτέλεση μιας σειράς μεγάλων τεχνικών έργων και παρεμβάσεων δεν εξυπηρετούσαν τον στόχο της εκβιομηχάνισης ή τουλάχιστον τις στοχεύσεις μιας εκτεταμένης και συνειδητής παρεμβατικής πολιτικής που θα οδηγούσε σε ευρείας κλίμακας εκβιομηχάνιση, αλλά πρωτίστως στη διεύρυνση και βελτίωση των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, μία σκόπευση που εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του ξένου χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου που παρείχε τις απαιτούμενες δανειακούς πόρους για την πραγματοποίηση των δαπανών που ήταν απαραίτητες για την προσφυγική αποκατάσταση σε όλες της τις εκφάνσεις, αλλά και για την εξομάλυνση της δημοσιονομικής και νομισματικής κατάστασης που στοιχειοθετούσε προϋπόθεση για την πρόσβαση του ελληνικού κράτους στις ξένες κεφαλαιαγορές κάτι που συνιστούσε αναγκαίο όρο για την αναπαραγωγή της ελληνικής οικονομίας με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που την διέκριναν (σχετικά βλ. παρακάτω). Η παρουσία της Ε.Α.Π αποσκοπούσε στην διασφάλιση των συμφερόντων των ξένων πιστωτών διαχειριζόμενη το προσφυγικό δάνειό του '24 με τέτοιο τρόπο που θα συνέβαλε στην παγίωση του αγροτικού χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας. Στοιχείο που πιστοποιεί την ισχύ της Ε.Α.Π είναι ότι αυτή αποκτούσε, σύμφωνα με τα πρωτόκολλα που είχαν συνομολογήσει η ελληνική πολιτική ηγεσία, την πλήρη κυριότητα των έγγειων εκτάσεων των μουσουλμάνων, που οι τελευταίοι εγκατέλειψαν μετά την υποχρεωτική ανταλλαγή τους με τους Έλληνες της οθωμανικής αυτοκρατορίας όπως είχε συμφωνηθεί με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης.

Η αντιμετώπιση των δαπανών της αποκατάστασης των προσφύγων δεν αποτελούσε και τον μοναδικό λόγο της σύναψης των λεγόμενων προσφυγικών δανείων, όπως ονομάστηκαν μία σειρά δανειακών συμβάσεων που συνομολόγησε το ελληνικό κράτος την πρώτη δεκαετία του Μεσοπολέμου. Η ελληνική πολιτική και οικονομική ηγεσία αποσκοπούσε παράλληλα και στην κάλυψη έτερων αναγκών της ελληνικής οικονομίας που ήταν αναγκαίες για τη διατήρησή της σε ένα ανεκτό, τουλάχιστον, επίπεδο. Οι βασικότερες από αυτές τις ανάγκες αφορούσαν την κάλυψη των συναλλαγματικών ελλειμμάτων που εκπορεύονταν από τη μόνιμη ανισορροπία του εμπορικού ισοζυγίου, πρωτίστως, και δευτερευόντως του ισοζυγίου εξωτερικών πληρωμών (Χατζηωσήφ 2002Β1: 36).

Η βαρύτητα που απέδιδε η ηγεσία της χώρας στην ανάγκη σύναψης εξωτερικών δανείων δηλώνεται και από την ισχυρή πίεση που ασκήθηκε από τον Διοικητή της

Τράπεζας της Αγγλίας, Montagu Norman, που κατ' ουσίαν εξέφρασε στις διαπραγματεύσεις με την ελληνική πλευρά τις θέσεις της αγγλικής κυβέρνησης και των άγγλων πιστωτών, προς την κατεύθυνση της πολιτειακής μεταβολής στην Ελλάδα με τον τερματισμό της διακυβέρνησης της χώρας από τους στρατιωτικούς ηγέτες της λεγόμενης «επαναστατικής τριανδρίας», που είχαν ανέλθει στην εξουσία μετά την τραγική κατάληξη της μικρασιατικής εκστρατείας και εν μέσω συνθηκών και καταστάσεων πολιτικών ανωμαλιών και κοινωνικού αναβρασμού. Ο Μ. Norman διεμήνυσε στον Αλέξανδρο Διομήδη, Διοικητή της Ε.Τ.Ε που είχε μεταβεί στο Λονδίνο ως εκπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στο αρχικό στάδιο των διαπραγματεύσεων μέχρι και την υπογραφή του πρωτοκόλλου τον Σεπτέμβριο του 1923, ότι η ευνοϊκή αντιμετώπιση του ελληνικού αιτήματος για την παροχή πιστώσεων από τους άγγλους κεφαλαιούχους ήταν στενά συνδεδεμένη με την πραγματοποίηση αλλαγών σε πολιτικό επίπεδο και κυριότατα με την απομάκρυνση της μη εκλεγμένης ελληνικής κυβέρνησης η οποία δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη στους χρηματοπιστωτικούς κύκλους του Λονδίνου, που αποτελούσε το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό κέντρο της περιόδου και το οποίο ασκούσε καταλυτική επίδραση στη διαμόρφωση της πολιτικής της Κ.τ.Ε, επίδραση η οποία διαμεσολαβούνταν από την πολιτική της Τράπεζας της Αγγλίας (Τούντα – Φρεγάδη 1986: 98) και (Χριστοδουλάκη 2002Β1: 252).

Αξιοσημείωτος είναι και ο ρόλος που διαδραματίζει αυτή την περίοδο και η Ε.Τ.Ε, το μεγαλύτερο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα της χώρας που εκτός της δεσπόζουσας θέσης που κατείχε στις εμπορικού χαρακτήρα δραστηριότητες του ελληνικού τραπεζικού συστήματος αποτελούσε ταυτόχρονα και τη μοναδική εκδοτική Τράπεζα από το 1920, λόγω της μη ανανέωσης του εκδοτικού προνομίου της Ιονικής Τράπεζας κατά το έτος αυτό αλλά και της παρόμοιας τύχης που επιφύλασσε το κράτος κατά το 1919 στο εκδοτικό πρόνομο της Τράπεζας Κρήτης. Παρότι όμως η Ε.Τ.Ε κατείχε το αποκλειστικό εκδοτικό πρόνομο στον ελληνικό χώρο από το 1920, κάτι που θεωρείται ως το αντισταθμιστικό όφελος που απέσπασε η Ε.Τ.Ε για τις διαρκείς ταμειακές διευκολύνσεις που παρείχε στο ελληνικό κράτος με τις εκδόσεις ακάλυπτων τραπεζογραμματίων ώστε να ικανοποιηθούν οι ανάγκες που γεννούσε η διεξαγωγή της μικρασιατικής εκστρατείας, απείχε πολύ από το να χαρακτηριστεί ως μια αμιγής ΚΤ με τα χαρακτηριστικά και τις προδιαγραφές που έθεταν οι Διεθνείς Οικονομικές Διασκέψεις των Βρυξελλών (1920) και της Γενεύης (1922) που συγκλήθηκαν από το Συμβούλιο της Κ.τ.Ε

Στο πλαίσιο αυτών των διασκέψεων, αντικείμενο των οποίων υπήρξε η επεξεργασία και κατά την κατάρτιση ενός προγράμματος ανασυγκρότησης αφενός του χρηματοπιστωτικού συστήματος της Ευρώπης, μετά την αποδιάρθρωση που αυτό είχε υποστεί κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, και αφετέρου την οικονομική ανόρθωση των χωρών που αντιμετώπιζαν εντονότατα οικονομικά προβλήματα και η είσοδός τους στο διεθνές οικονομικό κύκλωμα απαιτούσε την σύναψη εξωτερικών δανείων προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα ελλείμματα στα ισοζύγια εξωτερικών συναλλαγών, να επιτύχουν την αποκατάσταση δημοσιονομικής και νομισματικής ισορροπίας και να χρηματοδοτήσουν την ανάπτυξη της παραγωγικής τους βάσης. Η παροχή αυτών των δανείων ήταν εφικτή μόνο από ορισμένες χώρες (πρωτίστως Η.Π.Α, Αγγλία και Γαλλία) και κάτω από την επίβλεψη και τις εγγυήσεις της Κ.τ.Ε, δηλαδή ενός διεθνούς οργανισμού που συνιστούσε το όχημα των ισχυρών οικονομικά κρατών για την πραγμάτωση των επιδιώξεων και στοχεύσεων τους στο διεθνή χώρο. Η εκταμίευση πιστώσεων προς τις χώρες αυτές (π.χ. Αυστρία, Πολωνία, Πορτογαλία, Ρουμανία, Βουλγαρία, Εσθονία, Ελλάδα) αποτελούσε συνάρτηση της αποδοχής και υλοποίησης των προγραμμάτων ανασυγκρότησης που είχε εκπονήσει η Κ.τ.Ε για τις χώρες αυτές. Στον πυρήνα των προγραμμάτων αυτών βρίσκονταν μια ενιαία δέσμη θεσμικών μεταρρυθμίσεων που θα συγκροτούσαν τον κατάλληλο μηχανισμό που θα διασφάλιζε

την εφαρμογή μιας ορισμένης δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής η οποία εξασφάλιζε όχι απλώς την ομαλή εξυπηρέτηση των δανείων αλλά και την δέσμευση της πολιτικής ηγεσίας των οφειλέτιδων χωρών για τη συμμετοχή τους στον ΚΧ (βλ. κεφάλαιο 1), μια συμμετοχή που θα συνιστούσε μια μονιμότερη και ευρύτερη επιλογή οικονομικής πολιτικής με σαφέστατα πολύ μεγάλες πολιτικές προεκτάσεις για τα κράτη που θα αποφάσιζαν την ένταξή τους στο μηχανισμό του ΚΧ

Κεντρική θέση στις θεσμικές μεταρρυθμίσεις που προβλέπονταν στα σχέδια ανασυγκρότησης που εκπονούσε η Κ.τ.Ε κατείχαν, οι οποίες θα έπρεπε να εναρμονίσουν το λειτουργικό τους πλαίσιο στις κρατούσες απόψεις για το ρόλο που έπρεπε να διαδραματίζουν σε μία εθνική οικονομία, όπως αυτές οι απόψεις εκφράστηκαν από τις διεθνείς οικονομικές διάσκεψης των Βρυξελλών και της Γενεύης. Οι αρχές που θα έπρεπε να διέπουν τη λειτουργία μιας ΚΤ, σύμφωνα με τους ιθύνοντες της Κ.τ.Ε ήταν: α) η ανεξαρτησία της από την επιρροή της πολιτικής ηγεσίας κατά την άσκηση της νομισματικής πολιτικής, β) το αποκλειστικό δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμματίων, γ) ο περιορισμός των δανείων και των προεξοφλήσεων της ΚΤ σε βραχυπρόθεσμες και αυτορευστοποιούμενες (self – liquidating) χορηγήσεις, δ) ο περιορισμός του δημοσίου χρέους προς την ΚΤ και ο προσδιορισμός σαφών ορίων αναφορικά με το ύψος του και η πρόσδοση βραχυχρόνιου χαρακτήρα στις δανειακές υποχρεώσεις του κράτους προς τον εκδοτικό ίδρυμα, ε) η συγκέντρωση των τραπεζικών και ταμειακών συναλλαγών της κυβέρνησης και των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου (Ν.Π.Δ.Δ.) στην ΚΤ και στην ύπαρξη επαρκούς και κατάλληλου καλύμματος για την έκδοση τραπεζογραμματίων ώστε να γίνει η ΚΤ σε θέση να παρεμβαίνει και να ρυθμίζει αποτελεσματικά τον όγκο της νομισματικής κυκλοφορίας ανάλογα με τις εκάστοτε συναλλακτικές συνθήκες αλλά και τις ανάγκες και σκοπεύσεις της οικονομικής πολιτικής, διαρρυθμίζοντας ταυτόχρονα και την αξία του νομίσματος σε επίπεδα που διασφαλίζουν την κοινωνική και οικονομική ομαλότητα.

Αναμφίβολα η Ε.Τ.Ε, η οιονεί ΚΤ της χώρας την εν λόγω περίοδο, δεν πληρούσε τα κριτήρια που καθόριζε η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε και με τα οποία θα έπρεπε απαραίτητα να εναρμονιστεί η ΚΤ ενός κράτους που επιζητούσε την σύναψη εξωτερικού δανείου το οποίο θα εκδίδονταν στις αναπτυγμένες οικονομικά κεφαλαιαγορές της Ευρώπης και της Β. Αμερικής με την επικουρία ή την επίνευση της Κ.Τ.Ε, πράγμα που αποτελούσε μία κατά το μάλλον ή ήττον απαραίτητη προϋπόθεση για την εισροή ξένων κεφαλαίων σε μια χώρα κατά την περίοδο αυτή. Η οικονομική ανόρθωση των χωρών που εξήλθαν κατεστραμμένες από τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο χωρίς την εισροή δανειακών πόρων από το εξωτερικό ήταν, κατά κανόνα, αδύνατη δεδομένου ότι η προμήθεια του αναγκαίου παραγωγικού εξοπλισμού ήταν δυνατή μόνο με τη διάθεση «υγιούς» συναλλάγματος, δηλαδή με νομίσματα των οποίων η αξία χαρακτηρίζονταν από σχετική σταθερότητα κι απολάμβαναν διεθνούς αποδοχής στις οικονομικές συναλλαγές. Στην συντριπτική τους πλειοψηφία όμως τα εθνικά νομίσματα των χωρών που έλαβαν μέρος στον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο δέχθηκαν ισχυρότατες υποτιμητικές πιέσεις, λόγω της προσφυγής των κυβερνήσεων στην εκτεταμένη έκδοση ακάλυπτων τραπεζογραμματίων για την αντιμετώπιση των πιεστικών αναγκών του πολέμου. Κατά συνέπεια η προσφυγή στον εξωτερικό δανεισμό για το σύνολο σχεδόν των κρατών αυτών συνιστούσε μια αναπόδραστη πρακτική

Η Ελλάδα δεν μπορούσε να αποτελέσει την εξαίρεση από αυτόν τον κανόνα δεδομένου ότι η οικονομική της κατάσταση βρισκόταν σε ακόμα δεινότερη θέση από τις υπόλοιπες χώρες εξαιτίας τόσο της μακροβιότερης εμπλοκής της σε πολεμικές επιχειρήσεις όσο και της καχεκτικής της οικονομίας, με τις ανεπαρκείς παραγωγικές της δομές που τη χαρακτήριζαν, ενώ συν τοις άλλοις είχε να αντιμετωπίσει και τη μαζική εισροή των προσφυγικών πληθυσμών. Στο πλαίσιο αυτών των εξελίξεων το προσφυγικό

δάνειο του 1924 αποκτούσε διττή σημασία. Εν πρώτοις, σηματοδοτούσε την απόφαση των ξένων πιστωτών να παράξουν τα απαιτούμενα κεφάλαια για την ανασυγκρότηση της χώρας, και από την άποψη αυτή το δάνειό του '24 αποτελούσε ένα από το δείγμα των προθέσεων τους για την περαιτέρω οικονομική ενίσχυση της Ελλάδας μέσω της παροχής μιας σειράς δανείων που συνιστούσαν για το ελληνικό κράτος αναγκαία συνθήκη για την οικονομική του ανόρθωση και την αντιμετώπιση των πιεστικών του προβλημάτων. Κατά κύριο όμως λόγο η σύναψη του προσφυγικού δανείου του '24, σήμαινε την αποδοχή από πλευράς της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας των αξιώσεων που προέβλεπαν οι πιστωτές της, η ικανοποίηση των οποίων ισοδυναμούσε με περιορισμό της εθνικής κυριαρχίας. Για τους ξένους πιστωτές η έκδοση του προσφυγικού δανείου ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με αλλαγές που έπρεπε να συντελεστούν σε θεσμικό επίπεδο. Η απαίτηση για άρση του υφιστάμενου εσωτερικού πολιτικού σκηνικού πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1924 με την παραίτηση από τη διακυβέρνηση της χώρας των Νικολάου Πλαστήρα και Στυλιανού Γονατά, πρόσωπα που αποτελούσαν τις ηγετικές φυσιογνωμίες της επαναστατικής κυβέρνησης που ανήλθε στην εξουσία το φθινόπωρο του 1922, μετά την τραγική έκβαση της μικρασιατικής εκστρατείας. Στο διάστημα όμως της υπερδιετούς διακυβέρνησης της χώρας από την κυβέρνηση της λεγόμενης «επαναστατικής τριανδρίας» σημειώθηκαν διάφορα κινήματα που συνέτειναν στην επίταση της πολιτικής αστάθειας. Αυτή η επικρατούσα αστάθεια που χαρακτήριζε την ελληνική εσωτερική πολιτική κατάσταση προκαλούσε ανησυχία στους ιθύνοντες της Κ.τ.Ε και υπήρξε ένας από τους βασικούς λόγους που αυτοί εξέφραζαν επιφυλάξεις για την παροχή του προσφυγικού δανείου (Τούντα – Φρεγάδη 1986: 99).

Η επιστροφή στην πολιτική ομαλότητα τουλάχιστον όπως αυτή γινόταν αντιληπτή από τους παράγοντες της Κ.τ.Ε έλαβε χώρα το Μάρτιο του 1924, με την ανακήρυξη της Α΄ Ελληνικής Δημοκρατίας και το πέρασμα από τη Βασιλευόμενη στην Αβασίλευτη Δημοκρατία. Η απομάκρυνση του βασιλιά Γεωργίου Β΄ στα τέλη του 1923 και η προσωρινή επάνοδος του Βενιζέλου στην εξουσία, μετά την επιστροφή του από το εξωτερικό στις αρχές του 1924, συνέτεινε στην εξομάλυνση, έστω και σχετική, της πολιτικής κατάστασης και στο σχηματισμό κυβέρνησης από τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου, αρχηγό του κόμματος της Δημοκρατικής Ένωσης. Η πολιτική αστάθεια όμως δεν εγκατέλειψε τη χώρα, παρόλο που οι κυβερνήσεις αυτής της περιόδου απολάμβαναν μια έστω επίφαση δημοκρατικότητας, καθώς διέθεταν τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου. Την ανατροπή της κυβέρνησης Παπαναστασίου διαδέχτηκαν οι ανατροπές των κυβερνήσεων των Σοφούλη, αρχικά, και Μιχαλακόπουλου. Τον Ιούλιο του 1925 πραγματοποιείται η επιβολή του κινήματος του στρατηγού Πάγκαλου. Η δικτατορία του Πάγκαλου θα τερματιστεί τον Αύγουστο του 1926, ενώ στα τέλη του ίδιου έτους θα σχηματιστεί κυβέρνηση Συνασπισμού υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη με τη συμμετοχή πέντε πολιτικών κομμάτων.

Οι συχνές αλλαγές που σημειώνονται στο πολιτικό τοπίο της χώρας σε συνδυασμό με τις αρρυθμίες που παρουσιάζει η οικονομική ζωή της χώρας, δεδομένου ότι η εκκρεμότητα συνεχίζει να υφίσταται σχετικά με το ζήτημα των συμμαχικών πιστώσεων που είχαν δοθεί στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου χωρίς να έχει καταστεί δυνατή η ρευστοποίησή τους, μεταφράζονται στη δημιουργία μιας σκληρής πραγματικότητας για την Ελλάδα αλλά και στην ανάδειξη αδιεξόδων θεσμικής μορφής που η αντιμετώπισή τους είναι περισσότερη επιτακτική από κάθε άλλη φορά. Η σύναψη του προσφυγικού δανείου το 1924 ήταν καθ' όλα αναγκαία αλλά ούτε κατ' ελάχιστον επαρκής για την κάλυψη των τεράστιων αναγκών της χώρας. Η συνέχιση της πιστοδότησης του ελληνικού κράτους από το εξωτερικό - υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε - συνδέονταν με την επίλυση μιας σειράς ζητημάτων που αφορούσαν τόσο την ανάγκη αναμόρφωσης και μετασχηματισμού του θεσμικού πλαισίου άσκησης της οικονομικής

πολιτικής όσο και τη βελτίωση των μακροοικονομικών μεγεθών και επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας και την υιοθέτηση πολιτικών διαδικασιών και πρακτικών που θα ενσωμάτωναν τη χώρα σε υπερεθνικούς οικονομικούς μηχανισμούς, η εύρυθμη και αποτελεσματική λειτουργία των οποίων υπαγόρευε την λήψη μέτρων και την εφαρμογή κανόνων που δεν ήταν απαραίτητως συμβατοί με τις πραγματικές ανάγκες της ελληνικής οικονομίας ή και τις στοχεύσεις και επιδιώξεις φορέων και παραγόντων που είτε έφεραν την ευθύνη άσκησης της οικονομικής πολιτικής είτε την επηρέαζαν αποφασιστικά.

2.3. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ Α΄ ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΟ ΔΑΝΕΙΟ ΕΩΣ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ Τ.Τ.Ε

Οι προσπάθειες της πολιτικής ηγεσίας μετά την παραίτηση από την εξουσία της «επαναστατικής» κυβέρνησης, παραίτηση σύμφωνα με τις επιταγές των ιδυνόντων της Κ.τ.Ε, αλλά και τις υποσχέσεις που είχαν δοθεί από τους ίδιους τους ηγέτες της κυβέρνησης αυτής μετά την κατάληψη της διακυβέρνησης από αυτούς για παράδοση της εξουσίας μετά την υπογραφή ειρήνης με την Τουρκία που δεν θα έπληττε καίρια εθνικά συμφέροντα (Δαφνής 1974: 111), κατέτειναν στην εξομάλυνση των οικονομικών συνθηκών και στην επίτευξη νομισματικής σταθερότητας. Η εν τη πράξει σταθεροποίηση της αξίας, εσωτερικής και εξωτερικής, του εθνικού νομίσματος συνιστούσε όρο *sine qua non* για την ενίσχυση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας στο εξωτερικό, την ενίσχυση της φερεγγυότητάς της προς τους πιστωτές, εγχώριους και αλλοδαπούς, και φυσικά για την συνέχιση της εισροής δανειακών κεφαλαίων από τις κεφαλαιαγορές του εξωτερικού.

Η *de facto* σταθεροποίηση της αξίας της δραχμής, που επιχειρήθηκε απ όλες τις πολιτικές ηγεσίες που ακολούθησαν μετά την έκπτωση του Γεωργίου Β΄ από το βασιλικό αξίωμα και την παραίτηση της «επαναστατικής» κυβέρνησης του Νικολάου Πλαστήρα, έπρεπε να εκφράζεται από τη βελτίωση μιας σειράς δεικτών οι οποίοι θεωρητικά απεικονίζουν το βαθμό της αξιακής σταθερότητας του νομίσματος και κατ' επέκταση της νομισματικής κατάστασης μιας χώρας. Οι δείκτες που λαμβάνονται κυρίως υπ' όψη για το σχηματισμό εκτιμήσεως ή και την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων ώστε να υπολογισθεί, κατά προσέγγιση, το μέγεθος των μεταβολών της αξίας ενός νομίσματος είναι αυτός των συναλλαγματικών ισοτιμιών, που προσδιορίζει την εξωτερική αξία ενός νομίσματος, και ο δείκτης τιμών καταναλωτή ή τιμάρithμος, που μετρά το ρυθμό μεταβολής του μέσου όρου των τιμών μιας ομάδας βασικών καταναλωτικών αγαθών που προσδιορίζουν την εσωτερική αξία ενός νομίσματος. Σημαντικοί δείκτες που χρησιμοποιούνται για να διαπιστωθεί από ποιες πλευρές της οικονομικής δραστηριότητας προέρχονται οι μεταβολές που παρουσιάζουν οι δύο προαναφερθέντες δείκτες, είναι ο δείκτης που δηλώνει τις αυξομειώσεις της νομισματικής κυκλοφορίας, μέγεθος που διαμορφώνεται από την συνολική προσφορά χρήματος - του δημοσίου και ιδιωτικού τομέα - σε μια οικονομία και από τις χρηματικές εισροές ή εκροές που προέρχονται από το ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών, ο δείκτης που εκφράζει τη μεταβολή του εγχώριου ή και του εθνικού προϊόντος (Α.Ε.Π), καθώς και οι διάφοροι δείκτες που μετρούν τα δημοσιονομικά ελλείμματα ή πλεονάσματα.

Η παρακολούθηση της πορείας αυτών των δεικτών, που είναι μεν οι βασικότεροι αλλά όχι βεβαίως οι μοναδικοί που εκφράζουν τη νομισματική κατάσταση μιας χώρας, και η βελτίωση των μεγεθών που δηλώνουν αποτέλεσαν τη μόνιμη μέριμνα της ελληνικής κυβερνήσεως όχι μόνο μέχρι την εξασφάλιση των δανείων από το εξωτερικό αλλά και μετά από αυτήν. Η επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας αποτέλεσε προϋπόθεση για την εισροή των ξένων πιστώσεων, αλλά η συνέχιση της ροής των ξένων

κεφαλαίων προς τη χώρα, στοιχείο ζωτικής σημασίας για την Ελλάδα, απαιτούσε και την εμπέδωση της νομισματικής σταθερότητας. Η σχετική επιτυχία ή αποτυχία αυτής της μακροοικονομικής στόχευσης στοιχειοθετούσε το βασικότερο κριτήριο αξιολόγησης της πιστωτικής επιφάνειας του ελληνικού κράτους, καθώς οι μηχανισμοί και οι πολιτικές που χρησιμοποιούνταν για την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας διασφάλιζαν ταυτόχρονα ένα διττό αποτέλεσμα αφενός την ομαλή εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους, συνεπώς την ικανοποίηση των χρηματικών απαιτήσεων των πιστωτών και αφετέρου την εδραίωση των υφισταμένων παραγωγικών δομών της χώρας με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της, γεγονός που θα συνέτεινε στην αναπαραγωγή της υστέρησης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και στην παγίωση του σε χαμηλά επίπεδα στον παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Οι όροι σύναψης των δημοσίων δανείων και τα μεγάλα ποσοστά των δημοσίων εσόδων που κατευθύνονταν στην αποπληρωμή του δημοσίου χρέους αποστερούσαν την οικονομία της χώρας από χρηματικούς πόρους που ήταν αναγκαία για την τόνωση και διεύρυνση της παραγωγικής της βάσης διαιωνίζοντας το φαύλο κύκλο της υπανάπτυξης.

Το πρώτο μεγάλο εξωτερικό δάνειο που συνήφθη το Δεκέμβριο του 1924 υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε (το λεγόμενο «προσφυγικό δάνειο»), επιχειρήθηκε, συνδυαζόμενο με μια σειρά δημοσιονομικών ενεργειών, να αποτελέσει την απαρχή ενός προγράμματος νομισματικής σταθεροποίησης που θα επέτρεπε στη χώρα να ενισχύσει τη δανειοληπτική της αξιοπιστία και να επανασυνδεθεί με τις κεφαλαιαγορές του εξωτερικού αποκτώντας πρόσβαση στους διεθνείς πιστωτικούς κύκλους, πράγμα απαραίτητο όχι μόνο για τη συνέχιση της προσφυγικής αποκατάστασης αλλά και της τόνωσης της ιδιωτικής οικονομίας, η χρηματοδότηση της οποίας, και κυρίως του δευτερογενούς τομέα, υπολείπονταν σημαντικά σε σχέση με τη ζήτηση κεφαλαίου που εκδηλώνονταν. Η συγκράτηση της δημοσιονομικής επέκτασης και η χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών μέσω των αυξημένων φορολογικών εσόδων και την έκδοση εντόκων γραμματίων περιόρισε τις μεγάλες διακυμάνσεις της συναλλαγματικής ισοτιμίας που γνώρισε η χώρα τα προηγούμενα έτη και η ισοτιμία της δραχμής σε σχέση με τα ξένα νομίσματα ενισχύθηκε αισθητά, ενώ το εύρος διακύμανσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής κυμάνθηκε κατά τη διάρκεια του 1924 σε τέτοια επίπεδα που χαρακτηρίζονταν από σχετική σταθερότητα (Ζολώτας 1928: 221). Η πολιτική ισοσκελισμένου προϋπολογισμού που επιχειρήθηκε κατά τα έτη 1923 και 1924 και η εισαγωγή από τον τότε Υπουργό οικονομικών Γ. Κοφινά της εφάπαξ φορολογίας της κινητής και ακίνητης περιουσίας, καθώς και ο φόρος κύκλου εργασιών συνετέλεσε ώστε να πραγματοποιηθεί η σύναψη του προσφυγικού δανείου το 1924 και να μειωθεί η τιμή του συναλλάγματος. Η περιστολή των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η ενίσχυση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής συνέτειναν στη δραστική πτώση του πληθωρισμού σε επίπεδα του 5% το 1924 σε σύγκριση με το 62% του 1923 (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 1997: 110).

Παρόλο που η σταθεροποιητική προσπάθεια των ετών '23-'24 υπήρξε βραχύβια ως προς την διατήρηση των αποτελεσμάτων τα οποία επέτυχε, τόσο γιατί η τελική απόδοση των φορολογικών εσόδων υστέρησε σε σχέση με τις προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί όσο και γιατί οι συχνές πολιτικές μεταβολές απέτρεπαν την εφαρμογή ενός συνεπούς σταθεροποιητικού προγράμματος, εντούτοις συνιστούσε ένα απτό δείγμα των προθέσεων της πολιτικής ηγεσίας για την επάνοδο της χώρας σε ένα περιβάλλον δημοσιονομικής πειθαρχίας και νομισματικής ομαλότητας. Άλλωστε η συνέχιση των προσπαθειών για την υλοποίηση μιας σταθεροποιητικής πολιτικής ήταν εξαιρετικά δύσκολη χωρίς την εισροή των εξωτερικών πιστώσεων, η οποία παρά τη σύναψη του Α΄ προσφυγικού δανείου δεν ήταν σε καμία περίπτωση διασφαλισμένη ή απρόσκοπτη, με δεδομένες και τις έντονες δημοσιονομικές και αναπτυξιακές δυσχέρειες που

αντιμετώπιζε η χώρα που επιτεινόταν κι από τις επιτακτικές ανάγκες που εκπορεύονταν από την εφαρμογή του προγράμματος της προσφυγικής αποκατάστασης. Η άμβλυνση των δημοσιονομικών διαταραχών, η επίτευξη νομισματικής σταθερότητας, η επιτάχυνση του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης, η αντιμετώπιση της χρόνιας ελλειμματικότητας του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών και η ομαλή υλοποίηση του προγράμματος της προσφυγικής αποκατάστασης ήταν ζητήματα στενά συνδεδεμένα μεταξύ τους που η επίλυσή τους προσδιορίζονταν από την ύπαρξη ενός κοινού παρανομαστή την ικανότητα της χώρας να λαμβάνει πιστώσεις από το εξωτερικό σε επαρκή έκταση και με όρους που δεν θα απέκλειαν τη δυνατότητα μιας σχετικά ομαλής εξυπηρέτησης των δανείων, πράγμα που αποτελούσε προϋπόθεση για τη διατήρηση της ακώλυτης πρόσβασης της χώρας στις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Ενδεικτικό της παραπάνω αντίληψης, την οποία υιοθετούσαν σχεδόν στο σύνολό της οι πολιτικές ηγεσίες της περιόδου, είναι η βαρύτητα που αποδίδονταν στον δείκτη της τιμής του συναλλάγματος, ο οποίος πέρα από τη διεθνή ανταγωνιστικότητα των παραγωγικών δομών της ελληνικής οικονομίας, αντικατόπτριζε και το βαθμό σταθερότητας της εξωτερικής αξίας του εθνικού νομίσματος, μέγεθος ιδιαίτερα σημαντικό για τους πιστωτές που δάνειζαν συναλλαγματικούς πόρους, καθώς η σταθερότητα της εξωτερικής αξίας της δραχμής σήμαινε ότι η αποπληρωμή των εξωτερικών δανείων, που φυσικά πραγματοποιούνταν σε συνάλλαγμα, καθίστατο ευχερέστερη για το ελληνικό κράτος και κατά επέκταση υπήρχε μεγαλύτερος βαθμός ασφάλειας για τους δανειοδότες που τοποθετούσαν τα κεφάλαιά τους στην Ελλάδα. Με άλλα λόγια η σχετική σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής εξέφραζε ότι οι εισροές και εκροές συναλλάγματος από και προς το εξωτερικό ήταν τέτοιες που επέτρεπαν την εξασφάλιση των συναλλαγματικών διαθεσίμων που ήταν απαραίτητα για την ομαλή εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας προς τους πιστωτές της.

Η σταθεροποιητική αυτή προσπάθεια αποδείχτηκε θνησιγενής, καθώς οι αιτίες που δημιουργούσαν τη νομισματική αρρυθμία δεν καταπολεμήθηκαν επαρκώς και συνέχιζαν να θέτουν περισσότερο πειστικά παρά ποτέ το ζήτημα της ενεργότερης παρεμβατικής πολιτικής από πλευράς του κράτους για την αντιμετώπιση μιας κατάστασης που έμοιαζε αδιέξοδη. Η προβληματική σύνδεση της χώρας με τις εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης της δημοσιονομικής της λειτουργίας και της παραγωγικής της δραστηριότητας οδηγούσε νομοτελειακά στην αναπαραγωγή των φαινομένων νομισματικής παθογένειας.

Μέσα σε αυτό το κλίμα της στασιμότητας και των διαφαινομένων αδιεξόδων οι πολιτικές δυνάμεις εμφανίζονταν μάλλον απρόθυμες, παρά ανίκανες, να αναλάβουν την ευθύνη για την εφαρμογή μέτρων και την άσκηση πολιτικών που θα χαρακτηριζόταν ως αντιλαϊκές ή αντιδημοφιλείς. Ενέργειες που θα δρομολογούσαν μια αντιπληθωριστική πολιτική και την επιβολή μέτρων λιτότητας, όπως π.χ. συγκράτηση των καταναλωτικών δημόσιων δαπανών, περιορισμός του αριθμού των δημόσιων υπαλλήλων και των αποδοχών τους, ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εφαρμοστούν από δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις χωρίς να αποφύγουν τις δυσάρεστες επιπτώσεις της μη επανεκλογής τους. Επιπροσθέτως δεδομένου ότι στην Ελλάδα η ωρίμανση του κοινοβουλευτισμού προηγήθηκε κατά πολύ από την όποια βιομηχανική ανάπτυξη, που έστω και με τα ατελή διαρθρωτικά χαρακτηριστικά που την διέκριναν θεωρείται ότι πραγματοποιήθηκε στον ελληνικό χώρο κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, δυσχέραινε αφενός την συγκρότηση των όρων που είναι απαραίτητοι για την διασφάλιση των συνθηκών που θα προσέδιδαν στην ανάπτυξη των βιομηχανικών δυνάμεων και δομών μονιμότερο χαρακτήρα κι αφετέρου τη δυνατότητα για τη συνεχή αναπαραγωγή των προϋποθέσεων επικράτησης και παγίωσης μιας αναπτυγμένης βιομηχανικής κοινωνίας.

Η έλλειψη εξοικείωσης του πολιτικού κόσμου με τα νέα φαινόμενα του Μεσοπολέμου – εκβιομηχάνιση, έστω και καχεκτική, μαζική εισροή προσφύγων, έντονη

νομισματική αστάθεια, δυναμική εμφάνιση συνδικαλιστικών οργανώσεων, εκδήλωση μεγάλων εργατικών κινητοποιήσεων - και η δυσκολία του να προσαρμοστεί στις βαθιές κοινωνικές αλλαγές είχε αντίκτυπο στην αποτελεσματικότητα της λειτουργίας των πολιτικών θεσμών. Υπό αυτές τις συνθήκες η επιβολή του δικτατορικού καθεστώτος από το στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο και η ανατροπή της κυβέρνησης Μιχαλακοπούλου αντιμετωπίστηκε κατά το μάλλον ή ήττον με ανακούφιση από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις.

Το βάρος για τη λήψη των σκληρών αντιλαϊκών μέτρων που έπρεπε να ληφθούν την περίοδο αυτή επωμίστηκε μία μη δημοκρατικά εκλεγμένη κυβέρνηση. Η ανώμαλη πολιτική κατάσταση που γεννούσε αδύναμες και θνησιγενείς κυβερνήσεις, αποτέλεσμα των έντονων αντιθέσεων ανάμεσα στις δύο, φιλοβενιζελική και αντιβενιζελική, παρατάξεις, καλλιέργησε και προλείανε το έδαφος για την παρέμβαση του στρατηγού Πάγκαλου. Το γεγονός μάλιστα ότι από την Δ' Εθνοσυνέλευση, την οποία ανέτρεψε ο Πάγκαλος, απουσίαζε το σύνολο σχεδόν του αντιβενιζελισμού, σήμαινε ότι η ευθύνη για τους δύσκολους χειρισμούς στο οικονομικό και κοινωνικό πεδίο θα βάραινε αποκλειστικά μια παράταξη (Βερέμης 1982: 23).

Η ρευστή πολιτική κατάσταση είχε άμεσο αντίκτυπο στην πορεία του δείκτη των συναλλαγματικών ισοτιμιών. Οι διακυμάνσεις της δραχμής έναντι της στερλίνας υπήρξαν εξαιρετικά μεγάλες αναγκάζοντας την κυβέρνηση Πάγκαλου να καταφύγει σε ανορθόδοξα μέτρα για την αντιμετώπιση της συναλλαγματικής κρίσης. Τα αστυνομικοκρατούμενα μέτρα που επιβλήθηκαν περιελάμβαναν μεταξύ άλλων την καταδίωξη των μεσιτών της ελεύθερης αγοράς συναλλάγματος, την απαγόρευση της δημοσίευσης των τιμών συναλλάγματος της ελεύθερης αγοράς, την απαγόρευση συγκέντρωσης των χρηματομεσιτών γύρω από το Χρηματιστήριο, όπως και τον έλεγχο στα γραφεία των μεσιτών συναλλάγματος. Οι ενέργειες αυτές απέβλεπαν στον έλεγχο της αγοράς συναλλάγματος και στην κεντρική διαχείριση τους από την κυβέρνηση σε συνεργασία με την Ε.Τ.Ε η οποία είχε και την ευθύνη για τη διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας. Η διαρκής μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων οφείλονταν κατά κύριο λόγο στην πολιτική της ελεύθερης αγοραπωλησίας συναλλάγματος, πολιτική που θεωρήθηκε ως η ενδεδειγμένη οδός για την συγκράτηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας μέσω της απρόσκοπτης ικανοποίησης της εγχώριας ζήτησης για συνάλλαγμα. Η πολιτική όμως αυτή αποδείχθηκε όχι μόνο αναποτελεσματική ως προς την επίτευξη των στοχεύσεων που αφορούσαν τον περιορισμό του εύρους διακύμανσης της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής αλλά μείωσε σημαντικά και τη δυνατότητά της Ε.Τ.Ε να προσδιορίζει τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας με βάση τα συναλλαγματικά της αποθέματα. Η Ε.Τ.Ε για να υπερκεράσει τους περιορισμούς που έθετε στην διεύρυνση της νομισματικής βάσης ο ολόενα συρρικνωμένος όγκος των συναλλαγματικών αποθεμάτων είχε προβεί, ήδη πριν την επιβολή της παγκαλικής δικτατορίας, στην λογιστική εγγραφή του προϊόντος του Α' προσφυγικού δανείου στους λογαριασμούς που εμφάνιζαν τα μεγέθη των συναλλαγματικών αποθεμάτων της ώστε να χρησιμοποιηθούν ως κάλυμμα για τη διεύρυνση της νομισματικής κυκλοφορίας. Παράλληλα η τεχνητή αυτή ενίσχυση του καλύμματος επανέφερε, προσωρινά όμως, την αξία της δραχμής σε υψηλότερα επίπεδα έναντι της στερλίνας.

Η κίνηση αυτή της Ε.Τ.Ε που πραγματοποιήθηκε το Μάρτιο του 1925, λίγους μήνες πριν την επιβολή της παγκαλικής δικτατορίας, αποτελούσε την πιο ισχυρή απόδειξη της αυξημένης ζήτησης χρήματος που υπήρχε λόγω της ραγδαίας αύξησης του πληθυσμού που προκλήθηκε από την έλευση των προσφύγων αλλά και της τόνωσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας, η οποία προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργήθηκαν τόσο με την άνοδο της ζήτησης για βασικά

καταναλωτικά αγαθά όσο και από την αριθμητική διόγκωση του εργατικού δυναμικού που συμπιέζε το μισθολογικό κόστος και ενίσχυε τα περιθώρια κέρδους. Επιπλέον καταδεικνύονταν και η μεγάλη έλλειψη συναλλαγματικών πόρων που ήταν απαραίτητοι για την κάλυψη των ελλειμμάτων του εξωτερικού τομέα της οικονομίας και τη συνέχιση των μεγάλων έργων που αποσπούσαν στην προσφυγική αποκατάσταση και της παραγωγικής, κυριότατα αγροτικής, ανάπτυξης της χώρας.

Πάνω στο ζήτημα της πιστωτικής πολιτικής που ασκούσε η Ε.Τ.Ε αυτή την περίοδο εκδηλώνετε μια διαμάχη, ανάμεσα στην αγγλική εφημερίδα Times του Λονδίνου και τον διοικητή της Ε.Τ.Ε Αλέξανδρο Διομήδη. Συγκεκριμένα τον Σεπτέμβριο του 1925 δημοσιεύτηκαν τρεις ανταποκρίσεις των Times από την Ελλάδα στις οποίες ασκούνταν κριτική στις απόψεις που εξέφραζε ο διοικητής της Ε.Τ.Ε στον απολογισμό των εργασιών της Ε.Τ.Ε για το 1924. Οι απόψεις που διατυπώνονταν από τους Times διέθεταν ιδιαίτερη βαρύτητα δεδομένου ότι η εν λόγω εφημερίδα εξέφραζε τις θέσεις του αγγλικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου, και ειδικότερα του λεγόμενου City, δηλαδή των χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων που αποτελούσαν την κυρίαρχη μερίδα του αγγλικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση το κέντρο του παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος την περίοδο εκείνη. Την ίδια περίοδο η ελληνική κυβέρνηση προσπαθεί εναγωνίως να σταθεροποιήσει την αξία της δραχμής και να αποκαταστήσει την νομισματική ομαλότητα στη χώρα, προκειμένου το ελληνικό κράτος να επανακτήσει πρόσβαση στις διεθνείς χρηματαγορές και να καταστεί δυνατή η σύναψη εξωτερικών δανείων, ώστε να χρηματοδοτηθούν τα έργα που ήταν αναγκαία για την αποκατάσταση των προσφύγων και την τόνωση του παραγωγικού μηχανισμού της οικονομίας. Συνεπώς τα δημοσιεύματα των Times που απηχούσαν τις απόψεις του ισχυρότατου αγγλικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου αποκτούσαν βαρύνουσα σημασία τη δεδομένη χρονική περίοδο, εάν συνεκτιμηθεί μάλιστα το γεγονός ότι το City αποτελούσε παραδοσιακά το κυριότερο πιστωτή του ελληνικού Δημοσίου.

Οι Times μέσα από αυτά τα δημοσιεύματα μέμφονταν τις λογιστικές αλχημείες που μετέρχονταν η διοίκηση της Ε.Τ.Ε κατά την σύνταξη του τμήματος του ισολογισμού της που αναφέρονταν στα συναλλαγματικά αποθέματα με σκοπό την παραπλάνηση του κοινού ως προς την οικονομική ευρωστία τόσο της ίδιας της τράπεζας όσο και της χώρας, δεδομένου ότι η Ε.Τ.Ε διαχειρίζονταν τα συναλλαγματικά αποθέματα της χώρας. Επιπροσθέτως οι Times τόνιζαν την μείωση της εξωτερικής αξίας της δραχμής κατά 28,8% παρά την χορήγηση δανείου προς την Ελλάδα το οποίο διαχειρίζονταν η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων (Ε.Α.Π), η οποία είχε συσταθεί για να εποπτεύσει και να κατευθύνει το έργο της προσφυγικής αποκατάστασης, ενώ παράλληλα η βρετανική εφημερίδα στηλίτευε την τακτική της Ε.Τ.Ε να διατηρεί μέρος του ελληνικού συναλλαγματικού αποθέματος σε αξίες που δεν ήταν άμεσα ρευστοποιήσιμες (Ψαλιδόπουλος 1989:321-322). Παράλληλα οι Times συνιστούσαν στις ελληνικές αρχές την εισαγωγή ενός νομισματικού συστήματος που θα βασιζόταν στο χρυσό, θεωρώντας ότι η υιοθέτηση ενός τέτοιου νομισματικού συστήματος θα δίδασκε στην Ε.Τ.Ε ότι ο πολλαπλασιασμός των μέσων πληρωμής, αναφερόμενη στην εκτεταμένη έκδοση τραπεζογραμματίων στην οποία προέβαινε η Ε.Τ.Ε βάσει του Ν.Δ της 23/4/23 με σκοπό την αγορά συναλλάγματος, δεν αυξάνει τον πλούτο μιας χώρας αλλά μόνο τις τιμές (Ψαλιδόπουλος 1989:322).

Ο Διομήδης επιχειρώντας να απαντήσει στους Times μέσα από δύο άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην ίδια εφημερίδα τον Οκτώβριο του 1925 υποστήριξε ότι ο σκοπός του συναλλαγματικού καλύμματος δεν ήταν η διάθεση του στους ιδιώτες ώστε η τιμή του συναλλάγματος να παραμένει σταθερή, όπως θεωρούσαν οι Times, αλλά η ενίσχυση του και η λελογισμένη χρήση του προκειμένου να ασκεί μια θετική ψυχολογική επιρροή στην αγορά (Ψαλιδόπουλος 1989:323). Ο διοικητής της Ε.Τ.Ε επιπλέον αιτιολογούσε την

πολιτική της τράπεζας αναφορικά με την εκτεταμένη έκδοση τραπεζογραμματίων στη βάση της ενίσχυσης της παραγωγικής προσπάθειας της ελληνικής οικονομίας με την προσφορά χρηματικών κεφαλαίων που δεν θα παρέχονταν με υψηλά επιτόκια προκειμένου να ανταποκριθεί η τράπεζα στην υψηλή ζήτηση πιστώσεων, οι οποίες ήταν απαραίτητες για την στήριξη της οικονομικής δραστηριότητας, η αύξηση της οποίας θα συντελούσε στην ενίσχυση της πιστοληπτικής ικανότητας της Ελλάδας, που με τη σειρά της συνιστούσε προϋπόθεση για την σύναψη εξωτερικών δανείων που αποτελούσαν όρο εκ των ων ουκ άνευ για την κάλυψη των τεράστιων αναγκών της προσφυγικής αποκατάστασης. Άλλωστε κατά τον Διομήδη η ποσότητα των τραπεζογραμματίων που η αγορά δεν μπορεί να απορροφήσει επιστρέφει σταδιακά στην εκδοτική τράπεζα και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατό η υπερβάλλουσα έκδοση τραπεζογραμματίων να δράσει πληθωριστικά. Από την παραπάνω τοποθέτηση του Διομήδη προκύπτει ότι τάσσεται υπέρ της Τραπεζικής Αρχής, η οποία υποστηρίζει ότι οι συναλλαγές προσδιορίζουν αυτόματα την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων, εν αντιθέσει με την Αρχή της Κυκλοφορίας, την οποία ενστερνίζεται η αγγλική πλευρά, η οποία πρεσβεύει ότι η κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων ρυθμίζεται ή θα πρέπει να ρυθμίζεται από το ύψος του καλύμματος της εκδοτικής τράπεζας (Ψαλιδόπουλος 1989:324).

Η στενότητα χρήματος που επικρατούσε επιτείνονταν από την πολιτική της αναγκαστικής πώλησης του συναλλάγματος μέσω των τραπεζών με σκοπό τη συγκράτηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και τον περιορισμό της κερδοσκοπίας. Όμως η πολιτική αυτή επιδεινώνει τη χρηματική στενότητα αφού η πώληση συναλλάγματος είχε ως συνέπεια την απόσυρση από την κυκλοφορία του αντίστοιχου όγκου τραπεζογραμματίων. Η Ε.Τ.Ε άρχισε να βρίσκεται πλέον σε δυσχερή θέση, δεδομένου ότι τα συναλλαγματικά της αποθέματα άρχισαν να συρρικνώνονται δραματικά ενώ και οι καταθέτες της με τις συνεχείς αναλήψεις που πραγματοποιούσαν μείωναν τη ρευστότητα της. Η ανάληψη των δραχμικών καταθέσεων από το κοινό και η τοποθέτησή τους στην αγορά συναλλάγματος υπαγορεύονταν από τη συνεχή απώλεια της αγοραστικής δύναμης της δραχμής, λόγω του υψηλού πληθωρισμού, ο οποίος τροφοδοτούνταν από τη συνεχή ύψωση της τιμής του συναλλάγματος, παρά τις πρόσκαιρες βελτιώσεις που εμφάνιζε, και την αδυναμία της εγχώριας παραγωγής να καλύψει σε ικανοποιητικό βαθμό τη διογκούμενη ζήτηση. Ταυτόχρονα η διαρκής χρηματοδότηση των δημοσιονομικών δαπανών μέσω των πιστώσεων που παρείχε η Ε.Τ.Ε στο κράτος, κυρίως για την εκτέλεση των έργων της προσφυγικής αποκατάστασης, σηματοδοτούσε την αδυναμία άσκησης του πιστοδοτικού έργου της Ε.Τ.Ε και τη στέρηση του επιχειρηματικού κόσμου από τη σημαντικότερη πηγή δανεισμού του (Βερέμης 1982: 61). Την πλήρωση του δανειοδοτικού κενού που προκλήθηκε από την πιστωτική συστολή της Ε.Τ.Ε προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας ανέλαβαν να καλύψουν οι υπόλοιπες εμπορικές τράπεζες, οι βραχυπρόθεσμες χορηγήσεις των οποίων σημείωσαν άνοδο κατά την περίοδο αυτή (Κυρκιλίτσης 1934: 161). Η επαναφορά του φόρου επιτηδεύματος και της δέκατης, που είχαν καταργηθεί με τη φορολογική μεταρρύθμιση του 1919, δεν στάθηκε επαρκής για να επιφέρει μια αισθητή βελτίωση στα δημόσια οικονομικά. Έτσι η κυβέρνηση του στρατηγού Πάγκαλου κατέφυγε στη λύση του αναγκαστικού δανείου τον Ιανουάριο του 1926, καθ' όσον και η σύναψη εξωτερικού δανείου σε μεγέθη που θα αντιμετώπιζαν αποτελεσματικά τα μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα παρέμενε αδύνατη λόγω της εκκρεμότητας που συνέχιζε να υφίσταται ανάμεσα στην Ελλάδα, τη Βρετανία, της Η.Π.Α και τη Γαλλία για τα πολεμικά χρέη που όφειλε η πρώτη στις υπόλοιπες. Η διευθέτηση αυτού του ακανθώδους ζητήματος συνιστούσε απαράβατο όρο για την πιστοδότηση της χώρας από τις μεγάλες κεφαλαιαγορές του εξωτερικού.

Το αναγκαστικό δάνειο του 1926 επέβαλε τη διχοτόμηση όλων των τραπεζογραμματίων που βρίσκονταν σε κυκλοφορία και ήταν ονομαστικής αξίας άνω των 50 δραχμών. Το ένα μέρος αντιπροσώπευε τα 3/4 της ονομαστικής αξίας του τραπεζογραμματίου και εξακολουθούσε να επιτελεί την συναλλακτική του λειτουργία ενώ το άλλο 1/4 μετατρεπόταν σε ομολογία κρατικού δανείου εικοσαετούς διάρκειας με επιτόκιο 6% και δικαίωμα συμμετοχής σε λαχειοφόρο κλήρωση. Με τα έσοδα που προέκυψαν από το αναγκαστικό δάνειο η κυβέρνηση προχώρησε στην εξόφληση των βραχυπρόθεσμων εντόκων γραμματίων Εθνικής Αμύνης και του κυμαινόμενου χρέους που είχε δημιουργηθεί προς την Ε.Τ.Ε (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 141). Με την κίνηση αυτή επιχειρήθηκε η ενίσχυση της ρευστότητας της Ε.Τ.Ε και η αποτροπή της κατάρρευσης της, δεδομένου ότι ένα μεγάλο μέρος του ενεργητικού της είχε ακινητοποιηθεί σε τοποθετήσεις χρεογράφων του ελληνικού Δημοσίου. Αυτή η δέσμευση των διαθέσιμων της Ε.Τ.Ε σε συνδυασμό με την πολιτική της ελεύθερης παροχής συναλλάγματος για την ικανοποίηση της αγοραίας ζήτησης, προκειμένου να στηριχτεί και η ισοτιμία της δραχμής, οδήγησαν την Ε.Τ.Ε στην συσσώρευση ταμειακών ανωμαλιών θέτοντας τα επίπεδα ρευστότητας σε ύψη που θεωρούνταν οριακά για την ασφάλεια της (Κωστής 2003: 223). Η αδιάκοπη διαρροή των συναλλαγματικών διαθεσίμων το μόνο που επέτυχε ήταν να επιτείνει τις κερδοσκοπικές πράξεις, καθιστώντας συμμετοχή την Ε.Τ.Ε αλλά και την κυβέρνηση στην τόνωση των παρασιτικών αυτών δραστηριοτήτων στις οποίες απορροφούνταν πόροι που διέφευγαν από παραγωγικές χρήσεις, χωρίς μάλιστα να επιτυγχάνεται και η βελτίωση της συναλλαγματικής θέσης της δραχμής.

Το αναγκαστικό δάνειο, πέραν της μερικής εξυγίανσης του χαρτοφυλακίου της Ε.Τ.Ε και της προσωρινής ανακούφισης του δημοσιονομικού ελλείμματος, στοιχειοθετούσε κι ένα μέτρο που έθιγε τις λιγότερο εύρωστες κοινωνικές τάξεις για δύο λόγους: αφενός γιατί στερούσε από αυτές την ίδια αναλογία της αγοραστικής τους δύναμης (25%) με τις περισσότερο εύπορες τάξεις και αφετέρου γιατί μην έχοντας αυτές οι τάξεις την ίδια δυνατότητα αποταμίευσης διατηρούσαν τις πενιχρές τους οικονομίες εκτός του τραπεζικού συστήματος, τα διαθέσιμά του οποίου είχαν εξαιρεθεί από τις ρυθμίσεις του αναγκαστικού δανείου. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα έντοκα γραμμάτια Εθνικής Αμύνης αποτελούσαν πριν το αναγκαστικό δάνειο ένα σημαντικό τμήμα του χαρτοφυλακίου της Ε.Τ.Ε, καθώς οι τράπεζες και οι ιδιώτες που τα κατείχαν προέβαιναν στην προεξόφληση τους στην Ε.Τ.Ε δεδομένης της μεγάλης ζήτησης κεφαλαίων που άρχισε να υπάρχει μετά το 1924 στην οικονομία η οποία άρχισε να εισέρχεται σε ανοδική φάση.

Παράλληλα οι νομισματικές αρχές προχώρησαν στην ύψωση του προεξοφλητικού τόκου με επακόλουθο την αποθάρρυνση των προεξοφλήσεων για τον περιορισμό της ρευστότητας της αγοράς, κάτι το οποίο επετεύχθη και με την άνοδο των τραπεζικών επιτοκίων που λειτούργησαν αποφασιστικά προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των καταθέσεων στις εμπορικές τράπεζες. Η πολιτική ανόδου των επιτοκίων αποσκοπούσε στην προσέλκυση των αποταμιεύσεων, οι οποίες με τη σειρά τους θα διοχετεύονταν στην χρηματοδότηση των παραγωγικών επενδύσεων και θα εκτρέπονταν από τα κανάλια των κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων που μείωναν τους διαθέσιμους για παραγωγική χρήση πόρους, επέτειναν τις υποτιμητικές επιδράσεις επί της δραχμής και ενίσχυαν τις πληθωριστικές πιέσεις. Τα υψηλά επιτόκια, σημαντικά μεγαλύτερα από τα αντίστοιχα ευρωπαϊκά, προσέφεραν κίνητρα για τοποθετήσεις κεφαλαίων στην Ελλάδα και την κάλυψη με αυτό τον τρόπο συναλλαγματικών και παραγωγικών αναγκών της χώρας. Οι προσδοκίες όμως αυτές δεν εκπληρώθηκαν λόγω της πολιτικής αστάθειας που δημιουργούσε κλίμα ανασφάλειας στους επενδυτές, εγχώριους και ξένους, αλλά και της σταθερότητας που εμφάνιζαν τα κερδοσκοπικά και πληθωριστικά φαινόμενα

αποδυναμώνοντας την δυνατότητα του μηχανισμού των επιτοκίων να επιτελέσουν με ικανοποιητικό τρόπο τη λειτουργία της βέλτιστης κατανομής των διαθέσιμων πόρων (Κυρκιλίτσης 1934: 160), (Βερέμης 1982: 126). Άλλωστε τα υψηλά επιτόκια περιόριζαν το περιθώριο κέρδους των επιχειρήσεων συντείνοντας στην αποθάρρυνση της ανάληψης παραγωγικών επενδύσεων.

Το αναγκαστικό δάνειο απέβλεπε στην τόνωση της ρευστότητας της Ε.Τ.Ε με την ελπίδα ότι κάτι τέτοιο θα αναζωογονούσε τη διοχέτευση νέων πιστώσεων προς τον ιδιωτικό τομέα. Η επιβολή αυτού του δανείων ισοδυναμούσε με ένα είδος έμμεσης φορολογίας που μείωνε την χρηματική κυκλοφορία, κατά άνισο βεβαίως τρόπο για τις διάφορες κοινωνικές ομάδες, προκαλώντας μια προσωρινή ύφεση στη ζήτηση καταναλωτικών αγαθών κάτι που θεωρούνταν ότι θα είχε και θετικό αντίκτυπο και στην κατάσταση του εμπορικού ισοζυγίου, εξέλιξη ιδιαίτερα σημαντική σε μια περίοδο συναλλαγματικής στενότητας. Επιπροσθέτως η μείωση της νομισματικής κυκλοφορίας θα λειτουργούσε αντιπληθωριστικά, καθώς η οικονομία είχε εισέλθει σε μία φάση νομισματικής υπερθέρμανσης που τροφοδοτούνταν από τα υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα, τα οποία δημιουργούνταν από τις ακάλυπτες εκδόσεις τραπεζογραμματίων, όταν βεβαίως αυτή η πρακτική αποφεύγονταν από την άντληση κεφαλαίων με την Ε.Τ.Ε

Οι λοιπές κρατικές δαπάνες την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από το στρατηγό Πάγκαλο σημείωσαν πτώση με εξαίρεση τις στρατιωτικές δαπάνες, οι οποίες διατηρούνταν σε υψηλά επίπεδα, δεδομένου ότι το παγκαλικό καθεστώς διατηρούσε ένα κλίμα επαναφοράς των μεγαλοϊδεατικών αντιλήψεων ή έστω ρεβανσιστικών τάσεων εναντίον της Τουρκίας, τουλάχιστον σε επίπεδο ρητορείας.

Σε γενικές γραμμές η περίοδος 1923-1925 χαρακτηρίζεται από μια νομισματική υπερθέρμανση μέσω της αύξησης των δημοσίων δαπανών, και σε μικρότερο βαθμό των τραπεζικών πιστώσεων, με στόχο την αντιμετώπιση της προσφυγικής αποκατάστασης και την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς, μέσω της διαμεσολάβησης του κράτους, το οποίο παρείχε εγγυήσεις στο τραπεζικό σύστημα για τη σύναψη δανείων από τον ιδιωτικό τομέα. Η συνεχής πτώση της αξίας της δραχμής εξέτρεπε μεγάλο μέρος της ρευστότητας στην αγορά συναλλάγματος αφού πληθωρισμός και υποτίμηση μείωναν διαρκώς την εσωτερική και εξωτερική αξία της δραχμής τροφοδοτώντας τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες και αποστερώντας από τον πραγματικό τομέα της οικονομίας τους αναγκαίους για την ανάπτυξη του πόρους.

Η κυβέρνηση Πάγκαλου ενίσχυσε τον κρατικό παρεμβατισμό με στοχεύσεις που επιδίωκαν την ενίσχυση του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας με νομισματικά κυρίως μέσα, χωρίς να λείπουν οι εμμονές σε αδιέξοδες και ατελέσφορες πολιτικές, π.χ. στην διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων, και στην εφαρμογή άκρως αντιδημοτικών μέτρων όπως οι απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων και οι περικοπές μισθών, με στόχο τη βελτίωση των δημοσιονομικών μεγεθών (Βερέμης 1982: 129). Στο θέμα των πολεμικών χρεών της Ελλάδας προς την Αγγλία, η παγκαλική δικτατορία επιχείρησε να τηρήσει σκληρότερη γραμμή έναντι των προκατόχων της, τακτική όμως που απέτυχε λόγω του γεγονότος ότι η ομάδα των Ελλήνων διαπραγματευτών που χειρίστηκε το ζήτημα αποτελείτο από τα ίδια στελέχη που διαπραγματεύτηκαν και παλαιότερα το ζήτημα με το βρετανικό υπουργείο οικονομικών ενώ και ο ίδιος ο Πάγκαλος δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με αυτό το θέμα, καθώς οι παρεμβάσεις του χαρακτηρίστηκαν από ασυνέχεια και απουσία προγραμματισμού και εναλλακτικών λύσεων, κάτι που διέκρινε την ελληνική στάση στο θέμα αυτό διαχρονικά.

Η πτώση της κυβέρνησης Παγκάλου έρχεται τον Αύγουστο του 1926 κάτω από την πίεση της λαϊκής δυσαρέσκειας και της συσσώρευσης μιας σειράς ανεπίλυτων οικονομικών προβλημάτων και σκανδάλων διαφθοράς αναφορικά με τη διαχείριση του

δημοσίου χρήματος. Η χρησιμοποίηση δημοσίων πόρων, ακόμα και των συναλλαγματικών αποθεμάτων, για την εξυπηρέτηση «ημετέρων» επιχειρηματιών με άμεση εμπλοκή και κορυφαίων υπουργών της παγκαλικής κυβέρνησης, όπως του υπουργού οικονομικών Δ. Τρανταλίδη (Κωστής 2003: 225), η ανασφάλεια που προκαλούσε το καθεστώς του στρατηγού Πάγκαλου στους κύκλους των ξένων κυβερνήσεων, και ειδικότερα της Μεγάλης Βρετανίας, λόγω της αστάθμητης συμπεριφοράς του, καθώς και η έντονη λαϊκή δυσαρέσκεια, που υπήρξε απότοκος των σκληρών αντιλαϊκών μέτρων, συνέβαλαν στην έκπτωση του Θ. Πάγκαλου από την εξουσία. Πολλοί μάλιστα σύγχρονοι του απέδιδαν την ανατροπή του και σε συμμετοχή της αγγλικής κυβέρνησης (Βερέμης 1982: 113).

Η πτώση της δικτατορίας του στρατηγού Θεόδωρου Πάγκαλου επήλθε τον Αύγουστο του 1926 όταν τη διακυβέρνηση της χώρας ανέλαβε η επαναστατική κυβέρνηση του Γεωργίου Κονδύλη, ο οποίος ανέτρεψε το στρατηγό Πάγκαλο. Η κυβέρνηση του Κονδύλη παρέμεινε στην εξουσία μέχρι και τις 3 Δεκεμβρίου του 1926 οπότε και σχηματίστηκε η κυβέρνηση συνασπισμού με τη συμμετοχή πέντε πολιτικών κομμάτων υπό τον Ανδρέα Ζαΐμη.

Η νέα κυβέρνηση ήταν αυτή που θα αναλάμβανε το δυσχερές έργο της νομισματικής και δημοσιονομικής εξυγίανσης. Από την έκβαση αυτής της προσπάθειας θα κρινόταν και η επανεξέταση της χώρας στο διεθνές σύστημα του ΚΧ, που επανασυστήθηκε από το 1925 όταν η αγγλική στερλίνα επανασυνδέθηκε με το χρυσό. Η συμμετοχή της χώρας στον ΚΧ θα αναβάθμιζε σημαντικά την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας στις διεθνείς αγορές χρηματικού κεφαλαίου, γεγονός μείζονος σημασίας για μια χώρα που αναζητούσε εναγωνίως ξένες πιστώσεις όπως ήταν η Ελλάδα, που θα της επέτρεπαν να θεραπεύσει αποτελεσματικά τα μεγάλα δημοσιονομικά, συναλλαγματικά, νομισματικά, αναπτυξιακά και κοινωνικά προβλήματα.

Η κυβέρνηση Ζαΐμη σχημάτισε, σχεδόν αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων της μια επιτροπή αποτελούμενη από δώδεκα εμπειρογνώμονες με σκοπό τη μελέτη των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Η επιτροπή διαπιστώνοντας την άσχημη κατάσταση των δημοσίων οικονομικών συνέστησε τη δραματική περικοπή των δημοσίων δαπανών και την αύξηση των εσόδων από την απόδοση των φόρων. Η κυβέρνηση ακολουθώντας τις προτάσεις της επιτροπής εκτόνησε και εκτέλεσε με επιτυχία ένα διετές σταθεροποιητικό πρόγραμμα με στόχο την εξισορρόπηση του προϋπολογισμού, τον διακανονισμό των πολεμικών χρεών με τις σύμμαχες κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, χώρες και τη σταθεροποίηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 141). Η επίτευξη όλων των παραπάνω στόχων συνιστούσε προϋπόθεση για την εκ νέου είσοδο του ελληνικού Δημοσίου στις διεθνείς κεφαλαιαγορές και επομένως η επιτυχία του σταθεροποιητικού προγράμματος αποτελούσε μονόδρομο για την ελληνική κυβέρνηση.

Στο ζήτημα της διευθέτησης των πολεμικών χρεών επήλθε συμφωνία και με τις τρεις σύμμαχες χώρες – Αγγλία, Η.Π.Α και Γαλλία - με τις οποίες οι διαπραγματεύσεις από το 1923 ως και τις αρχές του 1927 είχαν αποβεί άκαρπες. Η κυβέρνηση Συνασπισμού του Α. Ζαΐμη παράλληλα με την εφαρμογή του προγράμματος οικονομικής σταθεροποίησης είχε ξεκινήσει και τις διαπραγματεύσεις με τις κυβερνήσεις αυτών των χωρών για το άνοιγμα των κεφαλαιαγορών τους στην έκδοση των χρεογράφων του ελληνικού κράτους σ' αυτές. Υπό την πίεση αυτών των εξελίξεων η συμφωνία για το διακανονισμό των πολεμικών χρεών ήταν πλέον θέμα χρόνου αν μάλιστα συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι προς την ταχύτερη επίλυση του ζητήματος αυτού ασκούσε πίεση προς την ελληνική κυβέρνηση και η διοίκηση της Ε.Τ.Ε, δεδομένου ότι και η δική της πρόσβαση στις ξένες χρηματαγορές καθίσταντο δυσχερέστερη, κάτι που δημιουργούσε προβλήματα και στη διάσταση της λειτουργίας της που άπτονταν του εμπορικού της

χαρακτήρα, πέραν αυτού της οιονεί ΚΤ. Τα στελέχη της Ε.Τ.Ε άλλωστε επωμίστηκαν το κύριο βάρος των διαπραγματεύσεων λόγω της πολύπλευρης ανάμιξης τους στο ζήτημα αυτό αλλά και γιατί η Ε.Τ.Ε διατηρούσε στενές επαφές με ισχυρούς οικονομικούς κύκλους τόσο στο Λονδίνο όσο και στο Παρίσι (Παντελάκης 1988: 327-334).

Οι συμφωνίες που θα πραγματοποιηθούν πάνω στο θέμα των πολεμικών χρεών, τον Απρίλιο του 1927 με την Αγγλία, τον Σεπτέμβριο του 1927 με την Γαλλία και το Δεκέμβριο του ίδιου έτους με τις Η.Π.Α παρά τον ετεροβαρή τους χαρακτήρα ως προς τα βραχυπρόθεσμα αποτελέσματα τους για την ελληνική πλευρά (Παντελάκης 1988: 286-326), άνοιξαν ουσιαστικά τον δρόμο για την ευνοϊκή αντιμετώπιση του ελληνικού αιτήματος για τη σύναψη ενός μεγάλου εξωτερικού δανείου που ήταν αναγκαίο για την επίλυση των οξυτάτων και πιεστικών προβλημάτων της χώρας.

Ταυτόχρονα με την διευθέτηση του ακανθώδους ζητήματος των πολεμικών χρεών η κυβέρνηση Ζαΐμη κατέβαλε σοβαρές προσπάθειες για την δραστική μείωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων προωθώντας την περιστολή των δημοσίων δαπανών, στο βαθμό που κάτι τέτοιο ήταν εφικτό, και στην αύξηση της φορολογικής απόδοσης. Η προσπάθεια για αύξηση των εσόδων από τη φορολογία βασίστηκε στην καλύτερη οργάνωση των μεθόδων βεβαίωσης της φορολογικής υποχρέωσης και στη διεύρυνση της φορολογικής βάσης κι όχι την αύξηση των φορολογικών συντελεστών (Αγγελόπουλος 1933: 211). Τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας δεν άργησαν να φανούν, καθώς ήδη από το πρώτο έτος πραγματοποίησής της σημειώθηκε σημαντικότερος περιορισμός του δημοσιονομικού ελλείμματος κατά την δημοσιονομική χρήση του έτους 1927-1928 (Ζολώτας 1929: 70). Ο περιορισμός των δημοσιονομικών ελλειμμάτων συνιστούσε ένα κομβικό ζήτημα, καθόσον η δημοσιονομική ανισορροπία αποτελούσε τον κύριο συντελεστή της νομισματικής αρρυθμίας, γεγονός που μεταφραζόταν σε πληθωριστικές εξάρσεις και σε συνεχή διολίσθηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, παράγοντες που διατάραζαν την ομαλή σύνδεση της ελληνικής οικονομίας με τις εξωτερικές πηγές προσπορισμού κεφαλαίων που ήταν απαραίτητες για τη διατήρηση της βιοτικής στάθμης του ελληνικού πληθυσμού σε ανεκτά επίπεδα ώστε να μην αποσταθεροποιείται, σε ανησυχητικό βαθμό, η κοινωνική συνοχή. Επιπλέον τα πληθωριστικά φαινόμενα τροφοδοτούσαν τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες επί του συναλλάγματος εκτρέφοντας προσδοκίες για αποκόμιση υψηλών κερδών σε μικρό χρονικό διάστημα, που πέρα από τις έντονες διακυμάνσεις στις τιμές του συναλλάγματος, απορροφούσαν, τους ούτως η άλλως ανεπαρκείς, πόρους που η αξιοποίησή τους σε παραγωγικές χρήσεις θα ανακούφιζε -ποικιλοτρόπως- μεγάλο μέρος του πληθυσμού. Οι κερδοσκοπικές πράξεις στρέβλωναν, επιπλέον, και τον νομισματικό μηχανισμό ορθολογικής κατανομής των αποταμιευτικών πόρων, δηλαδή τον μηχανισμό του επιτοκίου, ο οποίος δεν κατέστη δυνατό να επιτελέσει σε ικανοποιητικό βαθμό τον λειτουργικό του ρόλο, πράγμα αναμενόμενο σ' ένα οικονομικό περιβάλλον ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων και υψηλών πληθωριστικών προσδοκιών. Στην επίταση των πληθωριστικών φαινομένων και στην διάχυσή του αισθήματος αβεβαιότητας και δυσπιστίας αναφορικά με την αξιοπιστία της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής μέχρι και το 1927 συνέτειναν και τα δύο αναγκαστικά δάνεια του '22 και του '26. Η άμεση επίδραση από την έκδοση των αναγκαστικών δανείων ήταν βεβαίως αντιπληθωριστική, αφού σημειώθηκε άμεση, και σημαντική σε μέγεθος, συστολή της νομισματικής κυκλοφορίας. Όμως η ποσότητα της χρηματικής μάζας που αποσύρθηκε από την κυκλοφορία με την πραγματοποίηση των δύο αναγκαστικών δανείων επανήλθε στο συναλλακτικό κύκλωμα τόσο μέσου των δημοσίων δαπανών όσο και μέσω της αύξησης των πιστώσεων που χορήγησε το τραπεζικό σύστημα δεδομένου ότι η αγοραστική δύναμη που αποστερήθηκαν οι οικονομικές μονάδες, νοικοκυριά και επιχειρήσεις, από τα δύο αναγκαστικά δάνεια οδήγησε στην αύξηση της ζήτησης για

πιστώσεις από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο τα δύο αναγκαστικά δάνεια είχαν, σε τελική ανάλυση, πληθωριστική επίδραση (Τ.τ.Ε 1978: 34).

Στην συρρίκνωση των δημοσίων ελλειμμάτων από το 1927 συνέβαλε και η αναμόρφωση του δασμολογίου που η εφαρμογή του ξεκίνησε από τον Ιανουάριο του 1926 και στην ουσία αποτελούσε μια τροποποιημένη μορφή του νέου δασμολογίου, που εισήχθη το 1923 αλλά δεν είχε υλοποιηθεί η πλήρης εφαρμογή του, η οποία ουσιαστικά άρχισε το 1926. Το νέο αυτό δασμολόγιο επιχειρούσε να ικανοποιήσει ταυτόχρονα ένα διττό στόχο: να αυξήσει τα δημόσια έσοδα και να λειτουργήσει προστατευτικά για την εγχώρια παραγωγή. Ο πρώτος στόχος μπορεί να θεωρηθεί ότι επιτυγχάνεται σε μεγάλο βαθμό αν αναλογιστεί κανείς ότι οι εισαγωγικοί δασμοί συνιστούν το 40% των τακτικών εσόδων του κράτους στα τέλη της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας, καταδεικνύοντας τον ισχυρό ταμειωτικό χαρακτήρα του νέου δασμολογίου (Δρίτσα 1990: 192), αλλά και το γεγονός ότι ο προστατευτικός του χαρακτήρας έδρασε περισσότερο στην κατεύθυνση της εκμετάλλευσης από τους εγχώριους παραγωγούς για την ύψωση των τιμών των προϊόντων τους χωρίς να ωθούνται στον εξορθολογισμό της παραγωγικής διαδικασίας και στη βελτίωση της ποιότητας των παραγόμενων αγαθών (Δρίτσα: 1990: 191).

Το χρονικό διάστημα από τις αρχές του 1927 ως και το Μάιο του 1928, οπότε και ξεκινά τις εργασίες της η Τράπεζα της Ελλάδος (Τ.τ.Ε), αποτελεί την περίοδο όπου επιτελείται η *de facto* νομισματική σταθεροποίηση και η οποία με την έναρξη λειτουργίας της νεοπαγής ΚΤ της χώρας πραγματοποιείται και η *de jure*, δηλαδή μετά την εν τη πράξει σταθεροποίηση έπεται και η κατά νόμο. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της περιόδου η κυβέρνηση Συνασπισμού του Α. Ζαΐμη θα επικεντρώσει τις ενέργειες της στην εκπλήρωση δύο στόχων λειτουργικά συνδεδεμένων μεταξύ τους. Ο πρώτος αφορούσε την άμβλυνση των διακυμάνσεων του τιμάριθμου και κατ' επέκταση της σταθεροποίησης της εσωτερικής αξίας της δραχμής και ο δεύτερος σχετιζόταν με την προσπάθεια σύναψης ενός μεγάλου εξωτερικού δανείου που θα κάλυπτε το «διπλό έλλειμμα», αυτού του ισοζυγίου πληρωμών και αυτό του κρατικού προϋπολογισμού και θα συντελούσε στην στήριξη της εξωτερικής αξίας της δραχμής και στην προώθηση της αναπτυξιακής προοπτικής της χώρας, ένα ζήτημα που συνδέονταν στενά και με την πρόοδο της προσφυγικής αποκατάστασης. Στο μέτρο που θα επιτυγχανόταν ο πρώτος στόχος θα εκπληρώνονταν και ο δεύτερος, η επιτυχία του δεύτερου στόχου αποτελούσε συνάρτηση του βαθμού επιτυχίας του πρώτου.

Η κυβέρνηση Ζαΐμη θα ξεκινήσει επαφές με την Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε από την άνοιξη του 1927 επιχειρώντας να εξασφαλίσει την σύναψη ενός εξωτερικού δανείου στις διεθνείς κεφαλαιαγορές υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε, ενώ παράλληλα για να καταστεί ένας αξιόπιστος διαπραγματευτής έναντι της Κ.τ.Ε θα δρομολογήσει την υλοποίηση μιας οικονομικής πολιτικής, που μέσω της συγκρότησης της προσφοράς χρήματος και της δημοσιονομικής συστολής, θα επιδιώξει την μείωση του πληθωρισμού και την σταθεροποίηση της αξίας, εσωτερικής και εξωτερικής της δραχμής. Καθ' όλη την περίοδο της *de facto* σταθεροποίησης υπήρξε πολιτική σχετικής συγκράτησης των μεγεθών της νομισματικής κυκλοφορίας ενώ και το εύρος διακύμανσης του τιμάριθμου υπήρξε μικρότερο από το εύρος διακύμανσης της νομισματικής κυκλοφορίας (Ζολώτας 1929: 167-176). Βεβαίως οι διαπιστώσεις αυτές οφείλουν να γίνουν κατανοητές υπό το πρίσμα δύο παρατηρήσεων εν πρώτοις της σχετικής συγκράτησης, σε σύγκριση με το άμεσο παρελθόν που χαρακτηριζόταν από τις εμπειρίες των έντονων πληθωριστικών φαινομένων που βίωσε η χώρα, της χρηματικής κυκλοφορίας και μεταβολής του τιμάριθμου και επιπροσθέτως της έλλειψης επαρκών, από ποιοτικής και ποσοτικής άποψης, στατιστικών στοιχείων και μεγεθών, πράγμα που καθιστά, σε κάποιο βαθμό, λιγότερα αξιόπιστα τα εξαγόμενα πορίσματα.

Οι διαπραγματεύσεις της κυβέρνησης Ζαΐμη με την Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε άρχισαν να παράγουν τα πρώτα ουσιαστικά αποτελέσματα την άνοιξη του 1927. Η Δημοσιονομική Επιτροπή, κατόπιν έκθεσης που υποβλήθηκε από τον Πρόεδρο της Ε.Α.Π Henry Morgethau στην οποία τονίζονταν η ανάγκη για την σύναψη ενός νέου συμπληρωματικού δανείου, αποφάσισε την αποστολή στην Ελλάδα ενός κλιμακίου εμπειρογνομόνων με επικεφαλής τον Joseph Avenol με σκοπό την περαιτέρω συλλογή στοιχείων και την ενδελεχέστερη μελέτη της οικονομικής κατάστασης της χώρας. Οι εκπρόσωποι της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε επιφορτίστηκαν με την εξέταση των δημοσίων οικονομικών του ελληνικού κράτους που πέραν της εν γένει οικονομικής κατάστασης της χώρας άπτονταν κυρίως των νομισματικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η Ελλάδα, όπως και της δομής και λειτουργίας του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Η έλευση του κλιμακίου της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε τον Απρίλιο του 1927 σηματοδοτούσε την υποβολή της Ελλάδας σε μια διαδικασία ελέγχου, της οποίας τα αποτελέσματα θα έκριναν το αξιόχρεο του ελληνικού Δημοσίου αλλά και το βαθμό ικανότητας της ελληνικής οικονομίας να αξιοποιήσει αποδοτικά, με τις υφιστάμενες δομές της, το προϊόν ενός εξωτερικού δανείου. Οι εκθέσεις των ξένων εμπειρογνομόνων υποβλήθηκαν στην Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε στα τέλη Μαΐου του 1927 διαπίστωναν την ύπαρξη μιας σοβαρής ανωμαλίας αναφορικά με την διάρθρωση του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, ανωμαλία που αποτελούσε παράγοντα δημοσιονομικής διαταραχής και νομισματικής αρρυθμίας, γεγονός που προκαλούσε, όπως είναι εύλογο ευρύτερες αποσταθεροποιητικές επιδράσεις για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Οι μεταβολές που έπρεπε να επέλθουν στην λειτουργική δομή άσκησης της οικονομικής πολιτικής της χώρας αφορούσαν κατά κύριο λόγο την φύση και τον χαρακτήρα των εργασιών της Ε.Τ.Ε και δευτερευόντως τη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας επί τη βάση μιας ενιαίας αρχής και πιο συγκεκριμένα επί της αρχής της Currency Principle, διευθέτηση που η υλοποίηση της σήμαινε ταυτόχρονα και την εγκατάλειψη δημοσιονομικών πρακτικών δημιουργίας ελλειμματικών προϋπολογισμών που διεύρυναν την νομισματική βάση και επέφεραν νομισματικές διαταραχές.

Τον Ιούνιο του 1927 ελληνική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Υπουργό Οικονομικών Γεώργιο Καφαντάρη συνοδευόμενο από τον υποδιοικητή της Ε.Τ.Ε Εμμανουήλ Τσουδερός, και μέλη της τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου και τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, μετέβη στη Γενεύη όπου έδρευε η Κ.τ.Ε, προκειμένου να διαπραγματευτεί με την Δημοσιονομική Επιτροπή τους όρους σύναψης εξωτερικού δανείου υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε αλλά και να συζητήσει την μορφή των ρυθμίσεων που απαιτούνταν να πραγματοποιηθούν ώστε να καταστεί δυνατή η λήψη θετικής, για την Ελλάδα, απόφασης από την Δημοσιονομική Επιτροπή για την έγκριση της σύναψης εξωτερικού δανείου που θα τελούσε υπό τις εγγυήσεις που θα παρείχε η Κ.τ.Ε στους κεφαλαιούχους που θα επέλεγαν να τοποθετήσουν τα χρηματικά τους διαθέσιμα σε τίτλους του ελληνικού Δημοσίου.

Η Δημοσιονομική Επιτροπή πέραν των παρατηρήσεων στις οποίες προέβη, βάσει των εκθέσεων που συνέταξαν τα μέλη του κλιμακίου της που είχαν επισκεφτεί την Ελλάδα, στάθηκε ιδιαίτερα στο γεγονός ότι η Ε.Τ.Ε ασκούσε εργασίες εμπειρικού χαρακτήρα, εργασίες που δεν ήταν συμβατές με αυτές που ασκεί μια ΚΤ (Βενέζης 1955: 20). Η Δημοσιονομική Επιτροπή θεωρούσε ότι οι λειτουργίες μιας ΚΤ είναι ασύμβατες με αυτές μιας εμπορικής τράπεζας διότι τα κριτήρια που προσδιορίζουν τις αποφάσεις και την εν γένει πολιτική μιας ΚΤ και ενός εμπορικού τραπεζικού ιδρύματος είναι διαφορετικά και εξυπηρετούν αποκλίνουσες στοχοθεσίες. Το χρηματοπιστωτικό καθεστώς της χώρας διακρίνονταν από μια ανωμαλία που έθετε, σύμφωνα με τους

υπευθύνους της Επιτροπής, σοβαρά εμπόδια στην νομισματική και δημοσιονομική ομαλότητα και ως εκ τούτου η αποδοτική χρήση ενός εξωτερικού δανείου σε ένα οικονομικό περιβάλλον που χαρακτηριζόταν από τέτοιου είδους θεμελιώδεις αρρυθμίες και αδυναμίες ήταν εξαιρετικά αμφίβολη.

Το πρόβλημα εδράζονταν στην ιδιαίτερη θέση που κατείχε η Ε.Τ.Ε στον ελληνικό χρηματοπιστωτικό χώρο, όντας η τράπεζα που από την ίδρυση της (1841) κατείχε το δικαίωμα έκδοσης τραπεζογραμμάτων, δικαίωμα που από το 1920 κατέστη αποκλειστικό, ενώ αποτελούσε ταυτόχρονα και το μακράν μεγαλύτερο τραπεζικό ίδρυμα της χώρας διαχειριζόμενο το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των αποταμιεύσεων αλλά και των χορηγούμενων πιστώσεων (Τ.τ.Ε 1978: 57). Η οικονομική ευρωστία που είχε αποκτήσει η Ε.Τ.Ε, πρωτίστως λόγω των προνομίων που της παραχωρήθηκαν από το ελληνικό κράτος, της επέτρεπε να προβαίνει στην πραγματοποίηση μεσοπρόθεσμων, ή και σε ορισμένες περιπτώσεις μακροπρόθεσμων πιστώσεων, δραστηριότητα που είναι συμβατή με το είδος των εργασιών που εκδίδει μια εμπορική τράπεζα αλλά αντιβαίνει σαφέστατα στους κανόνες που διέπουν τη λειτουργία μιας ΚΤ (Τ.τ.Ε 1978: 58). Η αντιφατικότητα που χαρακτήριζε τη δράση της Ε.Τ.Ε καθίσταται αντιληπτή αν εκτιμηθεί το γεγονός ότι ως οιονεί ΚΤ της χώρας θα έπρεπε να είναι σε θέση, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο το χαρτοφυλάκιο της, να ρυθμίζει τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας με τρόπο άμεσο, διατηρώντας την ικανότητα να επηρεάζει τη ρευστότητα της οικονομίας προς την επιθυμητή κάθε φορά κατεύθυνση και σε σύντομο χρονικό διάστημα. Όμως για να είναι δυνατή η εφαρμογή αποτελεσματικής νομισματικής πολιτικής από μία ΚΤ θα πρέπει τα στοιχεία του ενεργητικού της να αποτελούνται από απαιτήσεις που διακρίνονται από υψηλό βαθμό ασφάλειας και είναι βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα, πράγμα που μεταφράζεται σε επιλογές κινητών αξιών από την ΚΤ που θα προσδίδουν στο χαρτοφυλάκιο της ευελιξία. Αυτό σημαίνει ότι οι τοποθετήσεις των διαθεσίμων της ΚΤ σε τίτλους των αγορών χρήματος και κεφαλαίου οφείλουν να διαθέτουν τη δυνατότητα της άμεσης ρευστοποίησης σε περίπτωση που οι συνθήκες το απαιτήσουν (Βενέζης 1955: 91).

Αντιθέτως οι εμπορικές τράπεζες λόγω του γεγονότος ότι αποκτούν τα αναγκαία κεφάλαια που είναι απαραίτητα για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής τους δραστηριότητας καταβάλλοντας κάποιο κόστος, που συνίσταται στον τόκο που αποδίδουν στους καταθέτες τους, αλλά κι επειδή η ίδια η σύσταση και δράση τους αποσκοπεί στον προσπορισμό κέρδους από τις τοποθετήσεις των χρηματικών διαθεσίμων τους, στοιχείο που δεν βρίσκεται στη σφαίρα των σκοποθεσιών μιας ΚΤ, είναι υποχρεωμένες να τοποθετούν κατά τρόπο αποδοτικό τα διαθέσιμά τους, που σημαίνει ότι οι αποδόσεις των τοποθετήσεων των εμπορικών τραπεζών να υπερβαίνουν το κόστος κτήσης των χρηματικών κεφαλαίων τους. Σε διαφορετική περίπτωση η λειτουργία τους καθίσταται λίαν επισφαλής με φυσικό επακόλουθο, αν η κατάσταση αυτή δεν έχει πρόσκαιρο χαρακτήρα να σημαίνει την έξοδο του τραπεζικού ιδρύματος από τη χρηματοπιστωτική αγορά. Οι ΚΤ, σε αντίθεση με εμπορικά τραπεζικά ιδρύματα, δεν αποβλέπουν στον προσπορισμό κέρδους ενώ και για το σχηματισμό των διαθεσίμων τους δεν απαιτείται η καταβολή κάποιου κόστους αλλά πραγματοποιείται αδάπανα (Πύρσος 1936: 175).

Τα διαθέσιμα των ΚΤ προέρχονται είτε από τη χρήση του εκδοτικού προνομίου είτε από τα διαθέσιμα των πιστωτικών ιδρυμάτων που βάσει νόμου υποχρεούνται να τηρούν στη ΚΤ, καθώς και από τα μη διανεμηθέντα κέρδη της ΚΤ που προορίζονται για το σχηματισμό αποθεματικών που ενισχύουν τη ρευστότητα της ΚΤ. Τα κέρδη μιας ΚΤ προέρχονται κατά μείζονα λόγο από τις πράξεις αγοραπωλησίας συναλλάγματος που πραγματοποιεί αυτή, από τους τόκους που προκύπτουν από την τοποθέτηση των συναλλαγματικών διαθεσίμων σε ξένα χρεόγραφα, καθώς και από το δανεισμό στον

οποίο μπορεί να προβεί μια ΚΤ προς τα εγχώρια πιστωτικά ιδρύματα ή τις εθνικές κυβερνήσεις. Σημειωτέον ότι η μορφή των διαθέσιμων μιας ΚΤ σε πολλές περιπτώσεις δεν είναι χρηματική αλλά συνίσταται σε λογιστικές εγγραφές (book entry), που επιτελούν όμως κατ' ουσίαν χρηματικές λειτουργίες. Επιπλέον τα διαθέσιμα μιας ΚΤ είναι δυνατόν να προέρχονται από τοποθετήσεις του κράτους στους λογαριασμούς όψεως που τηρεί στην ΚΤ, καθώς και από ανάλογες τοποθετήσεις διαθέσιμων δημοσίων οργανισμών και επιχειρήσεων. Μάλιστα η τελευταία αυτή πηγή ρευστότητας σε ορισμένες περιπτώσεις χρησιμοποιείται από την ΚΤ ως ένα εξαιρετικά αποτελεσματικό εργαλείο άσκησης νομισματικής πολιτικής.

Από τα παραπάνω καθίσταται εμφανές ότι τα διαθέσιμα κεφάλαια της ΚΤ αποκτώνται χωρίς την καταβολή απ' αυτήν κάποιου κόστους ή με την πληρωμή ενός πολύ χαμηλού τιμήματος σε περιπτώσεις που αφορούν - κυρίως - την υποχρεωτική κατάθεση μέρους των διαθέσιμων των εμπορικών τραπεζών στην ΚΤ. Αυτή η διάσταση που υπάρχει ανάμεσα σε μια ΚΤ και ένα εμπορικό πιστωτικό ίδρυμα αναφορικά με το κόστος κτήσης των διαθέσιμων κεφαλαίων συνιστά τον κυριότερο προσδιοριστικό παράγοντα που διαφοροποιεί και τα κριτήρια των τοποθετήσεών τους, πέραν βεβαίως του γεγονότος, που συνιστά εν πολλοίς και το βασικό λόγο που διαφοροποιείται το κόστος κτήσης κεφαλαίων ανάμεσα σε μια ΚΤ και σε ένα εμπορικό τραπεζικό οργανισμό, που είναι ότι η αποστολή τους και ο ρόλος τους είναι, ήδη εκ συστάσεως, διαφορετικός και διακριτός. Τα κριτήρια βάσει των οποίων προβαίνουν στη διαμόρφωση του χαρτοφυλακίου τους τα τραπεζικά ιδρύματα είναι η ασφάλεια, η ρευστότητα και η αποδοτικότητα. Η απαρέγκλιτη τήρηση των δύο πρώτων κριτηρίων είναι αναγκαίο για τις ΚΤ αλλά για τα εμπορικά τραπεζικά ιδρύματα και το τρίτο κριτήριο συνιστά αναγκαία δέσμευση γιατί ο σκοπός λειτουργίας τους είναι η παραγωγή κέρδους, σκοποθεσία που δεν δεσμεύει τις ενέργειες μιας ΚΤ.

Η Ε.Τ.Ε διατηρώντας από τη σύστασή της (1841) μια δισθενή υπόσταση, αυτήν μιας εμπορικής τράπεζας και αυτήν μιας οιονεί ΚΤ, αδυνατούσε να συμβιβάσει, όπως είναι λογικό άλλωστε, δύο αντικρουόμενους μεταξύ τους στόχους: την προσπάθεια για μεγιστοποίηση των κερδών της και την ταυτόχρονη διατήρηση της ικανότητας άσκησης νομισματικής πολιτικής, ικανότητα που προϋπόθετε την απαλλαγή της από την επιδίωξη κέρδους κατά την άσκηση των εργασιών της. Η μεγιστοποίηση, ή έστω η επιδίωξη, του κέρδους υπαγορεύει την ανάληψη επενδυτικού κινδύνου που για ένα εμπορικό, κερδοσκοπικού χαρακτήρα, πιστωτικό ίδρυμα μεταφράζεται σε χρηματοδοτική πολιτική που υπακούει σε ελαστικότερα κριτήρια πιστοδότησης από τα αντίστοιχα κριτήρια που εφαρμόζει μια ΚΤ κατά την άσκηση της δικής της πολιτικής. Η διάσταση αυτή οφείλεται στη διαφοροποίηση των στοχοθεσιών που διακρίνει μια ΚΤ από ένα πιστωτικό ίδρυμα κερδοσκοπικού χαρακτήρα. Μια ΚΤ έχει ως αποστολή της τη διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας, που σημαίνει ότι οι ενέργειες θα πρέπει να κατατείνουν πρωτίστως στην διασφάλιση της σταθερότητας της αξίας της νομισματικής μονάδας και την αποτροπή των έντονων μεταβολών της αξίας της και στην εξυπηρέτηση των εκάστοτε στοχοθεσιών της μακροοικονομικής πολιτικής, χωρίς όμως οι επιδιώξεις της μακροοικονομικής πολιτικής να αποτελούν την αιτία για την έντονη αποσταθεροποίηση της αξίας του νομίσματος, δεδομένου ότι με αυτό τον τρόπο υπονομεύονται μεσο-μακροπρόθεσμα οι ίδιοι οι στόχοι της μακροοικονομικής πολιτικής. Αυτό σημαίνει ότι η επίτευξη βιωσιμότητας ή διατηρησιμότητας των στόχων μιας μακροοικονομικής πολιτικής είναι εξαιρετικά δύσκολο να συνυπάρξει σε μακροπρόθεσμη βάση με την παρουσία νομισματικής αστάθειας. Η πολιτική λοιπόν μιας ΚΤ ασκείται, ή τουλάχιστον πρέπει να ασκείται, με γνώμονα το συλλογικό κοινωνικό συμφέρον όπως αυτό σχηματοποιείται και εκφράζεται μέσω των πολιτικών διαδικασιών που λαμβάνουν χώρα

σε μια κοινωνία και υλοποιείται μέσω της κυβερνητικής πολιτικής. Οι εργασίες λοιπόν μιας ΚΤ στοχεύουν, ιδεωδώς στην εξυπηρέτηση του δημοσίου συμφέροντος.

Αντίθετα η πολιτική μας εμπορικής τράπεζας υπαγορεύεται από την ικανοποίηση ιδιωτικοοικονομικών κριτηρίων που σημαίνει ότι η λειτουργία της εξυπηρετεί, κατά απόλυτη προτεραιότητα, τη μεγιστοποίηση των κερδών της. Η ικανοποίηση της αρχής της μεγιστοποίησης του κέρδους όμως δεν είναι συμβατή με την εξυπηρέτηση του συλλογικού συμφέροντος, δεδομένου ότι η ικανοποίηση του ιδιωτικού συμφέροντος επιτάσσει σ' ένα τραπεζικό ίδρυμα εμπορικού χαρακτήρα τη μεγαλύτερη δυνατή ανάπτυξη των εργασιών της που συνεπάγεται διεύρυνση των πιστωτικών της δραστηριοτήτων με στόχο την επικράτηση της στην πιστωτική αγορά και την υπερίσχυση έναντι των ανταγωνιστικών πιστωτικών μονάδων. Ο ανταγωνισμός όμως ανάμεσα στα πιστωτικά ιδρύματα προϋποθέτει και την ανάληψη επιχειρηματικού κινδύνου που προέρχεται από τις επισφαλείς απαιτήσεις που υφίστανται στο χαρτοφυλάκιο των εμπορικών τραπεζών, δεδομένου ότι καμία χρηματική τοποθέτηση ή εν γένει επενδυτική ενέργεια που στοχεύει στην αποκόμιση κέρδους δεν είναι απαλλαγμένη από το στοιχείο του κινδύνου. Άλλωστε η προσπάθεια για την επίτευξη υψηλών κερδών και επικράτησης έναντι του ανταγωνισμού ωθεί τις εμπορικού χαρακτήρα τράπεζες στην ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών που συνδυάζουν τις υψηλές αποδόσεις με τους μεγάλους όμως κινδύνους που ενέχουν οι επενδύσεις που υπόσχονται υψηλές αποδόσεις. Η ΚΤ, η οποία εκ της φύσεως της, δεν στοχεύει στον πορισμό κέρδους από την εκτέλεση των εργασιών της ρυθμίζει την πιστωτική λειτουργία της σύμφωνα με τα γενικότερα συμφέροντα, όπως αυτά νοούνται και αποτυπώνονται στην ασκούμενη μακροοικονομική πολιτική, διαφορώντας για τον αντίκτυπο της πιστωτικής της πολιτικής επί των κερδών της, αφού τα κεφάλαια που έχει στη διάθεσή της και αποτελούν τα μέσα για την άσκηση της δραστηριότητάς της τα προσπορίζεται σχεδόν αδάπανα, ενώ και ο χαρακτήρας των σκοποθεσιών της δεν υπαγορεύει την αποκόμιση κέρδους που να προέρχονται από την λειτουργία της.

Η Ε.Τ.Ε με την υιοθέτηση και διατήρηση μιας δισθενούς υπόστασης κατά την άσκηση των λειτουργιών της, όπου συνυπήρχαν η ανάπτυξη τραπεζικών εργασιών εμπορικού χαρακτήρα, όπως των μεσοπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων χορηγήσεων, η παροχή ενυπόθηκων δανείων, η αποδοχή έντοκων καταθέσεων, η χρηματοδότηση οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, η χορήγηση ενέγγυων πιστώσεων, η παροχή δανείων προς παραγωγικές επιχειρήσεις κ.α., αδυνατούσε να ασκήσει αποτελεσματικά τη νομισματική πολιτική. Η διοχέτευση πιστωτικών πόρων σε μη βραχυπρόθεσμες τοποθετήσεις καθιστούσαν προβληματική τη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας δεδομένου ότι το χαρτοφυλάκιο του ίδιου τραπεζικού ιδρύματος που ήταν επιφορτισμένο με την υλοποίηση της νομισματικής πολιτικής και την εύρυθμη διεύθυνση της νομισματικής κυκλοφορίας αποτελούνταν και από απαιτήσεις που η ρευστοποίησή τους δεν είχε βραχυπρόθεσμο ορίζοντα θέτοντας σε αμφισβήτηση, αν όχι σε ορατό κίνδυνο, την ικανότητα επηρεασμού του μεγέθους της χρηματικής κυκλοφορίας. Η διασφάλιση της ικανότητας ρύθμισης της νομισματικής κυκλοφορίας υποθέτει ότι η σύνθεση του χαρτοφυλακίου της ΚΤ θα πρέπει να αποτελείται από πιστώσεις που χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ασφάλειας και βραχύ χρόνο ρευστοποίησης ώστε το χρηματικό μέγεθος που θέτει στην κυκλοφορία η ΚΤ να είναι δυνατό να αφαιρείται από τη νομισματική κυκλοφορία ευχερώς και σε σύντομο χρονικό διάστημα εάν αυτό υπαγορεύεται από τις ανάγκες εξυπηρέτησης των στόχων της νομισματικής πολιτικής. Το χαρτοφυλάκιο της ΚΤ που συνιστά το βασικό μέσο που χρησιμοποιείται για την επίτευξη των στοχοθεσιών της νομισματικής πολιτικής είναι αναγκαίο να διαθέτει αυτά τα χαρακτηριστικά τα οποία προσδίδουν ευελιξία στην ικανότητα αποτελεσματικής άσκησης της νομισματικής πολιτικής.

Η Ε.Τ.Ε διαθέτοντας ταυτόχρονα με την άσκηση της νομισματικής πολιτικής, τη δυνατότητα να αναπτύσσει δραστηριότητες εμπορικού χαρακτήρα, γεγονός που μεταφράζεται σε χρηματοδοτήσεις μακροπρόθεσμου - ή έστω μεσοπρόθεσμου - ορίζοντα και στην ανάληψη επενδυτικού κινδύνου, εγγενές στοιχείο κάθε δραστηριότητας εμπορικού χαρακτήρα, υπέσκαπτε την ικανότητα άσκησης αποτελεσματικής νομισματικής πολιτικής και υπονόμειε κατ' επέκταση την προσπάθεια για την επίτευξη νομισματικής σταθερότητας και οικονομικής ανάπτυξης.

Ιδιαίτερης μνείας, αναφορικά με την κατάδειξη της ασυμβατότητας που χαρακτηρίζει την λειτουργική συνύπαρξη εμπορικών τραπεζικών εργασιών και εργασιών που διεκπεραιώνονται από μια ΚΤ, όταν οι εργασίες αυτές ασκούνται από το ίδιο τραπεζικό οργανισμό, χρήζει και η ανάδειξη της εσφαλμένης διαχείρισης των συναλλαγματικών διαθεσίμων που πραγματοποίησε η Ε.Τ.Ε κατά το 1919 μετά τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου και στις απαρχές της μικρασιατικής εκστρατείας. Συγκεκριμένα η Ε.Τ.Ε προέβη τη δεδομένη χρονική συγκυρία στη μεταφορά των συναλλαγματικών διαθεσίμων που διέθετε η χώρα σε δολάρια κατατιθέμενα σε τράπεζες των ΗΠΑ σε ευρωπαϊκές τράπεζες (κυρίως στην Αγγλία και δευτερευόντως στη Γαλλία) μεταβάλλοντας τη σύνθεση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας που μετά από τη μεταφορά αυτή απαρτίζονταν κατά το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος τους από αγγλικές στερλίνες επανασυνδέοντας την ισοτιμία της δραχμής με το υποτιμημένο, λόγω πολέμου, αγγλικό νόμισμα και αποσυνδέοντας την από το δολλάριο που συνιστούσε το σταθερότερο και ισχυρότερο νόμισμα την περίοδο εκείνη. Η ενέργεια αυτή έθετε σε κίνδυνο τη σταθερότητα του νομισματικού συστήματος της χώρας αφού η σύνδεση της δραχμής με ένα νόμισμα (στερλίνα) που αντιμετώπιζε σημαντική έκπτωση της αξίας του συμπαρέσυρε και τη δραχμή, καθώς κλονιζόταν η εμπιστοσύνη σ' αυτή δεδομένης της σύνδεσής της με τη στερλίνα. Άλλωστε τα συναλλαγματικά αποθέματα που μετέφερε η διοίκηση της Ε.Τ.Ε από τις ΗΠΑ στην Ευρώπη συνιστούσαν τμήμα του καλύμματος της νομισματικής κυκλοφορίας, η οποία ρυθμιζόταν βάσει του νόμου ΓΧΜΒ΄. Η μετατροπή των δολαρίων σε στερλίνες ήταν φυσικό να ναρκοθετούσε τη σταθερότητα της αξίας του καλύμματος, εξέλιξη που είχε αρνητικό αντίκτυπο και στην προσπάθεια στήριξης της εσωτερικής και εξωτερικής αξίας της δραχμής διότι οι μεταβολές που γνώριζε η αξία της στερλίνας επιδρούσαν αντιστοίχως στη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής (εξωτερική αξία του νομίσματος) και στα μεγέθη της εγχώριας νομισματικής κυκλοφορίας που επηρέαζαν άμεσα την εσωτερική της αξία.

Η Ε.Τ.Ε προβαίνοντας σ' αυτή τη συναλλαγματική πράξη αποσκοπούσε στη στήριξη της αξίας των δικών της συναλλαγματικών διαθεσίμων που διατηρούσε στις αγγλικές τράπεζες, αδιαφορώντας για τις επιπτώσεις που είχε η κίνηση αυτή στην αξία των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας, η διαχείριση των οποίων της είχε ανατεθεί καθ' όσον αποτελούσε την οιονεί ΚΤ της Ελλάδας. Τα στελέχη της Ε.Τ.Ε θεωρώντας ότι η στερλίνα θα ανακτήσει μεταπολεμικά την αξία που απώλεσε κατά τη διάρκεια του πολέμου τοποθετούσαν μεγάλο μέρος των δικών της συναλλαγματικών πόρων σε αγγλικές τράπεζες με τη μορφή στερλινών και με τον τερματισμό του πολέμου ακολούθησε την ίδια πρακτική και με τα εθνικά συναλλαγματικά διαθέσιμα που ήταν τοποθετημένα σε τραπεζικά ιδρύματα των ΗΠΑ. Η ενέργεια όμως αυτή ζημίωσε το εθνικό συμφέρον υπονομεύοντας τα θεμέλια του νόμου ΓΧΜΒ΄, που συνιστούσε τη βάση του νομισματικού συστήματος της χώρας, και επιχείρησε να προσπορίσει οφέλη στην Ε.Τ.Ε. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν την οργή του Ε. Βενιζέλου ο οποίος τόνισε και τον κίνδυνο πρόκλησης ταξικών συγκρούσεων από την μεταστροφή της κοινωνίας προς τις «μπολσεβικικές θεωρίες» εάν γινόταν αντιληπτό ότι η νόθευση της νομισματικής κυκλοφορίας απέβλεπε στην κάλυψη απωλειών που υπέστη η Ε.Τ.Ε αλλά

κι άλλοι πιστωτικοί οργανισμοί της χώρας από τις συναλλαγματικές πράξεις που πραγματοποίησαν.

Παρόλο που η ελληνική κυβέρνηση παρενέβη επαναφέροντας την δραχμή σε αντιστοιχία με την ισοτιμία του δολαρίου, καθίστανται προφανείς οι δυσλειτουργίες που προέκυπταν από τη δραστηριότητα της Ε.Τ.Ε ως εμπορικού πιστωτικού ιδρύματος και ως ΚΤ (Παντελάκης 1988: 138-144).

Δεν πρέπει επίσης να διαφεύγει της προσοχής το γεγονός ότι οι υπόλοιπες εμπορικές τράπεζες βρίσκονταν σε μια ιδιότυπη σχέση ανταγωνισμού με τη Ε.Τ.Ε. Διατηρούσαν καταθέσεις στην Ε.Τ.Ε, ένεκα της ιδιότητάς της ως ΚΤ, ή ακόμα είχαν τη δυνατότητα να αναπροεξοφλούν στην Ε.Τ.Ε τίτλους που διέθεταν στο χαρτοφυλάκιο τους, παρά το ότι προτιμούσαν να αντλούν κυρίως πιστώσεις από το εξωτερικό που τους χορηγούνταν με χαμηλότερα επιτόκια (Χριστοδουλάκη 2002Β1:259), ενώ την ίδια στιγμή ανταγωνίζονταν με αυτήν για την απόκτηση μεγαλύτερου μεριδίου της πιστωτικής αγοράς. Αυτή η κατάσταση δημιουργούσε αντιφάσεις και προβλήματα που εκπορεύονταν από το ότι ένας από τους ανταγωνιστές που δραστηριοποιούνταν στην τραπεζική αγορά, η Ε.Τ.Ε εν προκειμένω, διέθετε μονοπωλιακά τα μέσα τα οποία του είχαν παραχωρηθεί από το κράτος που τον καθιστούσαν ικανό, αν όχι να εκτοπίσει, τουλάχιστον να επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό την επιχειρηματική δράση των ανταγωνιστών του. Η Ε.Τ.Ε με τα μέσα που είχε στην κατοχή της και τα οποία συνίστανταν στις αρμοδιότητες που μονοπωλιακά της παρείχε ο νομοθέτης προκειμένου να εκτελεί τις εργασίες που συνάδουν με τις υποχρεώσεις που αναλαμβάνει μια ΚΤ, ήταν σε θέση να περιορίζει την ένταση του ανταγωνισμού που δεχόταν στα πλαίσια της τραπεζικής αγοράς.

Οι δυσλειτουργίες και οι αντιφάσεις που αναφύονταν από την διττή λειτουργική υπόσταση της Ε.Τ.Ε, ως οιονεί κεντρικής και εμπορικής τράπεζας, προκαλούσε διάσταση μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος που, ιδεατά τουλάχιστον, υπηρετεί μια ΚΤ και στην ικανοποίηση του ιδιωτικοοικονομικού συμφέροντος που, εξ ορισμού, αποβλέπει η δραστηριοποίηση ενός εμπορικού πιστωτικού ιδρύματος. Παράλληλα από την ύπαρξη αυτού του ιδιόρρυθμου καθεστώσ λειτουργίας της Ε.Τ.Ε δημιουργούνταν ατέλειες στην ανάπτυξη του ανταγωνισμού μεταξύ των τραπεζικών οργανισμών της χώρας, κατάσταση που οδηγούσε σε στρεβλή κατανομή των πιστωτικών πόρων και στην αδυναμία του χρηματοπιστωτικού συστήματος να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη.

Ένα επιπρόσθετο στοιχείο που καθιστούσε ανώμαλο το χρηματοπιστωτικό περιβάλλον της χώρας ήταν η στενή σχέση που είχε αναπτυχθεί μεταξύ κράτους και Ε.Τ.Ε, που είχε ως αποτέλεσμα η Ε.Τ.Ε να χρησιμοποιεί συνεχώς ως δανειοδότης του δημοσίου ταμείου με όρους που ήταν εξαιρετικά ευνοϊκοί για το κράτος, με επακόλουθο αφενός να δημιουργούνται υψηλά δημοσιονομικά ελλείμματα που διόγκωναν τη νομισματική κυκλοφορία και τροφοδοτούσαν τις ισχυρές πληθωριστικές πιέσεις που γνώριζε η Ελλάδα τη μεγαλύτερη διάρκεια της δεκαετίας του '20, και αφετέρου η Ε.Τ.Ε να δέχεται μεγάλες απώλειες κερδών από την ακινητοποίηση μεγάλου μέρους του ενεργητικού της λόγω της δέσμευσης σημαντικών κεφαλαίων σε τίτλους του δημοσίου χρέους που δεν ήταν ευχερώς ρευστοποιήσιμοι (Χριστοδουλάκη 2002Β1:260) και (Κωστής 1986: 451).

Οι δυσλειτουργίες, οι αντιφάσεις, οι ανωμαλίες και τα εν γένει προβλήματα που γεννούσε η προεκτεθείσα κατάσταση που διήπε το καθεστώς λειτουργίας του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος παρήγαγε δυστοκία στην επίτευξη των στόχων της οικονομικής πολιτικής των ελληνικών κυβερνήσεων και στην επίλυση των αναπτυξιακών και ευρύτερων κοινωνικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα. Οι διαπιστώσεις αυτές, στις οποίες προέβη η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε, και οι ενέργειες τις οποίες έπρεπε να πραγματοποιήσει η ελληνική κυβέρνηση ώστε να

διευθετηθούν τα ζητήματα αυτά και να κατορθώσει η χώρα να συνάψει εξωτερικό δάνειο υπό την εγγύηση της Κ.τ.Ε, αποτέλεσαν το αντικείμενο διαπραγμάτευσης ανάμεσα στη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε και της ελληνικής αντιπροσωπείας που μετέβη στη Γενεύη.

Η Δημοσιονομική Επιτροπή ζήτησε από την ελληνική πλευρά την αποδοχή ενός σχεδίου που προέβλεπε τη μετατροπή της Ε.Τ.Ε σε αμιγώς ΚΤ, σύμφωνα με τις προδιαγραφές και τα χαρακτηριστικά που έπρεπε να διακρίνουν κάθε ΚΤ όπως αυτά προσδιορίστηκαν από τις αποφάσεις των οικονομικών διασκέψεων των Βρυξελλών (1920) και της Γένοβας (1922), και τη μεταβίβαση των εμπορικών της δραστηριοτήτων σε άλλη εμπορική τράπεζα. Με αυτό τον τρόπο η Επιτροπή θεωρούσε ότι θα πραγματοποιούνταν η άρση των στρεβλώσεων που διέκριναν τη λειτουργία του ελληνικού χρηματοπιστωτικού χώρου.

Οι όροι που έθετε στην Ελλάδα η Επιτροπή προκειμένου να δοθεί η έγκριση για την έκδοση εξωτερικού δανείου υπό την εγγύηση της Κ.τ.Ε απέβλεπαν στη δημιουργία των προϋποθέσεων στην ελληνική οικονομία που θα διασφάλιζαν την ύπαρξη μίας ΚΤ, ανεξάρτητης από κάθε κρατική παρέμβαση όπως ορίζονταν από τις διασκέψεις των Βρυξελλών και της Γένοβας, η οποία θα παρείχε τις εγγυήσεις για τη διατήρηση των νομισματικών και πιστωτικών συνθηκών που ήταν αναγκαίες για την είσοδο της Ελλάδας στον ΚΧ και κατ' επέκταση στην αναβάθμιση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας, αφού η διασύνδεσή της με τα υπόλοιπα κράτη του ΚΧ θα αποκαθιστούσε και την ομαλή ροή διακίνησης των διεθνών κεφαλαίων προς αυτή. Μια χώρα που συμμετείχε στο σύστημα του ΚΧ διέθετε τα απαραίτητα εχέγγυα, τουλάχιστον σύμφωνα με τις κρατούσες θεωρητικές απόψεις της εποχής, για την ύπαρξη στο εσωτερικό της ενός υγιούς νομισματικού, δημοσιονομικού και πιστωτικού συστήματος, γεγονός που διασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό τις προϋποθέσεις για την ομαλή εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας. Επομένως οι όροι που έθετε η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε αποτελούσαν κατ' ουσίαν αιτήματα του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου που αξίωναν την παροχή εγγυήσεων προκειμένου να συμμετάσχουν στην κάλυψη των δημοσίων δανείων.

Οι κρατούσες πεποιθήσεις των διεθνών χρηματοπιστωτικών κύκλων για την ικανότητά του ΚΧ να εξασφαλίζει, σε όσες χώρες υιοθετούσαν τη λειτουργία του, τους απαιτούμενους συναλλαγματικούς πόρους που ήταν αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση των εξωτερικών δανείων, βασιζόνταν στις αντιλήψεις των οικονομολόγων της κλασικής σχολής περί αυτόματης εξισορρόπησης των ανισορροπιών που εμφάνιζε το ισοζύγιο πληρωμών μιας χώρας η οποία συμμετείχε στο σύστημα του ΚΧ. Με άλλα λόγια, η λειτουργία του ΚΧ διασφάλιζε, κατά τις κυρίαρχες θεωρητικές αντιλήψεις της εποχής, αφενός σχετική σταθερότητα της εσωτερικής αξίας του νομίσματος και αφετέρου αποφυγή μόνιμων ανισορροπιών στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Άλλωστε ο ΚΧ ενσωμάτωνε και τη λειτουργία ενός μηχανισμού επιτοκίων που συνέτεινε στην άμβλυνση των ανισορροπιών που παρουσιάζονταν στον εξωτερικό τομέα της οικονομίας βοηθώντας στην άντληση κεφαλαίων από το εξωτερικό και άρα στην προμήθεια συναλλάγματος. Επιπλέον η ισοσκέλιση των δημόσιων προϋπολογισμών, που θεωρούνταν φαινόμενο συμπαρομαρτούμενο του ΚΧ, συντελούσε στην απελευθέρωση πόρων για τη χρησιμοποίησή τους απ' το πιστωτικό σύστημα, το οποίο κατανέμοντας τις πιστώσεις με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια διασφάλιζε, θεωρητικά τουλάχιστον, την αποδοτικότερη χρήση των χρηματικών πόρων και κατ' επέκταση ενίσχυε την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας με επακόλουθο την αύξηση του εγχώριου εισοδήματος και άρα τη δυνατότητα της οικονομίας, και κατ' επέκταση του κράτους, να αντεπεξέρχονται ευχερέστερα στις δανειακές τους υποχρεώσεις. Κατά συνέπεια η λειτουργία του ΚΧ παρείχε, πάντα κατά τις κρατούσες θεωρητικές

προσεγγίσεις, τα εχέγγυα έναντι των πιστωτών για την ομαλή αποπληρωμή των συναπτόμενων δανείων. Δεν πρέπει να λησμονείται επίσης το γεγονός ότι η συμμετοχή ενός κράτους στο σύστημα του ΚΧ συνιστούσε έκφραση μιας ευρύτερης πολιτικής και οικονομικής στρατηγικής επιλογής, με ότι αυτό συνεπάγονταν από άποψη δεσμεύσεων και ωφελειών για το κράτος αυτό (βλ. και κεφάλαιο 1).

Οι αξιώσεις της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε προκάλεσαν έντονη δυσαρέσκεια στη διοίκηση της Ε.Τ.Ε. Ο Αλέξανδρος Διομήδης, διοικητής της Ε.Τ.Ε, εξέφρασε τον έντονο προβληματισμό του για τις επιπτώσεις που θα γεννούσε για την ελληνική οικονομική πραγματικότητα η απέκδυση της Ε.Τ.Ε από τον εμπορικό της χαρακτήρα και τη διατήρηση των δραστηριοτήτων που προσidiaζαν στη λειτουργία μιας ΚΤ, σκοπός της οποίας δεν είναι η πραγματοποίηση κερδών αλλά η διασφάλιση της νομισματικής σταθερότητας και η δημιουργία των όρων για την ύπαρξη ενός υγιούς και ανταγωνιστικού χρηματοπιστωτικού συστήματος. Η αποστέρηση της Ε.Τ.Ε από τις εμπορικού χαρακτήρα λειτουργίες της, πρωτίστως της αποδοχής εντόκων καταθέσεων, αντιπροσώπευαν κάτι λιγότερο από το ήμισυ του συνόλου των αποταμιεύσεων που κατευθύνονταν προς τον εγχώριο τραπεζικό σύστημα (Τ.τ.Ε 1978: 57), έθετε κατά τον Αλέξανδρο Διομήδη την ευστάθειά του χρηματοπιστωτικού συστήματος σε σοβαρούς κινδύνους, καθώς ήταν πολύ πιθανό, σύμφωνα με τον ίδιο, μια τέτοια εξέλιξη να προκαλούσε κλυδωνισμούς στο αίσθημα εμπιστοσύνης του κοινού προς το θεσμό της τραπεζικής αποταμίευσης, διότι κανένα νέο ή υφιστάμενο χρηματοπιστωτικό ίδρυμα δεν θα ήταν σε θέση να αναπληρώσει το κενό που θα δημιουργούνταν. Οι διοικητικοί κύκλοι μάλιστα της Ε.Τ.Ε θεωρούσαν ότι η πιστωτική διάρθρωση της χώρας ήταν τέτοια που η απεμπλοκή της Ε.Τ.Ε από τις εμπορικού χαρακτήρα τοποθετήσεις της και η διατήρηση στο χαρτοφυλάκιο της υποχρεώσεων και απαιτήσεων που προσidiaζαν στη λειτουργία και το έργο που έχει να επιτελέσει μια ΚΤ, απαιτούσε ένα εύλογο χρονικό διάστημα, πιθανότατα ορισμένων ετών, ώστε να καταστεί εφικτός ο ομαλός μετασχηματισμός της εγχώριας χρηματοπιστωτικής δομής και η αποφυγή πρόκλησης ισχυρών κλυδωνισμών στην παραγωγική βάση εξαιτίας του μεγάλου οικονομικού εκτοπίσματος που διέθετε το τραπεζικό συγκρότημα της Ε.Τ.Ε στον εσωτερικό οικονομικό χώρο (Τ.τ.Ε 1978: 63).

Οι απόψεις αυτές διατυπωνόταν επισήμως προς τη Δημοσιονομική Επιτροπή από τον Εμμανουήλ Τσουδερό, που μετέβη στη Γενεύη για να πραγματοποιήσει τις απαραίτητες διαπραγματεύσεις μεταξύ του ελληνικού κράτους και της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε για τους όρους και τις διαδικασίες υπό τις οποίες θα υλοποιούνταν η νομισματική και τραπεζική μεταρρύθμιση της χώρας, η οποία αποτελούσε όρο *sine qua non* για τη σύναψη εξωτερικού δανείου και την ανάκτηση της δυνατότητας πιστοδότησης του ελληνικού κράτους από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Ο Ε. Τσουδερός δήλωνε προς την Επιτροπή ότι η ελληνική κυβέρνηση κι η Ε.Τ.Ε δεν ήταν αντίθετοι με το σχέδιο της τραπεζικής μεταρρύθμισης αλλά θεωρούσε ότι για να καταστεί αποτελεσματική η μεταρρυθμιστική προσπάθεια απαιτούνταν ένα χρονικό διάστημα μεσοπρόθεσμου χαρακτήρα μέσα στο οποίο θα συντελούνταν οι απαραίτητες αλλαγές ώστε η προσαρμογή της ελληνικής οικονομίας στις νέες συνθήκες να πραγματοποιηθεί με ηπιότερο τρόπο. Επιπροσθέτως υπέβαλε το αίτημα προς την Επιτροπή το σχέδιο της Γενεύης, όπως ονομάστηκε το πλέγμα των μεταρρυθμιστικών παρεμβάσεων που ζητούσε η Επιτροπή να γίνει αποδεκτό από την Ελλάδα προκειμένου η Κ.τ.Ε να καταστεί εγγυητής του εξωτερικού δανείου που επιθυμούσε διακαώς να συνάψει η Ελλάδα στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, να μην θίγει ζητήματα που αφορούσαν την αποδοχή εντόκων καταθέσεων από πλευράς της Ε.Τ.Ε και των δανείων που χορηγούσε αυτή τόσο με ενέχυρο χρεόγραφα όσο και με τη διασφάλιση μέσω σύστασης υποθηκών. Ο Τσουδερός ζητούσε την ικανοποίηση αυτών των αιτημάτων επικαλούμενος τις ιδιαιτερότητες των συνθηκών που διέκριναν την ελληνική οικονομία (Πύρσος 1936: 59).

Τα αιτήματα του Τσουδερού απηχούσαν κατ' ουσίαν πιστά τις θέσεις της διοίκησης της Ε.Τ.Ε και λιγότερο τις θέσεις της ελληνικής κυβέρνησης που κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων αρκέστηκε στο να ταυτιστεί με τις απόψεις της Ε.Τ.Ε υιοθετώντας μια παθητική στάση, γεγονός που καταδεικνύει την εξαιρετικά μεγάλη επιρροή του ιδρύματος σε πολιτικό επίπεδο όσο και το ότι η Ε.Τ.Ε γίνονταν αποδεκτή στους διεθνείς οικονομικούς κύκλους ως ο επίσημος συνομιλητής τους από ελληνικής πλευράς σε θέματα που άπτονταν της διαμόρφωσης της οικονομικής πολιτικής του ελληνικού κράτους τόσο στον εσωτερικό όσο και στο διεθνές χώρο.

Η Δημοσιονομική Επιτροπή, έχοντας ήδη κάνει δεκτή την αποψίλωση των εξουσιών του ξένου ειδικού που θα εγκαθίσταντο στην ΚΤ μετά την ολοκλήρωση της συμφωνίας και ο οποίος θα αναλάμβανε το ρόλο συμβούλου της εκδοτικής τράπεζας χωρίς όμως να διαθέτει το δικαίωμα άσκησης βέτο και εκτενούς εύρους αρμοδιοτήτων όπως αρχικά προέβλεπε το σχέδιο της Γενεύης, εμφανίστηκε διαλλακτική στην ικανοποίηση του αιτήματος που προέβαλε ο Τσουδερός περί βαθμιαίας υλοποίησης της τραπεζικής μεταρρύθμισης, η οποία έπρεπε να υλοποιηθεί εντός δύο περίπου ετών από την υπογραφή της συμφωνίας.

Παράλληλα απορρίπτονταν και με ιδιαίτερα έντονο τρόπο και οι αξιώσεις της Ε.Τ.Ε περί διατήρησης, και μετά την ολοκλήρωση της μεταρρύθμισης, των τραπεζικών εργασιών (αποδοχή εντόκων καταθέσεων, παροχή ενυπόθηκων δανείων κτλ.) που δεν είναι συμβατές με τη λειτουργία και το είδος των εργασιών που αναλαμβάνει μια ΚΤ. Η επίκληση των ιδιαιτεροτήτων της ελληνικής περίπτωσης δεν στάθηκε αρκετή για να οδηγήσει την Επιτροπή στο να κάνει αποδεκτή μια παρέκκλιση από τις παραδεδεγμένες επιστημονικές αρχές που διέπουν τη λειτουργία του Central Banking (Πύρσος 1936: 60).

Η εκατέρωθεν επιμονή που επέδειξαν οι δύο πλευρές ως προς την ικανοποίηση των όρων που έθεταν αμφοτέρωτα τα δύο μέρη προκειμένου να επιτευχθεί η τελική συμφωνία προοιωνίζε την οριστική ρήξη ανάμεσα στις δύο πλευρές και την εγκατάλειψη του σχεδίου της Γενεύης που αποσκοπούσε στην αναδιοργάνωση της χρηματοπιστωτικής διάρθρωσης και, κατά συνέπεια, της εν γένει οικονομικής οργάνωσης της χώρας. Παρόλο που αποφεύχθηκε μια τέτοια εξέλιξη, το ενδεχόμενο και μόνο να απολήξουν σε ναυάγιο οι διαπραγματεύσεις με τη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε, λόγω των αιτημάτων που έθετε η διοίκηση της Ε.Τ.Ε ως απαράβατων όρων που όφειλε να αποδεχθεί η Επιτροπή ώστε να υπάρξει συμφωνία και να τεθεί σε ισχύ το σχέδιο της τραπεζικής μεταρρύθμισης αποδεικνύει το μέγεθος της ισχύς της Ε.Τ.Ε, καθώς η ματαίωση της συμφωνίας θα κλονίζε έντονα τη δημόσια πίστη της χώρας στο εξωτερικό, με όλα τα καταστροφικά αποτελέσματα που θα συνεπάγονταν για την οικονομία της χώρας ένα τέτοιο γεγονός, σε μία μάλιστα εξόχως δύσκολη χρονική συγκυρία. Η διοίκηση της Ε.Τ.Ε ήταν αυτή που προσδιόριζε το περιεχόμενο των όρων και των προϋποθέσεων την ικανοποίηση των οποίων αξίωνε η ελληνική πλευρά προκειμένου να καταλήξουν τα δύο μέρη σε οριστική συμφωνία για το σχέδιο της τραπεζικής μεταρρύθμισης. Η προνομιακή αυτή θέση της Ε.Τ.Ε κατά τη διάρκεια της διαπραγμάτευσης οφείλεται πέραν της μεγάλης ισχύος που διέθετε, σε οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, και στο ότι η κυβέρνηση Ζαΐμη, ως μια κυβέρνηση συνεργασίας βασιζόταν στη διατήρηση πολιτικών ισορροπιών, κάτι που καθιστούσε τη σταθερότητα της εξαιρετικά επισφαλής και τον διαπραγματευτικό της ρόλο αδύναμο. Μέσα σε αυτό το μάλλον ρευστό πολιτικό πλαίσιο η Ε.Τ.Ε εκμεταλλεζόμενη το συσσωρευμένο κύρος της και την ηγετική της παρουσία στο εγχώριο οικονομικοπολιτικό γίγνεσθαι διαδραμάτισε εν τέλει κυρίαρχο και καταλυτικό ρόλο στη διαπραγματευτική προσπάθεια, η οποία κατέληξε στη διαμόρφωση μιας μεταρρυθμιστικής συμφωνίας που διασφάλιζε και ικανοποιούσε τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της.

Το διαφαινόμενο ναυάγιο των διαπραγματεύσεων αποσοβήθηκε λόγω της επινοητικότητας που επέδειξε ο Τσουδερός προτείνοντας στη Δημοσιονομική Επιτροπή τη συγκρότηση μιας ΚΤ που η λειτουργία της θα διέπονταν από τις αρχές του Central Banking, όπως αυτές είχαν προσδιοριστεί από τις διασκέψεις των Βρυξελλών (1920) και της Γενεύης (1922) και τη διατήρηση από την Ε.Τ.Ε όλων των τραπεζικών εργασιών εμπορικού χαρακτήρα, η οποία θα μεταβίβαζε στη νεοσύστατη ΚΤ όλες τις εργασίες, τις αρμοδιότητες και τα στοιχεία εκείνα του χαρτοφυλακίου της που θα συμβάδιζαν με το ρόλο και την αποστολή που έχει να επιτελέσει μια ΚΤ. Με άλλα λόγια ο Τσουδερός πρότεινε το αντίστροφο αυτού που προέβλεπε το αρχικό σχέδιο της τραπεζικής μεταρρύθμισης (Βενέζης 1955: 36), (Πύρσος 1936: 71-72).

Η πρόταση του Ε. Τσουδερού, που υποβλήθηκε ανεπισήμως κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, συνάντησε την θετική αντίδραση από τα μέλη της υποεπιτροπής που είχε συστήσει η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.Τ.Ε η οποία ήταν επιφορτισμένη με τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων της ελληνικής υπόθεσης περί της τραπεζικής μεταρρύθμισης. Άλλωστε υπήρχε και το προηγούμενο επιτυχημένο παράδειγμα της περίπτωσης του Βελγίου όπου η ΚΤ της χώρας αυτής προήλθε από την μεταβίβαση σ' αυτήν των λειτουργιών που ως τότε πραγματοποιούνταν από μια εμπορική τράπεζα (Πύρσος 1936: 72). Η πρόταση του Τσουδερού, παρά το γεγονός ότι υπήρξε προϊόν προσωπικής σκέψης και δεν ήταν εν γνώσει του Αλέξανδρου Διομήδη, έτυχε της πλήρους αποδοχής τόσο της διοίκησής της Ε.Τ.Ε όσο και των αρμοδίων κύκλων της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε. Καταλυτικοί παράγοντες για την αποδοχή των προτάσεων Τσουδερού από τον Διομήδη στάθηκε αφενός η επισήμανση του Τσουδερού προς τη διοίκηση της Ε.Τ.Ε ότι για να στεφθεί με επιτυχία η προσπάθεια για την οικονομική ανόρθωση της χώρας και η έξοδος της από την δημοσιονομική δυσπραγία ήταν απαραίτητη η συνδρομή της Κ.τ.Ε και των οικονομικών δυνάμεων που πρωταγωνιστούσαν στους κύκλους της, ήτοι της Η.Π.Α και της Αγγλίας, ενώ αφετέρου η πρόταση αυτή συνέπλεε απόλυτα με τις στοχεύσεις της Ε.Τ.Ε.

Συγκεκριμένα η διοίκηση της Ε.Τ.Ε επιθυμούσε να διατηρήσει η τράπεζα τον εμπορικό της χαρακτήρα και κατ' επέκταση τη δυνατότητα της να μεγιστοποιεί την κερδοφορία της. Η μεταβολή της Ε.Τ.Ε από μια εμπορική τράπεζα σε μια ΚΤ που θα ήταν επιφορτισμένη με το έργο της επίτευξης και διατήρησης της νομισματικής σταθερότητας θα σήμαινε την απέκδυση της από τις επικερδείς εμπορικές δραστηριότητες της σε μια εποχή μάλιστα που η αναμενόμενη σταθεροποίηση της δραχμής θα προκαλούσε εισροή ξένων κεφαλαίων στη χώρα και ανάδυση νέων επιχειρηματικών ευκαιριών, τις οποίες η Ε.Τ.Ε δεν θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί, διότι θα αποτελούσε μια ΚΤ αποστερημένη από τη δυνατότητα ενασχόλησης με προσοδοφόρες, εμπορικού χαρακτήρα, επενδύσεις (Χριστοδουλάκη 2002 Β1: 258). Επιπλέον η πρόκριση της συγκεκριμένης επιλογής από τον Τσουδερό και τη διοίκηση της Ε.Τ.Ε καταδεικνύει και τις επιδιώξεις των μεγαλομετόχων της Ε.Τ.Ε, που κατά μείζονα λόγο αποτελούσαν ταυτόχρονα και τους βασικούς δανειολήπτες του ιδρύματος, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να απωλέσουν ένα ισχυρότατο επιχειρηματικό και δανειοδοτικό εργαλείο το οποίο αποτελούσε μέσο προσπορισμού υψηλών κερδών, άσκησης έντονης πολιτικής επιρροής αλλά και άντλησης πιστώσεων για τις επιχειρήσεις τους. (Χατζηιωσήφ 2002 Β1: 39). Την αποψίλωση της Ε.Τ.Ε από τις εμπορικές της δραστηριότητες πιθανότητα δεν την επιθυμούσαν και οι άγγλοι τραπεζίτες που συνεργάζονταν μαζί της, καθώς δεν θα ήθελαν οι μετοχές που διατηρούσαν σε εταιρείες που συμμετείχε και η Ε.Τ.Ε, και κυρίως τις μετοχές της εταιρείας που διαχειρίζονταν το έργο της παραγωγής και διανομής ηλεκτρικής ενέργειας στην περιοχή της πρωτεύουσας και στην οποία οι άγγλοι συνεταιίροι της Ε.Τ.Ε είχαν πλειοψηφική συμμετοχή στο

μετοχικό της κεφάλαιο, να βρεθούν στην κατοχή ατόμων που το επιχειρηματικό τους κύρος δεν ήταν ανάλογο αυτού της Ε.Τ.Ε (Χατζηιωσήφ 2002 Β1: 39).

Η πρωτοβουλία του Τσουδερού προκάλεσε κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού, και ενόσω συνεχίζονταν οι διαπραγματεύσεις στη Γενεύη, κυβερνητική κρίση και μεταβολή στη σύνθεση του κυβερνητικού συνασπισμού. Το Λαϊκό Κόμμα διαφωνώντας με τη λύση Τσουδερού απέσυρε την υποστήριξή του προς την κυβέρνηση Ζαΐμη, που ήταν κυβέρνηση συνασπισμού και αποτελούνταν από πέντε κόμματα. Ακολούθησε κυβερνητικός ανασχηματισμός με τη συνεργασία των τεσσάρων άλλων κομμάτων υπό την προεδρία και πάλι του Αλέξανδρου Ζαΐμη. Η νέα κυβέρνηση εξουσιοδοτήθηκε από τη Βουλή, τον Αύγουστο του 1927, να θεσπίσει μέτρα σχετικά με την οργάνωση και λειτουργία μιας νέας ΚΤ.

Η επικύρωση της συμφωνίας ανάμεσα στην ελληνική πλευρά και τη Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε πραγματοποιήθηκε με την υπογραφή του πρωτοκόλλου της Γενεύης στις 15 Σεπτεμβρίου του 1927, ενώ το Φεβρουάριο του 1928 υπογράφηκε σύμβαση ανάμεσα στο ελληνικό κράτος και την Ε.Τ.Ε που ρύθμιζε τις μεταξύ τους οικονομικές σχέσεις. Το Μάρτιο του 1928 έκτακτη γενική συνέλευση των μετόχων της Ε.Τ.Ε ενέκρινε ομόφωνα τις συμβάσεις που καθόριζαν τις μεταβολές που θα επέρχονταν στη μορφή και τη λειτουργία της. Τον Ιανουάριο του 1928 εξεδόθη υπό την αιγίδα της Κ.τ.Ε το λεγόμενο «τριμερές» δάνειο το οποίο καλύφθηκε πέντε φορές μέσα σε διάστημα λίγων ωρών με τη μέθοδο της δημόσιας εγγραφής στις κεφαλαιαγορές του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης. Το προϊόν του δανείου ήταν 9 εκατομμύρια λίρες και ονομάστηκε τριμερές διότι τα έσοδα του δανείου προορίζονταν για την αντιμετώπιση των δαπανών που απαιτούσε η αποκατάσταση των προσφύγων, η κάλυψη των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και η κάλυψη της νομισματικής κυκλοφορίας της δραχμής ώστε να στηριχτεί η νομισματική μεταρρύθμιση επί υγιών βάσεων και πιο συγκεκριμένα επί της αρχής της κυκλοφορίας (Currency Principle). Η δραχμή συνδέθηκε έμμεσα με το χρυσό, καθώς η ισοτιμία της συνδέθηκε άμεσα με την αγγλική λίρα, η οποία ήταν νόμισμα χρυσής βάσης, και κατά συνέπεια η Ελλάδα ήρε το καθεστώς αναγκαστικής κυκλοφορίας και επανήλθε στον Κανόνα Συναλλάγματος Χρυσού (ΚΣΧ) (gold exchange standard). Η ισοτιμία δραχμής – λίρας ορίστηκε στις 375 δραχμές.

Η σταθεροποίηση της δραχμής είχε ως περιεχόμενο κατά πρώτον, την επίσημη αναγνώριση της μείωσης της αξίας που είχε υποστεί το εθνικό νόμισμα και επιπρόσθετα την υποχρέωση που αναλάμβανε η νέα ΚΤ να ανταλλάσσει τα τραπεζογραμμάτια που κυκλοφορούσαν με αξίες χρυσού ή αξίες άμεσα συνδεδεμένων με το χρυσό, ήτοι συνάλλαγμα μετατρέψιμο σε χρυσό.

Οι αρχές που διαρρύθμιζαν τη λειτουργία της Τράπεζας της Ελλάδος (Τ.τ.Ε) κατά σύσταση της Δημοσιονομικής Επιτροπής αλλά και βάσει της κεκτημένης διεθνούς εμπειρίας συνοψίζονται στα ακόλουθα:

- α) στην ανεξαρτησία της ΚΤ
- β) στο αποκλειστικό δικαίωμα της έκδοσης τραπεζογραμμάτων,
- γ) στον περιορισμό των εργασιών της ΚΤ σε βραχυπρόθεσμες πιστώσεις και σε προεξοφλήσεις που παρέχουν τη δυνατότητα άμεσης ρευστοποίησης,
- δ) στη συγκέντρωση παρά της ΚΤ όλων των ταμειακών δοσοληψιών του κράτους και των κρατικών επιχειρήσεων,
- ε) την απόκτηση επαρκούς καλύμματος, για τη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας κατά ενιαίο τρόπο και
- στ) την μείωση του δημοσίου χρέους προς την ΚΤ και τον επακριβή καθορισμό των μελλοντικών πιστώσεων που είναι δυνατόν να χορηγούνται προς το κράτος (Βενέζης 1955: 24).

Παράλληλα η Τ.τ.Ε θα εκτελούσε εφεξής την εκκαθάριση των διατραπεζικών συναλλαγών δηλαδή θα αποτελούσε το συμψηφιστικό κέντρο (Clearing House) του πιστωτικού συστήματος της χώρας, ενώ θα παρείχε και τη δυνατότητα στις εμπορικές τράπεζες να καταφεύγουν σε αυτήν για την αναπροεξόφληση των βραχυπρόθεσμων τίτλων που κατείχαν στο χαρτοφυλάκιο τους, αναλαμβάνοντας το ρόλο του έσχατου δανειστή (lender of last resort). Η νέα ΚΤ της χώρας, η Τ.τ.Ε, όπως πιστοποιείται και από το καταστατικό της ήταν οργανωμένη και συγκροτημένη βάσει των αρχών του σύγχρονου (Central Banking) απ' αυτές προσδιορίστηκαν από τις Διεθνείς Οικονομικές Διασκέψεις των Βρυξελλών και της Γενεύης. Η Τ.τ.Ε ξεκίνησε τη λειτουργία της στις 14 Μαΐου 1928 με την υποχρέωση συν τοις άλλοις να διατηρεί κάλυμμα που να μην είναι κατώτερο σε αξία από το 40% του ποσού των τραπεζογραμματίων που βρίσκονταν σε κυκλοφορία, όπως και των άλλων της υποχρεώσεων όψεως. Επίσης ορίστηκε ότι το αποκλειστικό εκδοτικό της προνόμιο θα μπορούσε να ανακληθεί οποτεδήποτε αν η ΚΤ δεν θα ήταν σε θέση να διατηρήσει σταθερή την αξία των τραπεζογραμματίων της σε χρυσό, που ήταν σύμφωνα με το καταστατικό της το πρωταρχικό της καθήκον (Τ.τ.Ε 1978: 80,82).

2.4. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ Τ.Τ.Ε ΜΕΤΑ ΤΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ

Η οικονομική κατάσταση της Ε.Τ.Ε καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 και μέχρι τη δημιουργία της Τ.τ.Ε και της de facto αρχικά & de jure μετέπειτα σταθεροποίηση της δραχμής και εφαρμογής της νομισματικής μεταρρύθμισης του 1928, χαρακτηριζόταν από τη διαρκή επιδείνωση των χρηματοοικονομικών μεγεθών της. Μεγάλο μέρος του ενεργητικού της Ε.Τ.Ε ήταν δεσμευμένο σε τίτλους του δημοσίου χρέους που δεν ήταν εύκολα ρευστοποιήσιμοι. Οι συνολικές πιστώσεις προς το κράτος ανέρχονταν σε ποσοστό που κατά προσέγγιση υπολογίζεται ότι κάλυπτε το 40 με 50% του ενεργητικού της τράπεζας πριν την αναμόρφωση του τραπεζικού συστήματος.

Αν συνυπολογιστεί μάλιστα ότι οι όροι του δανεισμού της Εθνικής προς το ελληνικό Δημόσιο ήταν πολύ ευνοϊκοί για το κράτος καθίσταται καταφανές ότι η Ε.Τ.Ε κατέγραψε σημαντικές απώλειες στο χαρτοφυλάκιο της από τα πληθωριστικά φαινόμενα που υπήρξαν, αρκούντως έντονα, κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '20 (Χριστοδουλάκη 2002 Β1: 260).

Η ακινητοποίηση σημαντικού μέρους του ενεργητικού της Ε.Τ.Ε σε χρεόγραφα του Δημοσίου σήμαινε ταυτόχρονα και μείωση των χορηγήσεων της προς τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, αποστερώντας από την Τράπεζα ένα προνομιακό πεδίο άντλησης κερδών, εξέλιξη που αναμφίβολα επέφερε αρνητικά αποτελέσματα τόσο στην πορεία της κερδοφορίας της, μειώνοντάς την σημαντικά, όσο και στη διατήρηση του μεριδίου αγοράς που κατείχε. Αυτό σήμαινε ότι υποχωρούσε η ανταγωνιστικότητα της Ε.Τ.Ε ως προς τα ανταγωνιστικά τραπεζικά ιδρύματα. Αυτό προήλθε τόσο από το γεγονός ότι οι αντίπαλοι της Εθνικής εκμεταλλεύτηκαν το κενό που προκλήθηκε από τη μείωση των πιστώσεων που παρείχε η Ε.Τ.Ε προς τον ιδιωτικό τομέα, το οποίο έσπευσαν να καλύψουν, όσο και από το ότι αξιοποίησαν, σε μεγαλύτερο βαθμό από την Ε.Τ.Ε λόγω της μεγαλύτερης -αναλογικά - διαθεσιμότητας την οποία είχαν σε ρευστό χρήμα, τις κερδοσκοπικές ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν τη δεκαετία του '20 και μέχρι τη νομισματική σταθεροποίηση στην αγορά συναλλάγματος, εξαιτίας των έντονων και συχνών μεταβολών που σημειώθηκαν στην εξωτερική αξία της δραχμής, φαινόμενο που υπήρξε φυσιολογική απόρροια των ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων που γνώρισε αυτή την περίοδο η δραχμή. Με άλλα λόγια η έντονη πτωτική πορεία της εσωτερικής αξίας της

δραχμής προκάλεσε, όπως ήταν αναμενόμενο, και ισχυρές μεταβολές στην εξωτερική της αξία (Χατζηιωσήφ 1993: 240-241) (Κωστής 1988: 59-60).

Η ίδρυσή της Τ.τ.Ε λειτούργησε ευεργετικά για την εξυγίανση του χαρτοφυλακίου της Ε.Τ.Ε και τη δραστική βελτίωση στα μεγέθη της ρευστότητας και της κεφαλαιακής επάρκειας της Τράπεζας. Η Ε.Τ.Ε πέτυχε την εκκαθάριση του ενεργητικού της από τα στοιχεία εκείνα που λειτουργούσαν ανασταλτικά στην άσκηση της εμπορικής της δραστηριότητας και κατ' επέκταση στη μεγιστοποίηση της λειτουργικής της κερδοφορίας. Συγκεκριμένα μεταβίβασε στη νεοπαγή ΚΤ της χώρας τις ομολογίες σε χρυσό που διατηρούσε ως κάλυμμα των τραπεζογραμματίων που εξέδωσε τα έτη 1915 και 1920, οι οποίες αντιπροσώπευαν κάτι λιγότερο από το 6% του συνολικού δημοσίου χρέους που μεταβιβάστηκε στην Τ.τ.Ε, που ήταν και το μόνο ρευστοποιήσιμο και διαπραγματεύσιμο στη δευτερογενή αγορά χαρτοφυλάκιο πρόσφορο για άσκηση πολιτικής ανοικτής αγοράς. Το υπόλοιπο τμήμα του δημοσίου χρέους που μεταβίβασε η Ε.Τ.Ε στην νέα εκδοτική τράπεζα δεν ήταν ρευστοποιήσιμο και προερχόταν από την πληθωριστική περίοδο της δεκαετίας του '20. (Χριστοδουλάκη 2002B1: 264). Το τμήμα αυτό του δημοσίου χρέους αποτελείτο από εκδόσεις ακάλυπτων τραπεζογραμματίων που αποσκοπούσαν ικανοποίηση κρατικών αναγκών, κατ' εφαρμογή, με στρεβλό όμως τρόπο, του νόμου ΓΧΜΒ', καθώς και από άλλες άμεσες πιστώσεις προς το κράτος. Αυτό το μέρος του δημοσίου χρέους αντιστοιχούσε στο 12% του ΑΕΠ του 1927 και συνιστούσε περίπου το 94% του συνολικού δημοσίου χρέους που κατείχε η Τ.τ.Ε την ημέρα έναρξης της λειτουργίας της και αποτελούσε κάτι λιγότερο από το ήμισυ του ενεργητικού της.

Αντιθέτως στα ταμεία της Ε.Τ.Ε εισέρευσαν το 1/3 του εξωτερικού δανείου που συνήφθη για την πραγματοποίηση της νομισματικής μεταρρύθμισης, ήτοι τρία εκατομμύρια στερλίνες, που χρησιμοποιήθηκαν για την αποπληρωμή των συσσωρευμένων δημοσιονομικών ελλειμμάτων τα οποία κάλυπτε ουσιαστικά η Ε.Τ.Ε με εκδόσεις ακάλυπτων τραπεζογραμματίων και την παροχή άμεσων πιστώσεων προς το κράτος. Παράλληλα η Ε.Τ.Ε διατήρησε στο χαρτοφυλάκιο της τίτλους του δημοσίου χρέους που ανέρχονταν στο 18% περίπου του συνολικού δημοσίου χρέους που κατείχε πριν τη νομισματική μεταρρύθμιση. Από το μέρος αυτό του δημοσίου χρέους ένα ποσό ίσο σχεδόν με το 2,50% του ΑΕΠ ή 11,25% του συνολικού δημοσίου χρέους συνίστατο από ομολογίες, σε χρυσό και δραχμές, που ήταν διαπραγματεύσιμες στο Χρηματιστήριο της Αθήνας. Επιπλέον όλων αυτών η Ε.Τ.Ε μεταβίβασε σε αξιόγραφα, ρευστά διαθέσιμα κι εν γένει απαιτήσεις από εκείνες που επιτρεπόταν να κατέχει η νέα ΚΤ. Το σύνολο των στοιχείων αυτών που μεταβιβάστηκαν δεν υπερέβαινε το 50 εκατομμύρια δραχμές, τη στιγμή που οι προεξοφλήσεις αξιογράφων της Ε.Τ.Ε την πρώτη μέρα λειτουργίας της ως αμιγώς εμπορικής τράπεζας ήταν σχεδόν εικοσαπλάσιες σε αξία του ποσού που είχε μεταβιβαστεί στην Τ.τ.Ε από συναφείς απαιτήσεις. Ιδιαίτερης μνείας χρήζει και η διευθέτηση που πέτυχε η Ε.Τ.Ε αναφορικά με την προνομιακή μεταχείριση που έτυχε για τη διαχείριση των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ και των διαφόρων ταμείων, γεγονός που δεικνύει το πόσο ευνοϊκή και ευεργετική ήταν για την Ε.Τ.Ε η εφαρμογή του σχεδίου για την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας. Ειδικότερα η Εθνική κατόρθωσε να αποσπάσει τη νομοθετική ρύθμιση που της επέτρεπε να διαχειρίζεται τις καταθέσεις των δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών με χαμηλό επιτοκιακό κόστος (κατά 1% μικρότερο επιτόκιο από το επιτόκιο που πλήρωνε για τις απλές καταθέσεις). Η διευθέτηση αυτή ήταν εξαιρετικά σημαντική για την Ε.Τ.Ε όχι μόνο γιατί διαχειριζόταν τις καταθέσεις αυτές με χαμηλό κόστος αλλά και γιατί το ύψος των καταθέσεων αυτών ήταν πολύ μεγάλο παρέχοντας στην Ε.Τ.Ε υψηλή ρευστότητα, κάτι που αποτελούσε το συγκριτικό της πλεονέκτημα σε σχέση με τις άλλες εμπορικές τράπεζες, δίνοντας στην Εθνική τη δυνατότητα να επανακτήσει μέρος της οικονομικής ισχύος που είχε απωλέσει

κατά τη δεκαετία του '20. Η ρύθμιση μάλιστα αυτή επέσυρε την οργή της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε, διότι αποτελούσε κατ' ουσίαν φαλκίδευση των συμφωνιών που είχε συνάψει με το ελληνικό κράτος και νόθευση των αρχών λειτουργίας και οργάνωσης του (Central Banking) (Κωστής 1986: 51).

Παραμονές της νομισματικής μεταρρύθμισης η Ε.Τ.Ε θα προβεί στην ίδρυση της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας το 1927, η οποία θα πετύχει να αποκτήσει το οιονεί μονοπώλιο της άσκησης της κτηματικής πίστης στη χώρα. Η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με τη δημιουργία το 1929 της Αγροτικής Τράπεζας της Ελλάδος (Α.Τ.Ε), η οποία υπήρξε προϊόν κρατικής πρωτοβουλίας και φιλοδοξούσε να αποτελέσει τον κυρίαρχο πιστωτικό φορέα του αγροτικού κόσμου, ολοκληρώνεται, με την ίδρυση και της Τ.τ.Ε, μια πρώτη φάση, ενός υποτυπώδους έστω, καταμερισμού των τραπεζικών εργασιών στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα. Η συγκρότηση των τριών αυτών ιδρυμάτων, της Εθνικής Κτηματικής το 1927, της Τ.τ.Ε το 1928 και της Α.Τ.Ε το 1929, θα περιορίσει το εύρος των εργασιών της Ε.Τ.Ε, καθιστώντας την μια ακραιφνώς εμπορική τράπεζα που αντλούσε την ισχύ της από το μέγεθος των καταθέσεων που είχε την ικανότητα να προσελκύει, αλλά ταυτόχρονα αποκτούσε, λόγω των προνομιακών διευθετήσεων που πέτυχε να αποσπάσει κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την υλοποίηση της νομισματικής μεταρρύθμισης, εξαιρετικά υψηλά επίπεδα ρευστότητας κι ένα «υγιές» χαρτοφυλάκιο, στοιχεία που της επέτρεψαν να τονώσει αισθητά την πιστωτική της διείσδυση στον ιδιωτικό τομέα και να ενισχύσει δραστικά τα μεγέθη της κερδοφορίας της (Κυρκιλίτσης 1935: 37-39).

Το μέγεθος όμως της επιρροής που διέθετε η Ε.Τ.Ε, το μακράν ισχυρότερο κέντρο οικονομικής ισχύος της χώρας, καταδεικνύεται και από την διαχρονική της ικανότητα να αποσπά ρυθμίσεις ευεργετικού χαρακτήρα, κατά πολύ μεγαλύτερες απ' αυτές που θα περίμενε κάποιος, σε περιόδους όπου η πίεση του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου προς τη χώρα οδηγούσε στην πιεστική λήψη σκληρών οικονομικών μέτρων και εφαρμογής οικονομικών μεταρρυθμίσεων ευρείας κλίμακας. Η Ε.Τ.Ε κατόρθωσε τόσο στην περίπτωση της εφαρμογής της νομισματικής μεταρρύθμισης του 1928 όσο και της επιβολής του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (Δ.Ο.Ε) το 1898 να αποσπάσει άκρως ευνοϊκές γι' αυτήν παραχωρήσεις εξυγιαίνοντας το χαρτοφυλάκιο της κι ενισχύοντας την, ήδη ισχυρότατη, θέση της στην εγχώρια οικονομική πραγματικότητα (Κωστής 1988:39) (Χατζηωσήφ 2002Α1: 313-314). Αυτού του είδους τα επεισόδια της ελληνικής οικονομικής ιστορίας καταδεικνύουν όχι απλά την αναμφισβήτητη οικονομική ισχύ της Ε.Τ.Ε αλλά και τη μεγάλη πολιτική επιρροή της και τον σημαντικό βαθμό αυτονομίας από πολιτικές επιρροές όταν κάτι τέτοιο υπαγορευόταν από το, ιδιωτικοοικονομικού χαρακτήρα, συμφέρον της. Όμως αυτά τα ιστορικά επεισόδια υποδηλώνουν κι ένα βαθύτερο ρόλο που, είτε ρητά είτε υπόρητα, αναγνωρίζεται για την Ε.Τ.Ε εντός του ελληνικού σχηματισμού του φορέα που η λειτουργία του, με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που διέκριναν αυτήν τη λειτουργία και δράση του, στοιχειοθετούσε το βασικό παράγοντα αναπαραγωγής των υφισταμένων παραγωγικών σχέσεων στο εσωτερικό της χώρας και παγίωσε τη χαμηλή θέση της Ελλάδας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας μέσα από το μηχανισμό των πιστώσεων που παρείχε και της συμβολής της στον τρόπο με τον οποίο συνδεόταν η ελληνική οικονομία με τις αγορές προϊόντων και χρηματικού κεφαλαίου του εξωτερικού. Ο ρόλος αυτός της Ε.Τ.Ε ως εγγυητή της σταθερότητας της εσωτερικής διάρθρωσης και της διεθνούς θέσης του ελληνικού οικονομικού σχηματισμού, ήταν αυτός που αφενός αποκρυστάλλωνε τις υφιστάμενες σχέσεις κοινωνικοοικονομικής ισχύος στο εσωτερικό της χώρας, μια δομή σχέσεων στην οποία η Ε.Τ.Ε κατείχε κυρίαρχη θέση, και αφετέρου συντελούσε στην σφυρηλάτηση και διατήρηση μιας σχέσης συνύπαρξης με τους ξένους πιστωτές, των οποίων οι πιστώσεις

λειτουργούσαν, εν πολλοίς, προς την κατεύθυνση της διατήρησης των εσωτερικών συσχετισμών ισχύος (Χατζηιωσήφ 1993: 401-402) και (Χατζηιωσήφ 2002Α1: 313).

Η οικονομική κατάσταση της Τ.τ.Ε με την έναρξη των εργασιών της ήταν τέτοια που δεν της επέτρεπε να ασκήσει το ρόλο που έπρεπε ως μια ΚΤ σύμφωνα με τις αρχές του Central Banking. Το μέγεθος του χαρτοφυλακίου της αλλά και το είδος των στοιχείων που το αποτελούσαν ήταν ανεπαρκές για να επιτελέσει με αποτελεσματικότητα το, ομολογουμένως, δύσκολο έργο της ως ο φορέας που θα εγγυούνταν τη σταθερότητα της εξωτερικής και εσωτερικής αξίας της δραχμής και ως ο ρυθμιστής της νομισματικής κυκλοφορίας και εποπτεύουσα αρχή του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Το τελευταίο σήμαινε πως η Τ.τ.Ε έπρεπε να διαθέτει την απαραίτητη ρευστότητα, καθώς και τα μέσα που θα την καθιστούσαν ικανή να επηρεάζει αποφασιστικά τη ρευστότητα των εμπορικών τραπεζών, δρώντας όταν αυτό κρινόταν αναγκαίο και ως ο «έσχατος δανειστής» (lender of last resort), αλλά και επηρεάζοντας τα επιτόκια των εμπορικών τραπεζών μέσω των εργαλείων της νομισματικής πολιτικής που διαθέτει μια ΚΤ προκειμένου να είναι σε θέση να διαμορφώνει, άμεσα ή έμμεσα, τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας.

Η ικανότητα όμως της Τ.τ.Ε να μπορεί να επιτελεί αποτελεσματικά τη λειτουργία της υπονομεύονταν από τη σημαντική έλλειψη ρευστότητας και την ανεπαρκή οργάνωση κάποιων θεσμικών μηχανισμών που θα της επέτρεπαν να επιβληθεί στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα ως η ΚΤ της χώρας και αδιαμφισβήτητος ρυθμιστής του νομισματικού συστήματος.

Οι διευθετήσεις που πραγματοποιήθηκαν ως προς τη σύνθεση του χαρτοφυλακίου που θα κατείχε η Τ.τ.Ε κατά την ημέρα έναρξης των εργασιών της, προσδιόρισε αποφασιστικά το γεγονός ότι η ΚΤ τελούσε σε αδυναμία εκπλήρωσης της αποστολής της. Η Τ.τ.Ε βαρέθηκε αντιμέτωπη με αυτή την κατάσταση καθώς το μεγαλύτερο μέρος του ενεργητικού της ήταν ακινητοποιημένο από το δημόσιο χρέος που της είχε μεταβιβάσει η Ε.Τ.Ε, λόγω του χαρακτήρα των τίτλων του χαρτοφυλακίου, που αφορούσε δάνεια προς το κράτος έναντι του εκδοτικού προνομίου που κατείχε η Ε.Τ.Ε και μια σειρά άλλων πιστώσεων προς το κράτος που στην πλειοψηφία τους είχαν μακρύ χρονικό ορίζοντα αποπληρωμής και δεν ήταν εύκολα ρευστοποιήσιμες, γεγονός που δεν προσέδιδε στην νεοπαγή ΚΤ την απαιτούμενη ρευστότητα (Κωστής 1986: 46), (Χριστοδουλάκη 2002Β1: 264). Παράλληλα η ικανότητά της Τ.τ.Ε να διαδραματίσει το ρόλο της ως «τράπεζα των τραπεζών», όπως υπαγορευόταν από τις σύγχρονες αντιλήψεις του Central Banking διεθνώς, ναρκοθετήθηκε από την αποστέρηση της νέας τράπεζας απ' το ότι το καταστατικό της δεν περιελάμβανε την υποχρέωση των εμπορικών τραπεζών να καταθέτουν μέρος των αποθεματικών τους, ρύθμιση που θα μεταβληθεί αργότερα, και τα συναλλαγματικά τους διαθέσιμα στην ΚΤ. Μόνο η Ε.Τ.Ε υποχρεώθηκε να καταθέτει ένα ελάχιστο 7% επί των καταθέσεων όψεως που διέθετε στην Τ.τ.Ε (Χριστοδουλάκη 2002Β1: 263). Η παραβίαση μάλιστα του πρωτόκολλου της Γενεύης που όριζε ότι η Τ.τ.Ε θα συγκέντρωνε τις καταθέσεις των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, δικαίωμα που η κυβέρνηση το παραχώρησε στην Ε.Τ.Ε ως το 1950, επέτεινε δραματικά το πρόβλημα που θα αντιμετώπιζε η ΚΤ στην προσπάθειά της να υλοποιήσει τις στοχεύσεις της στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό περιβάλλον. Αν μάλιστα πέρα των παραπάνω συνεκτιμηθεί ότι το εμπορικό χαρτοφυλάκιο της Τ.τ.Ε κατά την πρώτη ημέρα λειτουργίας της ήταν μόλις 50 εκατομμύρια δραχμές, τη στιγμή που στα τέλη του 1928 οι αντίστοιχες τοποθετήσεις των εμπορικών τραπεζών ξεπερνούσαν τα 5 δισεκατομμύρια δραχμές (Κωστής 1986: 46), καταδίκαιζε την Τ.τ.Ε να περιοριστεί στο ρόλο του θεματοφύλακα της εξωτερικής αξίας της δραχμής, αντίληψη που ουσιαστικά αποδεχόταν και ο Αλέξανδρος Διομήδης (Κωστής 1986: 471), ο οποίος κατέλαβε τη

θέση του πρώτου Διοικητή της Τ.τ.Ε ενώ ο Εμμανουήλ Τσουδερός υπήρξε ο πρώτος Υποδιοικητής του Ιδρύματος.

Η νέα ΚΤ διέθετε πάντως ικανή επάρκεια σε συναλλαγματικά διαθέσιμα, καθώς ο χρυσός και το ξένο συνάλλαγμα που κατείχε κατά την έναρξη της λειτουργίας της αντιστοιχούσε στο 53% περίπου όλων των υποχρεώσεων όψεως που είχε η Τράπεζα και κάλυπτε πάνω από το 80% της νομισματικής κυκλοφορίας (Χριστοδουλάκη 2002Β1: 264), τη στιγμή που το καταστατικό όριζε ότι το ποσοστό του καλύμματος έπρεπε να μην είναι κατώτερο του 40% του συνόλου της αξίας των υποχρεώσεων όψεως. Το μεγαλύτερο μέρος αυτού του καλύμματος προερχόταν από το 1/3 του τριμερούς δανείου του 1928, ήτοι τρία εκατομμύρια στερλίνες, ενώ το υπόλοιπο μέρος του αποθέματος προερχόταν από τις μεταβιβάσεις των ομολογιών σε χρυσό που πραγματοποιήσε η Ε.Τ.Ε προς την ΚΤ.

Η καταφανής αδυναμία στην οποία βρισκόταν η Τ.τ.Ε να επηρεάσει την πιστωτική συμπεριφορά των τραπεζών και να ρυθμίσει αποτελεσματικά τη νομισματική κυκλοφορία υποσκάπτονταν, πέραν της καχεκτικής της ρευστότητας και της ευρωστίας που διέκρινε στον τομέα αυτό τις μεγαλύτερες ελληνικές τράπεζες και από το χαμηλό βαθμό ανάπτυξης της ελληνικής κεφαλαιαγοράς, γεγονός που οδηγούσε στο να εκδίδεται το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των κρατικών ομολογιών στις κεφαλαιαγορές του εξωτερικού με αποτέλεσμα να μην είναι εφικτή η άσκηση πολιτικής ανοικτής αγοράς (Τσουλφίδης 2003: 242). Σε αυτή την κατάσταση πρέπει να προστεθεί και η εχθρική στάση που κράτησαν οι μεγαλύτερες ελληνικές τράπεζες, μέσα και από τη συγκρότηση το 1928 της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών (Ε.Ε.Τ) στην προσπάθειά της ΚΤ να επιβληθεί στο πιστωτικό σύστημα, μειώνοντας τον ανταγωνισμό μεταξύ των εμπορικών τραπεζών ώστε να μειώσουν προς όφελός τους το κόστος απόκτησης χρήματος (Κωστής 1986: 52), ενώ ταυτόχρονα η παρέμβασή της στη χρηματαγορά, είτε μέσω της μεταβολής του προεξοφλητικού επιτοκίου ή παροχής πιστώσεων άμεσα π.χ. προς το κράτος αφενός ήταν πρακτικά αδύνατο να πραγματοποιηθεί λόγω της ισχνής ρευστότητας του ιδρύματος αλλά και αφετέρου προσέκρουε και στην υποχρεωτική σχέση που έπρεπε να διατηρεί ανάμεσα στη νομισματική κυκλοφορία και στο συναλλαγματικό της κάλυμμα. Η ανεπάρκεια της ΚΤ να ρυθμίζει με αποτελεσματικότητα νομισματικά μεγέθη υπονόμει και την ικανότητά της να διατηρεί σταθερή την εσωτερική και κατ' επέκταση και την εξωτερική αξία του νομίσματος, τουλάχιστον σε μια μεσομακροπρόθεσμη βάση.

Σ' αυτό το εξαιρετικά αντίξοο χρηματοοικονομικό περιβάλλον ξεκίνησε τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της η Τ.τ.Ε, η ύπαρξη της οποίας ήταν συνυφασμένη με την επιτυχία του προγράμματος της νομισματικής σταθεροποίησης.

2.5. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1928-1932

Η έναρξη των εργασιών της Τ.τ.Ε θα βρει την Ε.Τ.Ε σε σαφώς ισχυρότερη θέση, σε σύγκριση με την προγενέστερη της νομισματικής μεταρρύθμισης χρονική περίοδο, παρά τον περιορισμό του εύρους των εργασιών της που έλαβε χώρα εξαιτίας τόσο της ίδρυσης της νέας ΚΤ, που σήμαινε για την Ε.Τ.Ε την απώλεια άσκησης του εκδοτικού προνομίου, της ταμειακής εξυπηρέτησης του Δημοσίου και της διαχείρισης των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας, όσο και της δημιουργίας της Α.Τ.Ε που αποστέρησε από την Εθνική ένα προνομιακό της πιστωτικό χώρο, τον χώρο άσκησης της αγροτικής πίστης. Σε συνδυασμό με τη συγκρότηση της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας, η οποία ανέλαβε την άσκηση της υποθηκικής πίστης η ύπαρξη της οποίας υπήρξε προϊόν πρωτοβουλίας της Ε.Τ.Ε, η Εθνική εκ των πραγμάτων έστρεψε το σύνολο του πιστωτικού δυναμικού της στην εξυπηρέτηση της επιχειρηματικής κοινότητας, εξορθολογίζοντας σε μεγάλο βαθμό

και τα πιστωτικά της κριτήρια. Η Ε.Τ.Ε θα προβεί σε αυτή την περίοδο σε σημαντική αύξηση των χορηγήσεων της ακολουθώντας μια έντονα επιθετική πολιτική προς τις άλλες εμπορικές τράπεζες (Κωστής 1986: 63,65), (Κυρκιλίτσης 1935: 10-11), (Αναγνωστόπουλος 1940: 55-56). Ταυτόχρονα ραγδαία αύξηση σημειώθηκε και στις αποταμιεύσεις που προσέλκυσε η Ε.Τ.Ε (Κυρκιλίτσης 1935: 11), (Αναγνωστόπουλος 1940: 52-54), καθώς η νομισματική σταθεροποίηση αποκατέστησε την εμπιστοσύνη του κοινού προς το εθνικό νόμισμα, κάτι που ώθησε το κοινό όχι μόνο να ενισχύσει την αποταμιευτική ροή προς τις τράπεζες αλλά και να υπάρξει μετατόπιση των καταθέσεων από τους λογαριασμούς όψεως στους λογαριασμούς ταμιευτηρίου και προθεσμίας. Η σημασία της μεταβολής αυτής πρέπει να γίνει κατανοητή σε σχέση με την περίοδο πριν την υλοποίηση της νομισματικής σταθεροποίησης, όταν ο έντονος πληθωρισμός οδηγούσε στην τοποθέτηση των αποταμιευτικών πόρων προς τους λογαριασμούς όψεως, κατάσταση που υποχρέωνε τις τράπεζες να αποφεύγουν την παροχή μεσομακροπρόθεσμων πιστώσεων, με ότι αυτό συνεπάγεται για τη δυνατότητα ανάπτυξης της παραγωγικής βάσης (Χατζηιωσήφ 1993: 241).

Παράλληλα αναδύεται και το φαινόμενο του πολλαπλασιασμού των πτωχεύσεων των τραπεζικών ιδρυμάτων, όχι μόνο σε τράπεζες τοπικής σημασίας αλλά και τραπεζών με σημαντική παρουσία στον τραπεζικό χώρο, εξέλιξη που αντικατοπτρίζει την αδυναμία των ιδρυμάτων αυτών να ανταποκριθούν στον ανταγωνισμό υπό συνθήκες νομισματικής σταθερότητας, αφού ο πολλαπλασιασμός των τραπεζικών ιδρυμάτων κατά την περίοδο 1918-1928 αποδίδεται στις κερδοσκοπικές ευκαιρίες που παρουσιάστηκαν λόγω του υψηλού πληθωρισμού και των έντονων μεταβολών στις τιμές του συναλλάγματος που παρείχαν την δυνατότητα απόκομισης υψηλών κερδών (Χατζηιωσήφ 1993: 240), (Κωστής 1997: 27). Η εκκαθάριση, μέσω των πτωχεύσεων των τραπεζών, που πραγματοποιείται στη χρηματαγορά συντελεί στη δημιουργία μιας τάσης συγκεντρωτισμού στην τραπεζική αγορά (Κωστής 1986: 67), με τη συγκρότηση ολιγοπωλιακών δομών, και με την Ε.Τ.Ε να κατέχει ηγετική θέση, δεδομένου ότι δεν ήταν μόνο η μακράν ισχυρότερη εμπορική τράπεζα, αλλά διέθετε και συμμετοχές στο μετοχικό κεφάλαιο και άλλων σημαντικών πιστωτικών ιδρυμάτων. Η Ε.Τ.Ε θα ενισχύσει σε μεγάλο βαθμό τη θέση της στο τραπεζικό σύστημα, υπερνικώντας τον ανταγωνισμό και κατορθώνοντας να ελέγχει ή να επηρεάζει με διάφορους τρόπους ένα πολύ μεγάλο τμήμα του τραπεζικού συστήματος. Η Ε.Τ.Ε ασκεί τον απόλυτο έλεγχο της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας, διατηρεί σημαντική συμμετοχή στο μετοχικό χαρτοφυλάκιο της Α.Τ.Ε, λόγω των κεφαλαίων που έχει διαθέσει για τη δημιουργία της, έχοντας παράλληλα αντιπροσώπους στο διοικητικό Συμβούλιο της Α.Τ.Ε, ενώ εμφανίζει ταυτόχρονα ισχυρή παρουσία στην Εμπορική Τράπεζα, στην Τράπεζα Ελληνικής Εμπορικής Πίστεως, και σε μικρότερο βαθμό στη Λαϊκή Τράπεζα (Κωστής 1986: 68-69).

Η ισχυρή πιστωτική επέκταση της Ε.Τ.Ε και η ενίσχυση της κερδοφορίας της οφείλεται στην εφαρμογή της νομισματικής μεταρρύθμισης, που επέτρεψε στην Εθνική να ενισχύσει τους αποταμιευτικούς της πόρους, κάτι που οφείλεται στο ότι το εθνικό νόμισμα ανέκτησε την εμπιστοσύνη του συναλλακτικού και αποταμιευτικού κοινού, αλλά κυρίως στην επιτυχία της Ε.Τ.Ε να εξυγιάνει το χαρτοφυλάκιο της μεταβιβάζοντας στην ΚΤ τις τοποθετήσεις που απαιτούσαν μεσομακροχρόνια ακινητοποίηση των πιστώσεων και τη διατήρηση εξαιρετικά σημαντικών πηγών άντλησης ρευστότητας π.χ. καταθέσεις των Ν.Π.Δ.Δ. Αν στα ανωτέρω προστεθεί και η αδυναμία της νέας ΚΤ να επιβάλλει την παρουσία της στο χρηματοπιστωτικό και νομισματικό περιβάλλον, εξαιτίας της ισχνής ρευστότητας που της διατέθηκε και των καχεκτικά ανεπτυγμένων ή ανύπαρκτων μηχανισμών άσκησης της νομισματικής πολιτικής, ολοκληρώνεται το σκηνικό της παντοδυναμίας της Ε.Τ.Ε την πρώτη περίοδο μετά τη νομισματική σταθεροποίηση. Ενδεικτικό αυτής της κατάστασης αποτελεί το γεγονός ότι οι

περισσότερες εμπορικές τράπεζες διατηρούσαν καταθέσεις στην Ε.Τ.Ε, αναγνωρίζοντας της άτυπα το ρόλο του «έσχατου δανειστή», τη στιγμή που καμία νομοθετική ρύθμιση δεν προέβλεπε να διατηρούν οι εμπορικές τράπεζες, πλην της Ε.Τ.Ε τμήμα των ρευστών διαθεσίμων τους στην ΚΤ, πράγμα τουλάχιστον ανορθόδοξο ως προς τις αρχές του σύγχρονου Central Banking.

Η ισχυροποίηση της Ε.Τ.Ε μετά την ίδρυσή της Τ.τ.Ε, αποτέλεσε συνειδητή επιλογή της κυβερνητικής πολιτικής. Αυτή η επιλογή αιτιολογείται βάση της παραδοχής των πολιτικών ιθυνόντων ότι η παρουσία της Εθνικής αποτελούσε σταθεροποιητικό παράγοντα για το ελληνικό πιστωτικό σύστημα και βασικό μοχλό εφαρμογής της κρατικής οικονομικής πολιτικής. Η αποστέρηση της Ε.Τ.Ε από τις εμπορικές της εργασίες και ο περιορισμός της δράσης της στο εύρος που υπαγόρευε το τραπεζικό δόγμα του Central Banking, συνιστούσε μια κίνηση που θεωρήθηκε ότι θα είχε, αν όχι αρνητικές, τουλάχιστον άγνωστες συνέπειες για την ελληνική οικονομία. Η λύση που προκρίθηκε με τη διατήρηση και την επαύξηση της ισχύος της Εθνικής και την ταυτόχρονη συγκρότηση μιας ΚΤ, η ίδρυση της οποίας αποτέλεσε την ικανοποίηση ενός απαράβατου αιτήματος των ξένων πιστωτών, συνιστούσε μια εξέλιξη που ικανοποιούσε επαρκώς όλους τους εμπλεκόμενους παράγοντες (κράτος, Ε.Τ.Ε, ξένο κεφάλαιο), χωρίς να δημιουργεί σοβαρούς τριγμούς στην προσπάθεια οικονομικής ανασυγκρότησης και σταθεροποίησης του πολιτικοοικονομικού status quo της χώρας (Κωστής 2003: 291).

Η λύση όμως αυτή, παρά το ότι ικανοποιούσε σε σημαντικό βαθμό όλα τα εμπλεκόμενα μέρη, δεν έπαψε να δημιουργεί αντιδράσεις από την πλευρά της Ε.Τ.Ε, οι ιθύνοντες της οποίας θεωρούσαν ότι υπονομεύοντας την επιτυχία της νομισματικής μεταρρύθμισης, με την οποία είχε και από το καταστατικό της ταυτιστεί η ίδια η ύπαρξη της Τ.τ.Ε, θα πετύχαιναν τη διάλυση της και να επανακτούσαν τις εργασίες που εκχωρήθηκαν στη νέα ΚΤ. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η Τ.τ.Ε επιχειρώντας να επιβληθεί στη χρηματαγορά πολλαπλασίασε τα υποκαταστήματα της κυρίως από το 1930 και έπειτα σε περιοχές αυξημένης παραγωγικής και εμπορικής δραστηριότητας, προβαίνοντας στην παροχή πιστώσεων προς τον επιχειρηματικό κόσμο, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με τις αρχές του Central Banking αλλά και του καταστατικού της, με επιτόκιο χαμηλότερο ακόμα και απ' το επίσημο προεξοφλητικό της επιτόκιο (Mazower 1991: 219). Η κίνηση της Τ.τ.Ε να προβεί σε άμεσο πιστωτικό ανταγωνισμό, πρέπει να ερμηνευτεί, πέραν ως μια προσπάθεια απόκτησης του ελέγχου του τραπεζικού συστήματος και ως αντίδραση στην εχθρική στάση που αντιμετώπισε από τις εμπορικές τράπεζες, με προεξέχουσα την Ε.Τ.Ε.

Πιο συγκεκριμένα η Ε.Τ.Ε είχε την υποχρέωση, ως αντάλλαγμα για την ευνοϊκή μεταχείριση που έτυχε από το ελληνικό κράτος, να διατηρεί στην ΚΤ πιστωτικό υπόλοιπο ίσο τουλάχιστον με το 7% των καταθέσεων της σε δραχμές στα μέρη όπου η Τ.τ.Ε διατηρούσε υποκαταστήματα. Η Ε.Τ.Ε διατηρούσε το μεγαλύτερο μέρος των δραχμικών της καταθέσεων, σύμφωνα με τα στοιχεία που αυτή παρέθετε και τα οποία η ΚΤ αδυνατούσε να ελέγξει, σε επαρχιακές πόλεις αποφεύγοντας με αυτό τον τρόπο τη δέσμευση μέρους των καταθετικών της πόρων από την Τ.τ.Ε, αφού η τελευταία δεν διέθετε υποκαταστήματα στις περιοχές αυτές. Η χρήση λοιπόν υποκαταστημάτων στην επαρχία από την Τ.τ.Ε εξυπηρετούσε, κατά ένα μέρος, και την προσπάθεια απορρόφησης πόρων από την Ε.Τ.Ε και ακύρωση της προσπάθειας της τελευταίας να αποφύγει έμμεσα τις υποχρεώσεις της (Κωστής 1986: 86-87). Ταυτόχρονα το έργο της νομισματικής σταθεροποίησης θα υπονομευτεί συστηματικά από τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες θα ιδρύσουν τον Οκτώβριο του 1928, με πρωτοβουλία των μεγαλύτερων εμπορικών τραπεζών, τον θεσμικό τους βραχίονα, την Ένωσή Ελληνικών Τραπεζών (Ε.Ε.Τ), η οποία πέρα από ένα όργανο προάσπισης των συμφερόντων και εναρμόνισης των

πιστωτικών τους πρακτικών θα λειτουργήσει και ως ένας φορέας συντονισμού του αγώνα τους ενάντια στην προσπάθεια της νέας ΚΤ να επιβληθεί (Κωστής 1986: 52-53).

Εξαιρετικής σημασίας εξέλιξη, μετά την ίδρυσή της Τ.τ.Ε, αποτελεί και η μαζική τοποθέτηση συναλλαγματικών πόρων προς το εξωτερικό από τις εμπορικές τράπεζες οι οποίες ακολουθώντας το γενικό ευρωπαϊκό προσανατολισμό τοποθετούσαν σημαντικά κεφάλαια στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, οι υψηλές αποδόσεις του οποίου από το 1928, θα οδηγήσουν τις ευρωπαϊκές, χωρίς οι ελληνικές να αποτελέσουν εξαίρεση, τράπεζες να επενδύσουν σημαντικότερα ποσά στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, αντιστρέφοντας την μέχρι τότε ροή κεφαλαίων από την αμερικανική ήπειρο προς την ευρωπαϊκή (Κωστής 1986: 91). Αυτή η διαρροή συναλλάγματος, σε συνδυασμό με την εκρηκτική αύξηση του δημοσίου χρέους, και των τοκοχρεολυσίων που θα απαιτηθούν για την αποπληρωμή του, θα οδηγήσουν στη δραστική μείωση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της ΚΤ, το κάλυμμα της οποίας από το 75% της νομισματικής κυκλοφορίας που αντιπροσώπευε στο τέλος του 1928 θα κατέλθει στο 53% το Σεπτέμβριο του 1931.

Η κατάρρευση στις τιμές των αξιών στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης το φθινόπωρο του 1929, θα πιέσει τις εμπορικές τράπεζες στο να επαναχαράξουν την επενδυτική τους πολιτική, στρεφόμενες πλέον σε αγορές χρεογράφων σε χρυσό του ελληνικού Δημοσίου που διαπραγματεύονταν στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου, καθώς οι όροι έκδοσης τους ήταν εξαιρετικά ελκυστικοί (Κωστής 1986: 78). Με αυτό τον τρόπο οι εμπορικές τράπεζες, και κατεξοχήν η Ε.Τ.Ε, αφενός συνέχιζαν τις κερδοσκοπικές τους κινήσεις κατά της δραχμής ασκώντας πτωτικές πιέσεις στη συναλλαγματική της αξία κι αφετέρου διακρατούσαν στο χαρτοφυλάκιο τους σημαντικό τμήμα του εξωτερικού δημοσίου χρέους, αυξάνοντας την επιρροή τους πάνω στο ελληνικό κράτος (Βεργόπουλος 1978: 28). Άλλωστε ένας από τους κυρίαρχους λόγους που, από το 1930, η Τ.τ.Ε προέβaine στη δημιουργία νέων υποκαταστημάτων, κυρίως σε πόλεις όπου σημειώνονταν έντονη δραστηριότητα του εξωτερικού εμπορίου, ήταν η προσπάθειά της να θέσει υπό έλεγχο τους συναλλαγματικούς πόρους που εισέρρεαν στη χώρα από τις περιοχές αυτές, π.χ. Καλαμάτα, Πάτρα, Πειραιάς, Θεσσαλονίκη. στις οποίες η παρουσία των εμπορικών τραπεζών ήταν ιδιαίτερα έντονη (Κωστής 1986: 84). Ενδεικτική μάλιστα ως προς τη στάση που τήρησαν οι εμπορικές τράπεζες προς την Τ.τ.Ε, ήταν το γεγονός ότι παρά τα διάλου ευκαταφρόνητα προβλήματα που αντιμετώπιζαν στη ρευστότητά τους αποτέλεσμα είτε των κεφαλαιακών τους ακινητοποιήσεων στην βιομηχανία, είτε στην αδυναμία προσέλκυσης συναλλαγματικών πόρων από τις ευρωπαϊκές τράπεζες και τις όποιες απώλειες που κατέγραφαν από την πτώση των τιμών στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, είτε τέλος από τη νομισματική σταθεροποίηση που μείωνε δραστικά τις δυνατότητες διεξαγωγής κερδοσκοπικών κινήσεων επί του συναλλάγματος, απέφευγαν να προεξοφλούν τίτλους του χαρτοφυλακίου τους στην ΚΤ και κατέφευγαν για την άντληση ρευστότητας στην προεξόφληση του χαρτοφυλακίου τους στην Ε.Τ.Ε (Κωστής 1986: 74,95).

Η δημιουργία όμως της Τ.τ.Ε και οι διευθετήσεις που υπήρξαν με την Ε.Τ.Ε για το τμήμα και την αξία του χαρτοφυλακίου της που θα μεταβιβάζονταν στην νέα ΚΤ, αποτέλεσε την αφορμή για την επανείσοδο στην πολιτική σκηνή του Ελευθερίου Βενιζέλου, εξέλιξη που προήλθε από την έντονη κριτική που άσκησε ο Ελευθέριος Βενιζέλος για τον τρόπο που προσδιορίστηκε η αξία ενός τμήματος του καλύμματος που μεταβίβασε η Ε.Τ.Ε στην Τ.τ.Ε.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέκρινε την κυβέρνηση Ζαΐμη και τον Υπουργό Οικονομικών Γεώργιο Καφαντάρη για τον τρόπο που χειρίστηκαν το ζήτημα της υπεραξίας μέρος του καλύμματος που μεταβίβασε η Ε.Τ.Ε στην Τ.τ.Ε, υπεραξία που προέκυψε από τη νομισματική σταθεροποίηση και από τον συνεπακόλουθο προσδιορισμό της αξίας της δραχμής στο 1/15 της παλιάς αξίας της χρυσής δραχμής που

ίσχυε πριν τη νομισματική μεταρρύθμιση. Ειδικότερα το ελληνικό κράτος είχε παραχωρήσει με ειδικές συμβάσεις το 1915 και το 1920 το δικαίωμα στην Ε.Τ.Ε να επεκτείνει το εκδοτικό της περιθώριο θέτοντας σε κυκλοφορία 380 συνολικά εκατομμύρια δραχμές, αύξηση που συνδεόταν με την επέκταση του εκδοτικού προνομίου της Ε.Τ.Ε στις νέες περιοχές που εντάχθηκαν στο ελληνικό κράτος αυτή την περίοδο και τις διευρυμένες συναλλακτικές ανάγκες που καλούνταν να εξυπηρετήσει η νομισματική κυκλοφορία.

Η Ε.Τ.Ε ανελάμβανε την υποχρέωση να διατηρεί κάλυμμα για την επέκταση του εκδοτικού προνομίου που κατά το 1/8 θα αποτελούνταν από ομολογίες εθνικών δανείων σε χρυσό και κατά 1/8 από μεταλλικό κάλυμμα σε χρυσό. Ωστόσο η Ε.Τ.Ε απέφευγε να θέσει σε κυκλοφορία τραπεζογραμμάτια που προέρχονταν από το δικό της εκδοτικό προνόμιο, κάτι που αποτελούσε πάγια τακτική της εφόσον δεν είχε ιδιαίτερους λόγους για να προβεί σε μια τέτοια ενέργεια, προκειμένου να αποφύγει την επιβολή φορολογίας στα κέρδη της που θα προέρχονταν από την άσκηση του δικαιώματός της για επέκταση του εκδοτικού της προνομίου (Κωστής 2003: 394), επέκταση που θα μεταφράζονταν σε αύξηση των πιστώσεων που θα παρείχε, άρα και αύξησης των κερδών της εκδίδοντας και θέτοντας σε κυκλοφορία δικά της τραπεζογραμμάτια. Στην πραγματικότητα η Ε.Τ.Ε προχώρησε σε πολύ μικρό βαθμό στην άσκηση του δικαιώματός της να επεκτείνει την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων της (Πύρσος 1936: 117). Παρόλα αυτά όμως η Ε.Τ.Ε παρουσίαζε στους ισολογισμούς της μεταλλικά καλύμματα για την κυκλοφορία των τραπεζογραμματίων που εξέδωσε, βάσει των συμβάσεων 1915 και 1920, με σκοπό να ενισχύει το κύρος των τραπεζογραμματίων της.

Η κατάσταση όμως κατέστη ακόμη πιο σύνθετη διότι ο νομοθέτης εμμέσως, μην προβαίνοντας στη φορολόγηση της υπεραξίας που προέκυψε από την σταθεροποίηση της δραχμής σε μια ισοτιμία που αντιστοιχούσαν μόλις στο 1/15 της παλαιάς δραχμής, παραχώρηση στην οποία προέβη το κράτος με τη σύμφωνη γνώμη της Κ.τ.Ε, ουσιαστικά θεώρησε το κέρδος που αποκόμιζε η Ε.Τ.Ε από την δημιουργηθείσα υπεραξία του καλύμματος ως μια μορφή αποζημίωσης προς την Ε.Τ.Ε για την πρόωρη, κατά 23 έτη, άρση του εκδοτικού της προνομίου. Η «σιωπηρή» αυτή αποζημίωση προς την Ε.Τ.Ε βρήκε αντίθετο όχι μόνο το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο διαφώνησε με όλο το σχέδιο της νομισματικής μεταρρύθμισης και αποχώρησε από την κυβέρνηση συνασπισμού του Ζαΐμη τον Αύγουστο του 1827, αλλά και τον Ελευθέριο Βενιζέλο ο οποίος άσκησε δριμύτατη κριτική στην κυβέρνηση αλλά και στο ίδιο του το κόμμα, το κόμμα των Φιλελευθέρων, για τον τρόπο που χειρίστηκαν το ζήτημα της υπεραξίας του καλύμματος, υποστηρίζοντας ότι η κυριότητα της υπεραξίας του καλύμματος ανήκε στην Τ.τ.Ε, στην οποία είχε μεταβιβασθεί και το μεταλλικό κάλυμμα που προέβλεπαν οι συμβάσεις του 1915 και του 1920.

Η κριτική του Βενιζέλου και οι ταυτόχρονες αντιδράσεις της αντιπολίτευσης, δηλαδή του Λαϊκού Κόμματος, θα προκαλέσουν την επάνοδο του Βενιζέλου στην ηγεσία του κόμματος των Φιλελευθέρων και στην παραίτηση της κυβέρνησης Ζαΐμη. Τον Ιούλιο του 1928 θα διενεργηθούν εκλογές, στις οποίες νικητής θα αναδειχθεί ο Βενιζέλος και το κόμμα των Φιλελευθέρων. Ο Βενιζέλος πέτυχε την επάνοδό του στην εξουσία ασκώντας οξύτατη κριτική στις επιλογές της κυβέρνησης Ζαΐμη, βασίζοντας την κριτική του στο ότι η θέση της Ε.Τ.Ε ήταν ισχυροποιημένη μετά την ίδρυση της Τ.τ.Ε και ότι οι απόψεις του είχαν ιδιαίτερη κοινωνική απήχηση, καθώς το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος του κοινωνικού σώματος ήταν δυσαρεστημένο από την προσπάθεια των τραπεζών να αποκομίσουν οφέλη από τον πληθωρισμό ή ακόμα και από τις νομοθετικές ρυθμίσεις που τις ευνοούσαν, ενώ ταυτόχρονα τα χαμηλά εισοδήματα πλήττονταν από την άνοδο των τιμών, τη στιγμή που τα κατώτερα εισοδηματικά στρώματα ήταν αυτά που στήριζαν τη

σκληρή πολιτική της δημοσιονομικής εξυγίανσης που ακολουθούσε η οικονομική κυβέρνηση (Κωστής 2003: 398-399).

Η οικονομική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου θα στηριχτεί σε δύο βασικούς άξονες, στη σύναψη μεγάλων εξωτερικών δανείων προκειμένου να υλοποιηθεί μια σειρά δημόσιων επενδύσεων αναπτυξιακού χαρακτήρα που θα συμβάλλουν στην αύξηση της παραγωγικότητας και του εθνικού εισοδήματος, με παράλληλη ενσωμάτωση στον παραγωγικό μηχανισμό των προσφυγικών πληθυσμών, και στην εδραίωση της νομισματικής σταθεροποίησης με ταυτόχρονη ενίσχυση της Τ.τ.Ε, προκειμένου αυτή να επιβληθεί ως ένας ισχυρός φορέας προώθησης της οικονομικής πολιτικής στην τραπεζική δομή της χώρας. Η υλοποίηση του δεύτερου αυτού στόχου θα ξεκινήσει από την κατάληξη που είχε η διαμάχη για την κυριότητα της υπεραξίας του καλύμματος, όπου ύστερα από μακρές διαπραγματεύσεις το θέμα θα ρυθμιστεί με μια νέα σύμβαση που θα υπογραφεί τον Ιούνιο του 1929. Η συμφωνία αυτή υποχρέωνε την Ε.Τ.Ε να προχωρήσει στην τμηματική καταβολή προς το ελληνικό Δημόσιο 560 εκατομμύρια δραχμές, κάτι περισσότερο από το ήμισυ της υπεραξίας του καλύμματος, και να χορηγηθεί από την Εθνική προς τη νεοσυσταθείσα Α.Τ.Ε πιστώσεις 850 εκατομμύρια δραχμές ως το 1950. Σε αντάλλαγμα αυτού του διακανονισμού το κράτος εγγυήθηκε την μη φορολόγηση της υπεραξίας του καλύμματος που έμεινε στην κατοχή της Ε.Τ.Ε, ως αποζημίωση για την πρόωρη άρση του εκδοτικού της προνομίου. Τα κεφάλαια που απέκτησε το ελληνικό Δημόσιο από την υπεραξία του καλύμματος που καρπώθηκε θα διατεθούν μετέπειτα για την ενίσχυση της Α.Τ.Ε.

Στην κατεύθυνση ενίσχυσης του ρόλου της Τ.τ.Ε μέσα στο τραπεζικό σύστημα και αύξησης των μέσων που είχε στη διάθεσή της προκειμένου να είναι σε θέση να επηρεάσει την πιστωτική πολιτική των τραπεζών και κατ' επέκταση και την διαμόρφωση των μεγεθών της νομισματικής κυκλοφορίας η κυβέρνηση θα προχωρήσει, ύστερα από επίπονες διαπραγματεύσεις, στην εκ νέου διευθέτηση του ζητήματος της διαχείρισης των διαθεσίμων των Ν.Π.Δ.Δ, η οποία αρχικά είχε ανατεθεί στην Ε.Τ.Ε. Με δύο διαδοχικές ρυθμίσεις τον Ιούνιο του 1929 και τον Απρίλιο του 1930, η κυβέρνηση Βενιζέλου πετυχαίνει αρχικά τη μεταβίβαση του δικαιώματος διαχείρισης των διαθεσίμων των Ν.Π.Δ.Δ από την Ε.Τ.Ε στα διοικητικά συμβούλια των Ν.Π.Δ.Δ, ενώ στη συνέχεια θα κατορθώσει να απομακρύνει τους εκπροσώπους της Ε.Τ.Ε που μετείχαν στα διοικητικά συμβούλια των Ν.Π.Δ.Δ ως οιονεί ΚΤ της χώρας, και να τοποθετήσει εκπροσώπους της Τ.τ.Ε στα διοικητικά συμβούλια των Ν.Π.Δ.Δ, παρέχοντας ουσιαστικά με αυτή τη ρύθμιση τον έλεγχο των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ στην Τ.τ.Ε. Επιπλέον με νομοθετική ρύθμιση η κυβέρνηση Βενιζέλου θα υποχρεώσει τον Μάιο του 1930 τις εμπορικές τράπεζες να τηρούν στην Τ.τ.Ε ποσοστό που αντιστοιχεί στο 7% των καταθέσεων όψεως και ταμειυτηρίου που διατηρούν στα υποκαταστήματά τους στις πόλεις όπου διατηρεί υποκαταστήματα η Τ.τ.Ε, ή αν δεν προέβαιναν στην κατάθεσή τους στην Τ.τ.Ε να διακρατούσαν αυτό το ποσοστό των καταθέσεών τους στα ταμεία των υποκαταστημάτων τους.

Η ρύθμιση αυτή συνιστούσε επέκταση της σύμβασης που είχε υπογραφεί μεταξύ Ε.Τ.Ε και ελληνικού Δημοσίου και προέβλεπε την κατάθεση στην Τ.τ.Ε το 7% των καταθέσεων όψεως και ταμειυτηρίου που διέθεταν τα υποκαταστήματα της Εθνικής στις πόλεις όπου διατηρούσε υποκαταστήματα η Τ.τ.Ε. Η εν λόγω σύμβαση που υπεγράφη τον Οκτώβριο του 1927 αποτέλεσε μια συμφωνία από μία σειρά συμφωνιών που υπογράφηκαν ανάμεσα στην Ε.Τ.Ε και το κράτος κατά την περίοδο που έγινε αποδεκτό το σχέδιο Τσουδερού και δρομολογήθηκαν οι εξελίξεις για την ίδρυση της Τ.τ.Ε και τη εφαρμογή της νομισματικής μεταρρύθμισης.

Η απόφαση της κυβέρνησης να προβεί σε αυτή τη ρύθμιση προκάλεσε την αντίδραση των εμπορικών τραπεζών. Η κριτική των τελευταίων σ' αυτή τη κυβερνητική

απόφαση θα συνοψισθεί στο έργο του καθηγητή Γεωργίου Χαριτάκη. « Ρευστά διαθέσιμα τραπεζών και νομοθεσία». Η βασική επιχειρηματολογία που αναπτύσσεται έναντι της επιβολής στις εμπορικές τράπεζες της τήρησης ενός ελαχίστου ποσού ρευστών διαθέσιμων με σκοπό την προστασία των συμφερόντων των καταθετών, είναι ότι αυτή η υποχρέωση διατήρησης ενός ελάχιστου ποσοστού ρευστών διαθέσιμων από τις εμπορικές τράπεζες δεν διασφαλίζει τα συμφέροντα των καταθετών γιατί για τον αξιόπιστο προσδιορισμό του βαθμού φερεγγυότητας των εμπορικών τραπεζών απαιτείται το σύνολο των στοιχείων του ενεργητικού τους να χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό ρευστότητας κι όχι μόνο ένα μικρό τμήμα του. Επιπροσθέτως η τήρηση της συμβατικής υποχρέωσης για τήρηση ενός ελάχιστου ποσοστού ρευστών διαθέσιμων είναι δυνατό να λειτουργήσει παραπλανητικά για τους καταθέτες δεδομένου ότι αποκλειστικά και μόνο η συμμόρφωση των εμπορικών τραπεζών σ' αυτή τη νομική τους υποχρέωση δεν εγγυάται την εξασφάλιση των καταθετών, οι οποίοι μπορεί να τοποθετήσουν τις αποταμιεύσεις τους σε τράπεζες που τα λοιπά στοιχεία του ενεργητικού τους, πέραν των ρευστών διαθέσιμων που διατηρούν, να είναι τοποθετημένα σε επισφαλείς απαιτήσεις (Χαριτάκης 1930: 71). Κατά τον Χαριτάκη η ρευστότητα των ελληνικών τραπεζών κατά την εξεταζόμενη περίοδο ήταν τέτοια που η επιβολή αυτής της υποχρέωσης καθίστατο εκ των πραγμάτων περιττή ενώ θα ωθούσε σε αύξηση το κόστος του χρήματος (επιτόκια) και ταυτόχρονα θα αποστερούσε την ελληνική οικονομία από πολύτιμα κεφάλαια λόγω περιστολής των πιστώσεων. Κατά το Χαριτάκη η μόνη προστασία των καταθετών συνίσταται στη δημοσιότητα των ισολογισμών των τραπεζών (Χαριτάκης 1930: 72,75,78).

Την περίοδο 1928-1932 η Τ.τ.Ε θα ασκήσει μια συσταλτική - αντιπληθωριστική πολιτική με σκοπό τη διατήρηση της σταθερότητας της αξίας του νομίσματος, πολιτική όμως που δεν οφειλόταν σε μια συνειδητή προσπάθεια της ΚΤ να ελέγξει τη νομισματική κυκλοφορία, και κατά συνέπεια τον πληθωρισμό, αλλά κυρίως στην αδυναμία της να ελέγξει τη συμπεριφορά των εμπορικών πιστωτικών ιδρυμάτων. Αναλυτικότερα η επιστροφή της χώρας στο σύστημα του κανόνα συναλλάγματος χρυσού (ΚΣΧ) και την επαναφορά της δραχμής σε καθεστώς μετατρεψιμότητας, θα οδηγήσει τις εμπορικές τράπεζες στην απορρόφηση συναλλαγματικών πόρων από το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας που διατηρούσε, ως όφειλε, η Τ.τ.Ε παρέχοντάς της το αντίστοιχο δραχμικό τους ισοδύναμο. Η γενικευμένη πρακτική αυτή των εμπορικών τραπεζών προκάλούσε ένα διττό αποτέλεσμα: την συστολή της νομισματικής κυκλοφορίας και την εξαγωγή του συναλλάγματος, καθώς οι τράπεζες τοποθετούσαν το συνάλλαγμα που αποκτούσαν με αυτό τον τρόπο σε χρεόγραφα μεταξύ άλλων και του ελληνικού Δημοσίου σε χρυσό, που διαπραγματευόταν στα χρηματιστήρια της Νέας Υόρκης και του Λονδίνου.

Παρά την τακτική αυτή των τραπεζών που οδηγούσε σε μείωση της νομισματικής κυκλοφορίας και διεύρυνση του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας, έλλειμμα που συνιστούσε ένα από τα πλέον πιεστικά και θεμελιώδη προβλήματα της ελληνικής οικονομίας, η λειτουργία του ΚΣΧ μπορούσε, θεωρητικά τουλάχιστον, να επιφέρει εξισορρόπηση στο ισοζύγιο πληρωμών μέσω του, οιονεί αυτόματου κατά του θιασώτες του ΚΧ, μηχανισμού κίνησης των κεφαλαίων και της προσαρμογής του επιπέδου τιμών της χώρας σε επίπεδα που θα αντιστοιχούσαν στα νέα μεγέθη της χρηματικής κυκλοφορίας. Οι μηχανισμοί όμως αποκατάστασης της ισορροπίας στα ισοζύγια πληρωμών των χωρών που συμμετέχουν στο σύστημα του ΚΧ, λειτουργούν αποτελεσματικά όταν υπάρχουν ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες απουσίαζαν στην περίπτωση της Ελλάδας αυτή τη χρονική περίοδο (Τ.τ.Ε 1978: 132). Οι μηχανισμοί αυτοί συνίστανται κατά βάση στο προεξοφλητικό επιτόκιο της ΚΤ και στην πολιτική της ανοιχτής αγοράς. Ο μηχανισμός του προεξοφλητικού επιτοκίου δεν ήταν εφικτό να λειτουργήσει αποτελεσματικά λόγω της υψηλής ρευστότητας των εμπορικών τραπεζών

και η πολιτική της ανοιχτής αγοράς εξαιτίας της έλλειψης ισχυρής χρηματιστηριακής αγοράς χρεογράφων, πράγμα που οφείλεται ως ένα βαθμό και στο ότι οι τίτλοι σε χρυσό του ελληνικού δημοσίου χρέους εκδίδονταν ως επί το πλείστον στις ξένες κεφαλαιαγορές, αφού η ελληνική αγορά κρίνονταν ανεπαρκής για να καλύψει ικανοποιητικά την ζήτηση του ελληνικού Δημοσίου για συναλλαγματικούς πόρους.

Ενδεικτικό της συστολής που επήλθε στα επίπεδα της νομισματικής κυκλοφορίας είναι ότι αυτή μειώθηκε κατά 17% την περίοδο 1929-1932, εξέλιξη που προκάλεσε έντονες αντιδράσεις και διαμαρτυρίες για την έλλειψη συναλλακτικών μέσων και για την κατάσταση «νομισματικής στενότητας» ή «χρηματικής ασφυξίας», κατά τις προσφιλείς εκφράσεις του Τύπου της εποχής (Τ.τ.Ε 1978: 133), φαινόμενο που έκανε την εμφάνισή του ήδη από την περίοδο της έντονης κάμψης των χρηματιστηριακών τιμών, στις αρχές του φθινοπώρου του 1929, στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, στο οποίο συγκεντρώνονταν, το εν λόγω χρονικό διάστημα, τεράστια επενδυτικά κεφάλαια σχεδόν απ' όλες τις ευρωπαϊκές οικονομίες, και γι' αυτό το λόγο η πορεία του αποτελούσε βαρόμετρο της διεθνούς οικονομικής ευστάθειας.

Στην πραγματικότητα η χρηματική στενότητα και η έλλειψη ρευστότητας στην αγορά υπήρξε αποκύημα της πρακτικής των πιστωτικών ιδρυμάτων να εξαντλούν τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της ΚΤ, διαθέσιμα που αποτελούσαν το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας με συνέπεια να περιορίζεται αντίστοιχα η κυκλοφορία της χρηματικής μάζας, επενδύοντας το κάλυμμα της χρηματικής κυκλοφορίας στις χρηματιστηριακές αγορές του εξωτερικού. Η δυνατότητα αυτή παρέχονταν στις τράπεζες αφενός λόγω του καθεστώτος της μετατρεψιμότητας, υπό το οποίο τελούσε πλέον η δραχμή, και αφετέρου εξαιτίας της αδυναμίας της ΚΤ να συνδεθεί οργανικά με την πιστωτική αγορά καθιστώντας δυνατό τον επηρεασμό της πιστωτικής τους συμπεριφοράς. Η πολιτική αυτή των εμπορικών τραπεζών θα αποδειχθεί σε σύντομο χρονικό διάστημα ως μία βασική αιτία αποδυνάμωσης τους και ισχυροποίησης της ΚΤ.

Η ΚΤ επιχειρώντας να συνδεθεί με τη χρηματαγορά και να καταστήσει δυνατό τον έλεγχο του πιστωτικού συστήματος, κάτι που ανταποκρινόταν στην ανάγκη διατήρησης του καθεστώτος του ΚΣΧ, θα προβεί στον άμεσο πιστωτικό ανταγωνισμό με τις εμπορικές τράπεζες, ιδρύοντας μια σειρά νέων υποκαταστημάτων, αλλά και στην αύξηση των άμεσων πιστώσεων που παρείχε στον επιχειρηματικό κόσμο, τακτική που αντίκειτο στις αρχές του Central Banking. Η Τ.τ.Ε θα επιχειρήσει μέσα απ' αυτή την διαδικασία να ισχυροποιήσει τη θέση της, σε μια περίοδο που οι εμπορικές τράπεζες άρχισαν να καταγράφουν σημαντικές απώλειες στα χαρτοφυλάκια τους ως απόρροια της μετάδοσης της χρηματιστηριακής κρίσης και στα χρηματιστήρια της Ευρώπης αλλά και των ακινητοποιήσεων που αντιμετώπιζαν στις πιστώσεις που παρείχαν εγχωρίως. Στην πολιτική των απευθείας πιστώσεων η Τ.τ.Ε θα προχωρήσει υποχρεωμένη από το ότι πριν το ξέσπασμα και την διάδοση της χρηματιστηριακής κρίσης, που δεν άφησε ανεπηρέαστο και τους παραγωγικούς τομείς των οικονομιών της αμερικανικής και της ευρωπαϊκής ηπείρου, οι εμπορικές τράπεζες είτε διέθεταν επαρκή ρευστότητα, είτε όταν αντιμετώπιζαν προβλήματα κατέφευγαν στην προεξόφληση του χαρτοφυλακίου τους στην Ε.Τ.Ε αντλούσαν τα αναγκαία κεφάλαια μέσω πιστώσεων από ευρωπαϊκές τράπεζες (Πύρσος 1946: 308). Αν συνυπολογιστεί και η έλλειψη των απαραίτητων νομισματοπιστωτικών εργαλείων από πλευράς ΚΤ για να αποκτηθεί επαφή με το πιστωτικό σύστημα σε συνδυασμό με τη λειτουργία του ΚΣΧ, καθίστανται προφανείς οι λόγοι που οδήγησαν την Τ.τ.Ε να ακολουθήσει μια τέτοια πολιτική. Το μεγαλύτερο μέρος των πιστώσεων που παρείχε η ΚΤ κατευθύνονταν στις τράπεζες και στο εμπόριο, εισαγωγικό και εξαγωγικό και δευτερευόντως στη βιομηχανία και τη γεωργία (Πύρσος 1946: 309).

Οι εμπορικές τράπεζες, στο βαθμό που κατόρθωναν να διατηρούν επαρκή ρευστότητα παρά τις αρνητικές συνέπειες που δέχονταν από την κλιμάκωση και διάδοση της διεθνούς κρίσης, αντιδρούσαν στην ανορθόδοξη, κατά το θεωρητικό υπόδειγμα του Central Banking, πρακτική των απευθείας πιστώσεων της ΚΤ, θεωρώντας την στάση αυτή της Τ.τ.Ε ανταγωνιστική ως προς αυτές τη μια περίοδο κατά την οποία αυτές εμφανίζονται αδύναμες στο να αντιδράσουν (Κωστής 1986: 94). Καθώς οι επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης γίνονταν ολοένα και πιο αισθητές στο εσωτερικό, οι τράπεζες θα καταφεύγουν ολοένα και περισσότερο στην Τ.τ.Ε για την προεξόφληση του χαρτοφυλακίου τους, βρισκόμενες αντιμέτωπες με μεγάλες πιέσεις στα χαρτοφυλάκια τους, πρόβλημα, που ως ένα βαθμό, προκάλεσαν οι ίδιες με την επενδυτική πολιτική τους. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και με την αρωγή της κυβέρνησης Βενιζέλου, η οποία ήταν δυσαρεστημένη από την πρακτική των τραπεζών να εξαντλούν το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας διοχετεύοντας το στο εξωτερικό υπονομεύοντας έτσι τη λειτουργία του ΚΣΧ και κατ' επέκταση την προσπάθεια παγίωσης της νομισματικής σταθεροποίησης, η Τ.τ.Ε θα ενδυναμώνει την παρουσία της στο πιστωτικό σύστημα της χώρας. Η κυβέρνηση Βενιζέλου διευθετώντας, με ευνοϊκό για την Τ.τ.Ε τρόπο, και τα ακανθώδη ζητήματα της υπεραξίας των καλυμμάτων που προέκυψε από τη σταθεροποίηση της δραχμής, των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ και της τήρησης στα ταμεία της Τ.τ.Ε ενός ποσοστού 7% των ρευστών διαθεσίμων που διέθεταν τα πιστωτικά ιδρύματα, συνέβαλε αποφασιστικά στην ισχυροποίηση της ΚΤ, κάτι που αποτελούσε προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία του ΚΣΧ και τη διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας.

Η εδραίωση του ΚΣΧ και η επιτυχής έκβαση της προσπάθειας που κατέβαλε η χώρα για την εμπέδωση της νομισματικής σταθερότητας αποτελούσαν όρο *sine qua non* για την αποκατάσταση της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας στο εξωτερικό, γεγονός που θα οδηγούσε στην προσέλκυση ξένων κεφαλαίων στη χώρα. Η ικανότητα της χώρας να προσελκύσει πιστώσεις από το εξωτερικό αποτελούσε διαχρονικά για την ελληνική οικονομία και την εκάστοτε κυβέρνηση αναγκαία συνθήκη για την σχετικά, ομαλή αναπαραγωγή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Για την Τ.τ.Ε και την κυβέρνηση Βενιζέλου αποτελούσε κάτι παραπάνω όρο επιβίωσης.

Η Τ.τ.Ε χωρίς την εισροή ξένων κεφαλαίων δεν θα ήταν σε θέση να διατηρεί επαρκές κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας που να υποστηρίζει τη μετατρεψιμότητα της δραχμής και κατά συνέπεια την αποτελεσματική λειτουργία του ΚΣΧ και τη σταθερότητα του νομίσματος. Άλλωστε δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι η ύπαρξη της Τ.τ.Ε είχε συνδεθεί τόσο στη συνείδηση του κοινού, όσο και με βάση το αρχικό καταστατικό της, με την επιτυχή απόληξη της νομισματικής μεταρρύθμισης και την εδραίωση της σταθερότητας της αξίας της δραχμής.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου από την άλλη πλευρά πέραν της ευόδωσης της προσπάθειας της νομισματικής σταθεροποίησης είχε να αντιμετωπίσει τα οξύτατα αναπτυξιακά προβλήματα της χώρας και την ομαλή εξυπηρέτηση του εξαιρετικά υψηλού δημοσίου χρέους που κληροδότησε ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, η μικρασιατική εκστρατεία, η αποκατάσταση των προσφύγων, η κάλυψη των αναγκών του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας, που διογκώθηκε απότομα μετά και την έλευση των προσφύγων, όπως και να αντιμετωπίσει τη διαχρονική παθογένεια της ελληνικής οικονομίας: τη διαρκή και αυξανόμενη ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών.

Η επίλυση αυτών των προβλημάτων συνεπάγονταν την ανάπτυξη του παραγωγικού δυναμικού της χώρας κάτι που προϋπέθετε και την εισροή ξένων κεφαλαίων, δεδομένο ότι οι εγχώριοι πόροι δεν ήταν τέτοιου μεγέθους που να μπορούν να υποστηρίξουν μια τόσο μεγάλης κλίμακας αναπτυξιακή προσπάθεια. Η προσπάθεια όμως αυτή καλούνταν

να πραγματοποιηθεί και σε ένα διεθνές οικονομικό περιβάλλον που πολλαπλασίαζε τις ήδη αντίξοες συνθήκες υπό τις οποίες η χώρα επιχειρούσε να ανταποκριθεί με επιτυχία στις μεγάλες δυσκολίες με τις οποίες ήταν αντιμέτωπη. Η κατάρρευση των χρηματιστηριακών αξιών στη Νέα Υόρκη, όπου είχαν τοποθετηθεί όχι μόνο τα επαναπατρισθέντα, από την ευρωπαϊκή ήπειρο, αμερικανικά κεφάλαια αλλά και μεγάλο μέρος του ενεργητικού των μεγαλύτερων ευρωπαϊκών τραπεζών θα πυροδοτήσει μια εντονότατη διεθνή κρίση. Την αρχική ευφορία για τις μεγάλες αποδόσεις που επιφύλαξε το Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης για τους επενδυτές του, διαδέχτηκε ο πανικός των επενδυτών όταν κατέστη εμφανές ότι τα επίπεδα αύξησης των χρηματιστηριακών τιμών δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα αλλά στο έντονο κερδοσκοπικό κλίμα που γέννησαν οι αβάσιμες προσδοκίες των επενδυτών για τη μελλοντική πορεία των αποδόσεων που υπόσχονταν οι τοποθετήσεις στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης.

Η μαζική εκροή κεφαλαίων από την Ευρώπη προς τις ΗΠΑ τροφοδότησε τον κερδοσκοπικό πυρετό του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης αλλά ταυτόχρονα αποδιάρθρωσε τον διεθνή μηχανισμό της κίνησης των κεφαλαίων, που μέσω των δανείων που πιστώσεων που παρείχαν οι πιστώτριες χώρες προς τις δανειολήπτριες χώρες διατηρούσαν μια κατάσταση, εϋθραυστης έστω, ισορροπίας και αλληλεξάρτησης. Οι αμερικανικές πιστώσεις προς τη Γερμανία καθιστούσαν εφικτή την αποπληρωμή των πολεμικών επανορθώσεων που όφειλε αυτή στην Αγγλία και τη Γαλλία, οι οποίες με τη σειρά τους χρησιμοποιούσαν τις πολεμικές επανορθώσεις που λάμβαναν για την αποπληρωμή των πολεμικών χρεών που όφειλαν προς τις ΗΠΑ που συνέχισαν να στηρίζουν την Αγγλία, άμεσα ή έμμεσα μετά το Α΄ παγκόσμιο πόλεμο μέχρι να ξεκινήσει η αντίστροφη κίνηση των κεφαλαίων από την Ευρώπη προς τις ΗΠΑ. Η αντίστροφη αυτή των κεφαλαιακών ροών σε συνδυασμό με τη μετέπειτα απότομη πτώση των χρηματιστηριακών τιμών στις ΗΠΑ λειτούργησε αποσταθεροποιητικά για το σύνολο της Ευρωπαϊκής οικονομίας, καθώς η ομαλή κίνηση των ροών του κεφαλαίου αποτελούσε τον συνδετικό κρίκο που εξασφάλιζε τη λειτουργική διασύνδεση των εθνικών οικονομιών (Eichengreen 1998: 91).

Η αποδόμηση του μηχανισμού μέσω του οποίου οι χώρες που παρουσίαζαν πλεονάσματα στα ισοζύγια των εξωτερικών τους συναλλαγών χρηματοδοτούσαν τις χώρες που εμφάνιζαν ελλείμματα στα ισοζύγια πληρωμών τους είχε αλυσιδωτές επιπτώσεις, αρχικά στο τραπεζικό σύστημα και εν συνεχεία και στην υπόλοιπη οικονομική δραστηριότητα. Οι αλληπάλληλες πτωχεύσεις τραπεζών, η περίπτωση της αυστριακής Kredit Anstalt το Μάιο του 1931 θα είναι μια από τις πλέον ηχηρές, θα δημιουργήσουν κλίμα ανασφάλειας, αφού μεγάλο μέρος του κοινού θα απωλέσει τις αποταμιεύσεις του, αφού σε πολλές περιπτώσεις θα εκμηδενιστεί η αξία των χαρτοφυλακίων πολλών εμπορικών τραπεζών, αποτέλεσμα των άστοχων κερδοσκοπικών τους πρακτικών. Ουσιαστικά ο μηχανισμός της κρίσης είχε ως αφετηρία τη μαζική εκροή κεφαλαίων από την Ευρωπαϊκή ήπειρο, όπου μέχρι τότε κατευθύνονταν τα αμερικανικά κεφάλαια προκειμένου να συντελεσθεί η ανοικοδόμηση της μετά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο, προς τις ΗΠΑ όπου μέσω των χρηματιστηριακών μηχανισμών που απορροφήθηκαν από τα αμερικανικά κερδοσκοπικά κεφάλαια και κατ' αυτό τον τρόπο προκλήθηκε νομισματική στενότητα, αφού τα κεφάλαια που αντλήθηκαν μέσω του αμερικανικού χρηματιστηρίου δεν επαναδιοχετεύθηκαν, σε επαρκή τουλάχιστον βαθμό, στο συναλλακτικό κύκλωμα. Αυτή η εξέλιξη προκάλεσε πτώση των επενδύσεων και αύξηση της ανεργίας, ενδεικτικό είναι μάλιστα το γεγονός ότι η βιομηχανική παραγωγή στις ΗΠΑ κατά το διάστημα 1929-1932 παρουσίασε πτώση κατά 48% και 39% στη Γερμανία, καθώς η ζήτηση εμφάνισε έντονες πτωτικές τάσεις παγκοσμίως.

Ως φυσικό επακόλουθο της μειωμένης ζήτησης εκδηλώθηκε το φαινόμενο της πτώσης των τιμών. Ο αντιπληθωρισμός που ακολούθησε κατ' άλλους - π.χ. Milton

Friedman - υπήρξε αποτέλεσμα της εφεκτικής στάσης της Ομοσπονδιακής Τράπεζας των ΗΠΑ (Federal Reserve Bank ή Fed) όσον αφορά τη νομισματική της πολιτική, η πολιτική της οποίας δεν είχε επεκτατικό χαρακτήρα διοχετεύοντας ρευστότητα στο πιστωτικό σύστημα και αυξάνοντας την προσφορά χρήματος ενώ κατά άλλους – π.χ. Peter Temin - το φαινόμενο αυτό οφείλεται στο ότι το κοινό, επηρεασμένο από μία κατάρρευση των χρηματιστηριακών αξιών, προτίμησε να διακρατήσει μεγάλο ποσοστό χρηματιστηριακών διαθεσίμων αναβάλλοντας τις καταναλωτικές του δαπάνες. Ο περιορισμός της ζήτησης δρομολόγησε την πτώση των τιμών των αγαθών και επομένως των κερδών και των επενδύσεων που με τη σειρά τους προκάλεσαν πτωχεύσεις επιχειρήσεων που αδυνατούσαν να ανταποκριθούν στις δανειακές του υποχρεώσεις, συμπαρασύροντας στην πτώχευση και τις πιστώτριες τράπεζες (Τσουφλίδης 2003: 256-258). Κατά τον Temin δεν υπήρξε το διάστημα αυτό χρηματική στενότητα κάτι που αποδεικνύεται, κατά τον ίδιο, από το ότι τα επιτόκια στις ΗΠΑ και τις ευρωπαϊκές χώρες ακολούθησαν πτωτική πορεία (Τσουφλίδης 2003: 258).

Η συναλλαγματική αστάθεια που προκλήθηκε από την έντονη πτώση των τιμών σε συνδυασμό με τα εκρηκτικά οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο εσωτερικό των χωρών από τη δραστική μείωση της ζήτησης, την πτώση των επενδύσεων και των κερδών και την αύξηση της ανεργίας, έφερε τις εθνικές οικονομίες ενώπιον του διλήμματος της παραμονής στο σύστημα του ΚΣΧ, που αποτελούσε τη μεσοπολεμική αναβίωση του προπολεμικού συστήματος οργάνωσης της διεθνούς και εσωτερικής νομισματικής τάξης, ή της εγκατάλειψής του. Το δίλημμα δεν ήταν θεωρητικού χαρακτήρα αφού η συμμετοχή στο σύστημα του ΚΣΧ δεν επέτρεπε την αύξηση της προσφοράς χρήματος, προκειμένου να τονωθεί η εγχώρια ζήτηση για να αναθερμανθεί η οικονομική δραστηριότητα, αν δεν αυξανόταν πρώτα το συναλλαγματικό κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας. Όμως η διεθνής συναλλαγματική αστάθεια προκαλούσε τη δραματική μείωση της κινητικότητας των κεφαλαίων, καθώς επικρατούσε αβεβαιότητα αναφορικά με το επίπεδο των επενδυτικών αποδόσεων και της σταθερότητας των χρηματικών αξιών, εξέλιξη που καθιστούσε ανέφικτη την προσέλκυση ξένων πιστώσεων ώστε να αυξηθούν οι διαθέσιμοι συναλλαγματικοί πόροι και να τονωθεί η εγχώρια κυκλοφορία χρηματικών μέσων, όπως και να αντιμετωπιστούν τα ελλείμματα στα ισοζύγια πληρωμών των διάφορων εθνικών οικονομιών.

Ο ελλιπής συντονισμός όμως ανάμεσα στις χώρες που συμμετείχαν στον ΚΣΧ και η απουσία μιας αναμφισβήτητης ηγέτιδας δύναμης που θα αναλάμβανε αυτό το ρόλο, που στην προπολεμική περίοδο τον ρόλο αυτό διαδραμάτιζε η Αγγλία, κλόνησε την εμπιστοσύνη των χωρών σχετικά με την αποτελεσματικότητα αλλά και την σκοπιμότητα, υπό αυτές τις συνθήκες, λειτουργίας του ΚΣΧ. Η ύπαρξη δύο ισχυρών χρηματιστηριακών πόλων Αγγλίας και ΗΠΑ, ως συντονιστικών κέντρων του συστήματος αποδείχθηκε ασταθής (Temin 1990: 35). Μάλιστα μεσοπολεμικά οι ΗΠΑ απέκτησαν μεγαλύτερη βαρύτητα από την Αγγλία ως χώρα που αποτελούσε την κύρια πηγή παροχής χρηματικών κεφαλαίων στις χώρες του ΚΧ μετά την κατάρρευση των ευρωπαϊκών οικονομιών κατά τον Α΄ παγκόσμιο πόλεμο. Όμως οι ΗΠΑ αποδείχθηκαν ανέτοιμες να επωμιστούν αυτό το βάρος και να διαμορφώσουν ένα εύρυθμο πλαίσιο λειτουργίας του ΚΣΧ (Eichengreen 1998: 92).

Οι κυβερνήσεις των κρατών που συμμετείχαν στο σύστημα του ΚΣΧ ερχόμενες αντιμέτωπες με το δίλημμα παραμονής ή εξόδου από το σύστημα αυτό, δίλημμα που αντικατοπτρίζεται στην εξυπηρέτηση των στόχων του εξωτερικού τομέα της οικονομίας π.χ. συναλλαγματική ευστάθεια και εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών, ή των στόχων στο εσωτερικό της οικονομίας, π.χ. αντιμετώπιση ανεργίας και αύξηση ή προστασία της εγχώριας παραγωγής, θα κλίνουν τελικά προς την κατεύθυνση της εξόδου

από τον ΚΣΧ και την επιδίωξη ικανοποίησης των εσωτερικών οικονομικών τους στοχεύσεων (Eichengreen 1998: 91). Άλλωστε η καθυστερημένη, όπως αποδείχθηκε, έξοδος από τον ΚΣΧ θεωρήθηκε ως μια βασική αιτία παράτασης και όξυνσης της κρίσης (Τσουλφίδης 2003: 259).

Ρόλο «κλειδί» για την εσωτερικευση της διεθνούς κρίσης στην Ελλάδα διαδραμάτισε η πτώση των τιμών των βασικών εξαγωγίμων προϊόντων της χώρας όπως ήταν η σταφίδα, το λάδι και ο καπνός. Ο δραστικός περιορισμός της ζήτησης στο εξωτερικό γι' αυτά τα προϊόντα, εξαιτίας της διεθνούς κρίσης και της πτώσης των διεθνών τιμών τους σε συνδυασμό με τις πενιχρές σοδιές κατά την περίοδο 1927-1931, περιόρισαν δραματικά τις συναλλαγματικές εισροές της χώρας και μείωσαν το εγχώριο προϊόν αποδυναμώνοντας την ικανότητα της Ελλάδας να χρηματοδοτεί τις εισαγωγές της (Πετμεζάς 2002B1: 215,223), (Βεργόπουλος 1978: 49). Η κατάσταση αυτή είχε πολλαπλές επιδράσεις για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Η συρρίκνωση των εξαγωγικών επιδόσεων των αγροτικών προϊόντων συμπίεσε σε μεγάλο βαθμό το αγροτικό εισόδημα και στέρησε την ελληνική βιομηχανία από την ισχυρότερη πηγή ζήτησης της παραγωγής της προκαλώντας πτώση των κερδών της και μια σειρά προβλημάτων, που έφθαναν μέχρι και στην πτώχευση, στις τράπεζες που είχαν στο χαρτοφυλάκιό τους ακινητοποιήσεις των διαθέσιμων τους σε βιομηχανικές επιχειρήσεις. Η πτώση όμως της διεθνούς κατανάλωσης για τα προϊόντα αυτά ώθησε τους παραγωγούς στον επαναπροσδιορισμό της παραγωγής τους, ωθώντας τους στην καλλιέργεια δημητριακών, που παραδοσιακά αποτελούσε ένα εισαγόμενο προϊόν, και βαμβακιού. Αυτή η στροφή των Ελλήνων καλλιεργητών επέδρασε θετικά στη μείωση της ελλειμματικότητας του εμπορικού ισοζυγίου, καθώς εξοικονομούνταν συναλλαγματικοί πόροι από την ικανοποίηση της εγχώριας ζήτησης για σιτηρά που πλέον αποτελούσαν αντικείμενα της εγχώριας παραγωγής (Βεργόπουλος 1978: 49-56). Η ευεργετική όμως αυτή η επίδραση κλιμακώθηκε σε ένα βάθος χρόνου ενώ οι αρνητικές επιπτώσεις από τη ραγδαία μείωση των εξαγωγών των ελληνικών αγροτικών προϊόντων υπήρξαν άμεσες και αρκετά ισχυρές.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου αντιμετώπισε πλέον μέσα σε αυτό το διεθνές οικονομικό πλαίσιο πιεστικά προβλήματα που και οι ίδιες οι λύσεις τους φαίνονταν αδιέξοδες. Η συρρίκνωση των συναλλαγματικών εισροών λόγω της σημαντικότητας μείωσης των εξαγωγών και ο δραστικός περιορισμός που επικράτησε διεθνώς στην κίνηση των κεφαλαίων, ως απότοκος της νομισματικής αστάθειας που υπήρξε στις δύο πλευρές του ατλαντικού εξαιτίας του μεγέθους και της έντασης της οικονομικής κρίσης, δημιούργησε τεράστια προβλήματα, εν πολλοίς αλληλένδετα, τόσο στο δημοσιονομικό ισοζύγιο της χώρας όσο και στο ισοζύγιο πληρωμών. Η ανάγκη για την εξεύρεση των απαιτούμενων πόρων που θα χρησιμοποιούνταν για την αποπληρωμή των μεγάλων εξωτερικών δανείων που είχαν συναφθεί καθιστούσαν τη μείωση των συναλλαγματικών διαθέσιμων που εισέρρεαν στην χώρα μια εφιαλτική εξέλιξη αναφορικά με την προσπάθεια που κατέβαλε η κυβέρνηση Βενιζέλου για την εδραίωση της νομισματικής σταθερότητας και την ισχυροποίηση της παραγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας. Η ταυτόχρονη μείωση του όγκου του διεθνούς εμπορίου, φυσικό επακόλουθο της οικονομικής κρίσης έπληττε πολλαπλά τους στόχους της οικονομικής πολιτικής του Βενιζέλου.

Ειδικότερα, η μείωση των εισαγωγών περιόριζε τις δασμολογικές εισπράξεις του ελληνικού κράτους και αποστερούσε το κρατικό προϋπολογισμό μία από τις κυριότερες πηγές χρηματοδότησης του (Κωστής 1986: 103), (Βεργόπουλος 1978: 33), κάτι που όξυνε περαιτέρω τη δεδομένη δημοσιονομική καχεξία αν συνεκτιμηθεί ότι η αύξηση της έμμεσης φορολογίας, που ήταν ήδη εξαιρετικά επαχθής, ήταν πολύ δύσκολη και επομένως δεν άφηνε περιθώρια για επέκτασή της, ενώ η αύξηση της φορολογίας επί του

κεφαλαίου ερχόταν σε σύγκρουση με μια θεμελιώδη στόχευση της οικονομικής πολιτικής: την προσέλκυση του ξένου κεφαλαίου (Mazower 1991α: 111).

Από την άλλη πλευρά η παραμονή της χώρας στον ΚΣΧ θεωρούνταν από τους κυβερνητικούς ιθύνοντες επιβεβλημένη, καθώς αποτελούσε προϋπόθεση για τη διατήρηση της δανειοδότησης της χώρας, κάτι που αποτελούσε την αναγκαία συνθήκη για τη συνέχιση της εκτέλεσης των μεγάλων παραγωγικών έργων που ήταν απαραίτητα για το σύνολο της ελληνικής κοινωνίας, και επιπλέον για την αίσια έκβαση της προσπάθειας για την επίτευξη μιας διατηρήσιμης, και όχι παροδικού χαρακτήρα, νομισματικής σταθερότητας, αφού έπρεπε να υφίσταται συναλλαγματικό κάλυμμα επαρκές για να υποστηρίζει τη μετατρεψιμότητα της δραχμής. Ταυτόχρονα οι πόροι που προέρχονταν από τις ξένες πιστώσεις χρησιμοποιούνταν και για την κάλυψη μιας πάγιας αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας, της κάλυψης του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών. Η ικανότητα της χώρας να καλύπτει το έλλειμμα του εξωτερικού τομέα της οικονομίας της με τη δυνατότητα της να διαθέτει συνεχής πρόσβαση στις διεθνές χρηματοπιστωτικές αγορές, ώστε να είναι σε θέση να ικανοποιεί τα επίπεδα της εγχώριας κατανάλωσης, ποιοτικά και ποσοτικά, και να υποστηρίζει τις ανεπάρκειες της διαχρονικά ισχνής παραγωγικής βάσης της χώρας αποτελούσε ζήτημα κεφαλαιώδους σημασίας.. Η λειτουργία αυτή του εξωτερικού δανεισμού, ως βασικής πηγής χρηματοδότησης των εισαγωγών, δεν είναι απλά μια παράμετρος βαρύνουσας οικονομικής σημασίας αλλά ίσως ο πιο θεμελιώδης μηχανισμός συντήρησης των θεσμικών δομών του πολιτικού συστήματος που βρίσκονται σε αναντιστοιχία, από καταβολής του ελληνικού κράτους, με τις παραγωγικές και εν γένει οικονομικές δομές του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Το γεγονός αυτό θεωρείται άλλωστε και ο βασικότερος, ίσως, ανασχετικός παράγοντας που αναπαράγει τις συνθήκες στασιμότητας και δυσπραγίας που χαρακτηρίζει την κοινωνικοοικονομική ολότητα της χώρας διαχρονικά (Χατζηωσήφ 1993: 370-381, 398-401).

Κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου η εξυπηρέτηση του δημοσίου χρέους θα απορροφήσει μεγάλο ποσοστό των δημόσιων εσόδων, περίπου 36% και σημαντικό τμήμα του Εθνικού εισοδήματος, πάνω από το 7% εξέλιξη που οφείλεται όχι μόνο στα υψηλά ποσά των συναφθέντων δανείων αλλά και στους δυσμενείς όρους με τους οποίους αυτά πραγματοποιήθηκαν, π.χ. τα υψηλά επιτόκια, καθώς και εξαιτίας της πολιτικής των υψηλών αποσβέσεων που ακολούθησε το ελληνικό κράτος καθιστώντας τη δανειακή επιβάρυνση της Εθνικής οικονομίας επαχθέστερη απ' αυτήν που αντιμετώπιζαν τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη (Ζολώτας 1931: 37-49). Αν μάλιστα στα παραπάνω συνυπολογιστεί ότι το μεγαλύτερο μέρος των δανείων χρησιμοποιήθηκε σε καταναλωτικές δαπάνες του ελληνικού Δημοσίου και επιπλέον ότι η αύξηση του εθνικού εισοδήματος από την εκτέλεση των παραγωγικών έργων είτε δεν ήταν η αναμενόμενη είτε ότι οι αυξητικές επιδράσεις, αυτών των έργων, επί του Εθνικού εισοδήματος απαιτούσαν, εκ της φύσεώς τους, την παρέλευση ορισμένων ετών προκειμένου να γίνουν αισθητές, καθίστανται εμφανείς οι εκρηκτικές διαστάσεις που λάμβανε το πρόβλημα της εξυπηρέτησης του δημοσίου χρέους (Ζολώτας 1931: 68-69).

Οι παραπάνω διαπιστώσεις είναι ιδιαίτερος σημαντικές για την κατανόηση της βαρύτητας που είχε η διεθνής οικονομική κρίση για την Ελλάδα και κυρίως για τον τρόπο που αυτή εσωτερικεύτηκε από την ελληνική οικονομία. Η διεθνής κρίση είχε κατά βάση νομισματικό και συναλλαγματικό χαρακτήρα, δεδομένου των διαρθρωτικών γνωρισμάτων και των ιδιομορφιών της ελληνικής οικονομίας. Η Ελλάδα ως μια χώρα με περιορισμένη βιομηχανική παραγωγή και περισσότερο αναπτυγμένη την αγροτική της παραγωγή, σε συνδυασμό με την οργανική ελλειμματικότητα στον τομέα των συναλλαγών της με το εξωτερικό, δεν δέχτηκε τις επιπτώσεις της διεθνούς κρίσης με τη μορφή που αυτή έλαβε χώρα στις προηγμένες βιομηχανικά χώρες όπου σημειώθηκε

ραγδαία πτώση της οικοδομικής δραστηριότητας, πτώση των επενδύσεων, μαζικές πτωχεύσεις των εταιρειών αύξηση της ανεργίας και έντονα πτωτικές τάσεις των τιμών (Τ.τ.Ε 1978: 101).

Στην Ελλάδα η συστολή που εκδηλώθηκε στον όγκο των διεθνών συναλλαγών έπληξε με ιδιαίτερη ένταση το ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών της χώρας επιτείνοντας δραματικά το έλλειμμα του ισοζυγίου κίνησης κεφαλαίων και προκαλώντας την σταδιακή εξάντληση των υπερπολύτιμων συναλλαγματικών αποθεμάτων της Τ.τ.Ε, αποτέλεσμα που με τη σειρά του διάβρωσε τα θεμέλια της νομισματικής μεταρρύθμισης και επέτεινε, σε απελπιστικό βαθμό, τα ήδη οξυμένα δημοσιονομικά προβλήματα.

Η παραγωγική βάση της χώρας επηρεάστηκε από τη διεθνή κρίση έμμεσα, μέσω του ισοζυγίου πληρωμών, και όχι στην ίδια έκταση με την αντίστοιχη αυτή των βιομηχανικών χωρών, με τον αγροτικό τομέα να αντιμετωπίζει τις σοβαρότερες επιπτώσεις από την εκδήλωση της διεθνούς κρίσης συγκριτικά με τους υπόλοιπους παραγωγικούς κλάδους.

Η συναλλαγματική κρίση, στο πλαίσιο αυτό, υπήρξε το φυσιολογικό επακόλουθο της επιδείνωσης του ισοζυγίου πληρωμών. Η επιδείνωση αυτή αποτέλεσε προϊόν όχι μόνο της κατακόρυφης πτώσης της αξίας των γεωργικών και των, ούτως ή άλλως περιορισμένης σημασίας, βιομηχανικών αγαθών αλλά και της απότομης μείωσης των άδηλων πόρων που προέρχονταν από τα εμβάσματα των μεταναστών και τους ναύλους της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, όπως επίσης και από τη δραματική συρρίκνωση της διεθνούς αγοράς χρηματικού κεφαλαίου (Τ.τ.Ε 1978: 102), κάτι που στέρησε τη χώρα από τον σημαντικότερο μηχανισμό κάλυψης της ελλειμματικότητας του εξωτερικού τομέα της οικονομίας και της εν γένει ανεπάρκειας της ανταγωνιστικότητας, στο διεθνή οικονομικό στίβο, της ελληνικής οικονομίας. Άλλωστε η στροφή που πραγματοποιήθηκε και από τους σημαντικότερους εμπορικούς εταίρους της χώρας, Γερμανία και Αγγλία, προς μια πολιτική αυτάρκειας, προστατευτισμού και αυστηρού ελέγχου των εμπορικών ελλειμμάτων τους (Πετμεζάς 2002Β1: 224), σε συνδυασμό με την εξάλειψη της διαφοράς που υπήρχε μεταξύ της εξωτερικής και εσωτερικής αξίας της δραχμής, διαφορά που δημιουργήθηκε από το ότι η ισοτιμία της δραχμής με την αγγλική λίρα κατά τη σταθεροποίηση προσδιορίστηκε σε επίπεδα που υποεκτιμούσαν την πραγματική αξία της δραχμής (Ζολώτας 1932: 52), περιόρισε περαιτέρω τις ήδη πενιχρές εξαγωγικές επιδόσεις της ελληνικής βιομηχανίας (Ζολώτας 1932: 57), και ουσιαστικά εκμηδένισε την ικανότητα της χώρας να προσφεύγει στον εξωτερικό δανεισμό, ακόμα κι αν η διεθνής αγορά κεφαλαίων δεν είχε εκλείψει.

Η πολιτική των μεγάλων ελληνικών εμπορικών τραπεζών, και κυρίως της Ε.Τ.Ε που αποτελούσε μακράν τον ισχυρότερο τραπεζικό οργανισμό της χώρας, επέτεινε τα προβλήματα που αντιμετώπισε η χώρα στο ισοζύγιο πληρωμών της καθιστώντας ακόμα οξύτερη τη συναλλαγματική κρίση και υπέσκαψε συστηματικά την προσπάθεια της νομισματικής σταθεροποίησης. Η επάνοδος της δραχμής σε καθεστώς μετατρέψιμότητας αποτέλεσε αντικείμενο κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης από τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες προβαίνοντας σε συνεχείς κινήσεις μετατροπής της δραχμικής τους ρευστότητας σε συνάλλαγμα, εξαντλούσαν σταδιακά το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας που διατηρούσε η Τ.τ.Ε, ασκώντας ταυτόχρονα πιέσεις στη συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής. Οι εμπορικές τράπεζες χρησιμοποιούσαν το συνάλλαγμα που αποκτούσαν με αυτό τον τρόπο για να προβούν σε τοποθετήσεις στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, που γνώριζε την περίοδο εκείνη μεγάλη άνοδο καλλιεργώντας προσδοκίες υψηλών κερδών, ενώ μετά το φθινόπωρο του 1929 που σημειώθηκε η μεγάλη πτώση στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης, γεγονός που σηματοδότησε την απαρχή της μεγάλης οικονομικής κρίσης, οι επιλογές του χαρτοφυλακίου τους στράφηκαν κυρίως σε τίτλους του ελληνικού δημοσίου χρέους που διαπραγματεύονταν στο εξωτερικό και ήταν

ασφαλισμένοι με ρήτρες χρυσού και οι όροι έκδοσης τους ήταν λίαν ελκυστική (Κωστής 1986: 78), (Βεργόπουλος 1978: 58).

Αυτές οι επενδυτικές επιλογές των εμπορικών τραπεζών έχουν μια διττή αιτιολογική βάση. Ως μια αιτία που εξηγεί αυτή την επιχειρηματική συμπεριφορά είναι ότι οι τοποθετήσεις σε τίτλους, του ελληνικού Δημοσίου ή άλλους, που διαπραγματεύονταν στο εξωτερικό παρουσίαζαν παρουσιάζαν μεγαλύτερες αποδόσεις από τις επενδυτικές ευκαιρίες που προσφέρονταν εγχωρίως. Αυτό οφειλόταν, κυρίως, στη μεγάλη πτώση της αγροτικής παραγωγής κατά την περίοδο 1927-1931 λόγω φτωχών σοδειών αλλά και της μείωσης της πρόσβασης, εξαιτίας της διεθνούς κρίσης, των εξαγωγικών αγροτικών προϊόντων στις αγορές του εξωτερικού. Αποτέλεσμα όλων αυτών θα είναι η δραστική συρρίκνωση του αγροτικού εισοδήματος που θα προκαλέσει δραματική πτώση του βιοτικού επιπέδου του αγροτικού πληθυσμού (Χατζηιωσήφ 2002B1: 44), (Πετμεζάς 2002B1: 215). Παράλληλα όμως η συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμης του αγροτικού πληθυσμού, που συνιστούσε περίπου το 70% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας, θα αποτελέσει εκτός από το βασικό παράγοντα μείωσης του εθνικού εισοδήματος (Κωστής 1986: 25), κι ένα ισχυρό μηχανισμό μετάδοσης της κρίσης στο βιομηχανικό τομέα της οικονομίας αλλά και στο τραπεζικό σύστημα. Αναλυτικότερα, η μείωση του αγροτικού εισοδήματος θα προκαλέσει πτώση της κερδοφορίας των βιομηχανικών επιχειρήσεων, δεδομένου ότι τα προϊόντα τους ήταν προσανατολισμένα στην ικανοποίηση της εγχώριας ζήτησης βασικών καταναλωτικών αγαθών. Η πτώση του αγροτικού εισοδήματος που συγκροτούσε το μεγαλύτερο τμήμα του αγοραστικού κοινού των εγχωρίως παραγομένων βιομηχανικών αγαθών ήταν φυσικό να επηρεάσει αρνητικά τα μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας, που πρέπει όμως να τονιστεί ότι και λόγω της περιορισμένης, αναλογικά, ανάπτυξης της δεν επηρεάστηκε από τη διεθνή κρίση στο βαθμό που επηρεάστηκε ο αγροτικός τομέας. Το γεγονός αυτό οφείλεται και στην πιο ολοκληρωμένη ώθηση της βιομηχανικής πολιτικής που ακολούθησε το ελληνικό κράτος, π.χ. το δασμολόγιο του 1926, και η πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών. Επίσης και ο βαθμός έκθεσης στη διεθνή κρίση δεν ήταν ενιαίος για όλους τους βιομηχανικούς κλάδους, αλλά επλήγησαν εντονότερα αυτοί των οποίων η παραγωγή ήταν προσανατολισμένη στην ικανοποίηση των καταναλωτικών αναγκών του αγροτικού πληθυσμού (Κωστής 1986: 27-29).

Οι εμπορικές τράπεζες με τη σειρά τους καταγράφουν απώλειες στην αξία των χαρτοφυλακίων τους, στο βαθμό τουλάχιστον που συμμετείχαν στη χρηματοδότηση της παραγωγικής δραστηριότητας. Η Ε.Τ.Ε εμπλέκεται αποφασιστικά μέχρι και το 1929 στη χρηματοδότηση του αγροτικού τομέα παρέχοντας σημαντικές πιστώσεις (Πετμεζάς 2002B1: 219), τόσο λόγω της βελτίωσης της πιστοληπτικής ικανότητας των αγροτών που επιτεύχθηκε με την ίδρυση των αγροτικών συνεταιρισμών και την εισαγωγή του γεωργικού ενεχυρογράφου, κατά τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα, όσο και ως αντάλλαγμα για την επέκταση του εκδοτικού της προνομίου στις τότε προσαρτηθείσες νέες περιοχές του ελληνικού κράτους, καθώς και λόγω των αναγκών που προέκυψαν με την εγκατάσταση των προσφύγων στις περιοχές αυτές της Ελλάδας (Χατζηιωσήφ 2002B1: 242-243). Η ίδρυση όμως της Α.Τ.Ε το 1929 θα λειτουργήσει ευεργετικά για την Ε.Τ.Ε η οποία θα κατορθώσει να αποδεσμευτεί από τις πιστωτικές δραστηριότητες στον αγροτικό τομέα την περίοδο που η διεθνής πτώση στις τιμές των γεωργικών προϊόντων θα πλήξει αποφασιστικά την ελληνική γεωργία (Χατζηιωσήφ 2002B1: 46).

Επιπρόσθετη αιτιολόγηση για την κερδοσκοπική συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών και την μέχρις εξαντλήσεως επίδρασή τους στα συναλλαγματικά αποθέματα της Τ.τ.Ε, πρέπει να αναζητηθεί στην επιδίωξή τους για ακύρωση της προσπάθειας της νομισματικής σταθεροποίησης κάτι που θεωρούνταν ταυτόσημο με την άρση λειτουργίας της Τ.τ.Ε, αφού η ύπαρξη της είχε συνδεθεί και καταστατικά με τη

διατήρηση της χώρας στο καθεστώς του ΚΣΧ. Οι εμπορικές τράπεζες και κατά μείζονα λόγο η Ε.Τ.Ε, θα αντιμετωπίσουν με εχθρότητα την Τ.τ.Ε δεδομένης της προσπάθειάς της να επιβληθεί στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας προβαίνοντας σε απευθείας ανταγωνισμό πιστώσεων με τις εμπορικές τράπεζες, ενώ το κράτος θα προωθήσει και ορισμένες κρίσιμες ρυθμίσεις που είτε θα περιορίσουν σε κάποιο βαθμό την οικονομική ισχύ της Ε.Τ.Ε, π.χ. η διευθέτηση της υπεραξίας του καλύμματος και του ζητήματος των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ, και θα ισχυροποιήσουν την Τ.τ.Ε είτε θα μειώσουν την δυνατότητα των εμπορικών τραπεζών να αυξάνουν κατά το δοκούν την πιστωτική τους δράση, με την εισαγωγή του νόμου περί υποχρεωτικής τήρησης απ' αυτές ενός ελάχιστου ποσοστού ρευστών διαθεσίμων επί των καταθέσεων τους, ρύθμιση που επιβλήθηκε και λόγω των πολλών πτωχεύσεων εμπορικών τραπεζών που σημειώθηκαν μετά τη νομισματική σταθεροποίηση (Τ.τ.Ε 1978: 97). Επιπλέον η ίδια η ύπαρξή της Τ.τ.Ε και η κραταίωση της θεωρούνταν από τους κερδοσκοπικούς πιστωτικούς οργανισμούς απτή απόδειξη του ενεργότερου και δυναμικότερου παρεμβατικού ρόλου του κράτους στην οικονομική σφαίρα, πράγμα που περιόριζε, κατά την αντίληψη των εμπορικών τραπεζών, τα όρια της απρόσκοπτης επιχειρηματικής τους δράσης.

Η πολιτική των τραπεζών να καταφεύγουν στην μετατροπή δραχμών σε συνάλλαγμα παρέμεινε αμείωτη καθ' όλη τη διάρκεια παραμονής της χώρας στον ΚΣΧ. Η συνεχής διεύρυνση της ελλειμματικότητας του ισοζυγίου τρεχουσών συναλλαγών, η διακοπή του εξωτερικού δανεισμού, που σημειώθηκε κι επισήμως με την αποτυχία της κυβέρνησης Βενιζέλου να πραγματοποιήσει τη σύναψη του β' παραγωγικού δανείου την άνοιξη του 1931, και ταυτόχρονα η προσδοκία εγκατάλειψης της χρυσής βάσης της αγγλικής λίρας, ήτοι η άρση της μετατρεψιμότητας της λίρας σε χρυσό, καθώς υπήρξε διακοπή της εισροής στην Αγγλία των αμερικανικών κεφαλαίων, τροφοδότησε περαιτέρω την κερδοσκοπία των εμπορικών πιστωτικών ιδρυμάτων επί της δραχμής, η οποία ήταν συνδεδεμένη με την αγγλική λίρα. Η έξοδος της Αγγλίας από το ΚΣΧ και η εγκατάλειψη της χρυσής βάσης της αγγλικής λίρας πραγματοποιήθηκε τελικά τον Σεπτέμβριο του 1931. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε την κατάρρευση του ΚΣΧ και δρομολόγησε τις αντίστοιχες κινήσεις στις οποίες προέβησαν οι περισσότερες χώρες που τα νομίσματά τους ήταν συνδεδεμένα με το αγγλικό νόμισμα.

Η αναστολή του ΚΣΧ στην Αγγλία δημιούργησε στην Ελλάδα άμεσο πρόβλημα, καθώς ουσιαστικά αυτό το γεγονός υπονόμει πλέον σε δραματικό βαθμό την ικανότητα της χώρας να παραμένει στο καθεστώς του ΚΣΧ και να διατηρεί ανέπαφη τη σταθερότητα της αξίας της δραχμής. Η κυβέρνηση είχε τη δεδομένη χρονική στιγμή δύο επιλογές: ή να συνδέσει τη δραχμή με άλλη νομισματική μονάδα χρυσής βάσης ή να εγκαταλείψει τον ΚΣΧ. Τελικά προκρίθηκε η σύνδεση της δραχμής με το δολλάριο, που παρέμεινε νόμισμα χρυσής βάσης, σε ισοτιμία που προσδιορίστηκε στο ύψος των 77 δραχμών ανά δολλάριο. Η απόφαση αυτή της κυβέρνησης απηχούσε τις απόψεις που είχαν εκφράσει οι ιθύνοντες των εμπορικών τραπεζών σε σύσκεψη που πραγματοποιήθηκε στο γραφείο του διοικητή της Τ.τ.Ε υπό την προεδρία του Ελευθερίου Βενιζέλου.

Η προτίμηση αυτή των τραπεζών για παραμονή της χώρας στον ΚΣΧ, αν και αντιφατική σε σχέση με την επιθυμία τους να υπομονευτεί η ύπαρξη της Τ.τ.Ε, της οποίας η ύπαρξη είχε συνδεθεί με τη διατήρηση της Ελλάδας στο καθεστώς του ΚΣΧ, υπαγορευόταν από το είδος των υποχρεώσεών τους. Συγκεκριμένα η εγκατάλειψη του ΚΣΧ θα σήμαινε την υποτίμηση της δραχμής, αφού δε θα ήταν πλέον μετατρέψιμη σε χρυσό ή σε συνάλλαγμα χρυσής βάσης. Η υποτίμηση όμως θα διόγκωνε το παθητικό σκέλος του ισολογισμού πολλών ελληνικών τραπεζών που είχαν λάβει πιστώσεις από τράπεζες του εξωτερικού ή διατηρούνταν σ' αυτές λογαριασμοί συναλλάγματος από έλληνες καταθέτες (Χατζηιωσήφ 2002Β1: 48). Επιπλέον, όσες ελληνικές τράπεζες,

προεξάρχουσας της Ε.Τ.Ε, διατηρούσαν στο χρηματοφυλάκιο τους τίτλους του ελληνικού Δημοσίου θα κατέγραφαν σημαντικές απώλειες στην αξία του ενεργητικού τους, διότι μια ενδεχόμενη υποτίμηση της δραχμής θα μείωνε την αξία των διαπραγματεύσιμων χρεογράφων του ελληνικού Δημοσίου (Mazower 1991b: 153).

Η κυβέρνηση είχε με τη σειρά της πλείστους και σημαντικούς λόγους να επιδιώκει την παραμονή της χώρας στον ΚΣΧ και την αποφυγή υποτίμησης της δραχμής. Η έξοδος από τον ΚΣΧ και η υποτίμηση της δραχμής θα συνεπαγόταν τη δραστική μείωση ή και την εκμηδένιση της εισροής ξένων πιστώσεων που ήταν άκρως απαραίτητες για την κάλυψη των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών, που συνιστούσε πάγιο πρόβλημα της χώρας εξαιτίας των σταθερών αδυναμιών της εγχώριας παραγωγικής δομής, και για τη συνέχιση των μεγάλων παραγωγικών έργων που ήταν αναγκαία για την προσφυγική αποκατάσταση, για την τόνωση της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, όπως και για τη διατήρηση επαρκούς συναλλαγματικού καλύμματος που συνιστούσε όρο *sine qua non* για την αποτελεσματική ρύθμιση νομισματικής κυκλοφορίας και κατ' επέκταση για την διατήρηση της νομισματικής κυκλοφορίας. Επιπροσθέτως η υποτίμηση θα προκαλούσε ύψωση των τιμών, λόγω αύξησης του κόστους των εισαγωγών ενώ θα κλονίζε και την εμπιστοσύνη του κοινού στο τραπεζικό σύστημα, καθώς οι καταθέτες θα έσπευδαν να αποσύρουν τις καταθέσεις που είχαν σε συνάλλαγμα χωρίς οι τράπεζες να είναι σε θέση να ανταποκριθούν στη ζήτηση για συνάλλαγμα, διότι ούτε αυτές διέθεταν τέτοια συναλλαγματική ρευστότητα αλλά ούτε και η Τ.τ.Ε ήταν σε θέση να καλύψει από τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα την αδυναμία των τραπεζών να ανταποκριθούν στη ζήτηση συναλλάγματος (Τ.τ.Ε 1978: 101). Πέραν όλων αυτών η υποτίμηση θα αύξανε το δραχμικό κόστος εξυπηρέτησης του εξωτερικού δημοσίου χρέους, η αποπληρωμή του οποίου ήδη απορροφούσε ποσά που υπερέβαιναν το 20% των δημοσίων εσόδων και η αύξηση αυτής της επιβάρυνσης, σε μια περίοδο που λόγω της διεθνούς κρίσης η εισροή συναλλαγματικών πόρων ήταν ήδη περιορισμένη, πιθανότατα θα οδηγούσε το ελληνικό Δημόσιο σε αναστολή εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους, με ό,τι συνεπαγόταν αυτή η πτώχευση του ελληνικού κράτους για την πολιτική, οικονομική και κοινωνική ομαλότητα (Χατζηιωσήφ 2002: 48), (Mazower 1991b: 153).

Αντίθετος με την απόφαση της κυβέρνησης να παραμείνει η χώρα στον ΚΣΧ ήταν ο Κυριάκος Βαρβαρέσος ο οποίος από τη θέση του οικονομικού συμβούλου της Τ.τ.Ε, υιοθετώντας τις απόψεις του Otto Niemeyer, Διοικητή της Τράπεζας της Αγγλίας, υποστήριξε την αποσύνδεση της χώρας από τον ΚΣΧ, καθώς θεωρούσε ότι το μέγεθος των συναλλαγματικών διαθεσίμων της Τ.τ.Ε δεν παρείχε επαρκείς εγγυήσεις επιτυχίας για τη διατήρηση του καθεστώτος της μετατρεψιμότητας της δραχμής (Τ.τ.Ε 1978: 93). Τις απόψεις Niemeyer - Βαρβαρέσου ήρθαν να δικαιώσουν τα γεγονότα που ακολούθησαν. Η εμμονή της Τ.τ.Ε στην πολιτική των σταθερών ισοτιμιών σε μια εποχή που η αξία της δραχμής αλλά και της αγγλικής λίρας κλονίζονταν, ως απόρροια της διεθνούς οικονομικής κρίσης, είχε καταστρεπτικές συνέπειες για το συναλλαγματικό απόθεμά της χώρας. Η Τ.τ.Ε θα βρεθεί αντιμέτωπη με ένα μαζικό κύμα φυγής από τη δραχμή και θα αντικρίσει την ταχύτατη εξάντληση των συναλλαγματικών καλυμμάτων. Η απόφαση για ικανοποίηση της ζήτησης του συναλλάγματος με την αθρόα πώληση του καλύμματος σε ιδιώτες και τράπεζες, με την προσδοκία ότι αυτή η κίνηση θα εκτόνωνε τις πιέσεις προς τη δραχμή, διαψεύστηκε από την ίδια την πραγματικότητα. Η προσπάθεια της ελληνικής κυβέρνησης το Σεπτέμβριο για σύναψη δανείου ενός εκατομμυρίου λιρών από την Τράπεζα των Διεθνών Διακανονισμών της Βασιλείας, η οποία συντόνιζε τη συνεργασία μεταξύ των ΚΤ, θα αποβεί άκαρπη (Χατζηιωσήφ 2002B1: 48), και θα οδηγήσει την κυβέρνηση Βενιζέλου στην απόφαση για την *de facto* εγκατάλειψη του ΚΣΧ από την Ελλάδα.

Η ραγδαία διαρροή συναλλάγματος υποχρέωσε την κυβέρνηση στις 28 Σεπτεμβρίου 1931 να εισάγει το νόμο περί προστασίας εθνικού νομίσματος, συμπληρώνοντας το νόμο αυτό και με ένα αναγκαστικό νόμο στις 8 Οκτωβρίου 1931. Με τους νόμους αυτούς και με την επιβολή νομοθετικού διατάγματος την 1^η Φεβρουαρίου 1932 διαμορφώθηκε ένα καθεστώς συναλλαγματικών περιορισμών που σηματοδοτούσε την de facto εγκατάλειψη του ΚΣΧ και της σύνδεσης της δραχμής με συνάλλαγμα χρυσής βάσης. Το βασικό περιεχόμενο αυτού του καθεστώτος αποτελούσαν οι ακόλουθες ρυθμίσεις:

- α) καταργήθηκε η υποχρέωσή της Τ.τ.Ε να ανταλλάσσει τα τραπεζογραμμάτια της με συνάλλαγμα χρυσής βάσης ή ατούσιο χρυσό,
- β) η αγορά και η πώληση χρυσού και συναλλάγματος ανατέθηκε αποκλειστικά στη Τ.τ.Ε, ενώ η πώληση συναλλάγματος επιτρεπόταν μόνο για πραγματικές ανάγκες της χώρας κατόπιν έγκρισης που χορηγούνταν από ειδική επιτροπή που είχε την έδρα της στη Τ.τ.Ε
- γ) οι εξαγωγείς ελληνικών προϊόντων όφειλαν να εκχωρούν στην Τ.τ.Ε την αξία των εξαγωγών τους σε συνάλλαγμα ,
- δ) απαγορεύτηκε η απόδοση σε συνάλλαγμα των καταθέσεων συναλλάγματος που υπήρχαν μέχρι τις 29 Σεπτεμβρίου. Από την απαγόρευση εξαιρέθηκαν οι καταθέσεις σε συνάλλαγμα που διατηρούσαν οι εταιρείες που είχαν συμβληθεί με το κράτος για την εκτέλεση δημοσίων έργων, όπως και οι καταθέσεις σε συνάλλαγμα ατόμων που ήταν μόνιμοι κάτοικοι εξωτερικού ,
- ε) απαγορεύτηκε η εισαγωγή ή η μεταφορά με οποιαδήποτε μορφή δραχμών στο εξωτερικό χωρίς να προηγηθεί η έγκριση της Τ.τ.Ε ,
- ζ) επιβλήθηκε απαγόρευση στη χορήγηση δανείων σε δραχμές με ενέχυρο χρυσό, συνάλλαγμα ή χρεόγραφα σε χρυσό ή συνάλλαγμα.

Σε συνδυασμό με τους συναλλαγματικούς περιορισμούς αυξήθηκε και ο προεξοφλητικός τόκος σε 12% (Τ.τ.Ε 1978: 96).

Παρά τα μέτρα που ελήφθησαν δεν επετεύχθη η ανακοπή της διαρροής του συναλλάγματος και το ενδεχόμενο επιβολής χρεοστασίου διαφαινόταν όλο και πιο πιθανό. Τον Ιανουάριο του 1932 ο Βενιζέλος, σε μια ύστατη προσπάθεια ενίσχυσης των συναλλαγματικών διαθεσίμων και συνέχισης των παραγωγικών έργων, υπέβαλε αίτημα στην Κ.τ.Ε και την Αγγλία ζητώντας α) για παροχή πενταετούς δανείου 12,5 εκατομμυρίων λιρών ή πενήντα εκατομμυρίων δολλαρίων, β) την αναστολή καταβολής των χρεολυσίων των εξωτερικών δανείων για πέντε χρόνια και γ) την αναστολή εξόφλησης του κυμαινόμενου δημοσίου χρέους (Τ.τ.Ε 1978: 98).

Η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε όρισε μια ομάδα εκπροσώπων της που μετέβη το Φεβρουάριο του 1932 στην Ελλάδα, προκειμένου να ερευνήσει την οικονομική κατάσταση της χώρας και να αποφανθεί περί του ελληνικού αιτήματος. Η Δημοσιονομική Επιτροπή υπέβαλε στο Συμβούλιο της Κ.τ.Ε το Μάρτιο του 1932 τη σχετική έκθεσή της. Η έκθεση διαπίστωνε ότι το Μάρτιο του 1932 το κάλυμμα της νομισματικής κυκλοφορίας είχε κατέλθει στο 32% έναντι 40% που καταστατικά αποτελούσε το κατώτατο όριο κάλυψης της νομισματικής κυκλοφορίας και ήταν ισόποσο των τοκοχρεωλυτικών υποχρεώσεων της χώρας προς το εξωτερικό, ενώ υπέρμετρα διευρυμένο ήταν και το δημοσιονομικό έλλειμμα (Τ.τ.Ε 1978: 99).

Το Συμβούλιο της Κ.τ.Ε απέρριψε, τον Απρίλιο του 1932, το αίτημα της Ελλάδος για την παροχή εξωτερικού δανείου και έκανε δεκτή μόνο την εισήγηση της Δημοσιονομικής Επιτροπής για αναστολή της καταβολής των χρεολυσίων. Ο Βενιζέλος συγκάλεσε μετά την απόδοση αυτή ειδική σύσκεψη στην οποία έλαβαν μέρος το διοικητικό Συμβούλιο της Τ.τ.Ε, οι επικεφαλές των μεγάλων εμπορικών τραπεζών, καθώς και προσωπικότητες του οικονομικού κόσμου της χώρας, ώστε να καθοριστεί από κοινού η συναλλαγματική πολιτική της χώρας, δεδομένου ότι δεν υπήρχε ακόμη η de jure

εγκατάλειψη του ΚΣΧ και τα περιοριστικά συναλλαγματικά μέτρα που ελήφθησαν θεωρούνταν προσωρινού χαρακτήρα. Οι εμπορικές τράπεζες, για λόγους που έχουν ήδη παρατεθεί, επιθυμούσαν την παραμονή της χώρας στον ΚΣΧ, ενώ η διοίκηση της Τ.τ.Ε υποστήριξε αντίθετα ότι η χρυσή βάση της δραχμής έπρεπε να αρθεί, κατάσταση που κατ' ουσίαν υφίστατο και με την υιοθέτηση της πρότασης της Τ.τ.Ε θα γινόταν απλώς ρητή καθιέρωση του καθεστώτος που είχε ήδη διαμορφωθεί. Η κυβέρνηση προέκρινε τη λύση που προτάθηκε από τη διοίκηση της Τ.τ.Ε και προέβη με Υπουργό οικονομικών τον Κυριάκο Βαρβαρέσο, ο οποίος αντικατέστησε τον Γ.Μαρή που κατείχε τη θέση αυτή ευθείς αμέσως σχηματίστηκε η κυβέρνηση Βενιζέλου διαδεχόμενη την οικουμενική κυβέρνηση Ζαΐμη, στην κατάθεση στη Βουλή, στις 25 Απριλίου του 1932, σχεδίου νόμου που προέβλεπε την αναστολή της μετατρεψιμότητας της δραχμής και την επαναφορά του καθεστώτος της αναγκαστικής κυκλοφορίας, νομοσχέδιο που υπερψηφίστηκε. Στη διοίκηση εντωμεταξύ της Τ.τ.Ε σημειώθηκε μεταβολή, με τον Αλέξανδρο Διομήδη να παραιτείται στις 28 Σεπτεμβρίου του 1931, έπειτα από την μομφή που αποδόθηκε στο πρόσωπό του από τον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος θεώρησε παρατυπία και εθνικά επιζήμια την παράλειψη του Διομήδη να επιτρέψει, παραμονές της επιβολής των συναλλαγματικών περιορισμών, την πώληση από την Τ.τ.Ε ενός υψηλού ποσού συναλλάγματος στην καπνοβιομηχανία των αδελφών Παπαστράτου (Τ.τ.Ε 1978: 120-121). Στη θέση του διοικητή της Τ.τ.Ε προωθήθηκε ο μέχρι πρότινος υποδιοικητής Εμμανουήλ Τσουδερός.

Παράλληλα με την οριστική άρση της μετατρεψιμότητας της δραχμής, επεβλήθη χρεοστάσιο, καθώς η υποτίμηση της δραχμής, που διαμορφώθηκε στις 550 δραχμές ανά λίρα και η εξάντληση των συναλλαγματικών διαθεσίμων με την ταυτόχρονη διακοπή των πιστώσεων από το εξωτερικό καθιστούσε αδύνατη πλέον τη συνέχιση της εξυπηρέτησης των δημοσίων δανείων, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θα έπρεπε να διατίθεται το 70% περίπου των κρατικών εσόδων για την εξυπηρέτηση των δημοσίων δανείων, ύστερα και από την υποτίμηση της δραχμής (Αγγελόπουλος 1937: 189). Πιο συγκεκριμένα αποφασίστηκε η αναστολή πληρωμής των εσωτερικών και εξωτερικών δανείων, η μείωση κατά 25% των τόκων των εσωτερικών δανείων, η προσωρινή αναστολή της πληρωμής των τόκων των εξωτερικών δανείων και η αναστολή των υποχρεώσεων του Δημοσίου προς την Τ.τ.Ε και την Ε.Τ.Ε που απέρρεαν από το πρωτόκολλο της Γενεύης (Αγγελόπουλος 1937: 190).

2.6. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ: 1932-1940. Η ΕΓΚΑΤΑΛΕΙΨΗ ΤΟΥ ΚΑΝΟΝΑ ΧΡΥΣΟΥ

Η ουσιαστική, αλλά από τον Απρίλιο του 1932, και η τυπική εγκατάλειψη της χρυσής της βάσης από τη δραχμή σε συνδυασμό με την κήρυξη χρεοστασίου από την κυβέρνηση Βενιζέλου, την άνοιξη του 1932, γεγονότα που αμφότερα δρομολογήθηκαν λόγω των συνθηκών που δημιούργησε η διεθνής οικονομική κρίση και η συμπαρομαρτούσα συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου και δραματική μείωση κινητικότητας του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου, έθεσε τέρμα στην ανεπάρκεια ανταπόκρισης της ελληνικής οικονομικής πολιτικής σε δύο, αντιφατικούς μεταξύ τους, στόχους: στην εφαρμογή ενός προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης που περιλάμβανε την εκτέλεση μεγάλων παραγωγικών έργων, η εκτέλεση των οποίων απαιτούσε υψηλές δημόσιες δαπάνες, και στην επίτευξη νομισματικής σταθερότητας, στόχος που υποχρέωνε την Τ.τ.Ε να εφαρμόζει μια έντονη πληθωριστική πολιτική ώστε τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας να διαμορφώνονται σε επίπεδα που θα ήταν συμβατά με την ομαλή

λειτουργία του ΚΣΧ, πράγμα που θεωρητικά παρήγαγε σταθεροποιητικά αποτελέσματα αναφορικά με την αξία του νομίσματος.

Η άρση αυτού του πλαισίου άσκησης οικονομικής πολιτικής δημιούργησε νέες ατραπούς δράσης για τους κρατικούς και ιδιωτικούς οικονομικούς φορείς, οι οποίοι επαναπροσδιόρισαν τις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής τους και την μορφή των στοχεύσεων τους βάσει των νέων συνθηκών που διαμορφώθηκαν.

Η Τ.τ.Ε απαλλαγμένη πλέον από την υποχρέωση να προσδιορίζει τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας σε συνάρτηση με το ύψος των συναλλαγματικών αποθεμάτων που διατηρούσε στο χαρτοφυλάκιο της, ήταν σε θέση να ασκεί μια δυναμικότερη πιστωτική πολιτική, σε σχέση με την πρώτη τετραετία λειτουργίας (Μάιο 1928 - Απρίλιο 1932) περίοδο που η Ελλάδα ήταν ενταγμένη στον ΚΧΣ. Μετά τη θεμελιώδη μεταβολή που επήλθε στα νομισματικό καθεστώς της χώρας εγέρθησαν ζητήματα που αφορούσαν τη χάραξη της νέας νομισματικής πολιτικής και των μέτρων που έπρεπε να ληφθούν από τους ιθύνοντες προκειμένου να εξομαλυνθούν οι διαταραχές που προκλήθηκαν στη ρευστότητα της οικονομίας ως απόρροια των έντονων κερδοσκοπικών πιέσεων που ασκήθηκαν προς τη δραχμή και τη συνακόλουθη δραστική μείωση που γνώρισε το συναλλαγματικό απόθεμά της Τ.τ.Ε μέχρι την άνοιξη του 1932. Η στάση πληρωμών που κήρυξε η χώρα τον Απρίλιο του 1932 σε συνδυασμό με τους συναλλαγματικούς περιορισμούς και την συγκέντρωση της αγοραπωλησίας συναλλάγματος στην Τ.τ.Ε ήδη από το φθινόπωρο του 1931, αποτελούσαν απλώς φυσικά επακόλουθα της αδυναμίας του ελληνικού Δημοσίου να αντλήσει πιστώσεις από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Οι λύσεις που έπρεπε να επεξεργαστούν θεσμικοί φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής θα έπρεπε να απαντούν σε προβλήματα δημοσιονομικής και νομισματικής φύσεως που είχαν ένα κοινό παρανομαστή την ανεπάρκεια των συναλλαγματικών διαθεσίμων.

Υπό αυτές τις συνθήκες οι Έλληνες ιθύνοντες δέχονταν την ύπαρξη δύο επιλογών σχετικά με το ποια οδός νομισματικής διαχείρισης θα μπορούσε να ακολουθηθεί ώστε η αξία του εθνικού νομίσματος να μην γνωρίσει μια έντονη πτωτική πορεία, διότι σ' αυτήν την περίπτωση η προσπάθεια της χώρας να αποκτήσει εκ νέου πρόσβαση στις διεθνείς κεφαλαιαγορές θα ήταν εξαιρετικά δυσχερές, ενώ παράλληλα θα ενισχύονταν και οι πληθωριστικές πιέσεις στο εσωτερικό της χώρας. Οι επιλογές αυτές ήταν ή να σταθεροποιηθεί η δραχμή σε μια χαμηλότερη ισοτιμία με το δολλάριο ή να επιτραπεί η ελεύθερη διακύμανση της (Mazower 1991: 180). Τον Απρίλιο του 1932 οι εκπρόσωποι της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε παρότρυναν την ελληνική αντιπροσωπεία που είχε μεταβεί στη Γενεύη και διαπραγματευόταν την έκδοση νέου δανείου, να προβεί στην αποσύνδεση της δραχμής από το δολλάριο και να επιλέξει την ελεύθερη διακύμανση της δραχμής.

Το πρόβλημα που ανέκυπτε από τη σταθεροποίηση της ισοτιμίας της δραχμής έναντι του δολαρίου σε ένα χαμηλότερο επίπεδο, ήταν η δυσκολία προσδιορισμού αυτής της νέας ισοτιμίας και παράλληλα η συνέχιση της πίεσης που θα αντιμετώπιζε η Τ.τ.Ε στα ισχνά συναλλαγματικά της αποθέματα, εφόσον η προσπάθεια σταθεροποίησης της ισοτιμίας δραχμής - δολαρίου υπαγόρευε τη διατήρηση καθεστώτος ανταλλαξιμότητας της δραχμής με το δολλάριο με βάση τη νέα ισοτιμία που θα προσδιορίζονταν από τις νομισματικές αρχές.

Από την άλλη η ελεύθερη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής γεννούσε ακανθώδη ζητήματα σχετικά με το ύψος της υποτίμησης που θα δέχονταν η δραχμή για το μέγεθος των συνεπειών που θα προκαλούσε μια τέτοια εξέλιξη στη νομισματική σταθερότητα της χώρας, αφού οι πληθωριστικές πιέσεις που θα συνεπάγονταν μια ισχυρή υποτίμηση της δραχμής θα δημιουργούσαν έντονη αστάθεια και στην εσωτερική αξία της δραχμής όπως ήταν φυσικό.

Ο υπουργός οικονομικών κατά την περίοδο αυτή, Κυριάκος Βαρβαρέσος, πείστηκε από τους εκπροσώπους της Δημοσιονομικής Επιτροπής για την ορθότητα της λύσης που προέκρινε την ελεύθερη διακύμανση της δραχμής, δεδομένου ότι αυτή η λύση παρείχε και το πλεονέκτημα ότι απομάκρυνε την πίεση που θα δέχονταν τα συναλλαγματικά διαθέσιμα της Τ.τ.Ε. από τη διατήρηση ενός καθεστώτος ελεύθερης μετατρεψιμότητας της δραχμής. Ο Βαρβαρέσος γνωστοποίησε την απόφασή του να επιτρέψει την ελεύθερη διακύμανση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής σε μια κρίσιμη συνάντηση που είχε με έλληνες τραπεζίτες και βιομήχανους μετά την επιστροφή του από τη Γενεύη. Κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων στη Γενεύη, οι έλληνες αντιπρόσωποι έγιναν αποδέκτες συστάσεων από τους εκπροσώπους της Δημοσιονομικής Επιτροπής που είχαν ως περιεχόμενο την αποφυγή υπέρμετρης χρηματοδότησης της κυβέρνησης και του ιδιωτικού τομέα, αφού μια τέτοια κίνηση σε συνδυασμό με την ελεύθερη διακύμανση της ισοτιμίας της δραχμής, που η Επιτροπή πρότεινε θα οδηγούσε στην εκδήλωση ισχυρότατων πληθωριστικών πιέσεων (Mazower, 1991, b: 181).

Αυτό που έπρεπε πλέον να διευθετηθεί ήταν ο τρόπος βάσει του οποίου θα προσδιορίζονταν το μέγεθος της χρηματικής κυκλοφορίας. Ο τεχνικός σύμβουλος της Τ.τ.Ε. Η. Finlayson πρότεινε επί αυτού τρεις διακριτές επιλογές: α) τον καθορισμό ενός ανωτάτου ορίου (plafond) της πιστωτικής κυκλοφορίας, ήτοι της χρηματικής κυκλοφορίας που δεν καλύπτονταν από χρυσό συναλλαγματικά διαθέσιμα της ΚΤ, πέρα από το οποίο θα ήταν δυνατή η έκδοση νέων τραπεζογραμματίων μόνο με την ύπαρξη χρυσού που αντιστοιχούσε στο 100% της αξίας τους, β) στην πλήρη απουσία ελέγχου οποιασδήποτε μορφής αναφορικά με την ποσότητα των τραπεζογραμματίων που θα εκδίδονταν από την ΚΤ και γ) στην σχετικά ελεύθερη διακύμανση της ισοτιμίας της δραχμής ταυτόχρονα με την επιβολή σημαντικών περιορισμών (Mazower 1991 b: 181). Ο Finlayson προέκρινε και βέλτιστη επιλογή την σχετικά ελεύθερη διακύμανση της δραχμής με παράλληλη επιβολή περιορισμών στην κρατική δανειοδότηση από την ΚΤ, στην εξαγωγή κεφαλαίων και στην αγοραπωλησία συναλλάγματος από τις εμπορικές τράπεζες. Ο Finlayson απέρριπτε τις δύο πρώτες επιλογές, διότι αφενός ήταν δύσκολο να προσδιοριστεί το ανώτατο όριο της πιστωτικής κυκλοφορίας, αν και ένα τέτοιο νομισματικό καθεστώς είχε λειτουργήσει στην Ελλάδα με σχετική επιτυχία πριν το 1914, και αφετέρου γιατί η πλήρης απουσία οποιασδήποτε μορφής ελέγχου ουσιαστικά θα σηματοδοτούσε την πλήρη εγκατάλειψη του ΚΧ γεγονός που εγκυμονούσε σοβαρούς κινδύνους για τη σταθερότητα της αξίας της δραχμής (Mazower 1991 b: 181).

Η Τ.τ.Ε τον Απρίλιο του 1932 ήρθε αντιμέτωπη με την πλήρη εξάντληση του συναλλαγματικού της καλύμματος ως απόρροια της συμμετοχής της Ελλάδας στον ΚΣΧ και της προσθήκης των εμπορικών τραπεζών σε πρακτικές που, υπό την πίεση και των διεθνών νομισματικών εξελίξεων, οδηγούσαν στη ραγδαία διαρροή του καλύμματος της ΚΤ. Ο Κυριάκος Βαρβαρέσος συνεκτιμώντας την αδυναμία σύναψης νέου εξωτερικού δάνειου αποφάσισε τον Απρίλιο του 1932 την εγκατάλειψη της χρυσής βάσης από τη δραχμή, την καθιέρωση της αναγκαστικής κυκλοφορίας της δραχμής, την επιβολή συναλλαγματικών περιορισμών και την άρση της υποχρέωσης της ΚΤ να τηρεί ορισμένη σχέση του καλύμματος προς τη νομισματική κυκλοφορία ενώ οι καταστατικοί περιορισμοί της αναφορικά με τα όρια του κυβερνητικού δανεισμού παρέμειναν άθικτοι. Οι αποφάσεις αυτές, που είχαν φυσικά την έγκριση του Βενιζέλου, είχαν τεθεί σε εφαρμογή ήδη από το Σεπτέμβριο του 1931, αλλά εδραιώθηκαν τον Απρίλιο του 1932, όταν κατέστη πλέον εμφανής η αδυναμία σύναψης νέου εξωτερικού δάνειου, μετά και τη στάση της Κ.τ.Ε που τοποθετήθηκε αρνητικά στο αίτημα της Ελλάδας, για παροχή πιστώσεων. Η παραμονή της χώρας στον ΚΣΧ ύστερα απ' αυτό το γεγονός ήταν ανέφικτη, δεδομένου ότι δεν ήταν δυνατόν να σχηματιστεί το απαραίτητο συναλλαγματικό κάλυμμα.

Εκ παραλλήλου η άρνηση αυτής της Κ.τ.Ε προς την ελληνική κυβέρνηση και η δεδομένη υποτίμηση της δραχμής μετά την συνεχή διαρροή συναλλαγματικού καλύμματος και την εγκατάλειψη της χρυσής βάσης καθιστούσαν δυσχερέστατη έως ανέφικτη την εξυπηρέτηση των δημοσίων δανείων και κυρίως του εξωτερικού χρέους, το οποίο αποτελούσε και το σημαντικό μεγαλύτερο τμήμα του συνολικού δημοσίου δανεισμού (Τ.τ.Ε 1978: 107).

Ως εκ τούτου επιβλήθηκε στάση πληρωμών τον Απρίλιο του 1932 απ' το ελληνικό κράτος και ανελήφθησαν πρωτοβουλίες για την επαναδιαπραγμάτευση των όρων με τους οποίους είχαν συναφθεί τα δημόσια δάνεια. Ο διακανονισμός που επιδιώχθηκε από το Βαρβαρέσο αφορούσε τα εξωτερικά δάνεια που είχε λάβει χώρα και περιελάμβανε ρυθμίσεις που προέβλεπε προέβλεπαν την τμηματική καταβολή ενός ποσοστού των αρχικώς συμφωνημένων τόκων και την πλήρη αναστολή καταβολής των χρεολυσίων, τουλάχιστον κατά το πρώτο χρονικό διάστημα που κάλυπτε ο συμβιβασμός που επιτεύχθηκε με τους ομολογιούχους και είχε ως αφετηρία το 1933 (Αγγελόπουλος 1937: 195).

Επιπλέον όλων των παραπάνω ρυθμίσεων με το νόμο 5426 της 29^{ης} Απριλίου 1932 θεσπίστηκαν περιορισμοί στην εισαγωγή εμπορευμάτων, ενώ με το Αναγκαστικό Διάταγμα της 29^{ης} Ιουλίου 1932 επιβλήθηκε η δραχμοποίηση των οφειλών σε ξένο συνάλλαγμα που ήταν πληρωτέες στην Ελλάδα (Βούρος 1938: 47).

Οι νομισματικές αρχές λαμβάνοντας τα παραπάνω μέτρα επιχείρησαν να ανασυστήσουν το ύψος του καλύμματος που διέθετε η ΚΤ πριν την έξοδο της στερλίνας από τον ΚΣΧ. Την επομένη της άρσεως της σταθεροποίησης της δραχμής που πραγματοποιήθηκε και επισήμως την 26^η Απριλίου του 1932 η Τ.τ.Ε κατείχε συναλλαγματικό απόθεμά περίπου 2,3 εκατομμυρίων δολαρίων, ποσό που μετά από συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση είχε δεσμευτεί να το διαθέσει για την προμήθεια σιτηρών με την παλιά ισοτιμία (Τ.τ.Ε 1978: 148). Ο εκμηδενισμός του συναλλαγματικού αποθέματος επέβαλε όχι μόνο την επιβολή περιορισμών στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας, αυστηρών ελέγχων στην αγοραπωλησία συναλλάγματος από τις εμπορικές τράπεζες, την έξοδο της Ελλάδας από το σύστημα του ΚΣΧ και την αναστολή της ομαλής εξυπηρέτησής των δημοσίων δανείων αλλά και την εφαρμογή ενός σχεδίου που απέβλεπε στην απορρόφηση από την ελεύθερη αγορά των συναλλαγματικών πόρων που είχαν διαρρεύσει από τα αποθέματά της τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου του 1931, όταν και αναγκάστηκε να προβεί σε αθρόες πωλήσεις συναλλάγματος ώστε να εκτονωθούν οι υποτιμητικές πιέσεις που ασκούνται στην ισοτιμία σταθεροποίησης της δραχμής μετά την εγκατάλειψή του ΚΣΧ από την αγγλική λίρα.

Το ποσό του συναλλαγματικού αποθέματος που διέρρευσε προς την ελεύθερη αγορά υπολογιζόταν περίπου στα 3,5 εκατομμύρια δολάρια τουλάχιστον (Τ.τ.Ε 1978: 148). Για την ανάκτηση αυτού του ποσού συναλλάγματος τέθηκε σε εφαρμογή ένα σχέδιο που απαιτούσε τη σύμπραξη των μαθητών που δραστηριοποιούνταν στο Χρηματιστήριο. Συγκεκριμένα η Τ.τ.Ε χορηγούσε κάθε πρωί στους μεσίτες το απαραίτητο δραχμικό ισόποσο προκειμένου αυτοί να αποκτήσουν από την ελεύθερη αγορά το συνάλλαγμα που είχε διαρρεύσει από το θησαυροφυλάκιο της ΚΤ, κι έπειτα το αγορασθέν συνάλλαγμα παραδίδονταν κάθε βράδυ στην Τ.τ.Ε. Η τακτική αυτή της ΚΤ διατηρήθηκε μέχρι και τις 22 Δεκεμβρίου του 1932, όταν η νέα κυβέρνηση που σχηματίστηκε τότε απαγόρευσε στην Τ.τ.Ε. να διενεργεί συναλλαγματικές πράξεις χρησιμοποιώντας αυτή την τακτική και επανέφερε την αγοραπωλησία συναλλάγματος αποκλειστικά επί τη βάσει των τιμών που διαμορφώνοντας στο επίσημο ημερήσιο δελτίο τιμών συναλλάγματος (Βενέζης 1955: 133).

Η Τ.τ.Ε κατόρθωσε με την τακτική αυτή που ακολούθησε να ανακτήσει σημαντικό μέρος του συναλλαγματικού της αποθέματος που είχε απωλέσει κυρίως το

Σεπτέμβριο του 1931. Η περαιτέρω ενίσχυση του συναλλαγματικού αποθέματος επιτεύχθηκε με την υλοποίηση και μιας σειράς άλλων μέτρων. Ειδικότερα μετά την άρση του ΚΣΧ η ΚΤ προσέφυγε στην αγορά χρυσών κοσμημάτων και αντικειμένων, ενισχύοντας σε σημαντικό βαθμό το απόθεμα της σε χρυσό. Επιπλέον η δραχμοποίηση των οφειλών σε συνάλλαγμα που ήταν πληρωτέες στην Ελλάδα στην ισοτιμία 15 προς 100 δραχμές και η ταυτόχρονη συγκέντρωση στην ΚΤ του συναλλάγματος που κατείχαν οι εμπορικές τράπεζες, οι οποίες είχαν μέχρι εκείνη τη στιγμή τη δυνατότητα να προβαίνουν σε συναλλαγματικές πράξεις κάτω όμως από ένα καθεστώς αυστηρών περιορισμών που είχε επιβληθεί από το φθινόπωρο του 1931, οδήγησαν στην περαιτέρω αύξηση του συναλλαγματικού αποθέματος, καθώς από την απορρόφηση των συναλλαγματικών διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών έναντι παροχής των αντίστοιχων δραχμών από την Τ.τ.Ε συναλλαγματικοί πόροι της ΚΤ ενισχύθηκαν κατά 5 εκατομμύρια δολάρια (Mazower 1991: 183).

Την προσπάθεια για την ανασυγκρότηση του συναλλαγματικού αποθέματος υποβοηθήσαν και γεγονότα που δεν υπήρξαν αποτέλεσμα παρέμβασης των νομισματικών αρχών της χώρας. Η έξαρση της ζήτησης απ' τους ιδιώτες στο χρονικό διάστημα από την εγκατάλειψη της χρυσής βάσης ως το τέλος του 1932, είχε πείσει ανοδικά τις τιμές του συναλλάγματος στην ελεύθερη αγορά σε τόσο υψηλά επίπεδα ώστε οι κάτοχοι του πλέον ανησυχούσαν για ενδεχόμενη υποτίμηση του. Επιπροσθέτως άρχισε να εμφανίζεται και επαναπατρισμός των ελληνικών κεφαλαίων που είχαν φυγαδευτεί κατά τη διάρκεια της κρίσης στο εξωτερικό. Το φαινόμενο αυτό ήταν απόρροια της δυσπιστίας που άρχισε να εκδηλώνεται για τα ξένα νομίσματα, ιδίως μετά την υποτίμηση του δολαρίου την άνοιξη του 1933. Αυτές οι εξελίξεις ισχυροποίησαν την αντίστροφη ροή συναλλάγματος που εισέρρεε προς πλέον προς τη χώρα (Τ.τ.Ε 1978: 149).

2.7. 1932-1936: Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΕΞΟΔΟ ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΣΧ

Η Τ.τ.Ε μετά την έξοδο της δραχμής από το ΚΣΧ χάραξε την πολιτική της στη βάση μιας διττής κατεύθυνσης. Κατά πρώτον προέβη σε μια σειρά ενεργειών που αποσπούσαν στην ανασυγκρότηση του συναλλαγματικού αποθέματος που είχε διαρρεύσει από τα ταμεία της κατά τη διάρκεια της διεθνούς οικονομικής κρίσης της περιόδου 1929-1932 και κυριότατα κατά την περίοδο της διεθνούς συναλλαγματικής αστάθειας το φθινόπωρο του 1931, όταν υπήρξε η εγκατάλειψή του ΚΣΧ από την αγγλική λίρα και η ταυτόχρονη ραγδαία υποτίμηση της, εξέλιξη που επηρέασε βαθύτατα και τη σταθερότητα της αξίας της δραχμής, η οποία ήταν συνδεδεμένη με την αγγλική λίρα. Μετά την εγκατάλειψή του ΚΣΧ από την Αγγλία, η δραχμή συνδέθηκε με το δολλάριο, νόμισμα που διατηρούσε ακόμα την σύνδεσή του με το χρυσό. Όταν την άνοιξη του 1933 το δολλάριο εξήλθε από τον ΚΣΧ η δραχμή συνδέθηκε με το ελβετικό φράγκο, νόμισμα χώρας που ήταν μέλος του Συνασπισμού Χρυσού (Gold Bloc), της ομάδας των χωρών που εξακολουθούσαν να παραμένουν στο σύστημα του ΚΣΧ. Αυτό δεν σήμαινε ότι στο εσωτερικό της χώρας υφίστατο η υποχρέωσή της ΚΤ να ανταλλάσσει τα τραπεζογραμμάτια της έναντι χρυσού όταν αυτό της ζητούνταν. Η μετατρεψιμότητα της δραχμής είχε ανασταλεί ουσιαστικά από το φθινόπωρο του 1931 και τυπικά από τον Απρίλιο του 1932 και δεν επρόκειτο να επανέλθει παρά μόνο μετά την λήξη του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου και κάτω από ριζικά διαφορετικές συνθήκες. Η σύνδεση της δραχμής με το ελβετικό φράγκο σήμαινε απλώς ότι η εξωτερική αξία της δραχμής θα ακολουθούσε τις μεταβολές που θα δέχονταν η αξία του ελβετικού φράγκου.

Όταν το 1936 η δραχμή θα επανασυνδεθεί με την αγγλική λίρα, καθώς το Gold Bloc είχε διαλυθεί, θα καταστεί ακόμη περισσότερο εμφανής ο βαθμός επιρροής του αγγλικού παράγοντα στο οικονομικό γίνεσθαι της χώρας μετά και την επάνοδο στο ελληνικό θρόνο του αγγλικής καταγωγής βασιλιά Γεωργίου Β'. Άλλωστε η κυριαρχία του αγγλικού κεφαλαίου στο ελληνικό οικονομικό περιβάλλον σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου καταδεικνύεται μεταξύ άλλων, και από την απόφαση της σύνδεσης της δραχμής με το ελβετικό φράγκο το 1933, κι όχι με το γαλλικό φράγκο, κατά τη στιγμή που η Γαλλία ήταν η κυρίαρχη οικονομική δύναμη ανάμεσα στις χώρες που συγκροτούσαν το Συνασπισμό χρυσού και μια από τις κυριότερες αντιπάλους της Αγγλίας στο διεθνή οικονομικό χώρο.

Τα μέτρα που έλαβε η Τ.τ.Ε στην κατεύθυνση της αναπλήρωσής του συναλλαγματικού της αποθέματος έχουν ήδη περιγραφεί. Πέρα όμως από τα μέτρα ποσοτικής συνείδησης του συναλλαγματικού της αποθέματος η ΚΤ προχώρησε και στην ποιοτική διαφοροποίηση της σύνδεσης του. Από το 1933 εφαρμόστηκε από τις νομισματικές αρχές «πολιτική χρυσού», όπως χαρακτηρίστηκε τότε, η οποία συνίστατο στη μετατροπή όσο το δυνατόν μεγαλύτερου τμήματος του αποθέματος σε χρυσό. Η πολιτική αυτή διασφάλιζε την αποφυγή των έντονων διακυμάνσεων στην αξία του αποθέματος εξαιτίας της ισχυρής συναλλαγματικής αστάθειας που επικρατούσε την περίοδο εκείνη. Άλλωστε η χώρα είχε πείρα από τις σημαντικές ζημιές που είχε καταγράψει από την υποτίμηση της αγγλικής λίρας, ενώ πολλές ΚΤ του εξωτερικού είχαν στραφεί σε ανάλογες ενέργειες λόγω της αστάθειας και της αβεβαιότητας που κυριαρχούσαν στην παγκόσμια οικονομία εκείνο το χρονικό διάστημα. Η πολιτική χρυσού στοίχιζε στην Τ.τ.Ε την απώλεια εσόδων από τους τόκους που θα αποκτούσε εάν τοποθετούσε τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα σε τοκοφόρους λογαριασμούς στο εξωτερικό. Η απώλεια αυτή των εσόδων από τόκους, τα έσοδα των οποίων την περίοδο 1932-1938 διαμορφώθηκαν μόλις στο 25% περίπου των αντίστοιχων εσόδων της περιόδου 1928-1932, θεωρήθηκε από την ηγεσία της ΚΤ ως το απαραίτητο τίμημα που έπρεπε να καταβληθεί για τη διατήρηση της ακεραιότητας της αξίας του αποθέματος (Τ.τ.Ε 1978: 152).

Η πολιτική της ανασυγκρότησης του συναλλαγματικού αποθέματος και η συνέχιση της αγοράς συναλλάγματος από την ΚΤ σε ισοτιμία που τεχνηέντως υποβίβαζε την τιμή του συναλλάγματος ώστε να ματαιωθεί κάθε προσπάθεια κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης, προκάλεσε κριτική που εργαζόνταν στα πληθωριστικά αποτελέσματα που θα γεννούσε μια τέτοια τακτική από πλευράς ΚΤ, αφού μια τέτοια συναλλαγματική πολιτική διόγκωνε συνεχώς την νομισματική κυκλοφορία. Στον αντίποδα αυτής της κριτικής βρισκόταν η θέση της Τ.τ.Ε επί του ζητήματος αυτού η οποία έκρινε την προσπάθεια για ανασύσταση του συναλλαγματικού αποθέματος επιβεβλημένη, ενώ επιδιώχθηκε κατά το 1933 και η άσκηση συντηρητικής πιστωτικής πολιτικής από την ΚΤ προκειμένου η νομισματική κυκλοφορία να μην αυξηθεί σημαντικά (Τ.τ.Ε 1978: 150).

Στην κατεύθυνση της συγκράτησης των πληθωριστικών πιέσεων λειτούργησε και η διαχείριση των καταθέσεων του Δ.Ο.Ε. Πιο συγκεκριμένα υπέγγυα δημόσια έσοδα που προορίζονταν για την εξόφληση των πιστωτών, σύμφωνα με το διακανονισμό που είχε πραγματοποιηθεί το 1897, μετά τη στάση πληρωμών που κήρυξε το ελληνικό Δημόσιο τον Απρίλιο του 1932, συσσωρεύονταν σε δεσμευμένους λογαριασμούς στην Τ.τ.Ε, καθώς δεν ήταν δυνατή, ύστερα από την επιβολή συναλλαγματικών περιορισμών, τα έσοδα που συγκεντρώνονταν σ' αυτούς τους λογαριασμούς να μετατραπούν σε συνάλλαγμα και να μεταφερθούν στο εξωτερικό. Η απόσυρση των δεσμευμένων καταθέσεων του Δ.Ο.Ε από την κυκλοφορία, τα έσοδα των οποίων αντιστοιχούσαν στα τέλη του 1932 στο 60% του εκδοθέντος χαρτονομίσματος, θα ήταν δυνατό να ασκήσουν ισχυρές αντιπληθωριστικές πιέσεις, σε μια ήδη πολύ δύσκολη περίοδο για την ελληνική

οικονομία. Η Τ.τ.Ε δημιουργώντας ιδιαίτερο λογαριασμό προκαταβολών προς το κράτος έναντι των καταθέσεων του Δ.Ο.Ε δανειοδότησε το ελληνικό Δημόσιο με σημαντικά κεφάλαια, παρέχοντας με αυτό τον τρόπο ισχυρή διευκόλυνση στην εκτέλεση του προϋπολογισμού και επιπλέον αύξησε αποφασιστικά τις πιστώσεις προς τις εμπορικές τράπεζες (Mazower 1991: 185).

Το 1933 παρατηρείται συνεχής εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό που στην πλειοψηφία τους ήταν επαναπατριζόμενα κεφάλαια, τα οποία είχαν διαρρεύσει στο εξωτερικό την περίοδο της κρίσης 1929-1932. Όμως η δυσπιστία που επικράτησε για τα νομίσματα που εγκατέλειψαν τον ΚΣΧ, αρχικά η αγγλική λίρα και μετέπειτα το αμερικανικό δολλάριο, και η διεθνής συναλλαγματική αστάθεια που χαρακτήρισε την περίοδο που ακολούθησε την αποδέσμευση των δύο αυτών νομισμάτων από τις υποχρεώσεις που επέβαλε η συμμετοχή τους στον ΚΣΧ, ώθησε τους Έλληνες κεφαλαιούχους στην απόφαση παλιννόστησης των κεφαλαίων τους. (Ζολώτας 1936: 79). Επιπλέον η Τ.τ.Ε προχώρησε στην ανατίμηση της δραχμής και στη συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων με την πιστωτική και νομισματική πολιτική που ακολούθησε κατά τη διάρκεια του 1933 ώστε η διαφορά μεταξύ της εσωτερικής και εξωτερικής αξίας της δραχμής να δημιουργεί κίνητρα για προσέλκυση κεφαλαίων απ το εξωτερικό.

Η ύπαρξη της σημαντικής διαφοράς ανάμεσα στην εσωτερική και εξωτερική αξία της δραχμής οφείλεται αφενός τη δέσμευση των καταθέσεων του Δ.Ο.Ε που προέρχονταν από τα υπέγγυα έσοδα και τηρούνταν σε λογαριασμούς στην ΚΤ οι οποίοι εμφάνιζαν σημαντικά πλεονάσματα και προκαλούσαν αντιπληθωριστικές πιέσεις αφού περιόριζαν το μέγεθος της χρηματικής κυκλοφορίας και αφετέρου από τη συγκρατημένη πιστωτική πολιτική τόσο της Τ.τ.Ε όσο και των εμπορικών τραπεζών. Οι τελευταίες στην προσπάθειά τους να εξυγιάνουν τα χαρτοφυλάκια τους μετά την κρίση δεν αύξησαν τις χορηγήσεις τους παρά τη σημαντική άνοδο των αποταμιεύσεων που εισέρρευσαν στα ταμεία τους μετά την εισροή των κεφαλαίων απ' το εξωτερικό. Άλλωστε ο γενικός περιορισμός των συναλλαγών μετά την οικονομική κρίση αδρανοποίησε τη ζήτηση κεφαλαίων από τον ιδιωτικό τομέα, κάτι που οδήγησε την ΚΤ να μειώσει τα προεξοφλητικά της επιτόκια προκειμένου να τονωθεί οικονομική δραστηριότητα. Παρά τις μειώσεις όμως των επιτοκίων της Τ.τ.Ε και των εμπορικών τραπεζών που ακολούθησαν, ο όγκος των πιστώσεων που διοχετεύθηκαν στην οικονομία ήταν μειωμένος σε σύγκριση με το 1932.

Η αύξηση των αποταμιευτικών διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών μετά την κρίση υπήρξε αποτέλεσμα της αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας που προήλθε από τη δραχμοποίηση των κεφαλαίων που εισέρευσαν στη χώρα κατά το 1933 αλλά και από την συνεχή αγορά συναλλάγματος στην οποία προέβαινε η Τ.τ.Ε με σκοπό την ανασυγκρότηση του συναλλαγματικού της αποθέματος που είχε διαρρεύσει την περίοδο 1929-1932. Η θέσπιση όμως των περιορισμών στις συναλλαγματικές πράξεις στο εισαγωγικό εμπόριο, τη δημιουργία του μηχανισμού των συμψηφιστικών εμπορικών ανταλλαγών ανάμεσα στα κράτη κι η συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου, που υπήρξαν επακόλουθα της διεθνούς συναλλαγματικής αστάθειας και της αβεβαιότητας που κυριάρχησε στο παγκόσμιο νομικό χώρο μετά την ουσιαστική κατάρρευση του ΚΣΧ, περιόρισαν σημαντικά και στην Ελλάδα την οικονομική δραστηριότητα το 1933 με αποτέλεσμα η αυξημένη νομισματική κυκλοφορία που προκλήθηκε από τη δραχμοποίηση της αύξησης της προσφοράς συναλλάγματος τόσο από το εξωτερικό όσο και το εσωτερικό δεν οδήγησε στην εμφάνιση πληθωριστικών φαινομένων αλλά στην ενίσχυση των καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών (Ζολώτας 1936: 81-82). Η αύξηση των διαθέσιμων των εμπορικών τραπεζών συνεχίστηκε και τα υπόλοιπα χρόνια του Μεσοπολέμου εξαιτίας της ανόδου της οικονομικής δραστηριότητας που υπήρξε αυτό το διάστημα, της πτώσεως των τιμών των μετοχών στο Χρηματιστήριο της Αθήνας αλλά

κυρίως λόγω της αδυναμίας των ελλήνων κεφαλαιούχων να διοχετεύσουν τα χρηματικά τους πλεονάσματα στο εξωτερικό λόγω των συναλλαγματικών περιορισμών που είχαν επιβληθεί όχι μόνο από την ελληνική κυβέρνηση αλλά και από τις κυβερνήσεις του εξωτερικού (Χατζηιωσήφ 1993: 259). Χρρίζει επισήμανσης μάλιστα ότι τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 1933 η αύξηση των διαθέσιμων των εμπορικών τραπεζών εξαιτίας της υποτονικής ζήτησης πιστώσεων από τον ιδιωτικό τομέα για τους λόγους που προαναφέρθηκαν οδήγησε στην αύξηση των καταθέσεων όψεως στους λογαριασμούς που τηρούσαν στην Τ.τ.Ε οι εμπορικές τράπεζες (Τ.τ.Ε 1978: 150), επιβεβαιώνοντας σ' αυτή την περίπτωση την ορθότητα του νόμου του Fullarton του περίφημου «law of the reflux», σύμφωνα με το οποίο το τμήμα του κυκλοφορούντος χαρτονομίσματος που δε χρησιμοποιείται για την αγορά αγαθών επανέρχεται στην ΚΤ.

Ο κεντρικός στόχος της Τ.τ.Ε ως το τέλος του Μεσοπολέμου ήταν η αποτροπή εκδήλωσης πληθωριστικών πιέσεων ώστε να μην πληγούν τα κεκτημένα της συναλλαγματικής και νομισματικής πολιτικής έτσι όπως διαμορφώθηκαν το 1933, δηλαδή η εμπέδωση της σταθερότητας στην τιμή του συναλλάγματος, σε επίπεδα όπου η δραχμή θεωρούνταν υποεκτιμημένη, και η διατήρηση της διαφοράς μεταξύ της εσωτερικής και της εξωτερικής αγοραστικής δύναμης της δραχμής.

Το 1934, τέθηκε σε ισχύ ένα νέο σύστημα διακανονισμού της νομισματικής κυκλοφορίας. Με τη σύμβαση της 26^{ης} Ιουλίου μεταξύ της Τ.τ.Ε και του κράτους ορίστηκε ότι το όριο της νομισματικής κυκλοφορίας δεν συνδέονταν με μια ορισμένη σχέση με το συναλλαγματικό κάλυμμα της ΚΤ αλλά προς ορισμένα στοιχεία της ενεργητικού της. η συσχέτιση αυτή πραγματοποιήθηκε αποκλειστικά και μόνο για τον υπολογισμό της συμμετοχής του κράτους στα κέρδη της Τ.τ.Ε σε περίπτωση υπέρβασης του ορίου κυκλοφορίας (Τ.τ.Ε 1978: 144-145). Με την παραπάνω ρύθμιση κατοχυρωνόταν παράλληλα η ελεύθερη αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας χωρίς να απαιτείται η λήψη κυβερνητικής έγκρισης υπό τον περιορισμό ότι τα τιθέμενα σε κυκλοφορία τραπεζογραμμάτια θα διατίθεντο για εργασίες που προβλέπονταν από το καταστατικό της Τ.τ.Ε (Βενέζης 1955: 177-178). Με τη ρύθμιση αυτή το κράτος παρείχε τη δυνατότητα στην ΚΤ να προβαίνει στην αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας και κατά συνέπεια στη χρηματοδότηση της οικονομίας υπό ελαστικότερους όρους. Οι διατάξεις που καθόριζαν τα όρια εντός των οποίων το εκδοτικό ίδρυμα, ήτοι η Τ.τ.Ε, ήταν δυνατόν να παρέχει αρωγή υπό μορφή χρηματοδότησης προς το κράτος διατηρήθηκαν άθικτο, ενώ με τη σύμβαση της 26^{ης} Ιουλίου 1934 η νομισματική κυκλοφορία δεν αποτελούσε συνάρτηση του συναλλαγματικού καλύμματος που κατείχε η ΚΤ, άλλα προσδιορίζονταν βάσει του μέσου όρου του αθροίσματος ορισμένων στοιχείων του ενεργητικού της Τ.τ.Ε (Βούρος 1938: 47).

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει ο μηχανισμός των εμπορικών συμψηφισμών (Clearing) που κυριάρχησε στη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου ανάμεσα στα ευρωπαϊκά κράτη την περίοδο 1932-1940. Η κρίση της περιόδου 1929-1932, η συνεπακόλουθη κατάρρευση του ΚΣΧ που υπήρξε αποτέλεσμα της αποσύνδεσης της αγγλικής λίρας και του αμερικανικού δολαρίου από το χρυσό το 1931 και το 1933 αντίστοιχα, προκάλεσαν τη διάχυση της αστάθειας στις διεθνείς συναλλαγματικές ισοτιμίες και εδραίωσαν το αίσθημα αβεβαιότητας και ανασφάλειας αναφορικά με τη σταθερότητα της αξίας των νομισμάτων που χρησιμοποιούνταν ευρέως στις διεθνείς εμπορικές ανταλλαγές. Αυτό είχε ως συνέπεια να περιοριστεί ο όγκος του διεθνούς εμπορίου που η διεξαγωγή του περιελάμβανε το χρηματικό διακανονισμό και να αυξηθούν δραματικά οι διεθνείς εμπορικές πράξεις που διακανονίζονταν με διμερή συμψηφισμό. Ο θεσμός των εμπορικών συμψηφισμών εδραιώθηκε από τους συναλλαγματικούς ελέγχους που εφάρμοσαν αυτή την περίοδο ιδίως οι ελλειμματικές χώρες, μια πολιτική που δημιουργούσε προβλήματα και στις πλεονασματικές χώρες που συναντούσαν εμπόδια

στις εξαγωγές τους και στην είσπραξη των απαιτήσεών τους. Η τακτική του (Clearing) ανταποκρίνονταν στις συνθήκες συναλλαγματικών περιορισμών που επικρατούσαν και συνιστούσε ένα τρόπο για να ρυθμίζονται οι εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στις οφειλέτριες και τις πιστώτριες χώρες ή και ανάμεσα στις οφειλέτριες χώρες (Τ.τ.Ε 1978: 154).

Η σταθερότητα της εξωτερικής όσο και της εσωτερικής αξίας της δραχμής διατηρήθηκε κατά τη διετία 1934-1935, παρά την πολιτική αστάθεια που προκλήθηκε από τα στρατιωτικά κινήματα που εκδόθηκαν τα έτη 1933 και 1935 με σκοπό την ανατροπή των κυβερνήσεων του Λαϊκού κόμματος που το 1932 ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μετά την εκλογική ήττα του Ε. Βενιζέλου. Η σταθερότητα της αξίας της δραχμής διατηρήθηκε παρά την πολιτική ανωμαλία και τη σημαντική μείωση του συναλλαγματικού αποθέματος της Τ.τ.Ε, μείωση που παρατηρήθηκε για πρώτη φορά με την άρση της σταθεροποίησης. Η πτώση αυτή στην αξία του αποθέματος αποδίδεται στην μείωση της προσφοράς συναλλάγματος που τα αίτια της ανάγονται: α) στην πολιτική αναταραχή αφού τα στρατιωτικά κινήματα ανέκοψαν την εισροή κεφαλαίων απ' το εξωτερικό, β) στο ότι το πλεόνασμα που εμφανιζόταν στους λογαριασμούς (Clearing) λόγω της φύσης του θεωρούνταν ως δεσμευμένο συνάλλαγμα και δεν συμπεριλαμβανόταν στο συναλλαγματικό απόθεμα της ΚΤ και γ) στην εμφάνιση μαύρης αγοράς με τη λειτουργία της εξυπηρετούσε το λαθρεμπόριο στερώντας την Τ.τ.Ε από το αναγκαίο συνάλλαγμα. Η πτώση του αποθέματος της συνεχίστηκε και το 1936, γεγονός που ώθησε την κυβέρνηση στη λήψη συναλλαγματικών μέτρων. Με την έκδοση διαδοχικών αναγκαστικών νόμων από τον Αύγουστο έως και το Νοέμβριο επιβλήθηκαν αυστηρότατοι έλεγχοι στη συναλλαγματική κίνηση που είχαν ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση της μαύρης αγοράς και την αύξηση της προσφοράς συναλλάγματος. Παρά τα ληφθέντα μέτρα το συναλλαγματικό απόθεμα της ΚΤ παρουσίασε πτώση εξαιτίας της παράλληλης με την προσφορά μεγάλης αύξησης στη ζήτηση συναλλάγματος, εξέλιξη που οφείλεται κατά μείζονα λόγο στην αύξηση της ποσότητας και ιδιαίτερα των τιμών του εξαγόμενου σίτου.

Η πιστωτική πολιτική της ΚΤ την περίοδο αυτή εμφανίστηκε συγκρατημένα επεκτατική, επιχειρώντας να συγκεράσει το στόχο της οικονομικής ανάκαμψης, μετά την κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας που παρουσιάστηκε τα χρόνια της κρίσης, όπως και το 1933 έτος κατά το οποίο εκδηλώθηκε σημαντική υποχώρηση στο εύρος των συναλλαγών, με το στόχο της νομισματικής σταθερότητας, που ύστερα από την έξοδο το σύστημα του ΚΣΧ συνιστούσε επιδίωξη που απαιτούσε λεπτούς χειρισμούς από τις νομισματικές αρχές. Το ύψος του προεξοφλητικού επιτοκίου και τα ποσά που χορήγησε η ΚΤ το διάστημα αυτό αντανakλούν και τις διακυμάνσεις που εμφάνισε η οικονομική δραστηριότητα. Πιο συγκεκριμένα η Τ.τ.Ε από τις αρχές του 1932 έως και τα τέλη του 1933 προέβαινε σε σταδιακή αλλά συνεχή αποκλιμάκωση του προεξοφλητικού επιτοκίου από το 12% στο 7%. Από τα τέλη του 1933 έως και τις αρχές του 1937 διατήρησε σταθερό το επιτόκιο της στο 7% και προχώρησε στη μείωση κατά 1% στις αρχές του 1937 (Τ.τ.Ε 1978: 147). Οι διακυμάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας αποτυπώνονταν πιστότερα στις μεταβολές των χορηγήσεων της ΚΤ. Οι χορηγήσεις παρουσίασαν πτώση το 1933 και το 1936 συγκρινόμενες με αυτές του προηγούμενου έτους, ενώ παρουσίασαν αύξηση τα έτη 1934 και 1935 (Τ.τ.Ε 1978: 146). Η μείωση των χορηγήσεων τα έτη που η παραγωγή και η συνολική οικονομική δραστηριότητα παρουσίασε κάμψη και η αύξηση των χορηγήσεων τα έτη που εκδηλώνεται αύξηση των οικονομικών δεικτών και συνεκτιμώντας το γεγονός ότι οι μεταβολές στο ύψος του προεξοφλητικού τόκου δεν βρίσκονται σε ισχυρή αντιστοιχία με το ύψος των χορηγήσεων της ΚΤ μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η νομισματική πολιτική της Τ.τ.Ε ασκείται αυτή την περίοδο επί τη βάση της «τραπεζικής αρχής» (Banking school) η σχολή που πρεσβεύει ότι η νομισματική κυκλοφορία προσδιορίζεται παθητικά από την

πλευρά της ζήτησης και οι νομισματικές αρχές πρέπει να προσαρμόζουν την παροχή πιστώσεων προς την οικονομία βάσει των διακυμάνσεων της οικονομικής δραστηριότητας με τρόπο παθητικό. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι η πιστωτική πολιτική ικανοποιεί απλά τη ζήτηση που παρουσιάζεται για πιστώσεις χωρίς να προβαίνει στην ανάληψη πρωτοβουλιών για τον επηρεασμό της παραγωγικής δραστηριότητας προς συσταλτική ή επεκτατική κατεύθυνση.

Το Σεπτέμβριο του 1936 ο Συνασπισμός Χρυσού διαλύεται και η ΚΤ που από την άνοιξη του 1933 είχε συνδέσει τη δραχμή με το ελβετικό φράγκο, νόμισμα χρυσής βάσης τότε, αποσυνδέεται από το νόμισμα αυτό και επανασυνδέεται με τη στερλίνα. Με τη ρύθμιση αυτή η δραχμή θα παρέμενε σταθερή έναντι της στερλίνας και θα κυμαινόταν έναντι του χρυσού και των νομισμάτων που δεν ήταν συνδεδεμένα με τη στερλίνα ανάλογα με τις διακυμάνσεις της στερλίνας προς το χρυσό και τα άλλα νομίσματα (Τ.τ.Ε 1978: 154). Αξίζει πάντως να σημειωθεί ότι κατά το διάστημα από την άνοιξη του 1933 έως το Σεπτέμβριο του 1936 που η δραχμή είχε συνδεθεί με το ελβετικό φράγκο που παρέμενε νόμισμα χρυσής βάσης, η αξία της δραχμής έναντι του χρυσού σημείωνε ελάχιστες διακυμάνσεις.

Η απόφασή της Τ.τ.Ε να συνδέσει τη δραχμή με το ελβετικό φράγκο το 1933, μετά την εγκατάλειψη της χρυσής βάσης από την αγγλική στερλίνα, και όχι με το γαλλικό φράγκο, νόμισμα μιας χώρας με δεσπόζουσα θέση στο Συνασπισμό Χρυσού, και η επανασύνδεση της δραχμής τον Σεπτέμβριο του 1936 με την στερλίνα καταδεικνύει τόσο τις πολιτικές προεκτάσεις της συναλλαγματικής πολιτικής όσο και τους στενούς δεσμούς που διατηρούσε το αγγλικό κεφάλαιο ο ισχυρότερος ιδιωτικός φορέας οικονομικής ισχύος της χώρας η Εθνική Τράπεζα. Οι δεσμοί συνεργασίας της τελευταίας, όπου θα καταδειχθεί παρακάτω είναι εξαιρετικά ισχυροί με φορείς του αγγλικού χρηματοπιστωτικού χώρου που ενισχύονται και από το γεγονός της παρουσίας της ελληνικής βασιλικής οικογένειας που διατηρεί ισχυρούς δεσμούς με το αγγλικό στέμμα. Η άποψη αυτή ενδυναμώνεται και από το ότι η δραχμή το 1936 επανασυνδέθηκε με τη στερλίνα και με το δολλάριο, που εκείνη την περίοδο αλλά και τα επόμενα χρόνια αποδείχθηκε σταθερότερο έναντι της στερλίνας.

Η πολιτική επιρροή της Αγγλίας θα επιταθεί τα επόμενα χρόνια καθώς στις 3 Νοεμβρίου του 1935 διενεργήθηκε δημοψήφισμα επί του ζητήματος του πολιτεύματος της χώρας, σε ένα δημοψήφισμα που υπήρξε καταφανώς νόθευση του αποτελέσματος, ο ελληνικός λαός με ποσοστό που άγγιξε το 90% τάχθηκε υπέρ του θεσμού της βασιλείας. Ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄ επανήλθε στο βασιλικό θρόνο στις 25 Νοεμβρίου του 1935. Τον Ιούνιο του 1936, λόγω διαφωνίας των δύο μεγάλων κομμάτων Φιλελευθέρων και Λαϊκών, για το σχηματισμό κυβέρνησης ο βασιλιάς ανέθεσε την κυβέρνηση στον Ιωάννη Μεταξά. Οι συνεχιζόμενες διαμάχες μεταξύ των μεγάλων κομμάτων και το καθημερινό κύμα απεργιακών κινητοποιήσεων, προσέφεραν πρόσφορο έδαφος και την αφορμή στον Ιωάννη Μεταξά να διαλύσει τη Βουλή και να κηρύξει στις 4 Αυγούστου του 1936 την επιβολή δικτατορίας.

2.8. ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΙ Τ.Τ.Ε

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, η ίδρυση της Τ.τ.Ε. αποτέλεσε προϊόν πιέσεων της Κ.τ.Ε. και ειδικότερα του ξένου πιστωτικού κεφαλαίου προς την Ελλάδα προκειμένου η άσκηση της νομισματικής πολιτικής να τεθεί σε βάσεις που δεν δημιουργούσε αντιφάσεις ως προς τα αποτελέσματά της, και ταυτόχρονα διασφάλιζε τις απαιτούμενες θεσμικές και λειτουργικές προϋποθέσεις ώστε ο στόχος της νομισματικής σταθερότητας να υπηρετείται αποτελεσματικότερα. Η Ελλάδα ως μια χώρα που η οικονομία της

στηριζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στη σύναψη εξωτερικών δανείων για να καλύψει τόσο τα χρόνια ελλείμματα της στο ισοζύγιο πληρωμών της όσο και για να αντιμετωπίσει τα διαρκή και σημαντικά δημοσιονομικά της ελλείμματα δεν ήταν σε θέση να διαφοροποιήσει τις αποφάσεις της σε σχέση με τους όρους και τις κατευθύνσεις που έθετε η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε. προκειμένου να εγγυηθεί την έκδοση των ελληνικών εξωτερικών δανείων στις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Αν συνεκτιμηθεί μάλιστα ότι η πιστοληπτική αξιολόγηση της Ελλάδας δεν ήταν υψηλή στο διεθνές χρηματοπιστωτικό σύστημα τη δεδομένη χρονική περίοδο, καθώς και η είσοδος του μεγάλου προσφυγικού ρεύματος από τη Μικρά Ασία που δημιουργούσε επιτακτικές δημοσιονομικές αναπτυξιακές και ευρύτερες κοινωνικές αναγκαιότητες, καθίσταται σαφής ο λόγος που ωθούσε το ελληνικό κράτος να αποδεχθεί τα αιτήματα που έθετε η Κ.τ.Ε προκειμένου να καταστεί δυνατή η πρόσβαση του ελληνικού Δημοσίου στις κεφαλαιαγορές του Εξωτερικού με σχετικά ευνοϊκούς όρους.

Ο φορέας που είχε αναλάβει την άσκηση της νομισματικής πολιτικής στη χώρα, ουσιαστικά από την ίδρυσή του, ως τη συγκρότησή της Τ.τ.Ε ήταν η Εθνική Τράπεζα. Η Ε.Τ.Ε όμως αποτελούσε ταυτόχρονα ένα επιχειρηματικό τραπεζικό σχήμα εμπορικού χαρακτήρα που η λειτουργία και δραστηριοποίηση του αποσκοπούσε όπως ήταν φυσικό στην αποκόμιση κέρδους. Η διεθνής αυτή λειτουργική υπόσταση της Ε.Τ.Ε, ως ΚΤ και ως Εμπορικής Τράπεζας, γεννούσε αντιφάσεις ως προς τα αποτελέσματα που παρήγαγε, γεγονός που καθιστούσε προβληματική και αναποτελεσματική την άσκηση της νομισματικής πολιτικής. Αυτό εκπορευόταν από την προσπάθειά της Ε.Τ.Ε να υπηρετήσει με τη δράση τους δύο ασύμβατους μεταξύ τους στόχους· το στόχο της κερδοσκοπίας που υπαγορευόταν από τον εμπορικό χαρακτήρα της λειτουργίας της και το στόχο της επίτευξης της νομισματικής σταθερότητας που υπαγορευόταν από τη θέση της ως ΚΤ της χώρας.

Τα προβλήματα, οι αντιφάσεις και τα αδιέξοδα που δημιουργούνταν από τη συνύπαρξη των δύο αυτών αντιτιθέμενων στοχεύσεων που επιχειρούσε να εξυπηρετήσει με τη λειτουργία της η Ε.Τ.Ε έχουν ήδη καταδειχθεί. Η άρση αυτής της προβληματικής κατάστασης συνιστούσε και τον θεμελιώδη όρο που έθετε η Κ.τ.Ε ώστε να εγγυηθεί τη σύναψη των ελληνικών εξωτερικών δανείων, κάτι που σύμφωνα με τις διεθνείς επιστημονικές αρχές μπορούσε να επιτευχθεί με τη συγκρότηση μιας αμιγούς ΚΤ που η λειτουργία της θα εξυπηρετούσε κατά μείζονα λόγο βασική στόχευση, την επίτευξη νομισματικής σταθερότητας. Η Κ.τ.Ε εξάλλου πέραν της ίδρυσης μιας ΚΤ θεωρούσε επιβεβλημένη τη συμμετοχή της Ελλάδας στο σύστημα του ΚΣΧ, εξέλιξη που κατά την άποψή της θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας σε μονιμότερη και πιο στέρεα βάση, κάτι που θα αναβάθμιζε την πιστοληπτική αξιολόγηση της χώρας στο διεθνή πιστωτικό χώρο και κατά συνέπεια θα συντελούσε στο να αποκτήσει η χώρα συνεχή και ευνοϊκή πρόσβαση στις μεγάλες κεφαλαιαγορές του εξωτερικού.

Οι ιθύνοντες της Ε.Τ.Ε θεωρούσαν ότι η απόσπαση του εκδοτικού προνομίου και των άλλων αρμοδιοτήτων που κατείχε στο πλαίσιο της λειτουργίας της ως οιονεί ΚΤ της χώρας, έθιγε τα συμφέροντα της και υποβάθμιζε την προνομιακή θέση που κατείχε μέχρι τότε στο εγχώριο, χρηματοπιστωτικό σύστημα. Παρόλο που η ηγεσία της Ε.Τ.Ε συναίνεσε εν τέλει στο αίτημά της Κ.τ.Ε για δημιουργία αμιγούς ΚΤ κάτω από ένα καθεστώς ευνοϊκών, για την Εθνική Τράπεζα, όρων η επανάκτηση του εκδοτικού προνομίου και των συμπαρομαρτούντων πλεονεκτημάτων που το συνοδεύουν δεν έπαψε να αποτελεί επιθυμία και επιδίωξη της Ε.Τ.Ε. Η δράση της Τ.τ.Ε που υπήρξε, μετά την έξοδο της χώρας απ' το σύστημα του ΚΣΧ το 1932, ανταγωνιστική προς τις εμπορικές τράπεζες προβαίνοντας σε μια επεκτατική πιστωτική πολιτική με παράλληλη διεύρυνση του δικτύου των υποκαταστημάτων της (Κωστής 1997: 791), λειτούργησε προς την

κατεύθυνση ενίσχυσης των σχεδίων της Ε.Τ.Ε για την επίτευξη στενότερης συνεργασίας με την ΚΤ ή έστω της συγχώνευσής της με την Ε.Τ.Ε. Η επιχειρηματολογία μάλιστα της Ε.Τ.Ε για τη δρομολόγηση μιας τέτοιας εξέλιξης ισχυροποιήθηκε μετά την άρση της σταθεροποίησης της δραχμής και την έξοδο της χώρας από το σύστημα του ΚΣΧ, δεδομένου ότι η ίδια η ύπαρξη της Τ.τ.Ε είχε ταυτιστεί με την προσπάθεια σταθεροποίησης της δραχμής, κάτι που άλλωστε αποτέλεσε και την αφορμή για αυτή καθ'αυτήν, την σύσταση της Τ.τ.Ε. Η αποτυχία αυτής της προσπάθειας που σηματοδοτήθηκε με την άρση, και τυπικά πλέον, της σταθεροποίησης τον Απρίλιο του 1932, αποτέλεσε μια πρώτης τάξεως ευκαιρία για την επαναφορά του ζητήματος της στενότερης συνεργασίας με την Τ.τ.Ε ή της συγχώνευσής της ΚΤ με την Ε.Τ.Ε.

Ανώτατα στελέχη της Ε.Τ.Ε, όπως ο υποδιοικητής της Εθνικής Δ. Μάξιμος, προέβλεπαν δημοσίως τις απόψεις τους ήδη από το Δεκέμβριο του 1931, περί στενής συνεργασίας που θα έπρεπε να έχει η Τ.τ.Ε με την Ε.Τ.Ε μετά την *de facto* άρση της σταθεροποίησης το Σεπτέμβριο του 1931. Ο Μάξιμος, σε άρθρο του στην εφημερίδα Πρωΐα, υποστήριξε ότι θα έπρεπε να υπάρξει *de facto* συγχώνευση της Ε.Τ.Ε και της ΚΤ με τη συγκρότηση κοινού Διοικητικού Συμβουλίου ώστε να επιτυγχάνεται ενιαία ρύθμιση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής (Πύρσος 1936: 169). Παρόμοιες απόψεις με αυτές του Μαξίμου εξέφρασε και ο Γ. Πεσμαζόγλου, στέλεχος όπως και ο Μάξιμος του Λαϊκού κόμματος, και υπουργός οικονομικών της κυβέρνησής του Λαϊκού κόμματος όταν αυτό ανήλθε στην εξουσία το 1933. Ο Πεσμαζόγλου με άρθρο του στην εφημερίδα Πρωΐα τον Οκτώβριο του 1931, υποστήριξε ότι τα δύο ιδρύματα, Ε.Τ.Ε και Τ.τ.Ε, θα έπρεπε να αποτελέσουν δύο διακριτούς κλάδους, τον εμπορικό και τον εκδοτικό αντίστοιχα, ενός μεγάλου τραπεζικού οργανισμού που θα διευθύνεται από ένα κοινό Συμβούλιο. (Πύρσος 1936: 168). Οι απόψεις του Πεσμαζόγλου είναι φανερό ότι είναι επηρεασμένες ως προς τη σύλληψη της λειτουργικής δομής που προτείνει το Νόμο του Peel (Peel Act) που διαχώριζε την Τράπεζα της Αγγλίας σε δύο τμήματα στο εκδοτικό και το εμπορικό.

Το αίτημα για συγχώνευση ή στενότερη συνεργασία Ε.Τ.Ε και Τ.τ.Ε στην πραγματικότητα εκπορευόταν σχεδόν αποκλειστικά από το Λαϊκό κόμμα και τον ευρύτερο φιλοβασιλικό χώρο και ουσιαστικά απηχούσε τις επιδιώξεις της Ε.Τ.Ε, η οποία παρά την ενίσχυση της θέσης της στο εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα μετά την ίδρυσή της ΚΤ, επιθυμούσε την ανάκτηση του εκδοτικού προνομίου και των συνεπακόλουθων ωφελειών που αυτό παρείχε. Οι αιτίες για τη στάση αυτή της Ε.Τ.Ε πρέπει να αναζητηθούν και στην ανταγωνιστική πρακτική που ακολουθούσε η Τ.τ.Ε έναντι των εμπορικών τραπεζών με την διασταλτική πιστωτική πολιτική που ακολουθούσε, ιδιαίτερα μετά την άρση της σταθεροποίησης της δραχμής.

Αντίθετοι απέναντι σε κάθε αντίληψη ή προσπάθεια που κατέτεινε στην άρση της λειτουργίας της Τ.τ.Ε με το καθεστώς που προέβλεπε το πρωτόκολλο της Γενεύης ήταν οι παράγοντες της Κ.τ.Ε και ο ξένος σύμβουλος της Τ.τ.Ε Finlayson, ο οποίος ουσιαστικά αποτελούσε τον τοποτηρητή της Κ.τ.Ε εντός της Τ.τ.Ε. Αλλά και ο διοικητής της Τ.τ.Ε, Εμμανουήλ Τσουδερός, ήταν ένθερμος υποστηρικτής της διατήρησης του υφιστάμενου καθεστώτος λειτουργίας της Τ.τ.Ε. Ο Τσουδερός μάλιστα κατόρθωσε να μεταπείσει τον Βενιζέλο αναφορικά με τις απόψεις που εξέφρασε ο κρητικός πολιτικός πάνω σε αυτό το ζήτημα. Ο Τσουδερός με επιστολή προς τον Βενιζέλο τόνιζε ότι αλλαγή του θεσμικού καθεστώτος που διήπε την άσκηση της νομισματικής πολιτικής θα οδηγούσε σε οικονομική και πολιτική «δικτατορία» της Ε.Τ.Ε, ενώ ταυτόχρονα τον παρότρυνε να συμβουλευτεί την άποψη ξένων ειδικών όπως ο Keynes και ο Gustav Cassel για την αναγκαιότητα της λειτουργίας μιας ανεξάρτητης ΚΤ (Βενέζης 1966: 98-100). Παράλληλα ο Τσουδερός υπογράμμισε ότι η κατάργηση της Τ.τ.Ε θα ισοδυναμούσε με απομόνωση της Ελλάδας από το ευρωπαϊκό τραπεζικό σύστημα. Στην επιστολή του

Τσουδερού συμπεριλαμβανόταν και η γνωμοδότηση του άγγλου ειδικού Otto Niemeyer για το επίμαχο ζήτημα της συγχώνευσης των δύο τραπεζών.

Ο Βενιζέλος απαντώντας στην επιστολή του Τσουδερού με μια δική του επιστολή προς τον Τσουδερό τον Απρίλιο του 1932 αναγνωρίζει την ορθότητα των απόψεων του Τσουδερού και υποστηρίζει ότι η ύπαρξη μιας ανεξάρτητης ΚΤ είναι η πιο επιβεβλημένη απ' ότι ήταν περί την άρση της νόμου σταθεροποίησης που κατ' ουσίαν είχε λάβει χώρα, το Σεπτέμβριο του 1931 γιατί μόνο με αυτό τον τρόπο είναι δυνατόν να επιδιωχθεί αποτελεσματικά η de facto σταθεροποίηση της δραχμής, κάτι που πρέπει πάντα να αποτελεί βασικό στόχο της νομισματικής πολιτικής (Βενέζης 1966: 102).

Πέραν του Βενιζέλου το σύνολο σχεδόν των στελεχών του βενιζελικού χώρου ήταν εξαρχής υπέρ της διατήρησης του ισχύοντος καθεστώτος που απολάμβανε η Τ.τ.Ε. Κορυφαία άλλωστε στελέχη της βενιζελικής παράταξης όπως οι Καφαντάρης, Μιχαλακόπουλος και Παπαναστασίου ήταν, και ιδιαίτερα ο Καφαντάρης, από τους κύριους πολιτικούς φορείς της τραπεζικής μεταρρύθμισης του 1927, προϊόν της οποίας υπήρξε η ίδρυσή της Τ.τ.Ε. Η αρχική στάση που τήρησε ο Βενιζέλος απέναντι σε αυτό το ζήτημα μπορεί να γίνει κατανοητή είτε υπό το πρίσμα της προσωπικής άγνοιας όσον αφορά θέματα που σχετίζονται με την οργάνωση και την άσκηση της νομισματικής πολιτικής είτε για λόγους που συνδέονται με το ότι η τραπεζική μεταρρύθμιση και η σύστασή της Τ.τ.Ε δεν αποτέλεσαν προσωπική του πολιτική επιλογή, παρά το γεγονός ότι όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας κατέβαλε από πλευράς του κάθε δυνατή προσπάθεια για να μην οδηγηθεί η χώρα σε καθεστώς άρσης της νόμου σταθεροποίησης της δραχμής και υποχρεωθεί σε έξοδο από το σύστημα του ΚΣΧ εξέλιξη που θα έθετε εν αμφιβόλω την ίδια την ύπαρξή της Τ.τ.Ε.

Η άνοδος στην εξουσία το Νοέμβριο του 1932 του Λαϊκού κόμματος με αρχηγό τον Π. Τσαλδάρη επανέφερε στο προσκήνιο το ζήτημα της συγχώνευσης Ε.Τ.Ε και Τ.τ.Ε. Ο Τσαλδάρης καθώς και κορυφαία στελέχη του Λαϊκού κόμματος που υπήρξαν και ανώτατα τραπεζικά στελέχη της Ε.Τ.Ε όπως Μάξιμος, Πεσμαζόγλου και Λοβέρδος, ο τελευταίος στέλεχος της Λαϊκής Τράπεζας, εξέφραζαν ανοικτά τις απόψεις τους περί συγχώνευσης Ε.Τ.Ε και Τ.τ.Ε, της ύπαρξης κοινού διοικητικού συμβουλίου και τον περιορισμό της Τ.τ.Ε αποκλειστικά στη ρύθμιση της νομισματικής κυκλοφορίας με παράλληλη παύση των λειτουργιών εμπορικής φύσεως όπως οι προεξοφλήσεις συναλλαγματικών και γραμματίων.

Τη δεδομένη χρονική στιγμή υποστήριξη που ζήτησε ο διοικητής της Τ.τ.Ε Εμμανουήλ Τσουδερός από τους ξένους παράγοντες και ειδικότερα από διεθνείς οικονομικούς και τραπεζικούς φορείς στάθηκε καταλυτική για τη ματαιώση των σχεδίων της κυβέρνησης Τσαλδάρη αλλά και της αλλαγής στάσης του πρωθυπουργού Τσαλδάρη πάνω στο ζήτημα της διατήρησης της ανεξάρτητης λειτουργίας της Τ.τ.Ε. Πιο συγκεκριμένα ο Τσουδερός απευθύνθηκε στον Niemeyer να ασκήσει όλη του την επιρροή ώστε να αποτραπεί η συγχώνευση μέσω της άσκησης πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση από φορείς του εξωτερικού με μεγάλη οικονομική ισχύ. Τέτοιοι φορείς όπως η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε η Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (Τ.Δ.Δ) και η Τράπεζα της Αγγλίας είχαν πρωτοστατήσει στην τραπεζική μεταρρύθμισή του 1927 και εκπροσωπούσαν συμφέροντα πιστωτών που είχαν τοποθετήσει κεφάλαια σε τίτλους του ελληνικού κράτους. Επιπλέον η ύπαρξη μιας ανεξάρτητης ΚΤ διέυρνε την οικονομική τους επιρροή αφού ήταν κύριοι εκπρόσωποι προώθησης της πολιτικής ίδρυσης ανεξάρτητων ΚΤ και της προώθησης της μεταξύ τους συνεργασίας. Αυτή η πολιτική απέβλεπε στη δημιουργία νομισματικών καθεστώτων σε διάφορες χώρες που θα δημιουργούσαν τους όρους για την εγχώρια νομισματική σταθερότητα, κάτι που θα βοηθούσε και στην εμπέδωση της διεθνούς νομισματικής σταθερότητας συνιστούσε θεμελιώδη στόχευση του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου ώστε να μην διαταράσσεται η

ομαλή ροή του χρηματικού κεφαλαίου λόγω αποσταθεροποιητικών επιδράσεων στην αξία του χρήματος. Η ύπαρξη ανεξάρτητων εθνικών ΚΤ και η στενή τους συνεργασία θεωρούνταν ότι εξυπηρετούσαν κατά τον καλύτερο τρόπο τη συγκεκριμένη στόχευση αλλά και ότι αναβάθμιζαν την πιστοληπτική ικανότητα των οφειλέτιδων χωρών όπως ήταν και η Ελλάδα.

Ο σύμβουλος της Τ.τ.Ε Finlayson προειδοποίησε τους Τσαλδάρη και Πεσμαζόγλου ότι ενδεχόμενη συγχώνευση Τ.τ.Ε και Ε.Τ.Ε θα σήμαινε τη διακοπή των συναλλαγών της ΚΤ που θα προέκυπτε τόσο με την Τράπεζα της Αγγλίας όσο και με την Τ.Δ.Δ Σε ανάλογες κινήσεις προέβησαν η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε όσο και η Τ.Δ.Δ επισημαίνοντας στους Έλληνες ιθύνοντες την έντονη αντίθεσή τους στην άρση του καθεστώτος ανεξαρτησίας της Τ.τ.Ε και τις συνέπειες που θα είχε για τη χώρα η de facto ακύρωση των δεσμεύσεων που είχε αναλάβει η χώρα με το πρωτόκολλο της Γενεύης (Πύρσος 1936: 208-210).

Η ασκηθείσα πίεση από τους ξένους παράγοντες και η απειλή προς την ελληνική κυβέρνηση για διακοπή της οικονομικής στήριξης μετέβαλαν τη θέση επί του ζητήματος του πρωθυπουργού Τσαλδάρη και επέφεραν τροποποίηση των απόψεων του όπως και του Μάξιμου και πλέον συζητούσαν όχι για συγχώνευση αλλά για στενότερη συνεργασία Τ.τ.Ε και Ε.Τ.Ε Τον Ιούνιο του 1933 ο Μάξιμος επανέφερε στη διάσκεψη της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε και απόντος του Τσουδερού το ζήτημα της συγχώνευσης. Όμως η απόρριψη των προτάσεων του υπήρξε κατηγορηματική (Βενέζης 1966: 104). Αξίζει να σημειωθεί ότι πρωτίτερα η Τ.Δ.Δ απέσυρε σημαντικά κεφάλαια από την ελληνική αγορά τα οποία είχε τοποθετήσει μέσω της Τ.τ.Ε (Πύρσος 1936: 212).

Οι εξελίξεις αυτές υποχρέωσαν τον Τσαλδάρη να αναγνωρίσει την τραπεζική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε με το πρωτόκολλο της Γενεύης κατά τη διάρκεια των προγραμματικών του δηλώσεων στη Βουλή επανεξελέγη πρωθυπουργός τον Μάρτιο του 1933 (Πύρσος 1936: 206-207). Τον Ιούνιο του 1935 και στις αρχές του 1936 φήμες έφεραν την κυβέρνηση του Λαϊκού κόμματος να επανεξετάσει το ζήτημα της στενότερης συνεργασίας μεταξύ Ε.Τ.Ε και Τ.τ.Ε (Βενέζης 1966: 182,187). Η διάψευση στην πρώτη περίπτωση του υπουργού οικονομικών Γ. Πεσμαζόγλου της σχετικής φημολογίας και η επιστολή του αρχηγού του κόμματος των Φιλελευθέρων Θ. Σοφούλη προς το διοικητή της Ε.Τ.Ε Ι. Δροσόπουλο, με την οποία γνωστοποιούνταν στον τελευταίο η έντονη αντίθεσή των φιλελευθέρων σε ένα τέτοιο ενδεχόμενο έθεσε οριστικά τέλος στο ζήτημα της κατάργησης του ανεξάρτητου καθεστώτος λειτουργίας της Τ.τ.Ε.

Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι η στάση του Τσαλδάρη μετά την επανεκλογή του την άνοιξη του 1933 και τις πιέσεις που ασκήθηκαν από τις διεθνείς οικονομικούς παράγοντες μεταβλήθηκε ριζικά ερχόμενες σε αντίθεση ακόμα και με κορυφαία στελέχη του κόμματός του τα οποία διέθεταν ισχυρή παρουσία στο εγχώριο οικονομικό γίγνεσθαι όπως ο Μάξιμος, ο Λοβέρδος και ο Πεσμαζόγλου, οι οποίοι προέβαλλαν ως επιχειρήματα για την άρση της τραπεζικής μεταρρύθμισης την αποτελεσματικότερη ρύθμιση της πίστης και της κυκλοφορίας, την εξοικονόμηση πόρων τις διαχειριστικές και λειτουργικές δαπάνες τις Τ.τ.Ε και τον τερματισμό του ανταγωνισμού σε επίπεδα πιστωτικής πολιτικής της Ε.Τ.Ε και της Τ.τ.Ε. Η αλλαγή στάσης του Τσαλδάρη καταδεικνύεται από δύο περιστατικά. Το πρώτο αφορά τη συνεργασία του με το Τσουδερό για την ανέγερση του κεντρικού κτιρίου της Τ.τ.Ε, γνωρίζοντας την αντίθεση επί αυτού του ζητήματος κορυφαίων στελεχών της κυβέρνησής του και της παράταξης της οποίας ηγείτο. (Βενέζης 1955: 171). Το δεύτερο περιστατικό αναφέρεται στις αντιρρήσεις που προέβαλε για την εξώθηση του Τσουδερού σε παραίτηση το 1935, παρά την εν τέλει υποχώρησή του κάτω από την πίεση των ακραίων αντιβενιζελικών υπουργών (Mazower 1991: 188). Ο Τσουδερός απομακρύνθηκε από τη θέση του διοικητή της Τ.τ.Ε με την κατηγορία ότι χρησιμοποίησε κονδύλια της Τ.τ.Ε για να

υποστηρίζει το στρατιωτικό πραξικόπημα του Ν. Πλαστήρα τον Μάρτιο του 1935, ένα πραξικόπημα που τύγχανε της στήριξης του Βενιζέλου. (Mazower 1991: 188). Ο Τσουδερός θα οδηγηθεί σε παραίτηση το Μάιο του ίδιου έτους ύστερα από πιέσεις της κυβέρνησης Τσαλδάρη και των κατηγοριών που αυτή του επέρριψε για το ρόλο του σ' αυτό το πραξικόπημα. Η θέση του διοικητή της Τ.τ.Ε παρέμεινε κενή, ύστερα από την άρνηση του υποδιοικητή Κ. Βαρβαρέσου να αναλάβει τη θέση του διοικητή, κάτω από αυτές τις συνθήκες. Η υπηρεσιακή κυβέρνηση Δεμερτζή επανέφερε τον Τσουδερό στη θέση του διοικητή τον Μάρτιο του 1936.

Η διατήρηση της ανεξαρτησίας της Τ.τ.Ε θα πρέπει ωστόσο να αποδοθεί κυρίως στην πολιτική επιρροή που ασκούσε η Αγγλία στο ελληνικό πολιτικό σύστημα και που την καθιστούσε ικανή να υπαγορεύει στην εκάστοτε πολιτική ηγεσία της περιόδου τις θέσεις που αυτή θα ελάμβανε σε μείζονα ζητήματα οικονομικής και εξωτερικής πολιτικής. Κάτω απ' αυτό το πρίσμα θα πρέπει να εκτιμηθεί η βαρύτητα και η επίδραση τη στήριξη που προσέφερε η Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε και η Τ.Δ.Δ στη Τ.τ.Ε όπως και η ανοχή που αυτοί οι φορείς επέδειξαν στην πολιτική της Τ.τ.Ε να προβαίνει σε άμεσο πιστωτικό ανταγωνισμό (π.χ. με την διενέργεια προεξοφλήσεων) με τις εμπορικές τράπεζες, συμπεριφορά που αντίκειται στις αρχές και τους κανόνες του Central Banking. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να εξεταστεί γιατί η απειλή της οικονομικής απομόνωσης και του κλονισμού τομείς της πιστοληπτικής ικανότητας της χώρας στο εξωτερικό ήταν στοιχεία ικανά για να ματαιώσουν τα σχέδια άρσης του καθεστώτος της ανεξαρτησίας της Τ.τ.Ε, την στιγμή που από τις αρχές του 1932 η διεθνής οικονομική συγκυρία είχε καταστήσει απαγορευτική κάθε απόπειρα εξωτερικού. Πιθανότατα η δύναμη των διεθνών οικονομικών οργανισμών να επιβάλουν τις αξιώσεις τους στο ζήτημα της συγχώνευσης Τ.τ.Ε και Ε.Τ.Ε άλλα και άλλων αποφάσεων οικονομικής φύσεως όπως η απόφαση για σύνδεση της δραχμής με το ελβετικό φράγκο, είναι σκόπιμο να ερμηνευτούν στη βάση της πολιτικής επιρροής που διέθετε η Αγγλία στην Ελλάδα αλλά και των κρατούντων αντιλήψεως στους οικονομικούς κύκλους της χώρας ότι η κατάσταση της διεθνούς συναλλαγματικής αστάθειας δεν θα διαρκούσε για μεγάλο χρονικό διάστημα οπότε και η ισχύς του διεθνούς χρηματοπιστωτικού κυκλώματος, που εκπροσωπούν κυρίως από την Αγγλία θα αποκαθίστατο σύντομα.

2.9. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕΤΑΞΑ (1936-1940)

Η περίοδος δικτατορίας του Ι. Μεταξά έχει ως αφετηρία την 4^η Αυγούστου του 1936 όταν ο Μεταξάς με το πρόσχημα του κινδύνου της κοινωνικής αναταραχής που προκαλούνταν από την πλευρά των κομμουνιστών που κατανήφισαν την κυβέρνηση του στη Βουλή, διαλύει τη Βουλή και επιβάλλει δικτατορία. Ο Μεταξάς, από τον Ιούνιο του ίδιου έτους είχε λάβει εντολή σχηματισμού κυβέρνησης από τον βασιλιά Γεώργιο Β' προβαίνει στην κατάργηση των πολιτικών κομμάτων θέτοντας τα κόμματα εκτός νόμου και εξαπολύει διώξεις εναντίον των πολιτικών αρχηγών και των κομμουνιστών.

Οι νομισματικές αρχές προβαίνουν μετά την κατάρρευση του Gold Bloc, στην αποσύνδεση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής από το ελβετικό φράγκο και στην επανασύνδεσή τους με τη στερλίνα στις 27 Σεπτεμβρίου 1936. Από τη στιγμή εκείνη η συναλλαγματική κατάσταση της χώρας άρχισε να βελτιώνεται, μετά την πτώση που είχε σημειωθεί στα συναλλαγματικά αποθέματα κατά το 1935, κυρίως λόγω των αυστηρών συναλλαγματικών ελέγχων που υιοθετήθηκαν από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Στους ελέγχους αυτούς περιελήφθησαν και μέτρα ασυνήθιστα ανελεύθερου χαρακτήρα όπως η λογοκρισία της αλληλογραφίας με το εξωτερικό και ο έλεγχος των ταξιδιωτών ενώ παράλληλα συγκροτήθηκε και υπηρεσία προστασίας του εθνικού

νομίσματος (Βενέζης 1966: 191). Τα μέτρα που ελήφθησαν αποδείχθηκαν ιδιαίτερος αποτελεσματικά με συνέπεια τα συναλλαγματικά αποθέματα να εμφανίζουν μια σχετική σταθερότητα με ελαφρές ανοδικές τάσεις. Στο τέλος του 1935 ισοδυναμούσαν με 3,3 δις δραχμές (όλα σχεδόν σε χρυσό) ενώ στα τέλη του 1939 κυμαινόταν στα 3,7 δις δραχμές εκ των οποίων τα 3 δις ήταν σε χρυσό (Αλογοσκούφη, Λαζαρέτου 2002: 149). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι η αξία της δραχμής παρέμεινε σταθερή ως προς τη στερλίνα, παρουσιάζοντας ελάχιστες διακυμάνσεις λόγω και των χαμηλών ρυθμών πληθωρισμού που γνώρισε η χώρα αυτή τη περίοδο αλλά και των συναλλαγματικών περιορισμών που επικρατούσαν διεθνώς.

Στον τομέα της εξωτερικής οικονομικής πολιτικής υιοθετήθηκε το σύστημα των διμερών εμπορικών συμψηφισμών (Clearing), ένα σύστημα που στο καθεστώς προστατευτισμού που κυριαρχούσε παγκοσμίως τη δεκαετία του 1930, συνετέλεσε στην αύξηση των εμπορικών ανταλλαγών. Η Ελλάδα συνήψε (Clearings) με 20 χώρες κατορθώνοντας να εξοικονομήσει συναλλαγματικούς πόρους αλλά και να εφοδιαστεί μέσω του γερμανικού (Clearing) με πολεμικό υλικό που ήταν απαραίτητο για την πολεμική προπαρασκευή της χώρας, για την είσοδό της στον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο. Η Γερμανία μέσω του μηχανισμού των εμπορικών συμψηφισμών πέτυχε να αναδειχθεί ως ο μακράν μεγαλύτερος εμπορικός εταίρος της Ελλάδας, γεγονός που οφείλεται και στις ευνοϊκές διαδικασίες που ακολουθούσε η Γερμανία αναφορικά με το διακανονισμό των πληρωμών που αφορούσαν τις ανταλλαγές που πραγματοποιούνταν μέσω του (Clearing) (Τ.τ.Ε 1978: 155-156).

Η Τ.τ.Ε ακολούθησε καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου μια σχετικά διασταλτική νομισματική και πιστωτική πολιτική που έγινε σαφώς εντονότερα επεκτατική κατά τα έτη 1939 και 1940, εξέλιξη που ήταν επιβεβλημένη τόσο λόγω της πολεμικής προετοιμασίας στην οποία είχε επιδοθεί η χώρα όσο και λόγω της μείωσης των διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών, καθώς τον Αύγουστο του 1939 και την άνοιξη του 1940 σημειώθηκε μαζική προσέλευση του κοινού στις τράπεζες και αθρόες αναλήψεις τραπεζικών καταθέσεων. Στην πρώτη περίπτωση η κρίση αντιμετωπίστηκε με την αύξηση των πιστώσεων της Τ.τ.Ε προς τις εμπορικές τράπεζες, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η κρίση αντιμετωπίστηκε με την επιβολή περιοριστικών μέτρων που διήρκησαν μέχρι το τέλος του έτους (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 149-150), (Βενέζης 1955: 224,229).

Η Τ.τ.Ε μέχρι την 31 Δεκεμβρίου του 1938 είχε ολοκληρώσει την συγκέντρωση των διαθεσίμων του συνόλου των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου τα οποία ανερχόταν σε 638 (Βενέζης 1955: 210). Στην πραγματικότητα όμως η Ε.Τ.Ε κατόρθωσε να διατηρήσει προνομιακά ως το 1950 τη διαχείριση αυτών των διαθεσίμων παρά τις υποτιθέμενες ρυθμίσεις περί του αντιθέτου που πραγματοποιήθηκαν τα έτη 1929 και 1930 (Χατζηιωσήφ 1993: 259). Η Τ.τ.Ε προέβaine στην κατάθεση των διαθεσίμων που συγκέντρωσε από τα Νομικά Πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου στην Ε.Τ.Ε με ευνοϊκό για την Ε.Τ.Ε επιτόκιο και δεν ασκούσε η ίδια τη διαχείρισή τους. Η Τ.τ.Ε εξακολουθούσε σε όλη τη διάρκεια της περιόδου 1933-1940 να ακολουθεί «πολιτική χρυσού» προβαίνοντας σε μετατροπή σε χρυσό του συναλλάγματος που υπερέβαινε τις τρέχουσες συναλλαγματικές ανάγκες.

Η Ελλάδα δεν κατόρθωσε μέχρι και το τέλος αυτής της περιόδου να επιτύχει τον οριστικό διακανονισμό των δημοσίων δανείων που είχαν συνολογηθεί σε συνάλλαγμα και ικανοποιούσε μόνο ένα ποσοστό των τόκων αυτών των δανείων (Βενέζης 1955: 206). Η εξισορρόπηση του προϋπολογισμού μέχρι και το οικονομικό έτος 1938-1939 συνέβαλε αποφασιστικά στη διατήρηση της σταθερότητας του επιπέδου τιμών. Οι δαπάνες όμως για τον εφοδιασμό της χώρας με πολεμικό εξοπλισμό και η αδυναμία άντλησης πρόσθετων φορολογικών εσόδων από την άμεση και έμμεση φορολογία,

εξαιτίας της κάμψης της οικονομικής δραστηριότητας λόγω κυρίως των πολεμικών επιχειρήσεων που διεξάγονταν στην Ευρώπη και δυσχέραιναν τον ανεφοδιασμό της οικονομίας με καθεμιά και πρώτες ύλες κατέστησε αναπόφευκτη τη χρήση του πληθωρισμού, μέσω της νομισματικής χρηματοδότησης, ως το μόνο μέσο κάλυψης των αυξημένων κρατικών δαπανών (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 150-151).

Οι εμπορικές τράπεζες την περίοδο αυτή, και πριν ξεκινήσουν οι αθρόες αναλήψεις των καταθέσεων από το κοινό, ακολούθησαν πολιτική μείωση των επιτοκίων χορηγήσεων τους αναγκαζόμενες να παρακολουθήσουν την αντίστοιχη πολιτική μείωση του επιτοκίου προεξοφλήσεων που ακολουθούσε η Τ.τ.Ε, (Τ.τ.Ε 1978: 148-149), η οποία προέβαινε σε άμεσο πιστωτικό ανταγωνισμό με τις εμπορικές τράπεζες. Η κορωνίδα των εμπορικών τραπεζών που αποτελούσε ταυτόχρονα και το ισχυρότερο συγκρότημα οικονομικής ισχύος της χώρας ενίσχυσε σημαντικά τη θέση της στον οικονομικό βίο της χώρας μετά την άρση της σταθεροποίησης κατορθώνοντας να αντιπροσωπεύει το 1938 πάνω από το 70% του εγχώριου τραπεζικού συστήματος, όταν το έτος 1928, έτος ίδρυσής της Τ.τ.Ε, αντιπροσώπευε περίπου το 50% (Χατζηιωσήφ 1993: 259). Η ενίσχυση της Ε.Τ.Ε οφείλεται πέρα από το ότι επικέντρωσε την πιστωτική της δραστηριότητα σε ακραιφνώς εμπορικού χαρακτήρα δράσεις και στις ευνοϊκές ή ακόμα και προνομιακές ρυθμίσεις που απέσπασε από το κράτος, εκμεταλλευόμενη την πρότερη ηγετική της παρουσία στην εγχώρια οικονομική ζωή που της επέτρεπε να διατηρεί και ισχυρότατες πολιτικές διασυνδέσεις. Η δραχμοποίηση όλων των οφειλών σε συνάλλαγμα που ήταν πληρωτέες στην Ελλάδα που αποφασίστηκε με το διάταγμα της 29^{ης} Ιουνίου του 1932, υπήρξε ευεργετική για την Ε.Τ.Ε αλλά κι εκείνες τις εμπορικές τράπεζες, οι οποίες διέθεταν αρνητικό συναλλαγματικό άνοιγμα (Κωστής, 1997: 78). Επιπρόσθετες προνομιακές ρυθμίσεις που απόλαυσε η Ε.Τ.Ε αποτελούσε και η διατήρηση της διαχείρισης των διαθεσίμων των Νομικών Προσώπων Δημοσίου Δικαίου, όπως και ο ευνοϊκός γι' αυτήν διακανονισμός που πραγματοποιήθηκε κατά την ίδρυσή της Τ.τ.Ε, αναφορικά με την διάρθρωση του ενεργητικού της Ε.Τ.Ε και πιο συγκεκριμένα με το παλιό τμήμα του δημοσίου χρέους που διατήρησε στο χαρτοφυλάκιο της η Ε.Τ.Ε μετά την τραπεζική μεταρρύθμιση. Ακόμα και η σύσταση της Α.Τ.Ε στην ουσία ωφέλησε την Ε.Τ.Ε, η οποία αποδεσμεύτηκε από τις δραστηριότητες της αγροτικής πίστης τη στιγμή που σημειώνονταν πτώση των διεθνών τιμών των αγροτικών προϊόντων, γεγονός που επηρέασε έντονα και αρνητικά την ελληνική γεωργία με τις σαθρές δομές που τη χαρακτήριζαν (Χατζηιωσήφ 2002 Β1: 46). Η περαιτέρω ενίσχυση των αποταμιεύσεων της Ε.Τ.Ε, άρα και της ισχύος της, θα προέλθει από την αδυναμία διαφυγής των ελληνικών κεφαλαίων στο εξωτερικό ως συνέπεια της διεθνούς συναλλαγματικής αστάθειας και των περιορισμών και ελέγχων που επιβλήθηκαν στην κίνηση του συναλλάγματος.

Η ισχυροποίηση όμως της Ε.Τ.Ε δεν απέβη εις βάρος της Τ.τ.Ε, η οποία απαλλαγμένη από τις δεσμεύσεις που της επέβαλε η συμμετοχή της Ελλάδος στον ΚΣΧ και ενισχυμένη από την υποστήριξη που της παρείχαν οι διεθνείς οικονομικοί οργανισμοί, κατόρθωσε να εδραιώσει την παρουσία της στο εγχώριο χρηματοπιστωτικό περιβάλλον προβαίνοντας ακόμα και σε άμεσο πιστωτικό ανταγωνισμό με τις εμπορικές τράπεζες, αποκτώντας τη θεσμική αναγνώριση και το κύρος που συνεπάγονταν η θέση της ως ΚΤ της χώρας.

2.10. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΙΣΤΗ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΥΤΑΡΚΕΙΑΣ. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΩΣ ΤΟ 1932

Η διεθνής οικονομική κρίση των ετών 1929-1932, η συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου, οι περιορισμοί στην κίνηση των κεφαλαίων, η διεθνής συναλλαγματική αστάθεια και η άσκηση οικονομικών πολιτικών που ενίσχυαν τον προστατευτισμό των εθνικών οικονομιών προάγοντας τον στόχο της οικονομικής αυτόαρκειας, αποτέλεσαν τα κύρια χαρακτηριστικά της δεύτερης μεσοπολεμικής δεκαετίας. Στη περίπτωση της Ελλάδας, πέραν των παραπάνω εξελίξεων, προστέθηκε και η κήρυξη χρεοστασίου τον Απρίλιο του 1932, ως απόρροια της υπέρμετρης δανειακής επιβάρυνσης της χώρας και της αδυναμίας σύναψης νέων εξωτερικών δημοσίων δανείων. Η συναλλαγματική αστάθεια και η συστολή του όγκου των διεθνών συναλλαγών μείωσαν τις διακρατικές ροές χρηματικών κεφαλαίων, καθιστώντας εξαιρετικά δυσχερές το έργο της ελληνικής κυβέρνησης στην προσπάθειά της για την εξασφάλιση νέων συναλλαγματικών πιστώσεων, που ήταν άκρως απαραίτητες για την εξισορρόπηση του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών, την αποπληρωμή παλαιότερων δανείων που εξυπηρετούνταν σε συνάλλαγμα, την επίτευξη νομισματικής σταθερότητας, αλλά και την συνέχιση των μεγάλων δημόσιων έργων που στόχευαν στην αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών, στη μείωση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού και την αύξηση της παραγωγικότητας.

Ο εγχώριος βιομηχανικός τομέας απέκτησε στο πλαίσιο αυτών των συνθηκών αυξημένη σημασία για την οικονομική ανάπτυξη, αλλά πολύ περισσότερο για την οικονομική βιωσιμότητα της χώρας. Η δραστική μείωση των εισαγωγών, λόγω της διεθνούς κρίσης και των συνεπακόλουθων επιπτώσεων που προαναφέρθηκαν, η μαζική άφιξη των προσφύγων αλλά και οι μεγάλες ακινητοποιήσεις πιστωτικών πόρων του τραπεζικού συστήματος σε ορισμένες μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις, υποχρέωσαν την κυβερνητική πολιτική να θέσει ως μία από τις κορυφαίες προτεραιότητες της οικονομικής της πολιτικής την τόνωση του δευτερογενούς τομέα.

Οι πιστώσεις που παρείχε το τραπεζικό σύστημα σε συγκεκριμένες βιομηχανικές επιχειρήσεις μέχρι το 1932 δεν είχαν μακροπρόθεσμο επενδυτικό ορίζοντα αλλά χορηγούνταν στη βάση εξυπηρέτησης των συμφερόντων των μετόχων ή των μελών του διοικητικού συμβουλίου των τραπεζών, οι οποίοι διέθεταν πλειοψηφική ισχυρή μετοχική παρουσία στο κεφάλαιο μεγάλων παραγωγικών μονάδων, ή κρίνονταν ως συμφέρουσες οι τοποθετήσεις λόγω του μεγάλου μεγέθους των επιχειρήσεων που δανειοδοτούνταν, ή εξαιτίας των ικανοποιητικών εξαγωγικών τους επιδόσεων ή/και λόγω της μονοπωλιακής ή ολιγοπωλιακής δομής της αγοράς στην οποία δραστηριοποιούνταν. Οι πιστώσεις που χορηγούνταν προς τη βιομηχανία μέχρι και το 1932 είχαν συνήθως βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα και εξυπηρετούσαν τις μακροπρόθεσμες ανάγκες της βιομηχανίας μέσω της ανανέωσης τους.

Η αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής πριν τη διεθνή οικονομική κρίση των ετών 1929-1932, προήλθε ως αποτέλεσμα της συμμετοχής της Ελλάδας σε μια σειρά πολεμικών αναμετρήσεων (Α΄ και Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, μικρασιατική εκστρατεία). Η εμπλοκή της χώρας σε μια δεκαετή περίοδο πολεμικών συρράξεων ώθησε σε άνοδο τους βιομηχανικούς κλάδους που η παραγωγή τους σχετιζόταν με τις προμήθειες των ενόπλων δυνάμεων. Η μικρασιατική καταστροφή και η συνακόλουθη μαζική εισροή προσφύγων υπήρξε ο κύριος προωθητικός παράγοντας για την διεύρυνση της εγχώριας παραγωγικής βάσης. Η έλευση των προσφυγικών πληθυσμών λειτούργησε στην κατεύθυνση της τόνωσης του δευτερογενούς τομέα με ένα διττό τρόπο. Εν πρώτοις διεύρυνε την εσωτερική αγορά, ενώ παράλληλα μείωσε το εργατικό κόστος καθώς αυξήθηκε η προσφορά φθηνής εργατικής δύναμης (Βεργόπουλος

1978:73). Επιπλέον οι ανάγκες της προσφυγικής αποκατάστασης αύξησαν ραγδαία τις στεγαστικές ανάγκες, αλλά και τις ανάγκες για την δημιουργία τεχνικών έργων και υποδομών, ώστε να απορροφηθεί το πλεονάζον εργατικό δυναμικό και να ενισχυθεί το εθνικό εισόδημα. Η υλοποίηση μεγάλων δημοσίων επενδύσεων κατέστη δυνατή μέσω της σύναψης εξωτερικών δανείων που αύξησαν θεαματικά το δημόσιο χρέος και κατέστησαν εξαιρετικά επαχθή τη δανειακή επιβάρυνση της χώρας.

Ο τραπεζικός τομέας την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα γνώρισε συνθήκες άνθησης, η οποία ευνοήθηκε από το κλίμα ευφορίας που συντηρούσαν τα υπερκέρδη της πολεμικής περιόδου και τις προσδοκίες των οικονομικών ωφελειών από την πραγμάτωση της Μεγάλης Ιδέας. Μέσα σ' αυτό το κλίμα ιδρύθηκαν επτά νέες ανώνυμες τραπεζικές εταιρείες μόνο στον ευρύτερο πολεοδομικό συγκρότημα της πρωτεύουσας και πλήθος άλλων στην επαρχία (Χατζηιωσήφ 1993:237-238). Τα χρόνια που ακολούθησαν την μικρασιατική καταστροφή το περιβάλλον της έντονης συναλλαγματικής αστάθειας δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την διενέργεια εκτεταμένων κερδοσκοπικών συναλλαγών από το χρηματοπιστωτικό σύστημα, γεγονός που ώθησε αναπόφευκτα την Ε.Τ.Ε στην προσπάθεια στήριξης της ισοτιμίας της δραχμής, με πενιχρά αποτελέσματα, ενώ ταυτόχρονα η εξάντληση των συναλλαγματικών αποθεμάτων της Ε.Τ.Ε, η οποία ως οιοική ΚΤ αποτελούσε τον διαχειριστή των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας (Χατζηιωσήφ 1993:240).

Η συνεπής αντιπληθωριστική πολιτική που ακολούθησαν οι οικουμενικές κυβερνήσεις Ζαΐμη την περίοδο 1927-1928, αλλά και η διεθνής οικονομική κρίση των ετών 1929-1932 αναίρεσαν τις συνθήκες που ευνοούσαν την κερδοσκοπία επί του συναλλάγματος, καθώς η σταθεροποίηση της αξίας της δραχμής και η δραστική μείωση των διεθνών ροών χρηματικού κεφαλαίου, αποστέρησαν από το εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη εκτεταμένων κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων. Με βάση αυτά τα δεδομένα πολλές τράπεζες που στήριζαν την κερδοφορία τους στη συναλλαγματική κερδοσκοπία είτε απορροφήθηκαν από άλλα τραπεζικά ιδρύματα είτε ανέστειλαν τη λειτουργία τους. Την ίδια περίοδο συντελέστηκε μια θεμελιώδης αναδιάρθρωση του ελληνικού χρηματοπιστωτικού συστήματος με την ίδρυση της Τ.τ.Ε, η οποία απέσπασε το εκδοτικό προνόμιο, όπως και όλες σχεδόν τις τυπικές λειτουργίες που επιτελεί μία ΚΤ, από την Ε.Τ.Ε, ενώ η άσκηση της αστικής κτηματικής πίστης και της αγροτικής πίστης ανατέθηκε αντίστοιχα στις νεοσυσταθείσες Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος (1927), που αποτελούσε θυγατρική της Ε.Τ.Ε, και την Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος (1929). Οι διευθετήσεις αυτές έθεσαν τις βάσεις για την ορθολογικότερη λειτουργία του πιστωτικού συστήματος και συνιστούσαν αξιώσεις του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου, ιδιαίτερα η ίδρυση της Τ.τ.Ε, προκειμένου η Ελλάδα να αποκτήσει πρόσβαση στις διεθνείς πιστωτικές αγορές και να επιτύχει τη σύναψη εξωτερικών δανείων, που στοιχειοθετούσε όρο εκ των ων ουκ άνευ για την αναπαραγωγή του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και την κάλυψη των διευρυνόμενων αναγκών του, εξαιτίας της κοινωνικής πίεσης που δημιουργούσαν τα νέα δημογραφικά δεδομένα.

Τα οικονομικά μεγέθη της ελληνικής βιομηχανίας θα γνωρίσουν την περίοδο της κρίσης υποχώρηση, καθώς η μείωση του αγροτικού εισοδήματος, λόγω της πτώσης των τιμών των εξαζώγιμων αγροτικών προϊόντων, συμπιέζε και την ζήτηση για τα βιομηχανικά αγαθά (Χατζηιωσήφ 1993:250), (Κωστής 1986 :42). Αυτή η εξέλιξη προκαλούσε σημαντικότερα προβλήματα στις τράπεζες που είχαν χορηγήσει πιστώσεις στις βιομηχανίες, δεδομένου ότι αυτές οι πιστώσεις, από τη φύση τους, εμφάνιζαν μικρότερο ικανότητα ρευστοποίησης σε σύγκριση με άλλες μορφές χορηγήσεων, ενώ επιπροσθέτως διευρυνόταν περαιτέρω το άνοιγμα των τραπεζών από την ύπαρξη των ακινητοποιήσεων στη βιομηχανία, εξαιτίας της υποχώρησης των βιομηχανικών μετοχών

στο Χ.Α.Α, γεγονός που αύξανε την επισφάλεια των πιστώσεων που κατευθύνονταν προς τις βιομηχανικές επιχειρήσεις, διότι πολλά από τα δάνεια αυτής της κατηγορίας παρέχονταν με ενεχυρίαση μετοχών της δανειολήπτριας εταιρείας.

Το πρόβλημα των επισφαλειών που εμφάνιζαν οι εμπορικές τράπεζες αντιμετώπιστηκε στη βάση χρηματιστηριακών παρεμβάσεων τόσο των ιδίων των τραπεζών όσο και της Τ.τ.Ε. Το είδος της παρέμβασης ήταν συμβατό με την κρατούσα αντίληψη που εκφράζονταν και από τη διοίκηση της Ε.Τ.Ε, η οποία απέδιδε την κρίση πρωτίστως σε χρηματιστηριακά αίτια και δευτερευόντως στα κύρια οικονομικά αίτια (Χατζηιωσήφ 1993:252). Οι χρηματιστηριακές παρεμβάσεις των τραπεζών εξυπηρετούσαν μια διττή στόχευση. Εν πρώτοις πραγματοποιήθηκαν τοποθετήσεις σε ομολογίες του ελληνικού Δημοσίου, ώστε να αντισταθμιστεί η αύξηση των καταθέσεων που σημειώνεται μετά την κατάρρευση της κερδοσκοπίας το 1929. Ο δεύτερος στόχος της χρηματιστηριακής παρέμβασης υλοποιήθηκε μέσω της αγοράς βιομηχανικών μετοχών και δεν ήταν άλλος από τη συγκράτηση των τιμών στο Χρηματιστήριο, με αντικειμενικό σκοπό τη διάσωση των πιστώσεων επί ενεχύρω χρεογράφων, των οποίων η απότομη εκμηδένιση της αξία τους θα συμπαρέσυρε το χρηματοπιστωτικό σύστημα στο σύνολο του. Ειδικότερη στόχευση των επεμβάσεων αυτών αποτελούσε η διάσωση από τη χρεοκοπία συγκεκριμένων επιχειρήσεων, η πτώχευση των οποίων θα ισοδυναμούσε με τη διαγραφή σημαντικού μέρους των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων των τραπεζών που είχαν απορροφήσει οι μεγάλοι βιομηχανικοί πελάτες τους και είχε γενικότερες αρνητικές συνέπειες για το χρηματοπιστωτικό και, κατά συνέπεια, για ολόκληρο το εγχώριο οικονομικό σύστημα (Χατζηιωσήφ 1993:252).

Οι κυριότερες ακινητοποιήσεις της Ε.Τ.Ε αυτή την περίοδο αναφέρονται σε μερικές από τις μεγαλύτερες παραγωγικές επιχειρήσεις της χώρας που αποτελούσαν ταυτόχρονα και σημαντικούς προμηθευτές του Δημοσίου, όπως η Ελληνική Εργιουργία, το Πυριτιδοποιείο-Καλυκοποιείο (ΠΥΡΚΑΛ), που ήταν η μεγαλύτερη αμυντική βιομηχανία της χώρας και προνομακός προμηθευτής των ενόπλων δυνάμεων, η τσιμεντοβιομηχανία Ολυμπος, η Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, η εταιρεία «Π.Γ Μακρής κ Σία, ανάδοχος της σύμβασης για την κατασκευή των μεγάλων έργων οδοποιίας που υλοποιούνταν την περίοδο αυτή κ.ά. (Χατζηιωσήφ 1993:252-253).

Ο βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας της χρηματιστηριακής αντιμετώπισης της κρίσης από το τραπεζικό σύστημα καταδεικνύεται και από την ταυτόχρονη απουσία των ειδικών πιστωτικών ιδρυμάτων που είχαν συγκροτήσει οι τράπεζες τα προηγούμενα χρόνια. Συγκεκριμένα η Τράπεζα Αθηνών, η δεύτερη σε μέγεθος ελληνική εμπορική τράπεζα, θα προχωρήσει στη διάλυση της Αθηναϊκής Εταιρείας τον Δεκέμβριο του 1928, η Λαϊκή Τράπεζα θα απορροφήσει τη θυγατρική της Γενική Τράπεζα το 1928, η οποία αποτελούσε τον πιστωτικό της βραχίονα στο χώρο της βιομηχανίας, ενώ το 1929 θα τερματίσουν τη λειτουργία τους η Τράπεζα Εθνικής Οικονομίας και η Τράπεζα Βιομηχανίας, αμφότερες με σημαντικό χαρτοφυλάκιο βιομηχανικών αξιών (Χατζηιωσήφ 1993:253). Η Ε.Τ.Ε το 1928 θα προβεί, σε συνεργασία με την αγγλική τράπεζα Hambros Bank, στην ίδρυση της Hellenic Trust, μια εταιρεία με καταστατική στόχευση την παροχή μακροπρόθεσμων πιστώσεων προς την ελληνική βιομηχανία. Στην πραγματικότητα η Hellenic Trust, στην οποία η Hambros Bank διέθετε την πλειοψηφία των μετοχών, εξάντλησε ουσιαστικά την πιστοδοτική της δράση στον ελληνικό χώρο την επόμενη τριετία από την ίδρυση της. Οι αιτίες της βραχύβιας πιστωτικής δράσης της Hellenic Trust, στην Ελλάδα πρέπει να αναζητηθούν στην επενδυτική στρατηγική τόσο της Hambros Bank όσο και της Ε.Τ.Ε. Η Hambros Bank αντιμετώπιζε, σύμφωνα με τον πρόεδρό της Έρικ Χάμπρο, την Hellenic Trust ως ένα πιστωτικό φορέα που θα ενίσχυε τη δανειοδότηση των υφιστάμενων βιομηχανιών της χώρας και δεν θα επιδίωκε την προώθηση της εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας. Με άλλα λόγια η Hambros

Bank στόχευε μέσω της Hellenic Trust, στην ενδυνάμωση της υπάρχουσας παραγωγικής διάρθρωσης και όχι στην ανάπτυξη της λεγόμενης «βαριάς» βιομηχανίας στην Ελλάδα (Χατζηιωσήφ 1993:253-254).

Η Ε.Τ.Ε, από την πλευρά της, αντιμετώπιζε την Hellenic Trust ως ένα όχημα διάσωσης των μεγάλων βιομηχανικών πελατών της και εξυγίανσης του επενδυτικού της χαρτοφυλακίου, μεταβιβάζοντας τον πιστωτικό κίνδυνο των επισφαλών απαιτήσεων της στο χώρο της βιομηχανικής πίστης στην Hellenic Trust. Η Ε.Τ.Ε θα καταφέρει να μετακυλίσει στην Hellenic Trust πολλές επισφαλείς τοποθετήσεις της, ενώ η μεγαλύτερη αποτυχία της να εξασφαλίσει δάνειο από την Hellenic Trust αναφέρεται στην Ελληνική Εριουργία, μια εταιρεία στην οποία η Ε.Τ.Ε διέθετε καθ' όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου μεγάλες ακινητοποιήσεις (Χατζηιωσήφ 1993:254). Ενδεικτικό της επενδυτικών αντιλήψεων της Hambro Bank για το ρόλο της Hellenic Trust στη προώθηση της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα, αλλά και του βραχύβιου και κερδοσκοπικού χαρακτήρα των τοποθετήσεών της, ήταν αφενός το γεγονός ότι το 95% του συνόλου των δανείων που παρείχε η Hellenic Trust σε συνάλλαγμα χορηγήθηκε μέχρι και τους πρώτους μήνες του 1931 και με αποδέκτες μόλις 26 εταιρείες, και αφετέρου ότι η Hellenic Trust διατηρούσε ένα χαρτοφυλάκιο μετοχών ελληνικών εταιρειών που η σύνθεσή του δεν σχετιζόταν με τις δανειοδοτούμενες από αυτήν επιχειρήσεις, ενώ παράλληλα η Hambros Bank έλαβε δάνειο από την Ε.Τ.Ε προκειμένου να καλύψει τις χρηματιστηριακές της δραστηριότητες στην Ελλάδα. (Χατζηιωσήφ 1993:255)

Στην ουσία η μόνη διευκόλυνση που παρείχε στην ελληνική βιομηχανία η Hellenic Trust ήταν ότι τα δάνεια της είχαν μεγαλύτερο χρονικό ορίζοντα αποπληρωμής από τα αντίστοιχα των ελληνικών τραπεζών, ενώ τα επιτόκια κυμαίνονταν στο ίδιο περίπου ύψος (Χατζηιωσήφ 1993:255). Το 1929 η Hellenic Trust θα προβεί σε διπλασιασμό του μετοχικού της κεφαλαίου και θα μετονομασθεί σε Hellenic and General Trust Company αναπροσανατολίζοντας τη δραστηριότητά της στη Λατινική Αμερική (Χατζηιωσήφ 1993:254) και (Χατζηιωσήφ 2002:45).

Η κορύφωση της κρίσης στην Ελλάδα θα εκδηλωθεί με την αδυναμία αναχρηματοδότησης του υπέρογκου δημοσίου χρέους και την αδιάφευκτη κήρυξη χρεοστασίου από το ελληνικό Δημόσιο, την άρση της νομισματικής σταθεροποίησης και τη συμπαρομαρτούσα υποτίμηση της δραχμής. Η υποτίμηση της δραχμής διόγκωσε το παθητικό πολλών ελληνικών επιχειρήσεων που είχαν λάβει πιστώσεις σε συνάλλαγμα επιβαρύνοντας και τις τράπεζες που είχαν δεχθεί καταθέσεις σε συνάλλαγμα, με προεξάρχουσα την Ε.Τ.Ε. Η υποτίμηση μετέτρεψε το συγκριτικό πλεονέκτημα της Ε.Τ.Ε, που συνίστατο στην κατοχή υψηλών συναλλαγματικών καταθέσεων, σε συγκριτικό μειονέκτημα έναντι των άλλων τραπεζών και της ΚΤ (Χατζηιωσήφ 2020B1:47-48).

Η Τ.τ.Ε κατά τη διάρκεια της πρώτης τετραετίας λειτουργίας της (1928-1932) προσδιόρισε τη δράση της στη βάση μιας διττής και αντιφατικής, λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών, στόχευσης. Κατά πρώτον η ΚΤ περιόρισε την νομισματική κυκλοφορία, κυρίως περιστέλλοντας τη χρηματοδότηση του ελληνικού Δημοσίου, αλλά και εισάγοντας νέες ρυθμίσεις που αφορούσαν την ταμειακή διαχείριση των δαπανών και των εσόδων του Δημοσίου, των συμψηφισμό των επιταγών και την υποχρεωτική τήρηση ποσοστού των ρευστών διαθεσίμων των εμπορικών τραπεζών σε τρεχούμενο λογαριασμό στην ίδια την Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978:134). Επιπλέον ο περιορισμός της νομισματικής κυκλοφορίας υπήρξε αποτέλεσμα όχι μόνο των ρυθμίσεων που απέρρεαν από τη λειτουργία του νέου νομισματικού καθεστώτος της χώρας, ήτοι του ΚΣΧ, θεματοφύλακας του οποίου ήταν η Τ.τ.Ε, αλλά και λόγω της ελλειμματικότητας που εμφάνιζε το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Η ελλειμματικότητα του ισοζυγίου

τρεχουσών συναλλαγών σηματοδοτούσε την μόνιμη εκροή συναλλαγματικών πόρων εξαιτίας της απουσίας των προϋποθέσεων λειτουργίας του εξισορροπητικού μηχανισμού του ΚΣΧ. Συγκεκριμένα η ανελαστικότητα των εισαγωγών οι δυσμενείς επιπτώσεις που είχε για τις εξαγωγές η διεθνής οικονομική κρίση και η πάγια ανεπάρκεια της ελληνικής οικονομίας να παράγει αξίες ικανές να ανταγωνιστούν στο στίβο των διεθνών αγορών, στερούσαν από το νομισματικό καθεστώς τη δυνατότητα να επιτελέσει την αυτόματη, όπως τουλάχιστον ευαγγελίζονταν οι υποστηρικτές του, εξισορροπητική του λειτουργία επιφέροντας την ισορροπία στο εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας και την συνεπακόλουθη αποκατάσταση στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας (Τ.τ.Ε 1978:133).

Η δεύτερη στόχευση της Τ.τ.Ε σχετιζόταν με τη παρεχόμενη διευκόλυνση των εξαγωγών και την αποτροπή της κατάρρευσης των εμπορικών τραπεζών, οι οποίες αντιμετώπιζαν έντονα προβλήματα ρευστότητας την εν λόγω περίοδο. Η Τ.τ.Ε θα επεκτείνει τις χορηγήσεις της στο διάστημα της κρίσης προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις και τις τράπεζες, κυριότερα από το 1931 και έπειτα όταν η στροφή του κοινού προς το συνάλλαγμα, λόγω της διαφαινόμενης υποτίμησης της δραχμής, συμπιέζε τη τραπεζική ρευστότητα (Τ.τ.Ε 1978:136), (Χατζηιωσήφ 1993:257).

Η αντιπληθωριστική πολιτική που υποχρεώθηκε να εφαρμόσει η Τ.τ.Ε την πρώτη τετραετία της ύπαρξής της υπαγορεύτηκε από τη λειτουργία του ΚΣΧ και τις συνδεδεμένες με αυτό το νομισματικό σύστημα δημοσιονομικές επιταγές. Άμεσο επακόλουθο της χρηματικής στενότητας ήταν η μείωση του εθνικού εισοδήματος από το 1928 μέχρι και το 1931 και η στασιμότητα που εκδηλώθηκε στα μεγέθη της βιομηχανικής παραγωγής, χωρίς όμως οι εξελίξεις αυτές να αποδίδονται αποκλειστικά στη λειτουργία του ΚΣΧ. Χαρακτηριστικό των αντιφατικών στοχεύσεων που καλούνταν να εξυπηρετήσει η οικονομική πολιτική την περίοδο αυτή, δηλαδή της οικονομικής ανάπτυξης με παράλληλη δημοσιονομική και νομισματική συστολή, καθώς και της έλλειψης ενιαίας σύλληψης της οικονομικής πολιτικής από τους φορείς άσκησης της, αποτελεί το παράδοξο της υλοποίησης μεγάλων παραγωγικών έργων, που στην ουσία εγκαινίαζαν μια πολιτική οικονομικής ανάπτυξης, με την εφαρμογή από την ΚΤ μιας έντονης αντιπληθωριστικής πολιτικής. (Τ.τ.Ε 1978:136-137).

2.11. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1932-1940

Η διεθνής οικονομική κρίση θα εκφραστεί στην Ελλάδα κυρίως μέσω της δημοσιονομικής κρίσης που θα κορυφωθεί με την πτώχευση του ελληνικού κράτους τον Απρίλιο του 1932. Η αδυναμία συνολογησης εξωτερικού δανείου από την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών της Βασιλείας (Τ.Δ.Δ) τον Σεπτέμβριο του 1931, η οποία συντόνιζε τη λειτουργία των ΚΤ σε διεθνές επίπεδο, και η άρνηση της Αγγλίας και της Κ.τ.Ε τον Ιανουάριο του 1932 να χορηγήσουν δάνειο στην Ελλάδα δρομολόγησε νομοτελειακά την κήρυξη χρεοστασίου από το ελληνικό Δημόσιο, μια απόφαση που η κυβέρνηση του Ε.Βενιζέλου υποχρεώθηκε εκ των πραγμάτων να λάβει παρά τις επίπονες προσπάθειες τις οποίες κατέβαλε όλο το προηγούμενο χρονικό διάστημα για να αποτρέψει αυτή την εξέλιξη. Η ελληνική κυβέρνηση είχε ουσιαστικά ήδη από το Σεπτέμβριο του 1931 άρει την μετατρεψιμότητα της δραχμής, επιχειρώντας να εξοικονομήσει τους συναλλαγματικούς πόρους που ήταν αναγκαίοι για την εξυπηρέτηση τα δημοσίων δανείων που είχαν συναφθεί σε συνάλλαγμα αλλά και να αποσοβήσει το ενδεχόμενο υποτίμησης της δραχμής. Η άρση της μετατρεψιμότητας της δραχμής και η παραμονή, έστω και τυπικά, στον ΚΣΧ συνιστούσε όχι απλώς μια αντιφατική, αλλά και μια αδιέξοδη στόχευση. Η επίσημη εγκατάλειψη της ελεύθερης μετατρεψιμότητας της δραχμής στο πλαίσιο του ΚΣΧ θα σηματοδοτούσε ταυτόχρονα την αυτόματη υποτίμηση

της δραχμής και ακολούθως θα διόγκωνε την δανειακή επιβάρυνση της χώρας, τόσο του ελληνικού Δημοσίου όσο και του ιδιωτικού τομέα, καθιστώντας αδύνατη την εξυπηρέτηση των συναλλαγματικών δανειακών υποχρεώσεων της χώρας που ήταν ήδη εξαιρετικά επαχθείς. Ενδεικτικό του μεγέθους της δανειακής επιβάρυνση του κρατικού προϋπολογισμού είναι ότι πάνω από το 20% των δημοσίων εσόδων κατευθύνονταν στην αποπληρωμή των υποχρεώσεων που απέρρεαν από τα εξωτερικά δημόσια δάνεια. (Χατζηιωσήφ 2002B1:48).

Η επίσημη άρση της μετατρεψιμότητας της δραχμής, η συνακόλουθη εγκατάλειψη του ΚΣΧ, παρά την σύνδεση της δραχμής με το αμερικανικό δολλάριο από το φθινόπωρο του 1931 και η επιβολή χρεοστασίου από το ελληνικό κράτος θα πραγματοποιηθούν θα πραγματοποιηθούν τον Απρίλιο του 1932, εγκαινιάζοντας μια νέα περίοδο για την ελληνική οικονομία μέχρι και τη συμμετοχή της Ελλάδας στο Βΐ Παγκόσμιο Πόλεμο. Καθ' όλη τη διάρκεια τη διάρκεια αυτής της περιόδου τα περιθώρια χρηματοδότησης του παραγωγικού μηχανισμού από τα πιστωτικά ιδρύματα της χώρας θα είναι σαφώς μεγαλύτερα. Αυτή η δυνατότητα προέκυψε τόσο από την άρση των ρυθμίσεων που πήγαιζαν από την εφαρμογή του ΚΣΧ και τους περιορισμούς της νομισματικής κυκλοφορίας που τίθεντο από την υιοθέτησή του, αλλά και από τον εξορθολογισμό του χρηματοπιστωτικού συστήματος που επιτεύχθηκε με την κατάτμηση των λειτουργιών της Ε.Τ.Ε και την ίδρυση της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας, της Τ.τ.Ε και της Α.Τ.Ε. Για τους ίδιους λόγους διευρύνθηκαν και τα περιθώρια χρηματοδοτικής παρέμβασης της Τ.τ.Ε, η οποία κατά παράβαση των αρχών του Central Banking και των διεθνώς παραδεδεγμένων κανόνων λειτουργίας των ΚΤ, προέβαινε, από την αρχή της λειτουργίας της ακόμα, στην άμεση χρηματοδότηση του μη τραπεζικού ιδιωτικού τομέα της χώρας.

2.12. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΠΤΩΧΕΥΣΗ

Η πτώχευση του ελληνικού κράτους τον Απρίλιο του 1932 και τα μέτρα που ελήφθησαν πριν και μετά την απόφαση αυτή συνετέλεσαν στο να δημιουργηθεί ένα ευνοϊκό κλίμα για την ενίσχυση του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας, με τα μόνιμα παθογενή χαρακτηριστικά του όμως να αποτελούν συνοδό της ελληνικής βιομηχανίας και σε αυτήν την περίοδο. Η υποτίμηση της δραχμής, η δέσμευση και ο έλεγχος του συναλλάγματος από τις νομισματικές αρχές, οι ποσοτικοί περιορισμοί επί των εισαγωγών, η ενίσχυση της δασμολογικής προστασίας και ο πολλαπλασιασμός των απαγορεύσεων και των λεπτομερειακών ρυθμιστικών παρεμβάσεων σε όλους τις εκφάνσεις της οικονομικής δραστηριότητας, συγκρότησαν ένα ισχυρό προστατευτικό πλέγμα για την ελληνική μεταποίηση, και κατά βάση για τους υφιστάμενους παραγωγικούς κλάδους, οδηγώντας και στη διαμόρφωση μιας πολύπλοκης δομής πελατειακών σχέσεων ανάμεσα στην κυβέρνηση και ορισμένες επιχειρηματικές προσωπικότητες (Χατζηιωσήφ 2002B1:50), (Βεργόπουλος 1978:80).

Η παροχή προστασίας προς την ελληνική βιομηχανία βασίστηκε στα μέτρα συναλλαγματικής πολιτικής που πάρθηκαν πριν και μετά την πτώχευση του 1932 και στο δασμολόγιο που θεσπίστηκε το 1923, αλλά η πλήρης εφαρμογή του ξεκίνησε το 1926. Το μέγεθος της κρατικής παρέμβασης στο χώρο της ιδιωτικής οικονομίας θεωρήθηκε από τον επιχειρηματικό κόσμο ως αναγκαία προϋπόθεση για την βιομηχανική ανάπτυξη, θέση που εκφράστηκε και από τον πρόεδρο του Συνδέσμου Βιομηχάνων Ανδρέα Χατζηκυριάκο το 1929. Ο τελευταίος απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στην πολιτική εξωτερικού εμπορίου θεωρώντας την ως το πλέον πρόσφορο μέσο για την προώθηση της εκβιομηχάνισης (Βεργόπουλος 1978:81). Εντύπωση προκαλεί και η τοποθέτηση του

Ιωάννη Μεταξά για το φαινόμενο του έντονου κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία που αναπτύχθηκε ιδιαίτερα μετά το χρεοστάσιο του 1932. Ο Μεταξάς στηλιτεύει τον έντονο κρατικό παρεμβατισμό υποστηρίζοντας, μεταξύ άλλων, ότι ο κρατικός παρεμβατισμός είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο ώστε κανένας έλληνας πολίτης δεν ήταν οικονομικά, επομένως και πολιτικά, ελεύθερος (Βεργόπουλος 1978:81-82). Διαπίστωση στην οποία, κατά ειρωνικό τρόπο, προέβη ο άνθρωπος που η ανάρρηση του στο πρωθυπουργικό αξίωμα υπήρξε αιτία αλλά και αποτέλεσμα της ισχυρής κρατικής παρέμβασης στην σφαίρα της ιδιωτικής οικονομίας τη μεσοπολεμική περίοδο, και κυρίως μετά την πτώχευση του 1932.

Το δασμολόγιο, που άρχισε να εφαρμόζεται το 1926, σχεδιάστηκε για να αποτελέσει τη διαπραγματευτική βάση με άλλες χώρες με σκοπό να αποσπάσει η χώρα ευνοϊκούς όρους για τις ελληνικές εξαγωγές και συγχρόνως να συμβάλει στην εξισορρόπηση του κρατικού προϋπολογισμού. Ο ταμειυτικός χαρακτήρας του νέου δασμολογίου και η κεντρική επιδίωξη της αύξησης των δημοσίων εσόδων από την υλοποίηση του καταδεικνύεται από το μεγάλο ύψος των δασμών και από την έλλειψη εσωτερικής λογικής στις αποφάσεις που προσδιόριζαν τον διαφορισμό της δασμολογικής επιβάρυνσης στα εισαγόμενα αγαθά. Το ύψος των δασμών που επιβάλλονταν στα εισαγόμενα αγαθά δεν προσδιόριζον στη βάση μιας πολιτικής στοχευμένης εκβιομηχάνισης με ισχυρό αναπτυξιακό χαρακτήρα, αλλά περισσότερο αποσκοπούσαν στην επιβάρυνση αγαθών ευρείας κατανάλωσης που δεν παράγονταν στην Ελλάδα με προφανή στόχο την αύξηση των δημοσίων εσόδων. Όπως π.χ το βαμβάκι, η βενζίνη, το πετρέλαιο κ.ά. Παράλληλα οι υψηλοί δασμοί σε εισαγόμενα αγαθά που παράγονταν εγχωρίως σε ποσότητες ικανές να καλύψουν την εσωτερική ζήτηση, λειτούργησαν προς την κατεύθυνση αύξησης της τιμής των προϊόντων αυτών από τους εγχώριους παραγωγούς, οι οποίοι εκμεταλλεζόμενοι την υψηλή δασμολογική επιβάρυνση των αντίστοιχων ανταγωνιστικών εισαγόμενων αγαθών προσέφεραν τα προϊόντα τους σε πολύ υψηλές τιμές επωφελούμενοι της έλλειψης ανταγωνισμού (Δρίτσα 1990:190-191). Διαπιστώθηκαν όμως και περιπτώσεις όπου οι υψηλοί δασμοί, η πλήρης απαγόρευση εισαγωγής ή η θέσπιση ποσοτώσεων στην εισαγωγή ορισμένων αγαθών, ευνόησε την αθρόα ίδρυση επιχειρήσεων με αποτέλεσμα ο εγχώριος πλέον ανταγωνισμός να εξουδετερώνει τα προστατευτικά αποτελέσματα του δασμολογίου, ενώ ταυτόχρονα η ποιότητα των εγχώριων αγαθών παρέμεινε χαμηλή και η άρθρωση ανάμεσα στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας παρουσιαζόταν ασθενική και προβληματική (Δρίτσα 1990:191).

Ο ταμειυτικός χαρακτήρας της δασμολογικής πολιτικής αναδείχθηκε ως μια αδήριτη αναγκαιότητα εξαιτίας της ζοφερής δημοσιονομικής πραγματικότητας. Η υπηρεσία των δημοσίων δανείων απορροφούσε πριν την πτώχευση του 1932 έως και το 40% των εσόδων του προϋπολογισμού και η εξυπηρέτηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους αντιπροσώπευε το 9,25% του εθνικού εισοδήματος. Το σύνολο του εξωτερικού χρέους της χώρας, δημόσιο και ιδιωτικό, απορροφούσε πάνω από το 81% των συναλλαγματικών εισπράξεων της χώρας που προέρχονταν από τις εξαγωγές. Η δανειακή επιβάρυνση της χώρας προς το εξωτερικό, όπως αυτή προσδιορίστηκε από τα παραπάνω στοιχεία, υπερέβαινε κατά πολύ την αντίστοιχη επιβάρυνση των χωρών της ανατολικής και νοτιοανατολικής Ευρώπης (Βεργόπουλος 1978:70-71). Ο πρωταρχικά ταμειυτικός προσανατολισμός του δασμολογίου, και το ότι η προστασία που παρείχε στην εγχώρια παραγωγή συνιστούσε ένα δευτερογενές, και ίσως ακούσιο, αποτέλεσμα καταδεικνύεται και από το ότι οι εισαγωγικοί δασμοί αποτελούσαν πριν την πτώχευση το 40% των τακτικών δημοσίων εσόδων του ελληνικού κράτους (Δρίτσα 1990:192).

Μετά το χρεοστάσιο του 1932 και λόγω της συνεχιζόμενης διεθνούς συναλλαγματικής, αλλά και ει γένει οικονομικής, αστάθειας που λειτουργούσε

ανασταλτικά στην κίνηση των διεθνών ροών κεφαλαίου, προκρίθηκε ως μηχανισμός διεξαγωγής του εξωτερικού εμπορίου της χώρας η διαδικασία των διμερών εμπορικών συμφηφισμών (Clearings). Η τακτική των διμερών εμπορικών ανταλλαγών, που εφαρμόστηκε σε ευρύτατη κλίμακα στο πεδίο των διεθνών εμπορικών σχέσεων τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία, ανταποκρίνονταν στις συνθήκες συναλλαγματικών περιορισμών που επικρατούσαν, αλλά στην περίπτωση της Ελλάδας και στην στόχευση της εξοικονόμησης συναλλάγματος και της μείωσης της αυξανόμενης ελλειμματικότητας που εμφάνιζε το εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας, παρά την προστασία που παρείχε το δασμολόγιο (Δρίτσα 1990:192). Ο μηχανισμός του Clearing προτιμήθηκε από πολλές χώρες για τη διεξαγωγή των συναλλαγών τους με το εξωτερικό, καθώς αυτή η μορφή εμπορίου επέτρεπε την εξοικονόμηση συναλλάγματος και για τις δύο εμπορευόμενες πλευρές. Με την μέθοδο των διμερών εμπορικών ανταλλαγών οι εισαγωγές πληρώνονταν, στο βαθμό που ήταν δυνατόν με τις εξαγωγές των εθνικών προϊόντων. Επιπροσθέτως η μέθοδος του Clearing παρείχε την ευχέρεια σε κάθε χώρα να αποφασίζει το ποσοστό των εισαγωγών της που θα καλυπτόταν από τις αντίστοιχες εξαγωγές και το ποσοστό των εισαγωγών που θα διακανονίζονταν σε συνάλλαγμα. Έτερο πλεονέκτημα του Clearing συνίστατο στην ευελιξία που το χαρακτήριζε, δεδομένης της ολιγόμηνης διάρκειας των συμφωνιών, οι οποίες ήταν ανανεώνονταν μετά από αμοιβαία συναίνεση των εμπλεκόμενων κρατών, γεγονός που προσέδιδε στο μηχανισμό του Clearing την ικανότητα ταχείας προσαρμογής στις μεταβαλλόμενες συνθήκες (Βεργόπουλος 1978:87-88).

Το σύστημα των διμερών ανταλλαγών και η δομή του δασμολογίου λειτούργησαν ευεργετικά για την ανάπτυξη των παραγωγικών κλάδων που προϋπήρχαν και κυριαρχούσαν στο εγχώριο μεταποιητικό κύκλωμα και για την αγροτική παραγωγή της χώρας, αλλά έδρασαν αποτρεπτικά στην ανάπτυξη νέων βιομηχανικών κλάδων και κατά μείζονα λόγω στην δημιουργία εγχώριας βαριάς βιομηχανίας και μονάδων παραγωγής μέσων παραγωγής, ενός κλάδου που έλειπε αισθητά από την ελληνική οικονομία. Η απουσία του συγκεκριμένου παραγωγικού κλάδου συνιστούσε άλλωστε και την βασική αιτία υστέρησης της ελληνικής οικονομίας έναντι των προηγμένων βιομηχανικά ευρωπαϊκών οικονομιών και της αναπαραγωγής των φαινομένων υπανάπτυξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Μέσω του Clearing εντάθηκαν οι εξαγωγές των αγροτικών κυρίως προϊόντων με αντάλλαγμα την απρόσκοπτη εισαγωγή αλλοδαπών βιομηχανικών αγαθών, αποθαρρύνοντας την ενδυνάμωση της νεόκοπης ελληνικής βιομηχανίας (Δρίτσα 1990:193). Τα αγαθά που εισάγονταν μέσω των διμερών εμπορικών ανταλλαγών αφορούσαν προϊόντα της βαριάς βιομηχανίας, ενώ στο πλαίσιο των συμφωνιών αυτών δεν ευνοούνταν οι εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών ώστε να αποφεύγεται ο ανταγωνισμός με τα εγχωρίως παραγόμενα καταναλωτικά αγαθά.

Οι συμβάσεις Clearing έδωσαν τη δυνατότητα στις ισχυρές βιομηχανικές δυνάμεις της κεντρικής Ευρώπης, όπως η Γερμανία και η Αυστρία, που στερούνταν αποικιακών κτήσεων να διευρύνουν την σφαίρα της οικονομικής τους διεξόδου, προωθώντας συστηματικά τους εμπορικούς τους δεσμούς με χώρες της Λατινικής Αμερικής και της νοτιοανατολικής Ευρώπης, ανάμεσα τους και με την Ελλάδα (Δρίτσα 1990:192-193). Στην περίπτωση της Ελλάδας οι διμερείς συναλλαγές με τη Γερμανία αποκτούσαν ιδιαίτερη σημασία γιατί μέσω του ελληνογερμανικού Clearing πραγματοποιήθηκαν εισαγωγές πολεμικού υλικού γερμανικής προέλευσης κατά την πενταετία 1936-1940, που ως επί το πλείστον αποπληρώθηκαν από τα υψηλά ενεργητικά υπόλοιπα του Clearing, ενώ μέσω ενός ευνοϊκού καθεστώτος πιστώσεων που παρείχαν οι γερμανικές τράπεζες κατέστη δυνατή η απόκτηση επιπρόσθετου γερμανικού πολεμικού υλικού από την Ελλάδα (Τ.τ.Ε 1978:155-156).

Στη βιομηχανική μεγέθυνση της δεύτερης μεσοπολεμικής δεκαετίας συνέβαλαν δύο ακόμα παράγοντες: η νομοθεσία περί εισαγωγών και η συναλλαγματική πολιτική. Ο νόμος 5426/1932 «Περί περιορισμού εισαγωγής εμπορευμάτων», εισήγαγε περιορισμούς κατά βάση στις εισαγωγές μηχανολογικού εξοπλισμού των εργοστασίων και την εισαγωγή ανταλλακτικών ή μηχανών για αντικατάσταση όσων είχαν ήδη υποστεί φθορά. Παράλληλα ο ίδιος νόμος όριζε ως απαραίτητη προϋπόθεση για την ίδρυση κάθε νέας βιομηχανίας ή την επέκταση κάποιας που ήδη λειτουργούσε, την παροχή άδειας σκοπιμότητας από το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Βιομηχανίας του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας (Χατζηιωσήφ 1993:304-305). Ο νόμος αυτός συμπληρώθηκε το 1935 και με ένα νέο νόμο που προέβλεπε ότι το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο κατά την παροχή άδειας σκοπιμότητας έπρεπε να λαμβάνει υπόψη του διάφορες παραμέτρους όπως: την προέλευση των πρώτων υλών, το χώρο εγκατάστασης της επιχείρησης, την επάρκεια ή μη της παραγωγής των υφιστάμενων ομοειδών επιχειρήσεων, τη σοβαρότητα της επιχείρησης, τον αριθμό των απασχολούμενων εργατών κ.ά. Ο νόμος αυτός έφερε την υπογραφή του υπουργού Εθνικής Οικονομίας Γεωργίου Πεσμαζόγλου, ο οποίος εξέφραζε δημοσίως την προτίμηση του για την αναπτυξιακή οδό που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ελληνική οικονομία, αποδίδοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στην τόνωση της αγροτικής παραγωγής και την ενίσχυση του εμπορίου (Χατζηιωσήφ 1993:304) και (Χατζηιωσήφ 2002B1:50-51). Οι απόψεις Πεσμαζόγλου αποδοκιμάστηκαν έντονα από τους έλληνες βιομηχάνους, γεγονός που δεν εμπόδισε τον Πεσμαζόγλου σε μεταγενέστερη τοποθέτηση του επί του θέματος το 1936, να επιμείνει στις αρχικές του θέσεις ως μέλος του Ανωτάτου Οικονομικού Συμβουλίου (Α.Ο.Σ), ενός οργάνου με γνωμοδοτικές αρμοδιότητες στη χάραξη της οικονομική πολιτικής, αποδεχόμενος μόνο την αναγκαιότητα ανάπτυξης της πολεμικής βιομηχανίας λόγω του διαγραφόμενου κινδύνου εμπλοκής της Ελλάδας σε πολεμικές επιχειρήσεις (Χατζηιωσήφ 1993:304).

Τα νομοθετήματα που εισήγαγαν περιορισμούς στην ίδρυση νέων βιομηχανιών ή στην επέκτασή τους των ήδη υφιστάμενων αποτέλεσαν ένα ακούσιο εργαλείο βιομηχανικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι πρωτεύων στόχος τους ήταν η μείωση των συναλλαγματικών εκροών, σε συνδυασμό με την ευρύτερη πολιτική εξωτερικού εμπορίου, παρά το ότι ο πρωταρχικός σκοπός της εφαρμογής του δασμολογίου ήταν η τόνωση των δημοσίων εσόδων και όχι η προστασία της εγχώριας παραγωγής, και η υλοποίηση των διμερών εμπορικών συμφωνησιμών αποσκοπούσε, πρωτίστως, στην εξοικονόμηση συναλλάγματος. Το σύνολο των μέτρων και των νόμων που συγκρότησαν την πολιτική εξωτερικού εμπορίου συνετέλεσαν στην σταθεροποίηση και ισχυροποίηση παραγωγικών κλάδων που ήδη λειτουργούσαν και σχετίζονταν, κατά κανόνα, με την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών ευρείας λαϊκής κατανάλωσης. Περαιτέρω η πολιτική εξωτερικού εμπορίου οδήγησε στη μείωση του ανταγωνισμού που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές επιχειρήσεις με αποτέλεσμα να προσφέρουν τα προϊόντα τους σε υψηλές τιμές χωρίς την ανάλογη βελτίωση της ποιότητάς τους, ενώ ο υψηλός βαθμός προστασίας που απολάμβανε η ελληνική βιομηχανία δρούσε ως αντικίνητρο για την προαγωγή της διοικητικής και τεχνολογικής τους λειτουργίας. Συν τοις άλλοις, οι μεταβολές που απαιτούνταν σε επίπεδο βελτίωσης του μεγέθους των επιχειρήσεων και της εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού, καθώς και της αναδιάρθρωσης στη σύνθεση της εγχώριας παραγωγής ανάμεσα στους κλάδους που παρήγαγαν καταναλωτικά αγαθά και στους κλάδους που παρήγαγαν κεφαλαιουχικά αγαθά δεν επήλθε ποτέ, εξαιτίας της ασθενούς βούλησης των πολιτικών ιθυνόντων και της επιχειρηματικής τάξης της χώρας.

Η πολιτική ηγεσία αντιμετώπιζε την προοπτική εκβιομηχάνισης είτε ως κάτι το ανεπιθύμητο είτε ως μία βραχυχρόνια πολιτική αντιμετώπισης της διεθνούς κρίσης, κρίση που θεωρήθηκε ως ένα παροδικό φαινόμενο που δεν θα αποκτούσε χρονική διάρκεια. Από την πλευρά της η επιχειρηματική τάξη εκμεταλλευόμενη την ευνοϊκή

πολιτική εξωτερικού εμπορίου και τον μειωμένο διεθνή ανταγωνισμό, σε συνδυασμό με το φθηνό εργατικό δυναμικό, λόγω της έλευσης του μεγάλου αριθμού προσφύγων, αλλά και της και της σχετικής επάρκειας κεφαλαίων, αφού η διεθνής συναλλαγματικά αστάθεια και οι περιορισμοί στη διακίνηση κεφαλαίων στερούσαν τη δυνατότητα φυγής των χρηματικών πλεονασμάτων στο εξωτερικό, ενώ τα υψηλότερα επιτόκια της ελληνικής χρηματαγοράς, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες αγορές του εξωτερικού, καθιστούσαν πιο ελκυστικές τις επενδύσεις στην ελληνική αγορά (Βεργόπουλος 1978:67). Η επάρκεια των κεφαλαίων αυτή την περίοδο ευνοήθηκε και από την αύξηση που σημειώθηκε στον όγκο των τραπεζικών καταθέσεων, οι οποίες υπερδιπλασιάστηκαν από το 1932 έως το 1938, ενώ το ίδιο χρονικό διάστημα οι χορηγήσεις των τραπεζών προς τον ιδιωτικό τομέα παρουσίασαν αύξηση περίπου της τάξεως του 65% (Βεργόπουλος 1978:84). Επιπλέον η Τ.τ.Ε ακολούθησε μια πολιτική σταδιακής μείωσης του προεξοφλητικού επιτοκίου, επιχειρώντας να μειώσει το κόστος του χρήματος και να ενισχύσει την χρηματοδότηση της οικονομίας. Η πολιτική αυτή ανάγκασε τις εμπορικές τράπεζες να προβούν σε αντίστοιχη μείωση των δικών τους επιτοκίων (Τ.τ.Ε 1978:148), δεδομένου ότι λειτουργούσαν σε ένα περιβάλλον ενός ιδιότυπου πιστωτικού ανταγωνισμού με την Τ.τ.Ε. Η τελευταία θα εφαρμόσει πολιτική ακόμα μεγαλύτερης πιστωτικής επέκτασης την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά τονώνοντας αποφασιστικά την παραγωγική δραστηριότητα (Τ.τ.Ε 1978:148).

Μέσα σ' αυτό το οικονομικό περιβάλλον της ύπαρξης φθηνού εργατικού δυναμικού, της σχετικής επάρκειας κεφαλαίων, του μειωμένου ανταγωνισμού που αντιμετώπιζαν οι ελληνικές επιχειρήσεις και της απορρέουσας εξ αυτού του γεγονότος δυνατότητας που είχαν να διαθέτουν τα προϊόντα τους σε υψηλές τιμές και με χαμηλή ποιότητα, δυνατότητα που ερμηνεύει σε μεγάλο βαθμό και την απουσία ανάγκης για πολυδάπανες επενδύσεις στην ελληνική βιομηχανία που θα συντελούσαν και στην τεχνολογική και παραγωγική τους αναβάθμιση, αλλά και της ευνοϊκής συναλλαγματικής πολιτικής της Τ.τ.Ε, που διατηρούσε σε χαμηλά επίπεδα την εξωτερική ισοτιμία της δραχμής, και η διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς, λόγω της έλευσης των προσφυγικών πληθυσμών, η μεγέθυνση της ελληνικής βιομηχανίας σε όλη τη διάρκεια του Μεσοπολέμου, με εξαίρεση την περίοδο 1929-1932, ήρθε ως ένα φυσικό επακόλουθο που αναπτύχθηκε μέσα σε «θερμοκηπιακές» συνθήκες που δημιουργήθηκαν από την εκτεταμένη κρατική παρέμβαση, την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης και της μεταβολής των δημογραφικών δεδομένων που κληροδότησε η μικρασιατική καταστροφή.

Η ελληνική βιομηχανία αναπτύχθηκε στη βάση μιας πολιτικής υποκατάστασης των εισαγωγών και όχι στη δημιουργία επιχειρήσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό, τα προϊόντα των οποίων θα ήταν σε θέση να αντεπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό. Η διαπίστωση αυτή ερείδεται στην εκτόπιση από την εσωτερική κατανάλωση των εισαγόμενων αγαθών από τα αγαθά εγχώριας παραγωγής, εξέλιξη που καταδεικνύεται από τις μεταβολές που επήλθαν στη σύνθεση και στην προέλευση των προμηθευτών της ελληνικής αγοράς. Το 1928 η ελληνική βιομηχανία ικανοποιούσε το 58% των καταναλωτικών αναγκών της εσωτερικής αγοράς σε βιομηχανικά είδη με το αντίστοιχο μέγεθος το 1938 να υπερβαίνει το 78%. Παράλληλα και η ελληνική βιομηχανία μείωσε την εξάρτηση της από το εξωτερικό χρησιμοποιώντας πρώτες ύλες από το εξωτερικό σε ποσοστό 43% του συνόλου το 1928, με το αντίστοιχο μέγεθος να υποχωρεί σε ποσοστό στο 25% το 1938. Αντίστοιχα το χρονικό διάστημα από το 1929 έως το 1938, ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής αυξήθηκε κατά 65% (Βεργόπουλος 1978:73-74). Στοιχείο που δηλώνει την μεγάλη κινητοποίηση των παραγωγικών πόρων της χώρας είναι και η εντυπωσιακή αύξηση στην παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, η οποία τετραπλασιάστηκε την δεκαετία 1928-1938, ενώ το ίδιο χρονικό διάστημα η παραγωγή του, σχετικά νέου,

κλάδου των μηχανικών κατασκευών σχεδόν εξαπλασιάστηκε, μολονότι το προϊόν του συγκεκριμένου κλάδου συνέχισε να αποτελεί μικρό ποσοστό της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής. Σύμφωνα μάλιστα με τα στατιστικά στοιχεία της Κ.τ.Ε, την περίοδο 1928-1938 η Ελλάδα σημείωσε την τρίτη υψηλότερη αύξηση βιομηχανικής παραγωγής στον κόσμο (+65%), υπολειπόμενη μόνο της Σοβιετικής Ένωσης (+87%) και της Ιαπωνίας(+73%) (Βεργόπουλος 1978:36).

Ο προσανατολισμός της ελληνικής βιομηχανίας στην ικανοποίηση των εγχώριων καταναλωτικών αναγκών, προσδιόρισε και την εν γένει φυσιολογία της βιομηχανικής ανάπτυξης. Ως άμεση συνέπεια αυτού αναπτύχθηκαν, κατά μείζονα λόγο, οι κλάδοι της ελαφράς βιομηχανίας που η παραγωγή τους κατευθύνονταν στην κάλυψη των άμεσων καταναλωτικών αναγκών (Βεργόπουλος 1978:75). Πέραν της ανάπτυξης του κλάδου παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και της σχετικής ανάπτυξης του κλάδου των μηχανοκατασκευών, μεγάλη άνθηση γνώρισαν και οι κλάδοι των κατασκευών και της τσιμεντοβιομηχανίας, γεγονός που οφείλεται στις επιτακτικές ανάγκες στέγασης του ογκώδους προσφυγικού ρεύματος που εισήλθε στη χώρα και στην εκτέλεση των μεγάλων δημοσίων έργων που πραγματοποιήθηκαν αυτή την περίοδο, προκειμένου να υποστηριχθεί η πολιτική της οικονομικής ανάπτυξης και να απορροφηθεί μέρος του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού.

Στις διαρθρωτικές αδυναμίες που συνόδευσαν την παραγωγική μεγέθυνση της ελληνικής βιομηχανίας πρέπει να προστεθούν και οι γεωγραφικές ανισότητες που χαρακτήρισαν την βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Ειδικότερα η γεωγραφική ανισοκατανομή των παραγωγικών μονάδων επιτάθηκε τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία, με την ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας να συγκεντρώνει ένα όλο και μεγαλύτερο ποσοστό του εγχώριου βιομηχανικού δυναμικού. Η συγκέντρωση αυτή ενθαρρύνθηκε και από την επιβολή των διαπύλιων τελών, που συνιστούσαν τοπικούς φόρους που επέβαλαν οι δήμοι και οι κοινότητες στα αγαθά που είχαν παραχθεί εκτός των γεωγραφικών τους ορίων. Η επιβολή των διαπύλιων τελών είχε ως συνέπεια την διάρρηξη της ενότητας της εσωτερικής αγοράς και τη συσσώρευση της βιομηχανικής παραγωγής στην ευρύτερη περιοχή της πρωτεύουσας να υπερβαίνει το αντίστοιχο ποσοστό του πληθυσμού της (Χατζηωσήφ 2002B1:51). Η υπερσυγκέντρωση του παραγωγικού μηχανισμού στην περιοχή της πρωτεύουσας δεν οφειλόταν βεβαίως μόνο στα διαπύλια τέλη, αλλά κυρίως στην αυξημένη τοπική ζήτηση, στην ύπαρξη άφθονου εργατικού δυναμικού και στις καλύτερες υποδομές η περιοχή της πρωτεύουσας, όπως, μεταξύ άλλων, στους καλύτερους τεχνικούς και οικονομικούς όρους με τους οποίους παρείχε το συγκρότημα Power το βιομηχανικό ρεύμα, σε σύγκριση με άλλες πόλεις (Χατζηωσήφ 2002B1:51).

Συμπερασματικά, η εντυπωσιακή, σε αριθμητικά δεδομένα, μεγέθυνση της ελληνικής βιομηχανίας κατά το Μεσοπόλεμο υπήρξε ένα «παράπλευρο» αποτέλεσμα του έντονου κρατικού παρεμβατισμού στη σφαίρα της οικονομίας, τα κίνητρα του οποίου ήταν, κατά βάση, δημοσιονομικά και συναλλαγματικά, και μόνο δευτερευόντως ή και ελάχιστα αποσκοπούσαν στην ανάπτυξη και εδραίωση μιας ισχυρής και εξωστρεφούς παραγωγικής βάσης. Ο πολλαπλασιασμός των παραγωγικών μονάδων, η θεαματική αύξηση του όγκου παραγωγής και η σημαντική ενίσχυση του εθνικού εισοδήματος, αύξηση που ανήλθε στο 56% μεταξύ των ετών 1923-1929, έλαβαν χώρα υπό λίαν ευνοϊκές συνθήκες, όπως η έλευση των προσφύγων και η διεθνής οικονομική κρίση, που σε συνδυασμό με την, έστω και ακούσια, κρατική υποστήριξη προσέδωσαν στη χώρα έναν ισχυρό παραγωγικό δυναμισμό.

Όμως η μεσοπολεμική βιομηχανική ανάπτυξη, παρά τα εντυπωσιακά ποσοτικά της επιτεύγματα, υστέρησε σε κρίσιμες ποιοτικές παραμέτρους. Ο εσωστρεφής χαρακτήρας αυτής της ανάπτυξης πιστοποιείται από το ότι ενώ η συνολική βιομηχανική παραγωγή

αυξήθηκε κατά 68% το διάστημα 1928-1938, την ίδια περίοδο οι βιομηχανικές εξαγωγές αυξήθηκαν μόνο κατά 16% (Βεργόπουλος 1978:75). Προς επίρρωση του ίδιου επιχειρήματος συνηγορεί και το μικρό μέγεθος της συντριπτικής πλειοψηφίας των παραγωγικών επιχειρήσεων, δεδομένο που δεν επέτρεπε την επίτευξη οικονομικών κλίμακας και τον ευρύ παραγωγικό τους εκσυγχρονισμό. Ενδεικτικό του μικρού μεγέθους των ελληνικών επιχειρήσεων, που στην ουσία επρόκειτο στην μεγάλη τους πλειοψηφία για οικογενειακού χαρακτήρα επιχειρήσεις, είναι ότι το 93% των εργαζομένων απασχολούνταν σε επιχειρήσεις που το προσωπικό τους δεν ξεπερνούσε τα 5 άτομα (Βεργόπουλος 1978:75). Ο εξαρτημένος, από την κρατική στήριξη, χαρακτήρας της βιομηχανικής ανάπτυξης δεν συνέβαλε στη δημιουργία μιας ισχυρής αστικής τάξης, ικανής να προωθήσει μια αυτοδύναμη αναπτυξιακή διαδικασία, προσδίδοντας στην εκβιομηχάνιση της χώρας τα ελλείποντα ποιοτικά χαρακτηριστικά της. Αντιθέτως η εγχώρια επιχειρηματική τάξη παρέμεινε οργανικά εξαρτημένη από την κρατική πολιτική, κατάσταση που διαιώνιζε τα παθογενή γνωρίσματα της ελληνικής οικονομίας. Στα ανωτέρω πρέπει να συνεκτιμηθεί και η ουσιαστική απουσία της βαριάς βιομηχανίας από την παραγωγική μεγέθυνση της εγχώριου βιομηχανικού τομέα, παρά τις προσπάθειες που σημειώθηκαν την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά προς αυτή τη κατεύθυνση, και η κεφαλαιώδους σημασίας έλλειψη του τομέα παραγωγής μέσω παραγωγής, όπου στην πραγματικότητα δεν καταβλήθηκε καμία προσπάθεια για την ίδρυση κάποιων παραγωγικών μονάδων στον κλάδο αυτό. Αυτά ακριβώς τα ποιοτικά κενά αναδεικνύουν την εύθραυστη, ατελή και μη διατηρήσιμη πρόοδο που σημείωσε η εγχώρια βιομηχανία κατά το Μεσοπόλεμο, αδυνατώντας να αποτελέσει το όχημα εκφυγής της ελληνικής οικονομίας από το φαύλο κύκλο της υστέρησης και της υπανάπτυξης. Άλλωστε δεν πρέπει να διαφεύγει της προσοχής ότι η ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν υπήρξε αποτέλεσμα μιας ενσυνείδητης, συγκροτημένης και στοχευμένης οικονομικής πολιτικής, αλλά μια ακούσια, και για ορισμένους κύκλους ανεπιθύμητη, συνέπεια συγκυριακών παραγόντων και της ισχυρής κρατικής παρέμβασης, η οποία εξυπηρετούσε σκοπούς αλλότριους της εκβιομηχάνισης της χώρας.

2.13. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΡΣΗ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Μετά την επιβολή χρεοστασίου και την άρση της σταθεροποίησης τον Απρίλιο του 1932, η Ελλάδα περιήλθε σε δεινή συναλλαγματική θέση καθώς τα συναλλαγματικά της αποθέματα της Τ.τ.Ε είχαν σχεδόν εκμηδενισθεί (Τ.τ.Ε 1978:148). Η επιτακτική ανάγκη ανασύστασης του συναλλαγματικού αποθέματος οδήγησε την Τ.τ.Ε στην υλοποίηση μιας ανορθόδοξης πολιτικής, ωστόσο επιβεβλημένης, τακτικής. Με τη βοήθεια έμπιστων χρηματιστών και κάτω από απόλυτη μυστικότητα η Τ.τ.Ε αγόραζε συνάλλαγμα από την ελεύθερη αγορά, προμηθεύοντας τους χρηματιστηριακούς μεσίτες με το αντίστοιχο δραχμικό ισόποσο. Η τακτική αυτή που διήρκησε από τα τέλη Απριλίου έως τα τέλη Δεκεμβρίου του 1932 απέδωσε ικανοποιητικά αποτελέσματα, με την Τ.τ.Ε να απορροφά σημαντικό ποσοστό από τα διαθέσιμα στην αγορά δολάρια. Ουσιαστική ενίσχυση των συναλλαγματικών αποθεμάτων προέκυψε και από την εφαρμογή του αναγκαστικού διατάγματος της 29^{ης} Ιουλίου, που προέβλεπε τη δραχμοποίηση των οφειλών σε ξένο συνάλλαγμα που ήταν πληρωτέες στην Ελλάδα (Τ.τ.Ε 1978:148-149).

Η Τ.τ.Ε απείχε μέχρι και το τέλος του 1932 από οποιαδήποτε τεχνητή παρέμβαση στην αγορά συναλλάγματος, αποφεύγοντας να χρησιμοποιήσει το συνάλλαγμα που αποκτούσε για να επηρεάσει την εξωτερική αξία της δραχμής. Η τακτική παρέμβασης στην αγορά συναλλάγματος θα αρχίσει να εφαρμόζεται από την Τ.τ.Ε στις αρχές του

1933. Ήδη από τον Ιανουάριο του 1933 σημειωνόταν αθρόα προσφορά συναλλάγματος από τους κατόχους του, που την προηγούμενη περίοδο είχαν καταφύγει στον αποθησαυρισμό του προκειμένου να αποφύγουν την απώλεια αγοραστικής δύναμης που συνεπαγόταν η διακράτηση δραχμών, δεδομένου ότι το εθνικό νόμισμα γνώριζε συνεχή υποτίμηση καθ' όλη τη διάρκεια του 1932. Η έξαρση της ζήτησης από τους ιδιώτες μετά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων στις συναλλαγές συναλλάγματος τον Σεπτέμβριο του 1931 μέχρι και τα τέλη του 1932, ύψωσαν τις τιμές του συναλλάγματος σε τέτοια επίπεδα που πλέον θεωρούσαν ότι θα ξεκινούσε μια αντίστροφη πορεία υποχώρησης της τιμής του συναλλάγματος. Έτσι οι κάτοχοι συναλλάγματος εκτιμώντας την τιμή του συναλλάγματος ως υπερτιμημένης προέβησαν στην πώληση του από τις πρώτες ημέρες του 1933 (Τ.τ.Ε 1978:149). Η μεγάλη προσφορά συναλλάγματος που σημειώθηκε από την εσωτερική αγορά ενισχύθηκε και από την παλιννόστηση ελληνικών κεφαλαίων που είχαν μεταφερθεί στο εξωτερικό κατά τη διάρκεια της διεθνούς κρίσης. Το φαινόμενο της προσφοράς κεφαλαίων από το εξωτερικό αποδίδεται στην δυσπιστία που άρχισε να επικρατεί για τα ξένα νομίσματα, ιδίως μετά την υποτίμηση του αμερικανικού δολλαρίου την άνοιξη του 1933.

Η Τ.τ.Ε εκμεταλλεύτηκε επιτυχώς τις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν στην αγορά συναλλάγματος κατορθώνοντας να ενισχύσει περαιτέρω τα συναλλαγματικά της αποθέματα. Όταν η προσφορά συναλλάγματος ικανοποιούσε το σύνολο της ιδιωτικής ζήτησης, η ΚΤ παρενέβαινε και αποκτούσε το πλεονάζων συνάλλαγμα με τρόπο που απέτρεπε κάθε προσπάθεια κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης του. Υποβιβάζοντας συνεχώς την τιμή του συναλλάγματος, αγοράζοντας το σε χαμηλότερη τιμή, ωθούσε τους κατόχους του να το πωλούν, εξαιτίας της αβεβαιότητας που επικρατούσε για την έκταση που θα λάμβανε η υποτίμηση του. Την τακτική της υποτίμησης η Τ.τ.Ε την τερμάτισε το Μάρτιο του 1934, όταν πλέον είχε κατορθώσει να σχηματίσει ένα ικανοποιητικό συναλλαγματικό απόθεμα (Τ.τ.Ε 1978:149-150)

Τα επόμενα χρόνια ως την εμπλοκή της χώρας στον ελληνικό πόλεμο η Τ.τ.Ε θα προσδιόριζε με τις παρεμβάσεις της την εξωτερική αξία της δραχμής σε χαμηλότερα επίπεδα, σε σχέση με αυτά που θα διαμορφώνονταν με βάση τη σχέση της εξωτερικής και εσωτερικής αγοραστικής δύναμης του εθνικού νομίσματος. Εν ολίγοις η δραχμή διατηρούνταν υποτιμημένη, με σκοπό τη βελτίωση των εξαγωγικών επιδόσεων της ελληνικής οικονομίας, την εξισορρόπηση του εμπορικού ισοζυγίου και την ενίσχυση των εισοδημάτων των παραγωγών (Χατζηιωσήφ 1993:306). Ο καθορισμός της συναλλαγματικής αξίας της δραχμής σε σχετικά χαμηλά επίπεδα λειτούργησε ως ένας επιπρόσθετος δασμός στους ήδη υψηλούς δασμούς που καθόριζε το δασμολόγιο, περιορίζοντας ακόμα περισσότερο τον ανταγωνισμό που αντιμετώπιζαν τα εγχώρια παραγωγής αγαθά από τα αντίστοιχα εισαγόμενα. Οι ευνοϊκές επιδράσεις που είχε η διατήρηση της εξωτερικής αξίας της δραχμής σε χαμηλά επίπεδα για την εγχώρια βιομηχανία ατόνησαν, σταδιακά και ως ένα βαθμό, λόγω της υποτίμησης που γνώρισαν πολλά ξένα νομίσματα μετά την εγκατάλειψη του ΚΣΧ από πολλές χώρες και την σχετική αύξηση του επιπέδου τιμών στην Ελλάδα (Ζολώτας 1936:18-19). Οι συναλλαγματικοί πόροι που εισέρευσαν δεν έδρασαν πληθωριστικά, διότι τα ποσά του εγχώριου νομίσματος που χρησιμοποιήθηκαν από την Τ.τ.Ε για την αγορά του συναλλάγματος κατά το μεγαλύτερο μέρος τους επανεισέρευσαν ως καταθέσεις στο τραπεζικό σύστημα. (Ζολώτας 1936:79).

Τη διετία 1935-1936 το συναλλαγματικό κάλυμμα της ΚΤ εμφάνισε σημαντική πτώση λόγω των έκτακτων πολιτικών γεγονότων, της αύξησης της εισαγωγής σιτηρών και των δαπανών για την εξυπηρέτηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους. Η κατάσταση αυτή ώθησε την κυβέρνηση Μεταξά να λάβει αυστηρά μέτρα που περιελάμβαναν, μεταξύ άλλων, την λογοκρισία της αλληλογραφίας με το εξωτερικό, ώστε να αποτραπεί

το λαθρεμπόριο συναλλάγματος, ενώ αξιοσημείωτη εισροή συναλλαγματικών πόρων την ίδια περίοδο συντελείται από τα ναυτιλιακά και τα μεταναστευτικά εμβάσματα (Τ.τ.Ε 1978:150-151). Τον Αύγουστο του 1936 θεσπίζεται και ο Αναγκαστικός Νόμος «Περί προστασίας του εθνικού νομίσματος» βάσει του οποίου συγκροτήθηκε και η «Ειδική υπηρεσία προστασίας εθνικού νομίσματος». Η πραγματοποίηση των παραπάνω ελέγχων στην κίνηση του συναλλάγματος υπήρξε απόρροια της εφαρμογής του εν λόγω νόμου. Την ευθύνη για την οργάνωση και την επιλογή των υπαλλήλων και των στελεχών της νεοσυσταθείσας υπηρεσίας καθώς και για την εφαρμογή του Αναγκαστικού Νόμου ανέλαβε ο Υποδιοικητής της Τ.τ.Ε Κυριάκος Βαρβαρέσος (Βενέζης 1966:141). Παράλληλα ο Βαρβαρέσος υπήρξε ο βασικός διαπραγματευτής της ελληνικής κυβέρνησης με τη Γερμανία για τη σύναψη των συμφωνιών εμπορικών ανταλλαγών και συμψηφισμών (Βενέζης 1966:150-153).

Ειδικότερης μνείας χρήζει και η «πολιτική χρυσού» που από το 1933 άσκησε η ΚΤ, πολιτική που συνίστατο στην μεγαλύτερη δυνατή μετατροπή του συναλλαγματικού αποθέματος της χώρας σε χρυσό, τακτική που δικαιολογούνταν στη βάση της αστάθειας και της αβεβαιότητας που επικρατούσαν στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος. Η πολιτική αυτή παρά το κόστος που συνεπαγόταν, εξαιτίας της απώλειας εσόδων που θα προέρχονταν από την τοκοφόρα επένδυση του συναλλάγματος στο εξωτερικό ή την πώληση του στην εσωτερική αγορά, κρίθηκε επιβεβλημένη από τη Διοίκηση της Τ.τ.Ε, η οποία προέταξε το κριτήριο της ασφάλειας της αξίας του συναλλαγματικού αποθέματος έναντι της ενδεχόμενης μεγαλύτερης απόδοσης του (Τ.τ.Ε 1978:152).

Κεφαλαιώδες ζήτημα για την ΚΤ μετά την άρση της σταθεροποίησης αποτέλεσε και ο τρόπος ρύθμισης της συναλλαγματικής ισοτιμίας. Μετά την εγκατάλειψη του ΚΣΧ από την Αγγλία το Σεπτέμβριο του 1931, η δραχμή συνδέθηκε με το αμερικανικό δολλάριο. Όταν το 1933 και το δολλάριο εξήλθε από το μηχανισμό του ΚΣΧ η δραχμή συνδέθηκε με το ελβετικό φράγκο, νόμισμα μιας χώρας που ήταν μέλος του Συνασπισμού Χρυσού (Gold Bloc), ήτοι μιας ομάδας χωρών που εξακολουθούσαν να παραμένουν στον ΚΣΧ. Ο Συνασπισμός Χρυσού που αποτέλεσε δημιούργημα της οικονομικής συνδιάσκεψης του Λονδίνου τον Ιούλιο του 1933, διαλύθηκε το 1936, καθώς τα νομίσματα των κρατών μελών του υπερτιμήθηκαν σε σχέση με τα νομίσματα των χωρών που είχαν αποσυνδεθεί από τη χρυσή βάση. Η διατήρηση σταθερών ισοτιμιών υπό αυτές τις συνθήκες δημιουργούσε έντονα προβλήματα για τις χώρες του Gold Bloc βυθίζοντας στην ύφεση τις οικονομίες τους (Τ.τ.Ε 1978:152-153).

Η αξία της δραχμής το διάστημα που είχε συνδεθεί με το ελβετικό φράγκο, από το πρώτο εξάμηνο του 1933 έως το Σεπτέμβριο του 1936, παρουσίασε ελάχιστες διακυμάνσεις έναντι του χρυσού. Μετά τη διάλυση του Συνασπισμού Χρυσού η Τ.τ.Ε συνέδεσε τη δραχμή με την αγγλική λίρα, με την κατώτερη ισοτιμία της δραχμής έναντι της αγγλικής λίρας να καθορίζεται στις 540 δρχ και την ανώτερη στις 550δρχ. (Τ.τ.Ε 1978:153). Με τη ρύθμιση αυτή η δραχμή θα έμενε σταθερή έναντι της στερλίνας και η διακύμανση της έναντι του χρυσού και των άλλων νομισμάτων που δεν ήταν συνδεδεμένα με τη στερλίνα θα διαμορφώνονταν ανάλογα με τις διακυμάνσεις της στερλίνας έναντι του χρυσού και των άλλων νομισμάτων.

Η συναλλαγματική πολιτική την περίοδο που ακολούθησε την πτώχευση του ελληνικού κράτους και την άρση της σταθεροποίησης ασκήθηκε με γνώμονα μια διττή στόχευση. Εν πρώτοις την ανασύσταση του συναλλαγματικού αποθέματος προκειμένου η χώρα να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στις υποχρεώσεις της προς το εξωτερικό, όπως η εξυπηρέτηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους και η αποπληρωμή των εισαγωγών. Ο έτερος στόχος της συναλλαγματικής πολιτικής ήταν η διατήρηση της δραχμής σε χαμηλά επίπεδα σε όρους συναλλαγματικών ισοτιμιών. Με άλλα λόγια επιδιωκόταν να προσδιοριστεί η εξωτερική ισοτιμία της δραχμής σε χαμηλό ύψος, στοιχείο που

προσέδιδε ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στα εγχωρίως παραγόμενα αγαθά, η συγκριτικά χαμηλή τιμή των οποίων ήταν ίσως το μοναδικό πλεονέκτημα που διέθεταν. Η προσπάθεια για την ανασυγκρότηση του συναλλαγματικού αποθέματος όμως αιτιολογείται και στη βάση της πεποίθησης της ηγεσίας της Γ.τ.Ε επιστροφή στον ΚΣΧ που θεωρούνταν από την Διοίκηση της ΚΤ ως το φυσικό καθεστώς των διεθνών συναλλαγών (Χατζηιωσήφ 1993:258).

2.14. Η ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΜΕΤΑΞΑ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε.

Η πολιτική που ακολούθησε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου απέναντι στη βιομηχανία χαρακτηρίζεται τόσο για την διατήρηση ορισμένων σταθερών πεποιθήσεων αναφορικά με τις μεθόδους χρηματοδότησης της εκβιομηχάνισης της χώρας όσο και από την ανάδυση του ζητήματος εκβιομηχάνισης της χώρας στη βάση συγκυριακών καταστάσεων και εξελίξεων. Η ειδοποιός διαφορά του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίστηκε το ζήτημα της βιομηχανικής ανάπτυξης την περίοδο Μεταξά, σε σχέση με την αντιμετώπιση του ίδιου ζητήματος από τις προηγούμενες κυβερνήσεις του Μεσοπολέμου, έγκειται αφενός στο ότι η προώθηση της εκβιομηχάνισης υπήρξε μια εμπρόθετη και σκοπούμενη επιδίωξη της οικονομικής πολιτικής και αφετέρου στις προσπάθειες που πραγματοποιήθηκαν για την συγκρότηση μονάδων βαριάς βιομηχανίας, που θα προσέδιδαν ποιοτική διαφοροποίηση στην εγχώρια βιομηχανική ανάπτυξη και θα αναβάθμιζαν τη θέση της χώρας στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Η κυβέρνηση Μεταξά ασπαζόταν, όπως και όλες οι προηγούμενες κοινοβουλευτικές κυβερνήσεις, την αρχή ότι οποιαδήποτε εντατικοποίηση της παραγωγικής προσπάθειας και αναδιάρθρωσης της σύνθεσης του εγχωρίου προϊόντος θα πραγματοποιούνταν με τη βοήθεια του ξένου κεφαλαίου και όχι με την υποστήριξη μιας ισχυρής κρατικής παρεμβατικής πολιτικής που θα διαφοροποιούσε τους όρους κατανομής του εθνικού εισοδήματος και θα έθιγε τις ιδιοκτησιακές δομές (Χατζηιωσήφ 2002B1:54). Παρ' όλα αυτά οι προσπάθειες που καταβλήθηκαν την περίοδο διακυβέρνησης Μεταξά για την δημιουργία ορισμένων κλάδων βαριάς βιομηχανίας, και ειδικότερα της σιδηρουργίας φέρνουν σε, μερική έστω, ρήξη την ελληνική βιομηχανία με το πρόσφατο παρελθόν της. Βεβαίως προσπάθειες και τα αποτελέσματα της ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα την τετραετία διακυβέρνησης Μεταξά δεν στερούνταν εγγενών αδυναμιών, ισχυρότατων ανασταλτικών πιέσεων και συγκρουόμενων απόψεων αναφορικά με το είδος και την έκταση υλοποίησης της νέας βιομηχανικής πολιτικής. Αμετάβλητη παραμένει πάντως και σε αυτή τη χρονική φάση η απουσία, τόσο σε επίπεδο θεωρητικού προβληματισμού όσο και σε επίπεδο εφαρμοσμένης πολιτικής, της προώθησης του κλάδου παραγωγής μέσω παραγωγής.

Οι ένοπλες δυνάμεις, επιχειρηματικά συμφέροντα που αναπτύσσονται γύρω από αυτές και ορισμένοι πολιτικοί κύκλοι αποτελούν τη συνισταμένη των δυνάμεων που εμφανίζονται θιασώτες της ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα. Στον αντίποδα αυτής της προσπάθειας αντιπαρατάσσονται ισχυρότατα βιομηχανικά καρτέλ, με κυριότερο το Διεθνές Καρτέλ Χάλυβα του Λουξεμβούργου, του εξωτερικού που διαθέτουν την υποστήριξη των κυβερνήσεων τους και των σύστοιχων εγχωρίων μεταπρατικών κύκλων με τους πολιτικούς τους συμπαραστάτες. Στο μέσο των αντιτιθέμενων αυτών επιδιώξεων βρίσκεται το εγχώριο τραπεζικό σύστημα, και κυριότατα ο ισχυρότερος οικονομικός πόλος της χώρας, η Ε.Τ.Ε. Η τελευταία εκδηλώνει μια στάση πάνω στο ζήτημα της εγχωρίας βιομηχανικής ανάπτυξης που μπορεί να χαρακτηριστεί από εφεκτική έως αρνητική, και σαφέστατα από την έλλειψη

οποιασδήποτε πρόθεσης για ανάληψη πρωτοβουλιών που θα συνέβαλαν στην προώθηση της διαδικασίας ανάπτυξης εγχώριας βαριάς βιομηχανίας, χωρίς την πρότερη γενναία ενθάρρυνση και αρωγή του κρατικού παράγοντα και παρά το γεγονός ότι συγκεκριμένα πρόσωπα που συνδέονταν με τα συμφέροντα της Ε.Τ.Ε, είτε ως μέτοχοι της τράπεζας είτε ως μεγαλοφειλέτες της, εκδήλωναν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ανάπτυξη ισχυρής εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας, όπως π.χ ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος, μεγαλομέτοχος της Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής και ο Πρόδρομος Μποδοσάκης, ιδιοκτήτης της ΠΥΡΚΑΛ (2002Β1:56).

Από τον τερματισμό της μικρασιατικής εκστρατείας μέχρι και την ίδρυση της Τ.τ.Ε ο κύριος όγκος των πιστώσεων της Ε.Τ.Ε στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας κατευθύνεται στην κάλυψη των αναγκών της αγροτικής πίστης (Δρίτσα 1990:262). Οι χορηγήσεις της Ε.Τ.Ε προς τον αγροτικό τομέα, που κατείχαν τη μερίδα του λέοντος των εργασιών της τράπεζας μέχρι το 1928 και κατευθύνονταν κυρίως προς τις περιοχές της Μακεδονίας και της Θράκης, εξυπηρετούσαν τις ανάγκες αποκατάστασης των προσφύγων, την ενσωμάτωση στο ελληνικό κράτος των προηγούμενων οιονεί αποικιών του στα βόρεια σύνορα του, αλλά και την επικερδή τοποθέτηση των διαθεσίμων της τράπεζας στο ιδιαίτερα προσοδοφόρο κύκλωμα του καπνεμπορίου. Άλλωστε και ο ισχυρότερος ανταγωνιστής της Ε.Τ.Ε, η Τράπεζα Αθηνών, αποτελούσε έναν ισχυρό χρηματοδότη του καπνεμπορίου στη Μακεδονία και τη Θράκη πριν ακόμα αυτές οι περιοχές ενσωματωθούν στην Ελλάδα, μεταφέροντας μάλιστα για το σκοπό αυτό πόρους που συγκέντρωναν τα υποκαταστήματά της στην «Παλαιά Ελλάδα» (Χατζηωσήφ 1993:243).

Η Ε.Τ.Ε μετά την τραπεζική μεταρρύθμιση με την ίδρυση της Τ.τ.Ε και την εξειδίκευση του χρηματοπιστωτικού συστήματος που επιχειρείται στο τραπεζικό σύστημα με τη σύσταση της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας και της Α.Τ.Ε, διαθέτει μεγαλύτερα περιθώρια αυτονομίας για την δραστηριοποίησή της στο χώρο της βιομηχανικής πίστης και της προσέλευσης ξένων κεφαλαίων. Η Ε.Τ.Ε θα επιχειρήσει να συνδέσει την εμπλοκή της στο πεδίο της βιομηχανικής πίστης με την ίδρυση της Hellenic Trust, ένα πιστωτικό φορέα που αποτελούσε προϊόν της σύμπραξης της Ε.Τ.Ε με την αγγλική τράπεζα Hambros Bank, η οποία διέθετε και την πλειοψηφία των μετοχών της Hellenic Trust. Όπως έχει ήδη προαναφερθεί η συμμετοχή της Ε.Τ.Ε στη Hellenic Trust, ένα πιστωτικό φορέα που στόχευε στην παροχή μακροπρόθεσμων δανείων κυρίως στη βιομηχανία και τα δημόσια έργα, αποσκοπούσε στην μετακύλιση στη Hellenic Trust, και ουσιαστικά στους αλλοδαπούς μετόχους της που συνεισέφεραν το 75% του εταιρικού της κεφαλαίου, μέρους του δανεισμού των επιχειρήσεων στις οποίες η Ε.Τ.Ε διέθετε μεγάλες ακινητοποιήσεις. Επιπροσθέτως η κερδοσκοπική στόχευση της Hambros Bank σχετικά με τον τρόπο που αντιμετώπιζε τις τοποθετήσεις της στην Ελλάδα, αλλά και οι περιορισμένες δυνατότητες επικερδούς εκμετάλλευσης των υφιστάμενων μεγάλου μεγέθους εγχώριων βιομηχανιών, λόγω του μικρού τους αριθμού, της ανεπαρκούς διοικητικής και τεχνολογικής τους οργάνωσης αλλά και της ισχνότατων εξαγωγικών δυνατοτήτων της παραγωγής τους, οδήγησαν τους ξένους μετόχους στον αναπροσανατολισμό της δράσης της Hellenic Trust εκτός της ελληνικής αγοράς. Έτσι το εγχείρημα της ίδρυσης ενός αμιγούς πιστωτικού φορέα που θα κάλυπτε το κενό της παροχής μακροπρόθεσμης χρηματοδότησης στο χώρο της βιομηχανικής πίστης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου αποδείχθηκε θνησιγενές (Χατζηωσήφ 2002Β1:44-45), (Δρίτσα 1990:407-422).

Η διεθνής οικονομική κρίση και οι επιπτώσεις της στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα ισχυροποίησαν στο εσωτερικό του τη θέση της Ε.Τ.Ε. Τα χρηματικά πλεονάσματα της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας της διεθνούς συναλλαγματικής αστάθειας, των συναλλαγματικών περιορισμών και ελέγχων, αλλά και των υψηλότερων

αποδόσεων που απολάμβαναν στην ελληνική χρηματαγορά κατευθύνονταν πλέον προς το εγχώριο τραπεζικό σύστημα. Οι υπόλοιπες εμπορικές τράπεζες που στηρίζονταν για την άντληση πόρων, εν πολλοίς, στις καταθέσεις συναλλάγματος και στις χαμηλότοκες πιστώσεις από το εξωτερικό αντιμετώπισαν αυξημένες πιέσεις στη ρευστότητά τους, λόγω της απόσυρσης των καταθέσεων και τον δραστικό περιορισμό των πιστώσεων από το εξωτερικό. Η Ε.Τ.Ε θα κατορθώσει να εξέλθει με επιτυχία από την κρίση διευρύνοντας την καταθετική της βάση προσελκύνοντας το μεγαλύτερο ποσοστό της εγχώριας αποταμίευσης, εκμεταλλευόμενη ταυτόχρονα το προνόμιο που διατήρησε, και μετά την ίδρυση της Τ.τ.Ε, της διαχείρισης των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ μέχρι το 1950. Κατ'αυτόν τον τρόπο η Ε.Τ.Ε αντιπαρήλθε το αντίστοιχο πρόβλημα που αντιμετώπισαν και οι άλλες ελληνικές τράπεζες από τον δραστικό περιορισμό των πιστώσεων από το εξωτερικό, τη συρρίκνωση των πελατειακών καταθέσεων σε συνάλλαγμα και την διόγκωση του παθητικού της που συνεπαγόταν η υποτίμηση της δραχμής ως αποτέλεσμα της άρσης της νομισματικής σταθεροποίησης και της επιβολής χρεοστασίου. Το 1928 οι χορηγήσεις της Ε.Τ.Ε αντιπροσώπευαν το 50% των συνολικών χορηγήσεων του τραπεζικού συστήματος, ενώ το 1938 το αντίστοιχο ποσοστό κυμαινόταν πλησίον του 70%. Η κατίσχυση της Ε.Τ.Ε στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα καταδεικνύεται και από το μέγεθος του ενεργητικού της συγκρινόμενο με αυτό του κυριότερου ανταγωνιστού της της Τράπεζας Αθηνών. Το ενεργητικό της Ε.Τ.Ε το 1928 ήταν διπλάσιο του ενεργητικού της Τράπεζας Αθηνών, ενώ το 1936 το ενεργητικό της Ε.Τ.Ε αντιπροσώπευε πενταπλάσιο μέγεθος σε σχέση με αυτό της Τράπεζας Αθηνών (Χατζηωσήφ 1993:259). Παράλληλα η Ε.Τ.Ε και η Hambros Bank ενισχύουν την συμμετοχή τους στην Εμπορική Τράπεζα, στην Λαϊκή Τράπεζα και στην Ιονική Τράπεζα, τις οποίες ελέγχουν σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό. (Κωστής 1986:69). Η Εμπορική Τράπεζα και η επίσης ελεγχόμενη από την Ε.Τ.Ε Τράπεζα της Ανατολής γίνονται στα μέσα της δεύτερης μεσοπολεμικής δεκαετίας αποδέκτες πιστώσεων από την Τ.Δ.Δ μέσω της Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978:165), γεγονός που δηλώνει τις ισχυρές διασυνδέσεις που διατηρεί η Ε.Τ.Ε με το διεθνές πιστωτικό κύκλωμα και την ικανότητά της να αντλεί δανειακούς πόρους από ένα ευρύτερο πιστωτικό χώρο σε σύγκριση με τις υπόλοιπες ελληνικές τράπεζες.

Ειδικότερα στον τομέα της βιομηχανικής πίστης η Ε.Τ.Ε κατείχε οιονεί μονοπωλιακή θέση. Το 1927 οι χορηγήσεις της Ε.Τ.Ε αντιπροσωπεύουν το 34% του συνόλου των βραχυπρόθεσμων βιομηχανικών πιστώσεων που παρέχονται από τις πέντε μεγαλύτερες ελληνικές τράπεζες, ποσοστό που το 1936 ανέρχεται στο 72% και το 1939 στο 71% (Δρίτσα 1990:277). Η πιστωτική πολιτική της Ε.Τ.Ε κατά το Μεσοπόλεμο διακρίνεται και από τη συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο ορισμένων μεγάλων βιομηχανιών που την ίδια στιγμή αποτελούσαν και τους μεγάλους πιστούχους της τράπεζας. Η συμμετοχή της Ε.Τ.Ε στο μετοχικό κεφάλαιο αυτών των επιχειρήσεων στόχευε στη διάσωση τους, καθώς είχαν λάβει σημαντικά δάνεια από την Ε.Τ.Ε αδυνατώντας όμως να ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις και ενδεχόμενη χρεοκοπία τους θα προκαλούσε ισχυρότατους κλυδωνισμούς στην κεφαλαιακή επάρκεια της Ε.Τ.Ε με ευρύτατες επιπτώσεις για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας εξαιτίας του μεγέθους της Ε.Τ.Ε. Μεγάλο ποσοστό των επιχειρήσεων αυτών είχαν ενεχυριάσει στην Ε.Τ.Ε τμήμα του μετοχικού τους κεφαλαίου προκειμένου να λάβουν πιστώσεις, ενώ κάποιες άλλες τελούσαν υπό τον ιδιοκτησιακό έλεγχο υψηλόβαθμων στελεχών ή και μετόχων της Ε.Τ.Ε. Ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος μεγαλομέτοχος της τσιμεντοβιομηχανίας Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής και ο Νικόλαος Κανελλόπουλος μεγαλομέτοχος της εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων και της τσιμεντοβιομηχανίας Τιτάν, αποτελούσαν ορισμένες κυρίαρχες επιχειρηματικές μορφές που συγκέντρωναν στο πρόσωπό τους τις ιδιότητες του μετόχου, του μέλους του Δ.Σ και του μεγαλοοφειλέτη της Ε.Τ.Ε

(Χατζηιωσήφ 2002Β2:83). Η ΠΥΡΚΑΛ, η Ελληνική Εριουργία, η Πειραιϊκή – Πατραϊκή, η εταιρεία τσιμέντων Βόλου Όλυμπος και η Γενική Βιομηχανική Εταιρεία, που είχε αναλάβει το έργο ηλεκτροδότησης της πρωτεύουσας, αποτελούσαν επίσης μεγαλοχρεώστες της Ε.Τ.Ε κατά το Μεσοπόλεμο (Χατζηιωσήφ 1993:252,262). Η ΠΥΡΚΑΛ και η Ελληνική Εριουργία, εταιρείες που βρίσκονταν στον κύκλο των προνομιακών προμηθευτών του ελληνικού Δημοσίου, θα περάσουν στον έλεγχο του Πρόδρομου Μποδοσάκη τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία, γεγονός που μαρτυρεί ότι η κατανομή των πιστώσεων της Ε.Τ.Ε προσδιορίζεται, σε μεγάλο βαθμό, από ένα σύμπλεγμα πολιτικοοικονομικών σχέσεων στο κέντρο του οποίου βρίσκεται η Ε.Τ.Ε και τα ιδιωτικά συμφέροντα που ασκούν τον ουσιαστικό έλεγχο της (Χατζηιωσήφ 1993:261) και (Χατζηιωσήφ 2002Β2:83), παρά την σημαντική παρουσία στο μετοχικό της κεφάλαιο κατά καιρούς του ελληνικού Δημοσίου και Ν.Π.Δ.Δ.

Η Ε.Τ.Ε θα επιχειρήσει την περίοδο της κρίσης να αντιμετωπίσει τον κίνδυνο μαζικής πτώχευσης μεγάλων ελληνικών βιομηχανιών που είχαν δανειοδοτηθεί με μεγάλα ποσά από την Ε.Τ.Ε. Η μη εξυπηρέτηση των βιομηχανικών δανείων θα δημιουργούσε αποσταθεροποιητικές τάσεις όχι μόνο στην Ε.Τ.Ε αλλά σε όλο το τραπεζικό σύστημα που είχε διευρύνει τις χορηγήσεις του προς τις εγχώριες βιομηχανίες. Οι αγορές μετοχών στο Χρηματιστήριο από την Ε.Τ.Ε, αλλά και τις άλλες μεγάλες ελληνικές τράπεζες, με την Τ.τ.Ε να προβαίνει επίσης σε αγορές βιομηχανικών μετοχών, συνιστούσαν μια προσπάθεια βραχυπρόθεσμης της χρηματιστηριακής τιμής ορισμένων μεγάλων επιχειρήσεων με σκοπό τη διάσωση των πιστώσεων που είχαν δοθεί με ενέχυρο μετοχές των δανειοληπτριών επιχειρήσεων, που η δραματική πτώση της τιμής τους θα κλόνιζε στο σύνολο του το ελληνικό πιστωτικό σύστημα (Χατζηιωσήφ 1993:251-252), (Δρίτσα 1990:273).

Η Ε.Τ.Ε, αλλά και το σύνολο του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας, δεν θα ακολουθήσει και στην περίοδο ακολουθεί την άρση της σταθεροποίησης μια διαφορετική πιστωτική πολιτική προς τη βιομηχανία. Οι χορηγούμενες βιομηχανικές πιστώσεις θα παραμείνουν βραχυπρόθεσμοι ή, σε ορισμένες περιπτώσεις, μεσοπρόθεσμοι χαρακτήρα. Η πολιτική της Ε.Τ.Ε διακρίνεται για την παροχή πιστωτικής στήριξης σε λίγες βιομηχανικές εταιρείες, που το μέγεθος τους και η μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή δομή της αγοράς που δραστηριοποιούνταν καθιστούσε την κερδοφορία τους σχετικά εξασφαλισμένη. Επιπλέον η Ε.Τ.Ε πίεζε προς την κατεύθυνση συγχωνεύσεων πελατών της ή στην μεταξύ τους συνεννόηση, ώστε να περιοριστεί ο ανταγωνισμός και να πραγματοποιηθεί η κατανομή της αγοράς ανάμεσα στους κυριότερους ανταγωνιστές ομοειδών προϊόντων (Δρίτσα 1990:273), (Χατζηιωσήφ 1993:260-261). Η βιομηχανία θα ευνοηθεί και από τους περιορισμούς που επιβλήθηκαν στη χρηματοδότηση του εισαγωγικού εμπορίου μετά την αποσύνδεση της δραχμής από τη χρυσή βάση, ήτοι την έξοδο της χώρας από τον ΚΣΧ. Αυτή η εξέλιξη σε συνδυασμό με τον έλεγχο που ασκούν στην εσωτερική αγορά, δεδομένου των ολιγοπωλιακών δομών της, κατάσταση που προωθείται και από την πιστωτική πολιτική των τραπεζών, και από το καθεστώς υψηλού προστατευτισμού που απολαμβάνουν, θα αναδείξει τις βιομηχανικές επιχειρήσεις στους κυρίαρχους αποδέκτες των πιστώσεων ολόκληρου του τραπεζικού συστήματος την μεσοπολεμική περίοδο που έπεται της πτώχευσης του ελληνικού κράτους (Χατζηιωσήφ 1993:260-261).

Στην περίπτωση της Ε.Τ.Ε η αύξηση των πιστώσεων προς τη βιομηχανία συνοδεύτηκε και από τη τάση συγκέντρωσης των τοποθετήσεων της προς συγκεκριμένες επιχειρήσεις. Ελαφρώς λιγότερο από το 80% των χορηγήσεων της Ε.Τ.Ε στη βιομηχανία κατευθυνόταν σε 14 μόλις εταιρείες (Χατζηιωσήφ 1993:261). Η πρωτοκαθεδρία της Ε.Τ.Ε στο ελληνικό χρηματοπιστωτικό σύστημα και το μεγάλο ύψος των χορηγήσεων της προς τη βιομηχανία, κατέστησε την Ε.Τ.Ε αρκετά ισχυρή ώστε να

είναι σε θέση να επιβάλει σε ορισμένες περιπτώσεις τη συγκεντροποίηση σε κάποιους βιομηχανικούς κλάδους. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα επιτυχούς εφαρμογής μιας τέτοιας πολιτικής ήταν η συγκρότηση καρτέλ στο κλάδο της τσιμεντοβιομηχανίας από τρεις ελληνικές βιομηχανίες, την Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής, τον Τιτάν και των Τσιμεντών Χαλκίδος, που κάλυπταν αντίστοιχα το 45%, το 32.5% και το 21% της ελληνικής αγοράς (Δρίτσα 1990:426-427), (Χατζηιωσήφ 1993:260-261). Λιγότερο επιτυχημένες ή και πλήρως αποτυχημένες στάθηκαν οι προσπάθειες της Ε.Τ.Ε για την δημιουργία καρτέλ στους κλάδους της ελαιουργίας, της καπνοβιομηχανίας και της κλωστουφαντουργίας (Δρίτσα 1990:428-429). (Χατζηιωσήφ 1993:261-262). Οι κλάδοι που στηρίχθηκαν περισσότερο τη μεσοπολεμική περίοδο από την Ε.Τ.Ε, αλλά και από το τραπεζικό σύστημα εν γένει, ήταν η χημική βιομηχανία και η τσιμεντοβιομηχανία, ενώ ισχυρή υποστήριξη δέχθηκαν μεμονωμένα και ορισμένες μεγάλες βιομηχανίες άλλων κλάδων όπως π.χ η ΠΥΡΚΑΛ, στο πλαίσιο των πολεμικών προετοιμασιών σε όλη την Ευρώπη, και η Ελληνική Εριουργία (Δρίτσα 1990:279-281). Οι δύο κλάδοι που ενισχύθηκαν κατά μείζονα λόγω από τις τραπεζικές πιστώσεις, δηλαδή η χημική βιομηχανία και η τσιμεντοβιομηχανία, αποτέλεσαν τους κλάδους που στήριζαν τις κυβερνητικές προσπάθειες της μεσοπολεμικής περιόδου για την αντιμετώπιση των βασικών προβλημάτων που προέκυψαν από την έλευση των προσφύγων. Η πολιτική της προσφυγικής αποκατάστασης αρθρώθηκε γύρω από δύο βασικούς άξονες: την επέκταση των καλλιεργούμενων εκτάσεων σε συνδυασμό με την ποιοτική αναβάθμιση των καλλιεργούμενων εδαφών και την οικιστική αποκατάσταση των προσφύγων. Η διόγκωση των στεγαστικών αναγκών και η ποσοτική μεγέθυνση και η ποιοτική βελτίωση της αγροτικής παραγωγής, η οποία ήταν αναγκαία και την ικανοποίηση των αυξημένων επισιτιστικών αναγκών τη μείωση του ελλείμματος του εμπορικού ισοζυγίου μέσω της αύξησης των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων και την απορρόφηση του εργατικού πλεονάσματος που δημιουργήθηκε από την έλευση των προσφυγικών πληθυσμών ευνόησε όπως ήταν φυσικό τους δύο συγκεκριμένους κλάδους της βιομηχανίας (Δρίτσα 1990:282-283). Η συγκέντρωση των τραπεζικών πιστώσεων σε μεγάλες επιχειρήσεις συγκεκριμένων κλάδων καταδεικνύει και την κρατούσα άποψη της περιόδου, που υποστηρίζει ότι οι μόνες βιώσιμες βιομηχανίες ήταν αυτές που δραστηριοποιούνταν στο χώρο της ελαφράς βιομηχανίας παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, ο κλάδος των οικοδομικών υλικών και ο ευρύτερος κύκλος των βιομηχανιών που χρησιμοποιούσε εγχώριες πρώτες ύλες (Δρίτσα 1990:283-284).

Τα κριτήρια πιστοδότησης που εφαρμόζε η Ε.Τ.Ε χαρακτηρίζονταν, κατά το μάλλον ή ήττον, από συντηρητικότητα. Πρωταρχικό κριτήριο δανειοδότησης μια επιχείρησης από την Ε.Τ.Ε ήταν το ύψος της αξίας των ασφαλειών που παρείχε η επιχείρηση. Ενδεικτικά η Ε.Τ.Ε αξίωνε η αξία των εμπράγματων ασφαλειών να ανέρχεται στο τριπλάσιο της αιτούμενης πίστωσης (Δρίτσα 1990:401). Έτερα κριτήρια στα οποία η Ε.Τ.Ε απέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα ήταν το μέγεθος της επιχείρησης και η ένταση του ανταγωνισμού που αντιμετώπιζε, ο βαθμός ρευστότητας της επιχείρησης σε συνάρτηση με το άνοιγμα των εξωτραπεζικών υποχρεώσεων της, τα ποσοστά κερδοφορίας και το εύρος της πελατειακής βάσης της αιτούσας επιχείρησης. Σε δεύτερο βαθμό εξεταζόταν η διοικητική οργάνωση και η τεχνολογική αρτιότητα των εταιρειών που αιτούνταν πίστωσης (Δρίτσα 1990:397-401). Κριτήρια όπως η προσωπικότητα των διοικούντων και η εν γένει δυναμική της επιχείρησης, το είδος του παραγόμενου προϊόντος και η σημασία του για την ανάπτυξη ελλείποντων κλάδων της ελληνικής βιομηχανίας, ή το κατά πόσο διαφοροποιούσε τις παραγωγικές δομές της χώρας ενισχύοντας την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας αναβαθμίζοντας το ρόλο της Ελλάδας στο διεθνή καταμερισμό εργασίας, είτε δεν λαμβάνονταν υπόψη είτε βρίσκονταν πολύ χαμηλά στην ιεράρχηση των πιστωτικών κριτηρίων της Ε.Τ.Ε. Η

εφαρμογή τέτοιας υφής πιστωτικών κριτηρίων από την Ε.Τ.Ε θα ήταν δυνατόν να λειτουργήσουν ως μοχλός πίεσης προς το παραγωγικό δυναμικό της χώρας με σκοπό τη δημιουργία επιχειρήσεων που θα δραστηριοποιούνταν στην παραγωγή προϊόντων που απουσίαζαν από την ελληνική οικονομία, και θα προσέδιδαν αναπτυξιακή ώθηση στη χώρα βοηθώντας τη να εξέλθει από το φαύλο κύκλο της υπανάπτυξης.

Μια πιο «τολμηρή» όμως πιστωτική πολιτική εκ μέρους της Ε.Τ.Ε συνεπαγόταν την ανάληψη σημαντικά μεγαλύτερων πιστωτικών κινδύνων, καθώς η χρηματοδότηση βιομηχανικών επιχειρήσεων, και δη επιχειρήσεων που δεν είχαν «βιομηχανικό» παρελθόν στην Ελλάδα, θα απαιτούσε την ακινητοποίηση υψηλών χρηματικών κεφαλαίων για μεγάλο χρονικό διάστημα, αφού η «ωρίμανση» τέτοιων επενδύσεων έχει μακροπρόθεσμο ορίζοντα απόδοσης. Η Ε.Τ.Ε αντλούσε το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της ρευστότητάς της από τη συγκέντρωση μεγάλου όγκου αποταμιεύσεων που ήταν αποδοτές σε πρώτη ζήτηση και χωρίς προειδοποίηση, με άλλα λόγια καταθέσεων βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα, έπρεπε να διατηρεί υψηλό βαθμό ρευστότητας προκειμένου να είναι σε θέση να ανταποκρίνεται στις πάσης φύσεως υποχρεώσεις της. Συνεπώς οι πιστώσεις της Ε.Τ.Ε θα έπρεπε να διαθέτουν την δυνατότητα της άμεσης ή ταχείας ρευστοποίησης. Αυτό όπως είναι προφανές αντιστρατεύεται την άσκηση δανειακής πολιτικής που θα ικανοποιούσε τις μακροπρόθεσμες χρηματοδοτικές ανάγκες που απαιτούσε η βιομηχανική ανάπτυξη με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν.

Η επιφυλακτική και συντηρητική δανειακή πολιτική της Ε.Τ.Ε πιστοποιείται και από την εμπλοκή της στη χρηματοδότηση των μεγάλων δημοσίων έργων που υλοποιούνται τη μεσοπολεμική περίοδο και την χορήγηση σημαντικών πιστώσεων στις εταιρείες παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας. Το κυριότερο χαρακτηριστικό των τοποθετήσεων της Ε.Τ.Ε σ' αυτή τη κατηγορία επιχειρήσεων είναι η σύμπραξη με ξένους κεφαλαιούχους. Στην πραγματικότητα τα μεγάλα έργα υποδομής που κατασκευάζονται αυτή τη περίοδο υλοποιούνται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους με αλλοδαπά κεφάλαια, γεγονός που ερμηνεύει και τους λίαν ευνοϊκούς, ή και σε ορισμένες περιπτώσεις αποικιοκρατικούς, όρους με τους οποίους συνάπτονται οι συμφωνίες εκτέλεσης και εκμετάλλευσης των έργων. Η Ε.Τ.Ε και το ελληνικό κράτος επεδίωκαν με αυτή τη πολιτική την προσέλκυση ξένων ιδιωτικών κεφαλαίων που ήταν αναγκαίοι για την υλοποίηση των άκρως απαραίτητων δημοσίων έργων και την σύσταση εταιρειών κοινής ωφέλειας, ώστε να καλυφθούν οι μεγάλες και επιτακτικές ανάγκες που αναδύονταν από την απότομη διόγκωση του αστικού πληθυσμού και την προσπάθεια για την τόνωση της παραγωγής και της παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας. Η αδυναμία ή η απροθυμία της Ε.Τ.Ε και του ελληνικού κράτους να χρηματοδοτήσουν την υλοποίηση των αναγκαίων έργων για τη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών, αλλά και η εισροή των συναλλαγματικών πόρων μέσω των ξένων δανείων, που η σύναψη τους θα διασφαλιζόταν από τις μεγάλες ξένες επιχειρήσεις που θα αναλάμβαναν την εκτέλεση των έργων, αποτελούσαν τις αιτίες για την άσκηση της πολιτικής προσέλκυσης κεφαλαίων από το εξωτερικό. Η Ε.Τ.Ε άλλωστε με την συμμετοχή της στο κεφάλαιο εταιρειών παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας εκπλήρωνε και το κριτήριο της ασφάλειας των τοποθετήσεών της, καθότι οι εν λόγω εταιρείες αποκτούσαν ουσιαστικά μονοπωλιακό έλεγχο της εσωτερικής αγοράς (Χατζηιωσήφ 1993:244) και (Χατζηιωσήφ 2002Β1:41).

Χαρακτηριστικότερο δείγμα της επενδυτικής στρατηγικής που ακολουθούσε η Ε.Τ.Ε στο χώρο των εταιρειών κοινής ωφέλειας αποτελεί η ίδρυση, από κοινού με άγγλους επιχειρηματίες, της Γενικής Ελληνικής Εταιρείας το 1925. Η εταιρεία αυτή αναλαμβάνει την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας για την περιοχή της πρωτεύουσας και τις αστικές συγκοινωνίες με τον ηλεκτρικό σιδηρόδρομο, τα τραμ και τα λεωφορεία. Ο

βασικός λόγος που η Ε.Τ.Ε προώθησε την επιλογή του αγγλικού κεφαλαίου ήταν ότι άνοιγε για το ελληνικό Δημόσιο τις πύλες της αγγλικής χρηματαγοράς, η οποία διάκειται ευνοϊκά σε μια ελαστική διευθέτηση των παλαιών δανείων που είχαν συναφθεί με ρήτρα χρυσού, ενώ ταυτόχρονα η αγγλική χρηματαγορά διέθετε και μεγαλύτερο βάθος από τις ανταγωνίστριες αγορές (Χατζηιωσήφ 1993:245). Περαιτέρω η Ε.Τ.Ε προέβαλε, όπως και στις άλλες τοποθετήσεις της που αφορούσαν εταιρείες κοινή ωφέλειας, το κριτήριο της άμεσης απόδοσης δεχόμενη το νεοπαγές συγκρότημα μα επιβαρυνθεί με ομολογιακό χρέος τριπλάσιο του μετοχικού του κεφαλαίου, που σε συνδυασμό με τον κατακερματισμό του σε τρεις θυγατρικές εταιρείες απέκλειε κάθε δυνατότητα συσσώρευσης στο εσωτερικό. Τα δανειακά κεφάλαια χρησιμοποιήθηκαν για την εισαγωγή του μηχανολογικού εξοπλισμού και των καυσίμων. Με αυτή την εταιρική δομή και την υπαγωγή των στόχων της επένδυσης της Ε.Τ.Ε στη λογική των δημοσιονομικών αναγκών και της βραχυπρόθεσμης απόδοσης, η Γενική Ηλεκτρική Εταιρεία δεν μπόρεσε να αποτελέσει πόλο συσσώρευσης κεφαλαίου μέσα στην Ελλάδα, αλλά κατέστη ένας μηχανισμός μεταφοράς κερδών στο εξωτερικό, στους ξένους μετόχους, στους προμηθευτές και στους πιστωτές της εταιρείας (Χατζηιωσήφ 1993:245), (Χατζηιωσήφ 2002B1:39-40).

Η χορήγηση δανείων προς το ελληνικό Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα συνεχίζουν και κατά το Μεσοπόλεμο να αποτελούν μία από τις κύριες μία από τις κύριες επενδυτικές επιλογές της Ε.Τ.Ε, που παραδοσιακά προσέλκυαν μεγάλο μέρος των διαθεσίμων της, τόσο λόγω της ασφάλειας και της ρευστότητας που προσφέρουν οι κρατικοί τίτλοι όσο και για την υψηλή, σχετικά με τις ανταγωνιστικές επιλογές, απόδοση που προσφέρουν. Οι διακυμάνσεις των δανείων αυτής της κατηγορίας αποδίδονται, κυρίως, στη πολιτική και οικονομική συγκυρία και υπό αυτό το πρίσμα ερμηνεύεται και η θεαματική αύξηση του δανεισμού προ το κράτος τη διετία που προηγείται του ελληνοϊταλικού πολέμου (Χατζηιωσήφ 1993:260). Ιδιαίτερη διερεύνηση απαιτείται για την αξιολόγηση της στάσης που τήρησε η Ε.Τ.Ε αναφορικά με τις προσπάθειες της κυβέρνησης Μεταξά και ορισμένων βιομηχανικών κύκλων για την ανάπτυξη εγχώριας βαριάς βιομηχανίας. Αναμφίβολα η ευδόωση των προσπαθειών αυτών θα συνιστούσε για την ελληνική οικονομία ένα ποιοτικό άλμα που θα αναβάθμιζε τη θέση της χώρας στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Οι πρώτες αναφορές για την επιτακτική ανάγκη δημιουργίας βαριάς βιομηχανίας προέρχονται στο Μεσοπόλεμο από το χώρο των ενόπλων δυνάμεων. Η όξυνση της αγγλοϊταλικής αντιπαράθεσης στην ανατολική Μεσόγειο μετά την ιταλική επίθεση εναντίον της Αιθιοπίας το 1935 καθιστά εξαιρετικά πιθανή μια πολεμική σύρραξη και στην περιοχή των Βαλκανίων, ενδεχόμενο που επιταχύνει τις εσωτερικές πολιτικές ανακατατάξεις στην Ελλάδα και αναδεικνύει με πειστικό τρόπο το ζήτημα των εξοπλιστικών αναγκών των ενόπλων δυνάμεων. Την ίδια στιγμή αναδύεται και το πρόβλημα χρηματοδότησης για την απόκτηση του αναγκαίου πολεμικού υλικού, δεδομένης της προβληματικής πρόσβασης του ελληνικού κράτους στις διεθνείς χρηματαγορές, απόρροια της πτώχευσης του 1932 (Χατζηιωσήφ 1993:309). Αυτή η πραγματικότητα ωθεί τα επιτελεία των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη σύνταξη μελετών για τους τρόπους με τους οποίους η ελληνική βιομηχανία θα μπορούσε να προμηθεύσει σημαντικό μέρος του απαραίτητου πολεμικού εξοπλισμού. Έκθεση του Γενικού Επιτελείου Στρατού που υποβάλλεται στον αρχηγό του τον Μάιο του 1936 προτείνει την ανάπτυξη εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας και αποκλείει ως τη χειρίστη λύση για οικονομικούς, τεχνικούς και στρατηγικούς λόγους την αγορά στρατιωτικού υλικού από το εξωτερικό. Σύμφωνα πάντα με την ίδια έκθεση το έργο της ανάπτυξης εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας δεν μπορούσε να ανατεθεί αποκλειστικά στην ιδιωτική πρωτοβουλία, αλλά απαιτούσε και την ενεργή κρατική παρέμβαση που θα εκφραζόταν

με την ίδρυση ενός κατευθυντήριου οργάνου της πολεμικής βιομηχανίας, μιας Τράπεζας Βιομηχανίας, που θα προσέφερε χαμηλότοκη μακροπρόθεσμη χρηματοδότηση της πολεμικής βιομηχανίας όπως και με την ίδρυση κρατικών εργοστασίων, κυρίως μέσω της επέκτασης και τον αναπροσανατολισμό της παραγωγής υφιστάμενων βιομηχανιών και λιγότερο με τη δημιουργία νέων μονάδων (Χατζηιωσήφ 1993:309-310). Το 1935 σε παρόμοια συμπεράσματα με την έκθεση του Γενικού Επιτελείου Στρατού, καταλήγουν ο υπουργός Ναυτικών και ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού, μετά την αποτυχία υλοποίησης προγράμματος ναυτικών εξοπλισμών που περιελάμβανε ναυπηγήσεις πλοίων στο εξωτερικό που θα αποπληρώνονταν με ανταλλαγή ελληνικών αγροτικών προϊόντων. Στην περίπτωση του Ναυτικού ως προϋπόθεση για την εφαρμογή του προγράμματος ναυτικών εξοπλισμών τίθεται η εξ αρχής ίδρυση νέου ναυπηγείου υπό κρατικό έλεγχο με τον ιδιωτικό παράγοντα να υπεισέρχεται μόνο στη μεταφορά τεχνογνωσίας από ιδιωτικά ναυπηγεία του εξωτερικού (Χατζηιωσήφ 1993:310).

Τη δεδομένη χρονική συγκυρία η άνοδος των τιμών των προϊόντων σιδήρου και χάλυβα στη διεθνή αγορά που προκαλείται από την ένταση των εξοπλισμών, προσελκύει το ενδιαφέρον και των ιδιωτών επιχειρηματιών οι οποίοι κρίνουν συμφέρουσα τη σύσταση μονάδων επεξεργασίας σιδηρουργικών προϊόντων στα τελευταία στάδια παραγωγής. Η ανάπτυξη όμως σιδηρουργικής βιομηχανίας και της εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας, που αποτελούν το σημείο σύμπτωσης των επιδιώξεων των στρατιωτικών επιτελείων και ορισμένων ελλήνων επιχειρηματιών, προϋποθέτει την ίδρυση μονάδων παραγωγής χυτοσίδηρου και χάλυβα. Η δημιουργία αυτών των μονάδων όμως απαιτούσε την κινητοποίηση μεγάλων και μακροπρόθεσμων κεφαλαίων που δεν ήταν δυνατόν να καλυφθούν αποκλειστικά με αυτοχρηματοδότηση, γεγονός που καθιστούσε απαραίτητη την γενναία αρωγή του τραπεζικού συστήματος ή/και του κρατικού προϋπολογισμού (Χατζηιωσήφ 1993:311).

Ένθερμος υποστηρικτής της προώθησης των σχεδίων για ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα εμφανίζονται να είναι ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος, στέλεχος της Ε.Τ.Ε, μεγαλομέτοχος της Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής, πρόεδρος του Συνδέσμου Βιομηχάνων από το 1920 έως το 1931, θέση που επανέκτησε το 1936 και υπουργός Εθνικής Οικονομίας το πρώτο διάστημα της κυβέρνησης Μεταξά, καθώς και ο Πρόδρομος Μποδοσάκης, ιδιοκτήτης ενός ομίλου βιομηχανικών και εξορυκτικών επιχειρήσεων με κορωνίδα την ΠΥΡΚΑΛ, εταιρεία που αποτελούσε τον αποκλειστικό προμηθευτή των ενόπλων δυνάμεων σε συμβατικά πυρομαχικά. Η ελληνική κυβέρνηση θα αποφασίσει να συνδέσει το ζήτημα της ανάπτυξης εγχώριας βαριάς βιομηχανίας με την εισροή ξένων κεφαλαίων, και ειδικότερα με τον άγγλο εταίρο της Ε.Τ.Ε, την τράπεζα Hambros Bank, που θα χρηματοδοτούσε τις απαραίτητες για το σκοπό αυτό επενδύσεις. Η εν λόγω τράπεζα θα κατορθώσει να αποσπάσει την ίδια περίοδο την ευνοϊκή ρύθμιση των σε συνάλλαγμα παλαιών χρεών της Hellenic and General Trust, χωρίς να προβεί στην ανάληψη καμίας υποχρέωσης χρηματοδότησης της εγχώριας βαριάς βιομηχανίας (Χατζηιωσήφ 1993:311). Περαιτέρω οι επισημάνσεις των στρατιωτικών κύκλων για την αναγκαιότητα ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας, που συν τοις άλλοις προϋπέθεταν και την ισχυροποίηση και αναδιάρθρωση της ενεργειακής βάσης της χώρας, συνάντησαν την αντίδραση εγχώριων οικονομικών κύκλων και μελών της κυβέρνησης, αλλά και την εναντίωση των κυριότερων εμπορικών εταίρων της Ελλάδας, ήτοι της Αγγλίας και της Γερμανίας, που δεν επιθυμούσαν την εμφάνιση ανταγωνιστών που θα τους αποσπούσαν μερίδια αγοράς. Παρά μάλιστα την όξυνση της διεθνούς πολιτικής συγκυρίας μετά το 1935, οι βιομηχανικοί κολοσσοί των δύο αυτών χωρών συνεργάστηκαν στο πλαίσιο των διεθνών καρτέλ για να αποτρέψουν το ενδεχόμενο εμφάνισης ελληνικών ανταγωνιστικών επιχειρήσεων προβάλλοντας αρνήσεις στο να προμηθεύσουν τους έλληνες επιχειρηματίες που ενδιαφέρονταν να ιδρύσουν μονάδες επεξεργασίας σιδήρου

και χάλυβα με τον απαραίτητο μηχανολογικό εξοπλισμό, εξέλιξη που τους υποχρέωσε να στραφούν στην προμήθεια μεταχειρισμένου παραγωγικού εξοπλισμού από τις Η.Π.Α (Χατζηιωσήφ 2002B1:56).

Η κυβέρνηση Μεταξά απέφυγε να συγκρουστεί για το θέμα αυτό με τους ξένους εταίρους της και δεν προχώρησε σε μια ευρύτερη προσέγγιση του ζητήματος της ανάπτυξης εγχώριας βαριάς βιομηχανίας, εγκαταλείποντας ουσιαστικά την προσπάθεια για την αναβάθμιση της ελληνικής οικονομίας. Αυτές οι εξελίξεις θα σηματοδοτήσουν την παραίτηση από την κυβέρνηση Μεταξά του Ανδρέα Χατζηκυριάκου, ο αδελφός του οποίου υπήρξε αξιωματικός του Πολεμικού Ναυτικού και μέτοχος της Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής, και την αντικατάστασή του από τον πρώην υπεύθυνο βιομηχανικής πίστης της Ε.Τ.Ε Ιωάννη Αρβανίτη. Τα γεγονότα αυτό καταδεικνύουν ότι παράγοντες από το συγκρότημα της Ε.Τ.Ε σε σύμπραξη με τους ξένους εταίρους της δεν επιθυμούσαν την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα, κατορθώνοντας να ακυρώσουν τις αναπτυξιακές φιλοδοξίες της χώρας, παρά την επιδίωξη της αυτάρκειας της χώρας από το καθεστώς Μεταξά και τους προβληματισμούς που διατύπωναν ανώτατοι στρατιωτικοί κύκλοι της χώρας (Χατζηιωσήφ 1993:312). Η Ε.Τ.Ε παρουσιάστηκε είτε αδύναμη να προσφέρει τους πιστωτικούς πόρους που ήταν αναγκαίοι για την προώθηση του εγχώριου αναπτυξιακού εγχειρήματος, είτε απρόθυμη να στηρίξει τις προσπάθειες δημιουργίας μονάδων βαριάς βιομηχανίας αντιλαμβανόμενη τις ισχυρές αντιδράσεις του ξένου παράγοντα και τις εγγενείς αδυναμίες που ενείχε η προσπάθεια εξόδου από το φαύλο κύκλο της υπανάπτυξης μιας χώρας που δεν διέθετε «βιομηχανικό» παρελθόν, αλλά ούτε και τις αναγκαίες προϋποθέσεις και τα στοιχεία εκείνα που συμβάλλουν αποφασιστικά στην εκβιομηχάνιση μιας αγροτικής οικονομίας όπως κατά βάση ήταν η ελληνική οικονομία. Τέτοιες προϋποθέσεις όπως είναι η ενεργειακή επάρκεια, οι δημόσιες υποδομές, το υψηλό επίπεδο του επιστημονικού και εργατικού δυναμικού, το επίπεδο ζήτησης βιομηχανικών αγαθών που είναι σε θέση να υποστηρίξει η εγχώρια αγορά, το ευνοϊκό διεθνές επενδυτικό περιβάλλον κ.ά., απουσίαζαν από την ελληνική περίπτωση. Άλλωστε το ότι η Ε.Τ.Ε αντλούσε τη ρευστότητά της από καταθέσεις βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα και επιπλέον διέθετε επικερδείς εναλλακτικές τοποθετήσεις των διαθεσίμων της στην ελληνική αγορά λόγω των μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών δομών των επιμέρους αγορών που δραστηριοποιούνταν οι μεγάλοι πελάτες της Ε.Τ.Ε, και αντιμετώπιζοντας μειωμένο ανταγωνισμό από το εξωτερικό στο εσωτερικό της χώρας, καθιστούσαν επικίνδυνη και ανορθόδοξη μια πολιτική επενδύσεων στην ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας που συνεπαγόταν την ακινητοποίηση μεγάλου μεγέθους πιστωτικών πόρων σε μακροπρόθεσμη βάση και με εξαιρετικά αμφίβολα αποτελέσματα. Η Ε.Τ.Ε διέθετε επαρκείς διεξόδους για την τοποθέτηση των διαθεσίμων της που να ικανοποιούν τα τραπεζικά κριτήρια της ασφάλειας, της ρευστότητας και της αποδοτικότητας σε τέτοιο βαθμό που δεν είχε ισχυρά κίνητρα για να αναδιαρθρώσει τις πηγές άντλησης των διαθεσίμων της και να αναθεωρήσει την επενδυτική στρατηγική της, που χαρακτηριζόταν για την αποφυγή ανάληψης υψηλού ρίσκου και την επιλογή πελατών με βάση το μέγεθος της επιχείρησης, το ύψος των εμπράγματων ασφαλειών που παρείχε και τη δομή της αγοράς στην οποία δραστηριοποιούνταν η αιτούσα πίστωσης επιχείρηση. Επιπλέον η Ε.Τ.Ε διέθετε στενότετους δεσμούς με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, δεδομένου ότι πολλά υψηλόβαθμα στελέχη της τράπεζας κατείχαν ταυτόχρονα και υπουργικές θέσεις στη κυβέρνηση Μεταξά και ως εκ τούτου ήταν μάλλον απίθανο το καθεστώς Μεταξά να ασκούσε μια πολιτική πίεσης, με τη λήψη διάφορων μέτρων, προς την Ε.Τ.Ε ώστε αυτή να αναπροσαρμόσει την επενδυτική της πολιτική προς μια φιλικότερη αντιμετώπιση της αναπτυξιακής προσπάθειας της χώρας μέσω της συγκρότησης μονάδων βαριάς βιομηχανίας.

Οι προσπάθειες που θα πραγματοποιηθούν στην κατεύθυνση της δημιουργίας μονάδων βαριάς βιομηχανίας έως την έναρξη του πολέμου θα στηριχτούν στις περιορισμένες δυνάμεις του ελληνικού κεφαλαίου, χωρίς μάλιστα την αρωγή των ελληνικών τραπεζών, έχοντας ως συνέπεια και στο κλάδο της σιδηρουργίας να παρουσιαστεί ο τύπος βιομηχανίας που κυριαρχούσε στους άλλους μεταποιητικούς κλάδους, δηλαδή μικρές μη καθετοποιημένες μονάδες (Χατζηιωσήφ 1993:312).

2.15. Η ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΜΕΤΑΞΑ

Η ραγδαία αύξηση των παραγωγικών μεγεθών της Ελλάδας κατά το Μεσοπόλεμο πραγματοποιήθηκε μέσα σε συνθήκες σχετικής απομόνωσης από το διεθνές περιβάλλον και υπό την έντονη δημογραφική πίεση που δημιουργήθηκε από την έλευση των προσφυγικών πληθυσμών. Το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας, που τις προηγούμενες δεκαετίες διέρρεε προς τη διεθνή αγορά, εγκλωβίστηκε με την εκδήλωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης εντός του ελληνικού οικονομικού χώρου. Από την άλλη πλευρά, η μαζική εγκατάσταση των προσφύγων άσκησε μια ισχυρότατη δημογραφική πίεση, με αποτέλεσμα την ύπαρξη άφθονης, άρα και φθηνής, εργατικής δύναμης. Η υπερεπάρκεια της προσφοράς εργασίας συμπίεσε τις εργατικές αμοιβές και επέτεινε τα φαινόμενα ανέχειας και εξαθλίωσης σε μεγάλα στρώματα του πληθυσμού. Αξίζει υπόμνησης ότι κατά τη δεκαετία 1928-1938, η παραγωγικότητα της εργασίας αυξήθηκε κατά 43%, σε αντίθεση με τον μέσο μισθό που αυξήθηκε μόνο κατά 24% (Βεργόπουλος 1978:92). Συνεπώς, η διαρκής υστέρηση των εργατικών αμοιβών έναντι της παραγωγικότητας λειτούργησε ως η βασική κινητήρια δύναμη για την προώθηση της εγχώριας εκβιομηχάνισης. Η παγίωση των εργατικών αμοιβών σε χαμηλά επίπεδα προωθήθηκε τόσο από τον αποκλεισμό των μεταναστευτικών δίδων προς τα αναπτυσσόμενα καπιταλιστικά κράτη, πολιτική που οι Η.Π.Α. εγκαινίασαν ήδη από το 1911, και από τα συνακόλουθα φαινόμενα της διόγκωσης της υποαπασχόλησης και της ανεργίας, που με τη σειρά τους ενίσχυσαν τη διαπραγματευτική δύναμη των εργοδοτών και επέτρεψαν τη διατήρηση της αγοραστικής δύναμης των μισθών σε χαμηλό ύψος. Περαιτέρω η δραματική μείωση του μεταναστευτικού ρεύματος συνετέλεσε στην επιδείνωση της δημοσιονομικής και συναλλαγματικής στενότητας, συρρικνώνοντας έτσι την αγοραστική δύναμη πολλών νοικοκυριών που τα εισοδήματά τους ενισχύονταν από τα μεταναστευτικά εμβάσματα ή/και τις δημόσιες δαπάνες (Βεργόπουλος 1978:91-93).

Το εύρος της εξαθλίωσης ευρύτατων λαϊκών στρωμάτων αποτυπώνεται ανάγλυφα και από τα στατιστικά δεδομένα. Πιο συγκεκριμένα η δειγματοληπτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε από τη Γενική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος το 1930, εμφάνιζε το 73% των εργατικών οικογενειών που συμπεριελήφθη στην έρευνα να διαθέτει εισόδημα κατώτερο από το γενικώς θεωρούμενο ως απαραίτητο για τη στοιχειώδη συντήρηση και αναπαραγωγή, όπως αυτό είχε προσδιοριστεί από τον Ξενοφώντα Ζολώτα και τον Περικλή Ρεδιάδη. Η εισοδηματική κατάσταση των μισθωτών μεταξύ των ετών 1930-1938 εμφάνιζε περαιτέρω επιδείνωση. Σύμφωνα με σχετική έρευνα της UNRRA, μιας οργάνωσης που είχε συσταθεί για να συμβάλει στην ανασυγκρότηση των χωρών που υπέστησαν εκτεταμένες καταστροφές κατά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, μόνο το 17% των νοικοκυριών διέθεταν εισόδημα ίσο ή ανώτερο από αυτό που εξασφάλιζε το ελάχιστο όριο συντήρησης (Βεργόπουλος 1978:94).

Επιπλέον η φορολογική επιβάρυνση διαμορφωνόταν σε πολύ υψηλά επίπεδα. Σύμφωνα με ορισμένους βουλευτές κατά τη διάρκεια κοινοβουλευτικών συζητήσεων τη περίοδο 1933-1934 το ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης στην Ελλάδα κυμαινόταν μεταξύ του 26-32% του εθνικού εισοδήματος. Με βάση αυτά τα στοιχεία η φορολογική

επιβάρυνση στην Ελλάδα ήταν τρεις φορές υψηλότερη σε σύγκριση με την κατά κεφαλήν φορολογική επιβάρυνση στην Τουρκία και τη Βουλγαρία και διπλάσια από την αντίστοιχη επιβάρυνση στην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία (Βεργόπουλος 1978:95). Η επίταση του φορολογικού βάρους στην Ελλάδα συνδεόταν με την διεύρυνση του κρατικού προϋπολογισμού και της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία. Κατά τους υπολογισμούς του Χρήστου Ευελπίδη, πολιτικού και οικονομολόγου, το ύψος του κρατικού προϋπολογισμού αντιπροσώπευε μεσοσταθμικά την περίοδο 1923-1935 το 30% του εθνικού εισοδήματος (Βεργόπουλος 1978:95). Με αυτά τα δημοσιονομικά δεδομένα οι δαπάνες για την εκβιομηχάνιση, με τη μορφή που αυτή έλαβε, και για την υποστήριξη του κρατικού παρεμβατισμού προήλθαν, ως επί το πλείστον, από την φορολογική, συμπεριλαμβανομένης και της δασμολογικής, και την εισοδηματική συμπίεση των πλατιών εργατοϋπαλληλικών στρωμάτων.

Η συνισταμένη όλων των παραπάνω δεδομένων προσδιόρισε τόσο τη δυναμική που ανέπτυξε η συλλογική έκφραση του εργατικού κινήματος στο πολιτικό και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο, αλλά και την ένταση των κοινωνικοοικονομικών διεκδικήσεων που προέβαλε. Η άνοδος των αριστερών ιδεών και του βασικού πολιτικού τους εκφραστή, του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδος (Κ.Κ.Ε), στις προτιμήσεις του εκλογικού σώματος, οι αντικομμουνιστικές αντιλήψεις που εκφράζονταν, με μικρότερη ή μεγαλύτερη ένταση, μέσα από τις μαζικές εργατικές κινητοποιήσεις και η θορύβηση της αστικής τάξης από τις επιδιώξεις, πραγματικές ή χαλκευμένες, που συνόδευαν τη διαφαινόμενη πολιτική χειραφέτηση της ελληνικής εργατικής τάξης, οδήγησαν τις μεσοπολεμικές κυβερνήσεις στην χάραξη μιας στρατηγικής που είχε ως περιεχόμενο τη λήψη νομοθετικών και κατασταλτικών μέτρων. Η ψήφιση από την κυβέρνηση το καλοκαίρι του 1929 του περίφημου «Ιδιώνυμο» εγγράφεται στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής. Το συγκεκριμένο νομοθέτημα όριζε ως ιδιώνυμο αδίκημα την διάδοση των κομμουνιστικών ιδεών και περιόριζε το πλαίσιο και τα μέσα διεκδίκησης των εργατικών αιτημάτων (Χατζηιωσήφ 1993:298-299). Χαρακτηριστικότερη περίπτωση της εφαρμογής κατασταλτικών μέτρων υπήρξε η βίαιη καταστολή της μεγάλης εργατικής κινητοποίησης στη Θεσσαλονίκη στις 9 Μαΐου 1936 που σημαδεύτηκε από την εκτέλεση εργατών από τη χωροφυλακή. Οι εκτοπίσεις των κομμουνιστών, οι καταδικαστικές εγκύκλιοι του Κομμουνισμού που εξέδωσε η Ιερά Σύνοδος και η αντικομμουνιστική εκστρατεία των αστών διανοουμένων, συμπλήρωναν το σκηνικό των παντοειδών διώξεων που υφίσταντο οι φορείς κομμουνιστικών ιδεών, αλλά και το σώμα των εργατοϋπαλλήλων που προέβαλε διεκδικήσεις για τη βελτίωση της οικονομικής και κοινωνικής του θέσης. Μεγάλη μερίδα αυτών των ανθρώπων, παρά το ότι δεν εμφορούνταν από τα κομμουνιστικά ιδεώδη, χαρακτηρίζονταν συλλήβδην κομμουνιστές προκειμένου η διεκδικητική τους δράση να αντιμετωπιστεί με τις πρακτικές και τις νομικές επιταγές που προβλέπονταν για την αντιμετώπιση των υποστηρικτών του Κομμουνισμού.

Στην πραγματικότητα η ενίσχυση της πολιτικής και κοινωνικής απήχησης του Κ.Κ.Ε δεν οφειλόταν τόσο στις ικανότητες και την στρατηγική που ακολουθούσε η ηγεσία του, αλλά στις αντικειμενικές συνθήκες συσσώρευσης του κεφαλαίου στην Ελλάδα, οι οποίες δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος για την όξυνση των ταξικών συγκρούσεων (Χατζηιωσήφ 2002B1:113). Οι μεσοπολεμικές δομές κεφαλαιακής συσσώρευσης στηρίζονταν στον κρατικό προστατευτισμό, που απομείωνε την ένταση του ανταγωνισμού που δέχονταν οι ελληνικές επιχειρήσεις από το εξωτερικό, και σαφέστατα στην εισοδηματική πίεση των εργατικών στρωμάτων, πολιτική που ευνοήθηκε από την δημογραφική έκρηξη που προκάλεσε η μαζική έλευση των προσφυγικών πληθυσμών και η απουσία μεταναστευτικών διεξόδων εξαιτίας της διεθνούς οικονομικής κρίσης. Η κατακερματισμένη διάρθρωση της παραγωγής που

εδράζεται στη λειτουργία πολλών μικρών επιχειρήσεων, ο περιορισμός της μεταποιητικής δραστηριότητας στις τελευταίες φάσεις της παραγωγής καταναλωτικών αγαθών, η χαμηλή προστιθέμενη αξία που ενσωματώνεται στο παραγόμενο προϊόν, η εξάρτηση από το εξωτερικό για την προμήθεια πρώτων υλών και μηχανολογικού εξοπλισμού, η ανεπάρκεια των τραπεζικών πιστώσεων και το υψηλό κόστος του χρήματος, καθώς η διατήρηση των επιτοκίων σε υψηλά επίπεδα κρίνονταν αναγκαία για λόγους συναλλαγματικής ισορροπίας και αδιαφορώντας, λόγω του μικρού μεγέθους των επιχειρήσεων τους, για την ύπαρξη ή μη μιας μαζικής καταναλωτικής αγοράς, οι έλληνες βιομήχανοι είναι σε θέση να επηρεάσουν μία μόνο μεταβλητή: αυτή του εργατικού κόστους (Χατζηιωσήφ 1993:299).

Σε αυτό το πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό και ιστορικό πλαίσιο αναδύονται τα αδιέξοδα του ελληνικού οικονομικού συστήματος, τα οποία δρομολογούν την άνοδο στην εξουσία του καθεστώτος Μεταξά, με σκοπό να κατοχυρώσει τα συμφέροντα της ελληνικής αστικής τάξης, που υπό τις δεδομένες συνθήκες και την ύπαρξη εκλεγμένων κοινοβουλευτικών κυβερνήσεων αδυνατεί να διασφαλίσει τους πάγιους όρους της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης στους οποίους στηρίζονται οι παραγωγικές δομές και διαδικασίες της ελληνικής οικονομίας. Το κόστος της διασφάλισης των όρων κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης για την ελληνική αστική τάξη, υπήρξε η αφαίρεση σημαντικών της δικαιωμάτων και πρωτίστως η πολιτική της εκμηδένιση. Με άλλα λόγια η κατοχύρωση των συμφερόντων της εγχώριας αστικής τάξης, τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, προϋπέθετε την κατάργηση του κυρίαρχου αστικού πολιτικού θεσμού, του κοινοβουλίου. Η αποστέρηση της πολιτικής της δύναμης συνιστούσε το τίμημα που έπρεπε να καταβάλλει η αστική τάξη προκειμένου να διατηρήσει την οικονομική της ισχύ (Χατζηιωσήφ 2002B2:115).

Το δημογήφισμα του Νοεμβρίου του 1935 που με ποσοστό 97%, προϊόν καταφανούς νοθείας, επανέφερε το βασιλιά Γεώργιο Β΄ στην ελληνική πολιτική σκηνή, υπήρξε το προανάκρουσμα της δικτατορίας Μεταξά που επιβλήθηκε στις 4 Αυγούστου του 1936. Η παλινόρθωση της βασιλείας σηματοδοτούσε ταυτόχρονα την αποκατάσταση των παραδοσιακών εξαρτήσεων του ελληνικού πολιτικού συστήματος από τη Μεγάλη Βρετανία, που αποτελούσε το ουσιαστικό στήριγμα της βασιλικής δυναστείας, η οποία ανταπέδιδε φροντίζοντας να γίνονται σεβαστά τα αγγλικά συμφέροντα στην Ελλάδα. Η επιβολή της δικτατορίας Μεταξά χρειαζόταν άλλωστε και τη συγκατάθεση του βασιλιά, που για ορισμένους ήταν ο αληθινός εμπνευστής της κατάργησης του συντάγματος (Χατζηιωσήφ 2002B2:115). Ο ίδιος ο Μεταξάς υπέβαλε κατά το παρελθόν τα διαπιστευτήρια του προς τον αγγλικό παράγοντα. Ως υπουργός Συγκοινωνιών στη οικουμενική κυβέρνηση, το διάστημα 1926-1928, υπηρέτησε τα αγγλικά οικονομικά συμφέροντα προωθώντας την επικύρωση συμβάσεων της δικτατορίας Πάγκαλου με μεγάλες αγγλικές εταιρείες, ανάμεσα στις οποίες δέσποζε η συμφωνία με την Power, εταιρεία που την κυρίαρχη επιχειρηματική οντότητα του συγκροτήματος της Γενικής Ελληνικής Εταιρείας, που αφορούσε την ηλεκτροδότηση της πρωτεύουσας και τις αστικές συγκοινωνίες. Στις υπηρεσίες που προσέφερε ο Μεταξάς, πριν την άνοδο του στην εξουσία, προστίθεται και η υποστήριξη που παρείχε στην υλοποίηση του μεγάλου έργου της οδοποιίας από τον όμιλο Μακρή, όμιλο με τον οποίο συνέπραξαν μερικές από τις μεγαλύτερες βιομηχανικές εταιρείες της χώρας, όπως οι τσιμεντοβιομηχανίες Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής και Τιτάν, η αγγλική τράπεζα Hambros Bank, η εταιρεία πετρελαίων Shell και η Ε.Τ.Ε. Κατά συνέπεια η αγγλική πολιτική διέθετε επαρκείς λόγους, πέραν της παρουσίας του Γεωργίου Β΄, για να μην αντιμετωπίζει με ιδιαίτερη δυσπιστία το καθεστώς Μεταξά (Χατζηιωσήφ 2002B2:116). Άλλωστε η ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία, η απειλή του αιγυπτιακού εθνικισμού στη διώρυγα του Σουέζ, το ξέσπασμα του ισπανικού εμφυλίου το 1936 και οι επεκτατικές γερμανικές βλέψεις, καθιστούσαν

την αγγλική πολιτική λιγότερο εκλεκτική στην αναζήτηση των συμμάχων της, καθώς επιδίωκε την με κάθε μέσο εξασφάλιση των στρατηγικών της ερεισμάτων στη Μεσόγειο (Χατζηιωσήφ 2002B2:116).

Αφορμή για την επιβολή της δικτατορίας Μεταξά αποτέλεσε η κήρυξη γενικής απεργίας από τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε), με αίτημα τη μη εφαρμογή της υποχρεωτικής διαιτησίας στις συλλογικές εργατικές διαφορές, γεγονός καθόλου τυχαίο που καταδεικνύει την ουσία της παρέμβασης Μεταξά στην πολιτική ζωή της χώρας. Ο Μεταξάς θα επικαλεστεί τον κομμουνιστικό κίνδυνο στο σχέδιο της εισήγησης του στον βασιλιά για την αναγκαιότητα κήρυξης στρατιωτικού νόμου και την επιβολή δικτατορίας (Χατζηιωσήφ 2002B2:114). Κατ' ουσίαν το καθεστώς Μεταξά επιχείρησε να συνδυάσει το στόχο της οικονομικής αυτάρκειας με τη παγίωση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας στα επίπεδα που είχε επιτύχει να φτάσει μέχρι τότε η ελληνική αστική τάξη, ακόμα και με την πραγματοποίηση βελτιώσεων στο βιοτικό επίπεδο των εργαζόμενων, προκειμένου να επιτευχθεί η θεμελιώδης στόχευση του καθεστώτος που δεν ήταν άλλη από την σταθεροποίηση της έντασης εκμετάλλευσης της εργατικής τάξης, που συνιστούσε τον *sine qua non* όρο της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης του λυμφατικού ελληνικού καπιταλισμού.

Η δικτατορία Μεταξά αποτέλεσε τον εκφραστή των συμφερόντων της αστικής τάξης εν γένει και ιδιαίτερα του κυρίαρχου πόλου του ελληνικού κεφαλαίου, της Ε.Τ.Ε. Στοιχείο που, και σε συμβολικό επίπεδο, στηρίζει αυτόν τον ισχυρισμό είναι ότι ο υπουργός Εθνικής Οικονομίας το πρώτο διάστημα ανάληψης της εξουσίας από το Μεταξά ήταν ο Ανδρέας Χατζηκυριάκος, μεγαλοβιομήχανος με στενούς πιστωτικούς δεσμούς με την Ε.Τ.Ε και στέλεχος της τράπεζας, που μετά την παραίτηση του από τον υπουργικό θώκο αντικαταστάθηκε από τον Ιωάννη Αρβανίτη, πρώην υπεύθυνο της βιομηχανικής πίστης της Ε.Τ.Ε. Κεντρικό ρόλο όμως στη χάραξη της κυβερνητικής οικονομικής πολιτικής του καθεστώτος Μεταξά είχε ο υποδιοικητής της Ε.Τ.Ε Αλέξανδρος Κορυζής, ο οποίος κατείχε τη θέση του υπουργού Προνοίας. Ο Κορυζής υπήρξε ο σχεδιαστής ενός προγράμματος μιας διευθυνόμενης οικονομίας που στόχευε στην επίτευξη της αυτάρκειας, ενώ ταυτόχρονα ενέπνευσε και την κοινωνική πολιτική της κυβέρνησης Μεταξά που βασικό άξονας της ήταν η βελτίωση και θεσμοθέτηση των στοιχειωδών όρων εργασίας και διαβίωσης της εργατικής τάξης, στο πλαίσιο βεβαίως ενός ασφυκτικού ελέγχου και περιορισμού των κοινωνικών και οικονομικών διεκδικήσεων, αυταρχικής αντιμετώπισης των αιτημάτων της εργατικής τάξης που υπερέβαιναν τα αποδεκτά από το καθεστώς όρια και παγίωσης των εργατικών αμοιβών σε επίπεδα χαμηλότερα της παραγωγικότητας της εργασίας. Σύμφωνα με το πρόγραμμα που ανακοινώθηκε μετά την 4^η Αυγούστου οι στοχεύσεις της οικονομικής πολιτικής συνίσταντο στην υποκατάσταση των εισαγωγών και στην συμπλήρωση της ελληνικής βιομηχανικής διάρθρωσης με τους κλάδους που έως τότε απουσίαζαν (Χατζηιωσήφ 2002B2:117).

Η μεγέθυνση του δευτερογενούς τομέα η βαρύτητα που απέκτησε στο σχηματισμό του Εθνικού Προϊόντος μέχρι το 1936 και η πολιτική του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου που στόχευε στην ποσοτική ενίσχυση και την ποιοτική αναδιάρθρωση των δομών της ελληνικής βιομηχανίας, καθιστούσε επιβεβλημένη τη λήψη μέτρων που εντάσσονταν στο πλαίσιο μιας κοινωνικής και εργατικής πολιτικής που στόχευε στην αύξηση του προσδόκιμου ορίου ζωής, στην βελτίωση του γενικού επιπέδου υγείας του πληθυσμού και στη σταθεροποίηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, ώστε να εξομαλυνθεί η αναπαραγωγή του συστήματος κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης (Χατζηιωσήφ 2002B2:117), (Χατζηιωσήφ 2002B1:55). Η αριθμητική διόγκωση των εργατικών στρωμάτων και η πολιτική ριζοσπαστικοποίησή τους συνδυαζόμενη με τον δυναμισμό των οικονομικών και κοινωνικών διεκδικήσεων τους αποτέλεσε την έτερη συνιστώσα

που συνδιαμόρφωσε την φυσιογνωμία της κοινωνικής πολιτικής του καθεστώτος Μεταξά, η οποία στην ουσία της υπήρξε προϊόν συμβιβασμού με τα οικονομικά αιτήματα των μισθωτών. Ήδη πριν την επιβολή της δικτατορίας γενικεύτηκε η εφαρμογή του οκταώρου, που δεν ίσχυε ακόμα σε πολλούς κλάδους, όπως στην κλωστοϋφαντουργία, τις χημικές βιομηχανίες και στο σύνολο της βιοτεχνίας. Παράλληλα ορίστηκαν κατώτατα ημερομίσθια ανά φύλο και ανά περιοχή. Η κυβέρνηση Μεταξά εισήγαγε τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας και το θεσμό της υποχρεωτικής διαιτησίας των εργατικών διαφορών, ενώ κατασκευάστηκαν νέα νοσοκομεία και πολυιατρεία προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα που συντελούσαν στην καθήλωση της μέσης προσδόκιμης διάρκειας ζωής στην Ελλάδα, που ήταν η μισή από την αντίστοιχη στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες (Χατζηιωσήφ 2002B2:117-118). Το 1937 ξεκίνησε τη λειτουργία του και το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (Ι.Κ.Α). Σε ανταπόδοση για το οικονομικό κόστος που συνεπάγονταν η θέσπιση και η εφαρμογή αυτών των ρυθμίσεων, κόστος βάρυνε τους έλληνες κεφαλαιοκράτες, οι τελευταίοι εξασφάλιζαν τη χειραγώγηση του συνδικαλιστικού κινήματος, μέσω του ασφυκτικού κρατικού ελέγχου που επιβλήθηκε μεταβάλλοντας με νόμο με νόμο την οργανωτική δομή των εργατικών σωματείων (Χατζηιωσήφ 2002B1:55), (Χατζηιωσήφ 2002B2:118).

Δηλωτική της επιρροής που ασκούσε η Ε.Τ.Ε στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου ήταν και η παρουσία στη κυβέρνηση Μεταξά στη θέση του υφυπουργού, αρχικά, και αργότερα του υπουργού Οικονομικών του Α. Αποστολίδη, ανώτερου στελέχους της Ε.Τ.Ε, ενώ τον Ιούνιο του 1939 ο Ιωάννης Δροσόπουλος, διοικητής της Ε.Τ.Ε, τοποθετήθηκε ταυτόχρονα και στη θέση του Διοικητού της Τ.τ.Ε. Την διττή αυτή ιδιότητα όμως ο Δροσόπουλος ευτύχησε να τη διατηρήσει μόλις για έξι μέρες λόγω του αφνίδιου θανάτου του.

Την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά εντάθηκαν και οι διώξεις κατά των οπαδών του Κ.Κ.Ε, αλλά και του συνόλου του κομμουνιστικού χώρου. Οι συλλήψεις, τα βασανιστήρια, οι φυλακίσεις, οι εξορίες και η προπαγάνδα μέσω του Τύπου, του κινηματογράφου και του ραδιοφώνου συγκροτούσαν το πλέγμα της καθημερινής καταδυνάστευσης μεγάλης μερίδας του πληθυσμού (Χατζηιωσήφ 2002B2:121). Οι πρακτικές της γενικευμένης αστυνόμευσης του εργατικού κινήματος, η εχθρική αντιμετώπιση των εργατικών διεκδικήσεων και η ανάδειξη όλων αυτών των ανελεύθερων πρακτικών σε καθημερινά βιώματα, καλλιέργησε το έδαφος για την δημιουργία βαθύτατων κοινωνικών διαιρέσεων που κληροδοτήθηκαν στις επόμενες ιστορικές περιόδους και στέρησαν, ανάμεσα σε πολλά άλλα έναν εκ των ων ουκ άνευ όρο για την μακροπρόθεσμη οικονομική ανάπτυξη της χώρας, αυτόν της κοινωνικής ειρήνης.

Στις θετικές συνεισφορές του καθεστώτος Μεταξά καταγράφονται οι θεσμικές διευθετήσεις που εισήγαγε στην κοινωνική πολιτική της χώρας και η έμφαση που δόθηκε στην εκβιομηχάνιση της χώρας με την ταυτόχρονη ποιοτική της αναδιάρθρωση, ανεξαρτήτως του γεγονότος ότι τα αποτελέσματα υπολείπονταν κατά πολύ των εκπεφρασμένων φιλοδοξιών και επιδιώξεων. Επίσης παρά τις εγγενείς αδυναμίες, τα μεγάλα κενά, το έντονα προστατευτικό περιβάλλον και την ποικιλότητα πίεση που ασκήθηκε στα εργατοϋπαλληλικά στρώματα, στοιχεία που χαρακτήρισαν την παραγωγική μεγέθυνση του Μεσοπολέμου και ιδιαιτέρως της περιόδου διακυβέρνησης Μεταξά, το καθεστώς Μεταξά προχώρησε στην εκπόνηση ολοκληρωμένων υλικοτεχνικών μελετών που χρησιμοποιήθηκαν στη μεταπολεμική περίοδο για να υποστηρίξουν προτάσεις και σχέδια εκβιομηχάνισης. Χαρακτηριστικότερη περίπτωση της προσέγγισης της οικονομικής πολιτικής του καθεστώτος Μεταξά αποτελεί το έργο του Δημητρίου Μπάτση « Η Βαρεία Βιομηχανία στην Ελλάδα», μελέτη που

δημοσιεύτηκε το 1947 και βασιζόταν στα δεδομένα των οικονομοτεχνικών μελετών της περιόδου Μεταξά (Χατζηιωσήφ 2002B1:56).

2.16. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1922-1940)

Κατά το Μεσοπόλεμο ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός γνώρισε βαθύτατες μεταβολές σε όλες τις εκφάνσεις του κοινωνικού βίου ως απόρροια δύο κυρίαρχων γεγονότων: της μικρασιατικής καταστροφής και της συμπαρομαρτούσας μαζικής έλευσης προσφυγικών πληθυσμών από την Εγγύς Ανατολή και της διεθνούς οικονομικής κρίσης που της περιόδου 1929-1932.

Οι ανάγκες της προσφυγικής αποκατάστασης, η διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς και η αύξηση του εργατικού δυναμικού, στοιχεία που εκπορεύτηκαν από την μικρασιατική καταστροφή και τη συρρίκνωση του μεταναστευτικού ρεύματος προς το εξωτερικό, λειτούργησαν καταλυτικά στην διεύρυνση του ρόλου που όφειλε να διαδραματίσει το κράτος στην οικονομική σφαίρα και στην διαμόρφωση των όρων για την επιβεβλημένη, υπό το φως των νέων εξελίξεων, προώθηση της εκβιομηχάνισης της χώρας. Η διεύρυνση της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία συνεπαγόταν την αντίστοιχη διεύρυνση των μεγεθών του κρατικού προϋπολογισμού που με τη σειρά του μεταφραζόταν στη σύναψη μεγάλων εξωτερικών δανείων προκειμένου να εξευρεθούν οι αναγκαίοι, για τον κρατικό παρεμβατισμό, συναλλαγματικοί πόροι. Η απουσία όμως μιας ισχυρής βιομηχανικής βάσης στερούσε από την Ελλάδα τη δυνατότητα προσπορισμού συναλλάγματος μέσω της παραγωγικής της δραστηριότητας. Η αδυναμία παραγωγής ισχυρών εσωτερικών αξιών που θα μπορούσαν να ανταγωνιστούν με άλλες αξίες στις διεθνείς αγορές, ώστε να εισρεύσουν συναλλαγματικοί πόροι στη χώρα, άφηνε ως μοναδική οδό εφοδιασμού της χώρας με μεγάλα ποσά συναλλάγματος τη σύναψη εξωτερικών δανείων. Από την πλευρά του το διεθνές πιστωτικό σύστημα αξίωνε την διευθέτηση του νομισματικού καθεστώτος της χώρας με τρόπο που θα διασφάλιζε την ομαλή εξυπηρέτηση των συναλλαγματικών υποχρεώσεων της χώρας. Αυτό σήμαινε ότι η δραχμή θα έπρεπε να ενταχθεί στον ΚΣΧ, ήτοι να συνδέσει έμμεσα την εξωτερική της αξία με το χρυσό, επιτρέποντας την ελεύθερη ανταλλαγή της δραχμής με νόμισμα που ήταν μετατρέψιμο σε χρυσό και να αναλάβει την υποχρέωση να προσδιορίζει τα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας σε συνάρτηση με τα αποθέματα χρυσού και συναλλάγματος που διέθετε η χώρα. Η επιβολή του ΚΣΧ προϋπέθετε την ίδρυση ΚΤ που δεν θα ασκούσε παράλληλα κερδοσκοπικής φύσεως τραπεζικές εργασίες, αλλά θα είχε ως βασική της αποστολή την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας, μέσω της εύρυθμης λειτουργίας του ΚΣΧ που σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις θα διασφάλιζε, θεωρητικά τουλάχιστον, τη σταθεροποίηση της αξίας της δραχμής έναντι του χρυσού.

Οι αξιώσεις των πιστωτών ικανοποιήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση και η μεταρρύθμιση του νομισματικού και χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας πραγματοποιήθηκε βάσει των υπαγορεύσεων της Δημοσιονομικής Επιτροπής της Κ.τ.Ε, ενός οργάνου που στην ουσία απηχούσε τις θέσεις του διεθνούς πιστωτικού κεφαλαίου, και ειδικότερα της κυρίαρχης μερίδας του, του αγγλικού χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου. Η εισαγωγή του ΚΣΧ, η ίδρυση της Τ.τ.Ε και η μετατροπή της Ε.Τ.Ε σε μια αμιγώς εμπορική τράπεζα, με την παράλληλη απόσπαση από αυτήν της κτηματικής και της αγροτικής πίστης, που εκχωρήθηκαν στην Εθνική Κτηματική Τράπεζα (1927) και στην Α.Τ.Ε (1929) αντίστοιχα, αποτέλεσαν το πλέγμα των διευθετήσεων που επιτελέστηκαν στο θεσμικό οικοδόμημα του νομισματικού και τραπεζικού συστήματος της χώρας την τριετία 1927-1929 στην Ελλάδα.

Η εφαρμογή του ΚΣΧ συνεπαγόταν δημοσιονομική ισορροπία, ήτοι ισοσκελισμένους τακτικούς προϋπολογισμούς, και νομισματική πολιτική που υπαγορεύονταν από πάγιους κανόνες, δεδομένου ότι το μέγεθος της χρηματικής κυκλοφορίας προσδιοριζόταν βάσει των αποθεμάτων χρυσού και συναλλάγματος που διέθετε η χώρα, αποθέματα το μέγεθος των οποίων διαμορφώνονταν από το ύψος των εκροών και εισροών του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών της χώρας και φυσικά υπόκειντο στις αντίστοιχες διακυμάνσεις του. Αυτή η ρύθμιση εξυπηρετούσε τα συμφέροντα και των εγχώριων πιστωτών, αφενός διότι σημαντικό ποσοστό τίτλων του ελληνικού δημοσίου χρέους που είχε συναφθεί σε συνάλλαγμα (25% κατά το 1932) κατέχονταν από εγχώριους πιστωτές και αφετέρου γιατί απέτρεπε την εκδήλωση πληθωριστικών εξάρσεων γεγονός που τους παρείχε τη δυνατότητα να διευρύνουν, ή τουλάχιστον να σταθεροποιήσουν, τα περιθώρια κέρδους από τις πιστωτικές τους δραστηριότητες, αναβαθμίζοντας την διαπραγματευτική τους ισχύ εντός του ελληνικού οικονομικού συστήματος και συγκρατώντας ταυτόχρονα τις τιμές του συναλλάγματος, εξέλιξη που μείωνε την επιβάρυνση των ελληνικών τραπεζών από τις σημαντικές υποχρεώσεις που διατηρούσαν σε συνάλλαγμα. Ο εξορθολογισμός των δημοσίων δαπανών και η δημοσιονομική ισορροπία θα οδηγούσαν, θεωρητικά, στη συγκράτηση των πληθωριστικών φαινομένων, στη σταθεροποίηση της εσωτερικής και εξωτερικής αξίας της δραχμής, και συνακόλουθα στη βελτίωση των όρων εμποριών της χώρας, που σε συνδυασμό με τη διοχέτευση των δανειακών πόρων που θα αντλούσε η χώρα από το εξωτερικό προς παραγωγικές επενδύσεις θα μείωναν δραστικά την ελλειμματικότητα του εξωτερικού ισοζυγίου της χώρας και θα συντελούσαν κατά μείζονα λόγο στην εξοικονόμηση συναλλαγματικών πόρων, παρέχοντας τις ασφαλιστικές δικλίδες στους ξένους, αλλά και στους εγχώριους, πιστωτές για την ομαλή εξυπηρέτηση των δανείων που παρείχαν προς το ελληνικό Δημόσιο, αναφορικά με την ικανότητα του ελληνικού Δημοσίου να προμηθεύεται τα αναγκαία ποσά συναλλάγματος προκειμένου να εξυπηρετεί με ομαλό τρόπο τις δανειακές του υποχρεώσεις. Επιπροσθέτως στοιχειοθετούσαν του όρους που έπρεπε να ικανοποιεί το ελληνικό κράτος για την απρόσκοπτη πρόσβαση του στις διεθνείς κεφαλαιαγορές, εξέλιξη που θα διασφάλιζε την ομαλή λειτουργία του μηχανισμού του δημοσίου χρέους. Η διατήρηση της δυνατότητας σύναψης εξωτερικών δανείων, δηλαδή η αναπαραγωγή του μηχανισμού του δημοσίου χρέους, συνιστούσε τον ακρογωνιαίο λίθο αναπαραγωγής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, εξαιτίας της πάγιας αδυναμίας της ελληνικής οικονομίας να προμηθεύσει τη χώρα με επαρκείς συναλλαγματικούς πόρους. Αυτομάτως η παραγωγική αδυναμία της χώρας αναβαθμίζει το ρόλο της δημόσιας πίστης, και δη του εξωτερικού δημοσίου χρέους, που επωμίζεται το βάρος της εισροής συναλλάγματος στην ελληνική οικονομία. Ενδεχόμενος αποκλεισμός του Δημοσίου από τις διεθνείς αγορές χρήματος εσωτερικεύεται στη χώρα ως γενικευμένη οικονομική κρίση που αντιμετωπίζεται με δημοσιονομική συστολή, μείωση της προσφοράς χρήματος, αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης και διαχείριση της ζήτησης με πτωτικές στοχεύσεις. Ο αποκλεισμός του ελληνικού Δημοσίου από τις αγορές χρηματικών κεφαλαίων του εξωτερικού λόγω της μεσοπολεμικής διεθνούς οικονομικής κρίσης δεν αντιμετωπίστηκε εντούτοις με πολιτικές μείωσης της εγχώριας ζήτησης, όπως στο παρελθόν, γεγονός που οφείλεται στον τρόπο που αντιμετώπισαν και οι υπόλοιπες εθνικές οικονομίες τη διεθνή οικονομική ύφεση, ενισχύοντας την κρατική παρέμβαση στο χώρο της οικονομίας και επεκτείνοντας τις πολιτικές προστατευτισμού των εθνικών οικονομιών, επιχειρώντας με αυτές τις κινήσεις να απομονώσουν τις οικονομίες τους από το διεθνή ανταγωνισμό και να περιορίσουν τις επιπτώσεις της κρίσης στο μικρότερο δυνατό βαθμό για τις οικονομίες των χωρών τους.

Ο μηχανισμός του εξωτερικού δημοσίου χρέους όμως επιτελεί στην Ελλάδα και μία ευρύτερη λειτουργία. Διευρύνει και εμβαθύνει το πλέγμα των αστικών σχέσεων επιτρέποντας στη χώρα να ενισχύει τη δυνατότητα κατανάλωσης εισαγόμενων αγαθών, γεγονός που μειώνει τις κοινωνικές αντιδράσεις και λειτουργεί νομιμοποιητικά για τους αστικούς πολιτικούς θεσμούς, αμβλύνοντας παράλληλα τις αρνητικές οικονομικές επιπτώσεις από τις ανεπαρκείς επιδόσεις του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού, που σε διαφορετική περίπτωση θα προκαλούσε ισχυρές κοινωνικές αντιδράσεις και αμφισβήτηση της πολιτικής και οικονομικής κυριαρχίας της ελληνικής αστικής τάξης. Ο εξωτερικός δανεισμός, συνεπικουρούμενος από τους άδηλους πόρους, αντιπροσωπεύει για τον άρχον κοινωνικό συνασπισμό τον πιο ανώδυνο τρόπο για να διευρύνει την εσωτερική αγορά και επομένως και την οικονομική και εκμεταλλευτική του βάση χωρίς ισχυρούς κοινωνικούς κλυδωνισμούς. Όταν το βάρος εξυπηρέτησης του εξωτερικού χρέους αγγίζει τα όρια αντοχής της ελληνικής οικονομίας και θέτει σε κίνδυνο την αναπαραγωγή του συστήματος, τότε η πτώχευση του Δημοσίου και η αναστολή εξυπηρέτησης του χρέους αποτελεί την επιλογή που διασφαλίζει τα συμφέροντα των εγχώριων αστικών δυνάμεων. Η αναστολή εξυπηρέτησης εκτονώνει τις πιέσεις που ασκούνται από την υψηλή φορολογική επιβάρυνση και απαμβλύνει τις κοινωνικές εντάσεις στο εσωτερικό της χώρας. Άλλωστε η επιβολή χρεοστασίου δεν σηματοδοτεί την παύση των δανειακών σχέσεων του Δημοσίου με τους πιστωτές του, αλλά ένα επικείμενο συμβιβασμό και την επαναλειτουργία του πιστωτικού μηχανισμού σε μια διευρυμένη βάση. Επιπλέον ο εξωτερικός δανεισμός δίνει τη δυνατότητα στον αστικό κόσμο της χώρας να εδραιώνει την κυριαρχία του χωρίς να θίγονται ή να απειλούνται οι ιδιοκτησιακές δομές και δίχως να αμφισβητούνται εντόνως οι δομές κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Στις περιπτώσεις που αυτό συνέβη η επιβολή στρατιωτικού νόμου και η ανάληψη της πολιτικής εξουσίας από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων αποτελούσε τη «λύση» που προέκρινε η αστική τάξη.

Η πραγματοποίηση της νομισματικής σταθεροποίησης αποτελούσε προϋπόθεση για τη συνέχιση της δανειοδότησης της χώρας από το εξωτερικό, που με τη σειρά της συνιστούσε τον αναγκαίο όρο για την κάλυψη των τεράστιων αναγκών της προσφυγικής αποκατάστασης και την εν γένει αναπαραγωγή της ελληνικής κοινωνίας. Ταυτόχρονα η διατήρηση της δυνατότητας προσφυγής της Ελλάδας στις διεθνείς αγορές χρήματος αποτελούσε προϋπόθεση και αποτέλεσμα της εύρυθμης λειτουργίας του ΚΣΧ και της διασφάλισης της νομισματικής σταθερότητας. Αυτά τα γεγονότα καταδεικνύουν, μεταξύ άλλων, και το πόσο στενά συνδεδεμένες ήταν και είναι η δημοσιονομική και νομισματική πολιτική και τους περιορισμούς που, υπό συγκεκριμένες συνθήκες, θέτει η υλοποίηση των στοχεύσεων της μιας στην πραγματοποίηση των στοχοθεσιών της άλλης.

Το εγχώριο πιστωτικό κύκλωμα, στο οποίο κυριαρχούσε το συγκρότημα της Ε.Τ.Ε, επωφελούνταν σημαντικά από την εφαρμογή του ΚΣΧ και των συνεπαγόμενων ρυθμίσεών του. Η νομισματική συστολή που υπαγορευόταν από το στόχο της νομισματικής σταθεροποίησης, συγκρατούσε τα μεγέθη της χρηματικής κυκλοφορίας, σε βαθμό που ορισμένοι μιλούσαν την περίοδο λειτουργίας του ΚΣΧ στην Ελλάδα (1928-1932) για «πιστωτική ασφυξία». Αυτή η εξέλιξη ωθούσε τα επιτόκια σε υψηλότερα επίπεδα με αποτέλεσμα οι εμπορικές τράπεζες να είναι σε θέση αφενός να προσελκύουν πιστώσεις από το εξωτερικό, λόγω της διαφοράς επιτοκίων, και αφετέρου να παρέχουν υψηλότοκα δάνεια στο εσωτερικό της χώρας. Οι αντιδράσεις της Ε.Τ.Ε αναφορικά με την ίδρυση της Τ.τ.Ε και την απόσπαση από αυτήν του εκδοτικού προνομίου, της διαχείρισης των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας, της εκτέλεσης του συνόλου των εργασιών που εκπορεύονται από την ιδιότητα της ΚΤ ως «τράπεζα του κράτους» και της εφαρμογής της νομισματικής πολιτικής, συνάντησαν αρχικά ισχυρότατες αντιδράσεις από την διοίκηση της Ε.Τ.Ε, λόγω κυρίως των

διευθετήσεων υπό τις οποίες προβλέπονταν κατά τις πρώτες φάσεις των διαπραγματεύσεων, ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την Δημοσιονομική Επιτροπή της Κ.τ.Ε, να πραγματοποιηθεί η μεταρρύθμιση του ελληνικού τραπεζικού και εν γένει του νομισματικού συστήματος της χώρας. Η πολεμική της Ε.Τ.Ε απέναντι στην σύσταση και τη λειτουργία της Τ.τ.Ε επικεντρώθηκε, μετά την επίλυση της μορφής που θα λάμβανε η τραπεζική μεταρρύθμιση, στα επιμέρους στοιχεία του ενεργητικού που θα μεταβίβαζε η Ε.Τ.Ε, ως πρότερη ΚΤ της χώρας στο νεοσυσταθέν εκδοτικό ίδρυμα, στην προνομιακή διαχείριση των διαθεσίμων των Ν.Π.Δ.Δ και στην συμμόρφωση με ρυθμίσεις που επιβάλλονταν από την Τ.τ.Ε και απέβλεπαν στην εξασφάλιση των καταθετών και στον έλεγχο της ρευστότητας των τραπεζών. Η συνέχιση των αιτιάσεων της Ε.Τ.Ε απέναντι στην Τ.τ.Ε ακόμα και κατά την πρώτη περίοδο λειτουργίας της Τ.τ.Ε οφείλονταν στον, ομολογουμένως ασύμβατο με την ιδιότητα της ΚΤ, πιστωτικό ανταγωνισμό στον οποίο προέβαινε η Τ.τ.Ε απέναντι στις εμπορικές τράπεζες, αλλά και στο γεγονός ότι οι ιθύνοντες της Ε.Τ.Ε, παρά την περαιτέρω ενίσχυση της παρουσίας της στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα και την αύξηση της κερδοφορίας της, θεωρούσαν ότι η ύπαρξη της Τ.τ.Ε στερούσε από την Ε.Τ.Ε μεγάλο μέρος του κύρους και της ισχύς που η τελευταία απολάμβανε πριν την σύσταση της Τ.τ.Ε, αλλά επιπλέον στερούνταν και ορισμένων τραπεζικών εργασιών, όπως η διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων και του δημοσίου χρέους της χώρας, εργασίες από τις οποίες η Ε.Τ.Ε αποκόμιζε υψηλές προμήθειες. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο οι διοικούντες της Ε.Τ.Ε δεν έπαψαν να επιδιώκουν την διάλυση της Τ.τ.Ε ή την συγχώνευση της με την Ε.Τ.Ε ή και την απόσπαση μέρους των αρμοδιοτήτων της Τ.τ.Ε από την Ε.Τ.Ε σε κάθε περίπτωση που εκτιμούσαν ότι οι συνθήκες ήταν πρόσφορες για να εγείρουν τέτοιου είδους ζητήματα, με κυρίαρχο παράδειγμα την αμφισβήτηση της σκοπιμότητας της ύπαρξης της Τ.τ.Ε μετά την άρση της σταθεροποίησης, καθώς η ίδια η ίδρυση της Τ.τ.Ε είχε συνδεθεί με την πολιτική της σταθεροποίησης. Η πολιτική της σταθεροποίησης και η μετατροπή της Ε.Τ.Ε σε μια αμιγώς εμπορική τράπεζα συνετέλεσε αποφασιστικά στην εξυγίανση του χαρτοφυλακίου της Ε.Τ.Ε, καθώς η τελευταία μεταβίβασε στην Τ.τ.Ε το μεγαλύτερο τμήμα του δημοσίου χρέους που παρουσίαζε χαμηλό βαθμό ρευστότητας και χαμηλές συγκριτικά αποδόσεις λόγω των σχετικά υψηλών ρυθμών πληθωρισμού που επικρατούσαν την περίοδο πριν την νομισματική σταθεροποίηση και ασκούσαν έντονα διαβρωτική επίδραση στις πραγματικές αποδόσεις των τίτλων του ελληνικού δημοσίου χρέους, διατηρώντας στο χαρτοφυλάκιο αξιών της τους τίτλους του δημοσίου χρέους που διέθεταν πιο ελκυστικά χαρακτηριστικά και ενισχύοντας σημαντικά τα ρευστά της διαθέσιμα ως απόρροια της αποδέσμευσης μεγάλου μέρους του ενεργητικού της από τους χαμηλής απόδοσης και χαμηλού βαθμού ρευστότητας τίτλους του ελληνικού δημοσίου χρέους. Στοιχείο που καταδεικνύει το μέγεθος των ακινητοποιήσεων που διέθετε η Ε.Τ.Ε σε τίτλους του ελληνικού δημοσίου χρέους είναι ότι οι τελευταίοι αντιπροσωπεύουν την περίοδο που προηγείται της νομισματικής μεταρρύθμισης ποσοστό που αγγίζει το 50% του ενεργητικού της, δεδομένο που υπήρξε αποτέλεσμα των υψηλών χρηματοδοτικών αναγκών που απέρρεαν από την πραγματοποίηση της μικρασιατικής εκστρατείας και του έργου της προσφυγικής αποκατάστασης. Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος, και με δεδομένο ότι η Ε.Τ.Ε ήταν πλέον απαλλαγμένη από τα καθήκοντα της άσκησης της νομισματικής και συναλλαγματικής πολιτικής, με τους περιορισμένους που συνεπάγονταν η άσκηση των καθηκόντων αυτών στην επιδίωξη της μεγιστοποίησης του κέρδους που απέρρεε από την ιδιότητα της Ε.Τ.Ε ως εμπορικής τράπεζας, λειτούργησε καταλυτικά στην ισχυροποίηση της πρωτοκαθεδρίας της Ε.Τ.Ε στο εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα.

Ο «ενάρετος» κύκλος του ελληνικού κράτους και των πιστωτών του διεγράφη το 1932, όταν το ελληνικό Δημόσιο αδυνατούσε πλέον να αναχρηματοδοτήσει την

εξυπηρέτηση του εξωτερικού δημοσίου χρέους του, δεδομένου ότι η διεθνής οικονομική κρίση προκάλεσε φαινόμενα έντονης συναλλαγματικής αστάθειας και ακολούθως συρρίκνωση της διεθνούς κίνησης κεφαλαίων. Στη διεθνή οικονομία επικράτησαν πολιτικές προστατευτισμού της εγχώριας παραγωγής και τα διάφορα κράτη ύψωσαν δασμολογικά τείχη για να εξασφαλίσουν την επιβίωση της εθνικής τους παραγωγικής δομής. Η Ελλάδα αδυνατώντας να συνάψει νέα εξωτερικά δάνεια εγκατέλειψε το σύστημα του ΚΣΧ και κήρυξε πτώχευση τον Απρίλιο του 1932. Παράλληλα έχοντας σε ισχύ, ήδη από το 1926, ένα άκρως προστατευτικό εξωτερικό δασμολόγιο, ενίσχυσε τον παρεμβατικό ρόλο του κράτους στην οικονομία, πολιτική συμβατή με την κρατούσα διεθνή τάση. Ασκώντας κεντρική διαχείριση του συναλλάγματος, περιορίζοντας τις εισαγωγές και απαγορεύοντας πλήρως την εισαγωγή ορισμένων ειδών, και εφαρμόζοντας το σύστημα των διμερών εμπορικών συμφηφισμών στο εξωτερικό εμπόριο, οι ελληνικές κυβερνήσεις επιχείρησαν πρωταρχικά να εξισορροπήσουν το εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας και να εξοικονομήσουν συναλλαγματικούς πόρους. Σε δεύτερο χρόνο και χωρίς να αποτελεί προϊόν εκούσιας κρατικής παρέμβασης ευνοήθηκε η διεύρυνση της εγχώριας παραγωγικής βάσης από τη λήψη αυτών των μέτρων. Η βιομηχανική ανάπτυξη που ξεκίνησε από την δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και συνεχίστηκε και μετά τη μικρασιατική καταστροφή, υπό τις ευνοϊκές συνθήκες που διαμορφώθηκαν από τη μαζική έλευση των προσφύγων, παρουσίασε στασιμότητα την περίοδο της νομισματικής σταθεροποίησης, και από 1932 με το σύνολο των μέτρων και ρυθμίσεων που εισήγαγε η κρατική πολιτική στις συναλλαγές με το εξωτερικό εμφάνισε υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης. Το προστατευτικό πλέγμα που συγκρότησε η κρατική πολιτική και ο συνεπακόλουθος περιορισμός του ανταγωνισμού από το εξωτερικό σε συνδυασμό με την ευνοϊκή επίδραση που συνέχισε να ασκεί η παρουσία των προσφύγων, αλλά και η συναλλαγματική πολιτική της Τ.τ.Ε που διατηρούσε την εξωτερική αξία της δραχμής σε χαμηλά σχετικά επίπεδα, λειτούργησαν ως μια ισχυρή προωθητική δύναμη στην κατεύθυνση της μεγέθυνσης του βιομηχανικού δυναμικού της χώρας που διήρκησε μέχρι και την εμπλοκή της χώρας στον ελληνοϊταλικό πόλεμο.

Παρά τους υψηλούς ρυθμούς παραγωγικής μεγέθυνσης που θα επιτύχει η Ελλάδα τη περίοδο του Μεσοπολέμου, από την εξέλιξη αυτή θα απουσιάσουν θεμελιώδη ποιοτικά χαρακτηριστικά που θα προσέδιδαν μακροχρόνια δυναμική στο φαινόμενο της εκβιομηχάνισης και θα πολλαπλασίαζε τα οφέλη για τη χώρα σε όλα τα επίπεδα. Το μικρό μέγεθος της πλειοψηφίας των παραγωγικών επιχειρήσεων, ο χαμηλός βαθμός της διοικητικής τους οργάνωσης και της τεχνολογικής υποδομής τους, η έλλειψη κλάδων βαριάς βιομηχανίας, η χαμηλή ποιότητα των παραγόμενων προϊόντων που διατίθεντο μάλιστα και σε υψηλές τιμές, εξαιτίας της απουσίας ισχυρού ανταγωνισμού, και η αδυναμία προώθησης της εγχώριας παραγωγής στο εξωτερικό στοιχειοθετούσαν τις σημαντικότερες υστερήσεις που συνόδευσαν την βιομηχανική ανάπτυξη στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου.

Η έλλειψη επαρκούς χρηματοδότησης από το πιστωτικό σύστημα, οι πιέσεις από εδραιωμένα επιχειρηματικά συμφέροντα του εξωτερικού που συνεπικουρούνταν από το εγχώριο μεταπρατικό κύκλωμα και τους πολιτικούς «συνοδοιπόρους» του, το μικρό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς, η ανεπάρκεια του χαμηλής στάθμης, επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού, το ευρύτερο πλαίσιο της κρατικής παρέμβασης που δημιούργησε ένα υπερπροστατευτικό περιβάλλον για την ελληνική βιομηχανία, περιορίζοντας δραστικά τον εξωτερικό ανταγωνισμό, η παρουσία άφθονου, επομένως και χαμηλόμισθου, εργατικού δυναμικού, αποτέλεσμα της άφιξης των προσφύγων και της έλλειψης μεταναστευτικών διεξόδων, που συμπιέζε σημαντικά το εργατικό κόστος και διεύρυνε τα περιθώρια κέρδους αποστερώντας από τους επιχειρηματίες το κίνητρο της βελτίωσης των μεθόδων παραγωγής και της εισόδου στην παραγωγή νέων

βιομηχανικών αγαθών, καθώς και η απουσία υποδομών που θα διευκόλυναν την παραγωγή και τη διάθεση των προϊόντων, συνιστούσαν τους ισχυρούς εκείνους ανασχετικούς μηχανισμούς που ήταν υπεύθυνοι για την απουσία ποιοτικών στοιχείων από την ελληνική μεσοπολεμική βιομηχανική ανάπτυξη.

Την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά επιδιώχθηκε πιο συστηματικά η ανάπτυξη ενός βασικού κλάδου της βαριάς βιομηχανίας, της σιδηρουργίας, η ανάπτυξη της οποίας θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση για την δημιουργία και άλλων κλάδων της βαριάς βιομηχανίας. Αυτή η εξέλιξη στοιχειοθετούσε ένα ποιοτικό άλμα σε σύγκριση με την κρατική πολιτική που ακολουθήθηκε όλες τις προηγούμενες ιστορικές περιόδους στην Ελλάδα πάνω σ' αυτό το ζήτημα. Οι φιλοδοξίες της κυβέρνησης Μεταξά για την προώθηση της εκβιομηχάνισης στην Ελλάδα οφείλονταν κυρίως στις εισηγήσεις των στρατιωτικών επιτελείων, που στις εισηγητικές τους εκθέσεις έκριναν εφικτή, όσο και σκόπιμη, την δημιουργία μονάδων βαριάς βιομηχανίας για τον εξοπλισμό της χώρας με το απαραίτητο πολεμικό υλικό, εν όψει των διαφαινόμενων πολεμικών συγκρούσεων στις οποίες ήταν πιθανό να εμπλακεί και η Ελλάδα. Οι εισηγήσεις των γενικών επιτελείων συνέπιπταν με τις επιθυμίες ορισμένων ισχυρών επιχειρηματικών προσωπικοτήτων, που θεωρούσαν εφικτή και με κερδοφόρες προοπτικές την συγκρότηση μονάδων βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα. Τα περιορισμένα αποτελέσματα που τελικά απέφεραν οι προσπάθειες για την ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας στη χώρα αποδίδονται στην εντονότατη αντίδραση των διεθνών καρτέλ, με το Διεθνές Καρτέλ Χάλυβα του Λουξεμβούργου να διαδραματίζει τον κυρίαρχο ρόλο στο ζήτημα αυτό (Χατζηιωσήφ 1994: 26), που ήλεγχαν την παραγωγή και διάθεση των πρώτων υλών και της τεχνογνωσίας που ήταν απαραίτητα για την λειτουργία μονάδων βαριάς βιομηχανίας, που δεν επιθυμούσαν την ανάδειξη νέων δυνητικών ανταγωνιστών. Στην προσπάθειά τους αυτή τα ξένα επιχειρηματικά συμφέροντα διέθεταν τη συμπαράσταση των κυβερνήσεων τους, αλλά και των εγχώριων μεταπρατικών κύκλων και των πολιτικών δυνάμεων ή προσωπικοτήτων της χώρας που τους στήριζαν. Σημαντικότετος παράγοντας της βιομηχανικής καθυστέρησης της χώρας υπήρξε και η πιστωτική πολιτική του εγχώριου τραπεζικού συστήματος, που, με προεξάρχουσα την Ε.Τ.Ε, παρείχε αναιμική δανειακή υποστήριξη στο εγχείρημα της ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας, όχι μόνο ως προς το μέγεθος των πιστώσεων, αλλά κυρίως όσον αφορά την κατανομή τους και το είδος τους. Πιο συγκεκριμένα οι τραπεζικές πιστώσεις κατανέμονταν στους διάφορους κλάδους παραγωγής, αποτρέποντας με αυτόν τον τρόπο την ανάπτυξη κλάδων που θα αναβάθμιζαν τη θέση της χώρας στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας, ενώ η ακινητοποίηση μεγάλου όγκου πόρων σε λίγες μεγάλες βιομηχανίες και ο αποκλεισμός των επιχειρήσεων μικρού και μεσαίου μεγέθους από τις τραπεζικές πιστώσεις δημιουργούσε αντικίνητρα για την υιοθέτηση μεθόδων που θα βελτίωναν την ποιότητα των προϊόντων και την ανταγωνιστικότητά τους στην διεθνή αγορά. Η τελική κατανομή των πόρων στους ήδη υπάρχοντες βιομηχανικούς κλάδους και με τρόπους και διαδικασίες που δεν εξασφάλιζαν τη δυνατότητα ανάπτυξης των ελλείποντων κλάδων της ελληνικής βιομηχανίας ή της τεχνολογικής αναβάθμισης των υφιστάμενων παραγωγικών μονάδων, παγίωσε τη χαμηλή ανταγωνιστικότητα της εθνικής παραγωγής στο διεθνή οικονομικό στίβο. Επιπλέον ο, κατά βάση, βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας των πιστώσεων δεν αποτελούσε προσφύεζ δανειακό εργαλείο για την ανάπτυξη της βιομηχανίας, καθώς ο χρονικός ορίζοντας πραγμάτωσης της υπεραξίας στο χώρο της βιομηχανίας είναι τέτοιος που απαιτεί την ακινητοποίηση δανειακών πόρων για μεσοχρόνια και μακροχρόνια διαστήματα. Η χορήγηση βραχυπρόθεσμων, ή στην καλύτερη περίπτωση μεσοπρόθεσμων, ανανεούμενων πιστώσεων από το χρηματοπιστωτικό σύστημα ανταποκρινόταν στα τραπεζικά κριτήρια της ρευστότητας και της ασφάλειας, όμως σαφέστατα δεν ικανοποιούσε τις δανειακές ανάγκες της

επιταχυνόμενης βιομηχανικής ανάπτυξης και πολύ περισσότερο δεν κάλυπτε τις χρηματοδοτικές ανάγκες που υπαγορεύονταν από τις προοπτικές και τις επιδιώξεις για τη συγκρότηση μονάδων βαριάς βιομηχανίας. Αυτές οι πιστωτικές πρακτικές είχαν ως αποτέλεσμα ο επιχειρηματικός κόσμος να αντιμετωπίζει μεγάλες δυσχέρειες στην άντληση δανειακών πόρων και να στρέφεται στη λύση της αυτοχρηματοδότησης, ενισχύοντας την επιχειρηματική του δράση ανεξάρτητα από το τραπεζικό σύστημα, με τίμημα την συρρίκνωση της παραγωγικής δραστηριότητας και την κλίμακα χρησιμοποίησης των παραγωγικών συντελεστών, με ότι αυτό συνεπαγόταν για την αναπτυξιακή δυναμική της εγχώριας βιομηχανικής δραστηριότητας.

Το εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα τόσο λόγω της εσωτερικής του διάρθρωσης και του χαμηλού βαθμού εξειδίκευσης του, δεδομένου ότι κυριαρχούσε σ□ αυτό ο τύπος των εμπορικών τραπεζών, που στήριζαν την ρευστότητά τους στην προσέλκυση καταθέσεων βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα που ήταν αποδοτές σε πρώτη ζήτηση, γεγονός που οφειλόταν και στην επικρατούσα νομισματική αστάθεια που απέτρεπε τους αποταμιευτές να τοποθετούν τα χρήματά τους σε καταθέσεις με μακροπρόθεσμο ορίζοντα, αδυνατούσε να στηρίξει ικανοποιητικά τις χρηματοδοτικές ανάγκες που απαιτούνταν για την εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας. Τα τραπεζικά ιδρύματα, και κατά μείζονα λόγο η Ε.Τ.Ε, δεν αποτέλεσαν παρ□ όλα αυτά απλούς θεατές των εξελίξεων, αλλά συμμετείχαν και, σε μεγάλο βαθμό, συνδιαμόρφωσαν το σχεδιασμό και της ληφθείσες αποφάσεις των κρατικών φορέων που ήταν επιφορτισμένοι με την συγκρότηση και την άσκηση της κρατικής πολιτικής στη βιομηχανία και τη χάραξη της μακροοικονομικής πολιτικής. Εντούτοις το τραπεζικό σύστημα δεν άσκησε πιέσεις για την διαμόρφωση των αναγκαίων για την προαγωγή της βιομηχανικής ανάπτυξης όρων και δεν προέβαλλαν αντιστάσεις στις αντιδραστικές ενέργειες του ξένου επιχειρηματικού κεφαλαίου που στόχευαν στην καθήλωση του παραγωγικού δυναμικού της χώρας. Το τραπεζικό σύστημα, και κυρίαρχα η Ε.Τ.Ε, προτίμησε να παρακολουθήσει την κρατική πολιτική και να παρέμβει μόνο στις περιπτώσεις που συνδέονταν με την ακινητοποίηση σημαντικών πιστώσεων σε λίγους μεγάλους οφειλότες που αντιμετώπιζαν αδυναμίες στην ομαλή εξυπηρέτηση των υποχρεώσεων τους προς το τραπεζικό σύστημα, επιχειρώντας, με τη βοήθεια και του κράτους, να εξυγιάνει το χαρτοφυλάκιο των βιομηχανικών αξιών που κατείχε. Μετά το 1932 η μείωση του εισαγόμενου ανταγωνισμού, οι ολιγοπωλιακές δομές της εσωτερικής αγοράς, η διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα του εργατικού κόστους και η άρση των περιορισμών που έθετε η εφαρμογή του ΚΣΧ στα μεγέθη της νομισματικής κυκλοφορίας, διαμόρφωσε ένα ευνοϊκό πιστωτικό περιβάλλον που επέτρεπε στις τράπεζες την επίτευξη υψηλών κερδών χωρίς την ανάληψη σοβαρών πιστωτικών κινδύνων.

Το μακράν ισχυρότερο συγκρότημα οικονομικής ισχύος της χώρας η Ε.Τ.Ε, επέδειξε ατολμία, διστακτικότητα και αδυναμία σε άλλες περιπτώσεις, στη χάραξη και στην υλοποίηση μιας πιστωτικής πολιτικής συμβατής με τις χρηματοδοτικές ανάγκες των προσπαθειών που έλαβαν χώρα για την προαγωγή της εγχώριας βιομηχανικής ανάπτυξης. Ο βραχυπρόθεσμος χαρακτήρας των χορηγήσεων της, η κατανομή των πιστώσεων της ανάμεσα στο ελληνικό Δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας και ο επιμερισμός των δανείων στους διάφορους κλάδους της ελληνικής ιδιωτικής οικονομίας, αφενός περιόριζε τον όγκο των δανειακών πόρων που προορίζονταν για τη χρηματοδότηση των βιομηχανικών επιχειρήσεων και αφετέρου μείωναν το χρονικό ορίζοντα των πιστώσεων. Παράλληλα οι ίδιες δανειακές πρακτικές άμβλυαν τα αναπτυξιακά αποτελέσματα των χορηγήσεων της Ε.Τ.Ε και δεν συνέβαλαν στην ποιοτική αναδιάρθρωση της εγχώριας παραγωγής. Απόρροια της προεκτεθείσας πιστωτικής πολιτικής της Ε.Τ.Ε ήταν η δημιουργία στρεβλωτικών επιδράσεων επί της

προσπάθειας εκβιομηχάνισης της χώρας, με όρους αναδιάρθρωσης στη σύνθεση του εγχώριου προϊόντος και επίτευξης μακροχρόνιας αναπτυξιακής δυναμικής. Η Ε.Τ.Ε επιδίωξε τη συγχώνευση ομοειδών επιχειρήσεων με σκοπό τον περιορισμό του ανταγωνισμού στους κλάδους που δραστηριοποιούνταν οι μεγάλοι χρεώστες της, ώστε να διασφαλιστεί η εξυπηρέτηση των δανείων που είχαν χορηγηθεί σ' αυτές τις επιχειρήσεις. Άλλωστε στην πλειοψηφία των περιπτώσεων που η Ε.Τ.Ε αντιμετώπιζε μεγάλες ακινητοποιήσεις επρόκειτο για επιχειρήσεις που είτε η Ε.Τ.Ε συμμετείχε στο μετοχικό τους κεφάλαιο είτε ελέγχονταν από στελέχη της Ε.Τ.Ε. Στις περιπτώσεις όπου σημαντικές πιστώσεις της Ε.Τ.Ε ή και των υπολοίπων τραπεζών κατευθύνονταν σε βιομηχανικές επιχειρήσεις αυτό οφείλονταν στο ατομικό ενδιαφέρον του ηγετικού πυρήνα των τραπεζών και αφορούν κατά κανόνα επιχειρήσεις που χάρη σε κυβερνητικές ρυθμίσεις ή εξαιτίας της φύσης των προϊόντων που παρήγαγαν, κατείχαν μονοπωλιακή, ή στην καλύτερη περίπτωση oligοπωλιακή, θέση στην αγορά, με αποτέλεσμα να περιορίζεται δραστικά ο επιχειρηματικός κίνδυνος για τους μετόχους και τους πιστωτές τους. Σε πολλές περιπτώσεις τα τραπεζικά ιδρύματα οφείλουν την ύπαρξη τους στην επιδίωξη των ιδρυτών τους να μεγεθύνουν την ισχύ των ατομικών τους επιχειρήσεων αντλώντας πιστώσεις ή εγγυήσεις για τις πιστώσεις που λαμβάνουν, από τις τράπεζες στο μετοχικό κεφάλαιο των οποίων συμμετέχουν, επιμερίζοντας με αυτό τον τρόπο τους επιχειρηματικούς κινδύνους ή/και το υψηλό, για τα δεδομένα της προσωπικής τους οικονομικής επιφάνειας, χρηματοδοτικό βάρος που συνεπάγεται η λειτουργία των ατομικών τους επιχειρήσεων. Αυτού του είδους η συνάρθρωση ανάμεσα στην Ε.Τ.Ε, αλλά και εν γένει στο εγχώριο τραπεζικό σύστημα, και στο μεγάλο εγχώριο βιομηχανικό κεφάλαιο, γεννούσε στρεβλώσεις στην εφαρμογή της πιστωτικής πολιτικής της τράπεζας καθώς αντιστρατευόταν τα κριτήρια άσκησης μιας ορθής δανειοδοτικής πολιτικής. Ο εξορθολογισμός του παραγωγικού συστήματος επιδιώχθηκε από την Ε.Τ.Ε μόνο στο βαθμό που υπηρετούσε την επίτευξη του βασικού τραπεζικού στόχου, δηλαδή της κερδοφορίας, και δεν αποτέλεσε ποτέ σταθερό κριτήριο των πιστωτικών επιλογών της και της ευρύτερης πολιτικής της. Η Ε.Τ.Ε παρακολούθησε τις εξελίξεις και προσάρμοσε την πολιτική της με τέτοιο τρόπο που ουσιαστικά ακύρωνε τις εγχώριες αναπτυξιακές προσπάθειες και παγίωνε τις κυρίαρχες δομές της ελληνικής βιομηχανίας, αναπαράγοντας τις παθογένειες και τη στασιμότητα της ελληνικής οικονομίας. Η συντηρητικότητα που διέκρινε την πολιτική της Ε.Τ.Ε συνεχίστηκε και την περίοδο τη δικτατορίας Μεταξά, όπου ανώτατα στελέχη της τράπεζας κατέλαβαν κορυφαίες κυβερνητικές θέσεις, και σε σύμπλευση με τους ξένους εταίρους της κατόρθωσε να αποτρέψει τις επιδιωκόμενες, ή τουλάχιστον τις επιθυμητές από ορισμένες προσωπικότητες του κρατικού μηχανισμού και της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης, αλλαγές στην οικονομική δομή της χώρας.

Δεδομένων των σχέσεων που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στο βιομηχανικό και τραπεζικό κεφάλαιο, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν παραπάνω, η διοχέτευση του μεγάλου όγκου των τραπεζικών προς τη βιομηχανία, σε μια περίοδο σχετικής απομόνωσης της ελληνικής οικονομίας, ευνόησαν τη βιομηχανία χωρίς όμως να επηρεάσουν και να μεταβάλλουν τις προβληματικές εσωτερικές δομές της. Η προσέγγιση τραπεζών και βιομηχανίας απέφερε μόνο βραχυπρόθεσμα οφέλη στον τομέα της μεταποίησης, ενώ ταυτόχρονα κυοφορούσε μακροπρόθεσμους κινδύνους, διότι η αύξηση των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων προς τη βιομηχανία και η συνεπακόλουθη μείωση της τραπεζικής χρηματοδότησης προς το εμπόριο, μετακύλυσε στις βιομηχανικές επιχειρήσεις τον πιστωτικό κίνδυνο χρηματοδότησης του εμπορίου, κατάσταση που θα εμφανιστεί και στο μεταπολεμικό οικονομικό περιβάλλον με μεγαλύτερη ένταση και διευρυμένη έκταση. Με τις συνθήκες μειωμένου εσωτερικού και εξωτερικού ανταγωνισμού που χαρακτήρισαν τη μεσοπολεμική περίοδο, ο νέος ενισχυμένος

διαμεσολαβητικός ρόλος της βιομηχανίας στην κατανομή των πιστώσεων προς το εμπόριο, αναβάθμισε τη θέση της βιομηχανίας ως προς το εμπόριο κληροδοτώντας μια κατάσταση που με την απελευθέρωση των εισαγωγών μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο θα υπονόμει τις στοχεύσεις της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής.

Από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου εισήχθησαν και μια σειρά ρυθμίσεων που συγκρότησαν ένα συνεκτικό πλαίσιο εργατικής και ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής που αποσκοπούσε στην αύξηση του προσδόκιμου ορίου ζωής του εργατικού πληθυσμού, τη βελτίωση των γενικών συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, τον περιορισμό των εργατικών διεκδικήσεων, την ποδηγέτηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων και την σταθεροποίηση του βαθμού εκμετάλλευσης της εργασίας, ώστε να εξομαλυνθεί η αναπαραγωγή του παραγωγικού συστήματος, που βασιζόταν στην συμπίεση του εργατικού κόστους. Για την εκπλήρωση αυτών των στόχων το καθεστώς Μεταξά, αλλά και σε μικρότερη έκταση και οι προηγούμενες μεσοπολεμικές κυβερνήσεις, επιστράτευαν και τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του κράτους, οι οποίοι έδρασαν στην κατεύθυνση της αστυνόμευσης της καθημερινότητας και στην βίαιη αντιμετώπιση ή και στην εκτόπιση όλων εκείνων που προέβαλλαν αιτήματα και αξιώσεις για την βελτίωση της οικονομικής τους θέσης και διεύρυνσης των εργατικών τους, κοινωνικών τους και πολιτικών τους δικαιωμάτων ή ακόμα και αλλαγής του πολιτικού και κοινωνικοοικονομικού καθεστώτος. Οι διαιρέσεις του κοινωνικού σώματος που δημιουργήθηκαν τη μεσοπολεμική περίοδο κληροδοτήθηκαν σε διευρυμένη βάση και στο μεταπολεμικό κοινωνικό γίγνεσθαι, με τη διαμεσολάβηση της κατοχικής περιόδου που προηγήθηκε να επιτείνει την όξυνση και να ενισχύει το μέγεθος της κοινωνικής αντιπαράθεσης, μέσα στις ιδιότυπες συνθήκες που διαμόρφωσαν οι ανάγκες της αντίστασης απέναντι στις δυνάμεις κατοχής.

Αναφορικά με το ρόλο της κρατικής πολιτικής απέναντι στη βιομηχανία, αυτή οριακά μόνο άσκησε θετική επίδραση στο ρυθμό και, κυρίως, στο χαρακτήρα της βιομηχανικής ανάπτυξης, δίχως να επηρεάσει την κατεύθυνσή της και αφήνοντας άθικτες τις κυρίαρχες δομές της. Το ελληνικό κράτος ενθάρρυνε την εκβιομηχάνιση μόνο στο βαθμό που αυτή η διαδικασία δεν έθιγε την πολιτική και τα συμφέροντα του τραπεζικού κεφαλαίου και τις επιθυμίες του ξένου επιχειρηματικού κεφαλαίου, που εναντιωνόταν, με ιδιαίτερη ένταση, στις όποιες προσπάθειες βιομηχανικής ανάπτυξης που στόχευαν στην διαφοροποίηση της παραγωγικής διάρθρωσης της χώρας και της αναβάθμισης της θέσης της στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας. Η διστακτικότητα, η απροθυμία ή και η αδυναμία της ελληνικής κρατικής πολιτικής απέναντι στην προοπτική διεύρυνσης της μεταποιητικής βάσης της οικονομίας, εκπορευόταν και από τις θεμελιώδεις μακροοικονομικές ανισορροπίες, και ειδικότερα από την πάγια ελλειμματικότητα του ισοζυγίου εξωτερικών συναλλαγών, που ήταν απόρροια της σύνθεσης του εθνικού προϊόντος. Η ισχνή παραγωγική βάση της χώρας, η κυριαρχία της ελαφράς βιομηχανίας και η απουσία κλάδων βαριάς βιομηχανίας, η χαμηλή προστιθέμενη αξία των παραγόμενων αγαθών και η αδυναμία ελέγχου των παραμέτρων που προσδιορίζουν το κόστος παραγωγής, με εξαίρεση το εργατικό κόστος, συνιστούσαν τους παράγοντες της χρόνιας ελλειμματικότητας του ισοζυγίου πληρωμών της χώρας. Σ' αυτό το πλαίσιο η διεύρυνση της παραγωγικής βάσης, χωρίς την εκ βάθρων μεταβολή των παραπάνω δεδομένων, που δεν ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί σε βραχύ χρονικό διάστημα, επέτεινε την παθητικότητα του εξωτερικού ισοζυγίου και περιόριζε τη νομισματική κυκλοφορία δημιουργώντας αντίρροπες δυνάμεις στην ανάπτυξη της βιομηχανίας, αναδεικνύοντας το ισοζύγιο πληρωμών ως ένα πάγιο περιοριστικό παράγοντα της οικονομικής ανάπτυξης.

Η κρατική παρέμβαση λειτούργησε προωθητικά στην παραγωγική μεγέθυνση της χώρας και στην αύξηση της συμμετοχής του δευτερογενούς τομέα στο σχηματισμό του

εθνικού προϊόντος έμμεσα και, κατά κύριο λόγο, ωθούμενη από την πίεση που ασκούσε η διεθνής οικονομική συγκυρία στην ελληνική οικονομική πραγματικότητα. Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός στο πεδίο της πολιτικής εξωτερικού εμπορίου, που αποσκοπούσε στην μείωση της ελλειμματικότητας του εμπορικού ισοζυγίου, ώστε να επιτευχθούν δημοσιονομικοί, πρωτίστως, στόχοι, η διεθνής οικονομική κρίση και η συρρίκνωση των διεθνών συναλλαγών, που στέρησαν από την χώρα ένα θεμελιώδη μηχανισμό αναπαραγωγής της με όρους σχετικής σταθερότητας και που παράλληλα επέτεινε την ανάγκη για την επίτευξη αυτάρκειας, αλλά και η δραστική μείωση του εξωτερικού ανταγωνισμού που επιτεύχθηκε μέσω της εφαρμογής του νέου δασμολογίου και του περιορισμού των εισαγωγών, καθώς και η μαζική συσσώρευση φθηνού εργατικού δυναμικού που ταυτόχρονα αποτελούσε παράγοντα τόνωσης της εγχώριας ζήτησης, διαμόρφωσαν τις συνθήκες και τις προϋποθέσεις για μία δύσμορφη μεγέθυνση της βιομηχανικής βάσης, που χαρακτηριζόταν από ασυνέχειες, ατελή στόχευση και απουσία σαφούς προσανατολισμού. Ο ισχυρός κρατικός παρεμβατισμός και το φθινό εργατικό δυναμικό που αντιπροσώπευαν οι προσφυγικοί πληθυσμοί, λειτούργησαν βραχυπρόθεσμα ως προωθητική δύναμη για την ανάπτυξη της ελαφράς βιομηχανίας στην Ελλάδα, σε μακροπρόθεσμη βάση όμως έδρασαν ως αντικίνητρα για την ποιοτική αναδιάρθρωση του εθνικού προϊόντος με την εισαγωγή νέων παραγωγικών κλάδων στην ελληνική οικονομία, γεγονός που σε βάθος χρόνου αποτέλεσε την μείζονα αιτία για την εδραίωση της οικονομικής υστέρησης της χώρας.

Η μεσοπολεμική περίοδος κατέδειξε επιπροσθέτως του συσχετισμούς ισχύος ανάμεσα στις εγχώριες κεφαλαιοκρατικές δυνάμεις, αλλά πολύ περισσότερο ανέδειξε τα όρια της βούλησης και των επιδιώξεων της κυρίαρχης μερίδας της ελληνικής αστικής τάξης αναφορικά με την στόχευση της υπέρβασης των παραγωγικών δομών που χαρακτήριζαν την ελληνική οικονομία. Πιο συγκεκριμένα το εγχώριο χρηματοπιστωτικό κεφάλαιο είτε εξέφραζε ρητά, δια στόματος Γ. Πεσμαζόγλου, την απροθυμία του να υποστηρίξει την εκβιομηχάνιση της χώρας, συνοδευόμενη με διαρθρωτικές αλλαγές, είτε ακολούθησε μια πολιτική παρακολούθησης των εξελίξεων παρεμβαίνοντας σε συγκεκριμένες περιπτώσεις για να ακυρώσει ή να αποθαρρύνει ενέργειες που γίνονταν προς την κατεύθυνση της ανάπτυξης νέων βιομηχανικών κλάδων που έλειπαν από το εγχώριο οικονομικό κύκλωμα. Η σύγκρουση ανάμεσα στους κύκλους που υποστήριζαν την αναθεώρηση της ελληνικής παραγωγικής δομής, όπως είχε διαμορφωθεί ως τότε, και τους φορείς που απηχούσαν τις απόψεις του εγχώριου χρηματοπιστωτικού μηχανισμού εσωτερικεύτηκε, εν πολλοίς, μέσα στο μεγαλύτερο επιχειρηματικό συγκρότημα της χώρας, την Ε.Τ.Ε. Παράγοντες που συμμετείχαν στη διοίκηση της τράπεζας, κατείχαν σημαντική θέση στο μετοχολόγιό της και ασκούσαν τον εν γένει τον έλεγχό της, διατύπωναν αποκλίνουσες προσεγγίσεις σχετικά με τις κατευθύνσεις που θα έπρεπε να ακολουθήσει η οικονομική πολιτική της χώρας. Η πλευρά που οι απόψεις της συνέπλεαν με τις αντίστοιχες δημόσιες τοποθετήσεις στις οποίες είχε προβεί ο Γ. Πεσμαζόγλου, πρόσωπο που εμφορούνταν από αντιλήψεις εχθρικές στις προοπτικές βιομηχανικής ανάπτυξης, ενώ στελέχη της Ε.Τ.Ε που ταυτόχρονα διέθεταν μεγάλες παραγωγικές μονάδες τηρούσαν, προεξάρχοντος του Ανδρέα Χατζηκυριάκου, φιλική στάση στο ενδεχόμενο σχετικών μεταβολών στην παραγωγική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας. Τις θέσεις του Ανδρέα Χατζηκυριάκου ενστερνίζονταν και άλλες ισχυρές προσωπικότητες όπως ο Πρόδρομος Μποδοσάκης, που αποτελούσε τον ιδιοκτήτη του μεγαλύτερου βιομηχανικού ομίλου της χώρας και ταυτόχρονα έναν από τους μεγαλύτερους, αν όχι το μεγαλύτερο, χρεώστη της Ε.Τ.Ε, ιδιότητα που κατείχε και ο Α. Χατζηκυριάκος. Η θετική τοποθέτηση των Χατζηκυριάκου και Μποδοσάκη στο ζήτημα της ανάπτυξης βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα πρέπει να γίνει κατανοητή στο πλαίσιο των ευνοϊκών συγκυριακών συνθηκών που διαμορφώθηκαν αναφορικά με τις

τιμές και τη ζήτηση για τα προϊόντα της βαριάς βιομηχανίας, και ιδιαίτερα της σιδηροβιομηχανίας και της χαλυβουργίας, διεθνώς αλλά και εγχωρίως, όπου τα χαμηλά επίπεδα του εργατικού κόστους, οι εξοπλιστικές ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων, η υψηλή οικιστική δραστηριότητα και η δημιουργία των δημοσίων υποδομών που έθεταν επιτακτικά η μεταβολή των δημογραφικών μεγεθών και η προϊούσα αστικοποίηση ολοένα και μεγαλύτερου ποσοστού του πληθυσμού, καθιστούσαν εφικτή και οικονομικά ελκυστική την προοπτική της εγχώριας ανάπτυξης κλάδων βαριάς βιομηχανίας σε ορισμένους παραγωγικούς της κλάδους. Η ευμενής στάση συγκεκριμένων ισχυρών εγχώριων βιομηχανικών κύκλων απέναντι σ' αυτή τη προοπτική όμως δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως μια ριζική αναθεώρηση του τρόπου πρόσληψης από την εγχώρια αστική τάξη του ζητήματος που άπτεται των δυνατοτήτων της χώρας να διαφοροποιήσει αποφασιστικά τις παραγωγικές της δομές και να μεταβάλλει τους όρους ενσωμάτωσής της στον διεθνή καταμερισμό εργασίας. Πρόκειται κυρίως για μια συγκυριακή θεώρηση της οικονομικής πραγματικότητας που επιχειρεί να απαντήσει στην επίταση των αδιεξόδων της οικονομικής πολιτικής που ανέκυψαν από την εκδήλωση της διεθνούς οικονομικής κρίσης, θεώρηση η οποία φιλοδοξεί να αντιμετωπίσει τις ανάγκες που αναδύονται από την όξυνση των διακρατικών ανταγωνισμών στο μεσογειακό χώρο και την εν γένει επιδείνωση των διεθνών σχέσεων στο πεδίο της διεθνούς πολιτικής σκηνής, συνδυάζοντας και τις επιχειρηματικές επιδιώξεις των προσώπων που εκφράζουν τις συγκεκριμένες απόψεις βάσει και της ιδιαίτερης θέσης που κατέχουν αυτά τα πρόσωπα στο εγχώριο οικονομικό γίγνεσθαι.

Εντούτοις πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι οι απόψεις περί ανάγκης αλλά και δυνατότητας της Ελλάδας να θέσει σε κίνηση τις διαδικασίες εκβιομηχάνισης αξιοποιώντας μάλιστα τις εγχώριες πλουτοπαραγωγικές πηγές, εξέλιξη που μεταφράζεται σε εκτιμήσεις και έρευνες για την ύπαρξη και το βαθμό αξιοποίησης του εθνικού ορυκτού πλούτου και των υδατοπτώσεων, εκφράζονται για πρώτη φορά την περίοδο της μεταξικής δικτατορίας από οικονομολόγους που ήταν φιλικά διακείμενοι προς το καθεστώς Μεταξά, με κυρίαρχα παραδείγματα τους καθηγητές Δημήτρη Στεφανίδη και Ιωάννη Τουρνάκη (Χατζηιωσήφ 1993:353-355). Στο πλαίσιο αυτών των τοποθετήσεων απορρίπτονται θέσεις που εκφράζονται από την αντιβενιζελική παράταξη, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση το έργο του Κωνσταντίνου Σφυρή που κυκλοφόρησε το 1931 με το τίτλο «Υπό ποίας προϋποθέσεις η Ελλάς είναι βιώσιμος;». Στο συγκεκριμένο έργο προσδιορίζεται το εγχώριο οικονομικό πρόβλημα με όρους γεωοικονομίας, προβάλλοντας ως κύρια αιτία της οικονομικής καθυστέρησης της χώρας τον υπερπληθυσμό της που ορίζεται ως πρόβλημα σε συνάρτηση με την μικρή καλλιεργήσιμη επιφάνεια της χώρας, τη χαμηλή αποδοτικότητα των καλλιεργήσιμων εκτάσεων της, την εν γένει έλλειψη εγχώριων φυσικών πόρων, καθώς και στην γεωγραφική της θέση που επιτρέπει την ενασχόληση των ελλήνων με τις θαλάσσιες μεταφορές, το εμπόριο και την διοχέτευση των πληθυσμιακών της πλεονασμάτων στο εξωτερικό μέσω της μεταναστευτικής διεξόδου στοιχεία που με εθνοφυλετικούς όρους προσδιορίζουν και την περιορισμένη αποδοτικότητα του Έλληνα για συνεχή και συστηματική εργασία (Χατζηιωσήφ 1993:341-342).

Στην βενιζελική παράταξη οι προτάσεις και οι θέσεις που διατυπώνονται αναφορικά με τις αιτίες της οικονομικής υστέρησης και τις κατευθύνσεις που θα έπρεπε να ακολουθήσει η οικονομική πολιτική χαρακτηρίζονται από αμφιταλαντεύσεις και την απουσία ενός σαφούς προσανατολισμού. Ο Αλέξανδρος Διομήδης, στενός συνεργάτης του Ελευθερίου Βενιζέλου και ηγετικό οικονομικό στέλεχος του κόμματος των Φιλελευθέρων, απορρίπτει τις προτάσεις Σφυρή που αφορούν την φυλετική επέκταση των ελλήνων στο μεσογειακό χώρο ως λύση στο πρόβλημα της αναπτυξιακής εμπλοκής και των οικονομικών αδιεξόδων που αντιμετωπίζει η χώρα την μεσοπολεμική περίοδο,

και με δεδομένο ότι οι μεταναστευτικές διέξοδοι παραμένουν την συγκεκριμένη ιστορική περίοδο κλειστές, θεωρεί ως μονόδρομο την πολιτική της επιδίωξης της οικονομικής ανάπτυξης και της αυτάρκειας εντός των εθνικών γεωγραφικών ορίων και υπερθεματίζει για την πολιτική που ακολουθήθηκε από την κυβέρνηση Βενιζέλου που στόχευε στην επέκταση των καλλιεργούμενων εδαφών, στην προστασία της βιομηχανίας και στην εκτέλεση ενός εκτεταμένου προγράμματος δημοσίων έργων. Η πολιτική αυτή κατά τον Διομήδη θα έπρεπε να ακολουθηθεί με περισσότερη ένταση και με κινητοποίηση των εγχώριων αποταμιευτικών πόρων ώστε να επιταχυνθεί ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου (Χατζηιωσήφ 1993:350-351).

Μια διαφοροποιημένη προσέγγιση σχετικά με τον προσανατολισμό της οικονομικής πολιτικής διατυπώνει, στα πλαίσια της αστικής διάνοησης, ο καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας που εκτιμά ότι τα επίπεδα του εθνικού εισοδήματος αδυνατούν να σχηματίσουν μια επαρκή μάζα εγχώριων αποταμιεύσεων ικανή να υποστηρίξει μια πολιτική δυναμικής εκβιομηχάνισης, θέτοντας ως κυρίαρχη αιτία της οικονομικής υπανάπτυξης την έλλειψη κεφαλαίων και προσθέτοντας την ανεπάρκεια των τεχνικών γνώσεων του εγχώριου ανθρώπινου δυναμικού στους βασικούς ανασταλτικούς παράγοντες της ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας (Ζολώτας 1964(1926):119). Παράλληλα ο Ζολώτας θα επικρίνει τις αντιλήψεις που εκφράζονταν από τις διοικήσεις των εμπορικών τραπεζών, και ιδιαίτερα της Ε.Τ.Ε, οι οποίες θεωρούσαν ότι έλειπαν στην Ελλάδα οι αναγκαίοι όροι για την ανάπτυξη της εγχώριας βιομηχανίας με αποτέλεσμα η πιστωτική τους πολιτική έναντι της ελληνικής βιομηχανίας να μην ευνοεί την προώθηση της εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας και ως εκ τούτου να επιτείνεται το ήδη οξύ πρόβλημα της έλλειψης χρηματικών κεφαλαίων που αντιμετώπιζαν οι μεταποιητικοί κλάδοι (Ζολώτας 1964(1926):124). Η άρση του αδιεξόδου που θέτει η ελλιπής χρηματοδότηση της ελληνικής βιομηχανίας από το τραπεζικό σύστημα και η εν γένει έλλειψη του συντελεστή κεφάλαιο που χαρακτηρίζει την ελληνική οικονομία εναποτίθεται στην εισροή ξένου κεφαλαίου για την τοποθέτηση του στον ιδιωτικό τομέα, αφενός γιατί μετά την πτώχευση του 1932 το ελληνικό Δημόσιο αδυνατεί να δανεισθεί από το εξωτερικό και αφετέρου γιατί το κράτος έχει αποτύχει να διαδραματίσει επιχειρηματικό ρόλο. Επιπροσθέτως ο Ζολώτας υποστηρίζει μια πιο ενεργή κρατική παρέμβαση στην οικονομία, θέση που βρίσκεται σε σύμπνοια με το πνεύμα της εποχής, αποκλείοντας όμως την ανάληψη αρμοδιοτήτων οικονομικής φύσεως από τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, ισχυριζόμενος ότι η φύση της λειτουργίας αυτών των θεσμών δεν προσφέρεται για την χάραξη και την άσκηση οικονομικής πολιτικής και προτείνει την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της εκτελεστικής εξουσίας η οποία δεν θα συνεπικουρείται στο έργο της από τον κρατικό διοικητικό γραφειοκρατικό μηχανισμό, καθόσον αυτός έχει αποδειχθεί, κατά το Ζολώτα, ανεπαρκής ακόμα και στα πλέον προηγμένα κράτη, λόγω της έλλειψης επαρκώς καταρτισμένων στελεχών, να υποστηρίξει το έργο της εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία. Αντίθετα προτείνεται η σύσταση ενός ειδικού συμβουλευτικού οικονομικού οργάνου που θα απαρτίζεται από υψηλής στάθμης επιστημονικό προσωπικό χωρίς την γνωμοδότηση του οποίου κανένα νομοσχέδιο που θα αφορά την οικονομική πολιτική δεν θα υποβάλλεται στη Βουλή για ψήφιση (Ζολώτας 1936:100-110). Επιπλέον ο Ζολώτας απορρίπτει το φασιστικό πρότυπο κρατικής οργάνωσης, θεωρώντας το αφενός ως αμφιβόλου αποτελεσματικότητας και αφετέρου απρόσφορες τις κοινωνικοοικονομικές συνθήκες στην Ελλάδα για την υιοθέτηση αυτού του συστήματος (Ζολώτας 1936:105). Αναφορικά με την επάρκεια των φυσικών πόρων της χώρας ο Ζολώτας επαναδιατυπώνει το επιχείρημα, για το περιορισμένο μέγεθος των εδαφών που επιδέχονται καλλιέργεια και για τις δυσμενείς κλιματολογικές συνθήκες που θέτουν στενά όρια στην εντατική καλλιέργεια των γεωργικών εκτάσεων, με εξαίρεση τη

σταφίδα, τον καπνό και την ελιά που η παραγωγή τους ευνοείται ιδιαίτερα από τις εδαφοκλιματικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα. Στον αντίποδα των εγγενώς περιορισμένων δυνατοτήτων της ελληνικής γεωργίας βρίσκεται ο ορυκτός πλούτος της χώρας, με την ύπαρξη σημαντικών κοιτασμάτων μεταλλευμάτων, και το υδατικό δυναμικό της, που κατά το Ζολώτα εμφανίζουν μεγάλα περιθώρια εκμετάλλευσης (Ζολώτας 1936:9-10).

Κριτική στις θεωρίες βιωσιμότητας που διατυπώνονται από τους κύκλους της εγχώριας αστικής οικονομικής σκέψης έρχεται να ασκήσει ο Σ. Σωμερίτης μέσα από τις στήλες του περιοδικού «Σοσιαλιστική Επιθεώρηση». Σύμφωνα με τον Σωμερίτη τα αδιέξοδα της ελληνικής οικονομίας δεν οφείλονται σε εγγενείς αδυναμίες της, αλλά στους ίδιους τους νόμους της καπιταλιστικής οικονομίας, οι οποίοι ταυτόχρονα αποτελούν και τον οδηγό για την έξοδο της ελληνικής οικονομίας από την στασιμότητα και την κρίση. Συγκεκριμένα ο Σωμερίτης προτείνει, εν έτει 1933, την σύναψη πολιτικών συμφωνιών με σκοπό την δημιουργία νέων εξωτερικών αγορών, στα Βαλκάνια και την Τουρκία, για τα προϊόντα της αναπτυσσόμενης ελληνικής βιομηχανίας, ευελπιστώντας ότι η εξαγωγή βιομηχανικών προϊόντων θα αντικαταστήσει την εξαγωγή των εργατικού δυναμικού (Χατζηιωσήφ 1993:347-348).

Το ζήτημα του ορυκτού πλούτου της χώρας και του υδατινικού δυναμικού της αποκτά κομβική ρόλο στις συζητήσεις περί των δυνατοτήτων εκβιομηχάνισης της χώρας δεδομένου ότι στοιχειοθετούν τους αναγκαίους όρους για την εγχώρια προμήθεια των πρώτων υλών για τη βιομηχανία και την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών που προϋποθέτει η ανάπτυξη της. Παρά το γεγονός ότι το σημαντικό πλουτοπαραγωγικό δυναμικό της χώρας δεν αποτελούσε έναν άγνωστο αναπτυξιακό συντελεστή κατά το Μεσοπόλεμο, η σκοπιμότητα και η δυνατότητα αξιοποίησης του προς όφελος της εκβιομηχάνισης θα διερευνηθούν, έστω και κατά τρόπο αποσπασματικό και ατελή, μόνο κατά την περίοδο του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου όταν και το ζήτημα της ανάπτυξης εγχώριας βαριάς βιομηχανίας θα τεθεί συστηματικότερα και με μεγαλύτερη ένταση από ορισμένους εγχώριους επιχειρηματικούς κύκλους και τα στρατιωτικά επιτελεία της χώρας, που εκκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες θα συγκλίνουν σ' ένα κοινό τόπο: την σκοπιμότητα για την δημιουργία εγχώριας βαριάς βιομηχανίας.

Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων δεν θα περιοριστεί κατά το Μεσοπόλεμο στις εισηγήσεις των επιτελείων για την αναγκαιότητα συγκρότησης εγχώριας βαριάς βιομηχανίας και ειδικότερα μονάδων παραγωγής πολεμικού υλικού, αλλά θα επεκταθεί και σε επεμβάσεις, άμεσες ή έμμεσες, στην πολιτική ζωή προκειμένου να διασφαλιστούν οι όροι αναπαραγωγής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού μέσα στις συνθήκες έντονης ρευστότητας που διαμόρφωσαν τα ιστορικά γεγονότα της προσφυγικής εισροής, του κλονισμού της δημόσιας πίστεως του ελληνικού κράτους, της διεθνούς οικονομικής κρίσης, της απουσίας των μεταναστευτικών διεξόδων, των οικονομικών αδιεξόδων της ελληνικής οικονομίας και της συνακόλουθης ισχυρής κρατικής παρέμβασης στην οικονομική σφαίρα. Οι παρεμβάσεις των ενόπλων δυνάμεων στο πολιτικό γίνεσθαι της χώρας αποσκοπούσαν πρωτίστως στην αυταρχική διαχείριση των εργασιακών σχέσεων, στην αποκατάσταση των πιστωτικών σχέσεων μεταξύ του ελληνικού κράτους και των εγχώριων, κατά κύριο λόγο, δανειστών του και στη διευθέτηση των εξωτερικών οικονομικών σχέσεων της χώρας. Στόχος των μεσοπολεμικών κυβερνήσεων που σχηματίστηκαν μετά από στρατιωτικές επεμβάσεις δεν ήταν η άρση της ταξικής διάρθρωσης της ελληνικής κοινωνίας και των αντιθέσεων που αυτή γεννούσε, αλλά η εξασφάλιση της αναπαραγωγής του υφιστάμενου κοινωνικοοικονομικού συστήματος, όταν αυτή συναντούσε δυσκολίες, και η αποφυγή προώθησης αλλαγών που θα μπορούσαν να αποδεσμεύσουν ανεξέλεγκτες εσωτερικές δυνάμεις.

Στο πεδίο της κρατικής παρέμβασης στο χώρο της οικονομίας και ιδιαίτερα στο χώρο της βιομηχανίας, η ασθενική αντίδραση των κυβερνήσεων στις ανασχές, τις πιέσεις και τα προσκόμματα που έθεται τα ισχυρά επιχειρηματικά συμφέροντα του εξωτερικού, η αναμικτή υποστήριξη που παρείχε η κρατική πολιτική στις προσπάθειες αναδιάρθρωσης της σύνθεσης της εθνικής παραγωγής και η ανεπαρκής στήριξη από το καθεστώς Μεταξά των σχεδίων για την δημιουργία μονάδων βαριάς βιομηχανίας που υποστηρίζονταν από επιχειρηματικούς φορείς και στελέχη των ενόπλων δυνάμεων, οδήγησαν στην αποτελμάτωση των όποιων προσπαθειών και στοχεύσεων για την προαγωγή των παραγωγικών δυνάμεων της ελληνικής οικονομίας.

Ο χαρακτήρας και η αποτελεσματικότητα των κρατικών παρεμβάσεων στην οικονομία προσδιοριζόταν από τη μορφή και τη δυναμική των παραγωγικών δομών του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας. Η κυριαρχία των μικρών σε μέγεθος επιχειρήσεων στην διάρθρωση του ελληνικού παραγωγικού συστήματος που συμβάλλουν με χαμηλή προστιθέμενη αξία στο σχηματισμό του τελικού προϊόντος και η απουσία κλάδων βαριάς βιομηχανίας, και κυρίως του τομέα παραγωγής μέσων παραγωγής, και η επικράτηση των εμπορικοπιστωτικών δραστηριοτήτων στο εγχώριο επιχειρηματικό γίγνεσθαι, καθιστούσαν το ελληνικό παραγωγικό κύκλωμα οριακά κερδοφόρο, αν όχι ζημιογόνο, με αποτέλεσμα η φοροδιαφυγή και η αποφυγή επιβολής υψηλής φορολογίας, να συνιστά όρο επιβίωσης για μεγάλο τμήμα του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου, γεγονός που σηματοδοτούσε την μειωμένη εισροή φορολογικών πόρων στο δημοσιονομικό κύκλωμα και συνακόλουθα την ανεπαρκή κρατική παρέμβαση στη σφαίρα της οικονομίας. Ο καχεκτικός ιδιωτικός τομέας δεν ήταν σε θέση να υποστηρίξει με την ισχύ φοροδοτική του ικανότητα την συγκρότηση επαρκών διοικητικών μηχανισμών και την υλοποίηση εκτεταμένων παρεμβατικών πολιτικών που θα καθιστούσαν την κρατική παρουσία στο χώρο της οικονομίας αποτελεσματική και προωθητική της οικονομικής ανάπτυξης. Η κρατική παρέμβαση τη μεσοπολεμική περίοδο υπήρξε αρκούντως έντονη σε ρυθμιστικό επίπεδο, αλλά, κατά το μάλλον ή ήττον, υποτονική, αποσπασματική και αυτοαναιρούμενη σε όρους αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών και επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης, παραμένοντας δέσμια των περιορισμών που τίθεντο στο εύρος και την ποιότητα της δράσης της από το μειωμένο δυναμισμό της ιδιωτικής οικονομίας της χώρας.

Κρίσιμο ερμηνευτικό ζήτημα στοιχειοθετεί και το πλέγμα των σχέσεων που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην Ε.Τ.Ε και τους μεγαλοχρεώστες της, καθώς ορισμένοι εξ αυτών υπήρξαν διαπρύσιοι υποστηρικτές της προώθησης του βιομηχανικού δυναμικού της χώρας. Ειδικότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαμόρφωση των εξαρτήσεων που υπήρχαν μεταξύ των μεγάλων βιομηχανικών πελατών της Ε.Τ.Ε, που ήταν ή όχι ταυτόχρονα στελέχη ή/και μέτοχοι της Ε.Τ.Ε, και προσώπων, στελεχών ή/και μετόχων, που έλεγχαν την τελική κατανομή των πιστωτικών πόρων της τράπεζας. Δεν θα στερείτο βάσης η υπόθεση ότι οι μεγαλοοφειλέτες της Ε.Τ.Ε αδυνατούσαν να αρθρώσουν και να υλοποιήσουν μια σχετικά αυτόνομη στρατηγική βιομηχανικής ανάπτυξης, δεδομένου των δεσμεύσεων και των δανειακών υποχρεώσεων που είχαν έναντι της Ε.Τ.Ε, και να αντιτάξουν μια ριζικά διαφορετική πολιτική που να αντίκειται στις επιδιώξεις και τις επιθυμίες των παραγόντων που διέθεταν υπό τον έλεγχό τους τους δανειακούς πόρους της τράπεζας, ή την ισχύ να επηρεάζουν αποφασιστικά την κατανομή των πιστώσεων της Ε.Τ.Ε, επιβάλλοντας ουσιαστικά τις αντιλήψεις τους αναφορικά με τις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής και προωθώντας παράλληλα την παγίωση των εγχώριων παραγωγικών μηχανισμών σε χαμηλά επίπεδα ανάπτυξης.

Η περίοδος της Κατοχής που ακολούθησε ενέτεινε τις πάγιες και δομικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας δημιουργώντας το πρόσφορο έδαφος για την πιστωτική και κερδοσκοπική μερίδα της ελληνικής επιχειρηματικής τάξης, με τις

μεταβολές που έλαβαν χώρα στο εσωτερικό της την κατοχική περίοδο, να διαμορφώσει, εντός του μεταπολεμικού, διεθνούς και εγχώριου, οικονομικού περιβάλλοντος, τους όρους σταθεροποίησης της ισχύος της, με ότι αυτό συνεπαγόταν για την αναπαραγωγή των φαινομένων στασιμότητας και υπανάπτυξης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Ο ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΟΧΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ 1941 – 1944

3.1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η έκρηξη του Β' Παγκοσμίου πολέμου το 1939 και η χρονική του επέκταση ως και το 1945 δεν θα μπορούσε να αφήσει ανεπηρέαστη την Ελλάδα και να μην επιφέρει βαθύτατες μεταβολές στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική δομή της χώρας. Η Ελλάδα αποτελώντας ένα από τα κύρια θέατρα πολεμικών επιχειρήσεων κατά τη διάρκεια του πολέμου δέχτηκε ισχυρότατες αλλαγές στη διαμόρφωση της ιστορικής της διαδρομής σε μια περίοδο που είχαν επιτευχθεί σημαντικά βήματα προόδου τόσο σε επίπεδο εμπέδωσης της δημοσιονομικής και νομισματικής σταθερότητας όσο και στην σφυρηλάτηση αντιλήψεων που ευνοούσαν την προώθηση της βιομηχανικής ανάπτυξης της χώρας σε μόνιμη και μακροπρόθεσμη βάση. Οι αντιλήψεις αυτές δεν αποτελούσαν αντικείμενο ευρύτερης αποδοχής από το σύνολο της πολιτικής και επιχειρηματικής ελίτ της χώρας, καθώς η ισχυροποίηση του δευτερογενούς τομέα αντιμετωπιζόταν ως απόρροια της διεθνούς κρίσης της περιόδου 1929 – 1933, της κατάρρευσης του ΚΣΧ, της παγκόσμιας νομισματικής και συναλλαγματικής αστάθειας, της συρρίκνωσης του διεθνούς εμπορίου και της συνεπακόλουθης πολιτικής οικονομικού προστατευτικού που εφάρμοσε σχεδόν το σύνολο των κρατών την δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία. Με άλλα λόγια η ενίσχυση της βιομηχανικής παραγωγής της χώρας, εξέλιξη που υπήρξε απότοκος της πολιτικής προστατευτισμού που ακολούθησε και η Ελλάδα, θεωρήθηκε από τους Έλληνες ιθύνοντες μια κατάσταση προσωρινού χαρακτήρα που επήλθε κατά αναγκαίο τρόπο λόγω των συνεπειών που γέννησε η διεθνής οικονομική κρίση, παρά η απαρχή μιας ενσυνείδητης, οργανωμένης και μεθοδικής προσπάθειας με μακρόπνοο σχεδιασμό για την επίτευξη ενός υψηλού βαθμού εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας.

Παρά τις δομικές αδυναμίες και την εγγενώς περιορισμένη δυναμική σε βάθος χρόνου που χαρακτήριζε τη σημαντική αύξηση της συμμετοχής του δευτερογενούς τομέα στη διαμόρφωση του εθνικού προϊόντος, λόγω του γεγονότος ότι αυτή η αύξηση υπήρξε αποτέλεσμα του καθεστώτος προστατευτισμού της εγχώριας παραγωγής και της πολιτικής αυτάρκειας που ακολούθησε η χώρα εναρμονιζόμενη με την κρατούσα διεθνή τάση, το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η συμμετοχή της Ελλάδας σ' αυτόν και η κατοχή της χώρας για μεγάλο χρονικό διάστημα από τα γερμανικά – και τα συμμαχικά σ' αυτούς ιταλικά και βουλγαρικά – στρατεύματα, ανέκοψε βίαια μια σαφέστατα ανοδική πορεία που ακολούθησε η Ελλάδα σε οικονομικό επίπεδο πριν την έναρξη του πολέμου.

Οι βαθύτατες μεταβολές που επέφερε στο κοινωνικό σώμα της χώρας η κατοχική περίοδος θα επιδράσουν αρνητικότερα την μεταπολεμική διαδρομή της χώρας και θα σημαδέψουν την κοινωνικοοικονομική της ανάπτυξη ως τις μέρες μας.

3.2. ΟΙ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Η Ελλάδα ενεπλάκη στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο σε μια περίοδο που είχε κατορθώσει να εδραιώσει την νομισματική σταθερότητα και να εξισορροπήσει το δημοσιονομικό της ισοζύγιο. Παράλληλα η χώρα είχε πετύχει κατά τη Β' δεκαετία του Μεσοπολέμου να τονώσει σε σημαντικό βαθμό και την εγχώρια παραγωγική βάση, κυρίως στους τομείς των βασικών καταναλωτικών αγαθών. Τα γεγονότα όμως αυτά δεν πρέπει να δίνουν την εσφαλμένη εντύπωση ότι η ελληνική οικονομία είχε πετύχει να απαλλαγεί από τις χρόνιες αδυναμίες της και από την υστέρηση της συγκριτικά με τις προηγμένες βιομηχανικά χώρες του καπιταλιστικού κέντρου.

Τα αναμφισβήτητα βήματα οικονομικής προόδου που συντελέστηκαν πριν την εμπλοκή της χώρας στο Β' Παγκόσμιο πόλεμο θα πρέπει να αποδοθούν, κατά μείζονα λόγο, στις ευνοϊκές συνθήκες που δημιουργήθηκαν τόσο από το προσφυγικό ρεύμα που εισήλθε στη χώρα μετά την Μικρασιατική εκστρατεία όσο κι από την πολιτική του προστατευτισμού και της αυτάρκειας των εθνικών οικονομικών που ακολουθήθηκε διεθνώς ως απάντηση στη διεθνή οικονομική κρίση και την κατάρρευση του διεθνούς συναλλακτικού κυκλώματος, που – εν πολλοίς – υπήρξε αποτέλεσμα της αποδιάρθρωσης του ΚΣΧ.

Η νομισματική σταθερότητα, εσωτερική κι εξωτερική διατηρήθηκε κατά τη διάρκεια του Ελληνοϊταλικού πολέμου ως την κατάληψη της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα (Οκτώβριος 1940 – Απρίλιος 1941). Σημαντικό ρόλο σ' αυτήν την εξέλιξη διαδραμάτισε η βελτίωση που παρουσίασε το ισοζύγιο πληρωμών καθώς τα χρόνια που προηγήθηκαν της έναρξης του πολέμου, αλλά και μετά το ξεκίνημά του, αυξήθηκαν κατά πολύ οι άδηλοι πόροι που προέρχονταν από τη ναυτιλιακή δραστηριότητα, ως αποτέλεσμα της ανοδικής πορείας που σημειώθηκε στις τιμές των ναύλων και των ασφαλίσεων (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου, 2002 :186). Η πολεμική προπαρασκευή της χώρας δεν προκάλεσε έξαρση των πληθωριστικών πιέσεων καθώς η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, κατά 48,6 % το 1940 προκειμένου ν' αντιμετωπιστούν οι πολεμικές ανάγκες της χώρας, καλύφθηκε από την αύξηση του συναλλαγματικού καλύμματος που προήλθε από πιστώσεις που παρείχε η Μεγάλη Βρετανία στην Ελλάδα. Ενδεικτικό της διατήρησης της νομισματικής σταθερότητας αποτελεί και το ποσοστό που αντιπροσώπευε το συναλλαγματικό απόθεμα της χώρας ως προς τη νομισματική κυκλοφορία, που το Δεκέμβριο του 1940 υπερέβαινε το 60 % έναντι 39 % τον αντίστοιχο μήνα του 1939 (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002: 187).

Η Ελλάδα συνεπώς, μέχρι και την επιβουλή της γερμανικής κατοχής τον Απρίλιο του 1941 δεν γνώρισε φαινόμενα αστάθειας επί τη βάση δύο κυρίως παραγόντων: αφενός της εισροής σημαντικών συναλλαγματικών εισροών που προήλθαν από τη ναυτιλιακή δραστηριότητα και από δάνειο που συνήφθη με την Αγγλική κυβέρνηση, ως αντιστάθμισμα για τη συμμετοχή της χώρας στον πόλεμο στο πλευρό της Μεγάλης Βρετανίας, και αφετέρου από τη σχετικά συγκρατημένη αύξηση της χρηματικής κυκλοφορίας από τις νομισματικές αρχές. Επιπλέον τα κυβερνητικά μέτρα που ελήφθησαν καθ' όλη τη διάρκεια του 1940 συνέτειναν στη συγκέντρωση κάτω από τον έλεγχο του κράτους του συνόλου της εγχώριας παραγωγής και των εισαγόμενων αγαθών ώστε να καταστεί δυνατός ο επαρκής εφοδιασμός της αγοράς και να μην παρατηρηθεί υστέρηση στην προσφορά αγαθών ή εκδηλωθούν κερδοσκοπικά φαινόμενα από τακτικές των παραγωγών, όπως η αποθεματοποίηση αγαθών, προκειμένου να εμφανιστεί τεχνητή ανεπάρκεια εφοδιασμού της αγοράς, ή λόγω υπερτιμολόγησης της προσφερόμενης παραγωγής εξαιτίας της υπερβάλλουσας ζήτησης ή αδυναμίας της παραγωγικής μηχανής να αυξήσει την αποδοτικότητά της κάτω από αυτές τις έκτακτες συνθήκες.

3.3. Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ (1941-1944): ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Πέρα από κάθε αμφιβολία η κατοχική περίοδος αποτέλεσε την ιστορική μήτρα βαθύτατων μεταβολών στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό. Η σπουδαιότητα και η πολυπλοκότητα όμως των εξελίξεων που έλαβαν χώρα κατά το χρονικό διάστημα που η Ελλάδα τελούσε υπό γερμανική κατοχή, αλλά και σε κάποιες περιοχές που η γερμανική διοίκηση διέθετε και τη συνδρομή ιταλικών, στα Ιόνια νησιά, και βουλγαρικών σε περιοχές της Β. Ελλάδας, στρατευμάτων, πρέπει να γίνει κατανοητή και στο πλαίσιο των μεταβολών που προηγήθηκαν στον κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό ιστό της χώρας. Η αποτυχία της Μικρασιατικής εκστρατείας και η έλευση 1,5 εκ. προσφύγων πρωτίστως, αλλά και δευτερευόντως η διεθνής οικονομική κρίση και η αναδίπλωση των εθνικών οικονομιών σε πολιτικές και πρακτικές που στόχευαν στην απόκτηση του μεγαλύτερου δυνατού βαθμού οικονομικής αυτάρκειας, μη εξαιρουμένης της Ελλάδας, δρομολόγησαν σύνθετες κοινωνικές διεργασίες και διαμόρφωσαν μια ριζικά διαφορετική κοινωνική πραγματικότητα πριν την εμπλοκή της χώρας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Η ανάδυση νέων κοινωνικών στρωμάτων από την εκβιομηχάνιση, έστω και με τα χαρακτηριστικά της υστέρησης και της καχεξίας με την οποία αυτή η εκβιομηχάνιση πραγματοποιήθηκε, σηματοδότησε αμφίδρομες εξελίξεις και στο πολιτικό πεδίο. Η επιβολή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου από τον Ιωάννη Μεταξά και η αναστολή των δημοκρατικών διαδικασιών και δικαιωμάτων δεν είχε ως αποτέλεσμα μόνο τη διατήρηση των κεκτημένων και των προνομίων της ελληνικής αστικής τάξης σε μια περίοδο που μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού βρισκόταν σε πορεία προοιούσας προλεταριοποίησης, αλλά και τη σφυρηλάτηση μιας στοιχειώδους έστω, ταξικής συνείδησης από ορισμένα εργατικά στρώματα, κάτι που οδήγησε στην ανάπτυξη συγκρουσιακών σχέσεων ανάμεσα στο καθεστώς του Ιωάννη Μεταξά και των στρωμάτων αυτών.

Μέσα σ' αυτό το κοινωνικό πλαίσιο θα πραγματοποιηθεί η είσοδος της Ελλάδας στην παγκόσμια σύρραξη, η εισβολή των Γερμανικών στρατευμάτων και η συγκρότηση και η υλοποίηση της αντιστασιακής προσπάθειας, η εμφάνιση της οποίας σαφέστατα προκλήθηκε από την ανάγκη των εθνικοαπελευθερωτικών στοχεύσεων, αλλά δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και το εσωτερικό κοινωνικό υπόβαθρο που είχε διαμορφωθεί πριν το ξέσπασμα του πολέμου, καθώς αυτό επέδρασε βαθύτατα στη μορφοποίηση των σκοπεύσεων του βασικού αντιστασιακού μετώπου, πέραν των σκοπεύσεων που σχετίζονταν με τις ανάγκες απελευθέρωσης της χώρας απ' τα στρατεύματα του Γ' Ράιχ

3.4. ΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1941 – 1944

Η γερμανική διοίκηση αναλαμβάνοντας τη διακυβέρνηση της Ελλάδας ύστερα από την εισβολή και την κατοχή της χώρας από τα γερμανικά στρατεύματα ανέθεσε στον στρατηγό Γεώργιο Τσολάκογλου τον σχηματισμό κυβέρνησης. Η κυβέρνηση που σχηματίστηκε στις 30 Απριλίου του 1941 υπό την προεδρία του στρατηγού Τσολάκογλου αποτέλεσε την πρώτη ελληνική κατοχική κυβέρνηση, η οποία φυσικά απολάμβανε της εμπιστοσύνης της Γερμανικής διοίκησης υπό της διαταγές της οποίας καλούνταν ν' ασκήσει το έργο της διακυβέρνησης της χώρας. Όπως γίνεται εύκολα αντιληπτό η κυβέρνηση Τσολάκογλου, αλλά και οι διάδοχες ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις, δεν εφάρμοζαν μια αυτόνομη κυβερνητική πολιτική. Το κυβερνητικό έργο,

κατά το εύρος και το βάθος που θα μπορούσε αυτό να λάβει κάτω από τις συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί σε μια χώρα που τελεί υπό κατοχή, υπόκειντο στην άμεση υποταγή και τον έλεγχο της γερμανικής κατοχικής διοίκησης. Χρήζει, εν τούτοις, αναφοράς ότι στην κατεχόμενη Ελλάδα δεν υπήρξε κατάλυση των θεμελιωδών φιλελεύθερων οικονομικών αρχών της ατομικής ιδιοκτησίας και της ελευθερίας σύναψης των συμβάσεων. Οι αρχές αυτές, που βρίσκονται στη βάση της λειτουργίας των καπιταλιστικών οικονομιών, αποτέλεσαν τον κανόνα που διήπε την οικονομική ζωή κατά τη διάρκεια της Κατοχής, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν εμφανίστηκαν και έκδηλες εξαιρέσεις, όπως η δήμευση των περιουσιών των Εβραίων (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:1821), όπως εξακολούθησαν να ισχύουν και οι θεμελιακοί δημοσιονομικοί κανόνες και τυπικά τουλάχιστον, δεν ανεστάλη η εφαρμογή των νομισματικών συστημάτων παρά τις σημαντικότερες ανωμαλίες οι οποίες παρουσιάστηκαν.

Το πεδίο όπου εμφανίστηκαν έντονες αποκλείσεις από τις βασικές καπιταλιστικές αρχές ήταν οι εργασιακές σχέσεις. Οι αποκλείσεις στο χώρο των εργασιακών σχέσεων ήταν μαζικές και διαρκείς δεδομένου του εκτεταμένου, σε χωρικό και χρονικό εύρος, χαρακτήρα που έλαβαν οι διάφορες μορφές καταναγκαστικής εργασίας όπως οι αγγαρείες αγροτών, η υποχρεωτική στρατολόγηση εργατών και η καταναγκαστική εργασία αιχμαλώτων πολέμου και κρατουμένων σε στρατόπεδα συγκέντρωσης (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:182). Οι ακολουθούμενες αυτές πρακτικές στη σφαίρα των εργασιακών σχέσεων αποδείχτηκαν εξαιρετικά προσοδοφόρες για πολλούς εργοδότες που διεύρυναν τα ποσοστά κερδοφορίας των επιχειρήσεών τους, χρησιμοποιώντας στην παραγωγική διαδικασία εργατικό δυναμικό που στρατολογούνταν από τις κατοχικές δυνάμεις και αμείβονταν με πενιχρά ποσά, φροντίζοντας μάλιστα να υπερτιμολογούν το εργατικό κόστος ή να συμπίεζουν της αμοιβές των εργατών, ώστε να μεγιστοποιήσουν τα κέρδη τους, καθώς τα κοστολόγια καλύπτονταν από την εξασφαλισμένη πελατεία τους που ήταν σε πολλές περιπτώσεις η γερμανική κατοχική διοίκηση (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:182). Ακόμη όμως και στις περιπτώσεις που ο καταναλωτής του προϊόντος της παραγωγής δεν ήταν οι κατοχικές δυνάμεις, η ίδια η δυνατότητα χρησιμοποίησης εργατικού προσωπικού που ήταν επιταγμένο από την κατοχική διοίκηση, επέτρεπε στους εργοδότες να παράγουν με πολύ χαμηλό εργατικό κόστος και να διαθέτουν τα προϊόντα τους, που δεν προορίζονταν για την κάλυψη των αναγκών των δυνάμεων κατοχής, σε πολύ υψηλές τιμές, δεδομένων και των συνθηκών που επικρατούσαν σε μια οικονομία που οι παραγωγικές της δομές είχαν αποδιαρθρωθεί κατά την κατοχική περίοδο.

Η βίαιη απόσπαση και η επίταξη της παραγωγής δεν στάθηκαν επαρκείς μέθοδοι για την ικανοποίηση των αναγκών της κατοχικής διοίκησης. Αυτό αιτιολογείται στη βάση της παραδοχής ότι οι παραγωγοί διατηρούν πάντα ως ένα βαθμό τον έλεγχο ως προς την ένταση και τον ρυθμό της εργασίας, αλλά και την ποιότητα της απόδοσης του εργατικού δυναμικού και το μέγεθος της παραγωγής σε σχέση με τις διαθέσιμες πρώτες ύλες (Θωμαδάκης 2006(1981):119). Η ικανότητα και ο βαθμός αποτελεσματικότητας οποιουδήποτε κρατικού μηχανισμού να επιτάξει, να αποσπάσει βίαια και να ιδιοποιηθεί τμήμα ή και το σύνολο της παραγωγής περιορίζεται από την αντίστοιχη ικανότητα των παραγωγών, να καταστρέψουν, να υπονομεύσουν, να αποκρύψουν και να αλλοιώσουν την παραγωγή. Η διάθεση και η ικανότητα των παραγωγών να αντισταθούν είναι παράγοντες που προσδιορίζουν τον βαθμό επιτυχίας μεθόδων που βασίζονται σε μηχανισμούς άσκησης βίας ή κάθε άλλης μορφής καταναγκασμού αναφορικά με την απόσπαση εκροών της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτή η αναγνώριση είναι που κατέστησε επιβεβλημένη για την κατοχική διοίκηση την ανάγκη θέσπισης μιας σειράς οικονομικών κινήτρων για τους παραγωγούς προκειμένου να διαμορφωθεί κοινό έδαφος

για την ανάπτυξη της συνεργασίας ανάμεσα στη γερμανική διοίκηση και τους παραγωγικούς φορείς (Θωμαδάκης 2006 (1981):119).

Κατά συνέπεια, οι μηχανισμοί αναγκαστικής απόσπασης πόρων από την κατοχική διοίκηση λειτούργησαν εντονότερα στο πεδίο των εργασιακών σχέσεων και λιγότερο στο επίπεδο της διάθεσης του παραγόμενου προϊόντος, κάτι που ίσως να δικαιολογείται και από τον χαρακτήρα της ελληνικής οικονομίας, όπου κυριαρχούσε η μικρής κλίμακας παραγωγή, η χαμηλή εξειδίκευση εργασίας και το χαμηλό επίπεδο της χρησιμοποιούμενης τεχνολογίας. Σε οικονομίες τέτοιου είδους ο έλεγχος και η οικειοποίηση της παραγωγής, μέσω κυρίως της πολιτικής της βίαιης απόσπασης εργαζομένων από τις παραδοσιακές δραστηριότητές τους, καθιστά πιο εύκολο για την κατοχική διοίκηση το έργο της οικονομικής απομύζησης της υπό κατάληψη χώρας (Θωμαδάκης 2006 (1981):118). Αντιθέτως μια βιομηχανικά προηγμένη οικονομία προσφέρεται περισσότερο για την επιβολή μιας οικονομικής πολιτικής από τις κατοχικές αρχές που δεν θα έθιγαν τις αναπαραγωγικές δομές του οικονομικού συστήματος της χώρας με μεθόδους επίταξης του εργατικού δυναμικού αλλά θα βασιζόνταν κυρίως στην απόσπαση των τελικών εκροών των παραγωγικών μηχανισμών.

Στο σημείο αυτό είναι αναγκαίο να γίνουν κι ορισμένες αναφορές στα στοιχεία που διαφοροποιούν την οικονομία των πόλεων από την αντίστοιχη της υπαίθρου, όπως αυτές μορφοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής εξαιτίας του χαρακτήρα των παρεμβάσεων και των ενεργειών που πραγματοποίησαν οι κατοχικές αρχές στον οικονομικό βίο της χώρας. Αφετηριακά πρέπει να τονιστεί ότι η επίταξη των συγκοινωνιακών μέσων και των καυσίμων από τη γερμανική διοίκηση απέκοψε την οικονομία των πόλεων από τις αγροτικές περιοχές αλλά περιόρισε επίσης σοβαρά και το δίκτυο των αστικών μεταφορών. Σ' αυτό το πλαίσιο η οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας κατέστη ένα σύνολο κλειστών τοπικών οικονομιών, χωρίς δυνατότητα επικοινωνίας μεταξύ τους προκαλώντας μ' αυτόν τον τρόπο την κατάρρευση του συστήματος διακίνησης των προϊόντων και των διαύλων ανεφοδιασμού, γεννώντας έτσι τις προϋποθέσεις για τη δημιουργία και την εξάπλωση των μαύρων αγορών (Θωμαδάκης 2006 (1981):122).

Η γερμανική κατοχική διοίκηση προκειμένου να επιτύχει την διάθεση προς πώληση των κρυφών αποθεμάτων και να δώσει κίνητρα στην εγχώριο παραγωγικό μηχανισμό δεν κατέφευγε στην βίαιη απόσπαση του προϊόντος αλλά παρείχε το χρηματικό αντίτιμο για την αγορά της παραγωγής, διότι σε πολλές περιπτώσεις αποδεικνύονταν εξαιρετικά δυσχερές το έργο της εξεύρεσης και επίταξης των παραγόμενων αγαθών. Συγκεκριμένα η γερμανική διοίκηση κατόπιν εντολών που έδινε προς την Τ.τ.Ε, μέσω του Υπουργείου Οικονομικών, αποκτούσε πιστώσεις που της εξασφάλισαν απεριόριστη αγοραστική δύναμη, αφού η προσφυγή στο εκδοτικό πρόνομο από την κατοχική διοίκηση ήταν αδιάκοπη, φροντίζοντας μάλιστα να προμηθεύεται την παραγωγή σε τιμές διατίμησης, που καθορίζονταν σε χαμηλά επίπεδα και ίσχυαν αποκλειστικά γι' αυτήν. Με αυτό το μηχανισμό οι κατακτητές εξασφάλιζαν αγοραστική δύναμη που ήταν κατά πολύ μεγαλύτερη από την ονομαστική αξία του χαρτονομίσματος που αντλούσαν από το εκδοτικό ίδρυμα (Τ.τ.Ε 1978:198)

Η τακτική αυτή των κατοχικών δυνάμεων διαδέχτηκε την άμεση κατάσχεση προϊόντων και τις επιτάξεις των μέσων παραγωγής που εφαρμόστηκαν κατά την πρώτη φάση της γερμανικής κατοχής, τακτική όμως που αποδείχτηκε αποτελεσματική μόνο κατά τους πρώτους μήνες της κατοχικής περιόδου, όταν οι εισβολείς βρήκαν έτοιμα τα αποθέματα της παραγωγής (Σταθάκης 2004:41). Οι κατοχικές δυνάμεις επιχείρησαν επιτυχώς κατά τον πρώτο χρόνο της παρουσίας τους στην Ελλάδα να θέσουν υπό τον έλεγχό τους τα πλεονάσματα της αγροτικής παραγωγής μέσω του ελέγχου των συνεταιριστικών και κρατικών φορέων που ήταν επιφορτισμένοι με την συγκέντρωση

και διάθεση της αγροτικής παραγωγής. Σύντομα όμως η πρακτική αυτή, όπως και η επιβολή φορολογίας σε είδος επί της παραγωγής, απέδωσαν πενιχρά αποτελέσματα και υποχρέωσαν τη γερμανική διοίκηση να στραφεί στην πολιτική της παροχής οικονομικών κινήτρων, με τη μορφή των εγγυημάτων συναλλαγών, ώστε να καταστεί ευχερέστερη και αποδοτικότερη η πρόσβασή της στον ελληνικό παραγωγικό μηχανισμό (Σταθάκης 2004:41).

Η αφαίμαξη της ελληνικής οικονομίας ολοκληρωνόταν με το σύστημα που εφαρμόζαν οι δυνάμεις κατοχής στις εξωτερικές συναλλαγές της χώρας. Η εξαγωγική δραστηριότητα προσανατολίστηκε υποχρεωτικά προς τις χώρες του άξονα και ο διακανονισμός πραγματοποιούνταν με την διαδικασία των εμπορικών συμψηφισμών (κλήρινγκ –clearing). Η ελληνογερμανική συμφωνία εμπορικών συμψηφισμών συνήφθη τον Αύγουστο του 1932 πριν την άνοδο των Ναζί στην εξουσία. Οι πολιτικοί ιθύνοντες και η επιχειρηματική τάξη της Γερμανίας υπήρξαν ένθερμοι υποστηρικτές αυτού του θεσμού καθώς εξασφάλιζαν με χαμηλό συναλλαγματικό κόστος τις πρώτες ύλες και τα τρόφιμα που εισήγαγε η χώρα τους από τα κράτη της κεντρικής και Νοτιανατολικής Ευρώπης. Η Ελλάδα από την άλλη πλευρά εξασφάλιζε την εξαγωγή σε σχετικά ικανοποιητικές τιμές του ελληνικού καπνού, η τιμή του οποίου, όπως άλλωστε και όλων των αγροτικών προϊόντων είχε γνωρίσει σημαντική υποχώρηση στη διεθνή αγορά μετά την κρίση του 1929 (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:183)

Πριν την άνοδο του ναζιστικού κόμματος στην εξουσία, που έλαβε χώρα τον Ιανουάριο του 1933, το ισοζύγιο πληρωμών της Γερμανίας ήταν πλεονασματικό έναντι της Ελλάδας και των άλλων Βαλκανικών κρατών, κάτι που σήμαινε ότι οι χώρες αυτές είχαν ισχυρό κίνητρο να επιδιώκουν την αύξηση των εξαγωγών τους με την Γερμανία καθώς με αυτόν τον τρόπο αποκτούσαν τις απαραίτητες συναλλαγματικές πιστώσεις που ήταν αναγκαίες για να καλύπτουν το κόστος των εισαγωγών που πραγματοποιούσαν από τη Γερμανία και των οφειλών που είχαν προς αυτή. Με την ανάληψη όμως της διακυβέρνησης από τους Ναζί και την επιστροφή της γερμανικής οικονομίας στην πλήρη απασχόληση, χάρη και στο πρόγραμμα πολεμικών εξοπλισμών που υλοποιούσε, οι γερμανικές εισαγωγές από τις αντισυμβαλλόμενες χώρες σημείωσαν μεγάλη άνοδο και κατέστησαν ελλειμματικό το εμπορικό ισοζύγιο της Γερμανίας με τις χώρες που συνήψε συμφωνίες κλήρινγκ. Βάσει αυτών των συμφωνιών όμως οι χώρες αυτές υπόκειντο σε περιορισμούς αναφορικά με το πώς θα μπορούσαν να διαθέσουν τα ενεργητικά υπόλοιπα, δηλαδή τα συναλλαγματικά πλεονάσματα, που προέκυπταν από τους λογαριασμούς κλήρινγκ. Στην ουσία με τον τρόπο αυτό οι χώρες που είχαν συνάψει συμφωνίες κλήρινγκ με τη Γερμανία χρηματοδοτούσαν έμμεσα την πολεμική προπαρασκευή των Ναζί (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:183-184).

Στο ελληνογερμανικό κλήρινγκ το πρόβλημα της διάθεσης των ενεργητικών υπολοίπων κατέστη ιδιαίτερα έντονο από τις αρχές του 1936 και αποτέλεσε αντικείμενο δριμείας κριτικής από παράγοντες της οικονομικής και πολιτικής ζωής του τόπου. Η δικτατορία Μεταξά διευθέτησε το ζήτημα διαθέτοντας το ενεργητικό υπόλοιπο στην αγορά πολεμικού υλικού από την Γερμανία σε διογκωμένες τιμές και σε πολλές περιπτώσεις με χαμηλές τεχνικές προδιαγραφές. Η Γερμανία κατόρθωσε με την εμπορική πολιτική των συμφωνιών κλήρινγκ να διεισδύσει στην Νοτιανατολική Ευρώπη και να καταστεί ο κυριότερος εμπορικός εταίρος των χωρών της περιοχής, απομυζώντας ουσιαστικά πόρους από τις οικονομίες των χωρών αυτών και τονώνοντας την δική της οικονομία.

Ειδικότερα στην περίπτωση της Ελλάδας η Γερμανία ήταν ο μεγαλύτερος αγοραστής, και ταυτόχρονα κακοπληρωτής, των κυριότερων ελληνικών εξαγωγίμων προϊόντων. Η δεσπόζουσα εμπορική θέση που κατείχε η Γερμανία ευνοήθηκε και από την κατά το μάλλον ή ήττον παθητική στάση της Αγγλίας που παρά το σκεπτικισμό με

τον οποίο αντιμετώπιζε την γερμανική εμπορική διείσδυση στην Ελλάδα, δεν ανησυχούσε υπερβολικά στο βαθμό που ήλεγχε το τραπεζικό σύστημα, το δημόσιο χρέος και κατ' επέκταση την ίδια την πολιτική εξουσία της χώρας, τόσο η ίδια όσο και, αλλά σε ουσιωδώς μικρότερο βαθμό, η Γαλλία (Χατζηωσήφ 2007Γ2: 184).

Στο ίδιο πλαίσιο των συμφωνιών κλήρινγκ του Μεσοπολέμου κινήθηκαν και οι εμπορικές συναλλαγές της Ελλάδας με τη ναζιστική Γερμανία την περίοδο της Κατοχής. Ο διακανονισμός συνέχιζε να πραγματοποιείται με συμφωνίες κλήρινγκ με τις χώρες του Άξονα αλλά με εξαιρετικά επαχθής, για την Ελλάδα, όρους. Οι εξαγωγές της Ελλάδας περιελάμβαναν προϊόντα σημαντικά για τη διατροφή του Ελληνικού πληθυσμού και την παραγωγική διαδικασία της ελληνικής οικονομίας όπως λάδι, καπνό, σταφίδα και διάφορες πρώτες ύλες. Οι εισαγωγές, κατά μείζονα λόγο, αφορούσαν είδη που κάλυπταν ανάγκες των δυνάμεων κατοχής, για λογαριασμό των οποίων και γίνονταν, ενώ μεγάλο μέρος από τα προϊόντα που προορίζονταν για τον ελληνικό πληθυσμό ήταν δευτερεύουσας σημασίας. (Τ.τ.Ε 1978:198).

Οι λογαριασμοί κλήρινγκ της Ελλάδας με τις χώρες του Άξονα τον πρώτο χρόνο της Κατοχής εμφάνιζε μεγάλα ενεργητικά υπόλοιπα υπέρ της Ελλάδας. Αργότερα η κατάσταση μεταβλήθηκε και οι λογαριασμοί κλήρινγκ εμφάνιζαν ως το τέλος της Κατοχής υψηλό παθητικό υπόλοιπο. Η παθητικότητα που εμφάνιζε όμως το κλήρινγκ ήταν πλασματική και οφειλόταν στους όρους με τους οποίους διεξάγονταν οι εμπορικού συμψηφισμοί, όρους που φυσικά τους επέβαλαν οι κατακτητές. Κατά πρώτον η σχέση των τιμών των προϊόντων που αποτελούσαν τον κύριο όγκο του εξωτερικού εμπορίου άλλαξε εις βάρος των ελληνικών εξαγωγών ύστερα από αυθαίρετες διατιμήσεις των αρχών κατοχής. Επιπλέον μεγάλο μέρος των ελληνικών εξαγωγών που κατευθύνονταν στις χώρες του Άξονα, και κυριότατα στη Γερμανία, είτε ως προϊόν επίταξης, είτε όταν αυτές αποκτούνταν με πληθωριστικές δραχμές και σε τιμές που καθορίζονταν αυθαίρετα από τις κατοχικές δυνάμεις, δεν εμφανίζονταν στο ενεργητικό υπόλοιπο της Ελλάδας στους λογαριασμούς κλήρινγκ. Επιπροσθέτως το παθητικό σκέλος του κλήρινγκ διογκώθηκε για την Ελλάδα καθώς με τη διοχέτευση χρυσών λιρών από τις γερμανικές αρχές κατοχής, προκειμένου να περιοριστούν οι πληθωριστικές πιέσεις, εμφανίζονταν στο ενεργητικό σκέλος του κλήρινγκ για τους γερμανούς το αντίστοιχο δραχμικό αντίτιμο που κατέβαλαν οι έλληνες για να αποκτήσουν τις χρυσές λίρες (Τ.τ.Ε 1978:199). Στην ουσία τους οι συμφωνίες εμπορικών συμψηφισμών της Κατοχής αποτελούσαν μια ακόμη μορφή, έστω και έμμεση, επίταξης του οικονομικού πλούτου της χώρας. Η επίταξη του εγχώριου πλούτου πραγματοποιούνταν με μια σειρά μεθόδων, που ξεκινούσε από την άμεση και βίαια απόσπαση της παραγωγής και των παραγωγικών συντελεστών, συμπληρωνόταν από μια σειρά εμπορικών συμφωνιών, με δυσμενέστατους για την ελληνική πλευρά όρους και ολοκληρωνόταν με την πραγματοποίηση εμπορικών συναλλαγών με έλληνες επιχειρηματίες που αποκόμιζαν υψηλότερα κέρδη από τις δόσοληψίες τους με τις κατοχικές αρχές.

3.5. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΚΑΤΟΧΙΚΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ «ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

Οι δυνάμεις κατοχής ήδη από τις πρώτες εβδομάδες της παρουσίας τους στον ελληνικό χώρο έσπευσαν να συνάψουν μακροπρόθεσμα συμβόλαια – συνήθως εικοσιπενταετούς διάρκειας – με τα οποία η ελληνική πλευρά δεσμευόταν να διαθέσει την παραγωγή της αποκλειστικά στην αντισυμβαλλόμενη γερμανική επιχείρηση, ενώ σπανιότερα οι γερμανοί προέβαιναν στην εξαγορά ελληνικών επιχειρήσεων. Οι συμβάσεις αυτές αφορούσαν κυρίων μεταλλευτικές επιχειρήσεις, η παραγωγή των οποίων ήταν

εξαιρετικά χρήσιμη για την παροχή των πρώτων υλών στην γερμανική βιομηχανία. Σημαντικότερη υπήρξε και η διεύρυνση της ελληνογερμανικής συνεργασίας που σχετίζονταν με την διοχέτευση της παραγωγής της ελληνικής βιομηχανίας για την κάλυψη των αναγκών κυρίως των επιτόπιων γερμανικών δυνάμεων, και σε μικρότερη έκταση για τις ανάγκες του γερμανικού στρατού στο ανατολικό μέτωπο (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:186). Μεγάλες υπήρξαν και οι ποσότητες λαδιού που εισήχθησαν στην Γερμανία από την Ελλάδα, εισαγωγές που κρίθηκαν αναγκαίες για τη διαβίωση του γερμανικού πληθυσμού.

Ανεξάρτητα πάντως από τις προθέσεις των επιχειρηματιών που συνήψαν συμφωνίες με του Γερμανούς, είτε αυτές οι προθέσεις εντοπίζονταν στη σφαίρα των αδήριτων αναγκών που γεννά το πλέγμα των εμπράγματων σχέσεων, είτε σχετίζονταν με την φροντίδα για την τύχη τόσο των ίδιων όσο και του προσωπικού τους, όπως αναδρομικά ισχυρίστηκε ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (Σ.Ε.Β) (Σ.Ε.Β 1945:94), παρήχθησαν πολιτικά αποτελέσματα. Οι ταξικές αντιθέσεις έγιναν αντικείμενο αναγωγής στο επίπεδο της εθνοφροσύνης, της εθνικής συνείδησης και του πατριωτισμού. Οι επιχειρηματίες που συνεργάστηκαν με τις κατοχικές αρχές μπήκαν στο στόχαστρο της μεγαλύτερης σε μέγεθος και σπουδαιότητας αντιστασιακής οργάνωσης του Ε.Α.Μ. (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο), ενώ όσοι με τον ένα ή τον άλλο τρόπο παρείχαν διευκολύνσεις, υπηρεσίες ή εκδουλεύσεις κάθε είδους στον κατακτητή θεωρήθηκαν ως συνεργάτες του και είχαν την ανάλογη αντιμετώπιση. Η απειλή που αντιπροσώπευε για όλους τους ανωτέρω η αντιμετώπιση που τους επιφύλασσε το Ε.Α.Μ. τους ωθούσε αυτόματα να υποστηρίζουν δυνάμεις που αντιτίθεντο στην επικράτηση του Ε.Α.Μ. και των εθνικοαπελευθερωτικών και κοινωνικών σκοποθεσιών του, είτε επρόκειτο για τον Ε.Δ.Ε.Σ. (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος) είτε για διάφορους ένοπλους δορυφόρους των κατακτητών που είχαν ως κοινό τους γνώρισμα τον αντικομμουνισμό (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:181). Οι αντιθέσεις αυτές σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο δεν έχουν τις ρίζες τους στην περίοδο της Κατοχής αλλά κατά βάσει στην μεσοπολεμική περίοδο. Κατά την διάρκεια όμως της Κατοχής και λόγω ακριβώς των ιδιομορφιών που χαρακτήρισαν την συγκρότηση και εκδήλωση της αντιστασιακής και απελευθερωτικής προσπάθειας, όπως και των συνθηκών που δημιουργήθηκαν στον κοινωνικοοικονομικό ιστό της χώρας από τον τρόπο που επιβλήθηκαν και λειτούργησαν οι κατοχικές δυνάμεις, οι ταξικές αντιθέσεις διευρύνθηκαν και οξύνθηκαν στον υπέρτατο βαθμό, γεγονός που υπονόμωσε την κοινωνική ειρήνη στην μεταπολεμική Ελλάδα και υπέσκαψε τα θεμέλια της μεταπολεμικής προσπάθειας για την οικονομική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της χώρας.

Το ενδιαφέρον των γερμανικών αρχών για τον εγχώριο παραγωγικό μηχανισμό της Ελλάδας είχε μία διττή όψη. Ο δευτερογενής τομέας της ελληνικής οικονομίας προοριζόταν να καλύψει τις ανάγκες των δυνάμεων κατοχής σε είδη ευρείας, κατά κύριο λόγο, κατανάλωσης. Ο πρωτογενής όμως τομέας της ελληνικής οικονομίας, πέραν της ικανοποίησης των επισιτιστικών αναγκών των κατοχικών δυνάμεων, προοριζόταν να εξυπηρετήσει σημαντικό ποσοστό των αναγκών της γερμανικής βιομηχανίας, και δη της πολεμικής βιομηχανίας, σε μέταλλα. Κατά συνέπεια καθίσταται αντιληπτό ότι οι ελληνικές εξορυκτικές επιχειρήσεις αποκτούσαν, σ' αυτές τις ιδιαίτερες πολεμικές συνθήκες όπου η γερμανική βιομηχανία ήταν αποκομμένη από τη διεθνή αγορά, μεγάλη βαρύτητα στην συνέχιση της γερμανικής πολεμικής προσπάθειας, καθώς η παραγωγή από τα ελληνικά ορυχεία μετάλλων όπως το χρώμιο, το νικέλιο και ο μόλυβδος ήταν άκρως απαραίτητη για την παραγωγή πολεμικού υλικού από τις γερμανικές βιομηχανίες που προμήθευαν τον γερμανικό στρατό με το αναγκαίο πολεμικό υλικό (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:192).

Η επίταξη εργασίας ήταν το μέσο που χρησιμοποιούνταν από την γερμανική κατοχική διοίκηση για την λειτουργία των ορυχείων και γενικότερα για την παραγωγική δραστηριότητα της υπαίθρου, κατά μείζονα λόγο της αγροτική παραγωγής, που ήταν απαραίτητη για την συντήρηση των γερμανικών στρατευμάτων. Η ίδια μέθοδος χρησιμοποιήθηκε από τους κατακτητές για την υλοποίηση των έργων υποδομής που απαιτούνταν για την απόσταση της παραγωγής και την διοχέτευσή της στα γερμανικά στρατεύματα κατοχής.

Σε αντίθεση όμως με ότι συνέβαινε στην επαρχία όπου η εκμετάλλευση της εγχώριας εργατικής δύναμης μέσω των αγοραίων μηχανισμών αποτελούσε την εξαίρεση, στην περιοχή της πρωτεύουσας η εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης πραγματοποιούνταν μέσω των μηχανισμών της αγοράς (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:194).

Η κατάτμηση της εθνικής αγοράς που υπήρξε αποτέλεσμα του αποκλεισμού της χώρας από τις εξωτερικές πηγές ανεφοδιασμού της, εξαιτίας και του ναυτικού αποκλεισμού που είχε επιβάλει η Μ. Βρετανία στην κατεχόμενη Ευρώπη, του διοικητικού κατακερματισμού που επικράτησε, αφού στις τρεις μη συνεχείς εδαφικές ζώνες κατοχής, τη γερμανική την ιταλική και τη βουλγαρική σύντομα προστέθηκε και μια τέταρτη ασυνεχής εδαφική ζώνη που ελέγχονταν από τους αντάρτες του Ε.Α.Μ., αλλά και της κατάρρευσης των εθνικών οδικών και σιδηροδρομικών δικτύων, εξώθησε την πλειονότητα των αγροτών να επιστρέψει στην αυτοκατανάλωση της αγροτικής παραγωγής. Πρακτικά η εξέλιξη αυτή σε συνδυασμό με την μη καταβολή των φόρων και την μη αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων των αγροτών δημιούργησαν μια κατάσταση σχετικής αφθονίας, που όμως οφειλόταν στις δεδομένες έκτακτες συνθήκες και σε καμιά περίπτωση δεν συνιστούσε μια αύξηση μόνιμου χαρακτήρα της παραγωγής ή της παραγωγικότητας. Η δομική μάλιστα αδυναμία της ελληνικής γεωργίας να επιτύχει εξυγίανση των οικονομικών της μεγεθών καταδεικνύεται από την ρυθμιστική παρέμβαση που πραγματοποίησε το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου σχετικά με το ζήτημα των αγροτικών χρεών σε μια περίοδο μάλιστα που χαρακτηρίστηκε από τη σαφή άνοδο της παραγωγής και της παραγωγικότητας των αγροτικών εκμεταλλεύσεων μετά το 1933 (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:196). Η περιορισμένη έκταση της διαθέσιμης γης, η έλλειψη σύγχρονων μέσων παραγωγής και εργατικών χεριών αλλά και η ανασφάλεια για την τύχη που επιφύλαγαν οι κατακτητές στην παραγωγή έθεταν όρια στην αύξηση της παραγωγής.

Παρόλα αυτά η αύξηση της αγροτικής παραγωγής, αυτής της περιόδου, με τα χαρακτηριστικά που αυτή έλαβε όπως αυτά παρουσιάστηκαν παραπάνω, ήταν ικανή να δημιουργήσει το έδαφος στο οποίο αναπτύχθηκε η ένοπλη αντίσταση και να στηρίξει άμεσα και ικανοποιητικά τις επισιτιστικές ανάγκες των ανταρτών του Ε.Λ.Α.Σ. (Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός) που αποτελούσε στρατιωτικό σκέλος του Ε.Α.Μ. Σε πολλές μάλιστα περιπτώσεις το Ε.Α.Μ. ενέταξε στις τάξεις του άτομα που προέρχονταν από τον αγροτικό χώρο, καθώς οι λεηλασίες στις οποίες επιδίδονταν οι κατακτητές ή η απόσταση της παραγωγής με τη μορφή φορολογίας από την κατοχική κυβέρνηση η οποία στερούνταν νομιμοποίησης, ωθούσαν πολλούς αγρότες να λάβουν την απόφαση να ενταχθούν στο αντιστασιακό κίνημα υπό την σκέπη του Ε.Α.Μ. που διέθετε τόσο οργανωτική υποδομή όσο και ιδεολογικό υπόβαθρο. (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:197).

Τις επιπτώσεις όμως της αποδιάρθρωσης της εθνικής αγοράς τις αντιμετώπισαν σε μεγαλύτερη έκταση και ένταση οι πιο ανεπτυγμένες οικονομικά περιοχές της χώρας, που παρήγαγαν αποκλειστικά για την αγορά και δεν είχαν τη δυνατότητα να στραφούν στην οικονομία της αυτοκατανάλωσης, με αποτέλεσμα οι αστικοί πληθυσμοί να γνωρίσουν συνθήκες λιμού με άμεση συνέπεια τον αποδεκατισμό μεγάλης μερίδας του πληθυσμού, ιδιαίτερα τον χειμώνα του 1941-1942. Οι τραγικές αυτές συνθήκες διαβίωσης των αστικών πληθυσμών διαμόρφωσαν το πλέον κατάλληλο έδαφος για τη δημιουργία της μαύρης αγοράς και των συμπαρομαρτούντων φαινομένων.

Οι επιδράσεις του πληθωρισμού και του λιμού στη βιομηχανική παραγωγή δεν χαρακτηρίζονταν από μια ενιαία κατεύθυνση. Οι βιομήχανοι που προθυμοποιήθηκαν να συνεργαστούν με την γερμανική κατοχική διοίκηση εξασφάλισαν τις απαραίτητες εισροές για την κίνηση της παραγωγικής διαδικασίας στα εργοστάσιά τους ενώ ταυτόχρονα αποκτούσαν και μια σταθερή πελατειακή βάση που αντιπροσώπευαν τα κατοχικά στρατεύματα. Με αυτόν τον τρόπο τα κατοχικά στρατεύματα λειτουργούσαν τόσο ως προμηθευτές των βιομηχανικών μονάδων, που στις δεδομένες συνθήκες ήταν μόνο αυτοί που μπορούσαν να αναλάβουν αυτό το ρόλο, όσο και ως αποδέκτες του μεγαλύτερου όγκου της παραγωγής, καθώς ήταν αυτοί που διέθεταν και την ανάλογη αγοραστική δύναμη. Αυτή η κατάσταση ίσχυε βεβαίως περισσότερο για τις μονάδες που παρήγαγαν κυρίως οικοδομικά υλικά και το κύκλωμα της μεταλλουργικής βιομηχανίας, αφού οι εκροές αυτών των εργοστασίων ήταν απαραίτητες για την εκτέλεση των έργων υποδομής και τον εφοδιασμό των στρατιωτικών τους μονάδων. Στο βαθμό όμως που το προσωπικό των εργοστασίων αυτών λάμβανε τις αποδοχές του σε χρηματική μορφή και όχι σε είδη πρώτης ανάγκης, εμφανιζόταν απρόθυμο να συμμετάσχει στο παραγωγικό αποτέλεσμα, διότι ο υψηλός πληθωρισμός εκμηδένιζε την αγοραστική δύναμη των χρηματικών αμοιβών.

Αντίθετα στις βιομηχανίες του τομέα καταναλωτικών αγαθών, οι εργαζόμενοι ήταν σε θέση να παρακρατούν ένα μέρος της παραγωγής είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω της πληρωμής τους σε είδος και να το διοχετεύουν στην μαύρη αγορά (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:198).

Οι κατακτητές επιχείρησαν να μειώσουν τις αρνητικές επιπτώσεις του πληθωρισμού στη βιομηχανία με τη λήψη μέτρων που αφορούσαν τη βελτίωση της γενικής επισιτιστικής κατάστασης στα αστικά κέντρα και την παράλληλη στήριξη επιλεγμένων βιομηχανιών με τη διανομή συσσιτίου στο προσωπικό τους. Η προσπάθεια για τη βελτίωση της γενικής επισιτιστικής κατάστασης, που επιδιώχθηκε μέσω της οργάνωσης δημοσίων συσσιτίων, απέτυχε λόγω της εξάπλωσης του αντάρτικου που αφαίρεσε από τις δυνάμεις κατοχής τη δυνατότητα ελέγχου της αγροτικής παραγωγής. Το μέτρο της διανομής συσσιτίου στο προσωπικό συγκεκριμένων παραγωγικών μονάδων απέδωσε μάλλον περισσότερο, καθώς κάποιες εκτιμήσεις φέρουν περίπου το 10% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της χώρας εργάζεται άμεσα για την πολεμική προσπάθεια των δυνάμεων του Άξονα (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:199). Διαφορετική άποψη επί του θέματος εξέφρασε ο Σ.Ε.Β θεωρώντας ότι η Ελλάδα παρείχε στον κατακτητή τη μικρότερη προσφορά εργατικής δύναμης στον κατακτητή εν συγκρίσει προς το πληθυσμό της χώρας ενώ υποστήριξε ότι αντέδρασε σθεναρά στα διοικητικά και νομοθετικά μέτρα των κατοχικών αρχών αποτρέποντας την εκούσια μετακίνηση ειδικευμένου εργατικού προσωπικού προς εχθρικές χώρες, σε βαθμό μάλιστα να απειληθεί ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β προσωπικά (Σ.Ε.Β 1945:94).

Επιχειρώντας μια γενικότερη εκτίμηση για το βαθμό και τον τρόπο ελέγχου του παραγωγικού δυναμικού της χώρας από τις δυνάμεις κατοχής είναι δυνατόν να υποστηριχθεί ότι όσες μονάδες παρήγαγαν προϊόντα που ήταν απαραίτητα για την κάλυψη των πολεμικών αναγκών των κατοχικών στρατευμάτων ελέγχονταν κατά τρόπο αυστηρό και άμεσο από τη γερμανική κατοχική διοίκηση. Τέτοιες μονάδες ήταν τα ορυχεία, οι χημικές βιομηχανίες, τα μηχανουργεία και εν γένει οι βιομηχανίες κατεργασίες μετάλλου. Στις βιομηχανίες παραγωγής καταναλωτικών αγαθών αποδείχτηκε αποτελεσματικότερη η πολιτική διατήρησης μιας σχετικής διοικητικής αυτονομίας και η παροχή κινήτρων τόσο στους εργοδότες όσο και στους εργαζόμενους που συνίσταντο στην παρακράτηση μέρους της παραγωγής από αυτούς που διοικούσαν και ήλεγχαν την παραγωγή, δηλαδή τους εργοδότες και ορισμένα υψηλόβαθμα στελέχη των επιχειρήσεων αυτών, και στην διανομή συσσιτίου αλλά και στην αμοιβή σε είδος του

προσωπικού των βιομηχανιών αυτών (Θωμαδάκης 2006 (1981):127). Αναφοράς αξίζει και το γεγονός ότι οι κινητοποιήσεις και οι έντονες αντιδράσεις των εργαζομένων είτε στην επίταξη εργασίας είτε στην παροχή πενιχρών κινήτρων όπως οι μισθολογικές αυξήσεις χρηματικής μορφής, που εξουδετερώνονταν από τον καλπάζοντα πληθωρισμό, η διανομή πρόσθετου σιτηρέσιου, που συχνά αδυνατούσαν ή ήταν απρόθυμες να παράσχουν οι ελληνικές επιχειρήσεις, τροφοδοτούσαν απεργίες μεγάλης κλίμακας αλλά και διεύρυναν την απήχηση και την βάση του αντιστασιακού κινήματος στα αστικά κέντρα. Πρωτίστως μάλιστα οι αντιδράσεις αυτές ενίσχυσαν τις τάξεις του Ε.Α.Μ., το οποίο κατόρθωσε να κινητοποιήσει την συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού κόσμου παρόλο που ελέγχονταν από το Κ.Κ.Ε. και παρά το γεγονός ότι μικρή μερίδα των εργαζομένων ανήκε στην αριστερή τάση που Ε.Α.Μ.(Χατζηιωσήφ 2007Γ2:203) και (Θωμαδάκης :2006(1981) 128-129).

Στα παρεχόμενα κίνητρα των γερμανικών αρχών στηρίχθηκε και η προσπάθεια των τελευταίων να στρατολογήσουν πάσης φύσεως και ειδίκευσης εργατικό δυναμικό που θα μεταφέρονταν στη Γερμανία για να εργαστούν σε επιχειρήσεις και έργα που πραγματοποιούνταν εκεί. Η καλή διατροφή, οι καλύτερες συνθήκες εργασίας, η ασφαλιστική κάλυψη, τα υψηλότερα ημερομίσθια αλλά και η τοποθέτησή τους σε σχετικά ασφαλείς περιοχές που δεν κινδύνευαν από τους βομβαρδισμούς των συμμάχων συνιστούσαν τα βασικά κίνητρα που παρέχονταν, ή τουλάχιστον προβάλλονταν από τη γερμανική προπαγάνδα, προκειμένου να καταστεί ελκυστική για τους Έλληνες εργάτες να μεταβούν εθελουσίως στη Γερμανία (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:206). Πέραν όμως των παραπάνω κινήτρων, που οδήγησαν σημαντικό αριθμό ελλήνων εργατών να στρατολογηθεί εκουσίως για να εργαστεί για λογαριασμό του Γ' Ράιχ στη Γερμανία, πρέπει να συνεκτιμηθούν και πρόσθετοι λόγοι, που ίσως να αποτελούσαν και ισχυρότερα κίνητρα από αυτά που προπαγάνδισαν οι γερμανικές αρχές, και συνδέονταν με την επικρατούσα κατάσταση την τελευταία περίοδο της Κατοχής. Συγκεκριμένα οι εμφύλιες συγκρούσεις ανάμεσα στις αντιστασιακές οργανώσεις, οι μάχες των ανταρτών με τους ταγματασφαλίτες, που αποτελούσαν ένοπλα σώματα που συγκροτήθηκαν από την τελευταία κατοχική κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη με στόχο την καταστολή της αντιστασιακής δράσης του Ε.Λ.Α.Σ., καθώς και τα αντίποινα των Γερμανών οδήγησαν στην κατάρρευση της αγροτικής οικονομίας και δημιούργησαν μάζες εξαθλιωμένων προσφύγων και στην ύπαιθρο, που αντιμετώπισαν ως διέξοδο τη μετάβαση στη Γερμανία. Ανάμεσα σ' αυτούς τους πληθυσμούς που η κατάσταση της υγείας τους τους επέτρεπε να μεταφερθούν στη Γερμανία και να εργαστούν εκεί υπήρχαν δωσίλογοι που συνεργάστηκαν με τις δυνάμεις κατοχής αλλά και άτομα που έλαβαν ενεργό ρόλο στον αντιστασιακό αγώνα. Οι ετερόκλητοι αυτές ομάδες ριψοκινδύνευαν να μεταβούν για εργασία στη Γερμανία για να αποφύγουν τις διώξεις, η κάθε μια από την σκοπιά της, της αντίπαλης πλευράς (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:209).

Εάν επιχειρηθεί μια εκτίμηση, στα ομολογουμένως αποσπασματικά και ανεπαρκή στοιχεία που διαθέτουμε, για τη στρατολόγηση των Ελλήνων εργατών που μεταφέρθηκαν στη Γερμανία ως ποσοστό του οικονομικά ενεργά πληθυσμού αυτά θα πρέπει να κυμαίνονταν ανάμεσα στο 0,5% και στο 1,1%. Αν σε αυτό το μέγεθος συνυπολογισθεί και το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που εργάζονταν στην Ελλάδα σε έργα για λογαριασμό των κατοχικών αρχών αλλά και σε επιχειρήσεις που συνεργάζονταν με τους κατακτητές τότε κατά προσέγγιση περίπου 25% του οικονομικά ενεργού πληθυσμού της Ελλάδος εργάζονταν για την πολεμική προσπάθεια των δυνάμεων του Άξονα (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:208).

Αποτιμώντας, σε αδρές γραμμές, το μέγεθος των απωλειών σε όρους έμψυχου δυναμικού και παραγωγικής δυναμικότητας την περίοδο της Κατοχής, αυτό υπήρξε τεράστιο. Η καλλιεργούμενη έκταση περιορίστηκε στο 70% της αντίστοιχης

προπολεμικής και η στρεμματική απόδοση μειώθηκε και κάτω από το ήμισυ. Άμεση συνέπεια των παραπάνω ήταν να σημειωθεί η κατακόρυφη πτώση της αγροτικής παραγωγής, που κατά τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου δεν ξεπέρασε, παρά τις πιο αξιόπιστες εκτιμήσεις, το 40% της προπολεμικής παραγωγής (Τ.τ.Ε 1978:206). Ακολούθως η παραγωγή κτηνοτροφικών προϊόντων κυμαινόταν γύρω στο 40 με 60% της αντίστοιχης προπολεμικής ενώ η παραγωγή αλιευμάτων άγγιξε μόλις το 25% της προπολεμικής.

Η βιομηχανική παραγωγή, εξαιρώντας τις επιχειρήσεις που η λειτουργία τους ήταν απαραίτητες για τη συντήρηση των δυνάμεων των κατακτητών και την συνέχιση της πολεμικής τους προσπάθειας, σχεδόν εκμηδενίστηκε, δεδομένης της καθολικής έλλειψης των αναγκαίων για τη λειτουργία τους εισροών (πρώτες ύλες, καύσιμα, ανταλλακτικά μηχανημάτων κ.λπ. Ενδεικτικό για την έκταση της καταστροφής που γνώρισε η ελληνική βιομηχανία είναι ότι το 1946 η βιομηχανική παραγωγή μόλις και μετά βίας ανήλθε στο 60% της προπολεμικής, παρόλο που η απασχόληση στον τομέα αυτό κυμαινόταν περίπου στο 80% της προπολεμικής (Τ.τ.Ε 1978:209). Η παραγωγική ικανότητα της χώρας περιορίστηκε στο ελάχιστο, καθώς το πραγματικό κεφάλαιο στον πρωτογενή και δευτερογενή τομέα όσο και ο τομέας των μεταφορών γνώρισε σχεδόν ολοκληρωτική καταστροφή είτε από τις εχθροπραξίες είτε από τις επιτάξεις των κατακτητών, οι οποίοι κατά την αποχώρησή τους από την Ελλάδα επιδόθηκαν στην καταστροφή μεγάλου μέρους του πάγιου κεφαλαίου που είχαν επιτάξει αλλά και διαφόρων έργων υποδομής.

Αναφορικά με τις απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό περισσότερο από μισό εκατομμύριο Έλληνες απεβίωσαν την τετραετία 1940 - 1944 ως απόρροια των πολεμικών επιχειρήσεων, των εκτελέσεων, του λιμού και των ασθενειών που έπληξαν μεγάλη μερίδα του πληθυσμού. Οι ανθρώπινες απώλειες και η κάμψη των γεννήσεων οδήγησαν στη μείωση του πληθυσμού της χώρας σε 7,150,000 άτομα το 1946 από 7,300,000 που ήτανε το 1940 (Τ.τ.Ε 1978:212). Οι αρρώστιες και ο υποσιτισμός υπονόμισαν την υγεία του πληθυσμού σε τέτοιο βαθμό, ώστε περίπου δύο εκατομμύρια άνθρωποι, κάτι λιγότερο από το 1/3 του πληθυσμού της χώρας, να περιθάλπονται για να επιζήσουν από διεθνείς, εθνικούς και ιδιωτικούς οργανισμούς (Τ.τ.Ε 1978:212). Συνολικά οι ανθρώπινες απώλειες προσέγγισαν το 7% του πληθυσμού της χώρας. Επιπροσθέτως στις αρνητικές επιπτώσεις του κατοχικού υποσιτισμού πρέπει, εκτός των απωλειών, να προσμετρηθεί και η εντυπωσιακή μείωση της σχέσης μεταξύ αναστήματος και ηλικίας που διαπιστώθηκε στα παιδιά των έξι μέχρι δεκαέξι χρόνων. Παράλληλα περισσότερο από ένα εκατομμύριο Έλληνες έμειναν άστεγοι και το 1/4 των κτιρίων κάθε είδους είτε καταστράφηκε ολοσχερώς είτε υπέστη σοβαρές φθορές (Τ.τ.Ε 1978:212).

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει και η καταστροφή που σημειώθηκε στον τομέα των μεταφορών. Η ελληνική ναυτιλία κατέχοντας προπολεμικά την ενάτη θέση στο διεθνή ναυτιλιακό στίβο από άποψη χωρητικότητας, ήρθε αντιμέτωπη με την απώλεια του 72% της ολικής χωρητικότητας του στόλου της (Τ.τ.Ε 1978:213). Στη ουσία συντελέστηκε εκμηδένιση του ελληνικού ναυτιλιακού στόλου αν συνεκτιμηθούν και οι απώλειες που υπήρξαν στο ανθρώπινο δυναμικό της ελληνικής ναυτιλίας. Ολοσχερής πρέπει να θεωρηθεί και η καταστροφή που επήλθε στο σιδηροδρομικό και το οδικό δίκτυο της χώρας, αφού το πρώτο καταστράφηκε σε ποσοστό άνω του 80%, με την ίδια εικόνα καταστροφών να παρουσιάζει και το τροχαίο υλικό των σιδηροδρόμων, ενώ το δίκτυο οδικών μεταφορών κυριολεκτικά στο τέλος της κατοχικής περιόδου ήταν σχεδόν ανύπαρκτο και το αντίστοιχο τροχαίο υλικό να εμφανίζεται εκμηδενισμένο και εντελώς ανίκανο να ανταποκριθεί στις συγκοινωνιακές ανάγκες (Τ.τ.Ε 1978:213-214).

Ο απολογισμός της κατοχικής περιόδου φέρνει την Ελλάδα να έχει υποστεί καταστροφές σε όλα τα επίπεδα σε τέτοια έκταση και ένταση που να δικαιολογείται η

εκτίμηση ότι ήταν η χώρα που υπέστη αναλογικά με τον πληθυσμό της και την οικονομική της ισχύ τις μεγαλύτερες απώλειες, συγκρίσιμες ίσως μόνο με τις αντίστοιχες απώλειες που γνώρισε η Ρωσία, από την διεξαγωγή του Β' Παγκοσμίου πολέμου.

3.6. Η ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΑΠΟΡΥΘΜΙΣΗ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1941 - 1944 ΚΑΙ ΟΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ

Η κατάληψη της Ελλάδας από τα γερμανικά στρατεύματα τον Απρίλιο του 1941 και η διαίρεση της ελληνικής επικράτειας σε τρεις ζώνες διοικητικού ελέγχου - τη γερμανική, την ιταλική και τη βουλγαρική - δρομολόγησε ταυτόχρονα την κυκλοφορία παράλληλα με τη δραχμή τριών διαφορετικών νομισματικών μονάδων: του γερμανικού «κατοχικού» μάρκου, της ιταλικής «μεσογειακής» δραχμής και του βουλγαρικού λεβ (Θωμαδάκης 2006(1981:123), (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:194). Τα νομίσματα αυτά μην έχοντας καμία απολύτως αξία στο εξωτερικό και προκαλώντας με τη χρήση τους σύγχυση, αναφορικά με την αγοραστική δύναμη που αντιπροσώπευαν, και φαινόμενα νομισματικής αποδιοργάνωσης, αποσύρθηκαν τους επόμενους μήνες από την κυκλοφορία και από την 1^η Αυγούστου 1941 η δραχμή αποτέλεσε και πάλι το μοναδικό συναλλακτικό μέσο της χώρας (Θωμαδάκης 2006(1981:123), (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:194).

Η επικράτηση της δραχμής ως του μοναδικού μέσου ανταλλαγών και οι μεγάλες ανάγκες συντήρησης των κατοχικών στρατευμάτων, σε συνδυασμό με την πολιτική των γερμανικών αρχών της απόσπασης παραγωγικού πλούτου από την Ελλάδα και την χρησιμοποίηση του ελληνικού παραγωγικού δυναμικού για τον εφοδιασμό των δυνάμεων του Άξονα με υλικό που ήταν απαραίτητο για την συνέχιση της πολεμικής τους προσπάθειας, ώθησε τους Γερμανούς να θέσουν υπό τις εντολές τους την Τ.τ.Ε προκειμένου η τελευταία να εκδώσει όσα τραπεζογραμμάτια επιθυμούσαν οι κατοχικές αρχές. Η διαδικασία που ακολουθούνταν ήταν το Υπουργείο Οικονομικών να δίνει έγγραφες εντολές προς το Διοικητή της Τ.τ.Ε, ώστε αυτή να εκδίδει τραπεζογραμμάτια για την καταβολή συνεχώς διογκούμενων προκαταβολών για λογαριασμό της γερμανικής διοίκησης, με τη μορφή είτε πολεμικών αποζημιώσεων είτε πιστώσεων προς τις κατοχικές αρχές (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:192).

Στις χρηματικές ανάγκες των δυνάμεων κατοχής πρέπει φυσικά να προστεθούν και οι δαπάνες του ελληνικού Δημοσίου για την καταβολή των μισθών και των συντάξεων. Οι δημόσιες μάλιστα δαπάνες ήταν αυξημένες σε σχέση με το πρόσφατο πολεμικό παρελθόν, καθώς από τα 140.000 άτομα που απασχολούνταν προπολεμικά στο δημόσιο τομέα ή λάμβαναν τη σύνταξή τους από αυτόν, μέχρι το Νοέμβριο του 1944 ο αριθμός αυτός υπερδιπλασιάστηκε (324.000) (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:196). Η δημοσιονομική αυτή επέκταση πραγματοποιήθηκε την συγκεκριμένη περίοδο μάλλον για λόγους αμιγώς ανθρωπιστικούς, ώστε να είναι σε θέση, έστω και με τις πενιχρότατες απολαβές τις οποίες ελάμβαναν οι δημόσιοι υπάλληλοι και συνταξιούχοι, να καλύψουν τις πλέον στοιχειώδεις βιοτικές τους ανάγκες. Είναι ευνόητο ότι οι με αποδιοργανωμένο το εγχώριο παραγωγικό μηχανισμό και την οικονομία εν γένει και με ανύπαρκτο εξωτερικό εμπόριο η εισροή πόρων, από τους φόρους και δασμούς, στα δημόσια ταμεία ήταν από ελάχιστη έως μηδενική. Κατά συνέπεια η μόνη πηγή εσόδων για τις κατοχικές ελληνικές κυβερνήσεις ήταν η προσφυγή στο εκδοτικό προνόμιο της Τ.τ.Ε.

Φυσικό επακόλουθο της εκτεταμένης προσφυγής στο εκδοτικό προνόμιο, που αποτελούσε άλλωστε τη μοναδική πηγή άντλησης πόρων τόσο για τις κατοχικές κυβερνήσεις όσο και για τις δυνάμεις κατοχής, ήταν η εμφάνιση υψηλού πληθωρισμού που δεν άργησε να λάβει καλπάζουσα μορφή και να εκτιναχθεί σε αστρονομικά ύψη. Η

υπερβάλλουσα προσφορά χρήματος και η ανυπαρξία προσφοράς προϊόντων, αφού ο παραγωγικός μηχανισμός είχε ουσιαστικά καταρρεύσει εξαιτίας των καταστροφών των κατακτητών αλλά και του πολέμου που προηγήθηκε της Κατοχής, κατέστησαν αναπόδραστη την εκτίναξη του πληθωρισμού και τη ραγδαία αύξηση του κόστους ζωής. Με εξαίρεση το χρονικό διάστημα από το Νοέμβριο του 1942 έως το Φεβρουάριο του 1943 που υπήρξε καθοδική τάση στις τιμές των αγαθών, καθ' όλη τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου ο πληθωρισμός κινούνταν σε δυσθεώρητα ύψη σημειώνοντας το ανώτατο σημείο ανόδου του το Νοέμβριο του 1943 (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:194). Η πτωτική πορεία των τιμών κατά το χρονικό διάστημα Νοεμβρίου 1942 - Φεβρουαρίου 1943 είναι δυνατόν να αποδοθεί σε τρία γεγονότα. Πρώτον στον εκτεταμένο αποθησαυρισμό τραπεζογραμματίων και την επάνοδό τους στις τράπεζες, λόγω της νικηφόρας έκβασης των πολεμικών επιχειρήσεων των συμμάχων κατά των Γερμανών στη Βόρεια Αφρική και στις προσδοκίες που γεννήθηκαν για γρήγορη απελευθέρωση της χώρας. Δεύτερον στην άμβλυνση του επισιτιστικού προβλήματος λόγω της διάθεσης στην αγορά μεγάλων αποθεμάτων που είχαν αποθηκευτεί από τους κερδοσκόπους, προκειμένου να δημιουργήσουν τεχνητή έλλειψη αγαθών στην αγορά και να επιτύχουν υψηλότερες τιμές για τα προϊόντα τους. Ειδικότερα οι νικηφόρες πολεμικές επιχειρήσεις των συμμαχικών στρατευμάτων στη Βόρεια Αφρική θορύβησε τους κερδοσκόπους της Αθήνας γιατί η άρση του αποκλεισμού της Αθήνας θα μπορούσε να ανεφοδιάσει την Αθήνα με αγαθά, να ρίξει τις τιμές τους και να προκαλέσει σημαντικές ζημιές σε όλους τους προμηθευτές που τα αποθήκευαν προσβλέποντας σε άνοδο της τιμής τους στο μέλλον. Ενδεικτικό του μεγάλου μεγέθους των αποθησαυρισμένων αποθεμάτων είναι ότι οι τιμές των τροφίμων μειώθηκαν το Νοέμβριο του 1942 κατά 50% (Θωμαδάκης 2006(1981):135). Ένας τρίτος παράγοντας στον οποίο θα πρέπει να αποδοθεί η πτώση των τιμών το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα είναι τα μέτρα που έλαβε η γερμανική οικονομική επιτροπή υπό τον Herman Neubacher.

Ο Herman Neubacher υπήρξε ο έκτακτος εντεταλμένος του Ράιχ για τα ζητήματα της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής που τοποθετήθηκε σε αυτή τη θέση, μαζί με έναν Ιταλό ομόλογό του, τον Οκτώβριο του 1942. Αποστολή του Neubacher, ο οποίος υπήρξε επικεφαλής μιας γερμανικής οικονομικής επιτροπής που είχε σταλεί από τη Γερμανία στην Αθήνα, ήταν να ελεγχθεί ο υπερπληθωρισμός που υπέσκαπτε τα θεμέλια του ελληνικού νομισματικού συστήματος σε βαθμό που αυτό απειλούνταν με πλήρη αποδιάρθρωση. Οι ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις είχαν θορυβηθεί από τις εκρηκτικές διαστάσεις που λάμβαναν οι πληθωριστικές πιέσεις, επειδή αυτή η εξέλιξη παρέλυε τις λειτουργίες του κρατικού μηχανισμού και υπομόνευε το κοινωνικό καθεστώς, το οποίο είχαν αναλάβει να διαφυλάξουν από τις πολιτικές συνέπειες της στρατιωτικής ήττας της Ελλάδος το 1941 (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:210). Τους ίδιους προβληματισμούς ενστερνίζονταν και οι ιταλικές αρχές κατοχής, γιατί διακυβεύονταν η οικονομική και κοινωνική σταθερότητα μιας χώρας που μακροπρόθεσμα είχε κατοχυρωθεί στο δικό τους ζωτικό χώρο (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:210). Αναφορικά με τα αίτια του υπερπληθωρισμού ελληνικές και ιταλικές αρχές συνέκλιναν στη διαπίστωση ότι αιτία της κατάρρευσης της αγοραστικής αξίας της δραχμής ήταν οι δαπάνες κατοχής που κατέβαλε το ελληνικό Δημόσιο στις δυνάμεις κατοχής, δαπάνες που ελλείψει φορολογικών εσόδων καλύπτονταν με την έκδοση χαρτονομίσματος, γεγονός που ισοδυναμούσε με την επιβολή του λεγόμενου φόρου πληθωρισμού (tax inflation). Ο φόρος αυτός καλείται έτσι γιατί η αύξηση του πληθωρισμού που προκαλείται από την κάλυψη των δημοσίων ελλειμμάτων με έκδοση νέου χρήματος και συνεπακόλουθο την αύξηση της προσφοράς χρήματος, αφαιρεί ουσιαστικά αγοραστική δύναμη από τους φορολογούμενους, εξαιτίας του πληθωρισμού, κάτι που ισοδυναμεί με επιβολή φορολογίας, αφού η αγοραστική δύναμη που αφαιρείται από τους πολίτες μεταβιβάζεται

ουσιαστικά στο κράτος, καθώς η ανάγκη κάλυψης των δημοσίων δαπανών είναι αυτή που προκαλεί τις πληθωριστικές πιέσεις.

Οι γερμανικές αρχές από την πλευρά τους αδιαφορούσαν για την επιβίωση του ελληνικού κοινωνικού καθεστώτος, επειδή καθιστούσε επιζήμια για τις γερμανικές βιομηχανίες την εισαγωγή των απαραίτητων ελληνικών πρώτων υλών (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:210). Αυτή η εξέλιξη οφειλόταν στο ότι για λόγους γενικότερης οικονομικής πολιτικής παρέμενε ουσιαστικά σταθερή η ισοτιμία μάρκου και δραχμής βάσει τις οποίας διεξάγονταν οι ελληνογερμανικές εμπορικές ανταλλαγές στο πλαίσιο της συμφωνίας κλήρινγκ του 1952 που εξακολουθούσε να βρίσκεται σε ισχύ. Η αξία σε μάρκα των ελληνικών πρώτων υλών κυμαίνονταν σε τέτοια ύψη, δεδομένου ότι οι σε πληθωριστικές δραχμές εκφρασμένες τιμές των προϊόντων αυτών βρίσκονταν σε αστρονομικά επίπεδα και ότι η ισοτιμία δραχμής και μάρκου ήταν διοικητά καθορισμένη να παραμένει αμετάβλητη, εξέλιξη που καθιστούσε αδύνατο για τις γερμανικές επιχειρήσεις να ανταποκριθούν στα αυξημένα κοστολόγια εισαγωγής των ελληνικών πρώτων υλών. Η αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης απαιτούσε, κατά την θεώρηση της οικονομικής επιτροπής που συστήθηκε από τους κατακτητές για να αντιμετωπίσει το πρόβλημα του υπερπληθωρισμού, μέτρα που θα απέβλεπαν στην αποκατάσταση και διατήρηση της ελεύθερης αγοράς και στη συγκράτηση των δαπανών των κατοχικών δυνάμεων, το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των οποίων αντιπροσώπευαν οι αγορές αγαθών και υπηρεσιών (περίπου το 90%) από ελληνικές επιχειρήσεις (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:210-211).

Τα πρώτα μέτρα που έλαβε ο Neubacher αφορούσαν την προσωρινή άρση των πληρωμών της γερμανικής κατοχικής διοίκησης και τους περιορισμούς στην τραπεζική χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Τα μέτρα αυτά σηματοδοτούσαν την αναγνώριση του πληθωριστικού ρόλου της δράσης των βιομηχάνων και των επιχειρήσεων που εμπλέκονταν στην εκτέλεση έργων υποδομής. Στις επιχειρήσεις πρέπει να προσμετρηθούν και οι εισαγωγείς γερμανικών αγαθών που εκμεταλλευόμενοι τη σταθερή ισοτιμία δραχμής - μάρκου προμηθεύονταν τα γερμανικά προϊόντα σε εξαιρετικά χαμηλές τιμές, ενώ τα διέθεταν στην ελληνική αγορά στις επικρατούσες υψηλές πληθωρικές τιμές (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:211). Για την αντιμετώπιση των προβλημάτων που προέκυπταν από τη σταθερή ισοτιμία δραχμής - μάρκου αποφασίστηκε η επιβολή ενός είδους αντισταθμιστικού φόρου στις εισαγωγές με το προϊόν του οποίου ένα μέρος κατευθύνθηκε στην επιδότηση των ελληνικών εξαγωγών μεταλλευμάτων και άλλων πρώτων υλών που είχαν ως περιορισμό τη Γερμανία ενώ το υπόλοιπο προστίθεντο στις πιστώσεις που το ελληνικό Δημόσιο χορηγούσε στις δυνάμεις κατοχής (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:211). (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:194). Ο Neubacher προχώρησε και στην κατάργηση του ελέγχου των τιμών στα τρόφιμα για να πληγεί η μαύρη αγορά ενώ προέβη και στην εισαγωγή τροφίμων από χώρες - δορυφόρους της Γερμανίας στα Βαλκάνια, που σε συνδυασμό με τις διανομές τροφίμων από το Διεθνές Ερυθρό Σταυρό θεωρούνταν ως επαρκείς συνθήκες για την αύξηση της προσφοράς αγαθών που θα εξομάλυνε τη λειτουργία της αγοράς (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:211).

Τα πιο σημαντικά μέτρα όμως της πολιτικής του Neubacher ήταν αυτά που αφορούσαν στην πολιτική ανοικτής αγοράς χρυσών λιρών που στόχευε στην απορρόφηση της πλεονάζουσας αγοραστικής δύναμης των Ελλήνων προμηθευτών των κατοχικών αρχών αλλά και αυτών που εφοδίαζαν με αγαθά τη μαύρη αγορά. Οι προμηθευτές των Γερμανών, των κατοχικών ελληνικών κυβερνήσεων και της μαύρης αγοράς ήταν οι αποδέκτες πληρωμών μεγάλων ποσών δραχμών. Στην προσπάθειά τους να αποφύγουν το κόστος της συνεχούς μείωσης της αγοραστικής δύναμης των δραχμικών διαθεσίμων τους, λόγω υπερπληθωρισμού, κατέφευγαν στη μετατροπή των

διαθεσίμων τους σε χρυσές λίρες, σε ακίνητα και στην αποθεματοποίηση αγαθών, σε αξίες που διατηρούσαν την αγοραστική τους δύναμη σε περιβάλλον νομισματικής αποδιοργάνωσης και εκφυλισμού της λειτουργίας των επίσημων κρατικών συμβατικών συναλλακτικών μέσων, δηλαδή των τραπεζογραμματίων που εκδίδουν τα Εκδοτικά Ιδρύματα. Οι προμηθευτές, είτε αυτοί ήταν εγχώριοι παραγωγοί, είτε εισαγωγείς γερμανικών αγαθών, είτε συνεργάτες των κατοχικών δυνάμεων ή των ελληνικών κατοχικών κυβερνήσεων ή μεσάζοντες κάθε είδους στο εγχώριο συναλλακτικό κύκλωμα, έσπευδαν να μετατρέψουν τα χρηματικά τους διαθέσιμα σε αξίες που η τιμή τους δεν υποχωρεί ή και αυξάνεται ραγδαία σε συνθήκες υπερπληθωρισμού, όπως χρυσές λίρες, ακίνητα και αγαθά, επιταχύνοντας την πτώση της αξίας της δραχμής, συμβάλλοντας στην περαιτέρω ενίσχυση των ισχυρότατων πληθωριστικών πιέσεων και αυξάνοντας ταυτόχρονα την αξία των δικών τους τοποθετήσεων (Θωμαδάκης 2006(1981:134), (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:134).

Το πιο χαρακτηριστικό μέτρο και αυτό με τη μεγαλύτερη μεταπολεμική σπουδαιότητα ήταν η πώληση χρυσού - αγγλικών λιρών και γαλλικών ναπολεονίων - στο Χρηματιστήριο της Αθήνας, προκειμένου να απορροφηθούν τα χρηματικά πλεονάσματα που είχαν συσσωρεύσει οι προμηθευτές των κατοχικών αρχών και της μαύρης αγοράς για να συγκρατηθεί με τον τρόπο αυτό η τιμή της χρυσής λίρας, να μειωθεί η ζήτηση αγαθών και να περιοριστούν οι οξύτερες πληθωριστικές πιέσεις. Τα έσοδα σε δραχμές από τις πωλήσεις χρυσού διατίθεντο για την κάλυψη των δαπανών της γερμανικής κατοχικής διοίκησης προς τους Έλληνες προμηθευτές της χωρίς να επιβαρύνουν οι δαπάνες αυτές το ελληνικό Δημόσιο (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:212). Αξίζει αναφοράς ότι μέρος των χρυσών λιρών που διετεθή στο Χρηματιστήριο της Αθήνας για τη συγκράτηση της τιμής της χρυσής λίρας και την αναχαίτιση του καλπάζοντος πληθωρισμού προήλθε από τις 10.000 χρυσές λίρες που κατέβαλε η εβραϊκή κοινότητα Θεσσαλονίκης, εξαγοράζοντας την απαλλαγή των Εβραίων που είχαν επιζήσει από την χρησιμοποίησή τους στην εκτέλεση έργων υποδομής και την εξόρυξη μεταλλευμάτων (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:292). Το μεγαλύτερο όμως τμήμα των χρυσών λιρών που πουλήθηκαν στο Χρηματιστήριο της Αθήνας, που σύμφωνα με εκτιμήσεις ξεκίνησαν το Φεβρουάριο του 1943, προέρχονταν από τη δήμευση των περιουσιών των Ελλήνων Εβραίων και κυρίως της Θεσσαλονίκης, ενώ το Νοέμβριο του 1943 άρχισαν οι αποστολές χρυσού από τη Reichsbank, τη γερμανική ΚΤ, γιατί τα αποθέματα χρυσού που είχαν αποσπάσει οι Γερμανοί από τους Έλληνες Εβραίους εξαντλήθηκαν. Οι αποστολές χρυσού από τα γερμανικά αποθέματα διήρκεσαν μέχρι τον Ιανουάριο του 1944 και υπήρξαν κατώτερες ως αξιακό μέγεθος από το χρυσό που αποσπάστηκε από τα μέλη της ελληνικής εβραϊκής κοινότητας (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:213).

Η εφαρμογή όμως της πολιτικής ανοιχτής αγοράς σήμαινε ότι η γερμανική κατοχική διοίκηση προχωρούσε πέρα από τη στιγμιαία στήριξη του ελληνικού καπιταλισμού, σε μια ευρύτερη συμφωνία με τους πολιτικούς εκπροσώπους της ελληνικής αστικής τάξης. Η τοποθέτηση του Ι. Ράλλη στην πρωθυπουργία της κατοχικής κυβέρνησης τον Απρίλιο του 1943, που υπήρξε πολιτικός του Λαϊκού κόμματος και η επιλογή του Γεωργίου Μερκούρη τον Ιανουάριο του 1943 για τη θέση του διοικητή της Ε.Τ.Ε., πρόσωπο που επίσης υπήρξε πολιτικό στέλεχος του Λαϊκού κόμματος, ενισχύουν μια τέτοια διαπίστωση. Άλλωστε η παραχώρηση της άδειας στον Ι. Ράλλη για τη συγκρότηση των Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν έναν από τους όρους τους οποίους έθεσε ο Ι. Ράλλης για να αναλάβει την πρωθυπουργία, γεγονός που καταδεικνύει την αναγνώριση από τη γερμανική διοίκηση ότι στη δεδομένη ιστορική συγκυρία τα συμφέροντά της συνταυτίζονται με εκείνα του ελληνικού αστικού κοινωνικού συνασπισμού (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:214-215).

Η παρεμβατική πολιτική του Neubacher ελάχιστα απέδωσε καθώς ο υπερπληθωρισμός συνεχίσει να εκδηλώνει τη δυναμική του ακόμα εντονότερα από το καλοκαίρι του 1943 μέχρι και το τέλος της κατοχικής περιόδου τον Οκτώβριο του 1944. Τα αίτια της αποτυχίας μπορούν να αποδοθούν τόσο στα εγγενή προβλήματα νομισματικής σταθερότητας που αντιμετώπιζει μια οικονομία που βρίσκεται υπό κατοχή, με συρρικνωμένα, σε μείζονα βαθμό, το παραγωγικό της δυναμικό και με κοινωνικές ιδιαιτερότητες που λειτουργούν απορρυθμιστικά στην οργάνωση και εκδήλωση οποιασδήποτε συντονισμένης συλλογικής προσπάθειας που θα προωθούσε, έστω και κάτω από αυτές τις εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, κάποιον οικονομικό ή ευρύτερο κοινωνικό στόχο. Σε καμιά περίπτωση δεν πρέπει να παραγνωρίζεται και η ισχύς της ελληνικής επιχειρηματικής κοινότητας, αν θα μπορούσε να ονομαστεί έτσι το συμπύλημα των ανθρώπων που ασκούσαν επιχειρηματική δράση οποιασδήποτε μορφής κατά την ανώμαλη κατοχική περίοδο.

Πιο συγκεκριμένα οι πάσης φύσεως προμηθευτές, έμποροι και μεσάζοντες που δραστηριοποιούνταν τόσο στη μαύρη αγορά όσο και στον εφοδιασμό ελληνικών, γερμανικών και ιταλικών κατοχικών αρχών κατόρθωναν κάτω από αυτές τις ιδιόζουσες συνθήκες να ελέγχουν ουσιαστικά την αγορά και να επωφελούνται από παρεμβάσεις των κατοχικών αρχών, που τουλάχιστον στην αρχική φάση επιβολής των παρεμβατικών τους μέτρων, στόχευαν στον περιορισμό της οικονομικής ισχύς των επιχειρηματιών αυτών προκειμένου να επιτευχθεί μια υποτυπώδης κοινωνικοοικονομική ομαλότητα που ήταν απαραίτητη στις δυνάμεις του Άξονα για την προώθηση των στοχεύσεων στην πολεμική του προσπάθεια στον ευρωπαϊκό χώρο. Ο εγχώριος αυτός κοινωνικοοικονομικός συνασπισμός, παρά τον ρευστό χαρακτήρα του, την εσωτερική του ανομοιομορφία και την απουσία συγκροτημένης συλλογικής δράσης, αποδείχτηκε εξαιρετικά ανθεκτικός και ευέλικτος, κατορθώνοντας να προσποριστεί εξαιρετικά υψηλά κέρδη κάτω από ακραίες συνθήκες κοινωνικό οικονομικής κρίσης, εκμεταλλευόμενος, κατά τον πλέον επιχειρηματικό αποτελεσματικό τρόπο, τις επιτακτικές ανάγκες των κατακτητών, την αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού αλλά και τις τεράστιες κερδοσκοπικές ευκαιρίες που αναδείχθηκαν από το καθεστώς υπερπληθωρισμού που επικράτησε. Ακόμα και μέτρα που ελήφθησαν από τη γερμανική διοίκηση, τις ελληνικές κατοχικές κυβερνήσεις ή και τις βίαιες αντιδράσεις αντιστασιακών οργανώσεων ή και μεμονωμένων ατόμων που επιδίωκαν τη φυσική εξόντωση μαυραγοριτών, είτε δεν αποθάρρυναν το μαυραγοριτικό κερδοσκοπικό κύκλωμα να συνεχίσει τις δραστηριότητές του, είτε λειτούργησαν προς όφελος τελικά των κερδοσκόπων δίνοντάς τους τη δυνατότητα να διασφαλίσουν την αξία των κερδών τους (π.χ. η πώληση χρυσών λιρών στο Χρηματιστήριο της Αθήνας).

Σαφέστατα αυτοί που επωφελήθηκαν από τις κατοχικές αγοραίες συνθήκες ήταν όσοι διέθεταν στην αρχή της κατοχικής περιόδου επιχειρήσεις που παρήγαγαν προϊόντα που ήταν απαραίτητα στις δυνάμεις του Άξονα για τη συντήρηση και τον εξοπλισμό της πολεμικής τους μηχανής, κυρίως ορυχεία και παντοειδείς επιχειρήσεις μετάλλων, και όσοι διέθεταν πρόσβαση στην παραγωγή και διάθεση τροφίμων. Όσοι διέθεταν τον έλεγχο επιχειρήσεων της πρώτης κατηγορίας συνήθως προέβαιναν στη σύναψη μακροπρόθεσμων συμβάσεων - κατά κύριο λόγο εικοσιπενταετούς διάρκειας - με τα οποία δεσμεύονταν, και το ελληνικό κράτος, να διαθέτουν την παραγωγή τους αποκλειστικά στην αντισυμβαλλόμενη γερμανική επιχείρηση ή την ίδια τη γερμανική διοίκηση. Σπανιότερα εξαγόραζαν την επιχείρηση, πρακτική που ακολουθήθηκε περισσότερο στην περίπτωση των ορυχείων (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:185).

Στην περίπτωση των προμηθευτών τροφίμων, είτε αυτοί ήταν παραγωγοί είτε μεσάζοντες είτε τελικοί πωλητές του προϊόντος ή συγκέντρωναν όλες τις παραπάνω ιδιότητες, τα κέρδη τους δεν σχηματίζονταν μόνο από τη συναλλαγή τους με τους

κατακτητές αλλά και, ίσως το μεγαλύτερο ποσοστό, από την ικανοποίηση της εγχώριας ζήτησης, που φυσικά λόγω των κατοχικών συνθηκών ήταν εξαιρετικά έντονη για τα αγαθά άμεσης και ευρείας κατανάλωσης, όπως κατ' εξοχήν είναι τα τρόφιμα. Η πώληση τροφίμων μέσω της μαύρης αγοράς, δηλαδή μιας αγοράς με βάση την προσφορά και τη ζήτηση που δεν ελέγχεται σε καμία από τις παραμέτρους της από μια νομιμοποιημένη κρατική αρχή ή οποιουδήποτε είδους παρεμβατισμό, και όπου οι τιμές προσδιορίζονται «ελεύθερα», με τους προμηθευτές να ασκούν ουσιαστικό κυρίαρχο έλεγχο στη διαμόρφωση της τιμής διάθεσης των αγαθών. Παράλληλα με το σύστημα της μαύρης αγοράς λειτουργούσε και το σύστημα εφοδιασμού του πληθυσμού με δελτίο που χρησιμοποιούνταν από αντιστασιακές οργανώσεις, κυρίως το Ε.Α.Μ., από τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό και από τις κατοχικές κυβερνήσεις ή διάφορες φιλανθρωπικές οργανώσεις. Το σύστημα διανομής τροφίμων με δελτίο υπόκειται σε διοικητικό έλεγχο αναφορικά με τις τιμές διάθεσης ή την ποσοτική κατανομή του, και δεν στοχεύει στην επίτευξη κέρδους αλλά στην ικανοποίηση κοινωνικών αναγκών. Οι διοικητικοί περιορισμοί και έλεγχοι όμως προκαλούν ανισοροπίες στις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης διαφόρων αγαθών, γεγονός που γεννά κερδοφόρες εμπορικές ευκαιρίες, αλλά αντιστρατεύεται ευθέως, ακόμη εντονότερα σε περιόδους ανεπάρκειας βασικών αγαθών πρώτης ανάγκης, κοινωφελείς στοχεύσεις τις οποίες προωθεί το σύστημα διανομής με δελτίο (Θωμαδάκης 2006(1981):129). Γενική παραδοχή όμως είναι ότι το σύστημα διανομής με δελτίο παρείχε εξαιρετικά ανεπαρκείς ποσότητες για τη συντήρηση του πληθυσμού, πράγμα που αυτόματα ανεδείκνυε τη μαύρη αγορά ως κυρίαρχο σύστημα εφοδιασμού του πληθυσμού με τα αναγκαία τρόφιμα, εξέλιξη που όπως είναι φυσικό ευνοούσε τα ευπορότερα κοινωνικά στρώματα, γιατί ένα σύστημα ελεύθερας αγοράς, όπως είναι αυτό της μαύρης αγοράς, προωθεί τα αγαθά στους πλειοδότες, δηλαδή στα οικονομικά ισχυρότερα άτομα, αν και οι ανάγκες ως προς τα βασικά είδη συντήρησης είναι καθολικές και ομοιόμορφες (Θωμαδάκης 2006(1981):129-130).

Το σύστημα της μαύρης αγοράς προκάλεσε μια μεγάλη και βίαιη μετατόπιση και ανισοκατανομή πλούτου και εισοδημάτων. Οι εμπλεκόμενοι σε όλο το κύκλωμα παραγωγής, διακίνησης και εμπορίας τροφίμων αποσπούσαν μέσω της μαύρης αγοράς πλούτο, που προερχόταν από όλα τα κοινωνικά στρώματα που δεν διέθεταν πρόσβαση με άλλο τρόπο στην κατανάλωση τροφίμων. Την κατοχική περίοδο όλο αυτό το ευρύτατο κοινωνικό στρώμα, που διαπερνούσε όλες τις κοινωνικές τάξεις από τις ευπορότερες έως τις φτωχότερες, ρευστοποιούσε ή αντάλλαζε περιουσιακά του στοιχεία όπως ακίνητα, χρυσά νομίσματα, έργα τέχνης, κοσμήματα, έπιπλα, χρεόγραφα ή οποιαδήποτε άλλα αντικείμενα αξίας προκειμένου να προμηθευτεί τα αναγκαία μέσα για την συντήρησή του κατά βάση τρόφιμα και δευτερευόντως ρουχισμό. Συνέπεια αυτών των συναλλαγών ήταν σημαντικό τμήμα των κοινωνικών στρωμάτων που έλεγχαν την συσσώρευση πλούτου πριν τον πόλεμο να απολέσουν την δεσπίζουσα θέση που κατείχαν στο εγχώριο προπολεμικό οικονομικό γίγνεσθαι και να στερηθούν την περυσιακή και εισοδηματική τους ισχύ, η οποία μετατοπίστηκε προς τους φορείς που έλεγχαν το σύστημα της μαύρης αγοράς. Με αυτόν τον τρόπο η μαύρη αγορά αποτέλεσε έναν ισχυρότατο μηχανισμό μετατόπισης και συγκέντρωσης πλούτου στα χέρια των προμηθευτών της μαύρης αγοράς (Θωμαδάκης 2006(1981):133). Ανάμεσα μάλιστα στο ρευστό και εν πολλοίς αφανές κοινωνικό στρώμα που πλούτισε από την συμμετοχή του στο σύστημα της μαύρης αγοράς σημειώθηκε το χρονικό διάστημα μεταξύ Νοεμβρίου 1942 και Φεβρουαρίου 1943, όπου οι ελπίδες για γρήγορη απελευθέρωση της χώρας και η αύξηση της προσφοράς αγαθών λειτούργησε στην κατεύθυνση της πτώσης των τιμών, μετατόπιση πλούτου καθώς οι κερδοσκόποι που διέθεταν τα μικρότερα αποθέματα αγαθών υπέστησαν σημαντικές ζημιές, καθώς διέθεταν τα εμπορεύματά τους σε χαμηλές τιμές,

κάτι που ευνόησε τους προμηθευτές που διέθεταν μεγάλα αποθέματα αγαθών και κατόρθωσαν να απορροφήσουν τις όποιες απώλειες υπέστησαν αυτό το χρονικό διάστημα (Θωμαδάκης 2006(1981):135). Στην ουσία υπήρξε νέα «εκκαθάριση» στο κύκλωμα των προμηθευτών που όπως είναι ευνόητο ισχυροποίησε τους μεγαλοπρομηθευτές, αφού ο έλεγχος της προσφοράς αγαθών στη μαύρη αγορά συγκεντρώθηκε σε λιγότερα χέρια.

Η ζήτηση στη μαύρη αγορά τροφοδοτούνταν κυρίως από τα εισοδήματα των ατόμων που συνεργάζονταν, ποικιλοτρόπως, με τους κατακτητές και από τα προπολεμικά μεγαλοαστικά στρώματα, ενώ τα μεσοαστικά και μικροαστικά στρώματα μόνο κατά την πρώτη κατοχική περίοδο θα πρέπει να ήταν σε θέση να προμηθεύονταν αγαθά από την μαύρη αγορά σε τέτοια έκταση και ένταση που να επιδρούσε έστω και σε μικρό βαθμό πληθωριστικά, καθώς τα εισοδήματά τους δεν ήταν ικανά να στηρίζουν τις ανάγκες μεσο-μακροπρόθεσμα (Θωμαδάκης 2006(1981):133-134). Αν στη ζήτηση του εκδηλωνόταν από τις αγορές των κατοχικών στρατευμάτων, συνεκτιμηθεί η πολύ μεγάλη στενότητα στην προσφορά αγαθών και η αντικειμενική αδυναμία του παραγωγικού μηχανισμού να ενισχύσει σε μεγάλο εύρος τα μεγέθη της προσφοράς, πέρα από τις κερδοσκοπικές τακτικές των μαυραγοριτών, και βέβαια την ασύλληπτη σε βάρος και ένταση χρησιμοποίηση των γερμανικών αρχών του εκδοτικού προνομίου της Γ.τ.Ε, αλλά και των πιστώσεων του τραπεζικού συστήματος ώστε να χρηματοδοτηθούν οι αγορές των δυνάμεων του Άξονα, καθίσταται ευκόλως κατανοητό γιατί το ύψος του πληθωρισμού έφτασε την περίοδο της Κατοχής σε τέτοια - αστρονομικά - επίπεδα και μνημονεύεται ως ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα υπερπληθωρισμού στην παγκόσμια οικονομική ιστορία.

Ιδιαίτερης αναφοράς χρήζει και μια έκθεση του Γνωμοδοτικού Συμβουλίου της Γ.τ.Ε, αποτελούμενης από τους Ξενοφώντα Ζολώτα, Άγγελο Αγγελόπουλο και Ιερώνυμο Πίντο, προς τις γερμανικές κατοχικές αρχές τον Οκτώβριο του 1943, η οποία πρότεινε μια σειρά μέτρων που αποσκοπούσαν στην αντιμετώπιση των πληθωριστικών πιέσεων και την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης στη δραχμή. Δεν είναι τυχαίο ότι αυτή η Έκθεση συντάχθηκε μια περίοδο, φθινόπωρο του 1943, όπου το Ε.Α.Μ. ενέτεινε τη δράση του εναντίον των μαυραγοριτών προχωρώντας σε συχνές εφόδους και κατασχέσεις τροφίμων στις αποθήκες μεγαλεμπόρων διανέμοντας σε τιμές δελτίου τα κατασχεθέντα αποθέματα των μαυραγοριτών σε διάφορες φτωχογειτονίες, ενώ οι κατοχικές αρχές και οι δωσίλογες κυβερνήσεις απειλούσαν τους μαυραγορίτες με αυστηρές ποινές ή ακόμα και με εκτελέσεις (Θωμαδάκης 2006(1981):139). Απειλές προς τους μαυραγορίτες διατυπώνονταν και σε παλαιότερες περιόδους από τον ίδιο τον Τσολάκογλου, το φθινόπωρο του 1941, όταν αποκαλύφθηκε ότι ορισμένοι μεγαλέμποροι προώθησαν στη μαύρη αγορά ποσότητες ζάχαρης που τους είχε διανείμει το κράτος για να εφοδιάσουν την αγορά (Φραδέλλος 2007Γ2:170). Σε αμφότερες τις περιπτώσεις οι απειλές αποτέλεσαν κενό γράμμα.

Τα μέτρα που το Γνωμοδοτικό Συμβούλιο εισηγούνταν, αγνοώντας όμως πλήρως τη συμβολή της μαυραγοριτικής κερδοσκοπίας στις ελλείψεις και τον υπερπληθωρισμό, ήταν α) η αύξηση από τους Γερμανούς και τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό των εφοδίων στην περιοχή της πρωτεύουσας, β) ο περιορισμός των χορηγήσεων προς τις δυνάμεις κατοχής και τη συμμετοχή και των λοιπών κατεχομένων χωρών στο κόστος της διεξαγωγής των πολεμικών επιχειρήσεων των Γερμανών στην ΝΑ. Ευρώπη και τη Β. Αφρική, γ) η αύξηση των δημοσίων εσόδων από τους έμμεσους φόρους σε αγαθά ευρείας κατανάλωσης και δ) η εισαγωγή χρυσών νομισμάτων από τους Γερμανούς για να σταθεροποιηθεί η αξία της δραχμής (Θωμαδάκης 2006(1981):139-140), (Αλογοσκούφης, Λαζαρέτου 2002:198).

Τα προτεινόμενα μέτρα δεν υιοθετήθηκαν από τη γερμανική πλευρά και έμειναν απλώς να θυμίζουν την προσπάθεια της Γ.τ.Ε να ανασυγκροτήσει στοιχειωδώς, μέσα από την υλοποίηση αυτών των μέτρων, τον κρατικό μηχανισμό, μετατρέποντας τα κέρδη των μαυραγοριτών σε δημόσια έσοδα. Η ανασυγκρότηση του κράτους στόχευε στην αντιμετώπιση των κοινωνικο -οικονομικών δυνάμεων που αναδύονταν από την αντιστασιακή προσπάθεια και οι οποίες συνιστούσαν απειλή στην εξουσία της ελληνικής αστικής τάξης. Η ίδια η σύλληψη της Έκθεσης πραγματοποιήθηκε άλλωστε την περίοδο που τα φαινόμενα της κοινωνικής έντασης και της ισχυροποίησης των αντιστασιακών φορέων άρχισαν να εκδηλώνονται με ιδιαίτερη δύναμη (Θωμαδάκης 2006(1981):141).

3.7. ΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ

Με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου τον Οκτώβριο του 1940 το ελληνικό κράτος προέβη στην επιβολή δικαιοστασίου δεσμεύοντας τις τραπεζικές καταθέσεις. Η κίνηση αυτή είχε ως άμεση συνέπεια την αποτροπή εισροής νέων καταθέσεων στο τραπεζικό σύστημα και ουσιαστικά απονέκρωσε το χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας, θέτοντας σε αδράνεια τη λειτουργία της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης. Η παρατεταμένη δέσμευση των καταθέσεων, που ανανεώθηκε με αναγκαστικό νόμο στις αρχές Απριλίου του 1941 ύστερα από μια ολιγόμηνη περίοδο χαλάρωσης του μέτρου, και ο εκμηδενισμός των επιτοκίων καταθέσεων από τον Ιούλιο του 1942, συνέβαλαν στο να διατηρείται πολύ μεγάλη ρευστότητα εκτός του επίσημου τραπεζικού συστήματος, που σε συνδυασμό με τις υψηλές πληθωριστικές προσδοκίες ωθούσαν τους κατόχους χρήματος στην επιτακτική αναζήτηση ασφαλέστερων επενδύσεων, όπως ο χρυσός και τα ακίνητα, ή στην εξωτραπεζική χορήγηση πιστώσεων με υπέρογκα επιτόκια (Παγουλάτος 2006:33)

Η στροφή της οικονομίας προς την αντιθησαύριση του εθνικού νομίσματος, τον αντιπραγματισμό και την αποθησαύριση χρυσών νομισμάτων οδήγησε στην βαθμιαία κατάρρευση των τραπεζικών εργασιών. Το μέγεθος των πενιχρών νέων καταθέσεων που εισέρεαν στο τραπεζικό σύστημα ήταν υποπολλαπλάσιο του μεγέθους που αντιπροσώπευε η αύξηση της νομισματικής κυκλοφορίας, και αφορούσε καταθέσεις Ν.Π.Δ.Δ και Ν.Π.Ι.Δ. Ενδεικτικό είναι το γεγονός στο τέλος του 1943 το 93% των συνολικών καταθέσεων της Ε.Τ.Ε αποτελούνταν από καταθέσεις όψεως έναντι 54% το 1940. Παράλληλα η συρρίκνωση της οικονομικής δραστηριότητας και η ρευστοποίηση των εμπορικών και βιομηχανικών αποθεμάτων είχε ως αποτέλεσμα την κάθετη πτώση των τραπεζικών χορηγήσεων. Ο Πόλεμος και η Κατοχή έδωσαν την ευκαιρία σε μεγάλο αριθμό επιχειρήσεων να διαθέσουν τα συσσωρευμένα αποθέματα τους, ο όγκος των οποίων είχε φέρει τις επιχειρήσεις αυτές σε δεινή θέση τα προηγούμενα χρόνια, και να αποπληρώσουν ευχερώς τα χρέη τους με πληθωριστικές δραχμές (Παγουλάτος 2006:35). Αυτή η εξέλιξη επέφερε μεγάλες απώλειες στην αξία των τραπεζικών διαθεσίμων, καθώς τα δάνεια που χορήγησαν σε δραχμές κατά την προπολεμική περίοδο, όπου η αξία της δραχμής χαρακτηριζόταν από σχετική σταθερότητα, εξοφλήθηκαν από τους οφειλέτες σε κατοχικές δραχμές, η αξία των οποίων είχε γνωρίσει μεγάλη υποχώρηση σε σχέση με την προκατοχική περίοδο.

Πέραν των παραπάνω, με νομοθετικό διάταγμα της κατοχικής κυβέρνησης Τσολάκογλου υπήρξε διοικητικός προσδιορισμός των επιτοκίων, με το επιτόκιο υπερημερίας να ανέρχεται στο 8% και το ανώτατο επιτόκιο χορηγήσεων στο 7%, ενώ με νεότερο νομοθετικό διάταγμα το Δεκέμβριο του 1941 αμφότερα τα επιτόκια χορηγήσεων και υπερημερίας αυξήθηκαν κατά μία ποσοστιαία μονάδα. Η διοικητική αυτή παρέμβαση περιόρισε δραματικά, ή και εξαφάνισε, τα περιθώρια κέρδους των

τραπεζών σε μια περίοδο όπου τα επιτόκια στην εξωτραπεζική αγορά έφταναν ως και το 40%, και ενώ ταυτόχρονα η αξία της δραχμής υποχωρούσε με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Στην προσπάθεια τους να αντιμετωπίσουν τα ραγδαίως διογκούμενα έξοδα του προσωπικού τους το σύνολο των εμπορικών τραπεζών προχώρησε τον Ιούλιο του 1942 στον μηδενισμό των επιτοκίων για τις καταθέσεις ύψους και στο 2% για τις καταθέσεις ταμειυτηρίου. Οι παραπάνω μειώσεις ίσχυαν μόνο για τους ιδιώτες καταθέτες ενώ εξαιρέθηκαν οι καταθέσεις των Ν.Π.Δ.Δ. Τον Νοέμβριο του 1942 η κατοχική κυβέρνηση στην προσπάθειά της να μεγιστοποιήσει το μέγεθος των τραπεζικών κεφαλαίων που θα μπορούσαν να διατεθούν για τις χρηματοδοτικές ανάγκες του κράτους και των κατοχικών δυνάμεων, όρισε ανώτατα όρια στο σύνολο των τραπεζικών χορηγήσεων προς τον ιδιωτικό τομέα, με την υπέρβαση αυτού του ορίου να είναι δυνατή μόνο έπειτα από έγκριση ειδική επιτροπής που λειτουργούσε υπό την εποπτεία της κυβέρνησης και της Τ.τ.Ε (Παγουλάτος 2006:36).

Επιχειρώντας οι κατοχικές αρχές να αναχαιτίσουν τη ραγδαία επέκταση της νομισματικής κυκλοφορίας επέβαλαν στις συναλλαγές την υποχρεωτική χρησιμοποίηση της τραπεζικής επιταγής, υποχρεώνοντας κάθε φυσικό και νομικό πρόσωπο που διενεργούσε πληρωμές για ποσά άνω των 30.000 δραχμών να κάνει χρήση τραπεζικής επιταγής. Παράλληλα οι εμπορικές τράπεζες υποχρεώθηκαν να εκδίδουν έντοκα γραμμάτια με εγγύηση του ελληνικού Δημοσίου προκειμένου να απορροφηθεί η πλεονάζουσα ρευστότητα από το κύκλωμα των συναλλαγών, ενώ με την προοπτική ενίσχυσης του Δημοσίου ταμείου ελήφθη η απόφαση να καταστεί υποχρεωτική η μεταφορά των τραπεζικών διαθεσίμων, που τηρούνταν στην Τ.τ.Ε, σε πίστωση του λογαριασμού που διατηρούσε το Δημόσιο στην Τ.τ.Ε έναντι έκδοσης έντοκων ομολογίων (Παγουλάτος 2006:36-37). Τα παραπάνω μέτρα στόχευαν στην απορρόφηση ρευστότητας από την αγορά και την τόνωση, κατά κύριο λόγο, της ρευστότητας του κράτους και των εμπορικών τραπεζών, χωρίς η ενίσχυση της ρευστότητάς τους να προέρχεται από το εκδοτικό προνόμιο, κάτι που θα δρούσε προς την κατεύθυνση της επίρρωσης των πληθωριστικών φαινομένων.

Το μέτρο της υποχρεωτικής χρήσης της τραπεζικής επιταγής για συναλλαγές πάνω από 30.000 δραχμές προκάλεσε την αντίδραση της Ε.Τ.Ε και της Ε.Ε.Τ, που ισχυρίστηκαν ότι το μέτρο αποθάρρυνε τους ιδιώτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, να καταθέτουν χρήματα στις τράπεζες εφόσον γνώριζαν ότι σε περίπτωση ανάληψης μετρητών για την διεξαγωγή των συναλλαγών τους δεν θα μπορούσαν να λάβουν περισσότερα από 30.000 δραχμές και το υπόλοιπο ποσό θα ήταν αναγκασμένοι να λαμβάνουν σε επιταγές. Δεδομένης μάλιστα της μεγάλης και συνεχούς υποτίμησης που γνώριζε η αξία της δραχμής, το ποσό των 30.000 δραχμών αντιπροσώπευε μια ισχυρή αγοραστική δύναμη που ήταν σε θέση να καλύψει την απόκτηση μιας αμελητέας ποσότητας αγαθών, ενώ το γεγονός ότι ο αγροτικός πληθυσμός της χώρας συναλλάσσονταν κυρίως με μετρητά ενέτασσε και τους μικροκτηματίες στον κύκλο αυτών που θα υποχρεώνονταν να διεξάγουν τις συναλλαγές τους με τραπεζικές επιταγές. Οι ίδιοι τραπεζικοί κύκλοι υποστήριζαν ότι η υποχρεωτική εισαγωγή της επιταγής δημιουργούσε μια παράλληλη «μαύρη» αγορά χρήματος όπου θα ίσχυαν δύο διαφορετικές τιμές, μία για το χαρτονόμισμα και μία χαμηλότερη για την ισόποση σε δραχμές επιταγή. Καθώς η επιταγή χαίρει μικρότερης αποδοχής ως μέσο συναλλαγών από το χαρτονόμισμα συχνά δεν γινόταν δεκτή για την αγορά τροφίμων και αγαθών πρώτης ανάγκης, με αποτέλεσμα μεγάλος όγκος εμπορευμάτων να συσσωρεύεται στα χέρια των κατόχων ρευστότητας, ήτοι των εμπόρων, των παραγωγών και των κατοχικών δυνάμεων (Παγουλάτος 2006:38).

Σε γνωμοδότηση επί των αποτελεσμάτων που θα παρήγαγε το εν λόγω μέτρο προέβησαν και οι καθηγητές Ξενοφών Ζολώτας και Άγγελος Αγγελόπουλος

απευθυνόμενοι προς την κατοχική κυβέρνηση. Οι δύο καθηγητές υποστήριξαν ότι το μέτρο συνιστά μία οιονεί δέσμευση των καταθέσεων και υπονόμει την, ούτως ή άλλως, κλονισμένη εμπιστοσύνη του κοινού στο εθνικό νόμισμα, καθώς θα λειτουργούσε αποτρεπτικά στη διεξαγωγή ορισμένων συναλλαγών, όπως π.χ την αγοραπωλησία ακινήτων, αφού οι υποψήφιοι πωλητές θα δίσταζαν να καταθέσουν στις τράπεζες το προϊόν της πώλησης φοβούμενοι τον αναγκαστικό δανεισμό από το κράτος των τραπεζικών καταθέσεων ή την φορολόγησή τους. Εξάλλου, ως συνήθως, η υποχρεωτική εφαρμογή ενός μέτρου, εν προκειμένω της χρήσης της επιταγής, επιβαρύνει τους νομοταγείς συναλλασσόμενους και αφήνει ανεπηρέαστους αυτούς που προβαίνουν στην καταστρατήγησή τους, εν προκειμένω τους κερδοσκόπους. Το μέτρο, σύμφωνα με τους Ζολώτα και Αγγελόπουλο, δεν επρόκειτο να δράσει αντιπληθωριστικά μειώνοντας τη νομισματική κυκλοφορία, καθώς είτε αυτούσιο είτε λογιστικό χρήμα κυκλοφορεί οι πληθωριστικές συνέπειες είναι ίδιες. Κατά τους δύο καθηγητές, το μέτρο θα έπρεπε να περιοριστεί στις πληρωμές του ευρύτερου δημοσίου τομέα και των κατοχικών αρχών (Παγουλάτος 2006:38).

Ανεξαρτήτως των προβλέψεων και των ενστάσεων που διατύπωσαν τα στελέχη του τραπεζικού ή ακαδημαϊκού χώρου, η καθιέρωση της υποχρεωτικής χρήσης της επιταγής δεν επέφερε μείωση των τραπεζικών καταθέσεων. Αντιθέτως ενώ στο τέλος του Νοεμβρίου του 1941 τα συνολικά διαθέσιμα των τραπεζών ήταν 2 δις Δραχμές, τρεις μήνες αργότερα υπερέβαιναν τα 8,5 δις δραχμές. Η θέσπιση της υποχρεωτικής χρήσης της επιταγής περιόρισε σημαντικά την εκροή χρήματος από τις τράπεζες χωρίς ταυτόχρονα να περιοριστούν οι εισροές καταθέσεων. Η έντονα αρνητική αντίδραση της Ε.Τ.Ε στην εισαγωγή αυτού του μέτρου έγκειται στην εκτίμηση της διοίκησής της ότι το διάταγμα αποσκοπούσε στην αύξηση των τραπεζικών διαθεσίμων, ώστε να καταστεί δυνατή η χρηματοδότηση από τις τράπεζες με χαμηλό κόστος των δαπανών των δυνάμεων κατοχής (Παγουλάτος 2006:39)

Στην προσπάθεια των εμπορικών τραπεζών να αποφύγουν την δανειακή ανάληψη από το κράτος όλων ή σημαντικού μέρους των διαθεσίμων τους ο οικονομικός σύμβουλος της Ε.Τ.Ε Ιωάννης Παρασκευόπουλος υπέβαλε ως υπόμνημα της Ε.Ε.Τ προς την κυβέρνηση στα τέλη του 1941, όπου επιχειρηματολόγούσε ότι μια τέτοια πολιτική θα αύξανε τον όγκο της νομισματικής κυκλοφορίας, αλλά θα απέδιδε αποτελέσματα για βραχύ χρονικό διάστημα, ενώ παράλληλα θα διαμόρφωνε εξαιρετικά δυσμενείς όρους για την οικονομία και τις συναλλαγές, καθώς θα στερούσε τους αναγκαίους χρηματοδοτικούς πόρους από την παραγωγή, θα ενίσχυε τις τάσεις αποθησαυρισμού, θα έπληττε καίρια την τραπεζική ρευστότητα και θα αποτελούσε την οικονομική δραστηριότητα. Με άλλα λόγια το υπόμνημα διέβλεπε ότι η πολιτική αυτή θα έδινε ώθηση στις ήδη έντονες πληθωριστικές πιέσεις, θα εκμηδένιζε την εμπιστοσύνη στο εθνικό νόμισμα και θα εκτόπιζε τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας από την πρόσβαση του στη δεξαμενή των τραπεζικών πόρων (το λεγόμενο και ως crowding out effect). Το υπόμνημα διαπίστωνε ότι και οι εναλλακτικές λύσεις που μνημονεύονταν σ □ αυτό όπως η έκδοση δανείου μέσω δημόσιας εγγραφής ή η φορολόγηση των έκτακτων κερδών που προέρχονταν από τη μαύρη αγορά προσέκρουαν σε ανυπέρβλητα εμπόδια, όπως η καταβάρθρωση της δημόσιας πίστης, στην περίπτωση της έκδοσης δανείου με δημόσια εγγραφή, και η αδυναμία σύλληψης της φορολογητέας ύλης στην περίπτωση της επιβολής φορολογίας στα κέρδη της μαύρης αγοράς. Επιπλέον και η προσφυγή στο εκδοτικό προνόμιο θα είχε καταστροφικές οικονομικές και νομισματικές συνέπειες, όπως επίσης διαπίστωνε το υπόμνημα, το οποίο, το οποίο κατέληγε στο ότι το πρόβλημα χρηματοδότησης των δημοσίων δαπανών και των δαπανών των κατοχικών δυνάμεων ήταν ανεπίλυτο υπό τις δεδομένες οικονομικές συνθήκες και ότι η λύση του ήταν θέμα πολιτικής, και όχι αμιγώς οικονομικής, απόφασης (Παγουλάτος 2006:39-40).

Οι πιεστικές χρηματοδοτικές ανάγκες του κράτους και των αρχών κατοχής καθιστούσαν όμως ολοένα και πιο αναπόδραστη την προσφυγή στα κεφάλαια των τραπεζών, γεγονός που δρομολόγησε μια σειρά διαβουλεύσεων ανάμεσα στην κυβέρνηση Τσολάκογλου και την Ε.Ε.Τ. Η κατοχική κυβέρνηση υπέβαλε στον πρόεδρο της Ε.Ε.Τ και διοικητή της Ε.Τ.Ε Κωνσταντίνο Ζαβιτζιάνο, ένα σχέδιο νομοθετικού διατάγματος που παρείχε στον υπουργό Οικονομικών το δικαίωμα να συνάπτει εφάπαξ ή τμηματικά ομολογιακά δάνεια σε δραχμές, χωρίς ανώτατο ποσοτικό όριο, με τις ελληνικές τράπεζες για την κάλυψη των δαπανών του δημοσίου ταμείου. Ο δανεισμός, πάντα σύμφωνα με το ίδιο σχέδιο, θα συνομολογούνταν έναντι εντόκων ομολογιών του Δημοσίου, θα ήταν πενταετούς διάρκειας, με ετήσιο επιτόκιο 5% και με εξαμηνιαία καταβολή των τόκων. Για την επίτευξη του ανωτέρου σκοπού το σχέδιο προέβλεπε τη δυνατότητα των τραπεζών να εκδίδουν δικά τους έντοκα γραμμάτια με λήξεις τριών, έξι και δώδεκα μηνών με ετήσιο επιτόκιο 3-4% και εγγύηση του Δημοσίου, το προϊόν των οποίων θα χορηγούσαν στο ελληνικό Δημόσιο (Παγουλάτος 2006:41-42). Το προτεινόμενο νομοσχέδιο προέβλεπε ότι η κυβέρνηση θα παρείχε αμετάκλητη εντολή στην Τ.τ.Ε, σε περίπτωση που αποδεδειγμένα οι πιστώτριες τράπεζες αντιμετώπιζαν πρόβλημα ρευστότητας, να καταβάλει στις τράπεζες πριν από τη λήξη των δανείων που είχαν συναφθεί με το ελληνικό κράτος τα ποσά που χρειάζονταν, και τα οποία αντιστοιχούσαν κάθε φορά σε μέρος ή και στο σύνολο των πιστώσεων που είχαν χορηγήσει σ' αυτό. Αυτή η ρύθμιση ισοδυναμούσε με την παροχή δυνατότητας στο ελληνικό Δημόσιο να προβαίνει σε έμμεση προσφυγή στο εκδοτικό προνόμιο, καθώς η ΚΤ, εν προκειμένω η Τ.τ.Ε, είχε το δικαίωμα να χορηγεί σε περίπτωση ανάγκης στις τράπεζες, ανάγκη την οποία διαπίστωνε με απόφαση του ο υπουργός Οικονομικών, τα ποσά που αυτές προηγουμένως είχαν χορηγήσει στο Δημόσιο.

Από τη σκοπιά των κρατικών αρχών το προτεινόμενο νομοσχέδιο ήταν καταφανώς επωφελές, εφόσον διασφάλιζε στο δημόσιο ταμείο κάλυψη των χρηματοδοτικών του αναγκών με μακροπρόθεσμο δανεισμό χαμηλού κόστους, εισάγοντας παράλληλα το κοινό στη λογική της επένδυσης σε έντοκα γραμμάτια, δίχως να εκθέτει το κράτος σε υποχρεώσεις βραχείας λήξης και μετακυλίνοντας το βάρος αυτό στις τράπεζες (Παγουλάτος 2006:42). Σε υπόμνημά της η Ε.Ε.Τ τόνιζε, μεταξύ άλλων, την ασυμβατότητα, από την άποψη της εμπορικής τραπεζικής πολιτικής και λογικής, που παρουσίαζε το προταθέν νομοσχέδιο, καθώς αυτό προέβλεπε οι βραχυπρόθεσμες υποχρεώσεις των τραπεζών να καλύπτονται στο ακέραιο με μακροπρόθεσμες απαιτήσεις έναντι του κράτους (Παγουλάτος 2006:43). Έπειτα από σκληρές και αλλεπάλληλες διαπραγματεύσεις αποκρυσταλλώθηκε το περιεχόμενο του νομοθετικού διατάγματος, το οποίο αποτέλεσε νόμο του κράτους στις 9 Απριλίου του 1942, και υπήρξε, προδήλως, προϊόν συμβιβασμού που αντανάκλουσε την ισχυρή ακόμα διαπραγματευτική δύναμη της Ε.Τ.Ε (Παγουλάτος 2006:44)

Συγκεκριμένα μια σειρά αξιώσεων που προέβαλε η Ε.Τ.Ε ικανοποιήθηκαν όπως: α) η συμπερίληψη του Ταχυδρομικού Ταμειτηρίου και του Ταμείου Παρακαταθηκών και Δανείων και κάθε Ν.Π.Δ.Δ στους πιστωτές του κράτους, β) οι έντοκες ομολογίες του Δημοσίου ορίστηκαν να έχουν τριετή λήξη (αντί της αρχικής εισήγησης για πενταετή λήξη) και το επιτόκιο τους ορίστηκε στο 5%, γ) τα έντοκα γραμμάτια έκδοσης των τραπεζών ορίστηκαν με λήξεις 3,6 και 12 μηνών και με επιτόκια 2,5%, 3,5%, και 4% αντίστοιχα, που ικανοποιούσαν τις επιθυμίες της Ε.Τ.Ε, και δ) θεσπίστηκε η δυνατότητα προεξόφλησης των δανείων από την Τ.τ.Ε, ρύθμιση που αποτελούσε αίτημα της Ε.Τ.Ε, με επιτόκιο προεξόφλησης ίσο με εκείνο που θα κατέβαλε το Δημόσιο στις τράπεζες. Το ποσό του αναγκαστικού δανείου που ορίστηκε να αντληθεί από την Ε.Τ.Ε (3,5 δις δραχμές) ήταν υψηλότερο από αυτό που είχε αιτηθεί η Ε.Τ.Ε να διαθέσει, καθώς η Ε.Τ.Ε είχε υποδείξει τα 3,5 δις δραχμές ως το συνολικό ποσό του ομολογιακού που θα

εισέπραττε το κράτος από τις τράπεζες (Παγουλάτος 2006:44). Αυτό το σημείο ήταν το κυριότερο αίτημα της Ε.Τ.Ε που δεν ικανοποίησε το εν λόγω νομοθετικό διάταγμα.

Υπό τις δεδομένες συνθήκες της προϊούσας οικονομικής κατάρρευσης, της γενικευμένης εξαθλίωσης του ελληνικού λαού, την ισχυροποίηση και διεύρυνση των κερδοσκοπικών τάσεων της ελληνικής επιχειρηματικής και μικροεπιχειρηματικής τάξης και της αποδιάρθρωσης του κοινωνικού ιστού, το ελληνικό τραπεζικό σύστημα δεν θα ήταν δυνατό να παραμείνει ανεπηρέαστο από τις ταχύτατες κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που έλαβαν χώρα κατά την περίοδο της Κατοχής. Οι συνεχείς πληθωριστικές εξάρσεις εκμηδένισαν την αξία των δραχμικών καταθέσεων και συνακόλουθα τόσο την αξία των χρημάτων που χρησιμοποιούνταν για την αποπληρωμή των δανείων. Οι πιστώσεις μάλιστα που χορηγήθηκαν από το τραπεζικό σύστημα προκατοχικά, όταν η αξία του εθνικού νομίσματος παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό σταθερή, αποπληρώθηκαν εν όλω ή εν μέρει σε δραχμές η αξία των οποίων είχε σχεδόν εκμηδενισθεί κατά την κατοχική περίοδο, εξέλιξη που ισοδυναμούσε με μαζική μετατόπιση πόρων, σε μια περίοδο γενικευμένης οικονομικής και κοινωνικής ανωμαλίας, από τον επίσημο εγχώριο πιστωτικό μηχανισμό προς μία μάζα πιστούχων, που επωφελούμενοι από την έντονη νομισματική αρρυθμία εξόφλησαν τα χρέη τους με ποσά υποπολλαπλασίας αξίας από την αξία των χρηματικών πόρων που δανείστηκε. Περαιτέρω η συνέχιση της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης των τραπεζών κατά την διάρκεια της Κατοχής, στο βαθμό που αυτή η λειτουργία εξακολουθούσε να ασκείται υπό τα δεδομένα της περιόδου, οδήγησε σε επιπρόσθετη επιδείνωση των οικονομικών τους στοιχείων, καθώς οι διαρκείς υποτιμητικές πιέσεις που δεχόταν η αγοραστική της δραχμής, κάτω από την επίδραση των ισχυρότατων πληθωριστικών δυνάμεων, παρείχε την δυνατότητα στους οφειλότες να αποπληρώνουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις προς τις εμπορικές τράπεζες με ποσά σαφώς μικρότερης πραγματικής αξίας από αυτά που δανείστηκαν. Αυτό σήμαινε ότι τα πραγματικά επιτόκια χορηγήσεων ήταν αρνητικά κατά την κατοχική περίοδο και ότι οι δραχμικές πιστώσεις των τραπεζών συντελούσαν στο να ακολουθεί φθίνουσα πορεία η αξία του τμήματος του ενεργητικού των τραπεζών που συνίστατο σε χρηματικές απαιτήσεις, οι οποίες δεν καλύπτονταν από εξασφαλίσεις που διατηρούσαν σταθερή την αξία τους.

Μέσα σ' αυτό το οικονομικό και πιστωτικό περιβάλλον, και δεδομένης της νομικής απαγόρευσης που υπήρχε για την επένδυση των τραπεζικών διαθέσιμων σε χρυσά νομίσματα (Παγουλάτος 2006:46), η μεταβίβαση αγοραστικής δύναμης από τους δανειστές στους χρεώστες αντέστρεφε την ουσία των πιστωτικών σχέσεων και ενδυνάμωνε τα, ούτως ή άλλως έντονα σε περιόδους κρίσης, κερδοσκοπικά φαινόμενα. Υπό αυτούς τους όρους οι κάτοχοι, οι παραγωγοί και οι έμποροι αγαθών ήταν σε θέση να δανείζονται, λόγω της μεγάλης πιστοληπτικής τους επιφάνειας, χρηματικούς πόρους από το τραπεζικό σύστημα και να τους μετατρέπουν σε χρυσά νομίσματα ή εμπράγματα αξίες, που η τιμή τους ανέρχονταν ραγδαία, γεγονός που τους έδινε τη δυνατότητα να αποκομίζουν κέρδη όχι μόνο από τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες, αλλά ακόμα και από τις δανειοληπτικές τους σχέσεις. Με αυτόν τον τρόπο διογκώνονταν τα κέρδη αυτών των δρώντων από την εμπλοκή τους στο συναλλακτικό κύκλωμα, ενώ ταυτόχρονα διευρύνονταν με βίαιο τρόπο οι οικονομικές ανισότητες και ο πλούτος μεταφέρονταν σ' ένα πιο κλειστό και πιο αφανή κύκλο ατόμων. Σε κάθε περίπτωση όμως ο κύκλος των ανθρώπων που πλούτισαν κατά την κατοχική περίοδο, εκμεταλλευόμενοι τις ιδιάζουσες συνθήκες που επικρατούσαν, δεν ήταν περιορισμένου αριθμητικού εύρους, ή τουλάχιστον όχι τόσο περιορισμένος όσο αρχικά μπορούσε να θεωρηθεί. Ο προσδιορισμός της πραγματικής οικονομικής τους δύναμης δεν ήταν δυνατό να γίνει αντιληπτός παρά μόνο μετά την απελευθέρωση και την

αντιπαράθεση που ακολούθησε για τη μορφή και το χαρακτήρα που θα λάμβανε η οικονομική, κοινωνική και πολιτική ανασυγκρότηση της χώρας.

3.8. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

Η έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου βρήκε την Ε.Τ.Ε, αλλά και ολόκληρο το χρηματοπιστωτικό σύστημα, σε κατάσταση σχετικής αποδυνάμωσης, εξαιτίας των δυσμενών εξελίξεων της προηγούμενης δεκαετίας. Ειδικότερα το χαρτοφυλάκιο της Ε.Τ.Ε δέχτηκε ισχυρές πιέσεις από την κατάρρευση των αξιών του Χρηματιστηρίου Αξιών Αθηνών (Χ.Α.Α) και την συμπαρομαρτούσα πτώση της τιμής των διαπραγματεύσιμων εθνικών ομολογιών που κυριαρχούσαν στο χαρτοφυλάκιο της Ε.Τ.Ε, αποτέλεσμα τόσο του χρεοστασίου του 1932 όσο και της διεθνούς οικονομικής αστάθειας, ενώ και η απορρόφηση της θυγατρική της τράπεζας, την Τράπεζα Ανατολής, της κληροδότησε έλλειμμα 250 εκατομμυρίων δραχμών. Επιπλέον η ρύθμιση των αγροτικών χρεών που πραγματοποιήθηκε το 1937 μείωσε περαιτέρω τις απαιτήσεις της Ε.Τ.Ε, καθώς ένα μέρος των χρεών παραγράφηκε, ενώ ένα άλλο μετατράπηκε σε μακροπρόθεσμο δάνειο (Κωστής 2003:491-492), (Παγουλάτος 2006:24).

Παρά τις ισχυρές πιέσεις όμως που αντιμετώπισε το χαρτοφυλάκιο της Ε.Τ.Ε τη δεύτερη μεσοπολεμική δεκαετία, αλλά και την περίοδο της διεθνούς οικονομικής κρίσης το διάστημα 1929-1932, κατόρθωσε να ισχυροποιήσει τη θέση της στο εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα υπερβαίνοντας τις σχετικά περιορισμένες, συγκριτικά με τη διεθνή εμπειρία, απώλειες της διεθνούς οικονομικής κρίσης και να αποτελέσει παράγοντα σταθεροποίησης για το τραπεζικό σύστημα της χώρας, καθώς το, κατά βάση, υγιές χαρτοφυλάκιο της και η κεφαλαιακή της επάρκεια της επέτρεπε να διαδραματίσει με επιτυχία το ρόλο του lender of last resort, μολονότι το εκδοτικό προνόμιο της είχε αφαιρεθεί από το 1928 και θεσμικά το ρόλο του lender of last resort τον είχε επωμιστεί η Τ.τ.Ε. Η Ε.Τ.Ε κατάφερε να αντισταθμίσει τις απώλειες που κατέγραψε την δεκαετία που προηγήθηκε του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, μεταξύ άλλων, και από την δραστική μείωση των εργασιών σε συνάλλαγμα ως αποτέλεσμα της πολιτικής της αυτάρκειας, αλλά και της απώλειας της διαχείρισης των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας λόγω της ίδρυσης της Τ.τ.Ε, επεκτείνοντας τις πιστωτικές της εργασίες κυρίως στο χώρο των μεγάλων εγχώριων βιομηχανικών επιχειρήσεων (Παγουλάτος 2006:25). Η προώθηση μιας συστηματικότερης πιστωτικής σχέσης με τα μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα υπήρξε απόρροια της πολιτικής της αυτάρκειας και προστατευτισμού που εφάρμοσαν οι ελληνικές κυβερνήσεις μετά την κρίση, ακολουθώντας την κυρίαρχη διεθνή τάση, η οποία αποσκοπούσε στην υποκατάσταση των εισαγωγών και την τόνωση της εγχώριας παραγωγικής δραστηριότητας. Η αύξηση της συμμετοχής του μεταποιητικού τομέα στο Α.Ε.Π αποτελούσε διακηρυγμένο στόχο της οικονομικής πολιτικής μετά την κρίση των ετών 1929-1932, εξέλιξη που ευνοούσε την ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής. Άλλωστε η ίδρυση της Τ.τ.Ε (1928), που αφαίρεσε το εκδοτικό προνόμιο, την διαχείριση των συναλλαγματικών αποθεμάτων και του δημοσίου χρέους της χώρας από την Ε.Τ.Ε, σε συνδυασμό με την ίδρυση της Α.Τ.Ε (1929) και της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας (1927), απέσπασαν σε μεγάλο βαθμό από την Ε.Τ.Ε αντίστοιχα την άσκηση της αγροτικής πίστης, που όμως παρουσίαζε ολοένα και μικρότερα περιθώρια κέρδους, και της υποθηκικής πίστης, γεγονός που μοιραία ωθούσε την Ε.Τ.Ε να διευρύνει και να ενισχύσει τις δανειοδοτικές της δραστηριότητες με το δευτερογενή τομέα της οικονομίας.

Η διοίκηση της Ε.Τ.Ε το διάστημα που προηγήθηκε της έναρξης των εχθροπραξιών χάραξε μια συντηρητική πολιτική περιορίζοντας σημαντικά τις επενδύσεις της σε δραχμικά διαθέσιμα (2,6% επί του συνολικού ενεργητικού το 1940 έναντι 7% το 1937) και σε συναλλαγματικά διαθέσιμα και χρυσό (μόλις το 6% των συνολικών της διαθεσίμων), ενώ προχώρησε σε μεγάλη αύξηση των εμπράγματων ασφαλειών για τις πιστώσεις που έδινε, εκμηδενίζοντας ταυτόχρονα τις χορηγήσεις προς τον ιδιωτικό τομέα. Οι χορηγήσεις επί ενεχύρω τίτλων μειώθηκαν, δεδομένης της αβεβαιότητας που χαρακτήριζε την προοπτική πολλών κλάδων. Άνοδο όμως σημείωσαν οι τοποθετήσεις σε ομολογίες και μετοχές επιλεγμένων, κυρίοτατα βιομηχανικών, εταιρειών, μια πολιτική που την περίοδο 1941-42 ακολουθήθηκε με πιο συστηματικό τρόπο (Παγουλάτος 2006:27)

Οι συνθήκες της Κατοχής υποχρέωσαν τη διοίκηση της Ε.Τ.Ε να επαναπροσδιορίσει τη στρατηγική που ακολούθησε μέχρι και το τέλος της μεσοπολεμικής περιόδου. Υπό το φάσμα της νομισματικής κατάρρευσης και με δεδομένη τη συρρίκνωση των τραπεζικών εργασιών, οι ιθύνοντες της Ε.Τ.Ε προχώρησαν σε μια θεμελιώδη μεταβολή της πάγιας πολιτικής της τράπεζας. Η μέχρι τότε πολιτική συνίστατο στη τοποθέτηση των διαθεσίμων της τράπεζας, κατά πλείονα λόγο, σε χορηγήσεις, που αποτελούσαν την βασική πηγή των τραπεζικών κερδών και κατά πολύ λιγότερο σε επενδύσεις χαμηλού βαθμού ρευστότητας. (Παγουλάτος 2006:45). Υπό τη διοίκηση του Κ. Ζαβιτζιάνου, ο οποίος ανέλαβε ουσιαστικά τη διοίκηση της τράπεζας τον Ιανουάριο του 1941, ύστερα από την ανάληψη διακυβέρνησης της χώρας από τον έως τότε διοικητή της Ε.Τ.Ε Αλέξανδρο Κορυζή, υλοποιήθηκε η αναθεωρημένη πολιτική τοποθετήσεων της Ε.Τ.Ε που απέβλεπε σε μια καλά σχεδιασμένη στροφή από την παροχή πιστώσεων στις επενδύσεις χαρτοφυλακίου. Η πάγια τακτική της Ε.Τ.Ε ως τότε ήταν να ρευστοποιεί τους μετοχικούς τίτλους των βιομηχανικών ή εμπορικών επιχειρήσεων που διέθετε στο χαρτοφυλάκιο της και να επιδιώκει τη πώληση των ακινήτων που περιέρχονταν στην κυριότητά της.

Από το δεύτερο εξάμηνο του 1941 η αξία της δραχμής άρχισε να δέχεται ισχυρές υποτιμητικές πιέσεις, εξαιτίας της ραγδαίας αύξησης του πληθωρισμού, και τα πραγματικά επιτόκια χορηγήσεων άρχισαν να λαμβάνουν αρνητικά πρόσημα εξαλείφοντας τα περιθώρια κέρδους από τις παραδοσιακές πιστωτικές εργασίες, δεδομένο που ώθησε την Ε.Τ.Ε να προβεί σε αναδιάρθρωση του χαρτοφυλακίου της προκειμένου να εξυγιάνει την σύνθεση του ενεργητικού της. Συγκεκριμένα η διοίκηση της τράπεζας αποφάσισε την διοχέτευση των διαθεσίμων της σε μετοχές βιομηχανικών επιχειρήσεων, κυρίως μεγάλου μεγέθους που αποτελούσαν προμηθευτές των δυνάμεων κατοχής, και σε ακίνητα, η αξία των οποίων υποχωρούσε έναντι της χρυσής λίρας, σε σημαντικά μικρότερο όμως βαθμό συγκριτικά με τις απώλειες που κατέγραφε η αξία του χαρτονομίσματος. Επιπροσθέτως η διοίκηση της Ε.Τ.Ε εκτιμούσε ότι η αξία των ακινήτων μετά την απελευθέρωση θα ανατιμούνταν καθώς η λειτουργία της κτηματαγοράς θα εξομαλύνονταν (Παγουλάτος 2006:46). Η πολιτική της Ε.Τ.Ε, που η σύλληψή της έφερε την προσωπική σφραγίδα του διοικητή της Κ. Ζαβιτζιάνου, εξυπηρετούσε και άλλες στοχεύσεις, εκτός από την προστασία του ενεργητικού της από τον υπερπληθωρισμό, όπως η αποφυγή απόκτησης από της δυνάμεις κατοχής εθνικού πλούτου και τους προσκείμενους σε αυτές ξένους επιχειρηματικούς ομίλους, εγχώριους κερδοσκόπους και μαυραγορίτες. Ενδεικτικό της σπουδαιότητας αλλά και των ιδιόμορφων συνθηκών υπό τις οποίες πραγματοποιούνταν η προσπάθεια της Ε.Τ.Ε ήταν ότι αυτή κρατήθηκε μυστική. Οι επενδυτικές κινήσεις γίνονταν με όσο το δυνατόν μεγαλύτερη εμπιστευτικότητα, ενώ στη μυστικότητα του εγχειρήματος συνέβαλε η μη δημοσίευση των ισολογισμών και η μη σύγκληση τακτικών γενικών συνελεύσεων, υπό το πρόσχημα της αδυναμίας επικοινωνίας με τους μετόχους (Παγουλάτος 2006:46).

Οι βάσεις και οι προϋποθέσεις της επενδυτικής στροφής της Ε.Τ.Ε είχαν τεθεί από την μεσοπολεμική περίοδο, εποχή κατά την οποία η τράπεζα είχε έντονη εμπλοκή σε τίτλους βιομηχανικών επιχειρήσεων στους δυναμικότερους κλάδους της ελληνική βιομηχανίας (εξόρυξη μεταλλευμάτων, εριουργία, τσιμέντα, χημική βιομηχανία), αλλά και στη χρηματοδότηση μεγάλων έργων υποδομής (συγκοινωνίες, μεταφορές, εξηλεκτρισμός) (Κωστής 2003:481-486). Η Ε.Τ.Ε παράλληλα αποκτούσε ενεργότερη συμμετοχή στη διοίκηση των επιχειρήσεων ενδιαφέροντος της. Αυτή η πολιτική αποσκοπούσε όχι μόνο στην τόνωση της κερδοφορίας της τράπεζας από την επιτυχή επιχειρηματική δράση των εταιρειών αυτών, αλλά κυρίως στην προσπάθειά της να διασφαλίσει την ομαλή εξυπηρέτηση των δανείων που είχε χορηγήσει στις επιχειρήσεις αυτές. Η ακινητοποίηση σημαντικών πιστωτικών πόρων σε ορισμένες επιχειρήσεις και η αδυναμία αποπληρωμής των πιστώσεων που λάμβαναν, οδηγούσε την Ε.Τ.Ε στο να προχωρεί στην ενεργή συμμετοχή στη διοίκηση των δανειοδοτούμενων επιχειρήσεων, κατά βάση μέσω της διαδικασίας κεφαλαιοποίησης των χρεών τους (Παγουλάτος 2006:47). Η Ε.Τ.Ε κατόρθωσε να εκποιήσει σε ικανοποιητικές τιμές σημαντικό όγκο των ομολογιών σε δραχμές στα τέλη του 1942, αποκτώντας τίτλους που της προσφέρονταν από τους ιδιοκτήτες τους και αποφεύγοντας να προσφεύγει στην ελεύθερη αγορά, γιατί μια τέτοια κίνηση θα λειτουργούσε ανατιμητικά για τις τιμές των χρεογράφων, ενώ τα ακίνητα που περιέρχονταν στην κατοχή της ήταν, κατά κανόνα, αυτά στα οποία είχε εγγράψει υποθήκη. Σύμφωνα με τον υποδιοικητή της τράπεζας, Γεώργιο Πεσμαζόγλου, οι επενδύσεις στις οποίες προέβη η Ε.Τ.Ε ήταν, ως επί το πλείστον, αποτέλεσμα εκούσιας εκκαθάρισης καθυστερούμενων οφειλών προς την τράπεζα, οφειλές που είχαν ασφαλιστεί με κινητές και ακίνητες αξίες, και οι οποίες περιήλθαν στην κυριότητά της τράπεζας ύστερα από την αδυναμία αποπληρωμής των χρεών προς αυτήν. (Παγουλάτος 2006:49).

Η διοίκηση Ζαβιτζιάνου αντιλαμβάνομενη ότι η ραγδαία υποτίμηση της δραχμής και οι διογκούμενες πληθωριστικές πιέσεις σε συνδυασμό με τα αρνητικά πραγματικά επιτόκια χορηγήσεων μείωναν ταχύτατα την αξία των διαθεσίμων της Ε.Τ.Ε, επιδίωξε να θέσει η τράπεζα όσο το δυνατόν μεγαλύτερο μέρος της πραγματικής οικονομίας της χώρας υπό τον έλεγχο και την κυριότητά της. Η Ε.Τ.Ε εκμεταλλεύτηκε στη συγκεκριμένη χρονική συγκυρία τις τοποθετήσεις που είχε πραγματοποιήσει κατά το Μεσοπόλεμο στις μεγάλες παραγωγικές μονάδες της χώρας και στις εταιρίες που διαχειρίζονταν τις υποδομές της, για να θέσει υπό τον έλεγχό της πολλές από τις επιχειρήσεις που αδυνατούσαν να αντεπεξέλθουν στις υποχρεώσεις τους έναντι της τράπεζας. Εξαίρεση αποτέλεσε η ΠΥΡΚΑΛ του ομίλου Μποδοσάκη, εταιρεία που υπήρξε από τους μεγαλύτερους οφειλότες της Ε.Τ.Ε, η οποία λόγω της φύσεως της παραγωγής της, ως πολεμικής βιομηχανίας, ενέπιπτε στο καθεστώς επίταξης από τις δυνάμεις κατοχής και ως εκ τούτου η Ε.Τ.Ε δεν ήταν σε θέση να αυξήσει την συμμετοχή της στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας (Παγουλάτος 2006:49-51).

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και η περίπτωση της Εθνικής Ασφαλιστικής, όπου η Ε.Τ.Ε μετέτρεψε τη μειοψηφική της συμμετοχή στο κεφάλαιο της εταιρείας σε συμμετοχή απόλυτης πλειοψηφίας, εκμεταλλευόμενη την υποστήριξη που παρείχε στην εταιρεία τροφοδοτώντας τη με δικούς της πελάτες (κατά τον Ζαβιτζιάνο το 80% της πελατειακής βάσης της Εθνικής Ασφαλιστικής προερχόταν από το πελατολόγιο της Ε.Τ.Ε), και επισείοντας την απειλή για την ίδρυση ανταγωνιστικής επιχείρησης. Η διοίκηση της Ε.Τ.Ε αποτιμούσε την περιουσιακή της Εθνικής Ασφαλιστικής τον Οκτώβριο του 1941, όταν η Ε.Τ.Ε προέβη στην αύξηση της συμμετοχής της στο μετοχικό κεφάλαιο της εταιρείας, σε 1,5 δις δραχμές, τη στιγμή που η Ε.Τ.Ε δαπάνησε 197 εκατομμύρια για να προσανξήσει κατά 26% το ποσοστό που κατείχε στο κεφάλαιο της Εθνικής Ασφαλιστικής. Σημειωτέον ότι η Εθνική Ασφαλιστική διέθετε και μεγάλη

ακίνητη περιουσία, η αξία της οποίας πολλαπλασιάστηκε κατά τους επόμενους μήνες (Παγουλάτος 2006:51-52). Η περίπτωση της Εθνικής Ασφαλιστικής, που δεν αποτέλεσε την εξαίρεση στην επενδυτική στρατηγική της Ε.Τ.Ε, αντικρούει τους ισχυρισμούς του Γ. Πεσμαζόγλου ότι η Ε.Τ.Ε ακολούθησε μια πολιτική των επισφαλών και των μη εξυπηρετούμενων απαιτήσεων της και όχι μια ενεργή επενδυτική στρατηγική.

Η επενδυτική αυτή πολιτική της Ε.Τ.Ε αντιμετώπισε όμως και την διαφωνία του Γ.Πεσμαζόγλου, ο οποίος υποστήριξε τον Ιούλιο του 1942, ότι η αποδοτική έως τότε πολιτική επενδύσεων της τράπεζας σε υγιείς αξίες, ήτοι σε αξίες που δεν γνώριζαν απώλειες ή γνώριζαν σε μικρό βαθμό λόγω του πληθωρισμού, δεν θα έπρεπε να εξακολουθήσει, διότι μετά τη λήξη του πολέμου η αναμενόμενη αύξηση της ζήτησης κεφαλαίων θα ωθούσε σε άνοδο τα επιτόκια οπότε και οι τιμές των μη χρηματικών αξιών θα υποχωρούσαν. Ο Πεσμαζόγλου πρότεινε επομένως την άμεση ρευστοποίηση τμήματος του χαρτοφυλακίου της Ε.Τ.Ε που απαρτιζόταν από μετοχές και ομόλογα, ώστε συν τοις άλλοις η Ε.Τ.Ε να συνδράμει στη χρηματοδότηση των δημοσιονομικών αναγκών και στην εξαγορά ομολόγων του Δημοσίου τα οποία αντιμετώπιζαν προβλήματα απορρόφησης από την αγορά. Ο Πεσμαζόγλου εν τέλει υποχώρησε από τις αρχικές του θέσεις συντασσόμενος με την πρόταση του Α.Διομήδη που προέβλεπε την διοχέτευση μέρους των κερδών της Ε.Τ.Ε για τον σχηματισμό επαρκών προβλέψεων και αποθεματικών (Παγουλάτος 2006:54).

Οι προοπτικές της Ε.Τ.Ε μετά την απελευθέρωση απασχολούσε τη διοίκηση Ζαβιτζιάνου σε μόνιμη βάση, γεγονός που αποτυπώθηκε στην απόφαση της τράπεζας να συστήσει τον Ιούλιο του 1942 μια πολυμελής οικονομοτεχνική επιτροπή ειδικών, υπό την προεδρία του Α.Διομήδη που είχε διατελέσει κατά το παρελθόν διοικητής της Ε.Τ.Ε και της Τ.τ.Ε, και αντιπρόεδρο τον Γ.Πεσμαζόγλου, με αντικείμενο τη μελέτη των προβλημάτων της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης. Στην επιτροπή, που μετείχαν κατά βάση κατά βάση τεχνοκράτες και καθηγητές του Πανεπιστημίου και του Πολυτεχνείου, ανατέθηκε το έργο της σύνταξης μελετών για την μορφή της παραγωγικής δομής της χώρας με έμφαση στις φυσικές πηγές ενέργειας και τις πλουτοπαραγωγικές δυνάμεις που θα έπρεπε να αξιοποιηθούν μετά το τέλος της Κατοχής. Η επιτροπή λειτούργησε μέχρι τον Ιανουάριο του 1943, οπότε και οι κατοχικές αρχές επέβαλαν ως διοικητή της Ε.Τ.Ε τον Γεώργιο Μερκούρη, εξαναγκάζοντας σε παραίτηση τον Κ.Ζαβιτζιάνο, και παρά το ότι η διοίκηση Μερκούρη προσπάθησε να επανερργοποιήσει τη λειτουργία της επιτροπής διοχετεύοντας στον Τύπο δημοσιεύματα που ζητούσαν επέκταση της θεματικής της εμβέλειας, η επιτροπή διέκοψε οριστικά την λειτουργία της. Παρ' όλα αυτά η επιτροπή κατέληξε σε ορισμένα αρχικά συμπεράσματα γενικού χαρακτήρα, συνιστώντας την οργάνωση μεγάλων μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και την κατασκευή εθνικού δικτύου μεταφοράς ηλεκτρικής ενέργειας που θα εξυπηρετούσε ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα (Παγουλάτος 2006:54-55).

Σύντομης, αλλά ιδιαίτερης, αναφοράς χρήζει και το έργο της Ε.Τ.Ε όσον αφορά την μέριμνα για την συντήρηση του προσωπικού της κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το κόστος συντήρησης του προσωπικού της τράπεζας έβαινε διαρκώς αυξανόμενο τόσο λόγω του υπερπληθωρισμού όσο και λόγω του ότι η Ε.Τ.Ε είχε αναλάβει την κάλυψη των βιοποριστικών αναγκών και των προστατευόμενων μελών των οικογενειών τους. Η παροχή έκτακτων δανείων, ιματισμού, σίτισης, περίθαλψης, τιμητικών συντάξεων, προαγωγών, ειδικών επιδομάτων καθώς και άμεσων χρηματικών ενισχύσεων αποτέλεσαν τα κυριότερα μέτρα που ελήφθησαν από τη διοίκηση του πιστωτικού ιδρύματος για την ενίσχυση των υπαλλήλων και των οικογενειών τους. Συχνά μάλιστα η διοίκηση της Ε.Τ.Ε παρείχε προστασία στους υπαλλήλους της που μετείχαν στην Αντίσταση, αρνούμενη να παράσχει πληροφορίες στις κατοχικές αρχές ή επιβάλλοντας σκοπίμως ελαχιστοποίηση των κυρώσεων για τους υπαλλήλους της που

συμμετείχαν στον αντιστασιακό αγώνα. Υπολογίζεται ότι η Ε.Τ.Ε κάλυπτε τις επισιτιστικές ανάγκες περίπου 5.000 ατόμων κατά τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου (Παγουλάτος 2006:55-57). Δεν θα ήταν υπερβολή να υποστηριχθεί ότι η κάλυψη από την Ε.Τ.Ε των βιοποριστικών αναγκών του προσωπικού της και των οικογενειών τους αποτέλεσε τη μεγαλύτερη συμβολή της προς τη χώρα κατά την Κατοχή, απορρίπτοντας ταυτόχρονα τους ισχυρισμούς της διοίκησής της ότι η επενδυτική της πολιτική κατά το ίδιο διάστημα απέβλεπε, μεταξύ άλλων, στη διατήρηση σημαντικού μέρους του εθνικού πλούτου σε ελληνικά χέρια και την αποφυγή εντατικής εκμετάλλευσης του παραγωγικού δυναμικού και των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας από τις κατοχικές δυνάμεις. Οι ενέργειες άλλωστε των ανωτάτων στελεχών της Ε.Τ.Ε κατά το παρελθόν και η εν γένει πολιτική της Ε.Τ.Ε σε δύσκολες εθνικά περιόδους δεν συνηγορούν στην δικαίωση και τη θεμελίωση των παραπάνω απόψεων που εξέφερε η διοίκηση της Ε.Τ.Ε.

Τον Σεπτέμβριο του 1942 κηρύσσεται γενική απεργία, η οποία κατά πάσα πιθανότητα υποκινήθηκε από το Εργατικό Ε.Α.Μ (Ε.Ε.Α.Μ), στην οποία συμμετείχε και μια μικρή μερίδα, τουλάχιστον σύμφωνα με την διοίκηση της Ε.Τ.Ε, του προσωπικού της τράπεζας. Το κεντρικό αίτημα της απεργιακής κινητοποίησης των τραπεζικών υπαλλήλων ήταν η χορήγηση μεγαλύτερων επισιτιστικών παροχών και ειδών πρώτης ανάγκης. Παρά τις αρχικές δηλώσεις του Κ. Ζαβιτζιάνου για την επιβολή αυστηρών κυρώσεων στους συμμετέχοντες στην απεργιακή κινητοποίηση, οι ποινές που τελικώς επιβλήθηκαν μάλλον ήπιες μπορούν να χαρακτηριστούν, ενώ εν τοις πράγμασι στην συνέχεια ήρθαν πλήρως (Παγουλάτος 2006:60-63).

Ξεχωριστό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διεγκυστίδα μεταξύ Ε.Τ.Ε και κατοχικών αρχών για τον έλεγχο των περιουσιακών στοιχείων της τράπεζας, τα οποία αποτελούσαν διαρκή στόχο επιβουλής διαφόρων ιταλικών και γερμανικών επιχειρηματικών ομίλων που προέβαλλαν αξιώσεις επί επιχειρήσεων συμφερόντων της Ε.Τ.Ε. Τον Οκτώβριο του 1941 όλες οι εμπορικές τράπεζες της χώρας υποχρεώθηκαν να παραδώσουν στις αρχές κατοχής τις πλήρεις λογιστικές τους καταστάσεις, τις καταστάσεις με τα ονόματα των διευθυντικών και ανώτατων διοικητικών τους στελεχών και το σύνολο των λογαριασμών που αφορούσαν τις πιστωτικές εργασίες τους και τις εξασφαλίσεις που συνόδευαν τις χορηγήσεις τους. Η Ε.Τ.Ε ανταποκρίθηκε διαβιβάζοντας τα απαιτούμενα στοιχεία, προσπαθώντας όμως να παρελκύσει όσο ήταν δυνατόν τη παροχή των ειδικότερων στοιχείων που σχετίζονταν με τις τραπεζικές της δραστηριότητες (Παγουλάτος 2006:64-65).

Τους μήνες που ακολούθησαν οι πιέσεις προς την Ε.Τ.Ε κλιμακώθηκαν με ιδιαίτερη ένταση. Οι αντιδράσεις της Ε.Τ.Ε στις ασκούμενες πιέσεις ποικίλλαν από διαβήματα και διαμαρτυρίες προς τις κατοχικές αρχές, απειλές παραιτήσεων από ανώτατα στελέχη, τακτικές κωλυσιεργίας όπου κρινόταν εφικτό, αλλά και υποχωρήσεις όταν θεωρούνταν αναγκαίο ή αναπόφευκτο. Χαρακτηριστική περίπτωση υποχώρησης της τράπεζας στις απαιτήσεις των αρχών κατοχής υπήρξε η παράδοση των μετοχών της ΠΥΡΚΑΛ που κατείχε ως ενέχυρο έναντι των απαιτήσεων της προς την επιχείρηση, μετοχές οι οποίες ανήκαν στην σύζυγο του ιδιοκτήτη της επιχείρησης Ιωάννα Μποδοσάκη. Η συγκεκριμένη εταιρεία είχε ιδιαίτερη βαρύτητα για το χαρτοφυλάκιο της Ε.Τ.Ε, δεδομένου ότι αποτελούσε μια μεγάλη αμυντική βιομηχανία με μονοπωλιακή θέση στην εγχώρια αγορά και προνομιακό προμηθευτή των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Η ΠΥΡΚΑΛ γιγαντώθηκε περαιτέρω με τις διαδοχικές παραγγελίες που ανέλαβε από το καθεστώς Μεταξά κατά την προπολεμική περίοδο και κατά τη διάρκεια της διεξαγωγής του ελληνοϊταλικού πολέμου. Παράλληλα όμως η ΠΥΡΚΑΛ έφερε συσσωρευμένες δανειακές υποχρεώσεις μεγάλου ύψους προς την Ε.Τ.Ε, που σε συνδυασμό με το χαμηλό ύψος, των ιδίων κεφαλαίων της, καθιστούσαν την δανειακή της σχέση με την Ε.Τ.Ε σχέση αμοιβαίας αλληλεξάρτησης. Ενδεικτικό του ενδιαφέροντος

της Ε.Τ.Ε για την ΠΥΡΚΑΛ, οι πιστώσεις προς την οποία αντιπροσώπευαν το 6% του συνολικού ενεργητικού της τράπεζας, είναι ότι η Ε.Τ.Ε κινήθηκε άμεσα για να αποτρέψει την ανατίναξη του εργοστασίου της ΠΥΡΚΑΛ μετά την κατάρρευση του μετώπου και την εισβολή των γερμανών στη χώρα, καθώς κρίθηκε σκόπιμο να μην περιέλθει το εργοστάσιο στα χέρια των γερμανικών αρχών. Η Ε.Τ.Ε προκειμένου να αντισταθμίσει, έστω και εν μέρει, τις απώλειες που θα κατέγραφε από το ότι η ΠΥΡΚΑΛ τέθηκε υπό τον έλεγχο των γερμανικών δυνάμεων αποδέχτηκε να εκπλειστηριάσει τους μετοχικούς τίτλους, που κατείχε ως εξασφάλιση των απαιτήσεών της προς την επιχείρηση, και αποκτώντας τους η ίδια να τους μεταπωλήσει εν συνεχεία στους ξένους επιχειρηματικούς ομίλους που επιθυμούσαν να συμμετάσχουν στο μετοχικό κεφάλαιο της ΠΥΡΚΑΛ. Κατά τη μεταφορά όμως των μετοχών από την Τρίπολη, όπου στην αρχή της κατοχικής περιόδου η Ε.Τ.Ε μετέφερε στο τοπικό υποκατάστημά της τους τίτλους που είχε στην κατοχή της, ώστε να διαφυλάξει σημαντικό μέρος του χαρτοφυλακίου της από την δήμευση των κατοχικών αρχών, στην Αθήνα οι μετοχές αφαιρέθηκαν από τον συνοδεύοντα γερμανό αξιωματικό και μεταφέρθηκαν στην Γερμανία. Τα διαβήματα στα οποία προέβη η Ε.Τ.Ε προς τον Altenburg, τον ειδικό πληρεξούσιο του ΓΓ΄ Ράιχ, απέδωσαν και η τράπεζα εισέπραξε 97,5 εκατομμύρια δραχμές τον Δεκέμβριο του 1941, ποσό που αντιστοιχούσε σε 4.500 χρυσές λίρες (Παγουλάτος 2006:66-67).

Το συγκεκριμένο ιστορικό επεισόδιο στοιχειοθετεί μία από τις πολλές αντίστοιχες περιπτώσεις που αντιμετώπισε η Ε.Τ.Ε την περίοδο της Κατοχής στην προσπάθειά της να διασφαλίσει τις τοποθετήσεις της και τους τίτλους των επιχειρήσεων στις οποίες είχε ακινητοποιήσει μεγάλο μέρος των διαθεσίμων της, αλλά και ακίνητα που τελούσαν υπό την κυριότητά της, τα συναλλαγματικά της διαθέσιμα, που αποτελούνταν κυρίως από χρυσό, τους κρατικούς τίτλους που διέθετε τα παντός είδους ενέχυρα στα οποία είχε εγγράψει απαιτήσεις, αντικείμενα που είχαν εμπιστευτεί προς φύλαξη στην τράπεζα οι πελάτες της, και κάθε είδους απαιτήσεις, την είσπραξη των οποίων είχε αναλάβει η Ε.Τ.Ε για λογαριασμό τρίτων. Άλλες μεγάλες επιχειρήσεις που συνδέονταν με στενούς πιστωτικούς δεσμούς με την Ε.Τ.Ε και για τις οποίες ασκήθηκαν πιέσεις προς την τράπεζα να παραχωρήσει τις απαιτήσεις της στις αρχές κατοχής ήταν : η Γενική Ελληνική Εταιρεία, που ήλεγχε έναν όμιλο εταιρειών παραγωγής και εμπορίας ηλεκτρικού ρεύματος, η Ελληνική Εργουργία, μεγαλοπρομηθευτής του ελληνικού στρατού, η Ελληνικής Εταιρείας Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων, καθώς και η Νέα Ανώνυμη Εταιρεία Διώρυγας Κορίνθου.

Η Ε.Τ.Ε εκτιμώντας ότι οι οχλήσεις και οι πιέσεις των κατοχικών αρχών θα συνεχιστούν και θα ενταθούν στράφηκε στην εξεύρεση εταίρων στρατηγικής σημασίας στο χώρο της γερμανικής επιχειρηματικής κοινότητας, ειδικότερα αναζήτησε τη συνεργασία ενός γερμανικού τραπεζικού ιδρύματος. Η λύση που προκρίθηκε ήταν η σύναψη συνεργασίας με την Deutsche Bank, ένα ιδιωτικό τραπεζικό ίδρυμα με το οποίο η Ε.Τ.Ε είχε μακρά προπολεμική συνεργασία. Η Deutsche Bank προτιμήθηκε γιατί θεωρούνταν πολιτικά ουδέτερη, εν αντιθέσει με την Dresdner Bank, με την οποία η Ε.Τ.Ε είχε επίσης συνεργαστεί προπολεμικά (Παγουλάτος 2006:69), (Στασινόπουλος 1966:149). Το συμφωνητικό που υπέγραψαν οι δύο τράπεζες τον Ιούνιο του 1941 προέβλεπε την σύσταση διμερούς ελληνογερμανικής επιτροπής που θα εξέταζε τις προοπτικές ανάπτυξης στενότερων οικονομικών σχέσεων και την προώθηση μελετών και προτάσεων από ελληνικής πλευράς για την εκβιομηχάνιση, την αγροτική ανάπτυξη, την εκμετάλλευση των υδατοπτώσεων και της εξόρυξης λιγνίτη και άλλων μεταλλευμάτων. Όμως παρά το γεγονός ότι από τη συμφωνία των δύο τραπεζών δεν προήλθε καμία κοινή επιχειρηματική δράση, λόγω της αδυναμίας της Ε.Τ.Ε να διαθέσει τα απαιτούμενα κεφάλαια, οι πιέσεις προς την Ε.Τ.Ε που προέρχονταν από τη γερμανική πλευρά έπαυσαν μετά τη σύναψη της σύμβασης με την Deutsche Bank, τουλάχιστον για

ένα έτος, που ήταν η αρχική διάρκεια της συμφωνίας, σύμφωνα με τον διοικητή της E.T.E Κ.Ζαβιτζιάνο. (Παγουλάτος 2006:69-70).Με ανάλογο τρόπο αντιμετωπίστηκαν και οι πιέσεις που ασκήθηκαν από την ιταλική πλευρά, καθώς η E.T.E δέχτηκε να συνεργαστεί με την ιταλική εταιρεία πετρελαίων AGIP παραχωρώντας της πλήρες δικαίωμα ερευνών και εκμετάλλευσης στην περιοχή της Ηπείρου, υπό τον όρο της διατήρησης ενός ποσοστού 10% επί των δυνητικών καθαρών κερδών από την εκμετάλλευση των πετρελαιοπαραγωγών που πιθανόν θα ανακαλύπτονταν (Παγουλάτος 2006:71).

Η συρρίκνωση όμως του ενεργητικού της E.T.E δεν εκπορευόταν μόνο από τις αξιώσεις των δυνάμεων κατοχής και των γερμανικών και ιταλικών επιχειρηματικών ομίλων.Τα ραγδαίως διευρυνόμενα δημοσιονομικά ελλείμματα σε συνδυασμό με την ανεξέλεγκτη αύξηση των τιμών, συμπεριλαμβανομένων και των χρηματιστηριακών αξιών, κατεύθυναν τις κατοχικές κυβερνήσεις των Λογοθετόπουλου και Ράλλη σε μια πολιτική που συνίστατο στην άνευ καταβολής τιμήματος εκποίησης μετοχών υπέρ του Δημοσίου, ώστε, πέραν των εισροών που θα προέκυπταν για το δημόσιο ταμείο, η αύξηση της προσφοράς τίτλων θα ασκούσε σταθεροποιητική επίδραση στις χρηματιστηριακές τιμές (Παγουλάτος 2006:72). Στο πλαίσιο υλοποίησης αυτής της πολιτικής με νομοθετικά διατάγματα που εκδόθηκαν τον Δεκέμβριο του 1942 η κατοχική κυβέρνηση Λογοθετόπουλου επέβαλε στις τράπεζες την υποχρεωτική αύξηση του μετοχικού τους κεφαλαίου κατά 10% υπέρ του Δημοσίου, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό για τις άλλες ανώνυμες εταιρείες ορίστηκε στο 20%.Η E.T.E εξέδωσε 2.000 νέες μετοχές ονομαστικής αξίας 2 εκατομμυρίων δραχμών, τις οποίες στις αρχές του 1943 παρέδωσε στο Δημόσιο, αυξάνοντας ταυτόχρονα το μετοχικό της κεφάλαιο από τα 20 στα 22 εκατομμύρια δραχμές.

Η αναγκαστική αυτή φορολόγηση των ανωνύμων εταιρειών παρείχε τρεις εναλλακτικές δυνατότητες εφαρμογής.Η διοίκηση της E.T.E επέλεξε τη λύση της έκδοσης και παράδοσης των νέων μετοχών στο Δημόσιο.Οι δύο άλλες εναλλακτικές δυνατότητες ήταν : α) οι νέες μετοχές που εκδίδονταν να διατίθενται στους παλαιούς μετόχους ή τρίτους και να καταβάλλονταν το ισότιμό τους τοις μετρητοίς στο Δημόσιο ή β) η τράπεζα να μην προέβαινε σε αύξηση μετοχικού κεφαλαίου αλλά αντί αυτού να κατέβαλε στο Δημόσιο το ισόποσο μιας δυνητικής αύξησης του μετοχικού της κεφαλαίου από τα δικά της διαθέσιμα (Παγουλάτος 2006:73).Η αύξηση αυτή του μετοχικού κεφαλαίου αποτέλεσε μία από τις κυριότερες πράξεις για τις οποίες ελέγχθηκε, μετά την απελευθέρωση της χώρας, η διοίκηση της E.T.E από τους μετόχους της.Σύμφωνα με το πόρισμα της εσωτερικής Ειδικής Υπηρεσίας Ελέγχου της τράπεζας που υποβλήθηκε στη διοίκηση τον Φεβρουάριο του 1946, η ζημία που υπέστησαν οι παλαιοί μέτοχοι συνίστατο στη μείωση κατά 10% της εσωτερικής αξίας της μετοχής και την απώλεια του απορρέοντος μερίσματος, δεδομένης της κυκλοφορίας 2.000 νέων μετοχών.Η λύση που θα έπρεπε να προκριθεί, σύμφωνα με την επιτροπή, ήταν η καταβολή του φόρου σε μετρητά με δόσεις, δεδομένης της καλπάζουσας υποτίμησης της δραχμής, εναλλακτική που εφάρμοσαν όλες σχεδόν οι εταιρείες που διέθεταν την ταμειακή ευχέρεια (Παγουλάτος 2006:73-74).

3.9. Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΩΝ ΔΟΤΩΝ ΔΙΟΙΚΗΣΕΩΝ ΤΗΣ E.T.E

Οι αρχές κατοχής παρά τις επανειλημμένες προσπάθειες τους να θέσουν εμμέσως την διοίκηση της E.T.E υπό τον έλεγχο τους δεν κατόρθωσαν να επιτύχουν τον ουσιαστικό έλεγχο του τραπεζικού ιδρύματος, εξαιτίας της ευέλικτης όσο και σθεναρής στάσης των στελεχών της τράπεζας.Ως εκ τούτου το κατοχικό καθεστώς επέλεξε την λύση της

άμεσης παρέμβασης, παραβιάζοντας το καταστατικό της Ε.Τ.Ε. Με διάταγμα της 26^{ης} Ιανουαρίου 1943 του υπουργού Εθνικής Οικονομίας και Οικονομικών Γκοτζαμάνη διοικητής της Ε.Τ.Ε ορίστηκε ο Γεώργιος Μερκούρης, που στο παρελθόν είχε διατελέσει υπουργός του Λαϊκού κόμματος και ηγείτο ενός μικρού φασιστικού κόμματος. Ο Γ.Μερκούρης παρέμεινε στη θέση του διοικητή μέχρι τον θάνατο του, τον Νοέμβριο του 1943. Τον διαδέχθηκε ο Δημήτριος Λυμπέρης που υπήρξε και προσωπικός φίλος του κατοχικού πρωθυπουργού Ιωάννη Ράλλη. Η περίοδος διοίκησης της Ε.Τ.Ε από τους δύο αυτούς άντρες χαρακτηρίστηκε από την αδρανοποίηση της λειτουργίας των θεσμικών οργάνων του ιδρύματος, που σταδιακά μετατράπηκε σε όργανο ικανοποίησης των αξιώσεων των κατοχικών αρχών. Εν αντιθέσει με τη διοίκηση Ζαβιτζιάνου, που υπό εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες υλοποίησε μια ευέλικτη, ρεαλιστική και σε πολλές περιπτώσεις τελέσφορη, από τη σκοπιά της εξυπηρέτησης των στενών συμφερόντων της τράπεζας, πολιτική, οι διοικήσεις Μερκούρη και Λυμπέρη αποτέλεσαν απλά εκτελεστικά όργανα των εντολών τους, με τη διοίκηση Μερκούρη σε κάποιες ίσως περιπτώσεις να διαφοροποιείται από τις επιθυμίες των κατοχικών δυνάμεων.

Κύριο μέλημα των δύο δοτών διοικήσεων της Ε.Τ.Ε αποτέλεσε ο έλεγχος του προσωπικού της τράπεζας, μέσα από μία πολιτική εκτεταμένων και διαρκών προσλήψεων, μεταθέσεων, προαγωγών και απολύσεων (Παγουλάτος 2006:78). Οι αθρόες προσλήψεις προσωπικού της περιόδου 1943-1944 δεν δικαιολογούνταν από το εύρος των εργασιών της Ε.Τ.Ε, που παρουσίαζε σαφή συρρίκνωση, αλλά εδραζόταν στην λογική της πελατειακής τακτοποίησης των προστατευόμενων του κατοχικού καθεστώτος. Παράλληλα η διόγκωση του προσωπικού της Ε.Τ.Ε ήταν συνεπής με τη γενικότερη αλματώδη αύξηση του αριθμού των υπαλλήλων στον ευρύτερο δημόσιο τομέα κατά την κατοχική περίοδο, μια πολιτική με ακραιφνείς κοινωνικές προεκτάσεις και στοχεύσεις, εάν ληφθεί υπ' όψη το γεγονός ότι η δημοσιοϋπαλληλική ιδιότητα εγγυούταν την συμμετοχή στον επισιτισμό (Παγουλάτος 2006:79-80).

Οι επιτακτικές δημοσιονομικές ανάγκες όμως οδήγησαν του υπουργού Οικονομικών να ζητήσει τη χρηματοδότηση των κρατικών δαπανών από τις τράπεζες, μέσω του δανεισμού χρεογράφων που κατείχαν αυτές. Τον Οκτώβριο του 1943 η Ε.Τ.Ε, κατόπιν ισχυρότατων πιέσεων από την κατοχική κυβέρνηση και μετά από εντολή του υπουργού Οικονομικών Ε.Τσιρονίκου εκποίησε 4.100 μετοχές διαφόρων μεγάλων εταιρειών, όπως των Ηλεκτρικών Σιδηροδρόμων, της Εμπορικής Τράπεζας, της Τ.τ.Ε, και της Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής (Παγουλάτος 2006:81). Τον ίδιο μήνα ο Γ.Μερκούρης, υπακούοντας σε κυβερνητικές εντολές, εισηγήθηκε στο διοικητικό συμβούλιο της τράπεζας τη συμμετοχή της Ε.Τ.Ε στον «οικειοθελή» δανεισμό προς το Δημόσιο που προέβλεπε την εκχώρηση τίτλων προς το κράτος σε ποσοστό 40% του χαρτοφυλακίου κάθε τράπεζας. Οι τίτλοι αυτοί θα εκποιούνταν από το κράτος προκειμένου να καλύψουν τις χρηματοδοτικές ανάγκες του Δημοσίου, αλλά ταυτόχρονα, κατά τους ισχυρισμούς του Ε.Τσιρονίκου, αυτή η κίνηση θα λειτουργούσε ανασχετικά στην τεράστια άνοδο των χρηματιστηριακών τιμών, οι οποίες ανήλθαν σε δυσθεώρητα ύψη το φθινόπωρο του 1943. Οι έντονες ανατιμητικές τάσεις που κατέγραψαν οι χρηματιστηριακές αξίες οφείλονταν στην κερδοσκοπική τακτική εμπόρων και παραγωγών, οι οποίοι πωλούσαν τα εμπορεύματα τους σε αστρονομικές τιμές που υπερέβαιναν κατά χιλιάδες φορές τα προπολεμικά επίπεδα, και διοχέτευαν τη ρευστότητα που αποκτούσαν στην αγορά χρυσών λιρών και χρηματιστηριακών αξιών, ωθώντας σε περαιτέρω άνοδο την τιμή του χρυσού και των χρηματιστηριακών αξιών. Χαρακτηριστική του κερδοσκοπικού πυρετού που επικρατούσε ήταν η ανατίμηση που γνώρισε η τιμή της χρυσής λίρας, η οποία μεταξύ 17 Σεπτεμβρίου και 4 Οκτωβρίου 1943 ανήλθε από τις 400.00 στις 685.000 δραχμές (Παγουλάτος 2006:82).

Το εγχείρημα του υπουργού Οικονομικών Ε.Τσιρονίκου για συγκράτηση των χρηματιστηριακών τιμών μέσω της εκποίησης χρεογράφων ήταν αμφιλεγόμενης αποτελεσματικότητας, αλλά και αμφισβητούμενων προθέσεων. Στην ουσία το σχέδιο Τσιρονίκου παρείχε τη δυνατότητα στα άτομα που διέθεταν προνομιακή πληροφόρηση την περίοδο της Κατοχής, όπως μαυραγορίτες, γερμανούς αξιωματούχους και δωσίλογους της κατοχικής κυβέρνησης, να κερδοσκοπήσουν πάνω στην τιμή της χρυσής λίρας ενθυλακώνοντας παράλληλα τίτλου τραπεζών και άλλων σημαντικών ανωνύμων εταιρειών (Παγουλάτος 2006:82).

Οι αντιδράσεις στο εσωτερικό της Ε.Τ.Ε από το νέο αναγκαστικό δανεισμό στον οποίο υπεβλήθη η τράπεζα υπήρξαν σφοδρότατες, ενώ ανώτερα στελέχη της Ε.Τ.Ε δήλωναν ότι οι υπάλληλοι θα αρνηθούν να παραδώσουν χρεόγραφα της τράπεζας στο Δημόσιο, και ότι εάν η κυβέρνηση στην δια νόμου επιβολή της εκποίησης των χρεογράφων θα αρνηθούν να εφαρμόσουν το νόμο (Παγουλάτος 2006:82-83). Επιπλέον ο δικαστικός σύμβουλος της τράπεζας Πέτρος Γουναράκης, μιλώντας στο διοικητικό συμβούλιο εξ ονόματος των διευθυντών της Ε.Τ.Ε, επιχειρηματολόγησε για τον απρόσφορο χαρακτήρα του κυβερνητικού σχεδίου ανάσχεσης των τιμών του χρυσού και των τροφίμων μέσω της μαζικής εκποίησης χρεογράφων στο Χ.Α.Α. Ο Π.Γουναράκης υποστήριξε ότι οι τιμές των τροφίμων και της χρυσής λίρας διαμορφώνονταν από παράγοντες που ήταν ανεξάρτητοι με τις τιμές των χρεογράφων στο Χρηματιστήριο. Οι αιτίες, συνεπώς και οι λύσεις, έπρεπε να αναζητηθούν στην κατάρρευση των μεταφορών και των συγκοινωνιών μεταξύ της πρωτεύουσας και της επαρχίας, καθώς και στην διόγκωση της νομισματικής κυκλοφορίας. Κατά συνέπεια η εκποίηση των χρεογράφων, σύμφωνα πάντα με τον Γουναράκη, δεν θα ασκούσε σοβαρή επίδραση στις χρηματιστηριακές τιμές των τίτλων, αφού όπως είχε φανεί και από προηγούμενες ενέργειες μαζικής πώλησης χρεογράφων στο Χρηματιστήριο, η αγορά μπορούσε να απορροφήσει εύκολα κάθε προσφερόμενη ποσότητα τίτλων χωρίς να προκληθεί πτώση των τιμών (Παγουλάτος 2006:83). Ο Γουναράκης παρέθεσε και μια σειρά επιπρόσθετων επιχειρημάτων εναντίον του συγκεκριμένου μέτρου υπογραμμίζοντας ότι το μέτρο ήταν άδικο, διότι σε μια πληθωριστική συγκυρία, όπως ήταν η δεδομένη, ισοδυναμούσε με δήμευση υγιών περιουσιακών στοιχείων ζημιώνοντας δυσανάλογα την Ε.Τ.Ε που κατείχε το ογκωδέστερο χαρτοφυλάκιο διαπραγματεύσιμων τίτλων από όλες τις άλλες τράπεζες. Περαιτέρω το εν λόγω μέτρο έπληττε υπέρμετρα την Ε.Τ.Ε αποξενώνοντας την από επιχειρήσεις κεφαλαιώδους σημασίας για την επιβίωσή της, εξαιτίας των μεγάλων χρηματοδοτικών ανοιγμάτων που συνιστούσαν οι χορηγήσεις προς τις επιχειρήσεις αυτές. Η ενδεδειγμένη λύση, κατά τον Γουναράκη, ήταν να εκποιήσει το κράτος μετοχές δικής του κυριότητας, τις οποίες είχε αποκτήσει ως προϊόν της υποχρεωτικής φορολόγησης εταιρειών βάσει του νομοθετικού διατάγματος του 1942 (Παγουλάτος 2006:83).

Η αντιπαράθεση μεταξύ κράτους και τραπεζών αναφορικά με τον αναγκαστικό δανεισμό από το κράτος χρεογράφων που αποτελούσαν ιδιοκτησία των τραπεζών έμεινε γνώστη στην οικονομική ιστορία της Ελλάδας ως η «η μάχη των χρεογράφων». Στο πλαίσιο αυτής της «μάχης» συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση οι εξεγέρσεις του προσωπικού της Ε.Τ.Ε, που έφταναν μέχρι τη διάπραξη βιαιοπραγιών και την εκτόξευση προσωπικών απειλών εναντίον των προσώπων που επιχειρήσαν να εκποιήσουν ή να ιδιοποιηθούν την περιουσία της τράπεζας. Η αντίσταση που προέβαλαν οι υπάλληλοι της Ε.Τ.Ε περιελάμβανε την άρνηση εκτέλεσης εντολών, την απόκρυψη στοιχείων και εγγράφων ακόμα και απόκρυψη χρυσού από ορισμένα ανώτερα στελέχη της τράπεζας, που δεν δηλώθηκε στις αρχές κατοχής, παρά τη σχετική υποχρέωση, η αθέτηση της οποίας επέσυρε την ποινή του θανάτου. Μέρος αυτού του χρυσού, που είχε αποκτηθεί από τα διαθέσιμα της Ε.Τ.Ε προκειμένου να καλύψει κυρίως δαπάνες συντήρησης του

προσωπικού, όπως τουλάχιστον ήταν η επίσημη εκδοχή της διοίκησης, χρησιμοποιήθηκε εν αγνοία της διοίκησης της τράπεζας, αλλά υπό την καθοδήγηση της απελευθέρωσης νόμιμης διοίκησης Ζαβιτζιάνου, για να αγοραστούν μετοχικοί τίτλοι μεγάλων επιχειρήσεων της χώρας που ήταν ζωτικής σημασίας για τα συμφέροντα της Ε.Τ.Ε (Παγουλάτος 2006:84-85).

Οι κυβερνητικές πιέσεις συνεχίστηκαν με αμείωτη ένταση θέτοντας προς τις τράπεζες το δίλημμα του αναγκαστικού δανεισμού ή της αναγκαστικής δια νόμου εκχώρησης των χρεογράφων στο κράτος. Ο Γ. Μερκούρης μετά από διαβουλεύσεις που διεξήγαγε με την κατοχική κυβέρνηση παρουσίασε στο διοικητικό συμβούλιο της τράπεζας το περιεχόμενο του νομοσχεδίου που όριζε ότι το ποσοστό των χρεογράφων που θα εκποιούσε η Ε.Τ.Ε ήταν 15% επί του συνόλου των χρεογράφων που κατείχε, ποσοστό κατά πολύ χαμηλότερο από αυτό που αρχικά απαιτούσε το κράτος και ανερχόταν στο 40%. Από το ποσοστό του 15% εξαιρούνταν μετοχές εταιρειών αυξημένου ενδιαφέροντος για την Ε.Τ.Ε, ενώ προβλεπόταν και είσπραξη προμήθειας 0,5% επί των αγοραπωλησιών των χρεογράφων από τις τράπεζες για λογαριασμό τους (Παγουλάτος 2006:87).

Το ζήτημα της «μάχης των χρεογράφων» όμως δεν έληξε εκεί. Η συνδυασμένη άρνηση ανωτέρων στελεχών όχι μόνο της Ε.Τ.Ε αλλά και άλλων τραπεζών, όπως π.χ της Εμπορικής, να συναινέσουν σε μια συμβατική εκχώρηση των περιουσιακών τους στοιχείων στο κράτος, οδήγησε την κατοχική κυβέρνηση Ράλλη σε μια ευθέως κατασταλτική πράξη που συνιστούσε την επαχθέστερη, ως εκείνη τη στιγμή, μορφή κρατικής παρέμβασης στη λειτουργία του τραπεζικού συστήματος. Με τρία ταυτόχρονα νομοθετήματα στις 26 Οκτωβρίου του 1943, η κατοχική κυβέρνηση τερμάτισε μονομερώς τις διαπραγματεύσεις με τις τράπεζες επιρρίπτοντας με ανακοίνωσή της την ευθύνη σ' αυτές. Ειδικότερα με τα νομοθετήματα αυτά προβλεπόταν η ποινή της φυλάκισης και της εκτόπισης σε όσα ανώτατα ανώτατα και ανώτερα στελέχη τραπεζών επιχειρούσαν να εμποδίσουν την εφαρμογή του ή παρακώλυαν το έργο του κυβερνητικού επιτρόπου που θα τοποθετούνταν στις τράπεζες, ο οποίος θα διέθετε απεριόριστο δικαίωμα ελέγχου και συμμετοχής στη διοίκηση της κάθε τράπεζας και επιπλέον το δικαίωμα άσκησης βέτο στη λήψη αποφάσεων. Το ακανθώδες ζήτημα της εκποίησης χρεογράφων από τις τράπεζες η κυβέρνηση Ράλλη το επίλυσε με όρους κατά πολύ επαχθέστερους από το νομοσχέδιο που παρουσίασε ο Μερκούρης στο διοικητικό συμβούλιο της Ε.Τ.Ε. Συγκεκριμένα ο νόμος όριζε ως ανώτατο ποσοστό του άτοκου δανείου των τραπεζών προς το κράτος το 50% των χρεογράφων ιδιοκτησίας τους, που τελούσαν υπό διαπραγμάτευση στο Χ.Α.Α, με τη διάρκεια του δανείου να καθορίζεται στο ένα έτος και το οποίο θα εξοφλείτο με την επιστροφή στις τράπεζες ομοειδών χρεογράφων. Η Ε.Τ.Ε υποχρεώθηκε να παραδώσει στην Τ.τ.Ε, ως άτοκο δάνειο προς το Δημόσιο, ποσοστό 20% από τα χρεόγραφα ιδιοκτησίας της που ήταν εισηγμένα στο Χ.Α.Α. Από αυτά ρευστοποιήθηκε περίπου το ¼, ενώ το υπόλοιπο επιστράφηκε στην Ε.Τ.Ε μετά την απελευθέρωση. Η διαπραγμάτευση του Μερκούρη με τον υπουργό Οικονομικών Τσιρονίκο συνεχίστηκε με σκοπό την ελάφρυνση των όρων δανεισμού προς όφελος της Ε.Τ.Ε. Ο Μερκούρης πέτυχε να εξαιρεθούν, από το ποσοστό του 20%, μετοχές επιχειρήσεων ιδιαίτερου ενδιαφέροντος για την Ε.Τ.Ε και να αντικατασταθούν από άλλες μικρότερης βαρύτητας για το χαρτοφυλάκιό της (Παγουλάτος 2006:88-90).

Πέραν πάντως μιας παροδικής και περιορισμένης έκτασης αναχαίτισης των ανοδικών τάσεων των χρηματιστηριακών τιμών, η μαζική πώληση χρεογράφων απέτυχε να ανακόψει την ανεξέλεγκτη ανοδική πορεία του πληθωρισμού. Η χρυσή λίρα ανατιμήθηκε κατά 250% σε διάστημα 40 ημερών, ενώ η ανατίμηση των χρεογράφων ανερχόταν σε 300-400 της προπολεμικής τους αξίας, υπολείπονταν ωστόσο της υπερτίμησης που γνώρισαν τα είδη πρώτης ανάγκης, οι τιμές των οποίων αυξήθηκαν

κατά 4.000-6.000 φορές σε σύγκριση με την προπολεμική τους αξία (Παγουλάτος 2006:90).

Στα τέλη του 1943 και τις αρχές του 1944 η έλλειψη ρευστότητας αποτέλεσε ένα ιδιαίτερος επιτακτικό πρόβλημα για την Ε.Τ.Ε. Ο εκμηδενισμός των παραδοσιακών τραπεζικών εργασιών της σε συνδυασμό με τη διόγκωση των δαπανών συντήρησης του προσωπικού της, αλλά και των κυβερνητικών παρεμβάσεων, της επιβολής αναγκαστικών δανείων και της αυθαίρετης αύξησης της φορολογικής επιβάρυνσης δημιούργησαν υψηλά ελλείμματα στον ισολογισμό της τράπεζας. Τα στελέχη της τράπεζας κατέληξαν σε δύο εναλλακτικές προτάσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος: είτε το δανεισμό από το κράτος είτε την εκποίηση περιουσιακών στοιχείων της τράπεζας. Στην ουσία του το δίλημμα σχετιζόταν με τον εκτιμώμενο χρόνο λήξης της εμπόλεμης κατάστασης. Σε περίπτωση σύντομης λήξης οι τιμές των αξιών θα υποχωρούσαν και η πώληση περιουσιακών στοιχείων θα αποτελούσε πιο συμφέρουσα επιλογή, δεδομένου των υψηλότερων τιμών που επικρατούσαν κατά την πολεμική περίοδο, καθώς η Ε.Τ.Ε θα ήταν σε θέση μετά τον τερματισμό των εχθροπραξιών με την εκποίηση λιγότερων στοιχείων του ενεργητικού της να εισπράξει μεγαλύτερα ποσά. Αντιθέτως σε περίπτωση παρατεταμένης διάρκειας των πολεμικών επιχειρήσεων ο δανεισμός συνιστούσε πιο συμφέρουσα επιλογή, διότι η αλματώδης αύξηση των τιμών θα συνεχιζόταν και η Ε.Τ.Ε θα αποπλήρωνε τα δάνεια που θα λάμβανε με ποσά μικρότερης πραγματικής αξίας από αυτά που θα δανειζόταν. Άλλωστε το γεγονός ότι οι τιμές των τροφίμων, που αποτελούσαν και το μεγαλύτερο μέρος των δαπανών της Ε.Τ.Ε, αυξάνονταν με μεγαλύτερους ρυθμούς απ' ότι οι τιμές των υπόλοιπων αξιών, θα καθιστούσε, κατά πάσα πιθανότητα, αδύνατη την αποπληρωμή τους από την τράπεζα (Παγουλάτος 2006:92-93).

Ο διοικητής της Ε.Τ.Ε Λυμπέρης, ο κυβερνητικός επίτροπος και μια ομάδα συμβούλων υποστήριζε την επίλυση του προβλήματος ρευστότητας της Ε.Τ.Ε μέσω της εκποίησης χρεογράφων του χαρτοφυλακίου της. Η πλευρά αυτή προεξοφλούσε την άρνηση της κυβέρνησης να χορηγήσει δάνειο στην Ε.Τ.Ε, προβάλλοντας ως επιχείρημα την άρνηση του κράτους να ικανοποιήσει ανάλογο αίτημα της Εμπορικής και της Ιονικής Τράπεζας, καθώς και από τη σχετικές διερευνητικές συνομιλίες που είχε ο Λυμπέρης για το εν λόγω ζήτημα με τον υπουργό Οικονομικών. Μια άλλη μερίδα στελεχών της Ε.Τ.Ε, που αποτελούσε την μειοψηφική τάση, τασσόταν υπέρ του δανεισμού προκειμένου να αποφευχθεί η εκποίηση χρεογράφων, μια ενέργεια που θα αποξένωνε την τράπεζα από τα περιουσιακά της στοιχεία (Παγουλάτος 2006:94-95). Η άρνηση της κυβέρνησης Ράλλη να χορηγήσει δάνειο στην Ε.Τ.Ε και η επιβάρυνση του κόστους των διαθέσιμων της από τις υψηλές δεσμεύσεις που επέβαλε επί αυτών η Τ.τ.Ε, δεσμεύσεις που ανέρχονταν σε 25% επί των καταθέσεων όψεως και ταμειωτηρίου και σε 50% επί των προθεσμιακών καταθέσεων και των καταθέσεων σε ελεύθερους λογαριασμούς, καθιστούσαν ακόμα οξύτερο το πρόβλημα της ρευστότητας που αντιμετώπιζε η τράπεζα.

Τον Ιούνιο του 1944, η διοίκηση της Ε.Τ.Ε αποφάσισε να μη ρευστοποιηθούν περιουσιακά στοιχεία της παρά μόνο για την κάλυψη τρεχουσών αναγκών. Μια τρίτη λύση που προτάθηκε από κάποια στελέχη ήταν η αύξηση του μετοχικού κεφαλαίου της Ε.Τ.Ε με την διαδικασία της ιδιωτικής τοποθέτησης. Στην προτεινόμενη λύση της αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου αντιτάχθηκε σθεναρά ο οικονομικός σύμβουλος Ιωάννης Παρασκευόπουλος, οποίος ανάμεσα σε μια σειρά επιχειρημάτων που προέβαλλε, υποστήριξε ότι με την έκδοση νέων μετοχικών τίτλων υπήρχε σοβαρή πιθανότητα να περιέλθει μέρος του μετοχικού κεφαλαίου της Ε.Τ.Ε σε αλλοδαπούς επενδυτές ή σε πρόσωπα νεόπλουτων κύκλων που δημιούργησαν περιουσίες με αφανείς τρόπους κατά την ανώμαλη περίοδο της Κατοχής, αλλοτριώνοντας την Ε.Τ.Ε από τους παραδοσιακούς της μετόχους. Όμως και άλλες μέθοδοι αύξησης του μετοχικού κεφαλαίου όπως η πώληση νέων μετοχών μέσω του Χρηματιστηρίου ή με δημόσια

εγγραφή απορρίφθηκαν. Η πρώτη θα οδηγούσε σε πτώση της τιμής της μετοχής, ενώ η δεύτερη θα εξέθετε τη διοίκηση της τράπεζας σε κατηγορίες για διασπάθιση της περιουσίας της (Παγουλάτος 2006:97-98).

Η πλευρά Λυμπέρη προχώρησε στην εκποίηση μετοχών της Πειραιϊκής-Πατραϊκής μέσω του Χρηματιστηρίου σε φιλοκυβερνητικό αγοραστή της αρεσκείας της, παρά την αντίθετη εισήγηση της ειδικής υπηρεσιακής Επιτροπής Διευθυντών, που είχε συσταθεί για να καθορίσει ποια χρεόγραφα της Ε.Τ.Ε μπορούσαν να πωληθούν χωρίς να θίγουν τη γενική πολιτική της τράπεζας, η οποία προέκρινε μια συγκεκριμένη προσφορά που περιείχε ρήτρα δυνατότητας μελλοντικής επαναγοράς των μετοχών από την Ε.Τ.Ε για ποσό ίσο με αυτό της πώλησης. Η Ε.Τ.Ε διατηρούσε επιπροσθέτως παραδοσιακά στενές σχέσεις με την Πειραιϊκή-Πατραϊκή, της οποίας ο αντιπρόεδρος, ο διευθύνων σύμβουλος και δύο μέλη του διοικητικού της συμβουλίου ήταν ταυτόχρονα στελέχη της Ε.Τ.Ε. (Παγουλάτος 2006:100-101). Τελικά η πώληση των μετοχών πραγματοποιήθηκε εν μέσω σφοδρών αντιδράσεων του προσωπικού της Ε.Τ.Ε, που ενθαρρυμένο και από τη γενική πεποίθηση ότι επίκειται κατάρρευση του κατοχικού καθεστώτος αντέδρασε δυναμικά, προβάλλοντας άρνηση στο να προβεί στις απαιτούμενες για την αγοραπωλησία ενέργειες. Η Ειδική Υπηρεσία Ελέγχου της Ε.Τ.Ε υπέβαλε κατά το έτος 1945 πορίσματα για τις αγοραπωλησίες που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της θητείας των Μερκούρη και Λυμπέρη. Στα πορίσματα διαπιστώνονταν ότι οι αγοραπωλησίες μετοχών της Ε.Τ.Ε που έλαβαν χώρα από τις διοικήσεις Μερκούρη και Λυμπέρη έπληξαν σημαντικά τα συμφέροντα της τράπεζας, καθώς προέβησαν σε ζημιολύγες συναλλαγές χρεογράφων και σε παράνομες χρηματοδοτήσεις προς μέλος του διοικητικού συμβουλίου της Ε.Τ.Ε κατά τη θητεία της διοίκησης Μερκούρη (Παγουλάτος 2006:102-103).

3.10. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΤΟΧΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ Ε.Τ.Ε

Επιχειρώντας μια εκτίμηση, σε αδρές γραμμές, της πολιτικής της Ε.Τ.Ε κατά την κατοχική περίοδο συνάγεται η διαπίστωση ότι η Ε.Τ.Ε επεδίωξε να εκμεταλλευτεί, κατά τον πλέον προσφυή τρόπο, τις κερδοσκοπικές ευκαιρίες που αναδύθηκαν μέσα από τις ανώμαλες συνθήκες που διαμορφώθηκαν την περίοδο της Κατοχής, στο βαθμό που αυτό ήταν εφικτό, αν συνυπολογιστεί ότι το χαρτοφυλάκιο πάσης φύσεως αξιών της Ε.Τ.Ε αποτέλεσε αντικείμενο σφοδρής αντιπαράθεσης ανάμεσα στις κατοχικές κυβερνήσεις και τις αρχές κατοχής από τη μια πλευρά και της εκλεγμένης διοίκησης Ζαβιτζιάνου από την άλλη, γεγονός που αποτυπώθηκε και στη τοποθέτηση των dotών φιλοκατοχικών διοικήσεων Μερκούρη και Λυμπέρη στην Ε.Τ.Ε. Η Ε.Τ.Ε υπό τη διοίκηση Ζαβιτζιάνου διαμόρφωσε μια πολιτική που διαφοροποιούνταν σημαντικά σε σχέση με την προπολεμική περίοδο, υπό το φως των νέων δεδομένων που δημιούργησε η Κατοχή. Η τράπεζα επικέντρωσε τη δραστηριότητά της στην εκμετάλλευση των νέων επιχειρηματικών ευκαιριών που παρουσιάστηκαν. Πιο συγκεκριμένα η Ε.Τ.Ε εκμεταλλεύτηκε την περιέλευση σε αδυναμία ή τις άμεσες βιοτικές ανάγκες πολλών δανειοληπτών της, τα ακίνητα ή τις μετοχές των οποίων έσπευσε να αποκτήσει (Παγουλάτος 2006:105). Κάτι τέτοιο άλλωστε εναρμονιζόταν με το νέο εταιρικό «δόγμα» της διοίκησης Ζαβιτζιάνου που στόχευε στην συσσώρευση μη χρηματικών απαιτήσεων στο χαρτοφυλάκιο αξιών της τράπεζας, αλλά στην επιδίωξη συγκέντρωσης ακινήτων και εμπράγματων αξιών όπως εμπορεύματα και απαιτήσεις επί παραγωγικών εγκαταστάσεων, διότι τέτοιου είδους αξίες είτε υφίσταντο μικρότερες αξιακές απώλειες, σε σχέση με τα χρηματικά διαθέσιμα, είτε ανατιμώνταν συνεχώς με αλματώδη ρυθμό.

Η πολιτική της Ε.Τ.Ε αποσκοπούσε στη συγκράτηση παλαιών και οικονομικά ισχυρών πελατών, αποβλέποντας στη συνέχιση της συνεργασίας μαζί τους μεταπολεμικά.Επιδιώκοντας τη μεγαλύτερη δυνατή εξασφάλιση των απαιτήσεων της η τράπεζα διοχέτευε πιστώσεις στους οικονομικά ισχυρότερους πελάτες, φυσικά ή νομικά πρόσωπα, ώστε να είναι σε θέση να διατηρούν αποθέματα και να υλοποιούν τις κερδοσκοπικές τακτικές τους, να αποκτούν νέα παραγωγικά μέσα ή να προβαίνουν στην αγοραπωλησία χρεογράφων ή , και κυρίως , να αναπτύσσουν εμπορικές σχέσεις με τις κατοχικές αρχές.Η πολιτική αυτή ακολουθήθηκε όχι μόνο από τη διοίκηση Ζαβιτζιάνου, αλλά και από τις διοικήσεις Μερκούρη και Λυμπέρη, στοιχείο που δηλώνει την εφαρμογή μιας σταθερής πολιτικής που διήπε την λειτουργία της Ε.Τ.Ε , παρά τις όποιες αλλαγές σημειώνονταν στην κεφαλή της διοίκησής της.

Μεγάλο ποσοστό των εταιρικών και εν γένει επιχειρηματικών πελατών της Ε.Τ.Ε λειτουργούσαν ευθέως για λογαριασμό των δυνάμεων κατοχής, καλύπτοντας με την ρευστότητα που αποκτούσαν την αποπληρωμή των χρεών τους προς την Ε.Τ.Ε και αποκομίζοντας τεράστια κέρδη από τις δαπάνες των κατοχικών δυνάμεων που κατέβαλε το κατεχόμενο ελληνικό κράτος μέσω της προσφυγής στο εκδοτικό προνόμιο.Είναι ενδεικτικό της ιδιότυπης επιχειρηματικής άνθησης που γνώρισαν ορισμένοι παραγωγικοί κλάδοι, ότι επί Κατοχής δημιουργήθηκαν 6.500 νέες επιχειρήσεις, οι οποίες αποτελούσαν το όχημα πλουτισμού μιας νεοπαγούς και ταυτόχρονα ανομοιόμορφης όσο και αφανούς, εν πολλοίς, τάξης, η οποία αποτέλεσε κατά τεκμήριο τον ιδεώδη πελάτη του τραπεζικού συστήματος, και κατ'επέκταση της Ε.Τ.Ε, την περίοδο της Κατοχής (Παγουλάτος 2006:105).

Η Ε.Τ.Ε κατείχε κομβική θέση στο μηχανισμό αναδιανομής του πλούτου που λειτούργησε τη κατοχική περίοδο, θέση που απέρρεε τόσο από την ιστορική συγκυρία αλλά και από την πολιτική που χάραξε η διοίκηση του πιστωτικού ιδρύματος.Η Ε.Τ.Ε κατέχοντας ήδη πριν την Κατοχή πολύτιμα περιουσιακά στοιχεία, τα οποία διέθεταν σχετική αξιακή σταθερότητα, όπως ο χρυσός, τα ακίνητα και τα χρεόγραφα μεγάλων εταιρειών, είχε τη δυνατότητα να αντεπεξέλθει με επιτυχία την μεγάλη πτώση που παρουσίασαν οι «κλασικές» τραπεζικές εργασίες την κατοχική περίοδο, και κυριότατα τον εκμηδενισμό της αξίας των καταθέσεων της και της μηδαμινής εισροής νέων καταθετικών πόρων στα ταμεία της που αποτελούσαν και την κυρίαρχη πηγή άντλησης της ρευστότητάς της.Μέσα στο ιδιότυπο οικονομικό περιβάλλον της Κατοχής η Ε.Τ.Ε εκμεταλλεύθηκε τη δυσχέρεια στην οποία περιήλθαν ορισμένοι δανειολήπτες της, αλλά και τους ισχυρούς πιστωτικούς δεσμούς της με μεγάλες παραγωγικές μονάδες που διέθετε πριν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, κατορθώνοντας να διατηρήσει ισχυρές ροές αξιών σε μια περίοδο κατάρρευσης του «ορθόδοξου» πιστωτικού μηχανισμού.

Η πιστωτική διασύνδεση της Ε.Τ.Ε με τους μεγάλους επιχειρηματικούς πελάτες της και η επικερδής, κατά βάση, συνέχιση της συνεργασίας της μαζί τους κατά την περίοδο της Κατοχής, υπαγορευόταν από τα τυπικά κριτήρια της κερδοφορίας αλλά και από το γεγονός ότι ορισμένοι σημαντικοί πελάτες της Ε.Τ.Ε διέθεταν ταυτόχρονα και σημαντική μετοχική σχέση με την Ε.Τ.Ε ή κατείχαν υψηλή διοικητική θέση στη τράπεζα.Με άλλα λόγια υπήρχαν πρόσωπα που συνδύαζαν τις ιδιότητες του μεγαλοοφειλέτη και του μεγαλοπιστωτή, στοιχείο που τους παρείχε τη δυνατότητα να διαχειρίζονται, από θέση ισχύος, μεγάλα αξιακά μεγέθη κάθε μορφής, όπως χρυσό δραχμικά διαθέσιμα, εμπορεύματα, ακίνητα, μέσα παραγωγής, συνάλλαγμα και κάθε είδους χρεόγραφα.Αυτό τους επέτρεπε να διαμορφώνουν ή να επηρεάζουν αποφασιστικά τα μεγέθη της προσφοράς και της ζήτησης και να προσδιορίζουν τις τιμές των διαφόρων αξιών με τρόπο που να εξυπηρετείται ο στόχος της μεγιστοποίησης του κέρδους.Σε μια περίοδο όπου η αναδιανομή του πλούτου υπήρξε ακραία, τόσο ως μέγεθος όσο και ως διαδικασία, ανακατανέμοντας πόρους από τους καταθέτες προς τους οφειλέτες, από τους

μισθοσυντήρητους προς τους κατόχους σταθερών αξιών, από τους καταναλωτές προς τους παραγωγούς και τους εμπόρους, η δυνατότητα συνδυασμού των συναλλακτικών ιδιοτήτων σ $\square$ ένα πρόσωπο παρείχε στο πρόσωπο αυτό το απόλυτο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Κατά συνέπεια αυτοί που ήταν ταυτόχρονα παραγωγοί και έμποροι αγαθών και χρήματος, δηλαδή ταυτόχρονα πιστωτές και οφειλέτες, διέθεταν την ισχύ να βρίσκονται σε πλεονεκτική θέση εντός του συναλλακτικού κυκλώματος, λαμβάνοντας πιστώσεις με χαμηλό κόστος τις οποίες μετέτρεπαν σε αξίες που η τιμή τους γνώριζε καθημερινά ραγδαία άνοδο, όπως ο χρυσός και τα εμπορεύματα, καταγράφοντας ασύλληπτα κέρδη από την προκύπτουσα στις εισροές τους (πιστώσεις) και τις εκροές (εμπορεύματα) που διοχέτευαν στην μαύρη αγορά ή στις δυνάμεις κατοχής.

Σύμφωνα με τον Ζαβιτζιάνο τα συνολικά κέρδη της Ε.Τ.Ε μόνο από τις αγοραπωλησίες ακινήτων υπολογίστηκαν μεταπολεμικά σε 500 εκατομμύρια δραχμές σε σταθερές τιμές, ποσό ήταν ελαφρώς λιγότερο από όλα τις δαπάνες δαπάνες της Ε.Τ.Ε κατά την τετραετία της Κατοχής που ανήλθαν στο ποσό των 550 εκατομμυρίων δραχμών σε σταθερές τιμές (Παγουλάτος 2006:107). Οι απολογητές της κατοχικής πολιτικής της Ε.Τ.Ε υπογραμμίζουν ότι η ενεργός πολιτική επενδύσεων της τράπεζας σε ακίνητα και χρεόγραφα είχε έναν πρωτίστως αμυντικό χαρακτήρα που στόχευε στο να μην περιέλθει εθνικός πλούτος στην κατοχή ξένων επιχειρηματικών ομίλων και μαυραγοριτών, και κυρίως να περισώσει την περιουσία της και όχι να την επεκτείνει. Επιπλέον τονίζουν και τον κοινωφελή ρόλο της Ε.Τ.Ε ως οιονεί δημοσίου θεσμού, τόσο λόγω της ιστορίας της ως οιονεί ΚΤ της χώρας όσο και ως απόρροια της μετοχικής της σύνθεσης, δεδομένου ότι η πλειοψηφία του μετοχικού της κεφαλαίου βρίσκονταν στα χέρια δημόσιων φορέων, μη κερδοσκοπικών ιδρυμάτων και ασφαλιστικών φορέων (Παγουλάτος 2006 :108)

Τα γεγονότα όμως αποδεικνύουν ότι η ίδια η πολιτική της τράπεζας εξυπηρετούσε τη δράση μαυραγοριτών και συνεργατών των δυνάμεων κατοχής, αλλά και επωφελούνταν βεβαίως από την επιχειρηματική δραστηριότητα αυτών των ατόμων, οι οποίοι δεν ήταν απλώς μεγαλοοφειλέτες της Ε.Τ.Ε αλλά και μέτοχοι ή ανώτερα και ανώτατα στελέχη της τράπεζας. Επίσης η ίδια η Ε.Τ.Ε κατείχε σημαντικά πακέτα μετοχών εταιρειών που από τελούσαν τους μεγαλύτερους χρεώστες της, πράγμα που σημαίνει ότι η Ε.Τ.Ε αποκόμιζε κέρδη και άμεσα από τις δραστηριότητες της μαύρης αγοράς και τις προμήθειες των δυνάμεων κατοχής.

Η επίκληση της εξυπηρέτησης του δημοσίου συμφέροντος μέσω των κερδών που αποκόμιζε η Ε.Τ.Ε και προέρχονταν από τέτοιες πηγές και πρακτικές αφήνεται στην κρίση του αναγνώστη. Εν κατακλείδι δεν θα στερείτο βάσης η υπόθεση, ότι οι ιδιώτες μέτοχοι της Ε.Τ.Ε και τα ανώτατα διοικητικά της στελέχη, τα οποία διέθεταν ευρεία αυτονομία στη χάραξη της πολιτικής του τραπεζικού ιδρύματος λόγω της σχετικά μεγάλης διασποράς των μετόχων της τράπεζας, αλλά και εξαιτίας σχετικών καταστατικών διατάξεων, χρησιμοποιούσαν διαχρονικά την Ε.Τ.Ε για να προωθούν επενδυτικές επιλογές που ευνοούσαν συμφέροντα, τα οποία δεν εξυπηρετούσαν απαραίτητα το δημόσιο συμφέρον αλλά και τα συμφέροντα των υπόλοιπων μετόχων της τράπεζας. Η Ε.Τ.Ε αποδείχτηκε αρκετά ισχυρή ώστε να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις πιέσεις των κατοχικών κυβερνήσεων, των δυνάμεων κατοχής και των παρεπόμενων εταίρων τους, επιδεικνύοντας ταυτόχρονα και μια ιδιαίτερα ικανότητα στο να προσαρμόζει την πολιτική της στις εκάστοτε συνθήκες. Η επιτυχής, σε σχέση και με το ιδιόμορφο περιβάλλον της Κατοχής, άσκηση της επιχειρηματικής της δραστηριότητας καταδεικνύει, πέραν των ικανοτήτων των στελεχών της, την διαχρονική ισχύ της Ε.Τ.Ε ως ευρύτερου οικονομικού συγκροτήματος και τον ιδιαίτερο ρόλο που διαδραματίζει εντός του ελληνικού οικονομικού σχηματισμού.

3.11. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η περίοδος της Κατοχής έδρασε καταλυτικά στην όξυνση των εσωτερικών κοινωνικών αντιθέσεων που άρχισαν να διαμορφώνονται κατά το Μεσοπόλεμο. Η βαθιά διαίρεση του κοινωνικού σώματος που συντελέστηκε κατά την κατοχική περίοδο υπήρξε απόρροια του τρόπου με τον οποίον εκδηλώθηκε η εθνικοαπελευθερωτική προσπάθεια και η συνάρθρωση των εθνικοαπελευθερωτικών στοχεύσεων του αντιστασιακού αγώνα με κοινωνικοοικονομικά και πολιτικά αιτήματα, που η ικανοποίησή τους προσδιοριζόταν χρονικά μετά το τέλος του πολέμου. Οι συνθήκες και οι διαδικασίες υπό τις οποίες συντελέστηκε μια τεράστια σε μέγεθος και σημασία ανακατανομή του πλούτου κατά την Κατοχή δημιούργησε τις προϋποθέσεις για την μεταπολεμική διαμόρφωση διχαστικών αντιλήψεων του κοινωνικού γίνεσθαι, γεγονός που διαφοροποίησε τις συλλογικές προσλήψεις του περιεχομένου και της έννοιας του έθνους, της πατρίδας και του δημοσίου συμφέροντος, αλλά και διεύρυνε τον προβληματισμό αναφορικά με την μορφή και το χαρακτήρα που θα έπρεπε να έχει το μεταπολεμικό ελληνικό κράτος, αυξάνοντας ταυτόχρονα και την ένταση των ταξικών συγκρούσεων, η έκβαση των οποίων θα προσδιόριζε και το συνολικό αναπτυξιακό και κοινωνικοπολιτικό μοντέλο της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της χώρας.

Παράλληλα η κατοχική περίοδος επέτεινε θεμελιώδη παθογενή χαρακτηριστικά της ελληνικής επιχειρηματικής τάξης. Η ασυδοσία και η απουσία επιβολής κυρώσεων για την πραγματοποίηση πράξεων και δραστηριοτήτων που επισήμως κρίνονταν ως παράνομες, η ευχερής προσφυγή στις κρατικές προμήθειες με προϊόντα χαμηλής ποιότητας και υψηλού κόστους, οι ευνοϊκές ρυθμίσεις αποπληρωμής χρεών, η μετατροπή επισφαλούς αξίας απαιτήσεων σε απαιτήσεις σταθερής ή και ανατιμώμενης αξίας με την ανοχή ή και την αρωγή του κράτους, ο συνδυασμός παραγωγικών δραστηριοτήτων χαμηλής προστιθέμενης αξίας και σε τομείς παραγωγής αγαθών ευρείας και άμεσης λαϊκής κατανάλωσης με εμπορικές ή και πιστωτικές δραστηριότητες, η χρησιμοποίηση της πολιτικής εξωτερικού εμπορίου και της συναλλαγματικής πολιτικής για την παροχή προστασίας και διευκολύνσεων της εγχώριας παραγωγής, με εύκολη ταυτόχρονα πρόσβαση σε συναλλαγματικούς πόρους, σχηματοποιεί το πλέγμα των όρων που κινητοποιούσε την εγχώρια επιχειρηματική τάξη και παγίωνε την αντιαναπτυξιακή της δράση και λειτουργία.

Ο υπερπληθωρισμός, η τεράστια ανακατανομή πλούτου, η συνεπακόλουθη διεύρυνση των εισοδηματικών και περιουσιακών ανισοτήτων, οι επιτάξεις των κατακτητών, οι κερδοσκοπικές και βαθιά αντικοινωνικές συμπεριφορές των παραγόντων της μαύρης αγοράς, το αριθμητικό μέγεθος των οποίων τεκμηριώνει την διαπίστωση ότι δεν αποτελούσαν μια ισχνή κοινωνική μειοψηφία, οι εκτοπίσεις πληθυσμών, οι τεράστιες απώλειες σε έμψυχο και άψυχο δυναμικό, η καταστροφή μεγάλου μέρους των υποδομών, ο ένοπλος αντιστασιακός αγώνας που δρομολόγησε διαδικασίες οξύτατων εγχώριων κοινωνικοοικονομικών συγκρούσεων και η εν γένει θεσμική και κοινωνική αποσύνθεση σηματοδότησαν την υλική και ηθική εκμηδένιση ατόμων και κοινωνικών ομάδων, διαμόρφωσαν ένα νέο κοινωνικό περιβάλλον, αναδιένειμαν τον συσχετισμό ισχύος στον εγχώριο οικονομικό στίβο, και κληροδότησαν αντιλήψεις, πεποιθήσεις, αντιπαλότητες και επιδιώξεις που προκάλεσαν βαθύτατες διαιρέσεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας και την ταλάνισαν για τις επόμενες δεκαετίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ (1944-1953)

4.1. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ

4.1.1. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ-ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

Η αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1944 σηματοδότησε την απελευθέρωση της Ελλάδας από τις δυνάμεις κατοχής του Άξονα και την έξοδο της χώρας από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η κατοχική περίοδος κληροδότησε κατά την απελευθέρωση τεράστια και δυσεπίλυτα προβλήματα οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής φύσεως που διογκώθηκαν με την εγκαθίδρυση και τη δράση των δυνάμεων του Γ΄ Ράιχ και των, εξωτερικών και εσωτερικών, συνεργατών του. Στην επίταση και την περιπλοκότητα των αδιεξόδων που αντιμετώπισε η Ελλάδα μετά την απελευθέρωση συνέβαλαν, πέραν όλων των άλλων, και οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οργανώθηκε και εκδηλώθηκε η αντιστασιακή προσπάθεια από τις διάφορες ένοπλες οργανώσεις που είχαν σχηματιστεί από έλληνες αγωνιστές, καθώς και από τις ποικιλώνυμες σχέσεις που αυτές οι οργανώσεις ανέπτυξαν με το βρετανικό παράγοντα, δεδομένου ότι η Ελλάδα προπολεμικά συγκαταλέγονταν στις χώρες που υπάγονταν στη σφαίρα επιρροής της Βρετανίας, και τον ηγεμονικό αυτό ρόλο η Βρετανία είχε την πρόθεση να τον διατηρήσει και μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά συνέπεια η αγγλική πολιτική κατά την κατοχική περίοδο συνέτεινε αφενός στην σθεναρή υποβοήθηση της αντιστασιακής προσπάθειας της χώρας έναντι των δυνάμεων του Άξονα, δοθέντος και της σημασίας που είχε η έκβαση της ένοπλης αντιπαράθεσης στην Ελλάδα για το τελικό αποτέλεσμα του πολέμου λόγω της γεωγραφικής θέσης της Ελλάδας, και αφετέρου η διατήρηση και υποστήριξη των οικονομικών και πολιτικών ερεισμάτων που διέθετε η Αγγλία στην Ελλάδα προπολεμικά, ώστε να είναι σε θέση μεταπολεμικά να επιτύχει την αποκατάσταση της επικυριαρχίας της στη χώρα.

Στο οικονομικό και κοινωνικό μέτωπο η αποδιάρθρωση της παραγωγικής δραστηριότητας, το μέγεθος της ανεργίας που είχε αγγίξει δυσθεώρητα ύψη, ο ανεξέλεγκτος πληθωρισμός και η συμπαρομαρτούσα νομισματική κατάρρευση, όπως και το οξύτατο επισιτιστικό πρόβλημα διαμόρφωναν τη ζοφερή πραγματικότητα της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου. Στα προαναφερθέντα ακανθώδη προβλήματα της χώρας ερχόταν να προστεθεί και το φλέγον πολιτικό ζήτημα της διακυβέρνησης της χώρας, πρόβλημα που συνίστατο στο ποιος πολιτικός χώρος θα είχε την πρωτοβουλία των κινήσεων στο εσωτερικό πολιτικό πεδίο και την πρωτοκαθεδρία στην ανάληψη και άσκηση της πολιτικής εξουσίας.

Το πολιτικό ζήτημα δεν στοιχειοθετούσε απλά ένα πρόβλημα αναζήτησης του πολιτικού φορέα ή της παράταξης που θα διαδραμάτιζε τον κυρίαρχο ρόλο στη άσκηση της διακυβέρνησης της χώρας, αλλά αποτελούσε τον καταλύτη για τη μορφή, το χαρακτήρα και το περιεχόμενο ολόκληρου του κοινωνικού γίνεσθαι της μεταπολεμικής Ελλάδας. Τα εξημμένα πολιτικά πάθη και οι σφοδρές πολιτικές

αντιπαραθέσεις της μεσοπολεμικής περιόδου έμελλε να αναβιώσουν μετά την απελευθέρωση της χώρας, με διαφορετική όμως σύνθεση των αντιμαχόμενων πλευρών, εξαιτίας των γεγονότων που μεσολάβησαν κατά την κατοχική περίοδο. Συγκεκριμένα, καθοριστικής σημασίας για την διαμόρφωση των πολιτικών σχηματισμών και των αντίστοιχων μεταπολεμικών κοινωνικών διακυβευμάτων στάθηκαν τα γεγονότα που συγκρότησαν τον αντιστασιακό αγώνα της χώρας ενάντια στα κατοχικά στρατεύματα και ο τρόπος που ανέπτυξαν τη δράση τους κατά την Κατοχή οι διάφοροι φορείς της ένοπλης ελληνικής αντίστασης απέναντι στις δυνάμεις του Άξονα αλλά και έναντι των εσωτερικών κοινωνικών δυνάμεων που η δράση τους στήριζε τα συμφέροντα της Αγγλίας, χώρα που συνιστούσε τον προπολεμικό επικυρίαρχο του ελληνικού χώρου.

Οι ένοπλες αντιστασιακές οργανώσεις αποτέλεσαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής όχι μόνο φορείς πολεμικής δράσης αλλά και άρθρωσης πολιτικής και κοινωνικής έκφρασης. Ειδικότερα το Ε.Α.Μ και ο στρατιωτικός του βραχίονας, ο Ε.Λ.Α.Σ, καθώς και μια σειρά δορυφορικών προς αυτό οργανώσεων, όπως η Ε.Π.Ο.Ν (Εθνική Πατριωτική Οργάνωση Νεολαίας), η Ο.Π.Λ.Α (Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών), το Ε.Ε.Α.Μ (Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο) κ.ά., συσπείρωναν στους κόλπους τους πολίτες από ευρύτερα κοινωνικά στρώματα με διαφορετικές και αποκλίνουσες, σε πολλές περιπτώσεις, πολιτικές πεποιθήσεις, παρά το ότι η ηγεσία του Ε.Α.Μ βρισκόταν υπό τον έλεγχο του Κ.Κ.Ε, γεγονός που οφειλόταν στο ότι τα στελέχη του Κ.Κ.Ε διέθεταν ήδη από τη μεσοπολεμική περίοδο εμπειρία σε συνωμοτικές πρακτικές και σε δράσεις που απαιτούσαν ικανότητες κάλυψης και ύπαρξης μαχητικού πνεύματος και υψηλού φρονήματος. Η ιδιότυπη αυτή εμπειρία που απέκτησαν τα στελέχη του Κ.Κ.Ε χρωστούσε την ύπαρξή της στην προπολεμική νομοθεσία που από το 1929 καθιστούσε παράνομη την καλλιέργεια και τη διάδοση της κομμουνιστικής ιδεολογίας με τη θέσπιση του περίφημου «Ιδιώνυμου». Η ιδιόμορφη αυτή εμπειρία που απέκτησαν τα μέλη και τα στελέχη του Κ.Κ.Ε μέσα από τις διώξεις που υπέστησαν κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, και κυρίως κατά την περίοδο της δικτατορίας Μεταξά, αποτέλεσαν πολύτιμη παρακαταθήκη για την μετέπειτα ανάπτυξη της ένοπλης αντίστασης κατά των κατοχικών δυνάμεων (Λυμπεράτος 2007 Γ2:10).

Το Ε.Α.Μ, η ίδρυση του οποίου υπήρξε αποτέλεσμα της πρωτοβουλίας τριών μικρών αριστερών πολιτικών δυνάμεων: του Κ.Κ.Ε, του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος και της Ένωσης Λαϊκής Δημοκρατίας, εξέφραζε με τη δράση του όχι απλά την εθνικοαπελευθερωτική προοπτική αλλά συνδύαζε επιπλέον και μια προοπτική κοινωνικής και πολιτικής μεταβολής με ένα εξαιρετικά προωθημένο, για την εποχή, περιεχόμενο. Με άλλα λόγια συνδύαζε την εθνικοαπελευθερωτική στόχευση με μια ριζοσπαστική κοινωνική πρόταση, που πέρα από τη δικαιότερη κατανομή του παραγόμενου πλούτου, προωθούσε κατά την διάρκεια της Κατοχής στις περιοχές όπου η δράση του και παρουσία του ήταν ιδιαίτερα έντονη, την ενεργή συμμετοχή των πολιτών, αλλά και των πολιτικά περιθωριοποιημένων γυναικών, στη διαδικασία λήψης αποφάσεων καθιστώντας τους ουσιαστικά συμμετοχούς στην πολιτική διαδικασία, συμβάλλοντας αποφασιστικά με αυτόν τον τρόπο στην πολιτική «ενηλικίωση» ευρύτερων κοινωνικών ομάδων της ελληνικής υπαίθρου. Επιπλέον το Ε.Α.Μ συγκρότησε μηχανισμούς απόσπασης, συγκέντρωσης και διανομής αγαθών αντιμετωπίζοντας σε πολλές περιπτώσεις αποτελεσματικά το οξύτατο πρόβλημα επισιτισμού που αντιμετώπιζαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής με ιδιαίτερη ένταση οι αστικοί πληθυσμοί της χώρας. Παράλληλα οργάνωσε την αντιστασιακή προσπάθεια τόσο στο επίπεδο του ένοπλου αγώνα όσο και στο επίπεδο των κοινωνικών αγώνων, επιτυγχάνοντας την ανάπτυξη έντονης συνδικαλιστικής δράσης από τα εργατικά στρώματα, κατορθώνοντας να κινητοποιήσει, κατά μείζονα λόγο, τους εργαζόμενους που απασχολούνταν στα εργοστάσια που η παραγωγή τους διατίθετο για την κάλυψη των αναγκών των κατοχικών

δυνάμεων, με άμεσο αποτέλεσμα την αύξηση των εργατικών αμοιβών και την, οριακή έστω, βελτίωση των όρων διαβίωσης μιας σημαντικής μάζας εργατών.

Ειδοποιός διαφορά του Ε.Α.Μ από τις υπόλοιπες οργανώσεις, οι οποίες σχεδόν στο σύνολό τους διάκειντο εχθρικά προς το Ε.Α.Μ, είτε αυτές ήταν αποκλειστικά αντιστασιακές οργανώσεις είτε συνεργάζονταν σε μόνιμη η περιστασιακή βάση με τις κατοχικές δυνάμεις, ήταν ότι το Ε.Α.Μ ανέπτυξε την πολυσχιδή του δράση στο σύνολο της ελληνικής επικράτειας και κυρίως στην ηπειρωτική χώρα, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες οργανώσεις που η δράση τους είχε κυρίαρχα τοπικά χαρακτήρα και περιοριζόταν κατά κανόνα στην διεξαγωγή μικρής κλίμακας στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον των κατοχικών στρατευμάτων. Ο τοπικός χαρακτήρας της δράσης των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων και ο περιορισμός της δραστηριότητάς τους αποκλειστικά στο πεδίο του ένοπλου αγώνα, απουσιάζοντας από το πλέγμα των ενεργειών τους κάθε ουσιαστική αμφισβήτηση των κατεστημένων κοινωνικοοικονομικών δομών σε εθνικό επίπεδο καταδείκνυε το συντηρητικό κοινωνικό τους προσανατολισμό (Χατζηιωσήφ 2007 Γ2:367) και απομείωνε την δυνατότητα διεύρυνσης της κοινωνικής τους απήχησης.

Οι αντιθέσεις σε πολιτικό και κοινωνικό επίπεδο που εξέφραζαν οι αντιστασιακές οργανώσεις, και κατά βάση το Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ και ο Ε.Δ.Ε.Σ που εκπροσωπούσε κυριότατα το συντηρητικό κοινωνικοπολιτικό χώρο, διαμόρφωσαν το αιτιακό πλαίσιο για τη σύγκρουση ανάμεσα στις δύο αυτές κυρίαρχες οργανώσεις, σύγκρουση που εκδηλώθηκε ήδη από την περίοδο της Κατοχής. Τον Σεπτέμβριο του 1943 η Ιταλία εξέρχεται από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο υπογράφοντας συνθηκολόγηση με τους αντιπάλους του Άξονα, και τα ιταλικά στρατεύματα που βρίσκονται στην Ελλάδα αποπλίζονται με τους γερμανούς να αποκτούν καθολική κυριαρχία στον ελληνικό χώρο. Η εξέλιξη αυτή προοιωνίζε την βραχύβια παρουσία του κατοχικού καθεστώτος στην Ελλάδα και πυροδότησε το ξεκίνημα της ένοπλης αντιπαράθεσης ανάμεσα στον Ε.Λ.Α.Σ και τον Ε.Δ.Ε.Σ. Οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ, που υπερτερούσαν σαφώς αριθμητικά έναντι των δυνάμεων του Ε.Δ.Ε.Σ, επιτέθηκαν στον Ε.Δ.Ε.Σ στη βάση πληροφοριών που διέθεταν για συμφωνία του επικεφαλής του Ε.Δ.Ε.Σ Ναπολέοντα Ζέρβα με τους γερμανούς, συμφωνία η οποία προέβλεπε τη σύναψη μυστικής ανακωχής του Ε.Δ.Ε.Σ με τις δυνάμεις κατοχής το χρονικό διάστημα μεταξύ του Νοέμβρη του 1943 και του Αυγούστου του 1944. Οι βάσιμες υποψίες για συνεργασία του Ζέρβα με τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις, συνεργασία που εκλαμβανόταν ως προάγγελος της μεταπολεμικής συνεργασίας αγγλόφιλων και γερμανόφιλων αστικών στοιχείων, αποτέλεσε την κύρια αιτία που ο Ε.Λ.Α.Σ εξαπέλυσε επίθεση εναντίον του Ε.Δ.Ε.Σ τον Οκτώβρη του 1943 (Χατζηιωσήφ 2007 Γ2:375).

Ο Ε.Δ.Ε.Σ αποτελούσε μία ένοπλη οργάνωση στη βάση ανάπτυξης της αντιστασιακής του δράσης σε επιχειρήσεις τοπικής κλίμακας και κατά κανόνα οργάνωνε την αντιστασιακή του δράση σε επίπεδο μικρών ανταρτοομάδων, τις οποίες διέκρινε ο τοπικός τους χαρακτήρας από πλευράς εκδήλωσης των αντιστασιακών τους δραστηριοτήτων (Λυμπεράτος 2007 Γ2:38). Επιπλέον η δήλωση νομιμοφροσύνης του Ζέρβα στο πρόσωπο του εξόριστου βασιλιά και η αυτοανακήρυξή του ως κύριου φορέα υλοποίησης της βασιλικής επιδίωξης διάλυσης του Ε.Α.Μ, κατέστησαν τον Ζέρβα πόλο έλξης των βασιλοφρόνων αξιωματικών (Λυμπεράτος 2007 Γ2:36). Είναι μάλιστα ενδεικτικό του επιχειρησιακού προσανατολισμού του Ε.Δ.Ε.Σ ότι η οργάνωση αυτή εμφάνιζε μεγαλύτερες απώλειες στις συγκρούσεις της με το Ε.Α.Μ παρά στις αναμετρήσεις της με τις κατοχικές δυνάμεις, όπως επίσης και το γεγονός ότι ο Ε.Δ.Ε.Σ απέφευγε να εμπλακεί σε εκτεταμένες επιθέσεις εναντίον των κατακτητών, παρά το ότι είχε γίνει αποδέκτης συντριπτικά μεγαλύτερου πολεμικού υλικού από τους βρετανούς σε σχέση με τον Ε.Λ.Α.Σ (Λυμπεράτος 2007 Γ2:38). Επιπρόσθετα στοιχεία που συνηγορούν

για το συντηρητικό πολιτικό χαρακτήρα και τον καιροσκοπισμό που διέκρινε τη δράση του Ε.Δ.Ε.Σ αποτελούν η σταδιακή εκκαθάριση της οργάνωσης απ' όλους τους δημοκρατικούς αξιωματικούς και η εξώθηση ουσιαστικά του Ζέρβα στην ανάληψη ένοπλης αντιστασιακής δράσης μετά την παροχή σ' αυτόν μεγάλου ύψους χρηματικής βοήθειας από την Βρετανία αλλά και την εκτόξευση απειλών από την τελευταία προς το Ζέρβα για κατάδοσή του στους γερμανούς αν αυτός δεν ανέπτυξε αντιστασιακό αγώνα (Λυμπεράτος 2007 Γ2:36-37).

Ο επαμφοτερίζων ρόλος του Ε.Δ.Ε.Σ κατά την κατοχική περίοδο καταδεικνύεται και από την συνεργασία που είχαβ αναπτύξει με τη δωσίλογη κυβέρνηση Ράλλη μέλη του πολιτικού τμήματος του Ε.Δ.Ε.Σ που έδρευε στην Αθήνα, στοιχείο που ενίσχυε τις υπόνοιες του Ε.Α.Μ για τη σύναψη μυστικής ανακωχής του Ζέρβα με τους γερμανούς, μιας ανακωχής που συνιστούσε κατά το Ε.Α.Μ προανάκρουσμα μιας εν γένει συνεργασίας με τις κατοχικές αρχές (Λυμπεράτος 2007 Γ2:40).

Η αντιπαράθεση του Ε.Δ.Ε.Σ με το Ε.Α.Μ έλαβε νέα τροπή όταν τον Ιανουάριο του □ 44 εξεδόθη βασιλικό διάταγμα το οποίο στερούσε την ιθαγένεια από τα άτομα που συνεργάστηκαν με τις κατοχικές κυβερνήσεις, ενώ μήνυμα του Εμμανουήλ Τσουδερού, πρωθυπουργού της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, η οποία από τον Ιανουάριο του □ 43 είχε μεταβεί από το Λονδίνο στο Κάιρο, διακήρυττε ότι όσοι μετείχαν στα Τάγματα Ασφαλείας έπρεπε να τα εγκαταλείψουν μέχρι τις 31 Ιανουαρίου 1944 διαφορετικά θα θεωρούνταν προδότες. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν τον Ε.Λ.Α.Σ στην πραγματοποίηση ορισμένων κινήσεων που θα βοηθούσαν στην προσέγγιση των δύο οργανώσεων και στην από κοινού ίδρυση ενός ενιαίου αντιστασιακού σώματος (Λυμπεράτος 2007 Γ2:42). Οι διαπραγματεύσεις ανάμεσα στις δύο οργανώσεις κατέληξαν στην υπογραφή της Συμφωνίας Μυριόφουλου-Πλάκας τον Φεβρουάριο του 1944, συμφωνία που προέβλεπε να παραμείνουν οι αντιστασιακές οργανώσεις τελείως ανεξάρτητες, όπως επιθυμούσε ο Ζέρβας και να μην συγχωνευτούν, όπως επιθυμούσε ο Ε.Λ.Α.Σ, ώστε να δημιουργηθεί ένα ενιαίο ένοπλο αντιστασιακό μέτωπο (Λυμπεράτος 2007 Γ2:42).

Ο Ε.Δ.Ε.Σ δεν αποτέλεσε τον μοναδικό αντίπαλο του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ κατά τη διάρκεια της κατοχικής περιόδου, καθώς από το φθινόπωρο του 1943 τα ένοπλα σώματα που συγκροτήθηκαν από τον κατοχικό πρωθυπουργό Ιωάννη Ράλλη, ο οποίος αντικατάστησε στο αξίωμα αυτό τον Λογοθετόπουλο τον Απρίλιο του 1943, με την ονομασία Τάγματα Ασφαλείας και τα οποία εξοπλίζονταν από τους γερμανούς, ανέλαβαν κοινή επιχειρησιακή δράση με τα γερμανικά στρατεύματα στην ύπαιθρο αλλά και σε πόλεις, διεξάγοντας διαδοχικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις κατά των αγωνιστών του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ, θεωρώντας τους υποστηρικτές της μεγαλύτερης αντιστασιακής οργάνωσης συλλήβδην ως κομμουνιστές και ανακηρύσσοντας ταυτόχρονα τον αντικομμουνισμό ως την κυρίαρχη πολιτική της τελευταίας κατοχικής κυβέρνησης, στροφή στην πολιτική των κατοχικών κυβερνήσεων που σηματοδοτήθηκε με την ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Ι.Ράλλη (Φραδέλλος 2007 Γ2:173).

Ο αντικομμουνισμός κατέστη δυνατό να αποτελέσει κυρίαρχη πολιτική στόχευση της κατοχικής κυβέρνησης Ράλλη λόγω δύο βασικών παραγόντων: πρώτον λόγω του ότι ο επισιτισμός του πληθυσμού είχε εξασφαλιστεί σε επαρκή βαθμό χάρη στην ξένη βοήθεια, επιτρέποντας έτσι στον κρατικό μηχανισμό να ασκήσει μια πιο δυναμική πολιτική που απουσίαζε το προηγούμενο διάστημα και δεύτερον ότι η κυβέρνηση Ράλλη εκπροσωπούσε τα συμφέροντα των οικονομικά ισχυρών κοινωνικών ομάδων, οι οποίες αντιμετώπιζαν την ανάδειξη του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ ως του δυναμικότερου αντιστασιακού πόλου όχι ως μια δύναμη που εξέφραζε με την δράση της την προοπτική της απελευθέρωσης αλλά ως ένα φορέα υπονόμησης και αμφισβήτησης του προπολεμικού κοινωνικού status quo (Φραδέλλος 2007 Γ2:173-174).

Τα κοινωνικά στρώματα που ευθυγραμμίζονται με την αντικομμουνιστική ρητορεία και πρακτική της κυβέρνησης Ράλλη ταυτίζονται ως υπόσταση με το ανομοιογενές εκείνο κοινωνικό σώμα που απεκόμισε πολύ υψηλά κέρδη είτε από την εμπλοκή του στη μαύρη αγορά ή/και τη συνεργασία του με τις δυνάμεις κατοχής είτε ως προμηθευτής τους, είτε ως κάθε μορφής συνεργάτης τους. Επιπλέον στο σώμα εκείνο περιλαμβάνονταν όλοι εκείνοι που ιδεολογικά αντιτάσσονταν στην κατίσχυση του Ε.Α.Μ στο μεταπολεμικό κοινωνικοπολιτικό σκηνικό της χώρας, δεδομένου ότι η αντιστασιακή πρακτική του Ε.Α.Μ ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με τα υλικά συμφέροντα αυτών των κοινωνικά ρευστών, από άποψη ομοιογένειας, προέλευσης και επιδιώξεων, ομάδων όπως επίσης και λόγω του ότι το Ε.Α.Μ ταυτιζόταν πολιτικά στο συλλογικό υποσυνείδητο με τον κομμουνισμό, δοθέντος ότι κατά κανόνα τα στελέχη του Κ.Κ.Ε κατείχαν ηγετικές θέσεις στην διαμόρφωση της ιδεολογικής του φυσιογνωμίας, τη χάραξη της επιχειρησιακής του δράσης, τον προσδιορισμό της πολιτικής του στόχευσης και την εν γένει οργάνωσή του, παρά το γεγονός ότι το αριθμητικό μέγεθος των μελών του Ε.Α.Μ ήταν τόσο ευρύ που σύμφωνα με βάσιμες εκτιμήσεις τα μέλη του και οι υποστηρικτές του προσέγγιζαν το 1,5 εκατομμύριο (Λυμπεράτος 2007 Γ2:27), στοιχείο που μαρτυρά την ευρύτατη, όσο και ετερόκλητη, κοινωνική του απήχηση.

Το Μάρτιο του 1944 το Ε.Α.Μ ιδρύει την Π.Ε.Ε.Α (Εθνική Επιτροπή Πολιτικής Απελευθέρωσης) και πρόεδρος της ορίζεται ο Αλέξανδρος Σβόλος, καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Η ίδρυση της Π.Ε.Ε.Α, στην οποία κυρίαρχη επιρροή ασκούσε το Κ.Κ.Ε παρά το ότι η πλειοψηφία των μελών της δεν ήταν μέλη του Κ.Κ.Ε, στόχευε στο να ασκήσει τη διοίκηση μεγάλων περιοχών της ορεινής Ελλάδας που είχαν υπό τον έλεγχο τους οι δυνάμεις του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ [Clogg 1995(1992):140]. Η Π.Ε.Ε.Α οργάνωσε εκλογές στις περιοχές της χώρας που η συμμετοχή στην εκλογική διαδικασία ήταν εφικτή, από τις οποίες προέκυψε η σύσταση του Εθνικού Συμβουλίου που συνήλθε στο χωριό Κορυσχάδες Ευρυτανίας το Μάιο του 1944. Στις εκλογές που διεξήχθησαν συμμετείχαν κατά προσέγγιση 1,5 εκατομμύριο ψηφοφόροι, ενώ ήταν η πρώτη φορά που στην εκλογική διαδικασία, έστω και με τις ιδιαιτερότητες που τη χαρακτήριζαν, συμμετείχαν και γυναίκες (Λυμπεράτος 2007 Γ2:27).

Παρόλο που η Π.Ε.Ε.Α δεν προβλήθηκε επισήμως ως εναλλακτική λύση προς την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου, η ίδια της η ύπαρξη συνιστούσε μια εξέλιξη που προβλημάτιζε την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση. Η έκκληση της Π.Ε.Ε.Α για τη συγκρότηση μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας και για μια πιο στενή συνεργασία με τις αριστερές αντιστασιακές δυνάμεις προκάλεσε την ανταρσία των υποστηρικτών του Ε.Α.Μ στους κόλπους των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων που στάθμευαν στην Αίγυπτο. Οι στασιαστές αξίωσαν την σύσταση μιας κυβέρνησης εθνικής ενότητας με βάση την Π.Ε.Ε.Α. Η ανταρσία αυτή αντιμετωπίστηκε με την επέμβαση των βρετανικών στρατευμάτων που κατέστειλαν τη στάση των φιλοεαμικών στοιχείων που βρίσκονταν στους κόλπους των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στην Αίγυπτο [Clogg 1995(1992):141]. Τον Απρίλιο του 1944 ο Ε. Τσουδερός παραιτείται από πρωθυπουργός της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης και τον διαδέχονται αρχικά ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ακολούθως ο Γεώργιος Παπανδρέου.

Αυτά τα γεγονότα εδραίωσαν την άποψη του βρετανού πρωθυπουργού Ουίνστον Τσόρτσιλ ότι θα έπρεπε να αποτραπεί το ενδεχόμενο μιας κομμουνιστικής κατάληψης της πολιτικής εξουσίας στη μεταπολεμική Ελλάδα. Η ανησυχία του Τσόρτσιλ ενισχύθηκε και από το γεγονός ότι ο κόκκινος στρατός ετοιμαζόταν να κατέλθει στα Βαλκάνια, εξέλιξη που ώθησε τον Τσόρτσιλ να δρομολογήσει την επίτευξη διακανονισμού με τον ηγέτη της Σοβιετικής Ένωσης Ιωσήφ Στάλιν, βάσει του οποίου θα εξασφαλιζόταν η βρετανική υπεροχή στη μεταπολεμική Ελλάδα ως αντάλλαγμα για την

αποδοχή της σοβιετικής ηγεμονίας στη Ρουμανία. Η διμερής αυτή διευθέτηση αποτέλεσε και το αντικείμενο των διαπραγματεύσεων που πραγματοποιήθηκαν το Μάιο του 1944 ανάμεσα στους δύο ηγέτες, οι οποίες οδήγησαν στην σύναψη της λεγόμενης «Συμφωνίας των Ποσοστών» που επικυρώθηκε στη Μόσχα τον Οκτώβριο του 1944. Η κορυφαίας σημασίας αυτή συμφωνία παρέμεινε άγνωστη στους πρωταγωνιστές των εξελίξεων στην Ελλάδα και την Αίγυπτο [Clogg 1995(1992):141-142].

Η προπολεμική βρετανική επικυριαρχία στη Ελλάδα και η συνεπακόλουθη στήριξη που παρείχε η Αγγλία στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και στις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, αλλά και η ίδια η απόφαση του Ι. Μεταξά να αρνηθεί την συνεργασία με τις δυνάμεις του Άξονα και να εισέλθει η χώρα στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, συνιστούσε απότοκο της στενής διασύνδεσης του ελληνικού τραπεζικού κεφαλαίου με το αγγλικό χρηματοπιστωτικό σύστημα και ειδικότερα με την κεφαλαιαγορά του Λονδίνου. Η αγγλική κεφαλαιαγορά διαθέτοντας την πρωτοκαθεδρία σε παγκόσμιο επίπεδο μέχρι τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αλλά διατηρώντας και σημαντικό μέρος της ισχύος της μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, αποτελούσε την βασική πηγή άντλησης πιστώσεων του ελληνικού τραπεζικού συστήματος καθώς και του ελληνικού Δημοσίου, συνιστώντας έτσι τον βασικό αιμοδότη της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που ενέτασσε της Ελλάδα στην αγγλική σφαίρα επιρροής και αιτιολογεί εν πολλοίς τις κινήσεις και τις αποφάσεις της ελληνικής και της βρετανικής πολιτικής ηγεσίας τόσο κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου όσο και κατά την περίοδο που ακολούθησε τον τερματισμό της γερμανικής κατοχής της χώρας. Άλλωστε οι ισχυροί δεσμοί του αγγλικού και του ελληνικού κεφαλαίου επεκτείνονταν και στο πεδίο του εφοπλιστικού κεφαλαίου, δεδομένου ότι το Λονδίνο αποτελούσε παγκόσμιο εφοπλιστικό κέντρο και η Ελλάδα διέθετε παραδοσιακά έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς στόλους στο χώρο των θαλάσσιων μεταφορών σε ολόκληρο τον πλανήτη, ενώ επιπλέον οι έλληνες εφοπλιστές αντλούσαν κατά βάση από το βρετανικό χρηματοπιστωτικό σύστημα το μεγαλύτερο μέρος των πιστώσεων που απαιτούνταν για την ανανέωση και επέκταση του στόλου τους.

Άμεση συνέπεια της ανταρσίας ήταν η ανάδειξη ως πρωθυπουργού της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Γεωργίου Παπανδρέου ενός πολιτικού που είχε διαφύγει πρόσφατα από την Ελλάδα και διέθετε τα εχέγγυα που τον καθιστούσαν ιδανική επιλογή για την εξυπηρέτηση της βρετανικής πολιτικής στον ελληνικό χώρο. Ο Παπανδρέου διέθετε το πλεονέκτημα του βενιζελικού πολιτικού υπόβαθρου και ήταν εμφορούνταν από αντικομμουνιστικές πεποιθήσεις. Εν άλλοι λόγους ήταν μία πολιτική προσωπικότητα που δεν προέρχονταν από το συντηρητικό πολιτικό χώρο, με τις ιστορικές και ιδεολογικές φορτίσεις που έφερε ο χώρος αυτός και επιπλέον ήταν αποδεδειγμένα αντίπαλος της κομμουνιστικής ιδέας [Clogg 1995(1992):142]

Υπό την πίεση των Βρετανών πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 1944 στο Λίβανο συνέδριο όλων των πολιτικών και αντιστασιακών δυνάμεων. Η αντιπροσώπευση τους όμως δεν υπήρξε αναλογική της, καθώς το Ε.Α.Μ. διέθετε σημαντικότερο αριθμό αντιπροσώπων από αυτήν που αντιστοιχούσε στην στρατιωτική και πολιτική του δύναμη [Clogg 1995 (1992):142]. Στο συνέδριο του Λιβάνου ο Παπανδρέου κατήγγησε το Ε.Α.Μ. και τον Ε.Λ.Α.Σ ότι αποσκοπούσαν να προετοιμάσουν την επικράτησή τους μετά τη λήξη του πολέμου και τους εξομοίωσε με τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις και τα συνεργαζόμενα με αυτές τάγματα ασφάλειας αναφορικά με τις ακρότητες που οι οργανώσεις αυτές διέπραξαν, ενώ παράλληλα πρότεινε το σχηματισμό ενός εθνικού στρατού [Παπαστράτης 2006 (1981):215-216]. Η επιθετική στάση του Παπανδρέου έναντι του Ε.Α.Μ. στο Συνέδριο του Λιβάνου και η ισχυρή Βρετανική υποστήριξη που διέθετε, οδήγησαν τους απεσταλμένους του Ε.Α.Μ. στην πολιτική τους απομόνωση και στην αποδοχή πέντε δευτερεύουσας σημασίας υπουργείων κατά το σχηματισμό της

κυβέρνησης εθνικής ενότητας με πρόεδρο τον Γ. Παπανδρέου που προέκυψε από τις εργασίες του συνεδρίου που πραγματοποιήθηκε στο Λίβανο. Οι παραχωρήσεις στις προέβησαν στο Λίβανο οι αντιπρόσωποι του Ε.Α.Μ. απορρίφθηκαν αρχικά από την κομμουνιστική ηγεσία όταν επέστρεψαν στην Ελλάδα οι συμμετέχοντες από το Ε.Α.Μ. στο Συνέδριο του Λιβάνου, για να γίνουν αποδεκτές στη συνέχεια τον Αύγουστο του 1944. Η αιφνίδια αυτή μεταστροφή πραγματοποιήθηκε μετά την άφιξη στην Ελλάδα μιας Σοβιετικής στρατιωτικής αποστολής που συναντήθηκε με την ελληνική κομμουνιστική ηγεσία, γεγονός που ευλόγως θεωρήθηκε ότι μετέβαλε τη στάση των ελλήνων κομμουνιστών απέναντι στις αποφάσεις που ελήφθησαν στο Λίβανο, καθώς η σοβιετική αποστολή θεωρήθηκε ότι ενδεχομένως να μετέφερε σύσταση του Στάλιν στο πλαίσιο της συνεννόησης του με τον Τσόρτσιλ, ώστε το Ε.Α.Μ. να άρει την άκαμπτη στάση του [Clogg 1995(1922):142] .

Το διακύβευμα την Άνοιξη του 1944 έγκειτο στο ποιος πόλος εξουσίας θα κατόρθωνε να υπερισχύσει και να αποτελέσει την κυρίαρχη πολιτική δύναμη κατά την απελευθέρωση της χώρας, απελευθέρωση που προοιωνιζόταν ότι θα ερχόταν σύντομα βάσει των εξελίξεων στα πολεμικά μέτωπα. Τα δύο κέντρα πολιτικής εξουσίας, το Ε.Α.Μ. στην κατεχόμενη Ελλάδα και η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση στην Αίγυπτο, διαφοροποιούνταν σε ένα ουσιώδες ζήτημα. Το Ε.Α.Μ. διέθετε αυτοδύναμη πολιτική ισχύ, ενώ η ελληνική κυβέρνηση τελούσε υπό πλήρη εξάρτηση από τη βρετανική υποστήριξη. Αν συνεκτιμηθεί μάλιστα ότι οι βρετανικές προσπάθειες καθυπόταξης του Ε.Α.Μ., μέσω ετεροβαρούς ενίσχυσης άλλων αντιστασιακών οργανώσεων ή προπαγανδιστικής εκστρατείας σπίλωσης του Ε.Α.Μ. απέτυχαν, και το Ε.Α.Μ. εξήλθε ως κυρίαρχη δύναμη μετά την αντιπαράθεσή του με το Ε.Δ.Ε.Σ., ενώ η επιρροή του Ε.Α.Μ. είχε εξαπλωθεί και στους κόλπους των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στη Μέση Ανατολή [Παπαστράτης 2006(1981):218-219]. Από τα παραπάνω καθίσταται πρόδηλη η δυσαναλογία ισχύος των δύο πολιτικών πόλων και η κυβερνητική προοπτική που διανοίγονταν για το Ε.Α.Μ. μετά την αποχώρηση των κατοχικών δυνάμεων από την σθεναρή υποστήριξη που παρείχε η Βρετανία στην εξόριστη ελληνική κυβέρνηση με σκοπό την επάνοδο των αστικών πολιτικών δυνάμεων στην εξουσία μετά την απελευθέρωση της χώρας. Η επικράτηση του Ε.Α.Μ. και κατ'επέκταση φιλοκομμουνιστικών κυβερνήσεων δεν εξυπηρετούσε της επιδιώξεις της εξωτερικής πολιτικής της Βρετανίας, αλλά και των Η.Π.Α., στην κομβικής σημασίας, από γεωπολιτικής άποψης, περιοχή της ανατολικής Μεσογείου.

Η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου και ο βασιλιάς στο Λονδίνο αποτελούσαν την τυπικά αναγνωρισμένη υπό τις σύμμαχες χώρες πολιτική εξουσία της χώρας, αλλά ο μόνος μηχανισμός δύναμης που διέθετε ήταν ουσιαστικά η αναγνώριση και η παντοειδής στήριξη που της παρείχε η βρετανική κυβέρνηση. Το Ε.Α.Μ. διέθετε ισχυρά λαϊκά ερείσματα σε συνδυασμό με έναν κραταιό για τα δεδομένα της περιόδου, στρατιωτικό μηχανισμό ο οποίος δεν είχε εφάμιλλο αντίπαλο αναφορικά με τους εγχώριους στρατιωτικούς σχηματισμούς που είχαν σχηματιστεί για να προβάλλουν αντίσταση στα κατοχικά στρατεύματα ή και να αντιπαρατεθούν στο ίδιο το Ε.Α.Μ. Συνεπώς η επανασυγκρότηση της αστικής κυριαρχίας στην μεταπολεμική Ελλάδα διέρχονταν, κατά αναγκαίο τρόπο, από την επιτακτική ανάγκη αντιπαράταξης ενός βίαιου μηχανισμού επιβολής της, κι αυτό διότι η κατοχική περίοδος και ο τρόπος με τον οποίο σχηματοποιήθηκε και εκδηλώθηκε η αντιστασιακή προσπάθεια, καθώς και το πλέγμα των σχέσεων που διαμορφώθηκε ανάμεσα στις κατοχικές αρχές της δωσίλογες κυβερνήσεις, την ελληνική αστική τάξη και το ευρύτερο κύκλωμα προμηθευτών των δυνάμεων κατοχής, αλλά και όλων των παραπάνω με τον Ε.Α.Μ., βασικό φορέα του αντιστασιακού κινήματος, αποδιάρθρωσαν την προπολεμική την αστική δομή πολιτικής κυριαρχίας.

Η δυναμική των συσχετισμών πολιτικής ισχύος που διαμορφώθηκαν κατά την κατοχική περίοδο έθετε τα θεμέλια για τον ριζικό ανασχηματισμό ή και την ανατροπή του εξωθεσμικού χαρακτήρα νομιμοποίησης του ελληνικού πολιτικού συστήματος, νομιμοποίηση που εδραζόταν στο πελατειακό και λαϊκιστικό υπόβαθρο, μέσω της εξυπηρέτησης και ικανοποίησης αιτημάτων στη βάση πελατειακών σχέσεων και όχι θεσμιοποιημένων απρόσωπων και γενικής ισχύος κανόνων και ρυθμίσεων. Ο επαναπροσδιορισμός των όρων συγκρότησης και λειτουργίας του πολιτικού συστήματος και επομένως των διαδικασιών νομιμοποίησής τους από τους κυβερνώνμενους και των πρακτικών άσκησης της κρατικής πολιτικής, υπαγορευόταν από τις νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν κατά την κατοχή και απαιτούσαν κοινωνικο-συμβολιακές ρυθμίσεις και οι ξένοι παραστάτες τους δεν ήταν διατεθειμένοι να αποδεχτούν, καθώς σ' αυτή την περίπτωση η λειτουργικότητα του ελληνικού συστήματος θα διέπονταν από παραμέτρους που δεν θα προσδιορίζονταν, με την ίδια ένταση που συνέβαινε στο προπολεμικά, από το πλαίσιο των σχέσεων που θα διατηρούσε η χώρα με το εξωτερικό παράγοντα

Επομένως η διαμόρφωση ενός εξουσιαστικού πλαισίου που θα ικανοποιούσε τους όρους αναπαραγωγής μίας διευρυμένης συναινετικής βάσης θα δημιουργούσε έντονα προβλήματα τόσο στους εξωτερικούς επικυρίαρχους της Ελλάδας όσο όμως και στους αστικούς πολιτικούς φορείς που δεν ήταν σε θέση να διαμορφώσουν ένα εξουσιαστικό κοινωνικό συμβολαίο ούτε από ιδεολογικής άποψης, ούτε όμως και από πλευράς πολιτικής πρακτικής και ιστορικής εμπειρίας χωρίς από αυτό το συμπέρασμα να εξαιρείται και ο αριστερός πολιτικός χώρος, που εμφάνιζε αδυναμία να συγκροτήσει σε επίπεδο πολιτικού λόγου προοπτική συγκρότησης μιας εξουσιαστικής πρότασης στη βάση όρων κοινωνικών συμβολαίου (Χαραλάμπης 1989:1371). Η σχηματοποίηση ενός τυπικού κοινοβουλευτικού συστήματος θα σηματοδοτούσε την ύπαρξη αναγκών κοινωνικών εξισορροπήσεων και τη σχετικοποίηση των παραδοσιακών εξαρτήσεων από την Βρετανία. Συνεπώς η επιβολή του αστικού καθεστώτος όπως αυτό είχε δομηθεί και λειτουργήσει στη χώρα προπολεμικά σε συνάρτηση με τις εξωτερικές εξαρτήσεις του δεν ήταν δυνατό να κυριαρχήσει στη βάση συναινετικών λύσεων, αλλά στηριζόμενο στον καταναγκασμό και τη βία (Χαραλάμπης 1989:136-137).

Ο ρόλος της Βρετανικής πολιτικής τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο είναι καταλυτικός για τη διαμόρφωση των εξελίξεων. Η Βρετανία αποτελεί τη δύναμη που είναι σε θέση, αλλά και διαθέτει τη βούληση να περιβάλλει με την ισχύ της την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση και να αντισταθμίσει τη διαφορά στρατιωτικής ισχύος που χώριζε τον αστικό πολιτικό χώρο από το Ε.Α.Μ.

Η Μεγάλη Βρετανία παρείχε αφειδώς την εν λόγω περίοδο όλα εκείνα τα μέσα, οικονομικά, στρατιωτικά, πολιτικά και διπλωματικά, που ήταν αναγκαία για την βίαιη επικράτηση των αστικών πολιτικών δυνάμεων και την ιδεολογική απομόνωση του Ε.Α.Μ και του αριστερού πολιτικού χώρου. Ειδικότερα υπό την πίεση και την υψηλή εποπτεία των Βρετανών συνήχθη τον Σεπτέμβριο του 1944 η Συμφωνία της Καζέρτας, η οποία προέβλεπε ότι Ε.Λ.Α.Σ και Ε.Δ.Ε.Σ να τίθενται υπό τις διαταγές του Βρετανικού στρατηγού Ronald Scobie, ενώ αναγνωρίζονταν την ίδια στιγμή τόσο από Γ. Παπανδρέου όσο και από τον γενικό γραμματέα της κεντρικής επιτροπής του Κ.Κ.Ε Γεώργιο Σιάντο η ανάγκη για διάλυση του Ε.Λ.Α.Σ και σχηματισμού εθνικού στρατού (Alexander 2006(1981):264). Ο Γ. Παπανδρέου όμως εξαιρούσε από την διάλυση και τον αφοπλισμό, την οποία αποδεχόταν για τον Ε.Λ.Α.Σ και τον Ε.Δ.Ε.Σ, του στρατιωτικού σώματος της επονομαζόμενης «Τρίτης Ορεινής Ταξιαρχίας». Το σώμα αυτό στελεχώνονταν από προσωπικό που προέρχονταν από την εκστρατευτική ελληνική δύναμη που επιχειρούσε στη Μέση Ανατολή και διάκεινται φιλικά προς το αστικό πολιτικό χώρο, κατά βάση φιλοβασιλικών και συντηρητικών πεποιθήσεων, αλλά και

στρατιωτικούς που ήταν υποστηρικτές του ευρύτερου ελληνικού αστικού πολιτικού φάσματος. Κοινή συνισταμένη όλων αυτών των προσώπων ήταν ο αντικομμουνισμός από τον οποίο εμφορούνταν το ζήτημα του αφοπλισμού της «Τρίτης Ορεινής Ταξιαρχίας», που συνιστούσε το μόνο ελληνικό στρατιωτικό σώμα που ήταν τη δεδομένη στιγμή ικανό να αντιπαρατεθεί στον Ε.Λ.Α.Σ, καθώς και η συμμετοχή σ' αυτό των κομμουνιστών, στη βάση μιας συμφωνίας για την μετεξέλιξη της «Τρίτης Ορεινής Ταξιαρχίας» σε πρόπλασμα εθνικού στρατού [Alexander 2006(1981):270-281] αποτελεί σε ακανθώδες ζήτημα στις διαπραγματεύσεις του Γ. Παπανδρέου με την κομμουνιστική ηγεσία του Ε.Α.Μ, δεδομένου ότι άπτονται του θεμελιώδους ζητήματος της ίδιας πολιτικής κυριαρχίας της χώρας. Η αντιπαράθεση για τον έλεγχο ή έστω για την διατήρηση ισορροπιών, στον υπό σταδιακή συγκρότηση ενός ενόπλου σώματος που θα αποτελούσε τον πρόδρομο ενός νέου εθνικού στρατού, καταδείκνυε με τον πλέον σαφή τρόπο τον νέο, κομβικής σημασίας, ρόλο που θα διαδραματιζόταν οι δυνάμεις στην εσωτερική πολιτική ζωή της χώρας και την καταλυτική συμμετοχή που θα είχαν στη διαμόρφωση του συσχετισμού ισχύος στο πεδίο της πολιτικής εξουσίας.

Το Φθινόπωρο του 1944 έβρισκε την Ελλάδα απελευθερωμένη και τα απερχόμενα κατοχικά στρατεύματα να εγκαταλείπουν τη χώρα αποδιοργανωμένη σε κάθε επίπεδο και με την παραγωγική της μηχανή να μην είναι σε θέση να καλύψει έστω και με στοιχειώδη επάρκεια τις επισιτιστικές ανάγκες του πληθυσμού, ενώ επιπλέον το ίδιο το γεγονός της απελευθέρωσης επέφερε απορρύθμιση κάποιων υπαρχόντων μηχανισμών, η λειτουργία των οποίων, έστω και κάτω από τις οριακές συνθήκες της κατοχικής περιόδου, εξασφάλιζε την βίωση στον εγχώριο πληθυσμό. Η αποδιάρθρωση των ιδιόμορφων μηχανισμών της κατοχής έχει γίνει ιδιαίτερα αισθητή με την όξυνση, κατά την απελευθέρωση, του προβλήματος της ανεργίας, δεδομένης της παύσης-λειτουργίας των επιχειρήσεων που προμήθευαν τους κατακτητές. Το ιδιαίτερο οξύ πρόβλημα της ανεργίας επιτείνονταν από τον καλπάζοντα πληθωρισμό, λόγω της εξαιρετικής στενότητας αγαθών, ο οποίος έθιγε ευρύτατα κοινωνικά στρώματα πέρα από τις ασθενείς οικονομικά ομάδες του πληθυσμού όπως ήταν τα εργατοϋπαλληλικά στρώματα, την ραχοκοκαλιά των οπαδών του Κ.Κ.Ε και του Ε.Α.Μ (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:376), το οποίο συγκέντρωνε στους κόλπους του και μία μεγάλη μάζα ατόμων που δεν ενστερνίζονταν απαραίτητα την αριστερή ιδεολογία και δεν προέρχονταν από την εκλογική πελατεία του Κ.Κ.Ε. Οι υποστηρικτές του Ε.Α.Μ συνιστούσαν το μεγαλύτερο και πιο δυναμικό τμήμα του ελληνικού κοινωνικού ιστού που με την πολύμορφη πολεμική, ιδεολογικοπολιτική, κοινωνικοοικονομική και συνδικαλιστική δράση τους επιδίωκαν το μετασχηματισμό της ελληνικής μεταπολεμικής κοινωνίας στην κατεύθυνση της εδραίωσης και της εμβάθυνσης των δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών, της εγκαθίδρυσης κράτους δικαίου και δικαιότερης κατανομής του παραγόμενου κοινωνικού πλούτου.

Η μεγάλη κοινωνική απήχηση και η πολιτική ισχυροποίηση των αριστερών ιδεών στην Ελλάδα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο εκφραζόταν και σε θεσμικό επίπεδο από την ανάδειξη, έπειτα από τη διενέργεια εκλογών, στην διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε μελών του Κ.Κ.Ε, εξέλιξη που προκάλεσε ανησυχία στο σύνολο των Ελλήνων βιομηχάνων αλλά και στους Άγγλους. Οι τελευταίοι θεωρούσαν ότι ο έλεγχος ή η αυξημένη επιρροή που διέθετε το Κ.Κ.Ε στην διοικητική ηγεσία της Γ.Σ.Ε.Ε ενδέχεται να οδηγήσει σε ανεξέλεγκτη χρήση του όπλου της γενικής απεργίας από το Κ.Κ.Ε, καθώς και από τις συνέπειες που θα είχαν οι αξιώσεις των κομμουνιστικών συνδικάτων στο κόστος συντήρησης των δυνάμεών τους, και η εν γένει ηγεμονική παρουσία τους στην Ελλάδα [Χατζηιωσήφ (2007Γ2:377)], δεδομένου ότι στόχος της Βρετανίας ήταν να διατηρηθεί και μεταπολεμικά η Ελλάδα εντός της δικής της σφαίρας επιρροής.

Η επιδείνωση των σχέσεων ανάμεσα στον Παπανδρέου, και τους υπουργούς του Ε.Α.Μ στους κόλπους της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπήρξε αποτέλεσμα και των ενεργειών του πρωθυπουργού να προβεί στην προμήθεια –από κυβερνητικές υπηρεσίες- οπλισμού στην οργάνωση του Γεωργίου Γρίβα, οργάνωση που συγκροτήθηκε από τον Γ. Γρίβα το Μάρτιο του 1943 και διακρινόταν για τον υπερεθνικιστικό της χαρακτήρα και την προσήλωσή της στον αντικομμουνισμό, και στην απόπειρα διορισμού στον υπό συγκρότηση εθνικό στρατό δεκάδων αξιωματικών που θήτευσαν στα Τάγματα Ασφαλείας. Η πάσης φύσεως στήριξη που παρείχε ο Παπανδρέου σε στοιχεία και ομάδες ου δήλωναν και ήταν φανατικοί αντικομμουνιστές, η προσπάθειά του να αποπλίσσει τον Ε.Λ.Α.Σ και να διατηρήσει σε ένοπλο καθεστώς το φιλοβασιλικό και εν γένει συντηρητικών πεποιθήσεων, σώμα της Ορεινής Ταξιαρχίας (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:386), και οι συντονισμένες επιθέσεις του αστικού Τύπου προς το Ε.Α.Μ επί τη βάσει δριμύτατων κατηγοριών για τη δράση του Ε.Α.Μ/ Ε.Λ.Α.Σ κατά την κατοχική περίοδο που αναφέρονταν στις υπερβάσεις του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ όπως η δολοφονία του συνταγματάρχη Δ. Ψαρρού και η διάλυση ένοπλης οργάνωσής του της Εθνικής και Κοινωνικής Απελευθέρωσης (Ε.Κ.Κ.Α) οι επιτάξεις του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ που σε ορισμένες περιπτώσεις προκάλεσαν αισθήματα μεγάλης δυσaráσκειας και αντεκδίκησης, η ένοπλη προσβολή κατά του Ε.Δ.Ε.Σ, οι σφαγές που έλαβαν χώρα στην Πελοπόννησο από άνδρες του Ε.Λ.Α.Σ., η προπαγανδιστική ταύτιση του Ε.Α.Μ με τους Βούλγαρους, αλλά και η επιρρίψει των ευθυνών για την αποτυχημένη νομισματική μεταρρύθμιση της 11^{ης} Νοεμβρίου 1944, που στόχευε στην τιθάσευση του πληθωρισμού, η οποία χρεώθηκε στο Ε.Α.Μ και στο Κ.Κ.Ε μέσω του υπουργού και του υφυπουργού Οικονομικών Αλέξανδρο Σβώλου και Αγγέλου Αγγελόπουλου (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:376), αμφότεροι επιφανής μέλη του Ε.Α.Μ, οδήγησαν στην παραίτηση των υπουργών του Ε.Α.Μ από την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας την 1^η Δεκεμβρίου 1944.

Το συλλαλητήριο διαμαρτυρίας που οργάνωσε το Ε.Α.Μ στην πλατεία Συντάγματος στις 3 Δεκεμβρίου 1944 σημειώθηκαν ταραχές ανάμεσα στους διαδηλωτές και τα σώματα ασφαλείας και οι πυροβολισμοί που σημειώθηκαν εναντίον του πλήθους, προκαλώντας το θάνατο υποστηρικτών του Ε.Α.Μ, αποτέλεσε τον καταλυτή των εξελίξεων. Οι πράξεις βίας τις επόμενες μέρες έλαβαν τη μορφή γενικευμένης ένοπλης σύγκρουσης οπότε και αποφασίστηκε εκεχειρία στην Αττική. Κατά τη διάρκεια ολόκληρου του Δεκέμβρη του 1944 και μέχρι την 15^η Ιανουαρίου του 1945, η Αθήνα αποτέλεσε το κέντρο της ένοπλης αντιπαράθεσης ανάμεσα στο Ε.Α.Μ και τις ένοπλες δυνάμεις του αστικού κόσμου που διέθεταν την αποφασιστική υποστήριξη Βρετανικών, συμπεριλαμβανομένων αεροπορικών και αστικών δυνάμεων. Η σύρραξη χαρακτηρίστηκε από την σφοδρότητά της, από τις ακρότητες που έλαβαν χώρα και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά κυρίως από την άνιση δυναμικότητα των δύο αντιπάλων. Ο ελαφρύς οπλισμός που αντιπαρέταζαν οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσει την σαφέστατη υπεροπλία των Βρετανικών στρατευμάτων. Η ήττα των δυνάμεων του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ στις συγκρούσεις του Δεκεμβρίου αποδίδεται και σε μια σειρά πρόσθετων, δευτερεύουσας ίσως σημασίας, αιτιών που σχετίζονται με την ασάφεια των πολιτικών του στόχων, που ταλαντεύονταν ανάμεσα στην κατάληψη της εξουσίας και στην σφυρηλάτηση μιας βελτιωμένης διαπραγματευτικής θέσης (Χατζηιωσήφ 2007Γ2:387), και τη διστακτικότητα της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε και του Ε.Λ.Α.Σ στη διεξαγωγή των επιχειρήσεων ώστε να μην εμπλακούν οι Βρετανοί στις συγκρούσεις, επιδίωξη που δεν κατέστη εφικτή. Αυτοί οι παράγοντες οδήγησαν σε εκφυλισμό της στρατηγικής του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ και σε συνδυασμό με την ανώτερη, από κάθε άποψη, στρατιωτική παρουσία και δράση των αγγλικών δυνάμεων επέφεραν την ήττα του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ.

Η ήττα των δυνάμεων του Ε.Λ.Α.Σ σηματοδότησε την στέρηση από το Κ.Κ.Ε της δυνατότητας να ακολουθήσει μια εναλλακτική στρατηγική ρήξης ή αντιπαράθεσης με τον αστικό πολιτικό χώρο που θα μπορούσε να αναβαθμίσει το ρόλο του στην πολιτική σκακιέρα και να εδραιώσει την διευρυμένη κοινωνική απήχηση που είχε κατακτήσει κατά την περίοδο της κατοχής. Το αντιεαμικό συλλαλητήριο που οργανώθηκε στην πλατεία Συντάγματος στις 14 Ιανουαρίου 1945, μετά την αποχώρηση του Ε.Λ.Α.Σ από την Αθήνα, σηματοδοτούσε τον τερματισμό μιας περιόδου κατά την οποία ο αντικομμουνισμός αποτελούσε στάση και τακτική που περιοριζόταν στα όρια της πολιτικής ηγεσίας του αστικού κόσμου. Τα γεγονότα του Δεκεμβρίου διεύρυναν την απήχηση της αντικομμουνιστικής ιδεολογίας μετουσιώνοντάς την σε κυρίαρχη λαϊκή ιδεολογία και κατ' ουσία αποτέλεσαν τη συνέχιση μιας εμφύλιας αντιπαράθεσης που ξεκίνησε τον Οκτώβριο του 1943 μεταξύ Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ και του Ε.Δ.Ε.Σ

Η εκχειρία της 15^{ης} Ιανουαρίου 1945 δρομολόγησε μια σειρά διαπραγματεύσεων που κατέληξαν στην υπογραφή της Ειρηνευτικής Συμφωνίας της Βάρκιζας στις 22 Φεβρουαρίου 1945 ανάμεσα στους εκπροσώπους του ελληνικού κράτους, ήτοι της κυβέρνησης του Νικολάου Πλαστήρα που αντικατέστησε στις 5 Ιανουαρίου την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γ. Παπανδρέου, και τους ηγέτες της αριστερής αντίστασης, ενώ το περιεχόμενο της Συμφωνίας της Βάρκιζας υπαγορεύτηκε ουσιαστικά από τους απεσταλμένους της Βρετανικής κυβέρνησης (Richter 2006(1981I:285-286). Ο στόχος της Συμφωνίας της Βάρκιζας ήταν διττός: αφενός να τερματίσει την εμφύλια σύρραξη που ξεκίνησε στις 3 Δεκεμβρίου του 1944 και διακόπηκε προσωρινά με την εκχειρία της 15^{ης} Ιανουαρίου και αφετέρου να δημιουργήσει τις κατάλληλες συνθήκες για τη συμφιλίωση των αντίπαλων παρατάξεων στην χώρα και τις προϋποθέσεις για την ειρηνική μεταπολεμική εξέλιξη των γεγονότων στο πολιτικό και κοινωνικό βίο της χώρας. Ο πρώτος στόχος επιτεύχθηκε όχι όμως και ο δεύτερος.

Τα αίτια για την αποτυχία της Συμφωνίας της Βάρκιζας πρέπει να διερευνηθούν στη βάση της αθέτησης των υποχρεώσεων που ανέλαβαν οι δύο πλευρές με την υπογραφή της συμφωνίας. Συγκεκριμένα η Συμφωνία της Βάρκιζας περιλάμβανε άρθρα, από τα οποία μόνο δύο περιείχαν υποχρεώσεις που αφορούσαν την Ελληνική Αριστερά. Η πρώτη υποχρέωση ου αναλάμβανε, με το άρθρο 4, η Αριστερά ήταν να απελευθερώσει το Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ τους ομήρους που κρατούσε, υποχρέωση που εκπληρώθηκε στο ακέραιο. Η ετέρα υποχρέωση που ανέλαβε, με το άρθρο 6, η ηγεσία της Αριστεράς ήταν ο αποπλισμός των ενόπλων δυνάμεων της αντίστασης, καθώς και οι δυνάμεις του Ε.Λ.Α.Σ δεν παρέδωσαν το σύνολο του οπλισμού τους κατόπιν εντολής που δόθηκε από το πολιτικό γραφείο του Κ.Κ.Ε (Richter 2006(1981I:287-288). Τα υπόλοιπα άρθρα της συμφωνίας, όριζαν τις δεσμεύσεις που αναλάμβανε η ελληνική κυβέρνηση, οι σημαντικότερες εκ των οποίων ήταν η αμνήστευση των μελών του Ε.Λ.Α.Σ και η διεξαγωγή πρώτα δημοψηφίσματος για την επιστροφή ή μη του βασιλιά Γεωργίου Β' και μετά εκλογών για την ανάδειξη κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας. Η λήξη, και τυπική πλέον, της εμφύλιας αντιπαράθεσης που έλαβε χώρα στην Αττική, έβρισκε σαφώς αποδυναμωμένη την ελληνική Αριστερά και τον στρατιωτικό της Βραχίονά της, τον Ε.Λ.Α.Σ, οι δυνάμεις όμως του οποίου είχαν διακρατήσει μέρος του οπλισμού τους, ενώ διέθεταν υπό τον ουσιαστικό έλεγχό τους το μεγαλύτερο μέρος της ηπειρωτικής χώρας.

4.1.2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΥΜΦΩΝΙΑΣ ΤΗΣ ΒΑΡΚΙΖΑΣ ΚΑΙ Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Η υπονόμηση της εφαρμογής της Συμφωνίας της Βάρκιζας από τις Βραχύβιες αστικές ελληνικές κυβερνήσεις που διαδέχονταν η μία την άλλη μέχρι και το 1952, η ηγεσία των οποίων προερχόταν κατά βάση από το κεντρικό πολιτικό χώρο, καλλιέργησε το έδαφος για την οριστική ρήξη μεταξύ των αστικών πολιτικών δυνάμεων και του κυρίαρχου κομμουνιστικού πολιτικού πόλου της χώρας, του Κ.Κ.Ε. Από την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας έως και τα τέλη του 1946, οπότε ξεσπά ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος που τερματίζεται τον Αύγουστο του 1949 με την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού που αποτελούσαν ένοπλα ανταρτικά σώματα υποστηρικτών του Κ.Κ.Ε και της κομμουνιστικής ιδέας, και επιδίωκαν, με την συνεπικουρία ένοπλων Βουλγαρικών αντάρτικων ομάδων που παρέμεναν στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και μετά την απελευθέρωση, την εγκαθίδρυση κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα, δηλαδή την επιβολή της «δικτατορίας του προλεταριάτου». Η επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων, που συγκροτούσαν τον Εθνικό Στρατό, επιτεύχθηκε χάρη στην υποστήριξη σε εξοπλισμό, αλλά και σε θέματα επιχειρησιακού σχεδιασμού και διοικητικής οργάνωσης, που παρείχαν η Βρετανία, αλλά κυρίως οι Η.Π.Α, που από το 1947 ανέλαβαν το ρόλο του επικυρίαρχου στον ελληνικό χώρο, θέτοντας την Ελλάδα κάτω από την δική τους σφαίρα επιρροής και αντικαθιστώντας ουσιαστικά στο ρόλο αυτό την Βρετανία.

Η ανάδειξη των Η.Π.Α σε ρόλο επικυρίαρχου στην Ελλάδα αλλά και ως μία εκ των δύο παγκοσμίων υπερδυνάμεων, μαζί με τη Σοβιετική Ένωση, μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο επισημοποιήθηκε με την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν (Truman Doctrine), που το περιεχόμενο της αφορούσε την χορήγηση αθροιστικά 400 εκατ. δολλαρίων στην Ελλάδα και την Τουρκία, κυρίως για την απόκτηση στρατιωτικού εξοπλισμού και προκειμένου την υλοποίηση έργων υποδομής να αντιμετωπιστεί η γεωπολιτικής φύσεως, προοπτική της κομμουνιστικής απειλής που, θεωρητικά τουλάχιστον, αντιμετώπιζαν αυτές οι δύο χώρες. Η εξαγγελία του Σχεδίου Μάρσαλ (Marshall Plan) που πραγματοποιήθηκε τον Ιούνιο του 1945 εξέφραζε την πρόθεση των Η.Π.Α να αποτελέσουν την κινητήρια δύναμη οικονομικής ανασυγκρότησης των κατεστραμμένων οικονομικών της Δυτικής Ευρώπης, που εξήλθαν από το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο με τεράστιες απώλειες σ' όλα τα επίπεδα. Με το σχέδιο Μάρσαλ οι Η.Π.Α δήλωναν την πρωτοκαθεδρία τους στον παγκόσμιο γεωπολιτικό στερέωμα, την ανάληψη του ρόλου της ηγέτιδας δύναμης στο δυτικό ημισφαίριο του πλανήτη και ως ρυθμιστή των εξελίξεων, μαζί με την Σοβιετική Ένωση που στο ρόλο του ιδεολογικού, οικονομικού, στρατιωτικού και εν γένει γεωπολιτικού αντιπάλου. (Σταθάκης 2004:135-147).

Οι διεθνείς γεωπολιτικές εξελίξεις δεν θα μπορούσαν να αφήσουν ανεπηρέαστο το ζήτημα του ελληνικού εμφύλιου πολέμου. Οι Η.Π.Α θα συνεχίσουν τη Βρετανική πολιτική στην Ελλάδα παρέχοντας την υποστήριξη στις αστικές ελληνικές κυβερνήσεις, ώστε να αποτραπεί το ενδεχόμενο επικράτησης του Δημοκρατικού Στρατού και η ανάληψη της διακυβέρνησης της χώρας από κομμουνιστική ηγεσία. Στην πραγματικότητα η προοπτική της κομμουνιστικής κυριαρχίας στην Ελλάδα υπήρξε ελάχιστα πιθανός, σε αντίθεση με τα όσα ισχυριζόταν η Βρετανική και η Αμερικανική προπαγάνδα και η ακραία αντικομμουνιστική υστερία που χαρακτήριζε την ρητορεία των ελληνικών αστικών πολιτικών δυνάμεων που αρέσκονταν στην επίκληση της υπάρξεως του «κομμουνιστικού κινδύνου» για να αιτιολογήσουν μία σειρά βίαιων εκτοπίσεων, διώξεων και απειλών, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα καθεστώς τρομοκρατίας για τους υποστηρικτές της αριστεράς.

Ο μειωμένος ή με ελάχιστες πιθανότητες κατίσχυσης ο κομμουνιστικός κίνδυνος οφειλόταν σε δύο κυρίαρχους παράγοντες. Κατά πρώτον η σοβιετική ηγεσία είχε ήδη συμφωνήσει από τον Οκτώβρη του 1944 ότι η Ελλάδα μεταπολεμικά δεν θα ανήκε στην σοβιετική σφαίρα επιρροής αλλά στην βρετανική και κατ' επέκταση, μετά την δηλωμένη αδυναμία της Βρετανίας να διατηρήσει την ηγεμονική της παρουσία στη χώρα, στην αμερικανική σφαίρα επιρροής. Συνεπώς η Ελλάδα δεν ενέπιπτε στις περιοχές του άμεσου ενδιαφέροντος της σοβιετικής πολιτικής τη δεδομένη χρονική περίοδο [Ιατρίδης 2006(1981):359]. Στην παραπάνω διαπίστωση πρέπει να προστεθεί και η διαμάχη του Στάλιν με τον ηγέτη της Γιουγκοσλαβίας Τίτο που οδήγησε στην εκδίωξη της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ τον Ιούνιο του 1948. Δοθέντος ότι το Κ.Κ.Ε τάχθηκε υπέρ του Στάλιν σε αυτή τη διένεξη και ότι η Γιουγκοσλαβία αποτελούσε τον μοναδικό προμηθευτή υλικών μέσων του Δημοκρατικού Στρατού καθώς και τη μόνη χώρα που συνιστούσε ασφαλές καταφύγιο για των ανταρτών του Δημοκρατικού Στρατού και πηγή ανεφοδιασμού τους, η στάση του Κ.Κ.Ε οδήγησε στη στέρηση εφοδίων και σημαντικών εφεδρειών του Δημοκρατικού Στρατού, μετά το κλείσιμο των Γιουγκοσλαβικών συνόρων που αποφάσισε το Τίτο στις αρχές του 1949. Επιπλέον η ενέργεια αυτή του Τίτο μείωσε τη δυνατότητα των κινήσεων του Δημοκρατικού Στρατού στα μετόπισθεν καθιστώντας τον ευάλωτο στην περικύκλωση [Ιατρίδης 2006(1981):359,372]. Ο δεύτερος παράγοντας, που έδρασε καταλυτικά στην ήττα του Δημοκρατικού Στρατού ήταν η βρετανική και κυρίως, η αμερικανική υποστήριξη που δόθηκε στις κυβερνητικές δυνάμεις. Η οικονομική, πολιτική και στρατιωτική βοήθεια που παρείχε η αμερικανική πλευρά έγειρε τη πλάστιγγα οριστικά προς το μέρος του Εθνικού Στρατού συντομεύοντας τον εμφύλιο πόλεμο, εξαλείφοντας την πιθανότητα μιας μακρόχρονης σύρραξης, γεγονός που απέκλεισε ταυτόχρονα οποιαδήποτε δυνατότητα διαπραγματεύσεων για την ειρηνική διευθέτηση του εμφυλίου [Ιατρίδης 2006(1981):373-374].

Στα ανωτέρω πρέπει να προσμετρηθούν και οι εγγενείς αδυναμίες του Δημοκρατικού Στρατού, που οφείλονται στις συνθήκες και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον υπό τις οποίες συγκροτήθηκε και έδρασε, αλλά και στη στάση που τήρησε η ηγεσία του Κ.Κ.Ε απέναντι στη προοπτική διεξαγωγής ένοπλης αντιπαράθεσης με τις κυβερνητικές δυνάμεις και τις αντιλήψεις της αναφορικά με την τύχη των εδαφών της Μακεδονίας. Πιο συγκεκριμένα, ο κρατικός μηχανισμός μετά την απελευθέρωση ελεγχόταν στο μεγαλύτερο μέρος από άτομα που εισέλθει σ' αυτόν από την εποχή της δικτατορίας Μεταξά και των δωσίλογων κυβερνήσεων της κατοχής. Αυτό συντέλεσε στο να χρησιμοποιηθούν αυταρχικές μέθοδοι δίωξης των υποστηρικτών της Αριστεράς επιτρέποντας στα σώματα ασφαλείας και κυρίως σε παρακρατικές οργανώσεις να διοικούν αγωνιστές του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ και άτομα του συγγενικού τους περιβάλλοντος, ενώ την ίδια στιγμή το δικαστικό σώμα ήταν σκανδαλωδώς επεικέες προς τους δωσίλογους και τους μαυραγορίτες [Ιατρίδης 2006(1981):344-345]. Επίσης η μη εφαρμογή στην πράξη των υποχρεώσεων που είχαν αναληφθεί από την ελληνική κυβέρνηση με την Συμφωνία της Βάρκιζας σε συνδυασμό με την ήττα του Ε.Λ.Α.Σ στην αντιπαράθεση που έλαβε χώρα τον Δεκέμβρη του 1944 στην Αθήνα, η οποία αποδιάρθρωσε το σώμα των υποστηρικτών του Ε.Α.Μ, και ως επί το πλείστον το τμήμα εκείνο που δεν ήταν ασπάζοταν το κομμουνιστικό όραμα, επέφερε τη διάλυση του Ε.Α.Μ και τη μείωση του μαζικού χαρακτήρα των δυνάμεων που αντιτάσσονταν στο αστικό πλαίσιο κυριαρχίας. Η καταστρατήγηση των όρων της Συμφωνίας της Βάρκιζας από τις αστικές κυβερνήσεις περιλάμβανε την φαλκίδευση της ελευθεροτυπίας και την ωμή κρατική παρέμβαση στο συνδικαλιστικό κίνημα προς όφελος της μειοψηφίας μερίδας των δεξιών συνδικαλιστικών οργανώσεων και την τοποθέτηση στην ηγεσία της Γ.Σ.Ε.Ε προσώπων που τα συνδικαλιστικά τους και πολιτικά τους φρονήματα

βρίσκονταν σε δυσαρμονία με την πλειοψηφία του συνδικαλιστικού κινήματος και στην ουσία αποτελούσαν ενεργούμενα των αστικών κυβερνήσεων και φορείς της κρατικής παρέμβασης στο συνδικαλιστικό χώρο [Richter 2006(1981):288-291]. Επιπλέον η δικαστική εξουσία και ακύρωσε στην πράξη την αμνήστευση που παρείχε η Συμφωνία της Βάρκιζας στους συμμετέχοντες στο Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ, καθώς δικαζόταν για πράξεις που είχαν διαπράξει κατά τη διάρκεια της κατοχής, όπως η είσπραξη φόρων υπέρ της Π.Ε.Ε.Α, η εκτέλεση συνεργατών των κατοχικών δυνάμεων ή ακόμα και ο φόνος ανδρών που ανήκον στα κατοχικά στρατεύματα αντιμετωπίζονταν ως ποινικά αδικήματα [Richter 2006(1981):292]. Με άλλα λόγια, το δικαστικό σώμα ποινικοποίησε την αντιστασιακή δράση των στελεχών και των οπαδών του Ε.Α.Μ επιχειρώντας να προκαλέσει το φόβο στους υποστηρικτές του και να αμαυρώσει στη συλλογική συνείδηση την αντίσταση που πρόβαλαν στα κατοχικά στρατεύματα οι αριστερές αντιστασιακές δυνάμεις. Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκαν οι αποφάσεις που αφορούσαν την εκκαθάριση των δημοσίων υπηρεσιών και του ευρύτερου κρατικού μηχανισμού από άτομα που διορίστηκαν από τη δικτατορία από την διδακτορία του Μεταξά και από τις δωσίλογες κυβερνήσεις της κατοχής καθώς και η ευνοϊκή ποινική μεταχείριση που αντιμετώπισαν τα πρόσωπα που υπηρέτησαν τις δωσίλογες κατοχικές κυβερνήσεις. Οι κυβερνήσεις όχι μόνο δεν απομάκρυναν τέτοιου είδους στοιχεία αλλά εκδίωξαν ως μέλη «αντεθνικών οργανώσεων» πρόσωπα που είχαν προσχωρήσει στον Ε.Λ.Α.Σ ή συμμετείχαν στο Ε.Α.Μ [Richter 2006(1981):293-294].

Η ωμή αθέτηση των όρων της Συμφωνίας της Βάρκιζας και υλοποίηση κλίμακας προπαγανδιστικής προσπάθειας σπίλωσης του αντιστασιακού αγώνα του αριστερού χώρου και ο στιγματισμός ως αντεθνικών των αριστερών αντιστασιακών οργανώσεων και όσων συμμετείχαν σ' αυτές αποσκοπούσε στην τρομοκράτηση των υποστηρικτών των αριστερών πολιτικών δυνάμεων που την περίοδο της απελευθέρωσης είχαν σχηματίσει ένα ισχυρό, αν όχι πλειοψηφικό κοινωνικό μέτωπο που ήταν σε θέση να αμφισβητήσει και να διαφοροποιήσει τους όρους και τους συσχετισμούς πάνω στους οποίους είχε διαμορφωθεί το πολιτικό σύστημα και το κοινωνικό γίγνεσθαι έως τότε. Η περίοδος από τη σύναψη της Συμφωνίας της Βάρκιζας έως και την κλιμάκωση στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου στα τέλη του 1946, στοιχειοθετούν την περίοδο της επονομαζόμενης «λευκής τρομοκρατίας» που αποσκοπούσε στην αποδυνάμωση και την αποδιάρθρωση του αριστερού πολιτικού και κοινωνικού μετώπου, στην απίσχναση του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ, τον ιδεολογικό στιγματισμό όλων όσων συμμετείχαν στον αντιστασιακό αγώνα υπό την σκέπη των αριστερών οργανώσεων, που τους αποδόθηκε συλλήβδην ο χαρακτηρισμός του «αντεθνικού», και η εξώθηση στην ανάληψη ένοπλης δράσης από τους οπαδούς των οργανώσεων αυτών εναντίον των κυβερνητικών δυνάμεων.

Η άρση των δεσμεύσεων που είχε αναλάβει η ελληνική κυβέρνηση με τη Συμφωνία της Βάρκιζας, οι διώξεις και ο στιγματισμός ως μη εθνικοφρόνων των αγωνιστών και των μελών του Ε.Α.Μ/Ε.Λ.Α.Σ και η διαχείριση του κρατικού μηχανισμού από πρόσωπα που συνδέονται με το διδακτορικό καθεστώς Μεταξά και τις δωσίλογες κυβερνήσεις της κατοχής είχαν ως συνέπεια την απομείωση της κοινωνικής απήχησης και της δυναμικής που είχε αναπτύξει το Ε.Α.Μ οδηγώντας το σε αποσύνθεση στην ανάληψη ένοπλης δράσης από πρώην αγωνιστές του Ε.Λ.Α.Σ εναντίον των κυβερνητικών δυνάμεων, γεγονότα που δρομολόγησαν την έκρηξη του εμφυλίου πολέμου και δίχασαν βαθιά τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό, βυθίζοντας σ' ένα φαύλο κύκλο αλληλοσπαραγμού και μίσους και δημιουργώντας για δεκαετίες ακόμα και μετά τη λήξη του εμφυλίου, σφοδρές εσωτερικές αντιπαραθέσεις που διαίρεσαν το κοινωνικό σώμα.

Το Κ.Κ.Ε μετά την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας επικέντρωσε τη στρατηγική του στην προσπάθεια νομιμοποίησής του και στην ένταξη της πολιτικής του δράσης στα συνταγματικά πλαίσια, όπως τουλάχιστο υποστήριξε ο γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του Κ.Κ.Ε. Η στόχευση δηλαδή του Κ.Κ.Ε μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας ήταν η ομαλή είσοδός του στο κοινοβουλευτικό σύστημα της χώρας [Richter 2006(1981):99] Παρόλα αυτά το Κ.Κ.Ε έδωσε εντολή στα μέλη του Ε.Λ.Α.Σ να μην παραδώσουν το σύνολο το οπλισμού τους, όπως όριζε η Συμφωνία της Βάρκιζας, αλλά κίνηση που στοιχειοθετούσε ένα μέτρο άμυνας για την αντιμετώπιση απρόβλεπτων πιθανοτήτων παρά μια τακτική προετοιμασίας για την διεξαγωγή εμφυλίου πολέμου. Η στρατηγική του Κ.Κ.Ε την περίοδο «λευκής τρομοκρατίας» ήταν η προβολή αντίστασης στις διώξεις που γνώριζαν τα μέλη τους από τις κυβερνητικές, και κυρίως από τις παρακρατικές και παραστρατιωτικές δυνάμεις και η προετοιμασία για κάθε ενδεχόμενο [Richter 2006(1981):301] την πραγματικότητα το Κ.Κ.Ε δεν παρείχε πλήρη και ολόθυμη στον ένοπλο αγώνα των αγωνιστών του Ε.Λ.Α.Σ κατά των κυβερνητικών δυνάμεων παρά μόνο μετά τα τέλη του 1946 και ουσιαστικά από την Άνοιξη του 1947. Αυτή η ακριβώς η εφεκτική στάση που τήρησε το Κ.Κ.Ε αποτέλεσε αντικείμενο κριτικής από τον Μάρκο Βαφειάδη, ανώτερο αξιωματικό του Ε.Λ.Α.Σ, που έχοντας την εξουσιοδότηση από το Κ.Κ.Ε προσχώρησε στις αντάρτικες ομάδες που βρίσκονταν στις ορεινές περιοχές με αποστολή να οργανώσει μια ένοπλη δύναμη αρκετών χιλιάδων. Ο ίδιος ο Βαφειάδης εξέφρασε, μέχρι και τα τέλη του 1946, στο ότι το Κ.Κ.Ε απέρριπτε τις επίμονες παραινέσεις τους για την αποστολή κομματικών στελεχών που θα οργάνωναν και θα ενίσχυαν τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού, αλλά και στο γεγονός ότι το Κ.Κ.Ε συνέχιζε να αποδίδει μεγαλύτερη βαρύτητα στην προπαγάνδα παρά στην ένοπλη εξέγερση και να εναποθέτει τις ελπίδες της σ' ένα μαζικό κίνημα που θα εκδηλωνόταν στα αστικά κέντρα που θα ανέτρεπε την κυβέρνηση [Πατρίδης 2006(1981):356-357].

Ο Δημοκρατικός στρατός όμως αντιμετώπιζε ανυπέρβλητα προβλήματα επάνδρωσης καθώς ο αριθμός των εθελοντών συρρικνώθηκε ταχύτατα εξαιτίας των κυβερνητικών μέτρων ασφαλείας, του εχθρικού δημοσίου αισθήματος που αντιμετώπιζαν πλέον οι υποστηρικτές του Κ.Κ.Ε, προϊόν της πολιτικής που ασκήθηκε την περίοδο της «λευκής τρομοκρατίας» και φυσικά των φυλακίσεων και των εκτοπίσεων σε διάφορες νησιωτικές περιοχές της χώρας. Το οξύτατο πρόβλημα στελέχωσης των μονάδων του Δημοκρατικού Στρατού αντιμετωπίστηκε με την χρήση αναγκαστικής επιστράτευσης στις περιοχές που οι δυνάμεις των ανταρτών διέθεταν ισχυρή παρουσία και σχετικό έλεγχο της κατάστασης, περιοχές που αφορούσαν κατά βάση, αλλά όχι αποκλειστικά, τις ορεινές περιοχές της Βορειοδυτικής Ελλάδας, ενώ από την αναγκαστική στρατολόγηση δεν εξαιρέθηκαν οι γυναικείοι πληθυσμοί. Σύμφωνα με εκτιμήσεις το ποσοστό των γυναικών που συμμετείχαν στην εμφύλια διαμάχη από τις τάξεις του Δημοκρατικού Στρατού το φθινόπωρο του 1947 αντιπροσώπευαν το 25% των συνολικών δυνάμεων του [Richter 2006(1981):358].

Η ιδεολογική και πολιτική απομόνωση του Κ.Κ.Ε και κατ' επέκταση του Δημοκρατικού Στρατού και η συνακόλουθη δραματική απομείωση της κοινωνικής απήχυσής του και της αποτύπωσης του ρόλου τους στο συλλογικό υποσυνείδητο καθορίστηκε και την στάση που τήρησε το Κ.Κ.Ε και η Σοβιετική Ένωση στο λεγόμενο «Μακεδονικό Ζήτημα». Το Κρεμλίνο υποστήριξε συστηματικά θέσεις που ευνοούσαν τις επιδιώξεις της Βουλγαρίας, στην περιοχή της Μακεδονίας, ενώ σημαντικό ποσοστό μαχητών στους κόλπους του Δημοκρατικού Στρατού αποτελούνταν από Σλάβους, Βούλγαρους στην πλειοψηφία τους και ορισμένους γιουγκοσλάβους, τους επονομαζόμενους Σλαβομακεδόνες [Richter 2006(1981):363], οι οποίοι απέβλεπαν στην απόσχιση της Μακεδονίας, αλλά και περιοχών της Θράκης, από το ελληνικό κράτος.

Η επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων τον Αύγουστο του 1949 υπό την ηγεσία του στρατηγού Αλέξανδρου Παπάγου και του αρχηγού της αμερικανικής στρατιωτικής αποστολής στρατηγού James Van Fleet, επιτεύχθηκε χάρη στη επιδιώξιμη από αμερικανικής πλευράς μεγάλων ποσοτήτων οπλισμού και πυρομαχικών, καθώς και στην τακτική της κυβέρνησης να εκκενώσει υποχρεωτικά τις περιοχές όπου το διεξαγόταν το κύριο μέτωπο των στρατιωτικών επιχειρήσεων, μετακινώντας περίπου 700 χιλιάδες πολίτες από την ύπαιθρο σε ασφαλέστερες περιοχές, αποτρέποντας με αυτό τον τρόπο σε πολύ μεγάλο βαθμό τις επιχειρήσεις ανεφοδιασμού των ανταρτών που πραγματοποιούνταν και με την επιβολή φορολόγησης σε είδος των πολιτών που κατοικούσαν σε περιοχές που βρίσκονταν υπό τον έλεγχο τους, όπως και την στρατολόγηση νέων ανταρτών, ενώ αποδιαρθρώθηκε και το δίκτυο πληροφοριών που είχαν δομήσει [Richter 2006(1981):364-365]. Ο Δημοκρατικός Στρατός και τα βοηθητικά του σώματα που υπολογίζεται ότι αριθμούσαν γύρω στους 100.000 άντρες και γυναίκες, παρά τις αρχικές του επιτυχίες στο μέτωπο των πολεμικών επιχειρήσεων βρέθηκε σε εξαιρετικά δυσχερή θέση, οι κυβερνητικές δυνάμεις ενισχύθηκαν αποφασιστικά από την αμερικανική κυβέρνηση, κατάσταση που επιδεινώθηκε περαιτέρω με την απόφαση της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε να ταχθεί με το μέρος του Στάλιν στη διαμάχη του με τον Τίτο, κίνηση που απέκοψε τον Δημοκρατικό Στρατό από την κύρια πηγή προμηθειών του και τις βασικές διόδους ανεφοδιασμού του. Επιπλέον οι αντίξοες συνθήκες υπό τις οποίες λειτουργούσε και αν έπτυσε τη δράση του ο Δημοκρατικός Στρατός, οδήγησε στην σταδιακή πτώση του ηθικού των στελεχών του και στην βαθμιαία αύξηση των περιπτώσεων λιποταξιών [Πατρίδης 2006(1981):358,364].

Η τακτική της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε εγκλωβίστηκε ανάμεσα στην προοπτική της ένοπλης εξέγερσης και της ένταξης του κόμματος στο κοινοβουλευτικό σύστημα της χώρας που μέσα από δημοκρατικές διαδικασίες θα επιχειρούσε να προωθήσει τον μετασχηματισμό των κοινωνικοπολιτικών δομών ή τουλάχιστον τη βελτίωση των όρων συμμετοχής στο πολιτικό και οικονομικό σύστημα της ευρείας εργατοϋπαλληλικής μάζας που αποτελούσε και την κοινωνική βάση αναφοράς του Ε.Α.Μ Το Κ.Κ.Ε στην ουσία εξαναγκάστηκε να ακολουθήσει τη στρατηγική της πολεμικής αντιπαράθεσης με το αστικό πολιτικό καθεστώς, το οποίο, παραμερίζοντας τις διαιρέσεις στο εσωτερικό του που το χαρακτήριζαν προπολεμικά και με την σθεναρή υποστήριξη των βρετανικών αμερικανικών κυβερνήσεων, κατόρθωσε να αφαιρέσει από την ηγεσία του Κ.Κ.Ε κάθε εναλλακτική πολιτική επιλογή και να το οδηγήσει στην στήριξη της επαναστατικής προοπτικής, την οποία το Κ.Κ.Ε προσπάθησε, επισήμως τουλάχιστον, σε πρώτη φάση να αποφύγει. Κομβικό γεγονός στην προσπάθεια των μετακατοχικών αστικών κυβερνήσεων να ωθήσουν το Κ.Κ.Ε στην ένοπλη αντιπαράθεση, αποτέλεσε η απόφαση της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε να μην συμμετάσχει στις πρώτες, μετά το 1935, κοινοβουλευτικές εκλογές που διεξήχθησαν το Μάρτιο του 1946, απόφαση που υπήρξε αποτέλεσμα της κατάφωρης παραβίασης των όρων της Συμφωνίας της Βάρκιζας και των πάσης φύσεως διώξεων που γνώρισαν οι πολίτες αριστερών πεποιθήσεων ή ακόμα και πρόσωπα που υποτίθεται ότι ασπάζονταν τις αντιλήψεις του αριστερού πολιτικού χώρου. Η αποχή του Κ.Κ.Ε από τις εκλογές ως έκφραση διαμαρτυρίας για τις πρακτικές εξόντωσης που χρησιμοποιούσαν οι ελληνικές κυβερνήσεις, που σημειωτέον μετατόπισαν χρονικά τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος για την επιστροφή του βασιλιά μετά την διενέργεια των κοινοβουλευτικών εκλογών κατά παράβαση των όσων προέβλεπε για το ζήτημα αυτό η Συμφωνία της Βάρκιζας, απόφαση που επιβλήθηκε από τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και των Η.Π.Α (Μαυροκορδάτος 2006 (1981):308), οδήγησε στην συντριπτική νίκη του λαϊκού κόμματος με επικεφαλής τον Κωνσταντίνο Γσαλδάρη που συγκέντρωσε ποσοστό 65% των ψήφων και το 67% των εδρών (Μαυροκορδάτος 2006 (1981):310). Το εκλογικό αποτέλεσμα υπήρξε απόρροια και πράξεων νοθείας χωρίς όμως αυτές να αποβούν

καθοριστικές για τη διαμόρφωση του αποτελέσματος. Η κομμουνιστική ηγεσία αναγνώρισε αργότερα ότι η απόφαση να μην συμμετάσχει στις εκλογές ήταν εσφαλμένη [Clogg 1995 (1992I:147)].

Η νέα κυβέρνηση μετέθεσε το δημοψήφισμα για το πολιτειακό ζήτημα, που αρχικά προοριζόταν για το Μάρτιο του 1948, για το Σεπτέμβριο του 1946. Όπως και οι κοινοβουλευτικές εκλογές του Μαρτίου, το δημοψήφισμα διεξήχθη κάτω από ανώμαλες περιστάσεις, αν και η προσέλευση ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των βουλευτικών εκλογών [Clogg 1995 (1992I:147)]. Το δημοψήφισμα προέκρινε την επιστροφή του βασιλιά με ποσοστό 68%, αποτέλεσμα που επηρεάστηκε σαφώς από την τρομοκρατία της βασιλοφρονούσας κυβέρνησης και της εκτεταμένης νοθείας που πραγματοποιήθηκε {Μαυροκορδάτος 2006 (1981):306}.

Η ταλάντευση της ηγεσίας του Κ.Κ.Ε αναφορικά με το ζήτημα κατάκτησης της εξουσίας με συνταγματικά ή στρατιωτικά μέσα, το καθεστώς τρομοκρατίας και διώξεων σε συνδυασμό με την καταστρατήγηση των όρων της Συμφωνίας της Βάρκιζας από τις αστικές κυβερνήσεις, αλλά και από το Κ.Κ.Ε που κατόπιν εντολής οι αγωνιστές του Ε.Λ.Α.Σ δεν προέβησαν στην πλήρη παράδοση του οπλισμού τους, όπως και η αποχή του Κ.Κ.Ε από τις κοινοβουλευτικές εκλογές του Μαρτίου, που αντιπροσώπευαν την τελευταία ευκαιρία ειρηνικής εξέλιξης των γεγονότων μετά τις εμφύλιες συγκρούσεις που έλαβαν χώρα κατά την κατοχική περίοδο και τον Δεκέμβριο του 1944, λειτούργησαν ως μία αδιάσπαστη αλυσίδα αιτίων και αφορμών που δρομολόγησαν τον εμφύλιο πόλεμο και υπονόμευσαν κάθε ελπίδα για ομαλή μετάβαση της χώρας από τις ανώμαλες συνθήκες του πολέμου και της κατοχής σ' ένα περιβάλλον κοινωνικής ειρήνης, πολιτικής σταθερότητας και ταχείας οικονομικής ανόδου.

Από την απελευθέρωση μέχρι και το 1952, οπότε ανήλθε στο πρωθυπουργικό αξίωμα ο στρατηγός Αλέξανδρος Παπάγος επικρατώντας στις εκλογές του Νοεμβρίου με το κόμμα του Ελληνικού Συναγερμού, παραμένοντας στην εξουσία μέχρι το θάνατό του τον Οκτώβριο του 1955, σημειώνοντας συνεχείς εναλλαγές κυβερνήσεων που η θητεία τους χαρακτηρίζεται από τη βραχύβια διάρκειά τους. Στην συντριπτική πλειοψηφία των κυβερνήσεων αυτών το πρωθυπουργικό αξίωμα καταλαμβάνεται από αξέχαστες πολιτικές προσωπικότητες που προέρχονται από τον κεντρικό πολιτικό χώρο, κύριος εκφραστής του οποίου είναι το κόμμα των φιλελεύθερων. Προσωπικότητες όπως ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο Σοφοκλής Βενιζέλος και ο Νικόλαος Πλαστήρας θα ηγηθούν κυβερνήσεων συνασπισμού κεντρώων ή κεντρο-δεξιών κομμάτων, καθώς το αναλογικό εκλογικό σύστημα δεν θα επιτρέψει το σχηματισμό αυτοδύναμων κυβερνήσεων. Η ανάδειξη του Ελληνικού Συναγερμού σε νικητή των εκλογών του Νοεμβρίου του 1952 επέτρεψε στον Αλέξανδρο Παπάγο το σχηματισμό αυτοδύναμης κυβέρνησης λόγω της αλλαγής του εκλογικού συστήματος από αναλογικό σε πλειοψηφικό, αλλαγή που αποτέλεσε προϊόν των πιέσεων που ασκήθηκαν από την αμερικανική πλευρά, με σκοπό την αυτοδύναμη άνοδο του στρατηγού Παπάγου στην εξουσία, πρόσωπο που για τις Η.Π.Α συνιστούσε τον καλύτερο εγγυητή της πολιτικής σταθερότητας, δεδομένου ότι απολάμβανε της καθολικής εκτίμησης στους κόλπους των ενόπλων δυνάμεων της χώρας και παράλληλα διασφαλιζόταν η τήρηση μιας σταθερής αντικομμουνιστικής γραμμής [Clogg 1995 (1992):155-156)], δεδομένου ότι ο Παπάγος αποτελούσε πρόσωπο γνωστό για τα αντικομμουνιστικά του φρονήματα. Η θητεία του Παπάγου ως αρχιστράτηγου στον Ελληνοϊταλικό και στον εμφύλιο πόλεμο αποτελούσε το καλύτερο τεκμήριο τόσο για τις ικανότητές του και την αποδοχή που απολάμβανε από τα στελέχη των ενόπλων δυνάμεων όσο και για την στάση που θα τηρούσε έναντι της αριστεράς, ενώ ταυτόχρονα η άνοδός του στο πρωθυπουργικό αξίωμα μαρτυρούσε και τον πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραμάτιζαν οι ένοπλες δυνάμεις στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα.

Τον Απρίλιο του 1947 απεβίωσε ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄, λίγους μόλις μήνες μετά το δημοψήφισμα που δρομολογούσε την επιστροφή του στη χώρα, και τη θέση ανέλαβε ο αδελφός του Παύλος που διατήρησε το αξίωμά του μέχρι το θάνατό του το Μάρτιο του 1964.

4.1.3. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Ο εμφύλιος πόλεμος πέρα από τα θύματα και τις υλικές ζημιές που άφησε πίσω του προκάλεσε και την μαζική εκτόπιση εκατοντάδων χιλιάδων ατόμων που αναγκάστηκαν, να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να εισρεύσουν είτε στα αστικά κέντρα είτε να καταλήξουν, όσοι συμμετείχαν στο Δημοκρατικό Στρατό ή είχαν στρατολογηθεί βιαίως απ' αυτόν ή διώκονταν από τον κρατικό μηχανισμό, στη Σοβιετική Ένωση ή σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης που βρίσκονταν στην σοβιετική σφαίρα επιρροής. Αυτά τα γεγονότα όχι μόνο επέφεραν βαθύ, ιδεολογικό διχασμό στην ελληνική μετεμφυλιακή κοινωνία, αλλά οδήγησαν στη θεσμοποίηση της πολιτικής και ιδεολογικής πόλωσης που οριοθέτησε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής και αποτέλεσε συγκροτησιακό στοιχείο του μετεμφυλιακού πολιτικού συστήματος. Παράλληλα με τον εμφύλιο πόλεμο, οι ένοπλες δυνάμεις και κυρίαρχα ο στρατός, ενισχύει και εδραιώνει την καθοριστική του θέση μέσα στο πλαίσιο οργάνωσης του αστικού μεταπολεμικού κράτους (Χαραλάμπης 1985:226). Με τον εμφύλιο πόλεμο κατοχυρώθηκε η επικράτηση της αστικής κυριαρχίας, που δεν επιτεύχθηκε όμως μέσα από πολιτικές διαδικασίες αλλά μέσω της στρατιωτικής επιβολής. Ακριβώς γι' αυτό το λόγω ο ρόλος του στρατού στο μετεμφυλιακό πολιτικό σύστημα της χώρας αποκτά εξαιρετικά μεγάλη σπουδαιότητα και κατ' ουσία συνιστά τον ακρογωνιαίο λίθο και τον θεματοφύλακα της αστικής κυριαρχίας στο ελληνικό μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα.

Οι διαλυτικές συνέπειες που είχε για το αστικό πολιτικό σύστημα και το αστικό οικονομικοκοινωνικό εξουσιαστικό πλαίσιο η κατοχική περίοδος, κατέστησαν απαραίτητη την αποφασιστική συνδρομή του στρατού για την ανασυγκρότηση και παλινόρθωση της αστικής κυριαρχίας στο μεταπολεμικό σύστημα πολιτικής και κοινωνικής εξουσίας. Με άλλα λόγια ο στρατός αποτέλεσε, συνεπικουρούμενος φυσικά μέγιστα από τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και των Η.Π.Α που του παρείχαν κάθε δυνατή στήριξη, τον κεντρικό μηχανισμό αναπαραγωγής της αστικής εξουσίας την μετακατοχική περίοδο, μιας εξουσίας που η ιδεολογική και πολιτική της αποτυχία είχε ήδη γίνει αισθητή κατά το Μεσοπόλεμο. Η δημιουργία του Ε.Α.Μ και ο κυρίαρχος ρόλος που διαδραμάτισε κατά την κατοχή αποτέλεσε έκφραση της ιδεολογικής και πολιτικής αποτυχίας των αστικών δυνάμεων και του εξουσιαστικού πλαισίου που είχαν διαμορφώσει έως τότε (Χαραλάμπης 1985:227).

Στην πραγματικότητα το πολίτευμα της χώρας μόνο στην τυπική του μορφή ήταν μετακατοχικά βασιλευσμένη κοινοβουλευτική δημοκρατία. Το ουσιαστικό του περιεχόμενο προσδιοριζόταν από μία σειρά εκτάκτων μέτρων, εξουσιών και νόμων που παρείχαν τη δυνατότητα στον κρατικό μηχανισμό να δρα έξω και πέρα από το επίσημο συνταγματικό πλαίσιο, μια εξαιρετική δεδομένη πρακτική που ασκούνταν από παρακρατικούς μηχανισμούς που βασιζόνταν κυρίως στην υποστήριξη που τους παρείχε ο στρατός. Κύριο χαρακτηριστικό μάλιστα του μεταπολεμικού καθεστώτος που εδραιώνεται με την εμφύλια σύγκρουση είναι η αυτονόμηση του στρατού από το πολιτικό πλαίσιο ελέγχου και ο περιορισμός της πολιτικής εξουσίας απέναντι στο στρατό, κατάσταση αναγκαία για την εμπέδωση και αναπαραγωγή της κυριαρχίας της

αστικής τάξης υπό τα νέα δεδομένα που διαμόρφωσε η κατοχή με τον οποίο διευθετήθηκε το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας κατά την απελευθέρωση.

Το καθεστώς έκτακτης ανάγκης που συγκροτήθηκε μεταπολεμικά και εδραιώθηκε και συνεχίστηκε μετεμφυλιακά, βρισκόταν σε πλήρη αρμονία με το καθεστώς οικονομικής δραστηριότητας, συσσώρευσης και πλουτισμού κυριάρχησε μετακατοχικά και προσδιόρισε το μεταπολεμικό μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης. Η αστική τάξη, με τις μεταβολές που υπέστη κατά την κατοχή, εμφάνιζε έντονη ροπή προς τις βραχυπρόθεσμες κερδοσκοπικού χαρακτήρα δραστηριότητες που ερείδονταν στη νομισματική και συναλλαγματική αστάθεια, στην εκμετάλλευση των διακυμάνσεων της τιμής της χρυσής λίρας και στις βραχυπρόθεσμες πιστωτικές τοποθετήσεις. Ταυτόχρονα η αποχή από την πραγματοποίηση μακροπρόθεσμων παραγωγικών επενδύσεων, η φυγή σημαντικού μέρους των κεφαλαίων προς τις ελβετικές τράπεζες και η επιδίωξη απόσπασης όσο το δυνατόν περισσότερων πόρων από το Σχέδιο Μάρσαλ και τις άλλες μορφές της αμερικανικής βοήθειας, καθώς και από το πολύπλοκο σύστημα χορηγήσεων μεγάλων κονδυλίων από το κράτος και από τους διάφορους φορείς οικονομικής ανασυγκρότησης που δημιουργήθηκαν περιφερειακά του ή ο διαγκωνισμός για την ανάληψη κρατικών αδειών, προμηθειών ή εκτέλεσης δημοσίων έργων [Τσουκαλάς 2006 (1981):564], συμπλήρωναν την εικόνα της παθολογίας, της αδυναμίας και της ανεπάρκειας της αστικής τάξης να οδηγήσει τη χώρα σε ταχεία οικονομική πρόοδο και να διασφαλίσει την κοινωνική ευημερία, γεγονός που απαιτούσε τη συγκρότηση ενός πλαισίου διαχείρισης της κοινωνικής αμφισβήτησης και της αντίδρασης απέναντι σ' αυτό το οικονομικό καθεστώς συσσώρευσης. Αυτήν ακριβώς την ανάγκη της αστικής τάξης να αντιμετωπίσει τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που έθεταν σε αμφισβήτηση την ικανότητά της να δώσει απαντήσεις στα οικονομικά αδιέξοδα της χώρας, ικανοποιούσε η σφυρηλάτηση του καθεστώτος έκτακτης ανάγκης, η συγκρότηση και δράση των παρακρατικών οργανώσεων κυρίαρχος ρόλος του στρατού στο πολιτικό σύστημα και η ιδεολογική προπαγάνδα του κρατικού και παρακρατικού μηχανισμού. Η άσκηση θεσμικής, και όπου αυτό δεν ήταν δυνατό ή σκόπιμο, εξωθεσμικής βίας ή προπαγάνδας διασφάλιζε την συνέχιση λειτουργίας του ιδιόμορφου πλαισίου οικονομικής συσσώρευσης και αστικής κυριαρχίας που επιβλήθηκε μεταπολεμικά.

Η επιβολή της αστικής εξουσίας μεταπολεμικά πραγματοποιείται μέσω του στρατού και των παρακρατικών μηχανισμών ασφαλείας, αλλά και η παρουσία τους εκφράζεται έμμεσα μετά τον εμφύλιο πόλεμο μέσω ανακτόρων, που αποτελούν το συνδετικό κρίκο μεταξύ του στρατού και της νομότυπης πολιτικής εξουσίας. Η μοναρχία συνιστά μετεμφυλιακά τη νόμιμη έκφραση του ιδιαίτερου ρόλου του στρατού στην επιβολή και διατήρηση του αστικού πλαισίου κυριαρχίας στην Ελλάδα (Χαραλάμπης 1985: 232). Το ότι ο βασιλιάς εξέφρασε μέσα στο πλαίσιο του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος τη διατήρηση της νομιμότητας των αστικών σχέσεων κυριαρχίας που επιβάλλονταν από το στρατό, δεν σημαίνει ότι ο στρατός ως μηχανισμός και πόλος εξουσίας ελεγχόταν ή από τον βασιλιά υπόκεινται στη βούληση του. Η εκδήλωση πίστης στο μοναρχικό θεσμό συνιστούσε το τίμημα της κυρίαρχης θέσης που κατείχε ο στρατός στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα, θέση που δεν μπορούσε να εκφραστεί άμεσα στο πλαίσιο της νομιμότητας ενός αστικού, τυπικά δημοκρατικού, πολιτικού συστήματος. Γι' αυτό ήταν απαραίτητη η παρουσία της μοναρχίας και η συγκεκριμένη θέση της μέσα στην οργάνωση του κράτους και του πολιτικού συστήματος, προκειμένου να οργανωθεί και να επιβληθεί στα πλαίσια της νομιμότητας η κυριαρχία της αστικής τάξης και να εμπεδωθεί το ιδιότυπο πλέγμα εξουσιαστικών σχέσεων που χαρακτήρισε τον μεταπολεμικό ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.

Στην πραγματικότητα ο μηχανισμός που ήλεγχε το στρατό, τον κυρίαρχο δηλαδή πόλο εξουσίας, ήταν οργάνωση Ι.Δ.Ε.Α (Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών), που

απαρτιζόταν από στελέχη των ενόπλων δυνάμεων με συντηρητικές πεποιθήσεις τα οποία είχαν συγκροτήσει ένα μυστικό συνασπισμό, τον Ε.Ν.Α (Ένωση Νέων Αξιωματικών) στη Μέση Ανατολή κατά την περίοδο της κατοχής που αποτελούσε τη μήτρα του Ι.Δ.Ε.Α (Χαραλάμπης 1989:1481). Ο Ι.Δ.Ε.Α που συγκροτήθηκε τον Οκτώβριο του 1944 στοιχειοθετούσε τον πυρήνα της ηγεσίας του στρατού και εκδήλωση αυτής της κυρίαρχης δύναμής του υπήρξε η ίδια η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον στρατηγό Αλέξανδρο Παπάγο. Η τυπική υπαγωγή του στρατού στον έλεγχο των ανακτόρων ερμηνεύεται στη βάση της ανάγκης για την άσκηση της εξουσίας από το στρατό και τον ηγετικό του πυρήνα, που ήταν ο Ι.Δ.Ε.Α μέσα στο πλαίσιο της νομιμότητας ενός αστικού πολιτικού συστήματος που θα έπρεπε να επιτύχει την νομιμοποίησή του μέσω της πολιτικής ενσωμάτωσης σ' αυτό και της συναίνεσης προς αυτό κοινωνικών δυνάμεων που δεν εμφορούνταν από συντηρητικές πεποιθήσεις. Επιπλέον το πολιτικό σύστημα έπρεπε να αποκτήσει τη συναίνεση των αρκούμενων στο πλαίσιο μιας ιστορικής περιόδου όπου η αστική τάξη αδυνατούσε, ή κα σε πολλές περιπτώσεις εμφανίζονταν απρόθυμη, να δημιουργήσει του απαραίτητους όρους για την οικονομική ανάπτυξη και την ευημερία της χώρας, εξέλιξη που θα δρούσε νομιμοποιητικά για το πολιτικό σύστημα και το εν αστικό θεσμικό πλαίσιο διακυβέρνησης και εξουσίας. Εν άλλοι λόγους η αστική τάξη δεν ήταν σε θέση να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και τους όρους που ήταν αναγκαίοι για την νομιμοποίηση του εξουσιαστικού πλαισίου στο οποίο στηριζόταν η ίδια η ύπαρξη της αστικής τάξης. Οι οικονομικές δραστηριότητες της αστικής οροθετούνταν αυστηρά στη σφαίρα της νομισματικής και συναλλαγματικής κερδοσκοπίας, και στην ανάπτυξη μεταπρατικών δράσεων που εν γένει διακρίνονταν για τον παρασιτικό τους χαρακτήρα κα ελάχιστα για τη θετική συμβολή τους στην παραγωγική ανόρθωση της ελληνικής οικονομίας. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ήταν απαραίτητη η άσκηση βίας και καταναγκασμού, από το στρατό και τους παρακρατικούς παράγοντες μηχανισμούς που λειτουργούσαν στις παρυφές του κρατικού μηχανισμού και με την ιδιαίτερη μορφή που αυτές οι μέθοδοι χρησιμοποιήθηκαν, δηλαδή μέσω της διαμεσολάβησής τους από το θεσμό της μοναρχίας, που διέθετε, από το δημοψήφισμα του 1946, την τυπική νομιμοποίηση ύπαρξης του θεσμικού του ρόλου εντός του πολιτικού συστήματος. Είναι ευνόητο ότι η επιβολή της αστικής κυριαρχίας πριν την επάνοδο του βασιλιά, αλλά και μέχρι τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, η άσκηση βίας και καταναγκασμού πραγματοποιούνταν με τρόπο αμεσότερο και κατά βάση αδιαμεσολάβητο, συνεπικουρούμενη από την εκτεταμένη ιδεολογική προπαγάνδα που εκμεταλλευόταν αποτελεσματικά τα λάθη και τις αδυναμίες της ηγεσίας της Αριστεράς.

Παράλληλα με τον μηχανισμό της βίας και του καταναγκασμού συνδυάστηκε και η παρουσία στην διακυβέρνηση της χώρας κυβερνήσεων συνασπισμού κεντρών ή κεντροδεξιών κομμάτων υπό την ηγεσία, σχεδόν σε κάθε περίπτωση, προσώπων που προέρχονταν από το χώρο του κέντρου, και ειδικότερα το βενιζελικό χώρο. Αυτή η πολιτική πραγματικότητα δεν αποτελούσε προϊόν εγχώριων πολιτικών ζυμώσεων και διαβουλεύσεων, αλλά κατά μείζονα λόγο προϊόν στρατηγικής βρετανικής ερμηνείας που εν συνεχεία την ενστερνίστηκε και η αμερικανική εξωτερική πολιτική. Οι δύο αυτές χώρες επιθυμούσαν την, έστω και με βίαιο τρόπο, επιβολή του αστικού καθεστώτος, αλλά της αποφυγής μιας στρατιωτικής δικτατορίας. Η διατήρηση του κοινοβουλευτικού πολιτικού συστήματος εξυπηρετούσε μια στρατηγική που στόχευε στη χρήση του κοινοβουλευτισμού ως ιδεολογικού όπλου στην εμφύλια αντιπαράθεση, με ανώτερο σκοπό την εκ νέου περιθωριοποίηση του Κ.Κ.Ε (Χαραλάμπης 1989: 151-152). Τόσο η σύγκρουση του Δεκέμβρη του 1944, όσο οι διώξεις και εκτοπίσεις της περιόδου της «λευκής τρομοκρατίας», αλλά και η διεξαγωγή του εμφυλίου πολέμου πραγματοποιήθηκαν από κυβερνήσεις στις οποίες ηγούνταν προσωπικότητες που προέρχονταν από τον κεντρώο βενιζελογενή πολιτικό χώρο. Αυτή η επιλογή

συγκέντρωνε ήταν εγνωσμένου αντικομμουνισμού, προτέρημα ότι αυτά τα πρόσωπα δεν μπορούσαν να ταυτιστούν στη συλλογική συνείδηση με τη διδακτορία Μεταξά, αλλά και ούτε με τις δωσίλογες κυβερνήσεις της κατοχής, που αποτελούσαν τα δύο κυρίαρχα αντιστασιακά επιχειρήματα του Κ.Κ.Ε (Χαραλάμπης 1989:1521). Οι προσωπικότητες του κεντρώου πολιτικού χώρου αποτέλεσαν το προπέτασμα εξουσίας που ήταν απαραίτητο για να επικρατήσει, τουλάχιστον ως ένα ορισμένο βαθμό, και σε ιδεολογικοπολιτικό επίπεδο ο αστικός αντικομμουνισμός και να νομιμοποιηθεί στη σφαίρα του συλλογικού υποσυνείδητου αλλά και στο πλαίσιο της αστικής νομιμότητας η επιβολή της ταξικής εξουσίας με την άσκηση βίας και καταναγκασμό, γεγονός, που εμμέσως τουλάχιστον αναγνώριζε και την ιδιαίτερη θέση του στρατού ως μηχανισμού κυριαρχίας στο πολιτικό σύστημα. Επιπροσθέτως η πολιτική της ανάδειξης κεντρώων ή κεντροδεξιών κυβερνήσεων συνασπισμού απέβλεπε στην επαναφορά της βενιζελογενούς εκλογικής μάζας υπό τον έλεγχο των αστικών δυνάμεων και την συμπαρομαρτούσα συρρίκνωση της κοινωνικής βάσης του Κ.Κ.Ε (Χαραλάμπης 1989:1521).

Η σχεδόν αδιάλειπτη παρουσία στην διακυβέρνηση της χώρας κεντρώων πολιτικών συνιστούσε αναγκαία ιστορική συνθήκη προκειμένου να επιτευχθεί η διαδικασία της «αποεαμοποίησης» του πληθυσμού [Τσουκαλάς 2006 (1981:568,570)], που στη μεγάλη του πλειοψηφία διακατέχονταν από δυσπιστία απέναντι στο προπολεμικό αστικό κατεστημένο και τους εκφραστές του, πολλοί εκ των οποίων συνεργάστηκαν με τις κατοχικές δυνάμεις ή τήρησαν μια αμφίσημη στάση απέναντι τους, γεγονός που προκάλεσε αντιαστικές τάσεις σε πλατιά στρώματα της ελληνικής κοινωνίας, στρώματα στα οποία το Ε.Α.Μ, με την δράση που ανέπτυξε κατά την κατοχή, απέκτησε ερείσματα και διεύρυνε δραματικά την απήγησή του. Κατά συνέπεια, υπό αυτές τις ιστορικές συνθήκες, η αυταρχική επιβολή του αστικού καθεστώτος, με την άσκηση βίαιων κατασταλτικών μεθόδων, θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο, αν όχι αδύνατο, να οικοδομηθεί θεσμικά, αλλά κυρίως θα ήταν αδύνατο να αποκτήσει μακροπρόθεσμη προοπτική επιβίωσης, και επί τη βάση αυτής της αναγκαιότητας, προωθήθηκαν από τις κυβερνήσεις της Βρετανίας και των Η.Π.Α κυβερνήσεις κεντρώων πολιτικών προσωπικοτήτων.

Οι μηχανισμοί που χρησιμοποιήθηκαν για την μεταπολεμική εδραίωση του αστικού καθεστώτος και της ενσωμάτωσης των λαϊκών μαζών στο πολιτικό σύστημα δεν περιορίζονταν μόνο στο συνδυασμό της άσκησης βίας και της ανάδειξης κεντρώων βενιζελογενών κυβερνήσεων, αλλά και στην αναβίωση, με διαφορετική όμως μορφή του πελατειακού συστήματος. Η αλλαγή της δομής συστήματος μετά την κατοχή, αναδεικνύει ως κυρίαρχο στοιχείο όχι τη διαμόρφωση ισχυρών κομματικών σχηματισμών που διεκδικούν αυτοδύναμα την εξουσία αλλά στη διαμόρφωση εκλογικών σχηματισμών μέσα από συμφωνίες προσωπικοτήτων των διαφόρων κομματικών χωρών υπό την έννοια, την καθοδήγηση, την επίνευση ή και την αποφασιστική στήριξη των επικυρίαρχων δυνάμεων της Βρετανίας και των Η.Π.Α Αυτή η μεταβολή στην υφή του πολιτικού συστήματος επαναπροσδιορίζει και τη μορφή των πελατειακών σχέσεων που πλέον λαμβάνει μαζική μορφή εφόσον επιδιώκεται η σύνδεση των αρχομανών με το υπό συγκρότηση πολιτικό σύστημα όπου η σχέση πελάτη-ψηφοφόρου και πολιτικού πάτρωνα έχει αποδιαρθρωθεί, αφού η διαπροσωπική αυτή σχέση δεν μπορεί να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του υπό διαμόρφωση πολιτικού συστήματος και του κρατικού μηχανισμού (Χαραλάμπης 1989:154). Οι ανάγκες αυτές δεν προσδιορίζονται στη βάση ορθολογικών διαδικασιών ή κριτηρίων κα δεν στοχεύουν στην αύξηση της αποτελεσματικότητας του κρατικού μηχανισμού, αλλά και ούτε στην διεύρυνση της εκλογικής βάσης κάποιου αστικού κόμματος. Η μαζική υπαλληλοποίηση λειτουργεί στην κατεύθυνση της συγκρότησης μιας πελατειακής μάζας που θα στηρίζει το

μεταπολεμικό αστικό κράτος και το εν γένει θεσμικό πλαίσιο στο οποίο αυτό εντάσσεται, δηλαδή το πολιτικό σύστημα. Το μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα, το οποίο, δεν χαρακτηρίζεται για την ύπαρξη ισχυρών κομματικών σχηματισμών, και το κράτος που συνιστά τον πυρήνα της επιβολής της αστικής κυριαρχίας επιχειρούν να αποσπάσουν τη συναίνεση των κυριαρχούμενων, άρα και να νομιμοποιήσουν την ύπαρξή τους, μέσω της οικονομικής ενσωμάτωσης μεγάλης μερίδας του πληθυσμού με την άσκηση πελατειακής πολιτικής που συνιστάται στη μαζική πρόσληψη δημοσίων υπαλλήλων ή την τακτική εισοδηματική ενίσχυση από το δημόσιο ταμείο μεγάλου αριθμού προσώπων που προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, κατά κύριο λόγο, στις υπηρεσίες ασφαλείας [Τσουκαλάς 2006 (1981):573].

Η πολιτική της μαζικής υπαλληλοποίησης όμως ικανοποιούσε και άλλες στοχεύσεις, βασικότερη εκ των οποίων ήταν η απομείωση και διαχείριση της κοινωνικής πίεσης που προκαλούσε η μετακατοχική έκρηξη της ανεργίας. Σύμφωνα με εκτιμήσεις περίπου το 25% με 50% του ενεργού πληθυσμού στα τέλη της δεκαετίας του 1940 παρέμειναν άνεργοι, ενώ στον αγροτικό τομέα το ποσοστό της καλυμμένης υποαπασχόλησης άγγιξε το 40% [Τσουκαλάς 2006 (1981)]. Η ύπαρξη αυτής της μεγάλης μάζας ανθρώπων που αντιμετώπιζαν οξύ πρόβλημα βιοπορισμού αύξανε δραματικά την οικονομική εξάρτηση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού από το κράτος. Το κράτος αποτέλεσε μετακατοχικά τη μοναδική ευλογοφανή ελπίδα απασχόλησης για εκατοντάδες χιλιάδες ανέργων ή υποαπασχολούμενων, δεδομένης και της αδυναμίας της επιχειρηματικής τάξης να δημιουργήσει θέσεις απασχόλησης εξαιτίας της μεταπρατικής και κερδοσκοπικής φύσεως οικονομικές δραστηριότητες. Η σημασία του κράτους ως εργοδότη παρέμεινε πολύ μεγάλη και μετά τις αρχές της δεκαετίας του 1950, όταν πλέον άρχισαν να αποκαθίστανται, μετά από τρεις δεκαετίες, οι μεταναστευτικές εκροές προς το εξωτερικό, και αυτό διότι την μαζική μεταναστευτική διέξοδο επέλεξαν κατά βάση τα χαμηλής μόρφωσης αγροτικά στρώματα της υπαίθρου και τα εργατικά στρώματα των πόλεων, ενώ για τα μικροαστικά στρώματα, που στη συντριπτική τους πλειοψηφία αποτελούνταν από αποφοίτους μέσης εκπαίδευσης, το κράτος συνέχιζε να αποτελεί τη βασικότερη προοπτική απασχόλησης [Τσουκαλάς 2006 (1981):566-567].

Η πολιτική επιλογή της μεταπολεμικής επανασυγκρότησης των πελατειακών σχέσεων, με τις διαφοροποιήσεις που σημειώθηκαν σε σχέση με την προπολεμική περίοδο, αποσκοπούσαν στην επιλεκτική κατασκευή μιας ευρείας τάξης που θα συνιστούσε το κοινωνικοπολιτικό στήριγμα του μεταπολεμικού αστικού κράτους και του πολιτικού συστήματος, ενός κοινωνικού στρώματος που η απουσία του θα δημιουργούσε μακροπρόθεσμα σοβαρούς κινδύνους για την ίδια την σταθερότητα του αστικού πλέγματος κυριαρχίας. Η διόγκωση του δημοσίου τομέα, που πραγματοποιήθηκε πέρα από κάθε ορθολογική εξυπηρέτηση των δημοσίων αναγκών, επέτρεψε την οικονομική, πολιτική και ιδεολογική ανασυγκρότηση, και δημιουργία μιας μεγάλης μάζας «εθνοκοφρώνων μικροαστών», που απετέλεσαν τη κοινωνική βάση στήριξης του μεταπολεμικού αστικού καθεστώτος. Επιπροσθέτως η μαζική και επιλεκτική πρόσληψη ατόμων που επιδείκνυαν νομιμοφροσύνη προς το αστικό πλαίσιο εξουσίας, κατέστησε δυνατή την κοινωνική και οικονομική εξουδετέρωση των πολιτών που ασπάζονταν την ιδεολογική προσέγγιση της Αριστεράς μέσω του αποκλεισμού τους από τον κρατικό μηχανισμό (Τσουκαλάς 1987:921).

Η διαμόρφωση ενός εκτεταμένου μικροαστικού και μεσοαστικού στρώματος, μέσω της μαζικής υπαλληλοποίησης και της πολυποίκιλης παροχής οικονομικών πόρων με άμεση ή έμμεση μορφή σε ευρεία στρώματα του πληθυσμού, ήταν αναγκαία για την μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα του μεταπολεμικού καθεστώτος, που ταυτόχρονα με τον αποκλεισμό των πολιτών αριστερών πεποιθήσεων από την κατανομή των δημοσίων πόρων ισχυροποιούσε και τα ιδεολογικά του ερείσματα. Η παντοειδής οικονομική

στήριξη ευρέων κοινωνικών ομάδων και του αποκλεισμού κάποιων άλλων αποτέλεσε την υλική βάση εδραίωσης της ιδεολογίας του αστικού καθεστώτος μεταπολεμικά. Το πλαίσιο αναφοράς στο οποίο θεμελιώθηκε η μεταπολεμική ιδεολογία του αστικού καθεστώτος σχηματοποιήθηκε πάνω στο δίπολο των «εθνικοφρόνων» και των «εχθρών» του έθνους, με τους τελευταίους να αποτελούν ταύτιση του εσωτερικού εχθρού της χώρας με την εξωτερική απειλή που συνιστούσαν εν προκειμένω ο σλαβικός κίνδυνος (Τσουκαλάς 1987:34). Η σμίλευση της Αριστεράς με το αίτημα αυτοδιάθεσης της Μακεδονίας και της Θράκης, θέση που εξυπηρετούσε τις βλέψεις της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, που παρείχαν έμπυχο υλικό και υλική υποστήριξη στο Δημοκρατικό Στρατό, παρείχε την ευκαιρία στο αστικό καθεστώς να ανάγει το χώρο της Αριστεράς σε εθνική απειλή, θέτοντας τους πολιτικούς εκφραστές της και τους υποστηρικτές τους εκτός νόμου και επιδιώκοντας με κάθε μέσο την κοινωνική τους περιθωριοποίηση. Ταυτόχρονα το αστικό καθεστώς επιχείρησε, και εν πολλής πέτυχε (Τσουκαλάς 1987:351), να ταυτίσει την επιβίωσή του και την κυριαρχία του με την εθνική ακεραιότητα και να αυτοανακηρυχθεί σε μονοπωλιακό εκπρόσωπο και προστάσει την «εθνικοφρόνων» προσδιορισμό τον οποίο κατά αποκλειστικότητα καθόριζε κατά το δοκόν το ίδιο το αστικό καθεστώς. Η έννοια της «εθνικοφροσύνης» και ο αυθαίρετος προσδιορισμός και απόδοσή της ως ή μη ιδιότητας στους Έλληνες πολίτες, αποτέλεσε το κυριότερο κριτήριο για τη νομιμοποίηση του πλήρους αποκλεισμού διαφωνούντων από το θεωρούμενο «υγιές και ακέραιο» εθνικό σώμα, γεγονός που προσδιόρισε το περιεχόμενο και την ποιότητα της δημοκρατικότητας του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος.

4.2. ΟΙ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Στο τέλος της κατοχικής περιόδου η Ελλάδα δεν διέθετε ουσιαστικά νόμισμα που να χρησιμοποιείται ως μέτρο αξιών και μέσο ανταλλαγής. Οι συναλλαγές σε ευρύτατη έκταση πραγματοποιούνταν με αντιπραγματισμό και η χρυσή λίρα, ή σε μικρότερο βαθμό και αγαθά πρώτης ανάγκης, υποκαθιστούσαν τις λειτουργίες του εθνικού νομίσματος. Η ανάγκη να δημιουργηθεί ένα νέο νόμισμα σταθερής αγοραστικής δύναμης που θα αντικαθιστούσε την εκμηδενισμένη δραχμή απασχολούσε ολοένα και εντονότερα όσο πλησίαζε ο χρόνος της απελευθέρωσης τη διοίκηση της Τ.τ.Ε που βρισκόταν στο Λονδίνο. Πρόθεσή της ήταν η ταχύτερη δυνατή εισαγωγή ενός νέου τραπεζογραμματίου κατά την απελευθέρωση, αφού προηγουμένως οριζόταν η σχέση της νέας δραχμής προ το τραπεζογραμμάτιο που θα τίθεντο σε κυκλοφορία κατά την απελευθέρωση όπως και σε σχέση με τα ξένα νομίσματα. Για το πλαίσιο και τις επιμέρους διευθετήσεις της εισαγωγής της νέας δραχμής, αλλά και την αξιακή σχέση της δραχμής που βρισκόταν σε κυκλοφορία με τη νέα δραχμή και τα συμμαχικά στρατιωτικά χαρτονομίσματα που θα έθετε σε κυκλοφορία η αγγλική στρατιωτική αποστολή που θα αποβιβαζόταν στην Ελλάδα μετά την αποχώρηση των κατοχικών στρατευμάτων, η διοίκηση της Τ.τ.Ε προέβη σε διεξοδικές συζητήσεις με τους Άγγλους αρμοδίους (Τ.τ.Ε 1978:242-243).

Από ελληνικής πλευράς διατυπώθηκαν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις αναφορικά με την πολιτική που έπρεπε να υλοποιηθεί κατά την απελευθέρωση για την αντιμετώπιση του νομισματικού προβλήματος. Οι εισηγήσεις αυτές προήλθαν από το διοικητή της Τ.τ.Ε του καθηγητή Κυριάκου Βαρβαρέσου και του Πανεπιστημίου Αθηνών Ξενοφώντα Ζολώτα.

Οι προτάσεις Βαρβαρέσου εδράζονταν σε ορισμένες υποθέσεις σχετικά με τη διαμόρφωση του επιπέδου τιμών, του εθνικού εισοδήματος και της νομισματικής

κυκλοφορίας κατά την περίοδο της κατοχής. Αναλυτικότερα οι εκτιμήσεις Βαρβαρέσου προσδιόριζαν ότι οι συναλλακτικές ανάγκες είχαν μειωθεί περισσότερο από το μισό σε σχέση με το προπολεμικό τους επίπεδο, πτώση που οφειλόταν σε αντίστοιχη μείωση του πραγματικού εθνικού εισοδήματος. Επιπλέον έπρεπε να ληφθεί υπόψη ότι το διεθνές επίπεδο τιμών το αντίστοιχο χρονικό διάστημα είχε αυξηθεί τουλάχιστον κατά 50%. Σύμφωνα λοιπόν με αυτούς τους υπολογισμούς του Βαρβαρέσου το προπολεμικό επίπεδο νομισματικής κυκλοφορίας θα ήταν δυνατόν να εξυπηρετηθούν οι μειωμένες ανάγκες των συναλλαγών κατά την απελευθέρωση. (Τ.τ.Ε 1978:243). Στη βάση αυτών των συμπερασμάτων ο Βαρβαρέσος υποστήριζε ότι από τη διαίρεση του ποσού της κυκλοφορίας χαρτονομίσματος κατά την απελευθέρωση με το προπολεμικό ποσό κυκλοφορίας θα προέκυπτε ένας συντελεστής ο οποίος, πολλαπλασιαζόμενος με την προπολεμική τιμή του συναλλάγματος (500δρχ. για την αγγλική λίρα), θα καθόριζε την ορθή σχέση για τον προσδιορισμό της νέας συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής ως προς την αγγλική λίρα (Κωστής 2002:441), (Τ.τ.Ε 1978: 243).

Οι προτάσεις αυτές του Βαρβαρέσου έγιναν χωρίς να συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η ταχθέντα της νομισματικής κυκλοφορίας είχε αυξηθεί σημαντικά εξαιτίας της δυσπιστίας προς το νόμισμα κατά τη διάρκεια της κατοχής, ενώ και χρηματική κυκλοφορία στην πραγματικότητα είχε αυξηθεί πολύ περισσότερο απ' ότι τα στοιχεία που δήλωναν την ποσότητα των χαρτονομισμάτων που κυκλοφορούσαν παρά τις ελλείψεις όμως που εμφάνιζαν οι υπολογισμοί Βαρβαρέσου ο ίδιος θεωρούσε ότι η ταχύτητα κυκλοφορίας θα υποχωρούσε πληθωριστικά στο ίδιο βαθμό, καθώς θα εξέλιπε η δυσπιστία προς το εθνικό νόμισμα με την εισαγωγή της νέας δραχμής. (Τ.τ.Ε 1978: 243-244).

Η συνεχής όμως επιδείνωση των οικονομικών και νομισματικών μεγεθών διαφοροποίησε τις απόψεις του καθηγητή Βαρβαρέσου ως προς το ποσό της αναγκαίας κυκλοφορίας, εκφραζόμενο σε προπολεμικές δραχμές που σύμφωνα με τις νέες εκτιμήσεις θα έπρεπε να είναι αισθητά μικρότερο απ' ότι είχε αρχικά υπολογιστεί στις πρώτες διερευνητικές συζητήσεις με τους αρμόδιους Βρετανούς παράγοντες, και κατά συνέπεια η ανταλλακτική αξία του χαρτονομίσματος που κυκλοφορούσε θα έπρεπε να οριστεί σε χαμηλότερο επίπεδο απ' ότι αρχικά είχε υπολογιστεί. Υπό το φως αυτών των εξελίξεων, και λαμβάνοντας υπόψη και την επικρατούσα τάση να δοθεί όσο το δυνατόν χαμηλότερη αξία στο χαρτονόμισμα που ήδη κυκλοφορούσε ο Βαρβαρέσος πρότεινε το ποσό της κυκλοφορίας της νέας δραχμής να αντιστοιχεί μόλις 1/5 ή και λιγότερο, της αντίστοιχης προπολεμικής κυκλοφορίας και η ισοτιμία των χαρτονομισμάτων που κυκλοφορούσαν προς τα ξένα νομίσματα και προς τη νέα δραχμή να οριστεί αντιστοίχως (Τ.τ.Ε 1978: 244), (Κωστής 2002:441).

Κρίσιμο ζήτημα αποτελούσε και η πολιτική που θα έπρεπε να ακολουθηθεί για τη στήριξη της νέας δραχμής. Ο Βαρβαρέσος απέκλεισε την πολιτική χρυσού, δηλαδή τη δυνατότητα ανταλλαγής της νέας δραχμής με χρυσές λίρες, πολιτική που εφαρμόστηκε ανεπιτυχώς κατά την κατοχική περίοδο, οδηγώντας στον αθέμιτο και εύκολο πλουτισμό των μαυραγοριτών και την αποτυχία τιθάσευσης του υπερπληθωρισμού. Η πολιτική χρυσού θα έπρεπε να αποφευχθεί, κατά τον Βαρβαρέσο, πάση θυσία, καθώς θα λειτουργούσε ανασταλτικά στην προσπάθεια οικονομικής ανασυγκρότησης της χώρας. Κατά τον διοικητή της Τ.τ.Ε τα διαθέσιμα κεφάλαια θα έπρεπε να στραφούν σε παραγωγικές επενδύσεις, επιδίωξη που η πολιτική χρυσού αντιστρατευόταν, δεδομένου ότι ενθάρρυνε την κερδοσκοπική χρήση των κεφαλαίων (Σταθάκης 2004:55), και διευκόλυνε τον άκοπο πλουτισμό, γεγονός που ταυτόχρονα αποθάρρυνε την υλοποίηση παραγωγικών δράσεων και ενίσχυε τον παρασιτικό χαρακτήρα των εγχώριων επιχειρηματικών κύκλων.

Έχοντας αποκλείσει την πολιτική χρυσού ο Βαρβαρέσος θεωρούσε ότι η αντιμετώπιση του υπερπληθωρισμού θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί στο επίπεδο της πραγματικής οικονομίας, αντίληψη που συνεπαγόταν την άσκηση μιας πολιτικής ενεργού κρατικού παρεμβατισμού στο πεδίο της προσφοράς αγαθών και του περιορισμού του ρόλου των αγοραίων μηχανισμών στη διαμόρφωση των μεγεθών της πραγματικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, ο Βαρβαρέσος απέδωσε βαρύνουσα σημασία στο σύστημα διανομής με δελτίο και πρότεινε την επέκταση του μέτρου αυτού, ώστε να καλύπτει το σύνολο σχεδόν των αγαθών βασικής κατανάλωσης. Τα αγαθά που αποτελούσαν αντικείμενο διανομής με δελτίο θα προέρχονταν από τα εισαγόμενα αγαθά της οικονομικής βοήθειας που θα λάμβανε η χώρα και από τη συγκέντρωση αγαθών εγχώριας παραγωγής που θα αναλάμβανε να πραγματοποιήσει το κράτος, μέσω ενός κρατικού φορέα που θα ήταν επιφορτισμένος με τη συγκέντρωση και τη διάθεση με δελτίο των εγχώριων αγροτικών προϊόντων (Σταθάκης 2004: 55)

Στην περίπτωση της βιομηχανίας ο Βαρβαρέσος προέκρινε μια ανάλογη πολιτική. Ειδικότερα το κράτος θα έθετε υπό τον έλεγχό του τις πρώτες, οι οποίες θα εισάγονταν με το σύστημα της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας, και θα τις προσέφερε στις βιομηχανικές επιχειρήσεις στο πλαίσιο συμφωνιών και θα γινόταν αποδέκτης των τελικών προϊόντων αυτών των βιομηχανιών σε προσυμφωνημένες τιμές, ενώ στη συνέχεια τα προϊόντα αυτά θα διανέμονταν μέσω δελτίου (Σταθάκης 2004:55)

Το άλλο μέτωπο στην καταπολέμηση του υπερπληθωρισμού ήταν η δημοσιονομική διαχείριση. Ο Βαρβαρέσος έκρινε πως βασική πηγή δημοσίων εσόδων θα αποτελούσε η τιμολόγηση και πώληση των εισαγόμενων αγαθών που θα διανέμονταν μέσω δελτίου, τα οποία το μόνο κόστος με το οποίο επιβάρυναν το δημόσιο ήταν αυτό των δαπανών διανομής τους. Αυτή η φορολογική πολιτική που εισηγούνταν ο Βαρβαρέσος συνιστούσε μια παραδοσιακή φορολογική πρακτική του ελληνικού κράτους, καθώς αποτελούσε μορφή έμμεσης φορολογίας που επιβάρυνε την κατανάλωση, μια μορφή φορολογίας που ήταν κυρίαρχη στο προπολεμικό φορολογικό σύστημα (Σταθάκης 2004:55)

Αναφορικά με το τραπεζικό σύστημα ο Βαρβαρέσος προέκρινε τη χορήγηση τραπεζικών πιστώσεων στου βιομηχάνους προκειμένου να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της αυξημένης παραγωγής που προέβλεπε το σχέδιο Βαρβαρέσου, θεωρώντας πως ο αυστηρός έλεγχος των πιστώσεων ήταν αναγκαίος για να αποτραπούν φαινόμενα κερδοσκοπικής χρήσης των, ούτως ή άλλως, περιορισμένων πιστωτικών πόρων (Σταθάκης 2004:55). Οι εισηγήσεις Βαρβαρέσου συμπληρώνονταν με μια σειρά μέτρων που αφορούσαν την πολιτική του εξωτερικού εμπορίου, προβλέποντας την κρατική επιτήρηση του εισαγωγικού εμπορίου, μέσω της ίδρυσης ενός οργανισμού που θα αναλάμβανε τη διαχείριση των ιδιωτικών εισαγωγών, και την επιβολή ελέγχου τιμών στη ελεύθερη αγορά για κάθε αγαθό που η κυβέρνηση θα έκρινε σκόπιμο, εισάγοντας ένα σύστημα διατίμησης όπου με διοικητικές αποφάσεις θα προσδιορίζονταν το ανώτατο ποσοστά κέρδους και οι ανώτατες τιμές πώλησης (Σταθάκης 2004:56).

Οι προτάσεις Βαρβαρέσου χαρακτηρίζονταν από μια σαφή παρεμβατική λογική που στόχευε στην άρση των νέων κοινωνικών και οικονομικών ισορροπιών που είχαν πραγματοποιηθεί κατά τη διάρκεια της ανώμαλης κατοχικής περιόδου, όπου σημειώθηκαν ριζικές και βίαιες μετατοπίσεις πλούτου, αποδιαρθρώνοντας σε μεγάλο βαθμό τον προπολεμικό κοινωνικό ιστό. Το σχέδιο νομισματικής σταθεροποίησης του Βαρβαρέσου απέρριπτε την πολιτική ανοιχτής αγοράς χρυσού όχι μόνο για λόγους ηθικής και πολιτικής τάξης, καθώς η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής θα εδραίωνε την οικονομική ισχύ που είχε αποκτήσει το ρευστό κοινωνικό στρώμα των ατόμων που πλούτισαν κατά την κατοχή, μια περίοδο που απουσίαζε η πολιτική και κοινωνικοοικονομική ομαλότητα, αλλά και διότι μια τέτοια πολιτική θα υπονόμει τον

ίδιο θεμελιώδη στόχο της νομισματικής σταθεροποίησης, διότι δεν ήταν προσανατολισμένο στην ανάκαμψη της εγχώριας παραγωγής και την αύξηση της προσφοράς αγαθών που θα συνέβαλε στη συγκράτηση του επιπέδου τιμών. Συνεπώς, το πρόγραμμα Βαρβαρέσου επιχειρούσε να συγκεράσει... τη θεμελιώδη στόχευση από πλευράς οικονομικής σκοπιμότητας, δηλαδή νομισματική σταθεροποίηση, και ένα στόχο κοινωνικής δικαιοσύνης, που ήταν η αποτροπή παγίωσης των μεταβολών που επήλθαν στην κατανομή οικονομικής ισχύος στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού σε μια ανώμαλη περίοδο, όπως ήταν αυτή της Κατοχής. Ο κρατικός έλεγχος επί των εισαγωγών αποσκοπούσε στο να αποτραπεί η κερδοσκοπική εκμετάλλευση της οικονομικής βοήθειας από τους ιδιώτες, καθώς ενδεχόμενη διαχείριση της εισαγομένων αγαθών από αυτούς θα παράτεινε τις εκμεταλλευτικές πρακτικές της μαύρης αγοράς της κατοχικής περιόδου και δεν θα κάλυπτε τις ανάγκες του πληθυσμού κατά τρόπο κοινωνικά δίκαιο, αφού η αγοραστική δύναμη του μεγαλύτερου μέρους του πληθυσμού ήταν εξαιρετικά περιορισμένη. Σε ανάλογα στρεβλωτικά αποτελέσματα τα επί της κατανομής του εθνικού εισοδήματος θα οδηγούσε η υλοποίηση της πολιτικής ανοικτής αγοράς χρυσού που θα έδινε τη δυνατότητα σε όσους είχαν συγκεντρώσει κατά την κατοχή μεγάλα ποσά σε δραχμές και δεν είχαν κατορθώσει να τα μετατρέψουν σε χρυσές λίρες να παγιώσουν την ακραία όξυνση των οικονομικών ανισοτήτων που προέκυψε από την ευρεία αναδιανομή πλούτου και εισοδημάτων που πραγματοποιήθηκε κατά την κατοχική περίοδο.

Κατά τον Βαρβαρέσο χωρίς ριζικές κρατικές παρεμβάσεις στην οικονομία, η εξωτερική βοήθεια κινδύνευε να αποτελέσει πεδίο κερδοσκοπικής δραστηριότητας, όπως άλλωστε αποτέλεσε και η εγχώρια παραγωγή τόσο κατά την κατοχή όσο σε μικρότερη βέβαια ένταση, και κατά την μετακατοχική περίοδο. Στην ίδια συλλογιστική εντάσσεται και η διαπίστωση ότι κάθε αύξηση των πραγματικών μισθών θα ήταν αδύνατη χωρίς τον παράλληλο έλεγχο στις τιμές των αγαθών, και κάθε ανάκαμψη της εγχώριας παραγωγής θα προσέκρουε στην εξαιρετικά υψηλή κερδοφορία που προκαλούσε η κερδοσκοπία με τις συναλλαγές σε χρυσές λίρες και η αποθεματοποίηση αγαθών, τακτική που ήταν διαχρονικά ιδιαίτερος προσφιλής στους Έλληνες εμπόρους. Κατά συνέπεια το πρόγραμμα Βαρβαρέσου κατέτεινε στην αδρανοποίηση των κερδοσκοπικών πεδίων, ώστε οι κάτοχοι κεφαλαίου να εξαναγκαστούν να διοχετεύσουν τα κεφάλαιά τους σε παραγωγικές δραστηριότητες. Ο Βαρβαρέσος με το εισηγητικό οικονομικό του σχέδιο, που οι στοχεύσεις του υπερέβαιναν τη νομισματική σταθεροποίηση και έθιγαν βαθύτερες κοινωνικοοικονομικές δομές, επιχειρούσε να αποδώσει μεγαλύτερη βαρύτητα στο σύστημα διανομής με δελτίο εις βάρος της μαύρης αγοράς, και να ανατρέψει έτσι τη δυναμική που είχαν κατά την κατοχή τα δύο συστήματα διανομής αγαθών. (Σταθάκης 2004:60)

Σε διαφορετικό μήκος κύματος, σε σχέση με το σχέδιο Βαρβαρέσου, κινήθηκαν οι προτάσεις του καθηγητή Ζολώτα. Βασική παραδοχή του Ξ. Ζολώτα, που διέτρεχε όλη τη συλλογιστική των εισηγήσεών του ήταν ότι δεν υπήρχε αξιόπιστος διοικητικός, και εν γένει κρατικός μηχανισμός που θα μπορούσε να στηρίζει την ανασυγκρότηση της χώρας (Ψαλιδόπουλος 2008:42), άποψη που εδραιωνόταν στην αντίληψη που είχε σχηματίσει ο Ζολώτας από την παραμονή του στην κατεχόμενη Ελλάδα μέχρι και το καλοκαίρι του 1944, οπότε και μετέβη στη Μέση Ανατολή. Η δραματική συρρίκνωση της παραγωγικής δυναμικότητας της χώρας, εξαιτίας των καταστροφών που υπέστη κατά τη διάρκεια της κατοχής, αλλά και η αποδιοργάνωση του νομισματικού συστήματος οδηγούσαν το Ζολώτα σε μια διαφοροποιημένη, σε σχέση με αυτή του Βαρβαρέσου, θεώρηση των πρωτοβουλιών που θα έπρεπε να αναληφθούν για την νομισματική σταθεροποίηση και την οικονομική ανόρθωση της χώρας.

Στο πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής, και ειδικότερα, όσον αφορά το σκέλος των δαπανών ο Ζολώτας υποστήριξε ότι ήταν άμεση ανάγκη να περιοριστεί ο αριθμός των ατόμων που μισθοδοτούνταν άμεσα ή έμμεσα από το κράτος ενώ πτωτική πορεία θα έπρεπε να ακολουθήσει και το ύψος των αποδοχών τους, ενώ προς την ιδέα κατεύθυνσης της συρρίκνωσης του φαινομένου της πολυθεσίας και της λήψης πολλαπλών μισθών θα έπρεπε επιπλέον να κατατείνει η δημοσιονομική πολιτική (Ζολώτας 1945:15-17). Ως προσωρινό μέτρο με χρονικό ορίζοντα τον τερματισμό της διαδικασίας νομισματικής σταθεροποίησης ο Ζολώτας προτείνει την πολιτική της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής των μισθών, εφαρμογή της οποίας δικαιολογείται, σύμφωνα με το Ζολώτα, μόνο σε περιόδους υψηλού πληθωρισμού όπως ήταν η περίοδος της απελευθέρωσης. Η επίτευξη του στόχου όμως της νομισματικής σταθεροποίησης θα σήμαινε και την ταυτόχρονη άρση αυτού του είδους της πολιτικής εισοδηματικής στήριξης των μισθωτών του δημοσίου διότι μια τέτοια πολιτική καθίσταται σε περίοδο νομισματικής σταθερότητας *de facto* περιττή (Ζολώτας 1945:15).

Σχετικά με το σκέλος των εσόδων ο Ζολώτας προέκρινε ως βασική πηγή δημοσιονομικών εισροών τις εισπράξεις από τις πωλήσεις των αγαθών της οικονομικής βοήθειας, οι τιμές διάθεσης των οποίων, εκτός από ορισμένα είδη θα έπρεπε να προσεγγίζουν τις αγοραίες τιμές. (Ζολώτας 1945:17). Περαιτέρω υποστηρίζει ότι η δημοσιονομική πολιτική θα έπρεπε να στραφεί στην επιβολή έμμεσων φόρων, διότι διαθέτουν το πλεονέκτημα της άμεσης απόδοσης. Επιπλέον υποστηρίζει ότι το κράτος θα ήταν σκόπιμο από οικονομικής, αλλά και κοινωνικής άποψης, να προβεί στη δήμευση ορισμένων κατηγοριών περιουσιακών στοιχείων που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής ή στην κατάργηση των μετοχών που εκδόθηκαν κατά την κατοχή και στη έκδοση νέων που το προϊόν της πώλησής τους θα περιεχόταν στο δημόσιο ταμείο. Στο πλαίσιο της ίδιας πολιτικής, ο Ζολώτας έκρινε ορθή τη βαρύτερη φορολόγηση των ειδών πολιτείας (Ζολώτας 1945:18). Επιπροσθέτως υπογραμμίζει την ανάγκη λήψης ορισμένων, ηρωικών όπως τα χαρακτηρίζει, μέτρων που συνίστανται στην αύξηση των τιμών διάθεσης κάποιων αγαθών πρώτης ανάγκης, όπως ο άρτος, πριν ακόμα εμπεδωθεί η νομισματική σταθερότητα, γιατί όπως υποστηρίζει ο ίδιος ήταν προτιμότερο να φορολογηθεί ο λαός άμεσα, ακόμη και αν πρόκειται για είδη πρώτης ανάγκης, παρά να υποστεί τη φορολόγηση μέσω του πληθωρισμού, ο οποίος προκαλεί ταυτόχρονα και ποικίλες αρνητικές συνέπειες στην παραγωγή και διάθεση των αγαθών που ενισχύουν περαιτέρω το κόστος απόκτησης των αγαθών (Ζολώτας 1945:19).

Πρωτεύουσα σημασίας όμως για τον τρόπο με τον οποίο θα πραγματοποιηθεί η νομισματική σταθεροποίηση προσδίδει ο Ζολώτας στο ζήτημα της ανταλλαξιμότητας της δραχμής με συνάλλαγμα, και κατά βάση με τη χάρτινη λίρα Αγγλίας και το δολλάριο των Η.Π.Α. Η ελεύθερη και δίχως κανένα περιορισμό ανταλλαγής της νέας δραχμής με τα ανωτέρω νομίσματα σε σταθερή ισοτιμία κρίνεται από το Ζολώτα επιβεβλημένη και ως η μόνη δυνατή διόδος για την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού προς τη νέα δραχμή. Το μέτρο της ελεύθερης ανταλλαγής της νέας δραχμής με συνάλλαγμα ο Ζολώτας το τοποθετεί σ' ένα βραχυπρόθεσμο ορίζοντα, και προτείνει την άρση αυτού του μέτρου και την επιβολή ελέγχου στην πώληση του συναλλάγματος και στον περιορισμό της διάθεσής του στην οικονομικά θεμιτή ζήτησή του όταν αποκατασταθεί η οικονομική ομαλότητα (Ζολώτας 1945:26-27).

Εξαιρετικά μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι απόψεις Ζολώτα αναφορικά με τις διευκολύνσεις που θα έπρεπε να παρέχει η Τ.τ.Ε στους κατόχους συναλλάγματος, και οι οποίες θα συνίσταντο στη πίστωση των λογαριασμών που διατηρούσαν σε τράπεζες του εξωτερικού. Οι κάτοχοι συναλλάγματος και στην έκδοση επιταγών «εις τον κομιστή» για όσους αποκτούσαν συνάλλαγμα μέσω της Τ.τ.Ε με την ανταλλαγή των δραχμικών τους διαθεσίμων. Η αιτιολογική βάση των προτάσεων αυτών εδράζεται στη

λογική της παροχής ισχυρών κινήτρων, ώστε να εναλλαχτεί στο κοινό η πεποίθηση ότι η απόκτηση συναλλάγματος, μέσω της μετατρεψιμότητας της νέας δραχμής, είναι από μία ασφαλής τοποθέτηση που προσφέρει παράλληλα και τα ίδια πλεονεκτήματα με την τοποθέτηση σε χρυσές λίρες, όπως ήταν η αποφυγή της φορολογίας και η ανωνυμία που η κατοχή τους προσέφερε στον κομιστή της. Η ανωνυμία και η αποφυγή της φορολογίας επιτυγχάνουν κατά το Ζολώτα με την έκδοση των επιταγών συναλλάγματος «εις τον κομιστή» γεγονός που αποστερούσε από τη χρυσή λίρα το ανταγωνιστικό της πλεονέκτημα έναντι της κατοχής συναλλάγματος (Ζολώτας 1945:28-29). Άλλωστε η δυνατότητα μεταφοράς στο εξωτερικό του συναλλάγματος θα ενίσχυε την προτίμηση του κοινού σ' αυτή τη μορφή τοποθέτησης των διαθεσίμων του, καθώς θα επωφελούνταν από τους τόκους των συναλλαγματικών καταθέσεων. Οι παραπάνω εισηγήσεις του Ζολώτα θα πρέπει να γίνουν κατανοητές στη βάση της επιδίωξης, τόσο του Ζολώτα όσο και του Βαρβαρέσου, για τον δραστικό περιορισμό του φαινομένου της χρυσοφιλίας που θεωρούνταν όρος *sine qua non* για την εμπέδωση της νομισματικής σταθερότητας και την ομαλοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας.

Σχετικά με το ζήτημα της πολιτικής ανοιχτής αγοράς χρυσού ο Ζολώτας θεωρεί ορθή μία παρέμβαση ρυθμιστικού χαρακτήρα από την Τ.τ.Ε όπου η ΚΤ της χώρας θα πρέπει να αποκτήσει ένα απόθεμα χρυσού λιρών ώστε να είναι σε θέση να παρεμβαίνει στην αγορά χρυσών λιρών ώστε να αποτρέψει την πιθανότητα η τιμή της χρυσής λίρας να υπερβαίνει τη επίσημη ισοτιμία της με το ξένο συνάλλαγμα, πιθανότητα που ο Ζολώτας θεωρεί απόλυτη βάσιμη λόγω της εμπιστοσύνης που έδειχνε το κοινό προς τη χρυσή λίρα (Ζολώτας 1945:29), γεγονός που απέρρευε από τον κλονισμό του θεσμού της πίστης, αποτέλεσμα των νομισματικών εξελίξεων κατά τη κατοχική περίοδο και της εν γένει οικονομικής αποσυγκρότησης που επικρατούσε και μετά την απελευθέρωση. Για τον Ζολώτα η ενδεδειγμένη πολιτική ανοιχτής αγοράς συνίστατο στην ελεύθερη μετατρεψιμότητα της νέας δραχμής σε συνάλλαγμα, δυνατότητα που δεν θα έπρεπε να αφορά τη χρυσή λίρα, η τιμή της οποίας θα έπρεπε να ρυθμίζεται στην ελεύθερη αγορά με ρυθμιστικές παρεμβάσεις, μέσω της προσφοράς και αγοράς χρυσών λιρών, από τη Τ.τ.Ε (Ζολώτας 1945:31). Η συναλλαγματική ισοτιμία της νέας δραχμής ήταν ενδεδειγμένο να προσδιοριστεί σε επίπεδο ανώτερο της αντίστοιχης προπολεμικής (1 χάρτινη λίρα Αγγλίας=375 δρχ.), ώστε το νέο νόμισμα να εμφανιστεί ως ένα υγιές νόμισμα το οποίο θα είχε ευνοϊκή αποδοχή από το κοινό (Ζολώτας 1945:30). Καταληκτικά ο καθηγητής Ζολώτας τόνιζε ως απόλυτη ανάγκη και προϋπόθεση για την επιτυχή έκβαση της νομισματικής σταθεροποίησης και την ενίσχυση των πενιχρότατων δημοσίων εσόδων από την εισαγωγή αγαθών μέσω της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας, ιδιαίτερα τις πρώτες εβδομάδες του σχεδίου νομισματικής σταθεροποίησης, και επιπλέον η ισοσκέλιση, κατά το μάλλον ή ήττον, του προϋπολογισμού και η συγκροτημένη προσφυγή του κράτους στο εκδοτικό προνόμιο (Ζολώτας 1945:31-32).

Από την παράθεση των προτάσεων Ζολώτα καθίστανται εμφανής οι σημαντικότερες διαφορές που διακρίνουν το πρόγραμμα νομισματικής σταθεροποίησης του Ζολώτα από το αντίστοιχο του Βαρβαρέσου. Εν πρώτοις το πρόγραμμα του καθηγητή Ζολώτα στερούνταν ουσιαστικά μέτρων και πολιτικών για την οικονομική ανασυγκρότηση της χώρας και οι στοχεύσεις του συγκεκριμένου προγράμματος περιορίζονταν στην επίτευξη της νομισματικής σταθεροποίησης, στοιχείο που διαφοροποιεί το πρόγραμμα Ζολώτα από εκείνο του Βαρβαρέσου, το οποίο προέκρινε τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων για την παραγωγική, και εν γένει οικονομική, ανόρθωση της χώρας, αλλά επιχειρούσε να συνδυάσει και την προσπάθεια νομισματικής σταθεροποίησης με το αίτημα της κοινωνικής δικαιοσύνης, πλήττοντας τη συσσώρευση και αναδιανομή του πλούτου που πραγματοποιήθηκε κατά την κατοχή. Η άρση των

κοινωνικών και οικονομικών συσχετισμών που δημιουργήθηκαν κατά την κατοχική περίοδο δεν απασχόλησαν το σχέδιο Ζολώτα, παρά το ότι εισηγήθηκε την δήμευση ορισμένων περιουσιακών δικαιωμάτων που αποκτήθηκαν εκείνη την περίοδο, δεδομένου ότι τα προτεινόμενα από αυτόν μέτρα νομισματικής σταθεροποίησης κατέτειναν στην παγίωση των ακραίων οικονομικών ανισοτήτων που προέκυψαν κατά την ανώμαλη κατοχική περίοδο, ανισότητες που δημιουργήθηκαν με μεθόδους που θα μπορούσαν επιεικώς να χαρακτηριστούν τουλάχιστον αθέμιτες και ελεγχόμενες. Ιδιαίτερα οι προτάσεις του Ζολώτα που επέτρεπαν ουσιαστικά στους κερδοσκόπους της κατοχής και τους φοροφυγάδες, ιδιότητες που εν πολλοίς ταυτίζονταν στα ίδια φυσικά πρόσωπα, να έχουν ελεύθερη και ανώνυμη πρόσβαση σε συνάλλαγμα και χρυσό αποτελούσαν καινοφανείς εισηγήσεις που στην ουσία έρχονταν σε πλήρη αντίφαση με τις προτάσεις του ίδιου για δήμευση ορισμένων κατηγοριών περιουσιακών στοιχείων που αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια της κατοχής.

Το πρόγραμμα Ζολώτα διαφοροποιείται ριζικά, σε σχέση με αυτό του Βαρβαρέσου, και σε σχέση με το ρόλο του κράτους στη διαδικασία της νομισματικής σταθεροποίησης. Το σχέδιο Ζολώτα υπαγορεύει την αποφυγή μιας ισχυρής κρατικής παρεμβατικής πολιτικής, καθώς θεωρούσε ότι η δράση των μηχανισμών της αγοράς σε συνάλλαγμα και χρυσό, αποτελούσαν καινοφανείς εισηγήσεις τουλάχιστον για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, συνιστούσε επαρκή συνθήκη για την επίτευξη της πολυπόθητης νομισματικής σταθερότητας. Στην ίδια συλλογιστική εγγράφεται και η πεποίθηση του Ζολώτα ότι η προοδευτική ανάπτυξη της παραγωγής θα απορροφούσε τις πληθωριστικές πιέσεις, χωρίς όμως την αποφασιστική ανάληψη κρατικών πρωτοβουλιών για την ανασυγκρότηση της εγχώριας παραγωγικής μηχανής, προκειμένου να αυξηθεί η προσφορά αγαθών. Η θεμελιώδης προϋπόθεση της αύξησης της προσφοράς αγαθών, αντιμετωπιζόταν, από το σχέδιο Ζολώτα, στη βάση της αύξησης των εισαγωγών είτε μέσω της ξένης βοήθειας είτε μέσω του ελεύθερου εμπορίου.

Τα δημόσια έσοδα θα έπρεπε να προέρχονταν κυρίως από τους έμμεσους φόρους, που αποτελούσαν άλλωστε και προπολεμικά τη βασική πηγή εσόδων για το δημόσιο ταμείο, ενώ εδραία πεποίθηση του Ζολώτα ήταν ότι ο περιορισμός στο ελάχιστο δυνατό της προσφυγής του κράτους στο εκδοτικό προνόμιο για την κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού αποτελούσε μια επιβεβλημένη πολιτική για την συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων και την επάνοδο στη νομισματική ομαλότητα. Γενικότερα οι προτάσεις Ζολώτα κινούνταν στη λογική της δημοσιονομικής συστολής μέσω της δραστηκή περικοπής των δημοσίων υπαλλήλων, που ο αριθμός του είχε αυξηθεί εντυπωσιακά κατά την κατοχή, της συγκράτησης των αποδοχών τους και τη μείωση διαφόρων παροχών, όπως π.χ. των συσσιτίων, που η ύπαρξή τους δεν αντιστοιχούσε στις κοινωνικές ανάγκες της μετακατοχικής περιόδου.

Στο σύνολό τους οι προτάσεις Ζολώτα διέπονταν από το αίσθημα εμπιστοσύνης στην αποτελεσματικότητα των μηχανισμών και των δυνάμεων της αγοράς για την επίτευξη της νομισματικής σταθεροποίησης και τον περιορισμό του ρόλου του κράτους στη άσκηση ρυθμιστικών παρεμβάσεων στο πεδίο της νομισματικής διαχείρισης και στην αποφυγή υλοποίησης μέτρων και πολιτικών με σκοπό την ανασυγκρότηση του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας.

4.2.1. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΩΝ ΣΧΕΔΙΩΝ Ε. ΖΟΛΩΤΑ ΚΑΙ Κ. ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ ΓΙΑ ΤΗ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ

Οι προτάσεις των Βαρβαρέσου και Ζολώτα εκτέθηκαν στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Γ. Παπανδρέου, προκειμένου να αποφασιστεί πια πολιτική θα έπρεπε να

ακολουθηθεί για να επιτευχθεί η νομισματική σταθεροποίηση και να στεφθεί με επιτυχία το εγχείρημα της εισαγωγής της νέας δραχμής. Το σχέδιο νομισματικής σταθεροποίησης που προέκρινε η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας ήταν αυτό του καθηγητή Ζολώτα, το περιεχόμενο του οποίου επιδόθηκε, στην τελική του μορφή στους αρμόδιους υπουργούς και τους οικονομικούς αντιπροσώπους της Βρετανίας και των Η.Π.Α. την 1^η Νοεμβρίου 1944. Η επιλογή των προτάσεων Ζολώτα πραγματοποιήθηκε για λόγους που είτε συνδέονταν με το πρόσωπο του Βαρβαρέσου είτε γιατί κρίθηκε ότι η εφαρμογή των προτάσεων του προσέκρουε σε ανυπέρβλητα προβλήματα. Αναλυτικότερα, κυρίως στο ότι η παρέμβαση που προέβλεπε το σχέδιο Βαρβαρέσου προϋπέθεταν την ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους συνθήκη που εξέλειπε τη δεδομένη χρονική περίοδο, θεωρήθηκε ότι λόγω της παραμονής του στο εξωτερικό κατά την κατοχική περίοδο είχε αποξενωθεί από τις συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα σε αντίθεση με τον Ζολώτα, ο οποίος εμφανιζόταν ως ο κατεξοχήν ερμηνευτής της ελληνικής πραγματικότητας δεδομένου ότι παρέμεινε στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της κατοχής, μέχρι και το καλοκαίρι του 1944 (Χατζηωσήφ 2003:220).

Το γεγονός ότι ο Βαρβαρέσος συνεργάστηκε με το καθεστώς Μεταξά, δεν διευκόλυνε την συνεργασία του με τη κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και πολύ περισσότερο με τον υπουργό Οικονομικών Αλέξανδρο Σβάλο, ο οποίος εξέφρασε αμφιβολίες ως προς τον τρόπο και την έκταση εφαρμογής της πολιτικής που πρότεινε ο διοικητής της Τ.τ.Ε (Lycogiannis 2002:81-84). Επιπροσθέτως ο Βαρβαρέσος είχε δημιουργήσει σφοδρές αντιπάθειες τόσο στους εφοπλιστικούς κύκλους όσο και στα κοινωνικά στρώματα που είχαν επωφεληθεί οικονομικά από την ανώμαλη κατοχική περίοδο. Οι έλληνες εφοπλιστές υποβλήθηκαν κατά την κατοχή σε φορολόγηση από την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση, στην οποία τις θέσεις του υπουργού Οικονομικών και του υπουργού Εμπορικής Ναυτιλίας κατείχε ο Βαρβαρέσος, ο οποίος υπήρξε και ο ερμηνευτής του νόμου περί φορολόγησης των ελληνικών εμπορικών πλοίων. Παράλληλα σύναψε συμφωνία με την Βρετανική κυβέρνηση που προέβλεπε την υποχρέωση της τελευταίας να καταβάλει πέραν των ναύλων και 1 εκατομμύριο λίρες ετησίως στην ελληνική κυβέρνηση, προκειμένου να ναυλώσει για τις δικές της αυξημένες, λόγω του πολέμου, ανάγκες τα πλοία του ελληνικού εμπορικού στόλου, τα οποία η ελληνική κυβέρνηση είχε επιτάξει. Τα έσοδα από τη φορολόγηση της εμπορικής ναυτιλίας (και τη ναύλωσή του) υπήρξαν η κυριότερη πηγή εσόδων για την εξόριστη ελληνική κυβέρνηση κατά την κατοχή και υπερέβησαν το 1,5 εκατομμύριο λίρες Αγγλίας (Τ.τ.Ε 1978:217). Οι κινήσεις αυτές του Βαρβαρέσου, τον κατέστησαν *persona non grata* στο εφοπλιστικό χώρο, αλλά ταυτόχρονα αποτέλεσαν και την αιτία διατήρησης των αποθεμάτων σε χρυσό και συνάλλαγμα της Τ.τ.Ε και των πιστώσεων που είχε λάβει η Ελλάδα από την Βρετανική κυβέρνηση για την κάλυψη των πολεμικών δαπανών της χώρας μετά την έκρηξη του ελληνοϊταλικού πολέμου (Κωστής 2002:38).

Η στόχευση του Βαρβαρέσου να άρει, μέσω της εφαρμογής του σχεδίου νομισματικής σταθεροποίησης, τις οικονομικές ανισότητες που είχαν δημιουργηθεί κατά την κατοχή με την υπαγωγή της οικονομίας στον εκτεταμένο κρατικό έλεγχο, τον αποκλεισμό της πολιτικής ανοιχτής αγοράς χρυσού και την φορολόγηση των κατοχικών κερδών, τον κατέστησαν αντιπαθή στους κύκλους των κερδοσκόπων και των μαυραγοριτών, οι οποίοι διέθεταν κατά την απελευθέρωση πολύ μεγάλη οικονομική ισχύ και κατά συνέπεια τη δύναμη να επηρεάζουν σε σημαντικό βαθμό τις κυβερνητικές αποφάσεις. Άλλωστε αυτά τα κοινωνικά στρώματα τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο διέθεταν ιδιαίτερη πολιτική βαρύτητα, καθώς αποτελούσαν το αντίβαρο στις κοινωνικές δυνάμεις του Ε.Α.Μ. και στοιχειοθετούσαν τα κοινωνικά και πολιτικά ερείσματα της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα.

Η επεξεργασία και υλοποίηση του σταθεροποιητικού εγχειρήματος πραγματοποιήθηκαν βεβαίως κάτω από την άμεση πολιτικοοικονομική παρέμβαση των Βρετανών. Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας συνεργάστηκε στενά με τους οικονομικούς συμβούλους της Αγγλίας και των Η.Π.Α. για την συγκρότηση του προγράμματος νομισματικής σταθεροποίησης. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι στο πρόγραμμα νομισματικής σταθεροποίησης το νόμισμα που χρησιμοποιήθηκε για την σύνδεση της παλαιάς με τη νέα δραχμή και για την μετατρεψιμότητα της νέας δραχμής, προκειμένου να εμπεδωθεί η εμπιστοσύνη του κοινού σ' αυτήν ήταν η χάρτινη στρατιωτική αγγλική λίρα, ενώ με μυστική συμφωνία που έγινε μεταξύ της Βρετανίας και της Ελλάδας στις 10 Νοεμβρίου 1944, βάσει της οποίας η Βρετανική κυβέρνηση δεσμευόταν να προμηθεύσει την Ελλάδα με στρατιωτικές λίρες μέχρι ορίου 3 εκατομμυρίων. (Καλαφάτης 2004:50)

Η απόφαση της ελληνικής κυβέρνησης να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα νομισματικής σταθερότητας στη βάση των προτάσεων Ζολώτα και η δημιουργία θέσης συνδιοικητή στην Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978:245), την οποία ανέλαβε ο Ξενοφών Ζολώτας, οδήγησαν τον Βαρβαρέσο στο να υποβάλει την παραίτησή του από τη θέση του διοικητή του ιδρύματος. Ωστόσο η παραίτησή του δεν έγινε με το νόμο 3325 της 1^{ης} Οκτωβρίου 1944 αποδεκτή και ο Βαρβαρέσος παρέμεινε, τυπικά τουλάχιστον, διοικητής της Τ.τ.Ε.

Η εφαρμογή του προγράμματος νομισματικής σταθεροποίησης ξεκίνησε στις 11 Νοεμβρίου 1944 με την εισαγωγή της νέας δραχμής βάσει του νόμου 18 της Νομισματικής Διαρρύθμισης της 9^{ης} Νοεμβρίου 1944. Ο εν λόγω νόμος καθόριζε, μεταξύ άλλων, την ισοτιμία της νέας δραχμής προς τη χάρτινη στρατιωτική λίρα Αγγλίας, σε αναλογία 600:1 και τη σχέση της νέας προς την παλαιά δραχμή σε αναλογία 1:50.000.000.000. Ίδιο νόμο δόθηκε η δυνατότητα στους κομιστές οποιουδήποτε ποσού που υπερέβαινε τις 12 χιλιάδες δραχμές να ανταλλάσει τις νέες δραχμές με τις στρατιωτικές αγγλικές λίρες, οι οποίες μέχρι 31 Μαΐου 1945, αποτελούσαν νόμιμο μέσο πληρωμής στην Ελλάδα, αλλά όχι στη Μεγάλη Βρετανία. Ταυτόχρονα όλα τα δάνεια που συνήχθησαν προς της 11^{ης} Νοεμβρίου 1944 χωρίς να εξαιρούνται οι τραπεζικές καταθέσεις ή οι οφειλές προς τράπεζες, θα μπορούσαν να διακανονιστούν σε παλαιές ή νέες δραχμές, ενώ από το ρύθμιση αυτή εξαιρέθηκαν οι οφειλές προς το δημόσιο και τους οργανισμούς τυπικής αυτοδιοίκησης που έπρεπε να εξοφληθούν σε νέες δραχμές (Δελιβάνης 1946:108-110), (Καλαφάτης 2004:45-46).

Βάση για τον καθορισμό των ισοτιμιών αποτέλεσε η άποψη ότι η νέα δραχμή όφειλε να έχει την ίδια αγοραστική δύναμη σε όρους αγγλικής λίρας με την αντίστοιχη προπολεμική. Εκτιμώντας λοιπόν το γεγονός ότι την παραμονή της εισαγωγής της νέας δραχμής η λίρα αντιπροσώπευε 11 τρισεκατομμύρια παλιές δραχμές και τις παραμονές του ελληνικού ιταλικού πολέμου η χρυσή λίρα ισοδυναμούσε με 2.000 δραχμές. Το εύρος απαξίωσης της παλιάς πληθωριστικής δραχμής προσδιορίστηκε βάσει της σχέσης των ισοτιμιών της χρυσής λίρας με την παλαιά δραχμή όπως αυτή καθοριζόταν πριν τον ελληνοϊταλικό πόλεμο και πριν την εισαγωγή της νέας δραχμής και βάσει αυτού ορίστηκε σε 11 τρισεκατομμύρια:2000:50 δισεκατομμύρια, συνεπώς η ισοτιμία της νέας δραχμής ένα της παλαιάς ορίστηκε 1:50.000.000.000. Η ισοτιμία της νέας δραχμής προς τη χάρτινη στρατιωτική λίρα προσδιορίστηκε βάσει της σχέσης 30 τρισεκατομμύρια:50 δισεκατομμύρια=600 δραχμές (Καλαφάτης 2004: 48).

Η Τ.τ.Ε την ημέρα εισαγωγής της νέας δραχμής εξέδωσε ανακοίνωση στην οποία, μεταξύ άλλων, αναφερόταν ότι η κυκλοφορία της νέας δραχμής είχε αντίκρισμα από κάλυμμα της που βρισκόταν στο εξωτερικό και αποτελείται από αυτούσιο χρυσό και αγγλικών λιρών ανερχόμενο στο ποσό των 43 εκατομμυρίων λιρών Αγγλίας. (Τ.τ.Ε 1978:247). Η ανακοίνωση αυτή αποσκοπούσε στην τόνωση της εμπιστοσύνης του κοινού στη νέα δραχμή με νομισματικούς όρους, καθόσον η σχεδόν εκμηδενισμένη παραγωγική δυναμικότητα και οι διαλυμένες υποδομές της χώρας δεν ήταν σε καμία

περίπτωση σε θέση να υποστηρίξουν την παραγωγή και διάθεση στην αγορά ενός όγκου αγαθών που θα στήριζε την αγοραστική δύναμη της νέας δραχμής. Η νέα δραχμή συνδέθηκε τελικά άμεσα μόνο με τη χάρτινη στρατιωτική αγγλική λίρα, με την οποία η Τ.τ.Ε ανέλαβε να εξασφαλίσει σταθερή ισοτιμία με τη νέα δραχμή (Τ.τ.Ε 1978:249). Εντούτοις η Τ.τ.Ε λίγες μόνο ημέρες μετά την εισαγωγή της νέας δραχμής αναγκάστηκε να επέμβει για να συγκρατήσει την τιμή της χρυσής λίρας, αναθέτοντας το έργο αυτό στην Ε.Τ.Ε. Η συγκράτηση της τιμής της χρυσής λίρας ορίστηκε στο επίπεδο των 2.850 δραχμών, στοχεύοντας στη αποτροπή μεγαλύτερης ύψωσης που με τον ψυχολογικό αντίκτυπο που θα προκαλούσε στην αγορά θα οδηγούσε στην ανατροπή της νομισματικής σταθεροποίησης (Τ.τ.Ε 1978:249).

Η διοίκηση της Τ.τ.Ε με την επέμβασή της στην αγορά απέβλεπε σε μία εντελώς προσωρινή στήριξη της νέας δραχμής, και ειδικότερα μέχρι τις αρχές του Δεκεμβρίου του 1944, δεδομένου ότι υπήρξε η ελπίδα πως ως τότε θα είχε επιτευχθεί ειρηνική επίλυση της πολιτικής κρίσης και θα επιτυγχάνονταν η άρση του αποκλεισμού της πρωτεύουσας, αποκαθιστώντας έτσι την ελεύθερη επικοινωνία της Αθήνας με την επαρχία. Στην περίπτωση που οι προσδοκίες αυτές ευοδώνονταν θα εκδηλωνόταν μεγάλη ζήτηση δραχμών από τις περιοχές της περιφέρειας και παράλληλα, μεγάλη αύξηση της ροής αγαθών από την επαρχία προς την πρωτεύουσα. Στη βάση αυτών των εξελίξεων ομαλοποίησης των μηχανισμών της αγοράς και της υποχώρησης του φόβου και της ανασφάλειας που διακατείχαν τον πληθυσμό, θα επέρχονταν αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού προς τη νέα δραχμή που θα οδηγούσε στην ανάσχεση της ζήτησης χρυσών λιρών. Το αποτέλεσμα αυτό θα καθιστούσε τότε περιττή κάθε παρέμβαση της Τ.τ.Ε για τη στήριξη της νέας δραχμής (Τ.τ.Ε 1978:251-252).

Οι ελπίδες όμως για ειρηνική επίλυση της πολιτικής κρίσης και την ομαλοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας διαψεύστηκαν με τις πολεμικές συγκρούσεις που έλαβαν χώρα στην πρωτεύουσα τον Δεκέμβριο του 1944, εξέλιξε που φυσικά είχε αρνητικό αντίκτυπο στην ευόδωση του σχεδίου νομισματικής σταθεροποίησης, ενώ η τιμή της χρυσής λίρας ακολούθησε ανοδική πορεία με ιλιγγιώδη ρυθμό (Τ.τ.Ε 1978:252), γεγονός που σήμαινε την *de facto* ανατροπή της νομισματικής σταθεροποίησης. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στις 8 Ιανουαρίου 1945 τον καθηγητή, και εμπνευστή του σχεδίου νομισματικής σταθεροποίησης, Ξενοφών Ζολώτα σε παραίτηση από τη θέση του συνδιοικητή της Τ.τ.Ε, ενώ τη διοίκηση του ιδρύματος ανέλαβε εκ νέου ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, που κατέλαβε επίσης το αξίωμα του Αντιπροέδρου της κυβέρνησης και τη θέση του υπουργού Εφοδιασμού (Τ.τ.Ε 1978:253).

Κατά τον Ζολώτα αιτία της αποτυχίας της νομισματικής σταθεροποίησης, πέραν βεβαίως των συγκρούσεων του Δεκεμβρίου, αποτέλεσε η αδυναμία συγκράτησης των δημοσίων δαπανών και η κάλυψη μέσω της προσφυγής στο εκδοτικό προνόμιο, ενώ παράλληλα με αυτή την εξέλιξη η έντονη έλλειψη τροφίμων και άλλων αγαθών πρώτης ανάγκης κατέστησαν αναπόφευκτη την αύξηση των τιμών σε πολύ υψηλά επίπεδα (Ζολώτας 1945:61). Μάλιστα ο ίδιος ο Ζολώτας εισηγείται τους επόμενους τρεις μήνες μετά την αποτυχία της νομισματικής σταθεροποίησης να ανασταλεί κάθε προσπάθεια στήριξης από την Ε.Τ.Ε. της ισοτιμίας της νέας δραχμής έναντι της χρυσής λίρας στο επίπεδο των 2.850 δραχμών, μέσω της αγοραπωλησίας χρυσών λιρών, διότι μια τέτοια πολιτική θα οδηγούσε, με τις επικρατούσες συνθήκες, στην απώλεια του αποθέματος χρυσών λιρών που διέθετε η Τ.τ.Ε, χωρίς κανένα αποτέλεσμα (Ζολώτας 1945:62).

Συμπληρωματικές ερμηνείες για την αποτυχία της προσπάθειας νομισματικής σταθεροποίησης δόθηκαν και από άλλες προσωπικότητες της οικονομικής ζωής ή της επιστημονικής σκέψης, της χώρας. Ειδικότερα, ο Γεώργιος Πεσμαζόγλου με άρθρο του στην εφημερίδα «Ανεξαρτησία» υποστήριζε ότι η νομισματική σταθεροποίηση Εθνικής Ενότητας καθυστερημένα, καθώς θεωρούσε ότι αν η νομισματική διαρρύθμιση

υλοποιούνταν νωρίτερα, το εύρος του εκμηδενισμού της παλαιάς δραχμής θα ήταν μικρότερο και το κόστος για την ελληνικό λαό πιο περιορισμένο. Σύμφωνα πάλι με νεότερους ερευνητές, η σταθεροποίηση πραγματοποιήθηκε εσπευσμένα, και κατά συνέπεια έπρεπε το σχέδιο της νομισματικής σταθεροποίησης να εφαρμοστεί σε μεταγενέστερο χρόνο (Καλαφάτης 2004:49).

Ο Γεώργιος Μαϊμούκας υποστήριξε ότι το εύρος του εκμηδενισμού της παλιάς δραχμής λειτούργησε αρνητικά για την επιτυχή έκβαση της σταθεροποίησης και η κριτική του επικεντρώνεται στο ότι ως βάση των υπολογισμών ελήφθη η μέση τιμή της χρυσής λίρας σε παλιές δραχμές, που την παραμονή της διαρρύθμισης είχε αυξηθεί υπέρμετρα (Καλαφάτης 2004:49-50).

Ο Δημήτριος Δελιβάνης εστίασε την κριτική του στις αντιφάσεις που υπήρξαν μεταξύ των στόχων της νομισματικής πολιτικής και των άλλων κλάδων της οικονομικών πολιτικής. Συγκεκριμένα, ενώ η νομισματική πολιτική επιδίωκε τη σταθεροποίηση της εσωτερικής αξίας της νέας δραχμής, ή ακόμα και την ενίσχυσή της, οι αμοιβές στις κατώτερες μισθολογικές κλάσης καθορίστηκαν σε πολύ υψηλότερα επίπεδα από αυτά που ίσχυαν προπολεμικά, με συνέπεια την ύψωση του επιπέδου τιμών. Ασυμβίβαστη, κατά την κριτική του Δελιβάνη, υπήρξε και η επιδίωξη της νομισματικής σταθεροποίησης με την πρακτική της προσφυγής του Δημοσίου στο εκδοτικό προνόμιο για την κάλυψη των δημοσιονομικών αναγκών, ενώ θα έπρεπε για το σκοπό αυτό να πουληθούν σε υψηλές τιμές τα εισαγόμενα αγαθά, ώστε να περιοριζόταν η αγοραστική δύναμη του κοινού και η δυνατότητά του να προμηθεύεται χρυσές λίρες (Δελιβάνης 1946:113).

Οι εκτιμήσεις, του καθηγητή και υφυπουργού Οικονομικών της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, Άγγελου Αγγελόπουλου αναφορικά με τα αίτια αποτυχίας της νομισματικής διαρρύθμισης περιστράφηκαν γύρω από την έκρυθμη πολιτική κατάσταση και των γεγονότων του Δεκεμβρίου που οδήγησαν στην παραίτηση την κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, εξέλιξη που δεν επέτρεψε στο όλο εγχείρημα, να στηριχτεί σε μια σειρά κοινωνικών μέτρων, όπως η δίωξη όσων πλούτισαν κατά τη διάρκεια της κατοχής, σημειώνονται ιδιαίτερα ότι η έλλειψη ξένης βοήθειας βάρυνε αποφασιστικά στην αποτυχία της όλης προσπάθειας (Καλαφάτης 2004:50).

Στη διάρκεια των έξι μηνών που ακολούθησαν την εμφύλιο σύγκρουση του Δεκεμβρίου του 1944, στην ελληνική οικονομία επικράτησε κατάσταση πλήρους «Laissez Faire», ως αποτέλεσμα της έλλειψης πολιτικής βούλησης και διοικητικής ανεπάρκειας. Στο διάστημα αυτό η τιμή της χρυσής λίρας ανήλθε από τις 500 στις 19.000 δραχμές, και κατά την ίδια περίοδο τα φορολογικά και λοιπά έσοδα κάλυπταν μόλις το 10 με 25% των δημοσίων δαπανών και οι υπόλοιπες δαπάνες καλύπτονταν με την έκδοση τραπεζογραμματίων, δηλαδή από το εκδοτικό προνόμιο. Στην ίδια χρονική περίοδο ο όγκος παραγωγής σημειώνει οριακή άνοδο, με τις πληθωριστικές πιέσεις όμως να εντείνονται και το δείκτη του κόστους ζωής να ανέρχεται σημαντικά και τα δημοσιονομικά έσοδα να εμφανίζουν βελτίωση λόγω της αύξησης των προμηθειών της ξένης βοήθειας που εισάγονται στη χώρα. Το δημοσιονομικό έλλειμμα υποχωρεί καθώς τα έσοδα που δεν προέρχονται από δημόσιο δανεισμό, ανέρχονται το Μάιο του 1945 σε 50% του συνόλου των δημοσίων δαπανών (Καλαφάτης 2004:54).

Για την αντιμετώπιση του νέου πληθωρισμού ψηφίστηκε ο νόμος του 362 της 4^{ης} Ιουνίου, ο δεύτερος περί Νομισματικής Διαρρύθμισης. Ο νέος νόμος παρείχε την ευχέρεια στην Τ.τ.Ε να ρυθμίζει με ειδικό δελτίο που εξέδιδε η ίδια τη σχέση της δραχμής προς τα ξένα νομίσματα και ειδικότερα με την αγγλική λίρα και το αμερικάνικο δολλάριο. Η Τ.τ.Ε όρισε τη δεδομένη στιγμή τη σχέση της αγγλικής λίρας σε 2.000 δραχμές και του αμερικανικού δολλαρίου σε 500 δραχμές (Τ.τ.Ε.1978:253).

Ο Βαρβαρέσος ύστερα από διαπραγματεύσεις με την κυβέρνηση Βούλγαρη, ανέλαβε εκ νέου τη διοίκηση της Τ.τ.Ε, την Αντιπροεδρία της κυβέρνησης και το Υπουργείο Ανεφοδιασμού, δρομολογώντας με το νόμο 362 της 4^{ης} Ιουνίου 1945 το νέο εγχείρημα νομισματικής σταθεροποίησης, καθορίζοντας ταυτόχρονα την ελληνική κατεύθυνση της οικονομικής πολιτικής με επίκεντρο τη σταθεροποίηση της αγοραστικής δύναμης της δραχμής (Τ.τ.Ε 1978:253). Η πολιτική του Βαρβαρέσου κατά τη διάρκεια αυτή της θητείας επιχείρησε να κινηθεί στη βάση πέντε αξόνων. Ο πρώτος άξονας στηριζόταν στη φορολόγηση των ευπορότερων τάξεων και αυτών που είχαν πλουτίσει κατά την κατοχή. Η φορολόγηση αυτών των ομάδων, όπως ήταν οι βιομήχανοι, οι έμποροι, οι βιοτέχνες και οι γιατροί, βασίστηκε στη χρήση αντικειμενικών κριτηρίων, όπως πολλαπλασιαστές του προπολεμικού ενοικίου ή της προπολεμικής αξίας των βιομηχανικών εγκαταστάσεων στην περίπτωση της μεταποίησης (Κωστής 2002:49). Ο δεύτερος άξονας αφορούσε την αποτελεσματική διανομή της βοήθειας της U.N.R.R.A. με στόχο να ικανοποιηθούν τα άτομα που πραγματικά είχαν ανάγκη, αλλά και να διευκολυνθεί η αύξηση της παραγωγής με τον παράλληλο έλεγχο των ποσοστών κέρδους. Έτσι η διανομή βάσει δελτίου επεκτάθηκε από τα είδη διατροφής και στα είδη υφαντισμού, ενώ λόγω της μεγάλης έλλειψης που παρατηρήθηκε στην επάρκεια αυτών των αγαθών, το Δημόσιο εξυπηρέτησε προνομιακά ορισμένες κατηγορίες πληθυσμού, όπως οι μισθωτοί και οι συνταξιούχοι, καθορίζοντας χαμηλότερες τιμές από αυτές που επικρατούσαν. Εκ παραλλήλου η βιομηχανική επεξεργασία των πρώτων υλών που εισάγονταν από την U.N.R.R.A. θα πραγματοποιούνταν για λογαριασμό του Δημοσίου, το οποίο θα χρηματοδοτούσε την παραγωγική διαδικασία μέσω πιστώσεων της Τ.τ.Ε, θεωρώντας ότι με αυτόν τον τρόπο θα ήταν σε θέση να ελέγξουν τα υπέρογκα κέρδη της βιομηχανίας (Δελιβάνης 1946:131). Τρίτος άξονας της πολιτικής Βαρβαρέσου αποτέλεσε η επαναφορά των διατιμήσεων και τέταρτος άξονας η σταθεροποίηση μισθών και ημερομισθίων σε επίπεδο που να ανταποκρίνονται στις δυνατότητες της οικονομίας. Στο πλαίσιο αυτό οι πάσης φύσεως απολαβές των μισθωτών αυξήθηκαν από τις 1^η Ιουνίου 1945 κατά 50%, ενώ παράλληλα καθορίστηκαν ανώτατα όρια τιμών πολλών αγαθών και η υπέρβαση των ορίων αυτών θεωρήθηκε αγορανομικό παράπτωμα, όπως άλλωστε συνέβη εν μέρει και με τις αποδοχές των μισθωτών, όπου οι εργοδότες είχαν το δικαίωμα να προβούν σε αυξήσεις της τάξεως του 35% κατά ανώτατο όριο, εάν η απόδοση της εργασίας ήταν εξαιρετική (Δελιβάνης 1946: 131). Τελευταίος άξονας του προγράμματος Βαρβαρέσου ήταν η περιφρούρηση του συναλλαγματικού αποθέματος, το οποίο θα διατίθεντο μόνο για την αγορά ειδών πρώτης ανάγκης (Κωστής 2002:50).

Η κατεύθυνση των μέτρων αυτών αν και κρίνεται, κατά το μάλλον ή ήττον, ως ορθή, εντούτοις επιτυχής εφαρμογή των μέτρων αυτών προϋπέθετε μία ικανή δημόσιο διοίκηση που θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις αυξημένες απαιτήσεις της υλοποίησής τους, ενώ απουσίαζε και ένα στοιχειώδες επίπεδο κοινωνικής και πολιτικής συναίνεσης. Οι αιτίες γι' αυτό το γεγονός πρέπει να αναζητηθούν στην υπονομιστική στάση που τήρησαν τα στρώματα που θίγονταν από τους νέους φόρους που επιβλήθηκαν, κυρίως σε βιομηχάνους εμπόρους και σε ευρείες κατηγορίες επαγγελματιών, προκειμένου να αυξηθούν τα τακτικά έσοδα του κράτους και να καταστεί δυνατή η απόσπαση μέρους του κατοχικού πλούτου από τα στρώματα εκείνα που εκμεταλλεύτηκαν τις ανώμαλες συνθήκες της κατοχικής περιόδου για να συσσωρεύουν δυσθεώρητα κέρδη, ήταν εκείνα που θίγονταν από τις στοχεύσεις της σταθεροποιητικής πολιτικής Βαρβαρέσου, μία πολιτική που δεν περιοριζόταν στη λήψη μέτρων διαχειριστικής υφής που αποσκοπούσαν στην διαμόρφωση νομισματικών και λοιπών χρηματικών μεγεθών, αλλά παρέμβαινε στην σφαίρα της πραγματικής οικονομίας και των δομών της παραγωγικής δραστηριότητας, γεγονός που προκάλεσε τις έντονες αντιδράσεις των θιγόμενων

κοινωνικών ομάδων και τριγμούς στο πελατειακά διαρθρωμένα πολιτικό σύστημα (Καζάκος 2001:69).

Σε ανυπέβλητες δυσκολίες προσέκρουσαν και τα μέτρα ελέγχου της παραγωγής και διακίνησης των προϊόντων. Σύμφωνα με τους σχεδιασμούς του προγράμματος οι πρώτες ύλες θα κατανέμονταν στη βιομηχανία υπό τον όρο ότι η τελευταία θα αναλάμβανε να παραδώσει ανάλογο προϊόν. Οι σχεδιασμοί όμως αυτοί προσέκρουσαν στην κυβερνητική αστάθεια, καθώς η συχνότατη αλλαγή κυβερνήσεων μέχρι και το 1952 δημιούργησε εύλογη δυσπιστία στο κοινωνικό σύνολο για τη χρονική διάρκεια εφαρμογής των εκάστοτε πολιτικών σχεδιασμών, και στις πρακτικές που είχαν αναδοθεί, και αποδώσει, κατά την κατοχή, όπως η νομισματική κερδοσκοπία, η κερδοσκοπία που βασιζόταν στην τακτική της αποθεματοποίησης των αγαθών και ο μαυραγοριτισμός (Καζάκος 2001:69).

Η απαγόρευση των συναλλαγών σε χρυσό, που επίσης εντάσσονταν στους σχεδιασμούς της πολιτικής Βαρβαρέσου, και ο έλεγχος των εισαγομένων πρώτων υλών, όπως η διανομή ειδών πρώτης ανάγκης με δελτίο, συνιστούσαν μέτρα που επιχειρούσαν να αποστερήσουν τη δυνατότητα από τους παράγοντες της αγοράς να συνεχίσουν τις κατοχικές πρακτικές πλουτισμού τους και να στηρίζουν το εισόδημα και το βιοτικό επίπεδο των μισθοσυντήρητων, των συνταξιούχων και εν γένει των ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων. Αυτή η αναδιανεμητική στόχευση επιχειρήθηκε να υλοποιηθεί με τρόπο που την ενέτασσε λειτουργικά στην προσπάθεια νομισματικής σταθεροποίησης, καθώς δημιουργούσε συνθήκες που δρούσαν ανασταλτικά στην εμφάνιση φαινόμενων κερδοσκοπίας και επομένως, εξέλιξη που έθετε τις βάσεις για τη συγκράτηση ή μείωση των πληθωριστικών πιέσεων.

Η επίτευξη νομισματικής σταθερότητας αποτελούσε όμως και πρωταρχικό στόχο της βρετανικής πολιτικής που στήριζε, υλικά και ιδεολογικά, το ελληνικό αστικό καθεστώς, διότι η βεβαρημένη οικονομική κατάσταση επιδείνωνε τις κοινωνικές εντάσεις ου εκδηλώνονταν με εργατικές απεργίες και με δημόσιες αντιπαραθέσεις των λίαν εμπόρων με τους βιομηχάνους. Αυτές οι συνθήκες απομάκρυναν την προοπτική της σταθεροποίησης της πολιτικής κατάστασης και κατά συνέπεια παρετείναν την ανάγκη δαπανηρής βρετανικής παρουσίας για την άσκηση του πολιτικού και στρατιωτικού ελέγχου της Ελλάδας. Η επιλογή λοιπόν του Βαρβαρέσου και οι ευρείες αρμοδιότητες που κατείχε, αποτελούσαν, σε μεγάλο βαθμό, προϊόν βρετανικής παρέμβασης, ήλπιζε ότι πολιτική νομισματικής σταθεροποίησης του Βαρβαρέσου θα ομαλοποιούσε την οικονομική και πολιτική κατάσταση, εξέλιξη που θα μείωνε το οικονομικό βάρος της στήριξης του αστικού καθεστώτος της χώρας. (Χατζηιωσήφ 2003: 292).

Η πολιτική Βαρβαρέσου παρά τα αρχικά θετικά αποτελέσματά της, όπως η κατακόρυφη μείωση της τιμής της χρυσής λίρας από τις 17.000 στις 10.500 δρχ. και η σταδιακή αύξηση των δημοσίων εσόδων, διήρκησε μόλις τρεις μήνες, καθώς από τα μέσα Αυγούστου άρχισαν να εμφανίζονται εκ νέου προβλήματα, με πιο σημαντικά την άνοδο των τιμών, την έλλειψη αγαθών στην αγορά, τις απεργίες των δημοσίων υπηρεσιών, λόγω των εκκαθαρίσεων που πραγματοποιούνταν (Κωστής 2002:50). Παράλληλα και οι εισαγωγές της U.N.R.R.A. υπολείπονταν σημαντικά εκείνων που είχαν προβλεφθεί, επιδεινώνοντας το σταθεροποιητικό έργο του Βαρβαρέσου, ο οποίος ύστερα από διαπραγματεύσεις με τις σύμμαχες χώρες θεωρούσε ότι είχε εξασφαλίσει ικανοποιητική ενίσχυση που θα του επέτρεπε να μειώσει τις τιμές των αγαθών και να εξοικονομήσει συνάλλαγμα (Δελιβάνης 1946:128-129).

Η απροθυμία του συμμαχικού παράγοντα να στηρίξει αποτελεσματικά το σχέδιο Βαρβαρέσου, η αντίδραση που σημειώθηκε από το θιγόμενα οικονομικά συμφέροντα και η απουσία ενός κρατικού μηχανισμού που θα ήταν σε θέση να εφαρμόσει και να ελέγξει τα μέτρα του σταθεροποιητικού προγράμματος, οδήγησαν σε αποτυχία την πολιτική

Βαρβαρέσου και τον ίδιο στην υποβολή της παραίτησής του από όλες τις θέσεις που κατείχε στις 2 Σεπτεμβρίου του 1945.

Ιδιαίτερη έμφαση στην ερμηνεία της αποτυχίας του σταθεροποιητικού εγχειρήματος του Βαρβαρέσου πρέπει να αποδοθεί στις αντιδράσεις των βιομηχάνων έναντι της ακολουθούμενης πολιτικής. Πέραν των μέτρων που έθιγαν τις οικονομικές ομάδες που είχαν συσσωρεύσει μεγάλο πλούτο ή είχαν διευρύνει σημαντικά την εισοδηματική τους επιφάνεια κατά την κατοχή, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι βιομήχανοι, οι τελευταίοι αντιδρούσαν όχι μόνο στην επιβολή της φορολογίας που προέβλεπε το πρόγραμμα σταθεροποίησης, αλλά κυρίως στις συμφωνίες για την παραγωγή κλωστοϋφαντουργικών ειδών λαϊκής κατανάλωσης, όπως και λοιπόν αγαθών πρώτης ανάγκης, με πρώτες ύλες και ενέργεια που έθετε στη διάθεσή τους το κράτος (Χατζηιωσήφ 2003:293). Παρόλο που οι διαφωνίες επικεντρώθηκαν φαινομενικά σε επιμέρους ζητήματα, όπως το ποσοστό κέρδους των βιομηχάνων και την επιτρεπτή φύρα, η λυσσώδης και πολυεπίπεδη αντίδραση των βιομηχάνων, υπό την ηγεσία του Χριστόφορου Κατσαμπά, προέδρου του Σ.Ε.Β και διευθύνοντος συμβούλου της κλωστοϋφαντουργίας Πειραιϊκή Πατραϊκής, εταιρίας με ισχυρούς πιστωτικούς δεσμούς με την Ε.Τ.Ε, καταδεικνύουν τις ανησυχίες που προκαλούσε στους βιομηχάνους η εφαρμογή του εγχειρήματος Βαρβαρέσου που θεωρούσαν ότι μπορούσε να οδηγήσει σε μία μονιμότερη στέρηση της ελεύθερης διάθεσης της ιδιοκτησίας του (Χατζηιωσήφ 2003:293).

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσονται και οι κερδοσκοπικές και εκβιαστικές τακτικές των εμπόρων αγροτικών προϊόντων που κρίνοντας ως ασύμφορες τις τιμές διατίμησης που όριζε το πρόγραμμα σταθεροποίησης, δημιούργησαν τεχνητή έλλειψη των αγροτικών αγαθών στην αγορά της πρωτεύουσας, ενώ η κακή σοδειά της χρονιάς αυτής και η αποτυχία της συγκέντρωσης του ελαιόλαδου, σε συνδυασμό με την έλλειψη πολιτικής στήριξης του Βαρβαρέσου, από την ελληνική κυβέρνηση, (Κωστής 2002:51), καθώς και η απουσία βοήθειας από την Αγγλία και τις Η.Π.Α για την εισαγωγή, όπως είχε συμφωνηθεί, ελαιολάδου από την Ιταλία, έδωσε χαρακτηριστική βολή στο σταθεροποιητικό πρόγραμμα του Βαρβαρέσου (Χατζηιωσήφ 2003:225). Στις επικρίσεις που διατυπώθηκαν για τη στάση που τήρησαν οι βιομήχανοι απέναντι στην υλοποίηση του σταθεροποιητικού προγράμματος Βαρβαρέσου, επικρίσεις που εστιάζονταν στην απροθυμία κρατικού ελέγχου της παραγωγής και των τιμών των αγαθών και στην παρεμβολή προσκομμάτων στην ομαλή επαναλειτουργία των εργοστασίων, καθώς και στην αύξηση των τιμών των αγαθών, ανέλαβε να απαντήσει ο Σ.Ε.Β. Ειδικότερα ο πρόεδρος του Σ.Ε.Β Χριστόφορος Κατσάμπας έκανε γνωστή στο Βαρβαρέσο την αντίληψη των βιομηχάνων για την απαραίτητη όσο και επιτακτική ανάγκη κρατικής παρέμβασης, λόγω των συνθηκών που δημιουργήσει ο πόλεμος και η κατοχική περίοδος, ενώ ταυτόχρονα υπογράμμισε την αναγκαιότητα η κρατική παρέμβαση να είναι ανταλλαγμένη γραφειοκρατικές αγκυλώσεις (Σ.Ε.Β 1945:26). Κινούμενες στο ίδιο πλαίσιο οι προτάσεις του Σ.Ε.Β.κινούνταν στην κατεύθυνση συνεργασίας της κρατικής παρέμβασης και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, με την τελευταία να αναλαμβάνει το έργο της υποβολής εκθέσεων αναφορικά με τη παραγωγική δυνατότητα των βιομηχανικών εγκαταστάσεων, των απαιτούμενων πρώτων υλών, του τρόπου χρηματοδότησης της παραγωγής και του βέλτιστου τρόπου διάθεσης των παραγόμενων αγαθών. Ευθύνης του κράτους θα αποτελούσε ο προσδιορισμός των βιομηχανικών κλάδων που θα έπρεπε κατά προτεραιότητα να επανακινηθούν, αλλά και στη συγκρότηση μικρών επιτροπών από κρατικούς λειτουργούς και στελέχη των βιομηχανιών που θα διέθεταν συμβουλευτικό ρόλο πάνω σε θέματα των προβλημάτων που ανέκυπταν στην παραγωγική διαδικασία και στη διευθέτηση εργατικών ζητημάτων (Σ.Ε.Β 1945:27). Ο Σ.Ε.Β μάλιστα υποστήριζε ότι οι κατηγορίες εναντίων των βιομηχάνων προέρχονταν από το Βαρβαρέσο και τον

συνεργάτη του Ιερώνυμο, οι οποίοι μέσω του Τύπου μέμφονταν τους βιομηχάνους ότι επιχειρούσαν να ματαιώσουν το σχέδιο βιομηχανοποίησης, των πρώτων υλών για λογαριασμό του κράτους και να πλουτίσουν εις βάρος του ελληνικού λαού παρεμβάλλοντας πάσης φύσεως κωλύματα στο έργο των επιτροπών κόστους και ελέγχου της παραγωγής που είχαν συσταθεί για να επιβλέπουν την ομαλή εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος, και ιδιαίτερο το σκέλος του προγράμματος που αφορούσε τον εφοδιασμό των παραγωγικών μονάδων με πρώτες ύλες που θα προμηθεύονταν από το κράτος και θα προέρχονταν από την παροχή της συμμαχικής βοήθειας. Ο Σ.Ε.Β αντέτεινε ότι οι εκπρόσωποι των βιομηχάνων αποτελούσαν σε όλες τις επιτροπές την μειοψηφία και επομένως δεν ήταν σε θέση να επιβάλλουν τις απόψεις τους, ενώ σε τελική ανάλυση οι θέσεις των βιομηχάνων θα μπορούσαν να ακυρωθούν στην πράξη από τις φάσεις του ίδιου του Βαρβαρέσου (Σ.Ε.Β 1945:30).

Περαιτέρω οι αιτιάσεις του Σ.Ε.Β επικεντρώθηκαν στην καθυστέρηση παράδοσης των πρώτων υλών στις βιομηχανίες με αποτέλεσμα η παραγωγή να μην κατορθώσει να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του προγράμματος σταθεροποίησης, αφού η μη έγκαιρη παράδοση των παραγωγικών εισροών, όπως του βαμβακιού, του πετρελαίου και του ελαιόλαδου, κατέστησε αναπόφευκτη την εμφάνιση ελλείψεων στην αγορά και την ύψωση των τιμών των αγαθών, εξέλιξη που έθεσε σε κίνηση τις κερδοσκοπικές πρακτικές και την πληθωριστική διαδικασία (Σ.Ε.Β 1945:31-43). Ως επιπρόσθετο λόγω της αποτυχίας του σχεδίου νομισματική σταθεροποίησης ο Σ.Ε.Β προέβλεπε την ανεπαρκή χρηματοδοτική στήριξη των βιομηχανιών από το τραπεζικό σύστημα, στήριξη που αποτελούσε, κατά τον Σ.Ε.Β, μείζονα προϋπόθεση για την ομαλή παραγωγική διαδικασία (Σ.Ε.Β 1945:41,44). Συνεπώς η κριτική του Σ.Ε.Β εστιάστηκε στον ελλιπή συντονισμό, στην ελλιπή και την καθυστερημένη διοχέτευση των πρώτων υλών στις βιομηχανίες και στις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις, παράγοντες που κατέστησαν προβληματική την εφαρμογή του παραγωγικού σκέλους του προγράμματος νομισματικής σταθεροποίησης και, κατά τον Σ.Ε.Β, το οδήγησαν σε αποτυχία.

Οι αποκλίσεις των δύο σχεδίων νομισματικής σταθεροποίησης, των Ζολώτα και Βαρβαρέσου, όπως καταδεικνύεται, από την παραπάνω ανάλυση, δεν διαφοροποιούνταν μόνο στον τρόπο διαχείρισης του συναλλαγματικού αποθέματος ή στο εύρος της κρατικής παρέμβασης στην οικονομία όπου η πολιτική Ζολώτα ήταν προσανατολισμένη σε μία φιλελεύθερη λειτουργία της οικονομίας. Κεφαλαιώδης σημασίας διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα προγράμματα σταθεροποίησης υπήρξαν , πέραν από τις νομισματικές και κοινωνικές στοχεύσεις τους, αναφορικά και με τη χρησιμοποίηση της δημοσιονομικής πολιτικής ως εργαλείου πραγματοποίησης των στοχεύσεων των δύο σταθεροποιητικών προσεγγίσεων.

Αναλυτικότερα κοινό σημείο του δημοσιονομικού σκέλους των δύο προγραμμάτων αποτελούσε η αναβίωση δοκιμών τεχνικής της προπολεμικής περιόδου, όπου οι δημοσιονομικές εισροές αντλούνταν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους από την απόδοση των έμμεσων φόρων, κυρίως από τους δασμούς και τους φόρους κατανάλωσης. Με δεδομένη την προοπτική της εξωτερικής βοήθειας, και οι δύο προτάσεις προσέβλεπαν στην είσπραξη σημαντικών φορολογικών εσόδων μέσω της πώλησης της εισαγόμενης βοήθειας. Τα εισαγόμενα είδη αφορούσαν βασικά αγαθά ευρείας κατανάλωσης και ενδιάμεσα αγαθά και εξοπλισμό για την αγροτική και βιομηχανική παραγωγή. Τα φορολογικά έσοδα όμως που θα προέκυπταν από την πώληση της ξένης βοήθειας, υπολείπονταν από το μέγεθος για την ισοσκελίση του προϋπολογισμού, καθώς η κατανάλωση σε σχέση με την προπολεμική περίοδο είχε σημειώσει κάμψη, ενώ αντίθετα οι κρατικές δαπάνες είχαν αυξήσει το σχετικό τους μέγεθος (Σταθάκης .2004:61).

Με αφετηρία την παραπάνω διαπίστωση ο Ζολώτας συμπεριέλαβε στις προτάσεις του προγράμματος σταθεροποίησης που εισηγήθηκε στην κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας την ελεύθερη εισαγωγή των ιδιωτικών αγαθών ειδών πολυτελείας. Έχοντας ως δεδομένο την άνιση κατανομή του εθνικού εισοδήματος θα εκδηλώνονταν ζήτηση για είδη πολυτελείας από τις πιο εύπορες κοινωνικές ομάδες, οπότε από την πώληση των αγαθών αυτών εισέρρεαν σημαντικοί φορολογικοί πόροι στα δημόσια ταμεία (Σταθάκης 2004:62). Αυτές οι προτάσεις ακολουθούσαν τη λογική της προπολεμικής φορολογικής δομής και δεν έθιγαν στην ουσία την διάρθρωση της κατανομής του εθνικού πλούτου, και κατ' επέκταση άφηναν άθικτα τα κοινωνικά δεδομένα που κληροδότησε η κατοχική περίοδος. Οι εισηγήσεις του για τη διάθεση των εισαγωγών της U.N.R.R.A σε υψηλές τιμές και η επιβολή υψηλής φορολογίας των ειδών πολυτελείας, δεν αναρτούσαν το περιεχόμενο και τις στοχεύσεις του σταθεροποιητικού σχεδίου του Ζολώτα, δεδομένου των προτάσεών του για την ανώνυμη και ελεύθερη πρόσβαση του κοινού στο συμβουλευτικό απόθεμα της Τ.τ.Ε και στην απουσία κρατικής παρέμβασης και ρύθμισης στον παραγωγικό μηχανισμό της χώρας.

Ο Βαρβαρέσος απέρριψε το ενδεχόμενο εισαγωγών ειδών πολυτελείας, διότι θα αποτελούσε παραδοξότητα, απαιτείται από τον ξένο παράγοντα να προσφέρει συναλλαγματικούς πόρους ώστε να γίνουν εισαγωγές ειδών πολυτελείας. Παράλληλα έδινε ιδιαίτερη βαρύτητα στη σταθερή σχέση ανάμεσα στις τιμές των βασικών προϊόντων και στους μισθούς. Σ' αυτό το πλαίσιο προέβλεπε χαμηλότερες τιμές για τις εισαγωγές της U.N.R.R.A ταυτόχρονα όμως προσδοκούσε και αύξηση των φορολογικών εσόδων από τη διεύθυνση της καταναλωτικής βάσης που επέφερε η διάθεση των εισαγωγών της ξένης βοήθειας μέσω του δελτίου διανομής (Σταθάκης 2004:62). Επιπλέον, και σε αντίθεση με το Ζολώτα, οι προτάσεις και οι σχεδιασμοί του Βαρβαρέσου φιλοδοξούσαν να προσδιορίσουν την κατανομή του εισοδήματος, ή τουλάχιστον να διαμορφώσουν τους όρους για την ανακατανομή του, μέσω της κρατικής ρύθμισης των τιμών, των μισθών και των κερδών. Η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής όμως απαιτούσε τη ρήξη με τις προπολεμικές μορφές της κρατικής παρέμβασης όπου απουσίαζαν τέτοιου είδους πρακτικές αναδιανομής, με τη μόνη διαφορά ότι συστήματα διατίμησης, έστω και σε περιορισμένη κλίμακα είχαν εφαρμοστεί κατά το παρελθόν (Σταθάκης 2004:45).

Η στόχευση της αναδιανομής στο πρόγραμμα Βαρβαρέσου δεν περιοριζόταν στη φορολόγηση των κερδών που είχαν αποκομίσει ορισμένες κοινωνικές ομάδες στην ριζική αναδιανομή του κοινωνικού πλούτου, που εμφάνιζε έντονα χαρακτηριστικά ανισοκατανομής και την μεσοπολεμική περίοδο, όπου το ευπορότερο 1/6 του πληθυσμού ήλεγχε τα 3/4 του συνολικού εθνικού εισοδήματος και το φτωχότερο 20% του πληθυσμού μόλις το 1% του συνολικού εισοδήματος (Σταθάκης 2004:63). Κατά την κατοχική περίοδο δεν πραγματοποιήθηκε μόνο βίαιη ανακατανομή του πλούτου, αλλά παράλληλα διευρύνθηκε και η ανισοκατανομή του εισοδήματος.

Η αναδιανεμητική στόχευση της πολιτικής του Βαρβαρέσου αφενός αντιστρατεύονταν το μύθο ότι στη διάρκεια της κατοχής όλοι οι Έλληνες, εκτός από λίγο στους δωσίλογους και μαυραγορίτες, υπέφεραν και υποδήλωνε ότι υπήρξαν ευρύτερες κατηγορίες πληθυσμού που, είτε επειδή το επιδίωξαν είτε από την αντικειμενική τους θέση στην οικονομική δομή, επωφελήθηκαν από την οποία οικονομική δραστηριότητα υπήρχε κατά την κατοχή (Χατζηιωσήφ 2003:293), και αφετέρου επιδίωκε την ριζική αναδιανομή του πλούτου ανεξαρτήτως της πηγής προέλευσής του, στόχος που προϋπόθετε την αποκατάσταση του φορολογικού συστήματος και την αναμόρφωση της δομής του. Αυτή ακριβώς η επιδίωξη της πολιτικής Βαρβαρέσου και παρεμβατικής χαρακτήρας των μέτρων που εισήγαγε δημιουργούσαν έντονη ανησυχία και αβεβαιότητα στα κοινωνικά στρώματα που θεωρούσαν ότι τα συμφέροντά τους θα πλήττονταν και σε μακροπρόθεσμη βάση από την πολιτική Βαρβαρέσου. Άλλωστε και για πολλούς που

είχαν συσσωρεύσει σημαντικό πλούτο κατά της κατοχής η διατήρηση και επαύξηση της οικονομικής τους επιφάνειας και η παγίωση της οικονομικής τους ισχύς εξαρτιόταν κατά μείζονα λόγο από τις μεταπολεμικές πολιτικές σταθεροποίησης και ανασυγκρότησης που θα εφάρμοζε το ελληνικό κράτος και από την πρόσβαση που θα είχαν στην κατανομή των κρατικών πόρων και προμηθειών.

Η ατελέσφορη εφαρμογή του προγράμματος Βαρβαρέσου κατέδειξε ότι η σταθεροποίηση δεν αποτελούσε «τεχνικό» πρόβλημα που η επίλυσή του παρακωλύονταν από τις δυσμενείς πολιτικές συνθήκες, αλλά ζήτημα που συναρτούσε την επιτυχή έκβασή του από το πλέγμα των κοινωνικοοικονομικών σχέσεων, και συμμαχικών καθώς οι πολιτικές σταθεροποίησης προϋπέθεταν τη διαμόρφωση κοινωνικών συναινέσεων που θα επέτρεπαν την αποτελεσματική υιοθέτηση συγκεκριμένων μηχανισμών οικονομικής ρύθμισης. Το εγχείρημα της νομισματικής, αλλά και ευρύτερα της οικονομικής σταθεροποίησης του Βαρβαρέσου, απέδειξε, με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, ότι οι κυρίαρχες κοινωνικοοικονομικές ομάδες ήταν σε θέση να προβάλλουν αποτελεσματική αντίσταση στις προσπάθειες της πολιτικής ηγεσίας και των ξένων επικυρίαρχων δυνάμεων να επιβάλλουν προγράμματα και πολιτικές σταθεροποίησης της οικονομίας με τρόπο που έπληττε τα κατεστημένα συμφέροντά τους. Αυτή η διαπίστωση συνιστά χαρακτηριστικό γνώρισμα όλων των εγχειρημάτων σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας που πραγματοποιήθηκαν μέχρι και τις αρχές της δεκαετίας του 1950.

4.3. Η ΕΛΛΗΝΟΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ ΚΑΙ Η ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η παραίτηση του Κυριάκου Βαρβαρέσου το Σεπτέμβριο του 1945 από τη διοίκηση της Τ.τ.Ε και από τις κυβερνητικές θέσεις που κατείχε, οδήγησε στην ανάληψη της διοίκησης της Τ.τ.Ε από τον έως τότε υπό διοικητή της Γεώργιο Μαντζαβίνο, ο οποίος θα παραμείνει στη θέση αυτή μέχρι και το 1955. Μετά την παραίτηση Βαρβαρέσου η πολιτική του εγκαταλείφθηκε, και ακολούθησε μία περίοδος ακόμη μεγαλύτερης νομισματικής αρρυθμίας που κορυφώθηκε το δίμηνο Δεκεμβρίου 1945-Ιανουαρίου 1946. Το διάστημα αυτό η υποτίμηση της δραχμής έλαβε τέτοια έκταση, που κατέστησε μια νέα προσπάθεια σταθεροποίησης (Τ.τ.Ε 1978:254-255).

Η τρίτη κατά σειρά προσπάθεια σταθεροποίησης μέσα σε διάστημα δεκατεσσάρων μηνών πραγματοποιήθηκε με τον αναγκαστικό Νόμο 879 της 25^{ης} Ιανουαρίου 1946. Η ελληνική κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τα προβλήματα που είχαν συσσωρευτεί απευθύνθηκε στην κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας, προκειμένου να ζητήσει την συνδρομή της για την υλοποίηση του σταθεροποιητικού εγχειρήματος. Η συνδρομή της Μεγάλης Βρετανίας προς την Ελλάδα επισημοποιήθηκε με τη Συμφωνία του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1946. Η Συμφωνία του Λονδίνου προέβλεπε τη χορήγηση άτοκου δανείου 10 εκατομμυρίων λιρών στην Ελλάδα από τη Βρετανική Κυβέρνηση, η απόσβεση του οποίου θα άρτυζε από....., ποσό, που σε συνδυασμό με άλλα 15 εκατομμύρια λίρες που θα κατέθετε η ελληνική κυβέρνηση στην τράπεζα της Αγγλίας, θα αποτελούσαν το συνολικό ειδικό συναλλαγματικό κάλυμμα που θα στήριζε τη νέα συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής η οποία σταθεροποιήθηκε στο επίπεδο των 20.000 δραχμών σε σχέση με την λίρα Αγγλίας και αντίστοιχα των 5.000 δραχμών με το αμερικάνικο δολλάριο (Τ.τ.Ε 1978:254-255). Η Βρετανική κυβέρνηση αναλάμβανε επίσης την υποχρέωση να διαγράψει τα χρέη προηγούμενων δανείων, ύψους 46 εκατομμυρίων λιρών, να απελευθερώσει τις ελληνικές συναλλαγματικές καταθέσεις που τηρούνταν στη Βρετανία, να υποστηρίξει τις προσπάθειες της Ελλάδας για την εξασφάλιση δανείων από τη Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, η οποία

είχε ιδρυθεί με βάση τη Συμφωνία του Bretton Woods, να πουλήσει ρουχισμό, πρώτες ύλες και μηχανολογικό εξοπλισμό από τα πλεονάζοντα υλικά του πολέμου, αξία 95 εκατομμυρίων λιρών, καθώς και 12 ακτοπλοϊκών σκαφών. Επιπροσθέτως η Βρετανική πλευρά υποσχόταν, βάσει της Συμφωνίας του Λονδίνου να στηρίζει το ελληνικό αίτημα για την κατάργησή το Δ.Ο.Ε. που επιβλήθηκε στην Ελλάδα το 1898, όπως και να οργανώσει την αποστολή εμπειρογνομόνων για περίοδο διάρκειας από 18 έως 24 μήνες. (Δελιβάνης 1946:140-141), (Σταθάκης 2004:86).

Η ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της, πέραν των όρων που αφορούσαν τη συγκρότηση του συναλλαγματικού αποθέματος και τον καθορισμό, σε χαμηλότερα επίπεδα, των νέων συναλλαγματικών ισοτιμιών της δραχμής, συμφώνησε να περιορίσει βαθμιαία το έλλειμμα του προϋπολογισμού, να σταθεροποιήσει σε νέα επίπεδα τους μισθούς και τα ημερομίσθια, να αυξήσει τις τιμές διάθεσης των εισαγομένων αγαθών που παρείχε η U.N.R.R.A, να καταστήσει ελεύθερη την αγορά συναλλάγματος για την πραγματοποίηση εισαγωγών και την τοποθέτησή του στο εξωτερικό, όπως και να υλοποιήσει συγκεκριμένα μέτρα για την ταχεία ανάκαμψη της γεωργικής και της βιομηχανικής παραγωγής (Δελιβάνης 1946:141), (Σταθάκης 2004:87).

Η πλέον όμως σημαντική διαρρύθμιση που προέβλεπε η Συμφωνία του Λονδίνου, γνωστή και ως Συμφωνία του Τσουδερού-Bevin, που υπήρξαν οι διαπραγματευτές των δύο κρατών, την συγκρότηση της Νομισματικής Επιτροπής, ενός πενταμελούς οργάνου που θα διέθετε απόλυτες αρμοδιότητες όσον αφορά τη ρύθμιση του εκδοτικού προνομίου, δηλαδή της έκδοσης χρήματος, και στο σύνολο της άσκησης της νομισματικής πολιτικής. Η Νομισματική Επιτροπή ιδρύθηκε με το Νόμο 1015 της 9^{ης} Μαρτίου 1946, και ως πρόεδρος της Επιτροπής οριζόταν ο υπουργός Συντονισμού και μέλη της ο υπουργός Οικονομικών ο διοικητής της Τ.τ.Ε και δύο ξένοι εμπειρογνώμονες, ένας άγγλος και ένα αμερικανός με καταστατικό δικαίωμα άσκησης Βέτο στη λήψη αποφάσεων της Επιτροπής αφού οι αποφάσεις της Επιτροπής έπρεπε να λαμβάνονται με ομοφωνία αμφοτέρω. Αν και αρχικά ορίστηκε η διάρκεια λειτουργίας σαν μην υπερβεί τους δεκαοχτώ μήνες, με δυνατότητα παράτασης μέχρι δύο έτη, εντούτοις με τον νόμο 1837152 αποφασίστηκε Νομισματική Επιτροπή να αποτελέσει το μόνιμο φορέα άσκησης της νομισματικής συναλλαγματικής και πιστωτικής πολιτικής της χώρας. Με τον ίδιο νόμο ορίστηκε η συμμετοχή στην Επιτροπή των υπουργών Βιομηχανίας, Εμπορίου και Γεωργίας, ενώ ταυτόχρονα προσετέθη ως μέλος της Επιτροπής ένας τακτικός καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών, ειδικός επί των νομισματικών ζητημάτων (Τ.τ.Ε 1957:11). Τη θέση του καθηγητή-μέλους της Νομισματικής Επιτροπής κατέλαβε ο Ξενοφών Ζολώτας, που θεωρούνταν ως ένας από τους κορυφαίους, σε διεθνές επίπεδο, οικονομολόγος επί θεμάτων νομισματικής πολιτικής. Το 1956 καταργήθηκε η θέση της Επιτροπής τόσο του τακτικού καθηγητή όσο και η θέση του αμερικανικού εμπειρογνώμονα. Ένα χρόνο πριν είχε τερματισθεί και η συμμετοχή στην Επιτροπή του άγγλου εμπειρογνώμονα. Ο καθηγητής Ζολώτας συνέχιζε να αποτελεί όμως μέλος της Επιτροπής με τη νέα του ιδιότητα ως διοικητής της Τ.τ.Ε, θέση που κατέλαβε το 1955.

Η ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής ισοδυναμούσε με σημαντικό περιορισμό της Ελληνικής Εθνικής κυριαρχίας, γεγονός που δηλώνεται από το εύρος και τη σπουδαιότητα των αρμοδιοτήτων που της παραχωρήθηκαν, αλλά κυρίως, και από το δικαίωμα του Βέτο που διέθεταν τα ξένα μέλη της, όπως και από την ταυτόχρονη κατάργηση, που απέρρευε από τη Συμφωνία του Λονδίνου, του Δ.Ο.Ε. κατ' ουσία με τη Συμφωνία του Λονδίνου, πέρα των υπολοίπων διευθετήσεων που προέβλεπε, θεσμοθετήθηκε η αντικατάσταση μιας παρωχημένης μορφής ξένης κηδεμονίας, που συνιστούσε ο Δ.Ο.Ε, με νέα που ανταποκρίνονταν στις σύγχρονες διεθνείς συνθήκες (Χατζηιωσήφ 2003:295).

Η συγκρότηση όμως της Νομισματικής Επιτροπής δεν αποτελούσε τη μόνη διευθέτηση που δρομολογούσε μια μορφή, θεσμικής διείσδυσης του ξένου παράγοντα στην ελληνική οικονομική δομή. Ο αποφασιστικός ρόλος της U.N.R.R.A στη διανομή της συμμαχικής βοήθειας συνιστούσε μια έτερη μορφή ξένης παρέμβασης στην εγχώρια οικονομική πολιτική που η αιτιολόγησή της εδράζεται στην έλλειψη εμπιστοσύνης του ξένου παράγοντα προς την ελληνική κυβέρνηση και τον κρατικό μηχανισμό, αναφορικά με την ορθή κατανομή της συμμαχικής βοήθειας και την έγκαιρη διανομή της στους πραγματικούς της αποδέκτες (Καζάκος 2001:75). Η παρουσία άλλωστε της U.N.R.R.A αποτελούσε τη συνέχεια της έλευσης και δραστηριοποίησης στην Ελλάδα μίας σειράς συμμαχικών αποστολών, πρώτη εκ των οποίων υπήρξε η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή (British Military Liaison) το φθινόπωρο του 1944, ο ρόλος των οποίων ήταν η διαχείριση της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας που αποστέλλονταν στην Ελλάδα από τις σύμμαχες χώρες, η παροχή συμβουλευτικών υπηρεσιών, για την χάραξη της οικονομικής πολιτικής, όπου ενίοτε οι υποδείξεις τους είχαν οιοσδήποτε δεσμευτικό χαρακτήρα για τις εκάστοτε ελληνικές κυβερνήσεις, καθώς και η εν γένει στήριξη, με ποικίλα μέσα και πρακτικές, του αστικού καθεστώτος. Σε κάθε περίπτωση πάντως δεν έλειπαν οι περιπτώσεις ύπαρξης μεγάλων εντάσεων και προστριβών ανάμεσα στους εγχώριους φορείς χάραξης και άσκησης της οικονομικής πολιτικής και τα μέλη των ξένων οικονομικών αποστολών.

Η Συμφωνία του Λονδίνου προέβλεπε επίσης την αποστολή στην Ελλάδα της Βρετανικής Οικονομικής Αποστολής (British Economic Mission-B.E.M), η οποία θα είχε καθοδηγητικό ρόλο στην υλοποίηση του σταθεροποιητικού προγράμματος. Η Βρετανική Οικονομική Αποστολή (B.E.M), θα καταφθάσει στην Ελλάδα το Φεβρουάριο του 1946, ενώ η παρουσία της U.N.R.R.A στην Ελλάδα χρονολογείται ήδη από τον Απρίλιο του 1945.

Η πρώτη δέσμη μέτρων του σταθεροποιητικού προγράμματος του 1946 περιελάμβανε: την ιλιγγιώδη υποτίμηση της δραχμής, η ισοτιμία με το δολλάριο ανήλθε από τις 500 δραχμές, την απελευθέρωση των εισαγωγών, την κατάργηση του φόρου επί του συναλλάγματος για τις εισαγωγές και τη νομιμοποίηση των καταθέσεων σε συνάλλαγμα σε συνδυασμό με τη δυνατότητα αγοράς από κάθε πολίτη συναλλάγματος ίσο με 100 στερλίνες το μήνα. Παράλληλα τα συναλλαγματικά αποθέματα της Τ.τ.Ε αποδεσμεύτηκαν για να στηρίξουν τα παραπάνω μέτρα (Σταθάκης 2004:88). Ακολούθως το ύψος των μισθών καθορίστηκε στο δεκαπλάσιο των προπολεμικών και απαγορεύτηκε οποιαδήποτε αύξησή τους στο επόμενο διάστημα. Εντούτοις μέσω διαφόρων επιδομάτων και παροχών σε είδος ή κυβέρνηση προέβαινε συχνά με έμμεσο τρόπο σε αυξήσεις μισθών επιμέρους ομάδων δημοσίων υπαλλήλων, ενώ στον ιδιωτικό τομέα παρουσιάζονταν σημαντικές διαφοροποιήσεις κατά κλάδο και ειδικότητα, δεδομένου ότι ο προσδιορισμός μισθών και ημερομισθίων αποτελούσε ζήτημα των αποφάσεων που θα λάμβαναν μεμονωμένα οι επιχειρήσεις ή οι κλαδικές ενώσεις. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν οι μέσοι δείκτες μισθών να εμφανίσουν κατά το 1946 αύξηση ύψους 40-50%. Καθώς μάλιστα οι τιμές της ελεύθερης αγοράς παρουσίασαν μηδενικές αυξήσεις και ο δείκτης του κόστους διαβίωσης εμφάνισε αυξήσεις, κατά 10-15%, οι υψηλές ονομαστικές μισθολογικές αυξήσεις οδήγησαν στην σημαντική άνοδο των πραγματικών μισθών (Σταθάκης 2004:88). Πάντως παρά την άνοδό τους οι πραγματικοί μισθοί διατηρήθηκαν αυτή την περίοδο σε επίπεδα σημαντικά χαμηλότερα από αυτά του 1939 (Τ.τ.Ε 1978:26).

Το πιο σημαντικό επίτευγμα της Συμφωνίας του Λονδίνου υπήρξε η εκμηδένιση του πληθωρισμού, παρά τη μη επιβολή οποιουδήποτε έλεγχου τιμών και τον τριπλασιασμό των τιμών τον Ιανουάριο του 1946, μετά τη μεγάλη υποτίμηση της δραχμής. Αξιοσημείωτο ήταν και το γεγονός της υψηλής τιμής διάθεσης των αγαθών που

διανέμονταν με δελτίο, σε σημείο που να προσεγγίζουν τις τιμές της ελεύθερης αγοράς, με αποτέλεσμα, ύστερα από έντονες διαμαρτυρίες, η κυβέρνηση να προβεί στη μείωση των τιμών των αγαθών του δελτίου (Σταθάκης 2004:88).

Κύρια πηγή των δημοσίων εσόδων, όπως ήταν ευνόητο άλλωστε, αποτέλεσαν οι έμμεσοι φόροι, καθώς με ορισμένες τροποποιήσεις επανασυστήθηκε το προπολεμικό σύστημα των έμμεσων φόρων, όπου δίνονταν κυριαρχούσαν οι δασμοί και οι φόροι κατανάλωσης. Ο προϋπολογισμός απεκόμισε σημαντικά έσοδα από την αύξηση των τιμών στα αγαθά του δελτίου διανομής, τους εισαγωγικούς δασμούς, που πάντων ορίστηκαν σε χαμηλά επίπεδα για να αποφευχθεί η ύψωση των τιμών, και τη φορολογία επί της κατανάλωσης ορισμένων βιομηχανικών προϊόντων. Οι άμεσοι φόροι που επιβλήθηκαν υπολογίστηκαν στη βάση των προπολεμικών ενοικίων, που συνιστούσαν μια μορφή φόρου που εισήγαγε ο Βαρβαρέσος, με σαφώς μικρότερους όμως φορολογικούς συντελεστές και αντίστοιχη απόδοση (Σταθάκης 2004:88).

Στο νομισματικό τομέα κυρίαρχες εξελίξεις αποτέλεσαν η ελεύθερη αγοραπωλησία χρυσών λιρών και συναλλάγματος από την Τ.τ.Ε και η σημαντική αύξηση της προσφοράς χρήματος, μέσω του μηχανισμού του εκδοτικού προνομίου, διότι η ρευστότητα των εμπορικών τραπεζών είχε πληγεί καίρια από τον κατοχικό υπερπληθωρισμό και το μετακατοχικό υψηλό πληθωρισμό, καθώς η εμπιστοσύνη προς το εθνικό νόμισμα κλονίστηκε, με αποτέλεσμα να μην εισρέουν αποταμιεύσεις στο τραπεζικό σύστημα. Οι συνθήκες αυτές εμπόδιζαν την ανάπτυξη της αποταμίευσης και τη διοχέτευσή της, μέσω του τραπεζικού συστήματος με παραγωγικές τοποθετήσεις (Τ.τ.Ε 1978:261). Αυτό το χρηματοδοτικό έλλειμμα του πραγματικού τομέα της οικονομίας που χαρακτήριζε την ελληνική οικονομία την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αντιμετωπιζόταν με την προσφυγή του κράτους στο εκδοτικό πρόνομιό και την συνεπακόλουθη διεύρυνση της προσφοράς χρήματος, προκειμένου να χρηματοδοτηθεί η παραγωγική ανασυγκρότηση της χώρας. Κατά το 1946 η σημαντική αύξηση της προσφοράς χρήματος εκδηλώθηκε με αύξηση των πιστώσεων προς το γεωργικό και το βιομηχανικό τομέα, που όμως ελάχιστα επηρέασε τον πληθωρισμό, καθώς αντισταθμίστηκε από την αντιπληθωριστική επίδραση της πώλησης από την Τ.τ.Ε χρυσών λιρών και συναλλάγματος για την πραγματοποίηση εισαγωγών (Σταθάκης 2004:90). Η σχετική σταθεροποίηση της αγοραστικής δύναμης της δραχμής κατά το 1946 αντικατοπτρίζεται, πέραν της πορείας του πληθωρισμού, και από την εξέλιξη της τιμής της χρυσής λίρας, που ενώ αυξανόταν ραγδαία ως τον Ιανουάριο του 1946, τους υπόλοιπους μήνες του ίδιου χρόνου διατηρήθηκε σχεδόν σταθερή (Τ.τ.Ε 1978:259).

Η αξιοσημείωτη νομισματική σταθερότητα που επιτεύχθηκε στη διάρκεια του 1946 οφείλονταν κατά μείζονα λόγο στους συναλλαγματικούς πόρους, που η Ελλάδα είχε κατορθώσει να διατηρήσει και επαυξήσει κατά το 1945 χάρη στην πολιτική του Βαρβαρέσου. Ειδικότερα η απαγόρευση των ιδιωτικών εισαγωγών κατά το 1945 και η υποχρεωτική κατάθεση των εμβασμάτων στην Τ.τ.Ε, συνετέλεσαν στην ενίσχυση του συναλλαγματικού καλύμματος της Τ.τ.Ε. Προς την κατεύθυνση της διατήρησης και ισχυροποίησης του συναλλαγματικού αποθέματος της χώρας μεταπολεμικά λειτούργησαν καταλυτικά και οι αποφάσεις του Βαρβαρέσου κατά τη διάρκεια της κατοχής όπου αφενός διαφύλαξε στο ακέραιο τα αποθέματα συναλλάγματος και χρυσών λιρών που διέθετε η χώρα μεταφέροντας τα αποθέματα αυτά στο Λονδίνο, και αφετέρου με την φορολόγηση των ελλήνων εφοπλιστών και την εκμίσθωση του ελληνόκτητου εμπορικού στόλου στην κυβέρνηση της Μεγάλης Βρετανίας για την κάλυψη των μεταφορικών αναγκών που γέννησε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Το ύψος των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας κυμαίνονταν τον Ιανουάριο του 1946 στα 238 εκατομμύρια δολάρια, χωρίς στο ποσό αυτό να υπολογίζονται το δάνειο των 40 εκατομμυρίων δολλαρίων που χορήγησε η Βρετανία για την υποστήριξη της δραχμής,

χρήματα τα οποία παρέμειναν όμως σε μεγάλο βαθμό δεσμευμένα, όπως επίσης και τα περίπου 70 εκατομμύρια δολλάρια που χορηγήθηκαν από τις Η.Π.Α ως πιστώσεις για την αγορά πλεονάζοντος στρατιωτικού υλικού και των πλοίων τύπου Λίμπερτυ (Σταθάκης 2004:93).

Η πολιτική στήριξης της δραχμής μέσω της αγοραπωλησίας χρυσών λιρών και συναλλάγματος είχε ως τίμημα την δραματική συρρίκνωση των αποθεμάτων σε χρυσό και συνάλλαγμα. Στο τέλος του έτους είχαν εξαντληθεί τα διαθέσιμα δολλάρια και οι στερλίνες και το 1/3 των αποθεμάτων άγγιξε κατά τη διάρκεια του 1946 τα 90 εκατομμύρια δολλάρια, διαμορφώνοντας το σύνολο των αποθεμάτων περίπου στα 170 εκατομμύρια δολλάρια, μετά τις συναλλαγματικές και τις εισροές που υπήρξαν από τις εξαγωγές και τα μεταναστευτικά εμβάσματα κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους. Από το σύνολο του ποσού αυτού όμως υπήρχε η δυνατότητα διάθεσης στο τέλος του έτους μόλις 11 εκατομμυρίων δολλαρίων, καθώς το Δεκέμβριο του ίδιου έτους επιβλήθηκαν περιορισμοί στην χρήση δολλαρίων για εισαγωγές, εξαιτίας της μεγάλης πτώσης που σημειώθηκε κατά τη διάρκεια του 1946 στα συναλλαγματικά αποθέματα (Σταθάκης 2004:93).

Στην πρώτη μεταπολεμική του έκθεση προς τους μετόχους της Τ.τ.Ε, ο διοικητής της Γεώργιος Μαντζαβίνος υπογράμμισε το γεγονός ότι παρά τη σημαντικότερη μείωση του συναλλαγματικού αποθέματος για τη στήριξη της δραχμής, δεν κατέστη δυνατή η εξάλειψη της χρυσοφιλίας, δηλαδή η διαδομένη πρακτική χρησιμοποίησης στις συναλλαγές χρυσών λιρών, αλλά και οι κερδοσκοπικές τακτικές που αναπτύσσονται με βάση τη χρυσή λίρα, φαινόμενα που υπέσκαπταν την αγοραστική δύναμη της δραχμής και κλόνιζαν την εμπιστοσύνη του κοινού προς το εθνικό νόμισμα (Τ.τ.Ε 1978:257-258). Ενδεικτικό της εξαιρετικά μεγάλης μείωσης των συναλλαγματικών αποθεμάτων είναι ότι το 1946 αποτέλεσε τη χρονιά με την υψηλότερη αναλογικά κατανάλωση συναλλαγματικών πόρων για όλη την περίοδο '44-'53. Η καθαρή συναλλαγματική εισροή για την στήριξη της ελληνικής οικονομίας ανήλθε την ίδια χρονιά στα 260 εκατομμύρια δολλάρια, αποτελώντας την μεγαλύτερη συνεισφορά συναλλαγματικών πόρων για όλο το χρονικό διάστημα '44-'53. Κατά συνέπεια ήταν η χρήση αυτών των συναλλαγματικών πόρων που επέτρεψε την αύξηση του εθνικού εισοδήματος και της κατανάλωσης, την παράλληλη άνοδο των εισαγωγών και της εγχώριας παραγωγής, όπως και την συγκρότηση του πληθωρισμού, παρά την αύξηση της κυκλοφορίας του χρήματος (Σταθάκης 2004:95).

Η κρίση που σημειώθηκε στα συναλλαγματικά διαθέσιμα της χώρας οδήγησε τα ξένα μέλη της Νομισματικής Επιτροπής να καταρτίσουν ένα πρόγραμμα «ελεγχόμενων εισαγωγών» και ταυτόχρονα να αποφασιστεί η άτυπη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της Νομισματικής Επιτροπής στον τομέα της χρήσης συναλλάγματος για εισαγωγές (Σταθάκης 2004:95). Ταυτόχρονα η Βρετανική επιρροή στη διαμόρφωση της ελληνικής οικονομικής πολιτικής άρχισε να φθίνει ραγδαία, καθώς ήδη από τα μέσα του '46 στη διάρκεια της επίσκεψης του πρωθυπουργού Τσαλδάρη στο Λονδίνο, όπου προσκόμισε το σχέδιο ενός πενταετούς προγράμματος ανασυγκρότησης αξίας 6 δισεκατομμυρίων δολλαρίων, η Βρετανική κυβέρνηση υποδείκνυε τις Η.Π.Α ως το νέο αρωγό της οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα σηματοδοτήθηκε με την μεταβίβαση της ευθύνης για τη χορήγηση της βοήθειας προς την Ελλάδα από την αποκλειστικά Βρετανική Στρατιωτική Υπηρεσία (ML) στην U.N.R.R.A των Ηνωμένων Εθνών τον Απρίλιο του 1945 όπου η αμερικανική επιρροή ήταν κυρίαρχη (Χατζηωσήφ 2003:96). Η οριστικοποίηση της ανάληψης της ευθύνης των Η.Π.Α για την χορήγηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την στήριξη του αστικού καθεστώτος πραγματοποιήθηκε με την ανακοίνωση της επιστολής porter στην Ελλάδα στις αρχές Δεκεμβρίου του '46, προκειμένου να μελετήσει επί τόπου την οικονομική

κατάσταση της χώρας και να αποτιμήσει τις ανάγκες για τη χορήγηση βοήθειας. Το ίδιο μήνα η U.N.R.R.A ολοκλήρωσε το πρόγραμμά της στην Ελλάδα, πριν την τυπική της αποχώρηση από την χώρα που είχε προσδιοριστεί τον Απρίλιο του '47. Στο διάστημα των δύο περίπου ετών της παραμονής της είχε δαπανήσει περίπου 350 εκατομμύρια δολάρια για τις εισαγωγές αγαθών και παραγωγικού εξοπλισμού.

Η πολιτική που εφαρμόστηκε το '46 ως απόρροια της Συμφωνίας του Λονδίνου παρά τα θετικά αποτελέσματα που εμφάνισε στο πεδίο αντιμετώπισης των πληθωριστικών πιέσεων οδήγησε στη σημαντική μείωση των πολύτιμων συναλλαγματικών πόρων χωρίς να σημειωθεί μία θεαματική άνοδος παραγωγής. Το καθαρό Εθνικό Εισόδημα του 1946 υπερέβαινε ελαφρά το 50% του αντίστοιχου εισοδήματος του 1938, με την υστέρηση να πλήττει όλους τους τομείς της οικονομίας, ενώ οι πραγματικές αμοιβές των μισθωτών ήταν κατά 20% περίπου κατώτερες από της προπολεμικής περιόδου (Χατζηιωσήφ 2003:297). Επιπλέον η πολιτική της διάθεση μεγάλου μέρους του συναλλαγματικού αποθέματος για τη στήριξη της δραχμής εξυπηρετούσε τις ευρύτερες στοχεύσεις, και πιο συγκεκριμένα την πολιτική σταθεροποίηση του αστικού καθεστώτος. Η πώληση συναλλάγματος και χρυσών λιρών, σε συνδυασμό με την εγκατάλειψη της φορολόγησης των κατοχικών κερδών, επέτρεψαν τη παγίωση της οικονομικής ισχύος όσων είχαν επωφεληθεί οικονομικά στη διάρκεια της ανώμαλης κατοχικής περιόδου, όπως και όσων βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση στη μεταπολεμική αγορά. Η οικονομική και πολιτική σταθεροποίηση της αστικής τάξης δρομολόγησε την επανάκτηση της συνοχής του αστικού καθεστώτος, γεγονός καίριας σημασίας για την έκβαση του εμφυλίου πολέμου, το αποτέλεσμα του οποίου καθόρισε αποφασιστικά το χαρακτήρα και τις δομές της μετεμφυλιακής αστικής κυριαρχίας.

4.3.1. ΤΑ ΟΡΓΑΝΑ ΑΣΚΗΣΗΣ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΣΥΝΑΛΛΑΓΜΑΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η μεγάλη στενότητα διαθεσίμων στο τραπεζικό σύστημα, που συνεπαγόταν σχεδόν πλήρη εξάρτησή του από κεφαλαία του εκδοτικού προνομίου, δημιούργουσε συγχρόνως την ανάγκη αναδιοργάνωσης του πιστωτικού μηχανισμού έτσι ώστε να εξασφαλίζεται η ορθολογική κατανομή των περιορισμένων πόρων και ενιαία κατεύθυνση κατά την άσκηση της πιστωτικής πολιτικής.

Η συγκρότηση της Νομισματικής Επιτροπής με την Συμφωνία του Λονδίνου, παρά το ότι καθόριζε μια εξαιρετικά βραχεία χρονική περίοδο λειτουργίας, εντούτοις δρομολόγησε ένα θεσμικό status quo στη χάραξη θεμελιωδών συνιστωσών της μακροοικονομικής πολιτικής, που με τις διάφορες προσθήκες και τροποποιήσεις που πραγματοποιήθηκαν την πρώτη μεταπολεμική περίοδο διαμόρφωσαν το μεταπολεμικό θεσμικό καθεστώς σχεδιασμού και άσκησης της μακροοικονομικής πολιτικής.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τη Συμφωνία του Λονδίνου μια σειρά νέων νόμων και διαταγμάτων διεύρυναν και εξειδίκευσαν τις αρμοδιότητες της Νομισματικής Επιτροπής, επεκτείνοντας παράλληλα το χρονικό διάστημα λειτουργίας των υποεπιτροπών και άλλων εξαρτημένων οργάνων που συναποτελούσαν το ισχυρότερο κέντρο λήψης αποφάσεων σε θέματα νομισματικής, πιστωτικής και συναλλαγματικής πολιτικής ως την κατάργηση της Νομισματικής Επιτροπής το 1982, μετά την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ).

Οι αρμοδιότητες της Νομισματικής Επιτροπής περιελάμβαναν την άσκηση της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής καθώς και, σε μεγάλο βαθμό, την ευθύνη για τη χάραξη της πολιτικής του ισοζυγίου πληρωμών. Ειδικότερα η Νομισματική Επιτροπή κατείχε τον έλεγχο του συνολικού όγκου των πιστώσεων και της κατανομής τους ανά

κλάδο, την άσκηση της πολιτικής επιτοκίων επί των χορηγήσεων και των καταθέσεων, την ευθύνη για την άσκηση της πολιτικής στην αγορά χρυσού καθώς και της συναλλαγματικής πολιτικής. Επιπλέον η Νομισματική Επιτροπή διέθετε την καταστατική εξουσία στον έλεγχο επί του εκδοτικού προνομίου, γεγονός που σήμαινε ότι οποιαδήποτε νέα έκδοση χρήματος καθίστατο δυνατή μόνο κατόπιν έγκρισης της από την Επιτροπή (Τ.τ.Ε 1957:19-20).

Από το 1950 η Νομισματική Επιτροπή ενέταξε στους κόλπους των αρμοδιοτήτων της την διαχείριση των διαθεσίμων των Ν.Π.Δ.Δ και των Ασφαλιστικών ταμείων (Τ.τ.Ε 1957:20). Συγκεκριμένα ο εν λόγω Νόμος προέβλεπε τη συγκέντρωση των καταθέσεων των Ν.Π.Δ.Δ και των ασφαλιστικών, που στο τέλος του 1950 αντιπροσώπευαν ποσοστό 57% του συνόλου καταθέσεων, αποτελώντας το μεγαλύτερο μέρος του συνόλου της αποταμίευσης που συγκεντρωνόταν στο τραπεζικό σύστημα, στην Τ.τ.Ε, αποστερώντας ταυτόχρονα το προνόμιο της αποκλειστικής διαχείρισης, των καταθέσεων αυτών από την Ε.Τ.Ε, η οποία βάσει παλαιότερης συμφωνίας θα διατηρούσε αυτό το προνόμιο μέχρι το 1950. Ο αναγκαστικός Νόμος 1611 της 31^{ης} Δεκεμβρίου όριζε ότι τα χρηματικά διαθέσιμα των οργανισμών αυτών θα κατατίθενται εφεξής στην Τ.τ.Ε, η οποία θα τα χρησιμοποιεί για τη χρηματοδότηση της οικονομίας μέσω του τραπεζικού συστήματος. Η Τ.τ.Ε δεν θα αποκόμιζε κανένα κέρδος, αφού για τις καταθέσεις αυτές θα κατέβαλε τους ίδιους τους τόκους που θα εισέπραττε από τις τράπεζες στις οποίες θα τις διοχέτευε. Όλες οι καταθέσεις των Ν.Π.Δ.Δ και των ασφαλιστικών ταμείων που υπήρχαν ως τις 31 Δεκεμβρίου 1950 στις άλλες τράπεζες θα μεταφέρονταν στην Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978:319-320). Το ύψος του τόκου και τους εκάστοτε σκοπούς και όρους των επενδύσεων που θα χρηματοδοτούνταν από τα κεφάλαια των Ν.Π.Δ.Δ και των ασφαλιστικών ταμείων, μέσω του τραπεζικού συστήματος, θα καθορίζονταν από τη Νομισματική Επιτροπή (Αντζουλάτος 1967:135). Μ' αυτή τη ρύθμιση οι νομισματικές αρχές έθεταν υπό τον έλεγχό τους μια βασική πηγή κεφαλαίων για τη χρηματοδότηση της οικονομίας.

Η νομοθετική ρύθμιση που αφορούσε τις καταθέσεις των Ν.Π.Δ.Δ και των ασφαλιστικών αποτελούσε σε πρόταση του Delos Johns αντιπροέδρου της Federal Reserve Bank of Kansas City, ο οποίος είχε κληθεί από την ελληνική κυβέρνηση και τη Νομισματική επιτροπή προκειμένου να μελετήσει τη συνολική λειτουργία του ελληνικού τραπεζικού συστήματος, ώστε να ληφθούν μέτρα για την αναδιοργάνωσή του και τον αποτελεσματικότερο έλεγχο της πίστης. Ο Delos Johns υπέβαλε την σχετική εισηγητική του έκθεση στο διοικητή της Τ.τ.Ε τον Ιούνιο του 1950. Σ' αυτήν εκτός των προτάσεων του για τις καταθέσεις των Ν.Π.Δ.Δ και των ασφαλιστικών ταμείων που οδήγησαν στο Νόμο 1611/50, περιλαμβάνονταν και η διεύρυνση και η συστηματοποίηση του ελέγχου της Νομισματικής Επιτροπής στο τραπεζικό σύστημα. Ο στόχος αυτός επιδιώχθηκε με τον αναγκαστικό Νόμο 1665 που δημοσιεύτηκε στις 27 Ιανουαρίου του 1951. Με αυτό το νόμο ρυθμίστηκε ο τρόπος παρακολούθησης και ελέγχου όλων των τραπεζών που λειτουργούν σαν ήδη ή θα ιδρύονταν στο μέλλον. Καθιερώθηκε επιπλέον ότι για να ιδρυθούν στο εξής νέες τράπεζες ή νέα υποκαταστήματα έπρεπε να δοθεί ειδική άδεια από τη Νομισματική Επιτροπή, ενώ ο νόμος περιελάμβανε επίσης και διατάξεις που αφορούσαν τις κυρώσεις και τα κατασταλτικά μέτρα που θα είχε στη διάθεσή της η Νομισματική Επιτροπή για να είναι σε θέση να ασκεί αποτελεσματικότερο έλεγχο (Τ.τ.Ε 1978:319-320). Επίσης υπόδειξη της έκθεσης Johns αποτέλεσε και η συμμετοχή στη Νομισματική Επιτροπή ενός έλληνα εμπειρογνώμονα σε θέματα νομισματικής πολιτικής που έπρεπε να είναι καθηγητής των οικονομικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Τη θέση αυτή κατέλαβε με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου ο πρώην συνδιοικητής της Τ.τ.Ε Ξενοφών Ζολώτας (Τ.τ.Ε 1978:320-321). Προς εφαρμογή του 1651/51 ιδρύθηκε στην Τ.τ.Ε η Γενική Επιθεώρηση Τραπεζών, που αποτέλεσε ένα όργανο

ελέγχου της πίστης επιφορτισμένο να διενεργεί, εκτός από το γενικό περιοδικό έλεγχο των τραπεζών, και ειδικούς ελέγχους ορισμένων κατηγοριών τραπεζικών εργασιών (Τ.τ.Ε 1978:321).

Έτερο όργανο που υποβοηθούσε τη Νομισματική Επιτροπή στο έργο της ήταν η Επιτροπή Πιστώσεων, στην οποία προήδρευε ο διοικητής της Τ.τ.Ε και απαρτιζόνταν από ανώτερα στελέχη της Τ.τ.Ε, τους υπουργούς Εθνικής Οικονομίας και Εφοδιασμού, καθώς και από εκπροσώπους των τραπεζών και των παραγωγικών τάξεων. Αποστολή της Επιτροπής Πιστώσεων ήταν η εξέταση της οικονομικής κατάστασης των κυριότερων βιομηχανικών και βιοτεχνικών επιχειρήσεων και η κατάρτιση προγράμματος ορθολογικής χρηματοδότησής τους εντός των ορίων που επέτρεπαν τα περιορισμένα διαθέσιμα κεφάλαια. Η Επιτροπή Πιστώσεων διέθετε γνωμοδοτικές αρμοδιότητες ως προς τη σκοπιμότητα κάθε χρηματοδότησης προς τις βιομηχανικές και βιοτεχνικές επιχειρήσεις. Πιστώσεις στη βιομηχανία η Επιτροπή χορηγούσε μόνο για την κάλυψη αναγκών σε πρώτες ύλες και καύσιμα και για επισκευές που δεν απαιτούσαν μεγάλη δαπάνη. Οι επιχειρήσεις που διέθεταν την οικονομική δυνατότητα ή αποθέματα από έτοιμα προϊόντα, ή τα προϊόντα τους δεν ήταν βασικής σημασίας, όπως και οι βιομηχανίες που οι εγκαταστάσεις τους είχαν καταστραφεί εντελώς ή απαιτούνταν σοβαρές δαπάνες για επισκευές και ανακαινίσεις (Τ.τ.Ε 1978:268). Ειδικότερα για τη χρηματοδότηση της βιοτεχνίας ιδρύθηκε στην Τ.τ.Ε, με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής τον Σεπτέμβριο του 1949, η Επιτροπή βιομηχανικών πιστώσεων. Σκοπός του οργάνου αυτού αποτελούσε η ενίσχυση και η ανάπτυξη των πολυάριθμων μικρών βιοτεχνικών επιχειρήσεων που ήταν σε θέση να δώσουν σημαντική ώθηση στην αύξηση της παραγωγής (Τ.τ.Ε 1978:305).

Της ίδρυσης όλων των προαναφερθέντων οργάνων νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής προηγήθηκε η σύσταση του Κυβερνητικού Οικονομικού Συμβουλίου (Κ.Ο.Σ.), που ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1945 με πρόεδρο τον υπουργό Συντονισμού και μέλη τους υπουργούς των οικονομικών υπουργείων και το διοικητή της Τ.τ.Ε. Το Κ.Ο.Σ. αποφάσιζε τους γενικούς όρους χρηματοδότησης ορισμένων δραστηριοτήτων που παρακολουθούνταν άμεσα από το κράτος και χρηματοδοτούνταν από την Τ.τ.Ε, δραστηριότητες που σχετίζονταν με τη γεωργική παραγωγή και κυρίως με τα βασικά εξαγωγίμα αγροτικά προϊόντα όπως ο καπνός και η σταφίδα (Τ.τ.Ε 1978:268). Οι αποφάσεις των οργάνων αυτών καθόριζαν την κατεύθυνση της πιστωτικής πολιτικής που η Τ.τ.Ε ασκούσε σε συνεχή επαφή με την κυβέρνηση και τις ξένες οικονομικές αποστολές που λειτουργούσαν στην Ελλάδα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50.

Λίγους μήνες μετά την ίδρυσή της η Νομισματική με απόφασή της στις 14 Αυγούστου 1946, επισημοποίησε τους κανόνες χρηματοδότησης που η Τ.τ.Ε και η Επιτροπή Πιστώσεων εφάρμοζαν ως τότε στην πράξη, αλλά και θα αποτελούσαν τις κατευθυντήριες γραμμές της πιστωτικής πολιτικής εφεξής. Συγκεκριμένα οι κανόνες αυτοί καθορίστηκαν και με βάση τις ακόλουθες αρχές: α) να είναι η πίστωση παραγωγική, β) να έχει την απαιτούμενη ρευστότητα, γ) να συμμετέχει ο πιστολήπτης με δικά του κεφάλαια για την πραγματοποίηση του χρηματοδοτούμενου σκοπού και δ) να μην παρέχεται πίστωση ή να περιορίζεται το χορηγούμενο ποσό όταν ο πιστολήπτης είναι σε θέση να καλύψει την ανάγκη σε κεφάλαια στο σύνολο ή εν μέρει με δικά του διαθέσιμα (Τ.τ.Ε 1978:269).

Η αιτιολογική βάση για τη συγκρότηση ενός οργάνου όπως η Νομισματική Επιτροπή, η οποία διέθετε και σε συνδυασμό με τα επικουρικά όργανα που είχαν συσταθεί για να υποβοηθούν το έργο της, ένα εξαιρετικά ευρύ πεδίο αρμοδιοτήτων, ερείδονταν, κατά τον καθηγητή Ζολώτα, στα προβλήματα και τις δυσχέρειες επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης που αντιμετώπιζον οι αναπτυσσόμενες οικονομίες (Ζολώτας 1964:77), επομένως και η ελληνική. Σε οικονομίες που βρίσκονται

στη φάση της ανάπτυξης η επίτευξη του διττού στόχου της νομισματικής σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης, στόχευση που αποτελούσε τον θεμελιώδη και εκπεφρασμένο προσανατολισμό των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής και κυρίαρχα της Τ.τ.Ε, είναι δυσχερέστερη σε σχέση με τις αναπτυγμένες οικονομίες. Αυτό αιτιολογείται στη βάση της υστέρησης των αναπτυσσόμενων οικονομιών έναντι των αναπτυγμένων όσον αφορά στο κόστος άντλησης χρηματικών πόρων για την υλοποίηση παραγωγικών επενδύσεων, το χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης του ανθρώπινου δυναμικού και την ύπαρξη του κατάλληλου θεσμικού περιβάλλοντος και διοικητικών δομών που ευνοούν και υποβοηθούν την ταχεία οικονομική άνοδο μια χώρας. Ως εκ τούτου, στις λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες απαιτείται η στενή και συντονισμένη συνεργασία μεταξύ όλων των φορέων σχεδιασμού και άσκησης της οικονομικής πολιτικής. Επί τη βάση αυτών των απόψεων ο Ξ. Ζολώτας υπογράμμισε με ιδιαίτερη έμφαση το γεγονός της ύπαρξης παρόμοιων οργάνων μικτής σύνθεσης, όπως η Νομισματική Επιτροπή, σε πολλές δυτικοευρωπαϊκές χώρες, που η συγκρότησή της υπαγορευόταν από την διαρκώς αυξανόμενη ανάγκη εναρμόνισης της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής με την δημοσιονομική πολιτική (Ζολώτας 1964:77).

Αναφορικά με την περίπτωση της Ελλάδας ο Ζολώτας υποστήριξε ότι ο ρόλος της Νομισματικής Επιτροπής προσλάμβανε ακόμη μεγαλύτερη σημασία, δεδομένου ότι δεν υφίσταντο προκαθορισμένα πλαίσια άσκησης της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, όπως υπήρχαν στα άλλα ευρωπαϊκά κράτη (Ζολώτας 1978:77). Στην Ελλάδα η απουσία ενός νομισματικοπιστωτικού ρυθμιστικού πλέγματος που καθόριζε τα ποσοστά των υποχρεωτικών ρευστών διαθεσίμων των τραπεζών, τα ανώτατα όρια του κρατικού δανεισμού από την Τ.τ.Ε, τα κατώτατα όρια των συναλλαγματικών αποθεμάτων κ.λπ., ενέτεινε την ανάγκη για την συγκρότηση ενός κομβικού οργάνου όπως ήταν η Νομισματική Επιτροπή. Η έλλειψη των σχετικών νομοθετικών περιορισμών προσέδιδε μεν ευελιξία και προσαρμοστικότητα στα εκάστοτε ληφθέντα μέτρα, εκ παραλλήλου όμως καθιστούσε αναγκαία την δημιουργία ενός οργάνου μικτής σύνθεσης μέσω του οποίου θα συμβιβαζόταν οι επιδιώξεις των πολιτικών φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής προς τις γενικότερες απαιτήσεις της νομισματικής σταθερότητας και της συνεχούς διαδικασίας ανάπτυξης (Ζολώτας 1978:77).

Συνεπώς η σύσταση της Νομισματικής Επιτροπής προσέβλεπε στη διαμόρφωση μιας πιστωτικής πολιτικής που πέραν του πρωταρχικού στόχου της νομισματικής σταθερότητας, θα προσανατολιζόταν στην εξασφάλιση μιας επαρκούς προσφοράς κεφαλαίων, προκειμένου να ικανοποιηθεί η ζήτηση των ιδιωτικών επιχειρήσεων, η οποία αναμενόταν ότι θα παρουσίαζε μεγάλη αύξηση λόγω των γενικότερων συνθηκών που ευνοούσαν την ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών, αλλά και της εκτεταμένης παροχής κινήτρων στην οποία θα προέβαιναν οι αρμόδιοι οικονομικοί φορείς.

Σ' αυτό το πλαίσιο η Νομισματική Επιτροπή θα σχεδίαζε και θα έθετε σε εφαρμογή μια σειρά ποσοτικών και ποιοτικών περιορισμών και ελέγχων, που αποσκοπούσαν αφενός στην βέλτιστη αξιοποίηση των διαθέσιμων χρηματικών πόρων προς την επιθυμητή κατεύθυνση, που δεν ήταν άλλη από την υλοποίηση επενδύσεων που θα τόνωναν την παραγωγική δραστηριότητα και ικανότητα της οικονομίας και αφετέρου στην αποθάρρυνση μη παραγωγικών δραστηριοτήτων, όπως η κατανάλωση, που θα μπορούσαν να δημιουργήσουν πρόσφορο έδαφος για την πυροδότηση μιας πληθωριστικής διαδικασίας.

4.4. ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΡΟΥΜΑΝ ΚΑΙ Η ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΑΠΟΣΤΟΛΗ (Α.Μ.Α.Γ) ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Στις 12 Μαρτίου του '47 ο πρόεδρος των Η.Π.Α. Χάρρυ Τρούμαν (Harry Truman) ζητά από το αμερικάνικο Κογκρέσο 400 εκατομμύρια δολάρια για τη χορήγηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα και την Τουρκία. Η προσφορά της βοήθειας σ' αυτές τις χώρες εντάσσονταν στο δόγμα της πολιτικής της ανάσχεσης (policy of containment), πολιτική που υιοθετούσε την άποψη της διαίρεσης της ευρωπαϊκής ηπείρου σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, όπου εν πολύς το δυτικό και νότιο τμήμα της Ευρώπης θα εισερχόταν στη σφαίρα της αμερικανικής επιρροής και η ανατολική Ευρώπη στη Σοβιετική σφαίρα επιρροής. Σ' αυτό το πλαίσιο στρατηγικής η Ελλάδα και η Τουρκία αποκτούσαν για την αμερικανική εξωτερική πολιτική εξέχουσα σημασία καθώς βρίσκονταν γεωγραφικά στο μαλακό υπογάστριο της Σοβιετικής Ένωσης, ιδιαίτερα η Τουρκία που συνόρευε με την Σοβιετική Ένωση, και αποτελούσαν ως εκ τούτου το ανάχωμα της αμερικανικής στρατιωτικής και εξωτερικής πολιτικής στην επέκταση της κομμουνιστικής απειλής, που συνιστούσε η Σοβιετική Ένωση, στην νευραλγική περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Ταυτόχρονα η εκδήλωση της πρόθεσης των Η.Π.Α. να αναλάβουν οικονομικές και στρατιωτικές πρωτοβουλίες, προκειμένου να υποστηρίξουν οποιοδήποτε καθεστώς βρισκόταν υπό «κομμουνιστική απειλή» σε οποιοδήποτε του πλανήτη, αποκρυστάλλωνε και αποσαφηνίζει τις επιδιώξεις των Η.Π.Α. στο σύνολο του πλανήτη και προσδιόριζε τον προσανατολισμό του παγκόσμιου αμερικάνικου πολιτικοστρατιωτικού δόγματος που έγινε ευρύτερα γνωστό ως «Δόγμα Τρούμαν» (The Truman Doctrine). Σύμφωνα με το Δόγμα Τρούμαν οι Η.Π.Α. θα έπρεπε να υποστηρίξει ακόμα και αυταρχικά καθεστώτα που τελούσαν υπό τον κίνδυνο της κομμουνιστικής απειλής, θέτοντας σε δεύτερη μοίρα την δημοκρατικότητα του καθεστώτος ως στοιχείο από το οποίο θα εξαρτιόταν η λήψη οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας από τις Η.Π.Α.

Στην περίπτωση της Ελλάδος επιστρατεύτηκαν από την κυβέρνηση των Η.Π.Α. στοιχεία, προκειμένου να πεισθεί το Κογκρέσο να εγκρίνει την αποστολή οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στην Ελλάδα, που ελάχιστη σχέση είχαν με την ελληνική πραγματικότητα. Η αμερικανική κυβέρνηση εμφάνισε ως ορατή και άμεση την απειλή επέμβασης της Σοβιετικής Ένωσης στην Ελλάδα και την επιβολή του κομμουνιστικού καθεστώτος στην Αθήνα, και ως πιθανή αλλά και ικανή να επιβληθεί, μια κομμουνιστική εξέγερση στη χώρα (Σταθάκης 2004:142). Στη ρητορική που ανέπτυξε ο πρόεδρος Τρούμαν στην ομιλία του προς το Κογκρέσο, οι στόχοι της αμερικανικής βοήθειας δεν εξαντλούνταν στην συντριβή της κομμουνιστικής απειλής, αλλά ως στόχος τέθηκε η δημιουργία μιας «αυτοσυντήρητης δημοκρατίας» (Σταθάκης 2004:144). Ο όρος αυτός συμπύκνωνε τη διττή στόχευση της αμερικανικής επέμβασης στην Ελλάδα που ήταν αφενός η εδραίωση ενός αστικού δημοκρατικού θεσμικού πλαισίου και αφετέρου η ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα, η έννοια της «αυτοσυντήρητης δημοκρατίας» αναφερόταν στη δυνατότητα της ελληνικής οικονομίας να επιβιώνει χωρίς την παροχή ξένης βοήθειας και να διασφαλίζει στον πληθυσμό της ένα ικανοποιητικό επίπεδο διαβίωσης. Η επίτευξη αυτού του στόχου θα απομάκρυνε, κατά τον πρόεδρο Τρούμαν, την πιθανότητα αναβίωσης της κομμουνιστικής απειλής στο μέλλον (Σταθάκης 2004:144).

Η αποστολή της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα στο πλαίσιο του Δόγματος Τρούμαν επισημοποιήθηκε με την Ελληνοαμερικανική Συμφωνία του Ιουνίου του '47, η οποία προέβλεπε την παραχώρηση αποφασιστικών αρμοδιοτήτων στην αμερικανική οικονομική αποστολή στους τομείς της νομισματικής και δημοσιονομικής αποστολής, τον πλήρη έλεγχο του εξωτερικού εμπορίου και έμμεσα τη δυνατότητα επιβολής Βέτο στο

σύνολο της οικονομικής πολιτικής, θεσμοθετώντας κατ' ουσία καθεστώς εξάρτησης για τη χώρα από την αμερικανική οικονομική αποστολή. Με τη θεσμοθέτηση αυτού του πλαισίου ελέγχου οι Η.Π.Α. διαμόρφωναν ένα ιδιόμορφο δυαδικό καθεστώς παρουσίας στην Ελλάδα. Η αμερικανική οικονομική αποστολή και η αμερικανική πρεσβεία αποτελούσαν δύο παράλληλους φορείς άσκησης της αμερικανικής επέμβασης στην Ελλάδα, με την πρώτη να έχει την ευθύνη πραγμάτωσης των οικονομικών και στρατιωτικών στόχων της αμερικανικής πολιτικής, και την πρεσβεία να διατηρεί τις παραδοσιακές πολιτικές της αρμοδιότητες (Σταθάκης 2004:144-145).

Η αμερικανική οικονομική αποστολή (American Mission For Aid to Greece-A.M.A.G) θα καταφθάσει στην Ελλάδα τον Ιούνιο του 1947, αριθμώντας 700 μέλη, εκ των οποίων 300 αμερικανοί, και επικεφαλής τον Dwight Chriswold. Η δομή της A.M.A.G διακρινόταν στο στρατιωτικό και πολιτικό σκέλος, διάκριση που προέκυπτε από τις διττές αρμοδιότητες της αποστολής. Εντούτοις στο στρατιωτικό τομέα η αμερικανική παρουσία είχε συμβουλευτικό χαρακτήρα, στον οικονομικό τομέα οι συμφωνίες των δύο κυβερνήσεων προέβλεπαν ειδικό καθεστώς λειτουργίας για την A.M.A.G με εκτεταμένες αρμοδιότητες στη διαχείριση των οικονομικών υποθέσεων της χώρας. Στη βάση αυτού του πλαισίου ελέγχου συγκροτήθηκαν τμήματα που κάλυπταν το σύνολο των βασικών τομέων οικονομικής παρέμβασης που αφορούσαν τα δημόσια οικονομικά, τη γεωργία, τη βιομηχανία, το εμπόριο, την εργασία, τη δημόσια υγεία και την ανασυγκρότηση. Στην ουσία η δομή της A.M.A.G εμφάνιζε πλήρη αντιστοιχία με τις πολιτικές δομές διακυβέρνησης της χώρας (Σταθάκης 2004:164). Αυτό άλλωστε υποδηλώνεται και από το ότι κατά τη διάρκεια του '48, κάθε τμήμα της A.M.A.G θα αποκτούσε άμεσες σχέσεις με τον αντίστοιχο τομέα ή υπουργείο της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς σε κάθε υπουργείο τοποθετήθηκαν υπάλληλοι της A.M.A.G ως ειδικοί σύμβουλοι για την επίβλεψη του κρατικού προϋπολογισμού, των δημοσίων έργων, τη διαχείριση των προμηθειών κ.λπ. Αυτή η εξέλιξη υποδήλωνε την αμεσότητα του ελέγχου που επιδίωκε να εγκαθιδρύσει η A.M.A.G.

Η πολιτική και οι δράσεις που ανέπτυξε η A.M.A.G βασίστηκαν εν πολλύς στην έκθεση που συνέταξε η Επιτροπή Porter. Η Επιτροπή Porter που κατέφθασε στην Ελλάδα τον Ιανουάριο του 1947, ενόψει της εξαγγελίας του Δόγματος Τρούμαν, είχε αναλάβει τη μελέτη της οικονομικής κατάστασης της χώρας και τη διατύπωση προτάσεων για την αντιμετώπιση των οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα. Στην έκθεσή της η Επιτροπή Porter διατύπωνε ένα σχέδιο για τη σταθεροποίηση της ελληνικής οικονομίας και την επίλυση των συναλλαγματικών της προβλημάτων που θα στηριζόταν στην αύξηση της παραγωγής και την εξαγωγή, ενώ λάμβανε ως προϋπόθεση για την επιτυχία του σχεδίου αντιμετώπισης των οικονομικών προβλημάτων τον τερματισμό της εσωτερικής ανωμαλίας. Η Επιτροπή Porter, σύμφωνα με τον Κυριάκο Βαρβαρέσο, ήταν εφοδιασμένη και με ένα αντίγραφο του υπομνήματος, που είχε συντάξει ο Βαρβαρέσος για την οικονομική κατάσταση στην Ελλάδα, που του είχε ζητήσει ο υπουργός Εξωτερικών των Η.Π.Α Dean Acheson. Η έκθεση της Επιτροπής Porter αποτέλεσε τη βάση για την παροχή, στα χρόνια που ακολούθησαν, της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα (Τ.τ.Ε 1978:345).

Μία από τις βασικές προτάσεις της έκθεσης Porter ήταν η ίδρυση της Διοίκησης Εξωτερικού Εμπορίου (Foreign Trade Administration), μιας υπηρεσίας η οποία θα έθετε υπό τον έλεγχο της το εξωτερικό εμπόριο της χώρας και πρωτίστως τις εισαγωγές. Η Διοίκηση Εξωτερικού Εμπορίου συγκροτήθηκε από πρόσωπα που υπέδειξε η A.M.A.G και αποτελούνταν από αμερικάνου, τυπικά ιδιώτες, που προσέλαβε η ελληνική κυβέρνηση, διότι προσέκρουε σε νομικούς σκοπέλους η στελέχωση μιας δημόσιας υπηρεσίας με πρόσωπα που δεν ήταν Έλληνες υπήκοοι.. Οι αποφάσεις στα όργανα κεντρικής σημασίας για τη λειτουργία και άσκησης των αρμοδιοτήτων της Διοίκησης

Εξωτερικού Εμπορίου, λαμβάνονταν με τέτοιο τρόπο που ο έλεγχός της περνούσε άμεσα από τον έλεγχο της Α.Μ.Α.Γ (Σταθάκης 2004:165-166).

Παράλληλα η αμερικανική πλευρά επιδίωκε την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων της Νομισματικής Επιτροπής με τρόπο που θα ασκούσε απόλυτο έλεγχο στο τραπεζικό σύστημα και τις δραστηριότητες της ΚΤ (Σταθάκης 2004:166). Πράγματι οι αρμοδιότητες της Νομισματικής Επιτροπής διευρύνθηκαν με το νομοθετικό διάταγμα 588 της 5^{ης} Απριλίου 1948 περί ελέγχου της Πίστωσης, που καταρτίστηκε σε συνεργασία με την ελληνική κυβέρνηση, τη Νομισματική Επιτροπή και την Α.Μ.Α.Γ. Το διάταγμα ανέθετε τον καθορισμό της διαδικασίας άσκησης και εποπτείας της πιστοδότησης στη Νομισματική Επιτροπή. Επιπλέον έδινε σ' αυτήν το δικαίωμα καθορισμού του συνολικού ποσοστού των πιστώσεων, την κατανομή του κατά παραγωγικούς κλάδους και τους όρους υπό τους οποίους θα παρέχονταν οι πιστώσεις. Επίσης η Νομισματική Επιτροπή αναλάμβανε το γενικό έλεγχο της πιστοδότησης, εποπτεύοντας την εφαρμογή από τις τράπεζες των πιστωτικών κανόνων (Τ.τ.Ε 1978:313).

Για το συνολικό συντονισμό της οικονομικής πολιτικής συστήθηκε η Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής. Στις αρχές του Νοεμβρίου του '47 που πραγματοποιήθηκε η πρώτη συνάντηση της Επιτροπής, συμμετείχαν ο πρωθυπουργός, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, οι οικονομικοί υπουργοί, ο αρχηγός της Α.Μ.Α.Γ και ο οικονομικός του σύμβουλος.

Μέσω των παραπάνω ρυθμίσεων, ο έλεγχος της Α.Μ.Α.Γ στους κρίσιμους τομείς άσκησης πολιτικής ήταν σχεδόν απόλυτος. Η Α.Μ.Α.Γ, σύμφωνα και με τις επιταγές της έκθεσης Porter, έθεσε υπό άμεσο έλεγχο το εξωτερικό εμπόριο της χώρας και την έκδοση χρήματος, μέσω του δικαιώματος veto που διέθετε ο αμερικανός εκπρόσωπος στη Νομισματική Επιτροπή, ενώ θεσμοθέτησε ένα κοινό όργανο κορυφής με την ελληνική κυβέρνηση για τις κρίσιμες αποφάσεις και το συντονισμό της οικονομικής πολιτικής. Παράλληλα μέσω των τμημάτων της και των εκπροσώπων της στα διάφορα υπουργεία και τους κυβερνητικούς οργανισμούς επέβαλε την άμεση παρακολούθηση των ενεργειών σε κάθε τομέα της δημόσιας διοίκησης (Σταθάκης 2004:167).

4.4.1. ΟΙ ΕΚΘΕΣΕΙΣ F.A.O. ΚΑΙ PORTER ΚΑΙ ΤΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Το Μάιο του 1946 αφίχθη στην Ελλάδα η αποστολή του ενός οργανισμού των Ηνωμένων Εθνών του F.A.O (Food and Agriculture Organization) με σκοπό τη μελέτη της ελληνικής γεωργίας, όπως επίσης και την διατύπωση προτάσεων για την ανάπτυξη του ενεργειακού και του βιομηχανικού τομέα στην Ελλάδα (Thomadakis 1995:190). Η λογική που διήπε την έκθεση της αποστολής του F.A.O ήταν της ριζικής αναδιάρθρωσης των μεθόδων παραγωγής, των μεταβολών, που έπρεπε να σημειωθούν στα είδη των παραγομένων προϊόντων, στην εκβιομηχάνιση της παραγωγικής διαδικασίας, ενώ ιδιαίτερη έμφαση αποδίδονταν στα αρδευτικά και αντιπλημμυρικά έργα που έπρεπε να πραγματοποιηθούν, έργα που κατά την έκθεση του F.A.O θα λειτουργούσαν συμπληρωματικά στην ανάπτυξη της υδροηλεκτρικής ενέργειας, στην οποία θα έπρεπε να στραφεί η χώρα για την κάλυψη των ενεργειακών αναγκών της (Thomadakis 1995:191).

Έτερο ζήτημα που θα θίξει η έκθεση της αποστολής του F.A.O στην Ελλάδα ήταν οι τιμές των εξαγωγίμων ελληνικών αγροτικών προϊόντων, οι οποίες εμφάνιζαν πολύ μεγάλες αποκλίσεις σε σχέση με τα προπολεμικά επίπεδα και υστερούσαν έναντι των εκείνων που προοριζόνταν για την εγχώρια αγορά, ενώ οι τιμές των αγροτικών προϊόντων στο σύνολό τους υστερούσαν έναντι των τιμών των βιομηχανικών αγαθών

(Σταθάκης 2004:101). Ειδικότερα η έκθεση της αποστολής του F.A.O θεωρούσε ότι για να επανακτούσαν τα ελληνικά προϊόντα την πρόσβασή τους στις διεθνείς αγορές θα έπρεπε να διατεθούν σε πιο ανταγωνιστικές τιμές, κάτι όμως που θα απαιτούσε την μεταβολή των εγχωρίων σχετικών τιμών και την προσαρμογή τους με τις διεθνείς τιμές, εξέλιξη που βρισκόταν σε άμεση συνάρτηση και με την ισοτιμία της δραχμής. Η αποστολή του F.A.O θεωρώντας δυσεπίλυτες τις δυσκολίες που θα ανέκυπταν από την προώθηση τέτοιου είδους οικονομικών μέτρων, πρότεινε λύσεις πολιτικού χαρακτήρα. Συγκεκριμένα εισηγήθηκε να ζητήσει η ελληνική κυβέρνηση υποστήριξη από τις σύμμαχες χώρες, ώστε να αποκαταστήσει η Ελλάδα τις εξαγωγές της και ιδιαίτερα του καπνού, μέσω οικονομικών συμφωνιών. Αυτού του είδους η προσπάθεια προώθησης των εξαγωγών οδήγησε στην υπογραφή διμερών εμπορικών συμφωνιών (Κλήρινγκ) της Ελλάδας με την Τουρκία, τη Γαλλία, την Αυστρία, την Ελβετία και την Ιταλία (Σταθάκης 2004:101).

Ένα άλλο ακανθώδες ζήτημα που απασχόλησε την έκθεση της αποστολής του F.A.O στην Ελλάδα ήταν ότι η εγχώρια παραγωγή είχε παραμείνει αποκλειστικά στα χέρια του ιδιωτικού εμπορίου, γεγονός που προσέφερε μεγάλα περιθώρια κερδοσκοπικής εκμετάλλευσης από τις δραστηριότητες της παραγωγής, κα κυρίως της διακίνησης των αγροτικών προϊόντων. Η έλευση της U.N.R.R.A δεν έλυσε το πρόβλημα και η διανομή των αγαθών με δελτίο που πραγματοποιούσε η U.N.R.R.A συνυπήρχε με την προσφορά προϊόντων εγχώριας παραγωγής στην ελεύθερη αγορά σε πολύ υψηλότερες τιμές αυτές του δελτίου (Σταθάκης 2004:102). Αυτή η δυαδικότητα στον τρόπο προσφοράς των αγροτικών προϊόντων στην εγχώρια αγορά θα παρέμενε το βασικό χαρακτηριστικό των δύο πρώτων μεταπολεμικών ετών. Τόσο η Βρετανική Οικονομική Αποστολή όσο και ο F.A.O προέβλεπαν ότι μόνο με τη δημιουργία αγροτικών συνεταιρισμών, θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί η δυνατότητα των ιδιωτών εμπόρων να κερδοσκοπούν με τη διακίνηση των αγροτικών προϊόντων, γεγονός που θα συνέβαλε καθοριστικά στη μείωση του ανοίγματος των τιμών που υπήρχε ανάμεσα στις τιμές παραγωγού, εξέλιξη που θα απόβαινε υπέρ των παραγωγών (Σταθάκης 2004:102-103).

Αναφορικά με τις προτάσεις της έκθεσης της αποστολής του F.A.O στην Ελλάδα που σχετίζονταν με το δευτερογενή τομέα, συνιστούσαν την ανάπτυξη βιομηχανικών κλάδων έντασης εργασίας, όπως τους κλάδους τροφίμων, ένδυσης, υπόδησης, κλωστοϋφαντουργίας και οικοδομικών υλικών. Η έκθεση του F.A.O εκτιμούσε εντούτοις ότι η Ελλάδα ακόμη και στην περίπτωση που ανέπτυξε τους βιομηχανικούς κλάδους έντασης εργασίας, θα συνέχιζε να έχει πλεονάζον εργατικό δυναμικό, και ως εκ τούτου συνιστούσε την επέκταση του τριτογενούς τομέα, με έμφαση στην τουριστική ανάπτυξη, και με την άσκηση μιας πολιτικής ενθάρρυνσης της μετανάστευσης (Thomadakis 1995:191). Ο ρόλος του κράτους και την ελεγχόμενη απ' αυτό φορέα στην αναπτυξιακή διαδικασία, κατά την έκθεση του F.A.O, δεν θα έπρεπε να διαδραματίσουν άμεσο ρόλο στην διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης αναλαμβάνοντας την υλοποίηση παραγωγικών επενδύσεων ή την χάραξη μιας αναπτυξιακής πολιτικής όπου θα καθοδηγούσε τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας στην πραγματοποίηση συγκεκριμένων επενδυτικών έργων, αλλά κυρίως θα αναλάμβανε δράσεις που θα συνέβαλλαν έμμεσα στην επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης, όπως ήταν η συγκρότηση του εκπαιδευτικού συστήματος ή διάχυση της τεχνικής και επιστημονικής γνώσης και η παροχή υποστηρικτικών υπηρεσιών προς τις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Ο ρόλος της διεθνούς κοινότητας, σύμφωνα πάντα με την έκθεση του F.A.O, προσδιοριζόταν στη βάση της παροχής εξειδικευμένης τεχνικής γνώσης και αναπτυξιακών δανείων (Thomadakis 1995:191).

Η αποστολή του F.A.O προέβλεπε ότι στα αρχικά στάδια της εφαρμογής του αναπτυξιακού προγράμματος θα μπορούσε να χρηματοδοτηθεί μέσω των δημοσίων

πιστωτικών οργανισμών και σταδιακά θα υπήρχε η δυνατότητα συμμετοχής ιδιωτικών κεφαλαίων στη χρηματοδότηση του αναπτυξιακού προγράμματος το οποίο θα ήταν σε θέση μετά την πάροδο κάποιου χρονικού διαστήματος που θα σημείωνε κάποια πρόοδο, να εξυπηρετήσει την αποπληρωμή και εξωτερικών δανείων (Thomadakis 1995:192).

Τον Ιούνιο του 1946 ιδρύεται ο Οργανισμός Ανασυγκρότησης (Ο.Α) με αποστολή τη μελέτη των τεχνικών προδιαγραφών των έργων που θα χρειαζόταν για την αποκατάσταση των υποδομών που υπέστησαν καταστροφές ή φθορές κατά τον πόλεμο και την κατοχή, και την εξέταση των δυνατοτήτων εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πόρων της χώρας. Στο κύκλο των αρμοδιοτήτων του Ο.Α δεν ενέπιπτε η εκπόνηση ενός οικονομικού προγράμματος που θα είχε ως αντικείμενο τη μελέτη των οικονομικών προϋποθέσεων υλοποίησης των έργων και των ωφελειών που θα προέκυπταν από την λειτουργία (Χατζηιωσήφ 2003:302). Με βάση τις μελέτες που συνέταξε ο Ο.Α, η ελληνική κυβέρνηση θα αιτούνταν ξένης οικονομικής βοήθειας και θα σύνηπτε εξωτερικά δάνεια, κατά το πρότυπο της δανειακής πολιτικής που ακολουθήθηκε την πρώτη μεσοπολεμική δεκαετία. Το πρόγραμμα μελετών του Ο.Α ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1946 και με επουσιώδεις τροποποιήσεις δημοσιεύτηκε ένα χρόνο αργότερα με την ελληνική κυβέρνηση να τηρεί εφεκτική στάση ως προς την υιοθέτησή του (Χατζηιωσήφ 2003:303).

Η έλευση της αποστολής Porter τον Ιανουάριο του 1947 στην Ελλάδα είχε ως αποτέλεσμα τον παραμερισμό του Ο.Α από τη διαδικασία λήψης αποφάσεων για την μακροπρόθεσμη ανασυγκρότηση της χώρας. Η έκθεση μάλιστα της αποστολής Porter εμφάνιζε σημαντικές αποκλίσεις από τις αντίστοιχες εκτιμήσεις στις οποίες προέβαινε το πρόγραμμα μελετών του Ο.Α. Συγκεκριμένα η έκθεση Porter προσδιόριζε τις χρηματοδοτικές ανάγκες της ανασυγκρότησης για την επόμενη πενταετία στο ύψος των 335 εκατομμυρίων δολλαρίων, ενώ ο Ο.Α προέβλεπε για τον ίδιο σκοπό 2,1 δισεκατομμύρια δολάρια (Σταθάκης 2004:156). Η απόκλιση αυτή οφειλόταν η αποστολή Porter περιόριζε τα σχέδιά της στην επανάκτηση του προπολεμικού επιπέδου παραγωγικής ικανότητας της χώρας και όχι στην διεύρυνσή της. (Χατζηιωσήφ 2003:303)

Η έκθεση Porter αξιοποίησε προϋπάρχουσες ιδέες για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και κατέγραψε τις δυνατότητες ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας, η οποία θα έπρεπε να στηριχτεί στην αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου της χώρας και τη δημιουργία καθετοποιημένων μονάδων όπου αυτό ήταν εφικτό. Η ενίσχυση των εξαγωγικών δυνατοτήτων της χώρας θα προέκυπτε από την ανάδειξη ορισμένων ελαφρών βιομηχανιών και την εγχώρια επεξεργασία του ορυκτού πλούτου που θα διεύρυνε την γκάμα των εξαγωγικών προϊόντων. Με αυτό τον τρόπο η έκθεση Porter υποδεικνύει ότι η αποστολή Porter περιόριζε τα σχέδιά της στην επανάκτηση του προπολεμικού επιπέδου παραγωγικής ικανότητας της χώρας και όχι στην διεύρυνση της (Χατζηιωσήφ 2003:303).

Η έκθεση Porter αξιοποίησε προϋπάρχουσες ιδέες για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και κατέγραψε τις δυνατότητες ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας, η οποία θα έπρεπε να στηριχτεί στην αξιοποίηση του ορυκτού πλούτου της χώρας και τη δημιουργία καθετοποιημένων μονάδων όπου αυτό ήταν εφικτό. Η ενίσχυση των εξαγωγικών δυνατοτήτων της χώρας, θα προέκυπτε από την ανάδειξη ορισμένων ελαφρών βιομηχανικών και την εγχώρια επεξεργασία του ορυκτού πλούτου που θα διεύρυνε την γκάμα των εξαγωγικών προϊόντων. Με αυτό τον τρόπο η έκθεση Porter υποδείκνυε ότι θα διαφοροποιείτο αισθητά ο εξαγωγικός τομέας της οικονομίας, που ως τότε βασιζόταν αποκλειστικά σε μικρό αριθμό αγροτικών προϊόντων (Σταθάκης 2004:155).

Κομβικής σημασίας για την βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας θεωρούσε η έκθεση Porter το ζήτημα της εκμετάλλευσης των ενεργειακών πόρων, και απέδιδε απόλυτη προτεραιότητα στην αύξηση της παραγωγής ενέργειας μέσω της αξιοποίησης των εγχώριων ενεργειακών πόρων, όπως του λιγνίτη και των υδατοπτώσεων (Σταθάκης

2004:155). Αντιθέτως η συγκοινωνιακή υποδομή της χώρας που υφίστατο προπολεμικά κρίνονταν ως επαρκώς και έθετε ως στόχο στο θέμα αυτό την αποκατάσταση των εκτεταμένων καταστροφών που είχε υποστεί το συγκοινωνιακό δίκτυο κατά την κατοχή.

Η έκθεση Porter περιείχε και κρίσεις για την μεταπολεμική κοινωνική πραγματικότητα και την οικονομική συμπεριφορά που ανέπτυξε η εγχώρια επιχειρηματική τάξη χαρακτηριζόταν από συντηρητισμό, γεγονός που του απέδιδε στην ιστορική πορεία της ελληνικής οικονομίας και στον προσανατολισμό των επιχειρηματιών προς την ανάπτυξη δραστηριοτήτων εμπορικής φύσεως όπως οι τράπεζες, η ναυτιλία και το εμπόριο. Αυτός ο παραδοσιακός επιχειρηματικός προσανατολισμός των ελλήνων αστών τους ωθούσε στην μεταπολεμική συγκυρία να ασκήσουν δραστηριότητες κερδοσκοπικού χαρακτήρα, που στηρίζονταν στην αγοραπωλησία χρυσού (Σταθάκης 2004:150), και την αποθεματοποίηση αγαθών. Οι προσφιλείς κερδοσκοπικές πρακτικές της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης λειτουργούσαν στην κατεύθυνση της αδρανοποίησης του παραγωγικού δυναμικού και στην υποβάθμιση της παραγωγικότητάς του, με συνέπεια να διατηρούν την ελληνική οικονομία σε χαμηλούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης και να διαιωνίζουν τις αδυναμίες της, με ότι αυτό συνεπαγόταν για το κοινωνικό σύνολο. Επιπροσθέτως η αποστολή Porter θεωρούσε ότι οι επιχειρηματική τάξη διακατέχονταν από πλήρη κοινωνική αναληγσία και διήγε πολυτελή και προκλητική βίο, παραμένοντας μάλιστα ουσιαστικά στο φορολογικό απυρόβλητο, απέναντι στις στερήσεις και την, αναλογικά, υψηλή φορολογική επιβάρυνση που γνώριζε η συντριπτική πλειοψηφία του ελληνικού λαού (Σταθάκης 2004:150).

Δριμύτατα επικριτικός υπήρξαν και οι διαπιστώσεις της έκθεσης Porter για την κατάσταση της δημόσιας διοίκησης η οποία κρίθηκε ως εντελώς αναποτελεσματική τόσο σε προγραμματικό επίπεδο, όσο και σε επίπεδο εκτέλεσης συγκεκριμένων προγραμμάτων. Στη διαμόρφωση αυτή της κατάστασης συντελούσε η διάβρωση της δημόσιας διοίκησης από τα επιχειρηματικά συμφέροντα, η απουσία κανόνων ανεξαρτησίας και αξιοκρατίας και η εξάρτηση της διοικητικής ιεραρχίας από το πολιτικό προσωπικό. Επιπλέον η μαζική υπαλληλοποίηση προσώπων με χαμηλά προσόντα και οι χαμηλοί μισθοί υπονόμευε το ηθικό των ικανών υπαλλήλων και δημιουργούσε αρρυθμίες στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης (Σταθάκης 2004:151).

Η έντονα αρνητική κριτική της έκθεσης Porter για τον τρόπο που εφαρμόζονταν τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας κατά τα προηγούμενα χρόνια, απέκλειε εξαρχής την πιθανότητα να διαχειριστεί την οικονομική βοήθεια η ελληνική κυβέρνηση χωρίς όρους ή έστω μέσα στο πλαίσιο κάποιων συμφωνιών. Απέκλειε συνεπώς το ενδεχόμενο επανάληψης της εμπειρίας των συμφωνιών με την U.N.R.R.A και την Ελληνοβρετανική Συμφωνία του 1946, καθώς η αποδοχή ενός παρόμοιου πλαισίου θα προκαλούσε ένα νέο κύκλο διασπάθισης πόρων και θα ευνοούσε τον άκοπο πλουτισμό ορισμένων ομάδων του πληθυσμού (Σταθάκης 2004:151-152).

Η έκθεση Porter ενστερνιζόταν τις απόψεις που κατέγραφαν τις δυνατότητες μιας «ήπιας» εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας, εντούτοις απέκλεισε το ενδεχόμενο η ανάπτυξη αυτή να επιτευχθεί με πόρους της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας (Σταθάκης 2004:156). Αυτό το οποίο στόχευε κυρίως η έκθεση της αποστολής Porter, και εν τέλει έπραξε, ήταν η εκπόνηση ενός ενδεικτικού πενταετούς προγράμματος, που κάλυπτε τόσο το σκέλος της ανασυγκρότησης όσο και αυτό της ανάπτυξης. Παρόλο όμως που για να αποτιμηθεί το ύψος των αναγκαίων επενδύσεων σε υποδομή και στους επιμέρους παραγωγικούς κλάδους, η αποστολή Porter στράφηκε στις υπάρχουσες εκτιμήσεις του Ο.Α, εντούτοις η έκθεση Porter χαρακτήρισε ουτοπικές τις εκτιμήσεις του προγράμματος του Ο.Α ως προς το ύψος των δαπανών που απαιτούνταν και των έργων που θα εκτελούνταν με αυτές τις δαπάνες (Σταθάκης 2004:156). Αντιθέτως έκθεση

Porter υποβίβαζε το ύψος της χρηματοδότησης του προγράμματος της αμερικανικής βοήθειας σ' ένα μέγεθος της τάξης του 10% του ελληνικού Α.Ε.Π., τη στιγμή που η μελέτη του Ο.Α προσδιόριζε το αντίστοιχο μέγεθος του προγράμματος ανασυγκρότησης και ανάπτυξης στο 40-50% του Α.Ε.Π (Σταθάκης 2004:157). Η συντηρητική αυτή κοστολόγηση του προγράμματος από την αποστολή Porter καθιστούσε αδύνατη την ταυτόχρονη εξυπηρέτηση των στόχων της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης της οικονομίας. Με βάση αυτές τις εκτιμήσεις η έκθεση Porter προσδιόριζε το ποσοστό των πόρων του προγράμματος που θα απορροφούσαν το έργο της ανασυγκρότησης στο 80% του συνόλου και το υπόλοιπο 20% θα διατίθεντο για την ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων (Σταθάκης 2004:157). Η έκθεση δικαιολογούσε τις προτάσεις αυτές επικαλούμενη το γεγονός ότι η ελληνική οικονομία διέθετε περιορισμένους παραγωγικούς συντελεστές και δεν ήταν σε θέση να απορροφήσει απότομα μεγάλες ποσότητες επενδυτικών πόρων. Παράλληλα η έκθεση έθετε σε αμφισβήτηση την ικανότητα της ελληνικής δημόσιας διοίκησης να σχεδιάσει και να υλοποιήσει ένα σύνθετο πρόγραμμα έργων, προτείνοντας το έργο αυτό να το αναλάβουν εταιρείες του εξωτερικού που διέθεταν την απαιτούμενη εμπειρία (Σταθάκης 2004:157).

Από το Πενταετές Πρόγραμμα που κατήρτισε η αποστολή Porter ήταν εμφανές ότι συνηγορούσε υπέρ του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης, αλλά δεν αντιμετώπιζε την προοπτική αυτή ως αποτέλεσμα μαζικής μεταφοράς πόρων από το εξωτερικό. Εξαιρετικό ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι η έκθεση Porter δεν έθιγε ζητήματα αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος, παρά τις διαπιστώσεις της για την ύπαρξη κραυγαλέων οικονομικών ανισοτήτων, αλλά πολύ περισσότερο δεν γίνονταν αναφορές στη δυνατότητα άσκησης πολιτικών που θα μπορούσαν να εξοικονομήσουν πόρους για την εκτέλεση έργων που θα έδιναν ώθηση στην αναπτυξιακή διαδικασία, όπως π.χ. η φορολόγηση των αστρονομικών κερδών που είχε συσσωρεύσει με τις κερδοσκοπικές της δραστηριότητες η παρασιτική ελληνική επιχειρηματική τάξη.

Τον Αύγουστο του 1947, μετά την ανακοίνωση του σχεδίου Μάρσαλ τον Ιούνιο του 1947, συστήθηκε απόφαση της κυβέρνησης Μαξίμου το Ανώτατο Συμβούλιο Ανασυγκρότησης (Α.Σ.Α). Σκοπός της σύστασής του ήταν η υποβολή στη Διάσκεψη του Παρισιού ενός ενιαίου αναλυτικού προγράμματος, με καταγραφή των αναγκών και των δυνατοτήτων της χώρας και των ζητημάτων οικονομικού και τεχνικού χαρακτήρα, προκειμένου να αξιοποιηθεί κατά το καλύτερο τρόπο η αμερικανική βοήθεια. Το έργο του Α.Σ.Α θα συνεπικουρείτο από τον Ο.Α, στους κόλπους του οποίου κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτιζε η μελετητική ομάδα του πολεοδόμου Δοξιάδη, και το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο. Πρόεδρος του Α.Σ.Α ορίστηκε ο Αλέξανδρος Διομήδης, πρώην διοικητής της Ε.Τ.Ε και της Τ.τ.Ε, και ανάμεσα στα μέλη του υπήρχαν εξέχουσες προσωπικότητες του χρηματοπιστωτικού συστήματος της χώρας όπως ο Γεώργιος Πεσματζίδης και ο Ιωάννης Παρασκευόπουλος, αμφότεροι ανώτατα στελέχη της Ε.Τ.Ε, ο διοικητής της Τ.τ.Ε Γεώργιος Μαντζαβίνος, όπως και ο καθηγητής Ξενοφών Ζολώτας. Από τη σύνθεση των μελών του Α.Σ.Α ήταν εμφανές ότι η Εθνική διέθετε ισχυρή εκπροσώπηση στον προσδιορισμό των εθνικών αναγκών ανασυγκρότησης. Εν συνεχεία υπό το Α.Σ.Α συγχωνεύθηκαν ο Ο.Α και το Ανώτατο Οικονομικό Συμβούλιο, ενώ εντός του 1948 καταρτίστηκε το τετραετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης (1948-1952) που υποβλήθηκε από την ελληνική κυβέρνηση στις αμερικανικές αρχές (Παγούλατος 2006:170-171).

Το τετραετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης που υπέβαλε ο Α.Σ.Α διαφοροποιούνταν από το πενταετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης που είχε καταρτίσει ο Ο.Α, και το οποίο λόγω των τεράστιων πόρων που απαιτούσε η υλοποίησή του απορρίφθηκε από την αμερικανική πλευρά, αρχικά μέσω της έκθεσης Porter και έπειτα δια των αρχών διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ. Η αμερικανική πλευρά χωρίς να

αντιτάσσεται στο στόχο της εκβιομηχάνισης, κατέστησε ωστόσο σαφές ότι το ύψος των κονδυλίων που απαιτούσε η υλοποίηση του πενταετούς Προγράμματος Ανασυγκρότησης ήταν απολύτως εξωπραγματικό σε σχέση με τις προθέσεις της, οδηγώντας σε περιορισμό των ελληνικών διεκδικήσεων. Το τετραετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης (1948-1952), προέβλεπε μια ισόρροπη κατανομή πόρων με τη μερίδα του λέοντος να λαμβάνουν ο βιομηχανικός τομέας και τα ορυχεία με 23,4% ο ενεργειακός τομέας με 20,1%, ο τομέας των μεταφορών με 21,5% και ο γεωργικός τομέας με 16,5%. Η αποκατάσταση των προσφύγων, οι κατασκευές, η δημόσια υγεία, η εκπαίδευση, οι τηλεπικοινωνίες και ο τουρισμός προβλεπόταν να λάβουν χαμηλά ποσοστά χρηματοδότησης, που θα διοχετεύονταν στην δημιουργία των παράπλευρων υπηρεσιών που ήταν απαραίτητες για την ολοκλήρωση του Προγράμματος Ανασυγκρότησης (Σταθάκης 2004:273).

Το Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης που υπέβαλε ο Α.Σ.Α χαρακτηριζόταν για την ολοκληρωμένη προσέγγισή του στο ζήτημα της βιομηχανικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι προέβλεπε επενδύσεις που αφορούσαν κυρίως την καθετοποίηση βιομηχανιών, στις περιπτώσεις όπου υπήρχαν οι εγχώριες πρώτες ύλες, και την υποκατάσταση εισαγωγών, εκεί όπου η εγχώρια αγορά κρινόταν επαρκής. Η καθετοποίηση της βιομηχανίας υποστηριζόταν και από σημαντικές διακλαδικές διασυνδέσεις με πυρήνα τις επενδύσεις στον ενεργειακό τομέα και τη συγκέντρωση του 80% των επενδύσεων στη μεταλλουργία, τη βαριά χημική βιομηχανία, τα διυλιστήρια και την εξόρυξη μεταλλευμάτων και λιγνίτη (Παγουλάτος 2006:171-172). Το τετραετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης προέβλεπε την κατασκευή ενός μικρού αριθμού μονάδων μεγάλης κλίμακας και κατά ένα μικρό ποσοστό την ενίσχυση μονάδων που ήδη λειτουργούσαν. Το πρόγραμμα του Α.Σ.Α που υποβλήθηκε στον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Ο.Ε.Ο.Σ-Ο.Ε.Ε.Σ) έθετε στον πυρήνα της οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της χώρας τις ενεργειακές επενδύσεις, οι οποίες θα προέκυπταν από την εκμετάλλευση των εγχώριων πηγών. Η προσφορά ενέργειας που θα προέκυπτε από αυτές τις επενδύσεις θα επέτρεπε την καθετοποίηση της βιομηχανίας εφόσον η επεξεργασία των ορυκτών αποτελούσε μια ενεργοβόρα διαδικασία (Σταθάκης 2004:273). Επιπλέον η εκτέλεση των μεγάλων δημοσίων έργων θα αύξανε την παραγωγικότητα της γεωργίας και θα μείωνε τις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων.

Το πιο σημαντικό τμήμα του τετραετούς προγράμματος ήταν αυτό που αφορούσε τη βιομηχανική ανάπτυξη και την ενέργεια. Το βιομηχανικό πρόγραμμα απαιτούσε συνολικά 123 εκατομμύρια δολάρια σε συνάλλαγμα και ένα αντίστοιχο ποσό σε δραχμές. Το πρόγραμμα στην κατασκευή ενός μικρού αριθμού νέων μονάδων που περιελάμβαναν τη δημιουργία διυλιστηρίου πετρελαίου, την αξιοποίηση του λιγνίτη της Πτολεμαΐδας, και την δημιουργία μονάδων επεξεργασίας αλουμίνια, χάλυβα, μαγνησίου, καθώς μονάδων παραγωγής αζωτούχων λιπασμάτων και σόδας, και τσιμέντου. Επιπροσθέτως προβλεπόταν η ίδρυση βιομηχανικών μονάδων επεξεργασίας μολύβδου, νικελίου, θειικού οξέος και παραγωγής νηζελομηχανών και αγροτικών μηχανημάτων όπως επίσης και την ίδρυση ναυπηγείου. Η χρηματοδότηση των επενδύσεων για τη δημιουργία αυτών των μονάδων θα απορροφούσε το 90% των πόρων του προγράμματος. Το υπόλοιπο 10% θα ενίσχυε τη λειτουργία των υφιστάμενων μονάδων (Σταθάκης 2004:276).

Κύριο χαρακτηριστικό του βιομηχανικού προγράμματος ήταν ο εσωστρεφής προσανατολισμός του, δηλαδή ότι η παραγωγή των μονάδων που θα ιδρύονταν θα κατευθυνόταν στην εγχώρια αγορά, και μόνο ενός μικρού αριθμού επενδύσεων αφορούσε εξαγωγικές μονάδες (Σταθάκης 2004:277). Το πρόγραμμα του Α.Σ.Α διατύπωνε ρητά τη στόχευση της επίτευξης διακλαδικών συνδέσεων, δηλαδή την αναζήτηση εκείνων των βιομηχανικών εισροών και εκροών που θα κάλυπταν ανάγκες

των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας όπως ήταν η γεωργία, οι κατασκευές και η ναυτιλία, ενώ παράλληλα αναζητούνταν εκείνα τα ενδιάμεσα αγαθά που θα μπορούσαν να δώσουν ώθηση σε άλλους μεταποιητικούς κλάδους (Σταθάκης 2004:278).

Τα οφέλη που θα καρπωνόταν η ελληνική οικονομία από την υλοποίηση του προγράμματος υπολογίζονταν ότι θα ήταν αρκετά για να οδηγήσουν σε μία αύξηση του εθνικού εισοδήματος σε επίπεδα που θα υπερέβαιναν τα αντίστοιχα προπολεμικά κατά 20% και θα διατηρούσαν το ίδιο μέσο επίπεδο κατανάλωσης με το αντίστοιχο προπολεμικό, αλλά για έναν πληθυσμό που θα ήταν κατά 18% μεγαλύτερος. Επιπλέον την περίοδο ολοκλήρωσης του προγράμματος «1952» η αγροτική και η βιομηχανική παραγωγή θα ήταν κατά 20% και 30% αντίστοιχα μεγαλύτερη από την προπολεμική. Επίσης οι εξαγωγές, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των συντακτών του προγράμματος, θα ξεπερνούσαν κατά 20% τα αντίστοιχα προπολεμικά μεγέθη και θα κάλυπταν το 60% των εισαγωγών, αυξάνοντας παράλληλα το εύρος των εξαγωγίμων προϊόντων, όπου πέρα από τα παραδοσιακά αγροτικά προϊόντα, όπως η σταφίδα και ο καπνός, θα προστίθεντο πρώτες ύλες και ορισμένα βιομηχανικά προϊόντα. Αυτές οι προβλέψεις οδηγούσαν στην εκτίμηση ότι το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών θα υποχωρούσε στο επίπεδο του 6-7% του Α.Ε.Π, ένα ποσοστό που θεωρούνταν αρκετά μικρό για να καλυφθεί με εξωτερικό δανεισμό χωρίς αξιόλογες επιπτώσεις για τη σταθερότητα της οικονομίας (Σταθάκης 2004:274).

Το βιομηχανικό πρόγραμμα της Α.Σ.Α παρέμεινε τελικά ανεφάρμοστο από τις κεντρικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ, μέσω του οποίου θα χρηματοδοτούσαν το πρόγραμμα, οι οποίες θεώρησαν πως οι ανεπαρκείς δομές μιας μη εκβιομηχανισμένης χώρας δεν θα εξασφάλιζαν ικανοποιητική απορρόφηση μιας τέτοιας κλίμακας επενδυτικών πόρων (Παγουλάτος 2006:172).

4.4.2. ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Αποστολή της Α.Μ.Α.Γ στην Ελλάδα ήταν η διαχείριση των πόρων της αμερικανικής Βοήθειας που εντάσσονταν στην υλοποίηση του Δόγματος Τρούμαν, βοήθεια που στην ουσία αποτελούσε τον προπομπό των πόρων που θα εισέρρεαν στην Ελλάδα από την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο στόχευε στην αποκατάσταση των καταστροφών που είχαν πραγματοποιηθεί στην Ευρώπη κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στην οικονομική ανασυγκρότηση της Γηραιάς Ηπείρου. Το ύψος της αμερικανικής βοήθειας που προέβλεπε το Δόγμα Τρούμαν για την Ελλάδα κυμαινόταν στα 300 εκατομμύρια δολάρια και ήταν κατανεμημένη ισόποσα ανάμεσα στο στρατιωτικό και το πολιτικό σκέλος. Η ψήφισή του από το Κογκρέσο προσδιόρισε το ανελαστικό μέγεθος του προγράμματος και κατά συνέπεια οποιαδήποτε αλλαγή μπορούσε να προκύψει μόνο από την αναδιανομή των πόρων ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες δαπανών (Σταθάκης 2004:179).

Τον Σεπτέμβριο του 1947 η Α.Μ.Α.Γ προχώρησε στην πρώτη αναθεώρηση του προγράμματος και το Μάρτιο του 1948 στη δεύτερη και τελική αναθεώρηση του προγράμματος. Το βασικό στοιχείο της πρώτης αναθεώρησης ήταν η μεταφορά πόρων από το πολιτικό στο στρατιωτικό σκέλος. Η μεταφορά πόρων από το πολιτικό σκέλος στο στρατιωτικό σκέλος του προγράμματος, οδήγησε στη μείωση των πόρων που προοριζόνταν για την ανασυγκρότηση και τον εκμηδενισμό των δαπανών που προβλέπονταν να διατεθούν για τη δημόσια υγεία και διάφορα, περιορισμένων ωστόσο μεγέθους κοινωνικά προγράμματα (Σταθάκης 2004:179-180). Αυτή η πρώτη ανακατανομή πόρων του προγράμματος εξυπηρετούσε τις ανάγκες που προέκυψαν από την κλιμάκωση του εμφυλίου πολέμου, καθώς η αδυναμία του Εθνικού Στρατού να

αντιμετωπίσει με επιτυχία σε επιχειρησιακό επίπεδο τον Δημοκρατικό Στρατό κατέστησε αναγκαία την αύξηση της αριθμητικής δύναμης του Εθνικού Στρατού κατά 12.000 άνδρες τον Ιανουάριο του '48 (Σταθάκης 2004:179). Παράλληλα η απόφαση να εκκενωθούν οι περιοχές δράσεις του Δημοκρατικού Στρατού σε συνδυασμό με την αυτόβουλη ροή προσφύγων προς τα αστικά κέντρα, που έλαβε μεγάλες διαστάσεις στη διάρκεια του '47 δημιουργούσαν νέες ανάγκες που η αντιμετώπισή τους προκαλούσε αναπόφευκτα αποκλίσεις από την αρχική κατανομή των πόρων (Σταθάκης 2004:179). Επιπλέον η ανακατανομή των πόρων του προγράμματος ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες δαπανών που προβλέπονταν στο πολιτικό σκέλος του προγράμματος υπήρξε μία αδήριτη αναγκαιότητα που γεννούσαν οι αποκλίσεις που σημειώνονταν στις αρχικά εκτιμώμενες εξαγωγές ελαιολάδου, στην εγχώρια παραγωγή σιτηρών, στη ροή της βοήθειας από τους οργανισμούς των Ηνωμένων Εθνών (post-U.N.R.R.A aid) και στην αναμενόμενη πορεία του διεθνούς πληθωρισμού. Η αρνητική εξέλιξη αυτών των μεγεθών επέβαλε την αύξηση της διάθεσης πόρων για εισαγωγές, γεγονός που αναπόδραστα περιόρισε δραστικά τις δαπάνες για την ανασυγκρότηση της χώρας (Σταθάκης 2004:183-186).

Κεντρική στόχευση της Α.Μ.Α.Γ κατά τη διάρκεια της παραμονής της στην Ελλάδα υπήρξε η σταθεροποίηση της οικονομίας, επιδίωξη που μεταφραζόταν στον ισοσκελισμό του κρατικού προϋπολογισμού και την επίτευξη σταθερότητας στην αξία της δραχμής. Όλο το πλέγμα των κρίσιμων αποφάσεων που αφορούσαν τις κρίσιμες πτυχές της οικονομικής πολιτικής, όπως η σύνταξη του προϋπολογισμού, η διαμόρφωση της εισοδηματικής πολιτικής, η χάραξη της νομισματικής πολιτικής και η διαρρύθμιση της πολιτικής εξωτερικού εμπορίου, ελήφθησαν από την Α.Μ.Α.Γ και επιβλήθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση. Μάλιστα οι αποφάσεις της Α.Μ.Α.Γ υλοποιήθηκαν απαρέγκλιτα, δεδομένου ότι η Α.Μ.Α.Γ επέπτενε στενά και με καθολικό τρόπο την άσκηση της οικονομικής πολιτικής. Ενδεικτικό της εξουσίας που ασκούσε η Α.Μ.Α.Γ στην εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής είναι το γεγονός ότι υπέγραψε συμφωνία με την ελληνική κυβέρνηση, που προέβλεπε ότι καμία επιπρόσθετη δαπάνη δεν μπορούσε να αποφασιστεί χωρίς την προηγούμενη έγκριση της Α.Μ.Α.Γ, ενώ επιπλέον η Α.Μ.Α.Γ όριζε την τοποθέτηση αμερικανών ειδικών στα υπουργεία Οικονομικών, Πολέμου, Ναυτικού και Αεροπορίας, προκειμένου να ασκούν έλεγχο στην πορεία εκτέλεσης του προϋπολογισμού (Σταθάκης 2004:187).

Σε αντίθεση με την έλλειψη προγραμματισμού των προηγούμενων ετών, στη διάρκεια του '47-'48 που την ευθύνη διαμόρφωσης και άσκησης της οικονομικής πολιτικής είχε η Α.Μ.Α.Γ, ο προγραμματισμός και η εφαρμογή των οικονομικών αποφάσεων υπήρξε υποδειγματική. Το Σεπτέμβριο του '47 η κυβέρνηση παρέδωσε στην Α.Μ.Α.Γ τις εκτιμήσεις της για τον προϋπολογισμό διάρκειας 15 μηνών, από 1^η Απριλίου του '47. Το σχέδιο προϋπολογισμού που κατέθεσε η ελληνική κυβέρνηση προέβλεπε έλλειμμα της τάξης του 45%. Το σχέδιο της Α.Μ.Α.Γ., που αποτέλεσε και τον προϋπολογισμό που κατέθεσε η κυβέρνηση στη βουλή, περιόριζε το ποσοστό του ελλείμματος στο 7%. Στην ουσία η Α.Μ.Α.Γ με τον καθορισμό του ελλείμματος στο 7% ισοσκελίσε τον προϋπολογισμό καθώς το έλλειμμα του 7% είχε ήδη πραγματοποιηθεί στο διάστημα από τον Απρίλιο μέχρι τον Σεπτέμβριο του '47. Το υπόλοιπο διάστημα μέχρι τον Ιούνιο του '48 ο προϋπολογισμός ήταν ισοσκελισμένος (Σταθάκης 2004:188).

Η επιδίωξη του ισοσκελισμένου προϋπολογισμού αποσκοπούσε στην σταθεροποίηση του νομίσματος, η οποία αποτελούσε προϋπόθεση για την εξάλειψη ή τον περιορισμό των κερδοσκοπικών φαινομένων, που με τη σειρά τους αποτελούσαν πηγή πολύ μεγάλων ανωμαλιών και στρεβλώσεων για την οικονομική ζωή της χώρας. Για να ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό η Α.Μ.Α.Γ προέβη σε δραστικές περικοπές των

δημοσίων δαπανών κατά 25% και αύξησε τα έσοδα κατά το 1/3. Η περικοπή των δαπανών περιέλαβε στο σύνολό τους τα κονδύλια που προορίζονταν για την ανασυγκρότηση, αφήνοντας το Ταμείο Αντικαταβολών, δηλαδή τα έσοδα που προέκυπταν σε εγχώριο νόμισμα από την πώληση των εφοδίων της αμερικανικής βοήθειας, ως τη μοναδική πηγή χρηματοδότησης των έργων ανασυγκρότησης. Κατ' αυτό τον τρόπο ένα μεγάλο μέρος των δαπανών του προϋπολογισμού διοχετευόταν σε στρατιωτικές δαπάνες, κατά ένα ποσοστό 40%, ενώ πολιτικές δαπάνες αντιπροσώπευαν το 60% των δημοσίων δαπανών (Σταθάκης 2004:189).

Η Α.Μ.Α.Γ στράφηκε στην αύξηση των δασμών και στην επιβολή έκτακτης φορολογίας, ώστε να αυξήσει τα φορολογικά έσοδα και ισοσκελίσει τον προϋπολογισμό, ενώ το καθεστώς των άμεσων και έμμεσων φόρων παρέμεινε αμετάβλητο (Σταθάκης 2004:192). Οι δασμοί αυξήθηκαν κατά 15%, ενώ η βασική αύξηση των φορολογικών εσόδων προήλθε από έκτακτους άμεσους φόρους που επιβλήθηκαν στο σύνολο σχεδόν των εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων και δραστηριοτήτων. Οι έκτακτοι φόροι αφορούσαν τους εισαγωγείς, τους εξαγωγείς, τους εμπόρους καπνού, τους ιδιοκτήτες πολυτελών κατοικιών και στις εταιρίες που είχαν δανειοδοτηθεί και ευνοήθηκαν από την υποτίμηση της δραχμής. Επιπρόσθετη σημαντική πηγή εσόδων ήταν η εκποίηση των προμηθειών της U.N.R.R.A που δεν είχαν διατεθεί (Σταθάκης 2004:192).

Παράλληλα με τα παραπάνω φορολογικά μέτρα η Α.Μ.Α.Γ εισήγαγε και ορισμένα μέτρα στην κατεύθυνση μεταρρύθμισης του φορολογικού συστήματος. Βασικός στόχος των μέτρων αυτών ήταν η αλλαγή της σχέσης άμεσων και έμμεσων φόρων με αύξηση της σχετικής βαρύτητας των άμεσων φόρων. Σ' αυτό το πλαίσιο η Α.Μ.Α.Γ. εισήγαγε το νόμο περί τήρησης λογιστικών βιβλίων από τις επιχειρήσεις, αύξησε σημαντικά τα πρόστιμα για τη φοροδιαφυγή και πάγωσε όλους τους φόρους υπέρ τρίτων για ένα τρίμηνο, μέχρι να αποφανθεί για το ποιοι από αυτούς θα έπρεπε να καταργηθούν, ενώ αναζήτησε νέους άμεσους φόρους από τους εφοπλιστές και τους έλληνες του εξωτερικού, χωρίς όμως οι προσπάθειες να στεφθούν από επιτυχία (Σταθάκης 2004:193).

Η εισοδηματική πολιτική της Α.Μ.Α.Γ υπήρξε μάλλον αντιφατική αν συσχετιστεί με τους στόχους της συνολικής οικονομικής της πολιτικής, ειδικά μάλιστα αν συνεκτιμηθεί το γεγονός ότι η Α.Μ.Α.Γ προχώρησε στη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, χωρίς πάντως να επιτύχει τον αρχικό στόχο για την μείωσή τους κατά 15.000, προκειμένου να μειώσει τις δαπάνες του προϋπολογισμού (Σταθάκης 2004:194). Συγκεκριμένα η Α.Μ.Α.Γ προχώρησε σε σημαντικές αυξήσεις των μισθών και των ημερομισθίων. Η συμφωνία που επιτεύχθηκε το Σεπτέμβριο του '47 κατά την κατάρτιση του προϋπολογισμού του '47-'48 ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και την Α.Μ.Α.Γ, ρύθμιζε και τις αμοιβές στον ιδιωτικό τομέα και προέβλεπε η αύξηση των μισθών κατά 190 φορές από το προπολεμικό επίπεδο για τους ανειδίκευτους εργάτες και 150 για τους ειδικευμένους. Οι αυξήσεις των ονομαστικών μισθών σε δημόσιο και ιδιωτικό τομέα κυμαίνονταν σε 35-40%. Η Α.Μ.Α.Γ πιθανότατα προσδοκούσε πως με τις αυξήσεις αυτές θα προωθούσε με μεγαλύτερη ευκολία το σύνολο των μεταρρυθμίσεων της, καθώς οι υψηλές εισοδηματικές ενισχύσεις θα καθιστούσαν λιγότερο έντονες τις αντιδράσεις κυβέρνησης και συνδικάτων στην περικοπή των θέσεων απασχόλησης, αλλά και τον περιορισμό επιδομάτων, που επιθυμούσε η Α.Μ.Α.Γ (Σταθάκης 2004:196).

Οι αυξήσεις στους μισθούς και τα ημερομίσθια οδήγησαν υπό τις δεδομένες συνθήκες αδυναμίας αύξησης της προσφοράς αγαθών, λόγω έλλειψης συναλλαγματικών πόρων για επιπρόσθετες εισαγωγές και των συνθηκών έντονης κερδοσκοπίας επί της εγχώριας παραγωγής, στην ενίσχυση των πληθωριστικών πιέσεων το επόμενο τρίμηνο

που εξανέμισαν τις ονομαστικές αυξήσεις μισθών και ημερομισθίων (Σταθάκης 2004:196).

Καίριες υπήρξαν και οι παρεμβάσεις της Α.Μ.Α.Γ στο χώρο του συνδικαλισμού, καθώς ύστερα από επίμονες προσπάθειές της ακυρώθηκε ο νόμος που η ελληνική κυβέρνηση θέσπισε στα τέλη του '47, ένας νόμος που ουσιαστικά ανέστειλε το δικαίωμα στην απεργία. Η αποτυχία της Α.Μ.Α.Γ να προωθήσει «μετριοπαθείς» συνδικαλιστικές ομάδες στην ηγεσία ενέτεινε τις προσπάθειές της για την ακύρωση του νόμου αυτού (Σταθάκης 2004:196).

Στη σφαίρα της νομισματικής πολιτικής η Α.Μ.Α.Γ επιδίωξε τον περιορισμό των τραπεζικών πιστώσεων και την κατάργηση της πολιτικής χρυσού, ώστε αφενός να ελεγχθεί αποτελεσματικότερα και η δεύτερη πηγή δημιουργίας νέου χρήματος στην οικονομία, μετά τον προϋπολογισμό, και αφετέρου παταχθούν τα κερδοσκοπικά φαινόμενα και η αντιπαραγωγική τοποθέτηση των χρηματικών κεφαλαίων που υπήρχαν στην οικονομία και δεν κατευθύνονταν στο τραπεζικό σύστημα. Η Α.Μ.Α.Γ επιχείρησε να μειώσει τις πιστώσεις προς το γεωργικό τομέα που αποτελούσε τον κύριο αποδέκτη των τραπεζικών πιστώσεων, χωρίς όμως επιτυχία καθώς δεδομένου του υψηλού πληθωρισμού υπήρξαν πιέσεις για σημαντική αύξηση των πιστώσεων, ενώ οι αγρότες δεν κατόρθωσαν να αποπληρώσουν και τα προηγούμενα δάνεια που είχαν λάβει. Η αύξηση τελικά των πιστώσεων που προς τον αγροτικό τομέα καλύφθηκε από την έκδοση χρήματος από την Τ.τ.Ε (Σταθάκης 2004:198).

Στην περίπτωση της βιομηχανίας και του εμπορίου η Α.Μ.Α.Γ έλαβε δραστικά μέτρα, αναστέλλοντας όλες τις πιστώσεις για ένα εξάμηνο από το Νοέμβριο του '47 μέχρι τον Απρίλιο του '48, περίοδο που η άνοδος της τιμής της χρυσής λίρας φάνηκε να απειλεί τη νομισματική σταθερότητα. Επιπλέον η Α.Μ.Α.Γ ήταν αυτή που θεσμοθέτησε τόσο τη διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της Νομισματικής Επιτροπής όσο και την απόδοση του πλήρους ελέγχου των δραστηριοτήτων του τραπεζικού συστήματος στη Νομισματική Επιτροπή με το νόμο 811/1948 (Σταθάκης 2004:198).

Η Α.Μ.Α.Γ στο θέμα της συναλλαγματικής ισοτιμίας ακολούθησε την υπόδειξη της έκθεσης Porter και αντί να προβεί στην επίσημη υποτίμηση του νομίσματος, κίνηση που θα τροφοδοτούσε επιπλέον τις πληθωριστικές πιέσεις, επέλεξε την έμμεση υποτίμησή του μέσω του Exchange Certificate Plan, που αποτελούσε την καθιέρωση, ενός συστήματος διττών ισοτιμιών, που προέβλεπε την ύπαρξη μιας επίσημης ισοτιμίας, όπου η δραχμή ήταν υπερτιμημένη, και μία κυμαινόμενη ισοτιμία που αφορούσε το εξωτερικό εμπόριο, τους άδηλους πόρους και τα εμβάσματα.

Το Exchange Certificate Plan συνιστούσε μία ιδιότυπη αγορά συναλλάγματος, όπου οι εξαγωγείς πωλούσαν εκεί το συνάλλαγμα που αποκτούσαν από τις εξαγωγές και έπαιρναν ένα αποδεικτικό για το συνάλλαγμα που είχαν εισάγει. Αυτά τα αποδεικτικά συναλλάγματος ήταν απαραίτητα προκειμένου να αποκτήσουν συνάλλαγμα εισαγωγείς και ήταν διαπραγματεύσιμα. Με αυτό τον τρόπο επιδοτούσαν οι εξαγωγείς, αφού πέρα από το δραχμικό ισόποσο του συναλλάγματος που το διέθεταν υποχρεωτικά στην Τ.τ.Ε εισέπρατταν από τους εισαγωγείς και αντίτιμο για την πώληση του πιστοποιητικού συναλλάγματος (Exchange Certificate) ή μπορούσαν να το διαπραγματευτούν ελεύθερα και στο Χ.Α.Α (Τ.τ.Ε 1978:326).

Με το σύστημα των αποδεικτικών συναλλάγματος πριμοδοτούνταν οι εξαγωγείς εις βάρος των υψηλών κερδών που αποκόμιζαν οι εισαγωγείς από τη διαφορά των διεθνών τιμών και των τιμών της ελληνικής αγοράς. Η μέθοδος αυτή απλούστευε τη διαδικασία της επιδότησης των εξαγωγών και ταυτόχρονα το σύστημα εμφανιζόταν να διαθέτει το πλεονέκτημα της ελαστικότητας, καθώς με την ελεύθερη διαπραγμάτευση στην αγορά η τιμή των αποδεικτικών συναλλάγματος που κυκλοφορούσαν στην αγορά θα αναπροσαρμοζόταν συνεχώς (Τ.τ.Ε 1978:326). Η εισαγωγή του συστήματος αυτού

ισοδυναμούσε με de facto υποτίμηση της δραχμής, διότι οι εξαγωγείς εισέπρατταν την επίσημη ισοτιμία, όταν εκχωρούσαν το συναλλάγμα στην Τ.τ.Ε, και επιπλέον ελάμβαναν την τιμή του αποδεικτικού από τους εισαγωγείς ενώ οι εισαγωγείς κατέβαλαν την επίσημη ισοτιμία και επιπλέον την τιμή του αποδεικτικού συναλλάγματος.

Οι εισαγωγείς στο πλαίσιο αυτό λειτουργούσαν με βάση το σύστημα της «κατανομής». Σύμφωνα με αυτό, οι άδειες εισαγωγείς παρέχονταν κατ' αναλογία με τα προπολεμικά μερίδια που είχαν οι βασικοί εισαγωγείς κάθε προϊόντος. Με αυτή τη διαδικασία όσοι διέθεταν κεφάλαια τα οποία δημιούργησαν την περίοδο της κατοχής, δεν είχαν πρόσβαση στις εισαγωγές, ενώ παράλληλα αποτράπηκε η πραγματοποίηση εισαγωγών από αναξιόπιστη παράγοντες της αγοράς, γεγονός όμως που προσέδιδε μονοπωλιακή δύναμη στους παραδοσιακούς εισαγωγείς. Από το σύστημα της «κατανομής» των εισαγωγών εξαιρέθηκαν τα βασικά αγαθά ευρείας κατανάλωσης, τα οποία επιδοτούνταν από την κυβέρνηση (Σταθάκης 2004:199).

Σε επίπεδο εφαρμογής το σύστημα των αποδεικτικών συναλλάγματος δεν ανταποκρίθηκε στις προσδοκίες. Η ελαστικότητα που υποτίθεται ότι θα εξασφάλιζε η ελεύθερη διαπραγμάτευση δεν λειτούργησε, διότι η τιμή των αποδεικτικών δεν αφέθηκε να σχηματίζεται ελεύθερα στην αγορά, καθώς η Τ.τ.Ε παρέμβαινε στην αγορά και ουσιαστικά προσδιόριζε την τιμή τους. Έτσι το περιθώριο της επιδότησης περιοριζόταν, ενώ συγχρόνως, με τον πληθωρισμό, το κόστος που επιβάρυνε τα εγχώρια προϊόντα, άξανε και οι όροι προσφορά τους στις διεθνείς αγορές γίνονταν δυσμενέστερη (Τ.τ.Ε 1978:327). Τα αποδεικτικά συναλλάγματος, ως μέθοδος χρησιμοποίησης των περιθωρίων κέρδους από το εισαγωγικό εμπόριο για την επιδότηση των εξαγωγών σταμάτησαν ουσιαστικά να λειτουργούν με την υποτίμηση της δραχμής του 1949 και καταργήθηκαν οριστικά το 1951 (Τ.τ.Ε.1978:327).

Ιδιαίτερης μνείας χρήζει ο τρόπος διαχείρισης των πόρων που προέκυπταν από τη διάθεση των εφοδίων της ξένης βοήθειας. Η συμφωνία που υπογράφηκε τον Ιούνιο του '47 ανάμεσα στην ελληνική και την αμερικάνικη κυβέρνηση, η οποία καθόριζε τον τρόπο παροχής της βοήθειας και τις αρμοδιότητες της Α.Μ.Α.Γ όριζε ότι η ελληνική κυβέρνηση θα κατέθετε τις δραχμές που θα εισέπραττε από την εκποίηση των εφοδίων της βοήθειας σε ειδικό λογαριασμό στην Τ.τ.Ε. Η αποδέσμευση και η διάθεση των εισπράξεων από την πώληση των εφοδίων της αμερικανικής βοήθειας πραγματοποιούνταν κατόπιν έγκρισης της Α.Μ.Α.Γ. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα μεγάλο μέρος των εισπράξεων που προέκυπταν από την πώληση των εφοδίων να λιμνάζουν στα ταμεία της Τ.τ.Ε με το αιτιολογικό, από πλευράς της Α.Μ.Α.Γ, ότι η διάθεση των εισπράξεων στο σύνολό τους θα προκαλούσε πληθωριστικές πιέσεις (Τ.τ.Ε 1978:294). Η τακτική αυτή της Α.Μ.Α.Γ αποστερούσε όμως πολύτιμους πόρους από το έργο της ανασυγκρότησης και ενέτεινε τα προβλήματα υποχρηματοδότησης που αντιμετώπιζε ο παραγωγικός μηχανισμός από την ανεπαρκή παροχή πιστώσεων από το τραπεζικό σύστημα έπειτα από την απόφαση της Α.Μ.Α.Γ. να παγώσουν οι τραπεζικές πιστώσεις προς τη βιομηχανία και το εμπόριο από τα τέλη του '47.

Ο έλεγχος όμως των πληθωριστικών πιέσεων δεν ήταν εφικτός χωρίς εκ νέου προσφυγή στην πολιτική χρυσού, δεδομένου ότι η τιμή του χρυσού αποτελούσε το κριτήριο της επιτυχίας της οικονομικής πολιτικής της Α.Μ.Α.Γ, καθώς ενδεχόμενη μεγάλη αύξηση της τιμής του χρυσού θα σηματοδοτούσε την επανείσοδο της οικονομίας σ' ένα νέο κύκλο πληθωριστικών πιέσεων. Οι πιέσεις της ελληνικής κυβέρνησης τον Ιανουάριο του '48 ώθησαν την Α.Μ.Α.Γ να συναινέσει στην επαναφορά της πολιτικής χρυσού, προκειμένου να σταθεροποιηθεί η τιμή της χρυσής λίρας στις 230.000 δραχμές, και διαπιστώνοντας την ανεπάρκεια της πολιτικής των διακριτικών παρεμβάσεων της Τ.τ.Ε στην αγορά, ώστε να συγκροτηθεί η τιμή της χρυσής λίρας. Η επανεργοποίηση της πολιτικής χρυσού από την Τ.τ.Ε οδήγησε στην αποδέσμευση μέσω της Α.Μ.Α.Γ, δύο

εκατομμυρίων χρυσών λιρών της ελληνικής κυβέρνησης που ήταν δεσμευμένες στη Federal Reserve Bank of New York (Σταθάκης 2004:203), εξέλιξη που σήμαινε την ανάλωση πολύτιμων συναλλαγματικών πόρων της χώρας στην προσπάθεια τιθάσευσης του πληθωρισμού που κατ' ουσία τροφοδοτούσε τον φαύλο κύκλο της κερδοσκοπίας και της αντιπαραγωγικής χρήσης των συναλλαγματικών αποθεμάτων της χώρας.

Αναφορικά με τα έργα του προγράμματος ανασυγκρότησης η Α.Μ.Α.Γ ανέλαβε τη χρηματοδότησή τους μέσω του Ταμείου Αντικαταβολών θέτοντας τα προβλεπόμενα έργα ανασυγκρότησης σε διαδικασία αξιολόγησης, προκειμένου να αποφασίζονται σε ποια από τα έργα αυτά θα συνεχιζόταν η χρηματοδότηση της ολοκλήρωσής τους. Ορίστηκε η χρηματοδότηση των έργων ανασυγκρότησης να προέλθει από το Ταμείο Αντικαταβολών (Σταθάκης 2004:206).

Το Ταμείο Αντικαταβολών αποτελούσε το δραχμικό αποθεματικό που σχηματιζόταν από την πώληση των εισαγομένων αγαθών, και με το οποίο χρηματοδοτούνταν η πολιτική της Α.Μ.Α.Γ. Η Α.Μ.Α.Γ διαθέτοντας 120 εκατομμύρια δολάρια για το πολιτικό σκέλος των εισαγωγών, χρησιμοποιούσε αυτούς τους πόρους, μαζί με το ελληνικό Δημόσιο και τους ιδιώτες εισαγωγείς, για να πραγματοποιούν εισαγωγές. Η Α.Μ.Α.Γ ή το δημόσιο χρησιμοποιούσαν απευθείας το συνάλλαγμα, εκποιούσαν τα εισαγόμενα αγαθά και έπαιρναν το δραχμικό τους ισοόσο. Οι ιδιώτες αγόραζαν έναντι δραχμών το αντίστοιχο συνάλλαγμα μέσω του Exchange Certificate Plan. Όλοι αυτοί οι πόροι που προέκυπταν σε δραχμές από αυτή τη διαδικασία συγκεντρώνονταν στο Ταμείο Αντικαταβολών. Η Α.Μ.Α.Γ συνεπώς τηρούσε δύο λογαριασμούς, έναν σε δολάρια και έναν σε δραχμές. Η μείωση του πρώτου, καθώς προχωρούσε η διαδικασία πραγματοποίησης των εισαγωγών, αύξανε κατά το ίδιο ποσό, εισέρρεε σε αυτόν το αντίστοιχο ποσό σε δραχμές (Σταθάκης 2004:206).

Τα ποσά που κατατίθεντο στο Ταμείο Αντικαταβολών προβλεπόταν να διατίθενται αποκλειστικά για επενδυτικούς σκοπούς, ώστε να αποφεύγεται η χρήση τους για καταναλωτικούς σκοπούς η οποία θα λειτουργούσε πληθωριστικά. Με τις αλλαγές που πραγματοποιήθηκαν στο πρόγραμμα των εισαγωγών και την αύξηση των εισαγωγών τρεχουσών αναγκών ενισχύθηκαν οι πόροι του Ταμείου Αντικαταβολών που θα μπορούσαν θεωρητικά τουλάχιστον να διατεθούν για επενδυτικούς σκοπούς χωρίς να επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό. Στην πράξη το πρόγραμμα ανασυγκρότησης που χρηματοδοτούνταν από το Ταμείο Αντικαταβολών είχε την ίδια τύχη με το πρόγραμμα ανασυγκρότησης που χρηματοδοτούνταν από το πρόγραμμα των εισαγωγών το οποίο γνώρισε σημαντική συρρίκνωση, καθώς στις δαπάνες του Ταμείου Αντικαταβολών η Α.Μ.Α.Γ είχε συνυπολογίσει τις επιδοτήσεις ψωμιού, το κόστος διανομής των εισαγωγών των βασικών αγαθών που διατεθέντων με δελτίο, ενώ είχαν γίνει προβλέψεις και για ενδεχόμενη νέα αύξηση των σημαντικών δαπανών (Σταθάκης 2004:207). Συνεπώς ο περιορισμός των πόρων για έργα ανασυγκρότησης από το Ταμείο Αντικαταβολών οφειλόταν στην διοχέτευση πόρων από το ταμείο για καταναλωτικούς σκοπούς.

Οι πόροι που διατέθηκαν για έργα ανασυγκρότησης από την Α.Μ.Α.Γ αντιπροσώπευαν μόλις το 1/3 αυτών που η U.N.R.R.A είχε υπολογίσει ότι θα απαιτούνταν για την αποκατάσταση των βασικών υποδομών, ενώ προβληματική υπήρξε και η κατανομή του, που υπήρξε αποσπασματική και χωρίς ολοκληρωμένο σχεδιασμό, με αποτέλεσμα να περιοριστούν και τα οφέλη από την χρησιμοποίηση των πόρων της βοήθειας.

Αρνητική για την Ελλάδα υπήρξαν και οι εξελίξεις και για την άλλη πηγή πόρων που προορίζονταν για την ανασυγκρότηση και αφορούσε τις αποζημιώσεις που θα λάμβανε από τη Γερμανία για τις καταστροφές που είχε υποστεί η χώρα κατά τη διάρκεια του πολέμου και της κατοχής. Η Ελλάδα διεκδικούσε 100 από τα 1.500 γερμανικά

εργοστάσια που θα μεταφέρονταν εκτός Γερμανίας, καθώς το Σχέδιο Μάρσαλ είχε θέσει ως κεντρική του στόχευση την ταχεία ανασυγκρότηση της Γερμανίας. Έτσι οι γερμανικές αποζημιώσεις περιορίστηκαν τα επόμενα χρόνια στην προσφορά μηχανολογικού εξοπλισμού η αξία του οποίου δεν ξεπέρασε τα 25 εκατομμύρια δολάρια (Σταθάκης 2004:212). Η τύχη των ιταλικών αποζημιώσεων υπήρξε ελαφρώς καλύτερη και με τη συμφωνία που πραγματοποιήθηκε το '49 προβλέπονταν αποζημιώσεις ύψους 101 εκατομμυρίων δολλαρίων υπό μορφή μηχανολογικού εξοπλισμού. Αν και μεγαλύτερες σε μέγεθος, οι ιταλικές αποζημιώσεις αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα κατά την εφαρμογή τους από το '49 μέχρι το '55 (Σταθάκης 2004:213).

Έπειτα από αυτές τις εξελίξεις το ζήτημα της ανασυγκρότησης μεταφέρθηκε πλέον για την επόμενη περίοδο, τετραετία '48-'52, όπου το Σχέδιο Μάρσαλ φαινόταν να αποτελεί πιο κατάλληλο πλαίσιο για την επιδίωξη αναπτυξιακών στόχων.

4.5. ΟΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΜΕ ΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗ ΠΡΕΣΒΕΙΑ

Η δισθενής άσκηση της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα που εισήγαγε η υλοποίηση του Δόγματος Τρούμαν στην Ελλάδα γέννησε τριβές στις σχέσεις των δύο φορέων εφαρμογής της πολιτικής των Η.Π.Α στην Ελλάδα κατά την περίοδο υλοποίησης του Δόγματος Τρούμαν, δηλαδή την Α.Μ.Α.Γ και την αμερικανική πρεσβεία. Η πρωτοβουλία των κινήσεων δόθηκε στην Α.Μ.Α.Γ, γεγονός που υποβάθμισε το ρόλο της πρεσβείας. Παρόλο που το πολιτικό σκέλος διαχείρισης της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα παρέμεινε στην αποκλειστική αρμοδιότητα της πρεσβείας, εντούτοις οι εκτεταμένες αρμοδιότητες της Α.Μ.Α.Γ στον στρατιωτικό και οικονομικό τομέα συνεπάγεται αναπόφευκτα αυξημένη επιρροή και στα πολιτικά θέματα.

Στις αρχές του '48 οριστικοποιήθηκε η προοπτική της, ένταξης της Ελλάδας στο σχέδιο Μάρσαλ, και το γεγονός αυτό απέκλειε εκ των πραγμάτων να διατηρηθεί το καθεστώς λειτουργίας της Α.Μ.Α.Γ, δεδομένου ότι το Σχέδιο Μάρσαλ αποτελούσε αποκλειστικά ένα πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας και κατά συνέπεια η νέα οικονομική αποστολή που θα αντικαθιστούσε την Α.Μ.Α.Γ, εν προκειμένω η Ε.Σ.Α/Γreece (European Cooperation Agreement), θα διέθετε αρμοδιότητες μόνο της οικονομικής πολιτικής (Σταθάκης 2004:215). Στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ η λειτουργία των αμερικανικών υπηρεσιών στην Ελλάδα θα επιμερίζονταν σε τρεις διακριτούς φορείς. Η Ε.Σ.Α/Γ θα διέθετε πλήρεις αρμοδιότητες στον οικονομικό τομέα, ενώ η πρεσβεία και η νέα ιδρυθείσα J.U.S.M.A.P.G (Joint United States Military Advisory and Planning Group) θα κατείχαν τις αρμοδιότητες στον πολιτικό και στρατιωτικό σκέλος αντίστοιχα (Σταθάκης 2004 :210).

Η διάκριση αυτή των αρμοδιοτήτων στο πλαίσιο της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα έδωσε την ευκαιρία στην πρεσβεία να διεκδικήσει την αναβάθμιση του ρόλου της και να αναλάβει τον συντονισμό όλων των φορέων της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα, επιδίωξη της πρεσβείας η οποία υποδαυλιζόνταν και από τις σοβούσες αντιθέσεις της πρεσβείας με την Α.Μ.Α.Γ.

Η διαφοροποίηση της πρεσβείας από τις εκτιμήσεις και την πολιτική της Α.Μ.Α.Γ εκφραζόταν στις εκθέσεις που υπέβαλε η πρεσβεία στην αμερικανική κυβέρνηση, στις οποίες οι τοποθετήσεις της πρεσβείας για την εσωτερική κατάσταση στην Ελλάδα ήταν διαμετρικά αντίθετες με τις διαπιστώσεις της έκθεσης Porter ή τις επικρατούσες αντιλήψεις της Α.Μ.Α.Γ. Η κριτική που ασκούσε η πρεσβεία στις εκθέσεις της προς τις πολιτικές δυνάμεις της Ελλάδας ήταν εξαιρετικά μετριοπαθής, ενώ προέβαινε περισσότερο στην υιοθέτηση υποκειμενικών παραγόντων, όπως ήταν οι

«ψυχολογικοί» παράγοντες προκειμένου να ερμηνεύσει τις οικονομικές συνθήκες και εξελίξεις (Σταθάκης 2004:217).

Στους πρώτους μήνες του '48 η κριτική της πρεσβείας προς την Α.Μ.Α.Γ. έγινε εντονότερη και επεκτάθηκε στο σύνολο της πολιτικής της. Η κριτική που, ασκούσε η πρεσβεία προς την Α.Μ.Α.Γ. υιοθετούσε απόψεις που διατυπώνονταν από την ελληνική πολιτική και οικονομική ελίτ και επικεντρωνόταν στην καχυποψία που με την οποία αντιμετώπιζε η Α.Μ.Α.Γ. δημόσια διοίκηση, καθώς και για τη μεγάλη εξουσία με την οποία είχε περιβληθεί η Α.Μ.Α.Γ, όπως και για τον καταπιεστικό τρόπο που ασκούσε την εξουσία που της είχε δοθεί (Σταθάκης 2004:218). Η αμερικανική πρεσβεία τασσόταν υπέρ της ενεργότερης συμμετοχής των ελληνικών θεσμών και φορέων στη διαχείριση της αμερικανικής βοήθειας και την υλοποίηση του προγράμματος ανασυγκρότησης, και ταυτόχρονη ελαχιστοποίηση των αμερικανικών παρεμβάσεων στη λειτουργία του ελληνικού θεσμικού συστήματος (Σταθάκης 2004:219).

Η προσέγγιση της πρεσβείας αναφορικά με τον χαρακτήρα και το βάθος των παρεμβάσεων της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα ερχόταν σε ευθεία αντίθεση με τις στοχεύσεις της Α.Μ.Α.Γ., η δράση της οποίας ο χαρακτήριζόταν από μεταρρυθμιστικό πνεύμα, στην επιβολή αυστηρών ρυθμίσεων στην οικονομία και στο στενό έλεγχο της διαχείρισης του προγράμματος της αμερικανικής βοήθειας. Αντιθέτως η πρεσβεία υποστήριξε την αφαίρεση κάθε μεταρρυθμιστικού στοιχείου από τους στόχους της αμερικανικής βοήθειας και την επικέντρωση της αμερικανικής πολιτικής στην Ελλάδα στις στρατιωτικές στοχεύσεις της, δηλαδή στην επικράτηση επί του Δημοκρατικού Στρατού και την συντριβή του κομμουνιστικού ιδεολογικοπολιτικού δυνάμεων (Σταθάκης 2004:219).

Στην ουσία η αμερικανική πρεσβεία εξέφερε απόψεις που ευθυγραμμίζονταν με πλάγιες θέσεις της ελληνικής επιχειρηματικής τάξης τη δεδομένη περίοδο κα αφορούσαν την ελαστικοποίηση της πιστωτικής πολιτικής απέναντι στη χρηματοδότηση των εισαγωγών και της βιομηχανίας, στην κατάργηση των έκτακτων φόρων προς τις πλουσιότερες τάξεις, την απαλλαγή της βιομηχανικής παραγωγής από τους υψηλούς έμμεσους φόρους, διευκόλυνση των εισαγωγών με τη μείωση των συντελεστών προκαταβολών και την επανεισαγωγή της πολιτικής χρυσού στο πλαίσιο της άσκησης αντιπληθωριστικής πολιτικής (Σταθάκης 2004:221).

4.5.1. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ

Στις 5 Ιουνίου 1947, ο στρατηγός George Marshall, υπουργός εξωτερικών των Η.Π.Α, εκφωνώντας στο πανεπιστήμιο του Harvard έναν ιστορικό λόγο, εξέφρασε την πρόθεση της χώρας του να συμβάλει στην οικονομική ανόρθωση και ανάπτυξη της Ευρώπης. Ειδικότερα στους σχεδιασμούς των Η.Π.Α περιλαμβάνονταν η χορήγηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στις χώρες της Ευρώπης στο πλαίσιο ενός προγράμματος τετραετούς διάρκειας, το οποίο απέβλεπε όχι μόνο στην ανασυγκρότηση της Ευρώπης από τις εκτεταμένες καταστροφές που είχε υποστεί την περίοδο του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αλλά και να υποκινήσει μια μονιμότερη συνεργασία ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες, ώστε να εξασφαλιστεί μια σταθερή οικονομική πρόοδος.

Η απόφαση των Η.Π.Α να εκπονήσουν και να υλοποιήσουν ένα τόσο ευρύ πρόγραμμα παροχής οικονομικής, και για ορισμένες χώρες όπως η Ελλάδα και στρατιωτικές χώρες όπως η Ελλάδα και στρατιωτικής βοήθειας εμπειρείχε σαφέστατα στον πυρήνα της στοχεύσεις οικονομικού χαρακτήρα. Το ζήτημα της οικονομικής ανάκαμψης της Ευρώπης ήταν ζωτικής σημασίας για τα μακροχρόνια συμφέροντα των Η.Π.Α, καθώς η διατήρηση υψηλών ρυθμών ανάπτυξης της αμερικανικής οικονομίας

υπαγόρευε την πραγματοποίηση επενδύσεων στο εξωτερικό και την αποκατάσταση των διεθνών ροών εμπορίου, επιδιώξεις που με τη σειρά τους προϋπέθεταν την οικονομική ανασυγκρότηση των βασικών εμπορικών εταίρων των Η.Π.Α στην Ευρώπη και την επανένταξή τους σ' ένα πολυμερές σύστημα παγκόσμιου εμπορίου (Σταθάκης 2004:139). Επιπλέον οι Η.Π.Α αποτελούσαν κατά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου το μεγαλύτερο πιστωτή στο διεθνές οικονομικό σύστημα, εκτοπίζοντας από τη θέση αυτή τη Μεγάλη Βρετανία (Eichengreen 1996:91)., γεγονός που σήμανε ότι οι Η.Π.Α για να επιτύχουν την ομαλοποίηση στο διεθνές οικονομικό σύστημα και να διατηρήσουν την πρωτοκαθεδρία τους σ' αυτό θα έπρεπε να αποκαταστήσουν τις διεθνές εμπορικές ροές και να αποφύγουν την εφαρμογή πρακτικών και πολιτικών που θα οδηγούσαν στην συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου και κατ' επέκταση στην αποδιάρθρωση του διεθνούς οικονομικού συστήματος, εξέλιξη που δεν αποφεύχθηκε κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου. Ως εκ τούτου οι Η.Π.Α θα έπρεπε να προβούν μεταπολεμικά στην εισαγωγή και υλοποίηση κανόνων, ρυθμίσεων, θεσμών και πολιτικών που θα αποσκοπούσαν στην ανασυγκρότηση του διεθνούς οικονομικού συστήματος, δημιουργώντας το κατάλληλο πλαίσιο για την ύπαρξη όλων εκείνων των προϋποθέσεων που απαιτούνταν για την εύρυθμη λειτουργία των διεθνών εμπορικών και χρηματοπιστωτικών σχέσεων (Eichengreen 1996:92).

Συν τοις άλλοις, η μεταπολεμική πολιτική των Η.Π.Α θα έπρεπε να συμπεριλάβει στους σχεδιασμούς της και το κενό εξουσίας που υπήρχε στην ευρωπαϊκή ήπειρο μετά την ήττα της Γερμανίας και την εξάντληση της Αγγλίας και τη Γαλλίας. Αυτό το κενό εξουσίας ήταν ενδεχόμενο να το εκμεταλλευτεί η Σοβιετική Ένωση, εξέλιξη που θα έθιγε άμεσα τα συμφέροντα των Η.Π.Α στην Ευρώπη και καθιστούσε επιτακτική γι' αυτήν τη σφυρηλάτηση μιας βιώσιμης ισορροπίας δυνάμεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο, η οποία θα αποτελούσε ανάχωμα στην επέκταση και την επικράτηση της σοβιετικής επιρροής στην Ευρώπη (Σταθάκης 204:139). Μακροπρόθεσμα ο ασφαλέστερος τρόπος αποτροπής της επέκτασης της σοβιετικής επιρροής στην Ευρώπη θεωρήθηκε, από τις Η.Π.Α, ότι ήταν η επιτάχυνση της οικονομικής ανασυγκρότησης των χωρών της δυτικής Ευρώπης με την καθοριστική υποστήριξη των Η.Π.Α, καθώς μια τέτοια εξέλιξη θα συνέτεινε στην συγκρότηση μιας βιώσιμης ισορροπίας δυνάμεων στην ευρωπαϊκή ήπειρο και θα απομάκρυνε την πιθανότητα διάχυσης της σοβιετικής επιρροής στην Ευρώπη εφόσον η επέκταση και εδραίωση της σοβιετικής επιρροής, και κατ' επέκταση του σοσιαλισμού, στην ανατολική Ευρώπη θεωρούνταν, κατά το μάλλον ή ήττον, από εξαιρετικά πιθανή ως δεδομένη. Η οικονομική ανάπτυξη των χωρών της Δυτικής Ευρώπης, σύμφωνα με τους σχεδιασμούς της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής, θα αποσοβούσε την κομμουνιστική απειλή που εκπροσωπούσε η Σοβιετική Ένωση και θα έθετε στο περιθώριο τα ευρωπαϊκά κομμουνιστικά κόμματα των χωρών αυτών. Κεντρική στόχευση του Σχεδίου Μάρσαλ ήταν να κινηθεί η δυτική Ευρώπη προς την κατεύθυνση της οικονομικής ενοποίησης κα άρσης του παραδοσιακού εθνικού κατακερματισμού των οικονομικών της στόχευση που ήταν ενταγμένη στην προοπτική διαίρεσης, με βάση πολιτικοοικονομικό μετάβαση κριτήρια, σε δυτική και ανατολική Ευρώπη, με τις Η.Π.Α να θέτουν της δυτικής Ευρώπης στη σφαίρα επιρροής και της Σοβιετικής Ένωσης τις χώρες της ανατολικής Ευρώπης.

Τον Ιούνιο του 1947 έλαβε χώρα το Συνέδριο του Παρισιού, με αντικείμενο τη συμφωνία μεγάλων δυνάμεων για την αμερικανική πρωτοβουλία στην Ευρώπη με την πιθανή συναίνεση ή συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης. Μετά την αναμενόμενη αποχώρηση του υπουργού Εξωτερικών της χώρας Μολότοφ από το Συνέδριο του Παρισιού και την άρνηση συμμετοχής σ' αυτό των κρατών της Ανατολικής Ευρώπης, το Σχέδιο Μάρσαλ έλαβε την οριστική του μορφή, αναφορικά με τη σύσταση των οργάνων,

τις αρμοδιότητες που ανατίθεντο σε αυτά και τις δομές λήψης αποφάσεων που αφορούσαν το σχεδιασμό και την υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ.

Ειδικότερα το Πρόγραμμα Ευρωπαϊκής Ανασυγκρότησης «European Recovery Programm-E.R.P) όπως ονομάστηκε το Σχέδιο Μάρσαλ, προέβλεπε τη διαχείρισή του από μία καθιερωμένη δομή με κεντρικούς φορείς τον Οργανισμό Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (Organization of European Economic Cooperation-O.E.E.C), στον οποίο συμμετείχαν οι αντιπρόσωποι των ευρωπαϊκών χωρών, και τη Διοίκηση Ευρωπαϊκής Συνεργασίας (European Cooperation Administration-E.C.A), που έδρευε στην Ουάσιγκτον. Τον άμεσο συντονισμό και τη διαχείριση του Προγράμματος στην Ευρώπη ανέλαβε το γραφείο του Ειδικού Αντιπροσώπου (Office of the Special Representative-O.S.P), που είχε την έδρα του στο Παρίσι. Το σύνολο της καίριας σημασίας αποφάσεων για το μέγεθος, την κατανομή της βοήθειας και για την έγκριση των υποπρογραμματάτων υπάγονταν στη δικαιοδοσία του O.E.E.C και του O.S.R., με την E.C.A. να έχει τον τελικό λόγο για διαμόρφωση και την υλοποίηση των ληφθέντων αποφάσεων (Σταθάκης 2004:222). Σε κάθε χώρα υπήρχαν Ειδικές Οικονομικές Αποστολές για τη διαχείριση των εθνικών προγραμμάτων. Η E.C.A/Greece (E.C.A/G.), η νέα οικονομική αποστολή που θα αντικαθιστούσε την A.M.A.G. στην Ελλάδα, θα είχε την αρμοδιότητα του οικονομικού τομέα με την εποπτεία του O.S.R για θέματα ευρωπαϊκής οικονομικής συνεργασίας και της E.C.A/ Washigton (E.C.A/W) για το σύνολο των δραστηριοτήτων (Σταθάκης 2004:222).

Σε σχέση με την A.M.A.G, η E.C.A/G είχε μικρότερη αυτονομία απέναντι στην Ουάσιγκτον στο σχεδιασμό και την υλοποίηση της οικονομικής πολιτικής. Ταυτόχρονα όμως η E.C.A/G διατηρούσε στο ακέραιο τα δικαιώματά της «θεσμοθετημένης επέμβασης» στις σχέσεις της με την ελληνική κυβέρνηση, καθώς το ιδιόμορφο καθεστώς του Δόγματος Τρούμαν ανανεώθηκε και στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:222).

Το στρατιωτικό σκέλος των δραστηριοτήτων των Η.Π.Α στην Ελλάδα αυτονομήθηκε με την ανάθεση των σχετικών αρμοδιοτήτων στην U.S.M.A.P.G, και παράλληλα διευρύνθηκε ο ρόλος των Αμερικανών στη διεύθυνση των στρατιωτικών επιχειρήσεων του εμφυλίου πολέμου με την άφιξη του στρατηγού Van Fleet. Ο ρόλος της πρεσβείας αναβαθμίστηκε με τις νέες διευθετήσεις που πραγματοποιήθηκαν κατά τη συγκρότηση της διοικητικής δομής διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα. Η αμερικανική πρεσβεία θα είχε πλέον την ενιαία διαχείριση των πολιτικών και οικονομικών υποθέσεων (Σταθάκης 2004:223). Επικεφαλής της νέας αμερικανικής αποστολής στην Ελλάδα (E.C.A/G) τοποθετήθηκε ο Nuveen, ο ρόλος του οποίου στην υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα είχε υποβαθμιστεί, συγκριτικά με το ρόλο του επικεφαλής της αντίστοιχης αμερικανικής οικονομικής αποστολής του Δόγματος Τρούμαν στην Ελλάδα Griswold.

4.5.2. Η ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Το ύψος της οικονομικής βοήθειας που θα χορηγούνταν στην Ελλάδα στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ αποτέλεσε αντικείμενο έντονων, και εν πολλύς διαρκούς διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση και τους εγχώριους φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής και τις διάφορες υπηρεσίες διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ. Ήδη κατά την περίοδο των σχεδιασμών που πραγματοποιούνταν για τον προσδιορισμό του ύψους της οικονομικής βοήθειας που θα λάμβανε η Ελλάδα κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του Σχεδίου Μαρσαλ ('48-'49), ο οικονομικός σύμβουλος της A.M.A.G Clay, επιστρέφοντας από την Ουάσιγκτον, ανέτρεψε τις προσδοκίες που

έτρεφε η ελληνική κυβέρνηση αναφορικά με το ύψος των χορηγουμένων οικονομικών πόρων που προοριζόνταν για τη χρηματοδότηση του προγράμματος ανασυγκρότησης που προσδιοριζόταν από την ελληνική πλευρά στα 130 εκατομμύρια δολάρια και σε ένα αντίστοιχο ποσό σε δραχμές (Σταθάκης 2004:228). Ο Clay επισήμανε πως οι εκτιμήσεις της ελληνικής πλευράς υπερέβαιναν σημαντικά τα ποσά που θα παρέχονταν από τις Η.Π.Α., ενώ και οι δραχμικοί πόροι της βοήθειας που θα κατευθύνονταν στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης θα ήταν περιορισμένοι, δεδομένου ότι οι στρατιωτικές δαπάνες υπολογιζόταν να ανέλθουν στο ιλιγγιώδες ποσό του ενός τρισεκατομμυρίου δραχμών, στοιχείο που δήλωνε την απόλυτη προτεραιότητα που δίνονταν στους στρατιωτικούς στόχους, με ότι αυτό συνεπαγόταν για τα ποσά που θα διατίθεντο για την οικονομική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της χώρας. Ο Clay προέβλεπε την επιβολή εκτεταμένων περικοπών στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης, το οποίο θα προχωρούσε με αργούς ρυθμούς, κα την πρόκριση της πολιτικής σταθερότητας ως τον πρωταρχικό και άμεσο στόχο της αμερικανικής παρουσίας στην Ελλάδα, και την επιδίωξη στο πεδίο της οικονομίας να παραμένει η σταθεροποίησή της στα χαμηλότερα δυνατά επίπεδα (Σταθάκης 2004:228).

Οι εκτιμήσεις του Clay αποδείχτηκαν ορθές, καθώς το μέγεθος της βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα κατά τον πρώτο χρόνο εφαρμογής του απογοήτευσε τόσο την ελληνική κυβέρνηση όσο και την E.C.A/G. Το ύψος της οικονομικής βοήθειας βρέθηκε στο επίκεντρο αλληπάλληλων διαπραγματεύσεων ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση, την E.C.A/G και την E.C.A στο Παρίσι και στην Ουάσινγκτον. Το τελικό ποσό της βοήθειας οριστικοποιήθηκε τον Οκτώβριο του '48, καθυστέρηση που εν πολλοίς οφειλόταν στη διαφορά που εμφάνιζαν τα δύο προγράμματα που κατατέθηκαν προς έγκριση στην E.C.A στο Παρίσι, το ένα από την ελληνική κυβέρνηση και το άλλο από την E.C.A/G, αναφορικά με το ύψος των δαπανών που συνδέονταν με την υλοποίηση του προγράμματος ανασυγκρότησης. Το πρόγραμμα της ελληνικής κυβέρνησης πρότεινε το ποσό της χρηματοδότησης που θα κατευθυνόταν στα έργα ανασυγκρότησης να ανέλθει στα 100 εκατομμύρια δολάρια, πρόταση που συνιστούσε με διπλασιασμό των πόρων σε σχέση με το '47-'48, αλλά ήταν ευθυγραμμισμένη με τους σχεδιασμούς του Τετραετούς Προγράμματος '48-'52 που είχε καταρτίσει το Α.Σ.Α. Οι εισηγήσεις που περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα της E.C.A/G προσδιόριζαν το αντίστοιχο ποσό στα 76 εκατομμύρια δολάρια, μείωση που ήταν εναρμονισμένη με τις αρχικές κατευθύνσεις της Ουάσινγκτον που είχε μεταφέρει ο Clay. Τα έργα του προγράμματος ανασυγκρότησης στα οποία επικεντρώθηκαν οι περικοπές ήταν η βιομηχανία, το σιδηροδρομικό δίκτυο, τα λιμάνια και το ηλεκτρικό δίκτυο, ενώ άθικτα παρέμειναν τα υδροηλεκτρικά έργα, οι αγροτικές υποδομές, το οδικό δίκτυο και τα ορυχεία και τα έργα που είχαν αναλάβει να εκτελέσουν το σώμα των μηχανικών του αμερικανικού στρατού (U.S.Army Corps of Engineers) (Σταθάκης 2004:229).

Η αντίδραση της ελληνικής κυβέρνησης στις περικοπές αυτές υπήρξε άμεση και με επιστολή των υπουργών Εθνικής Οικονομίας και Συντονισμού προς το O.S.R, επιχειρηματολόγησε για την αναγκαιότητα υλοποίησης των έργων, τα οποία αποσκοπούσαν στην συντριπτική τους πλειοψηφία στην αποκατάσταση των βασικών υποδομών της χώρας στην προπολεμική τους κατάσταση (Σταθάκης 2004:231).

Η επιστολή βρήκε μικρή απήχηση στο Παρίσι, ενώ ο O.E.E.C πρότεινε το ύψος της χρηματοδότησης του συνολικού προγράμματος, δηλαδή του προγράμματος ανασυγκρότησης και του προγράμματος εισαγωγών, να διαμορφωθεί στα 212,8 εκατομμύρια δολάρια, ποσό που ήταν μικρότερο από τα αντίστοιχα ποσά που πρότειναν τόσο η E.C.A/G (224 εκατομμύρια δολάρια), όσο και η ελληνική κυβέρνηση (285 εκατομμύρια δολάρια) (Σταθάκης 2004:231). Επιπλέον από τα ποσά που είχε προτείνει ο O.E.E.C μόνο τα 146 εκατομμύρια θα χορηγούνταν ως απευθείας βοήθεια σε δολάρια,

καθώς το υπόλοιπο ποσό θα λάμβανε τη μορφή «έμμεσης βοήθειας», μια νέα μορφή βοήθειας που εισήγαγε το Σχέδιο Μάρσαλ και αναφερόταν στα λεγόμενα «δικαιώματα άντλησης» (Σταθάκης 2004:231).

Η εν λόγω μορφή βοήθειας που αντιπροσώπευαν τα «δικαιώματα άντλησης» άπτονταν της σφαίρας του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου, ενώ η οικονομική αρωγή που παρεχόταν από το σχέδιο Μάρσαλ αφορούσε κατά βάση το «έλλειμμα δολλαρίου» (dollar gap), έλλειμμα δηλαδή που εμφάνιζε συνολικά η Δυτική Ευρώπη στις εμπορικές της συναλλαγές με τις Η.Π.Α. Για το ενδοευρωπαϊκό εμπόριο, δηλαδή τις εμπορικές συναλλαγές που αναπτύσσονταν μεταξύ των χώρων που είχαν ενταχθεί στο Σχέδιο Μάρσαλ, προβλέφθηκε η σύναψη διακρατικών συμφωνιών, ενώ τα ελλείμματα που θα εμφανίζονταν στις διακρατικές εμπορικές συμφωνίες καλύπτονταν από πόρους του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:231). Η διάκριση ανάμεσα στη μορφή της «απευθείας βοήθειας» και στα «δικαιώματα άντλησης» επεδίωκε να τονώσει το ενδοευρωπαϊκό εμπόριο. Η διεύρυνση του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου θα συντελούσε στην εξοικονόμηση δολλαρίων από το έλλειμμα που παρουσίαζε το εμπορικό ισοζύγιο της Ευρώπης με τις Η.Π.Α., καθώς θα υποκαθίσταντο οι αμερικανικές από ευρωπαϊκές εισαγωγές και παράλληλα θα συνέβαλε στην ενοποίηση των ευρωπαϊκών οικονομιών, στόχευση που αποτελούσε βασική επιδίωξη του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:231).

Μετά τις εισηγήσεις στις οποίες προέβη ο Ο.Ε.Ε.С, ήταν η σειρά της E.C.A/G να αντιδράσει, προτείνοντας η βοήθεια να αυξηθεί στα 222,1 εκατομμύρια δολάρια και να αυξηθεί το ποσοστό χρηματοδότησης που αφορούσε την άμεση μορφή βοήθειας έναντι της έμμεσης μορφής. Έπειτα από συνεχείς διαπραγματεύσεις το τελικό ποσό της βοήθειας τον πρώτο χρόνο εφαρμογής του Σχεδίου Μάρσαλ, κυρίως λόγω των συνεισφορών που προήλθαν από τη Μεγάλη Βρετανία, η οποία αφενός ανέστειλε το μέτρο της μείωσης των αποθεμάτων της Ελλάδας κατά 20 εκατομμύρια στερλίνες που είχε αρχικά απαιτήσει, και αφετέρου αύξησε τα «δικαιώματα άντλησης» της Ελλάδας κατά 14 εκατομμύρια στερλίνες (Σταθάκης 2004:233).

Η πολιτική εισαγωγών κατά το πρώτο έτος εφαρμογής του Σχεδίου Μάρσαλ ακολούθησε την κατεύθυνση και αύξησης των εισαγωγών καταναλωτικών αγαθών εις βάρος των εισαγωγών που προορίζονται για την ανασυγκρότηση της χώρας, τακτική που υπαγορεύτηκε από τον διαφαινόμενο κίνδυνο να μην καταστεί δυνατή η απορρόφηση των διαθέσιμων πόρων, εξαιτίας της αδυναμίας της Διοίκησης Εξωτερικού Εμπορίου (Δ.Ε.Ε.) να προσαρμοστεί το σύστημα εισαγωγών, έτσι όπως είχε διαμορφωθεί στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της εφαρμογής του Δόγματος Τρούμαν, στο τρόπο που λειτουργούσαν οι διακρατικές ανταλλαγές στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:233). Παράλληλα η αύξηση των εισαγωγών αγαθών για τρέχουσες ανάγκες, που έφθασαν τα 347 εκατομμύρια δολάρια, υπερβαίνοντας τις αρχικές προβλέψεις κατά 14%, εξυπηρετούσε και το στόχο της συγκράτησης των πληθωριστικών πιέσεων. Αυτή η ενίσχυση των εισαγωγών αγαθών που ικανοποιούσαν τρέχουσες καταναλωτικές ανάγκες υποβίβασε το ποσό που διατέθηκε τελικά για τις εισαγωγές κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, συνεπώς και τους πόρους που διοχετεύθηκαν για το πρόγραμμα της ανασυγκρότησης. Το τελικό ποσό που τελικά διατέθηκε για τις εισαγωγές του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού μειώθηκαν, ύστερα από διαδοχικές αναθεωρήσεις, από τα 92 στα 42 εκατομμύρια δολάρια (Σταθάκης 2004:235).

Η E.C.A/G επέλεξε να συνεχίσει χωρίς αξιοσημείωτες παρεκκλίσεις την σταθεροποιητική πολιτική της A.M.A.G από την αρχή της εγκατάστασής της στην Ελλάδα. Η A.M.A.G την άνοιξη του '48 είχε κατορθώσει με την αυστηρή δημοσιονομική νομισματική και εισοδηματική πολιτική που ακολούθησε να οδηγήσει την οικονομία σε μια πορεία σχετικής σταθεροποίησης. Ο δείκτης τιμής καταναλωτή είχε σταθεροποιηθεί και η τιμή της χρυσής λίρας έπειτα και από την επανεισήγαγα της πολιτικής ανοιχτής

αγοράς χρυσού, είχε σταθεροποιηθεί στις 230.000 δραχμές (Σταθάκης 2004:237). Προς την κατεύθυνση αυτή συνετέλεσε και η ύπαρξη των δεδομένων περιορισμών που έθετε το ύψος της οικονομικής βοήθειας και το νέο σύστημα εισαγωγών που καθιερώθηκε στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ. Ως εκ τούτου οι στόχοι της οικονομικής πολιτικής της E.C.AIG δεν ήταν εφικτό να παρουσιάσουν ουσιαστική απόκλιση από τους στόχους που είχε θέσει η πολιτική της A.M.AIG, και μοιραία επικεντρώθηκαν στη διατήρηση της σχετικής ισορροπίας που είχε επιτευχθεί μέχρι την ανάληψη της οικονομικής πολιτικής από αυτήν. Ακόμα όμως και αυτός ο στόχος, που στερούνταν αναπτυξιακού περιεχομένου και προοπτικής, φάνταζε δύσκολος, δεδομένων των υψηλών δαπανών που θα απαιτούσε η αντιμετώπιση του Δημοκρατικού Στρατού και οι απαιτήσεις που απέρρεαν από τις ανάγκες που δημιουργούσε το προσφυγικό ρεύμα που προκαλούσε η διεξαγωγή του εμφύλιου πολέμου. Στη βάση αυτών των εξελίξεων τέθηκε ως ρεαλιστικός στόχος η συγκρότηση του ελλείμματος στο ύψος των 700 δισεκατομμυρίων δραχμών, μέγεθος που αντιπροσώπευε το 20% των δημοσίων δαπανών (Σταθάκης 2004:238).

Ο απολογισμός του προϋπολογισμού για το δημοσιονομικό έτος '48-'49 κατέδειξε ότι η E.C.AIG προχώρησε σε πολύ υψηλές αυξήσεις στο σκέλος των αμυντικών δαπανών και σε ελαφρά ενίσχυση των δαπανών για την προσφυγική αποκατάσταση σε σύγκριση με το προηγούμενο έτος, ενώ συγκράτησε τις τακτικές δαπάνες στα προβλεπόμενα επίπεδα, παγώνοντας ουσιαστικά τους μισθούς. Οι υπερβάσεις αυτές εκτίναξαν τις πρόσθετες δαπάνες του προϋπολογισμού σε σχέση με το '47-'48 στο επίπεδο του 1 τρισεκατομμυρίου δραχμών. Το έλλειμμα περιορίστηκε στο ύψος των 750 δισεκατομμυρίων δραχμών, λόγω της αύξησης της φορολογίας που απέφερε στα δημόσια ταμεία 2,9 τρισεκατομμύρια, που ήταν το '47-'48. Με αυτό τον τρόπο το έλλειμμα του προϋπολογισμού κυμάνθηκε στο 20%, με το μεγαλύτερο μέρος του ελλείμματος να καλύπτεται από τη μεταφορά πόρων από το Ταμείο Αντικαταβολών (Σταθάκης 2004:240).

Στην προσπάθειά της να καλύψει το διαφαινόμενο υψηλό έλλειμμα η E.C.AIG προσέφυγε στην λήψη μέτρων προκειμένου να τονωθούν τα φορολογικά έσοδα. Στην κατεύθυνση αυτή επέβαλε έκτακτη φορολογία στα ευπορότερα στρώματα του πληθυσμού, αναπτύσσοντας μάλιστα επιχειρηματολογία που αποσκοπούσε στην αιτιολόγηση της λήψης αυτού του μέτρου, η οποία παρέπεμπε στην επιχειρηματολογία που διατύπωνε ο Βαρβαρέσος όταν ως υπουργός Οικονομικών το καλοκαίρι του '45, διατύπωνε ανάλογα επιχειρήματα για την επιβολή βαριάς φορολογίας στα στρώματα εκείνα του πληθυσμού που διέθεταν υψηλά εισοδήματα και εν μεγάλη οικονομική επιφάνεια. Ειδικότερα η επιχειρηματολογία της E.C.AIG εστιαζόταν στην επίκληση της κατοχικής περιόδου και στον άκοπο, και εν πολὺς αδιαφανή και ηθικά επιλήψιμο, πλουτισμό ορισμένων κοινωνικών ομάδων και στην αναγκαιότητα που αναδύονταν από την τρέχουσα οικονομική συγκυρία για δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών.

Ο κύριος όγκος των πρόσθετων φορολογικών εσόδων προήλθε από την επιβολή των έμμεσων φόρων, και ειδικότερα από τους έμμεσους φόρους κατανάλωσης τα έσοδα από τους οποίους ξεπέρασαν τα 900 δισεκατομμύρια δραχμές, τα 500 εκ των οποίων συνιστούσαν επιπλέον φορολογικά έσοδα σε σύγκριση με τον προηγούμενο χρόνο, ενώ και οι λοιπές μορφές έμμεσων φόρων, με εξαίρεση τα έσοδα από τους δασμούς που παρέμειναν στα ίδια επίπεδα, απέφεραν πρόσθετα έσοδα στα δημόσια ταμεία (Σταθάκης 2004:241).

Στην προσπάθεια για τόνωση των φορολογικών εσόδων η E.C.A/G επιχείρησε να διευρύνει τη φορολογική βάση επιβάλλοντας τη φορολόγηση του ελληνικού εφοπλιστικού κεφαλαίου αλλά και του ευρύτερου κύκλου των ελλήνων κεφαλαιούχων του εξωτερικού. Στην περίπτωση των Ελλήνων εφοπλιστών το ζήτημα της φορολόγησής

τους είχε τεθεί προγενέστερο τόσο από τη βρετανική οικονομική αποστολή όσο και από την αποστολή Porter, αλλά και από την A.M.A.G λίγο πριν αποχωρήσει, ενώ το θέμα είχε τεθεί και από τον τέως πρέσβη των Η.Π.Α. στην Αθήνα Dean Acheson. Το ζήτημα ωστόσο της φορολόγησης των εφοπλιστών μία ακανθώδης διευθέτηση, συνδεόταν και με την παραχώρηση το καλοκαίρι του '46 από τις Η.Π.Α. στους έλληνες εφοπλιστές 100 πλοίων τύπου F2 σε εξαιρετικά ευνοϊκή τιμή και με το μεγαλύτερο ποσό για την παραχώρησή τους να προέρχεται από τη χορήγηση χαμηλότοκων πιστώσεων από τις Η.Π.Α., πιστώσεις οι οποίες έφεραν και την εγγύηση του ελληνικού δημοσίου (Σταθάκης 2004:244).

Οι ξένες οικονομικές αποστολές είχαν θεωρήσει σκανδαλώδη την παραχώρηση των πιστώσεων με ευνοϊκούς όρους και την προσφορά των ίδιων των πλοίων χωρίς καμία δέσμευση από την πλευρά των εφοπλιστών ώστε να εισρέουν συναλλαγματικοί πόροι στην ελληνική οικονομία. Αυτή η συλλογιστική οδήγησε διαδοχικά τους εκπρόσωπους των ξένων οικονομικών αποστολών στην Ελλάδα να εισηγηθούν τη φορολόγηση των κερδών που προέρχονταν από τη ναυτιλία.

Οι έλληνες εφοπλιστές αντιτίθονταν σθεναρά στην φορολόγησή τους προβάλλοντας ως επιχειρήματα το υψηλό κόστος διατήρησης των πλοίων τους υπό ελληνική σημαία και τις υψηλές αποδοχές που λάμβαναν τα ελληνικά πληρώματα (Σταθάκης 2004:246). Η A.M.A.G. πιέζοντας διαρκώς την ελληνική κυβέρνηση κατόρθωσε το Μάρτιο του '48 να ψηφιστεί από το ελληνικό κοινοβούλιο ο σχετικός νόμος που προέβλεπε τη φορολόγηση των κερδών με συντελεστή 40% και αναδρομική ισχύ από το '47. Η αντίδραση των ελλήνων εφοπλιστών πέρα από τα παραπάνω επιχειρήματα που εξέθεταν σε διαδοχικές επιστολές τους, ήταν να στραφούν στις σημαίες ευκαιρίας, κυρίως του Παναμά και της Ονδούρας (Σταθάκης 2004:246). Η τακτική αυτή των εφοπλιστών ώθησε την E.C.AIG στην τοποθέτηση μιας πιο διαλλακτικής στάσης, εξέλιξη που οδήγησε στην ψήφιση ενός νέου νόμου τον Φεβρουάριο του '49 που μείωνε σημαντικά τη φορολογία των εφοπλιστικών κερδών, ενώ με νεότερο στις αρχές του '50 ρυθμιζόνταν τα εκκρεμή χρέη των εφοπλιστών που προέρχονταν από τη μη καταβολή του αναδρομικού φόρου και την επαναξιολόγηση του αναδρομικού φόρου, καθώς και την πληρωμή του σε πέντε δόσεις κατά τη διάρκεια του '50 (Σταθάκης 2004:247).

Στην περίπτωση των ελλήνων κεφαλαιούχων του εξωτερικού η A.M.A.G είχε πετύχει την ψήφιση νόμου το Μάιο του '48 προβλέποντας την καταγραφή των περιουσιακών στοιχείων των ελλήνων υπηκόων στο εξωτερικό, τα οποία θα υπόκειντο σε κάποιας μορφής φορολόγησης, η οποία όμως παρέμεινε ασαφής. Ο νόμος προκάλεσε έντονη ανησυχία και προκάλεσε φήμες που έφεραν τους κατόχους κεφαλαίων να μεταφέρουν μαζικά τα κεφάλαιά τους από τις Η.Π.Α. και τη Βρετανία σε χώρες που ήταν εκτός του Σχεδίου Μάρσαλ. Αυτή η εξέλιξη προκάλεσε την αναστολή του νόμου, ύστερα από αίτημα της ελληνικής κυβέρνησης. Η μεταγενέστερη πρόταση με την οποία επανήλθε η E.C.A/G περιόριζε τη φορολόγηση στα περιουσιακά στοιχεία των ελλήνων, τόσο φυσικών προσώπων όσων και εταιριών, που βρίσκονταν στις Η.Π.Α. Ούτε όμως στο μέτρο αυτό δόθηκε κάποια συνέχεια ούτε και σε αντίστοιχα μέτρα που αποτελούσαν προτάσεις της ελληνικής κυβέρνησης και αφορούσαν κυρίως ζητήματα που άπτονταν της πολιτικής του εξωτερικού εμπορίου και χρήσης των συναλλαγματικών πόρων (Σταθάκης 2004:247-249).

Στην προσπάθειά της να συγκροτήσει τις δημόσιες δαπάνες, η αύξηση των οποίων υπό τις δεδομένες συνθήκες θα ενέτειναν τις πληθωριστικές πιέσεις, η E.C.A/G πίεσε με κάθε τρόπο για να τηρηθεί μια αυστηρή εισοδηματική πολιτική που στόχευε στην σταθεροποίηση των ονομαστικών μισθών, που με τις ισχυρότατες πληθωριστικές πιέσεις που επικρατούσαν την εν λόγω περίοδο αυτή η πολιτική ισοδυναμούσε με

δραματική συρρίκνωση της αγοραστικής δύναμη των μισθωτών στρωμάτων και με σοβαρή επιδείνωση του επιπέδου διαβίωσής τους. Η Ε.Σ.Α/Γ στάθηκε πεισματικά αντίθετη σε οποιαδήποτε αύξηση των ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων, και μέχρι το καλοκαίρι του '49, περίοδο που έληγε η συμφωνία που είχε συνάψει η Α.Μ.Α.Γ με την ελληνική κυβέρνηση το Σεπτέμβριο του '47, οι ονομαστικοί μισθοί παρέμειναν αμετάβλητοι, ενώ την ίδια περίοδο ο δείκτης τιμών καταναλωτή αυξήθηκε κατά 60% περίπου (Σταθάκης 2004:249). Η πολιτική της διατήρησης σταθερών ονομαστικών μισθών αποτέλεσε κυρίαρχη προτεραιότητα της αντιπληθωριστικής πολιτικής που εφάρμοσε η Ε.Σ.Α/Γ, με αποτέλεσμα η συρρίκνωση των πραγματικών μισθών να συνιστά το βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου της παρουσίας της Ε.Σ.Α/Γ στην Ελλάδα.

Η υλοποίηση μιας αντιπληθωριστικής πολιτικής από την Ε.Σ.Α/Γ που βασίστηκε στη δραματική συμπίεση των πραγματικών αποδοχών των εργαζομένων προκάλεσε σφοδρότατες αντιδράσεις από τους συνδικαλιστικούς φορείς των εργαζομένων εξέλιξη που κορυφώθηκαν με την κήρυξη τον Απρίλιο του '49, γενικής πανελλαδικής απεργίας των δημοσίων υπαλλήλων που διήρκεσε για δύο εβδομάδες και επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί από την κυβέρνηση με αστυνομικά μέτρα, ενώ από το λαϊκό κόμμα επιχειρήθηκε ο έλεγχος της Γ.Σ.Ε.Ε, του μεγαλύτερου συνδικαλιστικού φορέα της χώρας, με την ανάδειξη στην προεδρία της τον Φώτη Μακρή, κίνηση που εγκαινίασε τη μόνιμη μεταπολεμική πρακτική των κυβερνητικών παρεμβάσεων στην ανάδειξη των διοικήσεων των συνδικαλιστικών οργάνων των εργαζομένων με σκοπό τον έλεγχο των διεκδικήσεών τους και την πολιτική τους χειραγώγηση. Οι αντιδράσεις αυτές και η αύξηση των πιέσεων που ασκήθηκαν το επόμενο διάστημα από το εργατικό συνδικάτο έκαμψαν σταδιακά την αντίθεση της Ε.Σ.Α/Γ στην παροχή μισθολογικών αυξήσεων και τον Αύγουστο του '49 χορηγήθηκαν οι πρώτες επιλεκτικές αυξήσεις, της τάξης του 20-30%, οι οποίες στη συνέχεια γενικεύτηκαν (Σταθάκης 2004:257).

Η παρατεταμένη συρρίκνωση των πραγματικών μισθών, για μια περίοδο σχεδόν δύο ετών, ήταν φυσικό να οδηγήσουν σε επιμέρους ρυθμίσεις στον ιδιωτικό τομέα, κατά παράβαση της συμφωνίας της Α.Μ.Α.Γ με την ελληνική κυβέρνηση, κυρίως στο χώρο της βιομηχανίας, όπου αποτελούσαν διαδεδομένη πρακτική. Παρά το γεγονός αυτό όμως η γενική τάση που χαρακτήρισε την πορεία που ακολούθησαν οι πραγματικοί μισθοί το διάστημα από τα τέλη του '47 μέχρι τα τέλη του '49 ήταν καθοδική και το μέγεθος της απώλειας της αγοραστικής δύναμης των μισθών κυμαίνονταν ανάλογα με την άνοδο του δείκτη τιμών.

Η πορεία του πληθωρισμού και η συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων αποτελούσε την άμεση προτεραιότητα της Ε.Σ.Α/Γ, που παρά τις ασφυκτικές ρυθμίσεις που επέβαλε στον εισοδηματικό, δημοσιονομικό και νομισματικό τομέα δεν κατόρθωσε εντούτοις να ελέγξει την ελεύθερη αγορά, η οποία σε συνθήκες περιορισμένης παραγωγής και προσφοράς αγαθών διέθετε τη δύναμη να προσδιορίζει με σχετική ευχέρεια κατά βούληση τις τιμές. Η Ε.Σ.Α/Γ έθεσε στο επίκεντρο της σταθεροποιητικής πολιτικής της για την αντιμετώπιση του υψηλού πληθωρισμού τη νομισματική πολιτική. Η πολιτική της στο νομισματικό τομέα στηρίζονταν στη μεταφορά πόρων από το Ταμείο Αντικαταβολών για την κάλυψη των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού, για την υλοποίηση του Προγράμματος Ανασυγκρότησης αλλά και για το Πρόγραμμα Βιομηχανικών Δανείων, ενώ η Γ.τ.Ε προσέφερε τους πόρους και είχε την εποπτεία για τη βραχυχρόνια χρηματοδότηση της οικονομίας και για τη κάλυψη μέρους του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Οι πρακτικές αυτές υποδήλωναν την υποχρηματοδότηση που είχαν επιβάλλει τα επιτελικά όργανα του Σχεδίου Μάρσαλ αναφορικά με τους στόχους της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης της χώρας, αλλά και την απουσία τόσο

οργανωμένων κρατικών μηχανισμών σύλληψης της φορολογητέας ύλης όσο και της καχεκτικότητας που χαρακτήριζε την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας.

Στην ήδη ζοφερή αυτή κατάσταση ήρθε να προστεθεί στα τέλη του '48 και η απόφαση της Ε.Σ.Α/Γ να διακόψει την διάθεση πόρων από το Ταμείο Αντικαταβολών και την αποθεματοποίησή τους, ενέργεια που η Ε.Σ.Α/Γ αιτιολόγησε στη βάση της εφαρμογής μιας αντιπληθωριστικής πολιτικής (Τ.τ.Ε 1978:341). Η αδρανοποίηση των πόρων του Ταμείου Αντικαταβολών το οποίο συσώρευε ολοένα και μεγαλύτερα ποσά, αποστέρησε ένα σημαντικό χρηματοδοτικό εργαλείο για την προώθηση της ανασυγκρότησης της χώρας (Σταθάκης 2004:254).

Η Ε.Σ.Α/Γ διέυρνε την παρέμβασή της στο θεσμικό σύστημα άσκησης της νομισματικής πολιτικής ενισχύοντας τις αρμοδιότητες Νομισματικής Επιτροπής τον Ιούλιο του '48 μεταβιβάζοντας ή εισάγοντας για λογαριασμό της Νομισματικής Επιτροπής όχι μόνο ένα εξαιρετικά ευρύ κύκλο αρμοδιοτήτων, αλλά και πρωτοφανείς εξουσίες στον σχεδιασμό, και την εφαρμογή της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, σ'ένα μάλιστα όργανο που στερείτο ισχυρής δημοκρατικής νομιμοποίησης. Συγκεκριμένα η Νομισματική Επιτροπή, για να επιβάλλει την υλοποίηση του πιστωτικού προγράμματος, διέθετε την αρμοδιότητα διενέργειας κάθε είδους γενικών ή ειδικών ελέγχων. Ο ποιοτικός έλεγχος των πιστώσεων θεωρήθηκε αναγκαίος για την εξασφάλιση της χρηματοδότησης των παραγωγικών δραστηριοτήτων που κρίνονται σκόπιμες, από την οπτική της ταχύτερης προώθησης της αναπτυξιακής διαδικασίας και αύξησης του εθνικού εισοδήματος σε σταθερή και μακροχρόνια βάση, και την αποτροπή διαρροής των πιστώσεων προς μη επιθυμητούς σκοπούς που λειτουργούσαν ανασχετικά στην παραγωγική, και κατ' επέκταση αναπτυξιακή, προσπάθεια της χώρας, όπως η κερδοσκοπική και η κατανάλωση, ιδίως πολυτελών αγαθών. Τέτοιου είδους ανεπιθύμητες δραστηριότητες, εκτός ότι δεν εξυπηρετούσαν τους στόχους που τίθενται από τους φορείς σχεδιασμού και άσκησης της οικονομικής πολιτικής, δημιουργούσαν και επιπρόσθετα προβλήματα καθώς ενισχύουν τις πληθωριστικές πιέσεις (Τ.τ.Ε 1978:314).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο η Νομισματική Επιτροπή άσκησε αυστηρά πιστωτικό έλεγχο αποδίδοντας μεγαλύτερη βαρύτητα κυρίως στο μέγεθος των πιστώσεων χρησιμοποιώντας διάφορα μέσα. Τα βασικότερα εργαλεία άσκησης της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής που θεσπίστηκαν την περίοδο αυτή και αποτέλεσαν το μόνιμο «οπλοστάσιο» για την επίτευξη των στόχων της νομισματικής πολιτικής καθόλη τη διάρκεια των πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών ήταν : α) ο διαφορισμός των επιτοκίων χορηγήσεων, β) ο καθορισμός ανώτατων ορίων χρηματοδότησης κατά κλάδους, γ) ο καθορισμός των προϋποθέσεων και των όρων χρηματοδότησης για κάθε είδους συναλλαγή και διαρρύθμιση του ύψους των υποχρεωτικών καταθέσεων των εμπορικών τραπεζών στην Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978: 314). Η θέσπιση μάλιστα της τήρησης από τις εμπορικές τράπεζες ρευστών διαθεσίμων στην Τ.τ.Ε θεωρήθηκε ως άστοχο μέτρο από ορισμένους μελετητές της περιόδου, καθώς έκριναν ότι υπό τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε, η επιβολή αυτού του μέτρου κρίνονταν ως περιττή, δεδομένου ότι η ρευστότητα των τραπεζών ήταν πολύ περιορισμένη και κύρια πηγή άντλησης ρευστότητας ήταν η Τ.τ.Ε, ενώ συγχρόνως οι εμπορικές τράπεζες δεν διέθεταν πιστωτική αυτοτέλεια και ως εκ τούτου πιστωτικός πληθωρισμός ή αντιπληθωρισμός μπορούσε να προέλθει μόνο την Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε.1978:318). Το μέτρο των υποχρεωτικών καταθέσεων είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους άντλησης χρηματικών πόρων για τις εμπορικές τράπεζες, καθώς για τις καταθέσεις που συγκέντρωναν, κατέβαλλαν επιτόκιο 5-10%, ενώ οι υποχρεωτικές καταθέσεις τους στην Τ.τ.Ε. ήταν άτοκες (Τ.τ.Ε 1978:319).

Παρά την έντονη αντίδραση της Ε.Τ.Ε και των άλλων εμπορικών τραπεζών, οι ρυθμίσεις που εισήχθησαν τον Ιούλιο του '48 έθεταν το τραπεζικό σύστημα υπό το

ασφυκτικό έλεγχο της Τ.τ.Ε και της Νομισματικής Επιτροπής, και με δεδομένο ότι η αγροτική πίστη υλοποιούνταν στη βάση των σχεδιασμών της Α.Τ.Ε, ο έλεγχος των πιστωτικών ροών προς την οικονομία είχε πλήρως συγκεντρωθεί.

Κατά το δεύτερο εξάμηνο του '48 η Ε.Σ.Α/Γ ακολούθησε την περιοριστική πολιτική της προκατόχου της Α.Μ.Α.Γ. Η Α.Μ.Α.Γ είχε «παγώσει» κάθε πίστωση προς τους βιομηχάνους και τους εμπόρους από το Νοέμβριο του '47 μέχρι τον Απρίλιο του '48, με στόχο τη συγκράτηση των ανοδικών τάσεων της τιμής της χρυσής λίρας και την αποφυγή, στην επιστροφή της πολιτικής χρυσού. Η Ε.Σ.Α/Γ διατήρησε την ίδια περιοριστική πολιτική στις πιστώσεις, προσφέροντας πόρους σε όλους τους κλάδους της οικονομίας, αλλά σε μεγέθη που δεν ασκούσαν αυξητικές πιέσεις στον όγκο της νομισματικής κυκλοφορίας. Αντιθέτως όταν κατά τη διάρκεια του πρώτου εξαμήνου του '49, αυξήθηκε η προσφορά αγαθών λόγω γης επιτάχυνσης της ροής των εισαγωγών, του σχετικά ικανοποιητικού ύψους του ελλείμματος του προϋπολογισμού και της τιθασειύσεως του πληθωρισμού η Ε.Σ.Α/Γ μείωσε τις πιέσεις που ασκούσε για την εφαρμογή μιας αυστηρής πιστωτικής πολιτικής και ελαστικοποίησε τους όρους διοχέτευσης των πιστωτικών πόρων προς την οικονομία (Σταθάκης 1978:255). Με τη γλώσσα των αριθμών από τον Ιούνιο του '48 μέχρι τον Ιούνιο του '49 η νομισματική κυκλοφορία διατηρήθηκε σε ελεγχόμενα επίπεδα αυξανόμενη κατά 20%, ενώ η χαλάρωση της νομισματικής πολιτικής κατά την περίοδο από το Δεκέμβριο του '48 έως το Δεκέμβριο του '49 αποτυπώνεται στο μέγεθος της αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας που διαμορφώθηκε κοντά στο 50%. Η σημαντικότερη όμως αυτή άνοδος της νομισματικής κυκλοφορίας δεν προκάλεσε πληθωριστικές πιέσεις, καθώς σημειώθηκε μεγάλη αύξηση στην προσφορά αγαθών, αφενός λόγω της αύξησης των εισαγωγών και αφετέρου της ανόδου της εγχώριας παραγωγής (Σταθάκης 2004:255). Σε επίπεδο αριθμών ο πληθωρισμός κυμάνθηκε το '49 σύμφωνα με την Τ.τ.Ε 6,4% έναντι 5,3% που διαμορφώθηκε το '48 (Σταθάκης 2004:260).

Αναφορικά με τις πωλήσεις χρυσού, αυτές μειώθηκαν κατά 50% περίπου το '49 σε σχέση με το '48 συνέπεια δύο παραγόντων: της επιτάχυνσης του προγράμματος εισαγωγών και την αντικατάστασή του συστήματος της κατανομής από τις ελεύθερες εισαγωγές που κατεύθυναν την επενδυτική δραστηριότητα από τις αγοραπωλησίες χρυσού προς το εισαγωγικό εμπόριο, και την έντονη διεθνή τάση υποτίμησης του χρυσού ενάντια των αποθεματικών νομισμάτων, τάση που δεν άφησε ανεπηρέαστη, όπως ήταν φυσικό, και την εγχώρια αγορά χρυσού (Σταθάκης 2004:256-254).

Αξιόλογη υπήρξε κατά το '48-'49 και η άνοδος της εγχώρια παραγωγής παρά την σχετικά συγκρατημένη πιστωτική πολιτική και τη συρρίκνωση μισθών και ημερομισθίων, ενώ το ευνοϊκό εισόδημα κατά την τριετία του εμφυλίου πολέμου ('46-'49) το εθνικό εισόδημα σημείωσε άνοδο περίπου κατά 50% αγγίζοντας το 54% του αντίστοιχου προπολεμικού (Σταθάκης 2004:261). Η βιομηχανική παραγωγή το Σεπτέμβριο του '49 διαμορφώθηκε στο 90% του προπολεμικού της επιπέδου, ενώ η αγροτική παραγωγή παρά τον εκτοπισμό μεγάλου τμήματος του αγροτικού πληθυσμού από τις καλλιεργούμενες εκτάσεις εξαιτίας των εκκενώσεων που επέβαλε η διεξαγωγή του εμφυλίου πολέμου, ακολούθησε ανοδική πορεία και υπερέβη στα τέλη του '49 ελαφρώς τα προπολεμικά επίπεδα.

4.5.3. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Τον Νοέμβριο του '48 υποβλήθηκε από την ελληνική πλευρά το Τετραετές Πρόγραμμα '48-'52, το οποίο είχε επεξεργαστεί το Α.Σ.Α, βασιζόμενο και σε προγενέστερες μελέτες που είχε εκπονήσει ο Ο.Α, ενώ την τελική μορφή του είχε προετοιμάσει στη διάρκεια του

καλοκαιριού η Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ από κοινού με την E.C.A/G. Η Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ουάσιγκτον. Στις αρχές του ίδιου έτους είχαν υποβληθεί στην Ουάσιγκτον τόσο από την Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ όσο και από την A.M.A.G, εν είδε ενός πρώτου κύκλου προτάσεων διερευνητικού κυρίως χαρακτήρα.

Η Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ υπέβαλε προτάσεις για την υλοποίηση ενός Τετραετούς Προγράμματος ύψους 2,7 δισεκατομμυρίων δολλαρίων, όπου τα 1,9 δισεκατομμύρια δολάρια αφορούσαν το πρόγραμμα τρεχουσών αναγκών (εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών και πρώτων υλών) και τα υπόλοιπα 0,8 ενέπιπταν στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης (εισαγωγές κεφαλαιούχων αγαθών). Με δεδομένο μάλιστα ότι οι εξαγωγές και οι άδηλοι πόροι εκτιμήθηκαν περίπου στο ύψος των 1,2 δισεκατομμυρίων δολλαρίων το ποσό που αναλογούσε στη συμμετοχή της οικονομικής βοήθειας ανέρχονταν στο 1, δισεκατομμύρια δολάρια (Σταθάκης 2004:266).

Κριτική στο Τετραετές Πρόγραμμα, όπως αυτό εκπονήθηκε από την Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ άσκησε ο Ξενοφών Ζολώτας θεωρώντας ότι λόγω της προτεραιότητας που δίνονταν στο τετραετές στην οικιστική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της χώρας, όπου προβλέπονταν η διάθεση του 11% των συνολικών συναλλαγματικών πόρων και το 25% των δραχμικών πόρων του Προγράμματος, θα διοχετεύονταν περιορισμένοι πόροι στο βιομηχανικό σκέλος του Τετραετούς Προγράμματος, γεγονός που θα οδηγούσε στην ανεπαρκή υλοποίηση των παραγωγικών έργων που ήταν απαραίτητα για την οικονομική ανασυγκρότηση και άνοδο της χώρας, όπου η βιομηχανική ανάπτυξη θεωρούνταν από το Ζολώτα ως το κλειδί για την έξοδο της χώρας από την υπανάπτυξη και την επιτάχυνση της παραγωγικής της ανόδου (Ζολώτας 1948:178-179). Επικρίνει μάλιστα τους συντάκτες του Τετραετούς Προγράμματος για την βαρύτητα που απέδωσαν στη χρηματοδότηση του οικιστικού τομέα παραβλέποντας τα διαχεόμενα οφέλη που έχει για το σύνολο της οικονομίας η βιομηχανική ανάπτυξη και η συμπαρομαρτούσα άνοδος της παραγωγής και της παραγωγικότητας, κάτι που δεν συμβαίνει, τουλάχιστον στον ίδιο βαθμό με την οικιστική ανάπτυξη (Ζολώτα 1948:178-179).

Οι προτάσεις της Ελληνικής Επιτροπής συνεπάγονταν ένα ετήσιο κόστος της τάξης των 400 εκατομμυρίων που θα προέρχονταν από την οικονομική βοήθεια η οποία θα αποκλιμακώνονταν σταδιακά, καθώς οι εξαγωγές θα απέφεραν συνάλλαγμα και οι επενδύσεις για την ανασυγκρότηση θα μειώνονταν (Σταθάκης 2004:266). Το ύψος της οικονομικής βοήθειας στο οποίο προσέβλεπε η Ελληνική Επιτροπή του Σχεδίου Μάρσαλ κρίνονταν ως μη ρεαλιστικό, δεδομένης της διαχρονικής στάσης που τήρησε στο ζήτημα αυτό η αμερικανική πλευρά τόσο με την έκθεση Porter όσο και από την παρουσία και δράση της A.M.A.G στο πλαίσιο του Δόγματος Τρούμαν (Σταθάκης 2004:266).

Η A.M.A.G χαρακτήρισε το Πρόγραμμα της Ελληνικής Επιτροπής ως εξωπραγματικό και έκρινε πως για το πρόγραμμα ανασυγκρότησης δεν υπήρχαν οι τεχνικές προϋποθέσεις απορρόφησης τόσων επενδυτικών πόρων, ενώ για το πρόγραμμα τρεχουσών αναγκών τόνιζε πως αυτό θα οδηγούσε τον πληθυσμό σε αύξηση της κατανάλωσης σε επίπεδα υψηλότερα από τα αντίστοιχα προπολεμικά, κάτι που βρισκόταν έξω από τις στοχεύσεις του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:266-267). Το πρόγραμμα της ανασυγκρότησης της A.M.A.G, σε αντίθεση με τις μαξιμαλιστικές προτάσεις της Ελληνικής Επιτροπής, προσδιόρισε τις ετήσιες επενδύσεις στα επίπεδα των 60-70 εκατομμυρίων δολλαρίων, χρηματοδότηση που δεν ήταν σε καμία περίπτωση επαρκής για να προκαλέσει ουσιώδεις μεταβολές στην παραγωγική διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας (Σταθάκης 2004:268).

Ωστόσο η A.M.A.G εμφανίστηκε ιδιαίτερος αισιόδοξη όσον αφορά τους εγχώριους πόρους που θα διατίθεντο για την υλοποίηση του προγράμματος

ανασυγκρότησης, το οποίο πέραν των συναλλαγματικών πόρων που απαιτούνταν για την εφαρμογή του, προέβλεπε και τη χρήση δραχμικών πόρων για την αμοιβή των εγχώριων παραγωγικών συντελεστών. Η Α.Μ.Α.Γ προχώρησε μάλιστα και στην εισήγηση οι εγχώριοι πόροι που θα δαπανηθούν για το πρόγραμμα να είναι ίσοι με τους συναλλαγματικούς πόρους του προγράμματος (Σταθάκης 2004:268). Η Α.Μ.Α.Γ στους σχεδιασμούς της δεν περιέβαλε τους πόρους του Ταμείου Αντικαταβολών, η δημιουργία του οποίου αρχικά είχε ως σκοπό ακριβώς την εξασφάλιση εγχώριας χρηματοδότησης για την κάλυψη των επενδυτικών αναγκών του προγράμματος ανασυγκρότησης. Η Α.Μ.Α.Γ σε πλήρη αντίθεση με τις εισηγήσεις της Ελληνικής Επιτροπής, η οποία είχε θεωρήσει ως δεδομένο πως οι δραχμικοί πόροι θα προέρχονταν από το Ταμείο Αντικαταβολών, υπέθεσε πως οι πόροι του Ταμείου Αντικαταβολών θα έπρεπε να μείνουν αδρανείς, για λόγους αντιπληθωριστικής πολιτικής, και στράφηκε στην άντληση πόρων από την εγχώρια αποταμίευση, προκειμένου να καλυφθεί το χρηματοδοτικό «κενό» που δημιούργησε η απόφασή της να διατηρήσει σε αδράνεια τους πόρους του Ταμείου Αντικαταβολών (Σταθάκης 2004:269). Ελλείψεις τραπεζικών καταθέσεων, ώστε να είναι δυνατή η εκτίμηση της εγχώριας αποταμίευσης, η Α.Μ.Α.Γ κατέφυγε στον προσδιορισμό των πωλήσεων χρυσών λιρών που πραγματοποιήθηκαν το '46 για να εκτιμήσει τα ποσά που θα ήταν δυνατόν να αντλήσει από αυτή την πηγή. Ως έτερα πηγή εσόδων η Α.Μ.Α.Γ την προσδιόριζε κατά τη διάρκεια του '49, θα ήταν σε θέση, λόγω της μείωσης των στρατιωτικών δαπανών, να διαθέσει 1,5 τρισεκατομμύρια δραχμές που σε συνδυασμό με το 1,2 τρισεκατομμύρια δραχμές που υπολόγιζε ότι θα μπορούσε να αντλήσει από την εγχώρια αποταμίευση, θα συγκέντρωνε τα 2,7 τρισεκατομμύρια δραχμές, ποσό που αντιπροσώπευε το δραχμικό ισόποσο των 270 εκατομμυρίων δολλαρίων που ήταν το ποσό που η Α.Μ.Α.Γ πρότεινε στις εισηγήσεις της να διατεθεί για την υλοποίηση του Τετραετούς Προγράμματος Ανασυγκρότησης, ποσά που κρίνονταν όμως ως εξαιρετικά ανεπαρκή για την πλήρη εφαρμογή των επενδύσεων του προγράμματος ανασυγκρότησης, όπως αυτό αποτυπώνονταν στους σχεδιασμούς της Ελληνικής Επιτροπής του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:268-269).

Οι προτάσεις και οι σχεδιασμοί της Ελληνικής Επιτροπής και της Α.Μ.Α.Γ για το ύψος χρηματοδότησης του Τετραετούς Προγράμματος τέθηκαν στο περιθώριο καθώς το καλοκαίρι του '48 πραγματοποιούνταν η επεξεργασία του Τετραετούς Προγράμματος από την Ε.Σ.Α/Γ, ώστε να λάβει την τελική του μορφή. Η Ε.Σ.Α/Γ ακολούθησε ουσιαστικά μια πιο συμβιβαστική τακτική συγκριτικά με τις εισηγήσεις που διατυπώθηκαν από την Ελληνική Επιτροπή και την Α.Μ.Α.Γ. Η Ε.Σ.Α/Γ επέλεξε να προσδιορίσει τις χρηματοδοτικές ανάγκες του Τετραετούς Προγράμματος σε επίπεδα που ήταν σχεδόν διπλάσια από αυτά που είχε προτείνει, η Α.Μ.Α.Γ, διαμορφώνοντας τις εκτιμήσεις της για το ύψος χρηματοδότησης του προγράμματος σε 550 εκατομμύρια δολάρια όσον αφορά τους συναλλαγματικούς πόρους του Τετραετούς (Σταθάκης 2004:270). Ωστόσο η Ε.Σ.Α/Γ υπερτιμώντας τις συναλλαγματικές εισροές της ελληνικής οικονομίας, τις οποίες εκτιμούσε στα 200 εκατομμύρια δολάρια για την περίοδο '48- '52, προσδιορίζοντας έτσι στα 350 εκατομμύρια δολάρια τη συνεισφορά του Σχεδίου Μάρσαλ.

Στο ζήτημα της εγχώριας χρηματοδότησης η Ε.Σ.Α/Γ κινήθηκε στο ίδιο μήκος κύματος, αποδεχόμενη την χρησιμοποίηση πόρων από το Ταμείο Αντικαταβολών, κάτι που ερχόταν σε αντίθεση με τις προτάσεις της Α.Μ.Α.Γ, πόροι όμως που θα διατίθεντο συμπληρωματικά με τη διοχέτευση πόρων και από την εγχώρια αποταμίευση. Μάλιστα η Ε.Σ.Α/Γ με τις μεθόδους που χρησιμοποίησε για να αποτιμήσει τα μεγέθη της εγχώριας αποταμίευσης κατέληξε σε υψηλότερες εκτιμήσεις από ότι η Α.Μ.Α.Γ (Σταθάκης 2004:271).

Η πολιτική της E.C.A/G όσο και της προκατόχου της A.M.A.G είναι εμφανές ότι αποσκοπούσε στην προσαρμογή των μεγεθών της Οικονομικής Βοήθειας σε επίπεδα που δεν θα εμφάνιζαν σημαντική απόκλιση από το αντίστοιχα μεγέθη του '47- '48, ενώ παράλληλα η στόχευσή τους προσανατολιζόταν στην άσκηση πίεσης προς την ελληνική κυβέρνηση, προκειμένου να μην ατονήσει η αυστηρή οικονομική πολιτική που είχε επιβληθεί ήδη από το '47.

Οι περιορισμοί που τίθεντο στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής από τις επιδιώξεις της A.M.A.G και της E.C.A/G καθιστούσαν εξαιρετικά επισφαλή την τύχη του Τετραετούς Προγράμματος, εφόσον συνέδεαν την υλοποίησή του με την ικανότητα της ελληνικής κυβέρνησης να κινητοποιήσει τους εγχώριους επενδυτικούς πόρους, κάτι, που όχι μόνο συγκέντρωνε ελάχιστες πιθανότητες αλλά ήταν και δημιουργούσε εύλογες απορίες για τις πραγματικές προθέσεις των Η.Π.Α, αναφορικά με το ύψος της οικονομικής βοήθειας που θα χορηγούσαν στην Ελλάδα, δεδομένου ότι οι πόροι του Ταμείου Αντικαταβολών επαρκούσαν για την εφαρμογή του Προγράμματος Ανασυγκρότησης. Οι χειρισμοί αυτοί από αμερικανικής πλευράς κατ' ουσία παρέπεμπαν το ζήτημα ανασυγκρότησης για την περίοδο που θα ακολουθούσε τη λήξη του Εμφυλίου, και έδιναν προτεραιότητα στην σταθεροποίηση της οικονομίας και κυρίως, στον έλεγχο των πληθωριστικών πιέσεων.

Ανεξαρτήτως όμως των περιπετειών και των έντονων διαφωνιών που χαρακτήρισαν τη διαδικασία της κατάρτισης του Τετραετούς Προγράμματος, η τελική μορφή του που αποβλήθηκε στον Ο.Ε.Ε.Κ διακρίνονταν για την συγκρότησή του, την ισόρροπη κατανομή των πόρων ανάμεσα στους τέσσερις βασικούς τομείς παρεμβάσεων (ενέργεια, βιομηχανία-ορυχεία, γεωργία και μεταφορές), και τον ρεαλισμό του αναφορικά με την εκμετάλλευση και αξιοποίηση των τεχνικών και οικονομικών δυνατοτήτων της χώρας (Σταθάκης 2004:272).

Οι επενδυτικοί σχεδιασμοί αφορούσαν κατά βάση την καθετοποίηση της βιομηχανικής δραστηριότητας, στους τομείς όπου υπήρχαν εγχώριες πρώτες ύλες, και την υποκατάσταση των εισαγωγών, στους κλάδους όπου η εγχώρια παραγωγή κρινόταν ως επαρκής. Το Τετραετές Πρόγραμμα χαρακτηριζόταν από ολιστική προσέγγιση του ζητήματος της ανασυγκρότησης καθώς στον πυρήνα της φιλοσοφίας του βρίσκονταν οι διατομεακές διασυνδέσεις, ενώ κύριος άξονας υλοποίησής του υπήρξε η ανάπτυξη του ενεργειακού τομέα, η οποία θα στηριζόταν στην εκμετάλλευση των εγχώριων ενεργειακών πόρων. Η υψηλή διαθεσιμότητα ενέργειας συνιστούσε την αναγκαία συνθήκη για την καθετοποίηση της βιομηχανικής παραγωγής εφόσον η εκμετάλλευση των ορυκτών πόρων αποτελούσε μια ενεργοβόρα διαδικασία (Σταθάκης 2004:273).

Τα δυνητικά οφέλη που θα αποκόμιζε τη ελληνική οικονομία από την υλοποίηση του Τετραετούς Προγράμματος θα δημιουργούσαν, σύμφωνα με τις προβλέψεις της E.C.A/G, μια «βιώσιμη» και «αυτοδύναμη» οικονομία αναβιβάζοντας το εθνικό εισόδημα σε επίπεδα κατά 20% υψηλότερα από τα αντίστοιχα προπολεμικά και το μέσο επίπεδο της E.C.A/G με δικαίωμα άσκησης βέτο. Την αξιολόγηση των επενδύσεων ανέλαβαν βοηθητικές υποεπιτροπές, οι οποίοι συστάθηκαν για κάθε βιομηχανικό κλάδο. Τα δάνεια που εντάσσονταν στο Σχέδιο Μάρσαλ και το ύψος του υπερέβαινε το 1 εκατομμύρια δολάρια απαιτούσαν, πέρα από την έγκρισή του από την Κ.Ε.Δ, και την έγκρισή τους από τους κεντρικούς φορείς του Σχεδίου Μάρσαλ στο Παρίσι (Ο.Ε.Κ, Ο.Σ.Ρ. και στην Ουάσιγκτον (E.C.A/W) (Σταθάκης 2004:296).

Τα κριτήρια για την αξιολόγηση και ένταξη των επενδύσεων στο Σχέδιο Μάρσαλ ήταν η βιωσιμότητα και η αποδοτικότητα της επένδυσης, η αξιοπιστία των υποψηφίων επιχειρήσεων και οι επιπτώσεις της επένδυσης στην εγχώρια παραγωγή και στην εξοικονόμηση συναλλάγματος. Η ίδια συμμετοχή ορίστηκε στο 25 1/3 % τους ύψους της επένδυσης και η αξιολόγηση της οικονομικής κατάστασης των υποψηφίων εταιριών

ανατέθηκε σε ομάδα βρετανών λογιστών. Η περίοδος εξυπηρέτησης του δανείου έφτανε τα δώδεκα χρόνια και είχε ρήτρα δολλαρίου, ώστε να υπάρχει προστασία από το ενδεχόμενο υποτίμησης της δραχμής. Για χρηματικά κεφάλαια που θα προέκυπταν από την αποπληρωμή των δανείων υπήρχε η πρόβλεψη για την χρησιμοποίησή τους σε ένα νέο κύκλο βιομηχανικών δανείων (Σταθάκης 2004:297).

Τη διαχείριση των βιομηχανικών δανείων ανέλαβε αρχικά η Εθνική Κτηματική Τράπεζα, παρά την έντονη αντίδραση της Ε.Τ.Ε, η οποία είχε διεκδικήσει με ιδιαίτερο δυναμικό τρόπο την διαχείρισή τους έχοντας υποβάλλει συγκεκριμένες προτάσεις για τον τρόπο διαχείρισης και αξιοποίησης των δανειακών πόρων του προγράμματος (Παγουλάτος 2006:175-178). Η Α.Μ.Α.Γ ωστόσο επέμεινε πως το πρόγραμμα έπρεπε να παραχωρηθεί σε μια μικρή ιδιωτική τράπεζα, μια απόφαση που αποτέλεσε ένα σημείο τριβής ανάμεσα στην Ε.Μ.Α.Γ. και αυτά που η ίδια θεωρούσε ως εγχώρια κατεστημένα συμφέροντα. Με τον τρόπο αυτό η Α.Μ.Α.Γ επέλεξε να αποσυνδέσει το πρόγραμμα των βιομηχανικών δανείων από τη Ε.Τ.Ε, μια τράπεζα που διέθετε προνομιακή θέση στο τραπεζικό και βιομηχανικό σύμπλεγμα συμφερόντων στη χώρα. Μερικούς μήνες αργότερα η Ε.Σ.Α/Γ αποδέσμευσε το πρόγραμμα βιομηχανικών δανείων από τέτοιους περιορισμούς, δίνοντας τη δυνατότητα στους επενδυτές να επιλέγουν την τράπεζα της αποτίμησής τους και ανάθεσε στην Τ.τ.Ε την ενιαία διαχείριση του προγράμματος και την παρακολούθηση της πορείας εξυπηρέτησης των δανείων στις εμπορικές τράπεζες (Σταθάκης 2004:297).

Η Α.Μ.Α.Γ έχοντας εντάξει με μεγάλη καθυστέρηση τη χορήγηση των βιομηχανικών δανείων στο πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας δεν κατόρθωσε να διαθέσει σημαντικούς πόρους για τις επενδύσεις στη βιομηχανία, καθώς οι διαθέσιμοι πόροι από το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας του '47-'48 είχαν σχεδόν εξαντληθεί. Έχοντας στη διάθεσή της μόλις 550 χιλιάδες δολλάρια και 1,3 εκατομμύρια δολλάρια σε δραχμές η Α.Μ.Α.Γ επέλεξε να χρηματοδοτήσει μικρού μεγέθους επενδύσεις, και μάλιστα αυτές που απαιτούσαν μεγαλύτερο δραχμικό, παρά συναλλαγματικό κόστος και επικεντρώθηκε σε τρεις κλάδους (ορυχεία, βιομηχανίες μετάλλων, χημικές βιομηχανίες). Στην πλειοψηφία των περιπτώσεων επρόκειτο για μικρές μονάδες που είχαν παραμείνει παροπλισμένες μετά τον πόλεμο (Σταθάκης 2004:299)..

Τα δάνεια που χορήγησε η Ε.Σ.Α/Γ στους τομείς που κατείχαν τη μερίδα του λέοντος στο πρόγραμμα δανειοδοτήσεων της Α.Μ.Α.Γ, με την τσιμεντοβιομηχανία να αποτελεί τον πλέον ευνοημένο δανειοδοτούμενο κλάδο. Οι δύο κύκλοι βιομηχανικών δανείων μέχρι τη λήξη του Εμφύλιου Πολέμου, της Α.Μ.Α.Γ, με 25 δανειοδοτήσεις και χορηγήσεις ύψους 1,8 εκατομμυρίων δολλαρίων και της Ε.Σ.Α/Γ με 17 δανειοδοτήσεις και χορηγήσεις ύψους 6,7 εκατομμυρίων δολλαρίων, κατευθύνθηκε στους κλάδους εκείνους των οποίων η ανασυγκρότηση εμφάνιζε καθυστέρηση. Συνεπώς, με εξαίρεση τη βιομηχανία τσιμέντων, η οποία ενίσχυσε το παραγωγικό της δυναμικό σε επίπεδα ανώτερα από τα προπολεμικά, και εν μέρει τη βιομηχανία σιδήρου, τα υπόλοιπα δάνεια εξυπηρέτησαν την ανανέωση του μηχανολογικού εξοπλισμού προπολεμικών βιομηχανικών επιχειρήσεων. Στα προγράμματα βιομηχανικών δανείων δεν εντάχθηκε καμία από τις νέες επενδύσεις που προέβλεπε το Τετραετές Πρόγραμμα, αν και αρχικά από τις μεγάλες επενδύσεις που είχαν συμπεριληφθεί στο Τετραετές, δύο είχαν ενταχθεί στο βιομηχανικό πρόγραμμα του πρώτου έτους υλοποίησής του ('47-'48). Οι επενδύσεις αυτές, όπως και η επένδυση των φωσφορούχων λιπασμάτων που εντάχθηκε στο πρόγραμμα μετά την εξαίρεση των προηγούμενων δύο, εγκαταλείφθηκαν μετά τις συνεχείς αναθεωρήσεις που γνώρισε το πρόγραμμα βιομηχανικών δανείων, παρά το ότι η υλοποίησή τους δεν αντιμετώπιζε, ιδιαίτερες τεχνικής φύσεως δυσκολίες (Σταθάκης 2004:304).

Η ελληνική κυβέρνηση διεκδίκησε και την ένταξη στο πρόγραμμα των γερμανικών αποζημιώσεων τριών βασικών βιομηχανικών επενδύσεων: τις παραγωγής ενέργειας, της καυστικής σόδας και του σιδήρου-χάλυβα. Για τη μονάδα παραγωγής ενέργειας προκρίθηκε η εναλλακτική λύση της δανειοδότησης προς την εταιρία Power που ήδη από το Μεσοπόλεμο είχε αναλάβει το έργο της ηλεκτροδότησης του ευρύτερου πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας. Στην περίπτωση της μονάδος της καυστικής σόδας αυτή εξαιρέθηκε από τις γερμανικές αποζημιώσεις ενώ η μονάδα σιδήρου-χάλυβα κρίθηκε ως αντιοικονομική από σχετική έκθεση της E.C.A/G, καθώς η εγχώρια ζήτηση υπολειπόταν κατά πολύ της παραγωγικής δυναμικότητάς της μονάδας. Μάλιστα λίγους μήνες, αργότερα σε έκθεση που συνέταξε ειδικά που είχε σταλεί στην Ελλάδα από την E.C.A/W είχε αποφανθεί για αρνητικά για τη δημιουργία της μονάδας, επικαλούμενος το γεγονός ότι η παραγωγική δυναμικότητα της βιομηχανίας σιδήρου στη δυτική Ευρώπη και τις Η.Π.Α. ήταν υπερεπαρκής για να καλύψει και τις ανάγκες χωρών που στερούνταν τέτοιες μονάδες, όπως ήταν η Ελλάδα (Σταθάκης 2004:304).

Ο μοναδικός παραγωγικός κλάδος που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη σε σχέση με τα προπολεμικά του μεγέθη ήταν η βιομηχανία τσιμεντών, ο οποίος διπλασίασε σχεδόν την παραγωγική του δυναμικότητα σε σύγκριση με αντίστοιχη προπολεμική. Η δομή του συγκεκριμένου κλάδου υπήρξε ολιγοπωλιακή με αποτέλεσμα να αναπτυχθεί έντονα ανταγωνισμός ανάμεσα στις εταιρίες του κλάδου κατά τη διαδικασία εκχώρησης των βιομηχανικών δανείων.

Η ιδιομορφία που παρουσίαζε ο συγκεκριμένος κλάδος ήταν ότι για τη δανειοδότηση των επενδύσεών του εμπλέκονταν οι κεντρικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ, καθώς τα δάνεια που αιτούνταν οι επιχειρήσεις του κλάδου ξεπερνούσαν το 1 εκατομμύριο δολάρια. Αυτό σήμαινε πως οι κεντρικοί φορείς διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ αποφαινόταν για τη συνολική πορεία του κλάδου, καθόριζαν τα ανώτατα όρια αύξησης του παραγωγικού δυναμικού και προσδιόριζαν για την κατανομή των δανείων στις υπάρχουσες εταιρίες. Κατά συνέπεια η ανάπτυξη του κλάδου εξαρτιόταν από τις αποφάσεις των κεντρικών φορέων και υπηρεσιών του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:305).

Η εταιρεία που ισχυροποιήθηκε τη θέση της στον κλάδο από την παροχή δύο δανείων συνολικού ύψους 2,6 εκατομμυρίων δολλαρίων, από τα συνολικά 5 εκατομμύρια δολάρια που χορηγήθηκαν στον κλάδο της τσιμεντοβιομηχανίας, ήταν η Α.Γ.Ε.Τ Ηρακλής, παρά τις αντιρρήσεις που εξέφρασαν η E.C.A/G και η Α.Μ.Α.Γ για τον κίνδυνο διαμόρφωσης μονοπωλιακών συνθηκών στον κλάδο και την παράτυπη χρησιμοποίηση του πρώτου δανείου που έλαβε η εταιρία σε παραπάνω από μία μονάδες της εταιρίας. Οι ενστάσεις αυτές αγνοήθηκαν και η Α.Γ.Ε.Τ έφθασε στο σημείο να ελέγχει με τα δάνεια που έλαβε πάνω από το 50% της παραγωγής του κλάδου της τσιμεντοβιομηχανίας (Σταθάκης 2004:306-307).

Στις εισηγήσεις της Α.Μ.Α.Γ και της E.C.A/G για την άρση της βιομηχανικής καθυστέρησης της Ελλάδος δεσπόζουσα θέση είχαν οι προτάσεις για άρση των πολλαπλών έμμεσων φόρων που επιβάρυναν την παραγωγή και οδηγούσαν στην ύψωση των τιμών, και στη μείωση της κρατικής παρέμβασης του κράτους στις τιμές, την κοινωνική ασφάλιση και, τη χρηματοδότηση και το εμπόριο. Στη διάρκεια του '49 θεσμοθετήθηκαν ορισμένες από τις αλλαγές που πρότειναν η Α.Μ.Α.Γ και η E.C.A/G, με την κατάργηση αρκετών από τους «φόρους υπέρ τρίτων» και τον περιορισμό των πολλαπλών έμμεσων φόρων επί της βιομηχανικής παραγωγής (Σταθάκης 2004:308).

Στην προσπάθειά του το βιομηχανικό τμήμα της E.C.A/G να κινητοποιήσει τα ιδιωτικά επιχειρηματικά κεφάλαια στην έκταση που υπαγόρευαν οι ανάγκες της ταχείας εκβιομηχάνισης, δεδομένου ότι κατέστη πολύ γρήγορα σαφές πως οι φορολογικές μεταβολές δεν επαρκούσαν για να ενεργοποιηθεί η ιδιωτική πρωτοβουλία, σε βαθμό που

να εξυπηρετεί το στόχο της γρήγορης εκβιομηχάνισης, αναζήτησε νομοθεσίες χωρών που είχαν θεσμοθετήσει την πολιτική προσέλκυσης ξένου κεφαλαίου. Αποτέλεσμα αυτής τα έρευνας υπήρξε η πρόκριση της σχετικής νομοθεσίας που εισήγαγε το Μεξικό, η οποία προβλήθηκε ως η πιο κατάλληλη στρατηγική ανάπτυξης για τις υπανάπτυκτες χώρες.

Ο λεγόμενος «μεξικανικός νόμος» αποτέλεσε τη βάση των συζητήσεων που ξεκίνησαν στην E.C.A/G με ένα στενό κύκλο πολιτικών και οικονομικών παραγόντων, που περιελάμβανε τον υπουργό Συντονισμού, τον πρόεδρο του A.Σ.A, τον πρόεδρο του Σ.Ε.Β, τον βιομήχανο πρόεδρο Μποδοσάκη, τον γραμματέα του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, τον διοικητή της Εθνικής, Κτηματικής Τράπεζας και τους έλληνες εκπρόσωπους στον Ο.Ε.Ε.Ο. Ο «μεξικανικός νόμος» προέβλεπε πως οι ξένες επενδύσεις σε βιομηχανίες που τα προϊόντα τους δεν παράγονταν στις συγκεκριμένες χώρες απαλλάσσονταν από φόρους για διάστημα 10 ετών. Ταυτόχρονα οι συγκεκριμένες εταιρίες είχαν το δικαίωμα επανεξαγωγής των κερδών τους, έως ότου συμπληρωνόταν το ύψος της επένδυσης. Ακολούθως διατηρούσαν το δικαίωμα αυτό για το μισό, των ετήσιων κερδών τους (Σταθάκης 2004:309).

Το βιομηχανικό τμήμα της E.C.A/G, στην πρώτη του εισήγηση υιοθέτησε τα κύρια σημεία του «μεξικανικού νόμου», προβλέποντας ρυθμίσεις με ακόμα πιο γενναιόδωρους όρους για επενδύσεις που θα υλοποιούνταν πριν την ολοκλήρωση του Σχεδίου Μάρσαλ. Οι κεντρικές ιδέες αυτή της εισήγησης αντιμετωπίστηκαν με ενθουσιασμό, δεν έλειψαν όμως και οι αντιδράσεις που προήλθαν από τα τμήματα του εμπορίου και της χρηματοδότησης της E.C.A/G. Τα τμήματα αυτά αμφισβήτησαν έντονα τη σκοπιμότητα και την αποτελεσματικότητα των κινήτρων και ειδικών φοροαπαλλαγών σε μια έκτακτη περίοδο όπως ήταν αυτή του Εμφυλίου Πολέμου, διότι με την εξομάλυνση της πολιτικής κατάστασης, μετά τον τερματισμό του Εμφυλίου, οι επενδύσεις θα ανέκαμπταν, οπότε η παραχώρηση ειδικών προνομίων θα ήταν πλέον περιττή. Επιπλέον τόνιζαν ότι οι επενδύσεις σε βιομηχανίες που δεν υπήρχαν στην Ελλάδα δεν εξασφάλιζαν πρόσθετους συναλλαγματικούς πόρους από εξαγωγές, σε αυτή την περίπτωση η επανεξαγωγή των κερδών θα διεύρυνε το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών. Επιπρόσθετα ο νόμος αυτός νομιμοποιούσε το συνάλλαγμα που είχε ήδη εξαχθεί παράνομα, καθώς του παρέχονταν η δυνατότητα να επενδυθεί με ευνοϊκότερους όρους σε σχέση με το κεφάλαιο που είχε παραμείνει στη χώρα (Σταθάκης 2004:310).

Η συζήτηση του θέματος στην Επιτροπή Οικονομικής Πολιτικής δεν οδήγησε σε κάποιο αποτέλεσμα, ενώ το υπάρχον προσχέδιο του «μεξικανικού νόμου», όπως και η εκδοχή του που είχε προετοιμάσει η E.C.A/G, να πετύχει την άμεση θεσμοθέτηση κινήτρων ώστε να καταστεί εφικτή η ενεργοποίηση του ξένου κεφαλαίου εκτός του χρονικού πλαισίου του Σχεδίου Μάρσαλ, απέβη άκαρπη.

Οι μονοπωλιακές δομές της ελληνικής βιομηχανίας αποτελούσαν μόνιμη πηγή ανησυχίας για την E.C.A/G, η οποία προώθησε την διάλυση του «Petroleum Pool» δηλαδή του ενιαίου ημικρατικού φορέα που είχε μονοπωλιακά τον έλεγχο στην εισαγωγή του πετρελαίου. Στα τέλη του '49 τερματίστηκε ο κύκλος των διαπραγματεύσεων με την ελληνική κυβέρνηση και αποφασίστηκε η απελευθέρωση της αγοράς. Παρά τις διαπιστώσεις όμως για τον υψηλό βαθμό μονοπωλιακής ισχύος στην ελληνική βιομηχανία δεν ελήφθησαν συγκεκριμένα μέτρα, και η διαμόρφωση πιο ανταγωνιστικών συνθηκών στην εγχώρια αγορά, που τέθηκε ως γενικότερος στόχος της πολιτικής της E.C.AIG για τα επόμενα χρόνια, αφέθηκε στην ενεργοποίηση του ξένου κεφαλαίου και τη σταδιακή απελευθέρωση του εξωτερικού εμπορίου (Σταθάκης 2004:312-313).

Αναφοράς χρήζει και το γεγονός ότι το Τετραετές Πρόγραμμα εξαιρούσε, σχεδόν πλήρως, από τους σχεδιασμούς του τη χρηματοδότηση των παραδοσιακών κλάδων της ελληνικής βιομηχανίας, που αποτελούνταν από μονάδες που δραστηριοποιούνταν στο

χώρο της λεγόμενης ελαφριάς βιομηχανίας (τρόφιμα, ποτά, καπνός, ξύλο, δέρμα, χαρτί, υφαντουργία). Οι κλάδοι αυτοί κάλυπταν με την αρωγή ή μη των προστατευτικών δασμών, το μεγαλύτερο τμήμα των αναγκών της εσωτερικής αγοράς και η ταχύτητα με την οποία ανασυγκροτούνταν μεταπολεμικά θεωρούνταν ικανοποιητική. Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, η απουσία άμεσων προοπτικών ανάπτυξης εξαγωγικών δραστηριοτήτων από τους κλάδους αυτούς τους κατέστησε μη επιλέξιμους για χρηματοδότηση από το Τετραετές Πρόγραμμα (Σταθάκης 2004:282).

Οι προσδοκίες για τα οφέλη που θα απέφερε στην ελληνική οικονομία το Τετραετές με την ολοκλήρωσή του το '52 ήταν εξόχως μεγάλες. Ο όγκος της βιομηχανικής παραγωγής αναμενόταν να διπλασιαστεί, ενώ η κλαδικές διασυνδέσεις στο χώρο της βιομηχανίας θα μεταβαλλόταν ουσιωδώς υπέρ των νέων μεταποιητικών τομέων που θα αναδύονταν από την υλοποίηση του Προγράμματος Βιομηχανικής Ανάπτυξης. Το βάρος των παραδοσιακών βιομηχανικών κλάδων υπολογιζόταν ότι θα υποχωρούσε από 70% σε 47% ως ποσοστό της συνολικής βιομηχανικής παραγωγής και αντίστοιχη θα ήταν η άνοδος που θα σημείωναν οι νέοι κλάδοι παραγωγής που θα χρηματοδοτούνταν από το Τετραετές. Επιπροσθέτως οι ευεργετικές συνέπειες του Τετραετούς θα επεκτεινόταν και στο ισοζύγιο πληρωμών, η ελλειμματικότητα του οποίου θα μειωνόταν σημαντικά και θα περιορίζε την πίεση για την εξεύρεση συναλλαγματικών πόρων, καθιστώντας την ελληνική οικονομία αυτάρκη σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό. Η βελτίωση των μεγεθών στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών της χώρας όσο από την υποκατάσταση των εισαγωγών, καθώς το 90% της βιομηχανικής παραγωγής προβλεπόταν να παραμείνει προσανατολισμένο στην εσωτερική αγορά (Σταθάκης 2004:281-282).

Κομβικής σημασίας ρόλο επιφύλασσε το Τετραετές στο ενεργειακό τομέα όπου στο ενεργειακό πρόγραμμα του Τετραετούς προβλεπόταν η κατασκευή πέντε υδροηλεκτρικών έργων με πρόβλεψη και για επιπρόσθετες υδροηλεκτρικές μονάδες για την περίοδο μετά το '52, η αύξηση της δυναμικότητας των θερμοηλεκτρικών σταθμών και η δημιουργία εθνικού δικτύου μεταφοράς ρεύματος, ενώ τα υδροηλεκτρικά έργα θα προσέφεραν επιπλέον υδάτινους πόρους για άρδευση (Σταθάκης 2004:283). Η αξιοποίηση των εγχώριων ενεργειακών πόρων (υδατοπτώσεις και λιγνίτης), αποτελούσαν ζήτημα θεμελιώδους σημασίας για τα μεταπολεμικά αναπτυξιακά προγράμματα που η κεντρική τους στόχευση ήταν η εκβιομηχάνιση της χώρας και η δημιουργία μονάδων βαριάς βιομηχανίας η λειτουργία των οποίων απαιτούσε υψηλή διαθεσιμότητα σε ενέργεια, μελέτες και προτάσεις που διατυπώθηκαν μεταπολεμικά είχαν ως κοινή παραδοχή ότι η ανάπτυξη βαριάς εγχώριας βιομηχανίας ήταν όχι μόνο εφικτή αλλά και επιβεβλημένη παρά το γεγονός ότι η ιδεολογική αφετηρία και η κοινωνική και οικονομική στόχευση αυτών των θεωρήσεων ήταν διαμετρικά αντίθετες. Στις μελέτες και τις προτάσεις του Δημήτρη Μπάτση, επιφανούς στελέχους της Αριστεράς, και του Ξενοφώντα Ζολώτα, καθηγητού της πολιτικής οικονομίας στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας και μετέπειτα διοικητού της Τ.τ.Ε και προέδρου της Νομισματικής Επιτροπής, ήταν κοινό το αίτημα της δημιουργίας μονάδων βαριάς βιομηχανίας που θα στηρίζονταν στην εκμετάλλευση των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πηγών για την παραγωγή ηλεκτρικής ενέργειας, στοιχείο που συνιστούσε όρο εκ των ων ουκ άνευ για τα οποιαδήποτε σχέδια ή προγράμματα αναφέρονταν στην ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας εγχωρίως.

Ωστόσο η υποδοχή που επιφύλασσαν οι κεντρικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ στο Τετραετές Πρόγραμμα ήταν ιδιαίτερα ενθαρρυντική. Η Ε.Σ.Α αφενός απέφευγε συστηματικά να προσδιορίσει το μέγεθος των πόρων που θεωρούσε η ίδια ότι ήταν επαρκές για να καλύψει τις ανάγκες της ανασυγκρότησης και αφετέρου υποστήριζε ότι οι πόροι που θα μπορούσε να διαθέσει η Ελλάδα για την υλοποίηση του

προγράμματος δεν υπήρχαν και μόνο με τη χορήγηση εκτεταμένης βοήθειας από το εξωτερικό (Σταθάκης 2004:205). Περαιτέρω προβλήματα αναδύονταν και από τη χρονική κατανομή των πόρων του Τετραετούς, όπου η E.C.A/G φιλοδοξούσε να υλοποιηθεί το 80% του προγράμματος στη διάρκεια του δεύτερου και τρίτου έτους, επισημαίνοντας ταυτόχρονα πως το ελληνικό πρόγραμμα θα έπρεπε να εξαιρεθεί από την πρακτική του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο προέβλεπε την αποκλιμάκωση της χορήγησης πόρων κατά τη χρονική ροή της διάρκειάς του. Αυτή η πρόβλεψη που υπήρχε στο Σχέδιο Μάρσαλ για την ετήσια κατανομή των πόρων του δεν ήταν δυνατόν να εφαρμοστεί στην ελληνική περίπτωση εξαιτίας τόσο των συνθηκών που διαμόρφωνες η διεξαγωγή του Εμφυλίου όσο και επειδή απουσίαζαν οι προϋποθέσεις, όπως οι τεχνικές υποδομές και οι μελέτες, για την άμεση υλοποίηση του προγράμματος (Σταθάκης 2004:287).

Η μη αποδοχή του Τετραετούς Προγράμματος από τις κεντρικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ, παρόλο που μπορούσε να παρακαμφθεί λόγω του ενδεικτικού χαρακτήρα που είχαν τα εν λόγω προγράμματα ανασυγκρότησης που εκπονούνταν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, φανέρωναν την αρνητική στάση των κεντρικών διοικητικών μηχανισμών διαχείρισης του Σχεδίου Μάρσαλ στην προοπτική γενναίας χρηματοδότησης περιφερειακών οικονομιών όπως ήταν και η ελληνική, προκειμένου να υποστηριχτεί μια αναπτυξιακή δυναμική που θα βασιζόταν στη δημιουργία μονάδων βαριάς βιομηχανίας, σε χώρες που δεν διέθεταν προηγούμενη εμπειρία στην δημιουργία επιχειρήσεων και υποδομών στους δυναμικούς μεταποιητικούς κλάδους. Η δομή της λήψης αποφάσεων και ο σχεδιασμός του Σχεδίου Μάρσαλ δεν ευνοούσε τολμηρά εγχειρήματα ανάπτυξης βιομηχανικών κλάδων αιχμής από χώρες που διαδραμάτιζαν ως τότε ένα περιφερειακό ρόλο στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Πιο συγκεκριμένα ο συνολικός προϋπολογισμός του Σχεδίου Μάρσαλ κατανέμονταν κάθε χρόνο ανάμεσα στις διάφορες χώρες. Ο προϋπολογισμός κάθε χώρας κατανέμονταν ανάμεσα στα προγράμματα τρεχουσών αναγκών και ανασυγκρότησης. Τα προγράμματα ανασυγκρότησης αποτελούνταν από συγκεκριμένα έργα και επενδύσεις, τα οποία υποβάλλονταν στις αντίστοιχες κλαδικές επιτροπές του Ο.Ε.Ε. (π.χ. βιομηχανίας, σιδήρου, άνθρακα, ενέργειας κ.λπ.) και στην E.C.A/W, ώστε να λάβουν τη σχετική έγκριση. Αυτές οι επιτροπές αποφάσιζαν για τη χρηματοδότηση συγκεκριμένων έργων σε κάθε χώρα με κύριο γνώμονα την αρχή της υλοποίησης των έργων της συμπληρωματικότητας σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Η τελική κατανομή των επενδύσεων στο πλαίσιο των επενδυτικών σχεδίων στις διάφορες χώρες πραγματοποιούνταν εφόσον διέθεταν συνολική εικόνα της προσφοράς και της ζήτησης ενός προϊόντος στον ευρωπαϊκό χώρο. Βασικό κριτήριο στη λήψη της απόφασης ήταν η αποφυγή της υπερεπένδυσης και η πλεονασματική παραγωγή, αποτέλεσμα στο οποίο θα μπορούσε να οδηγήσει ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις εθνικές οικονομίες. Η κύρια στόχευση κατά την κατανομή των επενδύσεων εξυπηρετούσε τη διατήρηση των ισορροπιών, μεταξύ των χωρών που συμμετείχαν στο σχέδιο Μάρσαλ, καθώς η κατανομή των χρηματοδοτήσεων αφορούσε τους στρατηγικούς τομείς της οικονομίας (Σταθάκης 2004:287).

Η επιδίωξη της Ελλάδας για εκβιομηχάνιση της οικονομίας της δεν ήταν δυνατόν να βρει πρόσφορο έδαφος εντός του διαχειριστικού πλαισίου και της στρατηγικής στην οποία ήταν προσανατολισμένη το Σχέδιο Μάρσαλ. Η ίδια θεσμική συγκρότηση και ο τρόπος λειτουργίας των φορέων λήψης αποφάσεων του Σχεδίου Μάρσαλ δεν ανταποκρινόταν στις ανάγκες που έθετε το ελληνικό εγχείρημα. Το Σχέδιο Μάρσαλ είχε σαφή προσανατολισμό στη βαριά βιομηχανία και αφορούσε χώρες με παράδοση σε αυτήν, όπου θεωρούνταν ως δεδομένα η ύπαρξη τεχνογνωσίας, διαθέσιμων παραγωγικών συντελεστών και κατάλληλων επιχειρηματικών φορέων. Στην περίπτωση της Ελλάδας η οποία επιδίωκε να αναπτύξει κλάδους της βαριάς βιομηχανίας, όλα τα παραπάνω στοιχεία που χαρακτήριζαν τις προηγμένες βιομηχανικά κοινωνίες

αποτελούσαν ζητούμενα και επιδιώξεις και όχι μια δεδομένη πραγματικότητα. Αυτή η κατάσταση σήμαινε ότι το κόστος ανάπτυξης μεταποιητικών κλάδων βαριάς βιομηχανίας στην Ελλάδα ήταν πολύ υψηλότερο συγκριτικά με χώρες που είχαν ήδη την εμπειρία ανάπτυξης Βαριάς Βιομηχανίας. Το Σχέδιο Μάρσαλ δεν περιελάμβανε στους σχεδιασμούς την χρηματοδότηση του κόστους αναπτυξιακών εγχειρημάτων υπανάπτυκτων βιομηχανικών χωρών, όπως είχε διατυπωθεί ως πολιτική από την αμερικανική πλευρά και με την έκθεση Porter. Το Σχέδιο Μάρσαλ είχε ως στόχευση την αποκατάσταση της λειτουργίας των ευρωπαϊκών οικονομιών και όχι τη διαμόρφωση μιας νέας ιεραρχίας στον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, γιατί κάτι τέτοιο θα δυσχέραινε έτι περαιτέρω την επίτευξη του βασικού του στόχου. Η απροθυμία των Η.Π.Α. να χρηματοδοτήσουν τα ελληνικά προγράμματα ανασυγκρότησης στο βαθμό που επιθυμούσαν οι Έλληνες ιθύνοντες δεν αποτελούσε παρά το φυσιολογικό αποτέλεσμα του ίδιου του Σχεδίου Μάρσαλ και της λογικής που το διήπε (Χατζηιωσήφ 1994:28-29).

Εξαιρετικό ενδιαφέρον σε συνάρτηση με την στάση των Η.Π.Α. για τη χρηματοδότηση των ελληνικών προγραμμάτων ανασυγκρότησης, παρουσιάζει και η υποχώρηση της κοινωνικής αντίθεσης και η επιφανειακή ομοφωνία ανάμεσα στους εγχώριους κύκλους, επιστημονικούς και πολιτικούς, αναφορικά με την αναγκαιότητα εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας, αλλά και τη ταυτόχρονη θεμελιώδη διάσταση που εκδηλώνεται πάνω στο ζήτημα της χρηματοδότησης της εκβιομηχάνισης, διάσταση που αποδεικνύει και το επίπλαστο της ομοφωνίας.

Η αρνητική στάση των κεντρικών υπηρεσιών του Σχεδίου Μάρσαλ απέναντι στο Τετραετές Πρόγραμμα οδήγησαν μοιραία την Ε.Σ.Α/Γ, στην οδό των αποσπασματικών διεκδικήσεων από τις αντίστοιχες επιτροπές του Σχεδίου Μάρσαλ. Παρά μάλιστα την αποδοχή ορισμένων προτάσεων του Τετραετούς, η μόνη ουσιαστικά διεκδίκηση της Ε.Σ.Α/Γ που συνάντησε το δρόμο της υλοποίησης ήταν η περίπτωση της χορήγησης βιομηχανικών δανείων στη βιομηχανία τσιμέντων (Σταθάκης 2004:289).

4.5.4. ΤΑ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΤΗΣ Α.Μ.Α.Γ ΚΑΙ ΤΗΣ Ε.Σ.Α/Γ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

Οι σχεδιασμοί για τη βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας στηρίχτηκαν στην υπόθεση ότι τα επενδυτικά σχέδια θα τα υλοποιούσαν ιδιωτικές επδάνεια από τους πόρους της οικονομικής βοήθειας. Κατά συνέπεια τα βιομηχανικά δάνεια αποτελούσαν το κυρίαρχο μέσο πραγματοποίησης των βιομηχανικών σχεδίων.

Κατά τη διάρκεια κατάρτισης του Τετραετούς ζητήθηκε από το Σ.Ε.Β. να υποβάλλει υπόμνημα για τα ποσά που θα έπρεπε να χορηγηθούν με τη μορφή δανείων και τις εισαγωγές εξοπλισμού που θα χρειαζόνταν για την περίοδο '48-'52. Οι εκτιμήσεις του Σ.Ε.Β προσδιόριζαν τις ανάγκες των υφιστάμενων βιομηχανικών μονάδων σε 100 εκατομμύρια δολάρια. Πρωταρχική θέση στα αιτήματα του Σ.Ε.Β είχε ο κλάδος της υφαντουργίας και ακολουθούσαν οι βιομηχανίες τσιμέντων και μετάλλου, γεγονός που δήλωνε ότι στόχος των προτάσεων του Σ.Ε.Β δεν ήταν η ανάπτυξη νέων βιομηχανικών κλάδων, αλλά η ανανέωση του εξοπλισμού των υπαρχόντων μεταποιητικών τομέων και η ενίσχυση και εδραίωση της παρουσίας τους στο εγχώριο οικονομικό γίγνεσθαι (Σταθάκης 2004:296-297).

Η χορήγηση βιομηχανικών δανείων δεν ήταν ανάμεσα στις βασικές προτεραιότητες της Α.Μ.Α.Γ, κάτι που κατέστη εμφανές και από την καθυστερημένη θεσμοθέτηση των βιομηχανικών δανείων μετά τη συμφωνία που υπογράφηκε ανάμεσα στην Α.Μ.Α.Γ και την ελληνική κυβέρνηση την άνοιξη του '48, όταν ουσιαστικά το ετήσιο πρόγραμμα της οικονομικής βοήθειας, έβαινε προς ολοκλήρωση. Αντίστοιχη

συμφωνία υπογράφηκε το Νοέμβριο του ίδιου χρόνου από την E.C.A/G και την ελληνική κυβέρνηση και τον Απρίλιο του '49 τα δύο προγράμματα ενοποιήθηκαν (Σταθάκης 2004:296).

Τη διαχείριση των προγραμμάτων ανέλαβε η Κεντρική Επιτροπή Δανείων (Κ.Ε.Δ), στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης (Α.Σ.Α, υπουργείο Συντονισμού), των ελληνικών τραπεζών, (Ε.Τ.Ε, Εθνική Κτηματική) και ένας εκπρόσωπος της αμερικανικής οικονομικής αποστολής, αρχικά μέλος της Α.Μ.Α.Γ και έπειτα κατανάλωσης ίσο με το αντίστοιχο προπολεμικό, για έναν όμως πληθυσμιακό όγκο αυξημένο κατά 18%.

Στα τέλη του '52 έτος ολοκλήρωσης του προγράμματος, για την άνοδο της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής ανέρχονταν σε ποσοστό 20% και 30% αντίστοιχα σε σύγκριση με τα προπολεμικά τους επίπεδα, ενώ εξίσου εντυπωσιακές ήταν και οι εκτιμήσεις για τις εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας. Συγκριμένα οι συναλλαγματικές εισροές από τις εξαγωγές, υπολογίζονταν ότι θα αυξάνονταν κατά 20% σε σχέση με το προπολεμικό τους μέγεθος και θα κάλυπταν το 60% της αξίας των εισαγωγών, οι οποίες θα γνώριζαν υποχώρηση όσον αφορά το τμήμα εκείνο που αποτελούνταν από καταναλωτικά αγαθά, λόγω της υποκατάστασής τους από εγχώρια παραγωγή αγαθά, ενώ σημαντική άνοδο θα σημειώνονταν στις εισαγωγές ενδιάμεσων αγαθών που θα αποτελούσαν εισροές για τη βιομηχανία. Η πορεία των παραπάνω μεγεθών θα διαμόρφωνε, σύμφωνα με τις προβλέψεις της E.C.A/G, το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών στο 6-7% του Α.Ε.Π., ποσοστό που κρίνονταν εφικτό να καλυφθεί με εξωτερικό δανεισμό χωρίς να προκληθούν σοβαρές επιπτώσεις στη προσπάθεια σταθεροποίησης της οικονομίας (Σταθάκης 2004:274). Επιπλέον η E.C.A/G απέδιδε μεγάλη βαρύτητα στον ενιαίο χαρακτήρα του προγράμματος, προειδοποιώντας ότι η αποσπασματική υλοποίηση των έργων, ή η επιβολή περικοπών θα απομείωναν τα επωφελή αποτελέσματα του προγράμματος, ενώ ενδεχόμενη αποτυχία υλοποίησης του Τετραετούς Προγράμματος θα κατέλειπε στην ελληνική οικονομία ένα μεγάλο όγκο πλεονάζοντας εργατικού δυναμικού που θα οδηγούνταν αναπόφευκτα στη μαζική μετανάστευση προς το εξωτερικό (Σταθάκης 2004:275).

Το πιο κομβικό τμήμα του Τετραετούς Προγράμματος αφορούσε τη βιομηχανική ανάπτυξη και την ενέργεια δεδομένο που σηματοδοτούσε την αναγνώριση της αναγκαιότητας για την ελληνική οικονομία της αλλαγής των προπολεμικών προτύπων οικονομικής μεγέθυνσης. Οι βιομηχανικές επενδύσεις που προέβλεπε το Τετραετές Πρόγραμμα εστιάζονταν σε ορισμένους κλάδους όπως η μεταλλουργία, η βαριά χημική βιομηχανία, η τσιμεντοβιομηχανία, τα διυλιστήρια, η εξόρυξη μεταλλευμάτων και λιγνίτη. Οι επενδύσεις που προβλέπονταν για τους κλάδους αυτούς κάλυπταν περίπου το 80% βιομηχανικού προγράμματος, η υλοποίηση του οποίου απαιτούσε, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις, συνολικά 123 εκατομμύρια δολάρια σε συνάλλαγμα και ένα αντίστοιχο ποσό σε δραχμές. Για τους κλάδους αυτούς το Τετραετές προέβλεπε την ίδρυση ενός μικρού αριθμού παραγωγικών μονάδων μεγάλης κλίμακας η κατασκευή των οποίων θα απορροφούσε τα συντριπτικά μεγαλύτερο ποσοστό της χρηματοδότησης που περιλαμβάνονταν στο Πρόγραμμα Βιομηχανικής Ανάπτυξης του Τετραετούς και μόνο ένα μικρό ποσοστό της χρηματοδότησης θα διοχετεύονταν για την ενίσχυση της παραγωγικής δυναμικότητας των υφιστάμενων βιομηχανικών μονάδων (Σταθάκης 2004:275-276).

Βασικό γνώρισμα του βιομηχανικού προγράμματος ήταν ο εσωστρεφής του χαρακτήρας. Αυτό σήμαινε ότι η παραγωγή των περισσότερων από τις προτεινόμενες μονάδες ήταν προσανατολισμένη προς την εγχώρια αγορά, ενώ μόνο ένας πολύ μικρός αριθμός επενδύσεων αφορούσε εξαγωγικές μονάδες. Αυτά τα χαρακτηριστικά του Προγράμματος Βιομηχανικής Ανάπτυξης περιόριζαν δραστικά την αναπτυξιακή

δυναμική της ελληνικής οικονομίας και υποβίβαζαν τα άμεσα αλλά και δυνητικά πολλαπλασιαστικά οφέλη του Τετραετούς Προγράμματος. Στα θετικά στοιχεία που περιελάμβαναν οι βιομηχανικές επενδύσεις του Τετραετούς Προγράμματος καταγράφονται και οι σχεδιασμοί που υπήρχαν για την ανάπτυξη των διακλαδικών διασυνδέσεων που συνίσταντο στην εύρεση εκείνων των βιομηχανικών εισροών, που θα κάλυπταν τις ανάγκες των υπόλοιπων τομέων της οικονομίας, δηλαδή της αγροτικής παραγωγής, των κατασκευών και της ναυτιλίας, ενώ παράλληλα αναζητήθηκαν και εκείνα τα ενδιάμεσα αγαθά η παραγωγή των οποίων θα έδινε ώθηση σε άλλους μεταποιητικούς κλάδους (Σταθάκης 2004:278).

4.6. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ ΜΕΤΑ ΤΗ ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

4.6.1. Η ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ

Η πρώτη σημαντική ενέργεια της αμερικανικής πρεσβείας, αμέσως μετά το τέλος του Εμφυλίου, ήταν να εκπονήσει και να προωθήσει άμεσα ένα πρόγραμμα περικοπών των στρατιωτικών δαπανών. Αυτή η κίνηση της αμερικανικής πρεσβείας υπαγορευόταν από το ότι το '49-'50 αποτελούσε τη χρονιά που θα κλιμακώνονταν τα μεγέθη της οικονομικής βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ προς την Ελλάδα, ενώ τα επόμενα δύο έτη του προγράμματος θα μειώνονταν σταδιακά... συνέπεια οι δραστικές περικοπές των στρατιωτικών δαπανών αποτελούσαν αδήριτη ανάγκη προκειμένου να επιταχυνθεί η διαδικασία της ανασυγκρότησης (Σταθάκης 2004:318).

Τον Ιανουάριο του '50 ο αμερικανός πρέσβης στην Ελλάδα Grady, πληροφόρησε το νέο πρωθυπουργό Θεοτόκη για το τελικό πρόγραμμα των περικοπών. Το πρόγραμμα προέβλεπε στο διάστημα των επόμενων 14 μηνών τη μείωση των ενόπλων δυνάμεων κατά 50% και τους στρατούς ξηράς ειδικότερα κατά 60%. Στόχος ήταν η μείωση των αμυντικών δαπανών του προϋπολογισμού του οικονομικού έτους '49-'50 κατά 25%. Αυτός ο περιορισμός των στρατιωτικών δαπανών συνεπαγόταν τη μείωση του αριθμού των στρατευμένων, την ενοποίηση των τριών στρατιωτικών υπουργείων, την αναθεώρηση των συνταξιοδοτικών νόμων και την κατάργηση των οικογενειακών επιδομάτων στους στρατευμένους (Σταθάκης 2004: 319).

Πέραν όλων αυτών ο Grady σε επιστολή του προ το υπουργείο Εξωτερικών των Η.Π.Α. εξέφραζε τις ανησυχίες του για την πορεία του ελλείμματος του προϋπολογισμού, και προέβλεπε ότι θα ήταν αναπόφευκτες περικοπές της τάξεως του 20% στο πρόγραμμα ανασυγκρότησης του '40-'50, γεγονός που σήμαινε ότι πόροι αντίστοιχου μεγέθους με το δημοσιονομικό έλλειμμα θα έπρεπε να μην εκταμιευθούν από το Ταμείο Αντικαταβολών για πληθωριστικούς λόγους. Οι στρατιωτικές δαπάνες που απορροφούσαν το 40% των δαπανών του προϋπολογισμού, συνιστούσαν κατά τον Grady το πρόσφορο πεδίο δημοσιονομικών περικοπών, ώστε να συγκρατηθεί το έλλειμμα και να αποδεσμευτούν οι αναγκαίοι για την ανασυγκρότηση πόροι (Σταθάκης 2004:319-320).

Οι εισηγήσεις και οι σχεδιασμοί του Grady για άμεση επιβολή δραστικών περικοπών των στρατιωτικών δαπανών συνάντησε έντονες αντιδράσεις από εγχώριους πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους. Για τα πολιτικά κόμματα η υιοθέτηση των προτάσεων Grady συνεπαγόταν πολιτικό κόστος, καθώς την άνοιξη του '50 επίκεινται εκλογές. Η περιστολή των στρατιωτικών δαπανών θα έπλητταν το εισόδημα των στρατευμένων και των οικογενειών τους. Παράλληλα η μείωση του αριθμού των στρατευμένων θα προσέθετε μερικές δεκάδες χιλιάδες ανέργων στον ήδη μεγάλο όγκο των ανέργων (Σταθάκης 2004:320).

Για τους στρατιωτικούς κύκλους η ταχεία αποστρατικοποίηση συνιστούσε απειλή για την πολιτική επιρροή που απολάμβαναν τη δεδομένη χρονική περίοδο, ενώ θα αναφύονταν και ζητήματα ιεραρχικής αναβάθμισης για μια σειρά στρατιωτικών στελεχών που βρίσκονταν στις ενδιάμεσες βαθμίδες ιεραρχίας από την απότομη μείωση του αριθμού των στρατευμένων. Οι αντιδράσεις των πολιτικών και στρατιωτικών κύκλων εν τέλει κάμφθηκαν κυρίως λόγω των φορτικών πιέσεων της αμερικανικής πλευράς προς τον αρχιστράτηγο Παπάγο, χωρίς κατ' ουσία να δοθεί η συγκατάθεσή τους (Σταθάκης 2004:320-321).

Παρά την συναίνεση της ελληνικής πλευράς στην δραστική μείωση των στρατιωτικών δαπανών το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας του '40-'50 δέχθηκε δύο διαδοχικές το Μάιο και το Νοέμβριο του '49 και έλαβε ως βάση προσδιορισμού των μεγεθών της οικονομικής αρωγής γι' αυτό το έτος τα αντίστοιχα μεγέθη του προηγούμενου έτους και όχι τα αρχικά μεγέθη που είχαν προβλεφθεί κατά τη σύνταξη του τετραετούς προγράμματος. Αυτό είχε ως συνέπεια να παγιωθούν σε χαμηλά επίπεδα τα ποσά που προβλέπονταν για τις εισαγωγές κεφαλαιουχικών αγαθών θα γνώριζαν μια ισχυρή αύξηση σε σχέση με το προηγούμενο έτος και σε καμία περίπτωση δεν θα διαμορφώνονταν στα ύψη που απαιτούνταν για την υλοποίηση των βιομηχανικών και ενεργειακών έργων που περιλαμβάνονταν στο Τετραετές. Αυτή η εξέλιξη αποτυπώνονταν και σχετικό υπόμνημα που υπέβαλε το Α.Σ.Α στον Ο.Ε.Ε.Σ, όπου διατυπώνονταν η εκτίμηση ότι η υστέρηση των πόρων τα δύο πρώτα χρόνια καθιστούσε αδύνατη την υλοποίηση του αρχικού προγράμματος και πως το 40% περίπου το επενδυτικού προγράμματος έπρεπε να αναβληθεί για την περίοδο για την περίοδο με το '52, οπότε και τερματιζόταν η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ (Σταθάκης 2004:323-326).

Υπό τις συνθήκες αυτές πραγματοποιήθηκε τον Αύγουστο του '49 στην Ελλάδα η επίσκεψη του επικεφαλής της Ε.Σ.Α και υπευθύνου, συνολικά για το Σχέδιο Μάρσαλ Hoffman. Η ελληνική πλευρά εξέθεσε τα προβλήματά της στον Hoffman, αποδίδοντας τα βασικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας σε εξωγενείς παράγοντες, πρωτίστως στην ανεπαρκή οικονομική βοήθεια και ζήτησε αύξηση της οικονομικής βοήθειας για το τρέχον έτος και την παροχή των αναγκαίων διευκολύνσεων από τις κεντρικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ, προκειμένου να έρθουν οι τεχνικές δυσκολίες που παρουσιάζονταν στις εισαγωγές εξοπλισμού και πρώτων υλών (Σταθάκης 2004:329-330).

Ο Hoffman από την άλλη πλευρά προέβαλε τις βασικές θέσεις της αμερικανικής πολιτικής, που έθεταν στο επίκεντρο μεταρρυθμίσεων και την ρεαλιστική θεώρηση και αντιμετώπιση από τους Έλληνες ιθύνοντες των αναπτυξιακών στόχων. Αυτή η προσέγγιση του ελληνικού αναπτυξιακού ζητήματος από τον Hoffman συνιστούσε κατ' ουσία εγκατάλειψη της στρατηγικής της βιομηχανικής ανάπτυξης και σε επίπεδο προγραμματικού λόγου, καθώς η ίδια η στρατηγική και ο προγραμματισμός του Σχεδίου Μάρσαλ δεν ενέτασσε ουσιαστικά ούτε τις στοχεύσεις του την αναβάθμιση του ρόλου της ελληνικής οικονομίας στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας. Η οπτική της Ε.Σ.Α στρεφόταν με έμφαση στην ιδέα μιας μεγάλης ενιαίας Ευρωπαϊκή αγοράς, στην απελευθέρωση του ενδοευρωπαϊκού εμπορίου και την αξιοποίηση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων κάθε χώρας. Αυτή η προσέγγιση που επαναλήφθηκε από τον Hoffman, επισημαίνοντας ότι η αναπτυξιακή στρατηγική της χώρας θα έπρεπε να λάβει υπόψη της τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της χώρας και επιδίωξη τον εκσυγχρονισμό της αγροτικής οικονομίας και την ανάπτυξη του τουρισμού ο Hoffman χαρακτήρισε την Ελλάδα ως εν δυνάμει «Καλιφόρνια της Ευρώπης» και υπέδειξε τις ανεκμετάλλευτες δυνατότητες της γεωργίας και του τουρισμού ως μοχλούς οικονομικής ανάπτυξης, ενώ για την ανάπτυξη

της βιομηχανίας τόνισε ότι θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί μέσω εξελικτικών, παρά επαναστατικών διαδικασιών (Σταθάκης 2004:329-330).

Στο ελληνικό αίτημα για εφαρμογή του Τετραετούς Προγράμματος ο Hoffman υπήρξε κατηγορηματικός, απαντώντας αρνητικά στην προοπτική να υπάρξει διαδικασία αναθεώρησής του, ώστε να υλοποιηθεί έστω και μία περιορισμένη εκδοχή του. Ο Hoffman απέκλεισε ευθέως το ενδεχόμενο στα εναπομείναντα δύο χρόνια του Σχεδίου Μάρσαλ και κατά το '49-50 να δεσμευτούν πόροι για να προωθηθεί η στρατηγική της βιομηχανικής ανάπτυξης περιοριζόμενος στην διατύπωση παραινήσεων για προώθηση των θεσμικών αλλαγών που θα διευκόλυναν την ενεργοποίηση των ιδιωτικών επενδύσεων (Σταθάκης 2004:331).

Η επίσκεψη Hoffman ήρθε να επιβεβαιώσει την πολιτική των Η.Π.Α. και του Σχεδίου Μάρσαλ για την παγίωση των προπολεμικών δομών στην οικονομική ιεραρχία της Ευρώπης γεγονός που στην περίπτωση της Ελλάδας μεταφραζόταν στην απόρριψη του Τετραετούς Προγράμματος και στη συνεχή αναθεώρηση επί τα χείρα τον του ελληνικού προγράμματος οικονομικής βοήθειας του Σχεδίου Μάρσαλ με τρόπο που στερούσε από τη χώρα κάθε προοπτική σοβαρής βιομηχανικής ανάπτυξης και αναβάθμισής της στον ευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας.

Οι εξελίξεις αυτές καθιστούσαν σαφές, ότι στην περίπτωση της Ελλάδας το Σχέδιο Μάρσαλ είχε εγκαταλειφθεί πριν ουσιαστικά αρχίσει, και διαψεύδονταν οι προσδοκίες που είχαν δημιουργηθεί στην ελληνική πλευρά ότι το Σχέδιο Μάρσαλ θα αποτελούσε μέσο για την ραγδαία ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, την επίτευξη σημαντικών παραγωγικών αναδιαρθρώσεων και την οικονομική σύγκλιση της χώρας με τα προηγμένα βιομηχανικά κράτη της δυτικής Ευρώπης. Το Σχέδιο Μάρσαλ παρέμεινε και μετά τη λήξη του Εμφυλίου εναρμονισμένο με την στόχευση των προηγούμενων προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας, τα οποία, από το '44 και μετά προσέφεραν συναλλαγματικούς πόρους για την εισαγωγή βασικών καταναλωτικών αγαθών και κεφαλαιουχικού εξοπλισμού που θα συνέτειναν στην ανασυγκρότηση των υποδομών και της εγχώριας παραγωγής. Πλέον το Σχέδιο Μάρσαλ διαφαινόταν, μετά και ην επίσκεψη Hoffman ανεπαρκές για να επιτύχει και τον πιο μετριοπαθή στόχο της επαναφοράς της κατανάλωσης στα προπολεμικά επίπεδα, παρά μάλιστα την αποτύπωση των αναπτυξιακών δυνατοτήτων της ελληνικής οικονομίας μεταπολεμικά από διαδοχικές μελέτες και αναπτυξιακά προγράμματα, από την U.N.R.R.A, το F.A.O, την αποστολή Porter, τον O.A και το Τετραετές του '48-'52.

4.6.2. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΚ ΝΕΟΥ ΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ

Μετά την επίσκεψη Hoffman και τον τερματισμό του Εμφύλιου Πολέμου στην Ουάσιγκτον συγκροτήθηκε μια επιτροπή εμπειρογνώμων, αποτελούμενη από εκπροσώπους των υπουργείων Εξωτερικών και Οικονομικών, της E.C.A/W και του Federal Reserve Board, η οποία είχε ως αντικείμενο να καταρτίσει ένα μεσοπρόθεσμο οικονομικό πρόγραμμα, το οποίο θα αντιμετώπιζε σε μόνιμη πλέον βάση το ζήτημα της νομισματικής οικονομίας. Οι γενικοί άξονες του προγράμματος που εκπόνησε η επιτροπή των εμπειρογνώμων συνίσταντο στην περιστολή των τραπεζικών πιστώσεων, την αύξηση των φόρων και τον περιορισμό όπου ήταν δυνατόν των κρατικών δαπανών, τη διεύρυνση του συστήματος διανομής με δελτίο στο σύνολο των βασικών αγαθών, τον περιορισμό με διοικητικά μέτρα της κατασκευαστικής δραστηριότητας και τη θεσμική διεύρυνση των αρμοδιοτήτων της Νομισματικής Επιτροπής. Επιπλέον προκρίνονταν η κατάρτιση ενός «νομισματικού σχεδίου» όπου θα αποτυπώνονταν οι πληθωριστικοί και αποπληθωριστικοί παράγοντες της οικονομίας, οι οποίοι θα

συγκροτούσαν ένα νομισματικό ισοζύγιο το οποίο θα προσδιόριζε ανάλογα με την «ελλειμματική» ή «πλεονασματική» εικόνα του το αντιπληθωριστικό ή το πληθωριστικό «κενό» αντίστοιχα. Παρά το απλοϊκό χαρακτήρα του σχεδίου αυτού και του ρηχού θεωρητικού βάθους στο οποίο στηριζόταν η ύπαρξή του, η πρακτική του χρησιμότητα δεν ήταν διόλου αμελητέα. Το ύψος μάλιστα των δημοσίων επενδύσεων και η δανειοδότηση των ιδιωτικών επενδύσεων αποτελούσε άμεση συνάρτηση της σχέσης που θα διαμορφωνόταν στο νομισματικό ισοζύγιο ανάμεσα στους πληθωριστικούς και αντιπληθωριστικούς παράγοντες, γεγονός που αποσκοπούσε στην δραστική περικοπή των επενδύσεων και την εφαρμογή ισχυρά περιοριστικών μέτρων στην οικονομία (Σταθάκης 2004:341).

Τα μέτρα που εισάγονταν βάσει των εισηγήσεων της αμερικανικής επιτροπής σηματοδοτούσαν την αποφασιστικότερη υλοποίηση πολιτικών από αμερικανικής πλευράς που στόχευαν στην όσο το δυνατόν ταχύτερη επίτευξη της νομισματικής σταθεροποίησης μέσω της προσαρμογής των μεγεθών της κατανάλωσης στις πραγματικές παραγωγικές δυνατότητες της χώρας, ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες αποδέσμευσης των Η.Π.Α. από την παροχή οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, μετά την ολοκλήρωση του Σχεδίου Μάρσαλ.

Η στροφή στην πολιτική της λήψης ακραίων περιοριστικών μέτρων προκειμένου να ελεγχθούν οι πληθωριστικές πιέσεις και να επιτευχθεί η νομισματική σταθερότητα κατέστη ακόμα πιο επιτακτική μετά την υποτίμηση του Σεπτεμβρίου του '49, όταν η δραχμή υποτιμήθηκε κατά 30% έναντι της στερλίνας και κατά 50% έναντι του δολλαρίου. Η υποτίμηση αυτή θεωρήθηκε αναγκαία μετά τη φυγή που σημειώθηκε από την στερλίνα ως διεθνές αποθεματικό νόμισμα, και έδωσε την ευκαιρία στους Έλληνες ιθύνοντες να λάβουν την απόφαση το εθνικό νόμισμα να ακολουθήσει την πορεία της στερλίνας. Άλλωστε και ο τότε πρωθυπουργός της χώρας Αλέξανδρος Διομήδης ήταν υποστηρικτής της αναπροσαρμογής της ισοτιμίας της δραχμής η οποία κυμαίνονταν σε επίπεδα που θεωρούνταν υπερτιμημένη (Σταθάκης 2004:349).

Η υποτίμηση της δραχμής επέβαλε τη λήψη ορισμένων έκτακτων μέτρων προκειμένου να απορροφηθούν οι πληθωριστικές πιέσεις και να συγκρατηθεί η τιμή της χρυσής λίρας και η ισοτιμία της δραχμής έναντι του δολλαρίου, στις 230.000 δραχμές και στις 15.000 αντίστοιχα. Για την εξυπηρέτηση αυτών των στόχων επανήλθε η ανελαστική εισοδηματική πολιτική που είχε εγκαινιαστεί το Νοέμβριο του '47 και η Τ.τ.Ε προέβη σε μαζικές πωλήσεις χρυσών λιρών ώστε να μειωθεί η νομισματική κυκλοφορία και να στηριχθεί η αξία της δραχμής. Τα μέτρα αυτά συνετέλεσαν ώστε να συγκρατηθεί ο πληθωρισμός το '50 και να κυμανθεί σε ετήσια βάση περίπου στο 15-17%, καθώς τα μέτρα που περιόριζαν τις πληθωριστικές πιέσεις, και κυρίως οι επιδοτήσεις, θα αποσύρονταν σταδιακά και θα οδηγούσαν σε άνοδο του πληθωρισμού το '50 (Σταθάκης 2004:352-353).

Στην άνοδο του πληθωρισμού το '50, ο οποίος κατά το '49 είχε σχεδόν εκμηδενιστεί, συνέβαλαν αποφασιστικά οι αναπροσαρμογές των αποδοχών των δημοσίων υπαλλήλων τον Ιούλιο του '49 κατά 30% και τον Ιούλιο του '50 κατά 30-35%. Οι αυξήσεις αυτές αφενός λειτούργησαν προς την κατεύθυνση της αναπλήρωσης της αγοραστικής δύναμης των μισθωτών, η οποία από το '47 είχε υποστεί ραγδαία μείωση και αφετέρου προκάλεσε κατακόρυφη αύξηση των δημοσίων δαπανών κατά 30% σε σχέση με το '49, γεγονός που αποτυπώθηκε και στη σημαντική διεύρυνση του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Οι διαδοχικές μάλιστα μισθολογικές αυξήσεις επέδρασαν ευεργετικά στη ζήτηση των εγχώριων αγαθών και των κατασκευών, με το δεύτερο τομέα να συμπαρασύρει στον άνοδο τον πρώτο (Σταθάκης 2004:354).

Η συνεχής άνοδος τη βιομηχανικής παραγωγής αποτέλεσε εν μέρει και αποτέλεσμα του δεύτερου κύκλου βιομηχανικών δανείων που χορηγήθηκαν από την

Ε.Σ.Α/Γ κατά τη διάρκεια του '50-'51. Ο αριθμός των αιτήσεων που υποβλήθηκαν στην Κ.Ε.Δ υπήρξε εντυπωσιακός από άποψη αριθμητικού όγκου, αλλά εξαιτίας περιορισμών που τέθηκαν για αντιπληθωριστικούς λόγους, τα τελικά ποσά που χορηγήθηκαν ήταν σαφώς πολύ μικρότερο από αυτά που αρχικά αναμενόταν. Από τις 5.965 αιτήσεις που συγκεντρώθηκαν από την Κ.Ε.Δ ικανοποιήθηκαν τα αιτήματα μόλις 120 επιχειρήσεων. Στο δεύτερο κύμα βιομηχανικών δανείων προστέθηκαν εν συγκρίσει με τον πρώτο γύρο, οι εταιρίες του Ομίλου Μποδοσάκη, του μικράν μεγαλύτερου επιχειρηματικού ομίλου της χώρας με παρουσία σχεδόν σε όλους τους βιομηχανικούς κλάδους της χώρας τη χαλυβουργική, το αρχικό επιχειρηματικό σχήμα που επένδυσε στα λιγνιτωρυχεία της Πτολεμαΐδας και ορισμένες μεταλλουργικές μονάδες. Οι επιχειρήσεις αυτές αποτέλεσαν προνομιακούς δανειολήπτες και εν συνεχεία απορροφώνται δανειακούς πόρους πολλαπλάσιους αυτών που δόθηκαν σε όλες τις άλλες επιχειρήσεις (Σταθάκης 2004: 354-356).

Οι δανειοδοτικές πρακτικές που ακολουθούνταν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, όπου ένας μικρός αριθμός επιχειρήσεων αποσπούσε ένα δυσανάλογο μεγάλο τμήμα του συνόλου των πιστώσεων, αναπαράγονταν και στο πεδίο των βιομηχανικών πιστώσεων χορηγούσε το εγχώριο χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας. Ενδεικτικό της ανισοκατανομής των βιομηχανικών πιστώσεων από το τραπεζικό σύστημα ήταν ότι στις αρχές της δεκαετίας του '50, οι δανειακές υποχρεώσεις 30 επιχειρήσεων κάλυπταν το 50% του συνόλου των πιστώσεων προς τη βιομηχανία, ενώ 2,5 χιλιάδες επιχειρήσεις μοιράζονταν το υπόλοιπο 50% (Σταθάκης 2004:356).

4.6.3. Η ΕΠΑΝΑΣΤΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΟΥ ΜΑΡΣΑΛ

Τον Ιούλιο του 1950 το ξέσπασμα του εμφύλιου πολέμου στην Κορεατική Χερσόνησο προκάλεσε την αμερικανική και κινεζική επέμβαση στα τέλη του ίδιου χρόνου με διακύβευμα την επικράτηση του κομμουνιστικού ή καπιταλιστικού πολιτικοοικονομικής κυρίαρχης στην Κορέα. Αυτό το γεγονός μετέβαλε άρδην την στρατηγική στόχευση του Σχεδίου Μάρσαλ και επέβαλε τον επαναπροσδιορισμό των προτεραιοτήτων του. Σε διάστημα που δεν υπερέβαινε τους δύο μήνες από την έναρξη των εχθροπραξιών στην Κορέα, η Ε.Σ.Α/Γ ενημέρωσε τις οικονομικές αποστολές στις ευρωπαϊκές χώρες για τους νέους προσανατολισμούς που καλείτο να εξυπηρετήσει το Σχέδιο Μάρσαλ. Οι αλλαγές στο στρατηγικό πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, αναφέρονταν στην προτεραιότητα των αμυντικών έναντι των οικονομικών στόχων και την μεταστροφή των μακροχρόνιων έναντι των βραχυχρόνιων οικονομικών στόχων (Σταθάκης 2004:359). Ο αναπροσανατολισμός του Σχεδίου Μάρσαλ εξυπηρετούσε πλέον κατά προτεραιότητα στοχεύσεις στρατιωτικής φύσεως και ειδικότερα την επίτευξη άμεσης και βιώσιμης αυτοάμυνας των ευρωπαϊκών κρατών που συμμετείχαν στο Σχέδιο Μάρσαλ, ώστε οι δυτικοευρωπαϊκές χώρες να είναι σε θέση να ανταποκριθούν αυτοδύναμα στον αναδυόμενο κίνδυνο που αντιπροσώπευε η Σοβιετικής Ένωσης και οι χώρες της ανατολικής Ευρώπης που βρίσκονταν στη σφαίρα επιρροής της. Ο στόχος αυτός απαιτούσε την αύξηση των αμυντικών δαπανών και την επέκταση της παραγωγικής δραστηριότητας της πολεμικής βιομηχανίας.

Η στροφή προς τη χορήγηση σημαντικών πόρων στην πολεμική βιομηχανία συνεπαγόταν όμως την εγκατάσταση των μακροχρόνιων επενδυτικών σχεδίων η υλοποίηση των οποίων προβλέπονταν από το Σχέδιο Μάρσαλ, προκειμένου να μην υπονομευτεί η νομισματική σταθερότητα που είχε επιτευχθεί στις Η.Π.Α και στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, με εξαίρεση τη δυτική Γερμανία και την Ελλάδα. Η πιθανότητα να ενταθούν οι πληθωριστικές πιέσεις από την αύξηση της ζήτησης που θα

δημιουργούνταν στους πεπερασμένους διαθέσιμους πόρους των ευρωπαϊκών οικονομιών και η συνεπαγόμενη αύξηση στις τιμές ορισμένων βασικών πρώτων υλών, καθιστούσε αναγκαία την επιβολή δραστικών περικοπών στις επενδυτικές δαπάνες του Σχεδίου Μάρσαλ για να ελεγχθούν οι πληθωριστικές πιέσεις. Η απότομη αυτή μεταβολή των προτεραιοτήτων του Σχεδίου Μάρσαλ μετατόπισε το κέντρο βάρους της πολιτικής των φορέων υλοποίησής του στο πεδίο της οικονομίας από το μακροπρόθεσμο αναπτυξιακό σχεδιασμό στον βραχυπρόθεσμο σχεδιασμό που συνίστατο στην επίτευξη και διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας (Σταθάκης 2004:360).

Αυτή η εξέλιξη σηματοδότησε κατ' ουσία την εγκατάλειψη του Σχεδίου Μάρσαλ και την συγκρότηση μηχανισμών διαδικασιών που αναιρούσαν τις υπάρχουσες διαχειριστικές δομές του Σχεδίου Μάρσαλ οδηγώντας στην στρατιωτικοποίησή του. Σε θεσμικό επίπεδο αυτό η αλλαγή πλεύσης σηματοδοτήθηκε το φθινόπωρο του '51 με την κατάργηση της E.C.A και αντικατάστασή της από την M.S.A (Mutual Security Agency), ενώ θεσπίστηκαν και διαδικασίες συγκέντρωσης και διανομής προμηθειών και υλικών απαραίτητα για την υλοποίηση των αμυντικών προγραμμάτων στο πλαίσιο μιας πολιτικής που αρθρωνόταν στη βάση πλεονασματικών και ελλειμματικών χωρών, αναφορικά με την διαθεσιμότητα των απαραίτητων υλικών για την πολεμική βιομηχανία (Σταθάκης 2004:361).

Τον Σεπτέμβριο του '50 πραγματοποιήθηκε η συνάντηση των οικονομικών αποστολών του Σχεδίου Μάρσαλ στο Παρίσι, με αντικείμενο τον επαναπροσδιορισμό των κατευθύνσεων του Σχεδίου Μάρσαλ και την εξειδίκευσή τους για κάθε χώρα. Στην περίπτωση της Ελλάδας οριστικοποιήθηκε η περικοπή της οικονομικής βοήθειας και αποφασίστηκε η επίσπευση των θεσμικών μεταρρυθμίσεων και η προώθηση του στόχου της νομισματικής σταθεροποίησης. Το ενδεχόμενο περιορισμού της οικονομικής βοήθειας είχε ήδη αποτελέσει αντικείμενο συζητήσεων ανάμεσα στην E.C.A/G και στην ελληνική κυβέρνηση, πριν από την αναχώρηση για το Παρίσι του επικεφαλής της E.C.A/G Porter (Σταθάκης 2002:362), ο οποίος διαδέχθηκε στη θέση αυτή τον Nuveen.

Η περιστολή της οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα του '50-'51 κατά 25%, σε σύγκριση με το '49-'50, αποτέλεσε το πρώτο αποτέλεσμα του αναπροσανατολισμού του Σχεδίου Μάρσαλ μετά το ξέσπασμα του πολέμου την Κορέα. Η περικοπή της οικονομικής βοήθειας σύμφωνα με επιστολή της E.C.A/G προς την ελληνική κυβέρνηση πραγματοποιήθηκε εξαιτίας της αδυναμίας, των ελληνικών κυβερνήσεων να υλοποιήσουν τις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις που θα απέτρεπαν την αποτελεσματική χρήση της βοήθειας, ενώ η καθυστερημένη απορρόφηση των κονδυλίων το '49-'50 οδήγησαν την E.C.A/G στο πόρισμα πως το μέγεθος της βοήθειας για το '50-'51 θα έπρεπε να περιοριστεί στο ύψος που η ίδια πίστευε ότι θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ορθά. Ταυτόχρονα η αμερικανική πλευρά ανέστειλε το πρόγραμμα αποστρατικοποίησης και διατήρησε τις αμυντικές δαπάνες αμειώτες σε σχέση με τα επίπεδα που αυτές είχαν διαμορφώσει κατά τα μέσα του '50 (Σταθάκης 2004:365).

Την ίδια περίπου περίοδο, στα τέλη του '50 κατέφθασε στην Ελλάδα αποστολή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ), προκειμένου να αναζητήσει τα μέσα και να συγκεκριμενοποιήσει τα μέτρα και τις πολιτικές που ήταν απαραίτητα για την σταθεροποίηση της οικονομίας. Σύμφωνα με την έκθεση της αποστολής του Δ.Ν.Τ η επενδυτική αποχή των ιδιωτών και η στασιμότητα των παραγωγικών μεγεθών οφειλόταν στην αρνητική επίδραση που ασκούσε η συνισταμένη τριών παραγόντων: οι πληθωριστικές πιέσεις, η στρέβλωση του συστήματος των τιμών, και η υπερτιμημένης ισοτιμία της δραχμής (Σταθάκης 2004:365).

Οι έντονες πληθωριστικές πιέσεις αποδόθηκαν στον ελλειμματικό προϋπολογισμό και στην επεκτατική πιστωτική πολιτική, με την αύξηση της προσφοράς χρήματος να ανέρχεται στο β' εξάμηνο του '49 και στις αρχές του '50 στο 70-80%. Η

επιδείνωση των δημοσιονομικών επιδόσεων αποδόθηκε στη μείωση των εσόδων από τους άμεσους φόρους και στις μισθολογικές αυξήσεις που δόθηκαν το '49 και το '50. Επιπλέον η έκθεση του Δ.Ν.Τ τηρούσε επικριτική στάση στο γεγονός ότι γινόταν αντιπαραγωγική χρήση των πιστωτικών πόρων με το μεγαλύτερο μέρος της πιστωτικής επέκτασης να διαρρέει στην ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία ευνοήθηκε και από τη σχετική μείωση της άμεσης φορολογίας (Σταθάκης 2004:365-366).

Η στρέβλωση των τιμών των παραγωγικών συντελεστών αποδιδόταν από την έκθεση στην κρατική παρέμβαση στην οικονομία, δεδομένου ότι οι μισθοί δεν καθορίζονταν βάσει συλλογικών διαπραγματεύσεων αλλά καθορίζονταν από τη κυβέρνηση με συνέπεια να μη διαμορφώνονται ελεύθερα σύμφωνα με την παραγωγικότητα της εργασίας και το νόμο της προσφοράς και της ζήτησης. Παράλληλα η νομισματική αστάθεια, οι ποικίλες κρατικές ρυθμίσεις, η κερδοσκοπία και η πολιτική της εισοδηματικής στήριξης των αγροτών μέσω των επιδοτήσεων παραμόρφωναν την πραγματική εικόνα της κερδοφορίας των επιχειρήσεων και δεν επέτρεπαν στα κέρδη να αποτελέσουν ένα αξιόπιστο δείκτη της πραγματικής οικονομικής απόδοσης κάθε επένδυσης και παραγωγικής δραστηριότητας (Σταθάκης 2004:366).

Καταλυτικά η έκθεση επισήμανε πως πέραν του περιορισμού των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και της μείωσης των πιστώσεων, η οικονομική βοήθεια θα έπρεπε να μην καλύπτει τις εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών και να δώσει βαρύτητα στην χρηματοδότηση εισαγωγών παραγωγικού εξοπλισμού και πρώτων υλών. Επιπρόσθετα στο ίδιο πλαίσιο πολιτικής που διέπνεε όλη την έκθεση και αποσκοπούσε στην προσαρμογή της οικονομίας σε δεδομένα που δε θα απαιτούνταν η χορήγηση οικονομικής βοήθειας, προτεινόταν η εκ νέου υποτίμηση της δραχμής κατά 30%, ώστε να τονωθούν οι εξαγωγείς, να μειωθούν οι εισαγωγές και να ενθαρρυνθούν οι επενδύσεις στην εγχώρια παραγωγή, με την προϋπόθεση όμως ότι της υποτίμησης θα προηγείτο η δημοσιονομική εξισορρόπηση και ο περιορισμός των μη παραγωγικών πιστώσεων (Σταθάκης 2004:367).

Τον Ιανουάριο του '51 αντικαταστάτης του Porter στη θέση του, επικεφαλής της E.C.A/G, Lapham, με επιστολή του προς τον πρωθυπουργό της χώρας Σοφοκλή Βενιζέλο τόνιζε την ανάγκη λήψης δραστικών μέτρων για τον περιορισμό της προσφοράς χρήματος, καθώς ο ίδιος διαπίστωνε την ύπαρξη «πληθωρικού κενού» στην ελληνική οικονομία, το οποίο κατά την άποψή του αποδεικνυόταν από το γεγονός ότι ενώ η προσφορά χρήματος είχε διπλασιαστεί στη διάρκεια των τελευταίων δύο χρόνων, η παραγωγή είχε αυξηθεί μόνο κατά 20% (Σταθάκης 2004: 360-370).

Η νέα δέσμη που πρότειναν αποτελούσε επανάληψη παλαιότερων προτάσεων της αμερικανικής πλευράς που επικεντρώνονταν στον περιορισμό των δανειοδοτήσεων, στην ενίσχυση της δυνατότητας ελέγχου της Τ.τ.Ε επί των εμπορικών τραπεζών, μείωση του αριθμού των προϊόντων που οι τιμές τους τελούσαν από καθεστώς ελέγχου, ο έλεγχος του μισθολογικού κόστους μέσω της ίδρυσης Συμβουλίου Μισθών, η επανεξέταση των εξαγωγικών επιδοτήσεων, η βελτίωση της δημοσιονομικής διαχείρισης, ο αυστηρότερος έλεγχος του συναλλάγματος και μια πιο εφεκτική χρήση της πολιτικής των τιμών ασφαλείας στα αγροτικά προϊόντα. Παράλληλα στο ζήτημα της ανασυγκρότησης και του επενδυτικού προγράμματος ο Lapham επισήμανε ότι θα έπρεπε να αναθεωρηθεί συνολικά, υπό το πρίσμα των νέων εξελίξεων στη διεθνή και εσωτερική οικονομία, και να δοθεί προτεραιότητα στα επενδυτικά προγράμματα που σχετίζονταν με την άμυνα της χώρας και σε αυτά που θα τόνωναν άμεσα την παραγωγή καταναλωτικών αγαθών (Σταθάκης 2004:370).

Με την επιστολή Lapham εγκαινιάζόταν και επίσημα η καταληκτική περίοδος της σταθεροποιητικής πολιτικής που θα οδηγούσε στην πολυπόθητη επίτευξη και

εμπέδωση της νομισματικής σταθερότητας, ενώ εγκαταλείπονταν οριστικά η υλοποίηση των περιορισμένων έστω, μακροχρόνιων επενδυτικών έργων. Η βαρύτητα πλέον δίνεται στην σταθεροποίηση της οικονομίας, στην πραγμάτωση στοχεύσεων στρατιωτικού χαρακτήρα, ενώ τα ζητήματα της αναπτυξιακής προοπτικής της χώρας περνούν σε δεύτερη μοίρα, με την όποια κινητικότητα να επικεντρώνεται στην πραγματοποίηση θεσμικών αλλαγών.

Το Φεβρουάριο του 1951 η ελληνική κυβέρνηση και η E.C.A/G εξέδωσαν μία κοινή ανακοίνωση με την οποία δημοσιοποιούσαν τα μέτρα που περιλάμβανε η επιστολή Lapham προς τον πρωθυπουργό. Την ίδια περίοδο βρισκόταν σε εξέλιξη η κατάρτιση του σταθεροποιητικού προγράμματος της ελληνικής οικονομίας. Τον Ιανουάριο του '51 η κατάρτιση του Σχεδίου Σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας είχε ολοκληρωθεί και περιελάμβανε τέσσερα στάδια στη διαδικασία της σταθεροποίησης, όπου σε κάθε ένα από αυτά θα δινόταν έμφαση στην εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων.

Κατά συνέπεια οι πιστώσεις προς τη βιομηχανία είχαν βραχυπρόθεσμο χαρακτήρα που μέσω της ανακύκλωσης τους μετατρέπονταν σε μακροπρόθεσμες. Η τακτική αυτή έβρισκε αντίθετη υψηλόβαθμοι στελέχη της E.T.E, όπως τον οικονομικό της σύμβουλο Ιωάννη Παρασκευόπουλο, ο οποίος σε έκθεσή του προς την διοίκηση του τραπεζικού ιδρύματος διατύπωνε την άποψη ότι αποτελούσε εσφαλμένη πρακτική η χρηματοδότηση απόκτησης παγίου κεφαλαίου από τις επιχειρήσεις με βραχυπρόθεσμες πιστώσεις αφενός διότι αντενδείκνυε για το συμφέρον των επιχειρήσεων η απόκτηση παγίων στοιχείων με πιστώσεις και ενδείκνυται η απόκτησή τους με ίδια κεφάλαια και αφετέρου γιατί οι έλληνες βιομήχανοι διακρίνονται για την κερδοσκοπική και εμπορική του συνείδηση και όχι για την βιομηχανική, γεγονός που αποδεικνυόταν κατά τον Παρασκευόπουλο και από την εκτροπή των πιστώσεων που λάμβαναν προς μη παραγωγικές κατευθύνσεις (Παγουλάτος 2006:164).

Αντίθετα με τις παγωμένες πιστώσεις η εξυπηρέτηση των δανείων της A.M.A.G και της E.C.A/G παρουσίαζε ικανοποιητική πορεία, καθώς ο απολογισμός στα τέλη του '52 εμφάνιζε το 65% περίπου των δόσεων να έχουν αποπληρωθεί. Την ίδια στιγμή όμως οι πιστούχοι των οποίων τα προϊόντα υπόκειντο σε καθεστώς διατίμησης εξέφραζαν παράπονα για την αδυναμία που εκδήλωναν να εξυπηρετήσουν τα τις δανειακές υποχρεώσεις και ασκούσαν πιέσεις για τη παροχή ευνοϊκότερο καθεστώτος εξυπηρέτησης των δανείων τους (Σταθάκης 2004:399).

Την ίδια χρονιά εκδηλώθηκε και οξεία αντιπαράθεση μεταξύ του Σ.Ε.Β και της M.S.A/G για το ζήτημα των μισθολογικών αυξήσεων. Ο Σ.Ε.Β αντιδρούσε έντονα στις προθέσεις της κυβέρνησης να προχωρήσει, σε μετριοπαθείς έστω αναπροσαρμογές των μισθών, ώστε να μην υπονομευτεί η πορεία του σταθεροποιητικού προγράμματος. Κατά τον Σ.Ε.Β οι πραγματικοί μισθοί είχαν υπερβεί τα προπολεμικά τους επίπεδα και ήταν υψηλότεροι από την εξέλιξη του κόστους διαβίωσης. Η M.S.A/G θεωρούσε ότι οι εκτιμήσεις του Σ.Ε.Β δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Σύμφωνα με τις δικές της εκτιμήσεις, οι μισοί κυμαίνονται οριακά πάνω από το κόστος διαβίωσης και η μεγάλη πλειοψηφία των εργαζομένων με εξαίρεση τους ειδικευμένους εργάτες αμειβόταν με μισθούς οριακά πάνω, ή και σε πολλές περιπτώσεις κάτω, από το βασικό μισθό. Παράλληλα ο οικονομικός σύμβουλος της αμερικανικής πρεσβείας, σε επιστολή του προς την ελληνική κυβέρνηση καταφέρθηκε εναντίον των βιομηχάνων κατηγορώντας τους για χρήση μεσαιωνικών πρακτικών πλουτισμού. Ο Σ.Ε.Β αντέτεινε ότι αρνείται οποιαδήποτε μορφή διαβούλευσης με την κυβέρνηση και επισήμανε τη δυσχερή θέση των βιομηχανικών επιχειρήσεων λόγω της υπερβολικής αύξησης των μισθών, το ελέγχου των τιμών και της περικοπής των πιστώσεων (Σταθάκης 2004:400-401).

Μέσα σε αυτό το κλίμα ολοκληρώθηκε η υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα. Ο συνολικά όγκος της οικονομικής βοήθειας που έλαβε χώρα κατά την

πενταετία '48-'53, συμπεριλαμβανομένης δηλαδή και της βοήθειας που έλαβε από το πρόγραμμα Αμοιβαίας Ασφάλειας (M.S.A), ανήλθε στα 946,4εκατομμύρια δολάρια χωρίς στο μέγεθος αυτό να συνυπολογίζεται, η αμιγώς στρατιωτική βοήθεια σε πολεμικό υλικό και είδη συντήρησης του στρατού, που σύμφωνα με εκτιμήσεις ανήλθε από την απελευθέρωση ως τα μέσα του '51 στα 500 εκατομμύρια δολάρια. Αν μάλιστα προστεθούν και τα δανειακά αμερικανικά κεφάλαια που χορηγήθηκαν στην Ελλάδα κατά την ίδια περίοδο το συνολικά το σύνολο της αμερικανικής βοήθειας διαμορφώθηκε στα 1,176 δισεκατομμύρια δολάρια (Τ.τ.Ε.1978:351-354).

Αναφορικά με το δραχμικό μέρος της οικονομικής βοήθειας ως τα τέλη του '52 ανήλθε στα 13,106 δισεκατομμύρια δραχμές από τα οποία παρέμεινε αδιάθετο ένα το ποσό των 5,115 δισεκατομμυρίων δραχμών, το οποίο θα χρησιμοποιούσαν σε σημαντικό βαθμό για την μελλοντική κάλυψη των ταμειακών ανοιγμάτων που αντιμετώπιζε το Δημόσιο στους λογαριασμούς που διατηρούσε στην Τ.τ.Ε (Τ.τ.Ε 1978:351).

4.6.4. ΣΥΝΤΟΜΗ ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ ΤΩΝ ΞΕΝΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η παραγωγική και θεσμική αποδιάρθρωση του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού κατά την κατοχή κατέστησε αναγκαία την ανάληψη πρωτοβουλιών, αρχικά από την Αγγλία και από το 1947 από τις Η.Π.Α., προκειμένου να καταστεί δυνατή η ανασυγκρότηση της χώρας, με την επάνοδο των οικονομικών της μεγεθών στα προπολεμικά της επίπεδα σε πρώτη φάση, και ακολούθως η δημιουργία εκείνων των όρων που θα της προσέδιδαν αναπτυξιακή δυναμική σε μονιμότερη βάση, εξέλιξη που θα μεταφραζόταν σε ταχεία και σταθερή αύξηση του εθνικού εισοδήματος μέσω της αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών και της δημιουργίας υποδομών που θα υποστήριζαν την παραγωγική προσπάθεια. Επιπλέον, η στόχευση της εξωτερικής βοήθειας προς την Ελλάδα θα έθετε ως προτεραιότητα την επίτευξη της οικονομικής σταθεροποίησης, το περιεχόμενο της οποίας προσδιοριζόταν μονοσήμαντα ως νομισματική σταθερότητα, η οποία αποτελούσε ταυτόχρονα προϋπόθεση και αποτέλεσμα της αναπτυξιακής προοπτικής της ελληνικής οικονομίας.

Στο πλαίσιο αυτό οι εκθέσεις των ξένων οικονομικών αποστολών που κατέφθαναν στην Ελλάδα για να υλοποιήσουν τα διάφορα προγράμματα οικονομικής βοήθειας, συνέτασσαν εκθέσεις που επιχειρούσαν να αποτυπώσουν την επικρατούσα κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας, να προσδιορίσουν τα προβλήματα, τις αδυναμίες και τις παθογένειες, να προσδιορίσουν τις αναπτυξιακές δυνατότητες και προοπτικές της ελληνικής οικονομίας και να διατυπώσουν αναπτυξιακές στρατηγικές που θα έπρεπε να ακολουθήσουν ιθύνοντες της οικονομικής πολιτικής κατά τη χάραξη και εφαρμογή της, προκειμένου η Ελλάδα να αντιμετωπίσει τις χρόνιες υστερήσεις και να επιτύχει τους στόχους της σταθεροποίησης, της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης.

Περίοπτη θέση ανάμεσα στην πλειάδα των οικονομικών εκθέσεων που συντάχθηκαν την μεταπολεμική περίοδο για την Ελλάδα κατείχε η έκθεση που συνέταξε μια ομάδα εμπειρογνώμων με επικεφαλής το Paul Porter, η οποία υπεβλήθη τον Απρίλιο του '47 στις αρμόδιες αμερικανικές αρχές. Η έκθεση που έφερε το όνομα του επικεφαλής της οικονομικής αποστολής, άρθρωνε την κεντρική επιχειρηματολογία γύρω από την ιδέα ότι το πρόγραμμα οικονομικής βοήθειας θα έπρεπε να αποτελέσει την αφορμή για να πραγματοποιηθούν βαθιές πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα. Ως κύρια πηγή προβλημάτων η έκθεση αναδείκνυε την ποιότητα της «αστικής ηγεσίας» στην Ελλάδα και προέκρινε ως λύση της αναπτυξιακής υστέρησης την εκβιομηχάνιση, θεωρώντας ως βασικό ανασχετικό παράγοντα αυτού του εγχειρήματος τις οικονομικές

πρακτικές των επιχειρηματικών ομάδων και το φαύλο και αναποτελεσματικό κράτος που ελεγχόταν από την αστική τάξη, μέσω των διεφθαρμένων πολιτικών που αποτελούσαν υποχείριά της. Αυτή ακριβώς η διαφθορά και αναποτελεσματικότητα του κυρίαρχου πολιτικοοικονομικού συνασπισμού των αστικών δυνάμεων, συνιστούσε, κατά την έκθεση Porter, την κύρια πηγή της δυναμικής ανάπτυξης και ισχυροποίησης του κομμουνισμού στην κατοχική και μεταπολεμική Ελλάδα.

Ως λύσεις πρότεινε την διαμόρφωση ενός καθεστώτος εκτεταμένου ελέγχου από την αμερικανική οικονομική πολιτική αποστολή και την ολοκληρωτική ανάληψη της διαχείρισης του προγράμματος οικονομικής βοήθειας από την οικονομική αποστολή, κίνηση που θα απέτρεπε την κατάχρηση των πόρων της οικονομικής βοήθειας και θα επέτρεπε την ορθολογική χρήση των πόρων για την πραγματοποίηση επενδύσεων που θα προήγαγαν την παραγωγική δυναμικότητα της χώρας. Το προτεινόμενο μέτρα περιλάμβαναν επιπλέον τον έλεγχο των εισαγωγών, ώστε οι πόροι της οικονομικής βοήθειας να μην κατευθύνονται στην εισαγωγή πολυτελών καταναλωτικών αγαθών που διεύρυναν το έλλειμμα του εμπορικού ισοζυγίου και εξέτρεπαν πόρους σε μη παραγωγικές τοποθετήσεις. Στο πεδίο της δημοσιονομικής πολιτικής οι εισηγήσεις της έκθεσης προσανατολίζονταν στη μείωση των έμμεσων φόρων που αποτελούσαν την κύρια πηγή των κρατικών εσόδων, καθώς οι φόροι αυτοί επιβάρυναν δυσανάλογα τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα και επιβάρυναν την παραγωγή. Επιπροσθέτως η έκθεση υπογράμμιζε την ανάγκη για αναδιοργάνωση της δημόσιας διοίκησης ώστε αυτή να είναι σε θέση να ανταποκριθεί στ έργο της ανασυγκρότησης και της αναπτυξιακής προσπάθειας της χώρας. Η ενίσχυση του ανταγωνισμού αποτελούσε μια ακόμη βασική συνιστώσα του αναπτυξιακού εγχειρήματος που έθετε η έκθεση Porter, δεδομένου ότι οι μονοπωλιακές και ολιγοπωλιακές δομές, που χαρακτήριζαν την ελληνική οικονομία διατηρούσαν τις τιμές σε υψηλά επίπεδα, δεν παρείχαν κίνητρα στις επιχειρήσεις για τη πραγματοποίηση παραγωγικών επενδύσεων και τη βελτίωση και αύξηση της παραγωγής και δε συνέβαλαν στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας.

Η κομβική όμως πρόταση της έκθεσης Porter συνίστατο στην υπόδειξη των προοπτικών εκβιομηχάνισης ως τη μόνη βιώσιμη στρατηγική που θα οδηγούσε τη χώρα στην κατάσταση μιας «αυτοσυντήρητης δημοκρατίας», όπως ήταν οι προσφιλείς όροι που χρησιμοποιούσαν οι ιθύνοντες στην Ουάσιγκτον για να περιγράψουν τις επιδιώξεις της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα, που δόθηκε στο πλαίσιο του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ.

“Περαιτέρω, η έκθεση υπέδειξε απερίφραστα την ανάγκη να αλλάξει η ίδια η κυβέρνηση, που κατ’ ουσία υποδείκνυε τις κεντρικές πολιτικές δυνάμεις ως τις πιο κατάλληλες για να οδηγήσουν στο εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής της χώρας θεωρώντας και την ομαλοποίηση της έκρυθμης κοινωνικοπολιτικής κατάστασης.

Σε πρώτο στάδιο προβλεπόταν η επέκταση του δελτίου διανομής για το σύνολο του πληθυσμού, προκειμένου να σταθεροποιηθεί το κόστος των βασικών ειδών διατροφής και ένδυσης, ο αυστηρός έλεγχος των πιστώσεων, ιδιαίτερα προς το εισαγωγικό εσωτερικό εμπόριο, ώστε να αποφευχθεί η κερδοσκοπική χρήση των κεφαλαίων και αυτά να τοποθετηθούν προς παραγωγικότερες δραστηριότητες, την επιβολή φόρου στη χρήση συναλλάγματος, με σκοπό την αύξηση του κόστους των εισαγωγών και την ορθολογικότερη χρήση του και την απελευθέρωση των τιμών με εξαίρεση ορισμένα βασικά αγαθά.

Στο δεύτερο στάδιο τα κυριότερα μέτρα επικεντρώνονταν στην κατάργηση της πολιτικής χρυσού ώστε η τιμή της να καθορίζεται ελεύθερα από τις δυνάμεις της αγοράς, ενώ στο τρίτο στάδιο τα μέτρα προσανατολίζονταν στην υποτίμηση της δραχμής σε επίπεδα που θα ανταποκρινόταν στην πραγματική σχέση της εσωτερικής με της εξωτερικής της αξίας, προκειμένου να προσαρμοστούν οι σχετικές τιμές των

παραγωγικών συντελεστών και των εμπορευμάτων στις πραγματικές του αξίες, εξέλιξη που θα μειώνει και τις κερδοσκοπικές ευκαιρίες επί των εισαγωγών και θα βελτιώνει τα μεγέθη του εμπορικού ισοζυγίου. Επιπλέον σε αυτό το στάδιο μετά την υποτίμηση θα καταργείτο και ο φόρος επί της χρήσης συναλλάγματος που προβλεπόταν στο 1^ο στάδιο.

Στο τρίτο στάδιο θα πραγματοποιούνταν σταδιακή κατάργηση του συστήματος διανομής με δελτίο και η απελευθέρωση των αγορών σε όλα τα αγαθά (Σταθάκης 2004:371).

Η εφαρμογή του σταθεροποιητικού προγράμματος, ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του '51 και τα πρώτα αποτελέσματα από την υλοποίηση των μέτρων εμφανίστηκαν ήδη από τα μέσα του ίδιου χρόνου με τον πληθωρισμό κατά το '51 να κινείται σε σχεδόν μηδενικά επίπεδα, όπως και το 1949, εξέλιξη που οφειλόταν και στην αυστηρή εισοδηματική πολιτική. Έτσι το '51 χαρακτηρίστηκε από το «πάγωμα» μισθών και τιμών (Σταθάκης 2004:374).

Η συνέχιση της προσπάθειας για την εμπέδωση της σταθεροποίησης της οικονομίας επικεντρώθηκε στη βελτίωση της δημοσιονομικής διαχείρισης, με τα φορολογικά έσοδα παρουσιάζαν αύξηση παρά τη διενέργεια εκλογών το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, στις οποίες επικράτησαν οι κεντρώες πολιτικές δυνάμεις που σχημάτισαν τη νέα κυβέρνηση και ηττήθηκε ο στρατηγός Αλέξανδρος Παπάγος, ο οποίος κατήλθε για πρώτη φορά στον εκλογικό στίβο ως αρχηγός του κόμματος του Εθνικού Συναγερμού. Η βελτίωση της απόδοσης των φορολογικών εσόδων θα πρέπει να αποδοθεί και στην πολιτική που εφάρμοσε ως υπουργός οικονομικών ο Γεώργιος Καρτάλης, μια εξέχουσα προσωπικότητα του αστικού κεντρώου χώρου, ο οποίος εφάρμοσε αυστηρά τη φορολογική νομοθεσία (Σταθάκης 2004:376).

Στο σκέλος των δαπανών, η κύρια πηγή διόγκωσής τους παρέμειναν οι υψηλές αμυντικές δαπάνες που απορρόφησαν το 45% των δαπανών του προϋπολογισμού ή το 10% του εθνικού εισοδήματος. Επιπροσθέτως τον προϋπολογισμό βάρυνε και η αποκατάσταση των 700 χιλιάδων προσφυγών, ενώ ταυτόχρονα το κράτος στήριζε τις τιμές όλων των γεωργικών προϊόντων (Ψαλιδόπουλος 1961).

Το έλλειμμα του προϋπολογισμού το '50-'51 άγγιζε περίπου το 20%, γεγονός που οδήγησε το νέο υπουργό Συντονισμού Γεώργιο Καρτάλη, ο οποίος ανέλαβε τη θέση αυτή τον Οκτώβριο του 1951, στην άσκηση μιας πιο ενεργούς αντιπληθωριστικής πολιτικής, κυρίως με τον σημαντικό προορισμό των πιστώσεων στην οικονομία, καθώς από το δεύτερο μισό του '51 οι πιστώσεις αποτέλεσαν τη βασική πηγή αύξησης της νομισματικής κυκλοφορίας, και ειδικότερα οι αυξημένες πιστώσεις που δόθηκαν στο γεωργικό τομέα. Παρά το ότι οι περιορισμοί στις πιστώσεις του αγροτικού τομέα είχαν ήδη τεθεί από τις αρχές του '51, η συστηματική μείωση των πιστώσεων προς την οικονομία πραγματοποιήθηκε από τις αρχές του '52, παρά τις παλινωδίες που σημειώθηκαν κατά τη διάρκεια του '51 στην παροχή πιστώσεων προς τους διάφορους κλάδους της οικονομίας. Στο πλαίσιο της πολιτικής αυστηρότερου ελέγχου της ροής των πιστώσεων θεσμοθετήθηκαν και αλλαγές στο τραπεζικό σύστημα που ενίσχυαν τον ελεγκτικό και παρεμβατικό ρόλο της Τ.τ.Ε. στη λειτουργία των εμπορικών τραπεζών (Σταθάκης 2004:377).

Η απότομη στροφή της πιστωτικής πολιτικής στην κατεύθυνση της δραστικής περιστολής των δανειακών πόρων προς την οικονομία, δεν άφησε ανεπηρέαστο και το επενδυτικό πρόγραμμα του '51-'52. Το πρόγραμμα αναθεωρήθηκε προς τα κάτω, με τη μείωσή του κατά το ήμισυ, ενώ ειδικότερα το βιομηχανικό πρόγραμμα σχεδόν εκμηδενίστηκε φθάνοντας στα 2 μόλις εκατομμύρια δολάρια. Μεγάλο ποσοστό μείωσης γνώρισαν επίσης και το δραχμικό τμήμα του επενδυτικού προγράμματος όσο και το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων (Σταθάκης 2004:379). Συνολικά το σύνολο του επενδυτικού προγράμματος της χώρας τέθηκε στην «προκρούστια κλίνη» που διήπε ως

προσέγγιση όλο το πρόγραμμα σταθεροποίησης της οικονομίας, και ειδικότερα της δεύτερης φάσης του που ξεκίνησε στις αρχές του '52 και στον πυρήνα της πολιτικής του βρισκόταν η δραστική συρρίκνωση των πιστώσεων προς όλους τους κλάδους της οικονομίας. Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα αποτελούσε βεβαίως προϊόν σχεδιασμού των κεντρικών αμερικανικών υπηρεσιών στην Ουάσιγκτον και βασιζόταν στη διαχείριση των οικονομικών μεγεθών της χώρας με τρόπο που στόχευε στην παραγωγική και αναπτυξιακή της καθήλωση και την παγίωση οικονομικών δομών και μηχανισμών που αναπαρήγαγαν την υστέρηση και την υπανάπτυξη.

Το Νοέμβριο του '51 ολοκλήρωσε την έκθεσή του για την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας και τα μέτρα, που θα έπρεπε να ληφθούν για την σταθεροποίηση της οικονομίας ο Tenenbaum, ο απεσταλμένος της Ουάσιγκτον που εστάλη στην Ελλάδα για να σχεδιάσει την τελική φάση του σταθεροποιητικού προγράμματος. Ο Tenenbaum σκιαγράφησε μια ζοφερή εικόνα αναφορικά με την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας και έδωσε ιδιαίτερη έμφαση στο γεγονός ότι, η Ελλάδα παρόλη την οικονομική βοήθεια που δέχθηκε δεν ήταν σε θέση να ακολουθήσει μια αυτοσυντήρητη οικονομικά πορεία (Σταθάκης 2004:382).

Τα μέτρα που πρότεινε ο Tenenbaum, για την αντιμετώπιση της άκρως αρνητικής κατάστασης ήταν η συρρίκνωση του επενδυτικού προγράμματος, η ισοσκέλιση του προϋπολογισμού με περιστολή δαπανών και απολύσεις δημοσίων υπαλλήλων, τη μερική εγκατάλειψη του συστήματος διανομής με δελτίο, τη δραστική περικοπή των επιδοτήσεων και τον περιορισμό των τραπεζικών πιστώσεων. Η εφαρμογή όμως αυτών των μέτρων προσέκρουε κατά τον Tenenbaum, στα παγιωμένα επιχειρηματικά, πολιτικά και συνδικαλιστικά συμφέροντα που αρθρώνονταν γύρω από την οικονομική βοήθεια, την κατανομή των δημοσίων πόρων και την αδυναμία ή απροθυμία του κράτους να ελέγξει, τα κερδοσκοπικά κυκλώματα, όπως επίσης και από την έλλειψη αποφασιστικότητας που επιδείκνυε η ελληνική και η αμερικανική γραφειοκρατία (Σταθάκης 2004:382).

Στη βάση αυτών των διαπιστώσεων ο Tenenbaum πρότεινε να υλοποιηθεί νομισματική μεταρρύθμιση, κάτι που συνεπαγόταν την εισαγωγή νέας νομισματικής μονάδας. Η ταχεία υλοποίηση των σταθεροποιητικών μέτρων θα καθιστούσε επιτυχή τη νομισματική μεταρρύθμιση, η οποία θα συνοδευόταν και από την κατάργηση της πολιτικής χρυσού.

Η πρόταση για την πραγματοποίηση της νομισματικής μεταρρύθμισης αντί της υποτίμησης της δραχμής, αποτελούσε το πιο ενδιαφέρον σημείο της έκθεσης του Tenenbaum, καθώς ο ίδιος αιτιολογούσε αυτή την εισήγησή του στη βάση των εκτιμήσεών του ότι η μείωση της αξίας των αποθεμάτων και των κεφαλαιούχων αγαθών των επιχειρήσεων που θα προκαλούνταν από την υποτίμηση, ενδέχεται να οδηγούσε στην αδυναμία εξυπηρέτησης των βραχυπρόθεσμων υποχρεώσεών τους προς τις τράπεζες, εξέλιξη με συνέπεια να σημειωθούν μαζικές χρεοκοπίες επιχειρήσεων, γεγονός που αναπόφευκτα θα προκαλούσε ισχυρότατους κλυδωνισμούς και στο τραπεζικό σύστημα (Σταθάκης 2004:383).

Αντιθέτως η εφαρμογή της νομισματικής μεταρρύθμισης θα εκμηδένιζε τα υπάρχοντα χρέη, ενώ βραχυπρόθεσμα θα αύξανε την ανεργία και θα μείωνε τα εισοδήματα ορισμένων ομάδων του πληθυσμού οδηγώντας την οικονομία προσωρινά σε ύφεση. Ωστόσο η εισαγωγή νέου νομίσματος θα είχε ως αποτέλεσμα να εμφανιστούν στην αγορά τα κρυμμένα αποθέματα εμπορευμάτων και χρυσού, κάτι που θα αντιστάθμιζε τις αρνητικές επιπτώσεις που θα δημιουργούνταν από τη μείωση της προσφορά χρήματος και αγαθών συνεπαγόταν η πολιτικής της σταθεροποίησης. Κατά την εκτίμηση του Tenenbaum χρεοκοπίες θα εμφανίζονταν ως επί το πλείστον σε τομείς με αντιπαραγωγική δομή, ενώ τα αποθεματοποιημένα κεφάλαια θα έδιναν ώθηση στην

ανάπτυξη νέων παραγωγικών δραστηριοτήτων, εξέλιξη που υποβοηθούνταν και από τη συρρίκνωση των πεδίων κερδοσκοπικής δραστηριότητας που θα επέφερε η εξυγίανση της οικονομίας (Σταθάκης 2004:383).

Οι προτάσεις του Tenenbaum δεν βρήκαν υποστήριξη ούτε από την E.C.A/G, ούτε στους κόλπους της αμερικανικής πρεσβείας αλλά ούτε και στην E.C.A/W. Την ίδια αντιμετώπιση συνάντησε και από τους έλληνες ιθύνοντες, δεδομένου ότι η ελληνική οικονομία το '51 είχε ανακάμψει στα προπολεμικά της επίπεδα και τα προβλήματα του πληθωρισμού, του δημοσιονομικού ελλείμματος και του ισοζυγίου πληρωμών θα μπορούσαν να αντιμετωπιστούν με σταδιακή προσαρμογή των νομισματικών και δημοσιονομικών δεδομένων. Έτσι μετά από εκτεταμένες διαβουλεύσεις στα κεντρικά όργανα του Σχεδίου Μάρσαλ αποφασίστηκε να μην υιοθετηθούν οι εισηγήσεις του Tenenbaum και η νομισματική σταθεροποίηση να ακολουθήσει την ήπια οδό της υποτίμησης της δραχμής (Σταθάκης 2004: 384).

Υπό αυτές τις συνθήκες και στη δεδομένη χρονική συγκυρία δεν αποτέλεσε κεραυνό εν αιθρία η απόφαση της E.C.A/W να προβεί στην εκ νέου περικοπή της οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα, η οποία για το '51-'52 διαμορφώθηκε στα 182 εκατομμύρια δολάρια, ποσό που συνιστούσε μείωση της τάξης του 25% σε σχέση με τον προηγούμενο χρόνο. Η δραστική αυτή περικοπή της βοήθειας, κατά 54 εκατομμύρια δολάρια σε απόλυτους αριθμούς, ενταφίαζε ουσιαστικά το επενδυτικό πρόγραμμα της ανασυγκρότησης καθώς μετά την εκμηδένιση του βιομηχανικού του σκέλους αντιμετώπιζε πλέον και τον κίνδυνο της μη υλοποίησης και του ενεργειακού προγράμματος (Σταθάκης 2004:386).

Οι εξελίξεις αυτές ανέδειξαν την διάσταση απόψεων που υπήρχε ανάμεσα στην E.C.A/G και την πρεσβεία από τη μία πλευρά και την E.C.A/W από την άλλη. Οι πρώτοι προσέβλεπαν σε μια σταδιακή σταθεροποίηση της οικονομίας, που θα συνδυάζονταν και με κοινωνικούς στόχους που θα διασφάλιζαν την πολιτική σταθερότητα στην Ελλάδα, ενώ η E.C.A/W έθετε ως προτεραιότητα την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας που θα συνδυαζόταν με την διατήρηση της αμυντικής ικανότητας της χώρας. (Σταθάκης 2004:386-387).

Στις 31 Οκτωβρίου του '51 το αμερικανικό Κογκρέσο ενέκρινε την αντικατάσταση του Προγράμματος Ευρωπαϊκής Οικονομικής Συνεργασίας (E.C.A/W) με το Πρόγραμμα Αμοιβαίας Ασφάλειας (M.S.A), το οποίο έδινε βαρύτητα στα θέματα άμυνας και ασφάλειας. Αυτή η εξέλιξη σηματοδότησε και σε συμβολικό πλέον επίπεδο την εγκατάλειψη της αναπτυξιακής στόχευσης του Σχεδίου Μάρσαλ.

Στην περίπτωση πλέον της χρηματοδότησης του επενδυτικού προγράμματος επικεντρώθηκε στην χρησιμοποίηση των πόρων του Ταμείου Αντικαταβολών. Επί του ζητήματος αυτού εκφράστηκαν αποκλίνουσες απόψεις από της M.S.A/G και την M.S.A/W. Η πρώτη, συνεπικουρούμενη και από την αμερικανική πρεσβεία, υποστήριζε ότι οι πόροι του Ταμείου Αντικαταβολών θα έπρεπε να αποδεσμευτούν και να χρησιμοποιηθούν με πιο ελαστικό τρόπο, προκειμένου να δοθεί ώθηση στην υλοποίηση του επενδυτικού προγράμματος, ενώ η M.S.A/W κινούνταν σε διαφορετικό μήκος κύματος προσδιορίζοντας ως μόνη κατεύθυνση χρήσης των πόρων του Ταμείου Αντικαταβολών την κάλυψη προηγούμενων δημοσιονομικών υποχρεώσεων και ορισμένα στρατιωτικού χαρακτήρα έργα, καθορίζοντας και ένα ανώτατο όριο χρηματικών πόρων που θα μπορούσε να αντληθεί από το Ταμείο Αντικαταβολών (Σταθάκης 2004: 389).

Το φθινόπωρο του '52 οριστικοποιήθηκε και το μέγεθος της βοήθειας που θα χορηγούνταν από τις Η.Π.Α. στην Ελλάδα μετά την ολοκλήρωση του Σχεδίου Μάρσαλ. Από 182 εκατομμύρια που ήταν το '52-'53 στο επίπεδο των 80 εκατομμυρίων δολλαρίων, απέχοντας σημαντικά από τις εισηγήσεις της M.S.A/G και της M.S.A/W που

προσδιόριζαν το ύψος της βοήθειας στα 145 εκατομμύρια δολάρια (Σταθάκης 2004: 392).

Την άνοιξη του '52 αναβλήθηκε και η υποτίμηση της δραχμής, λόγω των προστριβών που ανέκυψαν ανάμεσα στην Μ.Σ.Α/Γ, την πρεσβεία και τις υπηρεσίες στην Ουάσιγκτον. Καταλληλότερος χρόνος πραγματοποίησης της υποτίμησης θεωρήθηκε η άνοιξη του '53, αφού το φθινόπωρο του '52 είχε αποφασιστεί η διενέργεια εκλογών, ενώ και η ικανοποιητική πορεία που σημείωνε το πρόγραμμα σταθεροποίησης έθετε εν αμφίβολο ακόμα και την ίδια την σκοπιμότητα της υποτίμησης (Σταθάκης 2004:394).

Ακανθώδες ζήτημα αποτελούσε και η έκταση της υποτίμησης. Τον Οκτώβριο του '50 η αποστολή Δ.Ν.Τ. είχε προτείνει 30%, στα τέλη του '51 μία ομάδα εργασίας ελλήνων καθηγητών με επικεφαλής τον Ξενοφώντα Ζολώτα είχε προτείνει 30-40%, ενώ η έκθεση που είχε υποβάλει ο Βαρβαρέσος στην κυβέρνηση Πλαστήρα τον Ιανουάριο του '51 προσδιόριζε το ύψος της υποτίμησης στο 40% [Βαρβαρέσος 2002 (1953:395), (Τ.τ.Ε 1978:392), (Σταθάκης 2004:396)].

Το έδαφος για την υποτίμηση είχε προλειανθεί από τη συσταλτική πιστωτική που ασκήθηκε τα δύο προηγούμενα έτη, όπου το '57 οι πιστώσεις προς την οικονομία μειώθηκαν κατά 15% και το '52 κατά 13%, με εξαίρεση τον αγροτικό τομέα όπου οι πιστώσεις που άντλησε εμφάνισαν οριακή άνοδο. Ο αγροτικός τομέας μάλιστα αποτέλεσε προνομιακό αποδέκτη των τραπεζικών πιστώσεων καθόλα το διάστημα '47-'52. Επιπλέον οι πιστώσεις που παρείχαν οι εμπορικές τράπεζες αντιπροσώπευαν το '49 μόλις το 52% των πιστώσεων που είχαν χορηγήσει κατά το 1938, ενώ το '52 το αντίστοιχο ποσοστό προσέγγιζε το 66%, παρά το ότι η παραγωγή και το εθνικό εισόδημα είχαν υπερβεί σημαντικά τα προπολεμικά επίπεδα. Αντιθέτως οι πιστώσεις της Τ.τ.Ε προς την οικονομία, αναγόμενες σε τιμαριθμικές τιμές του 1958, είχαν ήδη το '46 τα προπολεμικά επίπεδα, ενώ το '52 οι πιστώσεις αυτές είχαν σχεδόν τετραπλασιαστεί σε σύγκριση με το προπολεμικό τους επίπεδο (Τ.τ.Ε 1978:300-302).

Ενδεικτική για την επίταση της αντιπληθωριστικής πολιτικής που ακολουθήθηκε την τελευταία διετία του Σχεδίου Μάρσαλ, ήταν και η τιμή της χρυσής λίρας που μειώθηκε από τις 226.000 δρχ., τιμή στην οποία είχε παραμείνει την τελευταία τριετία, στις 185.500 δραχμές. Πρόσθετο στοιχείο που καταδεικνύει την ένταση της συστολής της νομισματικής κυκλοφορίας είναι και το γεγονός της πτώσης των δημοσίων επενδύσεων ως ποσοστό του Α.Ε.Π. οι οποίες από το 15% όπου ήταν το '50 μειώθηκαν κάτω του κατά το '52. Πτωτική πορεία ακολούθησε και η βιομηχανική παραγωγή που από το 90% της προπολεμικής παραγωγής που αντιπροσώπευε το '49 και το 12% το '50, παρέμεινε μέχρι τον Απρίλιο του '53, μήνας όπου πραγματοποιήθηκε η υποτίμηση στα ίδια επίπεδα. Στα αρνητικά της σταθεροποιητικής πολιτικής συγκαταλέγεται και η αύξηση της ανεργίας που σε ορισμένες περιοχές της χώρας έφθασε το 30%.

Τα παραπάνω δεδομένα καταδεικνύουν ότι η σταθεροποιητική πολιτική των ετών '51 και '52, οδήγησε στην πρώτη, μεταπολεμικά περίοδο παρατεταμένης ύφεσης της ελληνικής οικονομίας.

Η δραστική μείωση των πιστώσεων έγινε περισσότερο αισθητή στο βιομηχανικό τομέα, όπου συν τοις άλλοις αναγκάστηκαν οι βιομήχανοι, έπειτα από την επιμονή του υπουργείου Συντονισμού Γεώργιου Καρτάλη, να αποπληρώσουν περίπου το 40% των «παγωμένων πιστώσεων». Οι πιστώσεις αυτές προέκυψαν από την εξυπηρέτηση των βραχυχρόνιων δανείων που είχαν λάβει οι βιομηχανίες για να χρηματοδοτήσουν την αγορά πρώτων υλών και άλλων τρεχουσών υποχρεώσεων. Στην πραγματικότητα βραχυπρόθεσμες πιστώσεις, που στην πλειονότητά τους προέρχονταν από διαθέσιμα της Τ.τ.Ε που χορηγούσαν μέσω των εμπορικών τραπεζών, χρησιμοποιούνταν ως μακροχρόνιες πιστώσεις μέσω της ανανέωσής του, προκειμένου να καλυφθεί το χρηματοδοτικό κενό που υπήρχε ελλείψει χορήγησης μακροχρόνιων πιστώσεων. Με

αυτόν τον τρόπο σε πολλές περιπτώσεις οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούσαν, με τη χρήση των βραχυπρόθεσμων δανείων τις επενδύσεις επέκτασης ή εκσυγχρονισμού των βιομηχανικών μονάδων. Στα τέλη του '52, οι «παγωμένες πιστώσεις» ανέρχονταν στα 500 δισεκατομμύρια δραχμές και με απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής άρχισε η διαδικασία επιστροφής του 40% των δανείων, ενώ για το υπόλοιπο διατυπώνονταν σοβαρές επιφυλάξεις για το εάν θα έπρεπε να επιδιωχθεί η αποπληρωμή τους, καθώς οι ενδείξεις συνηγορούσαν ότι επρόκειτο για πραγματικές επενδύσεις. Τη δεδομένη χρονική συγκυρία η αμερικανική πλευρά επέδειξε μια πιο ελαστική τακτική, προκειμένου να αποφευχθεί η υπέρμετρη επιβάρυνση των βιομηχανικών επιχειρήσεων (Σταθάκης 2004:399).

Το ζήτημα των «παγωμένων πιστώσεων» προέκυψε την πρώτη μεταπολεμική περίοδο από το ασταθές νομισματικό περιβάλλον δεδομένου ότι η αξία της δραχμής γνώριζε έντονες διακυμάνσεις και η παρουσία πληθωριστικών πιέσεων δεν ευνοούσαν τη χορήγηση μακροπρόθεσμων πιστώσεων. Άλλωστε και τα διαθέσιμα των εμπορικών τραπεζών βρίσκονταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα, λόγω της εκμηδένισης της αξίας τους που υπέστησαν μετά την επικράτηση του υπερπληθωρισμού κατά την κατοχική περίοδο και τη νομισματική μεταρρύθμιση του '44 που εκμηδένισε την αξία των καταθέσεων. Επιπλέον τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια η επικρατούσα νομισματική αστάθεια και η αβεβαιότητα για την σταθερότητα της αξίας της δραχμής, απέτρεπαν την εισροή καταθέσεων στο τραπεζικό σύστημα και εξέτρεπαν την τοποθέτηση των δραχμών διαθεσίμων προς άλλες κατευθύνσεις πως την μετατροπή τους σε χρυσές λίρες, στην αγορά και αποθεματοποίηση εμπορευμάτων στην κερδοσκοπία μέσω συναλλαγματικών πράξεων, στην απόκτηση ακινήτων και την κατασκευή πολυτελών κατοικιών. Υπό αυτές τις συνθήκες το κύριο βάρος χρηματοδότησης της οικονομίας έφερε η Τ.τ.Ε., είτε με τη χορήγηση απευθείας πιστώσεων προς τις επιχειρήσεις είτε μέσω των πιστώσεων που προσέφερε στις εμπορικές τράπεζες. Επιπλέον ευρύ περιθώριο δραστηριοποίησης μέσα σε αυτό πιστωτικά περιβάλλον διέθεταν οι εξωτραπεζικοί μηχανισμοί της αγοράς χρήματος παρείχαν πιστώσεις στις επιχειρήσεις, κυρίως τις εμπορικές όπου η ολιγοπωλιακή διάρθρωση της αγοράς καθιστούσε δυνατή την αποκόμιση υψηλών κερδών, με υψηλά επιτόκια, κατάσταση που ενθαρρυνόταν και από την δυσχερή πρόσβαση που είχαν ειδικά οι εμπορικές επιχειρήσεις στις τραπεζικές πιστώσεις.

Η πολιτική της Ε.Σ.Α/Γ στράφηκε, σε αντίθεση με την πολιτική της προκατόχου της, σε πιο φιλελεύθερες κατευθύνσεις, επαναφέροντας τη πολιτική χρυσού, απελευθερώνοντας το σύστημα των εισαγωγών από διάφορες ρυθμίσεις και ελέγχους και περιορίζε την φορολογική επιβάρυνση από τις άμεσες μορφές φορολόγησης. Αποτέλεσμα αυτής της πολιτικής ήταν να αποδοθεί από τη σταθεροποιητική πολιτική βαρύτητα σε πολιτικές περιορισμού του διαθέσιμου εισοδήματος, «παγώνοντας» τους μισθούς για δύο σχεδόν έτη, αυξάνοντας την έμμεση φορολογία και μειώνοντας την προσφορά χρήματος.

Οι ξένες οικονομικές αποστολές έρχονταν αντιμέτωπες με την αδυναμία ή την απροθυμία του κράτους να λάβει μέτρα προς την κατεύθυνση του περιορισμού της ισχύος των αγχωμένων επιχειρηματικών συμφερόντων και με τις σφοδρές αντιδράσεις της αστικής τάξης, που αντιτίθενται σε κάθε προσπάθεια ορθολογικής διαχείρισης της οικονομικής βοήθειας και των πιστωτικών πόρων, αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος μέσω της δικαιότερης ανακατανομής των φορολογικών βαρών, προαγωγής του ανταγωνισμού και κρατικού ελέγχου των δραστηριοτήτων που προσφέρονταν για την ανάπτυξη κερδοσκοπικών φαινομένων. Οι συμπεριφορές αυτές φάνταζαν ως προκλητικές και ακατανόητες έναντι του αυτονόητου, της ανάγκης δηλαδή να τηρηθούν κανόνες που θα διευκόλυναν την αποτελεσματική χρήση των πόρων και τη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος (Σταθάκης 2003:356).

Κεντρική πάντως στόχευση των ξένων οικονομικών αποστολών στην προσπάθεια εφαρμογής των μεταρρυθμιστικών τους εγχειρημάτων και των παρεμβάσεων τους στην οικονομική ζωή της χώρας δεν ήταν η παροχή αναπτυξιακής ώθησης στην ελληνική οικονομία, αλλά η εξοικονόμηση των πόρων της οικονομικής βοήθειας. Τα προγράμματα οικονομικής βοήθειας με δεδομένο το μέγεθος των πόρων, επιχειρούσαν να εξισορροπήσουν τον προϋπολογισμό, να διαμορφώσουν ένα ελάχιστο επίπεδο διαβίωσης για τον χειμαζόμενο πληθυσμό και να επιτύχει την ανασυγκρότηση της εγχώριας παραγωγής. Οι στόχοι τους, και κυρίως της E.C.A/G, δεν περιελάμβανε την αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών και της σχετικής συμβολής του κάθε τομέα παραγωγής στο σχηματισμό του εθνικού εισοδήματος. Οι επιδιώξεις τους περιορίζονταν στην σταθεροποίηση της οικονομίας και στην επίτευξη των προπολεμικών μεγεθών, ώστε να περιοριστεί σημαντικά το κόστος υποστήριξης του αστικού καθεστώτος της χώρας, επιδίωξη που σχετίζονταν άμεσα με τη λειτουργική ένταξη της χώρας στους μεταπολεμικούς στρατηγικούς και στρατιωτικούς σχεδιασμούς των Η.Π.Α. Άλλωστε η διεξαγωγή του Εμφυλίου Πολέμου συρρίκνωνε σημαντικά, τους ήδη ανεπαρκείς για την υλοποίηση των αναπτυξιακών επενδυτικών έργων, πόρους και καθιστούσε άκρως προβληματική την πραγμάτωση στοχεύσεων που βρίσκονταν έξω από το στενό ορίζοντα της σταθεροποίησης και της ανασυγκρότησης.

Σε κάθε περίπτωση η αντιπαράθεση των ξένων οικονομικών αποστολών και του εγχώριου συνασπισμού αστικών δυνάμεων αφορούσε τν διανομή του εισοδήματος και την παγίωση των ακραίων οικονομικών ανισοτήτων που διαμορφώθηκαν κατά την κατοχική περίοδο. Οι ελληνικές αστικές δυνάμεις στο πλαίσιο της στρατηγικής του υπεδείκνυαν την αύξηση της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας και την πρόσβασή της σε αυτήν ως το μέσο επίλυσης των οικονομικών προβλημάτων της χώρας, που όμως αντενδείκνυται με βάση την ιστορική εμπειρία. Τα μεταρρυθμιστικά εγχειρήματα του Βαρβαρέσου και της A.M.A.G έθιγαν αναπόφευκτα την ισχύουσα διανομή του εισοδήματος, δεδομένου ότι η ισοσκέλιση του προϋπολογισμού δεν ήταν δυνατή χωρίς την ανακατανομή των φορολογικών βαρών υπέρ των ασθενέστερων εισοδηματικών στρωμάτων.

Στο πλαίσιο της εφαρμογής του Σχεδίου Μάρσαλ απερρίφθη από τις κεντρικές υπηρεσίες που ήταν επιφορτισμένες με τη διαχείριση της υλοποίησης του Σχεδίου το Τετραετές Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης που υπέβαλε η Ελλάδα το '48, ενώ και η ίδια η έκθεση Porter που υπεβλήθη τον Απρίλιο του '47 καθιστούσε σαφές ότι η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας δεν θα πραγματοποιείτο με πόρους που θα προέρχονταν από τις Η.Π.Α. Άλλωστε κάτι τέτοιο ήταν έξω και από τους σχεδιασμούς του Σχεδίου Μάρσαλ, το οποίο έθετε ως κυρίαρχη στρατηγική του στόχευση την αποκατάσταση της λειτουργίας των ευρωπαϊκών οικονομιών και όχι τη διαμόρφωση μιας νέας ιεραρχίας στον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, καθώς μια τέτοια επιδίωξη θα δυσχέραινε περαιτέρω την επίτευξη του κύριου στόχου, που δεν ήταν άλλος από την ανασυγκρότηση του συνόλου των ευρωπαϊκών χωρών που δεν είχαν περιέλθει στη σοβιετική σφαίρα επιρροής, και χωρίς να υπάρξει μια εσωτερική ανακατανομή στην ιεραρχική δομή της προπολεμικής ευρωπαϊκής οικονομίας. Υπό αυτήν την έννοια το Σχέδιο Μάρσαλ, ήρθε να διαψεύσει τις ψευδαισθήσεις που δημιουργήθηκαν σε ορισμένους κύκλους στην Ελλάδα η εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν το Μάρτιο του '47.

Το τέλος του Εμφυλίου πολέμου και η παροδική αποστρατικοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ δεν μετέβαλαν ούτε την στρατηγική των Η.Π.Α στην Ελλάδα, ούτε το μέγεθος της παρεχόμενης οικονομικής βοήθειας, η οποία συνέχισε να υφίσταται συνεχείς περικοπές ακολουθώντας πιστά τις αντίστοιχες αναθεωρήσεις των προγραμμάτων ανασυγκρότησης.

Η ολοένα και συρρικνωμένη οικονομική βοήθεια συνάντησε στην πορεία της το ξέσπασμα του πολέμου της Κορέας. Το γεγονός του πολέμου στην Κορεατική Χερσόνησο μείωσε δραματικά τους πόρους του Σχεδίου Μάρσαλ που προορίζονταν για την υλοποίηση των οικονομικών στόχων του Σχεδίου και αναπροσανατόλισε τις στοχεύσεις του στην κατεύθυνση της επίτευξης μιας επαρκούς αμυντικής θωράκισης των ευρωπαϊκών χωρών που συμμετείχαν στο Σχέδιο Μάρσαλ. Η έμφαση που δόθηκε στην αμυντική προσπάθεια επαναπροσδιόρισε τις προτεραιότητες των γραμμών ανασυγκρότησης και ανάπτυξης των ευρωπαϊκών χωρών. Σε αυτό το πλαίσιο η Ε.Σ.Α/Γ και η Μ.Σ.Α/Γ, που την αντικατέστησε τον Οκτώβρη του '51, ενέτειναν τις προσπάθειες τους προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησης περιοριστικών πολιτικών. Απόληξη της περιοριστικής πολιτικής και ακρογωνιαίος λίθος επίτευξης της σταθεροποίησης αποτελούσε η υποτίμηση της δραχμής που ως προσφορότερη εποχή για να πραγματοποιηθεί, θεωρήθηκε η άνοιξη του '53.

Η σταθεροποιητική πολιτική της περιόδου '50-'53 θα οδηγήσει στην πρώτη μεταπολεμική ύφεση της ελληνικής οικονομίας και θα ενταφιάσει τις ελπίδες για την ολοκλήρωση ορισμένων βασικών επενδυτικών έργων που θα ωθούσαν την ελληνική οικονομία πέρα από τα στενά όρια της ανασυγκρότησης.

Ο απολογισμός της συμβολής των προγραμμάτων εξωτερικής οικονομικής βοήθειας και κατά βάση της κορωνίδας αυτών, ήτοι του Σχεδίου Μάρσαλ, οδηγεί στην αποτύπωση ενός αποτελέσματος που καταδεικνύει τη μερική και αποσπασματική υλοποίηση των ελληνικών προγραμμάτων ανασυγκρότησης, και την σχεδόν πλήρη απουσία έργων που θα έθεται την ελληνική οικονομία σε μια δυναμική αναπτυξιακή πορεία. Η κυριότερη αιτία για αυτό το αποτέλεσμα πρέπει να αναζητηθεί στην εσωτερική διάρθρωση του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και στις αδυναμίες της οικονομικής του βάσης, όπως στην επίταση των διαρθρωτικών του προβλημάτων από την διεξαγωγή του Εμφυλίου Πολέμου, ο οποίος με τη σειρά του υπήρξε σύμπτωμα των προβλημάτων αυτών. Ενδεικτικό των παθογενειών και των στρεβλώσεων που χαρακτήρισαν την χρήση των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ ήταν ότι η Ελλάδα, με εξαίρεση την Ιρλανδία, ήταν η μόνη ευρωπαϊκή χώρα που διέθεσε για την αγορά τροφίμων το υψηλότερο ποσοστό 47,2% του μεριδίου της από τους συναλλαγματικούς πόρους της οικονομικής βοήθειας, ενώ υπήρξε επίσης η χώρα που διέθεσε το υψηλότερο ποσοστό των πόρων του Ταμείου Αντικαταβολών για την κάλυψη των ελλειμμάτων του κρατικού προϋπολογισμού (Χατζηωσήφ 1994:30-31). Στοιχείο που δηλώνει την ανορθολογική χρησιμοποίηση των πόρων της οικονομικής βοήθειας των Η.Π.Α είναι το γεγονός ότι το ήμισυ περίπου αυτής της βοήθειας για την περίοδο '48-'50 κατευθύνθηκε στην κάλυψη των αναγκών που γέννησε ο Εμφύλιος Πόλεμος.

Η στάση και οι πρακτικές της ελληνικής αστικής τάξης αποτέλεσαν τον καταλύτη των εξελίξεων χωρίς τη στόχευση παραγωγικής αξιοποίησης των πόρων της βοήθειας και με μόνη επιδίωξη την αύξηση των πόρων της βοήθειας και την προνομιακή πρόσβαση στην διαχείρισή της, η ελληνική αστική τάξη αντιμετώπισε το Σχέδιο Μάρσαλ, και όλα τα προηγούμενα προγράμματα οικονομικής βοήθειας, ως το απόλυτο μέσα συνέχισης των κερδοσκοπικών επιχειρηματικών της πρακτικών μεθόδων και δραστηριοτήτων, ώστε να είναι σε θέση να συσσωρεύει, το ουρανομήκη ποσοστά κέρδους που αποκόμισε στην κατοχή και να παγιώσει την ταξική της ηγεμονία της με όρους που δεν θα την υποχρέωναν να προχωρήσει σε συμβιβασμούς και παραχωρήσεις έναντι των άλλων κοινωνικών ομάδων. Με ένα κρατικό μηχανισμό αναποτελεσματικό και διεφθαρμένο, που συνιστούσε, με το πολιτικό προσωπικό που τον ήλεγχε, συνοδοιπόρο και συμπαραστάτη των μεγαλοαστικών δυνάμεων δεν αποτελεί έκπληξη η σθεναρή και μάλλον επιτυχημένη, για τις στοχεύσεις της αντίσταση και αντίδραση που προέβαλε η

ελληνική αστική τάξη σε κάθε μεταρρυθμιστικό εγχείρημα των ξένων οικονομικών αποστολών ή εγχώριων πολιτικών προσωπικοτήτων.

Υπό το πρίσμα αυτών των δεδομένων δεν αποτελεί έκπληξη η μεγάλη υστέρηση των αποτελεσμάτων που απέφερε η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ και των λοιπών προγραμμάτων οικονομικής βοήθειας στην Ελλάδα, εν συγκρίσει με τις αρχικές προσδοκίες που είχαν δημιουργήσει για το μέγεθος των πόρων που θα χορηγούνταν και για τις θεμελιώδεις μεταβολές που θα επέφερε η χρησιμοποίησή τους στις οικονομικές και κοινωνικές δομές της χώρας. Οι εγχώριοι οικονομικοί και πολιτικοί φορείς επεδείκνυαν αδυναμία, απροθυμία, ανικανότητα και σε πολλές περιπτώσεις και την αντίθεσή τους στην ορθολογική χρήση των πόρων της οικονομικής βοήθειας ενώ από την πλευρά των Η.Π.Α, η άρνησή τους να χρηματοδοτήσουν τα ελληνικά προγράμματα ανασυγκρότησης στο βαθμό που επιθυμούσαν οι έλληνες ιθύνοντες, συνιστούσε τη φυσιολογική εξέλιξη της ίδιας της λογικής και της στρατηγικής στόχευσης του Σχεδίου Μάρσαλ. Δευτερογενώς, μόνο και σε κάθε περίπτωση, χωρίς να αποτελέσει την κυρίαρχη αιτία, η στάση των Η.Π.Α στην χορήγηση ολοένα και συρρικνωμένων και ανεπαρκών, για την υλοποίηση των επενδυτικών έργων, πόρων, υπήρξε αποτέλεσμα της συμπεριφοράς και της φυσιογνωμίας της ελληνικής αστικής τάξης και των πολιτικών της υποστηρικτών.

Το μέγεθος των πόρων που εισέρευσαν στην Ελλάδα ως απόρροια του Σχεδίου Μάρσαλ υπήρξε όντως εντυπωσιακό, όμως τα παραγόμενα αποτελέσματα ήταν αναντιστοιχία τους ύψους της παρεχόμενης βοήθειας. Σε αυτό συνέβαλαν τόσο η κατανομή των πόρων όσο ο τρόπος με τον οποίο χρησιμοποιήθηκαν αλλά και το χαμηλό επίπεδο του κρατικού μηχανισμού, του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου και των εν γένει οικονομικών δομών. Τα στατιστικά στοιχεία για το μέγεθος και την κατανομή της βοήθειας είναι διαφωτιστικά. Το 43% της οικονομικής βοήθειας εδόθη με τη μορφή στρατιωτικού υλικού (Καζάκος 2001:94), ενώ αν συνεκτιμηθούν τα ποσά που έλαβε η Ελλάδα από το 1945, το ύψος της οικονομικής βοήθειας ανέρχεται στο 2,138 δισεκατομμύρια δολάρια, ποσό που είναι ανώτερο από τα εξωτερικά δάνεια που έλαβε η χώρα από το 1821 έως το 1930, σύμφωνα τουλάχιστον με τους ισχυρισμούς του Αγγέλου Αγγελόπουλου (Αγγελόπουλος 1958:32). Το ποσό αυτό συνιστά το μεγαλύτερο ποσό που έλαβε οποιαδήποτε άλλη χώρα, αναλογικά με τον πληθυσμό της, ως εξωτερική οικονομική βοήθεια και υπερέβαινε το τετραπλάσιο του προπολεμικού εθνικού εισοδήματος της Ελλάδος (Αγγελόπουλος 1958:33).

4.7. ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΤΑΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

4.7.1. Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΖΟΛΩΤΑ

Οι θέσεις του καθηγητή Ξενοφώντα Ζολώτα αναφορικά με το αναπτυξιακό υπόδειγμα που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η Ελλάδα εκτέθηκαν αρχικά σε μια σειρά άρθρων του που δημοσιεύτηκαν τον Σεπτέμβριο του 1948 στην εφημερίδα «βήμα». Μοιραία οι προτάσεις Ζολώτα είχαν άξονα άρθρωσής του την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα και τους πόρους που θα χορηγούνταν στη χώρα στο πλαίσιο αυτού του σχεδίου. Οι εισηγήσεις του Ζολώτα διατυπώθηκαν σε χρόνο όπου στην μεταπολεμική Ελλάδα υπήρχε διάχυτη η αντίληψη και η αίσθηση ότι η Δύση όφειλε να ανταποδώσει τις θυσίες που πραγματοποίησε ο ελληνικός λαός και στον αγώνα κατά των δυνάμεων του Άξονα. Η ανταπόδοση αυτή θα έπρεπε να λάβει τη μορφή της παροχής της οικονομικής βοήθειας προς τη χώρα όχι μόνο για τις ανάγκες της ανασυγκρότησης της

χώρας αλλά και για την αναπτυξιακή της απογείωση, καθώς η Ελλάδα φερόταν, και επισήμως με το Δόγμα Τρούμαν, να μετατρέπεται στο προπύργιο της Δύσης στη μάχη κατά της κομμουνιστικής επέκτασης. Συνεπώς, η παροχή των πόρων από τις Η.Π.Α, την ηγέτιδα μεταπολεμική δύναμη του δυτικού κόσμου, θα έπρεπε να έχει μόνιμο χαρακτήρα.

Την ίδια περίοδο η Ελλάδα με κατεστραμμένες τις υποδομές, αποδιαρθρωμένη την παραγωγική μηχανή της, στο μέσο της δίνης ενός Εμφύλιου Πολέμου που επέτεινε τα ήδη οξύτατα κοινωνικοοικονομικά αδιέξοδα της χώρας, με την εγχώρια αστική τάξη απρόθυμη να αναλάβει παραγωγικού χαρακτήρα επενδυτικές πρωτοβουλίες, εμπλεκόμενη σε κερδοσκοπικές δραστηριότητες που απέφεραν εξωπραγματικά κέρδη που ευνοούνταν από το περιβάλλον έντονης νομισματικής αστάθειας και απουσίας ελεγκτικών κρατικών μηχανισμών, εμφανιζόταν αδύναμη να εξέλθει από το τέλμα της υπανάπτυξης και της υστέρησης χωρίς την παροχή εξωτερικής οικονομικής βοήθειας. Την προαναφερθείσα εικόνα της χώρας συμπλήρωναν τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και υποαπασχόλησης, που με δεδομένου ότι οι μεταναστευτικές διέξοδοι παρέμειναν ακόμα κλειστές που θα εκτόνωναν τις κοινωνικές και πληθυσμιακές πιέσεις, καθιστούσαν εκρηκτική την κατάσταση στην αγορά εργασίας.

Οι προοπτικές εκβιομηχάνισης που η έκθεση Porter προδιέγραφε και περιέγραφε ως εφικτές σε συνδυασμό με την εξαγγελία του Σχεδίου Μάρσαλ και την εισροή πόρων που αυτή συνεπαγόταν εμφάνιζε την αναβάθμιση της Ελλάδας στην ιεραρχία του διεθνούς καταμερισμού εργασίας ως συμβατή με τις μεταπολεμικές επιδιώξεις των Η.Π.Α και τη διατήρηση των εσωτερικών κοινωνικών ισορροπιών. Το τελευταίο σήμαινε ότι η εγχώρια αστική τάξη δεν θεωρούσε επικίνδυνη για τα συμφέροντά της και το ισχύον κοινωνικοοικονομικό status quo της χώρας, την εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας, καθώς φαινόταν ως μόνη ορατή οδός μαζικής εισροής συναλλάγματος στη χώρα, εξέλιξη που θα απέτρεπε την μόνιμη οικονομική στασιμότητα, η οποία εγκυμονούσε κινδύνους για τη διατήρηση της κοινωνικής ομαλότητας και ειρήνευσης. Με άλλα λόγια, η εκβιομηχάνιση μέσω της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας συνιστούσε αφενός τη διέξοδο από τα προπολεμικά οικονομικά και αναπτυξιακά αδιέξοδα που αντιμετώπιζε η χώρα και που μεσομακροπρόθεσμα θα μπορούσαν να θέσουν σε αμφισβήτηση την ίδια της την κοινωνική ηγεμονία, με δεδομένο μάλιστα το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν και παρόν της χώρας να συνηγορεί για ένα τέτοιο ενδεχόμενο, και αφετέρου η εξωτερική οικονομική βοήθεια θα αποτελούσε μια νέα δυνητική πηγή συσσώρευσης πλούτου. Άλλωστε το γεγονός ότι η χώρα που θα προσέφερε την οικονομική και τεχνική βοήθεια ήταν οι Η.Π.Α, που ήταν ή μεταπολεμική μητρόπολη του παγκόσμιου καπιταλισμού, ηγέτιδα στρατιωτική δύναμη του πλανήτη και η ισχυρότερη πολέμιος του κομμουνισμού, αποτελούσε εγγύηση για τη μη ανατροπή του κοινωνικού status quo και την διατήρηση του αστικού καθεστώτος στο πλαίσιο της διαδικασίας εκβιομηχάνισης της χώρας.

Η κάμψη της αντίθεσης των αστικών δυνάμεων στην προοπτική της εκβιομηχάνισης ενθαρρύνθηκε, πέραν των προαναφερθέντων, και από τις κρατούσες μεταπολεμικά αντιλήψεις που κυριαρχούσαν στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον και στο γενικό κλίμα που είχε διαμορφωθεί στις καπιταλιστικές χώρες της Ευρώπης, που έθεταν ως προτεραιότητας την επίτευξη του στόχου της πλήρους απασχόλησης, την υπαγωγή του χρηματοπιστωτικού κεφαλαίου στις ανάγκες του βιομηχανικού κεφαλαίου και την εκτεταμένη και ενεργή παρέμβαση του κράτους στην οικονομία.

Η υποχώρηση της παραδοσιακής αντίθεσης, της εγχώριας αστικής τάξης στο ζήτημα της εκβιομηχάνισης πρέπει να γίνει κατανοητή και υπό το πρίσμα της αποδιάρθρωσης των προπολεμικών οικονομικών σχέσεων και της αμφισβήτησης του προηγούμενου κοινωνικοοικονομικού καθεστώτος, το οποίο κατέστη εμφανές ότι

αδυνατούσε στις μεταπολεμικές συνθήκες να ανορθώσει το χαμηλότατο μετακατοχικό βιοτικό επίπεδο που χαρακτήριζε το μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού. Η αστική τάξη αντιλαμβανόταν ότι δεν ήταν σε θέση με ίδιες δυνάμεις και με τις παραδοσιακές της πρακτικές και συμπεριφορές να διαμορφώσει τους όρους συγκρότησης ενός καθεστώτος συσσώρευσης που θα εξασφάλιζε ικανοποιητικούς ρυθμούς αύξησης του εθνικού εισοδήματος, γεγονός που με τη σειρά του θα επέτρεπε την απορρόφηση των κοινωνικών προστριβών και τη νομιμοποίηση της ηγεμονίας της αστικής τάξης από το κοινωνικό σώμα. Επιπλέον η κατοχή και ο Εμφύλιος αποξένωσαν, για εξωοικονομικούς λόγους, μεγάλες πληθυσμιακές μάζες από τα μέσα παραγωγής, καθιστώντας τα άτομα αυτά περισσότερο ευεπίφορα στην ανάληψη εξαρτημένης μισθωτής εργασίας, εξέλιξη που λειτουργούσε ευνοϊκά για την προοπτική της εκβιομηχάνισης, σε μια περίοδο που οι προπολεμικοί μηχανισμοί απορρόφησης των πληθυσμιακών πλεονασμάτων στην Ελλάδα (μετανάστευση, υπερπόντια ναυτιλία, τριτογενής τομέας), δεν είχαν αποκατασταθεί ακόμα στο μεταπολεμικό οικονομικό περιβάλλον (Χατζηιωσήφ 1994:271).

Μέσα στις συνθήκες αυτές ο Ξ. Ζολώτας κατέθεσε τις προτάσεις του για την ανασυγκρότηση της χώρας και την ανοικοδόμηση της οικονομίας σε νέες βάσεις. Στις εισαγωγικές του παρατηρήσεις ο Ζολώτας επιχείρησε να διαφοροποιήσει την αντιμετώπιση που θα πρέπει να έχει η Ελλάδα κατά του σχεδιασμού για την κατανομή των πόρων της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας προς τα δυτικοευρωπαϊκά κράτη, θεμελιώνοντας την άποψή του στις δυσανάλογα μεγάλες, εν συγκρίσει με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, καταστροφές και δεινά που είχε υποστεί η Ελλάδα τόσο προπολεμικά όσο και μεταπολεμικά, υπονοώντας τις εμφύλιες συγκρούσεις, οι οποίες όμως ανάγονταν σε διεθνή αίτια [Ζολώτας (1997:148)].

Περιγράφοντας ακολούθως με τα πιο μελανά χρώματα την οικονομική κατάσταση της χώρας διέκρινε τρεις λύσεις του οικονομικού διεξόδου στο οποίο είχε περιέλθει μεταπολεμικώς η χώρα. Πρώτον την εξωτερική μετανάστευση ή την εδαφική επέκταση, λύση που έσπευσε άμεσα να την αποκλείσει, δεύτερον την με ίδια εθνικά μέσα αύξηση της παραγωγικής ικανότητας της χώρας, προοπτική η οποία επίσης απερρίφθη με αιτιολογικό που βασιζόταν στα δυσμενή δημογραφικά δεδομένα, καθόσον ο πληθυσμός αυξανόταν με ρυθμούς ταχύτερους από αυτούς που μπορούσε να απορροφήσει η παραγωγική της δυναμικότητα. Η Τρίτη λύση συνίστατο στην αφειδή χρηματοδότηση της χώρας από το εξωτερικό που θα επέτρεπε την προμήθεια της χώρας με ισχυρό παραγωγικό εξοπλισμό και την αξιοποίηση των φυσικών πόρων της χώρας της πλεονάζουσας εργατικής δύναμης [Ζολώτας (1948:150)].

Ως πηγή της εξωτερικής χρηματοδότησης της χώρας προκειμένου αυτή να υλοποιήσει το έργο της ανασυγκρότησης και να αποκτήσει αναπτυξιακή ώθηση που θα καταστήσει ισότιμο οικονομικό εταίρο με τα υπόλοιπα δυτικοευρωπαϊκά κράτη αποτελούσε, κατά του Ζολώτα, το Σχέδιο Μάρσαλ καθώς αυτό προέβλεπε την πολύπλευρη παροχή οικονομικής και τεχνικής βοήθειας, αλλά και το είδος της βοήθειας που χορηγούνταν στο πλαίσιο αυτού του σχεδίου δεν είχε τη μορφή δανειοδότησης, μια μορφή οικονομικής παροχής που ο Ζολώτας τη θεωρούσε ακατάλληλη για την ελληνική περίπτωση, δεδομένου ότι η δεινή οικονομική κατάσταση της χώρας δεν θα της επέτρεπε να συνάψει μεγάλα εξωτερικά δάνεια, κόστος, βάρη των οποίων, θα μπορούσε να αντεπεξέλθει [Ζολώτας 1997(1948:151)].

Χαρακτηρίζοντας το Σχέδιο Μάρσαλ ως τον «από μηχανής θεό» για την Ελλάδα, που θα αποκαθιστούσε την ισορροπία μεταξύ του πληθυσμού αφενός και του εδάφους και του παραγωγικής δυναμικότητας της χώρας αφετέρου και θα καθιστούσε βιώσιμη οικονομικά [Ζολώτας 1997 (1948):152)]. Καθήκον της Ελλάδας θα έπρεπε να αποτελέσει η όσον το δυνατόν μεγαλύτερη αξιοποίηση των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ

και η σθεναρή διεκδίκηση από ελληνικής πλευράς όσο το δυνατόν μεγαλύτερου μεριδίου από τους πόρους του σχεδίου, ενώ ιδιαίτερη βαρύτητα θα έπρεπε να δοθεί στην κατάρτιση συγκροτημένων, ολοκληρωμένων και τεχνικά άρτιων προγραμμάτων ώστε να πραγματοποιηθεί η βέλτιστη χρήση των κεφαλαίων που θα εισρεύσουν στη χώρα στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ [Ζολώτας 1997 (1948):152-154)].

Η τοποθέτηση του Ζολώτα στο ζήτημα της εκβιομηχάνισης θα είναι ευθυγραμμισμένη με την κρατούσα τάση και αντιλήψεις της περιόδου, όπου σε επίπεδο προθέσεων και διακηρύξεων παρατηρείτε τη δεδομένη χρονική συγκυρία μια αξιοσημείωτη, επιφανειακά τουλάχιστον σύμπλευση ολοκλήρου του πολιτικοκοινωνικού φάσματος της χώρας. Η εκβιομηχάνιση θεωρείτο από όλες τις πολιτικές δυνάμεις ως μία προοπτική ευκαταία και εφικτή ταυτόχρονα. Οι απόψεις του Ζολώτα δεν θα αποτελέσουν εξαίρεση. Αντιθέτως, θεωρούσε ότι ζήτημα κλειδί για τη λύση των οξύτατων οικονομικών προβλημάτων που αντιμετώπιζε η χώρα συνιστούσε η βιομηχανική ανάπτυξη και η προϋποτιθέμενη εκμετάλλευση των ενεργειακών πόρων της χώρας, επικαλούμενος γι' αυτήν του τη τοποθέτηση τις μεγάλες αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας όπως αυτές αποτυπωνόταν στα πορίσματα της έκθεσης του F.A.O [Ζολώτας 1997 (1948):169-171)].

Βαρύνουσας σημασίας έργα που θα έπρεπε να υλοποιηθούν κατά προτεραιότητα θεωρούσε ότι ήταν η εκτέλεση των υδροηλεκτρικών έργων και η δημιουργία βιομηχανικών μονάδων σε κλάδους που δεν υπήρχαν έως τότε στην Ελλάδα, όπως ήταν οι χημικές και οι βαριές βιομηχανίες επεξεργασίας μετάλλων. Η δημιουργία των μονάδων αυτών θα είχε διαχεόμενα οφέλη σε ολόκληρη την εγχώρια παραγωγική αλυσίδα, καθώς θα αυξάνονταν οι εξαγωγές, θα περιορίζονταν οι εισαγωγές, θα τροφοδοτούνταν η αγροτική παραγωγή με φθηνές πρώτες ύλες και θα απορροφούνταν μεγάλο μέρος του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, συντελώντας τα μέγιστα στην εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών μόνιμη ελλειμματικότητα του οποίου αποτελούσε διαχρονικά την θεμελιώδη αδυναμία της ελληνικής οικονομίας. Η λειτουργία όμως αυτών των μονάδων προϋπέθετε την κατακόρυφη αύξηση της ενεργειακής παραγωγής της χώρας, και κατά συνέπεια την εκμετάλλευση σε ευρεία των υδατοπτώσεων, δεδομένου ότι το είδος των συγκεκριμένων βιομηχανικών μονάδων χαρακτηριζόταν από υψηλές απαιτήσεις ενεργειακής κατανάλωσης [Ζολώτας 1997 (1948):174-175)].

Στον πυρήνα των απόψεων Ζολώτα αναφορικά με την μεταπολεμική αναπτυξιακή οδό που θα έπρεπε να ακολουθηθεί βρίσκεται η αναγνώριση της σημασίας του δευτερογενούς τομέα, διαρρηδην εξαιρουμένης της οικιστικής δραστηριότητας ως πρωτογενώς αναπαραγωγικής [Ζολώτας 1997(1948):178-179)], και των κλάδων της βαριάς βιομηχανίας όπου η παραγωγή βασίζεται στην εκτεταμένη χρήση προηγμένου μηχανολογικού εξοπλισμού, θεωρώντας την εγχώρια ανάπτυξη αυτών των κλάδων ως όρο εκ των ων ουκ άνευ για την οικονομική βιωσιμότητα της Ελλάδας, την άμβλυνση των αιτιών της χρόνιας ανταγωνιστικής υστέρησης της χώρας και την αναβάθμισή της στην ιεραρχία του ευρωπαϊκού καταμερισμού εργασίας.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει το γεγονός ότι από τις τοποθετήσεις του Ζολώτα, τουλάχιστον κατά την πρώτη κρίσιμη μεταπολεμική χρονική περίοδο, ως πηγή χρηματοδότησης των προγραμμάτων της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης αναφέρεται αποκλειστικά η εξωτερική οικονομική βοήθεια, προερχόμενη κατά μείζονα λόγο από τις Η.Π.Α, και απουσιάζει οποιαδήποτε αναφορά στην δυνατότητα άντλησης κεφαλαίων από την εγχώρια επιχειρηματική κοινότητα που τόσο κατά την κατοχή όσο και μεταπολεμικά είχε συσσωρεύσει τεράστιο πλούτο, αναπτύσσοντας δραστηριότητες που λειτούργησαν ανασχετικά στην παραγωγική ανασυγκρότηση της οικονομίας υπονομεύοντας το οικονομικό μέλλον και την κοινωνική συνοχή της χώρας,

διασπαθίζοντας ταυτόχρονα πολύτιμους πόρους στο βωμό της πολυτελούς κατανάλωσης, πόροι οι οποίοι αποσπάστηκαν από το κοινωνικό σύνολο κάτω από συνθήκες εθνικής αποδιοργάνωσης και κοινωνικής ανωμαλίας. Κατ' ουσία οι προτάσεις Ζολώτα απέφυγαν να θίξουν το ζήτημα της αντιμετώπισης που θα έπρεπε να έχουν από την ελληνική πολιτεία τα συσσωρευμένα και ογκώδη πλούτη που προέρχονταν από τις μεταπολεμικές κερδοσκοπικές δραστηριότητες που διαδέχθηκαν το φαινόμενο της μαύρης αγοράς, που αποτέλεσε τον βασικό μηχανισμό ακραίας αθέμιτης αναδιανομής κοινωνικού πλούτου κατά την κατοχική περίοδο.

Στο σύνολό τους οι θέσεις του Ζολώτα είτε ρητά είτε υπόρρητα υποστηρίζουν την παγίωση των κοινωνικών συσχετισμών και σχέσεων που διαμορφώθηκαν σε μία περίοδο ακραίας κοινωνικής ανωμαλίας, όπως ήταν αυτή της κατοχής, γεγονός που αποδυναμώνει την ίδια τη στόχευση της επιχειρηματολογίας του, καθώς θεμελιώδης αιτία των παθογόνων οικονομικών δομών της χώρας αποτελούσε ο αντιπαραγωγικός προσανατολισμός της επιχειρηματικής δράσης που ανέπτυξε η εγχώρια αστική τάξη.

4.7.2. ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΠΑΤΣΗ

Ο Δημήτρης Μπάτσης, εξέχουσα προσωπικότητα της ελληνικής Αριστεράς, κατέθεσε το 1947 μία συγκροτημένη μελέτη-πρόταση που τιτλοφορεί «Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα», όπου αποτυπώνονταν οι δυνατότητες εκβιομηχάνισης της Ελλάδας και ο τρόπος που αυτές θα μεταρσιώνονταν σε πραγματικότητα. Οι ιδέες του Μπάτση που περιλαμβάνονταν στο σχέδιό του για την εκβιομηχάνιση της χώρας, ως εγχείρημα ανάπτυξης της βαριάς βιομηχανίας απηχούσαν τις πάγιες θέσεις του Κ.Κ.Ε για προώθηση αυτής της μορφής παραγωγικής δομής. Οι απόψεις του Μπάτση, ο οποίος αποτελούσε τον κύριο εμπνευστή της Αριστεράς επί του ζητήματος της εκβιομηχάνισης, βασίστηκαν για την τεκμηρίωσή τους σε μελέτες που είχαν εκπονηθεί ήδη από τη μεσοπολεμική περίοδο και ειδικότερα από το καθεστώς Μεταξά. Επιπλέον σημαντικό μελετητικό έργο επί του ίδιου ζητήματος πραγματοποίησε μια ομάδα μηχανικών της Τ.τ.Ε με επικεφαλής τους Θεόδωρο Ραυτόπουλο και Πέτρο Κουβέλη (Χατζιωσήφ 2003:300). Άλλες σημαντικές ερευνητικές συμβολές αναφορικά με τις δυνατότητες εκβιομηχάνισης της χώρας, που ο Μπάτσης λαμβάνει υπόψη για την εκπόνηση του δικού του έργου είναι του Γεώργιου Λεξόπουλου, του Νικόλαου Χωραφά και του Χρήστου Δαυίδ [Μπάτσης 1977 (1947):280-290, 383-385].

Οι προτάσεις Μπάτση, συγκροτούσαν ένα εξαιρετικά φιλόδοξο σχέδιο εκβιομηχάνισης, υλοποίηση του οποίου προϋπέθετε ένα πλαίσιο κοινωνικών σχέσεων και ισορροπιών που δεν υφίστατο την περίοδο σύλληψής του και ήτα κατά μάλλον ή ήττον, πολύ δύσκολο να υπάρξει στο μέλλο9ον. Το τεχνικό μέρος των προτάσεων Μπάτση αποτελούσε ένα επεξεργασμένο σχέδιο βαριάς εκβιομηχάνισης που στηριζόταν στην εκμετάλλευση ευρείας κλίμακας των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πηγών για την παραγωγή πρώτων υλών και επαρκούς ενέργειας, που συνιστούσαν τις απαραίτητες εισροές για την εφαρμογή του σχεδίου εκβιομηχάνισης, όπως αυτό αποτυπωνόταν στη μελέτη του Μπάτση. Το Σχέδιο Μπάτση διαπνεόταν από τη λογική της ενεργούς και εκτεταμένης κρατικής παρέμβασης, που θα κινητοποιούσε τους εθνικούς πόρους που είχε συσσωρεύσει η ελληνική αστική τάξη. Κατά συνέπεια η πρόταση Μπάτση τοποθετούσε το ζήτημα της εκβιομηχάνισης σε μια διαφορετική θεωρητική βάση που τη διαφοροποιούσε ριζικά από οποιαδήποτε άλλη πρόταση ή μελέτη της εποχής που πάνω στο ζήτημα της ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας επί τη βάση της εκβιομηχάνισης. Είναι μάλιστα ενδεικτικό αυτής της σύγκλισης των απόψεων που εμφανίζεται μεταπολεμικά για την αναγκαιότητα και το εφικτό του εγχειρήματος της

εκβιομηχάνισης της χώρας σε όλο τον εγχώριο πολιτικοκοινωνικό φάσμα, αλλά και του διεθνούς παράγοντα, ότι τόσο η έκθεση του F.A.O όσο και οι προτάσεις Ζολώτα έχουν ως κοινό τόπο με τη μελέτη του Μπάτση την αντίληψη ότι η εκβιομηχάνιση της Ελλάδας ήταν όχι μόνο επιθυμητή αλλά και εφικτή. Εντούτοις το σχέδιο Μπάτση απέκλινε από τις αντίστοιχες προτάσεις του F.A.O και του Ζολώτα, σχεδόν σε όλες τις άλλες πτυχές του.

Εν πρώτοις η εφαρμογή του σχεδίου Μπάτση συνεπαγόταν την ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος, μέσω κρατικής παρέμβασης, το προϊόν της οποίας θα χρηματοδοτούσε την υλοποίηση των βιομηχανικών και ενεργειακών επενδύσεων, που με τη σειρά τους θα διεύρυναν την εσωτερική αγορά και θα δέχονταν τα ευεργετικά αποτελέσματα της διευρυμένης ζήτησης [Μπάτση 1977(1974):175]. Αυτή η ανακατανομή των εσωτερικών πόρων δεν αναγνωρίζεται ούτε ακροθιγώς από τις αντίστοιχες του Μπάτση προτάσεις άλλων μελετητών.

Πέραν των εκθέσεων που κατέθεσαν του F.A.O και της αποστολής Porter, και οι προτάσεις τόσο του Ζολώτα όσο και αυτές του Θεόδωρου Ραυτόπουλου και Πέτρου Κουβέλη δέχονταν το αναλλοίωτο των κοινωνικών ισορροπιών και δεν προέβλεπαν ανακατανομή των εθνικών πόρων, προκειμένου να κατευθυνθεί το μεγαλύτερο μερίδιό τους προς τα νέα προγράμματα βιομηχανικών επενδύσεων. Άμεση συνέπεια της αποδοχής του αμετάβλητου των κοινωνικών σχέσεων από τις προτάσεις αυτές ήταν ο προσανατολισμός του προς το ξένο κεφάλαιο και την εξωτερική βοήθεια ως πηγές χρηματοδότησης των επενδύσεων βιομηχανικής ανάπτυξης ή τον περιορισμό των προγραμμάτων, κατασκευής βιομηχανικών εγκαταστάσεων που βρίσκονταν μέσα στην εμβέλεια των χρηματοδοτικών ικανοτήτων του ελληνικού κεφαλαίου (Χατζηιωσήφ 2003:300). Οι εν λόγω προτάσεις όμως είτε καθιστούσαν σαφές ότι η χρηματοδότηση σημαντικών βιομηχανικών επενδύσεων δεν επρόκειτο να χρηματοδοτηθούν από τις Η.Π.Α.(έκθεση Porter), η οποία συνιστούσε τη δεδομένη χρονική συγκυρία τη μόνη χώρα που ήταν σε θέση να προσφέρει οικονομική βοήθεια, είτε παρέκαμπταν τη δεδηλωμένη άρνηση των Η.Π.Α. να χρηματοδοτήσουν το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης επικαλούμενοι την ηθική υποχρέωση της Δύσης έναντι της Ελλάδας για τις υπηρεσίες που προσέφερε κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ ταυτόχρονα εμφάνιζαν αδύνατη την υλοποίηση των μεγάλων βιομηχανικών επενδύσεων εάν η χρηματοδότησή του βασιζόταν αποκλειστικά η κυρίαρχα στις δυνάμεις της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης. Τέτοιου είδους προσεγγίσεις χαρακτήριζαν τις ελληνικές μελέτες των προγραμμάτων εκβιομηχάνισης, με εξαίρεση το σχέδιο Μπάτση που όπως προαναφέρθηκε κινείτο⁹ σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση από όλες τις ανάλογες μελέτες, εγχώριες ή μη, αναφορικά με το κορυφαίο ζήτημα της χρηματοδότησης του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης.

Το ζήτημα της χρηματοδότησης αποτελούσε όχι μόνο πρόβλημα αμιγώς οικονομικής υφής, αλλά αποκτούσε ευρύτατες κοινωνικές προεκτάσεις, καθώς ανάλογα με απάντηση που θα δινόταν στο ζήτημα αυτό θα έπρεπε να θιγούν ή να παραμένουν αμετάβλητες και οι κοινωνικοπολιτικές δομές της χώρας, που με τη σειρά τους επηρέαζαν καταλυτικά την αναπτυξιακή δυναμική που θα αποκτούσε μεταπολεμικά ο ελληνικός κοινωνικός σχηματισμός. Αυτό καθίσταται φανερό και από όλες τις προτάσεις, πλην εκείνης του Μπάτση, οι οποίες λαμβάνονται ως βάση υπολογισμού, το προπολεμικό μέγεθος της εσωτερικής αγοράς, προέκριναν την υλοποίηση των επενδύσεων που κρίνονταν ως οικονομικά βιώσιμες και δεν συμπεριελάμβαναν έργα τα οποία τα θεωρούσαν, από τεχνική άποψη εφικτά, αλλά μη υλοποιήσιμα με τις κρατούσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες (Χατζηιωσήφ 2003:300).

Οι προτάσεις του Μπάτση κινούνταν προς την αντίθετη κατεύθυνση και διέπονταν από διαφορετική φιλοσοφία. Το σχέδιό του συγκροτούσε ένα συνολικό σχέδιο βιομηχανικής ανάπτυξης, χρησιμοποιώντας ως βάση τεχνικές μελέτες που είχαν

εκπονηθεί στη διάρκεια της δικτατορίας Μεταξά από ξένους εμπειρογνώμονες. Ειδικότερα οι μελέτες αυτές αφορούσαν τις υδατοπτώσεις του Αχελώου και του Αλιάκμονα, τους λιγνίτες της Πτολεμαΐδας και τα κοιτάσματα βωξίτη, σιδηρονικελίου και χρωμίου. Η εκμετάλλευση του εγχώριου ορυκτού πλούτου και των υδατοπτώσεων συνιστούσε τη βάση του σχεδίου Βαριάς Εκβιομηχάνισης του Μπάτση. Ενέργεια και μεταλλεύματα θα τροφοδοτούσαν ενεργοβόρες μεταλλουργικές (αλουμίνιο, νικέλιο, χρώμιο, μαγγάνιο, μαγνήσιο, σιδηρουργία, και χημικές αζωτούχα λιπάσματα, καυστική και ανθρακική σόδα, γλωριούχα προϊόντα, ανθρακασβέστης, τσιμέντο), Βιομηχανίες [Μπάτση 1977 (1948):41-170]. Η παραγωγή αυτών των μονάδων θα δημιουργούσε νέες αγορές με την ανάπτυξη βιομηχανιών επεξεργασίας των ενδιάμεσων προϊόντων.

Το σχέδιο του Μπάτση δεν προέβλεπε προσφυγή σε ξένα κεφάλαια, ενώ θεωρούσε κάθε προσφυγή σε εξωτερικούς πόρους για την υλοποίηση του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης και άκρως επιζήμια για την ελληνική οικονομία, καθώς οι όροι υπό τους οποίους θα γινόταν η εκμετάλλευση της παραγωγής των έργων και των μονάδων που θα κατασκευάζονταν με εξωτερικούς πόρους θα είχαν αποικιοκρατικό χαρακτήρα και στην ουσία θα απομυζούσαν τους φυσικούς πόρους της Ελλάδας και θα λεηλατούσαν τον εθνικό της πλούτο, καθώς ο ορυκτός της πλούτος θα μεταφερόταν ως φθηνές πρώτες ύλες στις βιομηχανίες του εξωτερικού και τα κέρδη από την εκμετάλλευση των ενεργειακών έργων και των μεταποιητικών μονάδων που θα επεξεργάζονταν τοπικά τον ορυκτό πλούτο θα μεταφέρονταν ομοίως στο εξωτερικό [Μπάτση 1977 (1947):41-176-187), (505-514)].

Αντιθέτως όμως με τη άρνηση του Μπάτση για χρηματοδότηση των επενδύσεων που ήταν απαραίτητες για την εκβιομηχάνιση από ξένα κεφάλαια, στις προτάσεις του αναλύονταν διεξοδικά οι εσωτερικές πηγές χρηματικών κεφαλαίων, όπου γινόταν αποδεκτό ότι στο σύνολό τους θα κατευθύνονταν στην υλοποίηση των βιομηχανικών και ενεργειακών επενδύσεων, οι οποίες θα κλιμακώνονταν χρονικά. Η χρονική κλιμάκωση των έργων θα προσέδιδε την απαραίτητη αναπτυξιακή δυναμική, η οποία θα διευρυνε το εθνικό προϊόν και το εθνικό εισόδημα καθιστώντας δυνατή την ανατροφοδότηση της διαδικασίας εκβιομηχάνισης θα συγκροτούνταν και θα παγιώνονταν οι κλαδικές διασυνδέσεις και διατομεακές συνδέσεις στον ελληνικό παραγωγικό ιστό. Μεγάλης σπουδαιότητας απέδιδε το σχέδιο Μπάτση και στη διάσταση της περιφερειακής ανάπτυξης, στοιχείο αντιπροσώπευε θεμελιώδους αλλαγής από την τάση για συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε Αθήνα και Θεσσαλονίκη που χαρακτήριζε μέχρι τότε άλλες αντίστοιχες αναπτυξιακές προτάσεις [Μπάτση 1977 (1947):311-332].

Ο Μπάτσης τοποθετείται απέναντι από τις απόψεις που υποστηρίζουν ότι η εισροή ξένων κεφαλαίων συνιστά τη μόνη ικανή και επαρκή πηγή χρηματοδότησης του αναπτυξιακού εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης. Ο Μπάτσης απορρίπτει κατηγορηματικά την ιδέα αυτή ισχυριζόμενος ότι τουλάχιστον στις πρώτες φάσεις υλοποίησής του οι διαθέσιμα εγχώριοι πόροι επαρκούσαν για να καλύψουν τις χρηματοδοτικές ανάγκες των αναγκαίων επενδύσεων. Άλλωστε κατά τον ίδιο η προσφυγή σε πόρους που θα προέρχονταν από το ξένα κεφάλαια θα επέσυρε την επιβολή και την παροχή προνομίων, πιθανότητα μονοπωλιακού χαρακτήρα και όπως και την άσκηση ελέγχου στη διαχείριση και τη χρήση των παρεχόμενων κεφαλαίων. Επιπλέον θα παρέχονταν στο ξένο κεφάλαιο προνομιακά δικαιώματα ελέγχου και επέμβασης στην άσκηση της οικονομικής πολιτικής και στη λειτουργία των στρατηγικού χαρακτήρα επενδύσεων και επιχειρήσεων που θα δημιουργούνταν από τη χρηματοδότηση κεφαλαίων που θα προέρχονταν από το εξωτερικό. Με αυτόν τον τρόπο το σύνολο της ελληνικής οικονομίας θα τελούσε υπό καθεστώς κηδεμονίας θα τελούσε υπό καθεστώς κηδεμονίας και εξωτερικής εξάρτησης, καθώς τα έργα που θα υλοποιούνταν θα υπαγορεύονταν από τις χώρες που θα χορηγούσαν τους απαραίτητους πόρους, δεδομένου

ότι θα εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των δικών τους οικονομιών. Επιπροσθέτως τα υψηλή κέρδη που θα συσσωρεύονταν από τη λειτουργία και την προνομιακή εκμετάλλευση των έργων θα μεταφέρονταν στο εξωτερικό, μέσω του μηχανισμού των τοκοχρεολυσίων και των μερισμάτων. Συνέπεια όλων αυτών θα ήταν η υπόθεση της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης της Ελλάδας να μετατραπεί σε μηχανισμό πολιτικής και οικονομικής υποτέλειας σε ξένα επιχειρηματικά συγκροτήματα [Μπάτσης 1977 (1947):485)].

Το σχέδιο Μπάτση με βάση την παραπάνω συλλογιστική, αλλά και τις εκτιμήσεις του για το μέγεθος των διαθέσιμων εγχώριων πόρων που θα μπορούσε να αποσπάσει το κράτος από την ελληνική επιχειρηματική τάξη, καταλήγει αφενός να απορρίψει τις ιδέες για τη χρηματοδότηση των ενεργειακών και βιομηχανικών επενδύσεων από κεφάλαια που προέρχονται από το εξωτερικό και αφετέρου να προτείνει την εθνικοποίηση των κρίσιμων τομέων της οικονομίας όπως π.χ. τον τομέα παραγωγής ενέργειας και τις μονάδες βαριάς βιομηχανίας, θεωρώντας ότι αυτοί οι τομείς δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να περάσουν στα χέρια του ιδιωτικού κεφαλαίου, εγχώριου ή ξένου [Μπάτσης 1977 (1947):190-192)].

Ο Μπάτσης προσδιορίζει τρεις πηγές εγχώριου χρηματοδότησης των αναγκαίων για την ανασυγκρότηση και ανάπτυξη, επενδύσεων. Πρώτον, τους συναλλαγματικούς πόρους του ισοζυγίου πληρωμών και τους πόρους που προέρχονταν από τις πολεμικές αποζημιώσεις και τις πιστώσεις των συμμαχικών οργανισμών. Δεύτερη πηγή χρηματικών κεφαλαίων αποτελούσε το συσσωρευμένο κεφάλαιο που είχε συγκεντρωθεί από τους εγχώριους κύκλους της «πλουτοκρατικής ολιγαρχίας» όπως αποτελούνταν από τον Μπάτση, κεφάλαια που είχαν συσσωρευτεί από τις αθέμιτες και κερδοσκοπικές του δραστηριότητες κατά τη κατοχή, δραστηριότητες που περιελάμβαναν τη συνεργασία με τις κατοχικές δυνάμεις, τη μαύρη αγορά και την εκμετάλλευση του υπερπληθωρισμού που του επέτρεψε να αποπληρώσει τις δανειακές τους υποχρεώσεις με πολύ μικρότερα ποσά από την πραγματική αξία αυτών που δανείστηκαν. Στην ίδια πηγή κεφαλαίων ο Μπάτσης τοποθετεί και τα κέρδη που αποκόμισε η «πλουτοκρατική ολιγαρχία» από τη διασπάθιση του συναλλάγματος για την εισαγωγή αγαθών και πρώτων υλών που εισήχθησαν από την U.N.R.R.A μετά την μετακατοχική περίοδο, τα χρησιμοποιήθηκαν κατά τρόπο απόλυτα κερδοσκοπικό από τους εισαγωγείς, αποκομίζοντας τεράστια κέρδη. Στην ίδια κατηγορία, πρέπει να συνυπολογιστούν τόσο τα αφορολόγητα εφοπλιστικά κέρδη όσο και τις χρυσές λίρες που διατέθηκαν από την Τ.τ.Ε για την καταπολέμηση του πληθωρισμού και τη στήριξη της αξίας της δραχμής. Σύμφωνα με τους υπολογισμούς του Μπάτση τα ποσά που είχαν συσσωρευτεί από την «πλουτοκρατική ολιγαρχία» ανέρχονταν στα εξήντα εκατομμύρια δραχμές που αντιπροσώπευαν ως μέγεθος το εθνικό εισόδημα του 1938-1939 [Μπάτσης 1977 (1947):497-499)]. Τρίτη πηγή διαθέσιμων χρηματικών πόρων συνιστούσε η εσωτερική αποταμίευση που θα καθίστατο μέσω σύναψης εσωτερικών δανείων, διαθέσιμη για την χρηματοδότηση των παραγωγικών έργων [Μπάτσης 1977 (1947):499)].

Οι προτάσεις Μπάτση παρά το γεγονός ότι έχουν αναλυτικό βάθος και διακρίνονται κατά το μάλλον ή ήττον, για τον τεχνοοικονομικό ρεαλισμό τους, παρουσιάζονταν αναντίστοιχα αόριστο αναφορικά με το ποια πολιτική εξουσία θα αποφάσιζε την ευρεία ανακατανομή των πόρων που δήλωνε το πρόγραμμά του. Το σχέδιο Μπάτση αποτελούσε την πρόταση που συνεπαγόταν τις ριζικότερες κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, αλλά ταυτόχρονα να απουσίαζε από αυτό, πλην ορισμένων γενικόλογων και αόριστων διακηρύξεων περί ανεξάρτητου λαϊκού κράτους που θα αναλάμβανε την υλοποίηση του προγράμματος Βαριάς Εκβιομηχάνισης [Μπάτσης 1977 (1947):5011)], η σύνδεση του οικονομικού προγράμματος με το αντίστοιχο πολιτικό πρόγραμμα.

Η δημοσιοποίηση των προτάσεων των Μπάτση, Ραυτόπουλου και Ζολώτα προκάλεσε μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα και υψηλού επιπέδου δημόσια συζήτηση για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας. Η όξυνση όμως της εμφύλιας αντιπαράθεσης και η κήρυξη ως παράνομου κόμματος του Κ.Κ.Ε οδήγησε στον ενταφιασμό το σχέδιο του Μπάτση και τον ίδιο στο θάνατο. Η κριτική στις προτάσεις του έμελλε να είναι η κριτική των όπλων, καθώς εκτελέστηκε το 1952 μαζί με τους Μπελογιάννη και Καλουμένο. Το αναπτυξιακό υπόδειγμα που πρότεινε ο Μπάτσης προέβλεπε την πλήρη καθετοποίηση της παραγωγής με σκοπό την ικανοποίηση της εσωτερικής αγοράς. Αφετηριακή παραδοχή των προτάσεων αυτών ήταν ότι η καθυστέρηση της ελληνικής οικονομίας οφειλόταν κυρίως στην οικονομική και πολιτική της εξάρτηση από το εξωτερικό, αποδίδοντας έμφαση στην ικανότητα της ελληνικής βιομηχανίας να αναπτυχθεί στη βάση μιας ισχυρής εσωτερικής κεφαλαιακής συσσώρευσης. Οι ίδιες απόψεις επιχειρούσαν να αντικρούσουν τις εξαιρετικά διαδεδομένες θεωρίες που ερμήνευαν την οικονομική υστέρηση της Ελλάδας ως αποτέλεσμα, μιας εγγενούς έλλειψης κεφαλαίων και εγχωρίων αντιλήψεις πλουτοπαραγωγικών πηγών που αποτελούσαν κοινό τόπο στο χώρο της εγχώριας αστικής οικονομικής διάνοησης. Η οικονομική και πολιτική ανεξαρτησία αφόρητο ως τελικός στόχος που θα υλοποιούνταν μέσω της εφαρμογής του σχεδίου οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης του Μπάτση.

4.7.3. Η ΕΚΘΕΣΗ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

Το 1952, χρονιά που τη διακυβέρνηση της χώρας ασκούσε η κεντρική κυβέρνηση του Νικολάου Πλαστήρα και το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που επέβαλαν οι Η.Π.Α, με ταυτόχρονο περιορισμό της οικονομικής βοήθειας, βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη, καταφθάνει στην Ελλάδα ο Κυριάκος Βαρβαρέσος από τη Ουάσιγκτον, όπου εργάζεται ως σύμβουλος στη Διεθνή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, κατόπιν πρόσκλησης του Πλαστήρα προκειμένου να μελετήσει το οικονομικό πρόβλημα της χώρας και να προτείνει λύσεις. Ο Βαρβαρέσος παρέδωσε τις προτάσεις του υπό μορφή ολοκληρωμένης μελέτης τον Ιανουάριο του '52, μετά ένα διάστημα περίπου τριών μηνών από την ανάθεση σύνταξη της μελέτης τον Ιανουάριο του '52, μετά ένα διάστημα περίπου τριών μηνών από την ανάθεση σύνταξη της μελέτης. Η εν λόγω μελέτη που έλαβε τον τίτλο « Έκθεσις επί του οικονομικού προβλήματος της Ελλάδος» συντάχθηκε στην Ουάσιγκτον αφού πρώτα ο Βαρβαρέσος συγκέντρωσε στην Ελλάδα όλα τα στοιχεία που δεν ήταν δυνατόν να αντλήσει στο εξωτερικό.

Ως αφετηριακή παραδοχή ο Βαρβαρέσος τονίζει την πεποίθησή του ότι το έδαφος της χώρας δεν προσφέρεται για ευρείας κλίμακας κα αγροτική εκμετάλλευση, καθώς το μόλις το 25% του εδάφους της αποτελείται από καλλιεργήσιμες εκτάσεις και πάνω από 113 του συνολικού εδάφους της χώρας δεν επιδέχεται οποιαδήποτε εκμετάλλευση, ενώ και η απόδοση του εδάφους κινείται σε χαμηλά επίπεδα. Το γεγονός αυτό κατά τον Βαρβαρέσο συνιστά μείζον οικονομικό πρόβλημα, δεδομένου ότι οι συνθήκες ευνοούν την αποδοτική καλλιέργεια μόνο ορισμένων προϊόντων, κάτι που στερεί από τη χώρα μια ισχυρή λειτουργική βάση για την ανάπτυξη της οικονομίας, καθώς η γεωργία αποτελεί, κατά τον Βαρβαρέσο την προϋπόθεση για την δημιουργία ισχυρής βιομηχανικής ανάπτυξης και μεγέθυνσης του Εθνικού Εισοδήματος [Βαρβαρέσος 2002(1952):87].

Για τον Βαρβαρέσο η ύπαρξη χαμηλού αγροτικού εισοδήματος και υψηλού εθνικού εισοδήματος θα ήταν συμβατή μόνο αν στην Ελλάδα απαντώνται ευνοϊκές συνθήκες βιομηχανικής ανάπτυξης, όπως ειδικευμένο εργατικό δυναμικό και κυρίως ικανών επιχειρηματιών, θέτοντας έτσι ως βασική προϋπόθεση για την επιτυχή βιομηχανική ανάπτυξη όχι την διαθεσιμότητα χρηματικών κεφαλαίων, που θα

μπορούσαν να εξασφαλιστούν με δάνεια, ή την επάρκεια των πρώτων υλών, αλλά την ύπαρξη ικανού ανθρωπίνου κεφαλαίου, που στην Ελλάδα για ιστορικούς, σύμφωνα με τον Βαρβαρέσο, λόγους δεν υπήρχε. Πέραν αυτών η επίτευξη ισχυρής βιομηχανικής ανάπτυξης συναρτάτε, κατά τον Βαρβαρέσο, και από το γενικότερο επίπεδο οργάνωσης μιας κοινωνίας και την συνεχή προσπάθεια που αυτή καταβάλλει για να ανανεώνει τις τεχνολογικές της δυνατότητες όπως επίσης και οι ομαλές σχέσεις κεφαλαίου και εργασίας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):88].

Τον τριτογενή τομέα (εμπόριο, ναυτιλία, τουρισμός), ο Βαρβαρέσος τον θεωρεί ότι δρα επικουρικά ως προς τον αγροτικό και βιομηχανικό τομέα και ως εκ τούτου δεν είναι σε θέση να μεταβάλλει ριζικά τις οικονομικές δυνατότητες μιας χώρας. Κατά συνέπεια καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ούτε η φύση ούτε η ιστορία ευνόησαν την Ελλάδα, η μοίρα της οποίας είναι να παραμείνει μια φτωχή χώρα

Διαπίστωση που τον οδηγεί στο συμπέρασμα αφενός ότι ακόμα κι αν αυξηθεί σημαντικά το εθνικό εισόδημα δεν θα κατορθώσει να ενταχθεί στο κύκλο των οικονομικά ισχυρά χωρών και αφετέρου ότι για να επιτευχθεί μια αισθητή αύξηση του ευνοϊκού εισοδήματος θα πρέπει να καταβληθεί ιδιαίτερα έντονη προσπάθεια δυσανάλογα μεγάλη συγκριτικά με αυτή που θα έπρεπε να καταβάλει μια εύπορη χώρα για να επιτύχει μια αντίστοιχη αύξηση του εθνικού της εισοδήματος [Βαρβαρέσος 2002 (1952):89-90].

Ρεαλιστική, όσο και διορατική ήταν και οι απόψεις που εξέφερε ο Βαρβαρέσος αναφορικά με την εξωτερική οικονομική βοήθεια, και ειδικότερα αυτή του Σχεδίου Μάρσαλ. Τόνιζε ότι το ύψος της βοήθειας θα περιοριζόταν δραστικά, καθώς η συνέχισή της από τις Η.Π.Α θα παρέτεινε τη μεγάλη φορολογική επιβάρυνση του αμερικανικού λαού και θα μείωνε τις κοινωνικές και αναπτυξιακές δαπάνες του αμερικανικού κράτους στο εσωτερικό των Η.Π.Α. Εκτιμώντας ότι ήταν πιθανό να εξακολουθήσουν οι Η.Π.Α να παρέχουν στις σύμμαχες ευρωπαϊκές χώρες οικονομική βοήθεια αντίστοιχου μεγέθους με αυτή που χορηγούνταν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, ο Βαρβαρέσος επισήμανε την ανάγκη άρσης των ψευδαισθήσεων που είχαν, ή εντέχνως καλλιεργούσαν δημοσίως, ορισμένοι ιθύνοντες για τη συνέχιση της παροχής οικονομικής βοήθειας από τις Η.Π.Α., με ποσά ανάλογα με αυτά του Σχεδίου Μάρσαλ [Βαρβαρέσος 2002 (1952):96-97].

Εν προκειμένω ο Βαρβαρέσος αποκλείοντας ουσιαστικά το ενδεχόμενο να διατηρηθεί για μακρύ χρονικό διάστημα η αμερικανική βοήθεια στα επίπεδα του Σχεδίου Μάρσαλ, προτείνει την βαθμιαία απεξάρτηση της χώρας από την εξωτερική οικονομική βοήθεια και την απόδοση προτεραιότητας στην ανάπτυξη των οικονομικών δραστηριοτήτων που μπορούν να προσπορίσουν, σε βραχύ χρονικό διάστημα, συναλλαγματικούς πόρους στη χώρα [Βαρβαρέσος 2002 (1952):98-99]. Η τοποθέτηση του Βαρβαρέσου περί της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, κατ' ουσία αναγνωρίζει εμμέσως τα περιορισμένα, εν συγκρίσει με τις προσδοκίες που είχαν καλλιεργηθεί οφέλη που είχαν προκύψει για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας από την εφαρμογή του Σχεδίου, ενώ παράλληλα απαντούσε στους υποστηρικτές της αντίληψης ότι η χώρα θα έπρεπε να στηρίζει την αναπτυξιακή προοπτική της σε εξωτερικές πηγές χρηματοδότησης, αντίληψη που ρητά ή απόρρητα προέβαινε στην παραδοχή ότι ήταν δυνατή η εισροή σημαντικής οικονομικής βοήθειας από τις Η.Π.Α. και μετά τον τερματισμό του Σχεδίου Μάρσαλ στη βάση μιας ρομαντικής προσέγγισης που ήθελε τη Δύση να οφείλει στην Ελλάδα την εκπλήρωση μιας ηθικής υποχρέωσης για τις υπηρεσίες που προσέφερε η Ελλάδα στον συμμαχικό αγώνα εναντίον των δυνάμεων του Άξονα.

Επί του ζητήματος της νομισματικής αστάθειας ο Βαρβαρέσος θα αφιερώσει το μεγαλύτερο τμήμα της έκθεσής του επιχειρώντας να ερμηνεύσει τα αίτια που τη συντηρούν, να περιγράψει τις αρνητικές συνέπειές της και να προσδιορίσει τα μέσα που θα οδηγήσουν στην νομισματική ομαλότητα.

Εν πρώτοις στηλιτεύει την πολιτική πώλησης χρυσού για το σκοπό της συγκράτησης της νομισματικής κυκλοφορίας και της στήριξης της τιμής της χρυσής λίρας, πρακτική που στερεί σημαντικούς και πολύτιμους συναλλαγματικούς πόρους από τη χώρα, πόροι που θα μπορούσαν να διατεθούν για την εξυπηρέτηση των εισαγωγικών αναγκών της χώρας και την τόνωση του παραγωγικού δυναμικού της. Επιπλέον η τακτική της αποθεματοποίησης των αγαθών, η οποία οφείλεται στην νομισματική αστάθεια, ακινητοποιεί τον πλούτο της χώρας, λειτουργώντας αντιπαραγωγικά για την ελληνική οικονομία. Έτερη συνέπεια του καθεστώτος νομισματικής ανωμαλίας είναι η μελλοντική προεξόφληση από τους οικονομικούς δρώντες, με αποτέλεσμα κανείς να μη είναι διατεθειμένος να προβεί σε δανεισμό, ή ακόμα και στη χρησιμοποίηση ιδίων κεφαλαίων, και να επιδιώκουν άπαντες να βρίσκονται στη θέση του οφειλέτη. Αυτή η κατάσταση στρεβλώνει τη λειτουργία το πιστωτικού μηχανισμού, καθώς η διάκριση ανάμεσα σε παραγωγικές και κερδοσκοπικές πιστωτικές ανάγκες καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη, με συνέπεια την υπέρμετρη επιβάρυνση των παραγωγών με τόκους και την απρόσκοπτη ανάπτυξη των κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων [Βαρβαρέσος 2002 (1952):103-104].

Ο Βαρβαρέσος προβαίνει στην διάκριση ανάμεσα σε αντικειμενικούς και ψυχολογικούς παράγοντες που προκαλούν την νομισματική αστάθεια. Στους αντικειμενικούς παράγοντες περιλαμβάνονται τα δημόσια οικονομικά, οι τραπεζικές πιστώσεις και οι μισθοί και τα ημερομίσθια. Στους ψυχολογικούς παράγοντες ο Βαρβαρέσος εντάσσει την κατοχική εμπειρία της εκμηδένισης της αξίας της δραχμής που βίωσε ο ελληνικός λαός, το φόβο της κομμουνιστικής επικράτησης, που διακατείχε κυρίως τους κατόχους σημαντικού πλούτου, και την ένταση των διεθνών σχέσεων ανάμεσα στις Η.Π.Α. και τη Σοβιετική Ένωση που τροφοδοτούσε το φόβο για την ύπαρξη άμεσης απειλής για την Ελλάδα [Βαρβαρέσος 2002 (1952):208].

Στην μεταπολεμική δημοσιονομική διαχείριση ο Βαρβαρέσος διακρίνει τη δημιουργία συνθηκών πρόκλησης πληθωριστικών πιέσεων μέσω της ελλειμματικότητας που εμφάνιζαν οι προϋπολογισμοί. Η έντονη ελλειμματικότητα των μεταπολεμικών προϋπολογισμών αποδίδονταν από τον Βαρβαρέσο τόσο στην αύξηση των δημοσίων δαπανών, πολιτικών και στρατιωτικών όσο και στην υστέρηση των φορολογικών εσόδων. Ωστόσο ο Βαρβαρέσος θεωρεί ότι οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων είναι χαμηλότεροι του προπολεμικού τους επιπέδου, παρά το ότι το εθνικό εισόδημα είχε υπερβεί τα προπολεμικά του επίπεδα και οι αποδοχές των δημοσίων υπαλλήλων θα έπρεπε να είχαν υποστεί την ανάλογη αναπροσαρμογή. Το γεγονός ότι αυτό δεν κατέστη δυνατό αποδίδεται από το Βαρβαρέσο στο ότι πραγματοποιήθηκαν αθρόοι διορισμοί δημοσίων υπαλλήλων και δυσανάλογα πολλές προαγωγές στους ανώτερους βαθμούς της δημοσίου υπαλληλικής ιεραρχίας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):110]. Αντίστοιχα την σημαντική υστέρηση των φορολογικών εσόδων στο δημόσιο ταμείο την απέδιδε στο χαμηλό επίπεδο οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών και το καταρρακωμένο ηθικό υπαλλήλων λόγω των γλιστρών απολαβών τους [Βαρβαρέσος 2002 (1952):111].

Ο Βαρβαρέσος απορρίπτει την άποψη ότι η φορολογική επιβάρυνση στην Ελλάδα ήταν υπέρμετρα υψηλή, μια άποψη που στηριζόταν στο επιχείρημα της περιορισμένης δοτικής ικανότητας των ελλήνων, λόγω του χαμηλού εθνικού εισοδήματος και επιπλέον στην ύπαρξη μιας πληθώρας έμμεσων φόρων που εισπράττονταν από απειράριθμα ταμεία και οργανισμούς που απορροφούσαν ένα αναλογικά, πολύ μεγάλο μέρος του εθνικού εισοδήματος. Στην προσπάθειά του να αντικρούσει τα επιχειρήματα αυτά ο Βαρβαρέσος υποστήριζε ότι η φορολογία μπορεί να επιφέρει μείωση του εθνικού εισοδήματος μόνο εάν οι φορολογικοί συντελεστές είναι πολύ υψηλοί και λειτουργήσουν ως αντικίνητρο για την εργασία και την αποταμίευση. Σε διαφορετική περίπτωση η φορολογία απλώς μεταβάλλει τον τρόπο χρησιμοποίησης του εθνικού

εισοδήματος. Όμως αναφορικά με την επιβάρυνση που συνιστούσε η επιβολή μιας πλειάδας έμμεσων φόρων που εισέπρατταν και διαχειρίζονταν από διάφορους οργανισμούς ο Βαρβαρέσος θα την περιγράψει ως αναρχική φορολογική αφαίμαξη του κοινού, η οποία δεν θα έπρεπε να εξακολουθήσει να υφίσταται [Βαρβαρέσος 2002 (1952):123-125].

Η συνολική τοποθέτησή του επί του ζητήματος αποκρυσταλλώνεται στην άποψή του ότι το τρωτό σημείο του ελληνικού φορολογικού συστήματος δεν συνίσταται στην υπερβολική επιβάρυνση που προκαλεί, αλλά στην άνιση κατανομή των φορολογικών βαρών που επιβάλλει [Βαρβαρέσος 2002 (1952):125]. Υποδεικνύει μάλιστα τις εμπορικές και βιομηχανικές επιχειρήσεις και τις κοινωνικές τάξεις από τις οποίες προέρχονται οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων αυτών, ως το προνομιούχο τμήμα της κοινωνίας που δεν εκπληρώνει τις φορολογικές του υποχρεώσεις, επιδίδεται κατά κόρον στην άσκηση κερδοσκοπικών πρακτικών, εκμεταλλευόμενο την κυρίαρχη οικονομική του θέση συσσωρεύει μεγάλο πλούτο τον οποίο χρησιμοποιεί παραγωγικά μετατρέποντάς την σε χρυσές λίρες ή αποταμιεύσεις στο εξωτερικό και παράλληλα διάγει πολυτελή και κοινωνικά προκλητικά βίο, δεδομένης της οικονομικής κατάστασης που επικρατούσε στη χώρα. Κατόπιν τούτου ο Βαρβαρέσος υποστήριζε την ανάγκη για τη δικαιότερη κατανομή των φορολογικών βαρών υπέρ των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικά τάξεων, θεωρώντας όμως δυσχερέστατο το έργο αυτό, καθώς για την αντιμετώπιση της φοροδιαφυγής δεν επαρκούσε η αντικατάσταση του φόρου καθαρών προσόδων, που βασίζονταν στην αναλυτική κατηγοριοποίηση των εισοδηματικών πηγών, από έναν ενιαίο προοδευτικό φόρο εισοδήματος, λόγω του χαμηλού επιπέδου οργάνωσης των φοροτεχνικών υπηρεσιών και του κερδοσκοπικού χαρακτήρα της πλειονότητας των επιχειρήσεων, στοιχείο που ευνοούσε τις ευρέως διαδομένες πρακτικές φοροδιαφυγής [Βαρβαρέσος 2002 (1952):126-127].

Η αναμόρφωση των φοροτεχνικών υπηρεσιών και ο προσεκτικός προσδιορισμός του ύψους των φορολογικών συντελεστών, ώστε να αποφευχθεί η υπέρμετρη φορολογική επιβάρυνση που θα έδινε κίνητρα για φοροδιαφυγή, αποτελούσαν τις απαντήσεις, κατά τον Βαρβαρέσο στο πρόβλημα της ανακατανομής των φορολογικών βαρών [Βαρβαρέσος 2002 (1952):127-131]. Παράλληλα όμως η δυνατότητα αύξησης των φορολογικών εσόδων είχε περιορισμένα όρια εξαιτίας της παραγωγικής διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, όπου ένα μεγάλο μέρος του εθνικού εισοδήματος προέρχονταν από τη γεωργική παραγωγή, η οποία δεν υπόκειται ουσιαστικά στην άμεση φορολογία, ενώ οι περιορισμένες δυνατότητες αύξησης της άμεσης φορολογικής επιβάρυνσης τεκμηριώνονται στη βάση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ελληνικού λαού που είναι η χαμηλή φορολογική συνείδηση και η προτίμηση στις έμμεσες μορφές φορολόγησης [Βαρβαρέσος 2002 (1952):130-134].

Αρνητικά αξιολογείται από τον Βαρβαρέσο και η φορολόγηση απαλλαγή που απολάμβαναν οι νεόδμητες οικοδομές υπό το πρόσχημα της αντιμετώπισης των στεγαστικών αναγκών, που στην πράξη ευνοεί την ανέγερση πολυτελών κατοικιών, ενώ επικριτικός στέκεται και στο γεγονός της εκτεταμένης φοροδιαφυγής που χαρακτήριζε το εισαγωγικό κύκλωμα, το οποίο απεκόμιζε τεράστια κέρδη λόγω των ποσοτικών περιορισμών που ίσχυαν στην εισαγωγή αγαθών, στη μεγάλη ζήτηση που υπήρχε από ορισμένες ομάδες του πληθυσμού για αγαθά πολυτελείας και στη χαμηλή επίσημη τιμή του συναλλάγματος [Βαρβαρέσος 2002 (1952):138-139].

Περνώντας στη σφαίρα της άσκησης της νομισματικής πολιτικής ο Βαρβαρέσος αξιολογεί ως λανθασμένη την πολιτική της πώλησης χρυσών λιρών προκειμένου να απορροφάται ρευστότητα από την οικονομία και να μειώνονται οι πληθωριστικές πιέσεις. Αυτή η πρακτική χαρακτηρίζεται ως εξαιρετικά δαπανηρή διότι στερεί πολύτιμους συναλλαγματικούς πόρους από τη χώρα, και ο μόνος λόγος που αυτή η

πραγματοποίηση αυτής της πολιτικής καθίσταται εφικτή είναι η οικονομική βοήθεια που λάμβανε η χώρα από τις Η.Π.Α Η πολιτική αυτή συντηρούσε κατά τον Βαρβαρέσο, ένα φαύλο κύκλο, εφόσον στην πραγματικότητα η πώληση χρυσών λιρών συνέτεινε στην απορρόφηση από την ΚΤ ρευστότητας που επαναδιοχετεύονταν στην οικονομία μέσω των τραπεζικών πιστώσεων, οι οποίες με τη σειρά τους αύξαναν την συνολική ρευστότητα και επανατροφοδοτούσαν τη ζήτηση για αγορά χρυσών λιρών διαιωνίζοντας μια αδιέξοδη πρακτική που συν τοις άλλοις δεν κατόρθωνε να συγκρατήσει τις πληθωριστικές πιέσεις [Βαρβαρέσος 2002 (1952):156-157].

Στο ζήτημα του όγκου των πιστώσεων, όπου πολλοί υποστήριζαν ότι ήταν ανεπαρκείς, ο Βαρβαρέσος αποδίδει το γεγονός αυτό στα υψηλά διαθέσιμα που κατείχαν οι επιχειρήσεις, δεδομένο που σχετικοποιούσε το επιχείρημα περί της μείωσης των πιστώσεων σε σχέση με τα προπολεμικά τους επίπεδα. Καθώς η μεγάλη ρευστότητα των επιχειρήσεων περιόριζε τις πραγματικές ανάγκες για τη λήψη πιστώσεων. Το πρόβλημα της ανεπαρκούς πιστοδότησης ορισμένων παραγωγικών επιχειρήσεων θα ήταν δυνατό να επιλυθεί με την ανακατανομή των πιστώσεων, χωρίς κατ' ανάγκη να αυξηθεί ο συνολικός τους όγκος [Βαρβαρέσος 2002 (1952):158-159].

Η κριτική που ασκείται ακολούθως στο κυρίαρχο όργανο της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής, ήτο στη Νομισματική Επιτροπή έγκειται στον γενικό τρόπο ελέγχου των πιστώσεων, ο οποίος κρίνεται, ως ανεπαρκής για την διασφάλιση του επωφελούς τρόπου χρησιμοποίησης των πιστώσεων. Στο επίκεντρο της κριτικής Βαρβαρέσου βρίσκεται η απουσία εξειδικευμένων οργάνων και διαδικασιών που θα ήταν σε θέση να εξακριβώσουν την τελική και πραγματική χρήση των πιστώσεων, και αυτό γιατί παρατηρούνταν το φαινόμενο διαρροής των πιστώσεων προς μη παραγωγικούς σκοπούς και η χρησιμοποίησή τους για κερδοσκοπικούς και καταναλωτικούς σκοπούς, οι οποίοι ήταν ρητά αλλότριοι προς το πλέγμα των στοχεύσεων που είχε προσδιορίσει με τις αποφάσεις και τις εξαγγελίες της η Νομισματική Επιτροπή. Επιπλέον σε πολλές περιπτώσεις οι πιστώσεις δεν χορηγούνταν σε επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν πρόβλημα ρευστότητας αλλά αντιθέτως σε επιχειρήσεις με επαρκή ίδια διαθέσιμα που διαθέτουν την απαραίτητη ισχύ και διασυνδέσεις ώστε να λαμβάνουν πιστώσεις, οι οποίες μάλιστα στις περισσότερες από τις περιπτώσεις αυτές δεν επιφέρουν βελτίωση της οικονομικής κατάστασης της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):161].

Η έλλειψη αποτελεσματικού ελέγχου της χρήσης των πιστώσεων επεκτείνονταν και στην αδυναμία των νομισματικών αρχών να ελέγξουν τα κριτήρια χορήγησης πιστώσεων που εφαρμόζαν οι εμπορικές τράπεζες. Έτερο δυσμενές αποτέλεσμα του τρόπου άσκησης της πιστωτικής πολιτικής ήταν η πραγματοποίηση πιέσεων για αύξηση των πιστώσεων σε περιόδους νομισματικής αστάθειας και η εσκεμμένη αναστολή της αποπληρωμής των δανείων προκειμένου να επωφεληθούν οι οφειλέτες από την πτώση της αξίας του εθνικού νομίσματος. Στις συνθήκες αυτές οι νομισματικές αρχές αδυνατούν να διαχωρίσουν την κερδοσκοπική από την πραγματική ζήτηση για πιστώσεις και προβαίνουν αδιακρίτως στην ικανοποίηση των αιτημάτων πιστοδότησης [Βαρβαρέσος 2002 (1952):161].

Στο στόχαστρο της κριτικής Βαρβαρέσου βρέθηκαν και οι πρακτικές των εμπορικών τραπεζών να παραβλέπουν τις υποδείξεις των νομισματικών αρχών κατά την εφαρμογή της πιστωτικής πολιτικής χορηγώντας δάνεια με επιτόκια κατά πολύ υψηλότερα από αυτά που καθόριζε η Νομισματική Επιτροπή, παραβιάζοντας με αυτόν τον τρόπο την διοικητική καθοριζόμενη σχέση χρεωστικών και πιστωτικών τόκων, μια σχέση που, κατά τον Βαρβαρέσο, απέδιδε ικανοποιητικά ποσοστά κέρδους στις εμπορικές τράπεζες. Παρά ταύτα οι παροχές πιστώσεων από τις τράπεζες πραγματοποιούνταν κατά αποκλειστικότητα στην δυνατότητα επικερδών τοποθετήσεων που θα απέφεραν τα υψηλότερα δυνατά ποσοστά κέρδους, δυνατότητα που διέθεταν

κατά κανόνα οι μεγάλες επιχειρήσεις που είχαν υψηλή πιστωτική επιφάνεια, χωρίς να εξετάζεται. Εάν οι τοποθετήσεις ήταν επωφελείς για το σύνολο της οικονομίας προάγουν την παραγωγική δυναμικότητα της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):96-97], [Βαρβαρέσος 2002 (1952):162].

Ο Βαρβαρέσος προτείνει ως μέσο άσκησης πίεσης προς τις τράπεζες την επιβολή των πλέον δραστικών κυρώσεων προς τις τράπεζες που αψηφούν και παρακάμπτουν τις υποδείξεις της ΚΤ, πρόταση που συνίσταται στην διακοπή των πιστώσεων της ΚΤ, προς τις τράπεζες, οι οποίες άλλωστε αντλούσαν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος της ρευστότητάς τους από το εκδοτικό προνόμιο. Το ίδιο μέτρο πρότεινε και για τις επιχειρήσεις που προέβαιναν σε χρήση των πιστώσεων που λάμβαναν για σκοπούς αλλότριους από το σκοπό για τον οποίο τους χορηγούνταν η πίστωση [Βαρβαρέσος 2002 (1952):164].

Όμως το μέγιστο εμπόδιο στην εφαρμογή των ανωτέρω μέτρων και στην ορθή εφαρμογή της πιστωτικής πολιτικής συνιστούσε το καθεστώς της νομισματικής αστάθειας, μια κατάσταση έλκυε την καταγωγή της από την κατοχική περίοδο η οποία υπονόμειε κάθε προσπάθεια μιας ορθολογικής κατανομής των διαθέσιμων πιστωτικών πόρων, καθώς στρεβλώνει την λειτουργία των μηχανισμών άσκησης πιστωτικής πολιτικής [Βαρβαρέσος 2002 (1952):164].

Αναφορικά με την εισοδηματική πολιτική και τις τιμές, ήτοι τη σχέση μισθών και ημερομισθίων με τη διαμόρφωση του επιπέδου τιμών ο Βαρβαρέσος διαπιστώνει ότι η βάση της νομισματικής ανωμαλίας έγκειται στην ύπαρξη μονοπωλιακών ή ημιμονοπωλιακών, όπως τις χαρακτηρίζει, καταστάσεων στους περισσότερους και εμπορικούς κλάδους, γεγονός που επιτρέπει στις επιχειρήσεις που κατέχουν μονοπωλιακή ή ολιγοπωλιακή θέση στην αγορά να προσδιορίζουν, και μέσω πρακτικών αλληλοσυνεννόησης, το επίπεδο τιμών σε μεγάλο ύψος και να αποφεύγουν τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Παράλληλα η παλαιότητα του παραγωγικού εξοπλισμού και το χαμηλό επίπεδο οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας, που διέκρινε τη λειτουργία της πλειοψηφίας των ελληνικών επιχειρήσεων, συντελούσε στην αναβίβαση του κόστους παραγωγής των προϊόντων και στην ύψωση της τιμής τους [Βαρβαρέσος 2002 (1952):169].

Κατά τον Βαρβαρέσο το υψηλό επίπεδο τιμών δεν οφειλόταν σε υπερβάλλουσα ζήτηση, καθώς τα εισοδήματα της μεγάλης μάζας του πληθυσμού αυξήθηκαν μεταπολεμικά σε βαθμό σημαντικά μικρότερο σε σχέση με την αύξηση του επιπέδου τιμών, εξέλιξη που είχε ως αποτέλεσμα την υποχώρηση της αγοραστικής δύναμης του μεγαλύτερου τμήματος του πληθυσμού. Η έντονη ανισοκατανομή αυτή του Εθνικού Εισοδήματος προκαλούσε την παραγωγική καθίζηση της οικονομίας, και ιδιαίτερος των κλάδων παραγωγής βασικών καταναλωτικών αγαθών, καθώς η μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθοσυντήρητων στρωμάτων ήτοι της πλειοψηφίας του πληθυσμού δεν επέτρεπε την αύξηση της ζήτησης για αγαθά που ικανοποιούν τις άμεσες καταναλωτικές ανάγκες [Βαρβαρέσος 2002 (1952):172-173].

Τα μέτρα που θα έπρεπε να ληφθούν, σύμφωνα με τον Βαρβαρέσο, για την άρση των έντονων πληθωριστικών φαινομένων είναι η αύξηση του ανταγωνισμού μεταξύ των επιχειρήσεων, μέσω του μηχανισμού των πιστώσεων και της αύξησης των αδειών εισαγωγής ο έλεγχος των τιμών και των κερδών από κρατικές υπηρεσίες στελεχωμένες από ειδικό προσωπικό, ο συντονισμός μεταξύ της πολιτικής του ελέγχου των τιμών και της πολιτικής πιστώσεων και αδειών εισαγωγής και την αποφυγή εφαρμογής μιας πολιτικής μισθολογικών αυξήσεων και πληθωριστικών αναπροσαρμογών με εξαίρεση τους δημοσίου υπαλλήλους, οι αποδοχές των οποίων θα έπρεπε να αυξηθούν, καθώς υστερούσαν έναντι των αντίστοιχων αποδοχών των ιδιωτικών υπαλλήλων [Βαρβαρέσος 2002 (1952):180-191]. Στην ίδια τοποθέτηση προβαίνει όμως και για τους γεωργούς,

καθώς θεωρεί ότι δεν αποτελεί λύση στο πρόβλημα του χαμηλού βιοτικού επιπέδου τους, η αύξηση των τιμών στα αγροτικά προϊόντα, αλλά η σταθεροποίηση των τιμών τους μέσω του καθορισμού από το κράτος τιμών ασφαλείας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):194-195].

Ο Βαρβαρέσος θίγει στην έκθεσή του και στρεβλή διαμόρφωση των τιμών ενοικίασης των κατοικιών με τον τρόπο με τον οποίο εφαρμόστηκε το μέτρο του ενοικιοστασίου, ήτοι το διοικητικό καθορισμό των ενοικίων μεταπολεμικά, μέτρο η λήψη του οποίου κρίνεται δικαιολογημένη για κοινωνικούς λόγους από το Βαρβαρέσο, δεδομένης της σπάνισης των κατοικιών που εμφανίστηκε μεταπολεμικά, όμως ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η εφαρμογή του μέτρου ισοδυναμούσε κατά το Βαρβαρέσο με δήμευση της περιουσίας των ιδιοκτητών των ενοικιαζόμενων κατοικιών, διότι οι τιμές των ενοικίων αυξήθηκαν κατά πολύ μικρότερο ποσοστό από ότι το κόστος διαβίωσης, με άλλα λόγια ο ρυθμός αναπροσαρμογής του ύψους των ενοικίων υστέρησε σημαντικά έναντι του ρυθμού με τον οποίο αυξήθηκαν οι τιμές των υπολοίπων αγαθών και υπηρεσιών [Βαρβαρέσος 2002 (1952):204].

Η ανάλυση του Βαρβαρέσου για μισθούς και τις τιμές ως παράγοντες που προκαλούν τη νομισματική αστάθεια καταλήγει με την πρόταση της εξάλειψης, ή εν πάση περιπτώσει της σημαντικής μείωσης των διαφορών που παρουσιάζονταν ανάμεσα στο ρυθμό αύξησης των ενοικίων, των μισθών και ημερομισθίων, των τιμών γεωργικών προϊόντων και των τιμών των βιομηχανικών αγαθών και υπηρεσιών βάσει των μέτρων που ο ίδιος εισηγήθηκε, ώστε να περιοριστούν τα υψηλά περιθώρια κέρδους που απέδιδαν οι κερδοσκοπικές δραστηριότητες [Βαρβαρέσος 2002 (1952):206-207]. Φυσικά όμως η επιτυχής υλοποίηση των μέτρων αυτών προϋπέθετε την ύπαρξη ενός ισχυρού, ικανού και αποτελεσματικού δημοσίου τομέα.

Σχετικά με τους ψυχολογικούς παράγοντες που συντελούσαν στη διαμόρφωση του ανώμαλου νομισματικού καθεστώτος ο Βαρβαρέσος εκτιμά ότι κατά το χρόνο σύνταξης της έκθεσής του οι φόβοι για την πολιτική και οικονομική σταθερότητα της χώρας που οφείλονται σε ψυχολογικούς παράγοντες είναι εντελώς αβάσιμοι. Αυτή η εκτίμηση αιτιολογείται στη βάση της μεγάλης ισχύος, στρατιωτικής και οικονομικής, των Η.Π.Α και στην αποφασιστικά τους να υπερασπιστούν την θέση τους στο διεθνές σύστημα ισχύος. Αυτό, κατά τον Βαρβαρέσο, διασφάλιζε αφενός την αποφυγή μιας παγκόσμιας διένεξης, στην οποία θα εμπλεκόταν αναπόφευκτα και η Ελλάδα εάν πραγματοποιούταν, κι αφετέρου την πολιτική και κοινωνική περιθωριοποίηση του κομμουνισμού στην Ελλάδα, κάτι που άλλωστε είχε ήδη επιτευχθεί, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του Βαρβαρέσου, με βάση την εκλογική δύναμη που είχαν συγκεντρώσει στην τελευταία εκλογική αναμέτρηση οι αριστερές πολιτικές δυνάμεις, ακυρώνοντας τους όποιους φόβους των αστικών δυνάμεων της χώρας για ενδεχόμενη επικράτηση του κομμουνισμού στην Ελλάδα [Βαρβαρέσος 2002 (1952):209]. Επιπροσθέτως η άσκηση μια συνεπούς περιοριστικής οικονομικής πολιτικής θα άμβλυνε ουσιαστικά την δυσπιστία του κοινού προς το εθνικό νόμισμα, παρά την νομισματική αστάθεια που επικρατούσε στη χώρα για μακρύ χρονικό διάστημα θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη του κοινού προς τη δραχμή, παρά το βεβαρημένο νομισματικό παρελθόν που συνέχισε να συνοδεύει το εθνικό νόμισμα μέχρι και την περίοδο που ολοκληρώθηκε η έκθεση Βαρβαρέσου.

Ο Βαρβαρέσος αποδίδει την διατήρηση της φημολογίας περί πιθανής ύπαρξης κινδύνου κομμουνιστικής επικράτησης στην Ελλάδα και σε ενδεχόμενη πολεμική αναμέτρηση της Ρωσίας με τις Η.Π.Α., σε κύκλους τα συμφέροντα των οποίων συνδέονται άμεσα με κερδοσκοπικές δραστηριότητες που ευνοούνταν από την ύπαρξη κλίματος αβεβαιότητας και ανασφάλειας. Μάλιστα το περιβάλλον ανασφάλειας και νομισματικής αστάθειας επιδεινωνόταν εξαιτίας της δυσπιστίας που υπήρχε αναφορικά

με τη βούληση και τη δύναμη του κράτους να αποκαταστήσει τη νομισματική σταθερότητα [Βαρβαρέσος 2002 (1952):212].

Κινούμενος στο ίδιο πλαίσιο ασκεί δριμεία κριτική στην πολιτική πώλησης χρυσού, καθώς αυτή μετατράπηκε από προσωρινό σε μόνιμο μέτρο αναχαίτισης των πληθωριστικών πιέσεων και δεν συνοδεύτηκε από παράλληλα μέτρα που ήταν αναγκαία για την αποκατάσταση της νομισματικής ομαλότητας, με συνέπεια να δημιουργηθεί μια πολύ μεγάλη μείωση του πολύτιμου συναλλαγματικού αποθέματος της χώρας χωρίς να επιτευχθεί κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα στο νομισματικό πεδίο [Βαρβαρέσος 2002 (1952):213].

Αυτή η πολιτική οδήγησε στην διαμόρφωση εξαιρετικών μεγάλων περιθωρίων αποκόμισης εξαιρετικών μεγάλων περιθωρίων αποκόμισης κερδοσκοπικών, μέσω της άντλησης πιστώσεων από επιχειρηματίες, οι οποίοι αγόραζαν χρυσές λίρες με τις πιστώσεις που λάμβαναν και αναστέλλοντας την αποπληρωμή των χρεών τους [Βαρβαρέσος 2002 (1952):214-215], δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο ένα φαύλο κύκλο ύψωσης της τιμής της χρυσής λίρας και μείωσης της αξίας της δραχμής, κατάσταση που διαιώνιζε την δυσπιστία προς το εθνικό νόμισμα και αναπαρήγαγε το καθεστώς νομισματικής αστάθειας, κερδοσκοπικής έξαρσης και παραγωγικής υστέρησης.

Οι λύσεις που προτείνονται από τον Βαρβαρέσο για την αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης είναι η άρση της απαγόρευσης χρήσης του χρυσού στις ιδιωτικές συναλλαγές, μέτρο που υφίστατο ως νόμος αλλά καταστρατηγείτο στην πράξη, και την επιβολή αναγκαστικής ρήτρας χρυσού σε όλες τις συναλλαγές του Δημοσίου, της Τ.τ.Ε και των εμπορικών τραπεζών με του ιδιώτες [Βαρβαρέσος 2002 (1952):215].

Εν συνεχεία ο Βαρβαρέσος προβαίνει στην ανάλυση των παθογενειών που χαρακτηρίζουν τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης. Οι αδυναμίες και τα τρωτά σημεία στις οποίες εστιάζει την κριτική του είναι ο υπερβολικός αριθμός των δημοσίων υπαλλήλων σε ορισμένες υπηρεσίες και η έλλειψή τους σε άλλες, με το φαινόμενο να παρουσιάζεται υπό μορφή ανισοκατανομής των υπαλληλικών θέσεων μεταξύ των υπηρεσιών του κέντρου και της επαρχίας, η κομματική επιρροή που ασκείται στους δημοσίου λειτουργούς, στοιχείο που επηρέαζε σε μεγάλο βαθμό την απόδοση του έργου τους, αφού εκτέλεση της εργασίας τους διέπονταν από μεροληπτική διαχείριση και σε πολλές περιπτώσεις από αδιαφορία, για τις υπηρεσιακές τους υποθέσεις. Αυτή μάλιστα η συμπεριφορά διαπότιζε τη λειτουργία όλων των βαθμίδων της δημοσιούπαλληλικής ιεραρχίας. Συν τοις άλλοις οι αθρόοι διορισμοί που πραγματοποιήθηκαν κατά τη δεκαετία '42-'52, αφορούσε ένα μεγάλο ποσοστό άτομα με χαμηλά προσόντα, στοιχείο που οδήγησε στην υποβάθμιση της ποιότητας λειτουργίας των δημοσίων υπηρεσιών [Βαρβαρέσος 2002 (1952):283-284].

Τα προαναφερθέντα χαρακτηριστικά της δημόσιας διοίκησης είχαν αποτέλεσμα την πλημμελή και αναποτελεσματική διαχείριση της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας και την κατασπατάληση των πολύτιμων πόρων που παρείχε αυτή, γεγονός που στοίχιζε πολλαπλώς σε όρους οικονομικούς και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):284].

Τα ωραιότερα μέτρα που θα έπρεπε να παρθούν για την αντιμετώπιση των δυσλειτουργιών που εμφάνιζε η δημόσια διοίκηση ήταν η απόλυση των πλεοναζόντων και χωρίς τα απαραίτητα προσόντα υπαλλήλων, η απομάκρυνση των ανωτέρω και ανωτάτων στελεχών της δημόσιας διοίκησης που συμμετείχαν στην κακοδιαχείριση των κρατικών πόρων κατά την τελευταία δεκαετία, η αναπροσαρμογή των αποδοχών των υπαλλήλων σε επίπεδα που θα μπορούσαν να καλύπτουν ικανοποιητικά τις βασικές τους ανάγκες, η πρόσληψη και η προαγωγή των δημοσίων υπαλλήλων βάσει αξιολογητικών

κριτηρίων, και η εξάλειψη των κομματικών παρεμβάσεων στη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης [Βαρβαρέσος 2002 (1952):285,286].

Στην ανάλυση του Βαρβαρέσου για τις αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας επισημαίνεται ότι το πρόβλημα για την υπανάπτυκτων χωρών δεν συνίσταται μόνο στην έλλειψη κεφαλαίου και ειδικευμένου ανθρώπινου δυναμικού, όπως υποστήριζε η κρατούσα αντίληψη, αλλά κυρίως στην ύπαρξη μιας σειράς πολύπλοκων και αλληλένδετων προβλημάτων που οφείλονται στις παθογένειες που παρουσιάζουν οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές δομές μιας χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):313]. Με αυτό τον τρόπο ο Βαρβαρέσος τοποθετεί το ζήτημα της αναπτυξιακής της των υπανάπτυκτων κρατών κατ' επέκταση και της Ελλάδας σε μια ευρύτερη αναλυτική βάση, πέρα από το πλαίσιο των «ακραιφνών» οικονομικών παραγόντων που ευθύνονταν για την αναπτυξιακή αποτελμάτωση της χώρας.

Στην περίπτωση της Ελλάδας η ύπαρξη μιας διεφθαρμένης και ανίκανης δημόσιας διοίκησης, η οποία αποτελεί τον απαραίτητο μηχανισμό εκτέλεσης ενός προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης, η δυσπιστία του κοινού προς το εθνικό νόμισμα και ο μεγάλος βαθμός ανισοκατανομής του εθνικού εισοδήματος που οδηγεί στην στρέβλωση της παραγωγικής διάρθρωσης και την ανορθολογική κατανομή των παραγωγικών συντελεστών, συνιστούν, κατά τον Βαρβαρέσο τα σημαντικότερα προσκόμματα στην αναπτυξιακή προσπάθεια της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):314].

Η τομή όμως στην οποία προβαίνει ο Βαρβαρέσος κατά την παράθεση των απόψεών του για το αναπτυξιακό πρόβλημα που αντιμετώπιζε η χώρα ήταν συνίστατο στην απόρριψη των αντιλήψεων και των προσεγγίσεων που θεωρούσαν την εκβιομηχάνιση της Ελλάδας ως μία εφικτή και ρεαλιστική προοπτική αλλά και ως τη μοναδική διέξοδο για την άρση των οικονομικών διεξόδων που αντιμετώπιζε η χώρα και για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου της μεγάλης μάζας του πληθυσμού της. Ειδικότερα η αμφισβήτηση του Βαρβαρέσου επικεντρώνεται σε περιπτώσεις χωρών οι οποίες δεν στερούνται πρώτων υλών κατάλληλων για την χρησιμοποίησή τους στην παραγωγική διαδικασία της βαριάς βιομηχανίας και διαθέτουν πλεονάζον εργατικό δυναμικό το οποίο υποαπασχολούνταν στον αγροτικό τομέα, που δεν είναι σε θέση να απορροφήσει την πλεονάζουσα εργατική δύναμη, ενώ επιπλέον ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης επιδιώκεται να πραγματοποιηθεί σε σχετικά βραχύ χρονικό διάστημα [Βαρβαρέσος 2002 (1952):317].

Η ταχεία εκβιομηχάνιση ακόμα και αν επιτύχει την απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού του αγροτικού από το βιομηχανικό, πράγμα αμφίβολο, θα προκαλέσει μείωση της αγροτικής παραγωγής, συρρίκνωση του αγροτικού εισοδήματος και άρα περιορισμό της εθνικής καταναλωτικής αγοράς, γεγονός που θα ελάττωνε τη ζήτηση για τα βιομηχανικά αγαθά και, θα υπονόμει τη βιωσιμότητα των βιομηχανικών επιχειρήσεων [Βαρβαρέσος 2002 (1952):320]. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που ήταν εφικτό να πραγματοποιηθεί απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από τη βιομηχανία χωρίς τη μείωση της αγροτικής παραγωγής η αύξηση της απασχόλησης στο βιομηχανικό τομέα θα αύξανε τη ζήτηση τροφίμων και επομένως την τιμή τους και συνεπακόλουθα το κόστος διαβίωσης, δεδομένου ότι η αγροτική παραγωγή δεν θα μπορούσε να αυξηθεί. Η άνοδος του κόστους διαβίωσης θα ακύρωνε την ωφέλεια που θα προέκυπτε από την άνοδο του εισοδήματος από την ανάπτυξη της βιομηχανίας και κατά συνέπεια δεν θα βελτιωνόταν το βιοτικό επίπεδο της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού που αποτελούσε το στόχο της εκβιομηχάνισης [Βαρβαρέσος 2002 (1952):318].

Κατά την αντίληψη του Βαρβαρέσου η λύση στο πρόβλημα της αναβίβασης του βιοτικού επιπέδου των λαϊκών τάξεων είναι να δοθεί προτεραιότητα στην αύξηση της γεωργικής παραγωγής και του γεωργικού εισοδήματος, μέσω της διάθεσης σημαντικών

πόρων από τα προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης για την υλοποίηση έργων που θα βελτίωναν την απόδοση των καλλιεργούμενων εκτάσεων και θα αύξαναν μέγεθός τους [Βαρβαρέσος 2002 (1952):321].

Ο Βαρβαρέσος τηρεί επικριτική στάση έναντι των υποστηρικτών της ταχείας εκβιομηχάνισης, καθώς αυτοί προβλέπουν η υποτιμούν τις οικονομικές και κοινωνικές δυσχέρειες βιομηχανικής ανάπτυξης και αποδίδουν βαρύτητα μόνο στις τεχνικές προϋποθέσεις της εκβιομηχάνισης. Μάλιστα ο Βαρβαρέσος θεωρεί ότι η χρησιμοποίηση σύγχρονων μέσων παραγωγής δεν είναι η αιτία αλλά το αποτέλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης [Βαρβαρέσος 2002 (1952):323].

Ούτε όμως ο τόπος του έλληνα επιχειρηματία προσιδιάζει στον τύπο του επιχειρηματία που λειτουργεί ως κινητήριος μοχλός της διαδικασίας βιομηχανικής ανάπτυξης, καθώς ο έλληνας επιχειρηματίας αποβλέπει στον γρήγορο και εύκολο κέρδος και δεν καταβάλλει συνεχείς και έντονες προσπάθειες για βελτίωση της οργάνωσης και των τεχνικών μέσων με τα οποία πραγματοποιείται η παραγωγική διαδικασία, ώστε να αναβαθμιστεί η ποιότητα των παραγόμενων αγαθών και να μειωθεί η τιμή τους, προκειμένου να καταστούν ανταγωνιστικά στην εγχώρια και τη διεθνή αγορά. Επιπλέον η πρακτική της επανεπένδυσης μέρους των κερδών με σκοπό τη βελτίωση των μεθόδων παραγωγής, η οποία αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο της διαδικασίας επίτευξης και διατήρησης μιας ισχυρής βιομηχανικής ανάπτυξης, απουσιάζει από τη συνήθη επιχειρηματική δράση των ελλήνων επιχειρηματιών [Βαρβαρέσος 2002 (1952):323-324].

Επίσης οι ολιγοπωλιακές δομές που χαρακτήριζαν την οργάνωση των ελληνικών αγορών δεν προήγαγαν τον επιχειρηματικό ανταγωνισμό και κατά συνέπεια δεν έδιναν κίνητρα στις επιχειρήσεις για να βελτιώσουν την ανταγωνιστικότητά τους προβαίνοντας σε παραγωγικές επενδύσεις [Βαρβαρέσος 2002 (1952):325].

Για τον Βαρβαρέσο οι αντιλήψεις που επικρατούσαν στις υπανάπτυκτες χώρες για την αναγκαιότητα της εκβιομηχάνισης ως ασφαλιστικής δικλίδας για την αποφυγή των συνεπειών των διεθνών οικονομικών κρίσεων δεν ευσταθεί, πλέον, διότι ο κίνδυνος τέτοιου είδους κρίσεων έχει οριστικά παρέλθει. Την ευρεία διάδοση αυτών των αντιλήψεων την αποδίδει στις κομμουνιστικές θεωρητικές κατασκευές που υποστηρίζουν δογματικά το αναπόφευκτο της εκδήλωσης βαθιάς οικονομικής κρίσης στις καπιταλιστικές χώρες. Κατά τον Βαρβαρέσο ο κίνδυνος εμφάνισης βαθιάς οικονομικής κρίσης στις καπιταλιστικές οικονομίες ήταν ανύπαρκτος διότι είχαν επέλθει ριζικές μεταβολές στις κρατούσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες και αντιλήψεις, εξέλιξη που μεταφράζεται στο ότι δεν ήταν πλέον ανεκτή από εργατικά στρώματα και τις άλλες και τις παραγωγικές τάξεις ή εκτεταμένη ανεργία και η περιορισμένη οικονομική δραστηριότητα, γεγονός που υποχρέωσε την κρατική εξουσία των καπιταλιστικών χωρών να παρέμβει ενεργά στην οικονομική σφαίρα, ώστε να δημιουργήσει συνθήκες πλήρους χρησιμοποίησης των μέσων παραγωγής και παραγωγικής απασχόλησης του πληθυσμού [Βαρβαρέσος 2002 (1952):334-335].

Στρεφόμενος στην μελέτη των δυνατοτήτων οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας, επαναδιατυπώνει την θέση του περί των αναιμικών φυσικών πόρων της χώρας, τοποθέτηση που έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τις θέσεις των Ζολώτα και Μπάτση όσο και μια σειρά ελληνικών και ξένων μελετών και εκθέσεων που αντέκρουαν τις παραδοσιακές προσεγγίσεις που θεωρούσαν που θεωρούσαν την Ελλάδα χώρα που στερείται σημαντικών φυσικών πόρων. Ο Βαρβαρέσος τονίζει ιδιαίτερα ότι οι προτάσεις του για την οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας έχουν ως βασική τους επιδίωξη την όσο το δυνατόν άμεση βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των οικονομικά ασθενέστερων τάξεων του πληθυσμού. Αυτή η στόχευση συνεπάγεται όπως ρητά δηλώνει ο Βαρβαρέσος ότι οι επενδύσεις που κινούνται στην κατεύθυνση της υποκατάστασης των

εισαγωγών και μείωσης του εμπορικού ελλείμματος της χώρας δεν θα γίνονταν αποδεκτές μόνο εάν η παραγωγή τους είναι οικονομικά ασύμφορα, κι όχι απλώς γιατί θα επιτυγχάνεται εξοικονόμηση συναλλάγματος, με κόστος όμως της επιβάρυνσης των καταναλωτών με το υψηλό κόστος παραγωγής των προστατευόμενων εγχώριων επιχειρήσεων. Επιπλέον η αύξηση της παραγωγής πρέπει να κατευθυνθεί στην αύξηση αγαθών που έχουν ανάγκη τα λαϊκά στρώματα, όπως π.χ. οι μη πολυτελείς κατοικίες. Επιπροσθέτως οι επενδύσεις στις οποίες θα έπρεπε να δοθεί άμεση προτεραιότητα ήταν αυτές που θα είχαν βραχύ κύκλο απόδοσης προκειμένου να καθίστατο δυνατή η ταχεία άνοδος του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):340-341].

Σύμφωνα προς τις προαναφερθείσες κατευθύνσεις που προσδιόριζε ο Βαρβαρέσος ως άξονες της προσπάθειας οικονομικής ανάπτυξης κινούνται και οι προτάσεις του για το ποιοι τομείς και δραστηριότητες θα έπρεπε να αναπτυχθούν στη βάση υλοποίησης μεγάλων επενδύσεων.

Κατά τις αντιλήψεις του Βαρβαρέσου οι αναπτυξιακές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας προσφερόταν εν πρώτοις για την τόνωση της αγροτικής παραγωγής που θα επέτρεπε τη βελτίωση των διατροφικών συνθηκών της μεγάλης μάζας του πληθυσμού, την αύξηση του αγροτικού εισοδήματος και κατ' επέκταση της ζήτησης των αγροτικών στρωμάτων για βιομηχανικά αγαθά, ενώ παράλληλα θα αυξάνονταν και οι εξαγωγές των αγροτικών προϊόντων, δεδομένου ότι η αγροτική παραγωγή θα στρεφόταν προς την καλλιέργεια προϊόντων που θα διέθεταν δυνατότητες διάθεσης στις αγορές του εξωτερικού. Προϋπόθεση των ανωτέρω ήταν βεβαίως η υλοποίηση εγγειοβελτιωτικών και αρδευτικών έργων, χρήση βελτιωμένων σπόρων, λιπασμάτων και φυτοφαρμάκων και αναβάθμιση των τεχνικών υπηρεσιών του κράτους και της οργάνωσης των θεσμικών δομών που εμπλέκονταν στον κύκλο της αγροτικής παραγωγής [Βαρβαρέσος 2002 (1952):342-343].

Η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα δεν θα λειτουργούσε, σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, μόνο στην κατεύθυνση της ανόδου του βιοτικού επιπέδου του αγροτικού πληθυσμού, αλλά θα συνέβαλε τα μέγιστα και στην απορρόφηση της πλεονάζουσας εργατικής δύναμης της υπαίθρου που υποαπασχολούνταν στις αγροτικές εργασίες [Βαρβαρέσος 2002 (1952):343].

Στην προοπτική της βιομηχανικής ανάπτυξης ο Βαρβαρέσος εκφράζει έντονους προβληματισμούς αναφορικά τόσο με τη δυνατότητα όσο και με την σκοπιμότητα της βιομηχανικής ανάπτυξης, δεδομένης της επικρατούσας νομισματικής αστάθειας, της αποχής του ιδιωτικού κεφαλαίου από παραγωγικές επενδύσεις και των μονοπωλιακών και ολιγοπωλιακών συνθηκών οργάνωσης της ελληνικής αγοράς [Βαρβαρέσος 2002 (1952):344]. Ως απόρροια των παραπάνω ο Βαρβαρέσος υποστηρίζει τη συστηματική προώθηση των επενδύσεων σε μικρομεσαίου μεγέθους παραγωγικές μονάδες που θα παρήγαγαν αγαθά κατά κύριο λόγο ευρείας κατανάλωσης, οι οποίες θα ήταν διατεθειμένες να χρηματοδοτήσουν την αύξηση της παραγωγικής τους δυναμικότητας και με ίδια κεφάλαια. Επιπλέον ο Βαρβαρέσος έθετε το ζήτημα του ανταγωνιστικού χαρακτήρα των χρηματοδοτούμενων παραγωγικών επιχειρήσεων και της γεωγραφικής τοποθέτησής τους σε περιοχές εκτός της πρωτεύουσας, ώστε αφενός να αποφευχθεί η διαμόρφωση ολιγοπωλιακών και μονοπωλιακών συνθηκών στην ελληνική αγορά και αφετέρου η αναπτυξιακή διαδικασία να συνδυαστεί και με την ανάπτυξη της ελληνικής περιφέρειας, προκειμένου να αποτραπούν φαινόμενα μαζικής εξωτερικής και εσωτερικής μετανάστευσης.

Στο κρίσιμο ζήτημα της δημιουργίας των λεγόμενων «βασικών» βιομηχανιών που θεωρούνταν από τους θιασώτες της βαριάς εκβιομηχάνισης το κλειδί της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας, όπως ήταν π.χ. οι βιομηχανίες σιδήρου, αλουμινίου,

αζώτου, σόδας, λιπασμάτων κ.λπ., ο Βαρβαρέσος τηρεί αρνητική στάση. Η τοποθέτησή του αυτή στηρίζεται εν πρώτοις στη μικρή εσωτερική αγορά που δεν είναι σε θέση να υποστηρίξει την παραγωγή αυτών των προϊόντων σε μεγάλη κλίμακα ώστε να καθίσταται δυνατή η συμπίεση του κατά μονάδα κόστους των προϊόντων αυτών που θα τα καθιστούσε ανταγωνιστικά. Αναπόφευκτα θα ήταν και η δημιουργία μονοπωλιακών συνθηκών, αφού λόγω του μικρού μεγέθους της εγχώριας αγοράς θα ήταν κατ'ανάγκη περιορισμένος ο αριθμός των επιχειρήσεων που θα δραστηριοποιούνταν στους συγκεκριμένους κλάδους [Βαρβαρέσος 2002 (1952):347]. Το υψηλό κόστος συντήρησης και ανανέωσης του μηχανολογικού εξοπλισμού και η απουσία του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου, σε επίπεδο επιχειρηματικής τάξης και εργατικού δυναμικού συνιστούσαν επιπροσθέτως ανασχετικούς παράγοντες για την προώθηση της διαδικασίας βαριάς εκβιομηχάνισης. Συν τοις άλλοις τα ευεργητικά αποτελέσματα στον τομέα της απασχόλησης θα ήταν πενιχρά από τις επενδύσεις σ' αυτούς τους βιομηχανικούς κλάδους, καθώς η λειτουργία των μονάδων αυτών βασιζόταν στην εντατική χρήση του μηχανολογικού τους εξοπλισμού, ήτοι ήταν μονάδες εντάσεως κεφαλαίου και όχι εργασίας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):347-348]. Επίσης και αυξημένη διεθνής ζήτηση για μεταλλεύματα που εκδηλώθηκε μεταπολεμικά κρινόταν ως ανεπαρκή για να στηρίξει σε μακροχρόνια βάση την ίδρυση βιομηχανιών σιδήρου και αλουμινίου, καθώς ο Βαρβαρέσος εκτιμούσε ότι η αύξηση αυτή της ζήτησης ήταν προσωρινή και βασιζόταν στην απόφαση των Η.Π.Α. να προβούν σε επανεξοπλισμό της Δύσης και στρατικοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ [Βαρβαρέσος 2002 (1952):346]. Κατά συνέπεια δεν θα μπορούσαν να υποστηριχθούν μακροχρόνιες βιομηχανικές επενδύσεις σε βραχυχρόνιες διακυμάνσεις της ζήτησης.

Με τις εκτιμήσεις του αυτές ο Βαρβαρέσος επιδιώκει να καταστήσει σαφές ότι δεν αρκεί η ίδρυση μονάδων στους κλάδους της βαριάς βιομηχανίας να είναι εφικτό μόνο από τεχνικής άποψης αλλά και οικονομικώς συμφέρουσα, δηλαδή ότι δεν θα επιβαρύνει η εσωτερική κατανάλωση με αγαθά που θα διατίθενται σε υψηλή τιμή και θα αποφέρουν υψηλά κατά μονάδα προϊόντος κέρδη στους παραγωγούς. Η πιθανότητα να συμβεί κάτι τέτοιο είναι κατά τον Βαρβαρέσο πολύ μεγάλη εξαιτίας της επικρατούσας νομισματικής και, εν γένει, οικονομικής αστάθειας, η άρση της οποίας συνιστούσε για τον Βαρβαρέσο όρο *sine qua non* για την δρομολόγηση της διαδικασίας βαριάς εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):348-349].

Ο κλάδος που θα συνέβαλε αποφασιστικά στην αντιμετώπιση του οικονομικού προβλήματος της χώρας, διευρύνοντας σε σχετικά βραχύ χρονικό διάστημα το μέγεθος του εθνικού εισοδήματος και αυξάνοντας την σημαντικά την απασχόληση ήταν η οικοδομική δραστηριότητα, η ανάπτυξη του οποίου δεν απαιτούσε την εκτεταμένη χρήση μηχανικών μέσων και ταυτόχρονα θα απορροφούσε άμεσα το ανενεργό ή υποαπασχολούμενο εργατικό δυναμικό της χώρας, καθώς στη συγκεκριμένη δραστηριότητα απασχολείται, κυρίως, ανείδικευτο εργατικό δυναμικό [Βαρβαρέσος 2002 (1952):349]. Παράλληλα όμως η ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, μέσω της υλοποίησης ενός ευρέως οικοδομικού προγράμματος, θα είχε πολλαπλασιαστικά οφέλη για την οικονομία, εφόσον θα δημιουργούνταν πολλές μικρομεσαίου μεγέθους επιχειρήσεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν εγχώριες πρώτες ύλες κατά βάση και να τονώσουν την απασχόληση και το εισόδημα χωρίς να απαιτηθούν μεγάλες συναλλαγματικές δαπάνες. Την ίδια στιγμή η άνοδος της οικοδομικής δραστηριότητας θα ικανοποιούσε και το κριτήριο της ταχείας βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των εργατικών στρωμάτων [Βαρβαρέσος 2002 (1952):349-350], κριτήριο που στοιχειοθετούσε τον βασικό άξονα ανάπτυξης της επιχειρηματολογίας του Βαρβαρέσου και βρισκόνταν στον αιτιολογικό πυρήνα των αναπτυξιακών του προτάσεων.

Στο κομβικό ζήτημα της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας οι θέσεις του Βαρβαρέσου επιχειρούν να διαψεύσουν το επιχείρημα ότι η ίδρυση των ενεργοβόρων βιομηχανιών αρκεί για να υποστηρίξει τη δημιουργία νέων μονάδων παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, καθώς και τη μείωση της τιμής του ηλεκτρικού ρεύματος που θα είναι, διαθέσιμο και στους πληθυσμούς της υπαίθρου. Ο Βαρβαρέσος στηρίζοντας την επιχειρηματολογία του από την εμπειρία του στις Η.Π.Α., εκτιμά ότι η διανομή του ηλεκτρικού ρεύματος στις περιοχές της περιφέρειας έχει πολύ υψηλό κόστος, λόγω των μεγάλων αποστάσεων και της αραιής κατανομής του πληθυσμού, γεγονός που τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ένα αντίστοιχο εγχείρημα θα ήταν απαγορευτικό για τα ελληνικά δεδομένα. Κατά την αντίληψή του στην ελληνική περίπτωση η αύξηση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας έπρεπε να συμβαδίζει με το ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και να μην θεωρείται ως πρωτότερο μέσο επιτάχυνσης της εκβιομηχάνισης της χώρας [Βαρβαρέσος 2002 (1952):355].

Αναφορικά με τη χρηματοδότηση του της οικονομικής ανάπτυξης της χώρας ο Βαρβαρέσος θεωρεί ότι παρά τις δραστικές περικοπές που πραγματοποιήθηκαν στο μέγεθος της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας, αλλά και αυτές που προοιωνίζονταν στο μέλλον, δεν θα έπρεπε να δημιουργήσουν απαισιοδοξία στους Έλληνες ιθύνοντες, καθώς η οικονομική ανάπτυξη της χώρας θα μπορούσε να επιτευχθεί με τη λελογισμένη και συνετή διαχείριση των διαθέσιμων πόρων. Ωστόσο δεν παραλείπει να καυτηριάσει και τη στρεβλή κατανομή των πόρων της οικονομικής βοήθειας, επισημαίνοντας την έντονη ανισοκατανομή που χαρακτήρισε την χορήγηση των βιομηχανικών δανείων που δόθηκαν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ, όπου το 60% των συνολικών πόρων κατευθύνθηκε σε 7 μόνο βιομηχανίες, ενισχύοντας με αυτό τον τρόπο τις μονοπωλιακές διαμόρφωσης των παραγωγικών δομών της οικονομίας, ενώ παράλληλα έθιξε και το ζήτημα της αδιαφάνειας και της διαφθοράς που επικράτησε στη διαχείριση των πόρων της αμερικανικής βοήθειας. [Βαρβαρέσος 2002 (1952):358-359].

4.7.4. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

Η Έκθεση Βαρβαρέσου συντάχθηκε και είδε το φως της δημοσιότητας στα τέλη του '51 όταν οι αντιλήψεις, οι προσδοκίες, οι θεωρητικές προσεγγίσεις, αλλά και τα οικονομικά δεδομένα, αναφορικά με τις αναπτυξιακές δυνατότητες και στοχεύσεις της Ελλάδας είχαν διαφοροποιηθεί και αναθεωρηθεί άρδην συγκριτικά με τις αντίστοιχες προπολεμικές τους εκφράσεις. Η αναγκαιότητα, αλλά και η δυνατότητα της εκβιομηχάνισης, αποτελεί κοινό τόπο στις προτάσεις και τις προγραμματικές θέσεις όλων των πολιτικών παρατάξεων.

Η εκβιομηχάνιση, που κατά το Μεσοπόλεμο, και ιδιαίτερα μετά την διεθνή οικονομική κρίση, θεωρήθηκε από μερίδα της εγχώριας αστικής τάξης ως το μέσο για την επίτευξη της οικονομικής αυτάρκειας της χώρας, αποτέλεσε μία στόχευση που αφενός δεν συνιστούσε ένα μόνιμο και μακροπρόθεσμο στόχο της οικονομικής πολιτικής και αφετέρου εντασσόταν στο πλαίσιο μιας χρονικής συγκυρίας, επιχειρώντας να ικανοποιήσει τις ανάγκες που γεννούσε αυτή. Άλλωστε την περίοδο αυτή απουσίαζαν οι μελέτες που θα καταδείκνυαν το μέγεθος των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας και τις αναπτυξιακές δυνατότητες και προοπτικές που παρείχαν στη χώρα.

Οι έρευνες και οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν από ξένους εμπειρογνώμονες κατά τη διάρκεια του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, οι ανάλογες προσπάθειες που καταβλήθηκαν από ομάδα μηχανικών της Ε.Τ.Ε. με επικεφαλής του Ραυτόπουλο και Κουκουβέλη κατά την κατοχή και κατά τα πρώτα χρόνια της απελευθέρωσης, οι μελέτες που εκπονήθηκαν από την ομάδα του μηχανικού Δοξιάδη την πρώτη μεταπολεμική

περίοδο για λογαριασμό του Ο.Α., όπως και οι εκθέσεις των αμερικανικών αποστολών ανέδειξαν τον πλούτο των φυσικών πόρων της χώρας και ιδιαίτερα την υψηλή διαθεσιμότητα των πόρων που η αξιοποίησή τους θα δημιουργούσε τους όρους για την ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας στη χώρα, όπως ήταν οι υδατοπτώσεις και τα κοιτάσματα λιγνίτη που η εκμετάλλευσή τους θα παρείχε το απαιτούμενο ενεργειακό δυναμικό και τα μεταλλεύματα, τα οποία θα αποτελούσαν την πρώτη ύλη για την κατασκευή τελικών ή ενδιάμεσων προϊόντων για μια σειρά βασικών βιομηχανιών που θα έθεταν σε κίνηση την διαδικασία εκβιομηχάνισης.

Η σύγκλιση που εκδηλωνόταν μεταπολεμικά στο σύνολο του πολιτικού φάσματος αναφορικά με την αναγκαιότητα, αλλά και τη δυνατότητα, εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας στοιχειοθετούσε μια επιφανειακή συμφωνία ως προς την μορφή της αναπτυξιακής στόχευσης όχι όμως και ως προς το περιεχόμενο και τις προϋποθέσεις της. Η έκθεση Βαρβαρέσου μέσα σε αυτό το κλίμα σε ευρεία σύγκρουση με τις κρατούσες απόψεις και επιχειρεί να διαλύσει την επίπλαστη και εύθραυστη ομοφωνία που παρουσιάζεται στο ζήτημα του αναπτυξιακού προσανατολισμού της χώρας.

Η επιχειρηματολογία του Βαρβαρέσου στόχευε στο να καταδείξει όχι μόνο τις αναγκαίες προϋποθέσεις της επιτυχούς υλοποίησης του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης που απουσίαζαν τη δεδομένη χρονική περίοδο, όπως ήταν η νομισματική σταθερότητα, αλλά και τις εγγενή αδυναμίες του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού να υποστηρίξει την προσπάθεια για ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας. Η έλλειψη ανθρώπινου δυναμικού επιχειρηματικού και εργατικού κατάλληλου για τέτοιου είδους αναπτυξιακά εγχειρήματα, η ανεπαρκής και διεφθαρμένη δημόσια διοίκηση και η καθυστέρηση του αγροτικού τομέα, λόγω του άγονου εδάφους της χώρας που δεν ευνοούσε την καλλιέργεια ενός μικρού αριθμού προϊόντων, με αποτέλεσμα να είναι χαμηλή η εγχώρια ζήτηση για βιομηχανικά αγαθά, αλλά και οι πρώτες ύλες για τη βιομηχανία να τελούν υπό καθεστώς σπανίας εξαιτίας των ανεπαρκών φυσικών πόρων της χώρας, συνιστούσαν τους βασικότερους λόγους που η ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας, κατά τον Βαρβαρέσο δεν ήταν εφικτή.

Είναι εμφανές ότι αυτή η τοποθέτηση το Βαρβαρέσου περί σπανίας των φυσικών πόρων της χώρας δεν ανταποκρινόταν στην μεταπολεμική ελληνική πραγματικότητα και έλυne την προέλευσή της στα πολεμικά ερμηνευτικά σχήματα που επιχειρούσαν να αιτιολογήσουν την αναπτυξιακή υστέρηση της χώρας.

Η μονοπωλιακή διάρθρωση της ελληνικής αγοράς και ο δραστηρικός περιορισμός της αμερικάνικης βοήθειας συγκροτούσαν δύο επιπρόσθετους λόγους της πεσιμιστικής προσέγγισης που αποτυπωνόταν στην έκθεση Βαρβαρέσου για τους οποίους κρινόταν ως ατελέσφορη η προσπάθεια ταχείας εκβιομηχάνισης.

Θεμελιώδης όμως άξονας γύρω από τον οποίο αρθρώνεται η επιχειρηματολογία του Βαρβαρέσου και προσδιορίζει το περιεχόμενο των προτάσεών του είναι η στόχευση της όσον το δυνατόν πιο άμεσης βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου των πλατιών εργατικών στρωμάτων. Υπό το πρίσμα αυτό ο Βαρβαρέσος απορρίπτει την ανάπτυξη, μέσω της διαδικασίας ταχείας εκβιομηχάνισης, και προτάσσει για την άνοδο του βιοτικού επιπέδου της μεγάλης μάζας του πληθυσμού, την απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού και την άμεση αύξηση του εθνικού εισοδήματος την ανάπτυξη του αγροτικού τομέα, μέσω των απαραίτητων τεχνικών έργων, την ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας και της «ελαφριάς» βιομηχανίας ήτοι βιομηχανιών που παράγουν αγαθά ευρείας κατανάλωσης και η λειτουργία τους δεν απαιτεί τη χρήση μεγάλων μηχανολογικών εγκαταστάσεων, ενώ το μέγεθος των μονάδων θα πρέπει να είναι μικρό, ώστε να λειτουργούν πολλές και αναγκαστικές επιχειρήσεις για την αποφυγή διαμόρφωση μονοπωλιακών συνθηκών.

Ο Βαρβαρέσος δεν ήταν αρνητικά στο ενδεχόμενο της εκβιομηχάνισης, αλλά θεωρούσε ότι αυτό θα έπρεπε να γίνει σε βάθος χρόνου και αφού αρθούν οι παράγοντες που καθιστούσαν την προοπτική της ταχείας εκβιομηχάνισης προβληματική και αλυσιτελή. Στους παράγοντες αυτούς προσέθετε και τις ανύπαρκτες ή πλημμελείς τεχνοοικονομικές μελέτες που θα διερευνούσαν την σκοπιμότητα, τη βιωσιμότητα και την αποδοτικότητα των τεχνικών έργων και των βιομηχανικών επενδύσεων που απαιτούνταν για την υλοποίηση του προγράμματος εκβιομηχάνισης.

Προκύπτει συνεπώς ότι ο Βαρβαρέσος δεν αντιμετώπιζε το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδας βασικά ως μία διαδικασία κεφαλαιακή συσσώρευση, αλλά πρωτίστως ως ανάγκη αναβάθμισης του βιοτικού επιπέδου της μεγάλης πλειονότητας του πληθυσμού, στοιχειοθεσία που δεν εντασσόταν στον κύκλο των προτεραιοτήτων της αναπτυξιακής πρότασης που διατύπωσε ο Ξενοφών Ζολώτας.

Η Έκθεση Βαρβαρέσου αποτέλεσε αντικείμενο σφοδρής κριτικής, καθώς επιχειρούσε να καταρρίψει το μεταπολεμικό αναπτυξιακό όραμα, όπως αυτό είχε ως προς τα εξωτερικά του χαρακτηριστικά, σχηματοποιηθεί τόσο από τις αστικές κοινωνικές δυνάμεις όσο και από την ελληνική Αριστερά. Η Αριστερά θα θεωρήσει την έκθεση ως μία αντιδραστική πρόταση που εκφέρεται από ένα εκπρόσωπο του ελληνικού αστισμού και στην καλύτερη περίπτωση την δριμεία κριτική που ασκείται στην έκθεση από την εγχώρια αστική διανόηση ως μία ενδοιαστική αντιπαράθεση. Ο αναπτυξιακός αναπροσανατολισμός και η αποφυγή της άμεσης εκβιομηχάνισης που συνιστούν τον πυρήνα της επιχειρηματολογίας της έκθεσης Βαρβαρέσου εκλαμβάνοντας από την Αριστερά ως ένας ένοχος συμβιβασμός των συμφερόντων του ελληνικού αστισμού της σταθεροποίησης της ελληνικής οικονομίας σε χαμηλότερα επίπεδα ισορροπίας από αυτά που υπόσχονταν οι θιασώτες της εκβιομηχάνισης.

Από την άλλη, η μερίδα της εγχώριας, αστικής τάξης που υποστήριζε την προοπτική της άμεσης, κυρίως γιατί αυτός ο αναπτυξιακός προσανατολισμός γεννούσε προσδοκίες για την συνέχιση μιας πολιτικής γενναιόδωρος οικονομικής βοήθειας των Η.Π.Α προς την Ελλάδα εξέλιξη που θα δημιουργούσε δυνατότητες για την ελληνική επιχειρηματική τάξη διεύρυνσης της οικονομικής της ισχύς και κατ' επέκταση παγίωση της κοινωνικοπολιτικής της κυριαρχίας. Οι προσδοκίες για εισροή σημαντικών πόρων από την υιοθέτηση μιας αναπτυξιακής στρατηγικής που θα βασίζονταν στην εκβιομηχάνιση, καλλιεργούσε το έδαφος για την σφυρηλάτηση μιας επιφαινόμενης συναίνεσης του πολιτικού προσωπικού αναφορικά με τον μεταπολεμικό αναπτυξιακό προσανατολισμός της χώρας, στην πραγματικότητα όμως οι αποκλίσεις στις προσεγγίσεις που εκφράζονταν για τα μέσα, τους τρόπους το χαρακτήρα και τις στοχεύσεις της ανάπτυξης μέσω της εκβιομηχάνισης, ήταν τεράστιες και δεν επιδέχονταν συμβιβασμούς. Άλλωστε προκαλεί, αν μη τι άλλο, σοβαρά ερωτηματικά η υιοθέτηση μιας αναπτυξιακής στρατηγικής για την αξιοπιστία και την σκοπιμότητά της. Η επίκληση της βιομηχανικής ανάπτυξης από τους εκπροσώπους του ελληνικού αστισμού δεν αποτελούσε στην πραγματικότητα παρά μια κίνηση πολιτικού τακτισμού, χωρίς ουσιαστικό κοινωνικό περιεχόμενο, που αποσκοπούσε στην εδραίωση του αστικού καθεστώτος και την αποφυγή άσκησης κριτικής εναντίον της για τις παθογένειες, και τις υστερήσεις που αναπαρήγαγαν οι επιχειρηματικές της πρακτικές, επιδιώκοντας ταυτόχρονα την μετακύλιση των ευθυνών της σε παράγοντες που βρίσκονταν εκτός του εγχωρίου συσχετισμού δυνάμεων. Βασισμένη στην εκβιομηχάνιση με δεδομένη την δεδηλωμένη απροθυμία των Η.Π.Α., μέσω κυρίως των εκθέσεων των αμερικανικών οικονομικών αποστολών στην Ελλάδα, να στηρίζουν οικονομικά το εγχείρημα της εκβιομηχάνισης.

Η Έκθεση Βαρβαρέσου ήρθε να αποδημήσει το όραμα της βιομηχανικής ανάπτυξης που εξέφραζε το κυρίαρχο τμήμα του εγχωρίου αστικού χώρου, προκαλώντας

αμηχανία και έντονες αντιδράσεις στην αστική διανοήση και στους πολιτικούς και επιστημονικούς κύκλους του ελληνικού αστισμού. Η τύχη της έκθεσης Βαρβαρέσου, λαμβάνοντας υπόψη τη χρονική συγκυρία και το κοινωνικοοικονομικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώθηκε, δεν θα μπορούσε να είναι άλλη από αυτή που υπήρξε άσκηση δριμύτατης και αποσπασματικής κριτικής, και η απόρριψή της από τους φορείς διαμόρφωσαν και άσκηση της αναπτυξιακής πολιτικής.

4.7.5. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΖΟΛΩΤΑ ΣΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΥ

Ξεχωριστό ενδιαφέρον και ιδιαίτερη σημασία κατέχει, ανάμεσα στις άλλες, η κριτική που ασκείται στην έκθεση Βαρβαρέσου από τον Ξενοφώντα Ζολώτα καθώς ο τελευταίος υπήρξε αφενός ο βασικότερος εκφραστής της αναπτυξιακής στρατηγικής της άμεσης εκβιομηχάνισης από το χώρο της εγχώριας αστικής διανοήσης και αφετέρου γιατί οι δημόσιες θέσεις που κατέλαβε του παρείχαν τη δυνατότητα να ασκήσει επί μακρά σειρά ετών καθοριστικότατο ρόλο στη χάραξη και την εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής της χώρας, με εξαιρετικό διευρυμένο μάλιστα εύρος αρμοδιοτήτων.

Ο Ζολώτας διασαφηνίζει εξ' αρχής ότι η κριτική του, που ασκήθηκε μέσα από τις στήλες του περιοδικού τη θεώρηση Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών, στο τμήμα της έκθεσης που άπτεται του ζητήματος της οικονομικής ανάπτυξης. Η κριτική του έχει ως αφετηρία τις διαπιστώσεις στις οποίες προβαίνει ο Βαρβαρέσος για τα περιορισμένα αναπτυξιακά αποτελέσματα που είχε η γενναία οικονομική βοήθεια που παρείχαν. Οι Η.Π.Α προς την Ελλάδα. Ο Ζολώτας αποδίδει τα περιορισμένα οφέλη που είχε για την Ελλάδα η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ στη διεξαγωγή του Εμφυλίου Πολέμου και στις πολιτικές ανωμαλίες που προκάλεσε αυτός στην αναποφασιστικότητα των ελληνικών κυβερνήσεων να συμπίεσουν τις καταναλωτικές δαπάνες και να προωθήσουν τις παραγωγικές επενδύσεις και στην ανορθολογική κατανομή των πόρων της οικονομικής βοήθειας, κατανομή που έθεσε στο περιθώριο την υλοποίηση των μεγάλων ενεργειακών, αρδευτικών και βιομηχανικών έργων. Κατά τον Ζολώτα η έκθεση Βαρβαρέσου δεν επισημαίνει τις αστοχίες και τις παραλείψεις στην εκτέλεση του προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης της χώρας και περιορίζει στο ελάχιστο τις παραγωγικές επενδύσεις που πρέπει να γίνουν, ενώ η κατανομή των πόρων που προτείνει πραγματοποιείται χωρίς ορθή οικονομική αξιολόγηση (Ζολώτας 1952β:3-4).

Ο περιορισμός των επενδύσεων σε δολάρια και η ανορθόδοξη, από άποψη οικονομικής απόδοσης, κατανομή τους που προτείνει ο Βαρβαρέσος συνιστούν για τον Ζολώτα την ουσιαστική ματαιώση του προγράμματος οικονομικής ανάπτυξης που θα στηρίζεται στην εκβιομηχάνιση, γεγονός που θα είχε, σύμφωνα με τον Ζολώτα, αρνητικές συνέπειες για την απασχόληση, το εθνικό εισόδημα, το βιοτικό επίπεδο και το ισοζύγιο πληρωμών της χώρας (Ζολώτας 1952β:4-6).

Ο Ζολώτας προκειμένου να υποστηρίξει την επιχειρηματολογία του για την αναγκαιότητα και την δυνατότητα, από πλευράς χρηματοδότησης των επενδύσεων, υλοποίηση του προγράμματος βιομηχανικής ανάπτυξης επικαλείται τις μελέτες διεθνών οργανισμών, και ιδιαίτερα του F.A.O, για το εφικτό της εκβιομηχάνισης της χώρας, όπως επίσης και την δυνατότητα συνέχισης της παρεχόμενης οικονομικής βοήθειας, βάσει των δηλώσεων που πραγματοποίησαν αρμόδια στελέχη του Ο.Η.Ε και της Παγκόσμιας Τράπεζας. Ο ίδιος μάλιστα αισιοδοξεί ότι η οικονομική βοήθεια από τις Η.Π.Α θα συνεχιστεί τα επόμενα έτη με τους ίδιους ρυθμούς, σε αντίθεση με τον Βαρβαρέσο που εκτιμούσε ότι οι Η.Π.Α θα προέβαιναν σε δραστικό περιορισμό της οικονομικής βοήθειας, και η Ελλάδα θα πρέπει να βασιστεί στους πόρους της βοήθειας, και όχι στη

σύναψη δανείων, για να πραγματοποιήσει τις επενδύσεις που απαιτούνταν για την εφαρμογή του προγράμματος βιομηχανικής ανάπτυξης (Ζολώτας 1952 : 7-9).

Η αποδυνάμωση της επιχειρηματολογίας Βαρβαρέσου περί της σκοπιμότητα ανάπτυξης του αγροτικού τομέα, επιδιώκεται από τον Ζολώτα, με την επίκληση της έκθεσης του κλιμακίου του F.A.O που επισκέφθηκε την Ελλάδα το περιεχόμενο της οποίας ήταν επεξεργασία και η διατύπωση προτάσεων για την προαγωγή της ελληνικής γεωργίας.. Τα πορίσματα στα οποία καταλήγει η έκθεση της αποστολής F.A.O, και τα οποία επικαλείται ο Ζολώτας προκειμένου να αποδημήσει τις συστάσεις της έκθεσης Βαρβαρέσου, είναι ότι ακόμα και αν γίνουν αποδεκτές οι πιο αισιόδοξες προβλέψεις για επίτευξη ταχείας προόδου στις καλλιεργητές μεθόδους και αρδευτικά συστήματα η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα δεν θα επαρκεί για να προσφέρει αποδοτική εργασία και ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο για σημαντικό τμήμα του πληθυσμού, ενώ με την εισαγωγή βελτιωμένου και πιο αποδοτικού παραγωγικού εξοπλισμού θα μειωθούν οι απαιτήσεις χρησιμοποίησης εργατικού δυναμικού στη γεωργική παραγωγή και αυτή η εξέλιξη θα δώσει ώθηση στο πλεονάζον εργατικό δυναμικό της υπαίθρου να αναζητήσει ευκαιρίες απασχόλησης στα αστικά κέντρα και ειδικότερα στο χώρο της βιομηχανίας κάτι που θα είχε ως αποτέλεσμα να μειωθεί αισθητά το ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού που θα απασχολείται στον αγροτικό τομέα. Στο ίδιο πλαίσιο συμπερασμάτων η έκθεση της αποστολής F.A.O συνιστούσε την υιοθέτηση μακροπρόθεσμη βάση της στρατηγικής της βιομηχανικής ανάπτυξης και τον περιορισμό της συμμετοχής του γεωργικού τομέα στο σχηματισμό του εθνικού προϊόντος (Ζολώτας 1952:18-19).

Ο Ζολώτας επισημαίνει ότι οι τοποθετήσεις του διαχρονικά ήταν ευθυγραμμισμένες με την προοπτική της ανάπτυξης της χώρας που θα βασιζόταν στην εκβιομηχάνιση της χώρας μέσω της αξιοποίησης των εγχώριων φυσικών πόρων, και κάνει ιδιαίτερη αναφορά στην προσωπική συμμετοχή του στη σύνταξη του υπομνήματος του τριετούς προγράμματος 1950-1955 που εκπονήθηκε από το υπουργείο Συντονισμού και το οποίο κινούνταν στις ίδιες κατευθύνσεις στις οποίες κινούνταν και οι εκτιμήσεις του ίδιου του Ζολώτα, όσον αφορά την αναγκαιότητα και τη δυνατότητα της χώρας να κινηθεί στο δρόμο της βιομηχανικής ανάπτυξης. Υπογραμμίζει επίσης ότι οι προτάσεις της έκθεσης Βαρβαρέσου βρίσκονται στον αντίποδα του συνόλου των αντίστοιχων προτάσεων και εισηγήσεων που έχουν διατυπωθεί από έλληνες και ξένους ειδικούς πάνω στο ζήτημα της αναπτυξιακής οδού που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η χώρα (Ζολώτας 1952:19-20).

Ιδιαίτερη μνεία όμως γίνεται από τον Ζολώτα στις επιπτώσεις των αναπτυξιακών προτάσεων του Βαρβαρέσου στο ισοζύγιο πληρωμών της χώρας. Κατά τον Ζολώτα η έκθεση Βαρβαρέσου δεν λαμβάνει υπόψη τη μείωση των εισαγωγών που θα μπορούσε να προέλθει από την ενεργειακή και βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας και θέτει όλο το βάρος για τη μείωση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών στην αύξηση των εξαγωγών των αγροτικών προϊόντων που θα προέλθει από τη μείωση του κόστους παραγωγής τους, μείωση που ο Ζολώτας αμφισβητεί ότι μπορεί να επιτευχθεί με δεδομένη την αύξηση του πληθυσμού που θα απασχολείται στην αγροτική παραγωγή, όπως προτείνει ο Βαρβαρέσος στοιχείο που θα επιβαρύνει το κόστος παραγωγής των αγροτικών προϊόντων. Επιπλέον ο Ζολώτας το εκτιμά ότι οι τιμές των βασικών εξαγωγίμων ελληνικών προϊόντων όπως η σταφίδα, ο καπνός και το ελαιόλαδο, δεν θα βελτιωθούν, καθώς θα αντιμετωπίσουν τον οξύ διεθνή ανταγωνισμό, αδυνατώντας να ενισχύσουν τις συναλλαγματικές εισροές της χώρας κατ' ουσία οι εκτιμήσεις Βαρβαρέσου δεν προβλέπουν καμία σημαντική αναδιάρθρωση της προπολεμικής οικονομικής δομής της χώρας και των μεταβολών που έχουν επέλθει στις διεθνές οικονομικό περιβάλλον μεταπολεμικά με αποτέλεσμα να οδηγείται σε εσφαλμένα συμπεράσματα για τις κατευθύνσεις που θα πρέπει να ακολουθήσει η μεταπολεμική

οικονομική ανάπτυξη της Ελλάδας και για την διάρθρωση του μεταπολεμικού ισοζυγίου πληρωμών της χώρας (Ζολώτας 1952:21-22).

Οι προτάσεις Ζολώτα για το δέον γενέσθαι, που σε ορισμένα σημεία τους συμπίπτουν με τις διαπιστώσεις Βαρβαρέσου, αφορούν την αναδιοργάνωση και ανασυγκρότηση του κρατικού μηχανισμού ώστε να είναι σε θέση να φέρει εις πέρας το έργο της ανασυγκρότησης, την αλλαγή της παθογενούς συμπεριφοράς του ιδιωτικού κεφαλαίου που επιδίδονταν σε μη παραγωγικές επενδύσεις και στη φυγάδευση κεφαλαίων στο εξωτερικό, τη δημοσιονομική πειθάρχηση του κράτους και την αποφυγή λήψης αλλοπρόσαλλων και αντιφατικών μέτρων, προκειμένου να δημιουργηθούν όροι οικονομικής σταθερότητας και η ανάγκη για επίδειξη αποφασιστικότητας από πλευράς πολιτικής ηγεσίας για την εφαρμογή πολιτικής μείωσης της κατανάλωσης και διοχέτευσης των περιορισμένων διαθέσιμων πόρων σε παραγωγικές επενδύσεις (Ζολώτας 1952:22-23).

Καταλυτικά ο Ζολώτας εκφράζει την αισιοδοξία του ότι η αμερικανική οικονομική βοήθεια θα συνεχιστεί με προϋπόθεση ότι η οικονομική πολιτική θα προσαρμοστεί σύμφωνα με τις υποδείξεις του και θα επιδιώξει με συνέπεια την οικονομική της ανόρθωση μέσω των παραγωγικών επενδύσεων με γνώμονα την εκβιομηχάνιση της χώρας (Ζολώτας 1952:23).

4.8. Η ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ ΚΑΙ Η ΑΠΑΡΧΗ ΤΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗΣ

Το σταθεροποιητικό πρόγραμμα που εφαρμόστηκε στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του '50, μέσω της λήψης μέτρων που προέβλεπαν δημοσιονομική συστολή και πιστωτική συρρίκνωση, οδήγησε στο να παραμείνει κατά το 1952 σχεδόν αμετάβλητο το γενικό επίπεδο τιμών. Αυτή η ανάσχεση των πληθωριστικών πιέσεων δεν σηματοδοτούσε την οριστική αποκατάσταση της νομισματικής ισορροπίας καθώς τα αίτια των έντονων πληθωριστικών πιέσεων ήταν δομικού χαρακτήρα και δεν οφείλονται σε συγκυριακές ανισορροπίες της οικονομικής δραστηριότητας. Σαφής ένδειξη αυτού του γεγονότος αποτελούσε η ενδημική δυσπιστία απέναντι στη δραχμή που δεν επέτρεπε στις ιδιωτικές αποταμιεύσεις να συγκεντρωθούν στις τράπεζες. Οι τοποθετήσεις των χρηματικών πλεονασμάτων κοινού στρέφονταν κυρίως στον αποθησαυρισμό χρυσών λιρών στην αγορά συναλλάγματος στην απόκτηση αγαθών και στην αποθεματοποίησή τους με σκοπό την τεχνητή ύψωση της τιμής τους και την πώλησή τους σε πολύ υψηλές τιμές και στην αγορά ακινήτων και την κατασκευή οικοδόμων.

Η ακολουθούμενη όμως αυτή τακτική από μέρους του κοινού κατέτεινε στη χρηματοδότηση των παραγωγικών δραστηριοτήτων από κεφάλαια της Τ.τ.Ε, που σε συνδυασμό με την κάλυψη των δημοσιονομικών αναγκών σε μεγάλο βαθμό από το εκδοτικό προνόμιο, ενέτεινε τις πληθωριστικές πιέσεις που προκαλούνταν από τη διεύρυνση της νομισματικής κυκλοφορίας ως απόρροια της προσφυγής στο εκδοτικό προνόμιο για την παροχή ρευστότητας προς τον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα.

Ένα ακόμα δεδομένο που προβληματίζε έντονα τις νομισματικές αρχές ήταν η έντονη ελλειμματικότητα που εμφάνιζε το ισοζύγιο πληρωμών, τα ελλείμματα του οποίου καλύπτονται από τη χορήγηση της αμερικανικής βοήθειας. Η δραστική περικοπή όμως της αμερικανικής βοήθειας που θεωρούνταν ως βέβαιη εξέλιξη που επιβεβαιωνόταν και από τις εκτιμήσεις της Έκθεσης Βαρβαρέσου σχετικά με τις μελλοντικές εισροές της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα, έθετε σε κατάσταση δραματικής επισφάλειας τη διατήρηση της ισορροπίας στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών προκαλώντας σοβαρές ανησυχίες στη διοίκηση της Τ.τ.Ε. για τις επιπτώσεις

που θα επέφερε στη νομισματική σταθερότητα η αδυναμία κάλυψης των ελλειμμάτων του ισοζυγίου πληρωμών.

Επιπροσθέτως ο ταχύς ρυθμός ανόδου των τιμών στο εσωτερικό της χώρας, που δεν ήταν δυνατόν να ακολουθείται από αντίστοιχες αναπροσαρμογές των τιμών του συναλλάγματος διαμόρφωνε μια μόνιμη κατάσταση ανισορροπίας των αγοραστικών δυνάμεων ανάμεσα στη δραχμή και τα ξένα νομίσματα. Οι υποτιμήσεις της δραχμής πραγματοποιούνταν με χρονική υστέρηση προκειμένου να δημιουργηθεί ένας ανασχετικός παράγοντας στις πρόσθετες υψωτικές επιδράσεις από την ανατίμηση των ξένων νομισμάτων στο εσωτερικό επίπεδο τιμών και στο κόστος διαβίωσης.

Στις αρχές του '53 οι επίσημες τιμές συναλλάγματος εμφάνιζαν υπερτιμημένη την εξωτερική αξία της δραχμής. Αυτό σήμαινε ότι η διατήρηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής σε τεχνητά χαμηλό επίπεδο προσέθετε σοβαρές δυσχέρειες στο παραδοσιακά ελλειμματικό ισοζύγιο πληρωμών, καθώς προκαλούσε μεγάλες δυσκολίες στις εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας, που αφορούσαν κυρίως ορισμένα αγροτικά προϊόντα και ταυτόχρονα αποθάρρυνε την εισροή άδηλων πόρων και κεφαλαίων στην χώρα. Παράλληλα η υπερτιμημένη δραχμή ενίσχυε την ήδη ισχυρή τάση για εισαγωγές σε έκταση που δεν επέτρεπαν οι περιορισμένοι συναλλαγματικοί πόροι της χώρας.

Τα μέτρα που λαμβάνονταν για τη βελτίωση της εικόνας στο ισοζύγιο πληρωμών αποδείχτηκαν ατελέσφορα και αποσπασματικά, καθώς διαμόρφωναν ουσιαστικά ένα καθεστώς πολλαπλών τιμών συναλλάγματος επιτείνοντας την αβεβαιότητα και τη σύγχυση στη διεξαγωγή των συναλλαγών. Μέτρα όπως η επιδότηση των εξαγωγών και η επιβολή εισφορών στις εισαγωγές επέφεραν μια διττή επιβάρυνση στο κοινωνικό σύνολο με ετεροβαρείς επιπτώσεις για τα διάφορα εισοδηματικά στρώματα, αφενός γιατί οι εξαγωγικές επιδοτήσεις απορροφούσαν πόρους από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενώ δημιούργησαν και ένα επαχθέστερο φορολογικό περιβάλλον, και αφετέρου διότι το βάρος από τις εισφορές που κατέβαλαν οι εισαγωγείς το μετακυλούσαν στις τιμές των αγαθών. Συν τοις άλλης η υπερτιμημένη δραχμή στην πράξη λειτουργούσε στην κατεύθυνση της αποκόμισης υψηλών κερδών από τους εισαγωγείς, οι οποίοι εκμεταλλευόμενοι την αναιμική εγχώρια παραγωγή διέθεταν τα προϊόντα τους σε υψηλές τιμές επωφελούμενοι ταυτόχρονα από το ότι ήταν σε θέση να προμηθεύονται τα εισαγόμενα προϊόντα σε σχετικά χαμηλές τιμές λόγω της χαμηλής τιμής του συναλλάγματος (Τ.τ.Ε 1978:389).

Παράλληλα τα υψηλά κέρδη που πραγματοποιούσαν οι εισαγωγείς διέφευγαν σε μεγάλη έκταση από τη φορολογία, στερώντας τα δημόσια ταμεία από πολύ σημαντικές εισροές, κάτι που σε αντίθεση περίπτωση θα αντιστάθμιζε τις απώλειες που προέκυπταν από τη δραχμοποίηση της αμερικάνικης βοήθειας εξαιτίας της υπερτιμημένης δραχμής. Το γεγονός αυτό περιόριζε ακόμη περισσότερο την αποπληθωριστική επίδραση που ασκούσε στην οικονομία το δραχμικό πλεόνασμα που δημιουργούνταν από την πώληση των εισαγωγών της αμερικάνικης βοήθειας. Τα αφορολόγητα κέρδη που προέκυπταν από αυτή τη διαδικασία ευνοούσαν μία συνεχή πληθωριστική αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος (Γουδή 1953:15).

Στις αρχές του 1953 ήταν πλέον φανερό ότι από τις υπάρχουσες συναλλαγματικές ισοτιμίες και με τις διαμορφωμένες συνθήκες παραγωγικού κόστους και εισοδημάτων η χώρα είχε εξαντλήσει τα, ούτως ή άλλως περιορισμένα περιθώρια των εξαγωγικών της δυνατοτήτων. Εξάλλου ο χρόνος κρίνονταν ως κατάλληλος για την υποτίμηση της δραχμής και από πλευράς οικονομικής συγκυρίας, καθώς είχε προηγηθεί και η άσκηση έντονης αντιπληθωριστικής πολιτικής καθόλη τη προηγούμενη διετία, δεδομένο που θεωρήθηκε ότι εξασφάλιζε σε μεγάλο βαθμό τις προϋποθέσεις για να καταστεί αποτελεσματική η υποτίμηση του νομίσματος (Τ.τ.Ε 1978:390).

Στις 9 Απριλίου 1953 η κυβέρνηση Παπάγου ύστερα από σχετική εισήγηση του υπουργού Συντονισμού Σπύρου Μαρκεζίνη και με τη σύμφωνη γνώμη της Νομισματικής Επιτροπής και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου υποτίμησε τη δραχμή κατά 50% έναντι του αμερικανικού δολλαρίου και των άλλων ξένων νομισμάτων των χωρών που συμμετείχαν στο Δ.Ν.Τ. Η ισοτιμία του δολλαρίου αυξήθηκε από τις 15.000 στις 30.000 δραχμές υπερτιμώντας την ισοτιμία του έναντι της δραχμής κατά 100%. Τον επόμενο χρόνο περικόπηκαν και τα τρία μηδενικά με σαφή πρόθεση να αντιμετωπισθεί και σε συμβολικό επίπεδο η πληθωριστική ψυχολογία.

Η υποτίμηση προκάλεσε αντιδράσεις που ήταν αναπόφευκτα οξύτερες λόγω της έκτασης που έλαβε η αναπροσαρμογή της αξίας της δραχμής, ενώ η Γ.Σ.Ε.Ε προχώρησε στην πραγματοποίηση μεγάλης απεργιακής κινητοποίησης με πενιχρά, όμως αποτελέσματα, γεγονός που ερμηνεύεται και από τις πολιτικές συνθήκες της εποχής. Η υποτίμηση ενθάρρυνε κατά άλλους την αναθέρμανση του πληθωρισμού και ενίσχυε τα κερδοσκοπικά φαινόμενα. Πολιτικοί που προέρχονταν από το κεντρικό χώρο, όπως ο Σοφοκλής Βενιζέλος υποστήριζαν ότι από τη συναλλαγματική αναπροσαρμογή επωφελήθηκαν οι μεγάλοι οφειλέτες παγωμένων πιστώσεων, οι οποίοι θα αποπλήρωναν τα χρέη τους με το ήμισυ των λιρών τις οποίες είχαν αποθησαυρίσει κατά το μεσοδιάστημα και τις οποίες είχαν αποκτήσει με τους δανειακούς πόρους που είχαν λάβει στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ ή από τις πιστώσεις που τους είχαν χορηγηθεί από την Τ.τ.Ε (Καζάκος 2002:166).

Η δραστική υποτίμηση της δραχμής παρά την αιφνιδιαστική της εξαγγελία – που ήταν επιβεβλημένη από τη φύση του μέτρου – προϋπόθεση μιας βεβαιωμένης απόφασης. Τόσο οι γενικότερες οικονομικές συνθήκες που καθιστούσαν επιτακτική την αναπροσαρμογή της τιμής του συναλλάγματος όσο και οι εισηγήσεις προς αυτή τη κατεύθυνση που προέρχονταν από διάφορες πλευρές προοιωνίζαν αυτή την εξέλιξη. Οι σημαντικότερες από τις εισηγήσεις αυτές προέρχονταν από τον Κυριάκο Βαρβαρέσο και από τον Ξενοφώντα Ζολώτα. Ο πρώτος στην έκθεση που υπέβαλε στην κυβέρνηση Πλαστήρα αναφορικά με την αντιμετώπιση του ελληνικού οικονομικού προβλήματος είχε συμπεριλάβει σε ένα εμπιστευτικό τμήμα της απόψεις του σχετικά με την αναγκαιότητα και την έκταση της αναπροσαρμογής της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής. Ο Βαρβαρέσος πρότεινε την υποτίμηση της δραχμής κατά 40% και τη διαμόρφωση της ισοτιμίας της δραχμής προς το δολλάριο στις 25.000 δραχμές [Βαρβαρέσος 2002 (1952):388].

Στο συμπέρασμα ότι η ανατίμηση του συναλλάγματος ήταν αναγκαία είχε καταλήξει ένα χρόνο πριν την πραγματοποίηση της υποτίμησης μιας ομάδα οικονομολόγων που είχε μελετήσει το ζήτημα, επικεφαλής της οποίας ήταν ο Ξενοφών Ζολώτας και μέλη της υπήρξαν μεταξύ άλλων ο Δημήτρης Γαλάνης, η Μαρίνα Γουδή, ο Ιωάννης Κούλης και ο Πίνδαρος Χριστοδουλόπουλος. Η ομάδα αυτή των οικονομολόγων πρότεινε το εύρος της υποτίμησης της δραχμής να κυμανθεί ανάμεσα στο 30-40% κάτι που σήμαινε τον καθορισμό της συναλλαγματικής ισοτιμίας του δολλαρίου στις 21.000 με 25.000 δραχμές (Τ.τ.Ε 1978:392).

Η συναλλαγματική αναπροσαρμογή αποτέλεσε ενός γενικότερου αναπροσανατολισμού της οικονομικής πολιτικής με κατεύθυνση την αποκατάσταση ομαλών συνθηκών στην αγορά που θα λειτουργούσε με τις υγιείς δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης και υπό καθεστώς ελεύθερου ανταγωνισμού. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο ελήφθη η απόφαση για την απελευθέρωση του εισαγωγικού εμπορίου. Η απόφαση αυτή οδήγησε στην κατάργηση των κάθε είδους εισφορών στις εισαγωγές και στην άρση ή την απλοποίηση των γραφειοκρατικών διατυπώσεων και διαδικασιών που αφορούσαν τα εισαγόμενα προϊόντα. Η απελευθέρωση των εισαγωγών συνιστούσε μια

ριζική μεταρρύθμιση για την ελληνική οικονομία η λειτουργία της οποίας τελούσε υπό ένα καθεστώς ισχυρών ρυθμιστικών παρεμβάσεων (Τ.τ.Ε 1978:394).

Προκειμένου να αποφευχθούν άμεσες διαταρακτικές επιδράσεις από το μεγάλο εύρος της υποτίμησης και να διασφαλιστεί η επιτυχία της νομισματικής μεταρρύθμισης με τη βαθμιαία προσαρμογή της οικονομίας στις νέες συναλλαγματικές ισοτιμίες καθιερώθηκαν η παράλληλα και μια σειρά από μέτρα που σχετίζονταν με τον περιορισμό στις εξαγωγές ορισμένων αγαθών που αντιπροσώπευαν σημαντικό ποσοστό της εγχώριας κατανάλωσης (βαμβάκι, ρύζι, λάδι, σιτηρά) καθώς και με την επιδότηση ορισμένων εισαγόμενων τροφίμων και πρώτων υλών που είχαν ιδιαίτερη βαρύτητα στη διαμόρφωση του κόστους ζωής. Επιπλέον εισήχθησαν και μέτρα αυστηρού αγορανομικού ελέγχου και επαρκούς εφοδιασμού της αγοράς με βασικά καταναλωτικά είδη, ενώ ρευστοποιήθηκε μεγάλο μέρος από τα κρατικά αποθέματα εφοδίων σε τιμές χαμηλότερες από αυτές που αντιστοιχούσαν στη νέα συναλλαγματική ισοτιμία της δραχμής (Τ.τ.Ε 1978:394-395).

Ταυτόχρονα θεσπίστηκαν και μια σειρά ρυθμίσεων που συνδέονταν με την ακολουθούμενη πολιτική έναντι της χρυσής λίρας προκειμένου να διαμορφωθεί ένα ομαλό συναλλαγματικό καθεστώς στο σύνολό του. Οι διευθετήσεις αυτές προέβλεπαν την νομιμοποίηση των παράνομων συμβάσεων δανεισμού που είχαν συναφθεί μέχρι την υποτίμηση σε χρυσό ή σε δραχμές με ρήτρα χρυσού, με την αποπληρωμή όμως του χρέους σε δραχμές θα διακανονίζονταν με βάση την ισοτιμία δραχμής και χρυσής λίρας που ίσχυε πριν την υποτίμηση. Η διατήρηση όμως της απαγόρευσης των συναλλαγών σε χρυσό διατηρήθηκε και αναγνωρίστηκε ως νόμιμη η ρήτρα του δολαρίου η οποιοδήποτε άλλου ξένου νομίσματος στις δανειοδοτήσεις, ενώ για να αποφευχθεί ο αδικαιολόγητος πλουτισμός των εξαγωγών που είχαν πραγματοποιήσει εξαγωγές πριν την υποτίμηση αλλά η αξία τους θα διακανονιζόταν μετά τη συναλλαγματική αναπροσαρμογή ορίστηκε ότι τα κέρδη που προέκυπταν από την υπερτίμηση του συναλλάγματος θα περιέχονταν αυτόματα στην κατοχή του ελληνικού δημοσίου (Τ.τ.Ε.1978:395-397).

Οι ρυθμίσεις αυτές απέβλεπαν στο να δημιουργηθούν ομαλότερες συνθήκες στη διεξαγωγή των συναλλαγών και να μειωθεί το κόστος των συναλλαγών στη χρηματαγορά και ταυτόχρονα να προστατευθούν, στο μέτρο του δυνατού, οι οφειλέτες που θίγονταν από την υποτίμηση. Οι τιμές της χρυσής λίρας ακολούθησαν ομαλά την ανατίμηση του συναλλάγματος χωρίς να σημειωθεί κάποια σοβαρή αναταραχή στην αγορά. Η τιμή της χρυσής λίρας σταθεροποιήθηκε σε επίπεδο κατά 65% περίπου υψηλότερο σε σύγκριση με αυτό που κυμαινόταν πριν τη νομισματική μεταρρύθμιση (Τ.τ.Ε 1978:397).

Η συναλλαγματική αναπροσαρμογή του 1953 αποτέλεσε την απαρχή μίας περιόδου που χαρακτηρίστηκε από την νομισματική σταθερότητα της δραχμής και την επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης του Α.Ε.Π, οικονομικά επιτεύγματα όμως που δεν συνοδεύτηκαν από ουσιαστικές και βαθιές ποιοτικές διαφοροποιήσεις και μεταβολές των δομών παραγωγής και συσσώρευσης της ελληνικής οικονομίας με αποτέλεσμα να περιοριστούν σημαντικά σε μακροπρόθεσμη βάση τα οφέλη από τους υψηλούς ρυθμούς μεγέθυνσης που επιτεύχθηκαν μεταπολεμικά και να υπονομευτούν οι αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας και η κοινωνική της συνοχή.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑ, ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΕΜΠΛΟΚΗ

5.1. ΤΟ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΜΑΚΡΟ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η χάραξη και υλοποίηση της μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής, με τα περιεχόμενα και τις στοχεύσεις που τη συγκροτούσαν, υποστηριζόταν από ένα θεωρητικό πλαίσιο που συναποτελούνταν από μια δέσμη παραδοχών και αντιλήψεων που διέπνεαν την οικονομική σκέψη ενός κύκλου οικονομολόγων που σταδιακά μετά την κατοχή και τον Εμφύλιο Πόλεμο συνέθεσαν τον βασικό πυρήνα που στελέχωσε τους κύριους φορείς και όργανα άσκησης της μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής. Ηγετική φυσιογνωμία αυτής της ομάδας με ισχυρή θεωρητική επιρροή στους κύκλους των ελλήνων οικονομολόγων, αλλά και διεθνή απήχηση των απόψεών του σε θέματα που σχετίζονταν με την οργάνωση και λειτουργία του διεθνούς νομισματικού συστήματος, υπήρξε ο καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Ξενοφών Ζολώτας. Ο Ζολώτας αποτελούσε στην ουσία τον επικεφαλής, ενός πυρήνα ελλήνων οικονομολόγων, που υπήρξαν συνεργάτες του ή και φοιτητές του, οι οποίοι, προεξάρχοντος του ίδιου του Ζολώτα, επεξεργάζονταν και διαμόρφωναν τους κατευθυντήριους άξονες υλοποίησης των μακροοικονομικών επιλογών και στοχοθεσιών που προκρίθηκαν μεταπολεμικά.

Το περιεχόμενο και οι πολιτικές προώθησης των στοχεύσεων της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής σχηματοποιήθηκαν και προβλήθηκαν ως το αναπτυξιακό πρότυπο που θα έπρεπε να ακολουθήσει η ελληνική οικονομία επί τη βάση μελετών και εκθέσεων που εκπονήθηκαν και συντάχθηκαν από ομάδες και επιτροπές τεχνικών συμβούλων και εμπειρογνομόνων που απαρτίζονταν ως επί το πλείστον από έλληνες και γερμανούς επιστήμονες, οι οποίοι εργάζονταν είτε για λογαριασμό της Ε.Τ.Ε και της κυβέρνησης Μεταξά είτε για λογαριασμό μικτών επιχειρηματικών σχημάτων ελληνογερμανικών συμφερόντων. Οι μελέτες αυτές που αποτέλεσαν προϊόν των ερευνητικών προσπαθειών που πραγματοποιήθηκαν κατά τη διάρκεια της μεσοπολεμικής περιόδου, και ιδιαίτερα της περιόδου που ακολούθησε την πτώχευση του 1932, αξιοποιήθηκαν και εμπλουτίστηκαν από ανάλογες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν μεταπολεμικά τόσο από εγχώριους φορείς που συγκροτήθηκαν για να συμβάλλουν στην διαμόρφωση επεξεργασμένων προτάσεων και λύσεων που αφορούσαν την μεταπολεμική ανασυγκρότηση και ανάπτυξη της χώρας, όπως π.χ. ο Ο.Α, όσο και από τις ξένες οικονομικές αποστολές που δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα μεταπολεμικά και μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '50, στο πλαίσιο της παροχής οικονομικής βοήθειας από το νεοσύστατο Οργανισμό Ηνωμένων Εθνών, και κυρίως από την κυβέρνηση των Η.Π.Α. στο πλαίσιο της εφαρμογής του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ.

Οι εκθέσεις αυτών των οικονομικών αποστολών, όπου ανάμεσά τους περίοπτη θέση κατείχαν οι εκθέσεις της αποστολής Porter και του F.A.O, καθώς και οι εγχώριες μελέτες που εκπονήθηκαν πριν και μετά τον πόλεμο, επιχειρούσαν να προσδιορίσουν τις αναπτυξιακές προοπτικές της Ελλάδας και να προκρίνουν μια σειρά έργων που ήταν αναγκαία για την αναδιάρθρωση του παραγωγικού προτύπου της ελληνικής οικονομίας και την σταδιακή είσοδό της στον κύκλο των αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών. Παρά το γεγονός ότι οι εκθέσεις και οι μελέτες αυτές αποτύπωναν με σχετική σαφήνεια το είδος και το κόστος των έργων που θα έπρεπε να υλοποιηθούν, εντούτοις στο καίριο

ζήτημα της χρηματοδότησης που απαιτούνταν για την πραγματοποίηση αυτών των έργων διατυπώνονταν αποκλίνουσες απόψεις. Οι εκπρόσωποι των ξένων οικονομικών αποστολών και οι κεντρικές υπηρεσίες διαχείρισης των σχεδίων παροχής οικονομικής βοήθειας να απορρίπτουν την χρηματοδότηση των έργων αυτών, στο μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος τους, από τους πόρους των σχεδίων οικονομικής βοήθειας, σε αντίθεση με την πλειοψηφία των ελλήνων οικονομολόγων και του πολιτικού προσωπικού της χώρας που θεωρούσαν ότι το πρόγραμμα οικονομικής ανασυγκρότησης και ανάπτυξης της χώρας θα έπρεπε να χρηματοδοτηθεί από εξωτερικούς πόρους που θα προέρχονταν κατά βάση από την παροχή οικονομικής βοήθειας προς τη χώρα από το εξωτερικό, ως ανταμοιβή της Ελλάδας για την συμβολή της στη νίκη κατά των δυνάμεων του Άξονα, και κατά δεύτερο λόγο από εξωτερικά δάνεια που θα χορηγούνταν με ευνοϊκούς όρους. Ένθερμος υποστηρικτής αυτής της προσέγγισης υπήρξε ο Ξ. Ζολώτας, ο οποίος εμφανιζόταν μέσα από τις τοποθετήσεις που ανέπτυξε άκρως αισιόδοξος για την ευόδωση αυτής της προοπτικής.

Οι αντιλήψεις του Ζολώτα για το μέγεθος των διαθέσιμων εξωτερικών πόρων που θα μπορούσαν να χρηματοδοτήσουν την υλοποίηση των αναπτυξιακών έργων, και για την ανεπάρκεια χρησιμοποίησης γι' αυτό το σκοπό εσωτερικών πόρων, ή και την σκοπιμότητα αποφυγής χρησιμοποίησης εσωτερικών πόρων μέσω της φορολόγησης των κατοχικών και μετακατοχικών υπερκερδών που σχηματίστηκαν από κερδοσκοπικές δραστηριότητες και την ανάπτυξη της κατοχικής μαύρης αγοράς, έρχονταν σε ευθεία αντίθεση με τις απόψεις επί των ίδιων ζητημάτων που διατύπωσαν τόσο ο Κ. Βαρβαρέσος, οι προτάσεις του οποίου συνιστούσαν μια αποκλίνουσα θεώρηση στους κόλπους της ελληνικής αστικής οικονομικής διανοήσης αναφορικά με το αναπτυξιακό πρότυπο⁹ που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η ελληνική οικονομία, όσο και ο Δ. Μπάτσης που εξέφραζε τις απόψεις της ελληνικής αριστερής οικονομικής διανοήσης. Ωστόσο οι ιδέες και οι αντιλήψεις του Ζολώτα για την αναγκαιότητα της αλλαγής του αναπτυξιακού προτύπου της χώρας, αλλά κυρίως του τρόπου με τον οποίο θα επιτυγχανόνταν η αναδιάρθρωση της παραγωγικής δομής της ελληνικής οικονομίας απηχούσαν τις απόψεις της συντριπτικής πλειοψηφίας των αστικών κομμάτων και των ελλήνων οικονομολόγων που ενστερνίζονταν την αναγκαιότητα για ταχεία εκβιομηχάνιση της χώρας. Οι απόψεις Ζολώτα όμως αποτελούσαν μια προσωπική ερμηνεία, όχι απαλλαγμένη από σκοπιμότητες και παρανοήσεις, των επιδιώξεων που εξέφραζαν οι ξένες οικονομικές αποστολές, όπως αυτές διατυπώνονταν στις σχετικές του εκθέσεις, αναφορικά με το αναπτυξιακό μέλλον της ελληνικής οικονομίας.

Παράλληλα οι επιμέρους πολιτικές που θα έπρεπε να ακολουθήσουν οι ηγεσίες της χώρας μεταπολεμικά ώστε να συγκροτηθεί ένα συνολικό πλέγμα μακροοικονομικής παρέμβασης που θα καθιστούσε βιώσιμη των ελληνική οικονομία, προσδιορίστηκαν από τις ξένες οικονομικές αποστολές μέσω της εισαγωγής θερμικών διευθετήσεων, της εφαρμογής περιοριστικών διαχειριστικών πολιτικών και της διατύπωσης εισηγήσεων και υποδείξεων για τις κατευθύνσεις που θα έπρεπε να ακολουθήσει η οικονομική πολιτική μετά τον τερματισμό της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας. Οι θεωρητικές κατασκευές του Ζολώτα και οι προτάσεις του που αφορούσαν το ενδεδειγμένο πλέγμα μακροοικονομικής πολιτικής που όφειλε να εφαρμόσει μεταπολεμικά η χώρα εναρμονίζονταν με τις υποδείξεις στις οποίες προέβαιναν οι ξένες οικονομικές αποστολές, καθώς ο ίδιος θεωρούσε ότι η υιοθέτησή τους συνδεόταν άμεσα με την προοπτική συνέχισης της παροχής οικονομικής βοήθειας, παρά τις περί του αντιθέτου τοποθετήσεις των επικεφαλής ή των εκπροσώπων των ξένων οικονομικών αποστολών και των κεντρικών φορέων διαχείρισης της ξένης οικονομικής βοήθειας για το ζήτημα αυτό.

Στην ουσία οι απόψεις Ζολώτα για την αναγκαιότητα, αλλά και το εφικτό της ταχείας εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας εδράζονταν στην προσωπική του θεώρηση ότι η υιοθέτηση αυτής της αναπτυξιακής οδού από τους πολιτικούς ιθύνοντες θα συνιστούσε το μέσο για την συνεχή εισροή συναλλαγματικών πόρων είτε με τη μορφή οικονομικής βοήθειας και παροχής εξωτερικών δανείων, είτε ακόμα και με τη μορφή των άμεσων ξένων επενδύσεων. Αυτή η προσέγγιση του Ζολώτα για τον ρόλο που θα έπρεπε να διαδραματίσει η εισαγωγή αλλοδαπών κεφαλαίων στην διαδικασία ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας απηχούσε πιστά τις απόψεις της εγχώριας αστικής τάξης για ποιος θα έπρεπε να είναι ο δικός της ρόλος στην προσπάθεια για την εκβιομηχάνιση της χώρας. Η εκβιομηχάνιση έπρεπε να πραγματοποιηθεί μόνο στο βαθμό που θα χρηματοδοτούνταν, στο μεγαλύτερο τουλάχιστον τμήμα της από ξένα κεφάλαια που θα αναλάμβαναν τον επενδυτικό κίνδυνο, ενώ η ελληνική επιχειρηματική τάξη θα είχε δευτερεύοντα ρόλο στο αναπτυξιακό αυτό εγχείρημα, προσδοκώντας να επωφεληθεί από την συνέχιση της ροής των συναλλαγματικών πόρων που θα εισέρεαν στη χώρα. Το τελευταίο αποτελούσε άλλωστε τη βασική επιδίωξη της ελληνικής αστικής τάξης που θεωρούσε ότι η διεύρυνση της εισοδηματικής βάσης θα της επέτρεπε την συνέχιση της επικερδούς ενασχόλησης της με τις παραδοσιακές μεταπρατικές δραστηριότητές της που θα της εξασφάλιζαν υψηλά κέρδη χωρίς την ανάληψη σοβαρών επιχειρηματικών κινδύνων και με σχετικά χαμηλές επενδυτικές δαπάνες. Μόνο στο βαθμό που η υιοθέτηση της εκβιομηχάνισης ως αναπτυξιακού στόχου, ή η επίκλησής της θα διασφάλιζε την συνεχή ροή εξωτερικών συναλλαγματικών πόρων προς τη χώρα αποτελούσε μια ευκαταία προοπτική για την εγχώρια επιχειρηματική τάξη.

Αυτήν ακριβώς την αντίληψη σε θεωρητικό επίπεδο εξέφραζε ο Ζολώτας, ο οποίος θεωρώντας ότι οι έλληνες επιχειρηματίες δεν διέθεταν τα απαραίτητα ποιοτικά χαρακτηριστικά για να αναλάβουν τις επενδυτικές πρωτοβουλίες που θα έθεταν σε αναπτυξιακή τροχιά την ελληνική οικονομία, και κατά συνέπεια θα έπρεπε να διαμορφωθεί το κατάλληλο επενδυτικό περιβάλλον, με την παροχή κινήτρων από το ελληνικό κράτος, ώστε να καταστεί η Ελλάδα ελκυστικός προορισμός για τους ξένους κεφαλαιούχους. Το ελκυστικό επενδυτικό περιβάλλον συγκροτούνταν από την παροχή φορολογικών κινήτρων, τη διασφάλιση από το ελληνικό Δημόσιο χαμηλού κόστους εισροών για τις παραγωγικές επιχειρήσεις, όπως ήταν το κόστος εργασίας, οι τιμές των εγχώριων πρώτων υλών και το ενεργειακό κόστος λειτουργίας των επιχειρήσεων ενώ στα επιπρόσθετα κίνητρα συμπεριλαμβάνονταν η δημιουργία των αναγκαίων υποδομών και η δυνατότητα εξαγωγής σημαντικού ποσοστού των πραγματοποιηθέντων κερδών.

Κατά τον Ζολώτα η παροχή εκτεταμένων κινήτρων στο ξένο κεφάλαιο θα επέτρεπε στο εγχώριο κεφάλαιο να επωφεληθεί από τις άμεσες ξένες επενδύσεις, εφόσον οι τελευταίες θα μείωναν το επενδυτικό κίνδυνο για τη συμμετοχή των ελλήνων επιχειρηματικών στην ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών από κοινού με τους ξένους κεφαλαιούχους και, παράλληλα θα αναβάθμιζαν, μέσω των συνεργιών που θα αναπτύσσονταν, την τεχνογνωσία και την ικανότητα του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου, επιχειρηματικού και τεχνικού, ώστε να είναι σε θέση μακροπρόθεσμα να συμβάλει με πιο δυναμικό τρόπο στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Η είσοδος του Ζολώτα στην Νομισματική Επιτροπή το 1952 και η τοποθέτησή του ως Διοικητή της Τ.τ.Ε το 1955, θέσεις που διατήρησε ο Ζολώτας μέχρι το 1981, με εξαίρεση την επταετή περίοδο της χούντας, του επέτρεψαν να ασκεί ισχυρή επιρροή στη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της μακροοικονομικής πολιτικής, δεδομένου και τα ευρέως φάσματος αρμοδιοτήτων που κατείχαν η Νομισματική Επιτροπή στο σχεδιασμό και η Τ.τ.Ε στην εφαρμογή και εποπτεία της μακροοικονομικής πολιτικής. Παράλληλα με τα διοικητικά του καθήκοντα ο Ζολώτας συγκροτεί τη Διεύθυνση Μελετών της Τ.τ.Ε και μέσα από προγράμματα υποτροφιών που χορηγούνται σε υπαλλήλους της Τ.τ.Ε για

την μετεκπαίδευσή τους σε πανεπιστήμια του εξωτερικού κατορθώνει να δημιουργήσει μια αξιόλογη ομάδα ερευνητών που παρακολουθούν, τις εξελίξεις της ελληνικής οικονομίας και καταθέτουν σε διάφορες μελέτες τις εκτιμήσεις τους πάνω σε θέματα της συνολικής μακροοικονομικής ή και κλαδικής πολιτικής. Με αυτό τον τρόπο σχηματοποιείται ένας ηγετικός πυρήνας στελεχών στους κόλπους της Τ.τ.Ε που συμπληρώνονταν από προσωπικότητες εγνωσμένης επιστημονικής αξίας, και ο οποίος υπηρέτησε τις στοχεύσεις της οικονομικής πολιτικής μέσα από τα ανώτατα και ανώτερα διοικητικά κλιμάκια της Τ.τ.Ε για μακροχρόνιο διάστημα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τέτοιων ηγετικών στελεχών που ασπάζονταν τις θεωρητικές προσεγγίσεις του Ζολώτα και στήριζαν μέσα από το επιστημονικό και διοικητικό τους έργο την υλοποίηση της μακροοικονομικής πολιτικής αποτέλεσαν ο Ιωάννης Πεσμαζόγλου, ο Δημήτρης Γαλάνης, και ο Δημήτρης Χαλκιάς.

Σημαντικό ρόλο στη μελέτη των προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας, μέσα και από την εκπόνηση προγραμμάτων οικονομικής ανάπτυξης, διαδραμάτισε, πέρα από την Διεύθυνση Μελετών της Τ.τ.Ε, το Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών (Κ.Ε.Π.Ε) που ξεκίνησε την ερευνητική του δραστηριότητα στις αρχές του '60 με τη συμμετοχή στους κόλπους του έγκριτων πανεπιστημιακών οικονομολόγων του εξωτερικού, ενώ οι προσεγγίσεις που αναπτύσσονταν στις μελέτες που εκπονούσε το Κ.Ε.Π.Ε διαφοροποιούνταν σημαντικά από τις αντίστοιχες της Διεύθυνσης Μελετών, κυρίως όσον αφορά την αναδιανεμητική λειτουργία που όφειλε να υπηρετήσει η δημοσιονομική πολιτική, την περιοριστική εισοδηματική πολιτική που χαρακτήριζε τις αμοιβές στον ιδιωτικό τομέα καθώς και το μονολιθικό χαρακτήρα της νομισματικής πολιτικής που αδυνατούσε να διαμορφώσει ένα πιο αποτελεσματικό μηχανισμό κατανομής των πιστωτικών πόρων που θα συντελούσε στην επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης.

Ο Ζολώτας ως Διοικητής της Τ.τ.Ε και ως ένας από τους βασικότερους διαμορφωτές της πολιτικής αναπτύσσει διεξοδικότερα τις θεωρητικές του αντιλήψεις για το περιεχόμενο και τις στοχεύσεις που οφείλει να υπηρετεί η οικονομική πολιτική, κυρίως σε αναπτυσσόμενες ή υποανάπτυκτες κατά μία άλλη εκδοχή, οικονομίες, στις οποίες εντάσσεται και η μεταπολεμική Ελλάδα, μέσω των ετήσιων εκθέσεων του Διοικητή της Τ.τ.Ε σε συνάρτηση πάντα με την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής και τα αποτελέσματα που αυτή παρήγαγε, ενώ η χαρακτηριστικότερη μελέτη όπου συμπυκνώνονται και εκφράζονται με ενέργεια οι θεωρητικές του αντιλήψεις και παραδοχές στην οποία εξετάζεται και κρίνεται από τον ίδιο η αποτελεσματικότητα της εφαρμοζόμενης οικονομικής πολιτικής εκδίδεται από την Τ.τ.Ε το 1964 υπό τον τίτλο *Νομισματική ισορροπία και οικονομική ανάπτυξη*.

Αναλυτικότερα ο Ζολώτας υποστηρίζει ότι η επίτευξη των στόχων της οικονομικής ανάπτυξης και της νομισματικής σταθερότητας θα πρέπει να αντιμετωπίζεται στη βάση της αντίληψης ότι αποτελεί ένα ενιαίο και αδιάσπαστο πρόβλημα καθώς μακροπρόθεσμα υφίσταται στενή αλληλεξάρτηση μεταξύ τους και η μη επίτευξη του ενός υπονομεύει και τη πραγμάτωση του άλλου. Βραχυχρόνια μία οικονομία μπορεί να επιτύχει αξιόλογο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης χωρίς την ταυτόχρονη ύπαρξη νομισματικής σταθερότητας όπως και το αντίστροφο, μακροχρόνια όμως η αύξηση του εισοδήματος και η γενική νομισματική ισορροπία –εσωτερική και εξωτερική- συνιστούν προϋπόθεση η μία της άλλης και αναπόσπαστα στοιχεία μιας συνεχούς και ικανοποιητικής διαδικασίας ευρύτερης οικονομικής ανάπτυξης (Ζολώτας 1964:9-11).

Στο ερώτημα όμως ποιος από τους θεμελιώδεις στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής θα πρέπει αρχικά να προταχθεί ώστε η πραγμάτωσή του να θέσει τη στερεή βάση επί της οποίας θα καταστεί εφικτή και η επίτευξη του ετέρου στόχου χωρίς να

υπονομευθεί η πραγμάτωση του πρώτου στόχου ο Ζολώτας επιχειρεί να απαντήσει στηριζόμενος στις ιδιομορφίες που παρουσιάζει η ελληνική οικονομία έναντι των αναπτυγμένων βιομηχανικά χωρών της Δύσης και των εμπειριών που βίωσε το πρόσφατο παρελθόν. Ειδικότερα αναδεικνύει τη νωπή ιστορική εμπειρία του υπερπληθωρισμού και της έντονης νομισματικής αστάθειας που γνώρισε για μακρύ χρονικό διάστημα η χώρα, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα ο πληθυσμός να εμφανίζει υψηλό βαθμό ευαισθησίας στην εκδήλωση πληθωριστικών πιέσεων του γενικού επιπέδου τιμών ή ακόμα και στην τυχαία ή πρόσκαιρη αύξηση της τιμής ορισμένων βασικών καταναλωτικών αγαθών, όπως και του χρυσού, διαμορφώνοντας ένα περιβάλλον όπου οι ψυχολογικοί παράγοντες διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο για την επίτευξη και διατήρηση της νομισματικής, και κατ' επέκταση οικονομικής, ομαλότητας και σταθερότητας (Ζολώτας 1964:13-14).

Θεμελιώδης σημασίας για την κατανόηση της θεώρησης του Ζολώτα αναφορικά με τη πολιτική οικονομική ανάπτυξη που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η ελληνική οικονομία αποτελεί η αντίληψή του για την σκοπιμότητα της χρηματοδότησης της αναπτυξιακής διαδικασίας μέσω του πληθωρισμού, ήτοι μέσω μιας επεκτατικής πολιτικής τόνωσης της ενεργούς ζήτησης ώστε να κινητοποιηθεί η εγχώρια παραγωγική βάση και να αυξηθεί η προσφορά αγαθών και υπηρεσιών. Εν προκειμένω ο Ζολώτας υιοθετεί την θεωρητική προσέγγιση που υποστηρίζει την διαφορική δυνατότητα τόνωσης της παραγωγικής δραστηριότητας μέσω της πληθωριστικής χρηματοδότησης που υφίσταται ανάμεσα στις αναπτυγμένες και στις υποανάπτυκτες οικονομικά χώρες. Πιο συγκεκριμένα ο Διοικητής της Τ.τ.Ε ισχυριζόταν ότι η αδυναμία των υποανάπτυκτων οικονομιών να εισέλθουν σε μία πορεία δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης δεν προέρχεται από την ανεπάρκεια της ενεργούς ζήτησης σε σχέση με την παραγωγική της ικανότητα, κατάσταση που αναφέρεται στις περιπτώσεις αναπτυγμένων οικονομιών που βρίσκονται σε υφεσιακό στάδιο και η ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης μέσω της εφαρμογής επεκτατικών πολιτικών συνιστά, βραχυχρόνια τουλάχιστον, μία ενδεδειγμένη πολιτική αντιμετώπισης του προβλήματος της αργούσας παραγωγικής δυναμικότητας και της υποαπασχόλησης των παραγωγικών συντελεστών. Αντιθέτως στην περίπτωση των υποανάπτυκτων οικονομιών η δυσκολία που εμφανίζουν αυτές οι οικονομίες να εισέλθουν στο στάδιο της ταχύρρυθμης οικονομικής ανάπτυξης πρέπει να αναζητηθεί στην έλλειψη των επιχειρηματικών και οργανωτικών ικανοτήτων που χαρακτηρίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο στις χώρες αυτές. Η ύπαρξη υποαπασχολούμενων ή αργούντων παραγωγικών συντελεστών δεν εκφράζει σε αυτές τις περιπτώσεις περιθώρια αξιοποίησης πραγματικών παραγωγικών δυνατοτήτων, καθώς η ανεπάρκεια των συντελεστών που αναφέρονται στην ειδικευμένη εργασία και την επιχειρηματικότητα καθιστούν ανελαστική, κατά το μάλλον ή ήττον, αύξηση της συνολικής προσφοράς, με αποτέλεσμα η ενίσχυση της ενεργούς ζήτησης μέσω της χρηματικής επέκτασης να οδηγεί στην πρόκληση πληθωριστικών πιέσεων και στη δημιουργία ελλειμμάτων στο εξωτερικό ισοζύγιο, χωρίς το πραγματικό εισόδημα να παρουσιάσει αύξηση (Ζολώτας 1964:15).

Κατά τον Ζολώτα η στενότητα επενδυτικών κεφαλαίων δεν αποτελεί για τις υπανάπτυκτες οικονομίες του βασικό περιοριστικό παράγοντα της αναπτυξιακής τους υστέρησης, δεδομένου ότι η εμπειρία έχει καταδείξει ότι στις περιπτώσεις των οικονομικά υπανάπτυκτων χωρών η ζήτηση επενδυτικών κεφαλαίων υπολείπεται της αντίστοιχης προσφοράς, στοιχείο που καταδεικνύει ότι η απουσία επιχειρηματικής πρωτοβουλίας συνιστά την κύρια αιτία της οικονομικής καθυστέρησης των υπανάπτυκτων χωρών. Η ανεπάρκεια μάλιστα της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας το πιθανότερο είναι να οδηγήσει το μεγαλύτερο τμήμα των υψηλών επιχειρηματικών κερδών που χαρακτηρίζουν τις υπανάπτυκτες οικονομίες δεν στρέφονται στις παραγωγικές επενδύσεις, αλλά στην πολυτελή κατανάλωση και στον αποθησαυρισμό,

αναπαράγοντας το χαμηλό βαθμό της οικονομικής ανάπτυξης των χωρών αυτών (Ζολώτας 1964:16-17).

Επιπλέον απορρίπτεται από τον Ζολώτα η θεωρία του «εκλεκτικού πληθωρισμού», δηλαδή η ελεύθερη διαμόρφωση των τιμών σε ορισμένους επιλεγμένους κλάδους και η επιβολή σταθερών τιμών σε ορισμένους κλάδους και η επιβολή σταθερών τιμών σε ορισμένους άλλους κλάδους της οικονομίας, ώστε μέσω του μηχανισμού των τιμών να πραγματοποιείται ανακατανομή των παραγωγικών πόρων προς τους κλάδους της οικονομίας που θεωρείται ότι συμβάλλουν περισσότερο στην οικονομική ανάπτυξη. Η εφαρμογή μιας τέτοιας πολιτικής θα προσέκρουε σε ανυπέβλητες δυσχέρειες, καθώς θα ήταν αδύνατη η απομόνωση των πληθωριστικών πιέσεων σε ορισμένους μόνο οικονομικούς κλάδους, ενώ και η επιβολή άμεσων ελέγχων για την συγκράτηση των τιμών συνδέεται με σοβαρές δυσχέρειες από πλευράς ικανότητας των αρμόδιων αρχών στις υπανάπτυκτες χώρες (Ζολώτας 1964:16)

Συνεπώς το κλειδί για την αντιμετώπιση της υπανάπτυξης εντοπίζεται, κατά τον Ζολώτα, στις διαρθρωτικές αδυναμίες του μηχανισμού της προσφοράς, και ειδικότερα στην έλλειψη επιχειρηματικής πρωτοβουλίας και ειδικευμένης εργασίας, ανεπάρκειες στην θεραπεία των οποίων θα πρέπει να στοχεύει η κρατική παρέμβαση, και όχι στην τόνωση της ενεργού ζήτησης που λόγω της ανελαστικότητας που εμφανίζει η παραγωγική δυναμικότητα των υπανάπτυκτων οικονομιών, τουλάχιστον στη βραχυχρόνια περίοδο, οδηγεί στην εκδήλωση πληθωριστικών φαινομένων, στη μείωση της ανταγωνιστικότητας της εθνικής παραγωγής στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον και στη στασιμότητα ή και τη συρρίκνωση του πραγματικού εθνικού εισοδήματος. Η προσήλωση στην άσκηση περιοριστικών πολιτικών χρηματοδότησης της οικονομικής ανάπτυξης μέσω δημοσιονομικών ή και νομισματικών μέσω από τον Ζολώτα καταδεικνύεται κυρίως από την τοποθέτησή του για την εξαιρετική σύνεση που πρέπει να επιδεικνύεται κατά την εφαρμογή επεκτατικών πολιτικών ακόμα και όταν έχουν αποκατασταθεί για μακρύ χρονικό διάστημα συνθήκες νομισματικής ισορροπίας, εξαιτίας της ψυχολογικής ευαισθησίας που διέπει το συναλλακτικό κοινό, που έχει βιώσει κατά το παρελθόν περιόδου έντονης νομισματικής αστάθειας, απέναντι ακόμα και σε παροδικές αυξητικές τάσεις των τιμών (Ζολώτας 1964:14).

Το ζήτημα της αντιμετώπισης της υψηλής ανεργίας και της εκτεταμένης υποαπασχόλησης κατά τον Ζολώτα θεωρούνταν ως ένα πρόβλημα που η επίλυσή του έπρεπε να τοποθετεί σε μακροχρόνια βάση, καθώς θα έπρεπε πρώτα να επιτευχθεί η επιτάχυνση του ρυθμού αύξησης του εθνικού προϊόντος, όπου το σωρευτικό αποτέλεσμα μιας αναπτυξιακής διαδικασίας για μια σειρά ετών θα επέτρεπε την οριστική επίλυση του προβλήματος του αργούντος εργατικού δυναμικού. Η εξέλιξη όμως αυτή απαιτεί την παρέλευση μακρού χρονικού διαστήματος ώστε να πραγματοποιηθούν οι αναγκαίες για την ταχύρρυθμη και στερεή οικονομική ανάπτυξη της χώρας, παραγωγικές αναδιαρθρώσεις, γεγονός που σήμαινε ότι ακανθώδες ζήτημα της ανεργίας δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπισθεί ικανοποιητικά σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα οπότε στο μεσοδιάστημα, ως ότου δηλαδή η ελληνική οικονομία ανέλθει σε υψηλά επίπεδα οικονομικής ανάπτυξης, το πρόβλημα της απασχόλησης θα αντιμετωπιζόταν με την επέκταση των βιομηχανικών κλάδων «έντασης εργασίας» και με την εφαρμογή ειδικών προγραμμάτων επανακατάρτισης του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού (Ζολώτας 1964:212-213).

Υπό αυτό το πρίσμα το φαινόμενο της μαζικής μετανάστευσης αντιμετωπίζεται από τον Ζολώτα ως μία εξέλιξη με ευεργετικά αποτελέσματα, εφόσον σημαντικό ποσοστό του πληθυσμιακού πλεονάσματος που εμφάνιζε η χώρα απορροφούνταν από τις οικονομίες του εξωτερικού, αλλά για βραχύ χρονικό ορίζοντα καθώς η συνέχιση μιας τέτοιας κατάστασης θα απέφερε μακροπρόθεσμα λιγότερα οφέλη και περισσότερα

προβλήματα που εντοπίζονταν από τον Ζολώτα, κυρίως στο ότι οι υψηλές καθαρές εκροές εργατικού δυναμικού θα απομείωνε την παραγωγική ικανότητα της χώρας, αφού απορροφούσε το δυναμικότερο και το πιο καταρτισμένο τμήμα του ενεργού πληθυσμού (Ζολώτας 1964:215-216).

Παρά ταύτα αναδεικνύονται από τον Ζολώτα και τα άμεσα ευεργετικά αποτελέσματα που προκύπτουν για την ελληνική οικονομία όπως είναι η εισροή μεταναστευτικών εμβασμάτων που αυξάνουν ουσιαστικά τα συναλλαγματικά έσοδα και ενισχύουν σημαντικά το εθνικό εισόδημα, και κατά κύριο λόγο το εισόδημα των οικονομικά ασθενέστερων ομάδων του πληθυσμού, ιδιαίτερα μάλιστα της υπαίθρου. Παράλληλα το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος των μεταστατικών εκροών της χώρας, ιδίως από τις αρχές της δεκαετίας του '60 κατευθύνονταν προς τις αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες της δυτικής Ευρώπης θεωρούνταν από τον Ζολώτα ελπιδοφόρα εξέλιξη, καθόσον η ειδίκευση που θα αποκτούσαν οι έλληνες μετανάστες από την εργασία τους σε αυτές τις χώρες και η βάσιμη προοπτική επαναπατρισμού τους, καθιστούσε τους έλληνες μετανάστες που κατευθύνονταν στην ευρωπαϊκή ήπειρο ένα μελλοντικά πολύτιμο ανθρώπινο κεφάλαιο για την ελληνική οικονομία (Ζολώτας 1964:215-216).

Βεβαίως η τελική τοποθέτηση του Ζολώτα πάνω στο ζήτημα των μακροπρόθεσμων επιπτώσεων που θα είχε η συνέχιση της μεταναστευτικής εκροής σε τόσο υψηλά επίπεδα, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί στις αρχές της δεκαετίας του '60 όταν το φαινόμενο παρουσίαζε έξαρση, ήταν σαφέστατα αρνητική. Η μαζική μετανάστευση θα επέφερε μελλοντικά στην πληθυσμιακή συρρίκνωση και την κοινωνικοοικονομική υπεροχή δηλαδή των υψηλών ηλικιακών ομάδων του πληθυσμού, με δυσμενείς συνέπειες για την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας, θα αποστερούσε την οικονομία της χώρας από το πλέον δυναμικό τμήμα του ενεργού πληθυσμού της, όπως επίσης θα λειτουργούσε και ως αντικίνητρο για την πραγματοποίηση παραγωγικών επενδύσεων δεδομένης της έλλειψης άφθονης επομένως και φθηνής, προσφοράς εργασίας (Ζολώτας 1964:217-218).

Σχετικά με τη φύση της ανεργίας στην Ελλάδα στο πλαίσιο της αναπτυξιακής θεωρίας που εξέφραζε ο Ζολώτας διατυπώθηκαν απόψεις και από τους στενούς του συνεργάτες στην Γ.τ.Ε. Συγκεκριμένα ο Δ. Χαλικιάς εντοπίζοντας ως βασικότερες αδυναμίες του ελληνικού οικονομικού συστήματος τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και την δυσκολία κάλυψης των ελλειμμάτων του εξωτερικού ισοζυγίου της χώρας, προσδιορίζει ως κύριο ανασχετικό παράγοντα αντιμετώπισης των αδυναμιών της ελληνικής οικονομίας την ανελαστικότητα που χαρακτηρίζει την παραγωγική βάση λόγω της σπανιότητας των παραγωγικών συντελεστών, και κατά βάση των συντελεστών έδαφος και κεφάλαιο. Σύμφωνα με τον Χαλικιά η πλήρης χρησιμοποίηση των συντελεστών αυτών δεν θα μπορούσε να εξασφαλίσει την πλήρη απασχόλησή του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού της χώρας. Με άλλα λόγια η συνολική προσφορά είναι πλήρως ανελαστική σε επίπεδα που δεν εξασφαλίζουν την επίτευξη της πλήρους απασχόλησης του εγχώριου εργατικού δυναμικού. Συνεπώς κατά τον Χαλικιά το φαινόμενο της εκτεταμένης ανεργίας στην Ελλάδα δεν οφείλεται στην ανεπάρκεια της χρηματικής ζήτησης (Χαλικιάς 1958:12-13), και επομένως δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με επεκτατικές πολιτικές που ενισχύουν την ενεργό ζήτηση.

Η απάντηση στο πρόβλημα της υψηλής ανεργίας και της ισχνής παραγωγικής δυναμικότητας δημιουργεί τα ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας βρίσκεται στη διεύρυνση της κεφαλαιακής βάσης της χώρας μέσω των επενδυτικών πρωτοβουλιών που θα αναληφθούν από τους επιχειρηματικούς φορείς και θα χρηματοδοτηθούν από την ενθάρρυνση της αποταμιευτικής δραστηριότητας, που θα αύξανε το μέγεθος των εγχώριων αποταμιευτικών πόρων και θα οδηγούσε στη χρηματοδότηση ενός

υψηλότερου επιπέδου επενδύσεων. Η προσέγγιση που υιοθετεί ο Χαλικιάς κατά συνέπεια απορρίπτει την εφαρμογή πολιτικών στήριξης και τόνωσης της ενεργού ζήτησης και υποδεικνύει ως ενδεδειγμένη πολιτική την προσαρμογή της παραγωγικής ικανότητας του κεφαλαιακού δυναμικού στα μεγέθη που προσδιορίζει το επίπεδο του διαθέσιμου εργατικού δυναμικού (Χαλικιάς 1958:14-15), ήτοι την προσαρμογή της συνολικής ενεργού ζήτησης στα δεδομένα της εγχώριας συνολικής προσφοράς.

Κοινωνός των ιδίων απόψεων υπήρξε και ο Ζολώτας που υπογράμμισε ότι η επιδίωξη της πολιτικής που υποστήριζε η Τ.τ.Ε συνίστατο στην προσαρμογή του μεγέθους της συνολικής ενεργού ζήτησης προς τις εκάστοτε παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας (Ζολώτας 1964:18). Παρόλα αυτά ο Ζολώτας θα εκφράσει σε προγενέστερο χρόνο τις ανησυχίες του για τη συνεχή διεύρυνση του ελλείμματος του ισοζυγίου πληρωμών, που οφείλεται στην αύξηση της διείσδυσης των εισαγωγών, όπως και για τη διατήρηση της ανεργίας και της υποαπασχόλησης σε υψηλά επίπεδα, αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας που τις αποδίδει στην ανεπάρκεια της εγχώριας προσφοράς βιομηχανικών αγαθών (Ζολώτας 1964:15). Ωστόσο η περιφρούρηση της νομισματικής σταθερότητας και η ανάπτυξη της βιομηχανικής παραγωγής που θα στηρίζεται σε εξαγωγικές επιχειρήσεις που θα συμβάλλουν στην αύξηση των συναλλαγματικών εισροών, θα πρέπει να αποτελούν τις κατευθύνσεις της οικονομικής πολιτικής διαμέσου των οποίων θα αντιμετωπιστούν οι παθογένειες της οικονομίας. Προς την επίτευξη αυτών των στόχων, και με δεδομένη την απροθυμία του ιδιωτικού τομέα να προωθήσει ικανοποιητικά την εκβιομηχάνιση της χώρας κρίνεται αναγκαία η κρατική παρέμβαση για να διασφαλίζει τον απαραίτητο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης που υπαγορεύεται από την ανάγκη επίλυσης των οξύτατων προβλημάτων της ελληνικής οικονομίας. Στη βάση αυτών των συλλογισμών και συνεκτιμώντας το περιορισμένο μέγεθος των αποταμιευτικών πόρων και την έντονη ροπή της εγχώριας επιχειρηματικής τάξης προς τις κερδοσκοπικές δραστηριότητες και τον γρήγορο πλουτισμό, αιτιολογείται από τα ανώτατα στελέχη της Τ.τ.Ε ως κρατικός παρεμβατισμός στη λειτουργία του πιστωτικού συστήματος, όπου μέσω της εφαρμογής ενός πολύπλοκου συστήματος ποιοτικών και ποσοτικών ελέγχων στη διάθεση και κατανομή των πιστώσεων επιχειρείται η εξασφάλισή της υλοποίησης των επενδύσεων προς τους επιθυμητούς κλάδους, της οικονομικής δραστηριότητας (Ζολώτας 1964:14-15), (Pesmazoglu 1965:11).

Στο πλαίσιο της ενιαίας θεώρησης της οικονομικής πολιτικής και των αλληλεξαρτήσεων και αλληλεπιδράσεων που υφίστανται στις διάφορες μακροοικονομικές μεταβλητές κεντρικής σημασίας μέγεθος για την βιωσιμότητα του μακροοικονομικού προτύπου ανάπτυξης που υποστήριζε ο Ζολώτας αποτελούσε το έλλειμμα στο ισοζύγιο πληρωμών και η διαμόρφωσή του σε επίπεδο που οι ρυθμοί οικονομικής ανάπτυξης θα επέτρεπαν την αποτελεσματική διαχείρισή του. Το έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών συνίστατο όριο της απορροφητικής ικανότητας μιας οικονομίας και ως εκ τούτου η διατήρηση μακροχρόνιας ισορροπίας στο ισοζύγιο πληρωμών αποτελεί βασική προϋπόθεση για την επίτευξη της νομισματικής ομαλότητας και τη διατήρηση της αναπτυξιακής διαδικασίας (Ζολώτας 1964:27). Συνεπώς τόσο το μέγεθος της κατανάλωσης όσο και η εσωτερική της διάρθρωση θα πρέπει να κινείται εντός ορισμένων ορίων, καθώς η υπέρβασή τους θα δημιουργούσε σοβαρά στο ισοζύγιο πληρωμών επιτείνοντας την ελλειμματικότητα του, εξέλιξη που θα ανέτρεπε την ομαλή πορεία της αναπτυξιακής διαδικασίας. Ταυτόχρονα ο Ζολώτας τονίζει ότι η αδυναμία διατήρησης ενός ταχύρρυθμου οικονομικής ανάπτυξης δεν μπορεί να διατηρηθεί όταν το μεγαλύτερο μέρος του εθνικού εισοδήματος κατευθύνεται στην κατανάλωση, διότι στη περίπτωση αυτή προκαλείται πτώση της συνολικής αποταμίευσης, άρα και των πόρων που είναι διαθέσιμοι για την πραγματοποίηση επενδύσεων, και επιβαρύνεται το

μελλοντικό επίπεδο διαβίωσης, καθώς κληροδοτείται στις επόμενες γενιές μικρότερο απόθεμα πάγιου κεφαλαίου και επομένως χαμηλότερο επίπεδο παραγωγικής ικανότητας και κατά συνέπεια μειωμένη δυνατότητα δημιουργίας εισοδημάτων. Γι αυτούς τους λόγους ο Ζολώτας θεωρεί ότι πρέπει η οικονομική πολιτική με τη βοήθεια της πολιτικής ηγεσίας και των συνδικαλιστικών στελεχών, να στοχεύουν στον περιορισμό της άμεσης κατανάλωσης σε επίπεδα που δεν θα υπονομεύουν την αναπτυξιακή της δυναμική, από την οποία θα προκύψουν μελλοντικά μεγαλύτερα μεγέθη εισοδήματος, επομένως και κατανάλωσης και βελτίωσης του βιοτικού επιπέδου (Ζολώτας 1964:24).

Οι έννοιες της νομισματικής σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης ήταν το θεωρητικό υπόδειγμα του Ζολώτα έννοιες που τελούν υπό σχέση στενής αλληλεξάρτησης. Η σταθερότητα των τιμών θα διασφάλιζε ομαλές συνθήκες αποταμίευσης και συσσώρευσης κεφαλαίου μέσω της υλοποίησης παραγωγικών επενδύσεων που χρηματοδοτούνταν, από τη συνεχή διεύρυνση των διαθέσιμων πιστώσεων οι οποίες τροφοδοτούνταν από τη διαρκή αύξηση της αποταμιευτικής βάσης, η οποία με τη σειρά της προϊόντος του χρόνου θα ενισχύονταν από την ύπαρξη υψηλότερων εισοδημάτων που θα προέρχονταν από την ισχυροποίηση της παραγωγικής δυναμικότητας της οικονομίας που θα καθίστατο εφικτή από την πραγματοποίηση των παραγωγικών επενδύσεων, με αποτέλεσμα την αύξηση της συνολικής προσφοράς και την αποφυγή εμφάνισης πληθωριστικών πιέσεων, εξέλιξη που θα ικανοποιούσε και κοινωνικού χαρακτήρα, στοχεύσεις καθώς ο περιορισμός της ανοδικής πορείας των τιμών θα λειτουργούσε προστατευτικά για την διατήρηση της αγοραστικής δύναμης εισοδημάτων των μισθοσυντήρητων και των συνταξιούχων, αποτρέποντας τη συρρίκνωση του πραγματικού τους εισοδήματος. Παράλληλα η νομισματική σταθερότητα θα δρούσε ανασχετικά στην άσκηση πιέσεων και στην προβολή αιτημάτων για αναπροσαρμογή των μισθών και των ημερομισθίων και στην εκδήλωση φαινομένων παθογένειας στην άσκηση της επιχειρηματικής παθογένειας όπως η κερδοσκοπία και η αποφυγή ανάληψης επενδυτικών πρωτοβουλιών. Κατ' αυτόν τον τρόπο η οικονομία, θα οδηγούνταν σε έναν «ενάρετο» κύκλο ταχύρρυθμης αύξησης του εθνικού εισοδήματος, χαμηλού πληθωρισμού και υψηλού ρυθμού σχηματισμού πάγιου κεφαλαίου.

Αναφερόμενος στις θεσμικές διευθετήσεις που έλαβαν χώρα στη δομή των φορέων άσκησης της οικονομικής πολιτικής ο Ζολώτας υποστηρίζει ότι η συμμετοχή της Τ.τ.Ε στη Νομισματική Επιτροπή, υπονοώντας τη δική του *ex officio* παρουσία σε αυτήν ως Διοικητού της Τ.τ.Ε και την έμμεση εμπλοκή στην διαμόρφωση των αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής ανώτατων στελεχών της Τ.τ.Ε μέσω της συμμετοχής τους στις υποεπιτροπές που υποβοηθούσαν το έργο της Νομισματικής Επιτροπής εισήγαγε μία μη πολιτική συνιστώσα, άρα και ένα υψηλής υπευθυνότητας παράγοντα, στη χάραξη της οικονομικής πολιτικής προάγοντας και ενισχύοντας την εμπιστοσύνη του κοινού στην ικανότητα των αρχών να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά τα ζητήματα που άπτονται της νομισματικής πολιτικής καθώς και να διασφαλίζουν την ύπαρξη υγιών νομισματικών συνθηκών [Ζολώτας 1977(1967):398].

Επιχειρώντας να συμπυκνώσει τη δέσμη των στοχεύσεων που επιδιώκει να υλοποιήσει η Νομισματική Επιτροπή με την εφαρμογή ενός κανονιστικού πλαισίου άσκησης της πιστωτικής πολιτικής που βασίζονταν στον διοικητικό καθορισμό των επιτοκίων και την επιβολή ποιοτικών και ποσοτικών πιστωτικών ελέγχων και κανόνων στην κατανομή των αποταμιευτικών πόρων, ο Ζολώτας προσδιορίζει ως θεμελιώδεις προτεραιότητες της πιστωτικής πολιτικής τη ρύθμιση της ρευστότητας της οικονομίας σε επίπεδα που δεν θα διαταράζουν την εσωτερική και την εξωτερική νομισματική ισορροπία, την μεγιστοποίηση των ιδιωτικών αποταμιεύσεων που κατευθύνονται στην κάλυψη ελεγχόμενων και στοχευόμενων πιστωτικών αναγκών προκειμένου να επιτευχθεί η παραγωγική τους χρήση, η βέλτιστη κατανομή των πιστώσεων ώστε να

κατευθυνθούν οι αποταμιευτικοί πόροι στις χρηματοδοτικές ανάγκες των κλάδων που προάγουν την αναπτυξιακή διαδικασία και στον περιορισμό της χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων που συμβάλλουν ελάχιστα στην οικονομική ανάπτυξη ή λειτουργούν ανασταλτικά για αυτήν. Αυτή η στόχευση έχει ιδιαίτερη σημασία για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες, οι οποίες χαρακτηρίζονται από την απόκλιση που υφίσταται ανάμεσα στην κοινωνικοοικονομική παραγωγικότητα και το ιδιωτικοοικονομικό όφελος επιτάσσει την εφαρμογή ενός αποδοτικού και αποτελεσματικού συστήματος επιλεκτικού ελέγχου στην κατανομή των επενδυτικών πόρων. Η δημοσιονομικού χαρακτήρα στόχευση της νομισματικής πολιτικής αναφέρεται, κατά τον Ζολώτα στη διαμόρφωση μιας δημοσιονομικής πολιτικής που θα διασφαλίζει την χρηματοδότηση του δημόσιου τομέα από υγιείς πηγές τον βέλτιστο ρόλο του στη συνολική αναπτυξιακή διαδικασία. Αυτό συνεπαγόταν την συγκράτηση των καταναλωτικών δαπανών του δημοσίου και την αύξηση της χρηματοδοτικής συμβολής από στο πρόγραμμα των δημοσίων επενδύσεων από τα πλεονάσματα του τακτικού προϋπολογισμού, καθώς και την επαρκή χρηματοδότηση της κρατικής δραστηριότητας με τρόπο που δεν θα επηρέαζαν αισθητά το μέγεθος των χρηματοδοτικών ροών που θα κατευθύνονταν στην εκπλήρωση των αναπτυξιακών στόχων [(Ζολώτας 1977 (1967):398-400)].

Με βάση τις προαναφερθείσες στοχεύσεις που φιλοδοξούσε να εκπληρώσει η νομισματική πολιτική, με κύριο εργαλείο της την πιστωτική πολιτική, καθίσταται πρόδηλη η θεωρητική προσέγγιση στην οποία στηριζόταν η εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής, όπως αυτή διαμορφωνόταν με βάση τις αντιλήψεις του Ξ. Ζολώτα. Συγκεκριμένα σημείο αναφοράς στην μακροπρόθεσμη αποτελεσματικότητα και λειτουργικότητα της νομισματικής πολιτικής διαδραματίζει, ή θα έπρεπε να διαδραματίζει, η αποχή από την κατανάλωση, μέσω της παροχής κινήτρων για αποταμίευση, η αύξηση της οριακής ροπής για αποταμίευση και η επιβολή αυστηρών ελέγχων στην κατανομή των πιστωτικών πόρων με κριτήριο την κοινωνικοοικονομική αποδοτικότητα των επενδύσεων και το μέγεθος της συμβολής τους στην προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας, με δεδομένη την περιορισμένη διαθεσιμότητα των αποταμιευτικών πόρων, την ισχυρή τάση της επιχειρηματικής τάξης για ανάπτυξη κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων και την ισχυρή και εσωστρεφή παραγωγική βάση της χώρας. Στο πλαίσιο αυτό ο ισχυρός κρατικός παρεμβατισμός στο πιστωτικό σύστημα της χώρας, με κυρίαρχο το ρόλο της Τ.τ.Ε στη διαμόρφωση του συνόλου της μακροοικονομικής πολιτικής, θα διασφάλιζε κατά τον Ζολώτα τη βέλτιστη κατανομή των διαθέσιμων πιστωτικών πόρων και την επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης μέσω της υλοποίησης παραγωγικών επενδύσεων με έμφαση στην δημιουργία επιχειρήσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό. Η ευόδωση αυτής της πολιτικής θα επέτρεπε την ταχεία άνοδο του εθνικού εισοδήματος και την βελτίωση του γενικού βιοτικού επιπέδου χωρίς να υπονομευτεί μακροπρόθεσμα η νομισματική σταθερότητα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΕΚΤΙΜΗΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

6.1. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Η μεσοπολεμική και η κατοχική περίοδος, η οποία έδρασε ως επιταχυντής των εξελίξεων που κληροδότησε ο Μεσοπόλεμος, διαμόρφωσαν εν πολλοίς το κοινωνικό και πολιτικοοικονομικό περιβάλλον μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα οι μεταπολεμικές ζυμώσεις και αλλαγές. Ο τρόπος με τον οποίο σχηματοποιήθηκε και εκφράστηκε η αντιστασιακή προσπάθεια, καθώς και το πλέγμα των σχέσεων που διαμορφώθηκε ανάμεσα στις κατοχικές αρχές, τις δοσίλογες κυβερνήσεις, την ελληνική αστική τάξη, το ευρύτερο κύκλωμα των προμηθευτών των κατοχικών δυνάμεων αλλά και όλων των παραπάνω με το αντιστασιακό κίνημα ανέπτυξαν μια δυναμική που έθεσε τα θεμέλια για τον ριζικό μετασχηματισμό ή και την ανατροπή του εξωθεσμικού χαρακτήρα νομιμοποίησης του ελληνικού πολιτικού συστήματος, ήτοι των παραδοσιακών σχέσεων πατρωνείας και πελατείας, και των οικονομικών δομών που υποστήριζαν αυτό το σύστημα πολιτικής εκπροσώπησης. Αυτός ο στρεβλός, με όρους ενός τυπικού αστικού δημοκρατικού πολιτικού συστήματος, χαρακτήρας του ελληνικού προπολεμικού συστήματος όφειλε την ύπαρξη του στον τρόπο που η εγχώρια αστική τάξη προσδιόριζε το καθεστώς συσσώρευσης του υλικού της πλούτου, τρόπος που μέχρι τότε είχε αποδειχθεί εξαιρετικά ανεπαρκής στο να αντιμετωπίσει τα οικονομικά προβλήματα και αδιέξοδα της χώρας, συνιστώντας έναν από τους κύριους παράγοντες δημιουργίας και επίτασης αυτών των προβλημάτων παρά έναν όρο επίλυσής τους.

Κύρια χαρακτηριστικά αυτού του τρόπου συσσώρευσης ήταν η συμπίεση των εργατικών αμοιβών, η ισχνή παραγωγική βάση που βασιζόταν σε μονάδες έντασης εργασίας με χαμηλή προστιθέμενη αξία, ο εσωστρεφής προσανατολισμός της παραγωγής, η μειωμένη αποδοτικότητα του κεφαλαίου και η αντιπαραγωγική οργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, η διόγκωση των εμπορικών και μεταπρατικών δραστηριοτήτων, ο παρασιτικός χαρακτήρας τοποθέτησης των χρηματικών πλεονασμάτων σε δραστηριότητες που δεν ενίσχυαν τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας και οι πρακτικές αποφυγής επανεπένδυσης των κερδών, το μικρό μέγεθος της συντριπτικής πλειοψηφίας των επιχειρήσεων με οικογενειακές διοικητικές δομές, ο μικρός αριθμός των εξαγωγίμων προϊόντων με χαμηλή ανταγωνιστικότητα στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, και ως εκ τούτου η πενιχρή συνεισφορά στις συναλλαγματικές εισροές της χώρας των εξαγωγών και το μόνιμα έντονα ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο, ο προσανατολισμός της εγχώριας παραγωγής στην ικανοποίηση της ζήτησης που εκδηλώνονταν στην εσωτερική αγορά και ιδιαίτερα για τα αγαθά ευρείας κατανάλωσης, η εξάρτηση της βιωσιμότητας πολλών μεγάλων μεταποιητικών μονάδων από τις κρατικές προμήθειες, η μονοπωλιακή και ολιγοπωλιακή διάρθρωση των αγορών, με ότι αυτό συνεπαγόταν για το ύψος των τιμών, η επιδίωξη υπέρμετρα υψηλών ποσοστών κέρδους μέσω κερδοσκοπικών μεθόδων και πρακτικών, η άνθηση της παραοικονομίας, η συμπίεση των εργατικών αμοιβών σε πολύ χαμηλά επίπεδα και η φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή ως βασικούς μηχανισμούς αύξησης του όγκου της αποσπώμενης υπεραξίας και σχηματισμού υπερκερδών, ή σε άλλες περιπτώσεις ως μηχανισμούς διασφάλισης της επισφαλούς επιβίωσης πολλών επιχειρήσεων και η αδυναμία διαμόρφωσης συνθηκών απορρόφησης του εγχώριου εργατικού δυναμικού.

Τα γνωρίσματα αυτά που προσδιόριζαν διαχρονικά την δομή της εγχώριας κεφαλαιακής συσσώρευσης οριοθετούσαν και την περιορισμένη αναπτυξιακή δυναμική του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, εν συγκρίσει με τις προηγμένες βιομηχανικά χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου, θέτοντας τη χώρα στο περιθώριο των διεθνών οικονομικών εξελίξεων και εντάσσοντάς την στον κύκλο των χωρών που βρίσκονταν χαμηλά στην ιεραρχία του παγκόσμιου καταμερισμού εργασίας. Η αναπτυξιακή υστέρηση της Ελλάδας και οι εγγενείς παθογένειες του καθεστώτος συσσώρευσης είχαν ως άμεσες συνέπειες τη διαμόρφωση σε χαμηλά επίπεδα του κατά κεφαλήν εισοδήματος, την έντονη ανισοκατανομή του εθνικού εισοδήματος, την πενιχρή απόδοση των άμεσων φόρων και την απόδοση βαρύτητας σε έμμεσες μορφές φορολόγησης, γεγονός που αναπαρήγαγε έντονες κοινωνικές αδικίες και στο επίπεδο κατανομής των φορολογικών βαρών, την απουσία ισχυρών δομών κρατικής κοινωνικής πολιτικής, την αναποτελεσματική λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, το χαμηλό βιοτικό επίπεδο της πλειονότητας του πληθυσμού, την απουσία ή την καταπάτηση των εργατικών δικαιωμάτων, την προβληματική έκφραση του Κράτους Δικαίου και την διαρροή μεγάλης μάζας εργατικού δυναμικού προς τις αγορές των ανεπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών.

Η διαμόρφωση αυτών των συνθηκών κοινωνικής αναπαραγωγής, τις οποίες γεννούσε η διάρθρωση της εγχώριας κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, αδυνατούσε να υποστηρίξει την ύπαρξη δημοκρατικών πολιτικών θεσμών και να προσφέρει την απαραίτητη νομιμοποιητική βάση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα, το οποίο αντιμετώπιζε το πρόβλημα νομιμοποίησης του είτε με αυταρχικές εκτροπές είτε, σε μονιμότερη βάση, με προσφυγή σε εξωθεσμικές μορφές και πρακτικές απόσπασης της συναίνεσης των αρχόμενων υποκειμένων, οι οποίες συνίσταντο στη συγκρότηση δικτύων πατρωνείας και πελατειακών σχέσεων ανάμεσα στο πολιτικό προσωπικό και το εκλεκτορικό σώμα. Το περιεχόμενο των σχέσεων αυτών υπαγόρευε την χορήγηση οικονομικών παροχών ή πάσης φύσεως εξυπηρετήσεων ή διευκολύνσεων από πολιτικά πρόσωπα προς τους ψηφοφόρους με αντάλλαγμα την πολιτική υποστήριξη των τελευταίων, σχηματοποιώντας με αυτόν τον τρόπο μια μορφή διαμεσολάβησης ανάμεσα στους πολίτες και το πολιτικό σύστημα, όπου η πολιτική εκπροσώπηση του σώματος των πολιτών στην πραγματικότητα δεν διαμεσολαβούνταν από ένα θεσμοθετημένο πλέγμα απρόσωπων και ορθολογικών κανόνων, που μόνο τύποις υφίστατο, αλλά από μια παράλληλη δέσμη άτυπων διευθετήσεων που υπονόμει την αξιοπιστία και την νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος, δημιουργώντας και υποδαυλίζοντας ταυτόχρονα τα φαινόμενα αμοιβαίας δυσπιστίας μεταξύ πολιτών και πολιτικών αρχόντων. Επιπλέον το σύστημα των πελατειακών σχέσεων δρούσε ανασχετικά στο ίδιο το καθεστώς κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, καθώς ανέπτυσσε δευτερογενώς παθογενείς πρακτικές και αδυναμίες, όπως αναποτελεσματική άσκηση της δημόσιας διοίκησης, ανορθολογική και κοινωνικά άδικη κατανομή των φορολογικών βαρών, στρεβλή κατανομή των δημοσίων δαπανών, ανεπαρκή υποστήριξη παραγωγικών επενδύσεων, αδυναμία εφαρμογής και διασφάλισης ενός σταθερού οικονομικού και φορολογικού περιβάλλοντος, αποφυγή υλοποίησης πολιτικών πάταξης των κερδοσκοπικών και αντιπαραγωγικών δραστηριοτήτων και πραγματοποίησης πολιτικών αναδιανομής του εισοδήματος με δημοσιονομικά μέσα. Η εφαρμογή κρατικών πολιτικών που θα προωθούσαν την οικονομική ανάπτυξη, όχι μόνο με όρους αύξησης του εθνικού εισοδήματος αλλά και με όρους ποιοτικής αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών που θα βελτίωναν σημαντικά και σε μόνιμη βάση τις οικονομικές επιδόσεις και δεδομένα της χώρας, προσέκρουε στην αντίδραση που θα συναντούσαν τέτοιου είδους πολιτικές τόσο από το ευρύ σώμα των πολιτών-ψηφοφόρων, καθώς θα απαιτούνταν, όπως απεδείκνυε η ευρωπαϊκή εμπειρία εκβιομηχάνισης, η συμπίεση, κατά τα αρχικά στάδια της

διαδικασίας εκβιομηχάνισης, της καταναλωτικής τους δύναμης, όσο και από την εγχώρια αστική τάξη που θα έπρεπε να περιοριστεί σε πιο μετριοπαθή ποσοστά κέρδους αναλαμβάνοντας ταυτόχρονα μεγαλύτερο επιχειρηματικό κίνδυνο εμπλεκόμενη σε παραγωγικές δραστηριότητες, ο κύκλος απόδοσης των οποίων είναι μεγαλύτερος χρονικά και απαιτούν πιο περίπλοκες και κοπιώδεις δράσεις προκειμένου να καταστούν κερδοφόρες, συγκριτικά με τις άλλες μορφές επιχειρηματικής δράσης. Κατά αυτό τον τρόπο οι πελατειακές σχέσεις αποτέλεσαν ταυτόχρονα πρωτογενές, εν μέρει, αποτέλεσμα του τρόπου της εγχώριας κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης και δευτερογενώς ένα κύριο αίτιο αναπαραγωγής του.

Επιχειρώντας μια χρονική τομή προκειμένου να καταστεί εφικτή η ανίχνευση των ιστορικών καταβολών των θεμελιωδών χαρακτηριστικών τόσο του τρόπου κεφαλαιακής συσσώρευσης όσο και του πολιτικού συστήματος, επομένως και του σχεσιακού πλέγματος κοινωνικής αναπαραγωγής, διαπιστώνεται ότι η σχηματοποίηση αυτών των χαρακτηριστικών αποτέλεσε προϊόν της μακράς οθωμανικής κατάκτησης των περιοχών που συνιστούσαν τους βασικούς χώρους δραστηριοποίησης των ελλήνων κεφαλαιούχων, καθώς και των εμπειριών και διαδικασιών μέσω των οποίων συγκροτήθηκε το ελληνικό κράτος. Η οθωμανική κατάκτηση απομόνωσε, σε μεγάλο βαθμό, τους πληθυσμούς της νότιας βαλκανικής χερσονήσου και της ανατολικής Μεσογείου από τις πνευματικές και επιστημονικές κατακτήσεις της ευρωπαϊκής ηπείρου κατά τους προνεωτερικούς αιώνες και κατέστησε υστερόχρονη και ασθενική την πρόσληψη, την αφομοίωση και την αξιοποίηση των πνευματικών και υλικών επιτευγμάτων του ευρωπαϊκού πολιτισμού κατά την νεωτερικότητα. Παράλληλα οι καθυστερημένες, συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, διοικητικές και οικονομικές δομές της οθωμανικής αυτοκρατορίας και οι παρωχημένες πολιτισμικές αντιλήψεις που επικράτησαν κατά την μακρόχρονη οθωμανική κατάκτηση, οδήγησαν στην υιοθέτηση και αναπαραγωγή από τους πληθυσμούς της αυτοκρατορίας πεποιθήσεων, πρακτικών και συμπεριφορών που άμβλυαν την ικανότητα ανάπτυξης μιας προοδευτικής δυναμικής που θα τους καθιστούσε κοινωνούς της προόδου που συντελούνταν στην ευρωπαϊκή ήπειρο.

Επιπροσθέτως οι έλληνες κεφαλαιούχοι που παραδοσιακά, εξαιτίας της γεωγραφικής θέσης του ελληνικού χώρου και των ιδιαίτερων μορφολογικών χαρακτηριστικών του, όπως το μικρό σχετικά ποσοστό της εδαφικής του επιφάνειας που προσφέρονταν για την ανάπτυξη των καλλιεργειών και της περίκλεισής του από το υδάτινο στοιχείο, επιδίδονταν σε εμπορικής φύσεως επιχειρηματικές δραστηριότητες, γεγονός που σε συνδυασμό με το καθεστώς της οθωμανικής κατάκτησης και των δεδομένων που αυτή δημιουργούσε σε επίπεδο οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας, λειτουργούσε ανασταλτικά στην ανάπτυξη μιας ελληνικής επιχειρηματικής τάξης που θα επιθυμούσε και θα είχε τις δυνατότητες να προσανατολίσει την αξιοποίηση των κεφαλαίων της σε δραστηριότητες παραγωγικού χαρακτήρα.

Στην διαμόρφωση όμως της μορφής του ελληνικού πολιτικού συστήματος και στον προσδιορισμό του περιεχομένου του, όπου όπως προαναφέρθηκε κυρίαρχο ρόλο διαδραματίζει το σύστημα των πελατειακών σχέσεων, συνέβαλαν κατά μείζονα λόγο και οι ιστορικογεννητικές διαδικασίες συγκρότησης του ελληνικού κράτους. Η παροχή καθολικού δικαιώματος ψήφου, με εξαίρεση το γυναικείο πληθυσμό, και η υιοθέτηση ήδη από τα συντακτικά κείμενα των πρώτων Εθνοσυνελεύσεων των πλέον φιλελεύθερων αρχών που απαντώνταν σε αντίστοιχα κείμενα ή διακηρύξεις στην ευρωπαϊκή ήπειρο προέκυψε ως αποτέλεσμα της δυνατότητας άσκησης ένοπλης βίας από το σχετικά ευρύ σώμα των ατόμων που έλαβαν μέρος στις πολεμικές αναμετρήσεις με τα οθωμανικά στρατεύματα, και τα οποία δεν ήταν διατεθειμένα να αποκλειστούν από τη διαδικασία

λήψης αποφάσεων κατά τη σύσταση των πρώτων θεσμών διακυβέρνησης και διοίκησης του υπό συγκρότηση ελληνικού κράτους. Η συμμετοχή τους στον ένοπλο αγώνα νομιμοποιούσε και την συμμετοχή τους στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, η οποία μεταφραζόταν ως θεσμοθετημένη παροχή του δικαιώματος του εκλέγειν και του εκλέγεσθαι. Παρά το γεγονός ότι η καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας για τους άρρενες, ασχέτως περιουσιακής κατάστασης, και η θέσπιση του κοινοβουλευτικού συστήματος πραγματοποιήθηκε το 1864, λόγω των μοναρχικών καθεστώτων που επιβλήθηκαν μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια, η Ελλάδα υπήρξε από τις πρώτες χώρες στον κόσμο που εισήγαγε σε τέτοια έκταση δημοκρατικές διαδικασίες ανάδειξης των πολιτικών αρχόντων και άσκησης της εξουσίας. Αυτή η διάχυση των πολιτικών δικαιωμάτων σε ένα τόσο ευρύ κοινωνικό στρώμα συνεπαγόταν την αδυναμία, σε μακροπρόθεσμη βάση, άσκησης πολιτικών συμπίεσης της καταναλωτικής δύναμης της μεγάλης μάζας του πληθυσμού μέσω δημοσιονομικών ή άλλων μέσων και την διοχέτευση πόρων προς τις παραγωγικές επενδύσεις, πρακτική αναγκαία για την προώθηση της εκβιομηχάνισης κατά τα πρώτα στάδια της οικονομικής ανάπτυξης. Η εφαρμογή τέτοιου είδους πολιτικών θα μείωνε την κοινωνική απήχηση των πολιτικών δυνάμεων που θα τις προωθούσαν, γεγονός που καθιστούσε απρόθυμες τις πολιτικές ηγεσίες να υλοποιήσουν πολιτικές προς μια τέτοια κατεύθυνση. Το δικαίωμα στην κατανάλωση συνιστούσε το οικονομικό ισοδύναμο του δικαιώματος ψήφου, με αποτέλεσμα αυτό το δίπολο να δρα ως ένα σύστημα συγκοινωνούντων δοχείων όπου η άμβλυνση του ενός ενίσχυε την καταχρηστική άσκηση του άλλου.

Αυτό το πλέγμα σχέσεων ανάμεσα στη πολιτική και οικονομική πραγματικότητα περιόριζε αισθητά τα περιθώρια εφαρμογής αναπτυξιακών πολιτικών βασισμένα σε εγχειρήματα εκβιομηχάνισης, δημιουργώντας και αναπαράγοντας ένα φαύλο κύκλο οικονομικής υστέρησης και πολιτικής και κοινωνικής παθογένειας. Τα όρια αυτού του τρόπου κοινωνικής αναπαραγωγής προσδιορίζονταν από τις καταναλωτικές δυνατότητες της μεγάλης μάζας του πληθυσμού, που όταν αυτές συμπίεζονταν κάτω από ένα ορισμένο επίπεδο, είτε ως αποτέλεσμα εσωτερίκευσης εξωτερικών οικονομικών διαταραχών και παραγόντων είτε ως εξάντληση των δυνατοτήτων του εγχώριου οικονομικού μοντέλου, εκφράζονταν ως κοινωνική και πολιτική αναταραχή που έθετε σε κρίση, όχι όμως σε έντονη αμφισβήτηση και ανατροπή, τις οικονομικές δομές αναπαραγωγής του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Λύση στα αδιέξοδα που γεννούσε το εγχώριο μοντέλο συσσώρευσης επιχειρήθηκε διαχρονικά να δοθεί μέσω της πολιτικής της έγγειας ιδιοκτησίας. Πιο συγκεκριμένα αποδιαρθρώθηκε το σύστημα της μεγάλης έγγειας ιδιοκτησίας και με κρατικές παρεμβάσεις, στο πλαίσιο μιας πολιτικής αναδιανομής της γης, διευρύνθηκε σε πολύ μεγάλο βαθμό ο κύκλος των προσώπων που έγιναν κάτοχοι καλλιεργήσιμων εδαφών, με συνέπεια να δημιουργηθεί ένα ευρύ στρώμα μικροϊδιοκτητών. Αυτή η διευθέτηση όμως παρά την σχετικά μικρή οικονομική αποδοτικότητα που χαρακτήριζε στις περισσότερες περιπτώσεις τις έγγειες ιδιοκτησίες, λειτούργησε νομιμοποιητικά προς το πολιτικό σύστημα, καθώς η ιδιότητα του ιδιοκτήτη γης προσέδιδε μια σχετική οικονομική και ψυχολογική ασφάλεια στους φορείς της έγγειας ιδιοκτησίας και τους καθιστούσε απρόθυμους να αμφισβητήσουν το πολιτικό καθεστώς, κάτι που αποτελούσε άλλωστε και την βασική στόχευση της υλοποίησης της συγκεκριμένης πολιτικής.

Στη βάση της ίδιας πολιτικής στόχευσης πραγματοποιήθηκαν ευνοϊκές για τα αγροτικά στρώματα παρεμβάσεις σε επίπεδο αγροτικής πίστης, αλλά και πιο άμεσης στήριξης του αγροτικού εισοδήματος όπως η παροχή επιδοτήσεων σε πολλά αγροτικά προϊόντα που κάλυπταν πολύ μεγάλο ποσοστό της συνολικής αξίας της αγροτικής παραγωγής. Κυρίαρχα παραδείγματα αυτής της μορφής παρέμβασης υπήρξαν οι επιδοτήσεις της σταφιδοπαραγωγής στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και της καπνοπαραγωγής

κατά τον Μεσοπόλεμο. Οι παρεμβάσεις στο πλαίσιο αναδιάρθρωσης της αγροτικής πίστης συνέβαλαν στην υλοποίηση θεμελιωδών αλλαγών, καθώς η ίδρυση της Α.Τ.Ε το 1929 εκτόπισε την Ε.Τ.Ε από ένα προνομιακό γι' αυτήν πεδίο πιστωτικής δράσης και αποδιάρθρωσε τα παραδοσιακά τοκογλυφικά δίκτυα που δρούσαν στο χώρο της αγροτικής πίστης, δίκτυα με τα οποία η Ε.Τ.Ε είχε συνεργαστεί από την αρχή της ίδρυσής της προκειμένου να διαδώσει την χρήση των τραπεζογραμματίων της στον ελληνικό χώρο και να εδραιώσει την εμπιστοσύνη του συναλλακτικού κοινού στα τραπεζογραμμάτια που αυτή εξέδιδε. Η ίδρυση της Α.Τ.Ε ήρε το πλαίσιο δραστηριοποίησης των τοκογλυφικών δραστηριοτήτων των παραδοσιακών δικτύων τοκιστών που λειτουργούσαν στην ελληνική ύπαιθρο που αποσπούσαν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των χρηματικών πλεονασμάτων της αγροτικής παραγωγής και βελτίωσε αισθητά τους όρους χορήγησης πιστώσεων προς τον αγροτικό κόσμο. Η εκτόπιση των παραδοσιακών τοκογλυφικών δικτύων από το χώρο της αγροτικής πίστης αναπροσανατόλισε την ροή των κεφαλαίων των τοκιστών της υπαίθρου προς τις οικονομίες των πόλεων τροφοδοτώντας ως ένα βαθμό την τεράστια ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας που ξεκίνησε τον Μεσοπόλεμο και γιγαντώθηκε μεταπολεμικά.

Παράλληλα το πλέγμα των κρατικών παρεμβάσεων στην αγροτική παραγωγή ολοκληρωνόταν με τη ρύθμιση των δανειακών υποχρεώσεων των αγροτών ως έσχατο μέτρο αντιμετώπισης των οικονομικών τους αδιεξόδων και κατά το Μεσοπόλεμο, με την εκτέλεση δημοσίων έργων που συντελούσαν στην αύξηση της αποδοτικότητας των καλλιεργούμενων εκτάσεων και την δημιουργία νέων και με την σταδιακή μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης των αγροτικών στρωμάτων, μείωση που ξεκίνησε από την εγκαθίδρυση του κοινοβουλευτικού συστήματος και της καθολικής ψηφοφορίας για τους άρρενες το 1864, εποχή που το 90% των ψηφοφόρων ήταν κάτοικοι της υπαίθρου, και συνεχίστηκε έκτοτε (Δερτιλής 1993:26).

Αυτή η διαχρονικά φιλοαγροτική πολιτική που ακολουθήθηκε κυρίως από το 1864 και εντεύθεν είναι ικανή να ερμηνεύσει σε σημαντικό βαθμό την σχετικά απρόσκοπτη, ειδικά συγκρινόμενη με τις αντίστοιχες εμπειρίες βαλκανικών ή ευρωπαϊκών κρατών, πορεία του δημοκρατικού καθεστώτος στην Ελλάδα, η οποία διακόπτεται από σύντομα και σχετικά ήπια αυταρχικά διαλείμματα, παρά το ότι οι εγχώριες δομές κεφαλαιακής συσσώρευσης είναι αναντίστοιχες με την μακροπρόθεσμη ομαλή λειτουργία ενός δημοκρατικού πολιτικού καθεστώτος. Αυτήν την αναντιστοιχία αποσκοπούσε στο να γεφυρώσει προπολεμικά αλλά και μεταπολεμικά η φιλοαγροτική πολιτική.

Ειδικότερα την μεταπολεμική περίοδο το αγροτικό εισόδημα στηρίχτηκε ποικιλοτρόπως μέσω κρατικών παρεμβάσεων που συνίσταντο στην ανασύσταση του προπολεμικού συστήματος στήριξης των τιμών των αγροτικών προϊόντων με την επιβολή υψηλών τιμών παρέμβασης, οι οποίες υπερέβαιναν κατά κανόνα τις τιμές τόσο της διεθνούς όσο και της εγχώριας αγοράς, με την παροχή υψηλής δασμολογικής προστασίας και την θέσπιση ποσοστώσεων στις εισαγωγές αγροτικών προϊόντων, όπως και διαφόρων μορφών επιδοτήσεων του κόστους παραγωγής, της παραγωγής συγκεκριμένων καλλιεργειών ή ακόμα και του επιτοκίου των αγροτικών δανείων, ενώ στην δέσμη των κρατικών μεταβιβάσεων προς τον αγροτικό τομέα πρέπει να προστεθεί και η παροχή, της έστω και πενιχρής κοινωνικής ασφάλισης, το κόστος χρηματοδότησης της οποίας αύξανε την φορολογική επιβάρυνση που δέχονταν τα εισοδήματα του αστικού πληθυσμού (Καραμεσίνη 1994:140-141).

Τα μέτρα και οι πολιτικές που απέβλεπαν στη στήριξη του αγροτικού εισοδήματος και στη συμπίεση του κόστους παραγωγής του αγροτικού τομέα είχαν μια διττή στόχευση. Εν πρώτοις στο να υποστηρίξουν ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης για τους

πληθυσμούς της ελληνικής υπαίθρου όπου η υποαπασχόληση, οι σκληρές συνθήκες διαβίωσης αλλά και οι αντίστροφες ροές του αγροτικού πλεονάσματος προς την κατεύθυνση του αστικού τομέα της οικονομίας μέσω του αγροτικού δανεισμού και του εμπορικού κέρδους που πραγματοποιούνταν λόγω της δυσμενούς σχέσης που επικρατούσε μεταπολεμικά για τα αγροτικά προϊόντα έναντι των βιομηχανικών και ειδικότερα των βιομηχανικών εκείνων προϊόντων που χρησιμοποιούσαν ως πρώτη ύλη τα αγροτικά προϊόντα, καθώς οι τιμές των τελευταίων αυξάνονταν με μικρότερο ρυθμό απ' ό,τι οι τιμές των αντίστοιχων βιομηχανικών αγαθών, καθιστούσαν εξαιρετικά δυσχερή την οικονομική κατάσταση των αγροτικού πληθυσμού της χώρας. Σημαντική όμως μεταφορά αγροτικού πλεονάσματος προς τον αστικό τομέα λάμβανε χώρα και μέσα από τη πώληση βιομηχανικών αγαθών που ήταν απαραίτητα για την παραγωγική διαδικασία του γεωργικού τομέα, όπως γεωργικά μηχανήματα και λιπάσματα, οι τιμές των οποίων αυξάνονταν σε μεγαλύτερο βαθμό σε σύγκριση με τις τιμές των αγαθών της αγροτικής παραγωγής [Σακελλαρόπουλος 2004(1986):200-201].

Η έτερη στόχευση της κρατικής παρέμβασης στη σφαίρα της αγροτικής οικονομίας συνίστατο στην στήριξη της αγροτικής παραγωγής, ώστε να υπάρχει για τα βασικά γεωργικά προϊόντα επαρκής εγχώρια προσφορά που να ικανοποιεί την ζήτηση και να συγκρατεί τις τιμές των αγροτικών αγαθών σε επίπεδα που θα επέτρεπαν και την αντίστοιχη συγκράτηση των εργατικών αμοιβών που θα επέτρεπε την διεύρυνση των περιθωρίων κέρδους των επιχειρήσεων.

Η συνολική κρατική παρέμβαση στο πεδίο της αγροτικής οικονομίας δεν αποσκοπούσε όμως απλώς στο να διευρύνει τα περιθώρια του καπιταλιστικού κέρδους αλλά εγγράφονταν σε μια ευρύτερη κρατική πολιτικοοικονομική προσέγγιση που πέραν της αποτροπής της πλήρους εκπτώχευσης των αγροτικών στρωμάτων και της διασφάλισης ενός ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης γι' αυτά εξυπηρετούσε ταυτόχρονα και την επιδίωξη της διεύρυνσης της κοινωνικής βάσης από την οποία αντλούσε την νομιμοποίηση του το αστικό πολιτικό καθεστώ. Συνεπώς η ακολουθούμενη αγροτική πολιτική δεν βελτίωσε εντυπωσιακά το επίπεδο διαβίωσης του μεγαλύτερου τμήματος των πληθυσμών της υπαίθρου, το οποίο παρέμεινε σχετικά χαμηλό, αλλά δημιούργησε συνθήκες διαβίωσης που κατέστησαν ανεκτό, έστω και οριακά, το βιοτικό τους επίπεδο, στοιχείο όμως που αποδείχθηκε επαρκές για να λειτουργήσει νομιμοποιητικά, επομένως και σταθεροποιητικά, για το πολιτικό καθεστώς της χώρας.

Η μεταπολεμική κρατική πολιτική στο πεδίο της αγροτικής οικονομίας παρά το ότι δεν αποσκοπούσε στην συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο, αλλά μάλλον το αντίθετο, εντούτοις δεν κατόρθωσε να ρυθμίσει την αγροτική έξοδο, κατά τρόπο που αυτή να λειτουργούσε στην κατεύθυνση αφενός του μετασχηματισμού των αγροτικών πληθυσμών σε εργατικό δυναμικό που θα απορροφούνταν από την ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα, και ιδιαίτερα της μεταποιητικής δραστηριότητας, και αφετέρου στο να καταστήσει ικανή την εγχώρια αγροτική οικονομία να προμηθεύσει επαρκώς, ποσοτικά και ποιοτικά, τον δευτερογενή τομέα με τις απαραίτητες εισροές που απαιτούνταν για την επίτευξη μιας αυτοδύναμης και δυναμικής παραγωγικής ανάπτυξης με διαχεόμενα οφέλη για το σύνολο του παραγωγικού ιστού της ελληνικής οικονομίας, ακολουθώντας την αντίστοιχη ιστορική εμπειρία που γνώρισαν οι αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες ως προς την ενθάρρυνση και διαχείριση των μαζικών πληθυσμιακών εκροών που προκάλεσε η αγροτική έξοδος στις χώρες αυτές και αποτέλεσε το αφετηριακό στάδιο για την εκκίνηση της διαδικασίας της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

Στόχευση, στην ελληνική περίπτωση, της κρατικής ρύθμισης της μεταπολεμικής αγροτικής εξόδου υπήρξε η ενθάρρυνση της μαζικής εκροής των πληθυσμιακών πλεονασμάτων της υπαίθρου προς τα αναπτυγμένα καπιταλιστικά κέντρα των χωρών της

Δύσης, μια εξέλιξη που θα είχε ευεργετικές επιδράσεις στο ισοζύγιο πληρωμών καθώς θα αύξανε θεαματικά τις συναλλαγματικές εισροές της χώρας, εντασσόμενη έτσι αρμονικά ως θεμελιώδες οργανικό στοιχείο- στη δέσμη των σκοποθεσιών του μεταπολεμικού μακροοικονομικού πλέγματος, ενώ ταυτόχρονα θα εκτόνωνε σημαντικά την κοινωνική πίεση που προκαλούσαν τα φαινόμενα της εκτεταμένης υποαπασχόλησης και ανεργίας που μάστιζαν την αγροτική οικονομία.

Μεταπολεμικά αυτή η πολιτική βρήκε της έκφρασή της, πέραν από την συνέχιση μιας φιλοαγροτικής πολιτικής, που επιχειρούσε, πέραν των πολιτικών της στοχεύσεων, να αντισταθμίσει την αρνητική σχέση που διαμορφώθηκε μεταξύ των τιμών ορισμένων αγροτικών προϊόντων, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την καθήλωση της τιμής των σιτηρών, έναντι των βιομηχανικών στην εγχώρια αγορά, και στην ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία έλαβε εκρηκτικές διαστάσεις, παρά τον επίσημο αποκλεισμό της από τις πιστώσεις του τραπεζικού συστήματος της χώρας, που παράλληλα με την παροχή συντεχνιακού χαρακτήρα προνομίων σε πολλές επαγγελματικές ομάδες στόχευε στην συγκρότηση συμπαγών μικροαστικών στρωμάτων. Η δημιουργία μιας διευρυμένης κοινωνικής μάζας μικροαστικών στρωμάτων, στα οποία περιλαμβάνονταν και τα διογκούμενα μεταπολεμικά δημοσιούπαλληλικά στρώματα, υπήρξε αποτέλεσμα μιας κυρίαρχης πολιτικής επιλογής που απέβλεπε στην όσο το δυνατόν πιο απρόσκοπτη, στα πλαίσια ενός δημοκρατικού καθεστώτος, του άρχοντος κοινωνικού συνασπισμού, δηλαδή της εγχώριας ηγεμονεύουσας μεγαλοαστικής τάξης, η οποία αδυνατούσε να θεμελιώσει, να νομιμοποιήσει και να αναπαράγει την ταξική της κυριαρχία στη βάση του μοντέλου της κεφαλαιακής συσσώρευσης που είχε επιλέξει να αναπτύξει.

Η πολιτική επί της έγχειας ιδιοκτησίας που επικράτησε προπολεμικά στην ύπαιθρο αναπαρήχθη μεταπολεμικά στον αστικό χώρο μέσω της επικράτησης της μικρομεσαίας κλίμακας εκμετάλλευσης στην αγορά κατοικίας και στην συμμετοχή ενός εξαιρετικά εκτεταμένου αριθμού προσώπων που αποκόμισαν άμεσα ή έμμεσα οικονομικά οφέλη από την ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας που τροφοδοτήθηκε από την εκρηκτική οικιστική επέκταση των ελληνικών πόλεων, και κυρίως του πολεοδομικού συγκροτήματος της πρωτεύουσας και της συμπρωτεύουσας. Η βελτίωση της οικονομικής κατάστασης μιας μεγάλης μάζας ατόμων από την μεταπολεμική άνθηση της οικοδομικής δραστηριότητας οδήγησε στην άμβλυνση της αμφισβήτησης προς το μοντέλο της εγχώριας οικονομικής ανάπτυξης και στην απορρόφηση, με σχετικά ανώδυνο τρόπο, των κοινωνικών κραδασμών που προκαλούσε το αναπτυξιακό έλλειμμα της χώρας.

Η κατοχική περίοδος αποτέλεσε έναν ενδιάμεσο ιστορικό σταθμό όπου επιχειρήθηκε η ρήξη με το προπολεμικό μοντέλο κεφαλαιακής συσσώρευσης και τον τρόπο ενσωμάτωσης στο πολιτικό σύστημα με τον επανακαθορισμό του περιεχομένου των κοινωνικών σχέσεων νομιμοποίησης του εξουσιαστικού πλαισίου. Οι διαδικασίες και οι συνθήκες μέσω των οποίων εκφράστηκε και σχηματοποιήθηκε η αντιστασιακή προσπάθεια, καθώς και το σύνολο των πολύπλοκων σχέσεων που διαμορφώθηκαν ανάμεσα στις δυνάμεις κατοχής, τους ποικιλώνυμους εγχώριους παραστάτες τους και τις δυνάμεις της αντίστασης έθεσαν τα θεμέλια για την ανάπτυξη μιας ιστορικής δυναμικής που στόχευε στον ριζικό μετασχηματισμό ή και την ανατροπή της προπολεμικής πολιτικοοικονομικής δομής. Κορυφαία εκδήλωση της επιχειρούμενης αυτής ιστορικής ρήξης αποτέλεσε η ένοπλη εμφύλια αντιπαράθεση που ξεκίνησε κατά την κατοχική περίοδο και τερματίστηκε, με την ακραιφνώς ένοπλη μορφή της, τον Αύγουστο του 1949.

Η ήττα των δυνάμεων που πρέσβευαν την μεταβολή των όρων της κοινωνικής συγκρότησης και του αστικού καθεστώτος κυριαρχίας, όπως αυτά είχαν διαμορφωθεί

προπολεμικά, υπήρξε το αποτέλεσμα της εμφύλιας σύρραξης. Αυτή η εξέλιξη προδιέγραψε όπως ήταν φυσικό και το περιεχόμενο των μεταπολεμικών σχέσεων κυριαρχίας ανάμεσα στις κοινωνικές δυνάμεις που αντιπαρατέθηκαν κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο. Η παλινόρθωση όμως του αστικού καθεστώτος κυριαρχίας μεταπολεμικά δεν συνιστούσε μια αυτονόητη και αυτόματη συνέπεια της έκβασης του Εμφυλίου. Η επάνοδος και η εδραίωση των αστικών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων στην εξουσία προϋπέθετε την υποστήριξή τους, υλική και ιδεολογική, από εξωτερικούς παράγοντες που διαδραμάτιζαν το ρόλο του επικυρίαρχου στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Ο προπολεμικός και παραδοσιακός υποστηρικτής του ελληνικού αστισμού, η Βρετανία, δήλωσε αδυναμία συνέχισης αυτού του ρόλου στο πλαίσιο των αλλαγών που είχαν επέλθει μεταπολεμικά στο διεθνές περιβάλλον κατανομής ισχύος και οι Η.Π.Α., ως η νέα παγκόσμια ηγέτιδα δύναμη, ανέλαβε το έργο στήριξης των αστικών δυνάμεων της ευρωπαϊκών κρατών που τέθηκαν μεταπολεμικά στην αμερικανική σφαίρα επιρροής, ανάμεσα στις οποίες υπήρξε και η Ελλάδα.

Μέσα σ' αυτό το ιστορικό πλαίσιο αναφοράς και στη βάση της στρατηγικής επιλογής των Η.Π.Α να αποκαταστήσουν τη λειτουργία των ευρωπαϊκών οικονομιών ως μέσο για την αποτροπή της επέκτασης της σοβιετικής επιρροής στην ευρωπαϊκή ήπειρο, χωρίς όμως να επιχειρηθεί η διαμόρφωση μιας νέας ιεραρχίας στον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, εντάσσεται και η εκπόνηση και η εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ, που προέβλεπε την αθρόα χορήγηση οικονομικής και στρατιωτικής βοήθειας στα ευρωπαϊκά καπιταλιστικά κράτη. Η Ελλάδα παρά τη σημαντικότητά της σε όγκο οικονομική βοήθεια που έλαβε στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ δεν αποκόμισε τα ανάλογα οφέλη, αποτυγχάνοντας να αναβαθμίσει τη θέση της στην ιεραρχία του ευρωπαϊκού καταμερισμού εργασίας. Αυτή η εξέλιξη υπήρξε αποτέλεσμα των εγγενών στρεβλώσεων που χαρακτήριζαν τις εσωτερικές διοικητικές δομές διαχείρισης των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ, της παραδοσιακά ισχνής παραγωγικής βάσης της ελληνικής οικονομίας και της κυριαρχίας των βραχυπρόθεσμων κερδοσκοπικών στοχεύσεων που χαρακτήριζαν την ανάπτυξη των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων, ένα στοιχείο της εγχώριας επιχειρηματικής δράσης που επιτάχθηκε περαιτέρω κατά την κατοχική περίοδο, όπως επίσης και της κατανομής, χρονικής και μορφικής, που υπήρξε από τους αρμόδιους διαχειριστικούς φορείς των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ, είτε πρόκειται για τις κεντρικές διαχειριστικές υπηρεσίες του Σχεδίου Μάρσαλ είτε για τις αμερικανικές οικονομικές αποστολές που δραστηριοποιήθηκαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια υλοποίησης του. Διαφωτιστική της στάσης που τήρησαν οι αρμόδιες αρχές του Μάρσαλ αναφορικά με τη διάρθρωση των πόρων της χορηγούμενης βοήθειας ήταν η απορριπτική τους στάση έναντι του βιομηχανικού σκέλους του προγράμματος, γεγονός που οδήγησε στο να διατηρηθεί σε πολύ χαμηλούς ρυθμούς η εκταμίευση των κονδυλίων που αφορούσαν το βιομηχανικό σκέλος του προγράμματος σε σχέση με την αντίστοιχη αυξημένη ροή πόρων που υπήρξε για την εκτέλεση των δημοσίων έργων, την οικοδόμηση κατοικιών και την καταβολή των δαπανών πρόνοιας (Παγουλάτος 2006:172). Οι χρηματικές εισροές που προήλθαν από την εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ στην περίπτωση της Ελλάδας διοχετεύθηκαν προς ένα πολύ μικρό αριθμό μεγάλων μεταποιητικών μονάδων, οι οποίες κατείχαν ήδη δεσπόζουσα θέση στην εσωτερική αγορά και διέθεταν πολύ ισχυρούς πιστωτικούς δεσμούς με το εγχώριο τραπεζικό σύστημα. Αυτή η κατανομή των πιστωτικών πόρων της οικονομικής βοήθειας λειτούργησε ανασταλτικά στην διεύρυνση και εμβάθυνση της παραγωγικής βάσης της χώρας, δεδομένου ότι αναπαρήγαγε στην παραγωγική δομή της χώρας τις μονοπωλιακές, ή στην καλύτερη των περιπτώσεων τις ολιγοπωλιακές, συνθήκες που επικρατούσαν στο ελληνικό πιστωτικό σύστημα (Χαλικιάς 1976:163), δημιουργώντας και διαιωνίζοντας στρεβλώσεις και παθογένειες

που στερούσαν από την ελληνική οικονομία την απαραίτητη αναπτυξιακή δυναμική που έπρεπε να αποκτήσει μεταπολεμικά (Ellis 1964:191-196).

Αναφορικά με τα μεγέθη της διαθεσιμότητας των πόρων του Σχεδίου Μάρσαλ και των διαδικασιών που απαιτούνταν για την αποδέσμευση προς χρήση της χορηγούμενης οικονομικής βοήθειας, μνεία χρήζει η συμφωνία που συνήφθη μεταξύ της ελληνικής κυβέρνησης και της Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής στην Ελλάδα (A.M.A.G), η οποία καθόριζε τον τρόπο παροχής της βοήθειας και τις αρμοδιότητες της Αμερικανικής Αποστολής που είχε επ' αυτού η τελευταία. Ειδικότερα η συμφωνία όριζε ότι η ελληνική κυβέρνηση θα κατέθετε σε ειδικό λογαριασμό το σύνολο των δραχμικών εισπράξεων που πραγματοποιούνταν από την πώληση των εφοδίων της βοήθειας που εισάγονταν με την διάθεση του συναλλάγματος που προσέφερε η αμερικανική πλευρά. Βάσει όμως αυτής της συμφωνίας η αποδέσμευση και η διάθεση των δραχμικών διαθεσίμων του Ταμείου Αντικαταβολών (Counterpart Funds), όπως ονομάζονταν τα κεφάλαια που συγκεντρώνονταν από την πώληση των εφοδίων της αμερικανικής βοήθειας, πραγματοποιούνταν κατόπιν εγκρίσεως της A.M.A.G. Η τελευταία επικαλούμενη την ανάγκη τιθάσευσης των πληθωριστικών πιέσεων επέτρεπε την χρήση των πόρων του Ταμείου Αντικαταβολών κατά τρόπο εξαιρετικά περιοριστικό, ενώ κατά κανόνα η αποδέσμευσή τους αφορούσε την κάλυψη των ελλειμμάτων του τακτικού προϋπολογισμού και όχι την προώθηση της υλοποίησης των έργων ανασυγκρότησης για τα οποία θεωρητικά προορίζονταν οι πόροι που συσσωρεύονταν στο Ταμείο Αντικαταβολών. Η πρακτική αυτή της A.M.A.G είχε ως αποτέλεσμα να επιβραδυνθεί η το έργο της ανασυγκρότησης και της αποκατάστασης του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας στο όνομα της αντιμετώπισης των πληθωριστικών φαινομένων σε μια περίοδο όπου η ισχνή παραγωγική δυναμικότητα της χώρας και η πραγματική, ή και τεχνητή στενότητα αγαθών που προκαλούσαν οι κερδοσκόποι μέσω της αποθεματοποίησης των αγαθών, αποτελούσαν του βασικούς παράγοντες διατήρησης των έντονων πληθωριστικών πιέσεων και όχι η υπερβάλλουσα ζήτηση αγαθών της μεγάλης μάζας του πληθυσμού που ούτως ή άλλως οι συνθήκες διαβίωσης του βρίσκονταν σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα.

Οι πολιτικές συνέπειες από την υλοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα υπήρξαν μάλλον μεγαλύτερες απ' ότι τα οικονομικά αποτελέσματα που παρήγαγε. Η οικονομική βοήθεια μπορεί να υπήρξε ανεπαρκέστατη στο να υποστηρίξει την παραγωγική αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας και την ενίσχυση της ανταγωνιστικότητας της στο διεθνές οικονομικό περιβάλλον, υπήρξε όμως επαρκής στο να προσφέρει το αναγκαίο υλικό έρεισμα για την σταθεροποίηση του αστικού καθεστώτος, με δεδομένη και την σημαντικότερη στρατιωτική βοήθεια που χορηγήθηκε στον Εθνικό Στρατό προκειμένου να επικρατήσουν οι αστικές δυνάμεις στον Εμφύλιο Πόλεμο.

Στο πλαίσιο της αποκατάστασης και σταθεροποίησης του αστικού καθεστώτος μεταπολεμικά κυρίαρχο ρόλο διαδραμάτισε ο στρατός, καθώς το προπολεμικό πλέγμα εξουσίας των αστικών δυνάμεων ήταν αδύνατο να ανασυσταθεί μετά τις αποδιάρθρωτικές γι' αυτό εξελίξεις που έλαβαν χώρα κατά την κατοχική περίοδο. Η έμπρακτη, εντονότατη και ευθεία αμφισβήτηση του προπολεμικού πλέγματος της αστικής κυριαρχίας κατά τη Κατοχή από ένα ευρύτατο σώμα κοινωνικών δυνάμεων, που παρά τις εσωτερικές του διαφοροποιήσεις, έθεσε σε άμεσο κίνδυνο την προοπτική αναπαραγωγής του εξουσιαστικού πλαισίου της ελληνικής αστικής τάξης μεταπολεμικά. Το γεγονός αυτό καθιστούσε επιβεβλημένη την ενεργή και αποφασιστική εμπλοκή του στρατού προκειμένου η αστική κυριαρχία να αποκατασταθεί μέσα από συνθήκες άσκησης φυσικής βίας και την διεξαγωγή εμφυλίου πολέμου. Μόνο μέσα από την ένοπλη αντιπαράθεση ήταν δυνατή μεταπολεμικά η επιβίωση του αστικού

καθεστώτος, καθώς το εύρος και η ένταση αμφισβήτησης του νομιμοποιητικού πλαισίου της αστικής κυριαρχίας δεν επέτρεπε την μεταπολεμική αποκατάστασή του, με τους ίδιους τουλάχιστον όρους που υπήρχαν προπολεμικά. Η αρωγή των εξωτερικών επικυρίαρχων, αρχικά της Βρετανίας και από το 1947 των Η.Π.Α, και σε επίπεδο παροχής στρατιωτικής βοήθειας προς τις αστικές δυνάμεις της χώρας υπήρξε καταλυτική ως προς την έκβαση της εμφύλιας διαμάχης. Η παλινόρθωση του αστικού καθεστώτος μέσα από διαδικασίες ένοπλης βίας υπονόμωσαν για μια σειρά δεκαετιών την κοινωνική ειρήνευση αναπαράγοντας την εμφύλια αντιπαράθεση και την αμοιβαία καχυποψία των αντιπάλων του Εμφυλίου σ' όλα τα επίπεδα του κοινωνικού βίου, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την διαιώνιση των χρόνιων παθογενειών του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Σε όρους διαμόρφωσης του μεταπολεμικού οικονομικού αναπτυξιακού μοντέλου και άσκησης οικονομικής πολιτικής η αποκατάσταση της αστικής κυριαρχίας εκφράστηκε κατ' ουσίαν ως εγκατάλειψη της προσπάθειας για την εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας και την αλλαγή του παραγωγικού προτύπου, παρά τις επίσημες και επίμονες διακηρύξεις περί του αντιθέτου από τα επίσημα όργανα διαμόρφωσης και υλοποίησης της οικονομικής πολιτικής, και κυρίως από τον Διοικητή της Τ.τ.Ε και μέλους της Νομισματικής Επιτροπής καθηγητή Ξενοφών Ζολώτα, ο οποίος αποτελούσε ένθερμο θιασώτη της εκβιομηχάνισης και της μεταβολής της παραγωγικής διάρθρωσης της ελληνικής οικονομίας, θέτοντας όμως ως προτεραιότητα την επίτευξη και διατήρηση με κάθε κόστος της νομισματικής σταθερότητας ως απαραίτητο όρο για την προώθηση και την επίτευξη μιας διατηρήσιμης βιομηχανικής ανάπτυξης. Η εγκατάλειψη του στόχου της αλλαγής του μεταπολεμικού μοντέλου συσώρευσης εκφράστηκε όχι μόνο μέσα από την ιεραρχική πρόταξη της νομισματικής σταθερότητας ως κυρίαρχη στόχευση της μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής, αλλά κυρίως από τα μέσα, τους τρόπους και τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες αυτή θα επιτυγχάνονταν.

Η επίτευξη και διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας με κάθε κοινωνικό κόστος, αναγορεύτηκε ήδη από τις πρώτες μέρες του μετακατοχικού βίου της χώρας ως η πλέον άμεση προτεραιότητα της μακροοικονομικής πολιτικής, στόχευση που απηχούσε τις σχετικές τοποθετήσεις και αντιλήψεις του Ξενοφώντα Ζολώτα, που εκφράστηκαν μέσω της υλοποίησης των πρώτων μέτρων οικονομικής πολιτικής τους πρώτους μήνες της απελευθέρωσης υπό την ιδιότητα του Συνδιοικητή της Τ.τ.Ε, υποκαθιστώντας ουσιαστικά στο έργο του τον κατοχικό Διοικητή της Τ.τ.Ε και υπουργό οικονομικών της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Λονδίνου Κυριάκο Βαρβαρέσο. Η αποτυχία σταθεροποίησης της αξίας του εθνικού νομίσματος που επιχειρήθηκε με την εφαρμογή δύο διαμετρικά αντίθετων μακροοικονομικών παρεμβάσεων μέσα σε διάστημα μικρότερο του ενός έτους από την απελευθέρωση της χώρας, εμπνευστές των οποίων υπήρξαν για την μεν πρώτη ο Ξενοφών Ζολώτας και της δεύτερης ο Κυριάκος Βαρβαρέσος, οφειλόταν στην αδυναμία της ορθής υλοποίησής τους λόγω του κατ' ουσίαν ανύπαρκτου κρατικού μηχανισμού, του ελλιπούς σχεδιασμού τους, ή των εσφαλμένων εκτιμήσεων και παραδοχών στις οποίες στηρίζονταν, και της έμπρακτης υπονόμωσής τους, ειδικά στην περίπτωση των παρεμβατικών μέτρων που εισήγαγε ο Βαρβαρέσος, από τους επιχειρηματικούς φορείς.

Ο στόχος και των δύο μακροοικονομικών παρεμβάσεων ήταν η ανάσχεση του κατοχικού υπερπληθωρισμού και η σταδιακή αποκατάσταση της εμπιστοσύνης του κοινού προς την νέα δραχμή που τέθηκε σε κυκλοφορία μετά την απελευθέρωση, μέσω της σταθεροποίησης της αξίας της. Η πολιτική Ζολώτα συνίστατο στον περιορισμό της κρατικής παρέμβασης στο πεδίο της νομισματικής κυκλοφορίας, όπου μέσω της εισαγωγής της νέας δραχμής, της σύνδεσής της με την χάρτινη αγγλική στρατιωτική λίρα και της ελεύθερης μετατρεψιμότητας της σε χρυσό, με την πώληση χρυσών λιρών από τα

αποθεματικά της Τ.τ.Ε, δηλαδή κοινωνικών πόρων που διασώθηκαν από την δήμευση των κατοχικών δυνάμεων με τεράστιες θυσίες, θα συγκρατούνταν οι πληθωριστικές πιέσεις μέσω της συγκράτησης της τιμής της χρυσής λίρας έναντι της δραχμής, που είχε de facto κατά την Κατοχή και την μετακατοχική περίοδο υποκαταστήσει το εθνικό νόμισμα στις συναλλαγές. Αντίθετα με την πολιτική Ζολότα τα παρεμβατικά μέτρα της πολιτικής Βαρβαρέσου είχαν εκτεταμένο χαρακτήρα στο πεδίο της παραγωγής μέσω του άμεσου ελέγχου της ροής των πρώτων υλών στην παραγωγική διαδικασία και των αγοραίων τιμών, αποφεύγοντας ταυτόχρονα την πώληση χρυσών λιρών προκειμένου να στηριχτεί η αξία της μετακατοχικής δραχμής, να απορροφηθεί ρευστότητα από το συναλλακτικό κύκλωμα και να συγκρατηθούν οι πληθωριστικές πιέσεις.

Παρά την προσωρινή επιτυχία των μέτρων που εισήγαγε ο Βαρβαρέσος, η σθεναρή αντίσταση που γνώρισε η πολιτική του από τους παράγοντες της αγοράς, καθώς τα μέτρα Βαρβαρέσου επιχειρούσαν να αποκαταστήσουν ως ένα βαθμό τις ακραίες κοινωνικοοικονομικές ανισότητες που προκλήθηκαν κατά την κατοχική περίοδο από την τεράστια μετατόπιση κοινωνικού πλούτου που έλαβε χώρα κάτω από εξαιρετικά ανώμαλες συνθήκες, και ο αποδιοργανωμένος κρατικός μηχανισμός που δεν ήταν σε θέση να υλοποιήσει μια τέτοιας έκτασης και υφής παρεμβατική πολιτική οδήγησαν και το σχέδιο Βαρβαρέσου σε αποτυχία.

Η αποτυχία των πρώτων μετακατοχικών προσπαθειών ανάσχεσης των υπερπληθωριστικών πιέσεων που κληροδότησε η κατοχική περίοδος και η αποδιάρθρωση της προπολεμικής κοινωνικής δομής και του παραγωγικού μηχανισμού, με την ταυτόχρονη διάλυση των οικονομικών λειτουργιών του κράτους και την ανάδυση ακραίων οικονομικών φαινομένων όπως η μαύρη αγορά, η μεγάλη και βίαιη ανακατανομή του εθνικού εισοδήματος, η υποκατάσταση του εθνικού νομίσματος στις συναλλαγές από τη χρυσή και η συνεχής κερδοσκοπική διαχείριση της προσφοράς αγαθών κατέστησε αναγκαία την παρέμβαση των ξένων επικυρίαρχων κρατών, αρχικά της Βρετανίας και από το 1947 των Η.Π.Α μέσω της αποστολής οικονομικής βοήθειας που διαχειρίζονταν οι αντίστοιχες οικονομικές αποστολές αυτών των κρατών, προκειμένου να επιτευχθεί η στοιχειώδης ανασυγκρότηση των κρατικών και κοινωνικοοικονομικών δομών που θα διασφάλιζαν την ανασύσταση και βιωσιμότητα του αστικού καθεστώτος.

Οι παρεμβάσεις των χωρών αυτών και του ελληνικού κράτους, στο βαθμό που μπορεί να θεωρηθεί ότι αυτό είχε καταφέρει να αποκαταστήσει ορισμένες από τις θεμελιώδεις λειτουργίες του, διαμόρφωσαν μια δέσμη στοχεύσεων που αρθρώνονταν επί τη βάση τριών πυλώνων: της σταθεροποίησης, της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης. Ο πρώτος πυλώνας αναφέρεται στην εξισορρόπηση των δημοσίων οικονομικών και τη σταθερότητα της αξίας του εθνικού νομίσματος, ο δεύτερος στην αποκατάσταση των υποδομών και της παραγωγής στα προπολεμικά τους επίπεδα και ο πυλώνας της ανάπτυξης αναφέρεται στο ζήτημα της εκβιομηχάνισης, στη δυνατότητα δηλαδή της ελληνικής οικονομίας να εκφύγει από το περιοριστικό αγροτικό της παρελθόν και να δομήσει το αναπτυξιακό της μέλλον στη βάση ριζικών αλλαγών επί της παραγωγικής της διάρθρωσης. Το ζήτημα της ανάπτυξης ήταν άμεσα συνυφασμένο και με τις δυνατότητες εκμετάλλευσης των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, και κυρίως του ορυκτού και υδάτινου πλούτου της, που θα εξασφάλιζαν επαρκείς και χαμηλού κόστους πρώτες ύλες και ενέργεια που αποτελούσαν τον *sine qua non* όρο για την ευόδωση του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης. Η εκμετάλλευση μάλιστα των εγχώριων πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας και η υλοποίηση των αντίστοιχων έργων που απαιτούνταν για την αξιοποίηση των πλουτοπαραγωγικών πηγών της χώρας, καθώς και το αναπτυξιακό μοντέλο που θα έπρεπε να ακολουθήσει η χώρα μεταπολεμικά βρέθηκε στο επίκεντρο των συζητήσεων, ανάμεσα στους Έλληνες ιθύνοντες, τις ξένες

οικονομικές αποστολές και τους εμπειρογνώμονες του εξωτερικού, τους διάφορους επιστημονικούς φορείς και κρατικές υπηρεσίες ή ακόμα και μεμονωμένες προσωπικότητες του πολιτικού και επιστημονικού κόσμου της χώρας που επιχείρησαν να διαμορφώσουν και να προτείνουν εναλλακτικά αναπτυξιακά προγράμματα και παρεμβάσεις επί τη βάσει μελετών που είχαν πραγματοποιηθεί από τους παραπάνω φορείς και τις αντίστοιχες εκθέσεις που δημοσιοποιήθηκαν.

Στο πλαίσιο αυτό και με δεδομένη την οικονομική βοήθεια που παρέχονταν στη χώρα από το εξωτερικό, ή πολύ περισσότερο από τις προσδοκίες που δημιουργούνταν για το ύψος και τη χρονική διάρκεια παροχής αυτής της βοήθειας, διατυπώθηκαν ποικίλες προτάσεις και σχέδια για την αναπτυξιακή οδό που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η ελληνική οικονομία. Επιπλέον πρωταρχική θέση στις ιδεολογικές κατασκευές της εποχής, και κυρίως της αστικής οικονομικής διάνοησης, κατείχε η ξένη οικονομική βοήθεια στο μέγεθος, στη διάρκεια και στη διάρθρωση της οποίας αποδιδόταν, σε βαθμό που δεν δικαιολογούνταν σε καμία περίπτωση από την πραγματικότητα, υπερβολική σημασία για το ρόλο που θα διαδραμάτιζε στη χρηματοδότηση του εγχειρήματος της εκβιομηχάνισης, ένα εγχείρημα που επιφανειακά τουλάχιστον συγκέντρωνε την υποστήριξη τόσο της Αριστεράς, όπως εκφραζόταν πρωτίστως μέσω του έργου του Δημήτρη Μπάτση και δευτερευόντως μέσω των απόψεων του Άγγελου Αγγελόπουλου, όσο και της αστικής διάνοησης, κυρίαρχος εκφραστής της οποίας υπήρξε ο Ξενοφών Ζολώτας.

Η επιφανειακή σύγκλιση των απόψεων γύρω από την αναγκαιότητα του αναπροσανατολισμού της ελληνικής οικονομίας μεταπολεμικά προς ένα αναπτυξιακό πρότυπο βασισμένο στην εκβιομηχάνιση, υποχωρούσε όταν οι δύο πλευρές έθεταν το ζήτημα των πηγών χρηματοδότησης του αναπτυξιακού εγχειρήματος. Η Αριστερά υποστήριζε ότι κύρια πηγή εξεύρεσης πόρων θα έπρεπε να αποτελέσει η φορολόγηση των αστρονομικών κατοχικών κερδών, αποδίδοντας σ' αυτή τη πολιτική και χαρακτηριστικά κοινωνικής δικαιοσύνης, και δευτερευόντως οι πολεμικές αποζημιώσεις και η σύναψη εξωτερικών δανείων ή ακόμα και η εγχώρια αποταμίευση ή ακόμα και το εκδοτικό προνόμιο, όπως και η δυνατότητα αυτοχρηματοδότησης της αναπτυξιακής προσπάθειας μέσω των χρηματικών πλεονασμάτων που θα δημιουργούνταν κατά τη διαδικασία της χρονικής κλιμάκωσης και προϊούσας συσσώρευσης των ωφελειών που θα προέκυπταν από την εκτέλεση και απόδοση των παραγωγικών επενδύσεων. Αντιθέτως η υλοποίηση των προτάσεων Ζολώτα βασιζόταν κατά μείζονα λόγο στην εισροή ξένων κεφαλαίων, υπερτιμώντας το ύψος της οικονομικής βοήθειας, των εξωτερικών δανείων ή ακόμα και των πολεμικών αποζημιώσεων που θα μπορούσε να λάβει η χώρα, αρνούμενος να δεχτεί παρεμβάσεις που θα έθιγαν σε σημαντικό βαθμό το κοινωνικοοικονομικό status quo που προέκυψε από τις εξελίξεις της κατοχικής περιόδου.

Η τρίτη εναλλακτική πρόταση που διατυπώθηκε αναφορικά με το μεταπολεμικό αναπτυξιακό πρότυπο που θα έπρεπε να ακολουθήσει μεταπολεμικά η χώρα ήταν αυτή του Κυριάκου Βαρβαρέσου που αποκρυσταλλώθηκε στην περιώνυμη Έκθεσή του προς την κυβέρνηση του Νικόλαου Πλαστήρα όταν ο τελευταίος ζήτησε από τον Βαρβαρέσο να υποβάλει τις προτάσεις του σχετικά με το τους τρόπους που θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί το οικονομικό πρόβλημα της χώρας. Ο Βαρβαρέσος κινούμενος σε διαφορετικό μήκος κύματος από τις προτάσεις Ζολώτα και Μπάτση θεωρούσε ότι η έξοδος του αγροτικού πληθυσμού προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, που προϋπέθετε η εφαρμογή των σχεδίων εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας που προέτασσαν οι Ζολώτας και Μπάτσης, έπρεπε να αποφευχθεί, καθώς η εφαρμογή ενός αναπτυξιακού προτύπου που θα βασίζονταν σε μια προσπάθεια ταχείας εκβιομηχάνισης θα οδηγούσε σε αύξηση της ανεργίας, σε άνοδο του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών και στην αδυναμία βελτίωσης σε μακροπρόθεσμη βάση του βιοτικού επιπέδου της πλειοψηφίας

των εργατικών και αγροτικών στρωμάτων της χώρας. Θέτοντας το τελευταίο ως την θεμελιακή στόχευση των εισηγήσεών του ο Βαρβαρέσος πρότεινε την συγκράτηση του αγροτικού πληθυσμού στην ύπαιθρο μέσω της εκτέλεσης εκτεταμένων αγροβελτιωτικών και αρδευτικών έργων που θα αύξαναν την απόδοση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων, θα εξασφάλιζαν ένα ικανοποιητικό εισόδημα για τα αγροτικά στρώματα και θα μείωναν την υποαπασχόληση που συνιστούσε κυρίαρχο φαινόμενο ανάμεσα στον αγροτικό πληθυσμό, ενώ ταυτόχρονα προέτασσε την ανάπτυξη της οικοδομική δραστηριότητας, της ελαφρά βιομηχανίας και του εμπορίου στη βάση της διάδοσης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων ως δομική μορφή άρθρωσης της επιχειρηματικής δράσης. Με αυτό τον τρόπο θεωρούσε ότι θα πολλαπλασιάζονταν οι θέσεις απασχόλησης, θα βελτιωνόταν άμεσα και αισθητά το βιοτικό επίπεδο της συντριπτικής πλειοψηφίας του ελληνικού λαού, θα ενισχύονταν σημαντικά το εθνικό εισόδημα και θα περιοριζόταν η ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών. Επιπροσθέτως απέρριπτε τις αισιόδοξες προβλέψεις για το ύψος και τις μελλοντικές προοπτικές της χορηγούμενης συμμαχικής οικονομικής βοήθειας προς την Ελλάδα που εκφράζονταν, όχι στερούμενες σκοπιμοτήτων, από τους θεωρητικούς του ελληνικού αστισμού.

Κεντρικής σημασίας ζήτημα αποτελούσε για τον Βαρβαρέσο και η ανάγκη για την αναδιοργάνωση και αναμόρφωση της δημόσιας διοίκησης και η αποκάθαρση του κρατικού μηχανισμού από τα «δαιμόνια» που εισήγαγε η κατοχική περίοδος και η συμμετοχή των στελεχών των ξένων οικονομικών αποστολών στην εσωτερική λειτουργία της κρατικής μηχανής και η σύμπληξη ημαρτημένων σχέσεων ανάμεσα στους ξένους επόπτες και στα στελέχη της ελληνικής δημόσιας διοίκησης. Ο Βαρβαρέσος πρότεινε την τον εξορθολογισμό της δημόσιας διοίκησης μέσω της «αποπολιτικοποίησης» των διαδικασιών διορισμού και προαγωγής των δημοσίων υπαλλήλων και τον περιορισμό των διοικητικών πράξεων που έχουν εξατομικευμένο και πρόσκαιρο χαρακτήρα, την αποκέντρωση της διοικητικής λειτουργίας, τη μείωση του αριθμού των δημοσίων υπαλλήλων, αποδίδοντας βαρύτητα στην απόλυση εκείνων των υπαλλήλων που προσελήφθησαν μαζικά κατά την Κατοχή, τόσο για λόγους εξοικονόμησης πόρων, καθώς η πρόσληψη αυτών των ατόμων εξυπηρετούσε εκείνη την περίοδο την άμεση ανάγκη επιβίωσης τους, αλλά ταυτόχρονα συνδέθηκαν με το ρόλο και το έργο των δοσίλογων κυβερνήσεων, γεγονός που καθιστούσε την αποπομπή τους από τον κρατικό μηχανισμό ενέργεια συμβατή με την αποκατάσταση της κοινωνικής δικαιοσύνης. Παράλληλα ο εξορθολογισμός της δημόσιας διοίκησης και η αποτελεσματική του λειτουργία συνιστούσε κατά τον Βαρβαρέσο προϋπόθεση για την επίτευξη οποιουδήποτε αναπτυξιακού σχεδίου, που σύμφωνα με τις αντιλήψεις του ίδιου θα έπρεπε απαραίτητως να συνδεθεί με βαθιές τομές στη φορολογική πολιτική με αναπροσδιορισμό της σχέσης έμμεσων και άμεσων φόρων υπέρ της ενίσχυσης του ποσοστού των τελευταίων στο σύνολο των φορολογικών εσόδων, και στην αναπροσαρμογή των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων, με στόχο την χρησιμοποίηση της εισοδηματικής πολιτικής ως μέσου για την άμβλυνση των εισοδηματικών ανισοτήτων, καθώς σε όλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου οι αμοιβές των δημοσίων υπαλλήλων υπολείπονταν κατά κανόνα των αμοιβών που λάμβαναν οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού τομέα.

Σε επίπεδο επικράτησης στη σφαίρα του δημοσίου διαλόγου και επίσημης υιοθέτησης από τα θεσμικά υποκείμενα χάραξης και άσκησης της μακροοικονομικής πολιτικής, οι θέσεις του Ξενοφώντα Ζολώτα έτυχαν καλύτερης υποδοχής, δεδομένου ότι οι προτάσεις της Αριστεράς συνέδεσαν την τύχη τους με την έκβαση του Εμφυλίου Πολέμου, ενώ ο ίδιος ο Μπάτσης εκτελέστηκε το 1952 μαζί με τον Νίκο Μπελογιάννη. Οι απόψεις Βαρβαρέσου δέχτηκαν σφοδρότατη κριτική από όλο το φάσμα της πολιτικής και

οικονομικής και οικονομικής ζωής της χώρας, καθώς αντιμετωπίστηκαν υπό το πρίσμα της κατάρριψης του μεταπολεμικού μύθου που δημιούργησε ο ελληνικός αστισμός περί της δυνατότητας αναπροσανατολισμού του μεταπολεμικού αναπτυξιακού προτύπου εδραζόμενου στην εκβιομηχάνιση της ελληνικής οικονομίας μέσω της γενναίας συμμαχικής οικονομικής βοήθειας και των πολεμικών αποζημιώσεων που θα λάμβανε η Ελλάδα ως αντιστάθμισμα για την συνεισφορά της στην συντριβή του Γ΄ Ράιχ. Παράλληλα η Έκθεση Βαρβαρέσου επιβεβαίωνε τις υποψίες και τις αιτιάσεις της Αριστεράς για την σύναψη συμφωνίας των ελληνικών αστικών δυνάμεων και των Η.Π.Α για την εγκατάλειψη της άμεσης εκβιομηχάνισης και την προώθηση σταθεροποιητικών πολιτικών που θα καθήλωναν ή και θα ακύρωναν τις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας., ενώ ταυτόχρονα οι θέσεις του Βαρβαρέσου άφηναν πολιτικά εκτεθειμένους όσους πίστευαν ή διακήρυζαν ότι ο φιλοδυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας αποτελούσε το τίμημα για την υλοποίηση των προγραμμάτων ανασυγκρότησης και ανάπτυξης που θα ερείδονταν στην αφειδώλευτη συμμαχική οικονομική υποστήριξη και θα επέφεραν ραγδαία βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των ελλήνων.

Στην ουσία τους οι στόχοι της ανασυγκρότησης και της ανάπτυξης αποτελούσαν μια δέσμη στοχεύσεων που προέβαλλε ο ελληνικός αστισμός, με εξαίρεση την περίπτωση πρόταξης από την Αριστερά των ίδιων στοχοθεσιών που λάμβαναν όμως διαφορετικά περιεχόμενα και απηχούσαν άλλες κοινωνικές αναγκαιότητες, προκειμένου αφενός να συγκροτηθεί μία πλατφόρμα κοινωνικής συναίνεσης εδραζόμενη στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας και στην νομιμοποίηση της σύνδεσής της με τους δυτικούς μεταπολεμικούς οικονομικούς και στρατιωτικούς θεσμικούς μηχανισμούς και αφετέρου στην άσκηση πίεσης προς τον ξένο παράγοντα για την εισροή πόρων που αποτελούσε του ευσεβή πόθο των εγχώριων αστικών κοινωνικών δυνάμεων. Η επίκληση του ηθικού χρέους των συμμάχων προς την Ελλάδα και οι διακηρύξεις περί αναπροσανατολισμού του εγχώριου αναπτυξιακού προτύπου συνιστούσαν το προπαγανδιστικό δίπολο του εγχώριου παράγοντα που αποσκοπούσε στην γενναία παροχή οικονομικής βοήθειας από το εξωτερικό και στην απόσπαση της κοινωνικής συναίνεσης για την επιδίωξη ενός αναπτυξιακού οράματος που εν έργω ο ίδιος ο αστικός χώρος δεν έδειχνε να υιοθετεί. Στην καλύτερη περίπτωση το πραγματικό διακύβευμα για τον ελληνικό αστισμό ήταν σε μια εκβιομηχάνιση χωρίς την πραγματοποίηση των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων, τόσο σε σχέση με τις δομές συσσώρευσης όσο και με όρους βαθιών αλλαγών στο περιεχόμενο και τη φυσιογνωμία των πολιτικών θεσμών και της δημόσιας διοίκησης, που προέτασσε ο Βαρβαρέσος ως αναγκαίο όρο για την επιτυχή έκβαση οποιουδήποτε αναπτυξιακού εγχειρήματος.

Η έκθεση Βαρβαρέσου όμως - εν αντιθέσει με τις προτάσεις Ζολότα και Μπάτση - διαθέτει ευρύτερο ιστορικό ορίζοντα, δεδομένου ότι την περίοδο που γράφεται και δημοσιοποιείται (τέλη 1951-αρχές 1952) έχει τερματιστεί ο Εμφύλιος Πόλεμος και το Σχέδιο Μάρσαλ έχει μεταβάλλει ριζικά τον προσανατολισμό του, λόγω της διεξαγωγής του πολέμου της Κορέας, προτάσσοντας την πραγμάτωση των στρατιωτικών στοχεύσεων του και ειδικότερα την ενίσχυση και την αναβάθμιση της αμυντικής ικανότητας των ευρωπαϊκών συμμάχων των Η.Π.Α, γεγονός που περιόριζε δραστικά τους διαθέσιμους πόρους για την προώθηση των στόχων της ανασυγκρότησης και οικονομικής ανάπτυξης των ευρωπαϊκών οικονομιών, αλλαγές στην πολιτική των Η.Π.Α που ο ίδιος ο Βαρβαρέσος ήταν σε θέση να τις γνωρίζει, ίσως καλύτερα από κάθε Έλληνα ιθύνοντα, λόγω της ιδιότητας του ως οικονομικού συμβούλου της Παγκόσμιας Τράπεζας στην Ουάσινγκτον. Αυτή η θεμελιώδης μεταβολή στις προτεραιότητες που έθετε το Σχέδιο Μάρσαλ στην ελληνική περίπτωση οδηγούσε στον πλήρη ενταφιασμό των λιγοστών ελπίδων που είχαν απομείνει για την υλοποίηση των αναπτυξιακών επενδύσεων και στην αδυναμία διάσωσης ακόμα και των στοιχειωδών έργων που

προβλέπονταν στο Πρόγραμμα Ανασυγκρότησης. Πλέον οι πόροι που εισέρεαν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ κατευθύνονταν στην συντριπτική τους πλειοψηφία στην υποστήριξη της διατήρησης και επαύξησης της αμυντικής ικανότητας της χώρας και στην ταχεία επίτευξη της νομισματικής σταθεροποίησης μέσω της εφαρμογής μιας αυστηρής πολιτικής δημοσιονομικής και πιστωτικής συστολής.

Η μεταστροφή που επήλθε στις στοχεύσεις του Σχεδίου Μάρσαλ διέψευσε τις όποιες προσδοκίες για την συρρίκνωση των αμυντικών δαπανών, που την περίοδο του Εμφυλίου είχαν γιγαντωθεί ένεκα των αναγκών που προέκυπταν από την συγκρότηση και την επιχειρησιακή δράση των δυνάμεων του Εθνικού Στρατού απορροφώντας μεγάλο ποσοστό της βοήθειας που παρέχονταν στο πλαίσιο του Σχεδίου Μάρσαλ και περιορίζοντας αντίστοιχα τα χρηματικά διαθέσιμα που θα μπορούσαν να διοχετευθούν στην υλοποίηση των αναπτυξιακών επενδύσεων και των έργων ανασυγκρότησης, δυσχεραίνοντας περαιτέρω την αναπτυξιακή προσπάθεια. Παράλληλα, και παρά το ότι η διεξαγωγή του Εμφυλίου δεν στάθηκε ικανή να ανακόψει την ελληνική οικονομία από το να ανακτήσει το 1950 τα προπολεμικά επίπεδα του εθνικού εισοδήματος, η σοβαρή ανάσχεση της αναπτυξιακής προσπάθειας που προκλήθηκε από τον Εμφύλιο δεν μπορεί να παραγνωριστεί, καθώς όχι μόνο για στέρηση σημαντικών πόρων από την υλοποίηση των σχεδίων ανασυγκρότησης και ανάπτυξης αλλά και οδήγησε στην απόσπαση μεγάλης μάζας του πληθυσμού της υπαίθρου από το παραγωγικό της έργο και στην διαρροή πόρων για την αποκατάσταση των καταστροφών που προκάλεσε στο έμψυχο και άψυχο παραγωγικό δυναμικό της χώρας.

Άμεση συνέπεια των παραπάνω υπήρξε η διαιώνιση της νομισματικής αστάθειας, που σε συνδυασμό με την δραματική αναπτυξιακή υστέρηση που δημιούργησε η ουσιαστική εγκατάλειψη του Προγράμματος Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης, αποτελούσε την παραγωγική ικανότητα της ελληνικής οικονομίας και ακύρωσε τις προοπτικές ενδογενούς βιωσιμότητάς της, καθιστώντας την δέσμια αποφάσεων που λαμβάνονταν από παράγοντες και όργανα που βρίσκονταν εκτός της θεσμικών υποκειμένων της ελληνικής πολιτείας ή στην βέλτιστη των περιπτώσεων από φορείς της ελληνικής πολιτείας που δεν διέθεταν επαρκή νομιμοποιητική βάση. Το αναπτυξιακό αδιέξοδο που προέκυψε στις αρχές της δεκαετίας του '50 από την στρατικοποίηση του Σχεδίου Μάρσαλ, που στην περίπτωση της Ελλάδας επρόκειτο μάλλον για επαναστρατικοποίηση, και την μείωση των δαπανών που προορίζονταν για αναπτυξιακούς σκοπούς, επιτάθηκε και από την επιβολή εξαιρετικά έντονων περιορισμών στις κρατικές δαπάνες και στην παροχή πιστώσεων από το τραπεζικό σύστημα ώστε να εκπληρωθεί όσο το δυνατόν πιο άμεσα ο στόχος της νομισματικής σταθεροποίησης, καθόσον η διατήρηση των ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων ενίσχυε τα κερδοσκοπικά φαινόμενα, υπονομεύοντας τις όποιες δυνατότητες ανάπτυξης των παραγωγικών ικανοτήτων της οικονομίας, και αύξανε το κόστος σταθεροποίησης του αστικού καθεστώτος για τους ξένους επικυρίαρχους. Η εφαρμογή αυτής της έντονα αποπληθωριστικής πολιτικής είχε ως αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με την αναπροσαρμογή της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής και των μέτρων που την συνόδευσαν, να επιτευχθεί η πολυπόθητη νομισματική σταθεροποίηση στα μέσα της δεκαετίας του '50 και να τεθεί η λειτουργία των οικονομικών θεσμών και μηχανισμών σε ορθολογικότερη βάση, γεγονός που οδήγησε και στην απεμπλοκή του ξένου παράγοντα από τον άμεσο έλεγχο της ελληνικής οικονομίας, εξέλιξη που επισήμως σηματοδοτήθηκε και από την αποχώρηση από την Νομισματική Επιτροπή των δύο ξένων μελών της που διέθεταν δικαίωμα άσκησης βέτο στη λήψη των αποφάσεών της.

Η αδυναμία όμως αποτελεσματικής αντιμετώπισης του κατοχικού πληθωρισμού και η διατήρηση των έντονων πληθωριστικών φαινομένων κατά την πρώτη μετακατοχική δεκαετία, είχε ως αποτέλεσμα να εκμηδενιστεί η πραγματική αξία των

δανειακών υποχρεώσεων των επιχειρήσεων που αποκόμισαν κολοσσιαία κέρδη κατά τη διάρκεια της Κατοχής και να συνεχιστεί η κερδοσκοπική δραστηριότητα σε όλο το φάσμα του οικονομικού κυκλώματος και μεταπολεμικά. Η προσπάθεια τιθάσευσης του πληθωρισμού εκ νέου με παρεμβατικά μέτρα στο πεδίο της νομισματικής κυκλοφορίας με την πώληση χρυσών λιρών και μεταπολεμικά, μια πολιτική που εγκαινιάστηκε με την Συμφωνία του Λονδίνου τον Ιανουάριο του 1946, που μεταξύ άλλων προέβλεπε και την ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής, σηματοδότησε την συνέχιση μιας πολιτικής που στόχευε στην σταθεροποίηση και την διεύρυνση των ακραίων εισοδηματικών ανισοτήτων που έλαβαν χώρα κατά την Κατοχή, την περαιτέρω καταστροφική για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας, άσκηση κερδοσκοπικών δραστηριοτήτων από τον επιχειρηματικό κόσμο και την επενδυτική αποχή από παραγωγικές δραστηριότητες μεγάλης κλίμακας, γεγονός που οδήγησε στην αφαιμάξη των πολύτιμων συναλλαγματικών πόρων, στην αναπαραγωγή των πληθωριστικών φαινομένων, την επίταση των χρόνιων παθογενειών της ελληνικής οικονομίας, την παγίωση της υστέρησης της ελληνικής παραγωγής έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού και τη διαρροή πολύ μεγάλου μέρους του εθνικού εισοδήματος στο εξωτερικό, ναρκοθετώντας με αυτό τον τρόπο την επίτευξη και την εμπέδωση της κοινωνικής συνοχής και τις μακροπρόθεσμες προοπτικές βιωσιμότητας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Μέσα από αυτές τις ιστορικές διαδικασίες η νομισματική σταθερότητα θα αναχθεί στον ύψιστο στόχο της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής και θα αποτελέσει το όχημα της διατήρησης της κυριαρχίας των αστικών στρωμάτων, καθώς θα αποτελεί τον διαρκή όρο αναπαραγωγής της κυριαρχίας τους που βασίζεται στην απόσπαση και διαχείριση του κοινωνικού πλούτου κατά βάση στο πεδίο της κυκλοφορίας, γεγονός που εναποθέτει το βάρος για την επίτευξη της νομισματικής σταθερότητας στην συγκράτηση της ενεργούς ζήτησης και στην διαχρονική προσπάθεια για την προσαρμογή της στα επίπεδα που υπαγορεύονται από την καχεκτική παραγωγική της ικανότητα.

Η διαχείριση της ενεργού ζήτησης μέσα από πολιτικές συγκράτησης της προσφοράς χρήματος, οι οποίες εκφράζονταν από ισοσκελισμένους τακτικούς κρατικούς προϋπολογισμούς και η υστέρηση των μισθολογικών αυξήσεων έναντι της παραγωγικότητας στον ιδιωτικό τομέα, κάτι που πραγματοποιούνταν μέσω και της χειραγώγησης και της οικονομικής εξάρτησης από το κράτος των συνδικαλιστικών οργανώσεων, αλλά και της βίαιης καταστολής ή του ιδεολογικού στιγματισμού των εργατικών διεκδικήσεων, στερούσαν την παραγωγική βάση της χώρας από μία δυναμική εσωτερική αγορά, η οποία θα μπορούσε να συμβάλει στα αρχικά τουλάχιστον στάδια ανάπτυξης της ελληνικής βιομηχανίας απορροφώντας σημαντικό μέρος της εγχώριας παραγωγής, προσδίδοντας μεγαλύτερη ώθηση στην περαιτέρω επέκταση και εμπάθυσή της.

Επιχειρώντας μια πιο επισταμένη διερεύνηση του μεταπολεμικού εθνικού συστήματος εργασιακών σχέσεων και του εθνικού συστήματος εκπροσώπησης των εργατικών συνδικάτων, όπως και της διάρθρωσης των σχέσεών τους με την πολιτική εξουσία και την λειτουργική τους ενσωμάτωση στο πλέγμα του μεταπολεμικού μακροοικονομικού μοντέλου σημείο αναφοράς αποτελεί ο Νόμος 3239 του 1955 που εισήγαγε ένα κρατικά ελεγχόμενο και συγκεντρωτικό σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων, η δομή του οποίου ευνοούσε την ανάπτυξη σχέσεων εξάρτησης και διαπλοκής ανάμεσα στις πολιτικά διοριζόμενες συνδικαλιστικές ηγεσίες και το ιθύνον πολιτικό προσωπικό, αλλά ταυτόχρονα καλλιέργησε το έδαφος για την ανάπτυξη συγκρουσιακών σχέσεων μεταξύ της πολιτικής ηγεσίας και των συνδικαλιστών που δεν ήταν ιδεολογικά προσκείμενοι στους πολιτικούς χώρους ή παρατάξεις που διέθεταν την ευθύνη της διακυβέρνησης της χώρα, ή εν πάση περιπτώσει αρνούσαν να συμμετάσχουν

στην υλοποίηση των μεθοδεύσεων των πολιτικών ηγεσιών που επιχειρούσαν να ποδηγετήσουν τη λειτουργία και δράση του συνδικαλιστικού κινήματος, συνδικαλιστές μάλιστα που στις περισσότερες των περιπτώσεων ήταν αυτοί που εξέφραζαν πιστότερα την βούληση και τα αιτήματα των εργατικής τάξης.

Ειδικότερα η εκπροσώπηση των μαζικών συνδικαλιστικών οργανώσεων είχε ανατεθεί σε διορισμένους από την εκάστοτε πολιτική ηγεσία συνδικαλιστές, τους επονομαζόμενους «εργατοπατέρες», που αποτελούσαν τους κύριους εκφραστές του «επίσημου» συνδικαλισμού που η δράση τους ανάγεται ήδη στα μεταπολεμικά χρόνια σφυρηλάτησης της ταυτότητας του ελληνικού συνδικαλισμού και της πολιτικοοικονομικής του φυσιογνωμίας, τουλάχιστον όσον αφορά την έκταση που έλαβε το φαινόμενο των κρατικά χειραγωγούμενων ηγεσιών του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Το δεύτερο μισό του της δεκαετίας του '40 πέρα από τις αδυναμίες χειραφέτησης του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος που οφείλονταν στην δράση και τις μεθοδεύσεις των πολιτικών ηγεσιών της χώρας και των διαιρετικών τομών στο εσωτερικό του, κυρίαρχο ρόλο στη διαμόρφωση της παθογένειάς του, που συνίσταται στην αναιμική άρθρωση λόγου και ανάπτυξης δράσης που να εκφράζει γνήσια τα αιτήματα των μελών του, διαδραματίζουν οι ξένες παρεμβάσεις στα ζητήματα της οργάνωσης, λειτουργίας και ιδεολογικού προσανατολισμού των συνδικάτων μέσω της σύναψης μιας σειράς συμφωνιών ανάμεσα στους εκπροσώπους των συνδικαλιστικών τάσεων στα ελληνικά συνδικάτα υπό τη εγγύηση των εκπροσώπων του διεθνούς συνδικαλιστικού κινήματος, ή των βρετανικών συνδικάτων ή ακόμη και της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας. Σκοπός αυτών των συμφωνιών, που στην ουσία σηματοδοτούσαν την ενεργή ανάμειξη στο χώρο του ελληνικού συνδικαλισμού των ξένων επικυρίαρχων δυνάμεων της χώρας, ήταν η δημιουργία των κατάλληλων προϋποθέσεων για την ομαλή διεξαγωγή των πρώτων Πανεργατικών Συνεδρίων που συγκλήθηκαν τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια και οι αποφάσεις των οποίων θα προσδιόριζαν τη δομή, τη λειτουργία και τη δράση των ελληνικών συνδικάτων στο πλαίσιο του μεταπολεμικού μακροοικονομικού προτύπου της ελληνικής οικονομίας, την συμμόρφωσή τους με τις επιταγές των ελληνικών πολιτικών ηγεσιών, την πρόσδοση ενός σαφούς αντικομμουνιστικού προσανατολισμού και τον αποκλεισμό ή την περιθωριοποίηση των συνδικαλιστών στελεχών που πρόσκειντο πολιτικά στον αριστερό χώρο, παρά το ότι επισήμως ο στόχος τους συνίστατο στην αποκατάσταση των συνδικαλιστικών ελευθεριών και την κατοχύρωσή τους, την απαλλαγή των συνδικαλιστικών ηγεσιών από την ανάμειξη των κυβερνητικών οργάνων στην εσωτερική λειτουργία των συνδικάτων και από τον φόβο της σύλληψης ή της εκτόπισής τους (Παντέλογλου 1994:525-526).

Η πολιτική της χειραγώγησης του συνδικαλιστικού κινήματος και της νόθευσης και στρέβλωσης των διεκδικήσεων και των αιτημάτων της εργατικής τάξης όπως θα αρθρώνονταν σε συνθήκες αδέσμευτης άσκησης των συνδικαλιστικών ελευθεριών εντάθηκε και εδραιώθηκε με την εφαρμογή του Δόγματος Τρούμαν και του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα και την συνεπακόλουθη ανάμειξη της Αμερικανικής Ομοσπονδίας Εργασίας (AFL) στα εσωτερικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος, προκειμένου να υποταχθεί στα κελεύσματα της αμερικανικής εξωτερικής πολιτικής που επιδίωκε την διάδοση του αντικομμουνισμού, μια στρατηγική που αποτελούσε κοινό παρανομαστή για όλες τις χώρες που βρίσκονταν μεταπολεμικά στην αμερικανική σφαίρα επιρροής και των αντίστοιχων Εθνικών Συνομοσπονδιών των χωρών αυτών που αποτελούσαν μέλη της Παγκόσμιας Συνδικαλιστικής Ομοσπονδίας που ομοίως τελούσε υπό αμερικανικό έλεγχο. Η επικύρωση της επιτυχούς έκβασης αυτής της προσπάθειας στην ελληνική περίπτωση πραγματοποιήθηκε με την Συμφωνία Μπέργκερ, Μπράουν και Μπρέιν τον Μάιο του 1947, με την οποία επισφραγίστηκε ο αποκλεισμός της Αριστεράς από τους

κόλπους του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος και η ανάσχεση της κομμουνιστικής επιρροής στα εργατικά σωματεία, η ποδηγέτηση και η οικονομική εξάρτηση των συνδικαλιστικών φορέων και των ηγεσιών της από τις κυβερνήσεις και την εργοδοσία καθώς και η επέκταση της εφαρμογής των έκτατων διοικητικών μέτρων του Εμφυλίου, και κυρίως αυτό της εκτόπισης των εργατών που δραστηριοποιούνταν εντός των εργατικών σωματείων έξω από το πλαίσιο που οριζόταν από την νομοθεσία ως «εθνικόφρον», όπως επίσης και με την επέκταση του ελέγχου της νομιμοφροσύνης και του πιστοποιητικού κοινωνικών φρονημάτων και στο πεδίο άσκησης των συνδικαλιστικών ελευθεριών με τους αντίστοιχους περιορισμούς που αυτή η πολιτική συνεπαγόταν (Παντέλογλου 1994:528-529).

Η θεσμοθέτηση του ασφυκτικού κρατικού ελέγχου του συνδικαλιστικού κινήματος, της οικονομικής τους εξάρτησης από κρατικά διαχειριζόμενους πόρους, του περιορισμού των συνδικαλιστικών ελευθεριών και της εκτόπισης των αντιφρονούντων συνδικαλιστών πραγματοποιήθηκε μεταπολεμικά, αν και η συστηματική εφαρμογή τους έχει ως τις ρίζες της ήδη από την εποχή του Μεσοπολέμου (Τζεκίνης 1987:49-69) & (Κατσανέβας 1985:80), με την διαδοχική εισαγωγή μιας σειρά νομοθετημάτων από το 1946 έως και το 1948 και διατηρήθηκε μέχρι και την πτώση της χούντας των συνταγματαρχών (Παντέλογλου 1994: 522-524), με την κορύφωση αυτής της παρεμβατικής κρατικής πολιτικής στα εσωτερικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος να κορυφώνεται κατά τη διεξαγωγή του 9^{ου} Πανεργατικού Συνεδρίου που έλαβε χώρα τον Μάρτιο του 1948 στον Πειραιά όπου μετά από κυβερνητικές παρεμβάσεις προωθήθηκε στη θέση του γενικού γραμματέα της Γ.Σ.Ε.Ε ο Φώτης Μακρής, πρόσωπο που αποτέλεσε το σύμβολο της κρατικού εναγκαλισμού με το συνδικαλιστικό κίνημα και το αρχέτυπο του «εργατοπατέρα» στο ελληνικό μεταπολεμικό συνδικαλιστικό χώρο (Κουκουλές 1995:187-217).

Ο Νόμος 3239 αποτέλεσε την θεσμική αποκρυστάλλωση των δομικών χαρακτηριστικών που σχηματοποιήθηκαν την πρώτη μεταπολεμική δεκαετία ως αποτέλεσμα των παρεμβάσεων του ξένου παράγοντα, των μεθοδεύσεων του ελληνικού αστικού πολιτικού χώρου και των έντονων εσωτερικών διαφοροποιήσεων του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Οι μακροοικονομικές του στοχεύσεις εστιάζονταν κυρίως στην ενεργή κρατική ρυθμιστική παρέμβαση στην αγορά εργασίας προκειμένου να συμπίεστεί το κόστος χρήσης της εργατικής δύναμης, στοιχείο που θα συνέβαλε αφενός στην άνοδο των επιχειρηματικών κερδών, γεγονός που θα λειτουργούσε ως αναπτυξιακό κίνητρο για την ανάληψη επενδυτικών πρωτοβουλιών από τον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας, και αφετέρου θα συγκρατούσε τις καταναλωτικές δαπάνες μεγάλου τμήματος του πληθυσμού με σκοπό τον περιορισμό της ενεργούς ζήτησης σε επίπεδα που δεν θα οδηγούσαν σε πρόκληση πληθωριστικών πιέσεων. Στην ουσία του ο Νόμος 3239 εισήγαγε ένα επίσημο σύστημα συλλογικών διαπραγματεύσεων που διέπονταν από μια πλειάδα άμεσων και έμμεσων μορφών κρατικής παρέμβασης στις συλλογικές διαπραγματεύσεις που αποσκοπούσε στην μείωση της απεργιακής δραστηριότητας ως μέσο για την επίλυση των συλλογικών εργασιακών διαφορών, επιδίωξη που δεν επετεύχθη, με αποτέλεσμα ο θεσμός της υποχρεωτικής διαιτησίας να αποτελέσει μία κατ'επίφαση διαδικασία επίλυσης των εργατικών διαφορών και να λειτουργήσει στην πραγματικότητα ως μέσο επιβολής των κρατικών εισοδηματικών πολιτικών (Ιωάννου 1995:73).

Ο 3239 του '55 συνέτεινε παράλληλα στην συντήρηση της υπανάπτυξης της επιχειρηματικότητας παρέχοντας ένα θεσμικό πλαίσιο παροχής φθηνής εργασίας που αποστερούσε τον επιχειρηματικό κόσμο από το κίνητρο της εισαγωγής διοικητικών και τεχνολογικών καινοτομιών και εν γένει αλλαγών στην παραγωγική διαδικασία, ώστε να καταστεί ανταγωνιστικότερος και παραγωγικότερος ο ιδιωτικός τομέας της οικονομίας

και να βασίζεται περισσότερο στην ανάπτυξη και στη συνεχή βελτίωση των ικανοτήτων και των δεξιοτήτων του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου, επιχειρηματικού και εργατοϋπαλληλικού, και λιγότερο στην κρατική παρέμβαση η παρουσία της οποίας στόχευε στην διασφάλιση όρων για την ανάληψη επιχειρηματικής δράσης που ισοδυναμούσαν με την σχεδόν απόλυτη εξασφάλιση της υψηλής κερδοφορίας των ιδιωτικών επιχειρήσεων.

Το σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων που επέβαλε ο 3239 βάσιζε την εκπλήρωση των στοχεύσεων του στην χειραγώγηση και τον έλεγχο των συνδικαλιστικών οργανώσεων που επιτυγχάνονταν μέσω του διορισμού φιλοκυβερνητικών συνδικαλιστών στις διοικήσεις των συνδικαλιστικών φορέων, είτε άμεσα είτε έμμεσα μέσω δικαστικών αποφάσεων, φαινόμενο που ονομάστηκε «πατερναλιστικός συνδικαλισμός» (Κατσανέβας 1985:109) και στον πυρήνα του οποίου ενυπήρχε η οικονομική εξάρτηση των συνδικαλιστικών οργανώσεων από το Υπουργείο Εργασίας, δεδομένου ότι τα ελληνικά συνδικάτα δεν ήταν χρηματοδοτούνταν από τις άμεσες εισφορές των μελών τους αλλά από λογαριασμούς στους οποίους συγκεντρώνονταν εργατικές και εργοδοτικές εισφορές που υπόκειντο στην διαχείριση του Υπουργείου Εργασίας, καθώς στο τελευταίο υπάγονταν η «Εργατική Εστία», ένας φορέας μέσω του οποίου διοχετεύονταν στις συνδικαλιστικές οργανώσεις οι πόροι που συγκεντρώνονταν από τις εργοδοτικές και εργατικές εισφορές, η σύσταση του οποίου πραγματοποιήθηκε το 1931 και κατά την μεταξική δικτατορία κατέστη η μοναδική πηγή χρηματοδότησης των συνδικάτων, δεδομένο που κληροδοτήθηκε και στο μεταπολεμικό σύστημα χρηματοδότησης των συνδικάτων (Κατσανέβας 1985:81)& (Κουκουλές 1984:25-35,53-63).Υπό αυτές τις συνθήκες οι εργατικές συνδικαλιστικές οργανώσεις δρούσαν στο σύστημα των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως φορείς που καθοδηγούνταν και διοικούνταν από συνδικαλιστικά στελέχη που ήταν οικονομικά εξαρτημένα από το Υπουργείο Εργασίας, κατάσταση στην διαμόρφωση της οποίας συνέβαλε και η δημιουργία από το 1937 του «Ταμείου Επικουρικής Ασφάλισης Εκπροσώπων και Υπαλλήλων Εργατικών Επαγγελματικών Ενώσεων», αποστολή του οποίου ήταν να παρέχει θεμελίωση συνταξιοδοτικού δικαιώματος με ευνοϊκούς όρους και προϋποθέσεις σε συνδικαλιστικά στελέχη που συμμετείχαν στην διοίκηση των εργατικών συνδικάτων , συνιστώντας έτσι έναν από τους βασικότερους παράγοντες που επισφράγιζε την επαγγελματοποίηση των συνδικαλιστικών στελεχών και την προσωπική οικονομική τους εξάρτηση από τις εκάστοτε πολιτικές ηγεσίες, όπως επίσης συνέβαινε και από την προώθησή τους σε διοικητικές θέσεις δημοσίων οργανισμών ή και δημοσίων αξιωμάτων (Κατσανέβας 1985:112-115).

Σε αυτό το πλαίσιο που οριοθετούσε ο 3239 παρουσιαζόταν το φαινόμενο της αυξημένης προσφυγής των εργατικών οργανώσεων στην υποχρεωτική διαιτησία γεγονός που αποδίδεται στην έλλειψη ανεξαρτησίας των συνδικαλιστικών ηγεσιών, οι οποίες επιτελώντας το ρόλο τους ως εκπροσώπους του Υπουργείου Εργασίας στο εσωτερικό των συνδικαλιστικών οργανώσεων διευκόλυναν τη λειτουργία του συστήματος συνδικαλιστικής εκπροσώπησης και διαπραγμάτευσης παρέχοντας στο Υπουργείο τη δυνατότητα να ρυθμίζει τις συλλογικές διαφορές με τον τρόπο που εξυπηρετούσε τις δικές του στοχεύσεις (Ιωάννου 1995:87). Έτσι ο θεσμός της υποχρεωτικής διαιτησίας διαδραματίζει τον κεντρικό ρόλο στη λειτουργία και αναπαραγωγή του επίσημου συστήματος εργασιακών σχέσεων, καθώς η αυξανόμενη προσφυγή σ' αυτόν , προϊόν των σχέσεων εξάρτησης που αναπτύσσονταν ανάμεσα στα συνδικαλιστικά στελέχη και την πολιτική ηγεσία, αποτελούσε ταυτόχρονα έναν μονόδρομο για την επίλυση των εργατικών διαφορών και μια διαδικασία που δρομολογούνταν τις περισσότερες φορές για ενδοσυνδικαλιστική κατανάλωση, με αποτέλεσμα η διαδεδομένη πρακτική της προσφυγής στη διαιτητική διαδικασία να λειτουργεί στην κατεύθυνση την επιβίωσης και

αναπαραγωγής των φορέων διαπραγμάτευσης και των συνδικαλιστικών οργανώσεων, με τα χαρακτηριστικά που προαναφέρθηκαν, στο εσωτερικό του επίσημου συστήματος εργασιακών σχέσεων. Με άλλα λόγια ο θεσμός της διαιτητικής διαδικασίας, και πολύ περισσότερο ο υποχρεωτικός της χαρακτήρας, αποτελούσε ταυτόχρονα αιτία και αποτέλεσμα της αναιμικής συνδικαλιστικής εκπροσώπησης που παρείχε η δομή του συστήματος των συλλογικών διαπραγματεύσεων, ενώ επέτρεπε την επιβίωση και αναπαραγωγή συνδικαλιστικών οργανώσεων και ηγεσιών που δεν διέθεταν πραγματική αντιπροσωπευτικότητα (Ιωάννου 1995:87-88).

Το σύστημα διαιτησίας που εισήχθη με το Νόμο 3239 αποσκοπούσε, μεταξύ άλλων, στον περιορισμό των εργασιακών συγκρούσεων και της απεργιακής δραστηριότητας, προκειμένου να ελαχιστοποιηθεί το κόστος που προκαλείται από την διατάραξη της εργασιακής ειρήνης και την διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας. Κύριο μέσο επίτευξης της επιδίωξης αυτής ήταν η αναστολή του απεργιακού δικαιώματος κατά τη διάρκεια επίλυσης της συλλογικής εργατικής διαφοράς, ενώ και απεργίες που στρέφονταν κατά διαιτητικών αποφάσεων θεωρούνταν παράνομες (Ιωάννου 1995:90). Η αμερόληπτη έκδοση απόφασης μέσω της διαιτητικής διαδικασίας υπονομεύονταν από την εξάρτηση των Διαιτητικών Δικαστηρίων από το Υπουργείο Εργασίας, όπου το τελευταίο ως τμήμα του κρατικού μηχανισμού αναλάμβανε να υλοποιήσει τον κύριο όγκο του έργου που αφορούσε την εισοδηματική πολιτική και να συμβάλει στην αναπαραγωγή της επίσημης συνδικαλιστικής δομής που στήριζε την εφαρμογή της μεταπολεμικής εισοδηματικής πολιτικής (Ιωάννου 1995:84,90).

Όταν η πολιτική του Υπουργείου Εργασίας και το επίσημο συνδικαλιστικό σύστημα εκπροσώπησης και διαπραγμάτευσης δεν κατόρθωνε να εκπληρώσει τις στοχεύσεις που καλούνταν να υπηρετήσει στο πλαίσιο της ευρύτερης μακροοικονομικής πολιτικής, η βίαιη καταστολή των απεργιακών κινητοποιήσεων και των εργατικών διαδηλώσεων σε συνδυασμό με την σπίλωση των συνδικαλιστών και των εργατών που συμμετείχαν στις εργατικές κινητοποιήσεις και απεργίες, προσάπτοντάς τους κατηγορίες περί αντεθνικής δράσης και προσπάθειας προώθησης της κομμουνιστικής προπαγάνδας, αποτελούσαν τις συνηθέστερες μορφές αντιμετώπισης των εργατικών διεκδικήσεων.

Παράλληλα η διατήρηση των παθογενειών που χαρακτήριζαν διαχρονικά την διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας ενισχύνονταν και από την κυριαρχία των κερδοσκοπικών και μεταπρατικών δραστηριοτήτων, οι οποίες κατέτειναν στο να συμπιέζουν σε χαμηλά επίπεδα το παραγωγικό δυναμικό της χώρας και να περιορίζουν δραστικά την ικανότητα του να προσδίδει στις εκροές της παραγωγικής διαδικασίας υψηλή εγχώρια προστιθέμενη αξία, οδηγούσε σε μία ολίσθηση των πιστωτικών πόρων από τις παραγωγικές επιχειρήσεις, όπου θεσμοθετημένα βάσει των αποφάσεων της Νομισματικής Επιτροπής κατευθυνόταν το συντριπτικά μεγαλύτερο μέρος των πιστώσεων, προς εμπορικές, μεταπρατικές και κερδοσκοπικές δραστηριότητες τις οποίες ρητά και επισήμως δεν επιθυμούσαν να χρηματοδοτήσουν οι νομισματικές αρχές, καθώς τις θεωρούσαν αντιπαραγωγικές και παρασιτικού χαρακτήρα, η στήριξη των οποίων υπέσκαπτε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας και την βιωσιμότητα της ελληνικής οικονομίας.

Η συγκρότηση το 1946 της Νομισματικής Επιτροπής, όπως και των οργάνων που λειτουργούσαν επικουρικά προς το έργο της, υπαγορεύτηκε από τις οικονομικές συνθήκες που επικρατούσαν μεταπολεμικά στη χώρα. Οι περιορισμένοι πόροι που υπήρχαν για την προσφορά πιστώσεων, αποτέλεσμα του κατοχικού υπερπληθωρισμού και της διατήρησης μετακατοχικά των έντονων πληθωριστικών πιέσεων, εξαιτίας της αποδιάρθρωσης της οικονομικής δραστηριότητας που επέφερε ο πόλεμος, και η εξαιρετικά μειωμένη ροή αποταμιεύσεων προς το τραπεζικό σύστημα, λόγω της δυσπιστίας προς το εθνικό νόμισμα που προκαλούσε ο υψηλός πληθωρισμός που

εξανέμιζε τάχιστα την αξία τους, καθώς και η εντονότατη ζήτηση για παροχή πιστώσεων δημιουργούσαν την ανάγκη για την σύσταση ενός φορέα που θα ρύθμιζε την κατανομή των περιορισμένων πιστωτικών πόρων προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις. Παράλληλα η ανάγκη για το συντονισμό της δημοσιονομικής και της πιστωτικής πολιτικής, προκειμένου να εξυπηρετηθούν με αποτελεσματικό τρόπο οι στόχοι της νομισματικής σταθερότητας και της οικονομικής ανάπτυξης, επέβαλαν την δημιουργία ενός θεσμικού υποκειμένου που θα αναλάμβανε να τον συντονισμό όλων των εμπλεκόμενων φορέων στην άσκηση της μακροοικονομικής πολιτικής υπό ένα ενιαίο και λειτουργικό καθεστώς κανόνων, ρυθμίσεων και ελέγχου. Συν τοις άλλοις, η μόνιμη συμμετοχή τεχνοκρατών, ήτοι κυρίως στελεχών της Τ.τ.Ε που ασπάζονταν τις θεωρητικές αντιλήψεις και προτάγματα του Ξ.Ζολώτα, στα κυρίαρχα όργανα διαμόρφωσης, εφαρμογής και ελέγχου της οικονομικής πολιτικής στόχευε στην απομόνωση της ομαλής υλοποίησης της μακροοικονομικής πολιτικής από πολιτικές πιέσεις και επιρροές που θα λειτουργούσαν ανασχετικά ή θα επέφεραν στρεβλώσεις στην πραγμάτωση των θεμελιωδών στοχεύσεων της οικονομικής πολιτικής όπως ήταν η νομισματική σταθερότητα και ο περιορισμός των εξωτερικών ελλειμμάτων σε διαχειρίσιμα επίπεδα μέσω περιοριστικών εισοδηματικών πολιτικών, δεδομένου ότι οι πολιτικές παρεμβάσεις θα έτειναν να ευνοούν την εφαρμογή επεκτατικών πολιτικών που θα αύξαναν τις καταναλωτικές δαπάνες και θα προκαλούσαν σοβαρά προβλήματα στην διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας και στην συγκράτηση των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο πληρωμών. Ως ένα βαθμό, ο υψηλός βαθμός ανεξαρτησίας από τον οποίο διέπονταν η λειτουργία των οργάνων χάραξης της μακροοικονομικής πολιτικής, που η ύπαρξή του δικαιολογούνταν και στη βάση της συχνής εναλλαγής των πολιτικών προσώπων που συμμετείχαν σε αυτά τα όργανα, αιτιολογεί την μακρόχρονη διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας, η οποία αποτέλεσε μεταπολεμικά ένα από τα κυρίαρχα χαρακτηριστικά της οικονομικής ζωής της χώρας. Η παραπάνω διαπίστωση δεν αναιρείται από το γεγονός ότι υπήρξαν και αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής που ελήφθησαν για να υπηρετήσουν πελατειακές σχέσεις (Pagoulatos 2003:226), εξέλιξη που ευνοούνταν από το δεδομένο της συχνής εναλλαγής των πολιτικών προσώπων που συμμετείχαν στη Νομισματική Επιτροπή, καθώς οι αποφάσεις που πάρθηκαν βάσει αυτών των κριτηρίων δεν ήταν αυτές που προσδιόρισαν την κυρίαρχη φυσιογνωμία της μακροοικονομικής πολιτικής, αλλά αντιθέτως αποτέλεσαν, στις περισσότερες των περιπτώσεων, ένα είδος περιορισμένου αντισταθμίματος για την απόσπαση της συναίνεσης από το πολιτικό προσωπικό για την υλοποίηση πολιτικών συγκράτησης των εργατικών αμοιβών, χειραγώγησης των συνδικαλιστικών φορέων και αυταρχικής αντιμετώπισης των συνδικαλιστικών και πολιτικών διεκδικήσεων, πολιτικές που επιβάλλονταν κατ'ουσίαν από το αναπτυξιακό υπόδειγμα που υιοθέτησε η εγχώρια αστική τάξη, οι όροι εφαρμογής του οποίου όμως προκαλούσαν ισχυρές κοινωνικές αντιδράσεις και κατά συνέπεια υψηλό πολιτικό κόστος για τα αστικά κόμματα, γεγονός που εκφραζόταν ως αστάθεια στην ομαλή λειτουργία του πολιτικού συστήματος και γεννούσε την ανάγκη για περαιτέρω απομόνωση της διαδικασίας λήψης αποφάσεων που αφορούσαν την εφαρμογή της μακροοικονομικής πολιτικής από πιέσεις και επιρροές πολιτικών προσώπων, προκειμένου να καταστεί δυνατή η εκπλήρωση των στοχοθεσιών του συγκεκριμένου προτύπου οικονομικής ανάπτυξης.

Περαιτέρω το ισχυρό ρυθμιστικό και ελεγκτικό καθεστώς που επιβλήθηκε στη λειτουργία του χρηματοπιστωτικού συστήματος έλκυε την αναγκαιότητα της ύπαρξής του από την μεγάλη συγκέντρωση πόρων που θα εισέρεαν στο τραπεζικό σύστημα με την αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας, δεδομένου ότι οι παραγωγικές δομές της ελληνικής οικονομίας, η διοικητική διάρθρωση των μεγάλων ελληνικών επιχειρήσεων, ο μικρός αριθμός τους και η περιορισμένη ρευστότητα του επενδυτικού

και αποταμιευτικού κοινού οδηγούσε στην έλλειψη ελκυστικών τίτλων στην κεφαλαιαγορά που θα αποτελούσαν ανταγωνιστική εναλλακτική τοποθέτηση των χρηματικών διαθεσίμων των πλατιών κοινωνικών στρωμάτων έναντι των τραπεζικών καταθέσεων. Επιπλέον η υποχρεωτική δέσμευση σημαντικού τμήματος των αποταμιεύσεων του τραπεζικού συστήματος για την χρηματοδότηση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων αποστερούσε τους αποταμιευτές από μια ελκυστική εναλλακτική επενδυτική τοποθέτηση, καθιστώντας ουσιαστικά το πιστωτικό σύστημα τη μοναδική αποταμιευτική και επενδυτική διέξοδο για το ευρύ κοινό.

Οι νομισματικές αρχές αντιμετώπιζοντας, αλλά και διαμορφώνοντας με την πολιτική τους, αυτήν την πραγματικότητα και με δεδομένη την παραδοσιακή εμπλοκή του τραπεζικού συστήματος με την χρηματοδότηση εμπορικών και μεσιτικών δραστηριοτήτων, θεώρησαν ότι η επιβολή ποιοτικών και ποσοτικών κανόνων και ελέγχων και περιορισμών στην χάραξη και άσκηση της πιστωτικής λειτουργίας του τραπεζικού συστήματος, θα έδινε τη δυνατότητα επηρεασμού του μεγέθους και της διάρθρωσης των επενδύσεων, γεγονός που θα παρείχε ισχυρή ώθηση στην διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης. Κατά τις νομισματικές αρχές, αυτό θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί με την εξασφάλιση της αναγκαίας χρηματοδότησης των δραστηριοτήτων που χαρακτηρίζονταν ως «παραγωγικές», ήτοι της βιομηχανίας, της βιοτεχνίας, των ορυχείων και των εξαγωγικών κλάδων και επιχειρήσεων και την αποθάρρυνση της τραπεζικής χρηματοδότησης των «μη παραγωγικών» δραστηριοτήτων όπως του εισαγωγικού εμπορίου, της οικοδομικής δραστηριότητας και εν γένει της κατανάλωσης.

Εντούτοις, η δυνατότητα των νομισματικών αρχών να επηρεάσουν τη πιστωτική συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών προς την κατεύθυνση της διοχέτευσης των πιστωτικών πόρων προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις αμφισβητήθηκε και υπονομεύτηκε εν τοις πράγμασι στο βαθμό που η νομισματική πολιτική αντιστρατευόταν την αποδοτικότητα των τραπεζικών ιδρυμάτων. Κυρίαρχο παράδειγμα αναντιστοιχίας των συμφερόντων των πιστωτικών ιδρυμάτων με τους διακηρυγμένους στόχους της πιστωτικής πολιτικής είναι η απροθυμία των ιδρυμάτων αυτών να χορηγήσουν μακροπρόθεσμες πιστώσεις προς τις μικρομεσαίες παραγωγικές επιχειρήσεις, λόγω της χαμηλότερης απόδοσης και του αυξημένου κινδύνου που εμφάνιζαν οι χορηγήσεις προς αυτές τις επιχειρήσεις (Χαλικιάς 1976 :65-66), και η έμμεση χρηματοδότηση του εμπορίου μέσω των μεγάλων βιομηχανικών επιχειρήσεων που λειτούργησαν ως υποσταθμός κατανομής των πιστώσεων προς την οικονομία, αναλαμβάνοντας στην ουσία τον πιστωτικό κίνδυνο και αποδεχόμενες εμμέσως ένα ιδιότυπο ρόλο πιστωτικού διαμεσολαβητή [Βρανόπουλος (Εκθ.Χαρισσόπουλου) 1981:180], που θα τους δημιουργούσε προβλήματα στην ικανότητα εξυπηρέτησης των δανειακών τους υποχρεώσεων προς το πιστωτικό σύστημα. Η αδυναμία αυτή των μεγάλων χρεωστών του πιστωτικού συστήματος να ανταποκριθούν στα μεγάλα και συσσωρευμένα δανειακά τους ανοίγματα θα καταστεί μετέπειτα η βασική αιτία κρίσης του πλέγματος των σχέσεων που είχαν αποκρυσταλλωθεί μεταπολεμικά ανάμεσα στο βιομηχανικό και τραπεζικό κεφάλαιο της χώρας.

Οι επιδιώξεις της πιστωτικής πολιτικής υπηρετήθηκαν από τα τραπεζικά ιδρύματα στο βαθμό που αυτές συμβάδιζαν με τις δικές ιδιωτικοοικονομικού χαρακτήρα στοχεύσεις τους. Σύμπλευση των στόχων της πιστωτικής πολιτικής και της δανειοδοτικής πρακτικής των εμπορικών τραπεζών υπήρξε στο πεδίο της χρηματοδότησης και των πιστωτικών διευκολύνσεων προς τους εξαγωγείς, καθόσον οι τράπεζες ανταποκρίθηκαν στην επιθυμία των νομισματικών αρχών για τη χορήγηση των αναγκαίων κεφαλαίων για την ομαλή προώθηση των ελληνικών εξαγωγών. Το κριτήριο που πιθανότατα βάρυνε για την επίδειξη αυτής της πιστωτικής συμπεριφοράς από μέρους των τραπεζών, εκτός από την ρύθμιση που προέβλεπε αντίστοιχη προς τις χορηγήσεις τους ότι η αποδέσμευση

κεφαλαίων από την Γ.τ.Ε θα αποτελούσε συνάρτηση των αντίστοιχων χορηγήσεων προς τις μεταποιητικές επιχειρήσεις στις οποίες θα προέβαιναν τα πιστωτικά ιδρύματα, ήταν η σχετικά γρήγορη επανείσπραξη της πίστωσης με την πραγματοποίηση της εξαγωγής, όπως και ο μειωμένος πιστωτικός κίνδυνος που χαρακτήριζε αυτού τους είδους τις χορηγήσεις, καθώς ο ξένος εισαγωγέας ήταν συνήθως φερέγγυος ή καλυπτόταν από θεσμοθετημένη σε εθνικό επίπεδο ασφάλιση.

Αδυναμίες και εσφαλμένες εκτιμήσεις υπήρξαν και κατά τον σχεδιασμό της πιστωτικής πολιτικής και της διαμόρφωσης του πλαισίου των ποσοτικών και ποιοτικών περιορισμών, κανόνων και ελέγχων βάσει των οποίων θα ασκούνταν η δανειακή πολιτική των τραπεζικών ιδρυμάτων. Αναλυτικότερα, η παραγωγική δομή της χώρας με τον κατακερματισμένο χαρακτήρα της προσέφερε μια ισχυρή νομιμοποιητική βάση για την επιβολή μιας διαφορετικής πιστωτικής πολιτικής από τις νομισματικές αρχές, που υποστήριζαν μια ευνοϊκή πιστωτική πολιτική προς τις μικρομεσαίες παραγωγικές επιχειρήσεις, κυρίως με τον καθορισμό επιτοκίων χαμηλότερων από τα αντίστοιχα επιτόκια που ίσχυαν για τα δάνεια προς τη βιομηχανία (Χαλικιάς 1976:199), με το αιτιολογικό ότι αυτού του μεγέθους οι επιχειρήσεις αποτελούσαν την ραχοκοκαλιά του παραγωγικού ιστού της χώρας. Μια τέτοια όμως διαφορετική πιστωτική πολιτική ενίσχυσης των μικρομεσαίων παραγωγικών μονάδων, που συχνά συνοδευόταν και από την παροχή προς αυτές κρατικών εγγυήσεων για την αποπληρωμή των δανειακών τους υποχρεώσεων, αποστερούσε πολύτιμους πόρους για την πραγματοποίηση επενδύσεων από τις μεγάλες παραγωγικές μονάδες, οι οποίες θα παρείχαν μεγαλύτερη συμβολή στην αύξηση της προστιθέμενης αξίας του Α.Ε.Π και στην μεγέθυνσή του, αναπαράγοντας δομές που συνιστούσαν τροχοπέδη στην δημιουργία μιας αναπτυξιακής δυναμικής στον εγχώριο μεταποιητικό μηχανισμό. Χηρή ήταν και η απουσία μιας κρατικής πολιτικής ενθάρρυνσης και προώθησης των συγχωνεύσεων των μικρομεσαίου μεγέθους παραγωγικών επιχειρήσεων που αφενός θα οδηγούσε στην επίτευξη οικονομιών κλίμακος, σε μια ορθολογικότερη κατανομή και χρήση των πιστώσεων και θα απέδιδε μεγαλύτερα αναπτυξιακά αποτελέσματα, ενώ θα αμβλυνόταν και το φαινόμενο της φοροδιαφυγής στην οποία συστηματικά επιδίδονται οι επιχειρήσεις αυτού του μεγέθους, καθώς η αποφυγή της εκπλήρωσης των φορολογικών τους υποχρεώσεων αποτελεί σε πολλές περιπτώσεις αναγκαίο όρο για την επιβίωσή τους. Η κυριαρχία στον παραγωγικό ιστό της ελληνικής οικονομίας των μικρομεσαίου μεγέθους επιχειρήσεων λειτούργησε ανασταλτικά στην συγκέντρωση κεφαλαίου στην μεταποίηση, η οποία αποτελεί αναγκαίο όρο για την πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που με τη σειρά τους προάγουν την εισαγωγή τεχνολογικών βελτιώσεων και καινοτομιών στην παραγωγική διαδικασία και καθιστούν απαραίτητη την χρήση εξειδικευμένης εργασίας, στοιχεία που αυξάνουν την παραγωγικότητα και την ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας και κατά συνέπεια ενισχύουν το εθνικό εισόδημα και την απασχόληση, θέτοντας τις προοπτικές της οικονομικής ανάπτυξης σε πιο στέρεες και διατηρήσιμες βάσεις.

Στην κατεύθυνση της ενίσχυσης των μικρομεσαίων και ατομικών επιχειρήσεων επιστρατεύτηκαν και πολιτικές έμμεσης υποστήριξής τους που δεν απαιτούσαν την εκταμίευση πόρων αλλά συνδέονταν με κρατικές πολιτικές που λάμβαναν αρνητικά πρόσημα και εξυπηρετούσαν σαφείς πολιτικού περιεχομένου στοχεύσεις. Συγκεκριμένα η κρατική στήριξη προς αυτές τις επιχειρήσεις έλαβε και τη μορφή της ανοχής σε πρακτικές φοροδιαφυγής και της ανάπτυξης δραστηριοτήτων που κινούνταν στη σφαίρα της παραοικονομίας, μια πρακτική που λειτουργούσε με γνώμονα αφενός της στήριξης της βιωσιμότητας αυτών των επιχειρήσεων και την διατήρηση και αύξηση των θέσεων απασχόλησης και αφετέρου με κριτήριο την διεύρυνση των κοινωνικών στρωμάτων που θα ενίσχυαν την νομιμοποιητική βάση του πολιτικού συστήματος..

Αυτή η πολιτική της ενίσχυσης των μικρομεσαίων και ατομικών επιχειρήσεων στη βάση της διαμόρφωση ενός ευνοϊκού πιστωτικού καθεστώτος και επίδειξης κρατικής ανοχής σε μηχανισμούς και πρακτικές που στήριζαν την κερδοφορία τους, δεν είχε παρά περιορισμένα οφέλη γι'αυτές, καθώς παρέμειναν οριακά βιώσιμες παρουσιάζοντας υψηλό βαθμό θνησιμότητας (με ένα μέσο όρο στις μικρομεσαίες μεταποιητικές επιχειρήσεις γύρω στο 10%, ενώ το ευνοϊκό πιστωτικό καθεστώς που παρέχονταν σ'αυτές δεν μετουσιωνόταν σε αύξηση της χρηματοδότησής τους από το τραπεζικό σύστημα, είτε λόγω της απροθυμίας των ίδιων των επιχειρήσεων να καταφύγουν στον τραπεζικό δανεισμό εξαιτίας της πιστοληπτικής τους επιφάνειας είτε λόγω του ότι το χαμηλό επιτόκιο χορηγήσεων που καθοριζόταν διοικητικά για τις επιχειρήσεις αυτές και το μικρό τους μέγεθος που συνεπαγόταν την αδυναμία παροχής επαρκών εμπράγματων εξασφαλίσεων, αποτελούσαν αντικίνητρα για τις τράπεζες να προβαίνουν στην πιστοδότησή τους εξαιτίας του αυξημένου πιστωτικού κινδύνου που ενείχαν οι τοποθετήσεις αυτές.

Πρέπει επίσης να τονισθεί ότι τα ποιοτικά και ποσοτικά μέτρα θα πρέπει από τη μια πλευρά να έχουν μια συγκεκριμένη μορφή και από την άλλη η εφαρμογή τους να έχει υποχρεωτική ισχύ, ώστε να επηρεάσουν αποτελεσματικά την κατανομή των πιστώσεων. Τα στοιχεία αυτά εξέλειπαν στην ελληνική περίπτωση, όπου η παραβίαση και καταστρατήγηση του κανονιστικού και ρυθμιστικού πλαισίου που είχε επιβάλλει η Νομισματική Επιτροπή κατά την άσκηση της πιστωτικής πολιτικής από τις εμπορικές τράπεζες δεν προκάλεσε την αποφασιστική παρέμβαση, ακόμα και με την επιβολή αυστηρών κυρώσεων, από τις νομισματικές αρχές.

Ένα άλλο σημείο όπου είναι δυνατόν να αποτελέσει πεδίο άσκησης κριτικής στην εφαρμογή της νομισματικής και πιστωτικής πολιτικής είναι το στοιχείο της χρονικής επιλογής για την εφαρμογή αυτής της πολιτικής. Η διατήρηση για μεγάλο χρονικό διάστημα σε ισχύ των ποιοτικών και ποσοτικών μέτρων και ελέγχων έχει ως συνέπεια να μειώνεται η αποτελεσματικότητά τους με την πάροδο του χρόνου. Αυτή η εκτίμηση στηρίζεται στην εμπειρική διαπίστωση ότι τόσο οι δανειστές όσο και οι δανειολήπτες εφευρίσκουν-προϊόντος του χρόνου-τρόπους και μηχανισμούς παράκαμψης και καταστρατήγησης των ρυθμίσεων και των ελέγχων. Αυτό σημαίνει ότι με την πάροδο του χρόνου η πιστωτική πολιτική αδυνατεί να εκπληρώσει τους στόχους που έχουν τεθεί, ενώ παράλληλα δίνεται η ευκαιρία στους πιστωτικούς οργανισμούς να αναπροσαρμόσουν με τη σειρά τους την δανειακή τους πολιτική με τρόπο που να θίγονται ελάχιστα από τους περιορισμούς που τέθηκαν. Επομένως οι ποσοτικοί και ποιοτικοί πιστωτικοί έλεγχοι επιδρούν βραχυχρόνια στην κατανομή των πιστώσεων, αλλά εμφανίζονται αναποτελεσματικοί στο να λειτουργήσουν, σε μακροχρόνια βάση, ως μέσα αντιμετώπισης των διαρθρωτικών οικονομικών προβλημάτων, κάτι που ίσχυσε και στην ελληνική περίπτωση (Τ.τ.Ε 1980:59).

Η συνάρθρωση του παραγωγικού και εμπορικού-κερδοσκοπικού κεφαλαίου διαμεσολαβούνταν από ένα συγκεντρωτικό, ολιγοπωλιακό και, τύποις τουλάχιστον, κρατικά ελεγχόμενο πιστωτικό σύστημα, το οποίο συγκέντρωνε μεγάλο όγκο κοινωνικών πόρων, είτε μέσω του μηχανισμού της αποταμίευσης είτε μέσα από την διοχέτευση σ'αυτό των διαθεσίμων των ασφαλιστικών ταμείων και των Ν.Π.Δ.Δ, και προέβαινε στην κατανομή των πιστώσεων μέσα από ένα πολύπλοκο, δυσκίνητο, γραφειοκρατικό και δύσκολα ελεγχόμενο ως προς την εφαρμογή του, πλέγμα κανονισμών και ρυθμίσεων. Δεδομένου του πού μεγάλου όγκου των πιστώσεων που διαχειριζόταν το πιστωτικό σύστημα, των αρνητικών πραγματικών επιτοκίων που επικρατούσαν κατά το μεγαλύτερο διάστημα της εξεταζόμενης περιόδου και της διάθεσης των πιστώσεων σ'ένα πολύ μικρό αριθμό προσώπων που είχαν προνομιακή πρόσβαση στις τραπεζικές πιστώσεις, λόγω των παραδοσιακών δεσμών που είχαν με το

εγχώριο πιστωτικό σύστημα και του μεγέθους των επιχειρήσεων που ήλεγχαν, των μετοχικών σχέσεων που διέθεταν οι μεγάλοι χρεώστες των τραπεζών, και κυρίως της Ε.Τ.Ε, με τις ίδιες τις τράπεζες, είτε ως μέτοχοι των τραπεζών είτε ως ανώτατα στελέχη τους, ή ακόμα και λόγω των ισχυρών πολιτικών τους διασυνδέσεων, η λειτουργία της χρηματοπιστωτικής διαμεσολάβησης κατέληξε να αποτελεί ένα πολύ ισχυρό μηχανισμό ανακατανομής του κοινωνικού πλούτου εις βάρος της μεγάλης πλειοψηφίας του κοινωνικού σώματος.

Τα δομικά στοιχεία του πιστωτικού συστήματος και ο προσδιορισμός των κατευθυντήριων γραμμών λειτουργίας του αποτέλεσαν ουσιαστικά προϊόν των εμπνεύσεων της πολιτικής της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου των εξωτερικών επικυρίαρχων, Βρετανίας και Η.Π.Α, με κορυφαίο παράδειγμα την σύσταση της Νομισματικής Επιτροπής και την εκχώρηση σ' αυτήν ενός πολύ μεγάλου εύρους αρμοδιοτήτων στο πεδίο χάραξης και άσκησης της μακροοικονομικής πολιτικής, ενώ η υλοποίησή της βασίστηκε σ' ένα κύκλο ελλήνων οικονομολόγων που στελέχωσαν τα ανώτερα και ανώτατα επίπεδα της διοικητικής ιεραρχίας της Τ.τ.Ε και ορισμένων κυβερνητικών οργάνων που συνδιαμόρφωναν το περιεχόμενο της οικονομικής πολιτικής. Τα θεμελιώδη χαρακτηριστικά της μεταπολεμικής πιστωτικής πολιτικής που ερείδονταν στον διοικητικό καθορισμό των επιτοκίων από την Νομισματική Επιτροπή, τον προσδιορισμό ανώτατων πιστωτικών ορίων για κάθε κλάδο οικονομικής δραστηριότητας, τον διαφορισμό των επιτοκίων χορηγήσεων ανά κλάδο, την επιβολή των όρων πιστοδότησης για κάθε επιχειρηματικό κλάδο ή ακόμα και για μεμονωμένες επιχειρήσεις, δημιουργούσαν μια πλειάδα προβλημάτων στην ανάπτυξη υγιούς επιχειρηματικής δράσης καθώς στρέβλωναν τον μηχανισμό της ορθολογικής κατανομής των πιστώσεων, οδηγούσαν στην υπερχρέωση των παραγωγικών επιχειρήσεων και στην ύπαρξη μεγάλων ακινητοποιήσεων που με την σειρά τους προκαλούσαν τη μη ομαλή εξυπηρέτηση των δανειακών υποχρεώσεων των επιχειρήσεων, γεγονός είχε αλυσιδωτές αρνητικές συνέπειες για το σύνολο του πιστωτικού συστήματος και κατ' επέκταση για ολόκληρη την ελληνική οικονομία. Αυτό υπήρξε αποτέλεσμα μεταξύ όλων των άλλων και της συντηρητικής πιστωτικής πολιτικής που ακολούθησε το τραπεζικό σύστημα που κατά κανόνα χρηματοδοτούσε μόνο επιχειρήσεις που λόγω μεγέθους διέθεταν ισχυρή πιστοληπτική επιφάνεια, μια πιστωτική πρακτική που οδηγούσε στον υπερδανεισμό των επιχειρήσεων αυτών και στην αποστέρηση της δυνατότητας ανάπτυξης άλλων δυναμικών επιχειρήσεων που δεν διέθεταν, λόγω μεγέθους, ικανοποιητική πρόσβαση στο σύστημα κατανομής των πιστώσεων [Καλαμωτουςάκη (Εκθ.Χαρισσόπουλου) 1981:138-139] & (Παγουλάτος 2006:305-306).

Το θεωρητικό υπόβαθρο και οι βασικές παραδοχές επί των οποίων θεμελιωνόταν ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός στη λειτουργία του πιστωτικού συστήματος και η επιβολή των ποσοτικών και ποιοτικών πιστωτικών ρυθμίσεων και ελέγχων, ο διοικητικός καθορισμός των επιτοκίων, ο επακριβής προσδιορισμός της κατανομής των χορηγούμενων πιστώσεων ανά κλάδο ή και ανά επιχείρηση και η εν γένει διαφορική πιστωτική μεταχείριση των διαφόρων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας και ο αποκλεισμός ορισμένων κλάδων από το πιστωτικό σύστημα, συμπυκνώνονται στις επίσημα διατυπωμένες αντιλήψεις του διοικητή της Τ.τ.Ε Ξενοφώντα Ζολώτα. Συγκεκριμένα ο Ζολώτας θεωρούσε ότι η υποαπασχόληση των παραγωγικών συντελεστών των αναπτυσσόμενων οικονομιών, όπως η Ελλάδα δεν οφειλόταν σε ανεπάρκεια ή έλλειψη της ενεργούς ζήτησης σε σχέση με την παραγωγική ικανότητα της οικονομίας, αλλά έγκειται στις σοβαρές «ειδικές στενότητες» που δρουν ανασταλτικά στην αύξηση της συνολικής προσφοράς, η οποία εμφανίζεται ως ανελαστική απέναντι στο ενδεχόμενο μιας σημαντικής διεύρυνσης της ζήτησης. Γι' αυτό το λόγο, κατά το Ζολώτα, η ενδεχόμενη ύπαρξη υπερβάλλουσας παραγωγικής δυναμικότητας, δηλαδή η

ύπαρξη υποαπασχολούμενων ή αργούντων παραγωγικών συντελεστών, στις αναπτυσσόμενες οικονομίες δεν εκφράζουν κατά κανόνα πραγματική παραγωγική δυναμικότητα. Ειδικότερα το πρόβλημα κατά τον διοικητή της ΚΤ εστιάζεται στο γεγονός ότι η προσαρμογή της συνολικής προσφοράς σε μια σημαντική αύξηση της ενεργού ζήτησης σε μια αναπτυσσόμενη οικονομία προσκρούει στην ποιοτική ανεπάρκεια των παραγωγικών συντελεστών, όπως είναι έλλειψη ειδικευμένης εργασίας, η ανεπαρκής ανάληψη επιχειρηματικών πρωτοβουλιών και η οργανωτική αδυναμία τόσο του ιδιωτικού όσο και του δημόσιου τομέα (Ζολώτας 1964 :15). Μάλιστα αυτές οι ανελαστικότητες που εμφανίζονται στην ανάπτυξη και διαθεσιμότητα των παραγωγικών συντελεστών θεωρούνταν από το Ζολώτα ότι βρίσκονταν σε μεγαλύτερη σπάνη απ' ό,τι η επάρκεια επενδυτικών κεφαλαίων, όπου η διαχρονική άποψη του ήταν ότι η εύρεση δανειακών κεφαλαίων ήταν πάντοτε εφικτή υπό την προϋπόθεση ότι υφίσταντο οι απαραίτητες προϋποθέσεις, ήτοι η επάρκεια των κατάλληλων παραγωγικών συντελεστών που θα καθιστούσαν αποδοτική την χρήση των επενδεδυμένων κεφαλαίων.

Το θεωρητικό πλαίσιο διαμόρφωσης της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής, την συστηματική επεξεργασία ή την αναπαραγωγή δάνειων αντιλήψεων και προσεγγίσεων που εκφράζονταν από ξένους παράγοντες και ενσωματώνονταν σ' αυτό, όπως και την προώθησή του ως κυρίαρχο υπόδειγμα άσκησης της οικονομικής πολιτικής ανέλαβε ο Ζολώτας και ένας στενός πυρήνας ελλήνων οικονομολόγων που ενστερνίζονταν τις απόψεις του και υποστήριζαν το έργο του μέσα από την ένταξή τους στους κόλπους των βασικών φορέων χάραξης και υλοποίησης της οικονομικής πολιτικής, ήτοι την Νομισματική Επιτροπή, και κυρίως τις υποεπιτροπές που λειτουργούσαν υποστηρικτικά στο έργο της καθώς και την Τ.τ.Ε. Ρόλο κλειδί για τη βιωσιμότητα και την αποτελεσματικότητα του μεταπολεμικού αναπτυξιακού προτύπου διαδραμάτιζε, σύμφωνα με τις θεωρητικές συλλήψεις του Ζολώτα και των συνεργατών του, η ενθάρρυνση της αποταμιευτικής δραστηριότητας που θα συνέτεινε στην ταχεία αύξηση του όγκου των αποταμιεύσεων που θα εισέρεαν στο τραπεζικό σύστημα. όπου μέσα από το πλέγμα των πιστωτικών κανόνων και την διοικητικό προσδιορισμό των επιτοκίων που θα επέβαλε η Νομισματική Επιτροπή θα ήταν δυνατή η χρηματοδότηση ενός υψηλότερου επιπέδου επενδύσεων (Χαλικιάς 1958:15). Η αποθάρρυνση της κατανάλωσης, στα πλαίσια πάντα του ίδιου θεωρητικού μοντέλου, θα επιτυγχάνονταν με τον αποκλεισμό, ή τον δραστικό περιορισμό, της καταναλωτικής και της εμπορικής πίστης και την συγκράτηση του μισθολογικού κόστους στον δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, μέσω της εφαρμογής μιας εισοδηματικής πολιτικής που κατέτεινε στην υστέρηση της ανοδικής αναπροσαρμογής των εργατικών αμοιβών σε σχέση με την άνοδο που εμφάνιζε η παραγωγικότητα της εργασίας. Η εφαρμογή όμως των κατευθυνόμενων επιτοκίων και οι ανελαστικότητες που εμφανίζονταν στην προσαρμογή των επιτοκίων καταθέσεων στις μεταβολές του τιμάρθιμου με αποτέλεσμα η πραγματική απόδοση του χρήματος να καθορίζεται σε επίπεδα που αποτελούσαν αντικίνητρο για την εκδήλωση μιας συνεχούς αύξησης της οριακής ροπής για αποταμίευση (Παπαδάκης 1979:235) , όπως και η καταστρατήγηση των πιστωτικών κανόνων σε συνδυασμό με τον εσφαλμένη διάρθρωσή τους οδήγησαν σε αντίθετα από τα σχεδιαζόμενα αποτελέσματα, δημιουργώντας στρεβλώσεις στην κατανομή των πιστωτικών πόρων με βάση το κριτήριο της σύμπτωσης της κοινωνικής παραγωγικότητας και της ιδιωτικοοικονομικής αποδοτικότητας των επενδύσεων, κριτήριο που συνιστούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της μεταπολεμικής πιστωτικής πολιτικής, όπως τουλάχιστον διατείνονταν ο Ξ. Ζολώτας (Ζολώτας 1964:25).

Κατά την εφαρμογή όμως της πιστωτικής πολιτικής εμφανίστηκαν πολλές και σοβαρές αποκλίσεις από το θεωρητικό υπόδειγμα πάνω στο οποίο εδραζόταν η επιβολή ενός ασφυκτικού πλέγματος ρυθμίσεων και ελέγχων στο χρηματοπιστωτικό σύστημα της

χώρας, το οποίο προσδιόριζε διεξοδικότατα τις κατευθύνσεις που θα έπρεπε να ακολουθούν τα τραπεζικά ιδρύματα κατά την άσκηση της δανειοδοτικής τους λειτουργίας. Οι πιστωτικές κατευθύνσεις όμως που προδιαγράφονταν από τις νομισματικές αρχές, σε πλείστες περιπτώσεις, παρακάμπτονταν, ενώ επιπλέον αγνοούνταν, ή συνυπολογίζονταν ελάχιστα κατά την πιστοδοτική διαδικασία, τα κριτήρια δανειοδότησης που σχετίζονταν με την δυναμική που θα μπορούσαν να προσδώσουν οι χρηματοδοτούμενες επιχειρήσεις στην διαδικασία μακροπρόθεσμης βιομηχανικής ανάπτυξης, την ικανότητά τους να εξυπηρετήσουν τις δανειακές τους υποχρεώσεις με βάση τα θεμελιώδη λογιστικά τους μεγέθη, την δυνατότητα να αναπτύξουν καινοτόμες παραγωγικές δράσεις, ενώ ταυτόχρονα ο διαφορισμός των επιτοκίων χορηγήσεων που ίσχυε για τους διάφορους κλάδους ή και επιχειρήσεις δημιουργούσε περιθώρια εκμετάλλευσης από τους αποδέκτες των πιστώσεων των επιτοκιακών ανοιγμάτων μέσω της διαδικασίας του arbitrage ή τους έδινε την άνεση να παρέχουν ταμειακές διευκολύνσεις προς τους πελάτες τους ή τους προμηθευτές τους, γεγονός που μετέτρεπε πολλές παραγωγικές επιχειρήσεις σε δευτερογενείς πιστωτικούς διαμεσολαβητές αλλοιώνοντας τη φύση της δραστηριότητάς τους και απομειώνοντας σε μεγάλο βαθμό τα αναπτυξιακά οφέλη που επιδίωκε να παράξει η ακολουθούμενη πιστωτική πολιτική (Παγουλάτος 2006:301). Ο διοικητικός καθορισμός των επιτοκίων, η ανελαστικότητα των πιστωτικών κανόνων και ρυθμίσεων έναντι των πραγματικών πιστωτικών αναγκών και συνθηκών που επικρατούσαν στην οικονομία, η διαφοροποίησή των επιτοκίων ανά κλάδο ή ακόμα ανά επιχείρηση και η προσπάθεια των νομισματικών αρχών να ενισχύσουν το μακροπρόθεσμο βιομηχανικό δανεισμό έναντι των βραχυπρόθεσμων πιστώσεων, προσδιορίζοντας τα μακροπρόθεσμα επιτόκια σε χαμηλότερα επίπεδα από το κόστος του βραχυπρόθεσμου δανεισμού και εισάγοντας ένα ειδικό ποσοστό δεσμεύσεων που προορίζονταν αποκλειστικά για τη χορήγηση μακροπρόθεσμων πιστώσεων, δημιουργούσε αφενός ευκαιρίες για εκμετάλλευση του διαφορικού κόστους δανεισμού που διαμορφωνόταν με αυτή τη πιστωτική πολιτική στους διάφορους κλάδους της οικονομίας και αφετέρου αντέστρεφε την πραγματική σχέση κινδύνου για τα επιτόκια χορηγήσεων προς τη βιομηχανία, καθώς το επιτόκιο για την παροχή μακροπρόθεσμων πιστώσεων προς τη βιομηχανία ήταν χαμηλότερο από τα επιτόκια που ίσχυε για τις βραχυπρόθεσμες χρεώσεις προς τη μεταποίηση (Παγουλάτος 2006:302), εξέλιξη που δημιουργούσε αντικίνητρα για την χρηματοδότηση της μακροπρόθεσμης χορήγησης δανείων προς τις βιομηχανικές επιχειρήσεις, αποτέλεσμα που βρισκόταν σε ευθεία αντίθεση με τις στοχεύσεις που ήθελαν να υπηρετήσουν τα εν λόγω μέτρα.

Ειδικότερα οι επιχειρήσεις που διέθεταν προνομιακή ή ικανοποιητική πρόσβαση στο σύστημα κατανομής των πιστώσεων διοχέτευαν σε πολλές περιπτώσεις τις πιστώσεις που αντλούσαν, ή τα ίδια χρηματικά τους διαθέσιμα στις περιπτώσεις που χρησιμοποιούσαν τις πιστώσεις που λάμβαναν για την κάλυψη των αναγκών τους, στην εξωτραπεζική αγορά χρήματος απολαμβάνοντας υψηλά επιτόκια από την χρηματοδότηση των κλάδων, κυρίως του εμπορίου, που δεν διέθεταν πρόσβαση στο τραπεζικό σύστημα λόγω του πιστωτικού αποκλεισμού τους ή περιορισμού τους που επέβαλαν οι πιστωτικοί κανονισμοί της Νομισματικής Επιτροπής. Η χρηματοδότηση αυτών των κλάδων από τις επιχειρήσεις που διέθεταν πρόσβαση στους δανειακούς πόρους του τραπεζικού συστήματος λάμβανε και τη μορφή των διευκολύνσεων πληρωμής που παρείχαν οι τελευταίες προς τους πελάτες τους, μια πιστωτική πρακτική που ευνοούνταν και από την επιμήκυνση του χρόνου αποπληρωμής των εμπορικών πιστώσεων με αποφάσεις των νομισματικών αρχών αλλά και λόγω της αναποτελεσματικότητας των πιστωτικών περιορισμών που επιβάλλονταν (Χαλικιάς 1976:140), γεγονός που ενίσχυε την ρευστότητα του εμπορικών επιχειρήσεων και

επέτρεπε σε αυτές να παρέχουν ανάλογες διευκολύνσεις στους δικούς τους πελάτες, αυξάνοντας με αυτό τον τρόπο την δυνατότητα κατανάλωσης των μικροαστικών στρωμάτων.

Επιπλέον η παροχή δανείων προς συγκεκριμένες μεγάλες επιχειρήσεις κατά παράβαση των πιστωτικών κανόνων που είχε θεσπίσει η Νομισματική Επιτροπή και των στοιχειωδών κριτηρίων αξιολόγησης της πιστοληπτικής ικανότητας μιας επιχείρησης, σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρξε απόρροια πολιτικών πιέσεων που σε κάποιες περιπτώσεις ήταν αποτελεσματικές λόγω της πλειοψηφικής συμμετοχής κυβερνητικών στελεχών στη σύνθεση της Νομισματικής Επιτροπής που παρά την κυρίαρχη παρουσία σ' αυτήν του Ξενοφώντα Ζολώτα, ιδίως μετά τα μέσα του '50 οπότε και αποχώρησαν από τη σύνθεσή της τα ξένα μέλη της που διέθεταν δικαίωμα άσκησης βέτο στις αποφάσεις της, καθώς τόσο η αριθμητική υπεροχή τους έναντι των υπηρεσιακών παραγόντων και η συχνή αλλαγή των πολιτικών προσώπων που συμμετείχαν στη σύνθεση τη Επιτροπής, προσέφεραν τα περιθώρια για διακριτή πιστωτική μεταχείριση ορισμένων μεγάλων επιχειρήσεων ως προϊόν πολιτικών πιέσεων και παρεμβάσεων.

Επιπροσθέτως η συγκεντρωτική δομή λήψης αποφάσεων που χαρακτήρισε την διαμόρφωση του κανονιστικού πλαισίου άσκησης της πιστωτικής πολιτικής, η παροχή κρατικών εγγυήσεων σε πολλές περιπτώσεις για την αποπληρωμή των δανείων και η συνεχιζόμενη επί μακρό χρονικό διάστημα πολιτική φθηνού χρήματος, αφαιρούσε από τις τράπεζες κάθε ουσιαστική ευθύνη διαχείρισης των πιστώσεων, και επομένως αποστερούσε από αυτές κάθε ισχυρό κίνητρο ή δυνατότητα διασφάλισης των συνθηκών αποπληρωμής των χορηγούμενων πιστώσεων, κατάσταση που ευνοούσε, και εν τέλει οδήγησε, σε συνθήκες υπερχρέωσης των μεγάλων και προνομιακών χρεωστών του πιστωτικού συστήματος που ακολουθήθηκε από τα συνωδά φαινόμενα μιας τέτοιας κατάστασης, δηλαδή την κρίση ρευστότητας του πιστωτικού συστήματος όταν πλέον μεγάλοι πελάτες του δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στα μεγάλα δανειακά τους ανοίγματα.

Η δυνατότητα των εμπορικών επιχειρήσεων να ανταποκρίνονται στην εξυπηρέτηση των υψηλότοκων δανειακών τους υποχρεώσεων προς τους προμηθευτές τους απέρρεε από την ολιγοπωλιακή διάρθρωση της εσωτερικής αγοράς, μια πραγματικότητα που όφειλε την ύπαρξή της στους ποσοτικούς περιορισμούς που τίθεντο στις εισαγωγές, περιορισμοί που σε σημαντικό βαθμό συνεχίστηκαν και μετά την σχετική απελευθέρωσή τους το 1953, και στην παροχή υψηλής δασμολογικής προστασίας στους εγχώριους παραγωγούς, καθιστώντας έτσι επιβεβλημένη την μεγάλη ρευστότητα των επιχειρήσεων που εμπλέκονταν στο εισαγωγικό κύκλωμα. Η πολιτική της ύψωσης του κόστους των εισαγωγών ήταν θεωρητικά συμβατή και με την θεμελιακή στόχευση της μακροοικονομικής πολιτικής, αυτήν του περιορισμού των συναλλαγματικών διαρροών και της εξοικονόμησης συναλλαγματικών πόρων. Στο βαθμό όμως που η εγχώρια καταναλωτική δαπάνη εμφάνιζε υψηλή ροπή για εισαγωγές και η παραγωγική βάση της χώρας εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από το εξωτερικό για την εισαγωγή πρώτων υλών, ενδιάμεσων αγαθών και κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, η αύξηση του κόστους των εισαγωγών αντιστρατευόταν τον θεμελιώδη στόχο της πολιτικής του ισοζυγίου πληρωμών, αυτόν της εξοικονόμησης συναλλαγματικών πόρων. Αυτή η πιστωτική αλυσίδα οδηγούσε τις βιομηχανικές επιχειρήσεις στην υπερχρέωση, καθώς λόγω προνομιακής πρόσβασης στους πόρους του πιστωτικού συστήματος αναλάμβαναν να διαδραματίσουν το ρόλο των πιστωτών του εισαγωγικού εμπορίου, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο μια εξαιρετικά αρνητική για τις ίδιες σχέση ιδίων προς ξένων κεφαλαίων, μετατοπίζοντας το βάρος του πιστωτικού ελέγχου από τις τράπεζες προς τη βιομηχανία, η οποία κλήθηκε να παίξει το ρόλο του υποσταθμού κατανομής των δανειακών πόρων και να λειτουργεί ως παράκεντρο του πιστωτικού

συστήματος, ρόλος που σαφώς εξέφευγε τόσο της αποστολής της όσο και των δυνατοτήτων της [Βρανόπουλος (Εκθ.Χαρισσόπουλου)1981:180].Αυτή η πιστωτική πρακτική των βιομηχανικών επιχειρήσεων λάμβανε χώρα με την ανοχή ή και την ενθάρρυνση των εμπορικών τραπεζών, δεδομένου των σχέσεων ή και της φυσικής ταύτισης σε επίπεδο προσώπων που υπήρχε ανάμεσα στους μετόχους και τα υψηλόβαθμα στελέχη των τραπεζών και στους μετόχους των επιχειρήσεων που αποτελούσαν τους βασικούς πιστούχους των τραπεζικών ιδρυμάτων.

Η ακολουθούμενη πιστωτική πολιτική που είχε ως βασικό της άξονα την παροχή φθηνού χρήματος στις παραγωγικές επιχειρήσεις μείωνε τεχνητά το κόστος της πίστωσης γι'αυτές και όχι επί τη βάση κριτηρίων που αξιολογούσαν με ορθολογικό τρόπο την πιστοληπτική τους ικανότητα ή την δυνατότητα να αξιοποιήσουν τις χορηγούμενες πιστώσεις κατά τρόπο που θα συνέβαλε στην προαγωγή του αναπτυξιακού εγχειρήματος.Αυτό είχε ως συνέπεια η πιστωτική πολιτική να αδυνατεί να επηρεάσει σε ανάλογο βαθμό την διαμόρφωση των τιμών, ενώ δεν παρείχε και κίνητρα για την εισαγωγή βελτιώσεων στην παραγωγική διαδικασία που θα αναβάθμιζαν ποιοτικά την εγχώρια παραγωγή και θα μείωναν το κόστος της, αυξάνοντας την ανταγωνιστικότητά της έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού.Παράλληλα η πολιτική των φθηνών πιστώσεων πίεζε τις τράπεζες να αυξήσουν τα τελικά πραγματικά τους επιτόκια χορηγήσεων επιβάλλοντας διάφορες επιβαρύνσεις στο κόστος του χρήματος, προκειμένου να μειώσουν την διαφορά μεταξύ των επιτοκίων του τραπεζικού συστήματος και της εξωτραπεζικής αγοράς χρήματος, όπου ο διοικητικός καθορισμός χαμηλών επιτοκίων στην επίσημη τραπεζική αγορά αντιστρατεύονταν τον στόχο της κερδοφορίας των εμπορικών τραπεζών και κατά συνέπεια υπονόμειε την επίτευξη των στοχοθεσιών της πιστωτικής πολιτικής.

Συν τοις άλλοις η μεγάλη ροή αποταμιεύσεων προς τις τράπεζες που άρχισε να πραγματοποιείται το 1955, μετά την αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας και της εμπιστοσύνης του κοινού προς την δραχμή καθώς και την ύψωση των επιτοκίων στις προθεσμιακές καταθέσεις και τις καταθέσεις ταμειυτηρίου που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του '56 (Ζολώτας 1964:83), όπως και η διοχέτευση των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων και των λοιπών Ν.Π.Δ.Δ στα πιστωτικά ιδρύματα και η επιβολή εξαιρετικά χαμηλού ή μηδενικού κόστους με το οποίο επιβαρύνονταν οι τράπεζες για την εκμετάλλευσή τους, δημιούργησε για τις τράπεζες ένα περιβάλλον υψηλή ρευστότητας με την απουσία ουσιαστικού ανταγωνισμού, δεδομένης της ύπαρξης μιας αναιμικής κεφαλαιογοράς που δεν είχε τη δυνατότητα να προσφέρει μια επαρκή και αξιόπιστη εναλλακτική διέξοδο για την χρηματοδότηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας.Ο υπερτροφισμός του τραπεζικού συστήματος και η υψηλή ρευστότητα που το χαρακτήριζε, με την ταυτόχρονη απουσία ανεπτυγμένης κεφαλαιογοράς, μείωνε την ικανότητα των παραδοσιακών μέσων της νομισματικής πολιτικής να επηρεάζουν τις συνθήκες ρευστότητας της οικονομίας και να επιτυγχάνουν τις στοχεύσεις που έχουν τεθεί.Το ίδιο αποτέλεσμα επέφερε και η ανελαστική πολιτική επιτοκίων που αρθρωνόταν γύρω από τον εξωγενή χαρακτήρα που είχε ο διοικητικός καθορισμός των επιτοκίων.Κατά συνέπεια τα κλασικά μέτρα της άσκησης νομισματικής πολιτικής όπως το προεξοφλητικό επιτόκιο και η πολιτική της ανοιχτής αγοράς είχαν εξουδετερωθεί ως εργαλεία που θα μπορούσαν να επηρεάσουν αποτελεσματικά την πιστωτική αγορά προς την κατεύθυνση που επιθυμούσαν οι νομισματικές αρχές [Καλαμωτουσάκη (Εκθ.Χαρισσόπουλου) 1981:139].

Με τον μηχανισμό νομισματικής μεταβίβασης να είναι κατ'ουσίαν ανενεργός το βάρος της επίτευξης των στοχεύσεων της νομισματικής πολιτικής έφεραν τα ποιοτικά και ποσοτικά μέτρα κατανομής των πιστώσεων και η επιβολή του ποσοστού των υποχρεωτικών διαθεσίμων που θα έπρεπε να διακρατούν οι τράπεζες.Το μέτρο των

υποχρεωτικών διαθεσίμων όμως δεν προσφέρεται για την άσκηση μιας ευέλικτης πιστωτικής πολιτικής, καθώς επιδρά κατά τρόπο εξαιρετικά άμεσο στην ρευστότητα του τραπεζικού συστήματος και δεν λαμβάνει υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες ρευστότητας κάθε τράπεζας και κλονίζει την εμπιστοσύνη του κοινού στο τραπεζικό σύστημα, ενώ υπό τις δεδομένες συνθήκες υψηλής ρευστότητας και του ανορθολογικού τρόπου χρήσης του από τις νομισματικές αρχές σε ένα καθεστώς εκτεταμένων δεσμεύσεων και αποδεσμεύσεων που ασκήθηκε για να προωθήσει την χορήγηση των μακροπρόθεσμων πιστώσεων, αποδείχτηκε ανεπαρκές και αναποτελεσματικό στην προαγωγή των επιδιώξεων της πιστωτικής πολιτικής. Από την άλλη η επιβολή των ποιοτικών και ποσοτικών κανόνων στην κατανομή των πιστώσεων και ο έλεγχος της εφαρμογής τους συνεπαγόταν πολύ μεγάλο διαχειριστικό κόστος, τόσο για τις ίδιες τις τράπεζες όσο και για τις αρμόδιες κρατικές αρχές, και έδιδε ισχυρά κίνητρα στα τραπεζικά ιδρύματα να παρακάμπτουν τους κανονισμούς αυτούς, διότι η υλοποίησή τους αντίκειται σε πολλές περιπτώσεις στην ιδιωτικοοικονομική απόδοση των χορηγήσεων και η πιστή εφαρμογή τους είχε για τις τράπεζες μεγάλο κόστος διακρίβωσης της τελικής χρήσης των πιστώσεων και παρακολούθησης της δυνατότητας αποπληρωμής τους από τους αποδέκτες τους. Ταυτόχρονα και η πραγματοποίηση των ελέγχων για την ορθή εφαρμογή των πολύπλοκων πιστωτικών κανόνων ήταν μια προβληματική διαδικασία και για τις ίδιες τις νομισματικές αρχές, με αποτέλεσμα οι τελευταίες να περιορίζονται στην διατύπωση τυπικών συστάσεων προς τις τράπεζες όταν διαπίστωναν παραβάσεις των πιστωτικών κανόνων και να αποφεύγουν την επιβολή κυρώσεων. Συνισταμένη όλων αυτών ήταν η αντιπαραγωγική χρήση των πιστώσεων από τους αποδέκτες τους, η διαρροή μεγάλου μέρους των πιστωτικών πόρων προς μη επιθυμητές κατευθύνσεις και τελικά η ακύρωση στην πράξη των επιδιώξεων των νομισματικών αρχών.

Επιπροσθέτως η συνύφανση του τραπεζικού και του βιομηχανικού κεφαλαίου, όπως και η ταυτόχρονη συνύπαρξη της παραγωγικής και της εισαγωγικής δραστηριότητας αποτέλεσαν κυρίαρχο χαρακτηριστικά της φυσιολογίας του μεταπολεμικού αναπτυξιακού προτύπου, ελκύνοντας την καταγωγή τους από τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν τη δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία ως αποτέλεσμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης και του κρατικού παρεμβατισμού και προστατευτισμού στο χώρο της οικονομίας που αυτή προκάλεσε, αποτελώντας τους κρίσιμους παράγοντες που δημιουργούσαν στρεβλώσεις στη χρήση των πιστωτικών πόρων, γεγονός που περιόριζε δραματικά τα αναπτυξιακά αποτελέσματα που φιλοδοξούσαν οι νομισματικές αρχές να παράγει το πλέγμα των πιστωτικών κανόνων και ρυθμίσεων που είχαν θεσπίσει. Κατ' ουσίαν η έντονα ολιγοπωλιακή δομή του πιστωτικού συστήματος και η προσπάθεια για την όσο το δυνατόν ελαχιστοποίηση του ελλείμματος του συναλλαγματικού ισοζυγίου μέσω του περιορισμού της ζήτησης για την κατανάλωση εισαγωγικών αγαθών και την υποκατάστασή τους, όπου αυτό κρινόταν εφικτό, από αγαθά εγχώριας παραγωγής οδήγησε στην αναπαραγωγή ολιγοπωλιακών δομών στην μεταποίηση και στο εισαγωγικό εμπόριο.

Το σύστημα του έντονου πιστωτικού παρεμβατισμού που υιοθετήθηκε μεταπολεμικά στη βάση της διοχέτευσης των ανεπαρκών οικονομικών πόρων σε τομείς υψηλότερης προστιθέμενης αξίας και μεγαλύτερης αναπτυξιακής συμβολής, που αποτέλεσε έναν απολύτως δικαιολογημένο προσανατολισμό της πιστωτικής πολιτικής κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, αποτέλεσε μετέπειτα τροχοπέδη στην ορθολογική κατανομή των αποταμιευτικών πόρων καθώς συνεπάγονταν υψηλό διαχειριστικό κόστος για τις τράπεζες, αλλά και για την Τ.τ.Ε, λόγω της ανάγκης παρακολούθησης των χορηγούμενων πιστώσεων σε ατομική βάση. Αυτή η πραγματικότητα τροφοδότησε την πρακτική των εμπορικών τραπεζών για συστηματική παράκαμψη και παραβίαση των κανόνων και των περιορισμών που είχε εισάγει η

Νομισματική Επιτροπή αναφορικά με την άσκηση της πιστωτικής πολιτικής των εμπορικών τραπεζών, πρακτική προς την οποία η Νομισματική Επιτροπή επέδειξε ανοχή, γεγονός που αναπόδραστα είχε ως συνέπεια την εκμετάλλευση μεγάλου όγκου κοινωνικών πόρων προς όφελος των ιδιωτικών συμφερόντων που ουσιαστικά ήλεγχαν το τραπεζικό σύστημα. Ο έλεγχος του υποτιθέμενου κρατικά ελεγχόμενου πιστωτικού συστήματος πιστοποιείται όχι μόνο από το γεγονός της καταστρατήγησης των κανόνων που θέσπιζε η Νομισματική Επιτροπή και της ανοχής, λόγω αδυναμίας ή απροθυμίας, που επιδείκνυε η τελευταία στο γεγονός αυτό, αλλά και στην ενεργή συμμετοχή των εκπροσώπων των συμφερόντων αυτών στα βασικά όργανα που ήταν υπεύθυνα για την θέσπιση των κριτηρίων, την επεξεργασία και την εισήγηση για την έγκριση ή απόρριψη προς την Νομισματική Επιτροπή των αιτημάτων δανειοδότησης που υποβάλλονταν προς το τραπεζικό σύστημα.

Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός εκδηλώθηκε μεταπολεμικά και με μια σειρά επιπρόσθετων μέτρων και πολιτικών πιστωτικού και δημοσιονομικού χαρακτήρα. Πιο συγκεκριμένα ο κρατικός παρεμβατισμός στην σφαίρα του παραγωγικού μηχανισμού και στην προσπάθεια για την επιτάχυνση της αναπτυξιακής διαδικασίας εκφράστηκε μέσω των σημαντικών σε έκταση δημοσίων επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να δημιουργηθούν οι υποδομές που θα είχαν πολλαπλασιαστικές επιδράσεις στο εθνικό εισόδημα, θα παρείχαν τις αναγκαίες εξωτερικές οικονομίες για την λειτουργία της ιδιωτικής οικονομίας εν γένει και ειδικότερα για την προώθηση της παραγωγικής δραστηριότητας. Στο ίδιο πλαίσιο στοχεύσεων εντάσσεται και η ίδρυση δημοσίων επιχειρήσεων και οργανισμών μονοπωλιακού χαρακτήρα στους κλάδους παροχής υπηρεσιών κοινής ωφέλειας όπως η ενέργεια, οι τηλεπικοινωνίες και οι μεταφορές, που παρείχαν τους απαραίτητους «εξωτερικούς» όρους για την διαδικασία της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Το ιδιαίτερα δυναμικό πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων που υλοποιήθηκε μεταπολεμικά χρηματοδοτήθηκε από εσωτερικούς κυρίως πόρους και κατά βάση από την υποχρεωτική δέσμευση των αποταμιεύσεων του τραπεζικού συστήματος και την τοποθέτησή τους σε έντοκα γραμμάτια του ελληνικού δημοσίου που προϊόντος του χρόνου το ποσοστό αυτών των δεσμεύσεων κλιμακωνόταν για να ανέλθει το 1963 σε ποσοστό 20% (Ζολώτας 1964:92). Συμπληρωματικά χρησιμοποιήθηκαν για τον ίδιο σκοπό σε μεγάλο ποσοστό τα έσοδα που προέκυπταν από τα πλεονάσματα του τακτικού προϋπολογισμού και από τις επενδύσεις των κρατικών αποταμιεύσεων, ενώ σε μικρότερο βαθμό, περί του 15%, αντλήθηκαν πόροι από τη σύναψη εξωτερικών δανείων για την υλοποίηση των δημοσίων επενδύσεων (Ζολώτας 1964:135). Ενδεικτικό του μεγέθους που αντιπροσώπευαν οι δημόσιες επενδύσεις μεταπολεμικά στο σύνολο των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου είναι ότι αυτές ανήλθαν περίπου στο 30% του συνόλου αυτών των επενδύσεων (Κιντής 1982:35).

Στο χρηματοπιστωτικό πεδίο, πέρα από την ίδρυση της Νομισματικής Επιτροπής και το καθεστώς ελέγχου, άμεσου ή έμμεσου, που επιβλήθηκε στις εμπορικές τράπεζες, η κρατική παρεμβατικότητα εκφράστηκε και με την σύσταση χρηματοπιστωτικών οργανισμών που ήταν επιφορτισμένοι με το έργο της προσέλκυσης πόρων που θα χρησιμοποιούνταν για τη χορήγηση μακροπρόθεσμων πιστώσεων σε υφιστάμενες παραγωγικές επιχειρήσεις ή στην συμμετοχή στο μετοχικό κεφάλαιο νεοϊδρυθισών επιχειρήσεων. Οι οργανισμοί αυτοί (Ο.Β.Α, Ο.Χ.Ο.Α, Ε.Τ.Β.Α) φιλοδοξούσαν να αποτελέσουν, σε σύμπραξη με έλληνες και ξένους κυρίως κεφαλαιούχους, ισχυρούς χρηματοδοτικούς μηχανισμούς που θα προσέδιδαν δυναμικά χαρακτηριστικά στη διαδικασία αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών, συγκεντρώνοντας και διοχετεύοντας μακροπρόθεσμους πιστωτικούς πόρους σε παραγωγικές επενδύσεις, οι οποίες θα προσέφεραν την επιθυμητή ώθηση σε μια αναπτυξιακή διαδικασία με δυναμικά χαρακτηριστικά.

Η σύσταση των οργανισμών που θα παρείχαν μακροπρόθεσμες πιστώσεις προς τους μεταποιητικούς κλάδους που θεωρούνταν ότι ήταν σε θέση να συμβάλλουν αποφασιστικότερα στην αναπτυξιακή διαδικασία, θεωρήθηκε επιβεβλημένη καθώς η φύση αυτού του είδους της επιχειρηματικής δράσης απαιτεί την ακινητοποίηση μεγάλων πόρων για σημαντικό χρονικό διάστημα. Τη δυνατότητα όμως ακινητοποίησης μεγάλου όγκου δανειακών πόρων σε μακροπρόθεσμη βάση στερούνταν οι εμπορικές τράπεζες, δεδομένου ότι ο κύριος όγκος των αποταμιευτικών πόρων που συγκέντρωναν ήταν βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα, δηλαδή ήταν άμεσα απαιτητοί από τους καταθέτες, και κατά συνέπεια οι εμπορικές τράπεζες δεν ήταν σε θέση να προβούν σε τοποθετήσεις που απαιτούσαν τη δέσμευση των διαθέσιμων τους σε μεσομακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα, καθώς κάτι μια τέτοια πιστωτική πρακτική θα έθετε σε καθεστώς επισφάλειας την ρευστότητά τους, ήτοι την ικανότητά τους να ανταποκρίνονται στις βραχυπρόθεσμες κατά κανόνα, υποχρεώσεις τους έναντι του αποταμιευτικού κοινού.

Οι κρατικοί φορείς παροχής μακροπρόθεσμης πίστης προς την παραγωγική βάση της χώρας προκάλεσαν την ενεργοποίηση των εμπορικών τραπεζών και στο χώρο των μακροπρόθεσμων χορηγήσεων με την ίδρυση αντίστοιχων πιστωτικών φορέων από αυτές, αλλά στο σύνολό τους, κρατικοί και ιδιωτικοί φορείς μακροπρόθεσμης πίστης, απέτυχαν να συμβάλλουν στη διαμόρφωση μιας αναπτυξιακής δυναμικής επί τη βάση παραγωγικών αναδιαρθρώσεων και την προώθηση επενδυτικών έργων με κριτήριο την κοινωνική τους παραγωγικότητα και όχι την ιδιωτικοοικονομική τους απόδοση.

Ανασταλτικοί παράγοντες στη προσπάθεια αυτή υπήρξαν η έλλειψη έμπειρου και εξειδικευμένου στελεχιακού δυναμικού που θα ήταν σε θέση να εκπονήσει και να υλοποιήσει μια τέτοιου είδους πιστωτική πολιτική, η αναπαραγωγή της συντηρητικής πιστωτικής πολιτικής που ακολουθούσαν οι εμπορικές τράπεζες και οι φορείς παροχής μακροπρόθεσμης πίστης, η παρέκκλιση από τα κριτήρια και τους κανόνες χρηματοδότησης που είχαν αρχικά τεθεί και η διεύρυνση του κύκλου των οικονομικών κλάδων που εντάσσονταν στους αποδέκτες των μακροπρόθεσμων πιστώσεων, με κυρίαρχο παράδειγμα τον τουριστικό κλάδο, το ελαστικό καθεστώς ελέγχου τους από τις αρμόδιες κρατικές εποπτικές αρχές, η αδυναμία προσέλκυσης σημαντικών πόρων από το επενδυτικό και αποταμιευτικό κοινό λόγω της διάρθρωσης του μηχανισμού των επιτοκίων που πριμοδοτούσε τις βραχυχρόνιες χορηγήσεις, η εξάρτησή τους για την άντληση κεφαλαίων από την Τ.τ.Ε και η αδυναμία αυτοδύναμου σχηματισμού αποθεματικών για την υποστήριξη μακροπρόθεσμων επενδυτικών προσπαθειών, όπως και οι δομικής φύσεως παθολογίες που διαχρονικά χαρακτήριζαν την παραγωγική δραστηριότητα, καθώς και η εν γένει προβληματική επιχειρηματική λειτουργία και συμπεριφορά των ελλήνων κεφαλαιούχων, η οποία θεμελιωνόταν, όπως και η στρεβλή λειτουργία του τραπεζικού συστήματος, στις ολιγοπωλιακές δομές της εγχώριας αγοράς [Γόντικας (Εκθ.Χαρισσόπουλου)1981: 105-123].

Με βάση τις παραπάνω παρατηρήσεις και διαπιστώσεις συνάγεται ότι το χρηματοπιστωτικό σύστημα της χώρας ήταν, αλλά και εξακολουθεί να είναι, εξαιρετικά ισχυρό σε βαθμό που να μπορεί να επιφέρει στρεβλώσεις στους εκπεφρασμένους στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής, γεγονός που θα πρέπει να αποδοθεί στον έντονα ολιγοπωλιακό του χαρακτήρα, γεγονός που με τη σειρά του αποτελεί αίτια και αποτέλεσμα της αδύναμης παραγωγικής βάσης της χώρας, και στις ιστορικογεννητικές διαδικασίες συγκρότησης της ελληνικής αστικής τάξης που ευνόησαν την ανάπτυξη των εμπορικών, μεσιτικών και μεταπρατικών επιχειρηματικών δραστηριοτήτων εις βάρος της διαχρονικής διατήρησης του εγχώριου παραγωγικού ιστού σε κατάσταση μόνιμης υστέρησης έναντι του διεθνούς ανταγωνισμού.

Σε επίπεδο σχεδιασμού η κρατική παρέμβαση έλαβε τη μορφή της εκπόνησης πενταετών αναπτυξιακών προγραμμάτων, πολιτική που έλκυε την καταγωγή της από την

εφαρμογή του Σχεδίου Μάρσαλ στην Ελλάδα, στο πλαίσιο μιας προσπάθειας να υπάρξει ένας ενδεικτικός προγραμματισμός του μεταπολεμικού αναπτυξιακού εγχειρήματος. Η εκπόνηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων ανατίθεντο σε επιτροπές όπου συμμετείχαν κατά κανόνα έλληνες και ξένοι επιστήμονες και εμπειρογνώμονες καθώς και υπηρεσιακοί παράγοντες. Οι επιτροπές ή οι ερευνητικές ομάδες, που υποβοηθούσαν το έργο τους, λειτουργούσαν υπό τη σκέπη συνήθως του Υπουργείου Συντονισμού, της Τ.τ.Ε και του Κ.Ε.Π.Ε, η ίδρυση του οποίου είχε ως σκοπό την παροχή εξειδικευμένου μελετητικού, ερευνητικού και συμβουλευτικού έργου στο πεδίο του οικονομικού προγραμματισμού.

Στην πράξη η υλοποίηση των αναπτυξιακών προγραμμάτων υπήρξε ελλιπής, αποσπασματική και στις περισσότερες περιπτώσεις παρουσιάστηκαν μεγάλες καθυστερήσεις στην εκτέλεση των βασικών επενδυτικών έργων που προβλέπονταν, ενώ σε άλλες περιπτώσεις υπήρξε και οριστική εγκατάλειψη του επενδυτικού σχεδιασμού. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα τον σημαντικό περιορισμό των ωφελειών από την πραγματοποίηση των επενδύσεων που τελικά ολοκληρώθηκαν και οδήγησε στην ανορθολογική χρήση των πιστωτικών και φορολογικών πόρων που διατέθηκαν, με όλες τις αρνητικές επιπτώσεις που συνεπαγόταν μια τέτοια εξέλιξη για την αναπτυξιακή διαδικασία.

6.2. Η ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΥΣΤΕΡΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΜΑΚΡΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΠΛΕΓΜΑΤΟΣ

Το περιεχόμενο της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής προσδιορίστηκε στη βάση της πρωτοκαθεδρίας που αποδόθηκε στην εξυπηρέτηση των στοχεύσεων της πολιτικής του ισοζυγίου πληρωμών, και ειδικότερα της συναλλαγματικής πολιτικής, και δευτερευόντως της νομισματικής πολιτικής στη βάση μιας ιεράρχησης των επιμέρους πολιτικών που συγκροτούν την μακροοικονομική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα η επίτευξη του στόχου της νομισματικής σταθερότητας με παράλληλη δυναμική αύξηση του εθνικού εισοδήματος, χωρίς όμως να θιγούν οι δομές κεφαλαιακής συσσώρευσης, επιχειρήθηκε να πραγματοποιηθεί με βάση την διαχείριση των χρηματικών ροών που θα δημιουργούνταν από τις οικονομικές σχέσεις της χώρας με το εξωτερικό και της λειτουργικής διασύνδεσης της νομισματικής και δημοσιονομικής πολιτικής με την πολιτική του ισοζυγίου πληρωμών. Με άλλα λόγια συγκροτήθηκε μεταπολεμικά ένα πλέγμα μακροοικονομικής πολιτικής όπου οι στόχοι της άσκησης της δημοσιονομικής και της νομισματικής πολιτικής συνιστούσαν μέσα για την εξυπηρέτηση των στόχων της πολιτικής του ισοζυγίου πληρωμών, μια πολιτική που η άσκησή της πρωτογενώς βασίστηκε στην συναλλαγματική πολιτική, στην πολιτική διαχείρισης των εισαγωγών, όπου κυριάρχησαν τα μέτρα των ποσοτικών περιορισμών, και στη δασμολογική πολιτική, όπου μέχρι τη σύνδεση της χώρας με την Ε.Ο.Κ η παροχή ισχυρής δασμολογικής προστασίας στην εγχώρια παραγωγή αποτελούσε την κατευθυντήρια γραμμή άσκησης αυτής της πολιτικής. Σημειωτέον ότι η υψηλή δασμολογική επιβάρυνση των εισαγωγών εξυπηρετούσε κατά βάση τις ταμειυτικές ανάγκες του Δημοσίου, δεδομένου ότι ήταν πλήρως εναρμονισμένη με το βασικό και διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής φορολογικής πολιτικής, που συνίσταται στην κυριαρχία των έμμεσων έναντι των άμεσων φόρων, γεγονός που συνεπάγεται την αναλογικά μεγαλύτερη επιβάρυνση των χαμηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων. Η λειτουργική διασύνδεση της πρακτικής των εμπορικών τραπεζών για έμμεση χρηματοδότηση του εισαγωγικού εμπορίου και των δημοσιονομικών αναγκών υπηρετούσε και τον θεμελιώδη στόχο της μεταπολεμικής φορολογικής πολιτικής που συνίστατο στην απουσία αναδιανεμητικών

πολιτικών προς όφελος των χαμηλότερων εισοδηματικών στρωμάτων μέσω της αναδιάρθρωσης της σχέσης άμεσων και έμμεσων φόρων, δίχως να υπονομεύεται η ταμειυτική απόδοση του φορολογικού συστήματος. Η στόχευση αυτή βρισκόταν σε αρμονική συνάρθρωση με την θεμελιώδη στόχευση της μακροοικονομικής πολιτικής που ήταν η συγκράτηση της εγχώριας ενεργούς ζήτησης που θα τροφοδοτούνταν από δημοσιονομικές εκροές, δεδομένης της ισχνής εγχώριας παραγωγικής δυναμικότητας και της υψηλής ροπής για εισαγωγές που θα προκαλούσε διεύρυνση του ελλείμματος στο ισοζύγιο πληρωμών. Αντιθέτως η διεύρυνση της ζήτησης μέσω της εισροής συναλλαγματικών πόρων δεν θα επέφερε τα ίδια αρνητικά αποτελέσματα στο εγχώριο επίπεδο τιμών και στην κατάσταση του εξωτερικού ισοζυγίου της χώρας αφού θα καλυπτόταν από τις εισαγωγές που θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν με αντίκρισμα τους συναλλαγματικούς πόρους.

Η πολιτική της υψηλής δασμολογικής επιβάρυνσης των εισαγωγών προϋπέθετε, αλλά και ενθάρρυνε, την διαμόρφωση ολιγοπωλιακών δομών στο εισαγωγικό εμπόριο και όφειλε την βιωσιμότητά της στην αδύναμη παραγωγική βάση της χώρας και την υψηλή οριακή ροπή για εισαγωγές που διέκρινε την εγχώρια καταναλωτική δαπάνη. Το υψηλό κόστος των εισαγόμενων αγαθών επέβαλε την ύπαρξη μεγάλων επιχειρήσεων που θα μπορούσαν να ανταποκριθούν στο κόστος της εισαγωγής των αγαθών διαθέτοντας την αντίστοιχη πιστοληπτική ικανότητα. Αυτή η πραγματικότητα υπαγόρευε την ικανότητα επιβίωσης στο χώρο του εισαγωγικού εμπορίου μόνο μεγάλου μεγέθους επιχειρήσεων, γεγονός που μοιραία οδηγούσε στην διαμόρφωση ολιγοπωλιακών καταστάσεων. Η ολιγοπωλιακή μορφή οργάνωσης της αγοράς εισαγωγικού εμπορίου και η ταυτόχρονα υψηλή ροπή για εισαγωγές που διέκρινε την εγχώρια καταναλωτική συμπεριφορά διαμόρφωνε τα ποσοστά κέρδους στους κλάδους του εισαγωγικού εμπορίου σε πολύ υψηλά επίπεδα. Το στοιχείο αυτό αύξανε κατά πολύ την πιστοληπτική ικανότητα των επιχειρήσεων αυτών και σε συνδυασμό με το βραχύ κύκλο απόδοσης που χαρακτηρίζει το εμπορικό κεφάλαιο σε σχέση με το βιομηχανικό, καθιστούσε τις εισαγωγικές επιχειρήσεις τον ιδανικό πελάτη των τραπεζικών ιδρυμάτων. Συνεκτιμώντας λοιπόν ότι η χρηματοδότηση του εισαγωγικού εμπορίου ικανοποιούσε αφενός τα κριτήρια βραχυπρόθεσμης απόδοσης και ιδιωτικοοικονομικού οφέλους βάσει των οποίων προσδιορίζεται η χορήγηση των πιστώσεων από τις εμπορικές τράπεζες και αφετέρου τις δημοσιονομικές, αλλά και ως ένα βαθμό τις νομισματικές, ανάγκες, δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι οι νομισματικές αρχές σε πολλές περιπτώσεις είτε στήριξαν, με τις παρεμβάσεις τους, την κερδοφορία των πιστωτικών ιδρυμάτων είτε αντιμετώπισαν με μεγάλη ελαστικότητα την πρακτική καταστρατήγησης των ποσοτικών και ποιοτικών περιορισμών και ελέγχων που είχαν επιβάλλει.

Ειδικότερα η άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής εδραζόταν στην αρχή του ισοσκελισμένου τακτικού προϋπολογισμού και στη συγκράτηση των αμοιβών στο δημόσιο τομέα, γεγονός όμως που επηρέαζε αποφασιστικά και το ύψος των αποδοχών των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα καθώς η εισοδηματική πολιτική στο δημόσιο τομέα και οι αντίστοιχες μισθολογικές αναπροσαρμογές που προβλέπονταν για τους υπαλλήλους του δημόσιου τομέα προσδιόριζαν μέσω του προβλεπόμενου από το Νόμο 3239 του 1955 θεσμού της υποχρεωτικής διατησίας και τις αυξήσεις των εργαζομένων στον ιδιωτικό τομέα (Γράβαρης 2005:30). Παράλληλα η φορολογική μεταρρύθμιση που πραγματοποιήθηκε με το Ν.Δ 3323 του 1955, που εισήγαγε για πρώτη φορά στην Ελλάδα τον φόρο εισοδήματος φυσικών προσώπων με προοδευτική μάλιστα κλιμάκωση των φορολογικών συντελεστών, δεν είχε, παρά μόνο σε οριακό βαθμό, αναδιανεμητικές επιπτώσεις και δεν συνέβαλε στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, δεδομένου ότι οι δομικές αδυναμίες που χαρακτήριζαν το φορολογικό σύστημα, όπως π.χ η πλημμελής οργάνωση και στελέχωση των φοροτεχνικών υπηρεσιών, δεν μεταβλήθηκαν, ενώ η

διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας και η συμπαρομαρτούσα έλλειψη πολιτικής βούλησης για την καταπολέμηση της παραοικονομίας και των εκτεταμένων φαινομένων φοροδιαφυγής αναπαρήγαγε την ετεροβαρή σχέση συμμετοχής των έμμεσων έναντι των άμεσων φόρων στον σχηματισμό των φορολογικών εσόδων, ένδειξη της αναπτυξιακής καθυστέρησης της ελληνικής οικονομίας και της άνιση κατανομής των φορολογικών βαρών εις βάρος των χαμηλότερων εισοδηματικά στρωμάτων. Ενδεικτικό μάλιστα της περιθωριοποίησης των κοινοβουλευτικών θεσμών στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα και της αντίστοιχης έλλειψης νομιμοποιητικής βάσης που χαρακτήριζε την δομή λήψης αποφάσεων από την εκτελεστική εξουσία αποτελεί το γεγονός ότι το Ν.Δ 3323 διατυπώθηκε από φορείς της πολιτικής διοίκησης και εγκρίθηκε από μια επιτροπή που συνιστούσε όργανο κατ'ουσίαν της πολιτικής διοίκησης, μια διαδικασία που υποκατέστησε την αντίστοιχη κοινοβουλευτική σε μια από τις κορυφαίες λειτουργίες της (Γκιούρας 2000:322).

Η εισοδηματική πολιτική που εφαρμόστηκε για τον προσδιορισμό των αποδοχών των υπαλλήλων του δημοσίου τομέα και η σύμμετρη θεσμοθέτηση και παγίωση μιας φορολογικής δομής που ήταν και αναποτελεσματική, ως προς το ταμειυτικό της σκέλος, και κοινωνικά άδικη, ως προς την κατανομή των φορολογικών βαρών, αντικατοπτριζόταν και από την προσκόλληση στην τακτική του ισοσκελισμένου κρατικού προϋπολογισμού ή έστω την συρρίκνωση των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, πολιτική που αποτυπώνεται και στην πτώση του ελλείμματος του προϋπολογισμού από το 3% του Α.Ε.Π το 1951 στο 1,6% το 1967 (Καρασάββογλου, Κατρακυλίδης, Τερζίδης 1994:226), όπως και στην συγκρότηση ενός αναιμικού κοινωνικού κράτους και των αντίστοιχων καχεκτικών κοινωνικών παροχών που κατευθύνονται για την ανακούφιση των ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων.

Αυτή η περιοριστική δημοσιονομική πολιτική συναρθρώθηκε αρμονικά με τη σύσταση και τις στοχεύσεις της Νομισματικής Επιτροπής που συνιστούσε το κορυφαίο όργανο άσκησης της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής, δεδομένου όχι μόνο της απόλυτης αρμοδιότητας που διέθετε κατά τη χάραξη και υλοποίηση της πιστωτικής και συναλλαγματικής πολιτικής, αλλά και την επέκταση αυτών των αρμοδιοτήτων σε πεδία της δημοσιονομικής πολιτικής όπως ήταν η αποστέρηση της δυνατότητας νομισματοποίησης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων, δηλαδή τη χρήση του εκδοτικού προνομίου για τη χρηματοδότηση των δημοσίων δαπανών που δεν καλύπτονταν από τα φορολογικά έσοδα, γεγονός που περιόριζε δραστικά την ικανότητα του κράτους να πραγματοποιήσει παρεμβάσεις στην κατεύθυνση της χρηματοδότησης αναπτυξιακών δράσεων. Η σύσταση της Νομισματικής Επιτροπής αποτελούσε σε θεσμικούς όρους την αποκρυστάλλωση του υψηλού βαθμού ανεξαρτησίας που χαρακτήριζε τις σχέσεις των νομισματικών αρχών και των κυβερνήσεων, στοιχείο που απομόνωνε τους χειρισμούς των φορέων άσκησης της νομισματικής πολιτικής από τις επιδράσεις των πολιτικών χειρισμών των κυβερνήσεων. Το γεγονός αυτό δήλωνε και την εκχώρηση της άσκησης κρίσιμων πεδίων της μακροοικονομικής πολιτικής σε φορείς που στερούνταν και της ελάχιστης δημοκρατικής νομιμοποίησης θέτοντας σε αμφισβήτηση και το περιεχόμενο των στοχεύσεων της οικονομικής πολιτικής, ως προς εάν εξυπηρετούσε στόχους συμβατούς με την μεγιστοποίηση της κοινωνικής ευημερίας.

Η επίτευξη του στόχου της νομισματικής σταθερότητας μέσω της νομισματικής πολιτικής σε επίπεδο άσκησης της πιστωτικής πολιτικής, πολιτικής που συνιστά τον βασικό πυλώνα άσκησης της νομισματικής πολιτικής στο εσωτερικό οικονομικό κύκλωμα, εκφραζόταν μέσα από τον αποκλεισμό ή την με επαχθείς όρους πρόσβαση του εμπορίου και των επιχειρήσεων που εμπλέκονταν στο κύκλωμα της οικοδομικής δραστηριότητας στο επίσημο πιστωτικό σύστημα και την χρηματοδότηση με ευνοϊκούς όρους των παραγωγικών επιχειρήσεων, ώστε να καταστεί δυνατή η αύξηση της

προσφοράς αγαθών και να συγκρατηθούν οι καταναλωτικές δαπάνες με δεδηλωμένο στόχο τον περιορισμό των εισαγωγών, άρα και της διαρροής συναλλάγματος, και την ενίσχυση των συναλλαγματικών εισροών μέσω της αύξησης των εξαγωγών, αλλά κυρίως μέσω της εξοικονόμησης συναλλάγματος με την υποκατάσταση των εισαγωγών από τα εγχώρια παραγόμενα αγαθά..Η πολιτική υποκατάστασης των εισαγωγών και αύξησης της ζήτησης για τα εγχώρια αγαθά εξυπηρετούσε την πραγματοποίηση μιας διττής στόχευσης.Αφενός τη βελτίωση των καθαρών συναλλαγματικών εισροών ή αντίστοιχα της μείωσης των καθαρών συναλλαγματικών εκροών, που οφείλονταν στο διαχρονικά έντονα ελλειμματικό εμπορικό ισοζύγιο, και αφετέρου στη συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων μέσω της διαχείρισης της ζήτησης σε επίπεδα που θα ανταποκρίνονταν στην ικανότητα ικανοποίησής της από τον καχεκτικό παραγωγικό ιστό της χώρας.Με βάση αυτές τις αναπτυξιακές επιλογές οριοθετήθηκε και η δυναμική της εγχώριας παραγωγικής βάσης, οι εκροές της οποίας ήταν προσανατολισμένες στην ικανοποίηση της ζήτησης της εσωτερικής αγοράς και μάλιστα κατά κύριο λόγο σε αγαθά ευρείας κατανάλωσης, η παραγωγή των οποίων δεν απαιτούσε την εντατική και εκτεταμένη χρήση κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, γεγονός που με τη σειρά του δεν ευνοούσε την αναδιάρθρωση των δομών κεφαλαιακής συσσώρευσης.

Με την παρέλευση της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας ολοκληρώνεται το έργο της σταθεροποίησης και συγκροτούνται όλοι οι βασικοί κοινωνικοοικονομικοί μηχανισμοί, μέσω και της εισαγωγής των σχετικών νομοθετικών ρυθμίσεων, πάνω στους οποίους στηρίχθηκε μεταπολεμικά η οικοδόμηση και λειτουργία της ελληνικής οικονομίας.Η εξαιρετικά αναιμική αναπτυξιακή δυναμική, με όρους σημαντικών παραγωγικών αναδιρθρώσεων, που υπήρξε την δεκαετία του '50 εξήντησε τα όρια της στα τέλη της ίδιας δεκαετίας φέρνοντας αντιμέτωπη τη χώρα με τα πρώτα φαινόμενα ύφεσης, που ενίσχυσαν την κοινωνική αμφισβήτηση για τη βιωσιμότητα του ιδιότυπου αστικού καθεστώτος κυριαρχίας και οδήγησαν την κυρίαρχη κοινοβουλευτική δύναμη στην ανάληψη πρωτοβουλιών, μέσω των προτάσεων για εισαγωγή συνταγματικών τροποποιήσεων, προκειμένου να ισχυροποιηθεί η δυνατότητα διακυβέρνησης της εκτελεστικής εξουσίας, μειώνοντας ταυτόχρονα την δυνατότητα πραγματοποίησης ανασταλτικού χαρακτήρα παρεμβάσεων στην χάραξη και την εκτέλεση του κυβερνητικού έργου που διέθεταν τα ανάκτορα.Αν και οι προσπάθειες ισχυροποίησης της εκτελεστικής εξουσίας ώστε να καταστούν αποτελεσματικότερες οι κυβερνητικές δράσεις και πρωτοβουλίες, μεταξύ άλλων, και στο πεδίο της οικονομικής πολιτικής και να επιταχυνθεί η αναπτυξιακή διαδικασία απέβησαν άκαρπες, η επιβράδυνση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης, η εκλογική άνοδος πολιτικών δυνάμεων που αντιτίθεντο στο αστικό καθεστώς, η επίταση των κοινωνικών αντιδράσεων στις πρακτικές διαχείρισης της αμφισβήτησης που δέχονταν ο άρχων κοινωνικός συνασπισμός και το σύστοιχο του μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα, καθώς και η σύνδεση της Ελλάδας με την Ε.Ο.Κ, έθεταν μετ' επιτάσεως το ζήτημα της επιτάχυνσης της οικονομικής ανάπτυξης ως όχημα ενδυνάμωσης της νομιμοποιητικής βάσης του αστικού καθεστώτος και διατήρησης της βιωσιμότητας του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Σ' αυτό το πλαίσιο η μόνη περίοδος που επιχειρήθηκε πραγματικά ένας επαναπροσδιορισμός της βιομηχανικής παραγωγής προκειμένου να συμπληρωθεί βαθμιαία η πολιτική της εκβιομηχάνισης μέσω υποκατάστασης των εισαγωγών (import substitution industrialization) με την πολιτική της οικονομικής ανάπτυξης μέσω του προσανατολισμού της παραγωγής προς τις εξαγωγές (export-led growth) ήταν μετά την σύναψη της Συμφωνίας Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ το 1961.Αυτή η στροφή στην βιομηχανική πολιτική σηματοδοτήθηκε με την θέσπιση διατάξεων που καθόριζαν ως σημαντικό κριτήριο για την υπαγωγή σε ευνοϊκό καθεστώς χρηματοδότησης μιας

επένδυσης την εξαγωγική προοπτική των δανειοδοτούμενων επιχειρήσεων, την δημιουργία δημόσιων και ιδιωτικών φορέων παροχής μακροπρόθεσμων πιστώσεων προς τις βιομηχανικές επιχειρήσεις, θεωρητικά με βασικό κριτήριο το βαθμό στον οποίο η επένδυση προήγαγε την ανάπτυξη των κλάδων εντάσεως κεφαλαίου και την διακριτή προνομιακή πιστωτική μεταχείριση των βιομηχανικών επενδύσεων με εξαγωγικό προσανατολισμό που η παραγωγική τους δραστηριότητα χαρακτηριζόταν για τους χαμηλούς συντελεστές κεφαλαίου-προϊόντος, πράγμα που σήμαινε ότι οι βιομηχανικές επενδύσεις αυτής της κατηγορίας προσέδιδαν ισχυρή ώθηση στην συνολική παραγωγικότητα του κεφαλαίου στην ελληνική οικονομία. Αυτή η προνομιακή πιστωτική μεταχείριση των επενδύσεων αυτών αρθρωνόταν επί ενός πολύπλοκου συστήματος δεσμεύσεων και αποδεσμεύσεων των αποταμιευτικών πόρων που διαχειριζόταν το τραπεζικό σύστημα και λειτουργούσε στη βάση της λογικής ότι το μέγεθος της ρευστότητας που αποδέσμευαν οι νομισματικές αρχές προς το πιστωτικό σύστημα αποτελούσε συνάρτηση των μακροπρόθεσμων δανειακών πόρων που αυτές διοχέτευαν προς παραγωγικές επενδύσεις εντάσεως κεφαλαίου, για τις οποίες μάλιστα καθορίζονταν διοικητικώς επιτόκια χαμηλότερα σε σχέση με τα επιτόκια που ίσχυαν για τις βραχυπρόθεσμες χορηγήσεις (Τ.τ.Ε 1966:Φ.20-0-Φ.20-4), επιφέροντας έτσι ισχυρές στρεβλώσεις στο μηχανισμό της χρονικής διάρθρωσης των επιτοκίων.

Πάρα το γεγονός ότι τα κίνητρα που δόθηκαν για την δραστηριοποίηση του ξένου κεφαλαίου ήταν ιδιαίτερα ισχυρά και η πιστωτική μεταχείριση υπήρξε εξαιρετικά ευνοϊκή για την πραγματοποίηση βιομηχανικών επενδύσεων στους κλάδους εντάσεως κεφαλαίου, η απόδοση των παρεχόμενων κινήτρων απέδωσε ικανοποιητικά αποτελέσματα σε ένα, κατά το μάλλον ή ήττον, μικρό βαθμό, καθώς η δημιουργία εξωστρεφών μεταποιητικών επιχειρήσεων με υψηλή οργανική σύνθεση κεφαλαίου που σημειώθηκε κυρίως την δεκαετία του '60 απέφερε μακροπρόθεσμα περιορισμένα οφέλη για την εθνική οικονομία δεδομένου του υψηλού κόστους των κινήτρων που δόθηκαν, της εξάρτησης της μεταποίησης από εισροές προερχόμενες από το εξωτερικό και των ανεπαρκών κλαδικών και ενδοκλαδικών διασυνδέσεων που χαρακτήρισαν την εγχώρια βιομηχανική ανάπτυξη που επιχειρήθηκε μετά την Συμφωνία Σύνδεσης με την Ε.Ο.Κ, περιορίζοντας έτσι σημαντικά τα όποια οφέλη προήλθαν από την σχετική αύξηση της συμμετοχής των ενδιάμεσων και των κεφαλαιουχικών αγαθών έναντι των καταναλωτικών αγαθών στο σχηματισμό του συνολικού εθνικού βιομηχανικού προϊόντος. Αυτή η διαπίστωση αποτυπώνεται και στο γεγονός ότι ο βαθμός εκβιομηχάνισης της Ελλάδας ήταν κατά 25% περίπου χαμηλότερος από το επίπεδο που δικαιολογείται με βάση το κατά κεφαλήν εισόδημα και το μέγεθος του πληθυσμού της χώρας (Κιντής 1982:55-60). Σημειωτέον ότι οι εξωτερικοί πόροι, αυτοί δηλαδή που προέρχονταν από την εισαγωγή ξένων κεφαλαίων συμμετέχουν σε ποσοστό μεγαλύτερο σε σύγκριση με τις εγχώριες αποταμιεύσεις στις βιομηχανικές επενδύσεις της δεκαετίας του '60, καθώς αφενός το μεγαλύτερο ποσοστό των εγχώριων αποταμιεύσεων διοχετεύεται στην οικοδομική δραστηριότητα και αφετέρου με την εισροή των εξωτερικών πόρων καθίσταται δυνατή η προμήθεια του εισαγόμενου βιομηχανικού εξοπλισμού που είναι απαραίτητος για την πραγματοποίηση επενδύσεων εντάσεως κεφαλαίου (Κιντής 1982:37).

Εντούτοις εξέλειπε από τον προγραμματικό ορίζοντα των ιθυνόντων η πολιτική του εξωτερικού δανεισμού ως αναπτυξιακού εργαλείου που θα επέτρεπε την χρηματοδότηση εξωστρεφών παραγωγικών επενδύσεων που θα ενίσχυαν σημαντικά τις συναλλαγματικές εισροές της ελληνικής οικονομίας και θα αντιμετώπιζαν αποτελεσματικά την χρόνια και υψηλή ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου της χώρας. Στην άσκηση μιας τέτοιου είδους πολιτικής κεντρικό ρόλο θα διαδραμάτιζε αναμφίβολα το κράτος που θα κατηύθυνε, μέσω της σύστασης σχετικών φορέων, της

παροχής στοχευμένων κινήτρων ή ακόμα και άμεσης ανάληψης από το ίδιο επενδυτικών πρωτοβουλιών, την αναπτυξιακή διαδικασία, διαθέτοντας υψηλότερα μεγέθη πιστώσεων σε σχέση με την εφεκτική, και ως ένα βαθμό μοιρολατρική, στάση που υιοθετούσε απέναντι στις αναπτυξιακές προοπτικές της χώρας αναμένοντας αφενός από την καχεκτική ιδιωτική πρωτοβουλία να παίζει το καθοδηγητικό ρόλο που της αναλογεί και αφετέρου από τους ξένους κεφαλαιούχους να προβούν σε επενδύσεις παρέχοντάς τους ισχυρά κίνητρα, τα οποία όμως συνεπάγονταν υψηλό μακροοικονομικό κόστος για τη χώρα με αποτέλεσμα να περιορίζονται αισθητά τα όποια οφέλη προέκυπταν από τις άμεσες ξένες επενδύσεις. Ενδεικτικό μάλιστα της περιορισμένης συμβολής των άμεσων ξένων επενδύσεων στην αύξηση της απασχόλησης αποτελεί το γεγονός της διόγκωσης του μεταναστευτικού ρεύματος το πρώτο ήμισυ της δεκαετίας του '60, εξέλιξη που παράλληλα όμως αιτιολογεί εν πολλοίς την εντυπωσιακή άνοδο του εθνικού εισοδήματος κατά την ίδια δεκαετία όπως και τον σημαντικό περιορισμό των καθαρών πληθυσμιακών εκροών προς το εξωτερικό τα επόμενα χρόνια (Καζάκος 2001:225-226).

Στα θετικά της πολιτικής προσέλευσης των άμεσων ξένων επενδύσεων ωστόσο πρέπει να καταγραφεί η εσωτερική αναδιάρθρωση που επήλθε στη σύνθεση του ειδικού βάρους που αντιπροσώπευαν οι διάφοροι μεταποιητικοί κλάδοι στο σχηματισμό του εγχώριου βιομηχανικού προϊόντος. Ειδικότερα σημειώθηκε υποχώρηση του ειδικού βάρους της ελαφράς βιομηχανίας, που συνιστούσαν τους παραδοσιακά αναπτυγμένους κλάδους της ελληνικής βιομηχανίας, όπως ήταν οι βιομηχανίες ενδυμάτων, υποδημάτων, τροφίμων, ποτών, καπνού και υφαντουργίας και ενισχύθηκε η βαρύτητα δυναμικότερων βιομηχανικών κλάδων, όπως της χημικής βιομηχανίας, των βιομηχανιών επεξεργασίας μετάλλου και των βιομηχανιών μεταφορικών μέσων (Μπαμπανάσης 1995:43), κλάδων η λειτουργία των οποίων απαιτούσε τη χρήση πιο εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού και πιο σύνθετου μηχανολογικού εξοπλισμού καθώς και αυξημένης συμμετοχής του τελευταίου στην παραγωγική διαδικασία. Εντούτοις το δημοσιονομικό, και εν γένει μακροοικονομικό, κόστος επίτευξης αυτής της αναδιάρθρωσης της εγχώριας παραγωγικής βάσης δεν μπορεί να αιτιολογήσει σε καμία περίπτωση τόσο το εύρος όσο και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά αυτής της αναδιάρθρωσης, δεδομένα που μακροπρόθεσμα κατέδειξαν την ισχυρή δυναμική των μεταβολών που επήλθαν στην φυσιογνωμία της ελληνικής μεταποίησης και κατ'επέκταση στο μακροοικονομικό πρότυπο συσσώρευσης.

Οι αναποτελεσματικές πολιτικές αναδιάρθρωσης του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού μέσω της πιστωτικής πολιτικής καταδεικνύει ότι οι στοχεύσεις της νομισματικής πολιτικής ήταν προσανατολισμένες στην ικανοποίηση των θεμελιωδών στοχεύσεων της συναλλαγματικής πολιτικής, που συνίσταντο στην όσον το δυνατό μεγαλύτερη εισαγωγή συναλλαγματικών πόρων στη χώρα και στη διατήρηση της σταθερότητας της εξωτερικής αξίας της δραχμής, ήτοι της συναλλαγματικής ισοτιμίας, ως προς το δολλάριο, που αποτελούσε το κυρίαρχο αποθεματικό νόμισμα στο διεθνές οικονομικό σύστημα. Η σταθερότητα της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής αποτελούσε θεμελιώδη παράμετρο της επίτευξης των μακροοικονομικών στοχεύσεων, δεδομένου ότι περιόριζε σε πολύ μεγάλο βαθμό τις πιθανότητες πρόκλησης πληθωριστικών πιέσεων από το εξωτερικό. Η σύνδεση της δραχμής με το δολλάριο και η συμμετοχή της χώρας στο σύστημα του Bretton Woods σήμαινε επιπλέον και την υιοθέτηση μιας πολιτικής που οδηγούσε στην υπερτίμηση της συναλλαγματικής ισοτιμίας της δραχμής, καθώς η συναλλαγματική της ισοτιμία προς το δολλάριο παρέμεινε αμετάβλητη για μία εικοσαετία (1953-1973), αποτελώντας μια βασική συνιστώσα της συναλλαγματικής πολιτικής στην κατεύθυνση της ανάσχεσης της ανόδου του εσωτερικού επιπέδου τιμών μέσω του εισαγόμενου πληθωρισμού. Η υποτίμηση της δραχμής έναντι του δολλαρίου κατά 50% τον Απρίλιο του 1953 συνέδεσε την οικονομία

της Ελλάδας με το διεθνές νομισματικό καθεστώς του Bretton Woods και αποτέλεσε την απαρχή μιας εικοσαετούς περιόδου όπου η εξωτερική και η εσωτερική αξία της δραχμής εμφάνισαν μια αξιοθαύμαστη και χωρίς προηγούμενο για την οικονομική ιστορία της χώρας σταθερότητα. Ταυτόχρονα όμως εμπέδωσε τις ακραίες εισοδηματικές ανισότητες και την κραυγαλέα ανισοκατανομή του κοινωνικού πλούτου που έλαβαν χώρα κατά την κατοχική περίοδο και την πρώτη μεταπολεμική περίοδο, μέσω της απότομης αύξησης της τιμής της χρυσής λίρας λόγω της υποτίμησης της δραχμής, δίνοντας την ευκαιρία στους κατόχους χρυσών λιρών να αυξήσουν σημαντικά τον πλούτο τους και ταυτόχρονα στους επιχειρηματίες που εντάσσονταν στο κύκλο των κατόχων παγωμένων πιστώσεων να αποπληρώσουν τις υποχρεώσεις τους προς τις τράπεζες και το ελληνικό Δημόσιο με το ήμισυ της αξίας των χρημάτων που είχαν λάβει ως πίστωση. Παράλληλα η υποτίμηση σηματοδότησε και τις στοχεύσεις τις οποίες θα εξυπηρετούσε η μεταπολεμική μακροοικονομική πολιτική, θέτοντας ως προτεραιότητα την διαχείριση των συναλλαγματικών ροών ως μέσω για την διατήρηση της νομισματικής ισορροπίας και την αύξηση του εθνικού εισοδήματος χωρίς την να καταστεί αναγκαία η μεταβολή των όρων και των δομών της συγκρότησης των υφιστάμενων κοινωνικών σχέσεων και της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Ο όγκος των συναλλαγματικών εισροών αποτελούσε τη βασική συνιστώσα για τη διασφάλιση της λειτουργικότητας και της επιβίωσης του είδους της μακροοικονομικής παρέμβασης που υιοθετήθηκε μεταπολεμικά, καθώς από το μέγεθος της διαθεσιμότητάς τους εξαρτιόταν η σχετικά άμεση και σε ικανοποιητικό βαθμό άνοδο του επίπεδου του εθνικού εισοδήματος, με προφανείς θετικές επιπτώσεις στο βιοτικό επίπεδο και την καταναλωτική δύναμη του κοινωνικού σώματος και θα έδιναν τη δυνατότητα στην ελληνική οικονομία να συνεχίσει να χρηματοδοτεί το μόνιμα ελλειμματικό της ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών, το άνοιγμα όμως του οποίου μέσω της πολιτικής της υποκατάστασης των εισαγωγών θα διαμορφώνονταν πλέον σε διαχειρίσιμα επίπεδα. Αυτή η στόχευση συνιστούσε την δικλείδα ασφαλείας που θα εξασφάλιζε την βιωσιμότητα της μακροοικονομικής πολιτικής, καθώς θα καθιστούσε εφικτή την επίτευξη του στόχου της νομισματικής σταθερότητας που θα συνδυάζονταν με την πραγματοποίηση υψηλών ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος, χωρίς παράλληλα να μεταβληθούν τα δομικά χαρακτηριστικά της κεφαλαιακής συσσώρευσης και του εγχώριου αστικού καθεστώτος κυριαρχίας με τα ιδιαίτερα γνωρίσματά του. Με άλλα λόγια θα εκπληρώνονταν οι στόχοι της οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας της εγχώριας αστικής τάξης δίχως να μεταβληθούν οι κοινωνικοί όροι της συγκρότησης και ύπαρξής της, κάτι που σε διαφορετική περίπτωση θα σήμαινε την αναπροσαρμογή των όρων αυτών σε αναγκαιότητες που θα υπαγόρευαν την σχετικοποίηση ή τον περιορισμό της ταξικής τους ισχύος στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Το θεμελιώδες πρόβλημα που καλούνταν διαχρονικά να αντιμετωπίσουν οι φορείς άσκησης της οικονομικής πολιτικής ήταν η εξισορρόπηση του ισοζυγίου πληρωμών, δεδομένου ότι οι καταναλωτικές δαπάνες της αστικής τάξης και των μεσαίων στρωμάτων δεν μπορούσαν να καλυφθούν από την ισχνή παραγωγική βάση της χώρας, η οποία αδυνατούσε να δημιουργήσει μέσω των εξαγωγών τις συναλλαγματικές εισροές που ήταν απαραίτητες για να ικανοποιήσουν τα υψηλά, συγκριτικά με τις παραγωγικές δυνατότητες της ελληνικής οικονομίας, επίπεδα κατανάλωσης των μεσοαστικών και μεγαλοαστικών στρωμάτων της ελληνικής κοινωνίας. Παράλληλα η διατήρηση της καταναλωτικής δύναμης των μεσοαστικών, και σε πολλές περιπτώσεις και των μικροαστικών, στρωμάτων σε επίπεδα που ήταν αναντίστοιχα με την παραγωγική δυναμικότητα της χώρας συνιστούσαν βασικό νομιμοποιητικό όρο του αστικού πολιτικού καθεστώτος και της κυριαρχίας της αστικής τάξης που αυτό αναπαρήγαγε. Κατά συνέπεια πρώτιστο μέλημα της οικονομικής πολιτικής αποτελούσε η

εξεύρεση ενός μηχανισμού εισροής συναλλαγματικών πόρων που δεν θα έθιγε τις εγχώριες δομές κεφαλαιακής συσσώρευσης και κατ'έπекταση τους όρους νομιμοποίησης του αστικού κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος. Ενδεχόμενη απότομη διεύρυνση της ενεργού ζήτησης που θα στηριζόταν σε μια επεκτατική εισοδηματική και δημοσιονομική πολιτική με στόχο την αύξηση των ρυθμών ανάπτυξης, με δεδομένη τη καχεξία που χαρακτήριζε την εγχώρια παραγωγική βάση και τις δομικές της αδυναμίες, θα οδηγούσε στην αύξηση των εισαγωγών, στην διεύρυνση των ελλειμμάτων στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών και στην μείωση των ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος ή ακόμα και στην συρρίκνωσή του. Αυτή η δυσμενής εξέλιξη που θα είχε για το ισοζύγιο πληρωμών μιας ενδεχόμενης προσπάθειας επιτάχυνσης των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης μέσω της τόνωσης της ενεργού ζήτησης οφείλεται σε τρεις κυρίως παράγοντες. Πρώτον στην απαίτηση για την συνεχώς μεγαλύτερη εισαγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών από το εξωτερικό, οι οποίες είναι απαραίτητες για να στηρίξουν έναν υψηλό ρυθμό ανάπτυξης μέσω της αύξησης των παραγωγικών επενδύσεων. Δεύτερον διότι η αύξηση των χρηματικών εισοδημάτων με ρυθμούς σημαντικά μεγαλύτερους από αυτούς που χαρακτήριζαν την μεταπολεμική ελληνική οικονομία, με δεδομένη την σχετικά υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα των καταναλωτικών αγαθών, θα οδηγούσαν στην αύξηση των εισαγωγών καταναλωτικών αγαθών με μεγαλύτερους ακόμα ρυθμούς, ενώ τρίτον γιατί κάθε αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής θα απαιτούσε την αύξηση των εισαγωγών πρώτων υλών, καθώς η ελληνική βιομηχανία βρισκόταν, και συνεχίζει να βρίσκεται, σε σοβαρή εξάρτηση από απόψεως πρώτων υλών και ενδιάμεσων αγαθών από το εξωτερικό. Κατά συνέπεια επειδή το μόνο στοιχείο κόστους που είναι σε θέση να ελέγξει το εγχώριο κεφάλαιο είναι αυτό του εργατικού κόστους, η ανταγωνιστικότητα των ελληνικών προϊόντων και η επίτευξη του επιχειρηματικού κέρδους βασίζεται στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμπίεση του εργατικού κόστους και στη κερδοσκοπική διαχείριση των χρηματικών πλεονασμάτων που προκύπτουν από την παραγωγή παρά από την επανεπένδυση τους στην παραγωγική διαδικασία. Στην ουσία του ο τύπος της μεταπολεμικής μακροοικονομικής παρέμβασης στηριζόταν στη διαχείριση και προσαρμογή της ενεργούς ζήτησης στα μεγέθη της εγχώριας παραγωγικής δυναμικότητας, που χαρακτηρίζονταν όμως από την χαμηλή προστιθέμενη αξία και την επικέντρωσή της στην παραγωγή βασικών καταναλωτικών αγαθών ευρείας κατανάλωσης. Αυτή η πολιτική διαχείρισης της ζήτησης εναπόθετε την διεύρυνση της εσωτερικής αγοράς σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό στην εισαγωγή των συναλλαγματικών πόρων, το μέγεθος των οποίων προσδιόριζε και το εύρος της αγοραστικής δύναμης και τροφοδοτούσε επέκταση της ζήτησης και για τα εγχωρίως παραγόμενα αγαθά. Η κρατική πολιτική απέφευγε συστηματικά την τόνωση της ζήτησης μέσω ενίσχυσης των εισοδημάτων με δημοσιονομικά μέσα, καθώς τόσο η παραγωγική ικανότητα της ελληνικής οικονομίας όσο και η διάρθρωση του κόστους της παραγωγικής διαδικασίας, που χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία των εισαγόμενων παραγωγικών εισροών, θα διέδυναν το την ελλειμματικότητα του ισοζυγίου πληρωμών.

Η λύση που προκρίθηκε για την αντιμετώπιση αυτού του προβλήματος ήταν οι υψηλές καθαρές εκροές εργατικού δυναμικού προς τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες, μια πολιτική που υλοποιήθηκε μέσω διακρατικών συμφωνιών και συνέβαλε πολλαπλώς στην αντιμετώπιση των οξυτάτων οικονομικών αδιεξόδων της ελληνικής οικονομίας χωρίς να απαιτηθούν βαθιές μεταβολές και αναδιαρθρώσεις στον παραγωγικό ιστό της χώρας. Αναλυτικότερα το μεγάλο μέγεθος των άδηλων πόρων που εισήλθαν στην Ελλάδα μεταπολεμικά μέσω της εξωτερικής μετανάστευσης, η οποία απορρόφησε σε μεγάθη καθαρών πληθυσμιακών εκροών πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα (Καζάκος 2001:226), αριθμό εξαιρετικά υψηλό εάν συνεκτιμηθεί ότι σύμφωνα με

την απογραφή του 1961 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας ανερχόταν περίπου σε 8 εκατομμύρια άτομα, αλλά και του ναυτιλιακού συναλλάγματος καθώς η ναυτιλία συνέχισε να αποτελεί τον δυναμικότερο κλάδο της ελληνικής οικονομίας κυριαρχώντας στο παγκόσμιο στερέωμα των θαλάσσιων μεταφορών, οδήγησαν στην ραγδαία αύξηση του εθνικού εισοδήματος και εκτόνωσαν τις κοινωνικές πιέσεις που δημιουργούνταν από τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και υποαπασχόλησης που χαρακτήριζαν την μεταπολεμική ελληνική αγορά εργασίας. Αυτή η ιδιότυπη πολιτική απασχόλησης που χρησιμοποιήθηκε από την κρατική πολιτική αντιμετώπισε αποτελεσματικά όχι μόνο από την αδυναμία της παραγωγικής βάσης να δημιουργήσει θέσεις απασχόλησης και να επιτύχει αξιόλογες εξαγωγικές επιδόσεις, αλλά ταυτόχρονα λειτούργησε σταθεροποιητικά για το πολιτικό σύστημα απορροφώντας, σε ένα σημαντικό βαθμό τους κλυδωνισμούς που δημιουργούσε το αυταρχικό περιεχόμενο άσκησης της πολιτικής εξουσίας, που προσπαθούσε μέσα από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς και την δαιμονοποίηση των ιδεολογικών πεποιθήσεων να διαχειριστεί την αδυναμία της εγχώριας αστικής τάξης να προωθήσει μια διαδικασία δυναμικής και ουσιαστικής οικονομικής ανάπτυξης στη βάση της αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών, εξέλιξη που θα δρούσε νομιμοποιητικά και για το ίδιο το πολιτικό σύστημα. Όταν πλέον οι μεταναστευτικές ροές προς το εξωτερικό περιορίστηκαν το ρόλο της δημιουργίας συναλλαγματικών εισροών επωμίστηκε ο τουρισμός, η ανάπτυξη του οποίου κάλυψε τα κενά στο ισοζύγιο των άδηλων συναλλαγών που προκάλεσε η μείωση της μεταναστευτικής δυναμικής.

Επιπλέον επιδιώχθηκε η ενίσχυση των συναλλαγματικών εισροών και η διεύρυνση της παραγωγικής βάσης μέσω της εισόδου ξένων κεφαλαίων επί τη βάση ευρύτατων προνομίων που παραχωρούνταν στους κεφαλαιούχους του εξωτερικού. Η παροχή αυτών των προνομίων περιβλήθηκε με την ισχύ συνταγματικών ρυθμίσεων, γεγονός που υπογράμμιζε την σπουδαιότητα που απέδιδε η ελληνική πολιτική ηγεσία και οι αρμόδιοι οικονομικοί φορείς στο ρόλο που θα έπρεπε να διαδραματίσει το ξένο κεφάλαιο στην παραγωγική αναδιάρθρωση της ελληνικής οικονομίας, όπου μέσα από την ανάληψη των απαραίτητων επενδυτικών πρωτοβουλιών, στο πλαίσιο και μιας διαδικασίας που θα κινητοποιούσε και εγχώριους επιχειρηματικούς φορείς στην από κοινού ανάληψη επενδυτικών δράσεων με ξένα επιχειρηματικά σχήματα προκειμένου να περιοριστεί το κόστος και οι κίνδυνοι των απαιτούμενων επενδύσεων και να αποκτηθεί η αναγκαία τεχνογνωσία για την πραγματοποίησή τους, θα αναβαθμιζόταν η θέση της χώρας στον παγκόσμιο και τον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας. Τον ευρύ χαρακτήρα που διέθεταν τα προνόμια που προβλέπονταν για την εισαγωγή του ξένου κεφαλαίου εκμεταλλεύτηκαν σε πολλές περιπτώσεις και έλληνες κεφαλαιούχοι του εξωτερικού ή και οι εγχώριοι τραπεζικοί όμιλοι που συνέπραξαν με το ξένο κεφάλαιο προκειμένου να επωφεληθούν του ιδιαίτερα προνομιακού καθεστώτος που απολάμβαναν οι επενδύσεις που υλοποιούνταν στο πλαίσιο που προέβλεπαν οι Νόμοι 2687/53 και 4171/61, οι οποίοι είχαν περιβληθεί με συνταγματική ισχύ. Η επιλογή της παροχής εκτεταμένων κινήτρων στο ξένο κεφάλαιο, τα οποία αφορούσαν κυρίως την ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση των εισαγόμενων κεφαλαίων, την δυνατότητα εξαγωγής του μεγαλύτερου ποσοστού των πραγματοποιούμενων κερδών και την ισότιμη, νομική και οικονομική, μεταχείριση των ξένων επενδύσεων με τις εγχώριες, ως μέσο προώθησης της εκβιομηχάνισης της χώρας σηματοδοτούσε την απόφαση των αρμόδιων φορέων ότι η εγχώρια επιχειρηματική τάξη αδυνατούσε ή ήταν απρόθυμη, να αναλάβει το κόστος μιας αυτοδύναμης βιομηχανικής ανάπτυξης, γεγονός που μετατόπιζε το βάρος και τις προσδοκίες για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας στην επιτυχία μιας πολιτικής προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων (Ellis 1964:275-285). Η πολιτική αυτή εδραίωσε τη διαδικασία της εισαγόμενης εκβιομηχάνισης στη βάση μιας αντίληψης που θεωρούσε την εισαγωγή τεχνολογίας από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές οικονομίες ως

μια οικονομικά συμφέρουσα επιλογή για της εθνική οικονομία, διότι αφενός ήταν οικονομικά δαπανηρή η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών από εγχώριες παραγωγικές μονάδες και αφετέρου γιατί με αυτό τον τρόπο θα επιταχύνονταν η διαδικασία της οικονομικής ανάπτυξης. Η υιοθέτηση αυτής της πολιτικής προώθησης της βιομηχανικής ανάπτυξης είχε ως συνέπεια την υπονόμηση κάθε εθνικής προσπάθειας για την δημιουργία εγχώριας οργανωτικής, επιχειρηματικής, υλικοτεχνικής και τεχνολογικής υποδομής, εξέλιξη που επιδρούσε αρνητικά και για τις δυνατότητες αξιοποίησης των ανθρώπινων και φυσικών πόρων της χώρας (Ρομπόλης 1994:484). Σε αυτό το πλαίσιο οριοθετήθηκε το εύρος και το είδος των δραστηριοτήτων που ανέπτυξαν οι εγχώριες επιχειρηματικές μονάδες οι οποίες περιορίστηκαν στην εισαγωγή του απαραίτητου μηχανολογικού εξοπλισμού, στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών ευρεία κατανάλωσης, ή στην καλύτερη περίπτωση σε μια υβριδική λειτουργία που συνδύαζε την εισαγωγή του μεγαλύτερου μέρους των ενδιάμεσων αγαθών και την συμβολή ενός χαμηλού ποσοστού προστιθέμενης αξίας στο σύνολο του τελικού προϊόντος.

Παράλληλα οι έλληνες κεφαλαιούχοι μέσω της συμμετοχής τους σε επενδύσεις που υλοποιήθηκαν με βάση το συνταγματικό πλαίσιο που εισήγαγε προνομιακές ρυθμίσεις αναφορικά, μεταξύ άλλων, και με το καθεστώς επανεξαγωγής των κερδών που προέκυπταν από επενδύσεις που θα πραγματοποιούνταν με την εισαγωγή κεφαλαίων από το εξωτερικό και των φορολογικών ελαφρύνσεων ή απαλλαγών που αυτές απολάμβαναν, πετύχαιναν την εξαγωγή των κεφαλαίων τους στο εξωτερικό, σε πολλές περιπτώσεις και με παράνομο τρόπο υπό την ανοχή ή την επίνευση της πολιτικής ηγεσίας, διαβρώνοντας με αυτόν τον τρόπο το περιοριστικό ρυθμιστικό πλαίσιο που εισήγαγε το σύστημα του Bretton Woods στις διεθνείς ροές του χρηματικού κεφαλαίου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την φυγή από την Ελλάδα μεγάλου όγκου κεφαλαίων που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό της χώρας με την παροχή δανείων από τους πιστωτικούς πόρους του εγχώριου τραπεζικού συστήματος, που στην συντριπτική τους πλειοψηφία προέρχονταν είτε από αποταμιεύσεις των μεσοαστικών και μικροαστικών κοινωνικών στρωμάτων είτε από τα διαθέσιμα των ασφαλιστικών ταμείων και των Ν.Π.Δ.Δ τα οποία, ύστερα από σχετική εισήγηση εμπειρογνομόνων της Federal Reserve Bank και απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής, κατατίθεντο ατόκως στη Τ.τ.Ε, η οποία εν συνεχεία τα διοχέτευε στο τραπεζικό σύστημα με εξαιρετικά ευνοϊκούς για τα πιστωτικά ιδρύματα όρους. Η διευθέτηση αυτή μάλιστα από το 1956 αφορούσε μόνο την Ε.Τ.Ε στην οποία διοχετεύονταν μέσω της Τ.τ.Ε το σύνολο των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων και των δημοσίων οργανισμών (Ζολώτας 1964:93). Η πραγματοποίηση αυτής της πολιτικής εισροής πόρων από τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων και των λοιπών Ν.Π.Δ.Δ προς το πιστωτικό σύστημα κατέστη δυνατή και μέσω της ρυθμιστικής παρέμβασης που υπήρξε για τη αποδέσμευση αυτών των αποθεματικών από την αναγκαστική χρηματοδότηση των ελλειμμάτων που παρουσίαζε ο κλάδος ανεργίας, καθώς το Ταμείο Ανεργίας είχε συγχωνευτεί το 1951 με το Ι.Κ.Α, γεγονός που είχε δυσμενείς επιπτώσεις για την ταμειακή κατάσταση του Ι.Κ.Α. Η ίδρυση του Οργανισμού Απασχολήσεως και Ασφαλίσεως της Ανεργίας (Ο.Α.Α.Α) 1954 σηματοδοτεί την μεταβίβαση των ταμειακών ελλειμμάτων που δημιουργούσε στο Ι.Κ.Α ο κλάδος ασφάλισης της ανεργίας στον νεοσυσταθέντα οργανισμό, εξέλιξη που επέτρεψε την απεμπλοκή των αποθεματικών του Ι.Κ.Α από την υποχρέωση κάλυψης των ταμειακών ελλειμμάτων που γεννούσε ο κλάδος της ανεργίας και την χρησιμοποίηση των πόρων του ασφαλιστικού συστήματος για την χρηματοδότηση της αναπτυξιακής διαδικασίας μέσω του πιστωτικού συστήματος (Γράβαρης 2005:34-35). Αυτή η ταμειακή διευθέτηση και η συνακόλουθη διαχειριστική πολιτική των αποθεματικών των ασφαλιστικών ταμείων που ακολουθήθηκε καταδεικνύει τις ακραιφνείς ιδιωτικοοικονομικού χαρακτήρα

στοχεύσεις που εξυπηρετούσε η πιστωτική πολιτική, αποστερούμενη κάθε είδους στοχοθεσιών προαγωγής της κοινωνικής ευημερίας.

Προς την κατεύθυνση της σταθεροποίησης του αστικού κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος κατέτεινε και η κυρίαρχη πολιτική επιλογή του μεταπολεμικού ελληνικού κράτους να ενισχύσει την οικονομική ισχύ των μικροαστικών στρωμάτων μέσω μηχανισμών που δεν απαιτούσαν την διεύρυνση των δαπανών του κρατικού προϋπολογισμού, κάτι που θα απαιτούσε με τη σειρά του την επίταση της φορολογικής επιβάρυνσης και την δημιουργία πληθωριστικών πιέσεων, αλλά μέσω πρακτικών και παραλείψεων που δεν συνεπάγονταν την ανάληψη δημοσιονομικού κόστους και δεν μετέβαλαν τις δομές της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Πιο συγκεκριμένα προωθήθηκε η πολιτική ανάπτυξης της οικοδομικής δραστηριότητας, με την τελευταία να προσλαμβάνει μεταπολεμικά εκρηκτικούς ρυθμούς αύξησης. Χαρακτηριστικό αυτής της άνθησης που παρατηρείται τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες στην ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας είναι ότι αυτή αντιπροσωπεύει καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου ποσοστό σταθερά ανώτερο ή ίσο με το 30% των συνολικών ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου που πραγματοποιούνται στην ελληνική οικονομία (Κιντής 1982:38).

Πηγές χρηματοδότησης της εκρηκτικής οικοδομικής δραστηριότητας υπήρξαν οι άδηλοι πόροι, και κυρίως το μεταναστευτικό συνάλλαγμα, η έμμεση χρηματοδότηση μέσα από το πιστωτικό σύστημα παρακάμπτοντας τους επίσημους πιστωτικούς κανόνες που είχε θεσπίσει η Νομισματική Επιτροπή που απαγόρευαν την δανειοδότηση της οικοδομικής δραστηριότητας από το τραπεζικό σύστημα καθώς ο μηχανισμός της αντιπαροχής, που συμπίεζε το κόστος απόκτησης κατοικίας και αύξησε σε πολύ υψηλά επίπεδα τα ποσοστά ιδιοκατοίκησης και κτήσης ακίνητων περιουσιακών στοιχείων (Ellis 1964:220-224). Σημαντικό ρόλο στην εντυπωσιακή επέκταση της οικοδομικής δραστηριότητας έπαιξε και το μικρομεσαίο μέγεθος των επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στον συγκεκριμένο κλάδο γεγονός που σήμαινε ότι δεν απαιτούνταν μεγάλα κεφάλαια για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής τους δράσης στοιχείο που καθιστούσε ευκολότερη τη είσοδο μιας επιχείρησης στο συγκεκριμένο κλάδο. Οι αιτίες που τροφοδότησαν την άνθηση της οικιστικής δραστηριότητας μεταπολεμικά πρέπει να αναζητηθούν αφενός στην μεγάλη ζήτηση που υπήρχε για πρώτη κατοικία μετά τον πόλεμο λόγω της έλλειψης κατοικιών και της χαμηλής ποιότητάς τους, στο αίσθημα οικονομικής εξασφάλισης και κοινωνικής ανόδου που δημιουργούσε η κατοχή ακίνητης περιουσίας και στην έλλειψη ελκυστικών εναλλακτικών ευκαιριών τοποθέτησης των χρηματικών διαθεσίμων (Ellis 1964:200-219). Παράλληλα η ανάπτυξη του εν λόγω κλάδου εξυπηρετούσε και το στόχο της ταυτόχρονης ανάπτυξης μιας σειράς επαγγελματιών και παραγωγικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνταν στο οικοδομικό κύκλωμα, αυξάνοντας την απασχόληση αλλά ταυτόχρονα συμβάλλοντας αποφασιστικά στην διατήρηση των δομικών αδυναμιών της εγχώριας μεταποίησης.

Η μεταπολεμική γιγάντωση της οικοδομικής δραστηριότητας, η οποία , αντιπροσώπευε το ήμισυ της αξίας των ιδιωτικών επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και το 1/3 περίπου του συνόλου των ακαθάριστων επενδύσεων παγίου κεφαλαίου στο σύνολο της ελληνικής οικονομίας κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο (Κιντής 1982:36-38), ενώ ως ποσοστό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος οι επενδύσεις στην κατασκευή ιδιωτικών κατοικιών αντιπροσώπευαν ένα διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό που στα τέλη του '50 ανερχόταν στο 6% και στα τέλη του '60 στο 9% (Pagoulatos 2003:63), στοιχειοθετούσαν μια διαρθρωτική παθολογία της εγχώριας επενδυτικής δομής με ευνόητες αρνητικές μακροοικονομικές προεκτάσεις καθώς οι επενδύσεις αυτές χαρακτηρίζονται από υψηλούς συντελεστές κεφαλαίου-προϊόντος, δεδομένο που

απομειώνει τη συνολική παραγωγικότητα του κεφαλαίου στην οικονομία και συνιστά μία από τις βασικότερες διαρθρωτικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας (Κιντής 1982:36).

Ιδιαίτερα σημαντικό χαρακτηριστικό της ανάπτυξης που συντελέστηκε μεταπολεμικά στον τομέα της οικοδομικής δραστηριότητας είναι ότι αυτή πραγματοποιήθηκε χωρίς να υπάρξει σημαντική καπιταλιστική διείδυση, δηλαδή χωρίς να δημιουργηθούν επιχειρήσεις στον κατασκευαστικό τομέα που να χαρακτηρίζονται από υψηλή συγκέντρωση κεφαλαίου και μεγάλης κλίμακας παραγωγική εκμετάλλευση, γεγονός που μπορεί να αποδοθεί στο ότι, ως ένα βαθμό, η μεταπολεμική έκρηξη της οικοδομικής δραστηριότητας παρέκαμψε το τραπεζικό σύστημα και πραγματοποιήθηκε μέσω αυτοχρηματοδότησης που βασίστηκε στη διοχέτευση των αποταμιεύσεων των χαμηλότερων και μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων του πληθυσμού που σχηματίστηκαν κυρίως από την εισροή των άδηλων πόρων, στην έμμεση συμπίεση του κόστους κατασκευής της κατοικίας μέσω νομικών διευθετήσεων (π.χ ο θεσμός της αντιπαροχής) που καθιστούσε ταυτόχρονα οικονομικά επικερδή την εκμετάλλευση της μικρής εγγείου ιδιοκτησίας, που κυριαρχούσε στη ιδιοκτησιακή δομή της γης στην Ελλάδα, από τα μεμονωμένα νοικοκυριά.

Έτερο χαρακτηριστικό γνώρισμα της μεταπολεμικής άνθησης της οικοδομικής δραστηριότητας είναι ότι αυτή πραγματοποιήθηκε σε ένα πλαίσιο όπου απουσίαζε η κρατική παρέμβαση για την αντιμετώπιση του στεγαστικού προβλήματος, στοιχείο που συνιστά μία ακόμα ισχυρή απόδειξη της γενικότερης υπανάπτυξης του κράτους πρόνοιας, και η αντιστάθμιση της κρατικής αποχής για την αντιμετώπιση των στεγαστικών αναγκών από έμμεσες μορφές υποστήριξης της οικοδομικής δραστηριότητας που πέραν του θεσμού της αντιπαροχής περιλάμβανε τη σχετικά χαμηλή φορολογική επιβάρυνση της ακίνητης περιουσίας, τον κατακερματισμό της εγγείου ιδιοκτησίας, την ανοχή της αυθαίρετης δόμησης και της καταπάτησης δημοσίων εκτάσεων και την εν γένει ιδιοποίηση περιβαλλοντικών πόρων με μηδενικό ή πολύ χαμηλό κόστος.

Η απουσία της άμεσης κρατικής παρέμβασης στην αντιμετώπιση των στεγαστικών αναγκών πέραν της καθήλωσης του δημοσιονομικού κόστους της στεγαστικής πολιτικής σήμαινε και την υπαγωγή της οικοδομικής δραστηριότητας τόσο σε εξωστεγαστικές όσο και σε εξωοικονομικές σκοπιμότητες. Ειδικότερα η θεαματική αύξηση μεταπολεμικά της οικοδομικής δραστηριότητας εξυπηρέτησε την προώθηση και ευρύτερων μακροοικονομικών στόχων όπως η απορρόφηση του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού, η αύξηση του εθνικού εισοδήματος και η ενίσχυση της κατανομής του εθνικού εισοδήματος προς όφελος των χαμηλότερων και μεσαίων εισοδηματικών στρωμάτων, λειτούργησαν στην κατεύθυνση της διεύρυνσης της εσωτερικής αγοράς και της μείωσης της έντασης των κυκλικών διακυμάνσεων της οικονομίας χωρίς να καταστεί αναγκαία η αναδιάρθρωση των παραγωγικών δομών της ελληνικής οικονομίας, γεγονός που αφενός ικανοποιούσε τις ευρύτερες οικονομικές στοχεύσεις της πολιτικής εξουσίας και αφετέρου ισχυροποιούσε την νομιμοποίηση που απολάμβανε το πολιτικό σύστημα ή τουλάχιστον την ανοχή που επιδείκνυαν οι αρχούμενοι έναντι των αδυναμιών και της αναποτελεσματικότητας που εμφάνιζε το κυρίαρχο πολιτικό καθεστώς να προωθήσει μια δυναμική αναπτυξιακή πολιτική που θα αναβάθμιζε τη θέση της χώρας στον διεθνή καταμερισμό εργασίας.

Η ανάπτυξη του οικοδομικού κλάδου συνοδεύτηκε και από την εφαρμογή μιας πολιτικής έγγειας ιδιοκτησίας που διαχρονικά χαρακτηριζόταν από την κυριαρχία της μικροιδιοκτησίας, στοιχείο που ευνοούσε τα μέγιστα στην ανάπτυξη της οικοδομικής δραστηριότητας, όπως και στην επίδειξη ανοχής της αυθαίρετης δόμησης από τις κρατικές υπηρεσίες, μια πρακτική που έπονταν της ανοχής από το κράτος της

καταπάτησης δημόσιων εκτάσεων, ενώ παράλληλα αυξήθηκαν και οι συντελεστές δόμησης για τα αστικά ακίνητα γεγονός που λειτούργησε επιρρωστικά στην άνθηση της οικιστικής δραστηριότητας.

Παράλληλα προς την κατεύθυνση της διεύρυνσης των μικροαστικών στρωμάτων λειτούργησε και η πολιτική της αύξησης της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα με την υπαλληλοποίηση ενός σημαντικού αριθμού ατόμων που προέρχονται από τα μικροαστικά στρώματα και από πληθυσμιακές ροές προς τα μεγάλα αστικά κέντρα που προκλήθηκαν από την έξοδο των αγροτικών πληθυσμών, εξέλιξη που συνετέλεσε στην αριθμητική διόγκωση των μικροαστικών στρωμάτων και στην τριτογενοποίηση της ελληνικής οικονομίας, καθώς τα εργατικά πλεονάσματα της ελληνικής υπαίθρου που εισέρευσαν στα αστικά κέντρα, με εξαίρεση φυσικά των πληθυσμών που επέλεξαν το δρόμο της εξωτερικής μετανάστευσης, δεν συνδέθηκε με την προώθηση των διαδικασιών εκβιομηχάνισης της ελληνικής οικονομίας, αλλά με την συμπίεση των μισθών και των ημερομισθίων στον δημόσιο τομέα, μέσω της περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής που ακολούθησε το ελληνικό Δημόσιο, στοιχείο που λειτούργησε στην συγκράτηση της ενεργού ζήτησης και συνεπώς των πληθωριστικών πιέσεων, δεδομένου και του ότι οι αναπροσαρμογές των αποδοχών στον ιδιωτικό τομέα αποτελούσαν συνάρτηση, στη βάση νομοθετικών ρυθμίσεων, της εισοδηματικής πολιτικής που ακολουθούνταν στον δημόσιο τομέα. Με αυτό τον τρόπο η διεύρυνση της απασχόλησης στο δημόσιο τομέα διασφάλιζε αφενός την ενδυνάμωση της νομιμοποίησης του αστικού πολιτικού συστήματος και αφετέρου λειτούργησε προς την κατεύθυνση της συγκράτησης της αγοραστικής δύναμης των εργατοϋπαλληλικών στρωμάτων της ελληνικής οικονομίας και κατ'επέκταση στον περιορισμό των πληθωριστικών πιέσεων. Αποτέλεσμα αυτής της εισοδηματικής πραγματικότητας ήταν η αύξηση της ενεργού ζήτησης των μικροαστικών στρωμάτων να χρηματοδοτηθεί από την κατά το μεγαλύτερο μέρος της από την εισροή των άδηλων πόρων και κατά μείζονα λόγο από τα μεταναστευτικά εμβάσματα.

Στην εξυπηρέτηση των ίδιων στοχοθεσιών κινούνταν και η επιλογή της ενίσχυσης των μικροαστικών και μεσοαστικών στρωμάτων μέσω της παροχής πολυάριθμων προνομίων, εξυπηρετήσεων και παροχών προς διάφορες επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες, η υπαγωγή τους πολλών επαγγελματικών ομάδων σε καθεστώς υποφορολόγησης, καθώς και η ανοχή που επιδείκνυε η πολιτική εξουσία στην εκτεταμένη ύπαρξη παραοικονομικών δραστηριοτήτων που γεννούσαν στρεβλώσεις στην ομαλή λειτουργία της αγοράς, μείωναν την αναπτυξιακή δυναμική και στερούσαν σημαντικούς πόρους από τον κρατικό προϋπολογισμό, ενίσχυναν όμως το βαθμό νομιμοποίησης προς το αστικό καθεστώς κυριαρχίας. Διακριτά στοιχεία αυτής της πρακτικής ανιχνεύονται και στην δομή του μεταπολεμικού φορολογικού συστήματος, βασικό γνώρισμα του οποίου αποτελούσε η ύπαρξη μιας πλειάδας φόρων υπέρ που επιβάλλονταν σε μια σειρά αγαθών και υπηρεσιών, συγκροτώντας ένα περίτεχνο όσο και δυσδιάκριτο μηχανισμό μετατόπισης εισοδήματος προς διάφορες επαγγελματικές ομάδες και συντεχνίες, επιβαρύνοντας δυσανάλογα τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα (Γκιούρας 2000:329).

Συνεπώς στο πλαίσιο του μεταπολεμικού μακροοικονομικού πλέγματος ως εργαλεία αντικυκλικής πολιτικής, αύξησης του εθνικού εισοδήματος και συγκρότησης της νομιμοποιητικής βάσης του αστικού πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος χρησιμοποιήθηκαν οι συναλλαγματικές εισροές, οι έμμεσοι, αλλά εξαιρετικά αποτελεσματικοί, τρόποι προώθησης της ανάπτυξης της οικοδομικής δραστηριότητας, η απασχόληση σημαντικού τμήματος, των εγγράμματων κυρίως ομάδων του πληθυσμού στο δημόσιο τομέα, η συνέχιση της διαχρονικής κρατικής επέκτασης του καθεστώτος της έγγειας μικροϊδιοκτησίας, της ενίσχυσης των μικρομεσαίων

επιχειρήσεων και της χορήγησης ποικιλώνυμων επαγγελματικών αδειών, η ανοχή της παραοικονομίας και της φοροδιαφυγής, η παροχή επιδοτήσεων, έμμεσων ή άμεσων, κυρίως στα αγροτικά στρώματα, και η υπαγωγή σε καθεστώς υποφορολόγησης ή άλλων μορφών προνομίων και εξυπηρετήσεων σε διάφορες επαγγελματικές και κοινωνικές ομάδες.

Εξόχως κρίσιμο ρόλο στην αναποτελεσματικότητα που επέδειξε η νομισματική πολιτική στην προώθηση του στόχου της αναδιάρθρωσης των παραγωγικών δομών της ελληνικής οικονομίας και της αναβάθμισή της στον παγκόσμιο, ή τουλάχιστον στον ενδοευρωπαϊκό, καταμερισμό εργασίας διαδραμάτισε η πολιτική του διοικητικού καθορισμού των επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων και των πιστωτικών και ποιοτικών κανόνων κατανομής των αποταμιευτικών πόρων, που στοιχειοθετούσαν ένα πλέγμα ρυθμίσεων που επιχειρούσε να προσδιορίσει εξωγενώς τόσο το κόστος κτήσης των πιστωτικών πόρων για τις τράπεζες, τις επιχειρήσεις και για το ελληνικό δημόσιο, όσο και τα ποσοστά κέρδους των πιστωτικών ιδρυμάτων από τις διοικητικά προσδιοριζόμενες κατευθύνσεις των χορηγήσεων τους, επιφέροντας θεμελιώδεις στρεβλώσεις στους μηχανισμούς ορθολογικής κατανομής των πιστώσεων.

Αναλυτικότερα το πλέγμα των επιτοκίων διαμόρφωνε την πραγματική απόδοση των επιμέρους συστατικών του χρήματος σε εξαιρετικά χαμηλό επίπεδο, δεδομένου ότι τα επιτόκια καταθέσεων δεν ξεπερνούσαν σημαντικά το ρυθμό μεταβολής των τιμών, ενώ για μεγάλα χρονικά διαστήματα υπολείπονταν του πληθωρισμού, διαμορφώνοντας είτε αρνητικές είτε οριακά θετικές αποδόσεις για τα καταθετικά επιτόκια, οδηγώντας έτσι την πραγματική απόδοση του χρήματος σε σαφώς χαμηλότερα επίπεδα αποδόσεων από αυτά που εμφάνιζαν οι επενδύσεις σε φυσικά περιουσιακά στοιχεία (Παπαδάκης 1978:48). Η ανελαστικότητα που επέδειξαν οι νομισματικές αρχές στην διαμόρφωση των ονομαστικών επιτοκίων μέσω της μη αναπροσαρμογής των αποδόσεων των καταθέσεων και της αποφυγής του διαφορισμού των επιτοκίων ταμειυτηρίου και των προθεσμιακών λογαριασμών, ειδικότερα από τα τέλη του '50 και εντεύθεν, κατέτειναν στο να προσδιορίζονται οι μεταβολές στην απόδοση του χρήματος βάσει των μεταβολών των τιμών και όχι των μεταβολών των ονομαστικών επιτοκίων, δεδομένο που λειτούργησε ως ισχυρό αντικίνητρο για την προσέλκυση των αποταμιεύσεων στο πιστωτικό σύστημα, που εκδηλώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '60 με τη φθίνουσα πορεία που ακολούθησε ο ρυθμός αύξησης της εισροής αποταμιεύσεων στο τραπεζικό σύστημα, υπονομεύοντας την εκπλήρωση του στόχου της χρηματοδότησης των μακροπρόθεσμων παραγωγικών επενδύσεων με χαμηλό κόστος που υποτίθεται ότι εξυπηρετούσε ο διοικητικός καθορισμός των επιτοκίων σε επίπεδα μικρότερα από τα επίπεδα ισορροπίας που θα διαμορφώνονταν από τις δυνάμεις της αγοράς και σε επίπεδα που θα αντιστοιχούσαν στα μεγέθη του εθνικού προϊόντος και εισοδήματος.

Ο διοικητικός καθορισμός των ονομαστικών επιτοκίων καταθέσεων σε επίπεδα χαμηλότερα από τα επίπεδα ισορροπίας προσδιόριζαν με τεχνητό τρόπο το κόστος προσέλκυσης καταθέσεων για τις εμπορικές τράπεζες σε πολύ χαμηλό ύψος και ως εκ τούτου διεύρυνε σημαντικά τα καθαρά επιτοκιακά περιθώρια των τραπεζικών χορηγήσεων και αύξανε το λόγο των χρεωστικών προς τα πιστωτικά επιτόκια σε επίπεδα κατά υψηλότερα από αυτά που οριοθετούνταν από τη διαφορά τους, καθώς οι τράπεζες με διάφορους τρόπους, αιτιολογίες και προσχήματα αύξαναν τα χρεωστικά τους επιτόκια, το ονομαστικό ύψος των οποίων καθορίζονταν επίσης διοικητικά για τις διάφορες μορφές χορηγήσεων από την Νομισματική Επιτροπή, επιβάλλοντας υψηλές προμήθειες προς τους δανειολήπτες τους παραβιάζοντας ταυτόχρονα τους πιστωτικούς κανόνες που έθεταν οι νομισματικές αρχές (Παγουλάτος 2006:308).

Πέραν όμως του τεχνητού τρόπου με τον οποίο οι τράπεζες αποκτούσαν τη ρευστότητά τους από την αγορά με χαμηλό κόστος η απόφαση της Νομισματικής

Επιτροπής να διοχετεύονται ατόκως τα αποθεματικά των ασφαλιστικών ταμείων και των λοιπών Ν.Π.Δ.Δ στις εμπορικές τράπεζες μέσω της Τ.τ.Ε εξασφάλιζε την υψηλή ρευστότητα των τραπεζών με μηδενικό γι'αυτές κόστος και μείωνε τις αρνητικές συνέπειες που μπορεί να είχε για την δυνατότητα προσέλκυσης καταθέσεων σ'αυτές η χαμηλή απόδοση που είχε καθοριστεί για τις τραπεζικές καταθέσεις. Άλλωστε η μοναδική ανταγωνιστική εναλλακτική τοποθέτηση για το ευρύ καταθετικό κοινό έναντι της τοποθέτησης των χρηματικών διαθεσίμων που κατείχε στις τραπεζικές καταθέσεις ήταν η επένδυση των αποταμιεύσεων που κατείχε σε ακίνητη περιουσία, καθώς η εγχώρια κεφαλαιαγορά βρισκόταν σε εμβρυακή κατάσταση, η αγορά κρατικών χρεογράφων χαρακτηριζόταν από μικρό βάθος και περιορισμένη προσβασιμότητα από το κοινό, δεδομένου ότι και το δημόσιο χρέος βρισκόταν σε χαμηλά ως ποσοστό του Α.Ε.Π και οι δανειακές ανάγκες του Δημοσίου καλύπτονταν σε μεγάλο βαθμό από την υποχρεωτική δέσμευση ενός σημαντικού ποσοστού των ρευστών διαθεσίμων των τραπεζών σε κρατικά χρεόγραφα, η διαφοροποίηση των καταθετικών προϊόντων που προσέφεραν οι εμπορικές τράπεζες ήταν επίσης πολύ περιορισμένη και η απόδοσή τους διοικητικά καθορισμένη, ενώ και η τοποθέτηση σε χρυσό ή συνάλλαγμα και η εξαγωγή τους στο εξωτερικό ήταν μια διαδικασία που είτε δεν απέφερε σημαντικά οφέλη αφού είχε εδραιωθεί η νομισματική σταθερότητα είτε υπόκειντο σε αυστηρούς περιορισμούς από τις νομισματικές αρχές και κατά συνέπεια μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο από ένα περιορισμένο κύκλο ανθρώπων που διέθεταν μεγάλη οικονομική επιφάνεια και ισχυρές πολιτικές διασυνδέσεις.

Συνεπώς τόσο το ποσοστό κερδοφορίας των τραπεζών όσο και το μέγεθος της ρευστότητάς τους ήταν εν πολλοίς εξωγενώς καθορισμένα από τις νομισματικές αρχές, με τα πιστωτικά ιδρύματα να διαθέτουν τα περιθώρια, υπό την ανοχή της Νομισματικής Επιτροπής, να διευρύνουν τα περιθώρια κέρδους τους με την επιβολή αδικαιολόγητα υψηλών προμηθειών που αύξαναν περαιτέρω τα ήδη υψηλά περιθώρια κέρδους τους και με δεδομένη την προσήλωση των νομισματικών αρχών στην νομισματική σταθερότητα. Η εξωγενώς καθορισμένη υψηλή κερδοφορία των τραπεζικών ιδρυμάτων δημιουργούσε αντικίνητρα για την ανάπτυξη μιας ορθολογικής και με αναπτυξιακές στοχεύσεις πιστωτικής πολιτικής καθώς με τις θεσμικές διευθετήσεις των νομισματικών αρχών διασφαλιζόταν ακόπως ένα μίνιμουμ, αλλά ικανοποιητικό ποσοστό κέρδους, για τα πιστωτικά ιδρύματα δίχως να απαιτείται από αυτά ο σχεδιασμός και η εφαρμογή μιας πιστωτικής πολιτικής που να υπακούει σε ανάγκες αντιμετώπισης ενός ανταγωνιστικού πιστωτικού περιβάλλοντος αφού συν τοις άλλοις με κυβερνητική παρέμβαση ή ενθάρρυνση το εγχώριο τραπεζικό σύστημα αρθρωνόταν γύρω από ένα πιστωτικό δυοπώλιο.

Επιπλέον η απουσία κινήτρων για την υλοποίηση μιας πιστωτικής πολιτικής από πλευράς των τραπεζών που θα προήγαγε την τις παραγωγικές αναδιαρθρώσεις που ήταν αναγκαίες για την επίτευξη μιας δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης και θα βασιζόταν στην δημιουργία υψηλής εγχώριας προστιθέμενης αξίας και στην βαθμιαία τεχνολογική απεξάρτηση από το εξωτερικό, προκαλούνταν και από τη διάρθρωση των επιτοκίων δανεισμού που είχαν καθορίσει οι νομισματικές αρχές για τους διάφορες κατηγορίες δανείων και τον αποκλεισμό από το πιστωτικό σύστημα ορισμένων οικονομικών δραστηριοτήτων που η ενίσχυσή τους θεωρείτο ανεπιθύμητη καθώς δεν προωθούσε το στόχο της οικονομικής ανάπτυξης. Ειδικότερα ο καθορισμός χαμηλών επιτοκίων για τα μακροπρόθεσμα δάνεια που θα έπρεπε να χορηγηθούν προς τις μεταποιητικές και τις εξορυκτικές επιχειρήσεις όπως στις επιχειρήσεις που εμπλέκονταν στο εξωτερικό εμπόριο και ο προσδιορισμός σε μεγάλο ύψος ή ο αποκλεισμός από την επίσημη πιστωτική αγορά που επιβλήθηκε για τα δάνεια προς το εισαγωγικό και το εσωτερικό εμπόριο όπως και για τις οικοδομικές επιχειρήσεις, επιχειρηματικές δραστηριότητες που

χαρακτηρίζονταν όμως για τα υψηλά ποσοστά κέρδους που απέφεραν και για το βραχύ χρονικό διάστημα που απαιτούσε η δέσμευση των τραπεζικών κεφαλαίων σ' αυτές, αντέστρεφε την ορθολογική χρονική διάρθρωση του μηχανισμού των επιτοκίων και αντιστρατευόταν το στόχο της οικονομικής ανάπτυξης, όπως τον είχαν ορίσει οι φορείς χάραξης της οικονομικής πολιτικής, δεδομένου ότι παρείχε πρόσθετα κίνητρα στα πιστωτικά ιδρύματα να αποφύγουν την χρηματοδότηση προς τις επιχειρήσεις την πιστωτική ενίσχυση των οποίων επιθυμούσε η Νομισματική Επιτροπή και να καταστρατηγήσουν τους πιστωτικούς κανόνες που είχαν θεσπίσει οι νομισματικές αρχές διοχετεύοντας, με έμμεσους τρόπους, ολοένα και μεγαλύτερα ποσοστά των χορηγήσεων τους σε επιχειρήσεις που δραστηριοποιούνταν σε τομείς που οι νομισματικές αρχές επιθυμούσαν να μην γίνονται αποδέκτες πιστώσεων από το τραπεζικό σύστημα.

Η ανελαστική πολιτική επιτοκίων που ακολούθησαν οι νομισματικές αρχές όσον αφορά τη διαμόρφωση των καταθετικών επιτοκίων που οδήγησαν στη διαμόρφωση είτε αρνητικών πραγματικών αποδόσεων είτε οριακά θετικών για τις αποταμιευτικές λύσεις που προσέφεραν τα πιστωτικά ιδρύματα, που ούτως ή άλλως εμφάνιζαν και μικρό εύρος αποταμιευτικών επιλογών, συνέτεινε στον περιορισμό της δυναμικής που είχε αναπτύξει οι αποταμιευτικές εισροές στο τραπεζικό σύστημα από τα μέσα της δεκαετίας του '50 έως το τέλος της ίδιας δεκαετίας, δυναμική που όφειλε την ύπαρξή της στην αύξηση των πραγματικών αποδόσεων των αποταμιεύσεων που πραγματοποιήθηκε από την ύψωση του ονομαστικών επιτοκίων που αποφάσισαν οι νομισματικές αρχές όσο και από την εντυπωσιακή αποκλιμάκωση των πληθωριστικών πιέσεων που έλαβε χώρα σταδιακά μετά την υποτίμηση της δραχμής το '53.

Η στροφή των διαθέσιμων του κοινού από τις αποταμιεύσεις προς την τοποθέτηση των διαθέσιμων του προς μη χρηματικά περιουσιακά στοιχεία και κατά μείζονα λόγο προς την απόκτηση έγγειας ιδιοκτησίας και ιδίως προς την απόκτηση ιδιόκτητων κατοικιών, δεδομένου ότι οι πραγματικές αποδόσεις σε αυτούς τους είδους τα περιουσιακά στοιχεία ήταν και υψηλότερες έναντι των αποδόσεων του χρήματος και εμφάνιζαν μικρότερο βαθμό αβεβαιότητας ως προς την επίτευξη των πραγματικών αποδόσεων που απέφεραν (Παπαδάκης 1979:261), ενώ παράλληλα η αξία των ακινήτων εμφανίζει μικρότερες απώλειες σε σχέση με τα χρηματικά περιουσιακά στοιχεία σε περιόδους πληθωριστικής έξαρσης, ασκούσε πιέσεις στη ρευστότητα των τραπεζικών ιδρυμάτων με αποτέλεσμα τα διαθέσιμα των ασφαλιστικών ταμείων και των λοιπών Ν.Π.Δ.Δ που υποχρεωτικά κατατίθεντο στην Τ.τ.Ε να συνιστούν σε ολοένα και μεγαλύτερο βαθμό ένα βασικό υποστηρικτικό πυλώνα της ρευστότητας του πιστωτικού συστήματος. Η σταδιακή πτώση του ρυθμού αύξησης των αποταμιεύσεων που εισέρεαν στο τραπεζικό σύστημα, από 25,3% που ανήλθε την περίοδο 195-1960 σε 10,5% την περίοδο 1971-1975, είχε και αρνητικές συνέπειες για την διάρθρωση των πηγών χρηματοδότησης των επενδύσεων καθώς δεν κατέστη δυνατή η περαιτέρω αύξηση του ποσοστού με το οποίο συμμετείχε η συνολική εγχώρια αποταμίευση που κατά το διάστημα 1965-1975 δεν υπερέβη το 65,5% (Παπαδάκης 1979:254). Η σχετική αδυναμία της νομισματικής πολιτικής να επιτύχει σε μακροπρόθεσμη βάση μια σημαντική αναδιάρθρωση των πηγών χρηματοδότησης των επενδύσεων υπέρ του ποσοστού με το οποίο συμμετείχαν αυτές στην πραγματοποίηση των ιδιωτικών επενδύσεων, κυρίως λόγω της απορρόφησης των ιδιωτικών αποταμιεύσεων από την οικιστική δραστηριότητα και τις δημόσιες επενδύσεις, αύξησε ελαφρώς και τη συμμετοχή των εσωτερικών πηγών χρηματοδότησης στις επενδύσεις που υλοποιούσαν οι επιχειρήσεις, κυρίως μέσω των αποσβέσεων και δευτερευόντως μέσω του σχηματισμού αποθεματικών ή αυξήσεων του μετοχικού τους κεφαλαίων (Παπαδάκης 1979:254). Ειδικότερα η αύξηση της συμμετοχής των ιδίων κεφαλαίων των επιχειρήσεων εις την χρηματοδότηση των ετήσιων παγίων επενδύσεων στη μεταποίηση θα πρέπει να αποδοθεί αφενός στην επένδυση

σημαντικών επιχειρηματικών κεφαλαίων που προέρχονταν από το εξωτερικό, κυρίως βάσει του νόμου περί ξένων επενδύσεων του 1953 που περιβλήθηκε και με συνταγματική ισχύ, και αφετέρου στην ίδρυση των ειδικών τραπεζικών οργανισμών παροχής μακροπρόθεσμης πίστης, οι οποίοι συνεισέφεραν ουσιαστικά στην αύξηση της συμμετοχής του πιστωτικού συστήματος στη χρηματοδότηση των επενδύσεων στη μεταποίηση κυρίως μέσω της μετοχικής χρηματοδότησης των βιομηχανικών επιχειρήσεων (Κουτσομάρης 1976:80).

Η διάρθρωση αυτή των πηγών χρηματοδότησης των εγχώριων επενδύσεων στην μεταποίηση και η σταδιακή μείωση της δυναμικής που άρχισε να αναπτύσσει η εγχώρια αποταμίευση στο σχηματισμό των επενδύσεων στη μεταποίηση, δυναμική που φαίνεται να εξαντλείται στα τέλη της δεκαετίας του '60, προσδιόρισε και τα όρια της παραγωγικής τους επέκτασης και της τεχνολογικής τους ανάπτυξης, καθώς η σχετική αύξηση της σημασίας των εσωτερικών πηγών χρηματοδότησης στην πραγματοποίηση των επιχειρηματικών επενδύσεων μείωσε το ρυθμό αύξησης των επενδύσεων παγίου κεφαλαίου και οδήγησε τις επιχειρήσεις στο να περιορίζονται στην απλή ανανέωση τους παραγωγικού τους εξοπλισμού, συχνά μάλιστα εισάγοντας στην παραγωγική διαδικασία χαμηλής τεχνολογικής στάθμης κεφαλαιουχικό εξοπλισμό από το εξωτερικό.

Ο εξωοικονομικός προσδιορισμός του κόστους άντλησης χρήματος από το πιστωτικό σύστημα που επιβλήθηκε από την Νομισματική Επιτροπή, γεγονός που εξέτρεψε σημαντικό μέρος των αποταμιεύσεων έξω από το τραπεζικό σύστημα, και κυρίως προς την οικιστική δραστηριότητα, όπως και η δέσμευση μεγάλου μέρους των αποταμιεύσεων του πιστωτικού συστήματος για την κάλυψη, με χαμηλό κόστος, της χρηματοδότησης των δημοσίων επενδύσεων αναβίβαζαν το κόστος χρηματοδότησης των ιδιωτικών επενδύσεων αφού μείωναν τον διαθέσιμο όγκο των αποταμιεύσεων. Αυτή η εξέλιξη σε συνδυασμό με την αντιστροφή της καμπύλης των βραχυπρόθεσμων και μακροπρόθεσμων επιτοκίων που διαμόρφωσαν οι νομισματικές αρχές για τα επιτόκια των επιχειρηματικών δανείων και με τον ταυτόχρονο αποκλεισμό του κατασκευαστικού τομέα και τους περιορισμούς ή τις απαγορεύσεις που έθεταν στη χρηματοδότηση του εισαγωγικού και εσωτερικού εμπορίου, προκειμένου να συγκρατήσουν την κατανάλωση σε επίπεδα που δεν θα τροφοδοτούσαν πληθωριστικές πιέσεις και δεν θα ασκούσαν πίεση στο ισοζύγιο πληρωμών, συνέθεταν ένα περιβάλλον πιστωτικής στενότητας για μεγάλο ένα μεγάλο τμήμα της επιχειρηματικής δραστηριότητας, αλλά για τις μεταποιητικές επιχειρήσεις και τις επιχειρήσεις του πρωτογενή τομέα ακολουθήθηκε ένας ισχυρός πιστωτικός διαφορισμός με τον καθορισμό χαμηλών μακροπρόθεσμων επιτοκίων και μεγάλης διαθεσιμότητας δανειακών πόρων.

Η διαφοροποίηση όμως των όρων δανεισμού για αυτές τις επιχειρήσεις δημιούργησε ένα ευνοϊκό πιστωτικό περιβάλλον για επιχειρηματικούς κλάδους που αφενός δεν είχαν τη δυνατότητα να απορροφήσουν και να μετασχηματίσουν σε παραγωγικό αποτέλεσμα το μεγάλο όγκο πιστωτικών πόρων που τους προσφέρονταν, λόγω των δομικών αδυναμιών και ανελαστικοτήτων που εμφάνιζε η διάρθρωση, η ποιότητα και η οργάνωση των συντελεστών τους, και ιδιαίτερα το ανθρώπινο κεφάλαιο των επιχειρήσεων αυτών, και αφετέρου καθιστούσε ιδιαίτερα προσοδοφόρα για τις τράπεζες και τις επιχειρήσεις που είχαν προνομιακή πρόσβαση στους δανειακούς πόρους του τραπεζικού συστήματος, σύμφωνα με τις ρυθμιστικές επιταγές της Νομισματικής Επιτροπής, την καταστρατήγηση των πιστωτικών κανόνων που επέβαλαν οι νομισματικές αρχές. Έτσι οι τράπεζες είχαν κάθε συμφέρον να καλύπτουν τις μακροπρόθεσμες χρηματοδοτικές ανάγκες των επιχειρήσεων μέσω της παροχής και ανανέωσης βραχυπρόθεσμων χορηγήσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονταν και από μεγαλύτερο βαθμό ρευστότητας και από μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους για τις τράπεζες, καθώς τιμολογούνταν με υψηλότερο επιτόκιο βάσει των κανόνων που επέβαλε η

Νομισματική Επιτροπή στην προσπάθειά της να διασφαλίσει χρηματοδοτικές ροές με χαμηλό κόστος προς τις παραγωγικές επιχειρήσεις. Ενδεικτικό της κυριαρχίας των βραχυπρόθεσμων χορηγήσεων έναντι των μακροπρόθεσμων στο σύνολο της τραπεζικής χρηματοδότησης προς τον ιδιωτικό τομέα ήταν ότι οι πρώτες αντιπροσώπευαν μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '60 ένα ποσοστό περίπου του 65%, ενώ με την απόφαση της Νομισματικής Επιτροπής το 1965 να αποδεσμεύεται μεγαλύτερο ποσοστό ρευστότητας από την Τ.τ.Ε προς τα πιστωτικά ιδρύματα οι τοποθετήσεις των οποίων θα κατευθύνονταν σε μακροπρόθεσμες πιστώσεις ή εν γένει πιστώσεις προς τους επιθυμητούς, από τις νομισματικές αρχές, οικονομικούς κλάδους και σε μεγαλύτερα ποσοστά δεσμεύσεων για τις πιστώσεις των τραπεζών που διοχετεύονταν σε μη επιθυμητές κατευθύνσεις έτσι ώστε τουλάχιστον να εξισωθεί το κόστος των βραχυπρόθεσμων χορηγήσεων με αυτό των μακροπρόθεσμων (Χαλικιάς 1976:203-204), το ποσοστό των μακροπρόθεσμων χορηγήσεων στη συνολική χρηματοδότηση του ιδιωτικού τομέα έφθασε το 50% το 1973, για να υποχωρήσει στα επίπεδα του 40-45% τα επόμενα χρόνια (Παγουλάτος 2006:302) και (Pagoulatos 2003:65). Σε πολλές περιπτώσεις η πρακτική αυτή των τραπεζών παραβίαζε ευθέως τους επίσημους πιστωτικούς κανόνες δεδομένου ότι αυτοί προέβλεπαν τη διοχέτευση ενός σημαντικού τμήματος των αποταμιευτικών πόρων προς τις παραγωγικές επιχειρήσεις με τη μορφή μακροπρόθεσμων χορηγήσεων και δέσμευση των αντίστοιχων πόρων στην Τ.τ.Ε σε περίπτωση που τα πιστωτικά ιδρύματα δεν κατόρθωναν να διοχετεύσουν τους αντίστοιχους δανειακούς πόρους στις επιχειρήσεις. Η καταστρατήγηση των πιστωτικών κανόνων από τα πιστωτικά ιδρύματα εξυπηρετούσε το στόχο της μεγιστοποίησης του κέρδους μέσα σε ένα περιβάλλον στρεβλής διάρθρωσης των επιτοκίων χορηγήσεων, γεγονός που εξηγεί έως ένα βαθμό την ανοχή που επέδειξαν οι νομισματικές αρχές στις διαπιστωμένες παραβιάσεις του ρυθμιστικού πλαισίου άσκησης της πιστωτικής πολιτικής, αλλά παράλληλα καταδεικνύει και την ισχύ του εγχώριου τραπεζικού κεφαλαίου και των πιέσεων που μπορούσε αυτό να ασκήσει προκειμένου να αποφεύγει την επιβολή κυρώσεων για τις καταστρατηγήσεις του ρυθμιστικού πιστωτικού πλαισίου στις οποίες προέβαινε λόγω της ολιγοπωλιακής, στην ουσία δυοπωλιακής, διάρθρωσης της τραπεζικής αγοράς.

Από την πλευρά τους οι επιχειρήσεις που διέθεταν προνομιακή πρόσβαση στην κατανομή των αποταμιευτικών πόρων αδυνατώντας να μετουσιώσουν σε παραγωγικό αποτέλεσμα την πλεονάζουσα ρευστότητα που αντλούσαν από το πιστωτικό σύστημα λειτουργούσαν ουσιαστικά ως ένα υποσταθμός κατανομής των πιστώσεων προς τους οικονομικούς κλάδους της οικονομίας που είτε δεν διέθεταν ευχερή πρόσβαση στο τραπεζικό σύστημα είτε είχαν αποκλειστεί από αυτό. Ουσιαστικά οι μεταποιητικές επιχειρήσεις μετατράπηκαν σε ένα δευτερογενές σύστημα ανακατανομής των πιστώσεων παρέχοντας πιστώσεις προς τους πελάτες τους και μεταθέτοντας τον μεταξύ τους ανταγωνισμό από το πεδίο της παραγωγής στο πεδίο του πιστωτικού ανταγωνισμού (Χαλικιάς 1976:201). Αυτή η εξέλιξη οδήγησε στο να εμφανίζεται η μεταποίηση υψηλότερη δανειακή ζήτηση από αυτήν που υπαγορεύονταν από τις επενδυτικές τις ανάγκες ή από τις επενδύσεις που πραγματικά επιθυμούσαν να υλοποιήσουν οι επιχειρηματίες στους μεταποιητικούς κλάδους, καθώς η ζήτηση που εκδηλωνόταν από τις παραγωγικές επιχειρήσεις επιχειρούσε να καλύψει και τις δανειακές ανάγκες των οικονομικών κλάδων, κυρίως του εμπορίου και δευτερευόντως της οικοδομής, που δεν διέθεταν μεν άμεση πρόσβαση στους αποταμιευτικούς πόρους αλλά λόγω των υψηλών ποσοστών κερδοφορίας που εμφάνιζαν, λόγω της ολιγοπωλιακής διάρθρωσης της αγοράς που υπήρξε απόρροια της συνολικής μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής, ήταν σε θέση να καλύπτουν με σχετική ευχέρεια το κόστος δανεισμού τους παρά την διπλή επιτοκιακή επιβάρυνση, από τις τράπεζες και τους βιομηχανικούς

προμηθευτές τους, που έφεραν οι πιστώσεις που αντλούσαν εμμέσως από το πιστωτικό σύστημα. Επιπλέον πολλές βιομηχανικές επιχειρήσεις εκμεταλλευόμενες την ευνοϊκή πρόσβαση στους πιστωτικούς πόρους του τραπεζικού συστήματος και τα υψηλά ποσοστά κέρδους που εμφάνιζε το εισαγωγικό εμπόριο λόγω της ολιγοπωλιακής διάρθρωσης της αγοράς που στην ουσία υπαγορεύτηκε από την πολιτική του ισοζυγίου πληρωμών και την δημοσιονομική πολιτική, που επέβαλαν την υψηλή δασμολογική επιβάρυνση των εισαγόμενων αγαθών και την θέσπιση ποσοστώςσεων, συνδύαζαν την παραγωγική και την εισαγωγική δραστηριότητα, σε πολλές περιπτώσεις θυσιάζοντας την ανάπτυξη της πρώτης υπέρ της ανάπτυξης της δεύτερης, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν για την ελλειμματικότητα του εμπορικού ισοζυγίου, την διεθνή ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας και για την ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη της χώρας.

Η αναντιστοιχία που προέκυπτε ανάμεσα στο ποσοστό των αποταμιευτικών πόρων που απορροφούσε η μεταποίηση και στο ποσοστό που αντιπροσώπευε η συμμετοχή της στο σχηματισμό του Α.Ε.Π αποτυπώνεται και στατιστικά από το γεγονός ότι η μεταποίηση απορροφούσε περίπου το 40% της συνολικής τραπεζικής χρηματοδότησης κατά την υπό διερεύνηση περίοδο και συμμετείχε στην διαμόρφωση του Α.Ε.Π σε ποσοστό που υπολείπταν στην καλύτερη περίπτωση ελαφρώς του 20% (Χαλικιάς 1976:107), (Pagoulatos 2003:77,154). Αυτό καταδεικνύει συν τοις άλλοις τόσο την αδυναμία μετασχηματισμού των πιστωτικών πόρων σε παραγωγικό αποτέλεσμα, με ό,τι αυτό συνεπάγεται για το σύνολο της οικονομίας, όσο και την μεγάλη διαρροή πόρων προς άλλες οικονομικές δραστηριότητες, εξέλιξη που αντιστρατευόταν τις επιθυμίες και τις στοχεύσεις της Νομισματικής Επιτροπής, ενώ αναδεικνύει με τον πιο γλαφυρό τρόπο και την μεγάλη δανειακή επιβάρυνση των βιομηχανικών επιχειρήσεων που έθετε σε άμεσο κίνδυνο τη σταθερότητα της συνολικής πιστωτικής δομής της ελληνικής οικονομίας.

Η ρευστότητα των τραπεζών ενισχύονταν και από την σχετικά επεκτατική πολιτική προσφοράς χρήματος μέσω του εγχώριου συντελεστή διαμόρφωσης της νομισματικής βάσης, που αν και η συμμετοχή του υπολείπονταν σε σημασία στη διαμόρφωση της συνολικής προσφοράς χρήματος σε σχέση με τον εξωτερικό συντελεστή της νομισματικής βάσης εντούτοις συνέβαλε σταθερά στην αύξηση της προσφοράς χρήματος μέσω της ομοκυκλικής πορείας που ακολουθούσε με την πορεία της γενικής οικονομικής δραστηριότητας (Παπαδάκης 1979:117), η οποία εμφάνιζε συνεχή ανοδική πορεία καθόλη τη διάρκεια της υπό μελέτη περιόδου, δεδομένο που συνέτεινε στην αύξηση της προσφοράς χρήματος κατά την εξεταζόμενη περίοδο με ρυθμό που υπερέβαινε τον ρυθμό αύξησης του Α.Ε.Π. Η συνεχής όμως άντληση πιστώσεων από τις τράπεζες με τη μορφή κυρίως βραχυπρόθεσμων πιστώσεων εξέθεσε τις παραγωγικές επιχειρήσεις, και κατά μείζονα λόγω τις μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις που διέθεταν τις απαραίτητες εμπράγματα εξασφαλίσεις που απαιτούνταν για την λήψη των δανείων, σε μεγάλα δανειακά ανοίγματα καθιστώντας τις επιχειρήσεις αυτές εξαιρετικά ευάλωτες στο ενδεχόμενο επιβράδυνσης των ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος και συρρίκνωσης της οικονομικής δραστηριότητας. Επιπροσθέτως το γεγονός ότι μεγάλο μέρος των αποταμιευτικών πόρων που εισέρεαν στο πιστωτικό σύστημα με μηδενικό κόστος και διοχετεύονταν στις επιχειρήσεις μέσα σε ένα στρεβλό πιστωτικό περιβάλλον που εγκυμονούσε υψηλούς κινδύνους για πιστωτές και πιστούχους προερχόταν από τα διαθέσιμα των ασφαλιστικών ταμείων και λοιπών Ν.Π.Δ.Δ έθετε σε καθεστώς μεγάλης επισφάλειας και αβεβαιότητας την τύχη αυτών των κοινωνικών πόρων με ό,τι αυτό σήμαινε για την κοινωνικοοικονομική σταθερότητα του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Ο έντονος κρατικός παρεμβατισμός στο τραπεζικό σύστημα και ο κεντρικός έλεγχος στην χάραξη και άσκηση της πιστωτικής πολιτικής που βασίστηκε στην

συγκέντρωση των αποταμιευτικών πόρων στο πιστωτικό σύστημα, στον διοικητικό καθορισμό των επιτοκίων καταθέσεων και χορηγήσεων και στην θέσπιση ενός πολύπλοκου, διεξοδικού και εν πολλοίς ανελαστικού κανονιστικού πλαισίου προσδιορισμού των όρων και των ανώτατων ποσοστών χρηματοδότησης των διαφόρων οικονομικών κλάδων, ή ακόμα και μεμονωμένων επιχειρήσεων, εξυπηρετούσε στοχεύσεις που εδραζόντουσαν στην ανάγκη διοχέτευσης των περιορισμένων πιστωτικών πόρων της πρώτης μεταπολεμικής δεκαετίας σε επενδύσεις που θα συντελούσαν στην ταχεία άνοδο της εγχώριας παραγωγικής δυναμικότητας και θα ικανοποιούσαν κριτήρια αύξησης του κοινωνικοοικονομικού οφέλους. Η συγκεκριμένη πολιτική στόχευε στην ενίσχυση της εγχώριας παραγωγικής ικανότητας που θα υποστήριζε ανώτερα επίπεδα εγχώριας προσφοράς αγαθών και θα εξέτρεπε πόρους από τις κερδοσκοπικές και παρασιτικές οικονομικές δραστηριότητες, που εξαιτίας της νομισματικής αστάθειας και της αποδιάρθρωσης της παραγωγικής βάσης της χώρας εμφάνιζαν υψηλό ιδιωτικοοικονομικό όφελος για τους εμπλεκόμενους σε αυτού του είδους τις δραστηριότητες. Ταυτόχρονα η εν λόγω πολιτική απέβλεπε στην ταχεία άνοδο του εθνικού εισοδήματος μέσω της εξοικονόμησης συναλλάγματος που θα προέκυπτε σταδιακά από την τόνωση των παραγωγικών δραστηριοτήτων, την αύξηση των εξαγωγών και την στροφή της κατανάλωσης προς τα εγχωρίως παραγόμενα αγαθά. Η πολιτική αυτή αν και απολύτως δικαιολογημένη την πρώτη μεταπολεμική περίοδο λόγω των ανώμαλων συνθηκών που επικρατούσαν στο εγχώριο οικονομικό περιβάλλον, μετά την βαθμιαία αποκατάσταση της νομισματικής σταθερότητας και την ραγδαία αύξηση των αποταμιευτικών πόρων που εισέρεαν στο τραπεζικό σύστημα θα έπρεπε να κινηθεί στην κατεύθυνση της σταδιακής απελευθέρωσης των επιτοκίων ελαστικοποιώντας το περιβάλλον διαμόρφωσής τους και προσδίδοντας μεγαλύτερη ευελιξία στην αγορά των δανειακών κεφαλαίων. Συγκεκριμένα η αποδέσμευση του πλέγματος των επιτοκίων από το σύστημα του διοικητικού καθορισμού τους και η διαμόρφωσή τους ελεύθερα από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης δανειακών κεφαλαίων και η προσαρμογή των μεταβολών τους στις μεταβολές του πληθωρισμού και των αποδόσεων των εναλλακτικών, χρηματικών ή μη, περιουσιακών στοιχείων, θα οδηγούσε αναπόφευκτα σε υψηλότερα επιτόκια καταθέσεων και χορηγήσεων, εξέλιξη που θα επηρέαζε αρνητικά τη ζήτηση για πιστώσεις άρα και για επενδύσεις σε ορισμένους παραγωγικούς κλάδους, όμως αφενός το πρόβλημα αυτό θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί με την επιδότηση του επιτοκίου για τους κλάδους αυτούς, και αφετέρου η άνοδος των επιτοκίων θα αύξανε την εισροή των αποταμιεύσεων στο πιστωτικό σύστημα, γεγονός που θα οδηγούσε αφενός στην αύξηση του όγκου των πιστώσεων που θα ήταν διαθέσιμοι για παραγωγικές επενδύσεις και αφετέρου στη δημιουργία αντικινήτρων για την διοχέτευση πόρων σε ορισμένες μη παραγωγικές δραστηριότητες εξαιτίας του μικρότερου επιτοκίου που θα απολάμβαναν οι χορηγήσεις σε αυτούς τους κλάδους, την ανάπτυξη των οποίων επιθυμούσαν να περιορίσουν οι φορείς άσκησης της μακροοικονομικής πολιτικής (Παπαδάκης 1978:50-51).

Στην πραγματικότητα τα χαμηλά επιτόκια δεν εξυπηρετήσαν, στο βαθμό που τουλάχιστον επιδιωκόταν και θεωρείτο ότι μπορούσαν να το επιτύχουν, το σκοπό για τον οποίο κρατήθηκαν χαμηλά, ήτοι την επίτευξη περισσότερων επενδύσεων και υψηλότερων επιπέδων εγχώριου προϊόντος και εθνικού εισοδήματος, διότι οι επενδύσεις εμφάνιζαν ανελαστικότητα ως προς τις μεταβολές του επιτοκίου και επηρεάζονταν σε μεγαλύτερο βαθμό από παράγοντες που σχετίζονται με την γενικότερη υποδομή της χώρας, το επίπεδο της ζήτησης, εγχώριας και εξωτερικής, και την διαθεσιμότητα και την ποιοτική στάθμη των ανθρώπινων πόρων. Επιπλέον η πολιτική των κατευθυνόμενων χαμηλών επιτοκίων δεν μπόρεσε να δημιουργήσει τους όρους μιας σταθερά υψηλής και

συνεχώς αυξανόμενης ροπής προς αποταμίευση που θα αύξανε την διαθεσιμότητα των δανειακών κεφαλαίων και θα έδινε ανοδική ώθηση στο ρυθμό αύξησης των επενδύσεων.

Στην ουσία ο κρατικός παρεμβατισμός στην λειτουργία του πιστωτικού συστήματος που εκφραζόταν κυρίως μέσω της πολιτικής των κατευθυνόμενων επιτοκίων και μέσα από το επιβληθέν πλέγμα των ποιοτικών και ποσοτικών κανόνων ελέγχου της κατανομής των πιστώσεων διασφάλιζε με εξωοικονομικό τρόπο την σχετικά υψηλή ρευστότητα, σε σχέση με το δυναμικό της επίπεδο, των τραπεζικών ιδρυμάτων και καθόριζε a priori τα ποσοστά κερδοφορίας τους, τα οποία οι τράπεζες εξαιτίας της ολιγοπωλιακής διάρθρωσης της πιστωτικής αγοράς είχαν τη δυνατότητα να τα διευρύνουν σημαντικά, υψώνοντας περαιτέρω τα επιτόκια χορηγήσεων μέσω χρέωσης υπέρογκων προμηθειών, ενώ ταυτόχρονα παραβίαζαν τους πιστωτικούς κανόνες που επέβαλαν οι νομισματικές αρχές ώστε να εκμεταλευτούν τα περιθώρια υψηλών κερδών που προκαλούνταν από την ανισορροπία στο κόστος απόκτησης του χρήματος για τους διάφορους οικονομικούς κλάδους που δημιουργούσε η πολιτική των κατευθυνόμενων επιτοκίων. Η διαμόρφωση αυτής της κατάστασης είχε ως αποτέλεσμα τα τραπεζικά ιδρύματα να χορηγούν υπέρογκες πιστώσεις σε ορισμένες μεγάλες βιομηχανικές επιχειρήσεις, σε πολλές περιπτώσεις καταστρατηγώντας κάθε κριτήριο υγιούς πιστωτικής πολιτικής, οι οποίες ευνοούνταν από το διοικητικό καθορισμό των επιτοκίων, παρείχαν, λόγω μεγέθους, υψηλές εμπράγματα εξασφαλίσεις αλλά και διέθεταν ισχυρούς πιστωτικούς, ή και μετοχικούς, δεσμούς με τα τραπεζικά ιδρύματα. Έτσι πολλές βιομηχανικές επιχειρήσεις αύξησαν υπέρμετρα τον τραπεζικό δανεισμό τους, καθώς εκμεταλλεζόμενες την ευχερή και με χαμηλό κόστος πρόσβασή τους στους αποταμιευτικούς πόρους μεταβλήθηκαν σε πιστωτές για τους κλάδους που δεν διέθεταν ικανοποιητική πρόσβαση στους πιστωτικούς πόρους [Βρανόπουλος (Εκθ.Χαρισσόπουλου) 1981:180], γεγονός που κατέστησε εξαιρετικά ευάλωτες και τις ίδιες τις τράπεζες σε ενδεχόμενη αδυναμία ακόμα και μεμονωμένων πελατών τους να ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις, λόγω της πολύ μεγάλης πιστωτικής έκθεσης των τραπεζών σε ένα σχετικά περιορισμένο αριθμό δανειοληπτών. Ουσιαστικά τα υψηλά ποσοστά κέρδους που εξασφάλιζε για τα τραπεζικά ιδρύματα ο τρόπος με τον οποίο ήταν διαρθρωμένη η κρατική παρέμβαση στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής και η συνακόλουθη ευχερής χρηματοδότηση με τεχνητά χαμηλό κόστος των μεγάλων παραγωγικών επιχειρήσεων, οι οποίες όμως σε πλείστες περιπτώσεις αποτελούσαν στην πραγματικότητα ιδιοκτησιακή προέκταση των τραπεζικών ιδρυμάτων και χαρακτηρίζονταν από εσωτερικές δομές συσσώρευσης που δημιουργούσαν χαμηλή προστιθέμενη αξία στο τελικό προϊόν και κατ'επέκταση συνέβαλαν στο σχηματισμό του εγχώριου προϊόντος και στην μείωση της ελλειμματικότητας του ισοζυγίου πληρωμών σε πολύ μικρότερο βαθμό απ'ότι δικαιολογούσε το μέγεθος των κοινωνικών πόρων που απορροφούσαν μέσω των τραπεζικών πιστώσεων, συνιστούσε τόσο μια αντεστραμμένη διαδικασία αναδιανομής του κοινωνικού πλούτου όσο όμως και ένα μη βιώσιμο μηχανισμό διαχείρισης και κατανομής του κοινωνικού πλεονάσματος και σχηματισμού του εθνικού εισοδήματος. Η δυσλειτουργικότητα αυτή του πιστωτικού συστήματος εκφράστηκε στην χρονική δυναμική της με την αντιμετώπιση οξύτατων προβλημάτων ρευστότητας από πλευράς τραπεζών που προκλήθηκαν από την αδυναμία των οφειλετών τους να ανταποκριθούν στις δανειακές τους υποχρεώσεις ένεκα των μεγάλων δανειακών τους βαρών, εξέλιξη που έθεσε σε σοβαρότατη κρίση τη βιωσιμότητα του πλέγματος των σχέσεων μεταξύ του πιστωτικού και του βιομηχανικού κεφαλαίου, όπως αυτό αποκρυσταλλώθηκε μεταπολεμικά, γεγονός που είχε όπως ήταν φυσικό ισχυρές αποσταθεροποιητικές επιδράσεις για το σύνολο της ελληνικής οικονομίας. Με αυτό τον τρόπο αρθρώθηκε μία άκρως προβληματική σχέση ανάμεσα στο τραπεζικό και το

βιομηχανικό κεφάλαιο της χώρας που κατέστησε την ελληνική μεταπολεμική οικονομία όμηρο της αναπτυξιακής ανεπάρκειας που γεννούσε αυτή η στρεβλή σχέση.

Εκ των ανωτέρω διαπιστώσεων προκύπτει ότι θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με ιδιαίτερη επιφύλαξη και έντονο προβληματισμό η σχετική επιτυχία της μεταπολεμικής οικονομικής πολιτικής να συνδυάσει για μακρύ χρονικό διάστημα, περίπου μιας εικοσαετίας, τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης του εθνικού εισοδήματος, που τη δεκαετία του '50 εμφάνιζε μέση ετήσια αύξηση της τάξης του 5,7% και τη δεκαετία του '60 7.2%, επίδοση που συνιστούσε την δεύτερη υψηλότερη ανάμεσα στις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α μετά από αυτούς της Ιαπωνίας αλλά με την κατανομή του εθνικού εισοδήματος να εμφανίζει έντονες εσωτερικές ανισότητες, με μια αξιοζήλευτη νομισματική σταθερότητα. Τα εν πρώτοις θετικά αυτά αποτελέσματα της μακροοικονομικής πολιτικής βασίστηκαν σε ένα στρεβλό μηχανισμό άντλησης και κατανομής των πιστωτικών πόρων που μακροπρόθεσμα οδήγησαν στην υπονόμευση της στόχευσης για την συγκρότηση μιας ισχυρής και ανταγωνιστικής παραγωγικής βάσης που θα προερχόταν από μια δυναμική και εκ βάθρων αναδιάρθρωση των πηγών σχηματισμού του εγχώριου προϊόντος που θα απέφερε μακροχρόνια αναπτυξιακά οφέλη και θα αναβάθμιζε δραματικά το βιοτικό επίπεδο του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού. Η εσωτερική όμως διάρθρωση του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού όπως αυτός μετασχηματίστηκε από την εφαρμογή της συγκεκριμένης οικονομικής πολιτικής και τα αναιμικά ποιοτικά χαρακτηριστικά που αυτός ο μετασχηματισμός έλαβε, κατέστησαν σαθρά τα θεμέλια επί των οποίων βασίστηκε η άνοδος των εισοδηματικών μεγεθών και ταυτόχρονα διατήρησαν ανέπαφες τις χρόνιες παθογένειες της ελληνικής οικονομίας, καθιστώντας σε μακροπρόθεσμο χρονικό ορίζοντα άκρως προβληματική την προσπάθεια για την επίτευξη μιας δυναμικής οικονομικής ανάπτυξης και την εδραίωση της κοινωνικής συνοχής.

Εμβόλιμης αναφοράς προς τα παραπάνω χρήζει η σκιαγράφηση των βασικών επιδιώξεων του εκπαιδευτικού συστήματος ως προς την συνεισφορά του στο εγχείρημα της μεταπολεμικής οικονομικής ανάπτυξης δια της προώθησης της εκβιομηχάνισης. Οι ανάγκες ενός αναπτυξιακού προτύπου βασισμένου στην προαγωγή των παραγωγικών κλάδων που δημιουργούν υψηλή προστιθέμενη αξία και συνεισφέρουν στην ταχεία άνοδο του εθνικού προϊόντος και εισοδήματος υπαγορεύουν την ύπαρξη μιας ικανής μάζας επιστημονικού και εργατοτεχνικού προσωπικού υψηλής στάθμης που να είναι σε θέση να υποστηρίξει μια αναπτυξιακή διαδικασία τέτοιου τύπου. Το ελληνικό μεταπολεμικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν ανταποκρίθηκε στις ανάγκες που θα δημιουργούσε η επιδιωκόμενη αναπτυξιακή διαδικασία, αδυνατώντας να δημιουργήσει πολιτικές και δράσεις μαζικού και συστηματικού χαρακτήρα προς την κατεύθυνση της κατάρτισης ειδικευμένου επιστημονικού, ερευνητικού και εργατοτεχνικού δυναμικού που θα ήταν σε θέση να υποστηρίξει και να προωθήσει αποτελεσματικά την διαδικασία οικονομικής ανάπτυξης μέσω παραγωγικών αναδιαρθρώσεων. Η υστέρηση και ανεπάρκεια του εκπαιδευτικού συστήματος οφείλει να αποδοθεί στην έλλειψη αναγκαιότητας για την ύπαρξη ενεργών κρατικών πολιτικών στο χώρο της επαγγελματικής και επιστημονικής εκπαίδευσης, καθώς το μεταπολεμικό αναπτυξιακό οικονομικό μοντέλο δεν ήταν συμβατό με την δημιουργία θέσεων απασχόλησης που θα υπαγόρευαν τη ανάπτυξη μιας τέτοιου είδους κρατικής πολιτικής.

Η εσωτερική διάρθρωση της παραγωγικής διαδικασίας, η έκταση και το είδος της μεταπολεμικής εκβιομηχάνισης δεν καθιστούσαν αναγκαία την άσκηση ενεργούς κρατικής πολιτικής κατάρτισης του εργατοτεχνικού και επιστημονικού δυναμικού προσανατολισμένης στην ικανοποίηση των αναγκών που θα δημιουργούσε μια δυναμική διαδικασία εκβιομηχάνισης που θα εμπόδιζε και θα διηύρυνε την παραγωγική βάση της ελληνικής οικονομίας. Στην πραγματικότητα οι όποιες οριακού χαρακτήρα μεταβολές πραγματοποιήθηκαν σ' αυτό το πεδίο των κρατικών πολιτικών σχετίζονταν και

επιχειρούσαν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες για ειδικευμένο εργατοτεχνικό προσωπικό ορισμένων μεγάλων βιομηχανικών επιχειρήσεων (Γράβαρης 2005:37), που δεν σηματοδοτούσαν όμως σε καμία περίπτωση ένα μόνιμο, επαρκή και ικανό αναπροσανατολισμό της κρατικής πολιτικής στη σφαίρα της επαγγελματικής και επιστημονικής εκπαίδευσης και κατάρτισης.

Το κρίσιμο ζήτημα της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου, σε επίπεδο επιχειρηματικού, στελεχειακού και εργατικού δυναμικού, ως αναγκαία συνιστώσα για την μεταπολεμική ανάπτυξη της χώρας με διατηρήσιμους, σε μακροπρόθεσμη βάση, υψηλούς ρυθμούς αύξησης του εγχώριου προϊόντος που θα στηρίζεται σε βαθιές και εκτεταμένες παραγωγικές αναδιαρθρώσεις δομικού χαρακτήρα υπογράμμισε με έμφαση στο έργο του και ο Διοικητής της Τ.τ.Ε Ξ.Ζολώτας. Τονίζοντας την ανάγκη για μεταρρυθμίσεις στο εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας εν γένει και ειδικότερα στην επιτακτικότητα των παρεμβάσεων στην τεχνική επαγγελματική εκπαίδευση και στη βαρύτητα που θα έπρεπε να δοθεί στην αναβάθμιση της στάθμης του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου μέσω των επενδυτικών πρωτοβουλιών που θα προέρχονταν από το εξωτερικό και την συνεπακόλουθη μεταφορά τεχνογνωσία στο εσωτερικό της χώρας που θα προέκυπτε από την συνεργασία σε τεχνικής και διοικητικής φύσεως θέματα ανάμεσα στα στελέχη και τους επιχειρηματίες του εγχώριου και ξένου κεφαλαίου, ο Ξ.Ζολώτας υποδείκνυε την ορθότερη, κατά την κρίση του, οδό για την βελτίωση του χαμηλού επιπέδου του εγχώριου ανθρώπινου κεφαλαίου που δεν ήταν σε θέση να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις των αναπτυξιακών στοχεύσεων που έθεταν οι φορείς χάραξης της οικονομικής πολιτικής [Ζολώτας 1997(1959):410-426], (Ζολώτας 1964: 179-195) & (Ellis 1964:136-150).

Το πρότυπο της μακροοικονομικής παρέμβασης διαχρονικά, η διάρθρωση του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού, ο συνακόλουθος τρόπος διασύνδεσης της ελληνικής οικονομίας με το εξωτερικό οικονομικό γίγνεσθαι και η θέση της Ελλάδας στον παγκόσμιο και στον ενδοευρωπαϊκό καταμερισμό εργασίας, προσδιόρισαν μοιραία τη μορφή που έλαβε και η διαδικασία παραγωγής και απόσπασης του πλεονάσματος όπως και την ποιότητα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που διέκριναν το εγχώριο εργατικό δυναμικό. Πιο συγκεκριμένα η επιχειρηματική πρακτική, συμπεριφορά και κουλτούρα της ελληνικής αστικής τάξης ως προς τα περιεχόμενά και τις στοχεύσεις της προσδιόριζε με προαστικές- ή πρώιμες αστικές- μορφές υλικής συσσώρευσης καθώς κατέτεινε στην απόσπαση απόλυτης υπεραξίας από την χρήση της εργατικής δύναμης, εφαρμόζοντας δηλαδή πρότυπα επιχειρηματικής διοίκησης και ακολουθώντας μεθόδους οργάνωσης της παραγωγικής διαδικασίας που ήταν προσανατολισμένες στην μέγιστη δυνατή εκμετάλλευση των φυσικών και βιολογικών ορίων που θέτει η φύση της ανθρώπινης εργασίας που βασίζεται κυρίως στη άσκηση σωματικής δραστηριότητας για την επίτευξη του παραγωγικού αποτελέσματος. Με άλλα λόγια η παραγωγική δομή της ελληνικής οικονομίας που διακρίνονταν για την κυριαρχία των επιχειρήσεων που βάσιζαν την παραγωγική τους απόδοση, συνεπώς και τη βιωσιμότητά τους, στην ένταση της ανθρώπινης εργασίας και το πολύ μικρό ποσοστό επιχειρήσεων που στήριζαν την κερδοφορία τους στην αποδοτική και εντατική χρήση του υλικού κεφαλαίου που χρησιμοποιούνταν στην παραγωγική διαδικασία και στην χρησιμοποίηση εξειδικευμένου και υψηλής στάθμης εργατικού δυναμικού που απαιτείται για την βέλτιστη απόδοση του υλικού κεφαλαίου, δηλαδή στη χρήση παραγωγικού εξοπλισμού που ενσωματώνει σύγχρονη τεχνολογία και δίνει τη δυνατότητα στην επιχείρηση να ενισχύσει ποσοτικά και ποιοτικά την παραγωγή της προσδίδοντάς της ισχυρά πλεονεκτήματα σε σχέση με τον ανταγωνισμό, καθόρισε αποφασιστικά και τη σχέση κεφαλαίου-εργασίας. Η σχέση αυτή αρθρώθηκε επί τη βάση της προσπάθειας από την πλευρά του κεφαλαίου για την απόσπαση της απόλυτης υπεραξίας από την εργασία, ήτοι

της μέγιστης δυνατής εκμετάλλευσης της εργασίας στη βάση της φυσικής εξάντλησης της παραγωγικής ικανότητας και απόδοσης του εργατικού δυναμικού, στοιχείο που χαρακτηρίζει την λειτουργία και δράση του κεφαλαίου στα πρώιμα ιστορικά στάδια της διαδικασίας της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. Κατά συνέπεια ο τρόπος της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης στην μεταπολεμική ελληνική οικονομία ήταν συμβατός με τις πρωταρχικές μορφές συσσώρευσης του κεφαλαίου που ιστορικά αποδείχθηκαν αδιέξοδες, καθώς καθιστούσαν φθίνουσα την παραγωγική ικανότητα της εργασίας υπονομεύοντας τα θεμέλια αναπαραγωγής της και κατ'έπекταση υποσκάπτοντας την ομαλή αναπαραγωγή της ίδιας της αστικής κοινωνίας. Έτσι εξέλειπε η ανάγκη για την βελτίωση της ποιότητας του εγχώριου εργατικού δυναμικού μέσω της αναβάθμισης των δεξιοτήτων του, γεγονός που αναπαρήγαγε και επέτεινε τα φαινόμενα των χαμηλών εργατικών αμοιβών, αφού η όποια αύξηση της παραγωγικότητας διοχετεύονταν σε τομείς που δεν δημιουργούσαν υψηλή προστιθέμενη αξία στο παραγόμενο προϊόν, την παγίωση της τεχνολογικής εξάρτησης και υστέρησης έναντι των εμπορικών της εταίρων και του διεθνούς ανταγωνισμού και την διαιώνιση της κοινωνικοοικονομικής υπανάπτυξης της χώρας.

Αντιθέτως η πραγματοποίηση της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης μέσα από την ανάπτυξη των παραγωγικών μονάδων εντάσεως κεφαλαίου, που συνεπάγεται την διαρκή εισαγωγή τεχνολογικών, διοικητικών και οργανωτικών καινοτομιών στην παραγωγική διαδικασία και κατά συνέπεια στην χρησιμοποίηση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού, συνάδει με την εξελικτική ιστορική πορεία της καπιταλιστικής οικονομίας και δημιουργεί τους απαραίτητους όρους για την συνεχή κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη μιας χώρας, βελτιώνοντας τις συνθήκες εκμετάλλευσης της εργασίας καθώς η απόσπαση της υπεραξίας που παράγει η εργασία σχετικοποιείται, δηλαδή δεν εδράζεται στην εξαντλητική φυσική εκμετάλλευση της εργασίας από το κεφάλαιο αλλά στην απόσπαση της υπεραξίας, που συνιστά την αξία που δημιουργεί η εργασία κατά την παραγωγική διαδικασία και η οποία υπερβαίνει την αξία που χρειάζεται η εργατική δύναμη για να επιτελέσει την λειτουργία της αναπαραγωγής της, μέσω της πραγματοποίησης τεχνολογικών βελτιώσεων, την εισαγωγή καινοτομιών και αναδιαρθρώσεων οργανωτικής και διοικητικής φύσης κατά την διαδικασία της παραγωγής και της αναβάθμισης των ικανοτήτων και δεξιοτήτων του εργατικού δυναμικού καθιστώντας το ικανό να διευρύνει διαρκώς την αποδοτικότητά του. Αυτός ο τύπος κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης που στηρίζεται στην απόσπαση σχετικής υπεραξίας που αρθρώνεται γύρω από τη διπολική σχέση έντασης κεφαλαίου και ειδικευμένης εργασίας δημιουργεί υπεραξία με μια διαδικασία που θέτει την διευρυμένη κοινωνική αναπαραγωγή σε πιο ορθολογικές βάσεις γεγονός που καθιστά την τελευταία λιγότερη επισφαλής, καθώς διευρύνει εντυπωσιακά την προστιθέμενη αξία που παράγεται κατά την παραγωγική διαδικασία, δηλαδή παράγεται μεγαλύτερος υλικός πλούτος, η κατανομή του οποίου γίνεται με δικαιότερους κοινωνικά όρους, κάτι που σημαίνει μεγαλύτερο βαθμό ισοκατανομής του εθνικού εισοδήματος, στοιχεία που έχουν διαχεόμενες ευεργετικές συνέπειες για το κοινωνικό σύνολο και απομειώνουν τις εντάσεις που προκαλούν οι αντιφάσεις στις οποίες στηρίζεται η αναπαραγωγή της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας.

Σε τελική ανάλυση η αποτυχία της μεταπολεμικής μακροοικονομικής πολιτικής να εκπληρώσει τον στόχο της οικονομικής ανάπτυξης που θα βασιζόταν στην αναδιάρθρωση του παραγωγικού δυναμικού, προάγοντας ταυτόχρονα τους κλάδους που δημιουργούν υψηλή προστιθέμενη αξία και θέτουν τα θεμέλια για την επίτευξη μιας δυναμικής αναπτυξιακής διαδικασίας σε μακροπρόθεσμη βάση, οφειλόταν στον εσφαλμένο σχεδιασμό της μακροοικονομικής, και ιδιαίτερα της νομισματικής-πιστωτικής πολιτικής και την έλλειψη βούλησης για την επιβολή αυστηρών κυρώσεων στους φορείς καταστρατήγησής τους (Χαλικιάς 1976:58-59), στην

μεγάλη ισχύ του πιστωτικού και εμπορικού κεφαλαίου που ήταν σε θέση να παρακάμπουν το κανονιστικό και ελεγκτικό πλαίσιο, να υπονομεύουν τις στοχοθεσίες της πιστωτικής πολιτικής και εν τέλει να ακυρώνουν στην πράξη τις θεμελιώδεις επιδιώξεις των νομισματικών αρχών, ενώ κυρίαρχη ερμηνευτική σημασία για την αποτυχία προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης θα πρέπει να αποδοθεί και στην αδυναμία ή απροθυμία των ιθυνόντων να επηρεάσουν αποτελεσματικά την ποιότητα των παραγωγικών συντελεστών και των δομών συσσώρευσης στην έκταση και το βάθος που απαιτούνταν για την προώθηση της αναπτυξιακής διαδικασίας μέσω αναδιαρθρώσεων του παραγωγικού μηχανισμού. Η άσκηση τέτοιων πολιτικών σε περιορισμένο σχετικά βαθμό και η εναπόθεση της πραγματοποίησής τους κυρίως στην παροχή εκτεταμένων κινήτρων για την δραστηριοποίηση του ξένου κεφαλαίου στην Ελλάδα, καθώς και η εξάντληση του βασικού αναπτυξιακού σχεδιασμού στη χάραξη και την υλοποίηση πιστωτικών και ευρύτερων νομισματικών χειρισμών, προσέφεραν περιορισμένα αναπτυξιακά οφέλη σε βάθος χρόνου, αναλώνοντας ταυτόχρονα πολύ μεγάλο όγκο πολύτιμων κοινωνικών πόρων.

Η επεκτατική νομισματική πολιτική που εκφράστηκε με την διατήρηση των αυξητικών ρυθμών της προσφοράς χρήματος σε επίπεδα υψηλότερα από τους αντίστοιχους ρυθμούς αύξησης του εθνικού εισοδήματος σχεδόν καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, αύξηση που μετά την επίτευξη της νομισματικής σταθεροποίησης βασίστηκε κυρίως στην συνεχή αύξηση των αποταμιευτικών μεγεθών που εισέρεαν στο πιστωτικό σύστημα αν και ο ρυθμός αύξησής τους εμφάνιζε πτωτικές τάσεις από τις αρχές της δεκαετίας του '60, και ο διοικητικός καθορισμός των επιτοκίων κάτω από τα επίπεδα ισορροπίας που θα διαμορφώνονταν σε ένα καθεστώς ελεύθερου προσδιορισμού τους βάσει των δυνάμεων προσφοράς και ζήτησης, παρά μάλιστα τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης του Α.Ε.Π που υπό κανονικές συνθήκες θα ασκούσαν αυξητικές πιέσεις στο ύψος των επιτοκίων (Παγουλάτος 2006:295), προκάλεσαν μια συνεχή μετατόπιση εισοδήματος από τα χαμηλά εισοδηματικά στρώματα, και κατά μείζονα λόγο αυτών που εντάσσονταν στην κατηγορία των μισθοσυντήρητων, τα εισοδήματα των οποίων εμφανίζουν έντονη ανελαστικότητα αναπροσαρμογής σε σύγκριση με τα εισοδήματα των υψηλών εισοδηματικών στρωμάτων που τα εισοδήματά τους προέρχονται από επιχειρηματικές δραστηριότητες ή από την εκμετάλλευση προσωπικών περιουσιακών στοιχείων, προς τα υψηλά εισοδηματικά στρώματα. Ωστόσο όμως θα πρέπει να επισημανθεί ότι η αύξηση της προσφοράς χρήματος μετά την νομισματική σταθεροποίηση, μέχρι και το 1962, που μεσοσταθμικά κινήθηκε στο 6.8%, υπήρξε ελαφρώς υψηλότερη σε σχέση με την μέση ετήσια αύξηση του εγχώριου προϊόντος που κινήθηκε στα επίπεδα του 5,8%, ενώ σημαντική απόκλιση ανάμεσα στα δύο μεγέθη σημειώθηκε πριν την περίοδο της νομισματικής σταθεροποίησης (1951-1956) όπου τα αντίστοιχα μεγέθη διαμορφώθηκαν στα επίπεδα του 16.9% και 6,7%, εξέλιξη που οφειλόταν κυρίως στα υψηλά ελλείμματα του τακτικού κρατικού προϋπολογισμού, στην πιστοδότηση της οικονομίας σε μεγάλο βαθμό μέσω του εκδοτικού προνομίου και στην υψηλή ζήτηση του κοινού για καταναλωτικά αγαθά (Ζολώτας 1964:163-167). Η αναδιανομή του εθνικού εισοδήματος προς όφελος των ανώτερων εισοδηματικών στρωμάτων πραγματοποιήθηκε μάλιστα μέσα σε ένα περιβάλλον εξαιρετικής, από άποψης χρονικής διάρκειας και ύψους διαμόρφωσης του πληθωρισμού, νομισματικής σταθερότητας, η οποία όφειλε την ύπαρξή της κατά πρώτον στην αυστηρά περιοριστική εισοδηματική πολιτική στον δημόσιο και των ιδιωτικό τομέα, όπου ο ρυθμός αύξησης των αμοιβών βρισκόταν σταθερά σε υστέρηση έναντι των ρυθμών ανόδου του επιπέδου της παραγωγικότητας (Λινάρδος-Ρυλμόν 1992:24) & (Pagoulatos 2003:35), και κατά δεύτερον, και σε μικρότερο σχετικά βαθμό, στην προσπάθεια των νομισματικών αρχών να ενθαρρύνουν ή και να επιβάλλουν την

διοχέτευση των αποταμιευτικών πόρων προς τις παραγωγικές επενδύσεις μέσω της θέσπισης προνομιακών όρων παροχής πιστώσεων προς τις παραγωγικές επιχειρήσεις και την επιβολή ελέγχων και κυρώσεων για τα πιστωτικά ιδρύματα που παραβίαζαν το κανονιστικό πλαίσιο που ρύθμιζε την ποσοτική και ποιοτική κατανομή των δανειοδοτήσεων και των πιστωτικών διευκολύνσεων.

Επιπλέον και η πρόσδεση της δραχμής στο δολλάριο σε μια σταθερή συναλλαγματική ισοτιμία, ισοτιμία που παρέμεινε αμετάβλητη καθόλη την εικοσαετία 1953-1973 και ουσιαστικά οδήγησε στην διαμόρφωση μιας υπερτιμημένης ισοτιμίας υπέρ της δραχμής, που δρούσε ανασχετικά στην εισαγωγή πληθωριστικών πιέσεων μέσω της ανατίμησης των τελικών αγαθών και των πρώτων υλών που εισάγονταν στην Ελλάδα από το εξωτερικό, βοήθησε, δεδομένης και της μεγάλης εξάρτησης της εγχώριας παραγωγικής βάσης από τις εισροές του εξωτερικού αλλά και της υψηλής ροπής για εισαγωγές που εμφανίζει η εγχώρια καταναλωτική δαπάνη, στην συγκράτηση των πληθωριστικών πιέσεων και στην μακρόχρονη διατήρηση της νομισματικής σταθερότητας.

Κομβικής σημασίας για την διατήρηση χαμηλών ρυθμών πληθωρισμού κατά την εξεταζόμενη χρονική περίοδο υπήρξε και η πολιτική του ισοζυγίου πληρωμών, που ουσιαστικά απέβλεπε στην σημαντική διεύρυνση του εθνικού εισοδήματος και της ενεργούς ζήτησης μέσω της αύξησης της αγοραστικής δύναμης με εισοδήματα όμως που δεν σχηματιζόνταν στο εσωτερικό της χώρας αλλά προέρχονταν από το εξωτερικό, δεδομένο που επέτρεπε την αύξηση της καταναλωτικής δαπάνης χωρίς την διακινδύνευση της πρόκλησης πληθωριστικών πιέσεων καθώς οι εισοδηματικές ροές που εισέρεαν από το εξωτερικό με τη μορφή συναλλαγματικών πόρων καθιστούσαν δυνατή την αύξηση των εισαγωγών, συνεπώς και της προσφοράς αγαθών στην ελληνική οικονομία, γεγονός που λειτουργούσε στην κατεύθυνση της αποτροπής εκδήλωσης πληθωριστικών φαινομένων.

Μια πολιτική τόνωσης της εγχώριας ενεργούς ζήτησης που θα προέρχονταν από μια αύξηση της προσφοράς χρήματος μέσω του εκδοτικού προνομίου, με δεδομένες τις αδυναμίες, τις παθογένειες και τις ανελαστικότητες που χαρακτήριζαν την εγχώρια παραγωγική βάση θα οδηγούσαν με βεβαιότητα στην εμφάνιση ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων, ενώ αρνητικές συνέπειες για την ελληνική οικονομία θα προέκυπταν αν η ενίσχυση της ενεργού ζήτησης υποστηριζόταν από την σύναψη εξωτερικών δανείων, αφού η παραγωγική διάρθρωση της χώρας θα κατηύθυνε το μεγαλύτερο μέρος της καταναλωτικής δαπάνης στην διόγκωση των εισαγωγών, εξέλιξη που μεσομακροπρόθεσμα θα οδηγούσε στην περαιτέρω συρρίκνωση του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού και στην συρρίκνωση του εθνικού εισοδήματος ή στην συνεχή σύναψη νέων δανείων για να εξυπηρετηθούν τα προηγούμενα δάνεια, εξέλιξη που θα οδηγούσε στην δανειακή επιβάρυνση της χώρας και θα απαιτούσε την ολοένα και μεγαλύτερη διάθεση τμήματος του εθνικού εισοδήματος για την αποπληρωμή των δανειακών υποχρεώσεων της χώρας προς το εξωτερικό, με ότι αυτό θα συνεπαγόταν για την αναπτυξιακή προοπτική της χώρας και το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού της.

Η αύξηση της προσφοράς χρήματος με ρυθμούς μεγαλύτερους από την αύξηση του Α.Ε.Π και η σημαντική υστέρηση που εκδηλωνόταν στην αναπροσαρμογή των εργατικών αμοιβών, ιδιαίτερα μάλιστα των κατώτατων πραγματικών μισθών και ημερομισθίων, έναντι των αντίστοιχων αναπροσαρμογών που εμφάνιζε η παραγωγικότητα της εργασίας, όπου σύμφωνα με ορισμένες εκτιμήσεις η διαφορά στον αστικό τομέα της οικονομίας κατά τη δεκαετία 1956-1965 μεταξύ της αύξησης παραγωγικότητας της εργασίας και των κατώτατων ονομαστικών μισθών και ημερομισθίων κυμαινόταν στο 20-30% [Καράγιωργας 1994(1965): 237-238], σε ένα περιβάλλον μάλιστα νομισματικής σταθερότητας και με δεδομένη την διάρθρωση των

σχέσεων ανάμεσα στο τραπεζικό και βιομηχανικό κεφάλαιο, τις πηγές άντλησης των πόρων που εισέρεαν στο πιστωτικό σύστημα, την καταστρατήγηση των πιστωτικών κανόνων που είχαν επιβληθεί από τις νομισματικές αρχές και τις αδυναμίες και τις στρεβλώσεις που χαρακτήριζαν το σχεδιασμό και την εφαρμογή της πιστωτικής πολιτικής, σηματοδοτούσε μια ευρεία εισοδηματική μετατόπιση από τα χαμηλά προς τα ανώτερα εισοδηματικά στρώματα που απέβη προς όφελος των προσώπων εκείνων που ανέπτυξαν συνδυαστικές επιχειρηματικές δραστηριότητες τόσο στο εμποροβιομηχανικό όσο και στο πιστωτικό κύκλωμα, καθώς ήταν σε θέση να εκμεταλλευτούν καλύτερα τις ευκαιρίες προνομιακής πρόσβασης στην μεγάλη ρευστότητα που διέθετε το πιστωτικό σύστημα, όπως και τα διαφορικά και πολύ υψηλά περιθώρια κέρδους που εμφάνιζαν οι διάφοροι κλάδοι και τομείς της οικονομίας.

Η παραγωγικότητα της εργασίας υπήρξε η κινητήριος δύναμη που συνέβαλε στην αύξηση της εγχώριας παραγωγής μεταπολεμικά, καθώς σύμφωνα με εκτιμήσεις το χρονικό διάστημα ανάμεσα στο 1951 και στο 1961 η αύξηση της παραγωγής οφείλονταν μόνο κατά 10% στην αύξηση της απασχόλησης, κατά 25% στην αύξηση του χρόνου εργασίας και κατά 65% στην αύξηση της παραγωγικότητας. Τα αντίστοιχα ποσοστά για το διάστημα ανάμεσα στο 1958 και το 1964 ήταν 33.3%, 10% και 50% (Ρομπόλης 1994:488), εδραιώνοντας την διαπίστωση ότι η παραγωγικότητα της εργασίας συνιστούσε τον βασικό παράγοντα της ανόδου που εμφάνιζε η εγχώρια παραγωγή, με τις όποιες διαρθρωτικές τις υστερήσεις, και περισσότερο λόγω των σημαντικών μεταναστευτικών εκροών και κατά πολύ λιγότερο λόγω της αύξησης της απασχόλησης, δεδομένο που οφείλεται στο αναπτυξιακό πρότυπο που υιοθετήθηκε μεταπολεμικά.

Παρενθετικά πρέπει να επισημανθούν και οι σχετικά διαφοροποιημένες εκτιμήσεις του Ξ.Ζολώτα για το πραγματικό μέγεθος των αναπροσαρμογών των εργατικών αμοιβών στη μεταποίηση και τη συσχέτισή τους με την παραγωγικότητα της εργασίας. Σύμφωνα με το Ζολώτα οι αυξήσεις που σημειώθηκαν στο ύψος των εργατικών αμοιβών υπερέβαιναν το ύψος του πληθωρισμού, με εξαίρεση το 1959, με αποτέλεσμα να αυξάνεται σε μόνιμη βάση η πραγματική αγοραστική δύναμη και το βιοτικό επίπεδο των εργατικών στρωμάτων, ενώ παρά το ότι μέχρι και το 1960 η ποσοστιαία αύξηση των ονομαστικών ημερομισθίων υπολείπεται της ποσοστιαίας αύξησης που εμφάνιζε η παραγωγικότητα της εργασίας, γεγονός που λειτουργούσε αποτρεπτικά στην εκδήλωση πληθωριστικών πιέσεων, εντούτοις μετά το έτος αυτό η βελτίωση της παραγωγικότητας εμφανίζεται, κατά τον Ζολώτα, να υπολείπεται των αυξήσεων που γνώρισαν οι εργατικές αμοιβές (Ζολώτας 1964: 169-170).

Συνεπώς, ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης εξυπηρετήθηκε στο βαθμό που συμβάδιζε με τα συμφέροντα του ισχυρού τραπεζικού κεφαλαίου και στο μέτρο που οι νομισματικές αρχές κατάφεραν να ελέγξουν και να επηρεάσουν προς τις επιθυμητές κατευθύνσεις την πιστωτική συμπεριφορά των εμπορικών τραπεζών. Εκ του αποτελέσματος μπορεί να εξαχθεί ότι παρά τους υψηλούς ρυθμούς αύξησης που παρουσίασε το εθνικό εισόδημα για μια μακρά περίοδο ετών, οι φορείς χάραξης και εφαρμογής της μακροοικονομικής πολιτικής δεν κατόρθωσαν να θέσουν την ελληνική οικονομία σε τροχιά ανάπτυξης σύμφωνα με τα διεθνή πρότυπα και να αποβάλλουν από τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό τα χρόνια παθογενή χαρακτηριστικά που τον συνοδεύουν.

Η αναπτυξιακή στρατηγική που εφαρμόστηκε μεταπολεμικά στην Ελλάδα, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από την εκπόνηση των διαφόρων αναπτυξιακών προγραμμάτων και από τις διακριτές μακροοικονομικές παρεμβάσεις και επιλογές, ήταν σταθερά προσανατολισμένη όχι στην συστηματική αντιμετώπιση των διαρθρωτικών προβλημάτων αλλά στην επίτευξη υψηλών ρυθμών αύξησης του εθνικού εισοδήματος υπό συνθήκες διατήρησης της τεχνολογικής και οικονομικής εξάρτησης της χώρας από

το εξωτερικό (Σακκάς 1994:73). Αυτό σήμαινε την απουσία στοχεύσεων προς την κατεύθυνση της αναδιάρθρωσης του εθνικού παραγωγικού μηχανισμού και την παγίωση της έλλειψης των εγγενών προϋποθέσεων για την ανάπτυξη της ανταγωνιστικής ικανότητας των εγχώριων παραγωγικών μονάδων. Η μορφή των κρατικών παρεμβάσεων στη σφαίρα της αναπτυξιακής στρατηγικής και της εν γένει μακροοικονομικής πολιτικής στόχευαν στη διαχείριση της εισοδηματικής δυναμικής με τρόπο που δεν θα υπαγόρευε ή θα προϋπέθετε την αναδιάρθρωση ή την άρση των δομικών ατελειών και αδυναμιών της εγχώριας παραγωγικής βάσης που δημιουργούσαν και αναπαρήγαγαν τα φαινόμενα κοινωνικής παθογένειας και ανταγωνιστικής υστέρησης του ελληνικού κοινωνικοοικονομικού σχηματισμού. Η έμφαση που αποδόθηκε στην αύξηση των εισοδηματικών μεγεθών χωρίς την πραγματοποίηση διαρθρωτικών μεταβολών στο παραγωγικό και αναπτυξιακό πρότυπο της ελληνικής οικονομίας αντικατοπτριζόταν στη μικρή εξάρτηση της κατανάλωσης από τα μεγέθη στα οποία διαμορφώνονταν οι εργατικές αμοιβές, το ύψος των οποίων κυμαίνονταν σε πολύ χαμηλά επίπεδα λόγω της υστέρησης του ρυθμού αναπροσαρμογής τους σε σχέση με τους ρυθμούς αύξησης της παραγωγικότητας, γεγονός που μετατόπιζε το βάρος για την ενίσχυση των εισοδημάτων, που ήταν απαραίτητη για την νομιμοποίηση του πολιτικού συστήματος και των κοινωνικών σχέσεων κυριαρχίας που αυτό εξέφραζε, σε πεδία της οικονομικής δραστηριότητας που βρίσκονταν είτε εκτός των κρίσιμων παραγωγικών τομέων μιας οικονομίας που της προσδίδουν ισχυρή αναπτυξιακή ώθηση είτε ακόμα και εκτός των εθνικών γεωγραφικών ορίων της χώρας. Έτσι η ανάπτυξη μιας αξιόλογης δυναμικής του εθνικού εισοδήματος μεταπολεμικά στηρίχθηκε στην εισροή πόρων από δραστηριότητες που αναπτύχθηκαν εκτός του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού όπως ήταν οι συναλλαγματικοί πόροι που προέρχονταν από την ναυτιλία και πολύ περισσότερο από τα μεταναστευτικά εμβάσματα και στην ανάπτυξη δραστηριοτήτων εντός του εθνικού οικονομικού χώρου που στηρίχθηκαν όμως σημαντικό βαθμό από τις συναλλαγματικές εισροές που προέρχονταν από το εξωτερικό όπως ήταν η ανέγερση κατοικιών και ο τουρισμός, δραστηριότητες που διεύρυναν τα εισοδηματικά μεγέθη χωρίς να θίγουν τα δομικά χαρακτηριστικά της παραγωγικής φυσιογνωμίας της ελληνικής οικονομίας.

Η διάρθρωση αυτή των πηγών σχηματισμού του εθνικού εισοδήματος αντικατοπτρίζεται και στα δομικά χαρακτηριστικά του φορολογικού συστήματος και του φοροεισπρακτικού μηχανισμού. Εν πρώτοις η σημαντική διεύρυνση της ικανότητας ιδιωτικής κατανάλωσης και στα μικροαστικά κοινωνικά στρώματα ως μέσου νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος και αντιρρόπησης του καχεκτικού κράτους πρόνοιας και της παροχής υποδεέστερων δημοσίων αγαθών από τα αντίστοιχα ιδιωτικά, μεταθέτει την ανάληψη των φορολογικών βαρών από τα υψηλά εισοδηματικά στρώματα προς τα μεσαία και χαμηλά εισοδηματικά κλιμάκια, κάτι που επιτυγχάνεται μέσω της πρωτοκαθεδρίας των έμμεσων φόρων έναντι των άμεσων, καθώς η ταμειευτική απόδοση της έμμεσης φορολογίας έναντι της άμεσης είναι και υψηλότερη και εξυπηρετεί αποτελεσματικότερα στοχεύσεις που σχετίζονται με την νομιμοποίηση του κοινωνικοπολιτικού καθεστώτος. Η υψηλότερη ταμειευτική απόδοση των έμμεσων φόρων έναντι των άμεσων οφείλεται στην διάρθρωση του εθνικού εισοδήματος που κατά το μεγαλύτερο μέρος του σχηματίζεται από την κατανάλωση η οποία τροφοδοτείται από την εισροή πόρων από το εξωτερικό και όχι από την δημιουργία εισοδημάτων που προκύπτουν από παραγωγικές δραστηριότητες υψηλής προστιθέμενης αξίας όπως είναι η παραγωγή κεφαλαιουχικών αγαθών και εν γένει τελικών βιομηχανικών αγαθών που ενσωματώνουν τεχνολογία αιχμής. Κατά συνέπεια η μετατόπιση της φορολογικής επιβάρυνσης στο επίπεδο της κυκλοφορίας και κατανάλωσης των αγαθών, που πραγματοποιείται με την πρόταξη της έμμεσης φορολόγησης των εισοδημάτων κυρίως μέσω της υψηλής δασμολογικής επιβάρυνσης και των φόρων υπέρ τρίτων, οι οποίοι

συνιστούσαν έναν μηχανισμό μετατόπισης εισοδήματος κυρίως από τα χαμηλά προς τα μεσαία εισοδηματικά στρώματα, ή άλλων έμμεσων φόρων, καθίσταται αποδοτικότερη για τα δημόσια ταμεία καθώς στην ελληνική περίπτωση οι καταναλωτικές δαπάνες συνιστούν σαφώς μεγαλύτερη φορολογική βάση σε σχέση με τα εισοδήματα που σχηματίζονται από τις δραστηριότητες του εγχώριου παραγωγικού μηχανισμού.

Αναφορικά με την εξυπηρέτηση στοχεύσεων που ανάγονται στη σφαίρα της νομιμοποίησης του πολιτικού καθεστώτος πρέπει να επισημανθεί ότι οι έμμεσοι καταναλωτικοί φόροι επειδή δεν γίνονται «αισθητοί» από του φορολογουμένους στον ίδιο βαθμό που γίνονται οι άμεσοι φόροι, λόγω του ότι συγχέονται με την τιμή του εμπορεύματος, αποτελούν ένα πρόσφορο φορολογικό εργαλείο στα χέρια κάθε πολιτικής εξουσίας που δεν επιθυμεί να πλήξει άμεσα το διαθέσιμο εισόδημα των πολιτών-ψηφοφόρων αλλά και δεν επιθυμεί ταυτόχρονα να συρρικνώσει τα δημόσια έσοδα. Στην περίπτωση της Ελλάδας η πρωτοκαθεδρία των έμμεσων έναντι των άμεσων φόρων συνάρθρωνε-και συναρθρώνει- αρμονικά την διττή αυτή στόχευση της πολιτικής εξουσίας, γεγονός που ευνοείται και από την ίδια την διάρθρωση του εθνικού εισοδήματος, η οποία αντικαθρεφτίζει το χαμηλό επίπεδο ανταγωνιστικότητας της εγχώριας αστικής τάξης έναντι των διεθνών «ομολόγων» της αλλά πολύ περισσότερο την έλλειψη της βούλησής της για την μεταβολή των όρων συσσώρευσης στο εσωτερικό του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού και την αναβάθμιση της χώρας στο παγκόσμιο καταμερισμό εργασίας.

Στο ίδιο αναλυτικό πλαίσιο πρέπει να αναζητηθεί και η διαχρονική απροθυμία της ελληνικής πολιτικής ηγεσίας να συγκροτήσει έναν αξιόπιστο και αποτελεσματικό φοροεισπρακτικό μηχανισμό, καθώς θεωρείται πολιτικά επιζήμια για το πολιτικό καθεστώς και οικονομικά δυσχερής ή/και ανεπιθύμητη, η σύλληψη της φορολογητέας ύλης και η επιβολή φορολογικών υποχρεώσεων σε εισοδήματα που ναι μεν διαθέτουν υψηλή φοροδοτική ικανότητα αλλά ταυτόχρονα ο τρόπος σχηματισμού τους τους παρέχει ευρείες δυνατότητες φοροδιαφυγής, φοροκλοπής και φοροαποφυγής. Η αδυναμία του φοροεισπρακτικού μηχανισμού, να ελέγξει τα εισοδήματα που δημιουργούνται έξω από τη σφαίρα της μισθωτής εργασίας, αποτέλεσμα τόσο της απροθυμίας της πολιτικής εξουσίας να υποβάλλει στη βάση της φορολόγησης τα μη μισθωτά στρώματα και να συλλέξει από αυτά τα φορολογικά έσοδα που αντιστοιχούν στη φοροδοτική τους ικανότητα όσο και της φύσης των δραστηριοτήτων από τις οποίες προκύπτουν τα εισοδήματα της μη μισθωτής εργασίας, μεταθέτει μοιραία τα φορολογικά βάρη εν πρώτοις στο πεδίο της κατανάλωσης, όπου όμως η κυριαρχία των έμμεσων καταναλωτικών φόρων που συνήθως επιβάλλονται πλήττουν δυσανάλογα τα χαμηλότερα εισοδήματα, και σε δεύτερο βαθμό σε εκείνα τα είδη εισοδημάτων που εξ ορισμού διαθέτουν πολύ μικρότερες δυνατότητες απόκρυψης, άρα και αποφυγής των φορολογικών βαρών, ήτοι τα εισοδήματα που προέρχονται από τη μισθωτή εργασία και είναι κατά κανόνα σημαντικά χαμηλότερα από τα εισοδήματα που προέρχονται από την άσκηση επιχειρηματικών δραστηριοτήτων.

Θεμελιώδης όμως συνιστώσα στήριξης του μεταπολεμικού πολιτικού καθεστώτος και βασική ερμηνευτική παράμετρος της βιωσιμότητάς του συνιστά η επιλογή ενίσχυσης των μικροαστικών στρωμάτων της ελληνικής οικονομίας τόσο μέσα από την εφαρμογή των πολιτικών έγχειας ιδιοκτησίας, που διόγκωσαν το φαινόμενο της μικροϊδιοκτησίας, όσο και από την προώθηση του μικροεπαγγελματισμού, μέσω της πολυποικιλής παροχής αδειών άσκησης ελευθέρων επαγγελματιών παροχής υπηρεσιών και χορήγησης πιστωτικών, ή και άλλης μορφής διευκολύνσεων, σε αυτοαπασχολούμενους ή βιοτέχνες, που σε συνδυασμό με την ανοχή στα φαινόμενα εκτεταμένης φοροδιαφυγής που επικρατεί στους εν λόγω επαγγελματικούς κλάδους, την απουσία κρατικού ελέγχου για την πλημμελή συμμόρφωση με τις υποχρεώσεις που

προβλέπει η κείμενη νομοθεσία για την άσκηση των επαγγελμάτων που εντάσσονται σ' αυτές τις κατηγορίες και την ικανοποίηση συνεχνιακής φύσεως αιτημάτων των κλάδων αυτών, που τείνουν να λάβουν τη μορφή προνομίων που συνιστούν κοινωνική πρόκληση, οδήγησαν στην διαμόρφωση μιας ετερόκλητης αλλά συμπαγούς κοινωνικής μάζας που αποτέλεσαν μία ισχυρή κοινωνική βάση υποστήριξης του αστικού πολιτικού καθεστώτος. Αυτή η πολιτική λειτούργησε ανασταλτικά στην εκβιομηχάνιση της χώρας καθώς συρρίκνωνα τον κύκλο των ατόμων που ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν την εργασία τους με σχέση εξαρτημένης εργασίας και ενίσχυε τις τάσεις ιδιώτευσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, τάσεις που ενθαρρύνονταν σε μεγάλο βαθμό και από τα εισοδήματα που εισέρεαν στη χώρα με τη μορφή των μεταναστευτικών εμβασμάτων. Η καθυστέρηση που προκαλούσε στην επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης η διεύρυνση των μικροαστικών και μεσοαστικών στρωμάτων αυτής της μορφής, αποτελούσε το τίμημα για την συγκρότηση και διατήρηση μιας επιφανόμενης νομιμοποίησης του μεταπολεμικού πολιτικού συστήματος και της εξουσιαστικής δομής που υπηρετούσε, καθώς μέσα από την διάχυση της ιδιότητας του μικροϊδιοκτήτη και την ενθάρρυνση της ανάπτυξης των διαφόρων μορφών αυτοαπασχόλησης, πολιτικές που διαμεσολαβούνταν από πελατειακού χαρακτήρα διευθετήσεις και εκδουλεύσεις που παρείχε το πολιτικό προσωπικό, καθίστατο δυνατή η απόσπαση της συναίνεσης του σώματος των πολιτών-ψηφοφόρων από το πολιτικό σύστημα με εξωθεσμικές διαδικασίες και η αναπαραγωγή του τελευταίου, έστω και με τον προβληματικό τρόπο που αυτή πραγματοποιούνταν, σε ένα μακροοικονομικό περιβάλλον που διαιώνιζε την οικονομική υπανάπτυξη παρά τις εξαγγελίες των ιθυνόντων για την αποτελεσματικότητα του αναπτυξιακού προτύπου που υιοθετήθηκε μεταπολεμικά.

ΑΝΤΙ ΕΠΙΛΟΓΟΥ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΣΕΙΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΟΥ ΠΡΟΤΥΠΟΥ

Η άσκηση του συγκεκριμένου είδους μακροοικονομικής πολιτικής που επιλέχθηκε μεταπολεμικά και βρισκόταν σε λειτουργική συνάρθρωση με τον τρόπο της συσσώρευσης κεφαλαίου και της διάρθρωσης του παραγωγικού μηχανισμού της χώρας προϋπέθετε και αναπαρήγαγε και ένα δεδομένο καθεστώς πολιτικής κυριαρχίας της εγχώριας αστικής τάξης. Η αδυναμία της τελευταίας να ανασυγκροτήσει την κυριαρχία της, με τα προπολεμικά της χαρακτηριστικά, στις συνθήκες που διαμορφώθηκαν μεταπολεμικά με βάση τις κοινωνικές, πολιτικές, ιδεολογικές και οικονομικές μεταβολές που επήλθαν κατά την κατοχική περίοδο, κατέστησαν αναγκαία την ενεργή παρέμβαση των στρατιωτικών μηχανισμών που πρόσκειντο στις αστικές κοινωνικές δυνάμεις και την παροχή ισχυρής υποστήριξης σε υλικό και ιδεολογικό επίπεδο από τις ξένες δυνάμεις, που συνιστούσαν τους προπολεμικούς και μεταπολεμικούς επικυρίαρχους του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, προκειμένου ο εγχώριος συνασπισμός αστικών δυνάμεων να διατηρήσει το καθεστώς της πολιτικής και κοινωνικοοικονομικής του εξουσίας. Η απόλυτη εξάρτηση της αστικής τάξης από τους κατασταλτικούς μηχανισμούς, τουλάχιστον κατά την πρώτη μετακατοχική και μεταπολεμική περίοδο, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από την καταλυτική συμβολή του στρατού στην ένοπλη εμφύλια αντιπαράθεση που θεμελίωσε πρωτογενώς την επικράτηση των αστικών κοινωνικών δυνάμεων στη μεταπολεμική Ελλάδα, αναβάθμισε δραματικά το ρόλο του στρατού στο εγχώριο πολιτικό γίγνεσθαι μετατρέποντάς τον σε ένα αυτόνομο και κυρίαρχο πόλο εξουσίας στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα, γεγονός που του προσέδωσε πρωτεύουσα σημασία, έναντι των αστικών πολιτικών κομμάτων και του βασιλικού θεσμού, για την εδραίωση και την διασφάλιση της αστικού καθεστώτος κυριαρχίας στο εγχώριο μεταπολεμικό πολιτικό περιβάλλον.

Το αυταρχικό περιεχόμενο της μεταπολεμικής αστικής διακυβέρνησης, που εκφραζόταν από την έντονη παρουσία και δράση τόσο των θεσμοθετημένων κρατικών κατασταλτικών δυνάμεων όσο και από την αντίστοιχη ενεργοποίηση ισχυρών παρακρατικών μηχανισμών άσκησης φυσικής βίας και ιδεολογικού καταναγκασμού, αποτελούσε το συμπλήρωμα, σε επίπεδο άρθρωσης κρατικής πολιτικής και διαμόρφωσης πολιτικής κουλτούρας, της αδυναμίας ή απροθυμίας της αστικής τάξης να αναπτύξει την παραγωγική δομή της χώρας επί τη βάση διαδικασιών και μηχανισμών που θα προϋπέθεταν τη ριζική αναδιάρθρωση των όρων κοινωνικοσυμβολαιακής ρύθμισης και συγκρότησης του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού.

Στο πλαίσιο όμως των αναγκαιοτήτων που υφίστανται για την πολιτική εξουσία συγκρότησης των όρων νομιμοποίησης της ύπαρξης και δράσης της, η κυρίαρχη παρουσία του στρατού και των παρακρατικών μηχανισμών στο μεταπολεμικό σύστημα εξουσίας θα έπρεπε να εκφραστεί εμμέσως μέσω θεσμικών διαμεσολαβήσεων. Το ρόλο αυτό κλήθηκε να διαδραματίσει ο θεσμός των ανακτόρων, που αποτελούσε το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο στρατό και τη νομότυπη πολιτική εξουσία που εξέφραζαν τα αστικά κοινοβουλευτικά κόμματα. Η παρουσία του θεσμού της μοναρχίας στο μεταπολεμικό πολιτικό σύστημα συνιστά την νόμιμη έκφραση του ιδιαίτερου ρόλου του στρατού στην επιβολή και διατήρηση του αστικού πλαισίου κυριαρχίας στην Ελλάδα. Επιπλέον το πολιτικό σύστημα έπρεπε να αποκτήσει τη συναίνεση των αρχούμενων στο πλαίσιο μιας ιστορικής περιόδου όπου η αστική τάξη αδυνατούσε ή εμφανιζόταν απρόθυμη να δημιουργήσει τους απαραίτητους όρους για την οικονομική ανάπτυξη και την προώθηση

της κοινωνικής ευημερίας, επί τη βάσει ριζικών παραγωγικών αναδιαρθρώσεων της ελληνικής οικονομίας. Αυτή η ιδιότυπη θεσμική διευθέτηση που χαρακτήριζε το μεταπολεμικό σύστημα εξουσίας αντικατόπτριζε την έλλειψη βούλησης και ικανότητας της αστικής τάξης να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις και τους όρους που ήταν αναγκαίοι για την νομιμοποίηση του εξουσιαστικού πλαισίου στο οποίο εδραζόταν η ίδια της η ύπαρξη και κυριαρχία.

Η φύση και τα δομικά χαρακτηριστικά των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της ελληνικής αστικής τάξης, ή με άλλα λόγια το εγχώριο μοντέλο κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης, δεν ήταν σε θέση να συγκροτήσουν μεταπολεμικά το νομιμοποιητικό πλαίσιο της αστικής κυριαρχίας, δεδομένου ότι οι δραστηριότητες αυτές οριοθετούνταν στη σφαίρα της νομισματικής και συναλλαγματικής κερδοσκοπίας, στην ανάπτυξη μεταπρατικών δράσεων, που εν γένει διακρίνονταν για τον παρασιτικό τους χαρακτήρα, και την χαμηλή ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας με παράλληλη συμπίεση του εργατικού κόστους. Αυτή ακριβώς η διάρθρωση της επιχειρηματικής δραστηριότητας αδυνατούσε να προωθήσει την οικονομική ανάπτυξη, αυξάνοντας την απασχόληση και το εθνικό εισόδημα με τρόπο που ο κοινωνικά παραγόμενος πλούτος να διαχέεται στο κοινωνικό σύνολο, εξέλιξη που θα εμβάθυνε και θα διηύρυνε την νομιμοποίηση προς το αστικό κοινωνικοπολιτικό καθεστώς. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ήταν απαραίτητη η άσκηση βίας και καταναγκασμού, φυσικού και ιδεολογικού, από το στρατό και των παρακρατικών δυνάμεων που λειτουργούσαν στις παρυφές του κρατικού εξουσιαστικού μηχανισμού, με την ιδιαίτερη μάλιστα μορφή που αυτές οι μέθοδοι και διαδικασίες χρησιμοποιήθηκαν, μέσω της διαμεσολάβησής και της τυπικής θεσμικής υπαγωγής τους στο θεσμό της μοναρχίας.

Σε πλήρη αρμονία με αυτού του είδους τον τρόπο κάλυψης του ελλείμματος νομιμοποίησης που γεννούσαν οι εγχώριες δομές παραγωγής και συσσώρευσης πλούτου βρισκόταν η ιδεολογική προπαγάνδα που εκφραζόταν μέσα από τη δράση και λειτουργία των κρατικών και παρακρατικών θεσμών και μηχανισμών, κυρίως μέσω του στρατού και του εκπαιδευτικού συστήματος, αλλά σε μικρότερο βαθμό και μέσω του Τύπου. Στον πυρήνα της άσκησης της ιδεολογικής προπαγάνδας βρισκόταν η διαίρεση του κοινωνικού σώματος σε εθνικόφρονες και μη εθνικόφρονες, διαίρεση που εξυπηρετούσε την δαιμονοποίηση και αποκλεισμό από το εθνικό σώμα όλων εκείνων που εξέφραζαν απόψεις ή ανέπτυσαν οποιαδήποτε δραστηριότητα που έθεταν σε αμφισβήτηση το αστικό καθεστώς κυριαρχίας. Αυτό επέσυρε με τη σειρά του για τα πρόσωπα που χαρακτηρίζονταν ως μη εθνικόφρονα, πολλές φορές και με ανύπαρκτα στοιχεία ή βάσει διαβλητών διαδικασιών, την απαγόρευση εισόδου στο δημόσιο τομέα, στην τριτοβάθμια εκπαίδευση ή τον αποκλεισμό από την άσκηση ορισμένων επαγγελματιών, ενώ σε άλλες περιπτώσεις την φυλάκιση και τον εκτοπισμό τους.

Ο φυσικός και ιδεολογικός καταναγκασμός, σε συνδυασμό με τα ιδιότυπα μέτρα και πολιτικές οικονομικής φύσεως που υλοποιήθηκαν, αποτέλεσαν συνεπώς τα μέσα για την απόκλιση του νομιμοποιητικού ελλείμματος που προέκυπτε από το σύμμετρο έλλειμμα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης που δημιουργούσε το μεταπολεμικό μοντέλο κεφαλαιακής συσσώρευσης. Το αναπτυξιακό έλλειμμα και οι κοινωνικοοικονομικές δομές που το δημιούργησαν και το συντηρούσαν δεν μπορούσε να συνεχίσει να υφίσταται χωρίς την προσφυγή του άρχοντος κοινωνικού συνασπισμού σε εξωθεσμικές διαδικασίες και μεθόδους συγκρότησης της νομιμοποιητικής βάσης του αστικού εξουσιαστικού πλαισίου. Η αναπαραγωγή του συστήματος των πελατειακών σχέσεων, η διαίρεση του κοινωνικού σώματος σε εθνικόφρονες και μη και η δαιμονοποίηση επί τη βάσει αυτής της διαίρεσης των εργατικών και ευρύτερων κοινωνικών διεκδικήσεων, όπως και η χρήση κρατικών και παρακρατικών μηχανισμών καταστολής των κοινωνικών δυνάμεων που τοποθετούνταν απέναντι από τις ιδεολογικές

και κοινωνικές αναφορές του αστικού καθεστώτος, αποτελούσαν τα μέσα αντιμετώπισης και διαχείρισης του ελλείμματος νομιμοποίησης που χαρακτήριζε το ελληνικό μεταπολεμικό καθεστώς αστικής κυριαρχίας.

Τις μεθόδους καταστολής που μετέρχονταν οι εξουσιαστικοί φορείς του πολιτικού συστήματος προκειμένου να επιλύσουν τα προβλήματα αναπαραγωγής του μεταπολεμικού καθεστώτος κυριαρχίας βασίζονταν σε ένα σώμα διατάξεων και ρυθμίσεων που εισήγαγαν ένα πλέγμα «έκτακτων» μέτρων παρά το γεγονός ότι είχαν θεσπιστεί την πρώτη μετακατοχική περίοδο, όπου βρισκόταν σε ισχύ ο η εμφύλια αντιπαράθεση, παρέμειναν σε ισχύ και μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1952, καθώς με ψήφισμα της Βουλής προβλεπόταν η διατήρησή τους σε ισχύ. Η διατήρηση του καθεστώτος των «έκτακτων» μέτρων βασίστηκε στην επινόηση της θεωρίας του «διαρκούς Εμφυλίου Πολέμου», δεδομένου ότι κατά την θέσπιση των μέτρων αυτών προβλεπόταν η διατήρηση της ισχύς τους για όσο χρονικό διάστημα διαρκούσε η «ανταρσία», δηλαδή η προσπάθεια των αριστερών κοινωνικών δυνάμεων να αποτρέψουν το αστικό καθεστώς κυριαρχίας. Μάλιστα η δικαστική εξουσία δεχόταν ως το 1962 πως η «ανταρσία» συνεχιζόταν, αφού δεν είχε δια νόμου αναγγελθεί ο τερματισμός της. Με αυτό τον τρόπο τα «έκτακτα» μέτρα ενσωματώθηκαν στο συνταγματικό καθεστώς της χώρας και διαιώνισαν κατ'ουσίαν την εμφύλια αντιπαράθεση και την περίοδο της «βασιλευομένης δημοκρατίας» υπό το Σύνταγμα του '52. Τα «έκτακτα» μέτρα που ενδύονταν ένα ιδεολογικό μανδύα, στη βάση της διαίρεσης των ελλήνων πολιτών σε εθνικόφρονες και μη, στόχευαν στην νομιμοποίηση της κατασταλτικής δράσης λειτουργώντας ως ένα παράλληλο Σύνταγμα, ή όπως ονομάστηκε ως ένα «παρασύνταγμα», υποσκάπτοντας τα θεμέλια της κοινωνικής συνοχής και ειρήνευσης, εξέλιξη που δημιουργούσε και τεράστια προβλήματα στην διαδικασία ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων της χώρας και επομένως και στην μεταβολή των δομών και των όρων κεφαλαιακής συσσώρευσης.

Ο «έκτακτος» χαρακτήρας συγκρότησης της νομιμοποιητικής βάσης του μεταπολεμικού εξουσιαστικού πλαισίου αποτελούσε τη σύμμετρη προϋπόθεση και το σύστοιχο αποτέλεσμα του κερδοσκοπικού και μεταπρατικού χαρακτήρα των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων που ανέπτυξε η εγχώρια αστική τάξη, η οποία στήριζε την επιτυχία της δράσης της στην απουσία ομαλών και σταθερών οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών λόγω των ιδιαιτεροτήτων του μοντέλου υλικής συσσώρευσης που υπηρετούσε. Το εγχώριο μοντέλο οικονομικής μεγέθυνσης βασιζόταν στη διαχείριση και τον έλεγχο των οικονομικών αξιών στη σφαίρα της κυκλοφορίας, γεγονός που δεν καθιστούσε απαραίτητη την κοινωνικοσυμβολαιακή ρύθμιση, αλλά αντιθέτως καθιστούσε αναγκαία για την ύπαρξη και διαιώνισή της την κοινωνική διαίρεση και την δημιουργία ενός ανώμαλου κοινωνικού περιβάλλοντος επί τη βάσει συνεχούς αναπαραγωγής έκτακτων συνθηκών, που δεν θα καθιστούσαν ικανό το κοινωνικό σώμα να θέσει σε αμφισβήτηση, και πολύ περισσότερο να άρει, τους κοινωνικούς όρους συγκρότησης και διατήρησης του αστικού καθεστώτος κυριαρχίας και τον προϋποτιθέμενο τρόπο κεφαλαιακής συσσώρευσης. Η απουσία αναγκαιότητας της ύπαρξης κοινωνικοσυμβολαιακής ρύθμισης, τουλάχιστον μεσοβραχυχρόνια, προέκυπτε στη βάση της πραγμάτωσης και απόσπασης της υπεραξίας που ενσωματώνουν οι οικονομικές αξίες στο κεφαλαιοκρατικό τρόπο παραγωγής, από την εγχώρια επιχειρηματική τάξη έξω από το χώρο της μαζικής παραγωγής των οικονομικών αξιών, αλλά κυρίως στη σφαίρα της κυκλοφορίας των αξιών αυτών, γεγονός που σε διαφορετική περίπτωση θα απαιτούσε την επίτευξη ευρύτερων κοινωνικών συναινέσεων ώστε να καταστεί αποτελεσματική η διαδικασία παραγωγής και απόσπασης υπεραξίας από την εγχώρια κεφαλαιοκρατική τάξη.

Επιπλέον η κυριαρχία εκείνης της μερίδας του εγχώριου κεφαλαίου που δραστηριοποιείται στο πεδίο της κυκλοφορίας και στηρίζει την ύπαρξη και την κερδοφορία της στις τραπεζικές εργασίες και στις εμπορικές και κερδοσκοπικές δράσεις, δεν προσφέρεται για την άσκηση δημοσιονομικών πολιτικών αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος, αφενός γιατί καθίσταται δύσκολη η διακρίβωση και η σύλληψη της φορολογητέας ύλης, γεγονός που περιορίζει σημαντικά την υψηλή ταμειυτική απόδοση των άμεσων φόρων και μετατοπίζει το βάρος για την εισροή φορολογικών εσόδων στο δημόσιο ταμείο στους έμμεσους φόρους, που επιβαρύνουν δυσανάλογα τα χαμηλότερα εισοδηματικά στρώματα, και αφετέρου διότι η αποδοτική λειτουργία του κεφαλαίου που δραστηριοποιείται στο πεδίο της κυκλοφορίας δεν υπακούει σε αναγκαιότητες και δεσμεύσεις που υπαγορεύουν την σφυρηλάτηση και τη διασφάλιση συνθηκών και όρων ευρείας κοινωνικής συναίνεσης και συνοχής, ενώ ταυτόχρονα αυτή η μορφή κεφαλαίου διαθέτει μεγαλύτερη ευχέρεια διασύνδεσης των δραστηριοτήτων της με τις αγορές του εξωτερικού, και συνεπώς είναι σε θέση να εξασφαλίσει ευκολότερα την επιβίωσή της και να επιτυγχάνει την αποφυγή φορολόγησής της. Τα παραπάνω έχουν ως αποτέλεσμα να μειώνεται δραστικά η δυνατότητα άσκησης αναδιανεμητικών κρατικών πολιτικών προς όφελος των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών ομάδων και να περιορίζονται οι δυνατότητες άμβλυνσης των εισοδηματικών ανισοτήτων και προαγωγής συνθηκών κοινωνικής ευημερίας.

Το έλλειμμα κοινωνικής συνοχής που χαρακτηρίζει τον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό διαχρονικά και εκπορεύεται κατά μείζονα λόγο από τις δομές παραγωγής και διανομής του υλικού πλούτου αντικατοπτρίζεται στην αδυναμία των ηγεμονικών πολιτικοοικονομικών του ομάδων να διαμορφώσουν συνεκτικές πολιτικές εκτός του ορίζοντα των δικών τους στενών επιδιώξεων και συμφερόντων, με αποτέλεσμα να απουσιάζει η συγκρότηση ενός σώματος κοινών κανόνων με καθολική ισχύ που να λειτουργεί στην βάση ενοποίησης των κοινωνικού σώματος μέσω της σύνθεσης των ετερόκλητων και επιμέρους συμφερόντων που αρθρώνονται και εκφράζονται εντός του πλαισίου της κοινωνικής ολότητας. Ως συνέπεια αυτής της κατακερματισμένης μορφής άρθρωσης και ικανοποίησης των επιμέρους συμφερόντων, που αναγκαστικά λόγω του αποσπασματικού τους χαρακτήρα δρουν ανασταλτικά και υπονομευτικά στην προαγωγή κοινωνικών στοχοθεσιών, η συνισταμένη της δράσης τους οδηγεί στην αλληλοαναιρέσή τους και εν τέλει στην λυμφατική κοινωνική τους απόδοση. Με άλλα λόγια το γεγονός ότι ο σχηματισμός και η επιδίωξη της πραγμάτωσης των επιμέρους συμφερόντων δεν διαμεσολαβείται και δεν κατατείνει στην εκπλήρωση αιτημάτων που προωθούν στοχευμένες κοινωνικού περιεχομένου κατ' ουσίαν αντιστρατεύεται την ικανοποίηση των επιμέρους συμφερόντων, καθώς αυτή δεν πραγματοποιείται στη βάση μιας μακροπρόθεσμης, βιώσιμης και λειτουργικής κοινωνικής ορθολογικότητας. Οι εκφάνσεις αυτού του φαινομένου ακραίας κοινωνικής παθογένειας εντοπίζονται, μεταξύ άλλων, στο περιεχόμενο των εργασιακών διευθετίσεων, στο τρόπο λειτουργίας του δημόσιου τομέα, στις διαδικασίες και τις μεθόδους προσδιορισμού των μισθολογικών απολαβών στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα, στο χαρακτήρα των ασφαλιστικών ρυθμίσεων, στη δομή του φορολογικού συστήματος, στον τρόπο εκπροσώπησης και διεκδίκησης των αιτημάτων των διάφορων επαγγελματικών ομάδων κ.ά.

Έτσι κάθε άρθρωση αστικού αιτήματος ακυρώνεται στην πράξη εν τη γενέσει του και μετατρέπεται σε προαστικό, διεκδικώντας την προστασία του από την υποβολή του σε κάθε μορφής ανταγωνιστική διαδικασία και άρα την υπαγωγή του σε ένα προνομιακό καθεστώς δράσης και λειτουργίας που θα αποφέρει στο υποκείμενο που το εκφέρει οφέλη που αντιβαίνουν σε κάθε έννοια γενικού συλλογικού συμφέροντος.

Η στρεβλή, με όρους μιας τυπικής και ιστορικά θεμελιωμένης αντίληψης περί καπιταλιστικής αναπτυξιακής διαδικασίας, διάρθρωση της επιχειρηματικής δράσης της

ελληνικής αστικής τάξης, με τις υστερήσεις στις οποίες ερείδονταν και τις οποίες αναπαρήγαγε, γεννούσε και το αντίστοιχο ανώμαλο μεταπολεμικό καθεστώς πολιτικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, που με τις ιδεολογικές φορτίσεις και τις κοινωνικές διαιρέσεις που δημιουργούσε, αλλά και στις οποίες βάσιζε την ιδιόρρυθμη, όσο και προβληματική, λειτουργικότητά του, υπονόμει τις μελλοντικές προοπτικές άρσης των παθογενειών του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, στοιχείο που αποτελεί όρο εκ των ων ουκ άνευ για την μακροπρόθεσμη και βιώσιμη επίτευξη και διατήρηση της κοινωνικής ευημερίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

-«ΑΝΤΑΙΟΣ»

-«ΑΡΧΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

-«ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

-«ΝΕΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ»

-«ΣΠΟΥΔΑΙ»

-«ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΘΕΜΑΤΑ»

ΑΓΑΠΗΤΟΣ, Γεώργιος (1995)-*Εξελίξεις και προβλήματα της Ελληνικής Οικονομίας (1950-1993)*, τόμος Α.Εκδ. Το Οικονομικό.Αθήνα.

ΑΓΑΠΗΤΙΔΗΣ, Σ. (1950)-*Το Σχέδιον Μάρσαλ και το Ελληνικό Πρόγραμμα Οικονομικής Ανορθώσεως*.Ανάτυπον από την Επετηρίδα της Ανωτάτης Σχολής Βιομηχανικών Σπουδών,τόμος Β'. Αθήνα.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Άγγελος (1933)-*Η άμεσος φορολογία εν Ελλάδι*.
Εκδ.Ελευθερουδάκης.Αθήνα.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Άγγελος (1937)-*Το δημόσιον χρέος της Ελλάδας*.Εκδ.Ζαχαρόπουλος.Αθήνα.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Άγγελος (1945)-*Το οικονομικό πρόβλημα της Ελλάδος*.Εκδ.Παπαζήση.Αθήνα.

ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ, Άγγελος (1958)-*ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ 1946-1958*.Εκδ.Δίφρος.Αθήνα.

ALEXANDER, George [2006(1981)]-*«Η Κρίση αποστράτευσης του Νοεμβρίου 1944»*.*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950.Ένα έθνος σε κρίση*.Εκδ.Θεμέλιο.Αθήνα.

- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γιώργος (1986)-*Μακροοικονομική πολιτική και οικονομικές διακυμάνσεις στην Ελλάδα 1951-1980*.Κ.Ε.Π.Ε.Αθήνα.
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γεώργιος (1996α)-«Οι δύο όψεις του Ιανού:θεσμοί, οικονομική ανάπτυξη και ισοζύγιο πληρωμών στην Ελλάδα»,Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής,Ι.Αθήνα.
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γιώργος (1996β)-*Η Τράπεζα της Ελλάδος και ο Πληθωρισμός:Ανεξαρτησία και Δημοκρατικός Έλεγχος*.Εκδ.Ε21 Κέντρο Ανάπτυξης Ιδεών για την Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα.Αθήνα.
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γιώργος, ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, Σοφία. (1997)-*Η δραχμή.Νομισματικά καθεστώτα και δημοσιονομικές διαταραχές στη νεώτερη Ελλάδα*.Εκδ.Ι.Μ.Ο.Π.Αθήνα.
- ΑΛΟΓΟΣΚΟΥΦΗΣ, Γιώργος,ΛΑΖΑΡΕΤΟΥ, Σοφία (2002)-*Η ΔΡΑΧΜΗ ΑΠΟ ΤΟ ΦΟΙΝΙΚΑ ΣΤΟ ΕΥΡΩ*.Εκδ.Λιβάνη.Αθήνα.
- ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δημήτριος (1940)-*Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος 14 Μαΐου 1928-14 Μαΐου 1938.Απολογισμός της δεκαετίας*.Εκδ.Ελληνική Εκδοτική Εταιρεία.Αθήνα.
- ΑΝΔΡΕΑΔΗΣ, Ανδρέας (1904)-*Ιστορία των εθνικών δανείων*.Εκδ.Εστία.Αθήνα.
- ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΣ, Γιώργος (1967)-*ΤΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΚΥΡΙΩΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΧΡΕΟΣ*.Διατριβή επί Διδακτορία εις την Σχολήν Νομικών και Οικονομικών Επιστημών του Α.Π.Θ.
- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, Σοφία (1991)-*Ο μεταπολεμικός μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας και το οικιστικό φαινόμενο 1950-1980*.Εκδ.Παπαζήση.Αθήνα.
- ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΥ, Σοφία (1994)-«Οι Συνέπειες της Οικοδομικής Παραγωγής και του Καθεστώτος Γαιοκτησίας στην Κοινωνικοοικονομική Συγκρότηση της Μεταπολεμικής Ελλάδας».Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967).ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.
- ΑΡΓΕΙΤΗΣ, Γιώργος (2002)-*Παγκοσμιοποίηση, Ο.Ν.Ε και οικονομική προσαρμογή:Η περίπτωση της Ελλάδας*.Εκδ.Τυπωθήτω.Αθήνα.
- ΒΑΪΤΣΟΣ, Κωστής,ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ Τάσος [2004(1987)]-«Η μεταπολεμική οικονομική μεγέθυνση».ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ,τόμος Α.Εκδ.Διώνικος.Αθήνα.
- ΒΑΛΑΩΡΙΤΗΣ, Ιωάννης (1902)-*Ιστορία της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος, 1842-1901, τόμοι Ι και ΙΙ*.Αθήνα.
- ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ, Κυριάκος [2002(1952)]-Έκθεσις επί του Οικονομικού Προβλήματος της Ελλάδος.(πρόλογος Πεσμαζόγλου Ιωάννης,Εισαγωγή Κωστής Κώστας).Εκδ.Σαββάλας.Αθήνα.

- ΒΑΡΒΑΡΕΣΟΣ, Κυριάκος (1953) –«*Η δράσις μου εις την διοίκησιν της Τραπέζης της Ελλάδος*». Αρχείο Κ.Βαρβαρέσου, Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΒΕΝΕΖΗΣ, Ηλίας (1955)-*Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος μιας Εικοσιπενταετίας 1928-1952*. Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κώστας (1975)-*Το αγροτικό ζήτημα στην Ελλάδα:το πρόβλημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης της γεωργίας*.Εκδ.Εξάντας.Αθήνα.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κώστας (1975)-*Δύσμορφος καπιταλισμός: η εξέλιξη της γεωργίας μέσα στο σύγχρονο καπιταλισμό*.Εκδ. Παπαζήσης.Αθήνα.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κώστας (1978)-*Εθνισμός και οικονομική ανάπτυξη:Η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο*.Εκδ.Εξάντας.Αθήνα.
- ΒΕΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Κώστας [2006(1981)]-«*Η συγκρότηση της νέας αστικής τάξης, 1944-1952*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*.Εκδ.Θεμέλιο.Αθήνα.
- ΒΕΡΕΜΗΣ, Θάνος (1982)-*Οικονομία και δικτατορία:η συγκυρία 1925-1926*.Μ.Ι.Ε.Τ.Αθήνα.
- ΒΕΡΕΜΗΣ, Θάνος, ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1984)-*Η Εθνική Τράπεζα στη Μικρά Ασία*. Μ.Ι.Ε.Τ.Αθήνα.
- ΒΕΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, Απόστολος (2007)-*Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ:Η μεταπολεμική ανασυγκρότηση της Ελληνικής Οικονομίας*.Εκδ.GUTENBERG.Αθήνα.
- ΒΟΥΡΟΣ, Γεώργιος (1938)-*Τα δέκα έτη της Τραπέζης της Ελλάδος:1928-1938*.Αθήνα.
- ΓΑΛΑΝΗΣ, Δημήτριος (1962)-*Προοπτικά και προβλήματα της κεφαλαιαγοράς.Μετοχικόν κεφάλαιον τραπεζών και κεφαλαιαγορά*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΓΑΛΑΝΗΣ, Θεόδωρος (1945)-*Αναδιοργάνωσις της πίστεως και των τραπεζών*.Εκδ.Παπαζήσης.Αθήνα.
- ΓΑΛΑΝΗΣ, Δημήτριος (1946)-*Τραπεζικαί Μελέται*.Εκδ.Παπαζήσης.Αθήνα.
- CASSEL, Gustav (1935)-*Η κρίση του παγκόσμιου νομισματικού συστήματος*, ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, Νίκος (μτφ.).Εκδ.Γκοβόστη.Αθήνα.
- ΓΕΤΙΜΗΣ, Παναγιώτης (1990)-«*Οικιστική Πολιτική στην Ελλάδα:Προϋποθέσεις Συγκρότησης,Προσπάθειες μεταρρύθμισης και Κρίση*». *ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ. ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ*.ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.

ΓΕΤΙΜΗΣ, Παναγιώτης, ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Δημήτρης (1994)-«*Οικονομικές Διαστάσεις της Οικοδομικής δραστηριότητας στη Δεκαετία του □ 50*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ, Αναστάσιος (1982)-*Οι ξένες τράπεζες στην Ελλάδα. Η μεταπολεμική εμπειρία*. Εκδ. Gutenberg. Αθήνα.

ΓΙΑΝΝΙΤΣΗΣ, Αναστάσιος (1983)-*Η Ελληνική Βιομηχανία. Ανάπτυξη και Κρίση*. Εκδ. Gutenberg. Αθήνα.

ΓΚΙΟΥΡΑΣ, Θανάσης (2000)-*ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΣΚΕΨΗ*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

CLOGG, Richard (1995)-*Συνοπτική Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*. Εκδ. Ιστορητής. Αθήνα.

WITTNER, Lawrence [2006(1981)]-«*Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα: 1944-1949*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.

WOODHOUSE, Chris [2006(1981)]-«*Το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και η σχέση του με τη Βρετανία*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.

ΓΟΥΔΗ, Μαρία (1953)-*Η αναπροσαρμογή της τιμής του συναλλάγματος*. Εκδ. Παπαζήσης. Αθήνα.

ΓΟΥΕΛΜΟΣ, Αλέξανδρος (1995)-«*Η Κατάσταση της Ελληνικής Ναυτιλίας την Περίοδο 1945-1967 και η Ελληνική Ναυτιλιακή Πολιτική*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΓΡΑΒΑΡΗΣ, Διονύσης (1997)-*Κρίση του κοινωνικού κράτους και νεωτερικότητα*. Εκδ. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΓΡΑΒΑΡΗΣ, Διονύσης (2005)-*Η πολιτική οικονομία των μορφών νομιμοποίησης. Από το λαϊκισμό στον τεχνοκρατικό εκσυγχρονισμό. Ολοκληρωμένες παρεμβάσεις: ανάλυση της πολιτικής*. Αδημοσίευτη μελέτη.

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, Στυλιανός (1939)-*Σχέσεις Τραπέζης Ελλάδος και κράτους: ειδικαί υπηρεσίαι της Τραπέζης προς το κράτος (1928-1938)*. Εκδ. Πυρσός. Αθήνα.

ΔΑΦΝΗΣ, Γεώργιος (1974)-*Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων, τόμοι Α και Β*. Αθήνα.

ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ, Δημήτριος (1935)-*Η σχέσις εσωτερικής και εξωτερικής αξίας του νομίσματος*. Εκδ. Πυρσός. Αθήνα.

ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ, Δημήτριος (1940)-*Η εκδοτική τράπεζα υπό το καθεστώς των άμεσων κυβερνητικών μέτρων*. Εκδ. Πυρσός. Αθήνα.

ΔΕΛΙΒΑΝΗΣ, Δημήτριος (1946)-*Η δραχμή από του φθινοπώρου 1939 μέχρι της νομισματικής διαρρυθμίσεως της 25 Ιανουαρίου 1946 και τα πρώτα αποτελέσματά της*. Εκδ. Παπαζήσης. Αθήνα.

ΔΕΜΑΘΑΣ, Ζαχαρίας (1990)-«*Κράτος, Τράπεζες και Χρήμα: Μια διαδικασία Εκσυγχρονισμού*». *ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΔΕΜΑΘΑΣ, Ζ, ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θ, ΣΑΚΕΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θ (1991)-*Νομισματικές κρίσεις και η κρατική διαχείρισή τους στην Ελλάδα. 1880-1930*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Γιώργος (1989)-*Το ζήτημα των τραπεζών (1871-1873). Οικονομική και πολιτική διαμάχη στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*. Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Γιώργος (1993)-*Ατελέσφοροι ή τελέσφοροι: Φόροι και εξουσία στο νεοελληνικό κράτος*. Εκδ. Αλεξάνδρεια. Αθήνα.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Λεωνίδας (1951)-*ΤΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΝ ΘΕΜΑ: Νομισματική Πολιτική και Εσωτερικοί Πόροι*. Αθήνα.

ΔΕΡΤΙΛΗΣ, Παναγιώτης (1950)-*Ανασυγκρότησις και Ιδιωτική Αποταμίευσις*. Εκδ. Χρηματιστηρίου Αθηνών. Αθήνα.

ΔΙΟΜΗΔΗΣ, Αλέξανδρος (1935)-*Μετά την κρίσην: οικονομικά και δημοσιονομικά μελέται 1932-1935*. Εκδ. Κάουφμαν. Αθήνα.

ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ, Στέφανος (1901)-*Οι Ξένοι Δανεισταί, η Χώρα και το Νόμισμα*. Αθήνα.

ΔΡΙΤΣΑ, Μαργαρίτα (1990)-*Βιομηχανία και Τράπεζες στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου*. Εκδ. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας. Αθήνα.

ΔΟΒΑΣ, Ιωάννης (1980)-*Οικονομία της Ελλάδος*. Εκδ. Σύγχρονη Εποχή. Αθήνα.

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1950)-*Η ελληνική οικονομία κατά το έτος 1949*. Αθήνα.

Εκθέσεις του διοικητού της Τραπέζης της Ελλάδος επί των ισολογισμών από 1929-1968. Εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΔΗΣ, Ρένος (1963)-*Διανομή του εισοδήματος, παραγωγικότητας και τιμαί*. Εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα.

ΖΗΤΡΙΔΗΣ, Αντώνιος ( )-*Το τραπεζικό σύστημα εν Ελλάδι*. Εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα.

ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών [1964(1926)]-*Η Ελλάς εις το στάδιον της εκβιομηχάνισις*. Εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα.

- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1927α)-«*Η ποσοτική θεωρία του χρήματος και οι διακυμάνσεις των τιμών*».Α.Ο.Κ.Ε, τεύχος 7.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1927β)-«*Αι συναλλαγματικά θεωρία*».Α.Ο.Κ.Ε, τεύχος 7.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1928)-*Νομισματικά και συναλλαγματικά φαινόμενα εν Ελλάδι 1910-1927*.Εκδ.Γρέκκα.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1929α)-*Νομισματική σταθεροποίησης*.Εκδ.Γρέκκα.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1929β)-*Αι νεώτεροι τάσεις της θεωρητικής Κοινωνικής Οικονομικής*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1930)-*Η φορολογική επιβάρυνσις εν Ελλάδι*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1930)-*Η θεωρία του Bucher περί οικονομικών σταδίων και η παγκόσμιος οικονομία*.Θεσσαλονίκη.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1931α)-*Η δανειακή επιβάρυνσις της Ελλάδος*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1931β)-«*Η εισροή και εκροή κεφαλαίων. Η επίδρασις των επί του νομίσματός μας*».Εργασία, τεύχος 2.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1932α)-*Νομισματικά μελέται*.Εκδ.Δημητράκου.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1932β)-«*Τα διεθνή νομισματικά προβλήματα*».Ε.Κ.Δ.Ο, τεύχος 1.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1932γ)-«*Η εξέλιξις της οικονομικής κρίσεως*».Μ.Ο.Κ.Ε.Ε, τεύχος 9.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1934)-*Αγροτική πολιτική*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1934)-«*Διέρχεται κρίσιν η θεωρητική Οικονομική;*».ΕΚΔΟ, τεύχος 3.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1936)-*Κατευθύνσεις της οικονομικής μας πολιτικής*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1939)-«*Φορολογία, αποταμίευσις και επένδυσις*», στο *Etudes dedies a la memoire de A. Andredes*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1940)-*Προβλήματα εργασίας και κεφαλαίου εις περίοδον πολεμικών ανωμαλιών*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1942)-*Θεωρητική Οικονομική*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1944α)-*Αι οικονομικά διακυμάνσεις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1944β)-*Δημιουργικός σοσιαλισμός*.Αθήνα.

- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1944γ)-«*Επί του νομισματικού ζητήματος (22-9-44)*».Αρχείο Κ.Βαρβαρέσου,Τράπεζα της Ελλάδος,Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1945α)-*Η πολιτική της Τραπέζης της Ελλάδος*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1945β)-*Η Ελλάς πρέπει να γίνει βιώσιμος*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1946)-*Οι συντελεστές της κοινωνικής ευημερίας*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1947)-«*Η διανομή του εισοδήματος και η κοινωνική εκμετάλλευσις*».Ε.Ο.Π.Ε, τεύχος 1.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1948)-*Ανασυγκρότησις και βιωσιμότης*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1950)-*Νομισματικόν πρόβλημα και ελληνική οικονομία*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1951)-*Αι πληθωρικά πιέσεις εις την ελληνική οικονομίαν*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1952α)-*Το πρόβλημα αναπτύξεως της ελληνικής οικονομίας*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1952β)-«*Η Εκθεσις του κ.Βαρβαρέσου και η οικονομική ανάπτυξις*».Ε.Ο.Π.Ε, τεύχος 7.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1953)-*Η μεταμόρφωσις της κεφαλαιοκρατίας*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1953β)-«*Αναπροσαρμογή, πληθωρικά πιέσεις και επενδύσεις*».Ε.Ο.Π.Ε, τεύχος 8.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1954)-*Πλήρης απασχόλησις και πληθωρικά πιέσεις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1955)-*Παραδόσεις Θεωρητικής Οικονομικής*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1957)-*Παραγωγικά επενδύσεις και ασφαλιστικά ρήτραι εις ομολογιακά δάνεια*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1958)-*Νομισματική σταθερότης και οικονομική ανάπτυξις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1959)-*Οικονομική ανάπτυξις και τεχνική εκπαίδευσις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1961)-*Περιφερειακός προγραμματισμός και οικονομική ανάπτυξις*,Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1964)-*Νομισματική ισορροπία και οικονομική ανάπτυξις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1966)-*Νομισματικά και οικονομικά εξελίξεις*.Αθήνα.
- ΖΟΛΩΤΑΣ, Ξενοφών (1997)-*Νομισματικές και Οικονομικές Μελέτες 1945-1966*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος, 2 τ.Αθήνα.

- ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ, Μιχάλης, ΚΥΡΙΑΖΗΣ Νίκος (2004)-«Οι ελληνικοί χρηματοπιστωτικοί θεσμοί». *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*, τόμος Α. Εκδ. Διόνικος. Αθήνα.
- ΘΑΝΟΣ, Κωνσταντίνος (1962)-*Θεωρία της πολιτικής των κεντρικών τραπεζών*. Αθήνα.
- ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, Σταύρος (1981)-*Πίστη και εκχρηματισμός της οικονομίας: Προεξοφλητικός Δανεισμός και Εθνική Τράπεζα, 1860-1900*. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.
- ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, Σταύρος (1984)-*Γεωγραφική κατανομή της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος (1861-1900)*. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.
- ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, Σταύρος [2006(1981)]-«*Μαύρη αγορά. Πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θέμελιο. Αθήνα.
- ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, Σταύρος (1994)-«*Αδιέξοδα της Ανασυγκρότησης και Οικονομικοί Θεσμοί του Μεταπολεμικού κράτους*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΘΩΜΑΔΑΚΗΣ, Σταύρος (1996)-«*Η ανεξάρτητη Κεντρική Τράπεζα: αυτονομίες και ετερονομίες στο δημόσιο χώρο*». *ΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΧΕΣΕΙΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΙΑΤΡΙΔΗΣ, Ιωάννης [2006(1981)]-«*Εμφύλιος Πόλεμος, 1945-1949: εθνικοί και διεθνείς παράγοντες*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θέμελιο. Αθήνα.
- ΙΩΑΝΝΟΥ, Χρήστος (1995)-«*Το Εθνικό Σύστημα Εργασιακών Σχέσεων στη Μεταπολεμική Ελλάδα, 1955-67*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΚΑΖΑΚΟΣ, Πάνος (2001)-*Ανάμεσα σε κράτος και αγορά: Οικονομία και οικονομική πολιτική στη μεταπολεμική Ελλάδα 1944-2000*. Εκδ. Πατάκης. Αθήνα.
- ΚΑΛΑΦΑΤΗΣ, Θανάσης (2004)-«*Νομισματικές διαρρυθμίσεις και κοινωνικές επιπτώσεις (1922-1946)*». *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*, τόμος Α. Εκδ. Διόνικος. Αθήνα.
- ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ, Δημήτριος (1927)-«*Η ποσοτική θεωρία του χρήματος και οι διακυμάνσεις των τιμών*». Εκδ. Α.Ο.Κ.Κ.Ε. Αθήνα.
- ΚΑΛΙΤΣΟΥΝΑΚΗΣ, Δημήτριος (1944)-«*Νομισματική και Πιστωτική Πολιτική*». Α.Ο.Κ.Ε., 24.
- ΚΑΜΠΑΝΑΣ, Πανγιώτης (1994)-«*Οικονομικός Κύκλος και Πολιτική Σταθεροποίησης στην Ελλάδα 1945-1967*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ*

ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967).ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ
ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.

ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ, Διονύσης (1994)-*Μελέτες-Άρθρα-Ομιλίες*.3 τόμοι,Μιχάλης
Ψαλιδόπουλος (επιμ.).Εκδ.Ίδρυμα Σάκη Καραγιωργα.Αθήνα.

ΚΑΡΑΜΕΣΙΝΗ, Μαρία (1994)-ΑΥΤΑΡΧΙΚΟ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ
ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ ΤΟΥ ΚΕΪΝΣΙΑΝΙΣΜΟΥ.ΜΑΚΡΟΟΙ-
ΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΧΩΡΙΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ.
Εκδ.ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.

ΚΑΡΑΣΑΒΒΟΓΛΟΥ, Αναστάσιος, ΚΑΤΡΑΚΥΛΙΔΗΣ, Κωνσταντίνος, ΤΕΡΖΙΔΗΣ,
Κωνσταντίνος (1994)-«*Διαστάσεις της Δημοσιονομικής Πολιτικής στην Ελλάδα,
1951-1967*».Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967).ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.

ΚΑΡΑΤΖΑΣ, Θεόδωρος (πρόλογος-επιμέλεια) (1981)-*Επιτροπή Χαρισσόπουλου για τη
μελέτη του τραπεζικού συστήματος.Περιλήψεις εισηγήσεων*.Εκδ.Τράπεζα της
Ελλάδος.Αθήνα.

ΚΑΤΣΑΜΠΙΑΝΗΣ, Σωτήρης (2004)-«*Τα ελληνικά συνδικάτα στη μεταπολεμική
περίοδο*».ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ,τόμος
Α.Εκδ.Διόνικος.Αθήνα.

ΚΑΤΣΑΣΑΝΕΒΑΣ, Θεόδωρος (1985)-*Το σύγχρονο συνδικαλιστικό κίνημα στην
Ελλάδα*.Εκδ.Αιχμή.Αθήνα.

ΚΑΤΣΕΛΙΔΗΣ, Γεώργιος (1902)-*Το Νόμισμα*.Αθήνα.

ΚΙΝΤΗΣ, Ανδρέας (1982)-*Ανάπτυξη της ελληνικής βιομηχανίας*.Gutenberg.Αθήνα.

ΚΙΤΣΙΚΗΣ, Νίκος (1956)-*Εκβιομηχάνιση της Ελλάδας.Σκέψεις γύρω από την
ανασυγκρότηση*.Αθήνα.

ΚΟΚΚΙΝΑΚΗΣ, Ιωάννης (1999)-*Νόμισμα και Πολιτική στην Ελλάδα,
1830-1910*.Εκδ.Αλεξάνδρεια.Αθήνα.

ΚΟΡΡΕΣ, Γιώργος (1994)-«*Τεχνολογική Πολιτική και Ελληνική Οικονομική Ανάπτυξη
στη Μεταπολεμική Περίοδο 1945-1967*».Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967).ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ
ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.

ΚΟΥΒΕΛΗΣ, Παναγιώτης (1945)-*Βιομηχανικά δυνατότητες και ενεργειακή πολιτική εν
Ελλάδι*.Εκδ.Πυρσός.Αθήνα.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γιώργος (1984)-*Ελληνικά συνδικάτα.Οικονομική αυτοδυναμία και
εξάρτηση (1938-1984)*.Εκδ.Οδυσσεάς.Αθήνα.

ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, Γιώργος (1995)-*Το ελληνικό συνδικαλιστικό κίνημα και οι ξένες
επεμβάσεις (1944-1948)*.Εκδ.Οδυσσεάς.Αθήνα.

- ΚΟΥΛΗΣ, Ιωάννης (1971)-«*Η δημοσιονομική πολιτική οικονομικής αναπτύξεως εν Ελλάδι κατά την εικοσιπενταετίαν 1945-1970*». Σπουδαί, τόμος 21. τεύχος 1.
- ΚΟΥΤΣΟΥΜΑΡΗΣ, Γεώργιος (1976)-Χρηματοδότησεις και ανάπτυξεις της ελληνικής βιομηχανίας.Ι.Ο.Β.Ε.Αθήνα.
- ΚΟΦΙΝΑΣ, Γεώργιος (1925)-*Το νομισματικό πρόβλημα της Ελλάδος*.Αθήνα.
- ΚΟΦΙΝΑΣ, Γεώργιος (1927)-«*Το ισοζύγιον του προϋπολογισμού και η σταθεροποίησις της δραχμής*».Ο.Κ.Κ.Ε,4.Αθήνα.
- ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗΣ, Ανδρέας (1934)-*Αι Τράπεζαι εν Ελλάδι*.Αθήνα.
- ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗΣ, Ανδρέας (1935)-*Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος και οι άλλαι εμπορικαί τράπεζαι κατά την περίοδο 1928-1934*.Αθήνα.
- ΚΥΡΚΙΛΙΤΣΗΣ, Ανδρέας (1963)-*Αναπροσαρμογαί του ελληνικού συστήματος χρηματοδοτήσεως εν Ελλάδι*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1986)-*Οι τράπεζες και η κρίση 1929-1932*.Εκδ.Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1987)-*Αγροτική οικονομία και Γεωργική Τράπεζα: όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*.Εκδ.Μ.Ι.Ε.Τ.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας, ΤΣΟΚΟΠΟΥΛΟΣ, Βάσιος (1987)-*Οι τράπεζες στην Ελλάδα 1898-1928*.Εκδ.Ένωση Ελληνικών Τραπεζών.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1989)-«*Η Ελληνική Οικονομία στα Χρόνια της Κρίσης, 1929-1932*».Βερέμης, Θ. και Γουλιμή, Γ. (επιμ.) *Ελευθέριος Βενιζέλος: Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην Εποχή του*.Εκδ.Γνώση.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1997)-*Συνεργασία και Ανταγωνισμός: Τα 70 χρόνια της Ένωσης Ελληνικών Τραπεζών*.Εκδ.Ένωση Ελληνικών Τραπεζών.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (1999)-*Ο μύθος του ξένου ή η Pechiney στην Ελλάδα*.Εκδ.Αλεξάνδρεια.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΗΣ, Κώστας (2003)-*Ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1914-1940*.Εκδ.Ιστορικό Αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, Σταύρος (1953)-*Η πολιτική της συγχωνεύσεως των τραπεζών*.Αθήνα.
- ΚΩΤΤΗΣ, Γεώργιος (1985)-*Ειδικά οικονομικά θέματα*.Εκδ.Ππαζήσης.Αθήνα.
- ΛΕΒΕΝΤΑΚΗΣ, Ιωάννης (1995)-*Μακροοικονομική ανοικτής οικονομίας*.Εκδ.Σταμούλης.Αθήνα-Πειραιάς.

- ΛΙΝΑΡΔΑΤΟΣ, Σπύρος (1977)-*Από τον Εμφύλιο στη Χούντα*, τόμοι Α΄ και Β΄. Παπαζήσης. Αθήνα.
- ΛΙΝΑΡΔΟΣ-ΡΥΛΜΟΝ, Πέτρος (1992)-*Εργατικές αμοιβές και συσσώρευση κεφαλαίου στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Εκδ. Εξάντας. Αθήνα.
- ΛΟΥΚΟΠΟΥΛΟΣ, Γεώργιος (1962)-*Νομισματική πολιτική και οικονομική ανάπτυξις*. Αθήνα..
- ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ, Μιχάλης (2007)-*«Οι οργανώσεις της αντίστασης»*. *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα: ΄Β Παγκόσμιος Πόλεμος Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, τόμος ΄Γ(Γ2), (Συλλογικό, επιμ. Χατζηιωσήφ-Παπαστράτης). Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΜΑΚΟΤΟ, Ίτο, ΛΑΠΑΒΙΤΣΑΣ, Κώστας (2004)-*Πολιτική οικονομία του χρήματος και του χρηματοπιστωτικού συστήματος*. Εκδ. Πολύτροπον. Αθήνα.
- ΜΑΝΙΑΤΗΣ, Θανάσης, ΤΣΑΛΙΚΗ, Περσεφόνη, ΤΣΟΥΛΦΙΔΗΣ, Λευτέρης (1999)-*ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ*. Εκδ. ΊΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΜΑΡΑΒΕΓΙΑΣ, Ναπολέων [2004(1992)]-*«Η διαμόρφωση της ελληνικής αναπτυξιακής στρατηγικής στη φάση της ανασυγκρότησης: (1946-1952)»*. *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*, τόμος Α΄. Εκδ. Διώνικος. Αθήνα.
- ΜΑΡΓΑΡΙΤΗΣ, Γιώργος (2001)-*Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου, 1946-1949*. Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΜΑΡΞ, Καρόλος [1979(1867)]-*ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ. ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ*, τόμοι Α΄, Β΄, Γ΄. Εκδ. Σύγχρονη εποχή. Αθήνα.
- ΜΑΥΡΟΓΟΡΔΑΤΟΣ, Γιώργος [2006(1981)]-*«Οι εκλογές και το δημοψήφισμα του 1946: προοίμιο του Εμφυλίου Πολέμου»*. *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΜΑΖOWER, Mark (1989)-*«Η Ελλάδα στην οικονομική κρίση του 1931»*. Βερένης, Θ. και Γουλιμή, Γ. (επιμ.) *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία-Οικονομία-Πολιτική στην Εποχή του*. Εκδ. Γνώση. Αθήνα.
- ΜΑΖOWER, Mark (1994)-*Στην Ελλάδα του Χίτλερ*. Εκδ. Αλεξάνδρεια. Αθήνα.
- ΜΑΖOWER, Mark (2002)-*Η Ελλάδα και οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Σπύρος Μαρκέτος (μεταφ.). Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.
- ΜΕΥΝΑΥΔ, J. (1966)-*Πολιτικές Δυνάμεις στην Ελλάδα*. Αθήνα.
- ΜΟΥΖΕΛΗΣ, Νίκος (1978)-*ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ: ΟΨΕΙΣ ΥΠΑΝΑΠΤΥΞΗΣ*. Εκδ. Εξάντας. Αθήνα.
- ΜΠΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Νικόλαος (1920)-*Περί εκδοτικών τραπεζών*. Εκδ. Βιτσικουνάκη. Αθήνα.

- ΜΠΑΜΠΑΝΑΣΗΣ, Στεργιος (1995)-«*Η Οικονομική Ανάπτυξη και οι Κοινωνικές Επιπτώσεις της στην Ελλάδα κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο (1945-1967)*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΜΠΑΤΣΗΣ. Δημήτριος [1977(1947)]-*Η βαρειά βιομηχανία στην Ελλάδα*. Εκδ. Κέδρος. Αθήνα.
- ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ Η., ΡΗΓΟΣ, Α., ΨΑΛΛΙΔΑΣ, Γ. (2002)-*Ο Εμφύλιος Πόλεμος*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΠΑΓΟΥΛΑΤΟΣ, Γιώργος (2006)-*Η ιστορία της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος 1945-2000*. Εκδ. Ιστορικό αρχείο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος. Αθήνα.
- ΠΑΝΤΕΛΑΚΗΣ, Νίκος (1988)-*Συμμαχικές πιστώσεις: κράτος και Εθνική Τράπεζα 1917-1928*. Εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.
- ΠΑΝΤΕΛΟΓΛΟΥ, Γρηγόρης (1994)-«*Η Αποτυχία του Εκδημοκρατισμού του Ελληνικού Συνδικαλιστικού Κινήματος στη Μεταπολεμική Περίοδο και η Θεσμοθέτηση των Παρεμβάσεων. Το Ελληνικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην Περίοδο 1945-1950*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Ιωάννης (1978)-*Η πολιτική των κατευθυνόμενων επιτοκίων. Επιπτώσεις για την οικονομική ισορροπία και ανάπτυξη*. Εκδ. Ι.Ο.Β.Ε. Αθήνα.
- ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, Ιωάννης (1979)-*Χρήμα και οικονομική δραστηριότητα: Η ελληνική εμπειρία*. Εκδ. Ι.Ο.Β.Ε. Αθήνα.
- ΠΑΠΑΣΤΡΑΤΗΣ, Προκόπης [2006(1981)]-«*Η Κυβέρνηση Παπανδρέου και το Συνέδριο του Λιβάνου*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΠΑΡΑΣΚΕΥΠΟΥΛΟΣ, Ιωάννης (1936)-*Η οικονομική πίστις*. Εκδ. Ζαχαρόπουλου Ιωάννη. Αθήνα.
- ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ, Ιωάννης (1950)-*Κατευθύνσεις οικονομικής πολιτικής*. Εκδ. Εθνική Τράπεζα. Αθήνα.
- ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Σωκράτης (2002)-«*Αγροτική Οικονομία*». *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ: Ο ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ 1922-1940*, Χρήστος Χατζηιωσηφ (επιμ.), τόμος Β'. Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΠΕΤΡΑΚΗΣ, Παναγιώτης (1999)-*Αξιολόγηση και χρηματοοικονομική διοίκηση*, τόμοι Α', Β', Γ'. Εκδ. Σμπίλιας. Αθήνα.
- ΠΟΥΡΝΑΡΑΚΗΣ, Ευθύμιος (2004)-*Διεθνής Οικονομική: Μία Εισαγωγική Προσέγγιση*. Εκδ. Σταμούλης. Αθήνα.

- ΠΥΡΣΟΣ, Γεώργιος (1935)-*Συμβολή εις την ιστορίαν της Τραπεζής της Ελλάδος, τόμος Α*.Αθήνα.
- ΠΥΡΣΟΣ, Γεώργιος (1946)-*Συμβολή εις την ιστορίαν της Τραπεζής της Ελλάδος. Τόμος Β*.Εκδ. Κύκλου Τυποεκδοτική.Αθήνα.
- ΡΟΚΟΣ, Δημήτρης (1994)-*«Η Πολιτική Γης της Περιόδου 1945-1967.Κοινωνικοπολιτικά αίτια και "Αναπτυξιακές" και Περιβαλλοντικές Προεκβολές»*.*Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*.ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.
- ΡΟΜΠΟΛΗΣ, Σάββας (1994)-*«Η Μετανάστευση στην Ελλάδα κατά την Πρώτη Μεταπολεμική Περίοδο ως Συνιστώσα της Αναπτυξιακής Πολιτικής»*.*Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*.ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.
- RICHTER, Heinz [2006(1981)]-*«Η Συμφωνία της Βάρκιζας και τα αίτια του Εμφυλίου Πολέμου»*.*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950.Ένα έθνος σε κρίση*.Εκδ.Θεμέλιο.Αθήνα.
- ΣΑΚΑΣ, Δημήτριος (1994)-*«Τα Αναπτυξιακά Προγράμματα της Περιόδου 1947-1966 και η σχέση τους με τον ενδεικτικό προγραμματισμό»*.*Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*.ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ.Αθήνα.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θεόδωρος [2004(1986)]-*«Η μεταπολεμική αγροτική πολιτική και οι μακροπρόθεσμες τάσεις αλλαγής της»*.*ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ,τόμος Α*.Εκδ.Διόνικος.Αθήνα.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θεόδωρος [2004(1993)]-*«Κράτος και οικονομία στην Ελλάδα, 1922-1990:Μια επισκόπηση»*.*ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ, τόμος Α*.Εκδ.Διόνικος.Αθήνα.
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ, Θεόδωρος [2004(1993)]-*«Η οικονομική εξουσία στη μεταπολεμική Ελλάδα.Κρατικές τράπεζες και βιομηχανία.»*.*ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ,τόμος Β*.Εκδ.Διόνικος.Αθήνα.
- ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Νίκος [2006(1981)]-*«Τα κύρια προβλήματα της περιόδου 1940-1950 στην ελληνική ιστορία»*.*Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950.Ένα έθνος σε κρίση*.Εκδ.Θεμέλιο.Αθήνα.
- SCREPANTI, Ernesto, ZAMAGNI, Stefano (2004)-*Η Ιστορία της Οικονομικής Σκέψης, τόμοι Α' και Β'*.Θεοχαράκης Νίκος (επιμ.).Εκδ. Τυπωθήτω.Αθήνα.
- ΣΙΑΜΣΙΑΡΗΣ, Κωνσταντίνος (1966)-*Η ελληνική τραπεζική οργάνωσις*.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.

- ΣΚΑΓΙΑΝΝΗΣ, Παντελής (1994)-«Ο Ρόλος των Υποδομών στα Καθεστάτα
Συστώρευσης των Πρώτων Μεταπολεμικών Περιόδων στην Ελλάδα». Η
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
(1945-1967). ΊΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΣΜΠΑΡΟΥΝΗΣ, Αθανάσιος (1951)-*Μελέται και αναμνήσεις εκ του 'Β Παγκοσμίου
Πολέμου*. Αθήνα.
- ΣΤΑΘΑΚΗΣ, Γιώργος (1994)-«*Η Οικονομική Πολιτική των Η.Π.Α στην
Ελλάδα, 1949-1953: Σταθεροποίηση και Νομισματική Μεταρρύθμιση*». Η
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
(1945-1967). ΊΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΣΤΑΘΑΚΗΣ, Γιώργος (2002)-«*Η οικονομία κατά τον Εμφύλιο Πόλεμο*», στο
ΝΙΚΟΛΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η., ΡΗΓΟΣ, Α., ΨΑΛΛΙΔΑΣ, Γ., (επιμ.), *Ο Εμφύλιος
Πόλεμος*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΣΤΑΘΑΚΗΣ, Γιώργος (2003)-«*Οικονομία και θεσμοί: Από την προπολεμική
“βιωσιμότητα” στη μεταπολεμική “εκβιομηχάνιση”*», στο Φλάνσιερ Χ. (επιμ.), *Η
ΕΛΛΑΔΑ □ 36- □ 49. ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ. ΤΟΜΕΣ ΚΑΙ
ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ*. Εκδ. Καστανιώτης. Αθήνα.
- ΣΤΑΘΑΚΗΣ, Γιώργος [2004(1990)]-«*Η διαμόρφωση του μεταπολεμικού μοντέλου
εκβιομηχάνισης. Η κρίσιμη περίοδος 1944-1953*». *ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ*, τόμος Α. Εκδ. Διόνικος. Αθήνα.
- ΣΤΑΘΑΚΗΣ, Γιώργος (2004)- *ΤΟ ΔΟΓΜΑ ΤΡΟΥΜΑΝ ΚΑΙ ΤΟ ΣΧΕΔΙΟ ΜΑΡΣΑΛ: Η
ιστορία της αμερικανικής βοήθειας στην Ελλάδα*. Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΣΤΑΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ, Δημήτρης (1989)-*Εκβιομηχάνιση και εξουσιαστικές στρατηγικές
στην Ελλάδα*. Ίδρυμα Μεσογειακών Ερευνών. Αθήνα.
- ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΣ, Γιώργος (2000)-*Νομισματική θεωρία και πολιτική στην Ελλάδα τον
19^ο αιώνα*. Εκδ. τυπωθήτω. Αθήνα.
- ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΩΝ ΒΙΟΜΗΧΑΝΩΝ (1945)-*Η ελληνική βιομηχανία και οι
επικριταί της*. Αθήνα.
- THORN. Richard (επιμ.) (1971)-*Νομισματική Θεωρία και Πολιτική. Αι σημαντικότεραι
συμβολαί εις την σύγχρονον σκέψιν, τόμοι Α' και Β'*. Κ.Ε.Π.Ε. Αθήνα.
- ΤΖΕΚΙΝΗΣ, Χρήστος (1987)- *1870-1987 Το Εργατικό Συνδικαλιστικό Κίνημα στην
Ελλάδα*. Εκδ. Γαλαίος. Αθήνα.
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1954)-*ΚΩΛΙΚΟΠΟΙΗΣΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ*. Αθήνα.
- ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Δημητρογιάννης Ιωάννης (επιμ.) (1957)-*Νομισματική
Επιτροπή Κώδιξ Ισχύουσων Διατάξεων*. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1961)-«ΚΑΤΑΣΤΑΤΙΚΟΝ». Έκδοσις Έ. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Πάνος Μαρίτσας (επιμ.) (1966)-*ΚΩΔΙΚΟΠΟΙΗΣΙΣ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΚΑΙ ΥΠΟΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΙΣΤΩΣΕΩΝ-ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ: ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΕΠΟΝΤΑΣ ΤΑΣ ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΑΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ*. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1978)-*Τα πρώτα Πενήντα Χρόνια της Τραπεζής της Ελλάδος 1928-1978*. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών (1980)-*Η Ελληνική Οικονομία*, τόμος Α. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών (1982)-*Η Ελληνική Οικονομία*, τόμος Β. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ: Διεύθυνση Οικονομικών Μελετών (1984)-*Η Ελληνική Οικονομία*, τόμος Γ. Αθήνα.

ΤΡΑΠΕΖΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1992)-*Μακροχρόνιες Στατιστικές Σειρές της Ελληνικής Οικονομίας*. Αθήνα.

ΤΟΥΝΤΑ –ΦΕΡΓΑΔΗ, Αρετή (1986)-*Το προσφυγικό δάνειο του '24*. Αθήνα.

ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ, Στάθης (1993)-*Η συγκρότηση του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ελλάδα*, τόμοι Α και Β .Μ.Ι.Ε.Τ. Αθήνα.

ΤΣΟΤΣΟΡΟΣ, Στάθης, ΛΙΔΩΡΙΚΗΣ, Στάθης (2004)-*«Η ελληνική χημική βιομηχανία τη μεταπολεμική περίοδο»*. ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΛΛΑΔΑ, τόμος Β. Εκδ. Διόνικος. Αθήνα.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κωνσταντίνος (1987)-*ΚΡΑΤΟΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.

ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ, Κωνσταντίνος [2006(1981)]-*«Η ιδεολογική επίδραση του Εμφυλίου Πολέμου»*. Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1940. Ένα έθνος σε κρίση. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.

ΤΣΟΥΛΦΙΔΗΣ, Λευτέρης (2003)-*Οικονομική ιστορία της Ελλάδας*. Εκδ. Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας. Θεσσαλονίκη.

ΤΣΟΥΤΡΕΛΗΣ, Ευρυβιάδης (1963)-*Βιομηχανική Πίστις και Πιστωτική Πολιτική*. Εκδ. Τράπεζα της Ελλάδος. Αθήνα.

- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ (1961)-*Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος 1948-1959*.Εθνικόν Τυπογραφείον.Αθήνα.
- ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΥ (1976)-*Εθνικοί Λογαριασμοί της Ελλάδος 1959-1975*.Εθνικόν Τυπογραφείον.Αθήνα.
- FLEISCHER, Hagen [2006(1981)]-«*Επαφές μεταξύ των γερμανικών αρχών κατοχής και των κυριότερων οργανώσεων της ελληνικής αντίστασης*».Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950.Ένα έθνος σε κρίση.Εκδ.Θεμέλιο.Αθήνα.
- ΦΛΑΪΣΕΡ, Χάγκεν (1988,1995)-*Στέμματα και Σβάστικα.Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944, τόμοι Α΄ και Β΄*.Εκδ.Παπαζήσης.Αθήνα.
- ΦΛΑΪΣΕΡ, Χάγκεν, ΣΒΟΡΩΝΟΣ, Νίκος (επιμ.) (1989)-*ΕΛΛΑΔΑ 1936-1944:ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ-ΚΑΤΟΧΗ-ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ.Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας*.Εκδ.Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε.Αθήνα.
- ΦΛΑΪΣΕΡ, Χάγκεν (επιμ.) (2003)-*Η ΕΛΛΑΔΑ □ 36-□ 49.ΑΠΟ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΣΤΟΝ ΕΜΦΥΛΙΟ.ΤΟΜΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ*.Εκδ.Καστανιώτη.Αθήνα.
- ΦΡΑΔΕΛΛΟΣ, Κωνσταντίνος (2007)-«*Κατοχικές κυβερνήσεις και Έθνος*».Ιστορία της Ελλάδος του 20^{ου} αιώνα: ΄Β Παγκόσμιος Πόλεμος Κατοχή-Αντίσταση-1940-1945,τόμος Γ(Γ2), (Συλλογικό,επιμ. Χατζηιωσηφ-Παπαστράτης).Εκδ.Βιβλιόραμα.Αθήνα.
- ΧΑΛΙΚΙΑΣ, Δημήτρης (1958)-*Η Εκβιομηχάνησις της Ελλάδος*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΧΑΛΙΚΙΑΣ, Δημήτρης (1963)-*Το Πρόβλημα του Σχηματισμού Κεφαλαίου δια Πολιτικής Πληθωρισμού*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΧΑΛΙΚΙΑΣ, Δημήτρης (1964)-*Οικονομική ανάπτυξις και ισοζύγιο πληρωμών*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΧΑΛΙΚΙΑΣ, Δημήτρης (1976)-*Δυνατότητες και προβλήματα πιστωτικής πολιτικής.Η ελληνική εμπειρία*.Εκδ.Τράπεζα της Ελλάδος.Αθήνα.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ, Δημήτρης (1985)-*ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ:η δομή της εξουσίας στη μετεμφυλιακή Ελλάδα*.Εκδ.Εξάντας.Αθήνα.
- ΧΑΡΑΛΑΜΠΗΣ ,Δημήτρης (1989)-*ΠΕΛΑΤΕΙΑΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ:Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*.Εκδ.Εξάντας.Αθήνα.
- ΧΑΡΙΤΑΚΗΣ, Γεώργιος (1930)-*Ρευστά διαθέσιμα τραπεζών και νομοθεσία*.Εκδ.Πυρσός.Αθήνα.
- ΧΑΡΙΤΑΚΗΣ, Γεώργιος (1935)-*Εκδοτικάί τράπεζαι και χρηματαγορά*.Εκδ.Πυρσός.Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (1987)-«*Απόψεις γύρω από τη βιωσιμότητα της Ελλάδας και το ρόλο της βιομηχανίας*».Σύγχρονα θέματα, έτος 10,τ.χ 31.Αθήνα.

- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (1993α)-«*Όψεις της ελληνικής οικονομίας στη διάρκεια της Κατοχής (1941-1944)*». Επιστημονικό συμπόσιο στη μνήμη του Νίκου Σβορώνου (30 και 31 Μαρτίου 1990. Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (1993β)-*Η γηραιά σελήνη. Η βιομηχανία στην Ελλάδα 1830-1940*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (1994)-«*Η περίοδος της Ανασυγκρότησης 1945-1953 ως στιγμή της σύγχρονης Ελληνικής και Ευρωπαϊκής Ιστορίας*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2002α)-«*Η Μπελ Επόκ του Κεφαλαίου*». Χατζηωσήφ Χρήστος (επιμ.) *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι Απαρχές 1900-1922*, Α' τόμος. Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2002β)-«*Το προσφυγικό σοκ, οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας*». Χατζηωσήφ Χ. *Ο Μεσοπόλεμος*, τόμος Β' (Β1). (Συλλογικό. επιμ. Χατζηωσήφ). Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2002γ)-«*Κοινοβούλιο και Δικτατορία*». Χατζηωσήφ Χρήστος (επιμ.) *Ο Μεσοπόλεμος*, Τόμος Β' (Β2). Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2003)-«*Η Πολιτική Οικονομία της Μεταπολεμικής Ελλάδας, 1944-1996*». Εισαγωγή στη Νεοελληνική Οικονομική Ιστορία (18^{ος}-20^{ός} αιώνας). (Συλλογικό). Εκδ. τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2003.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2007α)-«*Η ελληνική οικονομία πεδίο μάχης και αντίστασης*». *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα-Β' Παγκόσμιος Πόλεμος -Κατοχή -Αντίσταση 1940-1945*, Τόμος Γ' (Γ2). (Συλλογικό, επιμ. Χατζηωσήφ-Παπαστράτης). Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΧΑΤΖΗΩΣΗΦ, Χρήστος (2007β)-«*Δεκέμβρης 1944, τέλος και αρχή*». *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα-Β' Παγκόσμιος Πόλεμος-Κατοχή-Αντίσταση 1940-1945*, Τόμος Γ' (Γ2). (Συλλογικό, επιμ. Χατζηωσήφ-Παπαστράτης). Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΧΟΝΔΡΟΣ, Ιωάννης [2006(1981)]-«*Η ελληνική αντίσταση 1941-1944: Επανεκτίμηση*». *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*. Εκδ. Θεμέλιο. Αθήνα.
- ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΑΚΗ, Όλγα (2002)-«*Η μεταρρύθμιση του τραπεζικού συστήματος και η ίδρυση της Τράπεζας της Ελλάδος*». *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΤΟΥ 20^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ: Ο ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΣ 1922-1940*, Χρήστος Χατζηωσήφ (επιμ.), τόμος β'. Εκδ. Βιβλιόραμα. Αθήνα.
- ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1989α)-*Η κρίση του 1929 και οι Έλληνες οικονομολόγοι. Συμβολή στην ιστορία της οικονομικής σκέψης στην Ελλάδα του*

Μεσοπολέμου. Ίδρυμα Έρευνας και Παιδείας της Εμπορικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1989β)-«*Μορφές οικονομική σκέψης στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου, 1936-1940*». *Ελλάδα 1936-1944. Δικτατορία- Κατοχή- Αντίσταση*. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου Σύγχρονης Ιστορίας. Επιστημονική επιμέλεια Χ. Φλάισερ-Ν. Σβορώνος, Μορφωτικό Ινστιτούτο Α.Τ.Ε, Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1990)-«*Σύγχρονες Ερμηνείες της Κρίσης του 1929: Επισκόπηση της βιβλιογραφίας*». *ΟΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ. ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1990)-*Κεϋνσιανή πολιτική και ελληνική οικονομική πολιτική: Μύθος και πραγματικότητα*. Εκδ. Κριτική, Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1994)-«*Ο "Ρεαλιστικός Φιλελευθερισμός" του Παναγή Παπαληγούρα και η Οικονομική Πολιτική της Περιόδου 1952-1967*». *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ (1945-1967)*. ΙΔΡΥΜΑ ΣΑΚΗ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑ. Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (1999)-*Πολιτική Οικονομία και Έλληνες διανοούμενοι. Μελέτες για την ιστορία της οικονομικής σκέψης στη σύγχρονη Ελλάδα*. Εκδ. τυπωθήτω Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα.

ΨΑΛΙΔΟΠΟΥΛΟΣ, Μιχάλης (2008)- *Ο Ξενοφών Ζολώτας και η ελληνική οικονομία*. Εκδ. Μεταμεσονύκτιες εκδόσεις, Αθήνα.

ΨΥΡΟΥΚΗΣ, Νίκος (1975)-*Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1940-1975*. Εκδ. Ηρόδοτος. Αθήνα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

ALDCROFT, Howard (1997)-*Studies in the interwar European Economy*. Brookfield-England. Ashgate- U.S.A.

ANDREADES, Andreas [1966(1909)]-*History of the Bank of England 1640 to 1903*. Augustus M. Kelley. New York.

BAERENTZEN L., IATRIDES J., & SMITH O. (eds) (1987)-*Studies in the History of the Greek Civil War 1945-1949*. Museum Tusulanum Press. Copenhagen

BAGEHOT, Walter [1999(1873)]-*Lombard Street. A Description of the Money Market*. Wiley Investments Classics. London.

- BALDERSTON, Theo (2003)-*The World Economy and National Economies in the Interwar Slump*.Palgrave Macmillan.New York.
- BLOOMFELD, Arthur (1959)-“*Monetary Policy Under the International Gold Standard, 1880-1915*”,*Review*.Federal Reserve Bank of New York.New York.
- BONEY, Richard (1999)-*The rise of the Fiscal State in Europe 1200-1815*.Oxford University Press.Oxford.
- BORDO, Michael, SCHWART, Anna (1984)-*A Retrospective on the Classical Gold Standard, 1821-1931*.Chicago University Press.Chicago.
- BORDO, Michael,EICHENGREEN,Barry (1993)-*A Retrospective on the Bretton Woods System: lessons for international monetary reform*.Chicago University Press Chicago.
- BORDO, Michael (1993)- “*The Gold Standard, Bretton Woods and Other Monetary Regimes:A Historical Appraisal*”.*Review*.Federal Reserve Bank of St.Louis, 75.
- BORDO, Michael, SCHWARTZ, Anna (1997)-*Monetary Policy Regimes and Economic Performance: the historical record*.Working Papers Series/National Bureau of Economic Research.Cambridge-Massachusetts.
- BORDO, Michael,EICHENGREEN, Barry (1998)-*The Rise and Fall of a Barbaric Relic: the role of gold in the international monetary system*.Working Papers Series/National Bureau of Economic Research.Cambridge.
- BORDO, Michael (1999)-*The Gold Standard and Related Regimes*.Cambridge University Press.New York.
- BREAK, George, TURVEY, Ralph (1964)-*Studies in greek taxation*.Center of Planning and Economic Research.Athens.
- CAGAN, Paul (1956)-“*The Monetary Dynamics of Hyperflation*”,Milton Friedman (ed.),*Studies in the Quantity Theory of Money*.Chicago University Press.Chicago.
- CANDILIS, W (1968)-*The Economy of Greece, 1944-1966*.Praeger.New York.
- CASSEL, Gustav (1914)-*Money and foreign exchange after 1914*.Constable & Co Ltd.London.
- CASSEL, Gustav (1935)-*On quantitative thinking in economics*.Clarendon Press.Oxford.
- CASSEL, Gustav (1937)-«*Keyne’s General Theory*».I.L.R,36
- CHARISSOPOYLOS, N.B. (1980)-*Report.Committee on the Working of the Greek Financial System*.Bank of Greece,Athens.
- CRUMP, Thomas (1981)-*The phenomenon of money*.Routledge.London.

- CUKIERMAN, Alex (1995)-*Central Bank Strategy, Credibility and Independence: Theory and Evidence*. M.I.T Press. London.
- DE KOCK, Michael Hendrick (1974)-*Central Banking*. Grosby Lockwood Staples. London.
- DOWD, Kevin (1989)-*The State and the Monetary System*. St. Martin's Press. New York.
- EICHENGREEN, Barry (1985)-*The Gold Standard in Theory and History*. Methuen. New York.
- EICHENGREEN, Barry (1990)-*"Hegemonic Stability Theories of the International Monetary System, Elusive Stability: Essays in the History of International Finance"*. Cambridge University Press. Cambridge.
- EICHENGREEN, Barry (1996)-*Modern Perspectives of the Gold Standard*. Cambridge University Press. New York.
- EICHENGREEN, Barry (1998)-*Globalizing Capital. A history of the international monetary system*. Princeton University Press. Princeton, New Jersey.
- EINZIG, Paul (1930)-*The Bank for International Settlements*. Macmillan. London.
- EINZIG, Paul (1933)-*The sterling-dollar-franc-tangle*. Paul Kegan. London.
- EINZIG, Paul (1935)-*World Finance since 1914*. Paul Kegan. London.
- EINZIG, Paul (1936)-*Monetary Reform in Theory and Practice*. Paul Kegan. London.
- ELLIADES, E. (1954)-*"Stabilization of the Greek Economy and the 1953 Devaluation of the Drachma"*, *I.M.F Staff Papers*, 4.
- ELLIS, Howard (1964)-*Industrial Capital in Greek Development*. Center of Economic Research. Athens.
- FETTER, Frank (1965)-*The Development of British Monetary Orthodoxy*. Harvard University Press. Cambridge-Massachusetts.
- FISHER, Irving [1963(1911)]-*The Purchasing Power of Money*. Kelley. New York.
- FRERIS, A.F. (1986)-*The Greek Economy in the Twentieth Century*. Groom Helm. London – Sydney.
- FRIEDMAN, Milton (1956)-*"The Quantity Theory of Money: A Restatement"*, in *the Studies in the Quantity Theory of Money*. University of Chicago Press. Chicago.
- FRIEDMAN, Milton, SCHWARTZ, Anna (1963)-*A monetary history of the United States, 1869-1990*. Princeton University Press. Princeton.

- FRIEDMAN, Milton (1968)-«*The Role of Monetary Policy*». *American Economic Review*, March.
- FRIEDMAN, Milton, HELLER, Welter (1969)-*Monetary vs Fiscal Policy*. Norton & Company Inc..New York.
- FRIEDMAN, Milton (1970)-«*The Counter-revolution in Monetary Theory*», *IEA Occasional Paper*, No 33, Institute of Economic Affairs.London.
- FRIEDMAN, Milton (1971)-*A theoretical framework for monetary analysis*. Columbia University Press.New York.
- FULLARTON, James (1844)-*On the Regulations of Currencies*.London.
- GALANIS, Dimitris (1963)-*Sources and Methods of Financing Investment in Greek Industry*.Bank of Greece.Athens.
- GALBRAITH, John (1980)-*The Great Crash, 1929*.Houghton Mifflin Company.New York.
- GILPIN, Robert (1987)- *The Political Economy of International Relations*.Princeton University Press.Princeton.
- GOODHART, Charles (1988)-*The Evolution of Central Banks*.M.I.T Press,Cambridge.London.
- GOODHART, Charles (1995)-«*Why do banks need a central bank?*». *The Central Bank and the financial system*.Macmillan.London.
- GOODHART, Charles (1995)-*The Central Bank and the Financial System*.Macmillan Press.London.
- GOODMAN, John (1992)-*Monetary Sovereignty. The Politics of Central Banking in Western Europe*.Cornell University Press.Ithaca and London.
- HALIKIAS, Dimitris (1978)-*Money and Credit in a Developing Economy: the Greek Case*.New York University Press.New York.
- HADZIOSIF, Chris (1987)-«*Economic Stabilization and Political Unrest: Greece 1944-1947*», Baerentzenm L., Iatrides J.& Smith O.(eds), *Studies in the History of the Greek Civil War*.
- HADZIOSIF, Chris (1988)-«*Postwar Planning in France and Greece; An Essay in Comparison*». *Journal of Modern Hellenism*, 5.
- HAROLD, James (1991)-*The Role of Banks in the Interwar Economy*.Cambridge University Press.Cambridge;New York.
- HAYEK, Friedrich (1976a)-*Denationalization of Money*.The Institute of Economic Affairs.London.

- HAYEK, Friedrich (1976b)-*Choice in Currency*.The institute of Economic Affairs.London.
- HAWTREY, Ralph (1930)-*Currency and Credit*.Longman,Green;London.
- HAWTREY, Ralph (1938)-*A Century of Bank Rate*.Longmans,Green;London.
- HAWTREY, Ralf (1939)-*The gold standard in theory and practice*.Longman,Green; London.
- HAWTREY, Ralph [1970(1932)]-*The Art of Central Banking*.Frank Cass.London.
- HILFERDING, Rudolf [2006(1909)]-*Finance Capital.A study of the latest phase of capitalist development*.Economic History.Routledge.London.
- HOLTFRERICH, Carl Ludwig (1988)-*Central Banks' Independence in Historical Perspective*.TONIOLO, Gianni (ed.).De Gruyter.Berlin-New York.
- HOLTFRERICH, Carl Ludwig (1999)-*The Emergence of Modern Central Banking from 1918 to the Present*.REIS, Jaime,TONIOLO,Gianni (ed.).England.
- HOLTFRERICH, Carl Ludwig (2003)-*International Financial History in the Twentieth Century:system and anarchy*.German Historical Institute.Cambridge University Press,Cambridge-New York.
- HUME, David [1987(1752)]-*Essays.Moral,Political and Literacy*.Eugene Miller (ed.).*Liberty Classics*.Indianapolis.
- IATRIDES, J. and WRINGLEY, L. (eds) (1995)-*Greece at the Crossroads.The Civil War and its Legacy*.Pennsylvania State University Press.Pennsylvania.
- KARANTZAS, G. (1988)-«*The Greek Hyperflation and thw Stabilization of 1943-1946:A Comment*»,*Journal of Economic History*, 48.
- KEYNES, John Maynard (1971)-*The collected writings of John Maynard Keynes, St. Martin's Press for the Royal Economic Society*.Macmillan.London, New York.
- KEYNES, John Maynard [1973(1936)]-*The general Theory of Employment, Interest and Money*.Macmillan.London.
- KINDLEBERGER, Charles (1973)-*The World in Depression, 1929-1939*.California University Press.Berkley.
- KINDLEBERGER, Charles (1984)-*A Financial History of Western Europe*.George Allen & Unwin.London.
- KINDLEBERGER, Charles (1995)-*The World Economy and National Finance in Historical Perspective*.Michigan University Press.Michigan.

KINDLEBERGER, Charles (1999)-*Essays in History*.Michigan University Press.Michigan.

KINDLEBERGER, Charles, ALIBER, Robert (2005)-*Manias, Panics and Crashes: a history of financial crises*.Willey Investments Classics.New York.

KISH, Cecil Herman & ELKIN, W.A (1930)-*Central Banks: a study of the constitutions of banks of issue, with an analysis of representatives charters*.Macmillan.London.

KOSTELENOS, George (1995)-*Money and Output in Modern Greece:1858-1938*.Center of Economic Research.Athens.

KOSTAS, Kostis (1999)-*Modern Banking in the Balkans and West European Capital in the nineteenth and twentieth centuries*.Brookfield.Ashgate.

LAPAVITSAS, Costas (1991)-«*The Theory of Credit Money; A Structural Analysis*», *Science & Society*, vol.55, No 3,Fall.

LAPAVITSAS, Costas (1994)-«*The Banking School and the monetary thought of Karl Marx*», *Cambridge Journal of Economics*, vol.18,No 5,October.

LAZARETOU, Sophia (1993)- “*Greek Fiscal and Monetary Policies 1833-1914*”.*Journal of European Economic History*,22.

LAZARETOU, Sophia (1995)- “*Government Spending Monetary Policies and Exchange Rate Regime Switches:the Drachma in the Gold Standard Period*”.*Explorations in Economic History*,35.

LAZARETOU, Sophia (1996a)- “*Inflation and Real Exchange Behaviour Under Alternative Nominal Exchange Rate Regimes:A Historical Overview of the Greek Experience, 1877-1936*”.*Greek Economic Review*.

LAZARETOU, Sophia (1996b)- “*Macroeconomic Policies and Nominal Exchange Rate Regimes:Greece in the Interwar Period*”.*Journal of European Economic History*.

LYKOGIANNIS, A. (2001)-«*Why did the “Varvaressos experiment “ fail?»*.*Journal of Modern Greek Studies*, 19.

LYKOGIANNIS, A. (2002)-*Britain and the Greek Economic Crisis, 1944-1947:From Liberation to the Truman Doctrine*.Missouri Press University.Columbia.

LEWIS, Arthur (1949)-*Economic survey 1919-1939*.George Allen and Unwin.London.

DRITSA, Margarita (1992)-*Bank-industry relations in the Interwar Greece:the case of the National Bank of Greece*.*European Industry and Banking between the Wars.A review of Bank-industry relations*.P.Cotrell,Hakon Lindgren and Alice Techova (eds).Leister University Press.

MARSHALL, Alfred (1923)-*Money,Credit and Commerce*.Macmillan.London.

- MAZOWER, Mark (1991)-*Greece and the inter-war economic crisis*. Clarendon Press. New York.
- MAZOWER, Mark (1991)-*Banking and economic development in interwar Greece. The role of banks in the interwar economy*. Harold James, Hakan Lindgren and Alice Teichhova (eds). Cambridge University Press. Cambridge-New York.
- MAZOWER, Mark (1992)-*The refugees, the economic crisis and the collapse of venizelist hegemony, 1929-1932*. Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών. Αθήνα.
- MAZOWER, Mark (2000)-*After the war was over: reconstructing the family, nation and the state in Greece 1943-1960*. Princeton University Press. Princeton.
- MILL, John Steuart (1845)-*Principles of Political Economy*. London.
- NEGREPONTI-DELIVANIS, Maria (1985)-*Analysis of the Greek Economy. Problems-Alternatives*. Paratiritis. Athens.
- NURKSE, R. (1944)-*International Currency Experience*. Geneva.
- NURKSE, R. (1985)-«*The Gold Exchange Standard*», in Eichengreen (ed.) *The Gold Standard in Theory and History*. Methuen. New York-London.
- PAGOULATOS, George (2003)-*Greece's New Political Economy. State, Finance and Growth from Postwar to EMU*. Palgrave Macmillan. New York.
- PESMAZOGLOU, John (1965)-*The Relation Between Monetary and Fiscal Policy*. Bank of Greece. Athens.
- POLANYI, Karl (1944)-*The great Transformation*. Beacon Press. Boston.
- PIGOU, Arthur (1917)-«*The Value of Money*». *Quarterly Journal of Economics*, 32.
- PSILOS, Diomedes (1964)-*Capital Market in Greece*. Center of Economic Research. Athens.
- RICARDO, David [1951(1810)]- «*Three letters on the Bullion Report.*» *In Pamphlets and Papers 1809-1811*. Vol.3. Cambridge University Press. Cambridge.
- RICARDO, David [1951(1817)]-«*On the Principles of Political Economy and Taxation*». Sraffa, P. with the collaboration of Dobb, M. (ed.) *The Works and Correspondence of David Ricardo*, vol. I. Cambridge University Press. Cambridge.
- RIST, Charles [1994(1940)]-*History of Monetary and Credit Theory. From John Law to the Present Day*. Thoemmes Press. London.
- ROBENS, Richard (1995)-*The Bank of England Money, Power and the Influence 1694-1994*.
- ROBBINS, Charles (1934)-*The Great Depression*. Macmillan. New York.

- SAYERS, Richard (1957)-*Central Banking After Bagehot*. Clarendon Press. Oxford.
- SAYERS, Richard (1976)-*The Bank of England 1891-1944*. Cambridge University Press. London-Cambridge.
- SCHUMPETER, Joseph Alois [1981(1954)]-*History of Economic Analysis*. Oxford University Press. New York
- SHALING, Eric ( )-*Institutions and Monetary Policy: credibility, flexibility and central bank independence*. Brookfield. Andershot..
- SMITH, Adam [1976(1776)]-*The Wealth of Nations*, v.I & v.II, Clarendon Press. Oxford.
- SMITH, Vera (1990)-*The rationale of Central Banking and the Free Banking Alternative*. Liberty Press. Indianapolis.
- STATHAKIS, George (1990)-«*Approaches to the Early Post War Greek Economic: A Survey*», *Journal of Modern Hellenism*. 7.
- STATHAKIS, George (1995)-«*US Economic Policies in Post Civil War Greece. 1949-1953: Stabilization and Monetary Reform*», *Journal of European Economic History*. 3.
- STEUART, James [1805(1767)]-«*An Inquiry into the Principles of Political Economy*», in *Works, Political, Metaphysical and Chronological of the Late Sir James Steuart*, James Steuart, (ed.), vol. I, II, III, IV. London.
- SYLLA, TILLY, TORTELLA (1999)-*The state, the Financial System and Economic Modernization*. Cambridge University Press. Cambridge.
- TEMIN, Peter (1976)-*Did Monetary Forces Cause the Great Depression?*. Norton. New York.
- TEMIN, Peter (1989)-*Lessons from the Great Depression*. M.I.T Press.
- THANOS, Costas (1966)-*Open market operations. A theoretical and empirical study*. Athens.
- THOMADAKIS, Stayros (1995)-«*Stabilization, Development and Government Economic Authority in the 1940s*». Iatrides J. and Wringley L., *Greece at the Crossroad. The Civil War and its Legacy*. The Pennsylvania University Press. Pennsylvania.
- THOMADAKIS, Stayros (1989)-«*The Truman Doctrine: Was there a Development Agenda?*». *Journal of Modern Hellenism*. 6.
- THORTON, Henry [1939(1802)]-*An Enquiry into the Nature and Effects of the Paper Credit of Great Britain*, Allen & Unwin. London.
- TOOKE, Thomas (1812)-*An Essay on Money and Paper Currency*. London.

- TOOKE, Thomas (1826)-*Considerations on the State of Currency*.London.
- TOOKE, Thomas [1959(1844)]-*An Inquiry into the Currency Principle*.LSE.London.
- TSALIKI, P. (1991)-*The Greek Economy:Sources of Growth in the Postwar Era*.Praeger.New York.
- ZOLOTAS, Xenophon (1961)-*The problem of the international monetary liquidity*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1961)-*Towards a Reinforced Gold Exchange Standard*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1962)-*Economic Development and Private Enterprise*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1962)-*International monetary order, problems and policies*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1963)-*The Role of the Banks in a Developing Country*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1963)-*The Multicurrency Standard and the International Monetary Fund*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1965)-*Remodelling the International Monetary System*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1965)-*Alternative Systems for International Monetary Reform.A Comparative Appraisal*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1966)-*International Labor Migration and Economic Development*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1967)-*Monetary Planning*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1977)-*International Monetary Issues and Development Policies.Selected essays and statements*.Bank of Greece.Athens.
- ZOLOTAS, Xenophon (1997)-*Monetary and economic essays 1961-1991*.Bank of Greece.Athens.

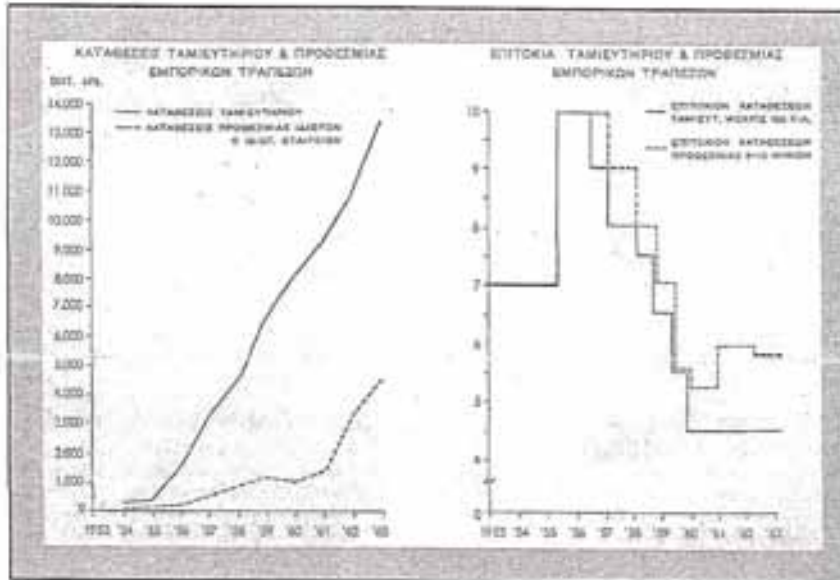
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΟ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

<i>Πίνακας 1</i> <i>Ποσοστιαία ετήσια μεταβολά των τιμαρίθμων κατά την</i> <i>περίοδο 1950-1963</i>		
	<i>Καταναλωτοί¹</i>	<i>Χονδρικής Πώλησεως</i>
1950-51	+12,6%	+21,2%
1951-52	+5,1%	-0,7%
1952-53	+9,0%	+15,3%
1953-54	+15,1%	+12,1%
1954-55	+5,8%	+7,3%
1955-56	+3,6%	+8,6%
M.O. 1950-56	+8,5%	+10,6%
1956-57	+2,3%	+0,0%
1957-58	+1,4%	-2,4%
1958-59	+2,3%	+1,6%
1959-60	+1,6%	+2,3%
1960-61	+1,8%	+1,6%
1961-62	-0,3%	-0,9%
1962-63	+3,0%	+5,1%
M.O. 1956-63	+1,7%	+1,1%
M.O. 1950-63	+4,9%	+5,5%

¹ Τράπεζα της Ελλάδος Ε.Υ.Ε. Δια τα έτη 1950-1959 χρησιμοποιήθηκαν στοιχεία του Τμήματος Λαφφικής Ζωής, δια τα έτη μετά το 1959 στοιχεία του Δείκτη Τιμών Καταναλωτού των αστικών κέντρων της χώρας.

Πίνακας 2 Εμπορικών έλλειμμα και έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών (εις εκατ. Δολλαρίων)		
	Εμπορικών έλλειμμα	Έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών
1950	309,2	278,8
1951	324,1	287,1
1952	162,1	113,3
1953	102,0	17,6
1954	158,6	64,5
1955	145,5	27,7
1956	231,1	87,9
1957	252,3	66,3
1958	248,7	78,8
1959	242,3	60,0
1960	288,5	80,8
1961	326,9	83,4
1962	365,9	73,9
1963	412,5	56,1

Διάγραμμα 2
Μεταβολαί επιτοκίων και όγκου καταθέσεων

Πίνακας 5
Διάρθρωση ιδιωτικών καταθέσεων
(Ποσοστόν επί συνόλου)

Τέλος έτους	Όψεως	Ταμειωτηρίου	Προθεσμίας	Διασπασμένα
1955	67	17	2	14
1956	44	41	5	10
1957	30	54	8	8
1958	25	57	11	7
1959	21	63	9	7
1960	21	65	7	7
1961	19	65	8	8
1962	17	63	14	6
1963	15	65	15	5

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

ΠΙΝΑΚΑΣ 6
Εξέλιξις επιτοκίων χρηματοδοτήσεως

Χρονολογία μεταβολής	Αναπροξ. επιτόκιο Τραπέζης Ελλάδος	Προς βιομηχανία		Προς βιοτεχνία		Προς εξαγωγικό εμπόριο και κοσμηματούριο	Προς ομοτελικό και εισαγωγικό εμπόριο
		Βραχυπρόθ.	Μακροπρόθ.	Υπό ειδικούς όρους ¹	Λοιπά		
1950 Ιούλιος	5 ²	12	12	6-8	12	8	12
1954 Ιαν.	5	10	10	6-8	10	8	10
1955 Ιαν.	5	9	9	6-8	9	9	9
1956 Μάιος	11	10	10	6-8	10	9	10
1956 Αυγ.	11	10	10	6-8	10	9	10
1956 Νοέμβ.	11	10	10	7-9	10	9	10
1957 Μάρτ.	11	10	10	7-9	10	9	10
1959 Απρλ.	10	9	9	6,5-8	9	8	10
1959 Ιούλ.	10	9	9	5,5-7	9	7	10
1959 Οκτ.	9	8	7	5,5-7	8	6,5	10
1960 Απρλ.	7	8	7	5,5-7	7,5	6	10
1960 Νοέμβ.	6	8	7	5,5-7	7,5	6	10
1961 Μάρτ.	6	8	7	5,5-7	7,5	6	10
1962 Ιαν.	6	8 ³	7	5,5-7	7,5	6	10
1963 Απρ.	5,5	7,5 ⁴	7	5,5-7	7,5	5,5	8,5 ⁴
1963 Οκτβ.	5,5	7,5	7	-	7,5 ⁵	5,5	7,5

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

¹ Δάνεια για αγορά πρώτων υλών και ανανέωση εξοπλισμού.

² Τα επιτόκια αυτά έχουν τοπική μόνο σημασία, καθόσον μέχρι το 1956 δεν έλαβαν χώρα αναπροξοφλήσεις.

³ Για τις εξαγωγές βιομηχανίας από το 1962 καθιερώθηκε επιτόκιο 4-5% πλην προμήθειας 1%.

⁴ Για προξοφλήσεις γραμματίων. Για άλλες μορφές βραχυπρόθεσμης χρηματοδότησης ισχύουν συνήθως επιτόκια μέχρι 9%.

⁵ Για το μέχρι 100 χιλιάδες δραχμές τμήμα των πιστώσεων προς την βιοτεχνία επιτόκιο 6,5%

⁶ Για αγορά εγχώριων βιομηχανικών προϊόντων.

Πίνακας 7
Σχέση πιστώσεων της Τραπέζης της Ελλάδος προς
συνολική χρηματοδότηση

Έτη	Βιομηχανία, Εμπόριο Χορηγήσεις της Τραπέζης της Ελλάδος % επί συνόλου χορηγήσεων προς τους κλάδους	Ιδιωτικός τομέας Απ' ευθείας χορηγήσεις της Τραπέζης της Ελλάδος % επί συνόλου χορηγήσεων προς τον τομέα
1953	17,3	7,3
1955	12,0	7,8
1958	7,0	4,2
1960	4,0	2,6
1961	3,9	2,5
1962	3,6	3,4
1963	3,7	3,5

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος

Πίνακας 8
Ισοζύγιο αδήλων
(Εις εκατομμύρια δολαρίων)

Έτη	Αδήλοι πόροι	Αδήλοι δαπάναι	Πλεόνασμα αδήλων
1950	55,2	24,8	30,4
1951	62,9	25,9	37,0
1952	74,4	25,6	48,8
1953	107,8	23,4	84,4
1954	124,2	30,1	94,1
1955	153,8	36,0	117,8
1956	182,6	39,4	143,2
1957	235,7	49,7	186,0
1958	217,6	47,7	169,9
1959	237,2	54,9	182,3
1960	273,2	65,5	207,7
1961	319,6	76,1	243,5
1962	379,6	87,6	292,0
1963	454,3	97,9	356,4

Πίνακας 9
Ποσοστιαία σύνθεσις αδήλων πόρων

	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963
Μεταναστευτικά εμβάσματα	37,8	32,9	33,4	31,8	35,3	37,4	33,1	30,8	30,9	28,2
Μεταφοραί (ναυτ)	22,6	23,1	26,4	28,3	27,7	25,4	28,0	31,9	28,6	27,6
Ταξιδιό. Συνίγμα	20,4	18,9	17,1	17,6	16,6	17,6	18,1	19,5	20,0	21,0
Υπηρεσία Δημοσίου			10,2	8,0	10,6	8,8	9,4	5,4	5,5	4,0
Λοιποί πόροι	19,2	25,1	12,9	14,3	9,8	10,8	11,4	12,4	15,0	19,2
ΣΥΝΟΛΟ	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος, συναλλαγματική στατιστική.

Πίνακας 10
**Ποσοστόν καλύψεως των εισαγωγών εξ αδήλων πόρων
και εξαγωγών**

Έτη	Καθαροί Αδήλοι πόροι	Εξαγογαί	Σύνολον
1938	30,4	65,9	96,3
1950	7,7	21,5	29,2
1953	33,7	56,8	90,5
1954	29,4	50,4	79,8
1955	33,4	58,7	92,1
1956	32,4	47,5	79,9
1957	39,1	46,9	86,0
1958	34,6	49,4	84,0
1959	40,1	46,7	86,8
1960	41,8	42,0	83,8
1961	43,4	41,7	85,1
1962	48,0	39,9	87,9
1963	50,3	41,8	92,1

Πίνακας 11 Η ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΩΝ ΗΝΩΜΕΝΩΝ ΠΟΛΙΤΕΙΩΝ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ (Οκτώβριος 1944-Δεκέμβριος 1962)			
	Δωρεάν	Δάνεια	Σύνολο
1. Οικονομική βοήθεια ανασυγκροτήσεως και ανάπτυξης	1442	102	1554
2. Λοιπή βοήθεια ανασυγκροτήσεως	447	121	598
3. Στρατιωτική βοήθεια (υλικά του στρατού)	1601		1601
Σύνολο	3520	223	3743

Πηγή: Καραβίας Θ., (1964), σελ. 202

Πίνακας 12 ΜΕΣΟΙ ΡΥΘΜΟΙ ΑΥΞΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ (Σε σταθερές τιμές 1970 των συντελεστών της παραγωγής)			
	Μέση	Ετήσια	Μεταβολή %
	Πενταετία	Πενταετία	Δεκαετία
	1957-1961	1962-1966	1957-1966
Ακαθάριστο εθνικό εισόδημα	5,7	6,6	6,2
Ακαθάριστο εγχώριο προϊόν	5,7	6,5	6,1
Πρωτογενής τομέας	4,7	2,9	3,9
Δευτερογενής τομέας	7,3	9,5	8,4
(Μεταποίηση)	(6,9)	(9,1)	(8)
(Κατασκευές)	(11,1)	(6,8)	(8,9)
Υπηρεσίες	4,7	7,3	6
Καθαρό εισόδημα αλλοδαπής	10,5	11,1	10,8

Πηγή: ΥΣ Τ 1958-1975. Επεξεργασία στοιχείων.

Πίνακας 13
ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΟΥ ΕΝΕΡΓΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ
ΤΟ 1956 ΚΑΙ ΤΟ 1966
(Σε χιλιάδες άτομα)

	1956	%	1966	%	Μεταβολή % Μεταξύ 1956 & 1966
Αγροτικός τομέας	2.010	58,4	1.650	48,2	-17,9
Δευτερογενής τομέας	637	18,5	795	23,3	+24,8
Υπηρεσίες	793	23,1	975	28,5	+23
ΣΥΝΟΛΟ	3.440	100	3.420	100	-0,6

Πίνακας 14
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΤΙΜΩΝ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΗ ΣΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ
ΧΩΡΕΣ ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1957-1966

	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	Μέση ετήσια μεταβ. ολοκ. %
Ελλάς	2,3 ¹	1,4	2,3	1,6 ²	1,9	-0,4	2,9	0,9	3,1	5	2,1
Βέλγιο	2,9	0,9	1,8	0,3	1	1,4	2,1	4,2	4,1	4,2	2,3
Γαλλία	2,9	14,2	6,6	3,6	3,3	4,8	4,8	3,4	2,5	2,7	4,9
Δυτική Γερμανία	1	3,8	0,9	1,4	2,3	3	3	2,3	3,4	3,5	2,5
Δανία	2,6	-	0,8	1,2	4,2	7,5	5,3	3,6	6,5	6,7	3,8
Ηνωμένο Βασίλειο	3,6	2,6	0,8	1	3,4	4,3	2	3,3	4,8	3,9	3
Ιρλανδία	4,7	3,6	-	4,3	2,7	4,2	2,5	6,7	5	3	3,7
Ιταλία	0,9	1,8	-0,4	2,3	2,1	4,7	7,5	5,9	4,6	2,3	3,2
Λουξεμβούργο	5	0,9	-	0,5	0,5	0,9	2,9	3,1	3,3	3,3	2
Ολλανδία	6,5	1,7	1,7	5	1	1,9	3,8	3,5	4	5,8	3,7 ³

Πηγές: Για τις ξένες χώρες: ως το 1959, UN III. Από το 1960 ως το 1966, OECD
 III Δεκέμβριος 1977, Νο 22.

¹ Δείκτης του κόστους της ζωής στην Αθήνα (της Τράπεζας της Ελλάδος)

² Δείκτης των τιμών του καταναλωτή στα αστικά κέντρα της χώρας (της ΕΣΥΕ)

³ Μέσος αριθμητικός όρος.

Πίνακας 15
ΑΙΤΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΓΙΑ ΑΜΕΣΕΣ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ
ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ Ν.Δ. 2687/53
(τα ποσά σε χιλιάδες δολάρια)

Έτη	Αιτήσεις	Προτεινόμενο ποσό για εισαγωγή	Αιτήσεις που εγκρίθηκαν	Κεφάλαια που εγκρίθηκαν	Κεφάλαια που εισήχθησαν
1957	34	15.313	16	4.697	6.704
1958	39	29.853	18	6.274	8.233
1959	64	100.678	35	21.217	8.314
1960	64	81.904	41	74.266	11.684
1961	69	88.450	41	30.426	13.510
1962	97	176.288	62	176.567	16.765
1963	131	69.766	76	42.354	40.026
1964	121	141.380	84	59.733	59.717
1965	134	188.852	73	53.764	111.596
1966	113	185.807	95	194.291	157.606
1957-1966	866	1.078.291	541	663.589	434.155
1953-1956	107	66.020	31	23.684	4.920
1953-1966	973	1.144.311	572	687.273	439.075

Πηγή: Υπουργείο Συντονισμού

Πίνακας 16
ΟΙ ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΕΓΚΡΙΣΕΙΣ ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ
ΒΑΣΕΙ ΤΟΥ Ν.Δ. 2687/53 ΣΤΗ ΔΕΚΑΕΤΙΑ 1957-1966
(σε εκατομμύρια δολάρια)

Αλουμίνιο της Ελλάδος Α.Ε.	116
Ανώνυμος Ελληνική Εταιρεία Χάλυβος	49
Ολυμπιακή Αεροπορία Α.Ε.	30
Ελληνικά Ναυπηγεία Α.Ε.	27
Ανώνυμος Ελληνική Πετροχημική Βιομηχανία	25
Ανώνυμος Εταιρία Διυλιστηρίου Θεσσαλονίκης	24
Ανώνυμος Εταιρία το Μεσολόγγι	22,4
Βιομηχανία Φωσφορικών Λιπασμάτων Α.Ε.	23
Κ.Ι. Νεύρος	20
Γ. Λαμπρόπουλος (Τσιμέντα)	17,6
Μεταλλεία Χαλκού Μακεδονίας Α.Ε.	17,5
Ι. Λάτσης (Ναυπηγεία)	16
Χημικά Βιομηχανία Βορείου Ελλάδος Α.Ε.	15,6
Ken-Bestos Α.Ε.	14
Ανώνυμος Εταιρία Αμμωνίας Βορείου Ελλάδος	12
ΕΘΥΛ Ελλάς Ανώνυμος Χημική Εταιρία	11
Pirelli Hellas Α.Ε.	10,6
Ι. Παλιουδάκης	8,4
Esso Pappas Α.Ε.	8
Ναυπηγεία Ελευσίνας Α.Ε.	8
b.p. exploration Co. Greece Ltd. (Υδρογονάθρακες)	7,7
Ανώνυμος Εταιρία Επιχειρήσεων εν Ελλάδι	6,6
Esso Hellenic Inc.	6,4
Α.Γ.Ε.Τ.	6
ΣΥΝΟΛΟ	501,8

Πηγή: Υπουργείο Συντονισμού.

<i>Πίνακας 17</i>			
<i>Για τα παραγόμενα στην Ελλάδα (22ετούς δασμολογικού αφοπλισμού)</i>		<i>Για τα μη παραγόμενα στην Ελλάδα (12ετούς δασμολογικού αφοπλισμού)</i>	
<i>Χρονολογία της μείωσης</i>	<i>Ποσοστό % του δασμού βάσει</i>	<i>Χρονολογία της μείωσης</i>	<i>Ποσοστό % του δασμού βάσει</i>
1.11.1962	95	1.11.1962	90
1.5.1965	90	1.5.1964	80
1.11.1967	85	1.11.1965	70
1.5.1970	80	1.5.1967	60
1.11.1972	72	1.11.1968	50
1.5.1974	64	1.5.1970	40
1.11.1975	56	1.11.1971	30
1.5.1977	48	1.11.1972	20
1.11.1978	40	1.11.1973	10
1.5.1980	32	1.11.1974	0
1.11.1981	24		
1.11.1982	16		
1.11.1983	8		
1.11.1984	0		

Πίνακας 18
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ
ΣΥΝΑΛΛΑΓΩΝ ΜΕ ΤΗΝ ΕΟΚ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΕΣ
ΣΥΝΟΛΙΚΕΣ

Έτη	Εξαγωγές	Εισαγωγές ¹	Εμπορικό έλλειμμα	Πλεόνασμα αδήλων συναλλαγών	Έλλειμμα τρεχουσών συναλλαγών
1962	36,1	43,3	49,3	9,1	124,2
1963	32,7	41	46,3	19,1	74,8
1964	37,5	42,9	43,5	21,7	78,9
1965	37,2	42,7	40,4	25	62,8
1966	35,5	42,9	45,6	32,3	72,5

Πηγές: ΤΕ Ι. ΕΣΥΕ ΙΙ 1963-1967. ΕΣΥΕ V. Επεξεργασία στοιχείων.

Πίνακας 19
ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΗΣ ΕΙΣΡΟΗΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ
(Σε εκατομμύρια δολάρια)

Έτη	Μακροπρόθεσμα κεφάλαια			Σύνολο ιδιωτικών κεφαλαίων ²		
	Από ΕΟΚ	Σύνολο	Σχέση %	Από ΕΟΚ	Σύνολο	Σχέση %
	(1)	(2)	(1:2)	(3)	(4)	(3:4)
1962	21,1	76,2	27,7	29,8	97,1	30,7
1963	12,1	92,1	13,1	17,8	107,7	16,5
1964	25,5	120,5	21,2	31,6	136,5	23,2
1965	34,9	172	20,3	52,4	198,3	26,4
1966	26,7	147,2	18,1	41	173	23,7

Πίνακας 20
ΧΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΤΟΠΟΘΕΤΗΣΕΙΣ
(Σε εκατομμύρια δραχμές)

	1957-1961	1962-1966	1957-1966	%
1. Σε ομολογίες	2.950	7.752	10.702	88,6
Δ.Ε.Η.	2.200	3.400	5.600	46,3
Δημοσίου	750	3.990	4.740	39,2
Ιδιωτών	-	362	362	3,1
2. Σε μετοχές	265	1.117	1.382	11,4
Τραπεζών	52	660	712	5,9
Λοιπών επιχειρήσεων	213	457	670	5,5
3. Σύνολο νέων τίτλων	3.215	8.869	12.084	100
4. Αύξηση καταθέσεων στο τραπεζικό σύστημα	20.165	35.044	55.209	
5. Αύξηση ιδιωτικών καταθέσεων στο τραπεζικό	15.864	29.102	44.996	
6. Απορρόφηση τίτλων από το νομισματικό σύστημα	778	2.607	3.385	
7. Απορρόφηση τίτλων από τις εμπορικές τράπεζες	393	1.334	1.727	
Σχέσεις % 3:4	15,9	25,3	21,9	
3:5	20,3	30,5	26,9	
6:3	24,2	29,4	28	
7:3	12,2	15	14,3	

Πηγές: Για τους αριθμούς 1,2: ΤΕ II 1964, σ.86, 1966, σ.86. Για τους αριθμούς 4-7: ΤΕ I 1957-1966.

Υπολογιστά στο τέλος των ετών σε εκατομμύρια δραχμές									
	1956 ¹		1961		1966		Μεταβολή % Μεταξύ 1956 & 1966		Μέση ετήσια
		%		%		%	Συνολική		
ΓΕΩΡΓΙΑ	4.548	31	9.520	29,2	18.740	27,2	312	15,2	
Βιομηχανοδότση	3.218	21,9	5.042	15,5	5.545	8,1	72,3	5,6	
Προς τους οργανισμούς συνεργασιότητας									
αγροτικών προϊόντων	187	1,3	828	2,5	4.831	7	2.483,4	38,4	
Μετακινήσεις	583	4	3.062	9,4	4.757	6,9	716	23,4	
Άλλα	560	3,8	588	1,8	3.607	5,2	544,1	20,5	
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	5.326	36,3	12.146	37,2	24.220	35,2	354,8	16,4	
Βιομηχανοδότση	3.152	21,5	8.568	26,2	17.174	25	444,9	18,5	
(Βιοτεχνίες)	(263)	(1,8)	(1.226)	(3,8)	(2.530)	(3,7)	(862)	(25,4)	
Μετακινήσεις	2.174	14,8	3.578	11	7.046	10,2	224,1	12,5	
(Αγροτικός βιομηχανίας)	(465)	(3,2)	(822)	(2,5)	(1.016)	(1,5)	(118,5)	(8,1)	
ΕΜΠΟΡΙΟ	2.690	18,3	4.482	13,7	9.625	14	257,8	13,6	
Εισοτηριακό	1.005	6,8	3.030	9,3	6.218	9	518,7	20	
Εισαγωγικό	259	1,8	324	1	868	1,3	235,1	12,9	
Εξαγωγικό	346	2,4	612	1,9	865	1,3	150	9,6	
Καταναπόρω	1.080	7,3	516	1,5	1.674	2,4	55	4,5	
ΣΤΕΓΑΣΗ	467	3,2	1.541	4,7	4.140	6	286,5	24,4	
ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ	164	1,1	756	2,3	1.992	2,9	1.114,6	28,4	
ΑΛΛΟΙ ΤΟΜΕΙΣ	1.493	10,1	4.193	12,9	10.096	14,7	576,2	21,1	
ΣΥΝΟΛΟ	14.688	100	32.638	100	68.813	100	368,5	16,7	

¹ Τα στοιχεία για το 1956 διαφέρουν από τα αντίστοιχα του Πίνακα. Λόγω αναδιοργάνωσης αναθεωρήσεως που δεν κάλυψε όλος ο καιρός της πραγματοποιηθείσας περιόδου.

Πίνακας 22
ΚΡΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΣ
(Απολογιστικά στοιχεία σε εκατομμύρια δραχμές)

	1957-1961	1962-1966	1957-1966
Τοπικά έσοδα από ελληνικές πηγές	76.070	132.017	208.087
Τρέχουσες δαπάνες ¹	68.865	115.141	184.006
Πλεόνασμα	7.205	16.876	24.081
Δαπάνες επενδύσεων	17.379	30.403	47.782
Συνολικό έλλειμμα	10.174	13.527	23.701
ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΤΟΥ			
ΕΛΛΕΙΜΜΑΤΟΣ			
Μεταβιβάσεις από το εξωτερικό	3.043	1.294	4.337
Δάνεια από το εξωτερικό	2.612	2.681	5.293
Δάνεια από το εσωτερικό	3.652	6.948	10.600
(Ομολογιακά δάνεια)	(536)	(1.864)	(2.400)
(Έντοκα γραμμάτια του δημοσίου)	(3.116)	(5.084)	(8.200)
Πιστώσεις της Τραπέζης της Ελλάδος	867	2.604	3.471

Πηγές: ΤΕ Ι 1957 – 1968, ΕΣΥΕ ΙV 1961, 1964, 1970.

Πίνακας 23
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΕΣΟΔΩΝ
ΑΠΟ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

	1957	1962	1966
Άμεσοι φόροι	20,6	17,8	16,2
Έμμεσοι φόροι	68,4	65,7	70,7
Άλλα έσοδα	11	16,5	13,1
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100

Πηγές: ΤΕ Ι 1957 – 1968, ΕΣΥΕ ΙV 1961, 1964, 1970.

¹ Δεν περιλαμβάνονται τα χρεολύσια του εσωτερικού και εξωτερικού δημοσίου χρέους, οι δαπάνες ΝΑΤΟ και καλύπτονται από εισέσοδα, το εκπλεονέκτο έλλειμμα καταναλωτικών αγαθών και οι

Πίνακας 24
ΠΟΣΟΣΤΙΑΙΑ ΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΩΝ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΩΝ
ΔΑΠΑΝΩΝ ΤΟΥ ΚΡΑΤΙΚΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ

	1957	1962	1966
Δαπάνες προσωπικού	50,5	59,7	53
(Μισθοί)	(37,6)	(44,5)	(40,5)
(Συντάξεις)	(12,9)	(15,2)	(12,5)
Επιχορηγήσεις	6,4	11,4	14,1
Επιδότησεις	5,3	4,4	11,2
Τόκοι και δαπάνες του δημοσίου χρέους	0,5	3,7	5
Άλλες καταναλωτικές δαπάνες	37,3	20,8	16,7
ΣΥΝΟΛΟ	100	100	100

Πηγή: ΕΣΥΕ IV 1957, 1962, 1966.

Πίνακας 26
ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΡΕΟΣ
(Στο τέλος των ετών σε εκατομμύρια δραχμές)

	1957	%	1966	%
1. Υποχρεώσεις από άντληση πόρων	3.634	90	20.465	59,5
Μεταπολεμικά δάνεια σε ξένο νόμισμα	3.451	85,5	6.737	19,6
Οφειλή σε δραχμές από: Λαχειοφόρα αναπτυξιακά δάνεια	183	4,5	4.919	14,3
Δάνεια απαλλοτριώσεων	-	-	64	0,2
Δάνεια του Ταχυδρομικού Ταμιευτηρίου	-	-	5	-
Έντοκα γραμμάτια	-	-	8.200	23,8
Δάνεια αμερικανικής κυβέρνησεων (Export-Import Bank)	-	-	540	1,6
2. Αναγνώριση προπολεμικών υποχρεώσεων	7	0,2	4.368	12,7
3. Χρέος προς την Τράπεζα της Ελλάδος ¹	394	9,8	9.582	27,8
4. Σύνολο	4.035	100	34.415	100
5. Ακαθάριστο εθνικό προϊόν σε τρέχουσες τιμές της αγοράς	91.578		203.886	
Σχέσεις % 1:5	4		10	
3:5	0,4		4,7	
4:5	4,4		16,9	

Πηγή: ΕΣΥΕ IV. ΤΕ II 1957, 1966.

¹ Δεν περιλαμβάνονται τα ποσά που δανείστηκε το Δημόσιο για να εγγραφεί στα κεφάλαια των διεθνών χρηματοδοτικών οργανισμών τις μετοχές των οποίων έχει καταθέσει στην Τράπεζα της Ελλάδος.

ΤΟ ΤΡΑΠΕΖΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΣΤΙΣ 31 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1966
(Τα ποιά σε εκατομμύρια δραχμές)

ΟΙ ΤΡΑΠΕΖΕΣ ΚΑΤΑ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ	Σύνολο ενεργητικού ¹	Σύνολο καταθέσεων κάθε μορφής	Συνολικά υπέλοιπα πιστώσεων ²	Αριθμός καταστημάτων	Αριθμητική δύναμη του προσωπικού
I. Κεντρική τράπεζα					
1.1. Τράπεζα της Ελλάδος	49.652	5.598,8	4.169,1	28	3.476
II. Εμπορικές τράπεζες Μεγάλης					
2.1. Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος	76.987,4	40.828,9	31.404,2	399	13.931
2.2. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος	70.181,8	37.534,9	28.713	367	12.313
2.3. Ιονική και Λαϊκή Τράπεζα της Ελλάδος	44.005,9	25.821,3	20.081,5	195	7.589
2.4. Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος	19.204	8.276,7	5.632,2	113	3.260
2.5. Ιονική και Λαϊκή Τράπεζα της Ελλάδος	6.971,9	3.436,9	2.999,3	59	1.464
2.6. Ουιτόλοιπες	5.323,3	2.013,7	1.706,4	27	1.246
2.7. Τράπεζα Εμπορικής Πίστης	4.135	1.164,7	924,7	18	853
2.8. Γενική Τράπεζα (πρώην Μετοχικό Ταμείο Στεντό)	723,4	542,8	533,5	5	219
2.9. Τράπεζα Επαγγελματικής Πίστης	140,2	62,2	64,6	1	61
2.10. Τράπεζα Πειραιώς	165,6	126,8	99,4	2	86
2.11. Τράπεζα Αττικής ³	159,1	117,2	84,2	1	27
Σύνολο	1.482,3	1.280,3	984,8	5	372

¹ Στοιχεία των ισολογισμών της 31^{ης} Δεκεμβρίου 1966.

² Στοιχεία των συγκεκριμένων καταθέσεων των τραπεζών προς τη Νομισματική Επιτροπή

³ Η Τράπεζα Αττικής ζυνελευθέρηται το 1963.

10.1. American Express Co.	875,3	721,3	505,3	3	267
11.2. First National City Bank of New York ⁴ .	607	559	479,5	2	105
III. Αναπτυξιακές τράπεζες	8.139,3	178,8	5.004,3	4	468
12.1. Ελληνική Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως	7.322,3	-	4.657	2	422
13.2. Εθνική Τράπεζα Επενδύσεων , Βιομηχανικής Αναπτύξεως	498,4	22,5	137,4	1	27
14.3. Τράπεζα Επενδύσεων	318,6	156,3	209,9	1	19
IV. Τράπεζες αγροτικής πίστιως	30.943,4	2.950,2	18.634,3	170	4.657
15.1. Αγροτική Τράπεζα της Ελλάδος	4.218	551,1	2.718,4	2	250
V. Τράπεζες κτηματικής πίστιως	4.185,5	551,1	2.718,4	1	242
16.1. Εθνική Κτηματική Τράπεζα της Ελλάδος	32,5	-	-	1	8
17.2. Τράπεζα Υποθηκών ⁵	169.940,1	50.107,8	61.930,3	603	22.782
ΣΥΝΟΛΟ	18.867,3	14.780,3	7.380,1	33	677
VI. Ιδιότυποι πιστωτικοί οργανισμοί	10.665,5	10.110,8	5.176,7	30 ⁶	376
8.1. Τεχνοδρομικό Ταμειτήριο	8.201,8	4.669,5	2.203,4	3 ⁷	301
9.2. Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων	188.807,4	64.888,1	69.310,4	636	23.459
ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ					

⁴ Η αμερικανική αυτή τράπεζα εγκαταστάθηκε στην Ελλάδα το 1964 (Αποφάσεις της Νομισματικής Επιτροπής 1293 της 20^{ης} Αυγούστου 1963 και 1341 της 27^{ης} Φεβρουαρίου 1964).

⁵ Πρώην Γάλλο - Ελληνική Τράπεζα Υποθηκών.

⁶ Το Τεχνοδρομικό Ταμειτήριο εξυπηρετούσαν το 1966 και 660 Τεχνοδρομικά Γραφεία.

⁷ Το Ταμείο Παρακαταθηκών και Δανείων εξυπηρετούσαν το 1966 και 243 Γραφεία Παρακαταθηκών στα Διόδια Ταράκας.

Πίνακας 28			
ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ 1946 - 1977			
<i>Έτος</i>	<i>1</i> <i>Σύνολο μόνιμων</i> <i>μεταναστών</i>	<i>2</i> <i>Επαναπατριsmός</i>	<i>3</i> <i>Καθαρή</i> <i>μετανάστευση</i> <i>(1-2)</i>
1946-1955	88.239	-	-
1956	35.349	-	-
1957	30.428	-	-
1958	24.521	-	-
1959	23.684	-	-
1960	47.768	-	-
1961	58.837	-	-
1962	84.054	-	-
1963	100.072	-	-
1964	105.569	-	-
1965	117.167	-	-
1966	86.856	-	-
1967	42.730	-	-
1968	50.866	18.882	31.984
1969	91.552	18.132	73.390
1970	92.681	22.665	70.016
1971	61.745	24.709	37.036
1972	43.397	27.522	15.875
1973	27.529	22.285	5.244
1974	24.448	24.476	-28
1975	20.330	34.214	-13.884
1976	20.374	32.067	-11.693
1977	16.510	12.572	3.938
ΣΥΝΟΛΟ	1.294.746	237.524	1.057.222

Πηγή: ΕΣΥΕ, *The Greek Economy in the Twentieth Century*, Croom Helm 1986.